xxxIv-33
1

XXXIV-33
1

Prof. J. Marquart
Berlin-Wilmersdorf
Binger Str. 88.

Richard Meckelein
Berlin
1909.

Zeitschrift

für

armenische Philologie

s. l. Herrn Prof.
Dr. Markwart
Berlin, August 926.

Abgar Joannissiany

Franz Nikolaus Finck

Erster Band.

ՀԱՆԴԷՍ ՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ

Zeitschrift

für

armenische Philologie.

Unter Mitwirkung

von

Abgar Joannissiany

herausgegeben

von

Franz Nikolaus Finck
als verantwortlichem Redacteur,

Esnik Gjandschezian und Agop Manandian

Erster Band.

Marburg (Hessen).
N. G. Elwert'sche Verlagsbuchhandlung
1903.

28309

Inhalt des ersten Bandes.

Heft 1 erschien am 30. Oktober 1901, Heft 2 am 7. März 1902, Heft 3 am 22. September 1902, Heft 4 am 28. Februar 1903.

Berichtigungen.

S. 1 Z. 2 v. o. l. *Glossar* st. *Glossen.* — S. 2 Z. 1 v. o. ist der Punkt hinter *Tabellen* zu streichen. — S. 8. Z. 8 v. o. l. *Aucher* st. *Aucker.* — S. 8 Z. 9 v. o. ist das Komma hinter *Dulaurier* zu streichen. — S. 9 Z. 2 v. o. l. Հաստանէր ի Հաւասս st. Խաստանէր ի Խաւասս. — S. 9 Z. 8 v. u. l. նեղութեանցն st. նեղութեցն. — S. 10 Z. 3 v. u. l. Խաչիկ st. Խաշիկ. — S. 11 Z. 11 v. u. l. ի գալ բաստաձին սա st. ի Գալբաստաձին. սա՝. — S 11 Z. 6 v. u. l. Պարոն st. Պարսն u. անտրանիկ st. Անտրանիկ. — S. 12 Z. 20 v. o. l. Հայ, փռանկ st. Խայ, Ֆռանկ. — S. 13 Z. 1. v. o. l. *Samuel von Ani* st. *Samuel Ani.* — S. 13 Z. 8 u. 9 v. o. l. *Gdləzinin* st. *Ktləzinin.* — S. 13 Z. 13 v. o. l. *haben, eine* st. *haben eine* u. *überdies* st. *über dies.* — S. 14 Z. 13 v. u. l. Սրբոյ st. Սրբյ. — S. 14 Z. 6 v. u. l. Աստուոյ st. սորուոյ. — S. 14 Z. 3 v. u. l. Սրբոյ st. Սրբյ. — S. 34 Z. 7 v. u. l. चेति st. चोति. — S. 35 Z. 11 v. o. l. अची st. अचो. — S 35 Z. 5 v. u. l. स्तरो st. स्तरो. — S. 38 Z. 16 v. u. l. पुच st. युच. — S. 41 Z. 1 v. u. l. चिकितुषो st. चिकितषो. — S. 45 Z. 9 v. o. l. *i̯o/i̯ā-Suffixe* st. *i̯o/i̯ō-Suffixe.* — S. 47 Z. 6 v. o. l. գիպ-ադեղն st. գիպ-ա-դեղն. — S. 48 Z. 16 v. u. l. *ai.* st. *ai* — S. 48 Z. 15 v. u l. *das Hinterteil* st. *der Hinterteil.* — S. 49 Z. 17 v. u. l. *p* st. *þ* u. πόρτος st. πορτος. — S 49 Z. 12 v. u. l. **ed, *ōd* st. *ed, ōd.* — S. 61 Z. 19 v. u. l. *altindischen* st. *altindische.* — S. 61 Z. 8 v. u. l. विद् st. वद्. — S. 88 Z. 4 u. 7 v. u. l. ծաղիկ st. ժաղիկ. — S. 102 Z. 4 v. u. l. Araberinvasion st. Ismaeliten. — S. 116 Z. 4 v u. füge hinzu: Vgl. Մատենադարան Հայկական Թարգմանութեանց նախնեաց, Վէն. 1889 S. 243—248. — S. 119 Z. 13 v. o. l. *Cypern* st. *Jerusalem.* — S. 120 Z. 14 v. u. l. *Bohemund* V. st. *Bohemund.* — S. 120 Z. 14 v. u. l. *Maria* 170a 23. 24 st. *Maria.* — S. 120 Z. 2 v. u. l. *Gem. Nargat de Toucy* st. *Gem.* (?). — S. 168 Z. 6 v. o. l. Աստուած st. Ըստուած. — S. 168 Z. 7 v. o. streiche և. — S. 169 Z. 14 v. o. l. ծագումն st. ծագումն. — S. 171 Z. 2 v. o. l. *Historische Grammatik* st. *Grammatik.* — S. 181 Z. 6. 7 v. u. l. *Raimund Ruben, Enkel Bohemunds III.* st. *Raimund Ruben, S. Raimund's, des ältesten Sohnes Raimund's III., Fürsten v. Antiochien.* — S. 182 Z. 1 v. o. l. 169a 20 st. 169b 20. — S. 182 Z. 10 v. u. l. երկրորդ st. երկորդ. — S. 183 Z. 19 v. o. l. Հաշեշիքն st Հաշեշիքն. — S. 184 Z. 7 v. o. l. Խեմբի st. Խեմ, ի. — S. 184 Z. 9 v. o. l. Մարին է, st. Մարին, է. — S. 185 Z. 8 v. o. l. ոչ ոք st. ոչոք. — S. 185 Z. 19 v. o. l. զՍրդին st. զորդին. — S. 185 Z. 24 streiche den Punkt hinter բարձին. — S. 185 Z. 5 v. u. l. 213b 1 st. 211b 1. — S. 185 Z 2 v. u. ist statt des Kommas hinter

Պաղեստինացոց ein Punkt zu setzen. — S 186 Z. 6 v. o. l. զՀոգին st. հոգին. — S. 186 Z. 7 v. o. l. Հաւրէ st. հաւրէ. — S. 186 Z. 8 setze einen Punkt an Stelle des Kommas hinter նզովեցին, und ein Komma hinter հերձուածեաց. — S. 186 Z 9 v. o. l. զսինկլիտոսն st. զՍինկլիտոսն, streiche das Komma hinter զՍինկլիտոսն u. den Punkt hinter զՆեքտարիոս. — S. 186 Z. 12 v. o. l. Հոգին st. հոգին, Հաւր st. հաւր u. Որդո st. որդո. — S. 186 Z. 14 l. Հոգոյն st. հոգոյն u. setze einen Punkt hinter ես. — S. 186 Z 4 v. u. l. Որդի st. որդի u. setze ein Komma hinter տրամեալ. — S. 187 Z. 4 v. o. streiche das Komma hinter փոքուէ und setze ein Komma hinter տռաջնոյն, einen Punkt hinter աւաղակարար. — S 187 Z. 17 v. o. ist st. des Punktes hinter խարէութիւն ein Komma zu setzen. — S 187 Z. 18 v. o. setze ein Komma hinter Աստուած. — S. 187 Z. 17 v. u. l. ումեմնէ st. ումեմն է. — S. 187 Z. 16 v. u. l. համախորհ են st. համախորհեն. — S. 188 Z. 18 v. o. l. Պարսիկս st. Պտրսիկս. — S. 188 Z. 21 v. o. mit վեցերրորդ beginnt ein neuer Abschnitt. — S. 188 Z. 10 v. u streiche das Komma hinter որք. — S. 188 Z. 3 v. u. l. ժամ այն st. ժամայն od. առժամայն st. առ ժամայն. — S. 190 Z. 18 l. զԱղեքսանդր, որ st. զԱղեքսանդրոր. — S. 190 Z. 12 v. u. l. Կամիչկ st. Կամիլկ. — S. 191 Z 13 v. o l. կայ .քո st. Կայ.քո. — S. 191 Z. 4 v. u. l. մեծ st. եծ. — S. 192 Z. 2 v. u. l. 218a 1 st. 182a 1. — S. 194 Z. 2 v. o. l. երեկորին st. Երեկորին. — S. 194 Z. 15 v. o. l. Կանուք ի Կորընդհուէ st. Կանուքիկ որ ընդ Հուէ. — S. 194 Z. 9 v. u. l. Կապոյտ st. կապոյտ. — S. 194 Z. 2 v. u. streiche den Punkt hinter վայթիւն. — S. 194 Z. 1 v. u. l. պարտէ (= պատէ) st. պարտ է. — S. 195 Z. 1 v. o. setze einen Punkt hinter ամենայն. — S. 195 Z. 2 v. o. setze einen Punkt hinter ծովէ. — S. 195 Z. 5 v. u. l. մեծա-շահ.ք st. մեծաջահ.ք. — S. 195 Z. 4 v. u. l. ընակիչ.ք st. ընակիչ.ք. — S. 196 Z. 1 v. o. setze einen Punkt hinter Պանկլար. — S. 196 Z. 12 v. o. l. շահ st. շատ. — S. 196 Z. 17 v. o. l. բարբանջեն թէ st. բարբանջենթէ. — S. 197 Z. 16 v. o. l. թեմին զար st. Թեմինզար. — S. 197 Z. 21 v. o. streiche den Punkt hinter թեթեւագին. — S. 197 Z. 17 v. u. ist statt des Punktes hinter իրք ein Komma zu setzen. — S. 197 Z. 5 v. u. streiche das Komma hinter իրք. — S. 198 Z 9 v. o. streiche den Punkt hinter կոոցն. — S. 198 Z. 20 v. u. l. յովկիանոսի st. յովկի-անոս ի. — S. 199 Z. 9 v. o. l. եւթանց st. եթանց. — S. 199 Z. 10 v. o. l. Ս՝իդիացիք st. Ս՝իգիացիք. — S. 199 Z. 12 v. o. l. զկուրծս st. զԿուրծս. — S. 202 Z. 5 v. o. streiche das Komma hinter արքունեանց. — S. 202 Z. 6 v. o. setze ein Komma hinter յանցաւորք u. streiche das Komma hinter ինքն. — S. 202 Z. 10 v. o. setze ein Komma hinter յաթոռն. — S. 203 Z. 4 v. o. streiche das Komma hinter հրաման u. setze ein Komma hinter տա. — S. 203 Z 9 v. o. l. աւժանդակէ st. աւժանդակ է. — S. 203 Z. 10 v. o. streiche den Punkt hinter աւրն. — S. 203 Z. 14 v. o. l. ո՞րք st. որք u. 247a 1 st. 216a 1. — S. 203 Z. 18 v. o. setze ein Komma hinter զեղանական. — S. 203 Z. 9/10 v. u. l. սարկաւագք, զի st. սարկաւագք: Օյի. — S. 203 Z. 7 v. u. l. Պետրոսի: Որքա st. Պետրո-

սի․ սոքա․ — S. 203 Z. 5 v. u. l. կէսսարկաւագաց st. կէս սարկաւագաց․ — S. 204 Z. 2 v. o. l. և, զորս չէն, յղէ st. և զորս չեն յղէ․ — S. 204 Z. 5 v. u. streiche das Komma hinter յեկեղեցին․ — S. 205 Z. 11 v. o. l. գ st. գ․ — S. 205 Z. 12 v. o. setze statt des Punktes hinter Նեղղէէմ ein Komma. — S. 205 Z. 19 v. o. l. թէ Ահա st. թէ ահա․ — S. 205 Z. 3 v. u. l. մնացորդք st. անացուդք․ — S. 207 Z. 9 v. u. strciche den Punkt hinter չարեաց u. setze einen Punkt hinter Հեթանոսաց․ — S. 207 Z. 7 v. u. l. Պ[illegible]փաէ st. Պասիփա է․ — S. 208 Z. 5 v. o. l. յաշխարհն st. յալխարհն․ — S. 208 Z. 16. v. o. ist der Doppelpunkt hinter Պղատոն durch einen Punkt zu ersetzen. — S. 208 Z. 18 v. o. lies պարս st. Պարս u. streiche den dem Worte folgenden Doppelpunkt. — S. 208 Z. 19 v. o. l. մեղուաց st. Մեղուաց․ — S. 208 Z. 20 v. o. ist das Komma hinter ասասցուք zu streichen. — S. 208 Z. 21 v. o. l. ի st. ե․ — S. 208 Z 21/22 v. o. l. ղարար-ինչ st. ղարար, ինչ․ — S. 208 Z. 4 v. u. ist der Punkt hinter զոուռնն zu streichen. — S. 208 Z. 3 v. u. l. գտանի st. գտան ի․ — S. 209 Z. 4 v. o. l. մուտեւոր st. մուտ և որ․ — S. 209 Z. 5 v. o. l. աղվոր|նա st. աղվոր | նա․ — S. 209 Z. 7 v. o. l. աղէկնա st. աղէկ նա․ — S. 209 Z. 12 v. o. ist der Punkt hinter աղվորութիւն durch ein Komma zu ersetzen. — S. 209 Z. 15 v. u. l. Խորասնա st. խորասնա․ — S. 209 Z. 12 v. u. l. 251b 1. 2. st. 213a 1. 2. — S. 209 Z 7 v. u. ist der Punkt hinter ակն zu streichen. — S. 209 Z. 5 v. u. l. ուղենան st. ուղենան․ — S. 209 Z. 4 v. u. ist der Punkt hinter կանաչ zu streichen. — S. 210 Z. 8 v. o. l. Խութա st. խութա․ — S. 210 Z. 11 v. o. l. 252a 1. 2. st. 217a 1. 2. — S. 210 Z. 15 v. o. l. մնանէ st. մնան է․ — S. 210 Z. 20 v. o. ist das Komma hinter արծաթագոյն durch einen Punkt zu ersetzen. — S. 210 Z. 11 v. u. ist hinter ինք ein Komma zu setzen, das Komma hinter ակռային zu streichen. — S 210 Z. 10 v. u. ist das Komma hinter զէտ u. ապիկի zu streichen. — S. 210 Z. 8/9 v. u. l. այս-ահարութեան st. այս ահարութեան․ — S. 210 Z. 7/8 v. u. l. քաշ-է st. քաշ է․ — S. 212 Z. 7 v. o ist der Punkt vor զի durch ein Komma zu ersetzen. — S. 212 Z. 8 v. o. ist hinter մտաց ein Punkt zu setzen. — S. 212 Z. 14 v. o. l. ներհակն st. ներ հակն․ — S. 212 Z. 17 v. o. l. ի զոյգս st. իզոյգս․ — S. 212 Z. 10 v. u. l. զառ ի վեր st. զառիվեր․ — S. 212 Z 8 v. u. l. թէթեւակի (Schreibfehler für թէթեւակի) st. թէթեւ ակի․ — S. 213 Z. 14 v o. l. 256b 1. 2. st. 256a 1. 2. — S. 213 Z. 15 v. o. l. Երասխ st. Երասխ․ — S. 213 Z. 23 v. o. l. Սոփումոն st. սոփումոն․ — S. 214 Z. 11 v. o. l. մարդ st. մորդ․ — S. 214 Z. 14 v. o. l. ի st. ե․ — 214 Z. 16 v. o. l. եւզիկոս st. և զիկոս․ — S. 215 Z. 11 v. o. setze ein Komma hinter է․ — S. 215 Z. 21 v. o. l. կամք առաքինեաց st. կամքառաքինեաց․ — S. 215 Z. 21 v. o. ist vor գ ein Punkt zu setzen. — S. 215 Z. 18 v. u. l. պիտոյից st. պիտոյեց․ — S. 215 Z. 17 v. u. l. տեսակն իւր st. տեսակնիւր․ — S. 215 Z. 6 v. u. l. մարմնոյ st. մարմնայ․ — S. 217 Z. 12 v. o. l. Իսպենտիայ st. Իսպենտիայ․ — S. 217 Z. 13 v. o. l. Պէլխս որ է Բախա st. Պէլխսորեբախա․ — S. 217 Z 16 v. o. ist das Komma hinter կազմեցան zu streichen. — S.

217 Z. 20 v. o. ist der Punkt hinter ի zu streichen. — S. 218 Z. 14 v. o. l. համբառ-նալոյ Տեառն st. համբառնալ ոյՏեառն. — S. 219 Z. 2 v. o. ist der Punkt hinter յԱստուած durch ein Komma zu ersetzen. — S. 219 Z. 3 v. o. l. մայ-րաւրհնէիցն st. մայր աւրհնէիցն. — S. 219 Z. 5 v. o. l. զասն (= վասն) ագապս st. զասնագապս. — S. 219 Z. 13 v. o. l. տեառնականի st. Տեառնականի. — S. 219 Z. 9/10 v. u. l. տու-ընջեան st. տու-ընջեեան. — S. 219 Z. 9 v. u. l. Ի st. ի u. տու[ընջեան] st. տու[նջեան]. — S. 219 Z. 8 v. u. l. Հովիւ st. հովիւ. — S. 219 Z. 4 v. u. l. Մանդակոյննոյն է st. Մանդակոյննոյնէ. — Im **Glossar** (S. 301—352): Art. ահարութիւն ist zu streichen — Art. աղեկ: streiche 250b 27. — Art. Աղեքսանդրիա: l. Աղեքսանդր st. Աղեքսանդրոր. — Zwischen աղէք und աղեք ist einzuschieben: աղէկնալ* besser werden, sich verbessern; 3. sg. praes. աղէկնա 250b 27. — Art. աղվոր ist durch folgenden zu ersetzen: աղվորնալ* schöner werden; 3. sg. praes. աղվորնա 250b 24. — Zwischen այս und այսինքն ist einzuschieben: այսահարութիւն* (Dämonen-) Besessenheit; dat. sg. այսահա-րութեան 252a 23. — Art. արարիչ füge hinzu: acc. sg. արարինչ 249b 15. — Art. աւժանդակ ist durch folgenden zu ersetzen: աւժանդակել* Gehülfe sein, helfen; 3. sg. praes. աւժանդակէ 246b 22. — Art. թէթեւ ist durch folgenden zu ersetzen: թէթեւակի mit Leichtigkeit 256a 6.

Kleinere mittelarmenische Texte.

Herausgegeben, mit Einleitung und Glossen versehen

von

Franz Nikolaus Finck.

A. Einleitung.

Die hiermit zur Veröffentlichung gelangenden Texte entstammen einer in der Bibliothek des Klosters Etschmiadsin befindlichen Sammelhandschrift, die in Karenean's Katalog unter Nr. 1654 angeführt wird und jetzt die Nummer 1696 trägt. Dieselbe besteht aus 274 24 cm. hohen und 18 cm. breiten Pergamentblättern, denen man im 18. Jahrhundert noch ein Papierblatt mit sorgfältig geschriebener Fortsetzung des Bl. 274 b beginnenden Textes sowie einer Nachschrift des Besitzers angeheftet und im 19. Jahrhundert ausserdem noch fünf (nicht paginierte) Papierblätter vorgeheftet hat. Von letzteren enthalten die ersten vier eine Art Inhaltsverzeichnis, das jedoch ebenso wie die zahlreichen, durch die Schrift meist als Erzeugnisse derselben Hand, in allen Fällen als modern gekennzeichneten Eintragungen unberücksichtigt bleiben darf. Verschiedene Blätter sind ganz oder zur Hälfte leer geblieben, nämlich Bl. 117a b, 178a b, 187a b, 200a—203b, 221b—224b, 253a—254b, 270b, 272a b. Die einzelne Seite enthält — von Tabellen und einigen den Anfang oder Schluss eines Stückes enthaltenden Blättern abgesehen — 27 durchlaufende Zeilen Text in deutlicher Rundschrift (*բոլորագիր*). Der Einband besteht aus Holzdeckeln mit rotem, verziertem Lederüberzug.

Die Handschrift enthält:

1. auf Bl. 1a—91b die Chronik des Samuel von Ani bzw. deren Fortsetzung und zwar

auf Bl. 1a—4b 18 das Vorwort,

auf Bl. 4b 19—26b den ersten Teil der Geschichte (von Adam bis auf Christus),

auf Bl. 27a—91b die Tabellen. (Die Bl. 92a—116b sind liniiert, aber nicht ausgefüllt), das Ganze mit der Überschrift *Սամուէլի քահանայի հաւաքմունք ի գրոց պատմագրաց յաղագս գիւտի ժամանակաց անցելոց մինչև ի ներկայս ծայրաքաղ արարեալ.* Dieser Text ist von Arschak Ter-Mikelean für seine Ausgabe der Chronik verwertet worden. (*Սամուէլի քահանայի Անեցւոյ հաւաքմունք ի գրոց պատմագրաց յաղագս գիւտի ժամանակաց անցելոց մինչև ի ներկայս ծայրաքաղ արարեալ: Յառաջաբանով, համեմատութեամբ, յաւելուածներով և ծանօթութիւններով Արշակ Տէր-Միքելեանի. Վաղարշապատ Ս. Էջմիածնի տպարան* 1893. *Մատենադարան Ս. Էջմիածնի* Nr. 2.) Da dies jedoch leider in durchaus unbefriedigender Weise geschehen ist, verzeichne ich im Folg. die Abweichungen der Handschrift von Ter-Mikelean's Text, und zwar zur Vorrede und dem ersten Teil der Chronik mit Einschluss der vereinzelten Fälle, in denen der genannte Herausgeber dies schon selbst gethan hat. — Über die Tabellen ist im folgenden besonders zu handeln. — Die erste, fettgedruckte Zahl weist auf die Seite, die zweite auf die Zeile, die dritte auf das Wort, wobei ich der Einfachheit wegen unter Wort das der üblichen Orthographie gemäss Zusammengeschriebene verstehe, also beispielsweise die Praeposition *ի* in dieser Schreibung als Wort zähle, nicht aber, wenn sie vor Vokalen erscheint, wo sie bekanntlich als *յ* praefixartig behandelt wird. Zahlzeichen wie *լա* = 31, *լբ* = 32 etc. zähle ich als je ein Wort.

1, 2 (*Անեցւոյ*) fehlt. — 6 (*Օգնեա* bis *և է*) fehlt. — 8, 3 *ներկայս*. — 8, 7 *յաւժարութիւն*. — 11, 6 *յարանցն*. — 11, 7 *աստուածայնւոց*. — 12, 2 *արտաքնոց*. — 12, 5 *ծանաւթիցն*. — 15, 7 *եւ*. — 15, 8 *վճիս*. — **2**, 3, 6 *յանաւգուտ*. — 4, 4 *որ*. — 5, 6 *ծանաւթ*. — 6, 2 *որ*. — 6, 5 *դրոշմեալ*. — 11, 1 *որ*. — 13, 1 *կանկնեացէ*, — 13, 4 *գայլստեանն*. — 13, 7 *դարս*. — 14, 2 *առակաւք*. — 14, 6 *զտնաւրէնութեան*. — 16, 1 *գիտութիւնն*. — 21, 6 *ճշմարտէ*. — 22, 2 *զճշմարտութիւնն*. — 23, 4 *յազգի*. — 24, 1 *կարգել*. — **3**, 1, 7 *այլաւք*. — 2, 1 *բազմաւք*. — 6, 4 *փոստոս*. — 6, 6 *ե*. — 6, 7 *Բիւզանդ*. — 8, 9 *Յովաննէս*. — 9, 5 *Ստեփանոս*. — 11, 6 *Ադամա*. — 12, 6 *անյայտացուցեալ*. — 13, 6 *գայլստեան*. — 14, 4 *զըհրեշտակս*. — 14, 7 *առելով*. — 15, 1 *զհարցանել*. — 15, 3 *էթէ*. — 18, 6 *զանուանութիւն*. — 19, 4 *քո*. — 20, 1 *յաղթեցա*. — 20, 5 *ձեր*. — 21, 3 *աւժընդակեալ*. — 23, 3 *զճշմարտութեանն*. — 24, 4 *զերկուքումքս*. — 24, 6 *ձեռնտու*. — 25, 2 *զսոսա*. — 26, 3 *յԱդամա*. — **4**, 2, 5 *գաւաղանաւ*. — 3, 3 *զաւելորդն*. — 3, 6 *զկարևորն*. — 5, 4 *առել*. — 6, 1 *Բաղթեացւոցն*. — 6, 3 *զդժական*. — 7, 3 *կարաւտացի*. — 8, 2 *Եւսեբեա*. — 14, 4 *Բաղդեա*. — 15, 4 *Բաղդեացւոց*. — 17, 7 *իրաւք*. — 17, 8 *ճշմարտութեանն*. — 19, 2 *զայլ*. — 19, 3

յետ նոցա. — 21, 8 խնդրոյս. — 23, 6 Ադամա. — 24, 5 իրիցունքն. — 26, 5 յարարչութենէ. — 5, 3, 4 եթանասնիցն. — 5, 3 թուոյ. — 6, 1 եթանասնիցն. — 6, 2 հետևեցին. — 7, 3 մեք. — 7, 6 շարագրեցուք. — 9, 4 յԱդամա. — 6, 2 յեթանասնիցն. — 13, 4 չ. — 15, 4 մլ. — 15, 7 յԵզովրա. — 17, 2 Ենովքա. — 17, 7 fehlt. — 19, 8 նունենա. — 23, 8 Մաղաղեղա. — 24, 5 այլ. — 6, 1, 1 ի. — 1, 4 Լամեքա. — 1, 5 ծնաւ. — 2, 1 fehlt. — 2, 2 մեռաւ. — 3, 6 զՅարեդ. — 3, 8 Գինա. — 5, 6 fehlt. — 5, 7 մեռաւ. — 6, 8 Ռառաքա. — 7, 10 ի. — 8, 6 fehlt. — 9, 6 զՄաթուսաղա. — 9, 7, 8 յԱդներա. — 11, 5 Լամեքա. — 13, 1 ժողովին. — 13, 2 յԱդամա. — 13, 6 Ենովքա. — 14, 1 fehlt. — 15, 6 զԼղամեք. — 15, 8 Յեդնա. — 17, 2 ամաւք. — 17, 7 թիւ. — 18, 2 էթէ. — 18, 5 աւրինակս. — 18, 6 կա. — 19, 3 ծնաւ. — 19, 7 մեռաւ. — 21, 8 Ռեդնա. — 23, 2 զՄաթուսաղա. — 23, 3 վախճանէր. — 26, 11 նոյեմզարա. — 7, 3, 1 ժողովին. — 3, 4 Ենովքա. — 4, 5 յԱդամա. — 5, 6 եթանասունքն. — 5, 8 Սեմա. — 9, 9 մեռաւ. — 11, 8 Ռարուխայ. — 12, 8 նգ. — 12, 9 bis 13, 2 (մինչև bis Սերուքայ) fehlt. — 13, 7 (և) fehlt. — 13, 8 մեռաւ. — 15, 1 Սաղայ. — 15, 5 ծնաւ. — 16, 9 յեթներորդ. — 17, 1 Սերուքա. — 17, 6 մեռաւ. — 19, 8 Օուքա. — 19, 9 կնոջէ. — 20, 11 Նաքովրա. — 21, 5 մեռաւ. — 22, 5 ծնաւ. — 22, 6 զՌագաւ. — 22, 8 Օխուրա. — 23, 12 Սերուքա. — 24, 1 ծնաւ. — 24, 5 մեռաւ. — 25, 2 Փաղեկա. — 8, 1, 2 սովաւ. — 5, 7 Ադամա. — 6, 8 Հրեայք. — 9, 2 գումարին. — 10, 3 fehlt. — 10, 4 յԱդամա. — 10, 5 ազգք. — 11, 3 Փաղեկա. — 12, 2 Սուրա. — 13, 5 Նաքովրա. — 13, 10 fehlt. — 14, 1 մեռաւ. — 16, 5 ծնաւ. — 16, 8 Մեղքա. — 18, 2 ծնաւ. — 20, 5 ծնաւ. — 22, 2 ծնաւ. — 23, 6 Մաւրիկոս. — 9, 1, 6 որդո. — 1, 7 Աբրամա. — 1, 8 հայկազնո. — 3, 5 ծնաւ. — 3, 6 յԵգնա. — 4, 5 յԼէ. — 4, 7 Իսահակա. — 4, 8. 9 fehlen. — 5, 3 ծնաւ. — 5, 7 և մեռաւ. — 7, 4 ժողովի. — 9, 1 յԱդամա. — 10, 7 եթանասնիցն. — 13, 9 ամաւք. — 14, 5 Արփաքսաթա. — 16, 1 յՌարուխա. — 19, 4 զՔաղդեացոցն. — 23, 7 զպեղծ. — 27, 3 զհոգընկալ. — 10, 2, 3 յԱդամա. — 2, 4 տասներորդ. — 3, 6 յԱդամա. — 7, 2 էթէ. — 7, 9 ի Սեմա. — 8, 1 նոյնպէս և զԹիրաս չորրորդ ի Նոյէ և երրորդ Յաբեթէ ասէ. — 9, 2 Քամա. — 11, 8, 2 Քամա. — 13, 4 տխաւք. — 13, 7 Շամիրամա. — 20, 6 զՍեմա. — 24, 4 յԱդամա. — 12, 2, 6 զըմի. — 15, 7 Քաղդեացւոցն. — 16, 7 աստուածայնոց. — 18, 12 նմանէ. — 19, 1 Ասորեստանեայք. — 20, 6 Եղաղոնացիք. — 21, 6 անուանին. — 22, 1 Աբրամա. — 24, 7 Արփաքսաթա. — 27, 3 Յեկտանա. — 27, 4 լին. — 13, 9, 7 Յեսկանա. — 10, 1 եղբաւր. — 12, 4 Սեմա. — 15, 1 Ասինա. — 15, 7 Քամա. — 18, 9 Քուշա. — 19, 1 Սաբայ. — 19, 9 Սաբակաթա. — 20, 3 Ռեգմա. — 21, 5 էթէ. — 21, 8 զՆեբրովթ. — 23, 1 սկա. — 27, 7 Քաղանա. — 14, 2, 2 զԼսաղբիմ. — 4, 7 Փղըշտացիք. — 9, 1 զԱւրաղէոն. — 13, 3 Գաղա. — 19, 11 Եղիսայ. — 21, 8 Քետեիմ. — 22, 6 Գամերա. — 23, 5 Ռիփաւթ. —

24, 9 Յաւանա. — 27, 1 Լատինացիք. — 15, 1, 6 Հինգետասան. — 4, 8 Հիւ-սիւսոյ. — 5, 5 Պաւտամինոս. — 10, 4 զըծընդոյն. — 13, 1 Սեմա. — 17, 3 ուրանաւր. — 20, 5 ծնաւ. — 21, 1 Հաւր. — 24, 4 զՄելքա. — 24, 5 զգատերս. — 24, 6 Առանա. — 16, 3, 4 թլիրոյս. — 7, 5 առթլաւքն. — 8, 2 յեթա-նասունն. — 15, 6 թլփայտութեան. — 17, 6 զՍառռա. — 19, 1 Հրեշտահաւքն. — 20, 1 խոստանա. — 23, 1 աւետաւքն. — 24, 6 ամէա. — 25, 8 ամա. — 27, 2 լի. — 28, 6 Մէջագետս. — 17, 1, 7 Ղարանա. — 2, 1 Սահակա. — 4, 7 Ապարա. — 6, 8 Քետուրա. — 8, 5 Աբրահամ. — 11, 8 զՅակոբ. — 14, 8 Ղարանա. — 15, 5 Առաքելա. — 16, 2 Բաղղա. — 16, 5 Զեղփա. — 16, 11 Ռոբէն. — 21, 8 զԿահաթ: Կահաթ ամաց կդ ից ծնանի զԱմրամ: — 18, 1, 2 Հ ից. — 1, 9 զժո-ղովուրդն. — 3, 4 Յակովբա. — 4, 4 Առաքելա. — 4, 8 յեթն. — 10, 2 Յա-կոբա. — 13, 6 Իսրայէղի. — 16, 4 ձ ից. — 16, 9 ձգ ից. — 18, 6 ծի ից. — 19, 4 Նաւեա. — 22, 2 Յեսուա. — 19, 2, 8 Յարգիացոցն. — 3, 1 Փելաւտոնոսն. — 3, 2 բարուախաւս. — 4, 4 Աւովդա. — 5, 2 Աքայիա. — 6, 3 առէն. — 6, 7 Թեբախս. — 7, 6 նուազաւք. — 8, 6 Գեդէովն. — 9, 7 Թովլա. — 10, 3 Կիլի-կեայ. — 10, 6 որդո. — 10, 9 յետո. — 13, 5 շարժուն. — 16, 7 աւրինակի. — 17, 7 կա. — 17, 8 յեթանասնիցն. — 20, 1, 7 յիւթանաւնիցն. — 3, 8 Մա-թէեան. — 5, 6 Սեմա. — 8, 6 Յեսուա. — 8, 10 զժողովուրդն. — 12, 6 Լիա. — 13, 4 զփարես. — 13, 5 փարես. — 16, 6 զաւրուն. — 17, 5 Իսրայէղի. — 19, 4 յԱդամա. — 21, 1 Յուդա. — 23, 6 Ղեա. — 25, 2 Յուդա. — 28, 1 Յուդա. — 21, 2, 1 Մովլացի. — 3, 7 ամն. — 6, 1 ամս. — 9, 6 յԱդամա. — 11, 2 Սա-ղովմոնի. — 12, 1 Իսրայէղի. — 12, 8 որդի. — 13, 1 Նաբատա. — 13, 5 Իսրա-յէղի. — 15, 2 Յուդա. — 16, 5 Ասայ. — 17, 9 Յեմղա. — 18, 6 Գոդողիա. — 20, 6 զԳոդողիա. — 23, 4 Ազարիայ. — 23, 7 Ոզիայ. — 26, 2 Սաղմանասարա. — 27, 1 Եզեկիայ. — 27, 8 զԱռմ. — 22, 1, 8 Մէքիայ. — 2, 1 Մորըստայի. — 2, 6 զաւձն. — 2, 7 պղընձի. — 3, 9 Իսրայէղի. — 5, 3 զաւձապաշտու-թիւն. — 6, 7 Յովսիայ. — 9, 8 Հնազանդեաց. — 10, 1 յԵղիակիմա. — 11, 4 Յեքոնիայ. — 13, 6 Սեդեկիա. — 16, 2 զոմպիադաւն. — 16, 3 fehlt. — 18, 6 Յոքոնիայ. — 20, 1 Զաւրաբաբէլ. — 21, 3 Սադովկա. — 21, 6 Աղէքսանդր. — 23, 5 Եղեազար. — 25, 7 ցծնունդն. — 27, 7 Սաղովմոն. — 23, 1, 3 յԱդամա. — 2, 1 յԱդամա. — 3, 1 իւթանասնիցն. — 4, 4 Իսրայէղի. — 5, 4 Սաղո-վմոնի. — 7, 4 Սամարիայ ի վերայ. — 10, 5 Սամէայ. — 11, 7 որդւո. — 12, 1 Նաբատա. — 12, 2 Աբիայ, Սամէա. — 12, 9 սեղանւոյն. — — 13, 1 զՅովա. — 18, 7 մարգարէանա. — 19, 2 յեթներորդ. — 22, 1 զեթա-նասունն. — 24, 1 յԻսրայէղի. — 25, 8 արքա. — 25, 9 Յուդա. — 27, 6 մարգա-րէանային. — 24, 2 Մանայեմ. — 3, 7 fehlt. — 4, 6 Ովսէի. — 4, 7 fehlt. — 4, 11 Սաղմանասարա. — 5, 4 Իսրայէղի. — 6, 5 ամի. — 7, 1 ուստից աւեր. — 7, 5 Նաբուքոդոնոսորա. — 8, 1 Սեդեկիեաւ. — 9, 2 Ղեւա. — 9, 3 քառանեայք. — 9, 5 Յուդա. — 10, 4 փենէես. — 12, 1 Աքիամա. — 14, 6 ժամանակի. — 14, 8 Յուդա. — 15, 2 Նաբուքոդոնոսորա. — 17, 6 Յովսիա. — 17, 8 Յուդա.

19, 5 Սոփոնիայ. — 20, 9 Երեմիայ. — 25, 3 Նաւումա. — 25, 4 Ամբակումա. — 25, 5 Մաղաքիա. — 28, 1 Զաւրաբաբէլ. — 29, 1 Թահանայապետաւք. — 29, 4 ցաւծեալն. — 25, 1,5 Յակովբա. — 5, 4 Զաւրաբաբէլի. — 6, 2 Յակիմաա. — 6, 5 Յովակիմ. — 7, 9 Թահանա. — 8, 2 աւրինացն. — 9, 6 Յովդայ. — 9, 8 Սիրա. — 14, 5 Յադեա. — 15, 7 եթանասունքն. — 17, 5 Պտղոմէա. — 17, 7 հաւրեղբայր. — 18, 8 Ոնիա. — 19, 4 Միրաքա. — 22, 2 Յեսովա. — 22, 8 եղբաւր. — 24, 3 fehlt — 25, 2 զԱրամազդա. — 26, 4 զաւտարասիրին. — 26, 5 Արամազդա. — 23, 2 Ասամովնա. — 26, 1, 3 զաւրսն. — 1, 4 Անտիոքա. — 3, 1 կրաւնս. — 3, 5 ամսրն. — 4, 3 Մենելեա. — 6, 3 Ոնիայ. — 6, 6 երթա. — 7, 4 զԱմովպոլիս. — 8, 2 Երուսաղէմին. — 16, 2 Աղէքսանդրիւ. — 22, 3 աւծեալքն. — 23, 3 աւծեալ. — 25, 3 Դարեհիւ. — 27, 1, 3 ողումպիադին. — 2, 2 եթներորդացն. — 3, 7 ամսաւրեայք. — 4, 8 fehlt. — 7, 6 Մեմա. — 8, 4 աւժանդակեալք. — 10, 6 հաւրէ. — 12, 1 հարբատացեալ. — 12, 5 հանէին. — 13, 8 զքամայն. — 15, 1 անտի առցուք. — 15, 9 Եւսեբեա. — 17, 3 զՆէլա. — 23, 1 –̇աւ . . . ելի. — 23, 6 զատաջիկա. — 26, 4 Նելա. — 27, 5 զՏ աւչ. — 28, 3, 5 կշեռս. — 5, 5 Նելա. — 6, 3 զԱբրաամ (հ ausradiert). — 9, 6 քիղորոս. — 15, 8 ամեա. — 19, 6 Տաւանէս. — 20, 1 Տաւտանա. — 21, 6 Եւպաղղեա. — 21, 11 fehlt. — 29, 3, 4 Մարդանապաւլոս. — 3, 6 եթներորդէ. — 4, 2 Նէլա. — 8, 1 զաւրավար. — 9, 5 զաւրավարութիւն. — 14, 5 Մ արփակէս. — 15, 1 արքա. — 16, 2 fehlt. — 16, 3 աւգնականութիւն. — 18, 1 անիշխանութիւն. — 20, 2 որոյն. — 20, 4 գրին. — 21, 6 թագաւորաւք. — 22, 1 աստանաւր. — 23, 1 Փուա. — 23, 10 ղումպիաթն. — 30, 2, 1 ղումպէադին. — 2, 5 Խարայէղի. — 4, 9 Յուդա. — 6, 3 fehlt. — 6, 7 Մենեքեբրիմա. — 10, 3 ղոմպիադի. — 10, 8 Եզիակիմա. — 12, 5 մանգունքն. — 23, 2 Մարդանապալլեա. — 23, 5 վարբակիս. — 24, 9 կարդիկեաս. — 25, 7 զԵկբատանայ. — 26, 3 Կւաքսարէս. — 31, 2, 9 ընկեց. — 4, 8 Ճ՛շգրտէ. — 5, 2 իրաւք. — 6, 6 նըմայ. — 9, 6 անցզէպ. — 10, 6 նիզակից. — 13, 5 Մովսարմիւսեա. — 15, 2 Լ իւդիացւոց. — 15, 4 Արդւսոս. — 15, 5 Աղիատտա. — 16, 9 Կանդաւլէս. — 17, 3 զայս. — 17, 4 զ Կանդաւլա. — 19, 3 նըմա. — 20, 2 Գիգիայ. — 20, 3 bis 22, 3 einschl. fehlt. — 27, 2 fehlt. — 32, 3, 1 զ Լ իւդիացւոցն. — 7, 6 շուրջակա. — 8, 5 Մ շտասպեա. — 9, 4 զը Կիւրոս. — 10, 7 Մ շտասպեա. — 11, 7 Զաւրաբաբէլ. — 12, 6 ղոմպիադին. — 17, 7 ղոմպիադին. — 19, 4 Ովքա. — 22, 3 ղոմպիադին. 22, 5 յ՛. — 22, 10 զԴարեհ. — 23, 7 աստանաւր. — 33, 4, 9 Արքեղաւս. — 8, 8 Փիլիպեան. — 13, 4 Արիդէոս. — 13, 8 Պտղոմէոս. — 14, 6 Ասիացոց. — 18, 2 և զանուանս. — 20, 8 ժթ̅. — 21, 3 Դեմետրիոս. — 21, 5 ե̅. — 22, 7 Կերաւնոս. — 23, 1 Մելէագրոս. — 27, 3 ինքնաւրէն. — 28, 1 Փիլիպոսն. — 34, 8, 8 ապըստամբեն. — 13, 6 զ–̇րեայսն. — 13, 8 բռնադատէր. — 14, 3 վշտաւք. — 14, 7 գրոցն. — 16, 3 բ. — 17, 2 զաւրավար. — 19, 7 զԱնտիոք. — 24, 1 ղոմպիադին. — 27, 2 յ Աղեքսանդրիա. — 27, 4 Դ ագոսի. — 27, 7 Պտղո-

մէոս. — 35, 1, 2 էտ. — 3, 4 փիլոմետովր. — 4, 7 զաւրավար. — 4, 9 Պտղոմէոս. — 5, 1 Եւերգետէս. — 7, 7 Դիոնւսոսն. — 8, 2 Կղէոպատրեա. — 9, 1 Հռոմայեցւոցն. — 9, 10 Աւգոստոս. — 13, 8 զթագաւորսն. — 14, 4 fehlt. — 15, 1 Եւսեբեա. — 17, 2 սկսանիմք. — 18, 6 բովանդակին. — 19, 2 Հարըստութիւն. — 19, 5 Մանեթա. — 24, 1 Եղիփանտացոց. — 25, 3 մղ. — 25, 5 Հարստութիւնս. — 36, 3, 1 Հերակլիոպոլիտացոց. — 4, 5 թ. — 14, 2 Հովիւքն. — 15, 6 Դիոպոլիտացոց. — 16, 5 Աստանաւր. — 17, 2 ՙԹեբես. — 19, 2 Դիոպոլիտացոց. — 21, 1 Դիոպոլիտացոց. — 23, 1 Բուբաստիացոց. — 24, 7 Բոկքորիսսաիտաց. — 25, 6 խաւսեցաւ. — 37, 1, 9 Ամրտաոս. — 2, 1 Սաիտացի. — 3, 5 Սեբեննիտացոց. — 7, 1 յւթներորդ. — 10, 5 Բելա. — 12, 2 Տեղքին. — 14, 1 Թուրիմաքա. — 16, 1 Պղեմէոս. — 17, 5 Բերեւս. — 20, 2 Պաւղիբոս. — 21, 4 Պաւղիփիլէս. — 23, 1 Կառնայ. — 24, 7 Թուրիմաքա. — 38, 1, 6 Դանաւոս. — 2, 7 Դարգանեա. — 3, 1 fehlt. — 4, 1 ժե: Ակրիսիոս ամս լա. — 6, 4 յ Եգիպտոս. — 6, 5 Ծառայութեանն. — 7, 1 փորբասս. — 8, 3 Դիփւսես. — 12, 9 Ափիդաս. — 19, 2 Եպքւղոս. — 19, 5 Յեպքւղա. — 21, 3 զոմպիադն. — 21, 5 զոմպիադս. — 22, 1 Պրաքսիւոն. — 22, 2 Իգիմոնա. — 24, 4 յաւժարէր. — 25, 1 Աղկիմ. — 26, 4 Իպպիոմենէս. — 27, 5 Եւքսէաս. — 28, 2 իղերեցին. — 39, 2, 4 Սամուելի. — 2, 6 Սաւուղա. — 2, 8 Եւսւսթեւս. — 5, 8 Աղկամանէս. — 7, 11 Սամուելի. — 8, 2 Սաւուղա. — 8, 4 Կորընթացւոցն. — 9, 10 Պրիմիս. — 14, 3 զոմպիադին. — 16, 3 Հռոմայեցւոցն. — 19, 5 եմ. — 20, 8 գնացսն. — 24, 1 գ. — 24, 5 զԱմիսոն. — 25, 1 Տաւտանեայ. — 40, 1, 2 իզ. — 3, 3 ՙԼիլուաս. — 4, 7 Միլուիաս. — 5, 3 աժ. — 5, 6 զոմպիադն. — 6, 10 զոմպիադին. — 9, 1 Լատինացիք. և. — 9, 6 յ Ենեա. — 11, 5 Տուղուս. — 12, 3 Պոմպիլոս. — 14, 1 Մարկւոս. — 15, 8 Աստանաւր. — 18, 4 Ճարտարախաւսք. — 19, 4 Տարկինա. — 21, 7 զոմպիադին. — 22, 4 fehlt. — 24, 6 Կղէոպատրեա. — 24, 7 fehlt. — 24, 10 fehlt. — 25, 4 կեա. — 26, 1 Աւգոստոս. — 41, 1, 5 Աւգոստոսի. — 1, 7 յ՚. — 1, 8 ամի. — 4, 6 զ ՙԹամա. — 5, 2 Համառաւտեցաք. — 6, 2 պայազատաք. — 6, 4 ժամանակաւք. — 12, 4 անդանաւր. — 13, 1 աստանաւր. — 18, 6 խրոխտանաւք. — 19, 8 զձեռս. — 20, 4 Բելա. — 24, 4 սա. — 24, 5 Կադմեա. — 24, 7 Արամանեկա. — 42, 2, 7 գա. — 3, 2 խրոխտանաւք. — 4, 1 սպանանէ, dazu am Rand սատակէ. — 5, 1 զախն. — 5, 2 Արամանեկա. — 6, 3 Հայկա. — 6, 6 Հանւր. — 8, 1 Մանաւազա. — 8, 4 Մանաւազա. — 8, 7 Բազա. — 9, 2 Մանաւազեա. — 10, 2 անւանին. — 10, 5 Իռոա. — 11, 9 զլխոնն. — 14, 3 Արամանեկա. — 15, 6 Երաստա. — 18, 5 Հիւսիւսի. — 21, 3 Արմախա. — 23, 7 փարոխա. — 24, 1 Յոլակա. — 27, 3 Ամասիա. — 43, 1, 8 զըշէնսն. — 8, 8 ծնընդոց. — 12, 3 Դեղամա. — 17, 5 Ասորիկ. — 19, 1 fehlt. — 20, 1 տա. — 20, 4 մարգրտեա. — 21, 1 աշաւք. — 21, 8 միջերկրեայցն. — 44, 1, 10 մարդկամք. — 5, 5 ց Պոնդոսի.

— 6, 8 ցՄելիտենէ. — 9, 1 արեւմտեա. — 10, 6 Մաւրիկ. — 11, 5 զԱրայ. — 13, 1 Արայ. — 13, 4 Արամա. — 15, 3 չՀնազանդել. — 19, 4 եղ. — 19, 10 Զրագեշտէ. — 22, 4 մեռաւ. — 22, 5 Արեանն. — 25, 7 Սաւսանուէր. — 27, 5 Զամեստա. — 27, 7 աւգնականութեամբ. — 45, 3, 6 Նաւեա. — 4, 5 Յեսուա. — 4, 8 փախստական. — 5, 1 յԱդրաս. — 6, 4 Ափրի-կացւոց. — 7, 3 Յեսուա. — 7, 7 նախարարք. — 13, 7 անխորհըրդադաբար. — 15, 5 մէաւրա. — 15, 8 աւգնական. — 16, 3 Տաւտանյ. — 16, 6 Եթէո-պացի. — 17, 1 զաւրացն. — 18, 7 Իսրայէղի. — 20, 1 Պայրոյր. — 20, 5 աւ-գնական. — 20, 7 Վարբակա. — 21, 5 Սարդանապալլեա. — 22, 5 Վար-բակա. — 23, 3 Հայկազնեաց. — 24, 3 Պարոյրա. — 27, 5 Նաբուքոդո-նոսորա. — 46, 2, 6 Հրաչեա. — 4, 2 Կռոնակ. — 8, 4 Պարոյրա — 9, 2 Սենեքերիմա. — 13, 5 բդեաշխք. — 14, 2 յԱդրամուզանէն. — 15, 3 Պաս-քամա. — 15, 5 Հայկակա. — 16, 2 Նորա. — 20, 4 Տիգրանա. — 21, 7 յԱ-ռաւեննա. — 23, 6 յԱրմոզա. — 24, 2 Բագամա. — 24, 5 Վանա. — 27, 4 Վաղարշակա. — 47, 3, 2 Արշակա. — 4, 8 Բելա. — 5, 2 Հայկա — 5, 4 տերու-թեան. — 10, 5 զըԲաբելոն. — 12, 5 Նիկանովք. — 14, 8 ապըստամբեն. — 20, 6 Պտղոմեա. — 21, 2 Երգիտեա. — 21, 8 ղոմպիադին. — 25, 4 յաւրի-նուածս. — 26, 3 զաւրաց. — 29, 6 տա. — 48, 4, 3 Իսոա. — 4, 5 զՄախ-խազ. — 5, 7 Գառնկա. — 6, 3 Գեղամա. — 9, 3 տա. — 11, 4 որդոցն. — 11, 5 Սենեքերիմա. — 12, 5 զըմէաւնունիսդ. — 16, 7 Աժդահակա. — 17, 3 Մուրացեանդ. — 19, 1 Կադմեա. — 19, 4 Հիւսիւսոյ. — 20, 2 ծնընդոց. — 20, 3 Միսակա. — 20, 8 բարուց. — 21, 7 ծնընդոց. — 21, 10 Ուտեացւոց. — 22, 4 Ծաւդեացւոց. — 23, 3 Գուշարա. — 25, 1 Տաշրա. — 25, 9 զՀզաւր. — 26, 4 Միհրդատա. — 49, 1, 4 Հայկա. — 2, 3 Պասքամա. — 2, 8 դժնեա. — 5, 7 զըմեծ. — 8, 1 սրտեա. — 8, 8 Հայկակա. — 10, 1 գլեառնն. — 10, 3 քաւշս. — 13, 7 Սանատրա. — 14, 2 բդեաշխ. — 17, 6 զԿորդովացին. — 18, 6 զԳողթնացին. — 20, 3 էթէ. — 22, 2 զայսր թագաւորի. — 22, 3 զյաւ-րինածածս. — 50, 1, 4. Վաղարշակա. — 2, 10 Արշակա. — 5, 4 զաւրաւք. — 7, 8 ընթստ. — 7, 10 Հաւրն. — 11, 3 Տիգրանա. — 12, 2 Տիգրանա. — 13, 5 Արշամա. — 14, 5 ի. — 15, 6 յԱւգոստոս. — 19, 2 Վաղարշակ — 20, 1 Աւ-գոստոսի. — 22, 5 կոչին. — 23, 3 Արշաւիրի. — 24, 9 Արշակա. — 56, 6 Վա-ղարշակա. — 51, 2, 2 ղոմպիադին. — 3, 3 ուրանաւր. — 5, 3 Նախաստեղծ. — 6, 3 եթանասնիցն. — 7, 4 յԱդամա. — 14, 8 ծնընդէն. — 17, 3 սրբասդ-եաց. — 17, 7 Հարկեցա. — 20, 4 զըզուէի. — 22, 4 Եւսեբիա. — 26, 7 Հմ-տանալով. — 27, 3 ծանաւթանա. — 52, 3, 3 fehlt. — 3, 6 ծնընդենէն. —

Die bis zum Jahre 1294 mit Eintragungen versehenen Tabellen sind fast zur Hälfte mit mehr oder minder freien Entlehnungen aus der Chronik des Geschichtsschreibers Hethum (vgl. Nr. 2) ausgefüllt. Dass es sich trotz der zum Teil nicht geringen sprachlichen und inhaltlichen Abweichung nicht etwa um zufällige Übereinstimmungen handelt, ergiebt

sich daraus, dass auch die Schreibfehler und inhaltlichen Irrtümer in den meisten Fällen beiden Versionen gemeinsam sind. So erscheint, um nur einige Proben herauszugreifen, in beiden Versionen Lothar III. als Լլաւդայր; so wird Konrad III. in beiden Versionen als zweiter bezeichnet und 1135 statt 1138 auf den Thron erhoben; so wird Heinrich V. nach beiden Versionen im Jahre 1146 gekrönt. Andrerseits finden sich nun aber auch einige Eintragungen, die nicht auf den in der vorliegenden Handschrift enthaltenen Text weisen, sondern auf die von Aucker und Dulaurier, veröffentlichte Rezension (vgl. Nr. 2), ohne wiederum auch mit dieser ganz übereinstimmen, z. B. ad annum 1097: Նաստծն եառ զՆիկիա ի Սուլիմանն Շահէն: Table chronologique ed. Dulaurier: ի սոյն ամին Նաստծն եառ զՆիկիա ի Յունաց, während es in der vorliegenden Handschrift heisst: Առաւ Նիկիա և Անտիոք յԱնաւրինաց; ferner ad annum 1098: Նաստծն եառ զԱնտիոք և զՈւռհա, was in der Rezension der vorliegenden Handschrift ganz fehlt, Table chronologique als ազատեցան յԱնօրինաց Անտիոք և Ուռհա erscheint. Aus alledem ergiebt sich meines Erachtens, dass die in den Tabellen in Samuels Chronik enthaltenen Auszüge aus Hethum's Chronik auf eine verlorene Version zurückgehen, dass diese Eintragungen demgemäss als Bruchstücke einer dritten Handschrift in Betracht zu ziehen sind.

Die nach Abzug der besprochenen Entlehnungen erübrigenden Eintragungen sind:

ad annum 1: Յայսմ ամի էր կայսր ի Հռոմ Հոգտաւիոս Աւգոստոս, և թագաւոր Հրէաստանի Հերովդէս և թագաւոր Պարսից Արշաւիր, և թագաւոր Հայոց Աբգար: Յայսմ ամի յառաջ.քան զծնունդն Քրիստոսի Կիւրենոս առաքեցաւ ի Հռոմայ ի Հրէաստան և աշխարհագիր արար: — 3. Աբգար զՓերուրի եղբայր Հերովդէի սպանանէ: — 2. Յուդայ Գալիլեացի ապստամբեցոյց զՀրէայսն: — 5. Հերովդէս սաստիկ տանջանաւք սատակի: — 6. Աւգոստոս կայսր չորրորդապետս արար զՀրէաստան: — 16. Եկաց կայսր ի Հռոմ Տիբերիոս ամս իգ: — 17. Աբգար թագաւորն Հայոց զԵդեսիա քաղաք շինէ: — 19. Շարժմամբ տասն ու երեք քաղաք կործանեցաւ ի Բիւթանիա: — 142. ՅԱնտիոք եպիսկոպոս ե Երոս· ամս: — 146. ՅԱղեքսանդր եպիսկոպոս էերորդ Մարկիոն ամս ժ: — 152. Թագաւորեաց Հայոց Տիգրան որդի Արտաշէսի ամս իգ: — 153. Պերոս թագաւորն Պարսից ի Հռոմայեցիսն արշաւեաց: — 156. ՅԱղեքսանդր եպիսկոպոս ըերրորդ, Կեղադիոն ամս ժդ: — 160. Երուսաղէմի եպիսկոպոս ժէ· Կասիանոս: ժը· Պուպղիոս: ժթ Մաքսիմոս: ի Յուլիոս: իա· Գայիանոս: իբ· Սիմաքոս: իգ· այիոս: իդ· Յոսլիանոս: իե· Ապիոն: — 330. Սուրբ ժողովն ի Նիկիա յժըից: — 330 Յետ ի ամի Կոստանդիանոսի, կոչեցան թագաւորք Յունաց և Հռոմոց, զի թագաւորեցին

ի Կոստանդինուպաւլիս։ — 333. Սուրբն Գրիգոր բնակեալ ի Մանեա այրսն և ընդ ժամանակս երևէր և Հաստատէր ի Հաւատս։ Բայց յորժամ եկն Արստակէս ի ժողովյն Նիկիա այլ ոչ ոք եսես, բազում ամս կեցեալ փոխի ի կարգս Հրեշտակաց։ — 337. Թագաւորեաց Պարսից Ներսեհ ամս թ։ — 340. Արքեղաւոս յաղագս կշտամբելոյն ի սրբոյն Արստակէսէ սպան զնա սրով ի Ծոփաց գաւառն։ — 344. Կաթողիկոս եկաց Հայոց Արստակէս ամս է․։ — Եւ եղև երևումն սրբոյ խաչին առ Կիւրղիւ։ — 345. Սանատրուկ սպանանէ զսուրբն Գրիգորիս, զերեց որդին Վրթանայ։ — 345. Տրդատ արքայն Հայոց դեղակուր լեալ ի զաւրաց իւրոց վախճանի։ — 346. Թագաւորեաց Պարսից Որմիզդ ամս գ․։ — 347. Թագաւորեաց Հայոց Խոսրով ամս ծ։ — 349. Թագաւորեաց Պարսից Շապուհ ամս հբ։ — 351. Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Վրթանէս ամս ը։ — 353. Սկիզբն մ եկին Անտրիասայ։ — 356. Յայսմ ժամանակի ասեն եղեալ զԱրտեմոնի ընթերցուածն։ — 357. Թագաւորեաց Հայոց Խոսրով, ամս . . ։ — 359. Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Յուսիկն, ամս զ։ — 365. Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Փառնասեհ, ամս է։ — 369. Թագաւորեաց Հայոց Տիրան ամս լ։ — 372. Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Ներսէս ամս լա։ — 376. Ծնաւ յԱնտիոք մանուկ մի միականի որում էր գ ոտք և գ ձեռք և մորուք։ — 421. Թագաւորեաց Պարսից Արտաշիր ամս գ։ — 423. Սկիզբն դպրութեանս Հայոց։ — 424. Թագաւորեաց Պարսից Վռամ որ և Կրման ամս ժբ։ — 436. Թագաւորեաց Պարսից Յազկերտ ամս ժա։ — 438. Առաջին ժողովն Եփիսոսի մ Հարցն վասն Նեստորի։ — 439. Թագաւորեաց Հայոց Խոսրով ամ ա։ — 440. Թագաւորեաց Հայոց Շապուհ ամս զ։ — 444. Թագաւորեաց Պարսից Վռամ ամս իբ։ — 446. Թագաւորեաց Հայոց Արտաշէս ամս զ։ — 452. Աստանաւր բարձաւ թագաւորութիւնն Արշակունեաց և Հայրապետութիւնն ի ցեղէն սրբոյն Գրիգորի ամս ժգ։ — 460. բ ժողովն Եփեսոսի վասն Փլաւիանոսի և Եւտիքի։ — 465. Մարզպան եկաց Հայոց Հրամանաւ Վռամա Վարդան ամս ժէ։ — 466. Թագաւորեաց Պարսից Յազկերտ ամս ժթ։ — 467. Աստանաւր աւարտումն պատմութեան Հայոց գրելոցն Մովսէսի։ — 468. Կաթողիկոս եկաց Հայոց Յովսէփ ամս բ։ — 470. Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Գիւտ, ամս ժե։ — 472. Ժողովն Քաղկեդոնի ոլզ Հարցն։ — 476. Հասելոց նեղութեցն Յազկերտէ սրբոց Վարդանանցն։ — 479. Կատարումն սրբոց Ղևոնդեանցն։ — 482. Անիշխան կացեալ Հայք ամս ե։ — 485. Թագաւորեաց Պարսից Պէրոզ ամս իբ։ — Կաթողիկոս եկաց Հայոց Յոհան Մանդակունի ամս ժբ։ — 487. Հայոց Մանկնոս ամս ժը։ — 493. Մովսէս քերթողահայրն։ — 495. Ճգնութիւն Թաթլոյ և Վարոսի եղբաւր իւրոյ։ — 497. Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Բաբգէն ամս ե։ — 502. Պայծառանայր սուրբն Սիմէոն Սիւնակեացն յԱղեքսանդրիայ և Տիմութէոս էրէց իմաստասէր։ — Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Սամուէլ ամս ե։ —

507. Թագաւորեաց Պարսից Վաղարշ ամս դ. Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Մուշէ ամս ը: — 508. Ղազարիկ փարպեցի ժամանակագիր և ճարտասան: — 510. Թագաւորեաց Պարսից Կաւատ ամս . . : — Հայոց Վահան ամս իը: — 515. Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Սահակ ամս դ: — 517. Թագաւորեաց Պարսից Զամա ամս բ: — 519. Թագաւորեաց Պարսից Կաւատ ամս ժէ: — Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Քրիստափոր ամս ե: — 605. Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Յոհաննէս ամս իդ: — 611. Հայոց Դաւիթ Սահառունի ամս լ: — 629. Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Կոմիտաս ամս թ: — 633. Թագաւորեաց Պարսից Արտաշէր ամս գ: — 636. Թագաւորեաց Պարսից Խոռէմ ամ ա: — 637. Թագաւորեաց Պարսից Խոսրով ամ ա: — 638. Թագաւորեաց Պարսից Բորն և Զարմիդուխտ ամ ա. Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Քրիստափոր ամս ա: — 639. Թագաւորեաց Պարսից Ազտաճառ ամս . . . — Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Եզր ամս . . . — 641. Հայոց Թէոդորոս Ռշտունի ամս իե: — 649. Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Ներսէս ամս ժթ: — 666. Հայոց Համազասպ ամս է: — 668. Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Անաստաս ամս զ: — 673. Հայոց Գրիգոր ամս ժ: — 674. Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Եղիա ամս է: — 765. Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Տրդատ երկրորդն ամս գ: — 766. Հայոց Աշոտ Բագրատունի ամս ժզ: — 768. Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Սիոն, ամս ը: — 776. Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Եսայի ամս ժդ: — 824. Հայոց Սմպատ որդի Աշոտի որ Ապլաբասն կոչէր ամս լը: — 827. Թագաւորեաց Յունաց Թէոփիլոս ամս ժե: — 833. Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Յովհաննէս ամս իը: — 842. Թագաւորեաց Յունաց Միխայիլ որդի Թէոփիլոսին ամս իդ: — 855. Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Զաքարէ, ամս ի: — 856. Հայոց Աշոտ որդի Սմպատայ ամս լզ: — 923. Թագաւորեաց Հայոց Աշոտ որդի Սմբատայ հրամանաւ կայսերն Յունաց ամս ը: — 928. Կաթողիկոս Հայոց տէր Ստեփաննոս, ամս . . . : — 929. Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Թէոդորոս ամս ժա: — 931. Թագաւորեաց Հայոց Աբաս որդի Սմպատա և եղբայր Աշոտոյ ամս իե: — 940. Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Եղիշէ ամս է: — 946. Թագաւորեաց Յունաց Կոստանդին որդի Լեոնի ամս ժե: — 947. Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Անանիա Մոկացին ամս իբ: — 956. Թագաւորեաց Հայոց Աշոտ որդի Աբասայ ամս իզ: — 961. Թագաւորեաց Յունաց Ռոմանոս ամս դ: — 965. Թագաւորեաց Յունաց Նիկիփաւռ ամս է: Սա եառ զՏարսոն ի Տաճկէն: — 969. Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Վահան ամ ա: — 970. Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Ստեփաննոս ամս գ: — 972. Թագաւորեաց Յունաց Յոհաննէս Զմշկիկ ամս զ: — 973. Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Խաչիկ ամս իա: — 978. Թագաւորեաց Յունաց Վասիլն ամս ծա: — 982. Թագաւորեաց Հայոց Սմպատ շահնշահ որդի Աշոտոյ ամս ժգ: — 994. Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Սարգիս

ամս ԻԴ։ — 995. Թագաւորեաց Հայոց Գագիկ որդի Աշոտ եղբայր Սմբատայ շահնշահի ամս ԻԹ։ — 1018. Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Պետրոս ամս Խ։ — 1061. Թագաւորեաց Յունաց Դուկիծն ամս Թ։ — 1063. Վախճանեցաւ Տուղրիլ սուլտանն Խորասանա և տիրեաց Ալփասլանն։ — 1064. Ալփասլանն էառ զԱնի։ — 1065. Ալփասլանն առաքեաց զՍուլիման քուէրորդին իւր յաշխարհն Հոռոմոց և Հայոց ընդ դէմ Յունաց։ Յայսմ ամի Գագիկ դարձեալ ի Կոստանդինուպաւլսէ եսպան զՄետրապաւլիտն Կեսարուոյ։ — 1067. Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Գրիգորիս Վահրամն որ կոչեցաւ Վկայասէր, ամս ԺԴ։ — 1070. Թագաւորեաց Յունաց Ռոմանոս Դիաւժէնն ամս Ե։ Դէաւժէնն եկն յարեւելս և էառ զՄանծկերտ ի Թուրքաց։ Եւ Ալփասլանն պատերազմեալ յաղթեաց նմա և կալաւ զնա, և դարձեալ ազատեաց ուխտադրութեամբ։ Ոմանք զկոտորիլն Դիաւժէնին ի թուին Հայոց ՇԺԲ են գրեալ։ Եւ ի ՇԺԹ գողձախմատն աւերեաց զսև լեառն և կոտորեաց զնա Գրիգոր Պխիտն ի դաշտն Հարունոյն ի Մանխեննուտն։ — 1071. Եղև սով սաստիկ։ Եւ Կոմիշ տիկին եկն յՈւռհա և կոտորեաց զՀոռոմոց զաւրսն։ — 1072. Օ.Պխիտն յանդրիունն խեղդեցին ծառայք իւր։ — 1073. Մեռաւ Ալփասլանն և եկաց սուլտան Խորասանա որդի նորա Մելէքշահն այր քաղցր և իմաստուն։ — 1074. Թագաւորն Հայոց Գագիկ սպանաւ ի Կենդրոսկաւի յորդւոցն Մանտալէի։ — 1075. Թագաւորեաց Յունաց Միխաիլն ամս Բ։ — 1077. Մեռաւ Ապլղարիպ իշխանաց իշխանն Հասանայ որդին և թաղեցաւ ի Պապէռոնն։ — 1080. Սուլիման էառ զԱնտիոք։ — 1083. Թագաւորեաց Յունաց Ալէքսն ամս ԼԸ։ ի սորա աւուրս շարժեցաւ բասաճն Ֆռանկաց. Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Բարսեղ ամս ԼԴ — 1087. Եկն սուլտանն Խորասանա Մէլէքշահն և առ զԱնտիոք և զԿիլիկիա և զՖիլառտոսն տաճկցոյց տալով նմա զՄարաշ։ Եւ և զՀալպախսն Գուրին և զՈւռհա, Բուզանին, և զԱնտաք Եաղխանին, և ինքն գնաց ի Խորասան։ — 1092. Մեռաւ սուլտանն Մէլէքշահ և եկաց որդի նորա Պեկիարուխն։ Յաւուրս սորա պառակտեցաւ իշխանութիւն Թուրքաց ի բազում մասունս, և ի Գալբասաճին. սա էր սուլտան ի Պարսից Թուրքգուլ ազգաւ։ — 1098. Պարոն եկաց Հայոց յաշխարհն Կիլիկեցոց Կոստանդին որդի Ռովբէնա ամս Ե։ — 1099. Եղև թափումն Երուսաղէմի և տուկն Գունդաւփրէ տիրեաց Երուսաղէմի։ — 1100 Վախճանեցաւ Գունդափրէ և պսակեցաւ առաջին թագաւոր Երուսաղէմի Պաղտին եղբայր նորա, առաջին կոմսն Ուռհայու։ — 1103. Պարոն եկաց Հայոց Թորոս Անտրանիկ որդին Կոստանդեա ամս ԻԴ։ — 1111. Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Գրիգորիոս†։ — 1121. Թագաւորեաց Յունաց Յոհաննէս Պաւրփիրաւժէնն ամս ԺԳ։ Սա էր որդի Ալէքսին։ — 1129 Պարոն եկաց Հայոց Լևոն որդի Կոստանդեա և եղբայր Թորոսի ամս Դ։ — 1133. Կայսրն Յունաց կալաւ զպարոն Հայոց Լեւոն և դարձեալ տիրեցին Կիլիկիոյ Յոյնք ամս ԺԱ. —

1134. Թագաւորեաց Յունաց Մանուէլ որդի Պաւրփիրաւժէնին ամս խգ: — 1144. Պարոն եկաց Հայոց ի Կիլիկիա Թորոս որդի Լեոնի զերձեալ ի բանտէն Կոստանդինուպաւլսու ամս ժգ: — 1157. Պարոն եկաց Հայոց Մլեհ եղբայր Թորոսի ամս է: — 1186. Պարոն եկաց Հայոց Լեոն եղբայր Ռուբէնի և որդի Ստեփանէի ամս ժա: — 1196. Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Գ[illegible] ա: — 1197. Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Գրիգորէս Ապիրատն ամս է: Պարոնն Հայոց Լեոն պսակեցաւ Թագիւ և եկաց առաջին Թագաւոր ի Կիլիկիա ամս իգ: — 1203. Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Յոհաննէս ամս ժը: — 1221. Կաթողիկոս եկաց Հայոց տէր Կոստընդին Բարձրբերդցի ամս իէ: Թագաւորեաց Հայոց Փիլիպ որդի կոյր բըընծին ամս է: — 1226. Թագաւորեաց Հայոց Հեթում որդի Կոստանդեա աւագ պարոնին Հայոց ամս խե: —

2. auf Bl. 118a—162b eine bisher unveröffentlichte Chronik des Geschichtsschreibers Hethum (von Christi Geburt bis zum Jahr 1294) mit der Überschrift Պատմութիւն խրոնիկոնին, զոր Նըւաստ ծառայս Քրիստոսի Հեթում տէր Կոռիկաւսոյ փոխեցի ի Ֆռանկ գրոց ի Թուին Հայոց չխե: Der Titel der bisher allein bekannt gewordenen kürzeren von 1076—1307 reichenden Version ist: Ժամանակագրութիւն երեք հարիւր և մէկ ամաց, կարճ ի կարճոյ հաւաքեալ ի զանազան պատմութեանց, Հայ, Ֆռանկ, և ասորի, շարագրեալ պարոն Հեթմոյ, տեառն Կոռիկոսոյ, և արար զայս բանք ի Թուին Հայոց չխե և ի յամի մարդեղութեան Տեառն ռյէ: Veröffentlicht ist sie von Aucher als Anhang zur Geschichte der Tataren (Պատմութիւն Թաթարաց շարագրեալ ի Հեթմոյ Աբեղեան ի կարգէ Պրեմոնստրատեանց: Յեղեալ ի լատին օրինակէ ի հայ բարբառ ի ձեռն Հ. Մկրտիչ Աթոռակալ վարդապետի Աւգերեան: Ի Վենետիկ ի տպարանի սրբոյն Ղազարու. յամին 1842 ռմդա.), dann, mit Übersetzung von E. Dulaurier (Recueil des historiens des croisades p. p. l'académie des inscriptions et belles lettres. Docum. armén. t. premier. Paris 1869, p. 471—490.), übersetzt von V. Langlois in Revue de l'Orient 1863, p. 103—114.

Eine Ausgabe der Chronik Hethum's mit Berücksichtigung der kürzeren Version und der oben (Nr. 1) besprochenen Auszüge bereite ich vor.

3. auf Bl. 163a—167a 15 die Geschichte der Rubeniden bis auf Leo IV. mit der Überschrift: Պատմութիւն ազգին Ռուբինեանց թէ որպէս տիրեցին Կիլիկիոյ: Diese Geschichte ist mit verschiedenen anderen Stücke zusammen als Anhang zu der oben erwähnten Ausgabe

der Chronik des Samuel Ani veröffentlicht worden, und zwar in einer keineswegs mehr befriedigenden Weise. Zur Rechtfertigung dieser Behauptung greife ich eine Probe heraus. Der Schlusssatz der kurzen Geschichte erscheint bei Ter-Mikelean in folgender Vermummung: *Իսկ առաջին քոյր սոցա Զապէլ եղև կին Ամաուրի Սրոյ տիրոջն, և որդոյ թագաւորին Կիպրոսի, վերոյասացելոյ Կտլըզինին* ‚Die älteste seiner Schwestern aber, Isabella, wurde die Frau Amalrich's, des Herrn von Tyrus und Sohnes des Königs von Cypern, des oben erwähnten Ktləzinin.‘ Diesem rätselhaften Ktləzinin hätte der Herausgeber aber nur die Genetivendung des vorausgehenden Wortes zu überweisen brauchen, und ohne Schwierigkeit würde es sich in die dem gewöhnlichen Sterblichen vertrautere Gestalt des *Ուկ տ Լուզինին* ‚Hugues de Lusignan‘ verwandelt haben, eine Gestalt, in der er überdies vier Zeilen vorher schon einmal erschienen war.

Das folgende Korrekturverzeichnis ermöglicht es den Besitzern des erwähnten Buches, sich den in der Handschrift gebotenen Text zu verschaffen.

204, 2 *Կիլիկիո*. — 4, 1 *Գնագկա*. — 4, 4 *Գնագկա*. — 5, 1 *Կաւսիտառոյ*. — 6, 1 *Կարմրաւզաւլաւ*. — 9, 2 *նաՀանկս*. — 10, 7 *Կաստաղաւնն*. — 12, 3 *Կոստանդեա*. — 12, 6 *Հաւրն*. — 14, 1 *Գնագկա*. — 15, 3 *կենդրաւսկաւի*. — 17, 3 *զաւրացեալ*. — 19, 7 *սրբոյ*. — 20, 5 *Կենռաւսկաւոյ*. — 20, 3 *ուխտն*. — 20, 4 *զԹորազարկն*. — 22, 7 *մնացեալ*. — 24, 4 *դեղաւք*. — 27, 4 *զաւրացեալ*. — **205**, 1, 2 *Պաւրֆիրաւէնն*. — 1, 3 *Կալաւժան* — 3, 4 *կապանաւք*. — 3, 6 *Կոստանդինապաւլիս*. — 8, 8 *զմաւտակա*. — 17, 9 *Հաւրն*. 18, 2 *էթէ*. — 19, 3 *ձեռինն*. — 22, 3 *էթէ*. — 25, 10 *Քրիստոս*. — 28, 5 *զաւրաւք*. — **206**, 3, 2 *յայսաւր*, — 4, 3 *զաւրքն*. — 4, 8 *Կոստանդինուպաւլիս*. — 7, 8 *զաւրաց*. — 8, 3 *գեաւղ*. — 8, 6 *զաւտարական*. — 9, 7 *Հայոյ*. — 16, 7 *զաւրացեալ*. — 17, 7 *Պաւրֆիրաւէն*. — 18, 4 *Կոստանդինուպաւլիս*. — 19, 8 *զաւրս*. — 20, 7 *յաւգնութիւն*. — 20, 9 *Փռանգաց*. — 21, 5 *անտ*. — 23, 1 *զաւրս*. — 23, 7 *ըմբռնելոյ*. — 25, 7 *զաւրք*. — 26, 1 *պնտեալ*. — 26, 7 *զաւրաց*. — **207**, 2, 9 *մշտընջենաւոր*. — 5, 7 *կոստանդինուպաւլիս*. — 9, 7 *դուքն*. — 10, 3 *ըզաւրս*. — 11, 8 *Ռսկուսոյ*. — 15, 3 *զաւրս*. — 15, 6 *անթիւս*. — 17, 1 *զՌուշին*. — 20, 3 *զաւրս*. — 25, 1 *եղբաւրն*. — **208**, 2, 6 *աւգնականութեամբ*. — 5, 1 *խնդրեց*. — 5, 4 *զաւրս*. — 6, 7 *աւգնականութեամբ*. — 7, 1 *անաւրինացն*. — 10, 1 *զաւրքն*. — 10, 2 *անաւրինաց*. — 11, 1 *ըզաւրսն*. — 11, 4 *շնորՀակալութեամբ*. — 15, 9 *գործաւք*. — 16, 6 *զաւրաց*. — 19, 2 *Պապեռաւնին*. — 20, 2 *զաւրքն*. — 20, 7 *զՍոլբէն*. — 22, 5 *Սոլբէն*. — 26, 6 *Սոլբինայ*. — 30, 7 *յազգէն*. — **209**, 6, 6 *եղբաւր*. — 7, 5 *Սեմունտ*. — 7, 6 *բրբնձին*. — 11, 5 *Լուշիւ*. — 11, 8 *Լուշիւն*. —

12, 7 Փիլիպ. — 12, 8 տ. — 13, 1 Մ՝ընֆաւրդին. — 19, 4 աւծաւ. — 27, 4 Մ՝անիաւնին. — 28, 3 Հաշիշեցն. — 30, 6 Պաղեռաւնին. — 210, 1, 1 Կուռիկաւս. — 3, 3 զաւրինաւք. — 4, 6 Մ՝աւխրոտին. — 4, 8 բրինձ. — 6, 8 զՄ՝աւլեոնցիք. — 7, 7 Նռքաւք. — 9, 2 զաւրս. — 11, 5 Հաւրն. — 13, 7 զաւրաւք. — 14, 9 շնորհաւքն. — 17, 5 զաւրաւք. — 20, 7 Կուռիկաւս. — 11, 4 ապըստամբեալ. — 25, 1 աւծաւ. — 27, 7 Հաւրն. — 28, 2 Ա՛նտիոքացեց. — 29, 5 զամենեցին խսպառ. — 31, 3 ամպարըշտութեան. — 211, 1, 6 Ճաֆրի. — 2, 1 պռաւքսիմոսն. — 6, 1 աւծին. — 14, 4 տխաւք. — 15, 2 զաւրացն. — 15, 3 Մ՝սրա. — 19, 2 և զՄնղուր. — 22, 8 Պեմունտ. — 22, 9 բրընձին. — 28, 4 կրաւնաւորեայ. — 30, 3 յաթոռ. — 212, 1, 1 աւծաւ. — 3, 8 Ամիստ. — 4, 3 Ա՛ւշին. — 9, 1 տ. — 21, 8 վերոյաստցել. — 22, 1 Ոյկ տ Լ՛ըզինին. —

4. auf Bl. 167a 16—169b 13 eine bisher noch nicht veröffentlichte Genealogie der Könige von Jerusalem und der Könige von Cypern mit der Überschrift Ազգաբանութիւն թագաւորացն Երուսաղեմի և թագաւորացն Կիպրոսի: [Text I.].

5. auf Bl. 169b 4—170b eine bisher noch nicht veröffentlichte Genealogie der Fürsten von Antiochien mit der Überschrift Ազգաբանութիւն բրընձնոյն Անտիոքա: [Text II.].

6. auf Bl. 171a—177b, 179a – 186b, 188a--199b, 204a—212b einen Auszug aus der Chronik Michael's des Syrers, und zwar aus der kürzeren, 1870 zu Jerusalem veröffentlichten Rezension: Տեառն Միխայէլի պատրիարքի Ասորւոց ժամանակագրութիւն ի հայրապետութեան Ս. Էջմիածնի Տ. Տ. Գէորգայ վեհափառ Կաթողիկոսի Հրամանաւ պատրիարքի Սրբոյ Երուսաղէմի Տ. Եսայեայ սրբազան արքեպիսկոպոսի և ի պատրիարքութեան Կ. պօլսոյ Տ. Մկրտչի սրբազան արքեպիսկոպոսի. Յերուսաղէմ ի տպարանի սրբոյ Յակոբեանց. 1870. Der vorliegende Text beginnt mit Kap. 18 und reicht ungefähr bis zur Mitte von Kap. 28. Die Überschrift lautet: Պատմութիւն արարեալ պատրիարքին Ասորոց Միխայէլի, զոր Վարդան վարդապետ Արևելցին փոխեալ էր յասորի գրոց. Der Titel der längeren, ebenfalls in Jerusalem veröffentlichten Rezension lautet: Ժամանակագրութիւն Տեառն Միխայէլի Ասորւոց պատրիարքի հանեալ ի հնագոյն գրչագրէ ի հայրապետութեան Ս. Էջմիածնի Տ. Տ. Գէորգայ վեհափառ Կաթողիկոսի Հրամանաւ պատրիարքի Սրբոյ Երուսաղէմի Տ. Եսայեայ սրբազան արքեպիսկոպոսի և ի պատրիարքութեան Կ. պօլսոյ Տ. Մկրտչի սրբազան արքեպիսկոպոսի. Յերուսաղէմ ի տպարանի սրբոյ Յակոբեանց. 1871.

Nachstehendes Verzeichnis enthält die abweichenden Lesarten.

312, 15, 1. 2. Ի թուին ՟այոց ի Հ̄. — 16, 2 Աբդլայի. 16, 3 յԵթրայ. — 16, 4 յԱրաբիայ. — 17, 3 Արաբիայ. — 18, 2 Հարաւո. — 18, 4 արեւմտից. — 18, 5 և ի. — 20, 5 Իսմայէլի. — **313**, 1, 5 որդէգրութեամբ. — 2, 5 Ագա-րա. — 3, 4 Մ՝ադանա. — 3, 5 որդոյ. — 4, 1 Կենտուրա. — 5, 1 Եւ-այս. — 7, 4 (և) fehlt. — 7, 6 ծանաւթութիւն. — 9, 1 զաւրէնսն. — 9, 5 այլքն. — 12, 2 որպէս. — 14, 3 նոքաւք. — 17, 6 ըզաւրսն. — 18, 4 համ-պաւ. — **319**, 23 (յինն Հարիւր երեսուն . . . bis . . . որդի անօրէ-նութեան) fehlt. — 25, 4 կրաւնս. — **320**, 1, 3 աւրէնս. — 2, 3 և մեռաւ. — 2, 4 (և) fehlt. — 2, 5—3, 2 Եկաց յետ նորա Պուպաքր ամս. 4, 3—5, 2 սորա եկաց յիշխանութիւնն Ոմար, որ էառ զԲ՝ասրայ. — 6, 2 զաւրք. — 6, 8 զնոսա. — 7, 1 ամպոխեալս. — 7, 5 Որմիզդ. — 10, 3 ըզաւրսն. — 10, 6 ըզաւրաւարն. — 11, 2 զՍէրգիս. — 11, 4 զաւրացան. — 13, 4 զաւրս. — 15, 5 զաւրացն. — 16, 1 որ և. — 16, 3 իջան. — 16, 4 յԱնտիոք. — 16, 6 գեաւղն. — 17, 2 — **321**, 1, 6 (Եւ կայր անդ . . . bis սուրբ ժողովոյն) fehlt. — 6, 3 մազապուրծ. — 7, 1—6 (սեաւ . . . bis . . . մարդկանէ) fehlt. — 10, 5 զաւրս. — 11, 2 որդոյն. — 12, 2 պանտանդս. — 12, 4 Հաւրէն. — 13, 1 Հաւրն. — 14, 2 կովեցաւ. — 16, 5 զաւրսն. — 18, 5 ՟էմս. — 19, 1—3 առ յՈմար. — 20, 4 զաւրս. — 21, 1—3 առ նա դարձուցանել. — 22, 5—7 ուխ-տիւ առ ինքն. — 24, 6 ապըստամբի. — 25, 3 երթա. — 25, 5 ըզաւրսդ. — 26, 4 Պարս. — 26, 6 .բեղ. — **322**, 1, 3 (Ոմար) fehlt. — 4, 8 զբանակս. — 6, 3 Ազոաճաո. — 7, 2 էկն. — 10, 4 Արապիքն. — 10, 5 (v. späterer Hand) կրմուղ. — 11, 1 երիվայրաւք. — 12, 2 յողթազգեաց. — 13, 5 էթէ. — 15, 3 (իմ) fehlt. — 16, 4 նալակոոր. — 17, 1 գրապանս. — 17, 2 (իմ) fehlt. — 17, 8 նետն. — 18, 1 միշտ. — 19, 4 գրկով ք. — 20, 6 բաշս. — 22, 3 էանց. — 22, 8—23, 2 (և ցրցեցաւ ի գետինն) fehlt. — **323**, 1, 1 յերեվարէն. — 1, 3 եխուփ. — 1, 4 (խըեաց) fehlt — 2, 5 նորա. — 3, 1 երկոքին. — 3, 2 էթէ. — 5, 1—16, 1 (Յաւուրսն . . . bis . . . անձանց) felht. — 17, 4 եկ. — 17, 5 Ադոա-ճառ. — 19, 1 Տեգրիս. — 23, 1 աւգնեաց. — 24, 7 գետն. — **324**, 1, 4 կըո-վեցաւ. — 2, 2 և Հարաւ. — 3, 2 էթէ. — 5, 4—5 կացեալ. — 6, 1 Է̄. — 6, 2 և սպաննաւ. — 6, 6 զայս. — 6, 7 աւրինակ. — 8, 4 Սատանա. — 9, 1—4 նժը̄. — 12, 4 Կուրա. — 13, 3—5 մ̄ն. — 16, 1 զԿուրային. — 17, 1 զՍ՝անուիլ. — 17, 2 (Հայկազնի) fehlt. — 17, 4 արտաքսեաց. — 17, 5 զԿուրա. — 19, 1 Ս՝ա-նուիլ. — 19, 6 զի. — 20, 6 ձեզ. — 20, 8 լուեալ. — 21, 1 յՈմարա. — 23, 1 Սաւփրաւնիոս. — 24, 8 մուշտակաւ. — **325**, 1, 5 զգեցի. — 2, 6—7 ցնա Ոմար. — 4, 1, 2, և զՅունացն և զԴ՝ամասկեան. — 5, 8 զՀանդերձ. — 7, 2 (թէ) fehlt. — 7, 3 աւլիցեմ. — 8, 2 զաղ.քատութիւնս. — 9, 6 ձեռս. — 12, 1 զաւրագլուխն. — 12, 2 Յոհաննէս. — 13, 2 ի յՈւռհա. — 13, 5 յՈմար. — 14, 6 Հարկատարոյ. — 15, 1 մխո. — 16, 5 ՟երակլա. — 17, 1 առաքեաց. — 17, 4 զՅոհաննէս. — 17, 6 եղ. — 18, 3—19, 7 (.քանզի . . . bis . . . միտս) fehlt. —

20, 5 տարոյն. — 20, 7 և առին. — 21, 3 տիրեցին Տաճիկքն. — 23, 1 (իւրով) fehlt. — 23, 3 զաւրս. — 23, 4 Յունացն. — **326**, 1, 3 զԹէլմուզն. — 1, 5 զՏարս. — 4, 2 լ̅. — 5 hinter որդիս Anfang eines neuen Satzes. — 5, 5—6, 4 Կոստանդիանոս որդի Հերակլի՝ Թագաւորեաց ամիս դ̅. — 7, 1 Մարտինէ. — 7, 3 Հերակլի. — 8, 3 (զՀերակլեակ) fehlt — 9, 2 սպաննին. — 9, 4 երրորդ. — 10, 4 զնա. — 10, 6—11, 2 (իբր ... bis ... խարնակութեան) fehlt. — 11, 3 bis 12, 3 Ե.յլ եկաց Կոստամ որդի Կոստանդիանոսի, որ Թոռն էր Հերակլին. — 14, 5 (նա) fehlt. — 14, 7 զիրն. — 16, 2 (զնա) fehlt. — 17, 2 յաղաւԹս. — 19, 1—5 Եւ եկաց չորրորդ իշխան Տաճկաց՝ ՈւԹման:. — 20, 1 Սա. — 20, 9 ըղդ Սահման. — 22, 1 էԹէ. — 22, 3 կայցէ. — 22, 8 գլուխզաւրացն. — 23, 1 զՄավի. — 23, 2 որո. — 23, 4 ըղաւրսն. — 24, 2 Կեսարիա. — 25, 3 յԴամասխայ. — **327**, 1, 3 գնաց. 3, 5—4, 2 ըղաւրս իւր յերկուս. 5, 2 Սաղինայ. — 5, 3 և. — 5, 6 Կիլիկիայ. — 6, 4 Տաճկացն. — 7, 3 ձեռս. — 7, 5 Հայկաղնոյ. — 8, 6 զՀագարացին. — 9, 2 Կապադովկիոյ. — 9, 3—18, 6 (Բայց զոր ... bis ... առաջնորդել այնպիսեացն) fehlt. — 20, 2 Մավի. — 20, 6 նավս. — 21, 6 նոքաւք. — 22, 6 հարկս. — 25, 2 նորա պատասխանի. — 26, 6 եղև. — **328**, 1, 1 քաղաք. — 2, 4 Կոստանդիա. — 3, 1 գանձք. — 3, 2 կղզոյն. — 4, 2 (զոր) fehlt. — 5, 2—8, 6 (և արարին ... bis ... և գործոյ) fehlt. — 9, 1—11, 5 Եւ Մավի աւարավ անչափիւք դարձաւ տուեալ. մասն եգիպտականացն և յաւղարկեաց զնոսա ի տեղիս իւրեանց. — 12, 1 — **334**, 8, 7 (Յայսու ժամանակօք ... bis ... և վեց fehlt. — 9, 1 ի Թուին Հայոց զ̅զ̅ ն. գնաց. — 9, 2 Պլզուր. — 9, 3 զաւրագլուխն. — 10, 4 տակախիլ. — 12, 1 Մավեայ. — 12, 3 զայլ. — 14, 2 Մավի. — 14, 4 յՄոզոն. — 15, 5 տեսաւ. — 15, 7 զպատկերն. — 16, 1 պղընձի. — 16, 5 յիսուԹն. — 16, 7 շրջեաց. — 17, 1 պարանաւք. — 21, 6 Համա. — 23, 7 Մավի. — 24, 1 կղզին. — 24, 3 զԿվէ. — **335**, 1, 1 — **336**, 13, 3 (bis Կեսարէ) fehlt. — 14, 1—16, 7 ի Թուին Հայոց ճ̅է̅ և Տաճկաց լ̅է̅ և ի յինն ամի. — 17, 2 ՈւԹմանա. — 18, 1 Մավի. — 18, 6 Տրապաւլիս. — 19, 3 Կոստանդինուպաւլիս. — 22, 7 ի նաւացն. — 23, 3 Հռոմ. — 23, 5 Փռանկք. — 25, 2 Մավի. — 25, 5 կազմել եռ. — **337**, 1, 1 Պլզուրին. — 1, 5 Կոստանդինուպաւլիս. — 2, 4 Կոստաս. — 2, 5 էԹէ. — 3, 3 գալ. — 4, 1 ըղաւրսն. — 8, 3 գիշերի. — 9, 3. 4 Թագաւորն. — 10, 5 Խեսաղաւնիկէ. — 11, 4. 5 (և առէ) fehlt. — 13, 1 Խեսաղաւնիկէ. — 14, 6 լսեաց. — 15, 2 (ի) fehlt. — 15, 5 պատերազմն. — 16, 4 աՀաւոր. — 16, 7 պղտորեցաւ. — 17, 1 աւդն. — 17, 2 փոշով. — 18, 7 անկեալ. — 20, 4 Մառւի. — 21, 3 Կոստանդինուպաւլիս. — 21, 5 տայցէ. — 21, 6 նմա. — 24, 4 Մառւի. — 25, 2 Սավրիա. — **338**, 1, 2 պանդանդս. — 4, 4 զաւրացն. — 4, 8 Հռոմ. — 5, 1 յերեսաց. — 7, 3—6 Միռակուսա. և զտեղի առ անդ, և ոչ Համար ձակեցաւ ելԹալ, և բնակեաց անդէն և առաքեաց. — 8, 5 զԿոստանդիոս. — 9, 1 զՏերբերիոս. — 12, 3 սպաննին. — 12, 4 Հագարացիքն. — 13, 2 իշխանն. — 17, 2 Մառւի. —

18, 7 կոուեցան. — 21, 6 Մառուեայ. — 23, 4 Մառուեայ. — 24, 3 յԱթրապէ. — 339, 1, 2—5 Եկաց Մասուի հինգերրորդ իշխան Տաճկաց, տիրեալ ամս. — 5, 5—8, 2 զաւրացն սպանեալ ի բաղանիսն յԱնդրիասա ստրատելատէ ի Մինմիսն: Եւ թագաւորեաց Պատրիկն: Սա էր Մեժեժ. — 9, 8 բարեպաշտաւն. — 10, 4 Կոստանդին. — 10, 5 զաւրաժողով. — 12, 2 եղբայրս. — 13, 2 զաւրսն. — 13, 4 եկն. — 13, 5 յԱփրեկէ. — 15, 3 Լեւկիայ. — 15, 5 սպաննին. — 17, 1 զաւրքն. — 19, 5 Պարլպաքոյ. — 19, 6 Կալանիկէ. — 20, 4 զնֆաթն. — 21, 6 որ լցեալ էր. — 22, 1 զաւրաւք. — 22, 7 փաթին. — **340**, 1, 1—20, 3 (Յայսմ ամի . . . bis . . . նորա Յուստիանոս) fehlt. — 22, 2—23, 1 զիշխանութիւնն որդի նորա: Եղև զ̄երրորդ իշխան Տաճկաց Եզիտ՝ որդին Մաուի, կացեալ ամս. — 23, 7 զաւրսն. — 24, 4 ապըստամբեաց. — 24, 6 Բաբելոն. — **341**, 1, 1 յԱթրափ. — 1, 2 Յապտըլայ. — 2, 1 Եզ[illegible]. — 3, 4. 5 ընդրէ Աստուած. — 4, 2 լեցի. — 4, 4 (և) fehlt. — 5, 2 [illegible]րեք. — 7, 1 որոյ. — 7, 5 իշխան. — 7, 6—10, 1 Եղև ծերս այս է̄ երրորդ իշխան Տաճկաց կացեալ ամ ա̄: Յետ սորա կացեալ ը̄ երրորդ իշխան Տաճկաց Յապտըլ-Մելէք որդի Մրուանայ. — 11, 5 Կոստանդին. — 14, 2 Յապտըլմելէքն. — 14, 4 յապըստամբեացն. — 15, 5 ամս. — 16, 4 (տալ) fehlt. — 18, 4. 5 կիզողի երկոցունցն. — 19, 2 աւգնէին. — 21, 1. 2 բնակէր. — 23, 1 — **342**, 6 (ի սոյն ժամանակս . . . bis . . . սուրբ Յակովբայ) fehlt. — 8, 3 ժողորեցան. — 10, 3—5 Յապտըլմելէքն զամիրայն ճգերոյ. — 11, 6; 12, 1 Յոյնք վարձեցին. — 12, 4 եկին. — 13, 1—3 կոտորեցան ի յԱրապկացն. — 14, 2. 3 խընդրեցին ուխտս. — 15, 2—4 (ևթն հազար հեծեալ) fehlt. — 16, 6 Կուրիս. — 18, 3—6 (Ասորոց . . bis . . և) fehlt. — 20, 3 ի յԱնտաք. — 21, 4 փախան. — 21, 5—23, 1 (Եւ թիւ . . . bis . . . բիւր) fehlt. — 24, 1 Պուշերիքն. — 24, 4 ցայսաւր. — 24, 5 երևի. — 25, 4 դաշտս: Եւ ասի թիւ անկելոցն յերկուց կողմանցն խ̄ բիւր: — **343**, 1, 2. 3 (յերեք հարիւր) fehlt. — 2, 5 զպատկերս. — 4, 3 կռապաշտութեանն. — 10, 4. 5. Իփիմրոս զաւրագլուխն. — 11, 6 զՍկլաւսն. — 12, 5 Տաճկաց. — 14, 5 և դարձաւ. — 15, 4 Յապտըլմելէք. — 16, 1. 2 զաւրագլուխ զ ∸աճաճ. — 17, 3 չարադեմ. — 17, 6 զ ∸այայզուն. — 18, 2. 3 անուանիս ննջեալ. — 19, 2 Նախչաւան. — 20, 7 զկրաւնս. — 21, 5 պսակակիցք. — 22, 2 (սուրբ) fehlt. — 22, 4 — **344**, 26, 4 (որոց մաղթանօք . . . bis . . . ես ոչ գիտեմ) fehlt. — **345**, 1, 1—2, 4 Իսկ յետ ժ̄ ամի արգելմանն իւրո Յուստիանոս զերծաւ ի բանդէն. — 2, 2—7, 1 (և գնաց . . . bis . . . Եփեմրոս) fehlt. — 7, 5—8, 2 և զորքունին կոտորեաց. — 9, 2—17, 8 (և գնացին . . . bis . . . զքանս իմ) fehlt. — 18, 1 Իսկ ի. — 18, 3—19, 1 (Ասորոց . . . bis . . . և) fehlt. — 20, 1—3 Մախս ի Մսլեմայ. — 21, 5 զաւրք. — 22, 2. 3 Յապտըլմելէքի եկաց ժ̄ երրորդ իշխան. — 23, 1 Յապտըլլայ. — 23, 4 Յապտըլլայի եղև ժ̄աներրորդ իշխան Տաճկաց. — 23, 6 կացեալ. — 23, 8 յիւրոյ. — 24, 4 զազգն. — 26, 1 — **346**, 1, 8 ուղղա-

փառութեանն, զոր լուեալ Տաճիկքն խնդային և տարեալ տընկեցին զնոսա ի Մելտենի· — 2, 1—5, 2 (և եղեն . . . bis . . . ցայսօր) fehlt. — 6, 2 ամենաչարն Ահմէտ· — 6, 5 մարտիրոսս· — 7, 2–6 որ ի ձեռս Տաճկաց· և զգլխաւորսն· — 8, 4 հալածիւք· — 9, 2 ընգեց· — 9, 5 գազանացն· — 11, 3 (և) fehlt. — 12, 5 կնդրըկի· — 13, 1 ուրդեցան· — 13, 3 մարտիրոսութիւնն· — 15, 5 Կապադովկիա· — 16, 4 զաւըքն· — 17, 3 յանողորմն· — 18, 5 զգերեալսն· — 19, 3 Տաւնավա· — 19, 6 Տարանտաբերդ· — 20, 2 դարձեալ· — 20, 5 Կիլիկիայ· — 21, 3 զՃըռճունըբերդ· — 21, 5 զՊաւտանդեա· — 23, 4 զաւրացաւ· — 24, 7 զՏիբերիոս· — 25, 1 — **347**, 9, 5 (և թագաւորեաց . . . bis . . . և կանանց) fehlt. — 11, 2. 3 յԸնտիոք Պիսիդայ· — 11, 5 մարտեալ· — 12, 5 զնա եւ· — 14, 3 Ընաստաս՝ ամս բ· — 15, 1—16, 3 Եղև յետ Սըլթայ բժան իշխան Տաճկաց՝ Սուլիման՝ կացեալ ամս բ· — 19, 2 ՙԼիկիա· — 20, 4 ժամանակաւք· — 23, 6 Ըսվըյ· — 24, 3 զՆրագմիայ· — 24, 5 զՍարդիայ· — 25, 1 և հպարտացաւ· — **348**, 1, 3 Կոստանդինուպալիս· — 3, 1 նավս· — 3, 2. 3 ր· — 3, 6 հեծելաւք· — 4, 6 Պուլղարս· — 5, 3 ըռոճիկս· — 5, 6 ուղտոց· — 6, 3 իշոց· — 6, 5 էին· — 6, 8 փխիր· — 8, 1 բազմութինս· — 11, 3 ՙԼիկիա· — 12, 1 զաւըքն· — 13, 6 զաւրագլուխն· — 14, 6 Ասլիմ· — 16, 6 տայցէ· — 20, 3 իշխանն· — 22, 1 (էջ) fehlt. — 22, 7 խաւսեցաւ· — 23, 4 էթէ· — 24, 5 լուուցին· — **349**, 2, 7 քաղաքիտ· — 4, 5 Կոստանդինուպաւլսի· — 5, 3 զաւըքն· — 6, 6 թագաւորեաց· — 7, 3 յաւժարութեամբ· — 10, 2 զաւրսն· — 12, 5 Կոստանդինուպաւլիս· — 13, 4 Խ·էոդսս (der folgende Buchstabe ausradiert). — 14, 2 կտրեց· — 17, 4 էթէ· — 19, 1 հազարաւք· — 19, 3 աւգնեաց· — 20, 4 զաւըքն· — 20, 7 նմա· — 21, 1 չորք· — 23, 7 բանակս· — 25, 6 իշխանն Տաճկաց Սուլիման· — 26, 1—5 (թագաւորն . . . bis . . . զթագաւորութիւնն) fehlt. — **350**, 1, 1 Յետ սորա եղև իշխան Տաճկաց Օմարն· — 2, 1 անաւթով· — 2, 6 քզինու· — 4, 1 անցան· — 4, 2 զաւըքն· — 4, 6 աղաւթից· — 5, 1 եկեղեցոյ· — 5, 9 երթեալ· — 14, 4 զէըքն· — 16, 3 պաճառաւ· — 16, 5 աւրէնս· — 17, 3 զքրիստոնէի· — 18, 5 թամպաւք· — 18, 8 սպանանէ· — 19, 2 զքրիստոնեա· — 21, 3 եկեղեցականք· — 22, 1. 2 յարքունիս հարկս· — 25, 1 — **351**, 1, 3 Եւ մեռեալ Օմար: Եղև յետ սորա իշխան Տաճկաց Իզիտ, կացեալ ամս չորս: — 3, 1—3 յեկեղեցոյ և ի գրոց և· — 3, 6 և յարձանաց· — 7, 1—4 տրտընջէին զնմա գործն· — 10, 5 մեռանել· — 11, 3 մկըրտեցան· — 13, 3–5 Յետ սորա եղև իշխան Տաճկաց Հէշմ, կացեալ· — 14, 5 Սա էր այր· — 14, 10 (և) fehlt. — 17, 4 յԵփրատա· — 17, 5 (և) fehlt. — 19, 4 Կիլիկեցւոց· — 21, 1 — **353**, 13, 7 (Յայսմ ժամանակի . . . bis . . . հինգ ասեն) fehlt. — 17, 1 երկոցունց· — 23, 3 էթէ· — 24, 3 վերըստին· — 24, 6 Ուռհաո· — 25, 3 Հէշմ· — 25, 5 Հոռոմաւք· — **354**, 1, 2 զՃենճերա· — 1, 5 զ՝Լիփիայ· — 3, 1 Հէշմ· — 5, 2 յՈւռհա· — 5, 3 էթէ· — 5, 5 մարտիրոսք· — 5, 6 էթէ· — 13, 3

փեսա. — 16, 2. 3 և Հէշմ իշխանն. — 16, 5–17, 3 Եղև յետ սորա իշխան Տաճկաց Ուլեթ. — 18, 1 Հէշմա. — 18, 4 զաւրագլուխ. — 19, 1 էարկ. — 24, 4 իշխանացուցին. — **355**, 1, 1. 2 եղբայր Ուլթա. — 2, 6 եղբաւրն. — 3, 9 գինււո. — 4, 1. 2 շըջեցուցին ի. — 7, 1 Մրուան. — 7, 5 զՊարս. — 8, 4 Մարիդն. — 9, 6. 7 ե̅ ամսո. — 10, 2. 3 եկաց ի տեղի. — 10, 5 իշխան Տաճկաց Պրեհիմ. սա էր. — 11, 3 սակաւաւրեա. — 12, 2 Մրուան. — 13, 1. 2 եղբաւր Մուլիմա. — 13, 5 Եփրատա. — 14, 3 անտ. — 15, 5. 6 և եկն Մրուտն. — 16. 3 (և) fehlt. — 16, 4. 5 իշխանցաւ Մրուան անտ. — 16, 7 էառ. — 17, 1–3 զգանձ իշխանութեանն Տաճկաց և. — 17, 5 զնա. — 18, 3 ուղտո. — 19, 4 Հէմն. — 19, 6 ի յամիսս. — 21, 1 զՊաղըլպաք. — 21, 6 և զՆըրնէ. — 22, 3–6 Պարսև որս Ռահըլն կոչի. — 24, 2 Յալէ. — **356**, 1, 1 աւգնականս. — 1, 3 Կոստանդիոսի. — 2, 2 Կոստանդինուպաւլիս. — Kap. XX bis **358**, 18, 5 (ի գիշերին) fehlt. — 19, 4 Յապտըլլա. — 20, 1 Ալխա. — 20, 6 Մրուան. — 21, 5 — **364**, 22, 7 (իւր ոսկի բարձեալ . . . bis . . . և գնաց նա) fehlt. (Bl. 178ab unbeschrieben) 23, 1 հաւր. — 24, 2 — **365**, 2, 3 (եռչ հաղարդեցաւ . . . bis . . . որ է) fehlt. — 2, 7 և մեռաւ. — 3, 1 (և) fehlt. — 4, 2 ամեա. — 4, 4 Երինէ. — 4, 5 մայրն. — 7, 3 ամաւթով. — 8, 6 Յալի. — 8, 7 Մահադի. — 9, 1. 2 հրամանաւ զ Հաթ. — 10, 5 յաջողեաց. — 11, 3 Մահադին. — 11, 4 (և) fehlt. — 11, 5 — 12, 5 Թագաւորեաց Տաճկաց որդին Մահադեա՝ Մուսի, կացեալ ամս բ̅ և մեռաւ: — 13, 1 — 14, 3 Յետ Մուսէի թագաւորեաց եղբայրն իւր Ահարոն. — 14, 6 Ռաշիտ. — 15, 6 Յապտըլմելէք. — 17, 2. 3 հոռմական զաւրացն. — 18, 1 զ Հաթ. — 20, 4 կա. — 21, 6 Մամուստա. — 22, 2 տանիլ. — 23, 5 Բիսոն. — 24, 6 սըքաւք. — 25, 2 Հաթա. — **366**, 1, 1 և ի. — 1, 5 յ Ուռհա. — 3, 4 ևս. — 3, 8 էթէ. — 4, 2 ծընցի. — 7, 1 — **367**, 23, 5 (Ի նոյն աւուրս . . . bis . . . ի բանտէն) fehlt. — 24, 2 զաւրացն. — 24, 4 — **368**, 4, 2 դրին իւրեանց թագաւոր զ'Նիկիֆաւր անուն, յուրում ամի շինեցին Տաճիկք ըզ Ուպատրա յերկիրն Հայոց: — 5, 6 'Նիկիֆաւռ. — 7, 1 աւարաւ. — 9, 5 'Նիկիֆաւռ. — 10, 2 զաւրութեան. — 10, 7 աղաւթող. — 14, 2 Ահարոն. — 14, 5 պատրաստութիւնն. — 15, 1 սպասուց. — 15, 4 իջևանացն. — 16, 1 'Նիկիֆաւռա. — 17, 5 յ Երակլեո. — 18, 7 զ Կալանիկոս. — 19, 6 'Նիկիֆաւռ. — 20, 2 զ Անկուրիա. — 21, 1 — **369**, 15, 2 (Օ այսու ժամանակօք . . . bis . . . խնդիրք աղօթից.) fehlt. — 16, 2 Հարուն. — 18, 1 զ Ջ'աֆրայն. — 20, 5 և զ Մեմուն. — 21, 2 զ Կասումա. — 22, 4 զթագաւորութիւնն. — 22, 5 զկնի. — 23, 4 ազգութեանն. — 24, 1 կրսերութեանն. — 24, 4 զ Մեմունն. — 24, 5 (և) fehlt. — **370**, 3, 3 (Յունաց) fehlt. — 3, 4 'Նիկիֆաւռ: սպանաւ ի զաւրացն վասն խղճութեան իւրոյ. — 4, 3. 5 — 12, 4 (չոգաւ . . . bis . . . դարձաւ զօրն) fehlt. — 13, 3 զոր. — 13, 4 յանկարծակի. — 14, 2 զաւրագլուխն. — 14, 3 Մեխայլ. — 18, 5

Մամունն. — 20, 3 զաւրքն. — 20, 4 Մահմէտի. — 21, 7 Սամուսաթ. — 22, 4 Հուսէն. — 23, 1 զաւրապետն. — 24, 5 բանդի. — 25, 3 Պաղտատ. — 26, 1 զ Հուսէն. — **371**, 1, 5 թագաւորութիւնն. — 3, 5 Պաղտատ. — 4, 3 Մամուղա. — 4, 5 զ Հորթոմ. — 5, 3 զ Պաղտատ. — 6, 3 պատնիշեւք. — 6, 5 զաւրացաւ. — 7, 3 Մահմէտի. — 8, 7 թարգըստեան. — 10, 2 Տահիրն. — 11, 2 Մամունա. — 12, 6 զ.քրիստոնեայսն. — 15, 2 բայցաւթեա. — 17, 5 դդյրութիւն. — 18, 2 (ոչ) fehlt. — 18, 5 (ուղղափառաց) fehlt. — 19, 4. 5 բայց միայն յոյս. 20, 2 — **372**, 2, 2 (Յորում . . . bis . . . խցան) fehlt. — 3, 2. 3 Մամունն թագաւորեաց. — 4, 1—3 և ունէր առ ինք. — 5, 6 հայր. — 6, 6. 7 որդի իցէ. — 7, 6 հաւատային. — 9, 2 որո. — 9, 5 զաւրաւք. — 9, 7 Կոստանդինուպաւլիս. — 10, 7 գոնե. — 11, 2. 3 զնոսա անհանգիստ. — 12, 4 զ Կոստանդինուպաւլիս. — 14, 1 Մեխայլն. — 15, 3 էթէ. — 15, 5 մռաւք. — 16, 1 կռուեցեն. — 17, 1 նոքաւք. — 21, 2 Մեխայլն. — 22, 2 Մամունն. — 22, 4 էթէ. — 22, 5 կուրիշացիքն. — 24, 1 Պաղտատ. — 24, 6 զ Պրեհիմ. — **373**, 2, 1 Պրիհիմ. — 2, 6 նստաւ. — 3, 1 Մամունն. — 3, 3 Պաղտատ. — 4, 2 Տահիրն. — 6, 1–13, 2 (Զայսու . . . bis . . . հիանային) fehlt. — 14, 3 Ասորոց ի. — 15, 2 հաղարաւք. — 15, 4 ի Հայոց. — 15, 5–16, 2 մծղ. — 16, 4 Մեխայլ. — 17, 6 Պուլղարք. — 18, 2 Բուրտանք. — 20, 2 Բուրտանքն. — 20, 5 առանձինն. — 22, 5 էթէ. — 23, 3 Մահաղէ. — 24, 4 հաւատա. — **374**, 1, 3. 4 կարծէին էթէ. — 2, 3. 4 այլ քարոզութիւն. — 4, 1 Եւ զայսու. — 4, 2 ժամանաւք. — 6, 7 իր. — 7, 9 բազմաւք. — 8, 3 համպաւ. — 10, 5 գաւառաւք. — 11, 1 (և) fehlt. — 11, 6 լերինն. — 12, 1 Այրայրատո. — 13, 4 Մամունն. — 14, 5 Ճ՛զիրա. — 16, 2 պնտեաց. — 16, 4—17, 1 Հասաւ զաւրագլուխն Մամունա. — 17, 3 խաղ. — 18, 7 ընգեցեալ. — 20, 2. 3 Սահակա Հակաղնո. — 24, 4 կոտորածէ. — 25, 5 Բուրտանացն. — **375**, 1, 1 կոտորեաց. — 2, 1 (թէ) fehlt. — 4, 6 ապրեալ. — 5, 1 թագըստեամբ. — 6, 4 նոքաւք. — 6, 6 Զուպատրա. — 8, 2. 3 Մամուն մերըստին. — 8, 5 զ Զուպատրա. — 9, 3 ի յՍուռհա. — 9, 5 զմուտս. — 10, 3 ացին. — 11, 3. 4 է ձեր. — 11, 7 Մամուն. — 12, 2 ուրէնս. — 12, 6 եկեղեցին. — 14, 3 Մամուն. — 14, 4–6 ամարայն ի Կապադոկիա. — 16, 3 ձմերեալ. — 17, 4 միւս. — 18, 2 Լուլւա. — 19, 4 զաւրս. — 21, 6 պատրիարգն. — 23, 3 եկեղեցու. — 24, 3 խաւսէր. — 24, 6 Մամունն. — 25, 2 էթէ. — 25, 4 զ Լուլւա. — 25, 6 հմանեաց. — **376**, 1, 6 զպատրէագն. — 3, 5 Մամուն. — 4, 5 Մամուն. — 7, 5 պատասխանիս. — 8, 1 Մամուն. — 8, 3 Կիլիկիա. — 9, 2 խաբեբա. — 10, 4 Մամուն. — 10, 5 և ետ. — 12, 3 զ Սբ. — 12, 4 պատրիագն. — 12, 6 (և) fehlt. — 13, 3 ուրհնեա. — 13, 4 զդա. — 13, 6 ուրինացտ. — 15, 1 Կոստանդինուպաւլիս. — 15, 3 զ Յոբ. — 16, 3 Յոբա. — 16, 5 սակաւու. — 16, 6 (աւուրց) fehlt. — 18, 2 Մամուն. — 18, 4 ի յերկիրն. — 20, 4 Տաանու.

— 23, 2. 3 անողորմն դահճաւքն · — 23, 4 մինչև զի · — 25, 1 զաւրութեանց · — 26 ի տեղոջն · — 377, 1, 1—2, 1 Թագաւորեաց եղբայր սորա Աբուսահալ · — 3, 3 Պաղտատ · — 4, 7 Բասրա : — 6, 1—9 տեղոջն որ խառնի · — 7, 5 անտ · — 8, 5 որք · — 9, 6 յԵթովպիա · — 10, 3 յԵգիպտոս · — 10, 6 Սաւբա · — 11, 2, 3 ածել ետ · — 11, 6 արուեստաւորս · — 12, 5 ըզգաարանս · — 13, 2 տղայոց · — 14, 1 ապակեով · — 17, 1 զաւրաց · — 19, 3 ներքո · — 20, 7 (ի) fehlt. — 20, 8 բացեալ · — 21, 6 նոքաւք · — 22, 2 զաւրս · — 378, 1, 1 անց · - 3, 4 Աբուսալակ · — 3, 7 Ննւէի · — 4, 3 զգեաւղն · — 4, 4 Շամրա · — 5, 4 անտ · — 6, 4 անկաւք · — 6, 7 յԵգիպտոսէ · — 7, 2, 3 պալասնո տընկեաց · — 8, 2 զբաւսանս · — 8, 5 եի · — 9, 1 Պողտատ · — 9, 6 Բաբելոն · — 10, 2 Պաղտատ · — 10, 5, 6 ճանապարհաւ ի բացեա · — 11, 8 զերկոսեան · — 13, 5 Աբուսահալն · — 14, 3 Նուպիան · — 15, 2 էթէ · — 15, 3 կա · — 17, 4 անդերձս · — 21, 2 ծառա · — 21, 5 ապուզտնա · — 22, 1 զուրափէ · — 22, 8 առաջքն · — 23, 4 գոմիշո · — 379, 1, 2 կամ լեցի · — 1, 3, 4 սաէ ձեզ · — 1, 7 ուխտադրութիւնն · — 4, 2 թագաւորն · — 5, 1 ժառանգ թագաւորութեանն · — 6, 3 որդոյ · — 8, 3 Պաւրգի · — 8, 4 և կամեցաւ · — 9, 6 Աբուսահալն · — 12, 1 Աբուսահալն · — 12, 3 խընդութիւն · — 13, 2 (եհար) fehlt, aber die entsprechende Lücke in der Hdschr. — 15, 1 մարդու · — 19, 3 վասն որո · — 20, 2 աշխարհ · — 22, 2, 3 ի̅ ամեա · — 23, 2 յըղտու · — 23, 3 նորակազմն · — 24, 2 թամպաւք · — 24, 4 կուպա · — 380, 2, 3. 4 գըմպեթազարդ · — 3, 6 սգեցեալ · — 4, 4 անդերձս · — 4, 6 թագս · — 5, 1 (իսկ) fehlt. — 5, 7 խընձորո · — 7, 5 էրէցանց · — 9, 3 (և) fehlt. — 9, 8 խաչս · — 10, 3 զաւրքն · — 11, 3 յաւրինուածաւք · — 13, 5 զաւրինուած · — 14, 6 Պաղտատ · — 15, 1 փառաւք · — 16, 1 — 23, 2 (Եւ կոչեաց ... bis ... Քրիստոս) fehlt. — 25, 5 անկշիռ · — 381, 1, 4 գալըստեամբ · — 2, 2 Նուպեաց · — 4, 3 Նուպեացն · — 4, 7 կամաւք · — 6, 2 զՊաւղան · — 6, 4 կէսաբաժինս · — 6, 5 որ · — 7, 4 գեւոյ · — 8, 4 Պաւրգի · — 9, 1 փառաւք · — 11, 1 զաւրացն · — 12, 1 աւգոյ · — 17, 7 զաւրագլուխն · — 13, 2 Նասրն · — 15, 1 ի Նուպեացն · — 17, 4 նոքաւք · — 18, 2 Օուպատրա · — 19, 4 զՏաճիկս · — 21, 3 յԱշմուշա · — 19, 2 խաղաղաց · — 382, 4, 3—5 ծ̅ռ̅ ըղտու և ի̅ռ̅ ջորո · — 5, 1—3 (զայլն — տես) fehlt. — 5, 6 յԱնկուռիա · — 6, 1 զնա · — 7, 5 վայելուչ · — 8, 6 նորա · — 9, 5 աւր · — 10, 5 միում · — 10, 6 Ճաւռճ · — 11, 5 նա · — 12, 5 անտ · — 12, 7 վանորեայս · — 13, 1 բազում · — 16, 9 աւրհնեալ · — 17, 5 անծանաւթ · — 18, 4 Աբուսահալա · — 18, 5 Տայութ · — 21, 4 խաչիւ · — 22, 2 եկեղեցոյ · — 22, 5 բառնեալ · — 23, 7 զպաշտաւն · — 23, 8 եկեղեցւո · — 24, 2 ղոխս · — 24, 5 ումեաք · — 383, 2, 3 Աբուսահալա · — 3, 1 եղբաւրորդին · — 3, 6 աւգնականս · — 5, 2 Հռոմաեցիս · — 5, 4, 5 լեցի քրիստոնեա · — 6, 2 բառնա · — 7, 2 որո · — 11, 1—19, 2 (Եւի նոյն ... bis ... գիւղս ապականեաց) fehlt. — 21, 1 նըւէրս · — 21, 2

Աբուսահալա. — 21, 6 փոխեալ. — 22, 3 զքրիստոնեայս. — 22, 6 զՏաճիկսն. — 23, 2 Աբուսահալ. — 23, 4 զգարձուածս. — 25, 3 ըղտոս. — 26, 2 արար այր. — 384, 1, 1 յոռիո. — 1, 3 տայց. — 6, 3 էթէ. — 6, 4 (ասէր) fehlt. — 6, 6 առնոյք. — 7, 1—3 ի քրիստոնէից հարկս. — 7, 6 զդ — 8, 4 ջհտնին. — 10, 5 (և) fehlt. — 10, 7 նոքաւք. — 14, 6 աւրինաց. — 15, 3 Աբուսահալն. — 15, 4 (և) fehlt. — 15, 5 թագաւորեաց Տաճկաց. — 16, 1, 2 որդին Աբուսահալի. — 16, 5 կերաւղ. — 17, 1 արբեցաւղ. — 17, 5 յանցից. — 18, 5 ափշութեամբ. — 19, 1 կացեալ. — 19, 2 (մեռաւ) fehlt. — 19, 5 նոյն. — 20, 1 և Թէոփիլոս. — 20, 4—21, 2 որդի նորա Մեխեայլն. — 21, 4 Պէգորտւ. — 22, 3 ժամանակ. — 385, 1, 1 փոխեցաւ. — 1, 3 Հարուն. — 1, 4 Ջ՚աֆար. — 2, 1 Ահմադ. — 2, 3 Ահմադ. — 2, 4 Յապտըլլա. — 3, 2 Մեխայլն. — 3, 6 զթագաւորութիւնն. — 5, 5 պաղատէն. — 6, 5 զկնի նորա. — 7, 5 հինգ. — 11, 4 և. — 11, 7 յանդիմանիչ նորա. — 14, 4 բարիոք. — 15, 5 մեկ. — 16, 6 հինգ. — 17, 1—22, 2 (ի սորա ... bis ... բազումս) — 25, 3 Ապըլ. — 25, 4 Յապաս. — 26, 2 Պուլղարքն. — 26, 3 զաւրացեալ. — 386, 2, 2 Կոստանդինուպաւլիս. — 3, 5 Կոստանդիանոսի. — 4, 2 Մահմատ կացեալ. — 4, 5 (և) fehlt. — 5, 2, 3 սորա եղև թագաւոր Ջ՚աֆար՝ կացեալ. — 5, 7 և ի. — 6, 3 Կոստանդիանոսի. — 7, 2 Աբումացր. — 8, 1 (Իւ) fehlt. — 8, 3, 4 սորա թագաւորեաց Յապաս կացեալ. — 10, 2, 3 մեռաւ Կոստանդին. — 11, 1—3 փեսայն իւր Ռոմանոս. — 11, 4 (որ) fehlt. — 12, 2 Պուլղարս. — 12, 5 զաւրագլխին. — 15, 2 Տաճիկք. — 16, 1 զԿապադովկիա. — 16, 5 Ասորւոց. — 17, 2 զԿիլիկիա. — 17, 4 յԱմարա. — 17, 8 Հերակլեա. — 21, 1 Ռոմանիու. — 23, 3 աւր. — 24, 3 էթէ. — 24, 5 փրկել. — 25, 2 կալան. — 387, 1, 1 զթուխթն. — 1, 2 ածին առ. — 4, 6 այսուր. — 5, 4 զաւրքն. — 7, 5 զՏաճիկս. — 8, 1 և ի. — 8, 3 երեկոին. — 12, 4 զԿարնու. — 13, 3 զքէսոն. — 13, 7 Կելիկիա. — 18, 4 (և) fehlt. — 19, 1—3 փեսայն իւր Կոստանդին. — 20, 5 (և) fehlt. — 20, 6—21, 2 ի դ̅ ամին սորա. — 21, 5 Ապուսահաղ. — 388, 3, 6 Հայր. — 4, 2—5, 1 (և ... bis ... նորա) fehlt. — 5, 4 Կասիլն. — 5, 7 Հնազանդ. — 6, 1 եղբաւրն. — 7, 4 զաւրս. — 8, 1 Հալպա. — 8, 7 Ապուսահաղն. — 9, 1 Յետ Ապուսահաղա. — 9, 4 Ապուըլհասն, կացեալ. — 11, 3 Նիկիփաւր. — 11, 4—12, 3 (այր ... bis ... ուղղափառութեան). — 14, 4—8 կոչեաց. — 15, 2 Յովաննէս. — 15, 4 Ասորոց յԱնտիոքա. — 16, 2 ետ. — 16, 4 զերկիրն այն. — 16, 6 բերդէ. — 17, 1—3 յազգէն իւրում և շինեսցէ. — 17, 5—21, 2 (Որ թէ ... bis ... ուղղափառաց) fehlt. — 21, 3—22, 1 և պատրիարգն հնազանդեալ հրամանացն. — 23, 7 վանորէիւք. — 25, 1 (ուղղափառս) fehlt. — 25, 4 զընակութիւնն. — 26, 3 Պէրիտն. — Այս եղև ի թուին Հայոց յ̅հ̅ը̅ն. — 389, 1, 1—17, 6 (իսկ յորժամ ... bis ... չորս ամիսս) fehlt. — 18, 1—3 Թէոփանէ եսպան զթագաւորն Նիկիփաւր. — 19, 6 զՅոհաննէս. — 20, 3 ինքեան Հայ ազգեաւ ի Հանձիտ գաւառէ.

— 20, 8—**390**, 1, 5 (որ և . . . bis . . . պատուով. և) fehlt. — 1, 6 Սորա կոչէին մականուն Զմըշկիկ. Սա եղեալ էր. — 2, 1 յաջաղակ. — 2, 3 էառ. — 3, 2—**391**, 2, 7 (բայց . . . bis . . . ազգաւ) fehlt. — 3, 3 (սա) fehlt. — 5, 1 որո. — 4, 6—5, 5 ասեն չինեալ սորա եկեղեցիս Յ. — 6, 4 Հռոմ. — 8, 3 նորա. և հարան զաւրք նորա. — 9, 4 Նոմանոս. — 11, 6 կալաւ. — 13, 1 զաւրութեամբ. — 15, 2 հինգ. — 16, 2 զՊուլղարս. — 19, 1 Իւ ի. — 20, 1 Ալփատլ, կացեալ. — 20, 6—21, 1 և յետ սորա թագաւորեաց Պուպաքր. — 21, 7—22, 1 յետ Ապուպաքրին թագաւորեաց Ապըլյապաս կացեալ. — 23, 3—5 Կոստանդնի և Վասլին. — 24, 3 եղբաւրորդին. — **392**, 1, 1 փախըստական. — 1, 4 զաւրք. — 1, 6—**394**, 2, 3 (քանզի սպառնացաւ . . . bis . . . և սատակեցաւ) fehlt. — 2, 4 Յայնմ ամի վախճանեցաւ Նոմանոս և. — 4, 6 ժողովս. — 5, 1 զհինգ. — 6, 3 տեղոջն. — 6, 4 (ուր) fehlt. — 6, 6 (գիր) fehlt. — 7, 2 մի. — 8, 3 Միխայիլին. — 9, 2 զՄուհա. — 10, 2 Միխայիլին. — 11, 1 Զաւր. — 11, 3 Թաւտաւոն. — 13, 2 Ապըլյապաս. — 14, 2 հաճո. — 15, 3 ուսմնասիրաց. — 15, 5 ելանելո. — 16, 3 և թէ. — 20, 6 գիրսն. — 21, 2 (այսպէս) fehlt. — 20, 4 ասէ ծնաւ. — 22, 4 զԳրովգ. — 23, 4 զի. — 24, 7 Գովգ. — 25, 1 Մագովգ. — 25, 2, 3 (որ է) fehlt. — 25, 5 ամպոխական. — 26, 4 զարևելիւք. — **395**, 1, 4 հիւսիւսո. — 2, 2 լերանց. — 3, 4 հիւսիւսի. — 4, 3 հիւսւո. — 5, 4 հարաւո. — 8, 4 հեղագնայք. — 10, 2 պաշտեն. — 11, 1 Կաւգտանդրի. — 12, 2 զերկինքն. — 14, 2 և մաղեղէնս. — 15, 4 աւրէնս. — 18, 2 զաւրացան. — 22, 2 բազմութեամբն. — 22, 3 իւրեանց և պղծեն զնա գարշութեամբն իւրեանց. — 24, 1 Նոյնպէս և. — 25, 6 Դարպանդն է. — **396**, 1, 2—6 գարբնի պղնձո և երկաթո. — 3, 1 ասղամբ. — 4, 3 մարգարէն. — 4, 6 Մոգովք. — 5, 4 Թոփիլեա. — 5, 6 Նոսմոսեքեա. — 6, 2 նըքաւք. — 6, 3 սպառանա. — 9, 7 երեք — 11, 3 ասեն այս. — 11, 8 զԲւս. — 14, 1 թագաւորն. — 15, 5 դուռն. — 16, 1 պիտո. — 16, 3 վարձիւք. — 16, 4—6 որպէս Կամբիւսոս. — 19, 4 Հողեմիեռնոս. — 20, 3—6 (և . . . bis . . . պատերազմին) fehlt. — **397**, 1, 4 թէ. — 2, 7 սովորութեան. — 3, 1 նոցա տանէին. — 4, 6 մաւտ. — 5, 3 դուռն. — 7, 4 զմին. — 9, 4 աւգնել. — 11, 1—3 ազգին իւրեանց, ուր. — 11, 7 Խոխագոյնքն. — 16, 5 երեր. — 17, 2 դուռն. — 17, 9 նա. — 19, 5 զդուռն. — 20, 4 յԱրաղիա. — 21, 6 բանակ. — 22, 2 զվիճակս. — 22, 5 գաւազան. — 24, 7 միւսն. — 25, 3 հիւսիւսո. — **398**, 1, 6 Թորակիո. — 3, 2 երորդն. — 6, 5 բաղում. — 7, 1 զդուռն. — 7, 5 նոցա. — 9, 2 նովաւ. — 14, 5 տեղոջն. — 17, 1 տեղոջն. — 18, 3 ներքոյս. — 20, 6 որք. — 21, 2 անուամբն. — 21, 4 Մսլմանք. — 22, 1 Մըսլմա. — 24, 3 դաւանեն. — 25, 1 զի լուան. — 26, 4 զեկեղեցին. — **399**, 1, 3 որ. — 3, 5 յարեցան. — 3, 7 կռապաշտ. — 4, 1—5 ազգս այնպիսիք եղեն զի. — 5, 5 միւս. — 6, 1—5 Հայք և Վիրք հանեն յաւգնականութիւնս.

— 9, 7 կանք · — 10, 3 ըս · — 10, 5 հաննն ի ժամանակս · — 12, 5 Եզէկիելի · — 14, 1—3 ց Պաղեստին մաւտ · — 14, 6 որդոյն · — 15, 1 կորըստեան · — 15, 3 Յովաննէս · — 18, 1 եղաց · — 20, 2 լուա · — 20, 7 էթէ · — 21, 1 Հռոմա · — 23, 4 էթէ · — 23, 6 հարկս · — 25, 2, 3 տան մեզ · — 26, 1 էթէ · — 26, 5 Հռոմայեցւոց · — **400**, 2, 2 Տրախանոս · — 2, 6 զ Պարսս · — 3, 4 երթանն · — 5, 2, 3 կա արտաքո · — 6, 3 (քան) fehlt. — 7, 5 Հերակլեա · — 10, 5, 6 Եւրազա է · — 11, 6 (ի) fehlt. — 11, 7 Թետալիա · — 12, 2, 3 Թուրքաստանն կոչի · — 13, 3 — **405**, 15, 4 (ամիրայն . . . . bis . . . . իւր ի Հայս · և) fehlt. (187 a b unbeschr.) — 15, 7 (և) fehlt. — 16, 1 (որ) fehlt. — 18, 2 Աքիթ · — 19, 1 (և) fehlt. — 19, 5 ամիրա · — 20, 1 և աղաթաւէր · — 20, 3 քաղցրաբարո · — 21, 3 Կապադոկիա · — 21, 4 զաւրաւք · — 22, 1, 2 Ալփասալամն առ · — 22, 5 զ Կեսարիա · — 23, 2 տիրեաց · — 23, 8 սկիզբն · — 24, 2 Դանիշմանա · — 25, 4 — **406**, 1, 2 ածան սոքա գերութեամբ զառաջինն · — 2, 1 զաւրէնս · — 3, 1, 2 մոլոր աւրինացն Մահմէտի · — 3, 5 որո · — 9, 4 մ̅ծ̅ · — 9, 5 հայազունք · — 12, 5; 13, 1 (ծեծելով զնոսա) fehlt. — 13, 5 Արաշա · — 14, 7 խաւսեցան · — 16, 4 մեր · — 16, 8 մեզ · — 18, 5 անձնեա · — 18, 8 երեսաւք · — 20, 8 մտին · — 21, 2 Կիլիկիո · — **407**, 3, 1 դղեկաւք · — 3, 3 քաղաքաւք · — 3, 4 լերամպք · — 3, 6 դաշտաւք · — 6, 1 զ Ապլասթայն · — 7, 5 Եփրատա · — 7, 6 (և) fehlt. — 8, 3 զ Ուռհա · — 8, 5 այլս · — 12, 1 Սեաստաւս · — 12, 2 — 13, 1 սակայն Թուրքաց ձայն տուեալ միմեանց · — 14, 8 զկէս · — 16, 6 Պաղտատ · — 19, 2 առաջնո · — 20, 6 և զմնացեալ · — 23, 6 յապաշխարութեան · — 24, 2 (և) fehlt. — 25, 2 կրաւնաստանս · — **408**, 2, 1 որո · — 2, 4 Տաւ · — 2, 7 Թուրքն · — 3, 6 համակրաւնութեան · — 5, 1—5 և որ ի Պաղտատ իշխան · — 6, 1 Մահմէտի · — 6, 6 Խալիֆա — 8, 2, 3 յետամնաց · — 10, 2—4 հրաման և աւրէնս · — 11, 2 որպէս · — 13, 6 խալիֆային · — 14, 3 թւեցեալք — 16, 4 Սուքման · — 17, 1 ամիրայն · — 18, 4 Շահի · — 21, 1 Արթուխիք · — 21, 4 ազգեաւ · — 22, 4 Մեխայլն · — 23, 3 պղերգեցաւ · — 24, 2 չարեալ · — 24, 4 Նիկիփաւռ · — 24, 5 ապըստամբեալ · — 25, 3 Կոստանդինուպաւլիս · — **409**, 1, 2 Մեխայլն · — 3, 1 խնդրեսդ · — 3, 4 զսուրտ · — 4, 6 Մեխայլն · — 4, 7 կրաւնաւորել · — 6, 2 Նիկիփոր · — 8, 2, 3 որո զաւրացեալ · — 9, 3 Նիկիփորա · — 9, 7 Մեխայլին · — 12, 1 — **410**, 23, 1 (Օ այսու ժամանակօք . . . bis . . . Յայնժամ) fehlt. — 23, 2 Յայնմ ժամանակի եղև գալ բասածին Ֆռանգաց վասն Թափմանն Երուսաղէմի և · — 23, 3 Ուռհայու · — 24, 3 անդ · — 24, 5, 6 Ֆիլառտոսէ հայկազնո · — 25, 4 կոմսունսն Ֆռանգաց · — 26, 3 Ուռհայու, և ապա պաշարեալ զ Անտիոք առին յ Անաւրինաց · և զաւարճացեալ փառս տուին Քրիստոսի · — 26, 4 — **411**, 7, 5 (Եւ զաւարճացան . . . . bis . . . . ի քեզ) fehlt. — 8, 1—5 Նա առաքեցին զ Պաղդինն զեղբայր Գունդաւփրէի · — 9, 3 Ուռհան · և վասն Անտիոքա առնելոյն յ Անաւ-

րինաց կարողիցէ որք լսել իյաճախ և ընդարձակ պատմագրութեանց Ֆռանգաց. — 10, 3–5 Ալաւսիան ամիրայքն Անտիոքո. — 11, 4 թագստի. — 12, 6 ազգեաւ. — 13, 5 զգլուխս. — 17, 2 աշխարհին. — 18, 3 (և) fehlt. — 18, 5 Խոլիճասլանն. — 20, 7 զելն. — 21, 1 (ի) fehlt. — 21, 2 փռանգին. — 24, 4, 5 որք ապաւինեալ. — 25, 2–4 անդադար աղաւթիւք. գտին զգեղարդն. — 412, 1, 3 եկեղեցոյն. — 1, 5–2, 2 (և ... bis ... զօրացեալ) fehlt. — 4, 7 զաւրքն. — 5, 6 (և) fehlt. — 6, 7 լցեալ. — 7, 2 Արապկաւք. — 10, 7 տաճարն. — 11, 5, 6 և սպանին զամենեքեան. — 12, 1–24, 2 (և պատրիարգն ... bis ... ամս հնգետասան) fehlt. — 25, 2 խլիճասլանն. — 413, 1, 1 Մելտինո. — 2, 1 դադարեաց. — 2, 3 Դանըշմանն. — 5, 7 Ֆիլարտոսին. — 6, 4–7 տալ զքաղաքն ի Ֆռանգն. — 7, 7 Դանըշմանն. — 8, 7 ազատութիւն. — 11, 5 Մասիլն. — 12, 4 զՌապան. — 13, 1 Մոլքենի. — 13, 2 զԿիլիկիա. — 14, 2 ժամանակաւք. — 16, 5 յափըշտակէին. — 16, 6 զմիմեանս. — 17, 3 Կապադոկիա. — 18, 3 Տաճիկ. — 18, 5, 6 Թուրքացն ունելով. — 20, 3 Դամըշանն. — 20, 5 առնլոյ (hinter ն und յ radiert). — 21, 2 անցելո. — 22, 8 Մաւնղուրէն. — 23, 1, 2 յորդոյն Դամըշմանա. — 25, 3 Խորասանա. — 414, 1, 5 փռանգին. — 2, 5 Մաւսլ. — 2, 6 Ագրմիշ. — 3, 5 կապանաւք. — 4, 8 Ագրմիշն. — 5, 6 Մաւսլցիք. — 6, 2 Խոլիճասլանն. — 7, 1 և չոգաւ. — 8, 2 զաւրացեալ. — 9, 8 գնաց. — 12, 5 զՄաւսլ. — 14, 3 Խոլիճասլանա. — 15, 1–16, 3 նորա. եդին զեր որդին թագաւոր: Թագաւորեաց որդի Խոլիճասլանին Տուղասլանն. — 16, 5 հաւրն. — 17, 4, 5 զաւրագլուխս, Օալասլան. — 18, 3 և էին. — 18, 6 եղբայրք. — 19, 2 Արաբ. — 19, 6 Մասուդ. — 20, 1, 2 Իսկ Շահնշահն. — 20, 4 զՄասուդն. — 20, 6 զԱրաբն. — 21, 1 եսպան. — 21, 2 Ամիրխազէ. — 21, 4 Դամըշմանա. — 22, 4–6 ի վերայ իշխանութեան հաւր իւրո. — 23, 4 (ես) fehlt. — 23, 5, 6 սպառեաց թշնամութիւնն. — 21, 1–416, 15, 6 (Յաւուրսն ... bis ... պատճառ նոցա) fehlt — 16, 2 (ի) fehlt. — 16, 4 Արթուխեանց. — 17, 4 և եղև թագաւոր. — 17, 5 Թագաւորեաց Պալակն. — 18, 1 սա անուանի. — 18, 6 Կամախա. — 19, 1–4 և տէրն նորա. — 21, 5 աւգնականս. — 22, 1 Պալակին. — 22, 4 զաւրքն. — 23, 3, 4 և Խաւռազն. — 417, 2, 1–21, 2 (Ընդ այն ... bis ... ըստ միջէ) fehlt. — 23, 5 Թըկրթայ. — 24, 1 նա. — 418, 1, 2 ուժով իւրով. — 2, 3–5 Մատաղ և բռնեալ. — 8, 2 ժամանակաւք. — 8, 3–20, 1 (եղև մեծ ... bis ... արարիչն) fehlt. — 21, 1 Եւ յորում. — 21, 4 Պալակն. — 22, 2–4 Խազզի որդին Դանըշմանա, և. — 419, 2, 2 Պալակն. — 3, 2 Խալիփայն. — 3, 7 անուանեաց. — 4, 3 Խազզի. Եղև Խազի. — 5, 1 Հիւսիւսոյ. — 6, 1 Եւ. — 6, 4 Իանի. — 8, 3 (և) fehlt. — 9, 1 և դարձաւ. — 9, 4 Զանգի. — 10, 1 Մաւսլայ. — 10, 5 զՀալպ. — 11, 1 (ի) fehlt. — 11, 2 ցնա. — 11, 5 հանբաւոյ. — 11, 7 էթէ. — 11, 8 բաղցր. — 13, 1, 2 դարձեալ առաքեն. — 13, 4 Խազեա. — 14, 1 Խալիփայն. — 15, 3 չղթա.

— 15, 5 (ոսկի) fehlt. — 16, 5 Նազարայս. — 17, 3 զայն. — 18, 4 որդոյ. — 19, 1 Թագաւորեցուցին զՄահմուտն և. — 19, 3 պշղթայն. — 20, 1 ոսկեղէն. — 20, 6 գաւազանաւն. — 22, 1 Հնազանդութիւն. — 23, 1 Միլեք. — 25, 2 գքրիստոնեայսն. — **420**, 1, 2 Զանգի. — 2, 2 Արթուխսն. — 3, 1—**423**, 25, 2 (Զայսու ժամանակաւք . . . bis . . . էր օրն) fehlt. — **424**, 1, 4 ի Հայոց. — 3, 3 Կիլիկիայ. — 4, 1 կրսեր. — 4, 2 որդին. — 5, 5 Կոստանդինուպաւլիս. — 6, 4 եղբայրն. — 6, 5 (նորա) fehlt. — 8, 1 (Եւ) fehlt. — 10, 1 տղա. — 10, 2 (Հասակաւ) fehlt. — 11, 5 տարւոջ. — 12, 1, 2 Խարդբերդոյ Տաւութ, որ էր. — 13, 1 ազգեաւ. — 13, 3—14, 3 զտեղին իւր որդին Պարասլանն. — 14, 4—16, 4 Ի թուին Հայոց շհբ Զանգի աթապակն էառ զՈւռհայ ի Ջ՚աւսլնէն. — 16, 5 (Եւ) fehlt. — 17, 5 Զանգի. — 17, 8 զտեղին. — 18, 5 Մասուլայ. — 19, 1—**425**, 2, 6 (Յաւուրսն . . . bis . . . Հերձուածսն.) fehlt. — 4, 2 Ջ՚աւսլին. — 4, 4 Ուռհաո. — 5, 4 Զանգեայ. — 6, 4 յՈւռհա. — 10, 3, 4 կորըստեանն Ուռհայի. — 11, 3 գքրիստոնեայսն. — 13, 1 Եփրատա. — 15, 2 էառ. — 15, 6 և. — 16, 3—5 յոյլոց պատմողաց տեղեկանաս. — 17, 4 տեղոջ. — 17, 6 Ուռհաո. — 19, 5 գիրքք. — 19, 6 զսմանէ. — 21, 1 Նեբրովթ. — 22, 4 Ուրհավ. — 22, 6 ասի. — 23, 1 (ըստ) fehlt. — 23, 2 Բաղդեացւոց. — 24, 2 համն. — 24, 5 (և) fehlt. — 24, 6 Մէլքիսեդեկ. — 26, 7 գիւղ. — **426**, 3, 2 պշինելն. — 4, 1, 2 Մինէքերիմ թագաւոր. — 5, 2 ավերակ. — 6, 1 մակեդոնացոյ. — 6, 6 զտեղին. — 7, 2 ցՄելեկոս. — 7, 3 բարեկամն. — 8, 4 շինեայ. — 10, 2 Եդեսա. — 10, 5 Մակեդոնացոց. — 11, 1 լեզուովն. — 12, 3 շինեայ. — 12, 4 զդա. — 13, 3 Մաւրտավ. — 13, 4 մակեդոնեաւ. — 15, 4, 5 Աբքարոս արքա. — 16, 4 Արշամա. — 18, 2—19, 4 (դշխոյ . . . bis . . . նորա) fehlt. — 19, 5 և եղև. — 19, 7 Հոռոմք. — 21, 5 սմանէ. — 22, 4 Հապիր. — **427**, 1, 2 Գորիանիայք. — 1, 4 այլ. — 3, 1 վանորեայք. — 3, 2 (ի) fehlt. — 3, 4 բազմութիւն. — 5, 2—9, 3 (Եւ առ . . . bis . . . առաջնորդէ) fehlt. — 9, 5 մտեալ. — 10, 4 յՍմարա. — 13, 7 Ֆռանգաց. — 15, 1 (Միովնի) fehlt. — 15, 4 կորըստեան. — 17, 1—18, 2 Ի թուին Հայոց շհդ. — 18, 5—7 Թորոսն ի Կոստանդինուպաւլսէ. — 20, 1. 2 մահուն հաւրն. — 20, 4—23, 1 և սկսաւ առնուլ զհայրենի աշխարհն իւր ի Յունաց, որպէս կարող իցէ ոք լսել ի պատմութեանցն զոր գրեալ է վասն ազգին Ռովբենանց. և քաջութեանն նոցա. — 23, 2 — **428**, 18, 1 (զոր ստացեալ . . . bis . . . թշնամիքն) fehlt. — 21, 1 — **429**, 12, 1 Եւ յայսմ ժամանակի անաւրէնք կալան զՋ՚աւսլինն և տարեալ եդին ի բանդի ի Հալպ, և առին զամենայն երկիրն որ ընդ ձեռամբ նորայ էր. — 12, 3 զԹլպաշար. — 13, 1 զՌապան. — 13, 3 զՊեհեսնի. — 13, 4 զՀարսնմնսուր. — 14, 1 զԿառկառն. — 15, 2 Հոռոմկլայն. — 15, 5 կին. — 16, 1 դստերքն. — 16, 4 զՋ՚աւսլինն. — 17, 3 անդ. — 19, 6 Ժովքն. — 20, 3 (նա) fehlt. — 20, 9 գնացէ. — 21, 2 ծնաւղսն. — 23, 4 տացցէ. — 23, 9 (իցէ) fehlt. — 24, 2 ասէ. — 24, 4 (թէ) fehlt. — **430**, 1, 2 կաթողիկոս. — 1, 7 եկն. — 2, 2 Ջ՚աւսլնին. — 3, 3

անտրէն. — 3, 6 *ինք*. — 4, 3 *էթէ*. — 4, 4 *կարէր*. — 5, 5 *խնամաւքն*. — 7, 1 — **432**, 6, 3 (*ի նոյն ամի* . . . bis . . . *զկինն Պաւեայ*. — 7, 1 — 10, 1 *Եւ յայնմ ամի Թագաւորն Երուսաղէմի Պաղտինն պաշարեալ էառ յանաւրինաց զԱսխալան, և տէրն Կիլիկիոյ Թորոս արշաւեաց զերկիրն Կապադոկացւոց*. — 12, 6 *Կաւնն*. — 14, 2 *զդուստր*. — 14, 5 *Դանըշմաննեանցն*. — 15, 5 *մտանել*. — 16, 2 *Կիլիկիայ*. — 19, 2 *ամաւթով*. — 19, 3 *անտրէն*. — 23, 1 *զաւրագլուխն*. — 25, 7 *ըզաւրս*. — **433**, 2, 3 *աւգնեաց*. — 3, 6 *անկան*. — 4, 5 *անձինք*. — 6, 4 *բանդս*. — 7, 4 *զկազմած*. — 8, 6 (*և*) fehlt. — 10, 4. 5 *նմա վրէժխնդրութիւն*. — 12, 5 *Զանգեայ*. — 13, 2 *Մաւսլ*. — 13, 6 *Թըկրթայ*. — 14, 2 *ապըստամբեցին*. — 14, 4 *Խալիֆայէն*. — 15, 6 *Մաւսլայ*. — 16, 7 *Թըկրթա*. — 17, 5 *զաւրացն*. — 19, 5 *Ամըդինն*. — 19, 6. 7 *ամիրա քաղցրաբարու*. — 21, 2—4 *և զեկեղեցիսն նոյնպէս*. — 22, 4 *Խալիֆային*. — 23, 1 *Նորըտինն*. — 23, 6 *էառ*. — 24, 5 *զմեծատունս*. — 25, 5 *քակեալ*. — 26, 4 *Յայնմ*. — **434**, 1, 4 *տէրն*. — 2, 6 (*Հնար*) fehlt. — 3, 1 *գտանել Հնարս*. — 5, 1 *յաղաւթս*. — 6, 2 *Մաւրաբաի*. — 8, 1—3 *զաջը ձեռանէ նորա*. — 8, 7 *քրիստոնեայքն*. — 13, 3—14, 4 *Մերտին և ի Նսեբին և ի Մուֆարկին և յՄասուլայն և ի Տարայ*. — 15, 2 *զոր*. — 15, 7 *զնոյնն*. — 16, 2. 3 *որդոց էրից*. — 17, 1 *զիշխանութիւն*. — 17, 3—20, 1 *զՄուֆարկինն և զՄերտին ետ ի Նածմըտինն և զԽառան ետ ի Ջամալըտինն և զՏարա ետ ի Սամսըտինն*. — 22, 2 *էթէ*. — 22, 6 *սուլտան*. — 23, 2 *Միջագետաւք*. — 24, 1 *պատարագաւք*. — 24, 5 *Կիլիկիայ*. — 25, 3 *Թշնամոյ*. — **435**, 2, 3 *զաւրքն*. — 3, 1 *լերամպն*. — 4, 1 *Համտնոյ*. — 4, 7 *քրիստոնէից*. — 5, 1 (*ոչ*) fehlt. — 5, 3 *զինիւք, ճանձիւք և մճղեխիւք*. — 5, 4—10, 3 (*որպէս* . . . bis . . . *եղանակին*) fehlt. — 10, 6 *ի նոցանէ մարդ*. — 11, 3—6 *անթիւ, վասն որոյ ի փախուստ դարձան*. — 11, 8 *էջին*. — 12, 1 *էջին*. — 12, 1 *զաւրքն*. — 12, 4 *լերանցն*. — 14, 1 *անաւրինացն*. — 15, 5 *մեծ*. — 16, 1 *ամաւթիւ*. — 16, 4 *Կաւնն*. — 17, 7 *Ասորւոց*. — 19, 2 *ի Հայոց*. — 20, 1 (*և*) fehlt. — 20, 3—5 *Խոլիճասլանն որդին նորա*. — 21, 6 *զմիւսն*. — 22, 1 *դեղով*. — 24, 7—25, 1 *և էր անուն նորա*. — 26, 1 *Դանըշմանայ*. — 26, 6 *Աղուպասլանն*. — **436**, 1, 5 *Խոլիճասլանա*. — 2, 4 *Նորըտինն*. — 3, 1 *զՓարզմանն*. — 4, 6 *Մահմետէ*. — 5, 8 *Թուրքք*. — 6, 3. 4 *և նոցա Խալիֆա*. — 6, 6 *Յալեա*. — 7, 4 *Պաղտատ միւսն*. — 8, 1. 2 *յայնմ ժամանակի*. — 8, 4 *Խալիֆայն*. — 10, 4 *Հաւրն*. — 11, 4 — 12, 3 *էառ զամենայն գանձս խալիֆայութեան Աբասն*. — 13, 4 *ծառայս*. — 13, 6 *ազգեաւ*. — 14, 4 *զինիւք*. — 14, 4 *և է*. — 16, 4 *երթալ ի Դամասկոս*. — 16, 6 *Նորըտինն*. — 16, 7 *և ի*. — 17, 2 *պնտեցան*. — 17, 4. 5 *նորա զաւրքն*. — 18, 2 *Հասին*. — 20, 3 *մեծս*. — 22, 1 *իջան*. — 23, 4 *Փռանգացն*. — 25, 5 *ըզաւրսն*. — 26, 2 *որդեակք իմ*. — **437**, 2, 5 *օգեցան*. — 6, 2 *երկըրպագեցին*. — 7, 3 *կարաւտեալք*. — 8, 4 *դարձուցն*. — 9, 3 *իշխանին*. — 13, 1 *տմարդիկ*. — 14, 3 *կամաւք*. — 14, 6

գնոսա · — 16, 3 Առնաղտն · — 17, 1 բրինձ · — 17, 6 Թորոս · — 19, 3
փրէրացն · — 22, 5 Սկնդրանն · — **438**, 1, 2 Առնաղտն · — 1, 4 տունն · —
1, 6 ամաւթով · — 2, 5 կամաւք · — 2, 8 Ֆրէրսն · — 3, 5 Սինաւոն · —
4, 4 (նմա) fehlt. — 4, 5 աւգնել · — 6, 2 ցաւակցել · — 8, 3 (ել) fehlt. —
8, 5 Ստեփանէ · — 8, 6 — 12, 4 եղբայր Թորոսի՝ էառ զՄարշա քաղաքն
և զքրիստոնեայսն որ անդ կային եմոյժ յերկիրն Կիլիկիոյ · — 12, 5—21, 5
(և ընդ . . . bis . . . Ամիրայն) fehlt. — 22, 3 Առնաղտն · — 23, 2 աւգնակա-
նութեամբ · — 23, 3 Թորոսոյ · — 24, 3 էառ · — 24, 7 էհար · — 24, 9
էած · — 25, 7 կոտրեաց · — **439**, 1, 1 ամենեցունց · — 2, 2 պանդանտս · —
4, 3 գինս · — 5, 7 զՖռանգսն · — 6, 4 կային · — 8, 1 Ստեփանէ · — 9, 3
գնոսա · — 10, 5—11, 3 (և տայցեն . . . bis . . . նոցա) fehlt. — 11, 6 զբերդն ·
— 12, 5 (խաղաղութեամբ) fehlt. — 14, 3—5 Ստեփանեա էթէ սպառնա-
լեաւք · — 15, 4 երթանք · — 16, 2. 3 առնունք զաւրս · — 18, 6 զպառընեան ·
— 18, 7 անխեղճ · — 20, 4 զայն · — 21, 1 այլազգիքն · — 21, 5 թշնամանս ·
— 24, 1. 2 Խորասանա Սուլդն · — 25, 1 տղա · — 25, 3 (և) fehlt. — 25, 7
(աթոռապահ) fehlt. — **440**, 1, 1 զԻլտկուզ · — 5, 1 Իլտկուզին · — 5, 2
Եղև սուլտան Խորասանա Իլտկուզն, բայց · — 6, 7 Խորասանա · — 8, 4
Մաւսլ · — 10, 4 Կապադոկիայ · — 11, 3 Սալջուքեան · — 12, 5 Դանի-
շմանիքն · — 13, 4 այլ · — 13, 5 (զի) fehlt. — 14, 5 Սեաստու · — 15, 3. 4
և պարոն Ստեփանէ · — 16, 5 երկիր · — **441**, 2, 4 զաւրս · — 2, 5 և ի · —
4, 3 չարախաւսութիւն · — 5, 4 Ստեփանէ · — 7, 7 և · — 8, 1 միջնորդեալ ·
— 8, 3 և առեալ երդումն դարձեալ · — 10, 2 Խլիճասլանն · — 10, 5
Կեսարիո · — 11, 2. 3 սիրելի իւր · — 11, 6 խախտէր · — 12, 2 Դանըշմանա ·
— 13, 1—14, 8 Ի թուին Ասորոց ոնհ և ի Հայոց չճզ Տաճիկքն · — 15, 3
Յապտըլմունմիք · — 16, 2 Սպանիա · — 18, 3 Խալիֆայէն · — 19, 5 որդի ·
— 20, 2 հաւրն · — 20, 5 զխալիֆայութիւնն · — **442**, 2, 4 բարբարոսս · —
2, 6 վայրենամիտս · — 5, 6 զերկուսին · — 6, 1 զգիրսն · — 6, 5 մինն · —
7, 1 քիմիայս · — 7, 3 ոսկիգործութեան · — 8, 2 արծաթագործութեան · —
8, 4 յաւրինման · — 9, 5 հրաշագործութեան · — 10, 2 տլըսմն · — 12, 1
նոքաւք · — 12, 3 և ձիս · — 12, 7 ձեռն · — 13, 4 կարէին ստանալ · —
15, 4 մաւտակայից · — 15, 6 յանկուցին · — 18, 6 զաւրէնս · — 21, 4
աւրէնքդ · — 23, 1 տլըսմերս · — 23, 6 դիւդութեամբ · — 24, 1 դեւս · —
24, 6 պատկերս · — 25, 6 այս · — 26, 1 այս · — **443**, 1, 2 թէ · — 2, 5
անեղրայպէս · — 4, 5 հավատացին · — 5, 3 (նոքա) fehlt. — 6, 3—6 կրաւնս
զաւրէնսն Մահմետի, զոր և · — 8, 6 քաղաքս · — 9, 5 ծովեզերաւքն · —
10, 6 յորդոց · — 11, 3 Խալիֆայս · — 12, 3 Յապտալա · — 12, 5. 6 միոյն
Մամուն · — 13, 3. 4 ազգքն Յապտըլմունմիք · — 16, 2 հարըստացան · —
17, 2 պղընձիս · — 19, 3 հզաւր · — 20, 1 գայլ · — 21, 6 Ֆռանգաց · —
22, 5 հ̅ ամ ընդ · — 23, 3 դարձաւ · — 25, 4 ժամ · — **444**, 1, 1 Մանիլն ·
— 1, 6 Կիլիկիա · — 2, 2 Թորոսի · — 2, 6 Ֆռանգք · — 3, 1. 2 (ի նմանէ)

fehlt. — 3, 5 Յապտըլմումընեացն. — 5, 1 ղաւրաւքն. — 6, 2 Մանուիլն. — 7, 2 Փռանկաւքն. — 7, 6 Հալպա. — 8, 4 էթէ. — 9, 6 Թորոսէ. — 10, 1 Հնազանդութիւնս. — 10, 3–5 Թուրքն ի ճանապարհին. — 12, 1 ղառապարաւքն. — 13, 1 ղաւրացն. — 13, 6 ղաւրս. — 14, 3 Խոլիճասլանս. — 17, 1 Լոռըտինն. — 17, 5 Խոլիճա. — 18, 3 սահմանաւքն. — 18, 4 Եփրատա. — 18, 5 զՊեհեսնի. — 19, 2 զՍապան. — 20, 5 յետո. — 21, 1 հաշտեալ. — 22, 1 վերըստին. — 22, 2 և հաշտեցաւ. — 22, 5 Աղուպասլանն. — 26, 2 Ջ՛աւսլնին. — 26, 6 հաւրն. — **445**, 1, 4 Ճոռաւմբ. — 2, 2 հաւրն. — 2, 6 Հալպա. — 3, 3 զցորեկ. — 4, 4. 5 ղաւրքն Հալպա. — 4, 6–5, 2 (տարան ի Հալապ) fehlt. — 5, 7; 6, 1 Օշյնու ժամանակաւ. — 7, 4 սահմանաւքն. — 8, 6. 7 որք հրամանաւ (in schlechter Schrift auf radiertem Grund). — 10, 1 նոքաւք. — 12, 5 դահեկանս. — 13, 4 փառաւք. — 15, 4 գնաուն. — 18, 2 Կարնո. — 19, 5 ժողովել. — 20, 4 Պէորգեա. — 20, 5 (և) fehlt. — 22, 5 սուլտանն. — 23, 3. 4 Աղուպ ասլանն. — 24, 4. 5 Աղուպ ասլանն. — 25, 2. 3 արքայութեան Խոլիճա. — 26, 6 խնդրեաց. — **446**, 1, 4 (իսկ) fehlt. — 2, 1—22, 6 (ի սոյն . . . bis . . . բարձաւ չարն) fehlt. — 23, 3 յայս. — 23, 4 Մանիլ. — 25, 5. 6 բըրնծին Անտիոքա. — 26, 1 աւրինաց. — 26, 4; **447**, 1, 1 Աղուպ ասլանն. — 2, 6 եղբաւրորդոյ. — 4, 2. 3 Աղուպ ասլանն. — 6, 3 զեղբայրն. — 8, 3 և խնդրել. — 8, 6 աւգնականութիւնս. — 10, 3 կամաւք. — 12, 1 հեծելավ. — 12, 3 Կոստանդինուպաւլիս. — 14, 3 աւուր. — 15, 5 արծթեղէն. — 16, 1 ամանաւք. — 20, 3 սուլտանս. — 21, 3 զհասակ. — 21, 5 ոսկով. — 23, 2 ղաւրս. — 24, 3. 4 Աղուպ ասլանն. — 26, 4 երկոքին. — **448**, 3, 1 երդումն. — 4, 4 իշխանն. — 5, 3 Կիլիկիայ. — 6, 3 Ստեփանէ. — 6, 6 պատրաստութեան. — 7, 5 զնա. — 9, 2 Թորոս. — 11, 4 զթագաւորն. — 13, 7 Կոստանդինուպաւլսէ. — 14, 3 էթէ. — 15, 6 սպանել. — 16, 1 զՍտեփանէ. — 17, 4 ադաչանաւք. — 20, 3 զՊուին. — 21, 1 զՊարսիկսն. — 21, 3 ի նմա. — 21, 6 զմհիրայն. — 22, 4 ոսկերաւք. — 23, 4 Ռոնադտ. — 24, 2 Անտիոքա. — 24, 4 ղաւրաց. — 24, 5 Լոռըտնին. — 25, 3 Հեծելաւք. — 26, 1 հետևակաւք. — 26, 4 Հալպա. — **449**, 7, 1 Լորատինն. — 7, 3 Հալպ. — 7, 7 ապատակել. — 8, 4 անտի. — 10, 1 եկեղեցոյ. — 11, 6 Հալպա. — 14, 3 յԱքա. — 15, 2 Ամասեա. — 15, 3 եղբաւր. — 18, 7 Լորըտինն. — 20, 2 առ. — 20, 4 գերի բաղում. — 21, 2 Ամասի. — 23, 3. 4 Աղուպ ասլանն. — 24, 1 զեղբաւրորդին. — 24, 4 ապըստամբեալ. — **450**, 2, 1 որ էր. — 3, 2. 3 Պար ասլանն. — 4, 7 Հարսնքէֆ. — 5, 3. 4 զԱղուպ ասլանն. — 6, 4 էթէ. — 7, 2. 3 և չոգաւ ղաւրով. — 8, 6 հարիւր. — 10, 3 զՊիռնեսիոս. — 12, 1—4 գերութեանն Ռոնադտին եկն յԱնտիոք. — 13, 2 Անտիոքա. — 13, 5 զՊայմունդն. — 14, 3 մաւրն. — 15, 4 ղաւրաժողով. — 16, 4 Տրապաւլիս. — 17, 6 Փռանկք, — 18, 5 Փռանգն. — 19, 6 Լորըտինն. — 24, 2 Լորըտինն. — 25, 6 աղաւթէին.

— **451**, 1, 2 աղաւթսն. — 4, 2 մերկացան. — 5, 4 դառնալիւք. — 6, 2 զաւրացն. — 6, 3 զըտապնտեալ. — 8, 1 Նորըտինն. — 8, 3 սակաւիւք. — 9, 3 կազմուածովք. — 9, 6 (կազմածօքն) fehlt. — 12, 2. 3 Ադուպ սալանն. — 12, 6 Շահնշահն. — 14, 1 ծովեզերեա. — 14, 2 գղեակոն. — 15, 5 Գանդրա. — 16, 6 զաւրքն. — 17, 4 զեղբաւրորդի. — 18, 3 յԱպլասթայն. — 18, 5 զաւրք. — 18, 6 — 20, 4 կացուցին իւրեանց թագաւոր. — Թագաւորեաց Մահմուտն որդին Մահադեա, և եղև ամբոխեալ տունն Գանրշմանս. — 21, 1—4 Յայնու ժամանակաւք չոգաւ թագաւորն. — 22, 4 զհարկն. — 23, 3 երկփեղկեալ. — 25, 6 առաքեցին. — 26, 2 Նորըտինն. — 26, 3 աւգնել. — **452**, 1, 5 զՇերաքաւ. — 1, 6 զաւրապետն. — 2, 2 աւգնել. — 4, 4. 5, 1 յանխնա զապըստամբեալսն. — 6, 4 Պլպէս. — 6, 7 հինգ. — 7, 3 նորա. — 7, 5 էթէ. — 7, 6 Նորըտինն. — 10, 4 քաղաքէտ. — 11, 7 զՊլպէս. — 12, 7 զպատուէրն. — 14, 8 Փռանգն. — 15, 2 բացեա. — 16, 1 Թուրքին. — 16, 4 անհոգս. — 18, 7 գլխաւորացն. — 19, 1—21, 3 Ի թուին Ասորոց ռ̅ն̅հ̅զ̅ և ի Հայոց շ̅ղ̅բ̅ զաւրացաւ. — 22, 1 սուլտանն. — 22, 4. 5 որդոցն Գանրշմանայ. — 23, 7 զԿատուկն. — 24, 2 զԱպլասթայն. — 24, 4 զՏարանդա. — **453**, 5, 4—6 արձակեաց պարոն Թորոս. — 6, 2 պատարագաւք. — 7, 3 որ էր. — 8, 4 Մարշայ. — 9, 3 Նորըտինն. — 9, 5 զաւրս. — 10, 4—6 եհար զնոսա Թորոս. — 10, 8 բազումս. — 11, 6 Նորըտինն. — 13, 3. 4 բերանն Փռանգաց. — 15, 7 Կոստանդինուպաւլիս. — 17, 4 էած. — 18, 1. 2 պատրիարգ Անտիոքա. — 19, 5—20, 1 պատրիարգն Փռանգ Հէմէրի. — 20, 7 նստաւ. — 22, 3 միո. — 22, 5—23, 1 Մանիլ թագաւորն Յունաց. — 23, 4 Պուլղարաց. — 24, 8 զերծոյց. — **454**, 1, 3 խոստմանն. — 2, 5 Կոստանդինուպաւլիս. — 5, 1 Նորըտնին. — 5, 5 Շերաքաւ. — 6, 3 դարձաւ. — 7, 6 Շերաքաւ. — 10, 6 էթէ. — 14, 1 և կողոպտելով. — 15, 4 հաւրեղբաւր. — 17, 1 Կիլիկեցւոց. — 17, 4 յԱքա. — 18, 1 անտ. — 18, 3 եղբաւր. — 18, 4 իւրոյ. — 20, 2 տան. — 21, 4 յայտնեցան. — 22, 3 երկուքեանն. — 23, 8 նմանէ. — 24, 4 Մերտին. — 25, 4 Կարնո. — 26, 1 անտ. — 26, 4 զաւրս. — **455**, 1, 1 (և) fehlt. — 2, 1 անաւրինացն. — 3, 3 Թորոսու. — 3, 7 Մլեհ. — 4, 2 չարաբարո. — 4, 5 (որ) fehlt. — 5, 8 որո. — 6, 1 չարեալ. — 6, 2 նմա. — 6, 5 Նորըտինն. — 8, 4 յանխնա. — 10, 4 գո. — 12, 1 կրաւնաւորական. — 13, 6 փառաւք. — 15, 2 աւրհնութեամբ. — 15, 4 դրվատիւք. — 18, 2 ապականութիւնս. — 19, 7 զըկեսցէ. — 20, 2 (և) fehlt. — 20, 4 յերկիրն երդմամբ. — 22, 4 Հուաւմկլայն. — 26, 4 ի յՍմարոյ. — **456**, 1, 6 Սաբդիքն. — 1, 7 կոչին. — 2, 3 ևս այլ. — 2, 8 կոչին. — 3, 2 Սաբդիքն. — 3, 4 Շէխքն. — 5, 5—7 մի է Աստուած. — 6, 4 Սիւննիքն. — 8, 1. 2 պատահմունք հակառակ. — 8, 6 զմիմեանս. — 10, 6 անդէն. — 11, 1 Շէխքն. — 11, 4 Նորըտինն. — 11, 6 Սիւննիքն. — 12, 1 Փռանգացն. — 12, 3 Նորըտինն. — 13, 2 Սիւննիքն. — 13, 5

բայց. — 13, 6 կայցեն. — 13, 8 Ֆռանգէն. — 14, 2 կայցեն. — 14, 5 աւգնեսցեն. — 17, 5 Ֆռանգին. — 19, 2 էառ. — 19, 6 անտ. — 20, 4—21, 1 հետեւակ մռ. — 22, 3 զաւրապետ. — 24, 7 Նորըտինն. — 25, 5 Շերաքաւ. — 26, 3 Նորըտինն. — 26, 4 զՇերաքաւ. — 26, 5; 457, 1, 1 բաղում. — 1, 2 հեծելովք. — 1, 6 նոցա. — 2, 1 զԽալիփայն. — 2, 4—6 յԵգիպտոսէ զազգն նորա. — 3, 4 զգլխաւորն. — 457, 6 յաջողուածաւք. — 7, 4 ամոն. — 7, 6 Շերաքաւ. — 8, 2 էառ. — 8, 4 եղբաւրորդին. — 8, 5 Շերաքեա. — 9, 1 Իուսուֆն. — 9, 6 Սալահատինն. — 11, 5 Դմնա. — 11, 7; 12, 1 մեծաց Հայոց. — 12, 3 քուրթ. — 12, 4 Այուպ. — 13, 1 Սուլիմանա. — 13, 3 Այուպս. — 13, 5 Շերաքաւ. — 14, 4 Դմնա. — 15, 6 երթեալ. — 16, 2 Թուրկրեթ. — 16, 5 ճունդութիւն. — 17, 5 Այուպն. — 18, 1 Գ հտի. — 19, 3, 4 այրէր զաշխարհ. — 21, 1 և առէ. — 21, 3 Այուպն. — 21, 4 էթէ. — 21, 6 մեկնութիւնտ. — 22, 8 յորդեցէ. — 24, 6 զամիսն. — 25, 5 Իուսուֆն. — 26, 5, 6 Շերաքաւ հաւրեղբայր. — 458, 1, 7 Նորըտինն. — 1, 9; 2, 1 Շերաքաւ եգիտ. — 4, 4 զաւրապետ. — 6, 3 յԵրուսաղէմա. — 7, 1 այլ ստացաւ. — 8, 2 եդ. — 8, 6 զԻուսուֆն. — 9, 2 երազահանն. — 9, 3 Հրեա. — 9, 6 զգրաւն. — 10, 1 յԱյիուպէն. — 10, 5 Այուպն. — 11, 2 հաւրն. — 12, 2 պարտին. — 13, 1 Իուսուֆն. — 18, 4 Այուպն. — 18, 6 ձիւ. — 21, 3 զաւրանայր. — 22, 7 յաջողէր. — 24, 1 էթէ. — 24, 6 ձիս. — 25, 1 ջորի. — 25, 4 գաւտի. — 25, 6 ցուցին. — 26, 2 նշան. — 459, 1, 1—7 Ի թուին Հայոց ռ Կոլիճ ասլանն. — 2, 4 զՀամընդաւ. — 2, 5 յորդոցն. — 3, 1 Դանըշմանա. — 5, 4 Յակոբիա. — 6, 1 Պաղտատ. — 7, 5 տէրս. — 9, 1 շնորհաւք. — 10, 2 Յակոբ. — 10, 4 Սալիպայ. — 11, 5 Դիոնեսիոս. — 13, 2 հանճարո. — 16, 3 մերո. — 19, 4 և ի. — 21, 2—5 կաթողիկոսն Հայոց տէր Ներսես. — 22, 1—463, 8, 2 (և առ իս ... bis ... վերայ Եգիպտոսի) fehlt. — 8, 3 զԹաւրիանէ ոմն իմաստասէր վասն միաբանութեան Հայոց և Ասորոց ընդ Յոյնս, այլ վասն մահուան կաթողիկոսին տր Ներսեսի և թագաւորին Մանուելի ոչ կատարեցաւ միաբանութիւնն, բայց յառաջ քան զմահ թագաւորին Յունաց Մանուելի խնդրեաց ի նմանէ թագաւորն Երուսաղէմի զաւրս ի նաւս յաւգնութիւն. և նա կատարեաց զհայցուած նորա իբրև զփեսայի իւրոյ, և. — 8, 6 զաւրս. — 10, 1 Յոյնք. — 10, 4 չարութեան. — 11, 1 նենքեալ. — 12, 6 սգացուցին. — 13, 4 Յունացն. — 14, 1–5 Եւ ետուն. — 16, 1 bis 479, 9, 4 (տալով պատանդս ... bis ... որդւոց Դամշմանայ որ) fehlt. (Bl. 200 a—203 b leer). — 10, 8 յանպատրաստ. — 11, 3 առապարի. — 14, 2 հիւսիւսո. — 18, 5 կռուել. — 20, 5 Դամըշմաննեա. — 21, 5 Նիկեսարիայն. — 24, 4 զաւրսն. — 24, 6 քրիստոնէիցն. — 25, 3 էթէ. — 25, 4 Դամըշմանիքս. — 25, 5 զորո. — 26, 4 առաջնորդ. — 480, 1, 4 ձեռս. — 3, 3 ընգեցին. — 4, 3 զաւրացն. — 5, 5 զաւրք. — 7, 5 զքեռորդի. — 9, 2 Կաւնն. — 10, 2 դժուարագոյնից. — 10, 5 պատեցաւ. — 13, 5 նոցա, — 14, 7 խոցէին. —

18, 3 զաւրքն։ — 20, 4 նոքա։ — 24, 2, 3 ամիրա հեծելովք։ — 24, 5 գնա։ — 25, 4 Կոստանդինուպաւլիս։ — 481, 1, 6 սկսան։ — 2, 1 ի գնալ։ — 5, 4 ուծիկն։ — 7, 1 անդերձս։ — 7, 4 զենս։ — 9, 2 Յոյնք։ — 10, 4 ծախեալ։ — 11, 2 երդնոյին։ — 12, 4 վայրենաբարուք։ — 13, 3—6 կարէ գնոսա ոք յարգելուլ։ — 16, 2 Յունաց։ — 17, 5 ամաւթով։ — 17, 6 (պատկառեալ) fehlt. — 18, 6—22, 2 (այն որ ··· bis ··· պատերազմն) fehlt. — 24, 6 կենդանիք։ — 25, 2 ժամանակաւք։ — 25, 4 որք։ — 482, 1, 3 կեայր։ — 2, 5—23, 7 (Եւ քարոզեաց ··· bis ··· գործոյ իւրոց, և) fehlt. — 24, 1 Իսկ ամիրայն, որ տիրէր Մելտենո, եւ։ — 25, 1 Իսարդբերդ։ — 483, 2, 2—5, 7 (և քաղցրացաւ ··· bis ··· և գնալ) fehlt — 5, 8 Եւ գիտելի է զի։ — 6, 1—3 այն ամիրայն էր մնացել։ — 6, 6 Դամըշմանա։ — 7, 1-8, 2 Ի թուին Հայոց ի ոիթ ելաւ Սալահատինն։ — 9, 3, 4 հեծելաւք սպառազինեալ։ — 9, 5 բայց ի։ — 10, 3 ի հետեւակաց և։ — 12, 6 Փռանգ։ — 13, 3—6 լուացուաւ աղաւթից և աղաւթեաց։ — 17, 5 ըզաւրս։ — 18, 5 սակաւք։ — 18, 9 բազմութիւն։ — 19, 1 անաւրինացն։ — 21, 2 զաւրաց։ — 23, 1 մտաւ ք։ — 484, 2, 1 թիկունս։ — 2, 5 յաւժարութեամբ։ — 3, 5 եկեղեցւոյն։ — 6, 5 (և) fehlt. — 8, 6 զմիմեամբք։ — 8, 3 յերիվարացն։ — 8, 6 ծունր։ — 9, 1 խոնարհեալ։ — 12, 2 հեծան։ — 13, 3 յերիվարս։ — 13, 6 խոացեալ։ — 14, 2 յերամս։ — 15, 6 թշնամեացն։ — 17, 4 աւրհնեալ։ — 19, 2 և։ — 20, 2 և նիզակի։ — 21, 5, 6 ցրուեցաւ փախըստական։ — 22, 3 հարաւու։ — 23, 1 և — 24, 6 (ի) fehlt. — 25, 4 մնացեալն։ — 26, 1 աւրն։ — 26, 7 սովո։ — 485, 2, 4 զզառատխանոյս։ — 3, 3 գնեսս։ — 3, 7 գնիզախս։ — 4, 6 պատրաստութիւնս։ — 7, 7 համպաւս։ — 8, 5 աւրհնութիւն։ — 9, 1, 2 և եւեկ։ — 9, 4 անաւրինացն։ — 12, 5 նախամաւթ։ — 13, 7 ոգեցեաւ։ — 14, 5 սեննեակն։ — 19, 6 զըերդն։ — 20, 4 յետո։ — 21, 1 և առ։ — 21, 4 զՄովրէն։ — 21, 6 Կիլիկեցոց։ — 23, 2 (գնա) fehlt. — 25, 1 Հալպա։ — 486, 2, 8 Յակոբա։ — 3, 4 Յակոբու։ — 8, 6 վասն։ — 9, 4 վերըստին։ — 9, 5 զաւրս։ — 10, 2, 3 մտաւ։ — 11, 1 Պարլպաքու։ — 12, 2 Իլուպաւլիս։ — 12, 6 զաւրութիւնն։ — 14, 8 խոստմամբք։ — 15, 1 էառ։ — 15, 4 զաւրացաւ։ — 15, 7 յանձն։ — 16, 7; 17, 1, 2 շինէին Փռանգքն։ — 18, 1 զաւրքն։ — 18, 3 Փռանգաց։ — 20, 1 յէրէկն։ — 20, 3 յեռանդ։ — 21, 6 Փռանգն։ — 487, 2, 2 Փրէր։ — 3, 6 չարութիւն։ — 5, 2 ժողովել։ — 7, 4—8, 4 (այլ ··· bis ··· փրերս) fehlt. — 10, 3 շինուած։ — 11, 1 (և) fehlt. — 11, 5 նորակազմ։ — 12, 3 Փրէրքն։ որ անդ կային։ — 18, 1 Մանիլ։ — 19, 2 հինգ։ — 19, 4, 5 արքայութեան իւրո։ — 20, 6 տղա։ — 21, 1 երկոտասանամեա։ — 24, 3 զտուն։ — 24, 6 ստեալ։ —

(Schluss im nächsten Heft.)

Beiträge zur altarmenischen nominalen Stammbildungslehre.

Von

Esnik Gjandschezian.

A. Das indogermanische *i̯o/i̯ā*-Suffix.

Die Frage nach der Vertretung des indogermanischen *i̯o/i̯ā*-Suffixes und dessen Ablautsformen (vgl. Brugmann Grundr. II 115 ff.) im Armenischen ist zunächst ohne Rücksicht auf die für das Indogermanische nachgewiesene Genusunterscheidung aufzuwerfen, da das Armenische in der uns zugänglichen Periode eine derartige die ganze Sprache durchdringende Geschlechtsunterscheidung nicht mehr aufweist und die etwaigen Spuren einer solchen, als noch nicht sicher gedeutet, vorläufig aus dem Spiele bleiben müssen. Dabei mag die Maskulinform zum Ausgangspunkte der Untersuchung dienen, da der — wie es scheint — herrschenden Meinung nach die *ā*-Deklination im Armenischen überhaupt ausgestorben sein soll. Vgl. Brugmann, Grundr. II 115.

Das indogermanische *i̯o*-Suffix ist im Armenischen, Hübschmann's Ansicht nach, durch ի vertreten, eine Annahme, der sich, soweit mir bekannt, die übrigen Forscher angeschlossen haben. Hübschmanns Satz lautet: „Das indogermanische *i̯o*-Suffix = arm. ի = i, Gen. ւոյ (vgl. Armenische Grammatik S. 407). Dieser Hinweis auf das durch die Genitivendung ւոյ charakterisierte Paradigma aber berechtigt zu der Vermutung, dass Hübschmann nicht nur an einen lautgeschichtlichen Wandel des idg. Suffixes *i̯o* zu ի glaubt, sondern auch umgekehrt in dem Zusammentreffen der Nominativendung ի mit der Genitivendung ւոյ das ausschlaggebende Kennzeichen dafür sieht, dass ein idg.

Anm. „Im Juli 1900 von der philosophischen Fakultät der Universität Marburg als Dissertation angenommen, also vor dem Erscheinen von A. Meillet's *note sur la flexion des noms en -ի* (*Banaser* II)". Die Redaktion.

i̯o-Suffix zu Grunde liegt. Vgl. auch die in Hübschmann's arm. Stud. S. 61 allerdings zweifelnd vorgebrachte Gleichung ի als Nominalsuffix = idg. *i̯o* und das ebd. S. 85 aufgestellte Paradigma.

Dieses von Hübschmann in betreff der Vertretung des idg. *i̯o*-Suffixes im Armenischen aufgestellte Gesetz giebt jedoch in doppelter Hinsicht zu einem Bedenken Anlass, das mich zu den folgenden Erörterungen führt. Diese sollen wahrscheinlich machen, dass einerseits idg. *i̯o* nicht zu ի wird, und dass anderseits ein armenisches Suffix ի keineswegs in allen Fällen gleichen Ursprungs ist.

Ich gehe von der gewiss berechtigten Annahme aus, dass der erste Bestandteil des idg. *i̯o*-Suffixes (vgl. Hübschmann über das ältere armenische Auslautsgesetz Arm. Gramm. S. 410), dieselben Lautumwandlungen durchgemacht und denselben Einfluss auf seine Umgebung ausgeübt hat wie jedes andere unsilbische *i̯*.

Hinsichtlich der Vertretung desselben im Armenischen sind nun folgende regelrechte Erscheinungen zu beobachten (vgl. z. Folg. Brugmann Grundriss I [2], 269)

1. Intervokalisches *i̯* hinter *a* bleibt erhalten, hinter palatalen Vokalen fällt es aus, z. B. դայեակ ‚Amme, Erzieher' zu arm. դի-ե-մ ‚sauge', դիեցուցանեմ ‚säuge', դիեցիկ ‚Säugling', ստն-դի ‚Säugling', eig. ‚Brustsaugend', zu ai. धयति etc. Vgl. Brugmann, Grundr. I [2] 172; Hübschm. Arm. Gramm. 437; երեք ‚drei', acc. զ-ե-րի-ս, instr. ե-րի-ւ-ք zu ai. त्रयस्, av. 𐬚𐬭𐬀𐬌𐬌𐬋, gr. τρεῖς etc., idg. **trei̯es*; լի ‚voll, gefüllt', gen. լի-ոյ (an zweiter Stelle des Kompositums erscheint es im Genitiv als լ-ւոյ wie հրաշ-ա-լի ‚wundervoll', gen. հրաշ-ա-լ-ւոյ zu gr. πλεῖος aus **plē-i̯o-s*. Sollte լի dagegen dem ai. प्रात, lat. *plētus* (*implētus*) entsprechen, wie Bartholomae annimmt (vgl. Hübschmann, arm. Gramm. 452) so wäre es natürlich aus dieser Liste zu streichen; քեն-ի ‚Schwester der Frau', gen. քեն-ւոյ zu lit. *svaĩne*, mhd. *geswīe* ‚Schwägerin', eine Gleichung, die ein idg. **su̯ei̯en* oder **su̯ei̯n* + ի-Suffix voraussetzt. Vgl. Hübschm. Arm. Gramm. 503; ձի ‚Pferd', gen. ձի-ոյ zu ai. हय zu हिनोति ‚setzt in Bewegung' aus idg. **ĝhei̯-i̯o-*; ցի als letztes Glied eines Kompositums ‚wohnend' zu ai. क्षय zu क्षेति idg. **kšei̯-o-*.

2. Hinter dentalen und gutturalen Verschlusslauten geht *i̯* nach Palatalisierung des vorangehenden Konsonanten in demselben auf. Dabei kann auch Epenthese eintreten. Für die Behandlung der Labiale fehlt ein etymologisch sicher zu deutendes Beispiel Man darf aber wohl vermuten, dass sie demselben Gesetze unterliegen, soweit nicht die lautphysiologische Eigenart einen Unterschied bedingt. Vgl.

Sievers, Grundzüge der Phonetik⁴ 170. Չու ‚Aufbruch' zu ai. च्यवति, gr. σεύω ‚treibe' etc., idg. *qu̯i̯u od. *q̑i̯u (vgl. Brugmann Grundriss I² 618, Hübschm. Arm. Gramm. 485); մէջ ‚Mitte', gen. միջ-ոյ zu ai. मध्य, av. maiδya, gr. μέσσος, aksl. межда, lat medius, medium, got. midjis (vgl. Hübschm. Arm. Gramm. 474.) Abgesehen von der Umwandlung des ursprünglichen *dh* (das sonst im Arm. durch դ vertreten ist) zu ջ durch Beeinflussung von *i̯* der folgenden Silbe, hat in մէջ auch noch Epenthese stattgefunden, woraus die Länge des mittleren Vokals zu erklären ist; Աչ-ք ‚die beiden Augen' (nom. sing. ակ-ն ‚Auge' zu gr. ὄσσε aus *ὀκ-i̯ε (vgl. J. Schmidt, Die Pluralbildungen des indogermanischen Neutra 388), abg. очи, av. aši, ai. अक्षी. Աչ-ք könnte auch, was die Lautform anbetrifft, auf eine Singularform աչ zurückgeführt werden, աչ ‚Auge' aus *aq-i̯o zur Wurzel *oq*: *ōq* ‚sehen'. Vgl. աչկուն.քն die Augen, das auf ein Deminutivum աչ-իկ zurückgeführt werden darf. Die Bedeutung dagegen weist mehr auf eine alte Dualform, wie sie in ὄσσε etc. vorliegt. լանջ-ք ‚Abhang der Berge', gen. լանջաց zu lit. *slinkis* ‚Rutsch, Abhang' zu *slenkù, sliñkti* ‚schleichen, gleiten' (Vgl. Leskien, die Bildung der Nomina im Litauischen 285); լանջ-ք mit der Bedeutung ‚Brust' zu engl. *lungs*, russ. *легкія* (vgl. Meillet Mémoires de la société de linguistique de Paris VIII 165) ist von dem ersteren zu trennen. Falls die aufgestellten Etymologieen für լանջ-ք ‚Brust' richtig sind (vgl. Hübschm. Arm. Gramm. 451), so setzen die beiden լան-ջք in der ursprünglichen Endsilbe einen *i̯*-Vokal voraus; արծուի ‚Adler' zu ai. ऋजिप्य.

3. Hinter Liquiden hat *i̯* zweierlei Lauterscheinungen hervorgerufen: entweder ist es durch Epenthese in die vorangehende Silbe gedrungen, was nach *l* der Fall zu sein scheint, z. B. այլ aus *al̯i̯os* zu gr. ἄλλος aus *αλi̯ος (falls nicht Meillet recht hat, der diese Erklärung ablehnt und sowohl dem arm. այլ wie dem gr. ἄλλος ein ursprüngliches *ailos* kypr. αἶλος zu Grunde legt), oder es wird zu ջ, was nach *r* der Fall zu sein scheint. Man beachte folgende Beispiele: կամուրջ ‚Brücke', eigentl. ‚die zur Tiefe Gehörige, die über die Tiefe Gelegte' zu gr. γέφυρα aus *gebhuri̯a*, ai. गभन्, गभर, ‚Tiefe, Grund' und गभीर गभीर, ‚tief' (vgl. Bugge, Beiträge 22—23). Danach ist կամուրջ aus *gambhuri̯*+Vokal entstanden; ամուրջ ‚unfruchtbar' zu gr. *στεῖρα aus *στερ-ια, ai. स्तरी ‚unfruchtbare Kuh', got. *stairō*, alb. *štjɛrɛ*, lat. *sterilis* (Bartholomae vergleicht ամուրջ mit nhd. *Stärke* und erklärt das *q* aus ursprüngl. *gi̯*.); ամուրջ setzt nach den Entsprechungen der verwandten Sprachen in altes *ster-i̯ă* (gr. ια, ai. ī) voraus. Die Bedeutung ‚unfruchtbar' spricht für ein ver-

loren gegangenes femininales Suffix *i̯ă* od. *i̯ə* = gr. *ια*, ai. *ī*, die, wie unten nachgewiesen werden soll, im Armenischen zusammengefallen sind; անուրջ ,Traum' zu gr. *ὄναρ*, äol. *ὄνειρος*, alb. *ąndεrε* aus **anrio* (vgl. G. Meyer griech. Grammatik [3] 101; Hübschm. Arm. Gramm. unter den angeführten Wörtern); gen. sing. գեղջ zu գիւղ ,Dorf' neben գեւղ aus **geolis*, gen. sing. **geoli̯os* (vgl. Meillet M. S. L. VIII 157—158).

Aus dieser Betrachtung ergiebt sich, dass das idg. *i̯o-* bezw. *i̯ā*/*i̯ə*-Suffix im Armenischen nach Herbeiführung bestimmter Lauterscheinungen geschwunden ist. Andrerseits steht nun aber die Thatsache fest, dass im Armenischen ein nominal-stammbildendes Element ի zur Wortbildung verwendet wird, das seiner Bedeutung nach dem idg. *i̯o*-Suffix sehr nahe steht, wie z. B. in կոգ-ի ,Butter', eigentl. ,d. von der Kuh Stammende' zu ai. गव्य; գին-ի ,Wein' zu gr. *οἶνος*; յ-արգ-ի ,von Wert' zu ai. अर्घ्य ,wertvoll, würdig', अनर्घ्य ,unschätzbar an Wert'; ջր-արբ-ի ,mit Wasser begossen' etc.

Da es nun wohl kaum angeht, den Zusammenhang dieses stammbildenden ի mit dem idg. Suffixe *i̯o* durchaus in Abrede zu stellen, ի aber nach den vorausgegangenen Erörterungen auch nicht als die Fortsetzung von *i̯o* angesehen werden kann, so drängt sich der Gedanke auf, dass die Erklärung dieser Erscheinung auf die Ablautsformen des Suffixes *i̯o* zurückzugehen hat.

Im Indogermanischen hat es bekanntlich neben *i̯o* noch ein *ii̯o* (bzw. neben *i̯ā-* ein *ii̯ā-*) Suffix gegeben, z. B. अश्विय neben अश्व, वाचिय neben वाच्य, got. *hairdeis*, ahd. *hirti* ,Hirt', eigentl. ,der zur Herde Gehörige': urgerm. **χirđ-ii̯a-*, zu got. *haírda*, ahd. *herta* ,Herde', got. *guþblostr-ei-s* ,Opferer' zu ahd. *bluostar* ,Opfer', aksl. божий ,göttlich' neben божьн zu богъ ,Gott'. Vgl. Brugmann Grundriss II. 116 ff. Whitney, Sanskrit Grammar, 1112, 1213, Leskien, Handb. [3] § 25. Da nun im Armenischen idg. *i̯o*, wie oben gezeigt worden ist, schwindet, so ist das auslautende ի des Nominativs, wo es als Suffix auftritt, für die Fortsetzung einer dem idg. *i̯o-* entsprechenden Ablautsform zu halten.

Dies aber führt zur Erörterung der weiteren Frage, ob als solche nur die Maskulinform *ii̯o* anzunehmen, oder auch eine Feminalform vorauszusetzen ist.

Da im Armenischen jeder Vokal der ursprünglich letzten Silbe ausfällt (von einsilbigen Wörtern abgesehen), so ist selbstverständlich zunächst wenigstens die Möglichkeit zuzugeben, dass auslautendes ի nicht nur auf *ii̯o*, sondern auf *ii̯ā* zurückgehen kann.

Bei einigen Wörtern wird dies aber zudem der Bedeutung wegen geradezu für wahrscheinlich gehalten werden müssen, z, B. հան-ի ‚Grossmutter‘ neben հան, մար-ի ‚Henne‘ zu av. 𐬨𐬆𐬭𐬆𐬖𐬀; ai: मृग ‚Hirschkuh‘ (vgl. Bugge, Beiträge zur etymologischen Erläuterung der arm. Sprache. 32). Hierzu könnte man կենդանի ‚Tier, lebendiges Wesen, lebendig‘ rechnen, dessen zweiter Teil դանի dem ai. धानो nahe kommt. Vgl. ai. जीवधानी ‚Behälter des Lebendigen, Erde‘.

Wichtiger als diese immerhin nicht ausschlaggebenden Beispiele wird dagegen eine Verschiedenheit in der Flexion der auf ի auslautenden nomina, die von den europäischen Forschern bis jetzt noch nicht in gebührender Weise berücksichtigt worden ist. (Vgl. Petermann, Brevis linguae armeniacae gramm. ed. secunda 27; Hübschm. Armenische Studien 85). Für die Flexion der Nomina auf ի lassen sich vier Paradigmen aufstellen.

I. Die einsilbigen auf ի ausgehenden nomina, unter ihnen auch solche, die ein ursprachliches *i̯o*- Suffix verloren haben können, wie լի ‚voll, gefüllt‘ zu gr. πλεῖος, idg. **plē-i̯o* und auch wohl դի in ական-դի ‚die das Auge umgebende Haut‘ zu ai. धाय ‚Lage‘ ‚Schicht‘ werden nach folgendem Muster dekliniert:

	Sing.		Plur.
Nom.	դի Leiche	Nom.	դիք
Gen.	դի-ոյ	Gen.	դի-ոց
Dat.	դի-ոյ	Dat.	դի-ոց
Acc.	զդի	Acc.	զդի-ս
Abl.	ի դի-ոյ	Abl.	ի դի-ոց
Instr.	դի-ով	Instr.	դի-ովք.

Den Kasusformen nach stimmt diese Deklination mit der der *o*-Stämme wie մարդ zu ai. मृत etc. völlig überein. Für die Formbetrachtung sind besonders der genitivus, instrumentalis singularis und pluralis und die mit diesen zusammenfallenden Kasus von Wichtigkeit, in denen durchgehend das auslautende ո=*o* des Stammes erscheint: Gen. ոյ, Instr. ով, im Plural -ոց,- ովք. Eine Ausnahme bildet nur nur դիք ‚Götter‘, das im Gen. դից lautet, und լի, sofern es als letztes Glied im Kompositum erscheint. In diesem Falle schliesst es sich nämlich von der gewöhnlichen Deklination abweichend, im genetivus, instrumentalis singularis und pluralis der Deklination der mehrsilbigen nomina auf -ի an, weist demgemäss die Endungen ւոյ, եաւ, եաց, եաւք=եօք auf, wie z. B. հրաշ-ա-լի ‚wundervoll‘, gen. հրաշ-ա-լւոյ, instr. հրաշ-ա-լեաւ, gen. pl. հրաշ-ա-լեաւք; վշտա-լի zu վիշտ ‚leidvoll‘, gen. վշտա-լւոյ; ամաւթ-

ա-լի ‚schamvoll‘, gen. *ամաւթալւոյ*; nom. pl. *ամաւթ-ա-լիք*, gen. *ամաւթ-ա-լեաց*. Bugge in Kuhns Zeitschrift XXXII 78 fasst *ալի* als ein einheitliches Suffix auf und vergleicht es mit gr. Suffix *αλεο-* aus **αλεi̯o-*, jedoch wohl kaum mit Recht. Aller Wahrscheinlichkeit nach ist *լի* in diesen Zusammensetzungen nicht mehr als selbständiges Wort, sondern als Suffix empfunden und demgemäss wie *զարմանալի* ‚wunderbar‘, *բաղձալի* ‚wünschenswert‘, *բանալի* ‚Schlüssel‘ etc. behandelt worden.

Mithin sind, von dem letzterwähnten, auf analogischer Wirkung beruhenden Falle abgesehen, die einsilbigen Wörter auf *ի* von einer Behandlung des *i̯o-* Suffixes auszuschliessen, da sie sich ganz dem Typus der *e/o-* Stämme angeschlossen haben, so weit sie nicht überhaupt von Haus aus solche sind.

II. Frauennamen auf *ուհի* (vgl. Petermann, Brevis linguae armeniacae gramm. ed. secunda 27). Das Armenische besitzt einige Frauennamen auf *ուհի-*, die eine eigenartige, von der Flexion der übrigen auf *ի* ausgehenden Nomina abweichende Deklination haben. Diese Namen sind grösstenteils Ableitungen aus Männernamen, gebildet mit hinzutretendem Suffix *ուհի*, das ein näheres verwandschaftliches Verhältnis zwischen der betreffenden weiblichen und der den Eigennamen zu Grunde liegenden männlichen Persönlichkeit bezeichnen soll, nämlich die Beziehung der Tochter zum Vater, oder der Schwester zum Bruder. Man hat *ուհի* für ein selbständiges, nur in Zusammensetzungen auftretendes Wort gehalten und mit av. 𐬞𐬎𐬚𐬭𐬀, ai पुत्र ‚Sohn‘ zusammengestellt. Demgemäss soll es eine auf spezifisch armenischem Gebiete entwickelte weibliche Form zur arischen Bezeichnung für ‚Sohn‘ sein. Im Armenischen sind solche Frauennamen z. B. *Խոսրով-ուհի* zu *Խոսրով*, *Համազասպ-ուհի* zu *Համազասպ*, *Որմզդ-ուհի* zu *Որմիզդ*, *Վարդան-ուհի* zu *Վարդան*, *Աբել-ուհի* zu *Աբել*, *Տիգրան-ուհի* zu *Տիգրան* (vgl. Justi, Iranisches Namenbuch 514 ff).

Dieselben werden folgender Weise dekliniert: *Տիգրանուհի*

Nom.	*Տիգրանուհի*
Gen.	*Տիգրանուհեայ*
Dat.	*Տիգրանուհեայ*
Acc.	*զՏիգրանուհի*
Abl.	*ի Տիգրանուհեայ*
Instr.	*Տիգրանուհեաւ*.

III. Dieses Suffix *ուհի* findet auch in einigen anderen Wörtern Anwendung, die jedoch immer nur weibliche Personen bezeichnen und

denen gewöhnlich ein Substantivum oder Adjektivum zu Grunde liegt, z. B. *աշակերտ-ուհի* ,Schülerin' zu *աշակերտ* ,Schüler'; *առաքել-ուհի* ,Apostelin' zu *առաքեալ* ,Apostel' zu *առաքել* ,schicken' senden'; *աւագ-ուհի* ,Vorsteherin der Nonnen' zu *աւագ* ,Vornehmer, Vorsteher'; *աբբաս-ուհի* ,Aebtissin' zu *աբբա(ս)* ,Abt'; *վանապետ-ուհի* zu *վանապետ*; *ազատուհի* ,weibliche Angehörige fürstlicher Familien; Freifrau, Freie' zu *ազատ* ,frei, Freier, Fürst' (*ազատական* ,fürstlich', npers. آزاد, av. 𐬀𐬰𐬁𐬙𐬀 vgl. Hübschm, arm. Gramm. 91); *անարատ-ուհի* ,Jungfau, jungfräulich', eigentlich ,unbefleckte' zu *անարատ* ,unbefleckt, rein', *բարեպաշտ-ուհի* ,fromme', die dem Guten Dienende' zu *բարեպաշտ* aus **բարիպաշտ* ,fromm, der zum Guten Dienende'; *երանուհի* ,die Selige' zu *երան-ի* ,selig', *երան-աւէտ*, *երան-ութիւն* ,Seligkeit', *երանելի* etc.; *թագուհի* ,Königin', eigentl. ,die Gekrönte' zu *թագ* ,Krone', *թագ-ա-ւոր* ,König', eigentl. ,der die Krone Tragende'; *իշխան-ուհի* ,Fürstin' zu *իշխան*, Fürst'; *մարտիրոս-ուհի* ,Märtyrerin' zu *մարտիւրոս* neben *մարտիրոս* ,Märtyrer', *մարտիրոսանալ* ,den Märtyrertod erleiden', *մարտիրոսութիւն* ,Martyrium, etc., gr. *μάρτυς*, *μαρτυρέω*: *μαρτυρία*, etc. (Vgl Hübschm. Armenische Gramm. 369.); *հարսն-ուհի* neben *հարսն*, Braut, Neuvermählte, Schwiegertochter' zu *հարց* ,Frage, Untersuchung' *հարց-ա-նեմ* ,frage'; ai. प्रश्न, पृच्छति ,fragt', av. 𐬟𐬭𐬀𐬯𐬥𐬀 ,Frage' 𐬞𐬆𐬭𐬆𐬯𐬀𐬌𐬙𐬌 ,fragt', lat. *precor*, got. *fraihna* ,Frage', ksl. просити ,bitten', lit. *pir̃szti*, freien, etc. (Vgl. Hübschm. Arm. Gramm. 464); demgemäss *հարսն-ուհի* ,die Gefragte, um deren Hand gebeten worden ist', *հաւատ-ուհի* 'Gläubige' zu *հաւատ* ,Glaube', *հաւատամ* ,glaube'; *իսկ-ուհի* ,die Wahrhaftige', nur als Beiwort Mariae der Mutter Christi gebraucht, zu *իսկ* ,Realität, Wahrheit', *իսկական*, *իսկակից* u. s. w., *մեծուհի* ,Vornehme, Adlige' zu *մեծ* ,gross, adlig,' *մեծ-ա-մեծք*; *միայն-ուհի* ,Alleinige, Einsiedlerin' zu *միայն* ,allein'; *աստուած-ուհի* ,Göttin' zu *աստուած* ,Gott'; *սրբուհի* ,Heilige' zu *սուրբ* ,heilig, rein', *սրբել* ,reinigen'; *տիր-ուհի* ,Herrin' zu *տէր* ,Herr' u. s. w. Alle diese Nomina, die auf *ուհի* angehen und keine Eigennamen sind, zeigen eine Deklination, die von der der Frauennamen auf *ուհի* abweicht, und zwar werden sie nach folgendem Paradigma flektiert, das für die bei weitem grösste Zahl der mehrsilbigen auf *ի* auslautenden Substantiva Geltung hat.

	Sing.	Plur.
Nom.	*եկեղեցի*	*եկեղեցի-ք*
Gen.	*եկեղեց-ւոյ*	*եկեղեց-եաց*
Dat.	*եկեղեց-ւոյ*	*եկեղեց-եաց*
Acc.	*զեկեղեցի*	*զեկեղեցի-ս*

	Sing.	Plur.
Abl.	յեկեղեց-ւոյ	յեկեղեց-եաց
instr.	եկեղեց-եաւ	եկեղեց-եաւ-ք
loc.	յեկեղեց-ւոջ	յեկեղեցի-ս

Eine auffallende Eigentümlichkeit dieses Paradigmas ist der Wechsel der Lautgruppen ւո und եա. Die erstere tritt vorwiegend in den obliquen Kasus des Singulars mit Ausnahme des Instrumentals, die zweite aber vorwiegend in den Pluralformen auf. Abgesehen davon zeigen die zu dieser Deklination gehörigen Wörter eine Eigentümlichkeit darin, dass ihr Lokativ durch ein auslautendes ջ gebildet wird, dessen Herkunft noch unaufgeklärt ist (vgl. Hübschm Zeitschrift der Deutsch. Morgenländ. Gesellschaft XXXVI 122; Meillet MSL. Bd. 8. 3. 157—158). Immerhin ist zu beachten, dass dieses ջ nicht dem Lokativ dieser Deklination allein, sondern auch dem Genetiv-Dativ einiger Wörter eigen ist, die entschieden den Eindruck machen, ein sonst ausgestorbenes, altertümliches Bildungselement bewahrt zu haben, wie beispielsweise կին ‚Frau', gen. կնոջ; մի, gen. միոջ neben միոյ. Die Ablativform auf ւոջէ, die Hübschm. in den Arm. Stud. 85 als die offenbar für normal gehaltene in das Paradigma der *io*-Stämme aufgenommen hat, ist übrigens — wenn Hübschmann's Verfahren auch aus historischen Gründen gerechtfertigt sein mag — durchaus nicht so häufig, wie man daraufhin vermuten könnte. Die Mehrzahl der Wörter, die hier in Frage kommen, endigt vielmehr im Abl. auf ւոյ. Der Abl. auf (ւո)ջէ setzt aber auch da, wo er alt ist, wahrscheinlich einen Gen.-Dat. auf (ւո)ջ voraus, wie z. B. կին, կնոջ, ի կնոջէ; գիւղ (գեւղ), գեղջ, ի գեղջէ; մի, միոջ, ի միոջէ.

IV. Einen von den bisher behandelten Wörtern abweichenden Typus zeigen alle Nomina auf -ցի, die örtliche Abstammung bezeichnen, wie գիւղ-ա-ցի ‚Bauer', eigentl. ‚der im Dorfe Wohnende' (-ցի = ai. त्य (vgl. Hübschm. Sprachw. Abh. von Patrubany I 175) und einige vereinzelte Wörter, wie Հոգի neben ոգի ‚Seele, Geist, Atem' որդի ‚Sohn', ոսկի ‚Gold' (Lehnwort aus dem Sumerischen gushki nach P. De Lagarde. vgl. Jensen, Zeitschr. für Assyrol. I 225 Anm.), die nach folgendem Muster dekliniert werden:

	Sing.	Plur.
Nom.	Հոգի	Հոգի-ք
Gen.	Հոգ-ւոյ	Հոգ-ւոց
Dat.	Հոգ-ւոյ	Հոգ-ւոց
Acc.	զՀոգի	զՀոգի-ս

	Sing.	Plur.
Abl.	ի հոգ-ւոյ	ի հոգ-ւոց
Instr.	հոգ-ւով	հոգ-ւովք
Loc.	ի հոգի	ի հոգի-ս

Wie aus den angeführten Paradigmen ersichtlich ist, zeigt sich die Verschiedenheit in der Flexion der auf ի- ausgehenden arm. Nomina am Gen. und Instr. Sing. und Plur.

Nun weist das an zweiter Stelle angeführte Paradigma in den genannten Kasus bzw. den syntaktisch verschiedenen, aber morphologisch identischen die Lautgruppe եա auf. Berücksichtigt man nun ferner, dass die auf ուհի ausgehenden Nomina entweder Frauennamen oder doch weibliche Personen bezeichnende Nomina sind, so kann man sich des Gedankens nicht erwehren, dass in ուհի ein Rest der alten grammatischen Geschlechtsunterscheidung erhalten geblieben ist. Die ersten Versuche einer etymologischen Erklärung des armenischen ուհի sind von De Lagarde und F. Müller unternommen worden (vgl. Justi, Iranisches Namenbuch 515). Als Ausgangspunkt diente die Nebenform ուրհի, die jedoch nur bei späteren Schriftstellern belegt ist, während ուհի schon in der älteren Litteratur, d. h. schon im 5. Jahrhunderte n. Ch. reichlich belegt ist. Die genannten Forscher haben ուրհի als die ältere, ուհի zu Grunde liegende Form aufgefasst und mit av. 𐬞𐬎𐬚𐬭𐬀 ,Sohn' zusammengestellt, insofern, als sie ուհրի (ուրհի) für eine femininale Form zu maskulinischem ուրհ = ուհ erklärt haben. Dieses ուհ = älterem ուրհ deckt sich nun allerdings mit av. 𐬞𐬎𐬚𐬭𐬀 phl. *puhr* der Zusammensetzungen.

Das schliesst jedoch nicht aus, dass ուհի trotz der grossen Lautähnlichkeit vielleicht doch von ուհ zu trennen und als Suffix aufzufassen ist. Da nach den obigen Erörterungen angenommen werden darf, dass es im Armenischen neben einem masculinischen ի Suffix auch ein femininales gegeben hat, und da andrerseits die Form *i̯o/i̯ā* nicht zu ի wird, so weist das auslautende ի von ուհի auf ein Suffix *i̯i̯ā*.

Die Entstehung des Suffixes ուհի lässt sich aber vielleicht noch weiter verfolgen. Es ist wahrscheinlich, dass in ուհի die Fortsetzung der femininalen Form des idg. *u̯es*-Suffixes (vgl. Brugmann Grundr. II 3. 410 ff.) vorliegt. Das Suffix-*u̯es* dient in den verwandten Sprachen zur Bildung des part. perf. act. und erscheint sowohl in starker als in schwacher Form, wie z. B. ai. चिकित्वस्; fem. चिकितुषी, gr. εἰδ-ώς, ἰδ-υῖα; got. *bērusjōs* ,Eltern', eigentl. ,die geboren

Habenden', lit. *geĩd-ęs* zu *geidžiù* ,verlange' u. s. w. (Vgl. Brugmann Grundr. II § 136).

Das Deklinationsparadigma der femininalen Form des part. perf. act. des Griechischen und Altindischen auf-*υῖα-* und उषी zeigt im Genetiv *υιᾶς* und उष्यास, wie beispielsweise gr. *-ἰδ-υίας*, ai. विदुष्यास. Das idg. *ī*-Suffix steht also im Ablautsverhältnis zu *i* + Vokal (vgl. über ai. *ī* Wackernagel Altindische Grammatik I § 17 ff.), dessen sichere Feststellung noch mit Schwierigkeiten verbunden ist. (Vgl. Brugmann, Grundr. II 3. 313.) Das *ի* in *ուհի* nun kann auf keinen Fall dem idg. *ī* gleichgestellt werden, da ja die Vokale der ursprünglich letzten Silben schwinden; es setzt vielmehr ein ursprüngliches *i̯i̯* mit folgendem Vokale femininaler Funktion voraus; es kann *i̯ē*, *i̯ā* gewesen sein, die im Armenischen zusammenfallen mussten. Das letztere *i̯ā* was im Idg. als femininale Form zu mac. *i̯o* gilt, hat aber wohl mehr Wahrscheinlichkeit für sich. Dem gemäss wäre arm. *ուհ-ի* als femininales Suffix aufzufassen, das dem griech. *υῖα* am nächsten steht. Gegen diese Annahme liesse sich zweierlei einwenden. Erstens, dass die Vertretung des idg. inlautenden *s* im Armenischen durch *հ* unmöglich zu beweisen sei. Dieser Einwand scheint mir insoweit nicht stichhaltig zu sein, als die bisher aufgestellten Etymologien inbetreff der Vertretung des idg. *s* im Armenischen noch kein sicheres Lautgesetz ergeben haben. Das idg. *s* hat sich im Armenischen zum Teil erhalten, zum Teil wird es durch *հ* vertreten, und zum Teil ist es völlig geschwunden. (Vgl. Hübschm. Arm. Gramm. 409, Brugmann Grundr. I 2. 739 ff., Bugge, Kuhns Zeitschrift XXXII 41 f.) Der völlige Schwund von *s* setzt zudem doch lautphysiologisch wohl einen Hauchlaut als Übergangsstufe voraus. Mithin ist die Erhaltung von idg. *s.* als *հ* in *ուհ-ի* nicht überraschend und könnte, wie im Worte *հին* ,alt', darauf beruhen, dass der folgende Vokal, im Gegensatz zu den andern bekannten Beispielen, den Wortton getragen haben muss. Zweitens könnte man die obige Ableitung des arm. *ուհ-ի* aus **us-i̯i̯ā* deshalb für unbegründet erklären, weil das femininale Suffix **us-i̯ā* im Armenischen sonst nicht als solches in verbaladjektivischer Funktion erhalten ist. Darauf lässt sich jedoch erwidern, dass die Übertragung participialer Suffixe auf einfache Substantiva und Adjektiva auch sonst in idg. Sprachen nicht selten ist, z. B. gr. *βίδεοι* neben *βίδυοι*, *ἴδυοι*, *ἰδυῖοι*, *ἰδῦοι*, ein Beamtenname, eigentl. ,Aufseher' (Brugmann Grund. II, 412.), got. *bērusjōs* ,Eltern', eigentl. ,die geboren habenden' zu idg. W. *bher-*; ags. *ēgesa*, as. *ēcso* ,Eigentümer, got. *aigusja* zu *aigan* ,haben, besitzen' (vgl. Brugmann e. d. s. 417.), *ἀγυῖα* zu *ἄγυια* ,Weg' u. s. w. Mit dem Verschwinden der Geschlechts-

unterscheidung im Armenischen sind naturgemäss verschiedene femininale Suffixe verloren gegangen bzw. mit den maskulinischen zusammen gefallen, und es ist leicht begreiflich, dass die Frauennamen auf *ուհի* den letzten Rest bewahrt haben. Zur Stütze dieser Annahme sei noch eine parallele Erscheinung aus dem Germanischen erwähnt, nämlich ahd. *nicchessa*, mhd. *nickese*, *wazzer-nickese* ‚Nixe‘ zu ahd. *nikhus*, an. *nykr*, ags. *nicor* ‚Wasseruntier‘, die auch wohl mittelst des erwähnten Suffixes gebildet sind.

Aus der obigen Erörterung ergiebt sich also, dass das Paradigma Տիգրանուհի dem Typus nach eine femininale Deklination darstellt, deren Kennzeichen das in den obliquen Kasus erscheinende *եա-* ist. Diese Erkenntnis berechtigt nun aber auch zu der Vermutung, dass das in der armenischen Deklination im Stammauslaute der obliquen Kasus auftretende *-ա-* in allen Fällen ein aus der Deklination der alten femininalen ā-Stämme übernommener Rest ist, das bei den *ā*-Stämmen wie Մարիամ alle obliquen Kasus durchdringt, und im Paradigma der sogen. gemischten *i*-Stämme wie *աղգ*, *աղգ-ի*, *աղգ-ա-ւ* im instr. sing. und gen. dat. abl. instr. plur. erhalten ist.

Hinsichtlich des Paradigmas Տիգրանուհի ist nun allerdings noch zu bemerken, dass sich demselben mehrere fremde Männer und Frauennamen auf *ի* und konsonantischen Auslaut angeschlossen haben, z. B. Եսայի, Gen. Եսայեայ; Սոկրատէս, Gen. Սոկրատեայ; Մանի, Gen. Մանեայ; Յուլիոս, Gen. Յուլեայ; Նունէ, Gen. Նունեայ; Հռիփսիմէ, Gen. Հռիփսիմեայ; Հեղինէ, Gen Հեղինեայ; Աթանագինէս, Gen. Աթանագինեայ; Ովսէ, Gen. Ովսեայ; Անգէոս, Gen. Անգեայ u. s. w. Von diesen sind jedoch die auf *ի* ausgehenden Nomina nicht als *ịio*-Stämme aufzufassen, da sie sich auch der Flexion nach aller Wahrscheinlichkeit nach nicht an das Paradigma Տիգրանուհի, sondern an die Deklination der sogen. *ā* - Stämme (Hübschm. Arm. Stud. 84) anschliessen, denn die Genitivendung *եայ* ist wahrscheinlich aus *ի-այ* entstanden, wie Եսայեայ, Gen. zu Եսայի, aus Եսայի-այ. Ähnlich ist der Genitiv der Eigennamen auf *է* gebildet, wie Հռիփսիմէ, Gen. Հռիփսիմեայ aus Հռիփսիմէ-այ, wo also *-այ* als Endung gelten muss. Bei den übrigen auf *-էս* und *-ոս* ausgehenden Namen aber ist aller Wahrscheinlichkeit nach der Einfluss der Deklination nach dem Paradigma Տիգրանուհի anzuerkennen.

In entsprechender Weise ist auch die Deklination der *-ա*-Stämme formell eine femininale, doch auch auf Nomina übergegangen, die als Männernamen ursprünglich maskulinischen Charakter gehabt haben werden. Die bisherige Untersuchung führt also zu folgendem Ergebnis:

1) Die Suffixformen *i̯o* und *i̯ā* haben im Armenischen folgendes Schicksal erlitten:

a) nach palatalen Vokalen sind sie geschwunden ohne irgend eine Spur zu hinterlassen;

b) nach *a* hat sich vermutlich der erste Bestandteil erhalten, da *i̯* im Wortinnern in diesem Falle bleibt; jedoch fehlen sichere Beispiele;

c) nach Verschlusslauten sind sie geschwunden, nachdem der vorausgehende Konsonant eine Palatalisierung erlitten hat;

d) nach *l* sind sie geschwunden, nachdem der erste Bestandteil in die vorausgehende Silbe gedrungen ist;

e) nach *r* hat sich der erste Bestandteil in յ erhalten, nachdem *o* und *ā* geschwunden sind;

2) Die auf ի auslautenden Nomina repräsentieren in ihrer Endung teils ein altes *ii̯o*-, teils ein altes *ii̯ā*-Suffix, und zwar vertritt:

a) das Paradigma Տիգրանուհի den Typus der alten *ii̯ā*-Deklination,

b) das Paradigma հոգի den Typus der alten *ii̯o*-Deklination,

c) das Paradigma եկեղեցի einen durch Vermengung der Maskulin- und Femininform entstandenen Typus;

3) Die von Hübschmann als Paradigma der *a*-Stämme bezeichnete Deklination von Namen wie Մարիամ vertreten den Typus der *ā*-Stämme;

4) Die Deklination der sogenannten gemischten *i*-Stämme wie ազգ ist das Ergebnis einer Mischung von *i*- und *ā*-Stämmen.

Endlich ist noch eine bisher unberücksichtigte Erscheinung kurz zu betrachten, nämlich das Auftreten des ւ-Lautes in sämtlichen obliquen Kasus des Paradigma հոգի und im Gen. Dat u. Lok. Sing. des Paradigma եկեղեցի. Dieses ւ lässt sich wohl kaum als lautgesetzliche Fortsetzung des idg. *i̯* auffassen, ist daher wohl für das Ergebnis einer Analogiebildung zu halten. Vielleicht ist hier die armenische Vertretung der idg. Suffixe *u̯o* und *u̯es* = arm. ու im Spiele, oder, was wahrscheinlicher ist, es liegt eine Analogiebildung nach den im Armenischen auf -ու- auslautenden ո-Stämme vor, wie բու ‚Eule', Gen. բու-ոյ, բուոյ; լու ‚Floh', Gen. լուոյ; կու ‚Kot', Gen. կուոյ; հու ‚eitriges Blut', Gen. հուոյ; ձու ‚Ei', Gen. ձուոյ; չու ‚Aufbruch', Gen. չուոյ; նու ‚Schwiegertochter', Gen. նուոյ etc.

B. Gebrauch und Bedeutung der armenischen ի-Suffixe.

Nach dem Vorgange der indischen Grammatiker pflegt man die nominalstammbildenden Suffixe in primäre und secundäre einzuteilen,

und zwar nennt man die Ableitungen aus Wurzeln primär, die aus Stämmen secundär (Vgl. Whitney, Indische Grammatik § 1138 ff.). Dieses Prinzip der Einteilung lässt sich im Allgemeinen auch im Armenischen verfolgen, wenn auch zuweilen ein und dasselbe Suffix sowohl als primäre wie auch als secundäre Ableitung auftreten kann (vgl. Bartholomae Grundr. der Iranischen Philologie I 93 § 173,3) und ausserdem auch Fälle vorkommen, wo man nicht im Stande ist, eine scharfe Grenze zu ziehen (vgl. oben Whitney und Bartholomae.)

Für die Bedeutung und Verwendung der idg. *i̯i̯o/i̯i̯ō*-Suffixe und deren Ablautsformen zitiere ich folgendes aus Brugmanns Grundr. II § 63:

Man kann der Funktion nach drei Hauptkategorien unterscheiden:

I. Verbaladjektiva mit der Bedeutung des sogenannten Participium Futuri Passivi oder Participium Necessitatis oder mit einfach participialer, activischer oder passivischer Bedeutung. Nur im Indischen erscheinen diese Adjektiva als reich entwickelte, lebendige Formenklasse. Das Neutrum und Femininum oft als Abstracta.

II. *-i̯o* als Secundärsuffix, Adjektiva bildend, welche Besitz, Abstammung und sonstige Arten der Zugehörigkeit zu etwas bezeichnen. Auch von diesen Adjektiven (vgl. *ī*) wurden das Neutrum und das Femininum oft als Substantiva mit abstracter Bedeutung gebraucht und es wurden *-i̯o-* und *-i̯ā-* vielfach auch ohne Vorhandensein eines entsprechenden Adjektivs mit *-i̯o-* direkt zur Bildung solcher Substantiva verwandt.

III. Einige Adjektiva, in denen *-i̯o-* vergleichende (comparativische) Bedeutung gehabt zu haben scheint, so dass *-ies-*, *-is-* wie im ai. Compar. नव्यस्, Superl. नविष्ठ als Erweiterung von *-i̯o-* durch ein *s*-Suffix gelten darf.“

Im grossen und ganzen stimmt das armenische *ի*-Suffix seiner Funktion nach mit den ersten beiden Hauptkategorien des Indogermanischen überein, ausserhalb deren es jedoch noch verschiedene Entwicklungsstufen in der Bedeutung aufweist, die als auf der Grundlage dieser ursprünglichen Bedeutungskategorie gebildete aufgefasst werden können.

I. Primäre Ableitungen.

1. Adjektiva.

Armenische Adjektiva auf *-ի* als primäre Bildungen sind an Zahl sehr geringfügig. Sie lassen sich teils aus dem armenischen Wortschatz, teils durch die Etymologien aus den verwandten Sprachen genügend erklären; zum Teil aber müssen sie unerklärt bleiben, und demgemäss

mit einem gewissen Vorbehalt aufgenommen werden. Hierher gehören folgende Bildungen:

ար-ի ‚tapfer, wacker, brav‘; in übertragenem Sinne heisst es ‚gut, tugendhaft‘ etc. Das grosse Wörterbuch übersetzt es mit *ἀνδρεῖος, ἄριστος, γενναῖος*, fortis, strennus, generosus. Hübschmann will es, allerdings zweifelnd, mit *այր* ‚Mann‘, av. 𐬀𐬭𐬱𐬀𐬥. gr. *ἄρσην, ἄρρην* zusammenstellen; wahrscheinlicher ist mir aber im Zusammenhang mit *առ-նե-մ* ‚mache, wirke, arbeite‘, Aor. *արար-ի*: Prtcp. *ար-ար-եալ*: gr. *ἀραρίσκω* ‚füge‘, ai. अर्पयति ‚steckt hinein, befestigt‘ zu Wz. ar-; oder mit *յ-առ-նե-մ* ‚stehe auf, erhebe mich‘, aor. *յ-ար-եայ*: imper. *ար-ի*: gr. *ὄρνυμι*, ai. ऋणोमि, aksl. ринѫти, nhd. *rinne* (aus **re-nuō-*) zu wz. *ore* ‚erregen, aufgehen‘. Kretschmer hält *արի* für eine Entlehnung aus dem iranischen *arja-*, *անարի* ‚feige‘ für iran. *anarja* (vgl. Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache S. 129 ff.), wogegen jedoch zu erwähnen ist, dass ai. आर्य, अर्य, ap. *ariya* ‚Arier‘, av. 𐬀𐬌𐬭𐬌𐬌𐬀, 𐬀𐬥𐬀𐬌𐬭𐬌𐬌𐬀 ‚nicht arisch, nicht Arier‘ als Stammesbezeichnung im Armenischen als *Արիք* und *Անարիք* auftritt, und dass sich keine Spuren des Zusammenhangs mit *արի* zeigen. Es ist möglich, dass der bei Ausländern bekannte Name des Armenischen Volkes *Ἀρμένιοι*, ap. *Armaniya* auf derselben Wurzel beruht und ebenso alt ist wie der bei den Armeniern einheimische Name *Հայ*, den man mit gr. *πόσις* zusammenstellt.

յ-արգ-ի ‚schätzbar, geschätzt, würdig‘ gehört zu *յ-արգ-ել* ‚ehren, achten‘, ai. अर्हति, अर्जति, av. 𐬀𐬭𐬆𐬰𐬀𐬌𐬙𐬌, gr. *ἀλφάνω* zu Wz. **algh-* ‚aufwiegen, verdienen‘. Es deckt sich mit ai. अर्घ्य ‚eines ehrenvollen Empfanges würdig‘. Es ist schwer zu entscheiden, ob hier ein primäres oder secundäres Suffix vorliegt (vgl. arm. *յ-արգ* ‚Preis, Wert‘; adj. ‚edel, vornehm‘, ai. अर्घ, av. 𐬀𐬭𐬆𐬖𐬀, osset. *arγ*, np. ارز, ارج ‚Preis, Wert‘). Dieselbe Wurzel erscheint ferner in *ան-արգ* ‚unwert, verächtlich, unedel, ungeachtet‘, *անարգանք* ‚Unehre, Schande, Vorwurf, Verschmähung, Verachtung‘, *ան-արգել* ‚verachten‘, *յ-արգանք* ‚Ehre, Verdienst‘, *արգ-ոյ* ‚ehrenwert‘.

գտ-ի in *ան-գտի* gehört zu arm. *գտ-անե-մ* ‚finde‘, ai. विद् ‚finden‘. Es ist nur im kleinen Wörterbuch belegt. Die Bedeutung dieses Wortes ist nicht mit Sicherheit festgestellt. An der betreffenden Stelle hat es den übertragenen Sinn von *πόρνη*. Ist die Zusammenstellung mit der arm. Wurzel *գիտ-*, ai. विद् richtig, so würde *անգտի* etwa ‚unbeachtet, unbeschützt, unbewacht‘ bedeuten. Vgl. das got. *witan* in der Bedeutung ‚Wache halten, bewachen‘ Mt. 27, 54. 64. 65; Luk. 2, 8. 2;

Cor. 11, 32, ‚beschützen‘ Mc. 6, 20 neben etymologisch verwandtem *witan* ‚wissen‘.

դիպ-ի ‚passend, geeignet, zutreffend‘ gehört zu դիպի-մ: aor. դիպ-եցայ od. դիպայ ‚treffen, stossen‘. Dieselbe Wurzel liegt in դիպե-ցուցանեմ ‚treffen, stossen lassen‘, դիպ-ա-կան, դիպ-ա-ւոր ‚passend, treffend, zufällig‘, դիպ-ան, դիպ-ող ‚d. s.‘, դիպ-ա-ղեղն ‚sicher treffenden Bogen habend‘, դիպ-ա-ձգութիւն ‚sicheres Schiessen‘ u. s. w. vor. Es ist nur fraglich, ob nicht vielleicht in դիպիմ ein denominatives Verbum aus դէպ, դէպ-ք ‚Vorkommnis, Ereignis‘ zu sehen ist. Es mag wohl der Fall sein. Immerhin ist mir jedoch wahrscheinlicher, dass դիպի seiner Bedeutung nach vielmehr dem Verbum näher kommt. Ob es dagegen eine primäre oder secundäre Ableitung ist, mag unentschieden bleiben.

ել-ի ‚was zu geschehen hat‘. Der Bedeutung nach hängt es mit լինիմ, եղանիմ ‚sein, werden‘ zusammen: ai. श्रि, gr. *κλίνω*, lit. *szlěju*, lat. *clinare*, ahd. *hlinēn* (vgl. Bugge Beiträge zur etymologischen Erläuterung der armenischen Sprache S 7). Lautlich kann es auch im Zusammenhang mit ել-ան-ե-մ ‚gehe, ausgehe, mich begehe‘, aor. ել-ի, ել-ք ‚Ausgang, Aufgang‘ u. s w. stehen, wofür Bugge in Kuhn's Zeitschrift Bd. 32 S 53 folgende Etymologien aufgestellt hat, gr. *τέλλω* (aus idg. *qel-*), *τέλλειν*, *τέλλεσθαι*, *ἀνατολή*, *ἀνατέλλειν* (Bugge nimmt an, dass das anlautende *k* (*q*) im Vorarmenischen geschwunden ist). Meillet führt gr. *πέλομαι* an.

թորմ-ի tritt in der Zusammensetzung զառն-ա-թորմի ‚mit Bittern gemischt‘ auf. Es gehört zu arm. թրմեմ ‚mische, umrühre, besudle‘. F. Müller hat թրեմ neben թրմեմ mit lat. *tĕro* ‚reibe‘, *terebra* ‚Bohrer‘, ir. *tarathar*, gr. *τείρω* ‚aufreiben‘, *τέρετρον*, *τερηδών* ‚Holzwurm‘, abg. тирѫ zu тр҄ѣти ‚reiben‘ zusammengestellt. Hübschmann erklärt diese Etymologien wegen der Bedeutung für unsicher, meines Erachtens jedoch mit Unrecht, da der Bedeutungsübergang von Reiben in Kneten, Mengen doch leicht möglich ist. Das Nebeneinandersein von թրեմ, թրմեմ und թորեմ, թորմի, weist auf Formen der Wurzel *թոր und *թուր bezw. *թորմ : *թուրմ, die zueinander im Ablautsverhältnis gestanden haben müssen: **tor*, **tōr*, **torm*, **tōrm*. Das Eintreten des մ in *թորմ, *թիրմ ist mir unklar. Sollte es sich um ein մ-Suffix handeln, dann wäre թորմ-ի in զառն-ա-թորմ-ի eine secundäre Ableitung.

հերձ-ի ‚Mastixbaum‘ (Pistacia lentiscus), gen. հերձ-ւոյ, pl. հերձ-եաց. Dieselbe Wurzel liegt in հերձանեմ ‚zerreisse, spalte‘ od. հերձեմ, հերձ-նում, հերձ-ուտ-եմ, հերձուած ‚Ketzerei, Abfall‘ u. s. w. Als verwandt mit diesem fasst Bugge հեղձանիմ auf und stellt es mit խեղդ- zusammen,

das er mit lit. *skérdžiù* ‚berste, springe auf, bekomme Ritze' aus der Wurzel **sqerdh-*, ahd. *scrintu* (vgl. Bugge, Indogerm. Forschungen, I 449 f.) vergleicht. Das grosse Wörterbuch übersetzt es mit *σχῖνος*, das sich zu *σχίζω* verhält wie հերձի zu հերձանեմ.

խաղի ‚kitzlich' zu խաղել ‚kitzeln'. խեթի gehört zu խիթամ und bedeutet ‚misstrauend, misstrauisch, neidisch, hassend'. Das grosse Wörterbuch fasst es fälschlich als Adverbium auf.

մոլ-ի ‚wahnsinnig', ‚verführt' zu մոլիմ: մոլեալ.

յղ-ի ‚schwanger, empfangen habend; *ἐν γαστρὶ ἔχουσα, συλλαβοῦσα*' zu arm. յղանամ.

պաշտ-ի in եկպաշտի = երկպաշտ eigentl. ‚zweien dienend d. h. Schmeichler' zu պաշտել ‚dienen'. Dieselbe Wurzel liegt in պաշտաւն ‚Dienst, Cultus' vor.

արբ-ի in ջր-արբ-ի ‚wässerig, begossen, betrunken' gehört zu arm. արբենամ ‚berausche mich', aor. արբ-ի ‚ich trank'. Man hat das Verbum mit gr. *ῥοφέω*, lat. *sorbeo*, lit. *srebiù* zusammengestellt.

---

2. Substantiva.

Primär abgeleitete Substantiva auf -ի erscheinen in der Form des Singulars nur in einigen Wörtern; diejenigen mit der Pluralform auf -ի-ք dagegen sind verhältnismässig häufig und fungieren grösstenteils als Nomina Actionis.

ագի, gen. ագ-ւոյ, instr. ագւով od. ագեաւ ‚Schweif, Schwanz' aus igd. *au̯-i̯i̯o* ‚der untere, hintere' zu *au̯o-* (vgl. ai अव ‚weg, fort'), ai. अवर ‚der Untere, Hintere' aus **au̯-ι-ros*; ai अवरा ‚der Hinterteil des Elephanten' (vgl. das nhd. ‚*Hintere*' und andrerseits gr. *οὐρά, ὄρρος*, mir. *err* ‚Schwanz', gr. *ὄρρος*, ahd. *ars*, arm. ոռ.)

այր-ի-ք ist nur in der Genitivform belegt, „այրեաց տալ" ‚etwas der Feuerung, dem Brand preisgeben', die eine Nominativform այր-ի-ք voraussetzt. Es gehört zum arm. այրեմ ‚brenne', das ein Denominativ zu einem dem av. [illegible] entsprechenden arm. *այր sein könnte (vgl. Justi, Handbuch der Zendsprache). Այր-ի-ք ist der Bedeutung nach dem arm. այրումն ‚Brennen' gleich.

աղանդ-ի-ք ‚Zaubersprüche' zu աղանդ-ե-լ, աղանդ.?

այոլիք kommt in der arm. Übersetzung eines Werkes von Chrysostomos vor, im Zusammenhang mit einigen gleichbedeutenden Wörtern: „եւս չար անց-ք քան ընդ հրէայսն՝ ընդ մեզ անցանէին հանապազ այոլիք, պայթիք, երգ, արբեցութիւնք (vgl. das grosse arm. Wörterbuch unter այոլիք). In diesem Zusammenhange scheint այոլիք eine Bezeichnung

ausgelassener Stimmung zu sein. Dem lautlichen Bestand nach könnte es mit ai. ईर्ते ‚erregt, erhebt', ईरयति ‚setzt in Bewegung' gr. *ἰάλλω* ‚schicke, werfe', ahd. *īlen, īllen* ‚eilen' etc. übereinstimmen.

ավետ-ի-ք ‚Verkündigung', *ἐπάγγελμα, ἐπαγγελία* zu *ավետել* ‚etwas Freudiges ankünden, anzeigen'. Die Wurzel *ավետ-* liegt ferner in *ավետարան* ‚Evangelium' vor und gehört zu idg. **aved*, ai. वदति ‚lässt die Stimme ertönen, spricht, redet, sagt', abg. вада, вадити, gr. *αὐδή, αὐδάω, ὑδέω, ὕδω*, ahd. *far-wázan*, as. *far-watan*, lit. *vadint*.

բազմի-ք ‚Sitzstätte, Bänke' etc. gehört zu *բազմիմ*, Aor. *բազմեցայ* ‚sass'. Eine Ableitung ist *բազմական* ‚der als Gast Sitzende'. Hübschmann hält dieses Wurzelwort im Anschluss an Fr. Müller für eine Entlehnung aus dem persischen بزم ‚Gesellschaft, Gastmahl, Gelage' (vgl. Persische Stud. 29) und schreibt dem arm. *բազմեմ* und den damit im Zusammenhang stehenden Bezeichnungen die ursprüngliche Bedeutung ‚sich zu Tische setzen' zu.

երեւ-ի-ք ‚Traum, Erscheinung', eigentl. ‚der sichtbar Werdende' etc. *երև-իմ* ‚werde sichtbar, erscheine', gr. *πρέπω* (vgl. Meillet M. S. L. VII 165).

հոգի neben *ոգի* ‚Seele, Geist, Atem' (vgl. *փոքրոգի*). Es gehört vielleicht zu arm. *ոգիլ* ‚sagen, aussprechen, atmen' (vgl. Bugge, Beiträge 27.) und, falls *հ* auf idg. *p* zurückgeht (wie *հորթ* neben *որթ* auf *πορτος*) zu anord. *fjukr* ‚Sturm', hd. *fauchen*. Vgl. lat. *animus, anima*, gr. *ἄνεμος*, hebr. רוח ‚Wind, Seele, Geist', syr. ܪܘܚܐ ‚Hauch, Geist', arab. روح.

ուտ-ի-ք ‚die Zeit, wo man nicht fastet' im Gegensatze zu *պահ-ք*. Es hängt mit *ուտեմ* ‚esse' zusammen: ai. अत्ति, gr. *ἔδω*, lat. *edo*, idg. *ed, ōd*. Die Grundbedeutung von *ուտիք* ist also etwa ‚die Esszeit (Vgl. Bartholomae, Idg. Forsch. III 15).

II. Secundäre Ableitungen.

1. *ի* bildet von Substantiven a) Adjektiva, die einen Besitz oder eine artliche Zugehörigkeit bezeichnen. Diese Bildungsweise hat fast nur in Zusammensetzungen Anwendung gefunden, die meistens die Bedeutung eines Bahuvrīhi-Kompositums haben. b) Adjektiva und Substantiva, die eine stoffliche Zugehörigkeit oder Abstammung bezeichnen; c) Baumnamen, d) Adjektiva mit der Bedeutung des Part. Fut. Pass. od. Part. Necess., substantivisch gebraucht vielfach Nomina Agentes.

2. *ի* bildet eine Reihe von Wörtern, bei denen die Bedeutung des stammbildenden Suffixes nicht deutlich erkennbar ist

1. a.

Adjektiva, die einen Besitz oder eine artliche Zugehörigkeit bezeichnen.

ազգ-ի ‚vornehmen Stammes' zu ազգ ‚Geschlecht, Volksstamm, Nation, Familie' etc. Als einzelnes Wort wird es sehr selten gebraucht, als letztes Kompositionsglied dagegen kommt es in den älteren litterarischen Denkmälern sehr häufigvor, so z. B. ան-ազգ-ի ‚von unedlem Geschlechte oder Stamme', դիւց-ազգ-ի, ‚dem Göttergeschlecht angehörend', թագաւոր-ազգ-ի ‚königlichen Geschlechts', Համազգ-ի ‚vom gleichen Geschlechte, stammverwandt', մեծազգ-ի ‚adlig,' ճոխ-ազգ-ի ‚reichen, vornehmen Geschlechts', վատ-ազգ-ի ‚δυσγενής', օտար-ազգ-ի ‚ἀλλογενής', շան-ազգ-ի, չար-ազգ-ի etc.

ազն-ի in Հայկ-ազն-ի ‚vom Geschlecht des Haik ‚zu ազն.

ամ-ի in բազմ-ամ-ի ‚vieljährig, altertümlich', եր-եմի aus *երե-ամ-ի ‚dreijährig' zu ամ ‚Jahr', ai. समा, av. 𐬵𐬀𐬨𐬀. Neben երեմի erscheint auch երեմենի aus *երե-ամ-են-ի. Letzterem entsprechend sind երկե-մ-են-ի aus երկե-ամ-են-ի für *երկ-ամ-են-ի und երեսն-եմ-ենի ‚dreissigjährig' für երեսն-ամ-ենի aus *երեսուն-ամ-են-ի gebildet.

անկիւն-ի in եռ-անկիւն-ի ‚dreieckig'; չորեքանկիւն-ի neben քառ-անկիւն-ի ‚Viereck oder viereckig' zu անկիւն ‚Ecke' zu lat. *angulus*, aksl. ѪГЛЪ etc.

աչ-ի in բազմ-աչ-ի ‚vieläugig', երեք-աչ-ի ‚dreiäugig', եօթն-աչ-ի ‚siebenäugig' zu աչ-ք zu gr. ὄσσε: ակն zu aksl. ОКО, lat. *oculus*, gr. ὄμμα.

արդ-ի in ան-արդ-ի ‚ungestaltet, ohne Ordnung' zu արդ (in զարդ) ‚Form, Ordnung' zu gr. ἀρτύς, lat. *ars*, *artis*.

աւր-ի in երեկ-աւր-ի = երեկ-որ-ի zu աւր ‚Tag', gr. ἦμαρ, falls nicht երեկաւրի eine falsche Form für երեկոր-ի ist, wie das grosse Wörterbuch angiebt.

արծ-ի in թաւ-արծ-ի ‚stark behaart' zur Wurzel *reĝ-* ‚recken' (gr. ὀρέγω, lat. *regō* etc.).

բայ-ի in երկ-բայ-ի ‚zweideutig, doppelsinnig" zu բայ ‚Wort', gr. φάτις.

բեռն-ի in ծանր- եռն-ի ‚schwer belastet' zu բեռն ‚Last' zu gr. φορά, ai. भर, = np. بار.

բերան-ի in երկ-բերան-ի ‚zweiseitig, zweischneidig, eigentl. zweimündig' zu բերան ‚Mund'.

գլխ-ի in բազմ-ա-գլխ-ի ‚vielköpfig', բիւր-ա-գլխ-ի ‚zehntausendköpfig', եւթն-ա-գլխ-ի ‚siebenköpfig', երեք-գլխ-ի, ինն-ա-գլխ-ի zu գլուխ ‚Kopf'.

գն-ի in *մեծ-ա-գն-ի* ‚grossen Wertes, kostbar‘; *սակաւ-ա-գն-ի* ‚geringen Wertes‘, *ծանր-ա-գն-ի* ‚schweren Preises‘ zu *գին* ‚Preis, Wert‘, ai. वस्न, gr. *ὦνος*.

գուն-ի oder *գոյն-ի* in *բազմ-ա-գուն-ի* ‚vielfarbig‘, *մի-ա-գոյն-ի* ‚einfarbig‘ zu *գոյն* ‚Farbe‘, np. گون ‚Farbe, Art‘, av. 𐬔𐬀𐬊𐬥𐬀 ‚Farbe‘.

դիմ-ի in *բազմ-ա-դիմ-ի* ‚vielseitig, manigfach, eigentl. verschiedener Art‘, *երկ-դիմ-ի* ‚zweiseitig‘ zu *դէմ-ք* ‚Gesicht‘ zu av. 𐬛𐬀𐬉𐬨𐬀𐬥, phl. *dēmak*, np. ديم, ديمه.

երեկոյ-ի ‚abendlich‘ zu *երեկոյ*.

երկուոր-ի ‚zweifach, doppelt‘ aus **երկու-ւոր-ի*, pl. *երկուոր-ի-ք* ‚Zwillinge‘, *-ուր* gr. *φορος*, also eigentl. ‚einer zwei Tragenden angehörend‘.

թերթ-ի in *երկ-թերթ-ի* ‚zweiblättrig‘ zu *թերթ* ‚Blatt, Platte‘ zu gr. *πτερόν, πτέρυξ* (vgl. Bugge K. Z. XXXII 39—40).

խորան-ի in *երեքխորան-ի* ‚dreizeltig‘ zu *խորան* ‚Zelt‘.

ծարաւ-ի ‚durstig, trocken‘ zu *ծարաւ* ‚Durst‘.

արծի in *աղարծի* neben *աղածրի* ‚jugendlich‘, ai. ऋज्यति ‚streckt sich‘, gr. *ὀρέγω* ‚recke‘, lat. *rego* ‚richte‘, ir. *rigim* ‚strecke aus‘, lit. *rążyti*, got. *-rakjan*, anord. *rekja*, ahd. recchen. Vgl. *արծիւ* ‚Adler‘ zu air. ऋजिप्य.

կար-ի als adv. ‚stark, sehr‘ in *ան-կար-ի-ք* ‚unbedürftig‘ von *կարիք* ‚Leidenschaften‘ zu *կար* ‚Kraft‘, *կարել* ‚können‘, *համ-ա-կար-ի* ‘*συμπαθής*’.

կերպ-ի in *երկ-կերպ-ի* ‚zweigestaltig, zweierlei Art‘ zu *կերպ* ‚Form, Gestalt, Art und Weise‘ zu av. 𐬐𐬆𐬵𐬭𐬞, phl. *k(e)rp, kerpīh*.

կամ-ի in *աղի-կամ-ի* ‚freien Willens, guten Willens‘ zu *կամ-ք* ‚Wille‘ zu ai. काम.

կն-ի in *մի-ա-կն-ի* ‘*μονόγαμος*’ zu *կին* ‚Frau, Weib‘ zu ai. ग्ना, böot. *βανά* etc.

կուս-ի in *մեկուս-ի* ‘*μακράν*’, *երեք-կուս-ի*, *չորեք-կուս-ի* ‚drei- vierseitig‘ zu *կոյս* ‚Seite, Gegend‘.

հարկ-ի in *մեծ-ա-հարկ-ի* ‚von grosser Wichtigkeit, von Belang‘ zu *հարկ* ‚Notwendigkeit, Wichtigkeit, Zwang‘ etc. Davon *հարկ-ի-ք* ‚Not, Bedürfnis, Dienst‘. Die Bedeutung „ein Paar Rinder“, welche das grosse Wörterbuch anführt, scheint auf einer Verwechselung mit *հերկ-ի-ք* zu *հերկել* zu beruhen.

ձր-ի ‚unentgeltlich, umsonst‘ zu *ձիր* ‚Gnade, Gabe‘ zu gr. *χάρις*, lat. *gratus*, *gratis*, öfter, besonders in der älteren Litteratur, als Adverbium gebraucht..

ճղ-ի in *երկ-ճղ-ի* ‚zwei Aeste habend, zweispaltig‘ zu *ճիւղ* ‚Ast‘.

մարդ-ի in *ան-մարդ-ի* ‚unbewohnt, ohne Menschen, unmenschlich‘,

բազմ-ա-մարդ-ի ‚viel Menschen enthaltend, viel Bewohner habend‘, *կն-ա-մարդ-ի* ‘ἀνδρόγυνος’, *չ-մարդ-ի*, *տ-մարդ-ի* ‚unmenschlich, gemein‘ zu *մարդ* ‚Mensch‘, ai. मृत etc.

մատն-ի in *երեք-մատն-ի*, *երկ-մատն-ի* ‚drei, zwei Schösslinge habend‘ zu *մատն* ‘κλῆμα’, ‚junger Zweig der Weinrebe‘. Gewöhnlich bedeutet *մատն* ‚Finger‘.

սայր-ի in *մի-ա-սայր-ի* ‚eine Schärfe habend d. h. einseitiges Schwert‘; ähnlich *երկ-սայրի* ‘δίστομος’, *երեք-սայր-ի* ‘τρίστομος’ zu *սայր* ‚Spitze, Schärfe‘.

վայր-ի ‚wild‘ (von Menschen, Tieren und Pflanzen gesagt im Gegensatz zu *ընտանի* ‚zahm‘); *իշ-ա-վայրի* ‚wilder Esel‘ zu *վայր* ‚Land‘.

Die hierher gehörenden Ableitungen aus nominalen *ն*-Stämmen unterscheiden sich von den bisher betrachteten dadurch, dass bei ihnen das zu Grunde liegende Wort sein stammbildendes Suffix nicht durch *ի* ersetzt, sondern vor diesem beibehält, und zwar in der Form *ան*. Zur Feststellung des Ursprungs dieser Form mag es nicht überflüssig sein, die Deklination der *n*-Stämme kurz zu behandeln.

Die *ն*-Stämme zeigen im Armenischen zwei auf der Ablautsverschiedenheit beruhende Deklinationsarten, z. B. *ակ-ն* ‚Auge‘ und *անձ-ն* ‚Seele, selbst‘.

	Singular.		Plural.
N.	*ակ-ն*, *անձ-ն*	N.	*ակ-ան-ք* (*ակ-ուն-ք*), *անձինք*
G. D.	*ակ-ան*, *անձին*	G. D.	*ակ-ան-ց*, *անձ-անց*
Abl.	*յ-ակ-ան-է*, *յ-անձ-ն-է*	Abl.	*յ-ականց*, *յ-անձ-ան-ց*
Instr.	*ակ-ամ-բ*, *անձ-ամ-բ*	Instr.	*ակ-ամ-բ-ք*, *անձ-ամ-բ-ք*
Acc.	*զ-ակ-ն*, *զ-անձ-ն*.	Acc.	*զ-ակ-ան-ս* (*զակունս*), *զ-անձ-ին-ս*.

ոտ-ն ‚Fuss‘ weicht im Plural von beiden ab: *ոտ-ք*, *ոտ-ի-ց*.

Im Indogermanischen sind hinsichtlich der *n*-Stämme folgende Ablautsverhältnisse nachweisbar: *-ōn*, *-on*, *-ēn*, *-en*, *-n̥*, *-n* (vgl. J. Schmidt, Pluralbildungen S. 99 und Brugmann Grundriss II S. 332 ff.). Im Armenischen treten folgende Abstufungen auf: *ուն*, *ին*, *ան*, *ն*. Von diesen weist die Endung des nom. s. *ն* auf eine der idg. Formen *ōn*, *on*, *ēn*, *en*, deren Vokal wie in *հայր* zu gr. πατήρ, *դուստր* zu gr. θυγάτηρ etc. dem älteren armenischen Auslautsgesetze gemäss ausgefallen ist. Vermuten darf man aber auch, dass von diesen vier Formen nur zwei in Betracht kommen, nämlich *ēn* und *ōn*, die nach Ausweis der verwandten Sprachen den nom. sg. kennzeichneten. Vgl. gr. ποιμήν, lat. *lien*, gr. ἄκμων, lat. *termō*, ir. *ermitiu* etc. *ին* kann sowohl auf *en* wie auf *ēn*

zurückgehen. Im Hinblick auf դստեր wird bei der Gleichartigkeit der Abstufungsverhältnisse bei *n*- und *r*-Stämmen das erstere jedoch wahrscheinlicher. Die Endung ան deutet auf die Tiefstufe *n̥*. Allerdings legt die Genitivform անձին den Gedanken nahe, dass ան dem idg. *on* entspreche, dass ական sich hinsichtlich des Stammsuffixes zu անձին verhalte wie gr. *τέκτονος* zu *ἄρσενος*. In diesem Falle könnte das von Bartholomae aufgestellte und von Brugmann angenommene Gesetz, dass der dem arm. ա entsprechende idg. *o*-Laut nicht im Ablaut mit *e* stehe (vgl. Brugmann Grundriss I² § 158), nicht aufrecht erhalten werden. Da aber die im Ablaut zu *en* stehende Form *on* wohl in dem ուն von ակունք und ակունս vorliegt, so ist ան doch wohl für die Fortsetzung des idg. *n̥* zu halten.

Von *n*-Stämmen abgeleitete Adjektiva sind:

ակ-ան-ի ‚Augen habend‘ մի-ակ-ան-ի ‚einäugig‘ zu ակ-ն, gen. ակ-ան, ksl. око, lat. *oculus*, gr. *ὄμμα* aus *ὀπ-μα*, hom. *ὦπα*; der Stamm ակ-ան- entspricht ai. अक्षन्, böot. *ὄκταλ-λος* aus *οκταν-λος* (vgl. J. Schmidt, die Pluralbildungen S. 415).

ամ-առ-ան-ի ‚sommerlich‘. Nach der Angabe des Wörterbuches wird es nur substantivisch und adverbial gebraucht. Dass es als Adjektivum in der Litteratur nicht vorkommt, ist aber wohl nur ein Zufall. Die adjektivische Bedeutung wird gewiss die ursprünglichere sein. Es gehört zu ամառ-ն, gen. ամ-առ-ան (was ein *r*- und *n*-Suffix enthält, worüber J. Schmidt oben S. 207—209), av. 𐬫𐬁𐬭𐬆, arm. ամ ‚Jahr‘ etc.

աշն-ան-ի ‚herbstlich, Herbst, im Herbst‘ zu աշուն ‚Herbst‘. Die Etymologie ist unbekannt. Der Form nach ist es gebildet wie գարն-ան-ի zu գարուն.

գարն-ան-ի ist im grossen Wörterbuch als Adverbium ‚im Frühling‘ belegt. Die adverbiale Bedeutung setzt jedoch eine adjektivische voraus. Es gehört zu գարուն ‚Frühling‘, was man mit av. 𐬬𐬀𐬢𐬭𐬌, phl. *vahār*, np. بهار, gr. *ἔαρ* aus *ϝέσαρ*, zusammengestellt hat. Abgesehen von den schwierigen Lautverhältnissen zeigt գարուն eine Abweichung im Nom. und Acc. Sing. und Plur. von den anderen *n*-Stämmen. Ein zum Gen. գարնան gehöriger Nom. müsste գարունն lauten. Das Wort ist daher wahrscheinlich von Hause aus überhaupt kein *n*-Stamm, sondern hat die Endung ան auf Grund einer Analogie später in das Paradigma aufgenommen, wobei aus գարունան regelrecht գարնան wurde. գարուն könnte vielleicht mit ai. वरुण in Verbindung gebracht werden, der erst in der späteren Mythologie zu einem Gotte der Wasser wird. Vgl. P. Deussen, allg. Gesch. der Philosophie Ia 85.

կողմ-ան-ի in մի-ա-կողմ-ան-ի ‚einseitig‘, երկ-ա-կողմ-ան-ի ‚zweiseitig‘ zu կողմն ‚Seite‘.

Հարս-ան-ի-ք ‚Hochzeit‘ zu Հարսն ‚Braut, eigentl. Gefragte‘ zu Հարց ‚Frage‘, ai. प्रश्न, पृच्छति etc.

ձեռան-ի in մի-ա-ձեռան-ի ‚einhändig‘ zu ձեռն ‚Hand‘, Gen. ձեռին zu gr. χείρ etc.

ձմեռ-ան-ի ist als Adverbium ‚im Winter‘ belegt, das aber erst aus adjektivischer Bedeutung entwickelt sein mag. Wendungen, wie ի ձմեռ-ան-ի, deuten darauf hin, dass es ursprünglich substantivischen und adjektivischen Sinn gehabt hat. Es gehört zu ձմեռ-ն ‚Winter‘, ai. हिम, हिमा, av. 𐬰𐬌𐬌𐬃, gr. χειμών.

մատան-ի ‚Ring‘ zu մատ-ն ‚Finger‘, gen. մատ-ին.

ոտան-ի in մի-ոտ-ան-ի ‚einfüssig‘, երկ-ոտ-ան-ի ‚zweifüssig‘, եռոտ-ան-ի, երեք-ոտ-ան-ի ‚dreifüssig‘, բազմ-ոտ-ան-ի ‚vielfüssig‘ zu ոտ-ն, gen. ոտ-ին, N. pl. ոտ-ք, gen. ոտ-ի-ց zu ai. पद्, av. 𐬞𐬁𐬛𐬀, gr. πούς (ποδός), lat. *pēs* (gen. *pedis*), got. *fōtus*.

տան-ի in ըն-տան-ի ‚zahm, eigentl. häuslich, dem Hause gehörig‘, davon das Substantivum ըն-տան-ի-ք ‚Familie‘, տան-ի-ք ‚Dach‘ zu տուն ‚Haus‘, gen. տան, ai. दम् (दंपति), Gen. दन् (पतिर्दन्, idg. **potizdems*), दम, hom. δῶ, δῶμα, δόμος etc.

1. b.

Adjektiva und Substantiva, die eine stoffliche Zugehörigkeit oder Abstammung bezeichnen.

α. Adjektiva.

աղ-ի ‚salzig‘ zu աղ ‚Salz‘ zu gr. ἅλ-ς.

ասու-ի ‚wollen‘ zu աս-ր ‚Wolle‘ zu gr. πίκος.

արծաթ-ի ‚silbern‘ zu արծաթ ‚Silber‘ zu ai. रजत etc.

արուր-ի ‚von Messing‘ zu արոյր, Messing‘, np. روی.

աւազ-ի ‚von Sand‘ zu աւազ ‚Sand‘.

երկաթ-ի ‚eisern‘ zu երկաթ ‚Eisen‘.

զմրխտ-ի ‚von Smaragd‘ zu զմրուխտ ‚Smaragd‘.

որձի ‚nicht kastriert‘ zu որձ ‚Männchen‘, gr. ὄρχις etc.

կտաւ-ի ‚leinen‘ zu կտաւ ‚Leinwand‘.

պղնձ-ի ‚kupfern‘ zu պղինձ ‚Kupfer‘, np. برنج.

ջր-ի ‚wässerig‘ zu ջուր ‚Wasser‘ zu ai. चर ‚fliessen‘ (?) (vgl. Sprachwissenschaftl. Abhandl. v. Patrubany I 175).

β. Substantiva. (Vgl. Brugm. Grundr. II 120).

գին-ի ‚Wein‘, eigentl. ‚das von der Rebe stammende‘ zu gr. οἶνος, lat. *vīnum* etc.

գործ-ի ‚Instrument, Mittel zu irgend einer Arbeit‘ zu *գործ* ‚Arbeit‘, gr. *ἔργων*.

կոգ-ի ‚Butter‘, eigentl ‚von der Kuh abstammend‘ (zu arm. *կով*) zu ai. **गव्य** etc.

խեց-ի ‚Scherbethönern‘ zu *խեց* ‚Thon, Topf‘ etc.

1. c.

Baumnamen.

Von den Baumnamen werden diejenigen, die Fruchtbäume bezeichnen, durch Hinzufügung des *ի*-Suffixes an die betreffende Fruchtbenennung gebildet; z. B. *դեղձ-ի* zu *դեղձ* ‚Pfirsich‘, *ընկուզ-ի* ‚Nussbaum‘ zu *ընկոյզ* ‚Nuss‘; *խնձոր-ի* zu *խնձոր* ‚Apfel‘; *ծիրան-ի* ‚Aprikosenbaum‘ zu *ծիրան*; *կաղն-ի* ‚Eiche‘, *արքայ-ա-կաղն-ի* zu *կաղին* ‘*βάλανος*’; *նշ-ի* zu *նուշ*. Die Benennungen anderer Bäume lassen sich nicht auf eine ähnliche Weise erklären und sind auch vielleicht nur nach dem Muster der zuerst besprochenen gebildet. Es ist jedoch andrerseits nicht zu vergessen, dass Baumnamen auf ein *i̯o*-Suffix auch sonst nachweisbar sind, wie im Germanischen, z B. altn. *beyki*, ags. *béce*, *báece*, engl. *beech*; ags. *birce*; altn. *selja*, erweiterter Stamm *seljan*, andd. *lindia*, *demnia*, *furia*, *wilgia*; an. *viþja*; ags. *þyrne* u. s. w. (vgl. Kluge, Nominale Stammbildungslehre § 83.)

Derartige Baumnamen sind:

արօս-ի, *բոգ-ի*, *բոխ-ի*, *բարտ-ի*, *դժն-ի*, *եղ-ի*, *եղեն-ի*, *զոճ-ի*, *թեղ-ի*, gr. *πτελέα* (vgl. Bugge K. Z. 32, S. 40). *կնձն-ի*, *կաս-ի*, *կող-ի*, *հագն-ի*, *հաճար-ի*, *հաց-ի*, *ճիհն-ի*, *մամխ-ի*, *մայր-ի*, (*բարձր-ա-մայր-ի*, *թանձր-ա-մայր-ի*), *նոճ-ի*, *ջոճ-ի*, *ոփ-ի*, *ուռ-ի*, *պրր-ի*, *սէն-ի*, *սղոց-ի*, *սօս-ի*.

1. d.

Adjektiva mit der Bedeutung des Part. Fut. Passivi und Nomina Agentis.

Aus Infinitivstämmen bildet das *ի*-Suffix im Armenischen Verbaladjektiva mit der Bedeutung des sogenannten Part. Necessitatis, die oft substantivisch gebraucht werden. Andere dieser Adjektiva haben die Funktion des nomen agentis Welche von diesen beiden Entwicklungsstufen der Bedeutung die ursprüngliche ist, lässt sich nicht mit Sicherheit entscheiden. Hält man die participiale Funktion für älter, so ist die Substantivierung davon die Übergangsstufe zum nomen agentis.

Als Verbaladjektiva bildendes Element, mit oben angegebener Bedeutung, zeigt das *ի*-Suffix eine Produktivität, die im Neuarmenischen noch stärker ausgedehnt ist, so dass von jedem beliebigen Infinitivus

ein Participium necessitatis gebildet werden kann. Im Altarmenischen ist die Anzahl solcher Ableitungen gross genug, doch Belege für jedes beliebige Verbum sind nicht nachweisbar.

Die Bildung dieser Ableitungen geschieht einfach durch Hinzufügung des ի-Suffixes an die auf ալ, ել, (իլ), ուլ ausgehenden Infinitive, wobei ու der Endung -ուլ, dem armenischen Vokalgesetze nach, ausfällt.

ագ-ան-ել-ի ‚was zum Anziehen ist‘ neben ագ-ան-ել-իք ‚was zum Anziehen bestimmt ist, Kleider aller Art‘ zu ագ-ան-ել ‚anziehen‘ (vgl. Hübschmann Arm. Gram. S. 411).

ազդել-ի ‚wirksam, einflussreich‘ zu ազդել ‚einwirken, ausrichten, beeinflussen‘.

այլ-այլ-ել-ի ‚veränderlich, umwandlungsfähig‘ zu այլայլ-ել ‚verändern‘ aus այլ ‚anderes, fremd‘, gr. ἄλλος etc., ան-այլ-այլ-ել-ի ‚unveränderlich‘.

անձկալ-ի ‚erwünscht, ersehnt‘ zu անձկալ ‚ich sehne mich nach, ich bin in Bedrängniss‘; letzteres ist ein Denominativum aus անձուկ ‚Sehnsucht, Verlangen, eng, Enge, Not, Bedrängnis‘, ai. अंहु, gr. ἄγχω etc.

առնել-ի ‚was zu machen ist, der Machende‘ zu առնել ‚machen, thun‘, gr. ἀραρίσκω.

ան-ակն-կալ-ի ‚unerwartet‘, ան-շնորհ-ա-կալ-ի ‚undankbar, des Dankes unwürdig, eigentl. der ohne Dank bleibt‘ zu կալ ‚bleiben, stehen, haben‘.

բանտ-արգել-ի-ք ‚die im Gefängnis Eingeschlossenen‘ zu արգել-ուլ ‚einschliessen, hindern‘ etc., gr. ἀρκέω, lat. *arceo*. բանտ-արգել-ի-ք für բանտ-արգելլ-ի-ք aus *բանտ-արգ-ել-ուլ-ի-ք.

բանալ-ի-ք ‚Schlüssel‘ zu բանալ ‚aufschliessen‘ etc.

բառնալ-ի-ք ‚Erheber, Träger, Halter‘ zu բառնալ ‚aufheben, aufnehmen, tragen, halten‘ (vgl. dazu բարձ-ր Hübschm. Arm. Gr. S. 428) zu ai. बृंहति ‚kräftigt, macht fest‘, बृहन्त् ‚dick, dicht, stark, gross‘ (vgl. Uhlenbeck, Etymol. Wörterbuch der altindischen Sprache S. 191. 192; doch auch Hübschmann ZDMG. XXXVI 115. 116).

գովել-ի ‚lobenswert‘ zu գովել ‚loben, preisen‘.

գործելի ‚was zu thun, zu vollbringen ist‘ zu գործ-ել ‚wirken, thun, bearbeiten‘.

Dieselbe Bildungsweise zeigen die folgenden Wörter: այրել-ի, ան-ակն-արկել-ի, ան-բաղդատել-ի, ան-բաղձ-ալ-ի, ան-բամբասել-ի, ան-աղարտել-ի, ան-աղել-ի, ան-բաղատրել-ի, ան-ժուժ-կալ-ի, ան-(զ)ընկենլ-ի, ան-ընթեռնլ-ի, ան-ժուժ-ել-ի, անիծանել-ի, ան-իմանալ-ի, ան-կարել-ի,

դողալ-ի, ելանել-ի, եղանել-ի, երդնլ-ի, երեւել-ի, երկ-մտել-ի, զազրել-ի, զարհուրել-ի, զարհուրել-ի-ք, զգալի, զգալ-ի-ք, զենլ-ի, զենլ-ի-ք, զօրել-ի, ըղձալ-ի, ընթերցանել-ի, ըմպելի, ընդ-ունել-ի, ընթանալ-ի, ընթեռնլ-ի, ընտրել-ի, թշնամանել-ի, թուել-ի, թուել-ի-ք, իմանալ-ի, լալ-ի, լուալ-ի, լուանալ-ի, լսել-ի, լսել-ի-ք, խաղալ-ի, խաղալ-ի-ք, խանդա-ղատել-ի, խառնել-ի, խեղդել-ի-ք, խղճալ-ի, խորել-ի, խտրել-ի, ծած-կել-ի-ք, ծամել-ի-ք, ծեփել-ի-ք, դժոխ-ա-ձեռնարկել-ի, դժոխ-արգել-ի, դժոխ-ելանել-ի, դժոխ-ըմբերել-ի, ըմբերել-ի, դժուար-ա-բառնալ-ի, դժուար-ա-բերել-ի, դժուար-ա-բժշկել-ի, դժուար-ա-բուժել-ի, դժուար-ա-գիտել-ի, դժուար-ա-գնալ-ի, դժուար-ա-շարժել-ի, դժուար-ա-գտանել-ի, դժուար-ա-դիտել-ի, դժուար-ա-թուել-ի, դժուար-ա-թարգմանել-ի, դժուար-ա-ժուժել-ի, ժուժել-ի, դժուար-ա-լուանալ-ի, դժուար-ա-լուծանել-ի, դժուար-ա-խղել-ի, դժուար-ա-խլել-ի, դժուար-ա-խտրել-ի, դժուար-ա-կանգնել-ի, դժուար-ա-կարծել-ի, դժուար-ա-կլանել-ի, դժուար-ա-կրել-ի, դժուար-ա-հաճել-ի, դժուար-ա-հանդիպել-ի, դժուար-ա-հասանել-ի, դժու-ար-ա-հաւատալ-ի, դժուար-ա-մատչել-ի, դժուար-ա-պահել-ի, դժուար-ամոքել-ի, դժուար-ապականել-ի, դժուար-ա-շարժել-ի, դժուար-ա-նկատել-ի, դժուար-ա-պատմել-ի, դժուար-ա-ջնջել-ի, դժուար-ա-տեսանել-ի, դժուար-ա-փոխել-ի, դժուար-որոշել-ի, դժուար-ուղղել-ի, դժուար-ունել-ի, դժուար-ուտել-ի, դժուար-ստանալ-ի: Ähnlich sind die Zusammensetzungen mit դիւր als vorderem Glied: դիւր-ա-գթել-ի, -գնալ-ի, -գործել-ի, -գտանել-ի, -դառնալ-ի, -դատել-ի, -դիպել-ի, -թառամել-ի, -թուել-ի, -լսել-ի, -ախոր-ժել-ի, -ծախել-ի, -կալ-ի, -կործանել-ի, -կռուել-ի, -կրել-ի, -հանդիպել-ի, -հասանել-ի, -հնչել-ի, -հերքել-ի, -հպել-ի, -ճաշակել-ի, -մերձենալ-ի, -մոռանալ-ի, -ամոքել-ի, -ամփոփել-ի, -այրել-ի, -ներել-ի, -շարժել-ի, -պատրել-ի, -ջնջել-ի, -սողոսկել-ի, -առնել-ի, -սխալել-ի, -վատնել-ի, -վնասել-ի, -արհամարհել-ի, -փխրել-ի, -փշրել-ի, -փոխել-ի, -քակել-ի, -քննել-ի, -ընձեռել-ի, ծանր-ըմբերել-ի, ծխել-ի-ք, ծխանել-ի-ք, ծնել-ի, ծնել-ի-ք, ծնանել-ի, ծորել-ի, կասկածել-ի, կիզել-ի, հաճել-ի, հայցել-ի, հանել-ի, հարկանել-ի, հաւատալ-ի-ք, հեծանել-ի-ք, հեծեծել-ի, հեղլ-ի, հոգել-ի, հպել-ի-ք, հռչակել-ի, հրաժարել-ի, հրահալել-ի, ճաշակել-ի, ճաշակել-ի-ք, ճառագայթել-ի, ճեմել-ի, ճեպել-ի, մանել-ի-ք, յար-ախոր-ժել-ի, յիշել-ի-ք, նախանձել-ի, հայել-ի, հայել-ի-ք, շօշափել-ի, շօշա-փել-ի-ք, ողբալ-ի, ողորմել-ի, չ-ախորժել-ի, չ-կալ-ի, չ-մնալ-ի, չ-յու-սալ-ի, պանծալ-ի, ջանալ-ի, սիրել-ի, սքանչել-ի, սքանչել-ի-ք (?), վարել-ի-ք, տեսանել-ի, տեսանել-ի-ք:

2.

Mittelst ի-Suffixes gebildete Wörter, bei denen die Bedeutung des Stammbildenden Suffixes dunkel ist.

աղաւր-ի ,Mühle' zu gr. ἀλέτριος zu arm. աղա-մ ,mahle, zerreibe', gr. ἀλέω, av. 𐬀𐬴𐬀 aus 𐬀𐬭𐬆𐬙𐬀 ,gemahlen'.

արծ-ու-ի ,Adler' zu skr. ऋजिप्य, zu ऋज्, arm. արծ- in արծ-արծ-անել.

բերր-ի ,fruchtbar'. Die Bedeutung weist auf die Wurzel բեր, arm. բերե-մ ,bringe', gr. φέρω, ai. भरति etc. Die einzige Schwierigkeit liegt hier in der Doppelheit des ր, die sonst in ähnlichen Fällen nicht vorkommt. Es ist möglich in ր die Fortsetzung des idg. *ro*-Suffixes zu sehen, wonach բերրի auf idg. **bher-ro-i̯i̯o-* zurückgehen könnte.

դալար-ի ,das Grün' zu դալար, gr. θαλερός, θαλλός etc.

նաւթի, նօթի ,nüchtern' aus idg. *nē-abh-ti̯i̯os.* *nē* = negativpartikel = gr. νή, *abh* die Wurzel des air. *abann*, kymr *afon*, bret. *auon* ,Fluss', lat. *amnis.* Vgl. griech. νήφω ,bin nüchtern' (dor. νᾱφω) aus νη-αφ-ω Vgl. νῆστις ,nüchtern' aus **nē-ed-tis* (ἔδω ,esse') etc. Die Zurückführung von νήφω auf νη-αφ-ω findet sich schon bei Benfey, Griech. Wurzellex. II, 75 und Curtius, Studien II 446; Grundz. d. griech. Etym., 5. Aufl. 338, aber -αφ- ist dort mit der Wurzel von ai. अभ्र gr. ἀφρός zusammengestellt worden, was mit Rücksicht auf lat. *imber* nicht angeht.

Hierher gehören Wörter, wie արժան-ի zu արժան, արմատ-ի-ք zu արմատ; այծ-ի-ք zu այծ; այծեն-ի; ան-այր-ի-ք zu այր; աղբ-ի-ք zu աղբ; ականող-ի-ք zu ական-ող; բարե-բան-ի-ք zu բան. ահեկ-ի-ք zu ահեակ; բարեկենդան-ի zu բարեկենդան; բոկ-ան-ի zu բոկ: *բոկան; գլխ-ան-ի; գոեհ-ի-ք zu գոեահ; դրուատ-ի-ք zu դրուատ; երկ-ի-ք zu երկ. զազրոտ-ի; թեղան-ի-ք zu թեղան; լուցկ-ի aus լուցիկ-ի zu լուցանել; կասկած-ի-ք zu կասկած; կեղծ-ի-ք zu կեղծ. հաստ-ի-ք zu հաստ; հն-ոտ-ի zu հին; հայր-են-ի-ք zu հայր; հով-ան-ի zu հով; ձող-ի-ք zu ձող; ձօն-ի zu ձօն; ճապաղ-ի-ք zu ճապաղ; մայր-են-ի; մաքրեն-ի etc.

Zu dieser Gruppe gehören noch einige Wörter, die durch Hinzufügung des ի-Suffixes an oblique Casus, Adjektiva oder Substantiva bilden. Im ganzen armenischen Wortschatz kommen nur vier solche Bildungen vor:

առն-ի ,männlich, mannhaft' aus Genitiv առն zu այր ,Mann'.

արամբ-ի ,mit dem Ehemann zusammenlebende Frau' aus Instr. արամբ zu այր.

կանամբ-ի ,mit Frau zusammenlebender Mann' aus Instr. կանամբ zu կին ,Frau'.

իւրովի ,aus sich selbst' zu իւր [1]).

---

[1]) Anm. Ähnlich sind auf ին gebildet: ամենև-ին, բոլորով-ին, գլխով-ին etc.

C. Das armenische ու-Suffix.

Seinem Lautbestand nach kann das armenische ու-Suffix einem ursprachlichen *u̯o* und *u̯es* entsprechen, (vgl. Brugmann Grundriss II, S. 411.) da **u̯o* und **u̯es* (*u̯ens* b. J. Schmidt) nach den bekannten armenischen Lautgesetzen zusammenfallen mussten. Im ai. dient dieses Suffix bekanntlich zur Bildung des Part. Perf. Activi. Mithin kann nur die Bedeutung darüber entscheiden, welche idg. Form vorauszusetzen ist. Die Bedeutung aber weist entschieden auf idg. *u̯es*. (vgl. Brugmann Grundriss II, S. 410 ff.). Die beträchtliche Mehrzahl der armenischen Ableitungen ու aber ist aus Verbalwurzeln oder Stämmen gebildet und hat die Bedeutung des Part. Praes. Activi.

Neben dieser Hauptbedeutung ist bei einigen wenigen Wörtern auch die Bedeutung der Part. Perf. Activi oder Passivi zu erkennen, bei einigen auch die der Nomina Agentis und in wenigen Fällen auch Nomina Actionis. Im allgemeinen ist die participiale Bedeutung da vorhanden, wo eine praedikative Stellung vorliegt; sicher sind sie Nomina Agentis, wo sie einen Genitivus Objecti neben sich haben. Der Übergang von der perfectivischen Bedeutung zur praesentischen ist aus folgenden Gründen zu erklären: 1. aus dem völligen Schwund des alten Perfekts im Armenischen, von dem nur die participiale Form ihre Existenz behauptet und weitere Produktivität erwiesen hat. 2. Aus der allgemeinen sprachlichen Erscheinung, dass öfter die Vergangenheit durch das Praesens zum Ausdruck kommt.

Das armenische Suffix-ու ist sowohl primär als secundär.

Die Deklination der mittelst ու-Suffixes gebildeten Wörter beruht auf einer Mischung nach dem folgenden Paradigma:

	Sing.	Plur.
Nom.	ակն-ած-ու	ակն-ած-ու-ք
G. D.	ակն-ած-ու-ի	ակն-ած-ու-աց
Abl.	յ-ակն-ած-ու-է	յ-ակն-ած-ու-աց
Instr.	ակն-ածու-աւ	ակն-ած-ու-օք (աւ-ք)
Loc.	յ-ակն-ածու-ի	յ-ակն-ած-ու-ս
Acc.	զ-ակն-ած-ու	զ-ակն-ած-ու-ս

Ableitungen auf -ու sind:

աղ-աղ-ու 'ein heilkräftiges Gras' zu աղ-աղ-իմ 'vertrockne, werde dürr' (Bugge KZ. 32, S. 1.)

ած-ու in ակն-ած-ու ‚Aufseher' den Blick] um etwas herum führend' zu ածել ‚bringen, führen, treiben': ai. अजति gr. *ἄγω* etc.

Dasselbe tritt als letztes Glied in folgenden Zusammensetzungen auf: *աւել-ած-ու*, *ամօթ-ած-ու*, *ան-ած-ու*, *ան-ծաղր-ած-ու*, *զօտի-ած-ու*, *խափան-ած-ու*, *խնկ-ած-ու*, *խորհրդած-ու*, *ծաղր-ած-ու*, *կամար-ած-ու*, *համբար-ած-ու*, *կարկտ-ած-ու* ‚Hagel bringend‘, *հարսն-ած-ու* ‚der die Braut führende‘, *հն-ած-ու* ‚der ehemalige Führer‘, *հոգ-ած-ու* ‚Sorge tragend‘, *ձեռն-ած-ու* ‚Zauberer‘, *մեղու-ած-ու*, *յառաջ-ած-ու* ‚herbeiführend; Beweggrund, Ursache d. i. der hervorbringt, verursacht‘, *նուագ-ած-ու*, *վայրաց-ած-ու*, *վեր-ած-ու* ‚nach oben führend‘, *փայլ-ած-ու* ‚ein Stern; eigentl. der von sich Glanz hervorbringt‘, *փես-ած-ու* oder *փեսայ-ած-ու* ‚den Bräutigam führend‘.

առ-ու in *ակն-առ-ու* ‚parteiisch; eigentl. der Rücksicht Nehmende‘ zu *առնում* ‚nehme‘: gr. *ἄρνυμαι*. Aehnlich sind die nachfolgenden Komposita gebildet: *ան-ակն-առ-ու*, *արեան-առ-ու* ‚Blutsverwandt‘, *արեան-առ-ու մերձաւորութիւն* ‚Blutverwandschaft‘; statt *արեան-առ-ու* ist auch *առ-ու արեան* oder *արեան առ-ու* belegt; *արծաթ-առ-ու* *աւանդ-առ-ու* ‚Pfandnehmer‘, *աւար-առ-ու* ‚Beutenehmer, Plünderer‘, *բարձ-առ-ու* ‚der eine Ehre oder Herrschaft übernimmt‘, *բեռն-առ-ու* ‚der Last Nehmende‘, *գաղտ-առ-ու* ‚der etwas heimlich nimmt‘, *դժուար-առ-ու* ‚unannehmbar‘, *դիւր-առ-ու* ’leicht annehmbar‘, *երախտ-առ-ու*, *թագ-առ-ու* ‚der die Krone nimmt‘, *խորնարտ-առ-ու*, *կաշառ-առ-ու* ‚der sich bestechen lässt‘, *կռակ-առ-ու*, *համար-առ-ու*, *հարկ-առ-ու* ‚Steuerbeamter‘, *հրաման-առ-ու*, *մարդ-առ-ու*, *մտ-առ-ու* ‚begabt, d. h. der alles mit Gedanken auffasst‘, *նախանձ-առ-ու*, *չէչ-առ-ու*, *պար-առ-ու* ‚der Umfassende‘, *պարտ-առ-ու*, *սպաս-առ-ու*, *վաշխ-առ-ու* ‚Wucherer‘, *վրէժ-առ-ու* ‚der Rache nehmende‘, *քաղաք-առ-ու* ‚Stadteroberer‘.

արկ-ու in *ահ-արկ-ու*, ‚furchtbar, schreckend‘ zu *արկ-ան-եմ* ‚werfe, schleudere, lege, führe, schiebe etc‘. Dasselbe erscheint als zweites Glied in folgenden Wörtern: *աղերս-արկ-ու* ‚Flehen oder Bittruf einlassend‘, *բանս-արկ-ու* ‚der über jemanden Gerede führt‘, *գուժ-արկ-ու* ‚der etwas Trauriges, Nachteiliges verkündet‘, *ժանգ-արկ-ու*, *եղեմն-արկ-ու* *ընդ-ունչս-արկ-ու*, *լուս-արկ-ու* ‚der Licht von sich ausbreitet‘, *խնկ-արկ-ու*, *խուզ-արկ-ու* ‚der eine Untersuchung ausführt‘, *ձայն-արկ-ու*, *յուղ-արկ-ու*, *սահման-արկ-ու*, *սաղարթ-արկ-ու*, *սանձ-արկ-ու*, *սերման-արկ-ու*, *վայր-արկ-ու*, *վեր-արկ-ու* ‚Ueberzieher‘, ‚was über etwas gelegt wird, was man um sich herum wirft‘.

արբ-ու in *ան-գինե-րբ-ու* aus *ան-գինի-արբ-ու*, woraus erst *անգինեարբ-ու* dann *ան-գինե-րբ-ու* (ähnlich *բարե-կամ* aus *բարի-ա-կամ*, woraus *բարեակամ* dann *բարեկամ*) ‚der keinen Wein trinkt‘ zu *արբենամ* ‚berausche mich‘: aor. *արբ-ի* ‚ich trank‘, gr. *ῥοφέω*, lat.

sorbeo etc. արբ-ու erscheint noch in folgenden Zusammensetzungen: արեան-արբ-ու ‚der Bluttrinkende d. h. wild, feindlich, verletzend‘. գին-արբ-ու oder գիներբ-ու (s. o. ան-գիներբ-ու) aus գինի-արբ-ու ‚der Wein trinkt, der durch Wein berauschte‘. Im Plural գին-արբ-ու-ք oder գիներբ-ու-ք heisst es ‚Weintrinken‘ ‚Trinkgelage‘, կաթն-արբ-ու ‚der Milchtrinkende d. h. Kind, jung, in der Lage des Saugenden‘, վտակ-արբ-ու ‚was mit Kanälen begossen wird‘.

ան-արգ-ու ‚der Verschmähende‘ zu ան-արգ-ել ‚verachten‘ im Gegensatz zu յ-արգ-ել ‚achten‘, ai. अर्हयति ‚jemandem Ehre erweisen‘. Hierher gehören noch թագ-ա-ւոր-ան-արգ-ու ‚der den König verunehrt‘, հայր-ան-արգ-ու ‚der den Vater Verachtende‘.

աւել-ու-ք ‚Kehricht‘ zu աւելում ‚ich kehre‘.

այց-ել-ու ‚der Besuchende, der sich jemandes annimmt‘ etc. zu այց-ել-եմ; es ist ein Compositum aus այց zu ahd. *eisca*, *eiscōn*, ai. इच्छति etc. und aus der Verbalwurzel ել zu ել-ան-եմ, aor. ել-ի.

անկ-ու oder անգու in սարդ-անկ-ու ‚von den Spinnen gewebt‘ zu անկ-ան-եմ od. անգ-ան-եմ ‚ich webe, ich flechte, ich verfertige‘, aor. անկ-ի, ai. सञ्ज्, सजति, caus. सञ्जयति ‚hängen, haften, anheften‘, व्यतिषक्त ‚verflochten‘, aksl. *sęgą* ‚berühre‘, lit. *segù* ‚hafte‘ (vgl. über die letzten Etymologieen Uhlenbeck, Etym. Wörterb. d. altindische Sprache S. 325).

բար-ու in բռն-ա-բար-ու ‚der etwas in seine Gewalt bringt‘ zu բռն-ա-բարեմ. Ein selbständiges Verbum *բարեմ existiert im Armenischen nicht; es kommt nur in der angeführten Zusammensetzung vor und ist vermutlich ganz von բար-ք zu trennen und vielmehr als eine Nebenform zu բերեմ ‚bringe‘, ai. भरामि, gr. φέρω zu betrachten. Das ursprachliche *e* kann im Armenischen auch zu ա werden, wie in տասն zu ai. दश, gr. δέκα etc.

բարձ-ու in հոգե-բարձ-ու ‚Seelsorger‘ und հոգ-ա-բարձ-ու ‚Sorgeträger‘ zu բառն-ա-մ: Aor. բարձ-ի (s. oben S. 56).

գիտ-ու in չ-գիտ-ու ‚unwissend, dumm, keine Kenntnisse habend‘ zu գիտեմ: aor. 3 p. գիտաց ‚wissen, kennen‘ zu ai. विद्, वेद etc.

գործ-ու in չ-գործ-ու ‚unthätig, unwirksam‘ zu գործ-ել oder zu գործ; es ist schwer zu entscheiden, ob hier *-ṷo-* oder *ṷes*-Suffix vorliegt.

երգ-ու in օրհն-երգ-ու ‚der lobpreist, Hymnensänger‘ zu երգ-ե-լ ‚singen‘ aus երգ ‚Lied, Sang, Hymne‘, ai. अर्क.

ըմպ-ու in գին-ըմպ-ու aus գինի-ըմպ-ու ‚Weintrinker‘, ‚der durch den Wein berauscht wird‘, ջր-ըմպ-ու ‚Wassertrinker‘ zu ըմպել neben ըմբել ‚trinken‘. Die Etymologie dieses Wortes ist noch nicht mit

Sicherheit bestimmt worden. Die bisherige Zusammenstellung mit ai. पा, gr. *πίνω*, äol. *πώνω* halte ich mit Hübschmann (Arm. Gram. S. 447) für verfehlt, da mancherlei lautgesetzliche Schwierigkeiten im Wege stehen. Die Annahme von Meillet, der es aus einer urarmenischen Form ընդ-հիպեմ herleitet, um die Zusammenstellung mit ai. पिबामि zu rechtfertigen, scheint mir wenig einleuchtend zu sein, da ըմպեմ ein Denominativum zu ումպ ,Trunk, Schluck, Trinken' sein muss. Ist ըմպեմ von ումպ abgeleitet, so ist darin nicht das Verbalpraefix ընդ zu suchen, dessen Herkunft zudem noch nicht sicher ermittelt worden ist. ումպ stelle ich mit griech. *ὄμπη* neben *ὄμπνη* ,Nahrung' zusammen, das sowohl lautlich als begrifflich keine Schwierigkeiten macht. Sonst hat man *ὄμπνη* mit ai. अपस्, आपस् ,Besitz, Reichtum', lat. *ops*, *opes*, ahd. *uobo* etc. verglichen, was nicht genügend begründet ist.

լեզ-ու ,Zunge' hat Hübschmann mit lit. *lëžùvis*, zusammengestellt. Wegen des Wurzelvokals, der im Armenischen nur auf idg. *e* zurückgeführt werden kann, scheint mir die Vergleichung bedenklich zu sein. Vor allem ist es klar, dass das arm. լեզ-ու nicht mit ai. जिह्वा, av. 𐬵𐬌𐬰𐬎𐬎𐬁 einerseits und mit lat. *lingua* (sab. *dingua*), got. *tuggō* etc. andererseits zu thun hat. լեզ-ու ist als eine primäre Ableitung aus Verbalwurzel լեզ- mittelst ու-Suffixes gebildet aufzufassen. Die Wurzel լեզ- liegt in լեզ-ել ,lecken' vor, geht auf indg. *liĝh-* zurück und ist verwandt mit gr. *λείχω*: ai. रिह् लिह् got. *bilaigōn*, aksl. лизати (vgl. Brugmann Grundriss I, S. 202, 207. Hübschm. Arm. Gram. S. 452). Die einzelnen Formen dieser Wörter gehen regelrecht auf die Stufe **leiĝh* zurück, die arm. Form լեզ-ել dagegen entspricht der schwundstufigen Wurzel *liĝh-*; dieselbe Wurzel in starker Stufe liegt in einem Kompositum als zweites Glied vor, nämlich in յար-ա-լէզ neben առ-ա-լէզ und առ-լեզ ,die immer Leckenden', heidnische Götter oder Geister, die durch das Lecken die Wunden heilen. In diesen Zusammensetzungen tritt das zweite Glied bald als լէզ bald als լեզ auf. Die Form mit է ist für die ursprünglichere zu halten und steht dem gemäss parallel mit der arm. Wurzel գիտ- und գէտ- in գիտ-ել, ամէն-ա-գէտ ai. विद्, वद्. Also arm. լեզ und լէզ entsprechen dem idg. *liĝh-* und *leiĝh* und verhalten sich zu einander wie die schwache zur starken Stufe.

Nun fragt sich, wie verhält sich լեզ-ու zu den Wurzeln լեզ und լէզ = idg. *liĝh-* und *leiĝh*..? Das indg. i bleibt im Armenischen ի, das in nicht letzter Silbe ausfallen muss und das idg. *ei̯* wird zu է und das է muss nach Hübschmann in nicht letzter Silbe zu ի werden.

Dieses Gesetz wird ja doch mehrfach durchbrochen, indem in unzweifelhaften Fällen das է nicht mit ի, sondern mit ե wechselt. Es ist daher anzunehmen, dass man schon vor dem 5. Jh. zwischen interconsonantischem է und ե keinen Unterschied in der Aussprache gemacht hat. So erklärt sich դեւ statt դէւ, av. 𐬛𐬀𐬉𐬎𐬎𐬀; եղէգն, gen. եղեգան statt եղիգան u. s. w. Ist diese Annahme richtig, so ist լեղ-ու aus der Wurzel լէղ = *leiĝh* zu erklären und muss dem gemäss ursprünglich ‚Lecker' bedeuten.

Etschmiadsin.

ՄԻ ՆԿԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆ ՓԱՒՍՏՈՍԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ։

ՍՏ. ՄԱԼԽԱՍԵԱՆՑ.

Փաւստոս Բուզանդի անունը կրող պատմութիւնը դեռ շատ քննելի կէտեր է պարունակում, որոնց լուծումն սպասում է ապագայ ուսումնասիրութիւններից։ Այս կէտերից մէկն է և այն թէ այդ պատմութիւնը սկզբից թերի՞ է թէ ամբողջ. արդեօք նրա սկզբում եղե՞լ են Առաջին և Երկրորդ դպրութիւններ, նոյն հեղինակի գործ, նրա պատմութեան առաջին և երկրորդ մասերը, որոնք ներկայումս կորած են, թէ՞ այս պատմութիւնն անթերի է հասել մեր ձեռքը, իսկ նրա վերնագիրները — «գ-դ-ե-զ. դպրութիւն» — արդիւնք են որևէ խմբագրական ձեռնմխութեան։

Այս հարցի առիթով յայտնուած կարծիքներն ընդհանրապէս հակուած են դէպի առաջին ենթադրութիւնը[1], այսինքն թէ Փաւստոսի պատմութեան սկզբում եղել են Ա. և Բ. դպրութիւններ, որոնք ներկայումս կորած են, և պրոֆ. Մառ տրամադիր է այս կորած դպրութիւններից առաջինը ճանաչելու Սեբէոսի պատմութեան սկզբում գտնուող Ա. դպրութեան մէջ։

Կարծում ենք, այս հարցը լուծելու բաւական պէտք է նպաստէ մի ցուցում մեր հին հեղինակներից մէկի, Ղազար Փարպեցու մէջ, որ մինչև այսօր ի նկատ չէ առնուած բանասէրներից։

Ղ. Փարպեցին (գլ. ԺԵ) պատմելով Արշակունեաց թագաւորութեան բարձումը՝ նկատում է, որ սրանով կատարուեց Ներսէս մեծի անէծքը, որով անիծել էր Արշակին նրա անօրէն գործի (Գնէլի սպանութեան) պատճառով, և շարունակում է. «չկարացեալ հանդուրժել այնպիսի անօրէն գործոց սուրբ այրն Աստուծոյ Ներսէս՝ զայրագնեալ սրտիւ, ըստ

---

[1]) Վերջին քննութիւններն այս մասին տ. Ն. Ա. «Փաւստոս Բուզանդ», Վիեննայ, 1890 Н. Марръ, «Анонимъ», Визант. Временникъ, 1894, II. եր. 295—302.

գրեցելոց ի պատմութեան երկրորդումն, ծառին հնգետասաներորդի, ասաց, թէ փոխանակ զի յաճախեցեր ի չարիս . . . . արդ եղիցիս դու հեղեալ յերկիր իբրև զջուր լուալեաց, և ի լարել աղեղան սորա տկարասջիր։ Եւ կործանումն, որ բերանով մարգարէին ասացաւ հասցէ ի վերայ ձեր. ըմպել ազգիդ Արշակունեաց զյետին բաժակն. արբջիք, արբեսջիք և կործանեսջիք, և այլ մի հաստատեսջիք» ևն։

Ներսէս մեծի այս անէծքը Փարպեցին առել է գրաւոր աղբիւրից («ըստ գրեցելոց»), յատկապէս Փաւստոսի պատմութիւնից, որի գոյութեան և բովանդակութեան ինքը ծանօթ է, ինչպէս վկայում է իւր պատմութեան առաջաբանում։ Համոզուելու համար՝ բաւական է համեմատել այս հատուածը Փաւստոսի հետ, որ ունի այսպէս. (դպր. Դ., գլ. ԺԵ.). «Վասն այնորիկ անարգ լիջիր դու իբրև զջուր հեղեալ, և ի լարել աղեղան սորա՛ տկարասջիր։ Եւ կործանումն՝ որ բերանով մարգարէին ածի (?) ի վերայ ձեր, ըմպել ազգիդ Արշակունեաց զյետին բաժակն. արբեսջիք[2]) և կործանեսջիք, և այլ ես մի՝ կանգնեսջիք» ևն.։

Փարպեցին որոշակի նշանակում է տեղը՝ որտեղից առել է այդ հատուածը. — «ի պատմութեան երկրորդումն, ճառին հնգետասաներորդի»։ Իսկ Փաւստոսի մէջ այս անէծքը գտնւում է չորրորդ դպրութեան տասնեհինգերորդ գլխում. ուրեմն Փարպեցու ձեռքումն եղած Փաւստոսի Բ. պատմութիւն ճառ ԺԵ՝ համապատասխանում է մեր ունեցած Փաւստոսի դ. դպրութեան գլ. ԺԵ-ին։ Սրանից անհրաժեշտաբար հետևում է, որ Փարպեցու ունեցած Փաւստոսի Ա. պատմութիւնը համապատասխանում էր մեր ունեցած Փաւստոսի գ. դպրութեան, այսինքն թէ հինգերորդ դարի վերջերին, Փաւստոսի պատմութեան գրուելուց քիչ ժամանակ յետոյ, այդ պատմութիւնն սկսւում էր նոյն Գ. դպրութեամբ, որով սկսւում է մեր այժմ ունեցած Փաւստոսը, բայց նա կոչւում էր ոչ թէ գ. դպրութիւն, այլ առաջին պատմութիւն։ Ուրեմն Փաւստոսի պատմութիւնը սկզբից թերի չ'ունի, այլ ամբողջ է հասել մեր ձեռքը (գոնէ այսպէս է եղել Ե. դարի վերջերում).

Տարակոյս կարող է ծագեցնել Փարպեցու «ի պատմութեան երկրորդումն» խօսքը, որ կարող է հասկացուել նաև Փաւստոսի ամբողջ պատմութեան վերաբերմամբ, քանի որ Փարպեցին իւր առաջաբանում երկու անգամ Փաւստոսի պատմութիւնը կոչում է «երկրորդ գիրք»։ Այս կեր-

---

[2]) Մեսրովբ երեցի համառօտութեան մէջ (Սոփերք, Զ. եր. 48) գրուած է «արբջիք և արբեսջիք», ինչպէս պահած ունի և Փարպեցին, որի պահած միւս ընթերցուածքն ևս «հասցէ ի վերայ ձեր» ընտրելագոյն է քան բնագրի աղաւաղուած «ածի ի վերայ ձեր»։

պով հասկանալու դէպքում՝ Փարպեցու վերոյիշեալ ցուցումը պէտք է նշանակէր․ «ինչպէս որ գրած է Փաւստոսի պատմութեան մէջ (=«ի պատմութեան երկրորդումն»), տասնեհինգերորդ գլխում»։ Բայց պարզ է որ սխալ կլինէր այսպէս հասկանալ․ որովհետև այս դէպքում, երբ որոշուած չէր լինի պատմութեան դպրութիւնը կամ մասը՝ մենք այդ 15-րդ գլուխը պէտք է փնտռէինք՝ գրքի սկզբից սկսելով, թէկուզ Գ․ դպրութեան, թէկուզ ենթադրուած Ա․ դպրութեան մէջ․ սակայն այս տեղերում այդ անէծքը չկայ և չէր էլ կարող լինել, քանի որ նա գտնւում է իւր բնական տեղում, դ․ դպրութեան 15-րդ գլխում։ Աւրեմն մնում է «երկրորդ պատմութիւն»-ը հասկանալ առաջին մտքով, այսինքն՝ իբրև երկրորդ դպրութիւն։ Փարպեցու գործ ածած «պատմութիւն» բառը, փոխանակ մեր ունեցած «դպրութեան», լաւ յարմարում է Փաւստոսի գրքի բուն վերնագրին, որ է «Բուզանդարան պատմութիւնք», որով կարծես որոշւում են մի քանի պատմութիւններ նրա գրքում։

Եթէ ճիշտ է վերոյիշեալ եզրակացութիւնը, ապա նրանից հետևում է, որ Փաւստոսի պատմութեան բուն հեղինակին չեն պատկանում ոչ «խոստաբանութիւն նախագիտելի» առաջաբանը, որտեղ յիշւում է «երրորդ դպրութիւնը», և ոչ այն խմբագրական աշխատութիւնները, որոնք յիշուած են այդ խոստաբանութեան մէջ։ Սրանից էլ ծագում է այս ծանրակշիռ հետևութիւնը, թէ Փաւստոսի պատմութեան նախնական բնագիրը, հինգերորդ դարից ուշ, ենթարկուել է փոփոխութիւնների մի անծանօթ խմբագրողի ձեռքով։

Տփխիս։

Geschichte des Apostels Thaddaeus und der Jungfrau Sanducht[1]).

Aus dem Altarmenischen übersetzt von Canonic. hon. Pfarrer **Joh. Michael Schmid.**

Der heilige Thaddaeus[2]) empfing den heiligen Geist mit den anderen Aposteln im Cönacŭlum. Bei der Auslosung der Länder an die heiligen Apostel traf den Thaddäus das Los, hinzugehen zur Predigt des armenischen Volkes.

Petrus, der Fels des Glaubens, welcher das Haupt der Apostel war, gab dem Thaddäus die gottgestählte Lanze als eine Waffe zur Hilfe und Unterstützung zur Predigt des Apostels. Nach Empfang der gottgestählten Lanze begab er sich in die Stadt Urha[3]) zu Abgar, dem
Könige von Armenien und Syrien, gemäss der Verheissung Christi an p. 60
Abgar, ihm einen von seinen Jüngern als erfahrenen Arzt zu senden[4]).

Als der Apostel bei Abgar eintrat, sah der König ein fürchterliches Lichtzeichen über dem Angesichte des Thaddäus und eine goldene Krone auf seinem Haupte, und er küsste die Erde vor Thaddäus[5]); der

---

[1]) Aus dem „Martyrologium und Auffindung der Reliquien des heiligen Apostels Thaddäus und der Jungfrau Sanducht.“ Armenische Tractate VIII. Venedig 1853. pgg. 59 bis 75. Die Seitenzahl des armenischen Textes ist am Rande angegeben. Die Diktion dieser interessanten apokryphen Schrift zeigt das Gepräge ältester Herkunft und stammt wohl als eine Uebersetzung eines unbekannten älteren syrischen Textes aus dem „goldenen“ Zeitalter der armenischen Litteratur (5. Jahrh.). Der Inhalt versetzt in die ersten Zeiten des Urchristentums in Armenien.

[2]) Die armenische Tradition bezeichnet den Thaddäus, einen von den 72 Jüngern des Herrn, als den „Apostel“ Armeniens (neben Bartholomäus). Nach Eusebius war es der Apostel Thomas, der den Thaddäus an den König Abgar nach Edessa sandte, ebenso nach Moses von Chorên (Vened. 1827. p. 231.), welcher über das Wirken des Thaddäus, über seinen Tod und über das Martyrium der Sanducht nur kurz berichtet und sich dabei mehrfach auf schon frühere Berichte anderer beruft (l. c. p. 241 ff.).

[3]) Edessa.

[4]) Brief des Heilands an Abgar bei Moses von Chorên (Vened. 1827. p. 230).

[5]) „Die Erde küssen“ ist ein Zeichen der tiefsten Verehrung und der Anbetung im Oriente, weshalb es auch mit „anbeten“ übersetzt wird. Die armenische Diktion

heilige Thaddäus aber trat hinzu und legte dem Könige die Hände auf und heilte ihn dadurch von den bösen Aussatzgeschwüren. Er predigte ihm das Wort des Lebens und erleuchtete die ganze Stadt Edessa durch das heilige Taufbad und erbaute Kirchen und setzte Priester und Diakonen ein.

Er weihte ihnen zum Bischof den Seidenarbeiter Adde[6]), einen
von seinen Schülern; er selbst aber begab sich mit einem Briefe des
Abgar auf Befehl des Erlösers und mit der Waffe der Lanze in das
Land Oberarmenien zu dem Könige Sanatruk, dem Neffen des gläubig
p. 61 gewordenen Königs Abgar. Er traf ihn an in der Provinz Artas in der
Stadt Schavarschan und predigte dort das Wort des Lebens und wirkte
die grössten Wunder, wodurch viele an den Herrn glaubten und sich
taufen liessen.

Es kam auch die Tochter des Königs Sanatruk, mit Namen Sanducht, schön von Angesicht und von jugendlichem Alter; sie kam in der Nacht zu Thaddäus und hörte von ihm die Predigt des Evangeliums und glaubte an Christus und liess sich taufen; und es erschien ein Zeichen vom Himmel über der heiligen Jungfrau, und viele, welche es sahen, glaubten an Christus.

Der König hörte es und befahl, die gläubig Gewordenen mit dem
Schwerte zu töten; während sie aber den heiligen Apostel töten wollten,
entstand eine plötzliche Erschütterung, und ein glänzendes Licht leuchtete
von dort auf. Darüber erschraken die Ungläubigen und flohen davon
und vermochten nicht, die Hände an den heiligen Apostel anzulegen;
diesem aber erschien der Herr Christus und sprach zu ihm: „Habe
p. 62 Mut, Thaddäus! und bleibe fest, denn ich bin mit dir, und habe Geduld,
denn viele Bedrängnisse werden über dich kommen, und sie nehmen
deine Predigt nicht an; denjenigen aber, welche um meines Namens
willen gestorben sind, werde ich einen Platz geben im Hause meines
Vaters.“ Thaddäus sprach zum Herrn: „Mein Herr! auch ich möchte

---

ist im Deutschen möglichst wörtlich wiedergegeben, um ein Beispiel dafür zu sein, wie genau das Armenische im Deutschen sich abspiegelt.

6) Addê wird auch von Moses von Chorên (l. c. p. 241) als Schüler des Thaddäus bezeichnet. Er war von Thaddäus getauft worden, von ihm zum Bischof geweiht und für Edessa und den König Abgar aufgestellt worden (l. c. p. 233). Nach Abgars Tode wurde sein Sohn Ananun König von Syrien, sein Schwestersohn Sanatruk aber König von Armenien. Ananun schickte nach dem Tode seines Vaters zu Addê, dass er ihm einen seidenen Kopfschmuck mit Goldwirkung anfertige, wie er früher seinem Vater zu machen pflegte. Da er sich dessen weigerte, weil Ananun nicht Christum bekannte, wurde er auf dessen Befehl durch Abhauen der beiden Beine getötet (Moses Choren. l. c. p. 242).

bald zum Lichte deiner Gottheit gelangen". Der Herr sprach: „Freue dich und frohlocke; denn dein Wunsch und Wille wird erfüllt werden", und nach diesen Worten erhob sich der Herr zum Himmel. Als sich die Lichtstrahlen allmählich zerstreuten, blickten sie auf und sahen den Apostel betend; und die Soldaten warfen sich zitternd dem Apostel zu Füssen und sagten: „Wir glauben an deinen Gott, den du predigst", und sie umklammerten die Füsse des Heiligen; dieser aber nahm sie und taufte sie. Darauf aber kamen andere Soldaten und ergriffen den Apostel und setzten ihn in das Gefängnis, mit ihm auch die Sanducht und einige andere von den gläubig Gewordenen.

Der König Sanatruk wurde bedenklich, da er sah, dass von Tag p. 63
zu Tag zunehmend die an Christus gläubig Gewordenen sich mehrten, und er beriet sich wegen der wunderschönen Jungfrau Sanducht; töten wollte er sie nicht, aus Mitleid und väterlichem Erbarmen, denn er liebte sie gar sehr, und da er dessen gedachte, weinte er bitterlich. Darauf sandte er einen Mann in das Gefängnis; als dieser hinkam, fand er die Thüren des Gefängnisses offen, und als er eintrat, fand er das Gefängnis voll von Licht und den heiligen Apostel, wie er allen Eingekerkerten Christum predigte. Bei diesem Anblicke überfiel ihn eine Furcht, und er fiel zur Erde und wurde von unsichtbaren Qualen geplagt; aber der heilige Apostel legte ihm die Hände auf, richtete ihn auf und bestärkte ihn, und der Hauptmann glaubte an Christus und seine ganze Umgebung; denn er war der zweite im Königreiche Armenien. Als es der König hörte, erzürnte er und befahl, die gläubig Gewordenen zu töten; aber der heilige Apostel befahl der heiligen Sanducht, die Getöteten zu um- p. 64
hüllen und zu begraben. Die heilige Sanducht liess nun Linnentücher herbeischaffen und ging mit den Gläubigen, um die seligen Märtyrer zu begraben; dann kehrte sie in das Gefängnis zurück zu dem heiligen Apostel und bat ihn, dass er bete um ihre Ankunft zu den Seligen und um würdig zu werden der Kronen der Heiligen.

Der heilige Apostel sprach zu Sanducht: „Selig bist du, heilige Jungfrau! du Braut der himmlischen Fürsten; habe ein wenig Geduld und du siehst Christum!" Während er noch das Wort des Lebens redete, siehe! da kamen Soldaten vom Könige und banden den heiligen Apostel und seine Genossen mit Fesseln, aber die heilige Sanducht fesselten sie nicht. Als sie nun vor den König gebracht wurden, rief er die heilige Sanducht zu sich und sagte: „Komme her zu mir, meine schöne Tochter Sanducht." Sie aber blickte nicht mit dem Auge auf ihn. Der König sagte: „Hast du dich von mir losgesagt, o Tochter! und hast du p. 65
diesen Bethörer geliebt? Ich habe bei den Göttern geschworen, dass

ich ihn und dich eines elenden Todes töten werde". Die heilige Sanducht antwortete und sprach: „Den du Bethörer nennst, dieser hat mich von der Thorheit zum Lichte der Gotteserkenntnis gebracht und hat mir meinen Herrn Jesum Christum, den Schöpfer des Himmels gezeigt, und ich eile zu meinem Vater Christus, welcher der Herr der Herren ist und der König der Könige, und er ist das Licht aller Geschöpfe". Der König sprach: „Wer ist der, den du Gott und Schöpfer nennst?" Die heilige Sanducht sagte: „Gott ist der, welcher aus nichts den Himmel und die Erde gemacht und erschaffen hat; ihr aber mit eueren finsteren Gedanken verehrt die Götter, welche nicht sehen und nicht hören, nicht reden und nicht riechen, nicht gehen und nicht fühlen, in welchen die Dämonen wohnen und welche eueren finsteren Gedanken verderben, und welche euch zu Söhnen der Hölle machen, wo unauf-
p. 66 hörliches Weinen der Augen und Zähneknirschen ist."

Da erzürnte der König und gab Befehl, die Hände auf den Rücken zu binden und sie so sehr zu schlagen, dass sie Christum verleugne. Die Schergen traten hinzu und banden die heilige Sanducht und wollten sie stossen und schlagen. Aber der heilige Apostel, zu Thränen gerührt, sagte: „Mein Herr Jesus Christus, blicke auf deine Magd und stärke sie zum Widerstande gegen die Versuchungen des Bösen und mache den Widersacher der Wahrheit zu Schanden".

Während sie nun die heilige Sanducht misshandelten, entstand plötzlich eine Bewegung am Himmel und eine furchtbare Stimme, welche sagte: „Bleibe stark, Tochter! bleibe fest und fürchte dich nicht; denn ich bin mit dir", und alsogleich lösten sich ihre Fesseln und die Schergen wurden geblendet von dem Glanze des Lichtes, welches rings um die Jungfrau erstrahlte, und Furcht überfiel alle mitsamt dem Könige; die
p. 67 heilige Sanducht aber eilte schnell hinaus und kam zu dem heiligen Apostel Thaddäus, umfasste seine Füsse und sagte: „Siehe! der Herr Jesus Christus kam mir zu Hilfe und machte den Satan und seine Gesellen zu Schanden". Der heilige Thaddäus aber dankte Gott und ermutigte die heilige Sanducht.

Nunmehr langte ein Fürst an auf Befehl des Königs und warf sich unter Thränen dem Apostel zu Füssen und sagte: „Der König hat mich zu dir gesendet und sagt: „Ich habe wider dich und deinen Gott gesündigt; vergieb uns und bete für uns, auf dass uns das Wüten seines Zornes verlasse; denn wir gehen sonst zu Grunde; aber wir wollen thun, was du willst". Als der heilige Apostel dieses hörte, flehte er unter Thränen zu Gott, und allsogleich hörte die Bewegung auf und Stille trat ein und seine Fesseln lösten sich und es schwieg die schreckliche

Stimme des Donners. Da glaubte der Fürst mit seinem ganzen Hause p. 68
und liess sich taufen; sein Name wurde Samuel genannt, und keiner war ihm gleich im Königreiche Armenien.

Aber der König, vom Bösen angetrieben, befahl, ihn an den Füssen zu schlagen, und so starb er und mit ihm noch sieben Personen von den Schülern des Heiligen. Es erschien ein Lichtzeichen über ihnen und grosse Furcht überfiel die Übelthäter. Aber die heilige Sanducht kam in der Nacht mit Genossen herbei und erhob ihre Leiber und bedeckte ihre Leiber mit reinen Linnen und begrub sie in einem kleinen Thale. Die heilige Sanducht tröstete alle gläubig gewordenen mit dem Worte und speiste sie mit Brot und bekleidete sie mit Gewand und wirkte viele Zeichen und Wunder im Namen Jesu Christi. Gleich darauf glaubte ein Weib mit Namen Sarmanaducht an Christus durch
die Predigt der heiligen Sanducht und liess sich taufen mit ihrem ganzen p. 69
Hause, zusammen zweihundert Seelen. Als es der König hörte, gab er Befehl, die Sarmanaducht allein zu töten, und viele glaubten bei dem Tode der Sarmanaducht an Christus wegen des Erstrahlens eines glänzenden Lichtes, welches über Sarmanaducht herabkam.

Als es der König hörte, ergrimmte er über Sanducht und befahl, sie zu töten; denn, sagte er, sie bethört alle, und sie gingen hin und ergriffen sie und führten sie zum Orte der Hinrichtung. Ein Scherge nahm das Schwert, um die Sanducht zu töten, er traf aber den Schergenmeister und tötete ihn. Die Ungläubigen wurden nun noch mehr vom Bösen angetrieben und drangen auf die heilige Jungfrau Sanducht ein und schlugen und töteten einander; aber die heilige Sanducht stand in ihrer Mitte und betete: „Herr Jesus! nimm mich auf", und einer von den Soldaten stiess das Schwert in das Herz der Jungfrau Sanducht und sogleich übergab sie Gott ihren Geist. Da verbreitete sich ein lieblicher Geruch und es erstrahlte ein Licht vom Himmel wie ein
Feuerstrahl und blieb über dem Leibe der Sanducht drei Tage und drei p. 70
Nächte. Deshalb glaubten an jenem Tage an Christus zweitausend Personen mit Mann und Weib und sie entfernten sich nicht von der Stelle. Da kam der heilige Thaddäus und taufte alle in derselben Nacht und er nahm den Leib der heiligen Jungfrau und er legte ihn auf denselben Platz, und ein Licht machte das Grab offenbar. Nachdem der heilige Apostel gebetet hatte, begab er sich zu seinen Schülern und tröstete sie; auf einmal aber kamen zwei Fürsten und eine grosse Schar mit ihnen und ergriffen den Thaddäus und führten ihn vor den König. Da der König aufblickte, sah er ihn lichtumflossen und sehr fürchterlich anzusehen und er konnte nicht mit Heftigkeit zu ihm reden, sondern

nur sanft sagte er ihm: „Warum hast du den Sinn meiner wunderschönen
p. 71 Tochter Sanducht geraubt?“ Thaddäus sagte: „Ja! ich habe deine Tochter entzogen den finsteren Werken und dem schlechten Götzendienste und habe sie für Christus gewonnen durch die Geburt des heiligen Bades, du aber hast sie im Glauben, sie zu töten, vom Tode zum Leben versetzt.“

Hierüber erzürnte der König und liess den heiligen Apostel den menschenfressenden wilden Tieren vorwerfen, und als die Löwen kamen, legten sie sich dem Heiligen zu Füssen. Als die Ungerechten dieses sahen, zündeten sie einen Feuerofen an und entflammten ihn sehr und warfen den heiligen Apostel in Fesseln hinein, dieser aber betete und sagte: „Mein Herr Jesus! komme mir zu Hilfe.“ Da erhob sich ein heftiger Wind voll von wolkigem Nebel und wütete gegen das Feuer und warf die Ungläubigen nieder, zugleich auch eine fürchterliche Donnerstimme heftig vom Himmel und tötete viele. Der König flüchtete aus dem Palaste und stand in heftigster Angst und Furcht, der heilige Apostel aber ging unversehrt aus dem Feuer hervor. An diesem Tage
p. 72 glaubten vierhundertdreiundvierzig Personen, welche riefen und sagten: „Gross ist der Gott der Christen!“ Der heilige Apostel taufte sie in derselben Stunde und betete also über sie: „Herr Jesu und mein Gott! verlasse nicht deine Schar, sondern bestärke sie in der Liebe deiner Heiligkeit, mich aber nimm auf zu einem lieblichen Wohlgeruche“, und so segnete er die gläubig Gewordenen und vertraute sie Christo an und sagte zu ihnen: „Erhebet euch, kommet auf den erhöhten Ort und sehet mein Ende! Ich habe euch als Vorsteher den Sakaria, einen Liebhaber Christi, gegeben; denn mir ist er ein Genosse und euch ein Diener im Herrn.“ Von ihm gesegnet gingen sie hinaus auf den erhöhten Platz auf die Spitze eines emporragenden Hügels. Der heilige Apostel blieb dort stehen und betete; siehe! da kamen Fürsten mit einer grossen Schar auf Befehl des Königs und nahmen den heiligen Apostel und
p. 73 führten ihn aus dem kleinen Thal auf einen erhöhten Platz in eine Höhle. Ein Scherge nahm das Schwert, um den Apostel zu töten, er traf aber seinen Bruder Sementos und tötete diesen, welcher Minister über alle Wege und ein Vertrauter am königlichen Hofe war; er war sehr mildherzig und ein Freund der Armen, Fürsorger für die Fremden und Dürftigen. Als der heilige Apostel diesen guten Mann sterben sah, betrübte er sich sehr; denn er nahm sich der gläubig Gewordenen an und nahm die Fremden auf. Jetzt trat der Heilige nahe vor den Toten hin, blickte zum Himmel und sagte: „Vater meines Herrn Jesu Christi! blicke vom Himmel herab in deiner Heiligkeit und mache diesen Toten

lebendig, auf dass sie erkennen, dass du der Gott des All bist und der
Herr der Lebendigen und des Todes", und er nahm den Toten bei der
Hand und sagte: „Ich sage dir: stehe auf im Namen Jesu Christi",
p. 74 und sogleich erhob sich der Tote, warf sich dem Heiligen zu Füssen
und sagte: „Ich glaube an deinen Gott, den du predigst; denn er allein
ist Gott", und Thaddäus legte ihm die Hand auf und machte ihn gesund.
An diesem Tage glaubten an Christus fünfhundertundzwanzig Personen,
und der Vorsteher (Bischof) der gläubig Gewordenen war Sementos.

Thaddäus segnete sie und küsste sie und übergab Gott seine Seele,
indem er sagte: „Gehet hin in Frieden, und der Herr sei mit euch!"
Als der König dieses hörte, erzürnte er und nötigte die Schergen, den
Heiligen zu töten, und alsogleich verbreitete sich ein lieblicher Wohl-
geruch und ein glänzendes Licht ging darüber auf und es enstand ein
fürchterlicher Ton und ein starkes Erbeben, und der Felsen spaltete
sich und nahm den Leib des heiligen Apostels in sich auf und schloss
sich dann wieder, und die Ungläubigen wurden flüchtig vor dem Lichte,
die gläubig Gewordenen aber kamen herbei und sahen, dass der Leib
des heiligen Apostels verschlungen sei, und es glaubten an diesem Tage
p. 75 dreitausendvierhundert Personen, und ihre Vorsteher (Bischöfe) waren
Sakaria und Sementos. —

Die heilige Sanducht starb am 15. Dezember und nach acht Tagen enthaupteten sie den heiligen Apostel Thaddäus. In der Stunde der Hinrichtung sahen die gläubig Gewordenen die Seele des Apostels lichtglänzend zum Himmel sich erheben und meinten, dass er mit dem Leibe erhoben wurde, und einmütig riefen sie: „Unser heiliger Vater! gedenke unser bei Christus!" Hierauf begaben sie sich zum Orte der Hinrichtung und sahen das Blut und erkannten, dass der Leib vom Felsen verschlungen sei, die Seele aber zum Himmel sich erhoben habe, und staunend gaben sie Gott die Ehre. —

Frohnstetten (Bayern).

Lautlehre des Van-Dialekts.

Von **H. Adjarian.**

Vorbemerkung.

Die Stadt Van liegt am Ostufer des nach ihr benannten Sees; sie war die Hauptstadt der altarmenischen Provinz Vaspurakan, und hat zu allen Zeiten unter den Städten Armeniens eine bedeutende Rolle gespielt. In der vorarmenischen Periode war Van die königliche Residenzstadt der Chalder, zur Zeit der armenischen Herrschaft aber das Zentrum der Dynastie der Arcrunier. Am Anfange des zehnten Jahrhunderts (908) empörte Vaspurakan sich gegen das armenische Königreich und gründete eine selbständige Herrschaft, deren Hauptstadt wieder Van wurde. Dieses neue Königreich hat bis 1021 gedauert, als Senek'erim, der König von Vaspurakan, den Einfällen der Türken nicht standhalten konnte und mit der ganzen königlichen Eamilie und zahlreichem Volke (400,000 Fussvolk, 14,000 Reitern) nach Sebastia auswanderte. Darauf ist Van unter die Herrschaft mehrerer türkischer Völker und endlich des osmanischen Reiches gekommen, wo es das Zentrum des Van-Vilayets bildet.

Die Stadt Van mit ihrer Umgebung (60 Dörfer im Ganzen) hat 60,000 Einwohner, von denen 45,000 Armenier, 10,000 Türken und der Rest Syrer, Jezidis, Tscherkessen und Zigeuner sind.[1])

Diese 45,000 Armenier bedienen sich eines eigenen Dialekts, dessen Erforschung die Aufgabe dieser Arbeit ist.

*
* *

Proben des Vandialektes sind in folgenden Arbeiten enthalten: Արիստակէս Վ. Տ. Սարգսեան, վանցի պանդուխտ, Konstantinopel, 1875. — Արիստակէս Վ. Տ. Սեդրակեան, Բնար Մշեցոց եւ Վանեցոց, Vagharschapat, 1874. -- Գէորգ Շէրենց, Վանայ Սազ. Ա. Tiflis, 1885; Բ. Tiflis, 1899. — Գարեգին Վ. Սրուանձտեանց. Գրոց-Բրոց, Kon-

s. Հայրենագիտութիւն, Խորէն Խրիմեան, Վան, 1884, I. p. 62 und II. p. 8.

stantinopel, 1874; Հնոց եւ նորոց, Konstantinopel, 1874; Մանանայ, Konstantinopel, 1876; Համով-հոտով, Konstantinopel. —

Diese Schriften enthalten eine grosse Sammlung von vanischen Märchen, Anekdoten, Sprichwörtern, Volksliedern usw. Leider aber haben die Verfasser jener Werke — völlig unbekannt mit einer wissenschaftlichen Transskription — alles in altarmenischer Orthographie wiedergegeben, was die Arbeiten für die Dialektologie, soweit diese Lautlehre ist, ganz unbrauchbar macht. So bin ich denn gezwungen worden, meine Arbeit auf eigene Erfahrung zu gründen.

Für die phonetische Schreibung des Dialekts von Van bediene ich mich folgender Zeichen:

Vokale: *a, ä, i̯e, e, ə, i, o, u̯o, ö, ȍ, u, ü;*

Konsonanten: *b, g,* g^y, *d, z, t‘, ž, l, x, c, k,* k^y, *h,* h^y, *j, ġ, č, m, y, n, š, č̣, p, ǰ, ṙ, s, v, t, r, ç, p‘, k‘,* $k^{‘y}$, *f.*

Die Bedeutung derselben wird sich aus folgenden Angaben zur Genüge ergeben:

a bezeichnet einen dem engl. *a* in *all* nahestehenden, etwas weniger gerundeten Vokal;

ä entspricht ziemlich genau dem engl. *a* in *man*;

i̯e, u̯o, bezeichnen steigende Diphthonge. Die zweiten Bestandteile — offenes *e* bzw. *o* — folgen schneller als bei *i̯e, u̯o* im Musch-Dialekte, vgl. Л. Мсерянцъ, Сровнительная Фонетика мушскаго діалекта въ связи съ фонетикой грабара Москв. 1897. I. XVII. XX.

ȍ ist wie *öə*, aber möglichst schnell auszusprechen, wobei *ö* ein offenes *ö*, *ə* den im deutschen *Gabe* vorliegenden gemischten Laut bezeichnet.

Die *k, p, t, c, č* Laute sind ohne Aspiration, ganz weich, etwa wie tonlose *g, p, d, j, ǰ* auszusprechen.

g^y, k^y, $k^{‘y}$, h^y, sind palatalisierte *g, k, k‘, h*.

Hinsichtlich der übrigen Laute bin ich H. Hübschmann's Transkription gefolgt.

A. Die Vokallaute.

I. Die einfachen Vokale.

Ա.

Das aa. ա hat im Van-Dialekte folgende Veränderungen erfahren:

1. aa. ա = van. *a*:

aa. ականջ ‚Ohr‘ = van. *akanǰ*; ասեղն ‚Nadel‘ = *asi̯eġ*; արիւն ‚Blut‘

= *arun*; արծաթ ‚Silber‘ = *aṙcat‘*; աղաչանք ‚Bitte‘ = *aǧačänk‘ʸ*; սպիտակ ‚weiss‘ = *sivtak*; հպարտ ‚stolz‘ = *xpaṙt*; հրեշտակ ‚Engel‘ = *xreštak, xrištak*; պարապ ‚leer‘ = *parap*; պատկեր ‚Bild‘ = *patki̯eṙkʸ*; հագանել ‚sich ankleiden‘ = *xayni̯el*; պայծառ ‚hell, klar‘ = *pu̯ocaṙ*; սարկաւագ ‚Diakon‘ = *sarkavakʸ* usw. usw.

2. aa. ա = van. *ä*:

aa. ազատել ‚befreien‘ = van. *äzäti̯el*; արժան ‚billig‘ = *ežän*; ալիւր ‚Mehl‘ = *älür*; աղաչանք ‚Bitte‘ = *aǧačänk‘ʸ*; աղբիւր ‚Quelle‘ = *äxpür*; ամբար ‚Speicher‘ = *ämbär*; անագան ‚spät‘ = *änkʸän*; յաջողել ‚gelingen‘ = *äču̯oǧi̯el*; յառաջ ‚vor‘ = *äṙäč*; առաջին ‚erst‘ = *äṙčin*; առաւել ‚mehr‘ *ävi̯el*; առու ‚Bach‘ = *äru*; արդար ‚fromm‘ = *ärtär*; արեգակ ‚Sonne‘ = *ari̯ekʸäk*; արթուն ‚munter‘ = *ärt‘ün*; արմաւ, ամբրաւ ‚Dattel‘ = *ämbräv*; արջառ ‚Vieh‘ = *äčäṙ*; ափն ‚Ufer‘ = *äp‘* (aber ափ ‚flache Hand‘ = *ap‘*); բադ ‚Ente‘ = *bät*; բազուկ ‚Mangold‘ = *päzük*; բաժանել ‚verteilen‘ = *päžni̯el*; բախտ ‚Schicksal, Glück‘ = *bäxt*; բակ ‚Hof; Hof (um die Sonne, um den Mond)‘ = *päk*; բակլայ ‚Saubohne‘ = *bäylä*; բահ ‚Spaten‘ = *päx*; բաղանիք, acc. բաղանիս ‚Bad, Badeanstalt‘ = *päǧnis*; բաղարջ ‚ungesäuertes Brod‘ = *päǧaṙč*; բամբակ ‚Baumwolle‘ = *pämbäk*; բան ‚Sache, Ding‘ = *pän*; բանալի, acc. pl. բանալիս ‚Schlüssel‘ = *pälnis*; բանալ ‚öffnen‘ = *pänäl*; բանջար ‚Gemüse‘ = *pänǰär*; բաշ ‚Mähne‘ = *bäš*; (in den Dörfern *p‘äš*) ‚Mähne‘, auch *päš*; ‚Blätter‘? բաշխել ‚austeilen, zuteilen, verzeihen‘ = *päšxi̯el* ‚verzeihen‘; բառնալ ‚heben, tragen, aufheben‘ = *päṙnal*; բարակ ‚fein‘ = *päräk*; բարդ ‚Garbe‘ = *päṙt‘*; բարեկենդան, nom. pl. բարեկենդանք ‚die Festtage vor den verschiedenen Fastenzeiten; der Sonntag vor Fastnacht, der eigentliche Karneval‘ = *pärkendänk‘ʸ*; բարի ‚gut‘ = *päri*; բարկ ‚scharf‘ = *pärk*; բարկանալ ‚sich ereifern‘ = *pärkanal*; բարձ ‚Kissen‘ = *päṙc̣*; բարունակ ‚Ast‘ = *pärünak* ‚Weinlaube‘; բարտի ‚Espe‘ = *bärd, bärdi*; բաց ‚offen‘ = *päc̣*; բորակ ‚νίτρον, Laugensalz‘ = *päräk*; գագաթ ‚Gipfel, Wipfel, Scheitel‘ = *kʸäkʸät‘*; գազ ‚Elle‘ = *gʸäz*; գազ ‚Tamariske‘ = *kʸäz*; գազան ‚Tier‘ = *kʸäzän*; գաղտ, գաղտիկ ‚geheim‘ = *kʸäxtik*; գալ ‚kommen‘ = *kʸäl*; գանգատ ‚Klage‘ = *kʸängʸät*; գանգատել ‚sich beklagen‘ = *kʸäyti̯el*; գառն ‚Lamm‘ = *kʸäṙ*; գարի ‚Gerste‘ *kʸäri*; գարուն ‚Frühling‘ = *kʸärün*; դադարել ‚einstellen, ausruhen‘ = *täträi̯el*; դալար ‚grün, frisch, das Grün, = *tälär*; դալ ‚Biestmilch‘ = *täl*; դաղձ ‚Mentha silvestris‘ = *täxc̣*; դամոն ‚Pflaume‘ = *tämȯn*; դաշտ ‚Feld‘ = *täšt*; դառն ‚bitter‘ = *täṙn*; դառնալ ‚sich umdrehen, zurückkehren‘ = *täṙnal*; դաս ‚Unterricht‘ *täs*; դատաստան ‚Gerichtshof, Gericht, Prozess, das jüngste Gericht‘ = *tätästän*; դատարկ ‚leer‘ = *täṙtak*; դար ‚Höhe, Hügel‘ *tär*; դարբին ‚Schmied‘ *tärpin*; դարման ‚Heilmittel‘ = *därman*; դմակ ‚Fettschwanz (der Schafe)‘ = *təmäk*; դրախտ ‚Paradies‘ = *təräxt*;

երթալ ‚gehen‘ = *ärt‘äl*; երնջնակ ‚Eryngium‘ = *erəžnäk* (in den Dörfern: *erənǰnak̇*); զանգակ ‚Glocke, Schelle‘ = *zängʸäk*; զատիկ ‚Ostern‘ = *zätik*; զարդարանք ‚Schmuck‘ = *žärtäränk‘ʸ*; զարկանել ‚schlagen‘ = *zäni̯el*; (Aor. *zärki*); թագաւոր ‚König‘ = *t‘äk‘ävu̯or*; թաթ ‚Arm, Hand, Pfote‘ = *t‘ät‘*; թանաք ‚Tinte‘ = *t‘änäk‘ʸ*; թափել ‚giessen‘ = *t‘äp‘i̯el*; ժաժք ‚Erdbeben‘ = *žäžk*; ժամ ‚Kirche‘ = *žäm*; ժանգ ‚Rost‘ = *žängʸ*; իմանալ ‚hören, verstehen‘ = *imnäl*; լալ ‚weinen‘ = *läl*; լար ‚Strick, Strang‘ = *lär*; լաց ‚Thräne, Weinen‘ = *läc*; լափել ‚lecken, verschlingen‘ = *läp‘i̯el*; լուանալ ‚waschen‘ = *ləväl, vəläl*; խարազան ‚Peitsche‘ = *xärizän* (in den Dörfern: *xarezan*); խելացի ‚weise, klug‘ = *xeläc̣i*; խիզար ‚Säge‘ = *xizär* ‚grosse Säge‘; խոնջան ‚Hosenband‘ = *xonǰän*; խռնդատ ‚Verbascum‘ = *xəřəndät*; կանգար ‚Cinara cardunculus‘ = *kangʸäř*; կարդալ ‚lesen‘ = *kärtäl*; կորնգան ‚Trifolium odoratum, melilotus‘ = *ku̯orəngʸän*; հազալ ‚husten‘ = *xäzäl*; հազար ‚tausend‘ = *xäzär*; հնազանդ ‚gehorsam, gelehrig‘ = *xənäzänd*; հիւանդանալ ‚krank werden‘ = *xivəndnäl*; ձագ ‚das Kleine, Junge‘ = *cäk‘ʸ*; ձախ ‚link‘ = *cäx*; ձաւար ‚far decorticatum‘ = *cävär*; ճանապարհ ‚Weg‘ = *čämbäx*; մանգաղ ‚Sichel‘ = *mängʸäġ*; մարդակ ‚Balken‘ = *märtäk*; յարդ ‚Stroh‘ = *ärt‘*; շաբաթ ‚Samstag‘ = *šäpät‘*; շալակ ‚Rücken, Rucksack‘ = *šəläk*; շաղգամ ‚weisse Rübe, Steckrübe‘ = *šäxkʸäm*; շաքար ‚Zucker‘ = *šäk‘ʸär*; ուրբաթ ‚Freitag‘ = *urpät‘*; չար ‚böse‘ = *c̣är*; չար-չարել ‚foltern, peinigen‘ = *c̣ärc̣əri̯el*; չափ ‚Mass‘ = *cäp‘*; պատինջան ‚Eierpflanze‘ = *patənǰän*; ջրաղաց ‚Wassermühle‘ = *čäġac̣* ‚Mühle; ջարդել ‚zerstückeln, zerbrechen‘ = *čärti̯el*; ռեհան ‚Ocymum‘ = *əřhän*; վազել ‚springen‘ = *väzi̯el* laufen, rennen‘; վախ ‚Furcht‘ = *väx*; վախել ‚sich fürchten‘ = *växenal*; վաղը ‚morgen‘ = *väġ*; վանք ‚Kloster‘ = *vänk‘ʸ*; վառել ‚zünden‘ = *väři̯el*; վառեակ ‚junges Huhn‘ = *väřek*; վաստակել ‚müde sein‘ = *västki̯el* ‚verdienen‘; վարել ‚pflügen‘ = *väri̯el*; վարագոյր ‚Vorhang‘ = *väräkʸuř* ‚Vorhang (am Altar)‘; վարդ ‚Rose‘ = *värt‘*; վարդապետ ‚Archimandrit‘ = *värtäpi̯et*; վարժապետ ‚Lehrer‘ = *väržäpi̯et*; վարձել ‚mieten‘ = *värci̯el*; վարձք ‚Lohn, Sold‘ = *väřc̣k‘*; տաղել ‚ätzen, beizen‘ = *däġi̯el*; փաթաթել ‚hüllen‘ = *p‘ät‘üt‘i̯el*; փակել ‚zumachen‘ = *p‘äki̯el*; փարչ ‚Krug‘ = *p‘äřc̣*; փափուկ ‚weich, zart‘ = *p‘äp‘ük*; քարաթոթոշ ‚Eidechse‘ = *k‘ʸärt‘ät‘ös*; քարշել, քաշել ‚ziehen‘ = *k‘ʸäši̯el*. — Auch in Kasus- und Verbalendungen: գնաց ‚er ging‘ = *kənäc̣*; եղնգան ‚des Nagels‘ = *yeġəngʸän* etc.

3. aa. ա = van. *e*: խարազան ‚Peitsche‘ = *xarezan* (in den Dörfern; in der Stadt Van: *xärizän*); դգալ, տարգալ etc. ‚Löffel‘ = *kətel*. In den Wörtern *ežän* ‚billig‘, *cet‘ren* ‚satureja‘, *ték‘ʸər* ‚Schwager‘ geht *e* auf այ zurück und nicht auf ա, also *ték‘ʸər* aus aa. տայգր (Nebenform zu տագր); *ežän* = *այժան für արժան (cf. առնել = այնել = էնել ‚machen‘);

cet'ren aus einem ma. ծայթրին, das regelmässiger ist als das aa. ծոթոր ‚Thymian, Quendel‘ aus syr. ܨܬܪܐ *ṣaϑrā* ‚satureja‘ (Hübschm. Arm. Gr. 306).

4. aa. ա = van. *ie*: Wir finden diese Veränderung in *niexac* ‚neidisch‘ (gegen aa. նախանձ ‚Neid‘) und *čəčəřniek* ‚Schwalbe‘ (aus aa. ծիծեռնակ dass). Dieselbe ist aber keine lautgesetzlich, weil das erste Wort sich unter dem Einfluss einer Volksetymologie arm. նեխած ‚stinkend‘ entwickelt hat, das zweite aber mit dem Suffixe -*iek* (-եակ) statt -ակ des ծիծեռնակ gebildet ist.

5. aa. ա = van. *ye*: nur in աղաւնի ‚Taube‘ = *yeġunik*;

6. aa. ա = van. *i*: nur in անկանել ‚fallen‘ = *iyniel* (=**inkniel* = *անկնել = անկանել) und խարազան ‚Peitsche‘ = *xärizän* (in den Dörfern *xarezan*).

7. aa. ա = van. *ö*: nur in յուղարկել ‚schicken‘ = *öröxkiel*, mit Abfall des anlautenden յ, und Methatesis von ղ und ր durch Einfluss des ու = *ö* auf ա (յուղարկել = *ուրաղկել = *ուրախկել = *öröxkiel*).

8. aa. ա = van *ü*: փաթաթել ‚hüllen‘ = *p'ät'üt'iel*; դափ ‚Handtrommel‘ = *düf* (letzteres ist jedoch nicht die unmittelbare Fortsetzung des aa. դափ, sondern. wie *d* und *f* zeigen, eine neue Entlehnung aus einem kurdischen Dialekte).

9. aa. ա = van. *o*: աղիւս ‚Ziegel‘ = *oġis* und թառամել ‚verwelken‘ = *t'oromiel*.

10. Ausserdem schwindet das mittlere ա oft in drei und mehrsilbigen Wörtern zwischen zwei Konsonanten; aber es ist keine allgemeine Regel. Wenn durch den Schwund des ա eine Konsonantenanhäufung stattfindet, so erscheint ein *ə*: ագանել ‚sich anziehen‘ = *xayniel*; ականատ ‚Mäusefalle‘ = *aknat*; ամաչել ‚sich schämen‘ = *amčnal*; անագան ‚spät‘ = *änkʸän*; անցանել ‚vorbeigehen‘ = *ənçniel*; աշակերտ ‚Schüler‘ = *aškiert*; առաջին ‚erste‘ = *ärčin*; արձակել ‚loslassen‘ = *arçkiel*; արտասուք ‚Thräne‘ = *artsunk*, *arçunkʸ*; ապսպարել ‚übergeben, überlassen‘ = *apəspriel*; աւետարան ‚Evangelium‘ = *avedran*; բաժանել ‚teilen‘ = *päžniel*; բաղանիք (acc. բաղանիս) ‚Bad‘ = *päġnis*; բանալի (acc. pl. բանալիս) ‚Schlüssel‘ = *pälnis*; բուսանել ‚wachsen‘ = *püsniel*; գանգատել ‚sich beklagen‘ = *kʸäytiel*; գերանդի ‚Sichel‘ = *kʸerəndi*; գտանել ‚finden‘ = *kəndniel*; դադարել ‚einstellen, ausruhen‘ = *tätriel*; դրակից ‚Nachbar‘ = *tərkeç*; ելանել ‚ausgehen, hinaufgehen‘ = *ielnel*; զարկանել ‚schlagen‘ = *zäniel*; թաթախել ‚eintauchen, eintunken‘ = *t'at'ixel*; իմանալ ‚verstehen, hören‘ = *imnäl*; իջանել ‚hinabsteigen‘ = *cčniel*, *ežniel*; լոգանալ ‚sich waschen, sich baden‘ = *loxkənal*; խաւարծիլ ‚Rheum, Ribes‘ = *xavəřcil*; ծիծաղել ‚Lachen‘ = *cəcġal*; կակազել ‚balbutio‘ = *kakəziel*; կատաղել ‚rasen‘ = *katġiel*; կարկատել ‚nähen‘ = *karkətniel*;

կոճկել ‚zuknöpfen‘ = *kočki̯el*; համարել ‚zählen‘ = *xamri̯el*; համարանք ‚Zahl‘ = *xambrankʻʸ*; հասկանալ ‚verstehen‘ = *xasknal*; հարսանիք ‚Hochzeit‘ = *xarsnis*; հաւանել ‚sich gefallen‘ = *xavni̯el*; հեծանել ‚reiten‘ = *xezni̯el*; հիւանդանալ ‚krank werden‘ = *xivəndnäl*; ճախարակ ‚Rolle‘ = *c̣axrak*; ճանաչել ‚kennen‘ = *čanč̣ənal*; ճանապարհ ‚Weg‘ = *čämbäx*; gen. ճանապարհի = *čämxi*; ճապաղել ‚dissipo, spargo, diffundo‘ = *čapġi̯el* (nur von der Tinte gesagt); մատանի ‚Fingerring‘ = *matnik*; մարգարիտ ‚Perle‘ = *markʸərit*; մեռանել ‚sterben‘ = *mi̯eṙni̯el*; մոռանալ ‚vergessen‘ = *mu̯oṙnal*; մտանել ‚hineintreten‘ = *mətni̯el*; պառակել ‚sich legen‘ = *paṙki̯el*; նապաստակ ‚Hase‘ = *lapəstərak*; չարչարել ‚foltern, peinigen‘ = *c̣ärč̣əri̯el*; պատառել ‚zerreissen‘ = *patṙi̯el*; սատակել ‚sterben‘ = *satki̯el*; սարսափիլ ‚zittern (aus Furcht)‘ = *sersəpʻal* ‚zittern (aus Kälte)‘; սպանանել ‚töten‘ = *spani̯el*; վաստակել ‚müde sein‘ = *västki̯el* ‚verdienen‘; տապակել ‚backen, braten‘ = *tapki̯el*; տեսանել ‚sehen‘ = *tisnal*; քառասուն ‚vierzig‘ = *kʻʸaṙsun*; քարաթոթոշ ‚Eidechse‘ = *kʻʸäṙtʻätʻöš*.

11. aa. ա in der ersten Silbe ist in folgenden Wörtern zu *ə* geschwächt: ամենայն = ma. ամէն ‚alle‘ = *həmen* (in der Stadt), *zəmen* (aus acc. զամէն; in den Dörfern); անցանել ‚vorbei-, vorübergehen‘ = *ənc̣ni̯el*; շալակ ‚Rücken, Rucksack‘ = *šəläk*; անթատակ ‚axilla‘ = *əntʻatak*.

Ե.

a. Als Anlaut.

Anlautendes ե des Altarmenischen hat im Van-Dialekte folgende Veränderungen erfahren:

1. aa. ե = van. *yi̯e*: եզն ‚Ochs‘ = *yi̯ez*; եզր ‚Rand, Ufer‘ = *yi̯ézər*; եղինճ ‚antica‘ = *yi̯eġinǰ*; եղկ ‚lau‘ = *yi̯exkʻʸ*; եղունգ ‚Nagel‘ = *yi̯eġungʸ*; եպիսկոպոս ‚Bischof‘ = *yi̯episku̯opu̯os, ipiskopos*; եռալ ‚sieden, kochen‘ = *yi̯eṙal*; եռանդ ‚vorgestern‘ = *yi̯eṙand* ‚vor einigen Tagen‘; ես ‚ich‘ = *yi̯es*; եփ ‚das Kochen‘ = *yi̯epʻ*; երեսուն ‚dreissig‘ = *yi̯eṙsun*; իւղ ‚Öl‘ = ma. եղ = *yi̯eġ*; յետ ‚zurück‘ = ma. ետ = *yi̯et*.

2. aa. ե = van. *e*: ելանել ‚ausgehen, aufsteigen‘ = *elni̯el*; եկի ‚ich kam‘ = *ekä*; եղէ ‚ich war‘ = *elä*; երազ ‚Traum‘ = *eraz*; երակ ‚Ader‘ = *erak*; երանի, երանեակ ‚glücklich‘ = *eranek*; երդիք, acc. pl. երդիս ‚Dach‘ = *ertis*; երդումն ‚Schwur‘ = *ertüm*; երեւալ ‚scheinen‘ = *ereval*; երէկ ‚gestern‘ = *erek*; երթալ ‚gehen‘ = *ertʻäl*; երնջնակ ‚Eryngium‘ = *erəžnäk* (in den Dörfern: *erənǰnak*); երկաթ ‚Eisen‘ = *erkatʻ*; երկայն ‚lang‘ = *erken*; երկան ‚Mühlstein‘, nom. pl. երկանք = *erkankʻʸ*; երկինք ‚Himmel‘ = *erkinkʻʸ*.

3. aa. ե = van. *i*: եպիսկոպոս ‚Bischof‘ = *ipiskopos* oder *yi̯ʔpis-ku̯opu̯os*; երեկոյ ‚Abend‘ = *irikun*; երես ‚Gesicht‘ = *iri̯es*; երեք ‚drei‘ = *iri̯ekʻʸ*; եփել ‚kochen‘ = *ipʻi̯el*.

b. In der letzten Silbe.

Ե in der letzten Silbe (betontes ե) wird im Vandialekte immer zu *i̯e*: աշակերտ ‚Schüler‘ = *aški̯eṙt*; ընկեր ‚Kamerad‘ = *ingʸi̯er* etc. Ausnahmsweise: ցերեկ ‚Mittag‘ = *ç̣erek*.

Anm. 1. Das Wort շէկ ‚rotgelb‘ wird im Aa. auch շեկ geschrieben; der Vandialekt hat für das betreffende Wort: *šek*, das sich an ein aa. շէկ anlehnt. Das ի der aa. Ableitungen von diesem Worte wie շիկագոյն, շիկահեր, շիկա-կարմիր weist jedoch auf die Form շէկ; շեկ ist als eine falsche Orthographie (s. Բազմավէպ, 1898, 222 b).

Anm. 2. aa. ուղեղ ‚Gehirn‘ erscheint im Vandialekte als *uġi̯eġ* und *uġu̯oġ*. Es hat sich aber ein begrifflicher Unterschied herausgebildet, insofern als *uġi̯eġ* ‚Gehirn des Kopfs‘ und *uġu̯oġ* ‚Knochengehirn‘ bedeutet.

c. Als Inlaut.

In diesem Falle erscheint das unbetonte ե des Aa. als:

1. = *e*: աւետարան ‚Evangelium‘ = *avedran*; բարեկենդանք (nom. pl.) ‚Karneval‘ = *pärkendänkʻʸ*; բերան ‚Mund‘ = *peran*; գերան ‚Balken‘ = *kʸeran*; գերանդի ‚Sichel‘ = *kʸerəndi*; գերեզման ‚Grab‘ = *kʸerezman*; լեզու ‚Zunge‘ = *lezü*; խելացի ‚weise‘ = *xeläç̣i*; հեծանել ‚reiten‘ = *xezni̯el*; հերիք ‚genug‘ = *xerikʻʸ*; հերու ‚voriges Jahr‘ = *xeru*; հրեշտակ ‚Engel‘ = *xəreštak*, *xərištak*; յեսան ‚Schleifstein‘ = *esan*; սկեսրայր ‚Schwiegervater‘ = *kesrer*; վախել, վախենալ ‚sich fürchten‘ = *vaxenal*; վեղար ‚Kapuze‘ = *veġar*; ի վերայ ‚auf, über‘ = *veren*; ցերեկ ‚Tag, Mittag‘ = *ç̣erek*; փեթակ ‚Bienenkorb‘ = *pʻetʻak*; փեսայ ‚Γαμβρός‘ = *pʻesa*; քենի ‚Schwester der Frau‘ = *kʻʸeni*.

2. = *i̯e*: արեգակ ‚Sonne‘ = *ari̯ekʸäk*; գետին ‚Erde‘ = *kʸi̯etin*; գերի ‚Gefangener‘ = *kʸi̯eri*; դեղել ‚vergiften‘ = *ti̯eġi̯el*; դեղին ‚gelb‘ = *ti̯eġin*; թեղի ‚Ulmus‘ = *tʻi̯eġi*; լեղի ‚Galle, bitter‘ = *li̯eġi*; խեղդել ‚Strangule, suffoco‘ = *xi̯ext̯i̯el*; կեղծաւոր ‚Heuchler‘ = *ki̯eġcavu̯or*; հանելուկ ‚Rätsel‘ = *xani̯eluk*; մեղաւոր ‚Sünder‘ = *mi̯eġavu̯or*; մեռանել ‚sterben‘ = *mi̯eṙni̯el*; նեխել ‚stinken‘ = *ni̯exi̯el*; տագերկին ‚die Frau des Bruders des Gatten‘ = *tekʸi̯erkin*; սեղան ‚Tisch‘ = *si̯eġan*; տեսիլք ‚Traum‘ = *ti̯eselkʻʸ*; տեսակ ‚Sorte‘ = *ti̯esak*; քեռի ‚Bruder der Mutter‘ = *kʻʸi̯eṙi*.

3. = *i*: աւելորդ ‚überflüssig‘ = *ävilört‘*; աւերել ‚verheeren, auslöschen‘ = *aviriel*; բերել ‚bringen‘ = *piriel*; երեկոյ ‚Abend‘ = *irikun*; զենուլ ‚macto, occido‘ = *ziniel*; ծեփել ‚linio, obduco‘ = *cip‘iel*; սկեսուր ‚Schwiegermutter‘ = *kisur*; հինել ‚weben‘ = *xiniel*; հերիւն ‚Ahle‘ = *xirun*; հրեշտակ ‚Engel‘ = *xərištak* oder *xereštak*; շերեփ ‚grosser Löffel‘ = *širiep‘*; սերկեւիլ ‚Quitte‘ = *sikivil, sirkivil*; տեսանել ‚sehen‘ = *tisnal*; փետուր ‚Feder, Flügel‘ = *p‘itur*. Auch die Endung -եցի der Aoriste, wie սիրել ‚lieben‘, Aor. սիրեցի = *sirici*; փորել ‚ausgraben‘, Aor. փորեցի = *p‘uorici* etc.; und folgende Genitivformen: աներ ‚der Vater der Gattin‘, Gen. աներոջ = *aniruoǰ*; գետ ‚Fluss‘, Gen. գետոյ = *kʸitu*; ներքս ‚inner‘ = *nirsi* ‚innerlich‘; ի վեր ‚auf, hoch‘ = *viri* ‚oben‘.

4. = *a*: nur in ստեպղին = ‚σταφυλῖνος, staphylinus‘ (Hübschm. Arm. Gr. 381) = *tapǵin*, das also hinsichtlich des Wurzelvokals der griech. und lat. Form näher steht als die aa.

5. In dreisilbigen Wörtern fällt das mittlere ե des Aa. aus oder schwächt sich zu *ə*: երեսուն ‚dreissig‘ = *yiersun*; ծիծեռնակ ‚Schwalbe‘ = *čəčərniek*; հայելի ‚Spiegel‘ = *xaylik*; ձմերուկ ‚Cucurbita citrullus‘ = *cəmrük*; ոսկերիչ ‚Goldarbeiter‘ = *vuoskrič*; ռեհան ‚ocymum‘ = ma. ըռեհան = *ərhän*; վայելել ‚fruor, oblector, delector‘ = *veliel* ‚passen, geziemen‘; բարեկենդան-ք ‚Karneval‘ = *pärkendänk‘ʸ*. Auch քերթել ‚rado, abrado‘ = *k‘ʸərt‘iel*; հեղեղ ‚Strom‘ = *xəǵieǵ*. In einigen Genitivformen: շերեփ ‚grosser Löffel‘, Gen. շերեփոյ = *širp‘i*; աշակերտ ‚Schüler‘ Gen. աշակերտի = *aškərti* etc.

Է.

Aa. է bleibt fast immer *e*: էշ ‚Esel‘ = *eš*; թէ ‚Kalb‘ = *t‘e*: կէս ‚halb‘ = *kes*; մէջ ‚in, inner‘ = *meč*; գոմէշ ‚Büffel‘ = *gʸömeš*; շրէշ ‚asphodelus‘ = *šəršt*; էգ ‚Weibchen‘ = *ek‘ʸ*; ձէթ ‚Olivenöl‘ = *cet‘* etc.

Nur in *xiž* ‚Gummi‘ und *kiraki* ‚Sonntag‘ haben wir *i* gegenüber aa. է in խէժ, կիւրակէ.

Ը.

Ը wird im Aa. bekanntlich nur am Anfange geschrieben. Im Vandialekte giebt es nur zwei Wörter, deren entsprechende Formen im Aa. ein anlautendes ը haben: *guoz* ‚Nuss‘ = ընկոյզ und *ingʸier* ‚Kamerad‘ = ընկեր. Das erste von diesen Wörtern ist nicht die Fort-

setzung eines aa. Wortes, sondern eine neue Entlehnung aus dem Kurdischen; das letzte aber hat das ը des Aa. in *i* geändert.

Es ist schwer zu sagen, ob das Aa wie das Na. zwischen zwei oder mehrere Konsonanten ein nicht geschriebenes ը eingesetzt hat.

Im Vandialekt verhält es sich folgendermassen:

a Am Anfange des Wortes.

1. Zwischen zwei Konsonanten wird ein *ə* eingesetzt: կրակ ‚Feuer‘ = *kərak*; դժոխք ‚Hölle‘ = *təžöxkʻʸ*.

2. Wenn das Wort drei Konsonanten hat, wird zwischen die zwei ersten Konsonaten ein *ə* eingesetzt und der letzte Konsonant mit dem folgenden Vokallaute zusammengesprochen: բռնել ‚halten‘ = *pəřni̯el*; խնձոր ‚Apfel‘ = *xənjör*.

3. Wenn das Wort vier Konsonaten hat und der zweite eine Liquida ist, so wird ein *ə* nach dem ersten Konsonanten eingesetzt und der letzte mit dem folgenden Vokallaute zusammengesprochen: խրտնուլ ‚sich fürchten‘ = *xəřtni̯el*; խնդրել ‚bitten‘ = *xəndri̯el*.

4. Wenn das Wort vier Konsonanten hat und der zweite nicht eine Liquida ist, wird zwischen den ersten und zweiten, und zwischen den zweiten und dritten oder zwischen den ersten und zweiten, und zwischen den dritten und vierten Konsonanten ein *ə* eingesetzt. Der letzte Konsonant wird mit dem folgenden Vokallaute zusammengelesen: խշխշալ = *xəšxəšal*; բզկտել ‚zerreissen‘ = *pəzəkti̯el*.

b. Im Inlaute.

1. Von drei Konsonanten geht der letzte zum folgenden Vokale über; die zwei ersten können entweder mit dem vorangehenden Vokale zusammengelesen werden oder mit einem eingesetzten *ə* eine selbständige Silbe bilden: անձրև ‚Regen‘ = *anjri̯ev*; ամբրաւ ‚Dattel‘ = *ambräv*; շատրուան ‚Springbrunnen‘ = *šatəřvan*.

2. Wenn mehr als drei Konsonanten vorhanden sind, geht der letzte immer zum folgenden Vokallaute über; die übrigen Konsonanten aber können mit dazwischengesetzten *ə*-Lauten verschiedene Silben bilden: *čəčərni̯ek*; *kəndni̯el*; *pʻəřəynhktal*; *ku̯orçənnek* u. s. w.

c. In der letzten Silbe können zwei oder drei Konsonanten mit dem vorangehenden Vokale zusammengesprochen werden; in diesem Falle wird, wenn der letzte Laut ein *r* ist, ein unbetontes kurzes *ə* vorgeschlagen: ծանր ‚schwer‘ = *cándər*; հարսն ‚Gattin‘ = *xars*; քաղցր ‚süss‘ = *kʻʸáxcər*; բարձր ‚hoch‘ = *pánçər*.

Ի.

1. Aa. *ի* bleibt meist als *i* erhalten: *յիսուն* ‚fünfzig‘ = *isun*; *շինական* ‚Bauer‘ = *šinakan*; *միս* ‚Fleisch‘ = *mis*; *ինն* ‚neun‘ = *in*; *ծիծ* ‚Brust‘ = *cic*; *ձի* ‚Pferd‘ = *ci* etc.

2. In einigen Wörtern wird es *e*: *անկողին* ‚Bett‘ = *g^{y}oġvenk‘^{y}*; *արագիլ* ‚Storch‘ = *aṙak^{y} l*; *դիպել* ‚begegnen, treffen‘ = *tepni̯el* ‚berühren, anfühlen‘; *դրակից* ‚Nachbar‘ = *tərkec̣*; *երանի* ‚glücklich‘ = *eranek*; *թիթեռնիկ* ‚Schmetterling‘ = *t‘ət‘əṙnek*; *թոնիր* ‚unterirdischer Backofen‘ = *t‘oner*; *իջանել* ‚herabsteigen‘ = *ečni̯el, ežni̯el*; *լինել* ‚sein, werden‘ = *elni̯el* (aus **leni̯el*); *ծայթրին* ‚satureja‘ = *cet‘ren*; *տեսիլք* ‚Traum‘ = *ti̯ezelk‘^{y}*.

3. Aa. *ի* = van. *i̯e*: *ծիրտ* ‚Exkrement der Vögel‘ = *ci̯eṙt*; *կշիռ*, Acc. Pl. *կշիռք* ‚Wage‘ = *kəši̯eṙk‘^{y}*; *ջիղ* ‚Nerv‘ = *či̯eġ*.

4. In folgenden Wörtern hat *ի* seinen Platz gewechselt: *սպիտակ* ‚weiss‘ = *sivtak*; *լինել* ‚sein, werden‘ = *elni̯el* (aus **leni̯el*); *ձգել* ‚werfen‘ = *iski̯el* (wahrscheinlich aus **c̣iki̯el*).

5. Ի ist abgefallen in: *թիթեռնիկ* ‚Schmetterling‘ = *t‘ət‘əṙnek*; *ծիծեռնակ* ‚Schwalbe‘ = *čəčəṙni̯ek*; *պատինջան* ‚Eierpflanze‘ = *p̣atənǰän*; *տանտիկին* ‚Hausfrau‘ = *tantkin*.

6. Ein *ի* erscheint als Zusatz in: *յստակ* ‚klar‘ = *istak*; *ձգել* ‚werfen‘ = *iski̯el* (wahrscheinlich aus **c̣iki̯el*); *ցնգնել* ‚werfen (von Tieren)‘ = *c̣ini̯el*; *լի* ‚voll‘ = *ilin*.

7. Durch den Einfluss des *ու* der ersten Silbe ist *ի* zu *ü* geworden in: *ուրիշ* ‚ander‘ = *ürüš*.

Ո.

a. Am Anfange des Wortes.

1. Meistens als *vu̯o*: *ոզնի* ‚Igel‘ = *vu̯oznik*; *ոխ* ‚Rache‘ = *vu̯ox*; *ողջ* ‚ganz‘ = *vu̯oxč̣*; *ոչխար* ‚Schaf‘ = *vu̯očxar*; *ոջիլ* ‚Laus‘ = *vu̯očil*; *ոռ* ‚der Hintere‘ = *vu̯oṙ*; *ոսկերիչ* ‚Goldarbeiter‘ = *vu̯oskrič̣*; *ոսկի* ‚Gold‘ = *vu̯oski*; *ոսպն* ‚Linse‘ = *vu̯osp‘*; *ով* ‚wer‘ = *vu̯ov*; *ոտն* ‚Fuss‘ = *vu̯ot*; *որ* ‚wer, welcher‘ = *vu̯or*; *որբևայրի* ‚Witwe‘ = *vu̯oṙpöveri*; *որդի* ‚Sohn‘ = *vu̯orti*; *որդն* ‚Wurm‘ = *vu̯ort‘*; *որթ* ‚Kalb‘ = *vu̯ort‘ik*; *ործկալ* ‚ructo‘ eructo, nauseo, vomo‘ = *vu̯oṙckal* ‚Übelkeit haben‘; *որձ* ‚männlich‘ = *vu̯oṙc̣*.

2. = *u*: nur *ոսկր* ‚Knochen‘ = *usku̯oṙ*.

3. = *o*: *ողողել* ‚ausspülen‘ = *oġoġi̯el*; *ողորմել* ‚miseror‘ = *oġormi̯el*; *ողջոյն* ‚Gruss‘ = *oxčum* ‚Begrüssung der Geistlichen‘.

4. = *ö*: nur *ոլորել* ‚torqueo, volvo, tendo‘ = *ölöri̯el*.

b. Im Inlaut.

1. Meistens *u̯o*: ալեւոր ‚weissbärtig, alt‘ = *xalivu̯or*; ափսոս ‚leider!‘ = *ap‘su̯os*; գլորել ‚rollen‘ = *kəlu̯orịel*; գղթոր oder գխտոր ‚galla‘ = *kʸəxt‘u̯or*, *kʸəxt‘ör*; գոց ‚geschlossen‘ = *ku̯oc*; եպիսկոպոս ‚Bischof‘ = *yịepisku̯opu̯os*; թոռն ‚Enkel‘ = *t‘u̯oṙ*; խաղող ‚Weintraube‘ = *xavu̯oġ*; խարտոցել ‚feilen‘ = *xaṙtu̯ocịel*; խմոր ‚Teig‘ = *xəmu̯or*; խոզ ‚Schwein‘ = *xu̯oz*; խոնարհ ‚bescheiden‘ = *xu̯onar*; խոստանալ ‚versprechen‘ = *xu̯ostalal*; խոտ ‚Kraut, Gras‘ = *xu̯ot*; խոր ‚tief‘ = *xu̯or*; խորան ‚Altar‘ = *xu̯oran*; խորթ ‚privignus‘ = *xu̯ort‘*; խոց ‚Wunde‘ = *xu̯oc*; խոփ ‚aratrum‘ = *xu̯op‘*; սխտոր ‚Knoblauch‘ = *səxtu̯or*; ծոմ ‚Fasten‘ = *cu̯om*; ծով ‚See‘ = *cu̯ov*; կող ‚Rippe‘ = *ku̯oġ*; կոճ ‚Stamm‘ = *ku̯oč*; կոր ‚schräg, schief‘ = *ku̯or*; կոշտ ‚rauh, herbe‘ = *ku̯ošt*; կոպ ‚Augenlid‘ = *ku̯op*; կով ‚Kuh‘ = *ku̯ov*; կտոր ‚Stück‘ = *kətu̯or*; հող ‚Erde‘ = *xu̯oġ*; հոտ ‚Geruch‘ = *xu̯ot*; հոր ‚Brunnen, Schacht‘ = *xu̯or*; ճգնաւոր ‚Klausner‘ = *čəkʸnavu̯or*; մեղաւոր ‚Sünder‘ = *mịeġavu̯or*; մոխիր ‚Asche‘ = *mu̯oxir*; մոռանալ ‚vergessen‘ = *mu̯oṙnal*; յաջողել ‚gelingen‘ = *äču̯oġịel*; նոր ‚neu‘ = *nu̯or*; շնորհ, Nom. Pl. շնորհք ‚Gnade‘ = *šənu̯oxk‘ʸ*; շող ‚Strahl‘ = *šu̯oġ*; շոր ‚Leinwand‘ = *šu̯or*; չոր ‚trocken‘ = *ču̯or*; պղտոր ‚verworren‘ = *bəxtu̯or*; պոչ ‚Schwanz‘ = *pu̯oč*; պորտ ‚Nabel‘ = *pu̯oṙt*; ջորի ‚Maulesel‘ = *ču̯ori*; սաղմոս ‚Psalm‘ = *saġmu̯os, saġmu̯oc*; սղոց ‚Säge‘ = *səġu̯oc*; սոխ ‚Zwiebel‘ = *su̯ox*; ցորեան ‚Getreide‘ = *cu̯oren*; փիլոն ‚Oberkleid, Mantel‘ = *p‘ilu̯on*; փոխել ‚austauschen‘ = *p‘u̯oxịel*; փոխինդ ‚farina, polenta‘ = *p‘u̯oxind*; փող ‚Trompete‘ = *p‘u̯oġ* ‚Flöte‘; փողոց ‚Strasse‘ = *p‘uġu̯oc* ‚Abort‘; փոս ‚Grube‘ = *p‘u̯os*; փոր ‚Bauch, Leib‘ = *p‘u̯or*; փորել ‚ausgraben‘ = *p‘u̯orịel*; քակոր ‚stercus‘ = *k‘ʸaku̯oṙ*; քարոզ ‚Predigt‘ = *k‘ʸaru̯oz*; քորել ‚zerkratzen, aufritzen‘ = *k‘ʸu̯orịel*; քշոց ‚flabellum, ventilationis instrumentum‘ = *xəšu̯oc*, ‚eine bei der armenischen Liturgie gebräuchliche Metallrassel auf hohem Stabe.‘

2. = *ö*: աւելորդ ‚überflüssig‘ = *ävilört‘*; բոզ ‚meretrix, scortum‘ = *pöz*; բոլոր ‚alle, rund‘ = *pülör*; բողկ ‚Radieschen‘ = *pöxk*; բոց ‚Flamme‘ = *pöc*; գխտոր oder գղթոր ‚galla‘ = *kʸəxt‘u̯or, kʸəxt‘ör*; գոգ ‚sinus, gremium‘ = *kʸök‘ʸ*; գոլ ‚Hitze‘ = *kʸöl*; գող ‚Dieb‘ = *kʸöġ, kʸuġ*; գործ ‚Werk‘ = *kʸöṙc*; գորտ ‚Frosch‘ = *kʸöṙt*; դամոն ‚Pflaume‘ = *tämön*; դժոխք ‚Hölle‘ = *təžöxk‘ʸ*; թոք ‚Lunge‘ = *t‘ök‘ʸ*; լոր ‚Wachtelmutter‘ = *lör*; խնձոր ‚Apfel‘ = *xənjör*; կթոց ‚Korb‘ = *kət‘öc*; ձոր ‚Thal‘ = *cör*; ջնջոց ‚purgamentum‘ = *čənǰöc*; ջոջ ‚Gross‘ = *čöč*; ընդ որ ‚wo, wohin‘ = *dör*.

3. = *o*: անկողին ‚Bett‘ = *gʸoġvenk‘ʸ*; թողուլ ‚lassen‘ = *t‘oġnịel*; թոնիր ‚unterirdischer Backofen‘ = *t‘oner*; ժողովել ‚sammeln‘ = *žoġvịel*; լուանալ ‚sich waschen, sich baden‘ = *loxknal*; լողալ ‚schwimmen‘ = *loġal*; լոշտակ oder լօշտակ ‚mandragora bryonia alba‘ = *loštrak*; խոնջան

,Hosenband' = *xonǰän*; խոստովանել ,beichten' = *xostovanịel*; կարոս ,Sellerie' = *karos*; կողով ,Korb' = *koǧov*; կոճակ ,Knopf' = *kočak*; կոճակել ,zuknöpfen' = *kočakịel*; հով ,kühl, Schatten' = *xov*; հովիւ ,Schäfer' = *xoviv*; հոտոտալ ,riechen' = *xototal*; ողողել ,ausspülen' = *oǧoǧịel*; ողորմել ,miseror' = *oǧormịel*; պողովատ ,Stahl' = *poǧpat*; ջրորդան ,Dachrinne' = *čořot'an*; սողալ ,repto, serpo' = *soǧal*; սեւսոնիճ ,nigella' = *sivsonič*; սով ,Hungersnot' = *sov*; սովորել ,lernen' = *sovrịel*.

4. = *ö*: աքլոր ,Hahn' = *akʸlör*; բոկ ,barfuss' = *pöpik*; (aus բոբիկ = *բոկիկ); բորբոսիլ ,schimmeln' = *pörpəsnịel*; գոմէշ ,Büffel' = *gʸömeš*; գովել ,loben' = *kʸöväl*; դողալ ,zittern' = *töǧal*; զոքանչ ,mater uxoris viro' = *zökʸanč̣*; ոլորել ,torqueo, volvo, tendo' = *ölörịel*; չոկ ,Trupp, Haufen' = *čök* ,verschieden, abgetrennt'; սարդոստայն ,Spinnengewebe' = *sarandöstik*; .քարաթոթոշ ,Eidechse' = *k'ʸäřt'ät'öš*.

5. = *ü*: բոլոր ,alle, rund' = *pülör*; ճիւղ ,Ast', Gen. ճիւղոյ = *čüǧü*.

6. = *u* in; գող ,Dieb' = *kʸuǧ, kʸöǧ*; կորկոտ ,far decorticatum' = *kurkụot*; յիշոց ,turpis memoratio, obtrectatio' = *išunc̣*; սեւսոնիճ ,nigella' = *sịevsunič*; տորոն ,rubia' = *turun*; փողոց ,Strasse' = *p'uǧụoc̣* ,Abort'; und in einigen Genitivformen: խոզ ,Schwein', Gen. խոզի = *xuzu*; կեղծաւորի ,Heuchler' = *kieǧcavuru*; կնքաւորի ,Gevatter, Taufzeuge, Pate' = *k'ʸavuruč̣*; կոր ,schräg, schief' = Gen. *kuru*; հոգւոյ ,Seele' = *xukʸu*; հողոյ ,Erde' = *xuǧu*; ջորւոյ ,Maulesel' = *čuru*.

7. aa. ո ist geschwunden in: ժողովել ,sammeln' = *žoǧvịel*; մոլորել ,digredior, vagor' = *mölrịel*; սովորել ,lernen' = *sovrịel*, zu *ə* geworden in: բորբոսիլ ,schimmeln' = *pörpəsnịel*.

8. aa. ո = van. *ä* in: *päräk* ,νίτρον Laugensalz', *šäxkʸäm* ,Steckrübe', *k'ʸäřt'ät'öš* ,Eidechse' (= aa. .քարաթոթոշ); gegenüber *päräk* und *šäxkʸäm* hat das aa. բորակ oder բարակ und շողգ oder շողգամ. Die van. Formen kommen also von letzteren.

9. Über aa. ծոթոր = van. *cet'ren* siehe oben Ը, 3.

Ու.

a. Als Anlaut mit folgenden Konsonanten.

1. In diesem Falle bleibt aa. ու gewöhnlich als *u* erhalten: ութ ,acht' = *ut'*; ուլ ,junge Ziege' = *ul*; ուլն ,unio, bacca' = *ulnik*; ուխտ ,votum, oratio, preces' = *uxt*; ուղեղ ,Gehirn' = *uǧịeǧ* ,Gehirn des Kopfs', *uǧụoǧ* ,Knochengehirn'; ուղտ ,Kamel' = *uǧt*; ունիմ ,ich halte' = *unịem* ,ich habe'; ուռի ,Weide' = *uři*; ուռել ,schwellen' = *uřịel*; ուտել ,essen' = *utịel*; ուրագ ,Hackbeil' = *urakʸ*; ուրախ ,froh' = *urax*; ուրբաթ ,Freitag' = *urpät'*.

2. Es ist *ə*, *ö*, *ü* geworden nur in folgenden Wörtern: ուխտաւոր ‚Waller, Pilger‘ = *əxt‘avu̯or*; յուղարկել ‚senden‘ = *öröxki̯el*; ուրիշ ‚ander‘ = *ürüš* (Sieh auch Ոյ, 3).

b. Als Inlaut mit folgenden Konsonanten oder als Auslaut.

1. In diesem Falle bleibt aa. ու gewöhnlich erhalten: կատու ‚Katze‘ = *katu*; յիսուն ‚fünfzig‘ = *isun*; շուն ‚Hund‘ = *šun*; տզրուկ ‚Egel‘ = *təzruk*; հում ‚roh‘ = *xum*; ցուրտ ‚kalt‘ = *çuřt*; փրփուր ‚Schaum‘ = *p‘ərp‘uř*; փուշ ‚Dorn‘ = *p‘uš*; թուղթ ‚Papier‘ = *t‘uxt‘*; եղունգ ‚Nagel‘ = *yi̯eğungʸ*; արտասուք ‚Zähre‘ = *ar̆çunkʸ* etc. etc.

2. Manchmal ist ու ohne bestimmt erkennbare Ursache *ü* geworden, wie in den folgenden Wörtern: արթուն ‚munter‘ = *ärt‘ün*; բազուկ ‚Arm, Hand‘ = *päzük*; բարունակ ‚Ast‘ = *pärünak*; բուսանել ‚wachsen‘ = *püsni̯el*; բուք ‚nivium tempestas‘ = *pük‘ʸ*; գարուն ‚Frühling‘ = *kʸärün*; գութան ‚grosser Pflug‘ = *gʸüt‘an*; գուլ ‚stumpf‘ = *gʸül*; դդում ‚citrullus‘ = *tətüm*; դու ‚du‘ = *tü*; դուր ‚terebrum‘ = *tür*; երդումն ‚Schwur‘ = *ertüm*; զրուցել ‚sagen, sprechen‘ = *zərüçi̯el*; թթու ‚sauer‘ = *t‘ət‘ü*; թուզ ‚Feige‘ = *t‘üz*; թութ ‚Maulbeere‘ = *t‘üt‘*; թումբ ‚agger‘ = *t‘ümb*; թուփ ‚Strauch, Bäumchen‘ = *t‘üp‘*; թուք ‚Speichel‘ = *t‘ük‘ʸ*; լեզու ‚Zunge‘ = *lezü*; լոյս ‚Licht‘, Gen. լուսոյ = *lüsü*; լու ‚Floh‘ = *lü*; լուծ ‚Joch‘ = *lüc*; լուսնակ ‚Mond‘ = *lüsnak*; ծմերուկ ‚cucurbita citrullus‘ = *cəmrük*; ձու ‚Ei‘ = *cü*; ձուկն ‚Fisch‘ = *cük*; շուք ‚Schatten‘ = *šükʸ*; ջուր ‚Wasser‘ = *čür*; փափուկ ‚weich, zart‘ = *p‘äp‘ük*; փուք ‚Blasebalg‘ = *p‘ük‘*.

3. Aa. ու = van. *ö* nur in գլուխ ‚Kopf‘ = *kʸəlöx*.

4. In սուրբ ‚heilig‘ = *səp‘* ist ու zu *ə* geschwächt, und in պատուհան ‚Fenster‘ = *patxan* ‚Wandschrank‘ ist es ausgefallen.

5. Nur in der vanischen Form *pȯnkal* (= aa. *բունկալ) ist aa. ու zu *ȯ* geworden; aber dieser Wechsel ist nicht phonetisch, sondern eine Analogiebildung nach dem vanischen *pȯn* (aus aa. բոյն ‚Nest‘).

c. Mit folgendem Vokale.

Aa. ու mit folgendem Vokal ist im Van. wie Na. immer *v* geworden: Աստուած ‚Gott‘ = *Astvac*; առուոյտ ‚trifolium‘ = *ar̆vȯt*; լեզու ‚Zunge‘, gen. լեզուի = *lezvi*; ձու ‚Ei‘, gen. ձուոյ = *cəvi*; լուալ ‚waschen‘ = *ləväl, väläl* etc. etc.

Etschmiadsin. [Schluss folgt].

Armeniens volkstümliche Reigentänze.

Von **Vardapet Komitas Keworkian.**

Der Tanz ist vielleicht eine der bezeichnendsten Erscheinungen des menschlichen Lebens, weil er durch seine mannigfaltigen Bewegungen die seelischen Vorgänge meist gegen des Menschen Willen, immer aber über seine Willkür hinaus zum Ausdruck bringt und dadurch die charakteristischen Züge jedes Volkes verrät, vor allem seine Sitten und die Stufe seiner Kultur.

Alles, was sich im Tanze äussert, unterwirft sich dadurch den Gesetzen des Accents, des Rhythmus und der Melodie. Diese Seele des Tanzes aber — Accent, Rhythmus und Melodie — verkörpert sich in einer dem Temperament und der Kulturstufe jedes einzelnen Volkes entsprechenden Weise.

Der Accent ist die eigentliche Triebkraft des Tanzes. Er ist es, der Eifer und Begeisterung einflösst und jedesmal, sobald sein Schlag den Tanzenden zu Gehör kommt, diese von neuem belebt und erregt.

Der Rhythmus verteilt die Accentschläge auf gleichmässige und gleichartige Gruppen oder Takte, wobei die Accente in verschiedenen Stärkegraden aufeinander folgen, aber in einer dem Inhalte des Tanzes entsprechenden Ordnung, der die Tanzenden ihre Bewegungen anpassen.

Die Melodie, die durch Instrumente oder die menschliche Stimme zum Ausdruck gebracht werden kann, steht in engster Verbindung mit den den Tanz begleitenden Gefühlen und verleiht dadurch dem Accent, der eigentlichen Anregung des Tanzes, tieferen Eindruck.

Das Verhältnis, in dem die allen Völkern eigenen Elemente Accent, Rhythmus und Melodie zu einander stehn, beruht hauptsächlich auf dem Temperament und der jeweiligen Bildungsstufe, die beide wieder von der das gesamte innere und äussere Leben gestaltenden Lage jedes Volkes abhängen. Auf die äusseren Umstände ist also die Aufmerksamkeit zu lenken, wenn es gilt, irgend eine Eigentümlichkeit nationaler Tänze zu erklären, wie beispielsweise das bei vielen Völkern des Ostens beliebte Händeklatschen zur Bezeichnung des Accents, das Ergebnis

einer unter ganz bestimmten Verhältnissen sich entwickelnden Feststimmung. Man führt einen aus der geladenen Gesellschaft in die Mitte, und die anderen, Gross und Klein, klatschen in gleichmässigem Tempo zu seinem Tanze in die Hände, auch dann, wenn Musik da sein sollte, die das Händeklatschen nur begleitet, nie ersetzt. Von Zeit zu Zeit wird es von lauten, an den Tanzenden gerichteten Ausrufen begleitet, die bald von dieser bald von jener Seite ausgehen, einmal die unwillkürliche Äusserung des Wohlgefallens und dann um ihn anzufeuern und Lebhaftigkeit aufrecht zu erhalten, aber auch zugleich die Zuschauer zu belustigen.

Um nun die Eigenart der armenischen volkstümlichen Reigentänze näher zu bestimmen, wird es nötig, alle dem Ausdruck derselben dienenden Bewegungen gesondert zu betrachten. Dabei sind zu berücksichtigen:

A. die verschiedenen Arten der Bewegungen, Stossen, Stampfen, Schreiten, Gleiten, Wiegen, Schweben, Schwingen, Kreisen, Beugen und Springen;

B. die Richtungen, nämlich vorwärts, rückwärts, aufwärts, abwärts, nach rechts, nach links und auf der Stelle;

C. die Tempi der Bewegungen, nämlich Adagio, Andante, Allegro, Ritardando, Precipitando;

D. der Charakter der Bewegungen, wie Bestimmtheit, Ungezwungenheit, Naivität, Leichtheit, Erhabenheit, Eifer, Ernst, Bescheidenheit, Gefälligkeit.

Der armenische Tanz kennt keine die Leidenschaften erregenden und anstachelnden Bewegungen, und soweit überhaupt ein stärkeres Gefühl zum Ausdruck kommt, geschieht dies weniger durch den Tanz als durch das begleitende Lied. Der gewöhnliche Inhalt der Tanzlieder ist der Ausdruck der Sehnsucht und das Lob der Liebe. Das Mädchen preist ihres Geliebten Vorzüge in anmutigen, oft kindlich naiven Vergleichen, und der junge Mann erwidert das Lob in entsprechender Weise, z. B.

Աղջիկ. Խնձոր ես ծառի վերայ,
Ծաղիկ ես սարի վերայ.
Անուշ տաղ ասող բիւլբիւլ
Կայնել ես քարի վերայ:

Տղայ. Ծամեր ունիս ծիրանի,
Քամին տայ, թեւթեւ անի,
Ես բիւլբիւլ եմ, վարդ չունիմ:
Սըրտիս ցաւըն ո՞վ տանի:

‚Du bist ein Apfel auf dem Baum, du bist eine Blume auf dem Hügel. Eine süsse Lieder singende Nachtigall stehst du auf dem Fels. — Du hast aprikosenfarbige Haare; der Wind treffe sie und löse sie auf. Ich bin eine Nachtigall, habe keine Rose. Wer trüge meines Herzens Leid‘?

Um der Übersichtlichkeit willen sind die verschiedenen Tanzbewegungen zu Gruppen vereinigt zu betrachten und zwar

A. die Bein- und Fussbewegungen;
B. die Arm- und Handbewegungen;
C. die Rumpfbewegungen;
D. die Kopfbewegungen.

A.

Die Bein- nnd Fussbewegungen, nämlich Stossen, Schreiten, Gleiten, Wiegen und Springen, zerfallen nach dem richtunggebenden Teil in Ballenbewegungen, Fersenbewegungen und Zehenbewegungen.

a. Ballenbewegungen. Diese Bewegungen sind die einfachsten. Der linke Fuss, der entweder Ferse an Ferse mit dem rechten auf einer Linie oder bei gestrecktem Knie ein wenig vorgestellt war, schreitet zuerst nach rechts, dann nach links, dann zurück, dann nach vorn und stampft dann auf der Stelle, nach vorn, rechts und links ausschreitend.

b. Fersenbewegungen. Man stampft bei nur wenig erhobener Fussspitze mit der Ferse des linken Fusses auf der Stelle, nach vorn, nach rechts, nach links und schwingt dann den auf der Ferse ruhenden Fuss mit der Spitze im Halbkreise.

c. Zehenbewegungen. Man beugt, auf dem rechten Fusse ruhend, das linke Bein soweit, dass man den Boden noch mit der Fussspitze berührt und wiegt es leicht nach rechts und links. Man setzt den Fuss einen halben Schritt nach vorn, das Knie vor dem Niedersetzen des Fusses leicht nach rechts und links wiegend, und macht dann je einen leichten Stampfschritt auf der Stelle, nach vorn, nach rechts, nach links und zum Schluss nach rechts vorn vor den rechten Fuss. Man setzt, auf dem rechten, geradeaus gerichteten Fusse ruhend, den linken mit leichtem Schwung vorwärts und rückwärts parallel rechts neben den rechten. Man gleitet, auf dem rechten Fusse ruhend, mit der Spitze des linken nach vorn und dann, einen Viertelkreis schlagend, nach links. Man springt nach rechts und schwingt während des Sprungs den linken Fuss hinten aufwärts.

Alle unter a b c für den linken Fuss beschriebene Bewegungen werden auch mit dem rechten ausgeführt, wobei bei Rechts- und Links-

bewegungen die umgekehrte Reihenfolge eintritt, also beispielsweise bei dem unter a beschriebenen Schreiten der Fuss zuerst nach links, dann nach rechts gesetzt wird.

Von den genannten Bewegungen werden häufig zwei zu wechselseitigen kombiniert. So stampft man gleichzeitig mit der Ferse des rechten und der Spitze des linken Fusses, dann mit der Ferse des linken und der Spitze des rechten Fusses u. s. w. Entsprechende Kombinationen finden bei Schwebe- und Sprungbewegungen statt, besonders beim schnellen Tanz.

B.

Für die Arm- und Handbewegungen kommen folgende Stellungen in Betracht: Die Arme sind seitwärts gestreckt oder vorwärts aufwärts gestreckt mit mässiger Beugung nach innen, oder ungezwungen niederhängend. Bei vorwärts-aufwärts gestrecktem Arm nimmt die Hand drei verschiedene Lagen an: die horizontale, die aufwärts gebeugte und die niedergebeugte.

Die Arm- und Handbewegungen bestehen

a. in einem leichten Heben und Senken im Verein mit federndem den Takt des Tanzliedes angebenden Auf- und Niederwippen des ganzen Körpers;

b. im Klatschen, wobei die inneren Handflächen einander möglichst decken. Hierbei sind zwei Arten zu unterscheiden:

1. jeder Tanzende klatscht für sich auf die angegebene Art in die Hände;

2. je zwei Tanzende schlagen, gegen einander gewendet, die Handflächen auf einander.

C.

Die Rumpfbewegungen bestehen in sanftem Wiegen mit leichter Beugung rückwärts, vorwärts, rechts und links. Während dieser Wiegebewegungen dreht der Tänzer den Oberkörper langsam bis zur Viertelwendung rechts und zurück, dann bis zur Viertelwendung links und zurück und macht endlich einen Sprung zur Kehrtstellung und zurück. Neben den erwähnten Drehungen kommen auch, besonders in der Gegend von Van, die entsprechenden ruckartigen Wendungen des Oberkörpers vor.

D.

Kopfbewegungen kommen nur in geringem Masse vor, und zwar als ein kaum merkliches, kurzes Vor- und Rückwärtsbeugen. Heftige Wendungen, Zurückwerfen und dergleichen Bewegungen kommen nicht vor. Meist hält der Kopf die einmal angenommene Lage überhaupt fest,

sei es, dass er gradeaus gerichtet oder ein wenig nach rechts oder links geneigt ist.

Das Tempo der armenischen Tänze ist nicht von Anfang bis zum Ende dasselbe. Der im Beginn langsame Tanzschritt geht vielmehr allmählich in eine lebhaftere Bewegung über, um sich dann wieder entsprechend zu verlangsamen, also Adagio — poco a poco Accelerando — Andante — poco a poco Precipitando — Stretto — Allegro Guisto — Allegro — poco a poco ritardando — Andante — poco a poco rallentando — Adagro rilaciando oder kürzer tempo crescendo — decrescendo.

Das armenische Wort für ‚Tanz‘ ist *պար* (par), ein Ausdruck, doch auch durch ‚Kreis, Runde‘ übersetzt werden kann. An manchen Plätzen sagt man auch *կլոր պար* (klor par) ‚Kreistanz, Reigentanz‘. Eine dritte, volkstümliche Benennung ist *եայլի* (jaili), wahrscheinlich eine Ableitung aus dem türk. یای ‚Bogen, Sprungfeder‘.

Die armenischen Nationaltänze sind Reigentänze. Diese Art des Tanzes hat namentlich beim Landvolke tiefe Wurzel geschlagen, das altes bewahrt und neues dazu erfindet, den Nationaltanz so immer reichhaltiger gestaltet. Der Chor wird folgendermassen gebildet. Die Tanzgruppe erwählt einen aus ihrer Mitte, der als Sänger und Tänzer bekannt ist, zum Vortänzer. Dieses Amt kann von einem Mädchen wie auch von einem jungen Manne ausgeübt werden, wie andrerseits auch die Tanzgruppe aus beiden Geschlechtern oder nur einem bestehen kann. Der Vortänzer tritt an die Spitze, und die Teilnehmer reihen sich an seine rechte und linke Seite zur kreisförmigen, aber nicht geschlossenen Runde, das Gesicht dem Mittelpunkte zuwendend und zwar

1. mit seitlich bis zur Schulterhöhe erhobenen Armen einander die Hände reichend, diese aufwärts oder abwärts beugend;

2. mit seitlich bis zur Schulterhöhe erhobenen Armen, die kleinen Finger in einander verflechtend, wobei die Hände aufwärts oder abwärts gebeugt werden.

3. Schulter an Schulter mit niederhängenden Armen und derart angefassten Händen, dass die inneren Handflächen dem eigenen Körper zugewandt sind;

4. Schulter an Schulter mit niederhängenden Armen ohne Anfassen der Hände;

5. mit seitlich bis zur Schulterhöhe erhobenen Armen, die Hände auf die zunächst stehenden Schultern der Nachbarn legend.

6. die seitlich fast bis zur Schulterhöhe erhobenen Arme auf die Rücken der Nachbarn legend, wobei entweder die Augen des Tanzenden

auf den Gegenüberstehenden gerichtet sind, oder die einzelnen Paare einander ansehn.

Manchmal vereint sich auch die Spitze mit dem Ende der Runde zu einem geschlossenen Kreise, wobei die Tanzenden einander die Taille umschlingen oder die Schultern anfassen. Folgende Art der Ausführung des Tanzes nennt man *պար* oder *կլոր պար բռնել*.

Der Vortänzer nimmt je nach der Seite, wo die Gruppe sich um ihn schart, in seine rechte oder linke Hand ein Taschentuch, das er mit dem Daumen, Zeige- und Mittelfinger anfasst und zunächst niederhängen lässt, um dann durch Auf- und Niederschwenken den Takt anzugeben.

Beim echt armenischen Volkstanze findet keine Instrumentalbegleitung statt. Wo sie vorkommt, beruht sie auf fremdem Einfluss, was sich auch darin zeigt, dass die Begleitung durch Instrumente sich fasst nur auf Städte und diesen nahe gelegene Dörfer beschränkt, also auf Plätze, die mehr oder weniger mit Fremden in Berührung kommen. Das von deren Einfluss unberührt gebliebene armenische Volk tanzt seine poetischen Reigentänze singend. Das Eindringen der Instrumentalmusik in die Städte ist die Folge davon, dass Männer und Frauen ihre Singstimme verloren haben und die Nationallieder nicht mehr kennen, sei's, dass sie dieselben ganz aufgegeben oder entstellt haben.

Wenn die Gruppe gebildet ist, fängt der Vortänzer an ein Tanzlied zu singen, deren es fast für jeden Reigentanz ein besonderes giebt. Was der Vortänzer singt, ist der Vorgesang, der den Tanzenden die Melodie, die Worte und den Tanz selbst in Erinnerung rufen soll. Gewöhnlich fällt der Chor beim vorletzten oder letzten Worte des Satzes ein und wiederholt nach Beendigung desselben den vom Vorsänger zuerst allein gesungenen Teil ohne dessen Beteiligung, um dann mit diesem zusammen den Schluss des Satzes zu singen. Dasselbe findet auf die folgenden Sätze Anwendung, wie die Musikbeilagen zeigen.

Diese Art des Gesanges bietet den Vorteil, dass die Teilnehmer den Tanz ohne Ermüdung lange fortsetzen können.

Die Sätze der Tanzlieder sind hauptsächlich achttaktig, die erweiterten aber sind (8+8) (8+8+8) (8+4) (8+8+4) (8+2) (8+8+2) (4+2) (5+3+3+3) (5+3+3+4) u. s. w.

Die Sätze haben alle dieselbe Form und denselben Rhythmus. Die Übergänge aber sind sehr fühlbar.

Thematisch erklärt der eine Satz den Inhalt des anderen. Die Takte sind $^2/_4$, $^3/_4$ und ihre Contraction z. B. $^4/_4$ — $^6/_4$ — $^6/_8$ — $^4/_8$ — $^5/_8$ ($^3/_8+^2/_8$) oder $^5/_8$ ($^2/_8+^3/_8$), $^9/_8$ ($^2/_8+^3/_8+^4/_8$) u. s. w.

Die arm. Volkstänze verbreiten sich sehr schnell. Die Bedingungen sind in erster Linie Wallfahrten und verschiedene National-Festlichkeiten, weil die Pilger von ihrem Platze aus in verschiedene Provinzen ziehen. Hier zeigt sich, dass jeder Dorf- oder Landbewohner seine Begabung zum Tanzen und Singen hat. Von den Wallfahrtsplätzen nach Hause zurückkehrend erzählt jeder als Neuigkeit seinem Kreise die gesehenen und gehörten Tänze und Tanzlieder. Zur Verbreitung dienen auch noch die Dorfhochzeiten, wie die Geladenen aus verschiedenen Gegenden herüberkommen und durch ihre Tänze und ihre Tanzlieder glänzen wollen, ganz besonders die Mädchen, welche bei der Hochzeit die ganze Nacht tanzend und singend verbringen, indem sie der neuvermählten Freundin, die im Begriff ist, in ein Leben voll Sorge einzutreten, alle zusammen verlebten schönen Momente ihrer Kindheit und ihres Lebens in Erinnerung bringen. Die Tänze und Lieder bleiben in immer frischer Erinnerung dank der mit jeder Jahreszeit verbundenen Anregungen.
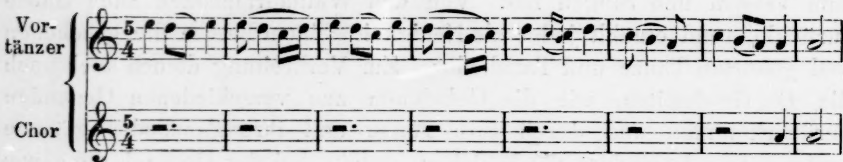
Zur Frühlingszeit erweckt die alles belebende Natur die Empfindungen. Im Sommer, wo alles, klein und gross, auf dem Lande arbeitet, stellt sich der Gesang ein, um die Überlast der Arbeit, die Hitze der Sonne hinwegzutäuschen. Im Herbste, wo er die Früchte seiner Thätigkeit sammelt, wird seine Freude grenzenlos, weil auch die Natur ihre Erzeugnisse in Fülle spendet. Und zur Winterzeit endlich, wo er von seiner Arbeit ausruhen kann und muss, tanzt und singt er wieder um sich die Zeit zu vertreiben. So tanzt und singt er durch alle Jahreszeiten hindurch, drinnen und draussen, weil das innere Leben und das äussere Leben ihn dazu reizt.
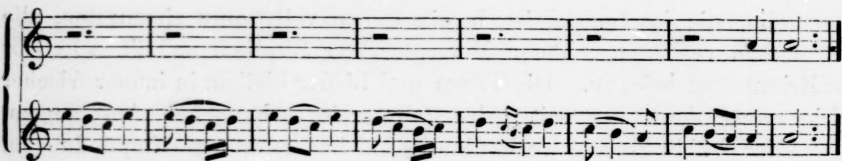
Der Dorfkreis hat es so eingerichtet, dass nur unverheiratete und jung verheiratete Mädchen und Männer tanzen. Ich habe wenigstens ältere Leute niemals tanzen sehen. Aber in den Städten, wo die nationalen Tänze und Lieder erst seit den 60er Jahren des vorigen Jahrhunderts eingedrungen sind, tanzt gross und klein, verheiratete und unverheiratete, alte Männer und alte Frauen, mit einem Worte, alles. Aber hier verwandelt sich der Stimmung erregende poetische Inhalt des Tanzes in einen mehr belustigenden.
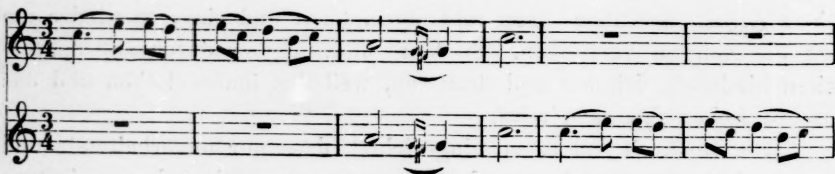
Die Armenier, namentlich in der Stadt, lieben auch die fremden Tänze, sowohl die europäischen wie auch die der andern kaukasischen Völker. Die kaukas. Tänze sind gewöhnlich Solo-Tänze oder Duette, die fremden Tänze werden besonders beim Festgelage und bei Hochzeiten ausgeführt. Sie haben aber nicht den natürlichen naiven Charakter wie die volkstümlichen armenischen Tänze.
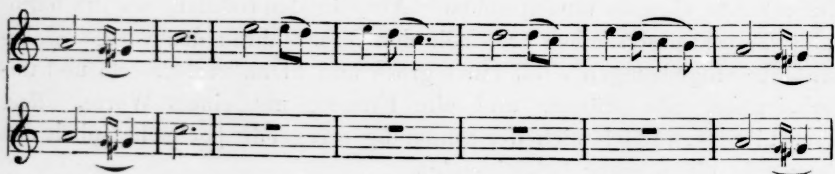
Etschmiadsin.
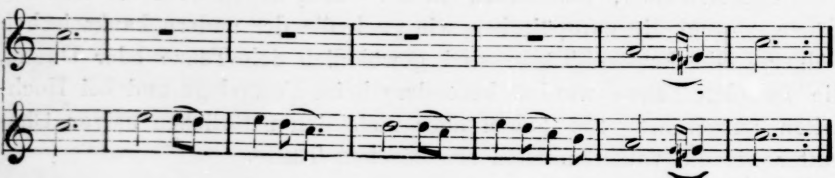
Andante sostenuto. (𝅗𝅥 = 126)

Allegro non troppo.

f diminuendo.
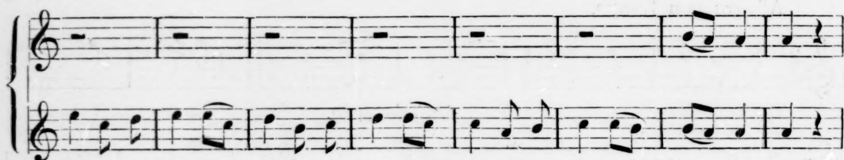
Allegro non troppo.

Presto.
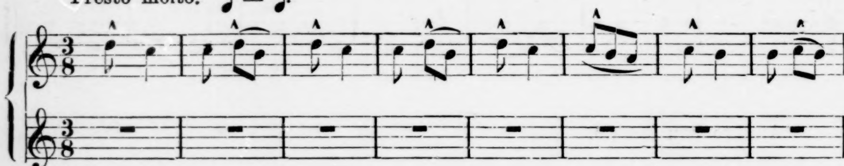
Allegro.
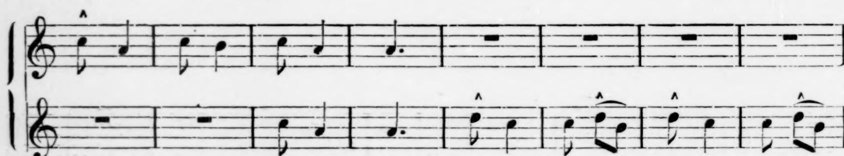
1
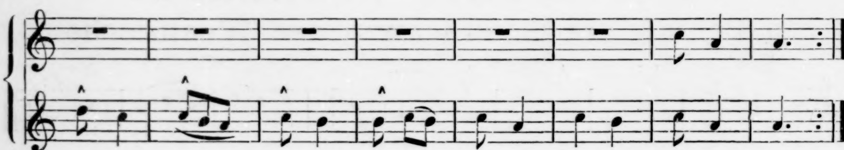
Andante sostenuto.
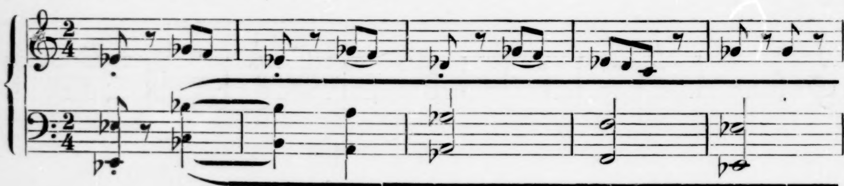

Presto molto. ♩ = ♩.
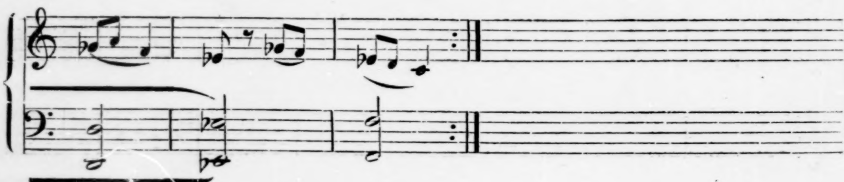

Andante quasi Adagio.

Kleinere mittelarmenische Texte.

Herausgegeben, mit Einleitung und Glossar versehen

von

Franz Nikolaus Finck.

A. Einleitung.

Zweite Hälfte. Vgl. S. 1 ff.

488, 1, 2 *անգաւ·* — 3, 6 *սպանանել·* — 4, 2 *տնաւրէնք·* — 9, 7 *ամպոխ·* — 10, 3 *եկեղեցոյն·* — 10, 4; 11, 1 *է աւր·* — 13, 6 *յեկեղեցոյն·* — 14, 5 *ստեցին·* — 15, 4 *և ոչ·* — 17, 2 *զսպանութիւնն, վասն որոյ պատրիարգն Թէոդորոս, որ առեալ էր յերաշխի զիշխանսն որոց խաւարեցան աչքն ել ի քաղաքէն և գնաց և է ամիս պատարագ ոչ մատեաւ ի Կոստանդինուպաւլիս և մեռեալ ոչ թաղեցաւ, զի բանդրեաց զքաղաքն և ապա գնաց·* — 18, 3 *Իռէսնո·* — 18, 5 *Ճարսնքէֆո·* — 19, 3 *Նորբոտին·* — 20, 7. 8 *աւգնական զՍալահատինն·* — 20, 2 *կռվեսցին·* — 22, 7 *չոգաւ·* — **489**, 1, 3 *Սուհառ·* — 1, 5 *Խսառանա·* — 1, 6 *ապըստամբեալ·* — 2, 2 *Մաւսլցոյն·* — 4, 1–10, 5 (*Նայց* ... bis ... *զերդմնազանգսն*) fehlt. — 11, 6 *Եմթա·* — 12, 7 *Նորբոտինն·* — 14, 2 *Սէֆըտինն·* — 14, 4 *զաւրս·* — 15, 7 *իշխաց·* — 18, 2–5 *մեռան Սէֆըտինն և Մելէք·* — 19, 2 *էառ* — 19, 4–20, 1 *Յազըտին՝ միւս եղբայրն Սէֆըտնին·* — **490**, 1. 4 *ի վեց·* — 2, 1 *անաւրէնն·* — 2, 3 *Ենդրնիկոս·* — 2, 4 *սպանաւղն·* — 3, 1 *Ստեփաննեա·* — 3, 4 *յԵ.ք.քա·* — 4, 1 *և անկեալ·* — 6, 3 *Կոստանդինուպաւլիս·* — 7, 2 *ցաւակցաբր·* — 8, 1 *տղա·* — 8, 6 *ընտանացեալ·* — 9, 1. 2 *տանն թագաւորութեան·* — 10, 1 *զչարութիւնն·* — 10, 3 *և խեղդեաց·* — 11, 2 *զմայր·* — 11, 5 *ծովն·* — 12, 7 *տանն·* — 13, 2–15, 1 (*և չորեքտասան* ... bis ... *Յունաց*) fehlt. — 15, 8 *կնութիւն·* — 16, 4 *Նեյխարա·* — 17, 3 *զՖռանգսն·* — 17, 4 — 18, 3 (*զորս* ... bis ... *գաւառսն*) fehlt. — 20, 3 *կոչել·* — 22, 3 *էթէ·* — 23, 2–5 (*փոխանակ* ... bis ... *մեռցի*) fehlt. — **491**, 4, 5 *ասէր·* — 8, 9 *պղծո·* — 10, 5 *աւծ·* — 11, 1 *զՓիսիկտ·* — 12, 7 *մտեալ·* — 15, 6 *տային·* — 16, 5 *բերին·* — 17, 2 *և պյրեցին·* — 18, 3 *տիրացեալ·* — 19, 3 *ամիրաաւքն·* — 20, 5 *Տոպաքո·* — 21, 1 *Ֆռանգացն·* — 22, 1 *աւգնութեամբն·* — 23, 7 *զըերդսն·* — 24, 1 *ծովեզերէաւքն·* — **492**, 2, 5 *աւգնել·* — 2, 6

նմա. — 3, 3 քաւր. — 4, 3 անուամպն. — 4, 5. 6 և յոյժ տղա. — 5, 5 զՄծւին. — 6, 5 Մաւսլա. — 7, 4 պաշարմանն. — 9, 1 ըզաւրսն. — 9, 4 ծառայութեան. — 10, 5 Մուֆարկին. — 12, 5 Խուզպտինն. — 13, 2—4 Ամթա և Մերտնա. — 14, 2 յԱրթուխեանց. — 15, 1 եկեղեցո. — 16, 3 ճշմարտութեանն. — 17, 3—5 զՄերտինն Հուսամըտինն որդին. — 18, 1 Խուզպըտնին. — 18, 3 Սմըտինն. — 18, 5 Նալուա. — 19, 2 զԽարդբերդ. — 20, 1 Միրան. — 20, 3 Խլաթա. — 21, 4 Պակդամուր. — 22, 1 (Եւ) fehlt. — 22, 6 Անտաքո. — 24, 1—3 զՍոլբէն զտէրն Կիլիկիո. — 25, 4 բանդի. — 25, 6 մտաւ. — 26, 4 ամարանն. — **493**, 1, 6 Սոլբենա. — 3, 1 խնամայէր. — 3, 4 շինութիւնն. — 4, 1 դիւրութիւնն. — 4, 4 ամաւթով. — 5, 4—7 եղբաւրն եւ Լևոն զՄսիս. — 6, 5 զՍոլբէն. — 12, 3 պաճառն. — 12, 6. 7 որք բացաւթեա. — 13, 2 խորանաւք. — 14, 5 յեղանակն. — 15, 4 Հարաւո. — 16, 1 աւգոյն. — 17, 5 Հիւսիւսի. — 18, 1 ըռատութեան. — 18, 2 ջըո. — 18, 4 զաւվութեան. — 19, 2 աւգոյն. — 21, 2 պանտըխտանան. — 22, 3 զաղքատութիւնս. — 23, 3 զայլոյն. — 24, 2 և առաւել. — 24, 4 այլոց. — 25, 3 շարթելով. — **494**, 1, 4 գտին. — 2, 1 Քուրթ. — 2, 4 Ըպխթանա. — 3, 6 զնոսա. — 4, 4 սպաննին. — 5, 2 Քուրթն. — 6, 1 Թուրքն. — 7, 4 Քուրթն. — 8, 1 կոտորեցաւ. — 10, 4 Ճզիրա. — 10, 7 Տուրաւտնա. — 15, 6 Տարաո. — 16, 4 Մծբնա. — 16, 6 զաւրացաւ. — 17, 2 Քուրթն. — 19, 1 Հազարսն. — 19, 2 (արսն) fehlt. — 20, 4 բնակութիւնս նոցա. — 21, 5 զկարասի. — 23, 3 Քրթաց. — 23, 5 մեծաց. — 24, 5 անցցին. — 25, 5 մոռացունք. — **495**, 1, 2 մնացեալք. — 2, 5 Կիլիկեցւոց. — 4, 1 քանզի զկնի. — 4, 3 անցանելո. — 5, 4 Քըրդացն. — 6, 1 խղճալո. — 6, 4 Թուրքն. — 7, 7 Թլպամէ. — 8, 7 զքրիստոնեայսն. — 10, 6 շրջագա. — 11, 1 Թուրքմնին. — 12, 3 խնամարկէին. — 13, 4 զազգս քրիստոնէից. — 17, 1—18, 2 Ի թուին Հայոց ոլը զաւրացաւ. — 20, 3 զԵգիպտացիք. — 21, 3 զՊտուխս և. — **496**, 3, 1 մէքենայից. — 3, 8 գնաց. — 4, 3 լեգէոնին. — 4, 4 իւրո. — 6, 6 կրեաց. — 7, 3, 4 յառաջին ելանելն. — 8, 2—9, 4 սպառազինաւքն զորս կորոյսն և տկարացաւ որ էր լգո. — 10, 5 զթիւնս. — 10, 6 տրտմութեանցն. — 11, 3—5 աւր թափելո զնա. — 12, 1—17, 5 քանզի եհաս Սալահատինն մինչև ի Տապարիա և բնակեցաւ անդ. — 18, 4—6 ընդդէմ նորա ի պատերազմն. — 19, 2 յիշատակեցաւ. — 20, 2—**497**, 23, 3 (և քննեցան . . . bis . . . փրերացն գովելեաց) fehlt. — 23, 4 և յաղթեցան քրիստոնէքն առաջի անաւրէն Սալահատնին և անաւրէնքն զհետ մտեալ անխնա կոտորեցին զնոքա և զթագաւորն Երուսաղէմի կալանաւոր արարին և զբրինձն Անտիոքա, և. — 24, 5—25, 1 յ̄ անձինս. — 25, 4 Անտիոքա. — **498**, 1, 2—7 և ազաւթեաց Մահմետա. — 3, 5 յԱքքա. — 4, 8 նավիւք. — 5, 4 Կիսարիա. — 5, 6 Նազարեթ. — 6, 1 Ճաֆն. — 8, 2—19, 1 (Եւս է . . . bis . . . արժանաւորութեանց) fehlt. — 19, 2—23, 2 և անտի գնաց ի

ի յՌ․սխալան և խաւսեցաւ կակղութեամբ․ — **499**, 1, 6 նղքաւք․ — 3, 5 Սուր․
— 4, 1—6, 3 (*որ է* . . . bis . . . *պահապանքն*) fehlt. — 7, 4 յաղթութեամբն․ —
8, 2 զպողվատ․ — 13, 3 անդանաւր․ — 15, 4 տալ նոցա․ — 18, 2 մաւրէ․
— 19, 3 արտասուս և․ — 20, 3 և որ․ — 20, 6 տեղն․ — 22, 6 ծերս․ —
24, 5 զաւրաց․ — **500**, 1, 1 յաղխւսագործութիւնս․ — 2, 3 և ազատածին․ —
2, 5 Սիոնի․ — 3, 3 գործ․ — 3, 5 Իսրայեղի․ — 7, 2 իւր․ — 7, 4 սեփհականել․
— 9, 1 քրիստոնէից․ — 9, 2 զորս․ — 11, 1 աղաւթեցին․ — 12, 1 եդ․ —
12, 7 մնցէ․ — 13, 3 քրիստոնեա․ — 14, 2 լեցի․ — 16, 6 աղաւթականք․
— 16, 7 տայցեն․ — 17, 6 (*մարդոյ*) fehlt. — 22, 3 հանճարա (dahinter eine
Lücke) — **501**, 1, 7 Դպնին․ — 4, 3 թուին Հայոց․ — 7, 1 ըղաւրս․ — 8, 3
(*զնոսա*) fehlt. — 9, 3 գտեալ․ — 9, 6 քարայր․ — 10, 2 թերահալ արծաթով․
— 10, 8 ո (vor ո eine Lücke). — 15, 4. 5 Սալահատինն յերկիրն․ — 16, 1
Սեհունին․ — 17, 5 Ճ՛էպէլի․ — 20, 3 դարպասկն․ — 22, 2 իւրո․ — 22, 6
տանն․ — 23, 1 Մոլմա (dahinter eine Lücke). — 23, 4 ըղաւրս․ — **502**, 1, 1
պարգևաւք․ — 1, 4 ոռճկաւք․ — 2, 1 սիրելեաց․ — 3, 4 զաւրաքլուխն․ —
4, 2 ասլանա․ — 5, 1. 2 որդոյն իւրո․ — 6, 2 յանկուցեալ — 7, 2 զաւրաց․
— 7, 5 հաւրն․ — 8, 5 որդոյն․ — 9, 4 զդիպիլն․ — 10, 1 շահ․ — 10, 3
Եզնկային․ — 10, 6 փեսա․ — 12, 1 սիրո․ — 13, 1 և ամաչեցին․ — 13, 5
զաւրքն․ — 14, 3 որդոյն․ — 14, 8 ժամն․ — 15, 1—16, 1 խաղաղութեամբ
խաւսեցաւ սուլտանն ընդ ամենեսեան․ — 16, 3 և զկնի․ — 17, 1 ի
յապստամբացն․ — 17, 4 անձինք․ — 18, 1 զաւրագլուխն․ — 18, 4 որդոյն․
— 19, 3 յորդոցն․ — 20, 2 Յաղբտին․ — 20, 3 Իսաւրաւ․ — 22, 1—23, 1
Ի թուին Հայոց ի ոխա․ — 23, 4 Ֆռանգաց․ — 23, 5 խառնիճաղանջ․ —
25, 5 քրիստոնէից․ — **503**, 1, 5 յաւժարութեամբ․ — 2, 7 ի մինայն․ — 3, 5
զՌ․քա․ — 5, 6 մարտընչէին․ — 7, 2 աւգնել․ — 8, 1 Ֆռանգքն․ — 8, 5
բազումս․ — 9, 4 ջրաղացս և ջորաղացս․ — 10, 7 յամէլն․ — 11, 1 անտ․ —
11, 4 Ռ․լամնաց․ — 11, 6 գնաց․ — 13, 2 Կոստանդինուպաւլիս․ — 17, 1 քա-
րաժառաց․ — 18, 3—5 աւր ըստ աւրէ․ 22, 1. 2 նոցա ընդունելութիւնս․ —
504, 2, 2 Սելևկիա․ — 3, 4 լոկանալ․ — 4, 1 և յանկարծակի․ — 5, 3 ընգղ-
մեցաւ․ — 6, 7 գտեալ․ — 8, 1 զնա․ — 8. 5 զնա և մանաւանդ զանձինս մեր
չեմարժան լեալ․ — 9, 2 զաւրքն․ — 14, 4 Կիլիկիոյ․ — 12, 1 Ուոփրենա․
— 12, 3 Ստեփաննեա․ — 13, 3 ըղաւրսն․ — 16, 1 յեղանակին, — 16, 5 ա-
ռաջնորդք․ — 17, 3 յՌ․ք․քա․ — 17, 6 զքաղաքն․ — 19, 6 նղքաւք․ — 20, 5
Ֆռանգաց․ — 22, 5 ևթն․ — [է]․ — **505**, 1, 4 աղաւթս․ — 4, 1 զՌ․քա․ — 4, 7;
5, 1 զքեռորդի․ — 5, 2 Ընկլիզաց․ — 6, 1 Ռ․քառ․ — 6, 5 համպաւ․ — 10, 4
ի վեց․ — 11, 6 Կաւնն․ — 13, 3—14, 2 Յետ մահուանն Իոլիճասլանա առին
զթագաւորութիւն բժ ան որդիքն նորա․ — 15, 4 միո․ — 16, 7 որդի․ — 17
Եկաց Սալահատին աւագ որդին ի Դամասկոս․ և երկրորդն․ — 18, 3—5
երրորդն ի Հալպ․ — 18, 7 կոչեաց․ — 22, 4 զՈւռհա և․ — 22, 6 և զՄեր-
տին․ — 23, 1 և զՄուփարկինն և․ — 23, 3 և զԻոլաթճապար․ — 24, 1 և

զԲհարաք· — 24, 6 յետո· — 24, 8 զՄծբին· — 25, 2 զՈաղա· — **506**, 1, 3 Մաւսլա· — 2, 6 Ջզիրո· — 3, 2 Շնշարո· — 3, 5 նոքաւք· — 5 Մաւսլ· — 6, 4 և յորժամ· — 7, 3 Յազրտինն, որդի իւր· — 7, 4—8, 3 (և առ . . . bis . . . որդի իւր) fehlt. — 10, 4 Անտաքո· — 12, 4 Ոովբենա· — 12, 5 եղբաւր· — 13, 4 Հեռի յԱքայո· — 13, 7 աղաչանաւք· — 14, 4–16, 1 (զի այր ··· bis ··· Հեռի) fehlt. — 19, 7 Փռանգաց· — 22, 2 ղայն· — 24, 1 աւստար· — 25, 5 որո· **507**, 1, 4 Խոլիճասլանա· — 4, 2 Կաւնն· — 4, 4 կրսերն· — 5, 4 Նիոկեսարն· 5, 6 այլքն· — 7, 4 և մանաւանդ· — 8, 6 զվերին· — 10, 6 բաժին· 12, 1–13, 4 Իսկ սուլտանն Մսրա Մելէք Յաղիզն եկն ի վերայ եղբաւր իւրո· — 14, 3–5 Մելէք ըլ Յէտլն հաւրեղբայրն· — 16, 5 նենգութիւն· — 17, 5. 6 սուլտանին Մսրա· — 23, 2 Ուռհա· — 23, 6 Ոաղա· — 24, 6 Փռանգին· — 25, 3 թշնամեացն· — **508**, 1, 1 նմա և· — 1, 5 հաւր· — 2, 1 իւրո· — 3, 7 էթէ· — 4, 5 զամենայնն· — 6, 5 յՈաղա· — 6, 6—7, 2 (որ · · · bis · · · զնա) fehlt. — 7, 4 նոքա· — 8, 4 ընգալան· — 9, 5 և դարձաւ· — 10, 2 ի յՈւռհա· — 12, 1 հաւրեղբաւրն· — 13, 1 և յայնմանէ· — 16, 2. 3 Մելէք Յէտլն· — 18, 1. 2 առաւելութիւնն· — 20, 2 յինչսն· — 20, 9 եղբաւրորդոյն· — 21, 1 իւրո· — 24, 9 կնքեաց· — **509**, 3, 2 աւգնել· — 4, 3 ընգեաց· — 5, 4 որ· — 7, 3 աւգնականին· — 8, 5 բարի ոք· — 9, 1 կարգաւորէր· — 10, 3 ձեռաւք· — 12, 5 վանաւրեայս· — 13, 3 առատապէս· — 14, 4—15, 2 (այլ և · · · bis · · · նոցա) fehlt. — 15, 3 գեաւղս· — 16, 5 գրէթէ· — 17, 4 իւրո· — 20, 3 փարթամացոյց· — 21, 3 .քրիստոնէից· — 21, 6 զՓռանգաց· — 22, 5–7 զԱրացն չպահելով· — 23, 7 նա· — 24, 3 ազգս· — **510**, 4. 5 (և աշխարհականաց) fehlt. — 6, 1 անկարաւտք· — 7, 3 է· — 7, 5 այսաւր· — 10, 5; 11, 1 թագաւորութեանն իւրո· — 12, 1–3 որդո բրընձին Անտիոքա· — 13, 1 Փիլիպ· — 13, 6 գրաւեալք· — 14, 1 (զնա) fehlt. — 14, 2 զերդմամբ· — 14, 5 զդաւանութիւնն· — 15, 2 ղաւրէնս· — 15, 6 կացեալ· — 16, 4 հաւրէն· — 17, 5 (և) fehlt. — 19, 1 ըմպոնեցին· — 20, 4 վճարեցաւ· — 21, 2. 3 խնդրեցին զորդին· — 21, 4 (Կոստանդեայ) fehlt. — 22. 2 Կիլիկեցոց· — 25, 4 զՊայազատն· — 26, 4 Փռանգաց· — **511**, 2, 2 կենաւք· — 3, 1 և հաճո· — 3, 4 գովեալ· — 4, 1 բարէսէր· — 4, 2 կամաւք· — 5, 4 Հեթմո· — 6, 3. 4 տղա տիաւք· — 9, 1 և յարդեան· — 9, 4 զթագաւորութիւնն· — 10, 4 աւր· — 11, 1 աւրէ· — 11, 8 թագուհեաւն· — 12, 4 որդովք· — 15, 12 (և մարդասիրի) fehlt. — 17, 2 ընդարձակել· — 17, 4 տարածել· — 19, 1 իւրեանց և յորդիս որդոց· — 19, 4 գալուստ· — 21, 2 մերո· — 22, 1 աւրհնեալ յաւիտեանս· — 22, 3 հաւր· — 22, 4 և ընդ· — 22, 6 հոգւոյն· ամէն· ամէն:

7. auf Bl. 213a – 216a eine bisher noch nicht veröffentlichte Beschreibung der sieben allgemeinen Konzilien (Nicäa, Konstantinopel, Ephesus, Chalcedon, Konstantinopel, Nicäa) mit der Überschrift: Վասն տիեզերական սիւնհոդոսացն, թէ երբ և վասն որոյ և յորում

տեղւոյն ժողովեցան և զով որ նզովեցին։ Պարտէ գիտել էթէ Չ̅երրորդ ժողովք եղեն։ [Text III.] Vgl. Dashian: Katalog d. arm. Handschr. i. d. Mechitharisten-Bibliothek in Wien, Nr. 398, 6c und 515, 7.

8. auf Bl. 216b—217a 16 ein bisher noch nicht veröffentlichtes Verzeichnis von Städten, Flüssen etc. und deren Erbauern bezw. Benennern mit der Überschrift: *Այս են քաղաքք և շինաւղք նոցին։* [Text IV.]

9. auf Bl. 217a 17—217b 5 eine bisher noch nicht veröffentlichte kurze Beschreibung der Flüsse Ganges, Nil, Tigris und Euphrat mit der Überschrift: *Չորս գետքն են։* [Text V.]

10. auf Bl. 217b 5—218b eine noch nicht veröffentlichte Beschreibung von 42 Flüssen mit der Überschrift: *Գետք և գնացք նոցա մեծ և անուանիք իբ̅։* [Text VI.]

11. auf Bl. 219a—221a eine noch nicht veröffentlichte Beschreibung indischer und persischer Städte mit der Überschrift: *Անուանք քաղաքացն Հնդկացն և Պարսիցն։* [Text VII.]

12. auf Bl. 225a—235a 5 eine bisher noch nicht veröffentlichte Beschreibung der Patriarchalverfassung mit der Überschrift: *Կարգադրութիւն Աստուծով սրբոց մայրաքաղաքաց և մետրապաւլտաց և արհեպիսկոպոսաց սահմանեալ ըստ առաքելական և պատրիարգական աթոռոց. և եղաւ այս կարգ աստիճանացս քահանայապետից ըստ տիեզերական ժողովոց աւրինաց*, und zwar

a. auf Bl 225a—225b 25 eine Beschreibung der fünf Patriarchalbezirke Rom, Konstantinopel, Alexandria, Antiochia, Jerusalem, ohne besondere Überschrift. [Text VIII.]

b. auf Bl. 225b 26—226a 9 eine kurze Angabe über die Kirchenbezirke von Grossarmenien und Cypern mit der Überschrift: *Իշխանութիւն Հայոց մեծաց*, übereinstimmend mit dem letzten Abschnitt der im Folg. unter c erwähnten Abhandlung von Epiphanios.

c. auf Bl. 226a 10—235a 5 eine Übersetzung der „*Ἔκθεσις πρωτοκλησιῶν πατριαρχῶν τε καὶ μητροπολιτῶν*“ des Erzbischofs Epiphanios von Cypern hgg. v. F. N. Finck (*Եպիփան Կիպրացու ἔκθεσις πρωτοκλησιῶν πατριαρχῶν τε καὶ μητροπολιτῶν Հայերէն և յունարէն հրատարակեց Ֆրանց Նիկոլաուս Ֆինկ*, *Մարբուրգ* 1902.)

13. auf Bl. 235a 6—245a eine Übersetzung der *Τάξις τῶν πατριαρχικῶν θρόνων* des Nilos Doxapatres, unter Berücksichtigung von zwei anderen Handschriften hgg. v. F. N. Finck (Նեղոս Դոքսապատրի կարգաւորութիւն պատրիարքական աթոռոցն, հայերէն և յունարէն հրատարակեց Ֆրանց Նիկողայոս Ֆինկ, Ս. Էջմիածին 1902.

14. auf Bl. 245b — 247b 16 eine noch nicht veröffentlichte Abhandlung über Würden und Ämter in der Kirche, übersetzt von Nerses von Lambron, und zwar

a. auf Bl. 245b—247a 12 über 16 Ämter mit der Überschrift Արժանապատուութիւն ի կաթողիկէ եկեղեցւոջ, զոր կալցին ժառանգաւոր սարկ;

b. auf Bl 247a 13 – 247b 16 über 9 Ämter mit der Überschrift Կարգ երգողացն որք ոչ լինին սարկաւագք, այլ կէս սարկաց և երգողաց և ընթերցողաց և զայլ որ հանգոյն սոցին աշտիճանաց կալցին զձեռնադրութիւնս:

Am Schluss steht: Տեառն Ներսիսի է թարգմանեալ եպիսկոպոսի Տարսոնի այսոսիկ կարգաւորութիւնք: [Text IX.]

15. auf Bl. 247b 17—21 einige bisher nicht veröffentlichte Angaben über Gewichte mit der Überschrift Յաղագս կշռոց. [Text X].

16. auf Bl. 248a 1—11 eine noch nicht veröffentlichte kurze Geschichte der Abstammung der Jungfrau Maria mit der Überschrift Այլուստ. [Text XI.]

17. auf Bl. 248a 12—15 eine noch nicht veröffentlichte Angabe der die sechs Zeitalter bestimmenden Ereignisse mit der Überschrift Այլուստ. [Text XII.]

18. auf Bl. 248a 16—248b 5 eine noch nicht veröffentlichte Notiz des Katholikos Nerses über den König Seleukos, dessen Kinder und die zu deren Ehren erbauten Städte unter Berufung auf Abu-Sajid (اباسعيد) mit der Überschrift Տեառն Ներսեսի գտեալ հարցմամբ ի յԱպու-Սաա իմաստասիրէն [Text XIII.]

19. auf Bl. 247b 6—11 eine noch nicht veröffentlichte kurze Notiz über die Ismaeliten, ohne Überschrift. [Text XIV.]

20. auf Bl. 248b 12—22 ein bisher nicht veröffentlichtes Verzeichnis der Schüler Sahak's und Mesrob's. [Text XV.] (Nr. 20, 21 u. 22 m. d. Überschrift Այլուստ).

21. auf Bl 248b 22—249a 9 bisher nicht veröffentlichte Chronologische Angaben: Ըստ Եսայի գրին ժամանակագրի. [Text XVI]

22. auf Bl. 249a 10—249b 1 einige noch nicht veröffentlichte Bemerkungen über griechische Götter und Helden. [Text XVII.]

23. auf Bl. 249b 2—17 eine noch nicht veröffentlichte kurze Lebensbeschreibung des Aristoteles mit der Überschrift Յաղագս Արիստոտելի. [Text XVIII.]

24. auf Bl. 249b 18—250b 12 des heiligen Epiphanios Erklärung der Edelsteine mit der Überschrift Սրբոյն Եպիփանու վասն ականց պատուականաց, զանուանս նոցա պատմէ, im Wesentlichen übereinstimmend mit der Bazmavep XIV, (Jahrg. 1856) S. 46—49, in der linken Spalte veröffentlichten (kürzeren) Rezension. Im folgenden Verzeichnis der abweichenden Lesarten beginnt die Zeilenzählung mit der ersten Zeile des Textes (nicht der Seite) Առաջին ակն etc.

46, 2, 3 շափեղա. — 3, 3 ամէթիստոս. — 4, 1 բիրեղ. — 5, 3, Յուդայ. — 8, 4 արենատեսիլ. — 9, 1 գտան. — 10, 1 զաւրութիւն. — 11, 4 վերս. — 13, 1 Տպաղէ. — 13, 4 զաւրութիւն. — 15, 4 յեսանն. — 15, 6 զեղ. — 17, 3 ջրմոլութէ. — 17, 4 աւկտէ: —

47, 3. 2 յԵթոպիա. — 3, 4 ե. — 3, 5 Փետոն. — 4, 2 էթէ. — 5, 1 տա. — 7, 1 Լեբիացոց. — 8, 1 զաւրութիւն. — 11, 6 Հնտիկք. — 12, 1 զաւրու-թիւն. — 12, 5 սնկանց. — 13, 1 աւկտել. — 13, 4 աւծեալ. — 15, 4 զմրխոյ. — 17, 2 Կաաբիացոց:— 18, 3 երկընչին. —

48, 1, 1 Լեգիրոն. — 3, 2 Եթոպայէն. — 4, 2 տալոյ. — 4. 4 կողէնոյ. — 6, 3 զաւրութիւն. — 6, 6 կենա սա. — 7, 1 նա. — 7, 4 աւկտակար. — 9, 5 Սկիւթացոց. — 10, 3 յակընդի. —

49, 1. 1 տեսլեամ. — 1, 5 աւձից. — 2, 4 աւկտէ. — 4, 1 փեղոսկրի. — 7, 4 Լիբէացիոց. — 8, 4 զանձրեւսն. — 12, 2 որոմայնածից. — 12, 3 աւ-կտէ. — 13, 3 ըմպէ. — 15, 1 աւղանմմն. — 17, 2 Եփրատա. — 18, 2 երև. — 23, 5 սա աւկտակար. — 24, 1 ապի և սա ի. — 24, 2 Հնտիկ. — 24, 4. 5. 6 fehlen. — 25, 3 գեղեցկատեսիլ: ՙԼորոգողին զոսա Աստուծոյ ծն փառք յամենայն բերանոյ: . — 28: 5 տեսակաւք. —

25. auf Bl. 250b 13—252a 27 eine noch nicht veröffentlichte Abhandlung über die Edelsteine, ihre Eigentümlichkeiten und Heilkräfte von Mechithar Heratsi mit der Überschrift Մխիթար իմաստուն բժշկապետի վասն քարանց և յատկութեանց նոցա և բժշկութեան նոցա. [Text XIX.]

26. auf Bl. 252b eine noch nicht veröffentlichte kurze Nachricht über sieben Sekten in frühchristlicher Zeit unter Berufung auf Josephus. [Text XX.]

27. auf Bl. 255a—256a 8 zwei noch nicht veröffentlichte Belehrungen des Katholikos Gregor, überschrieben Բան պիտանի Գրիգորիսի կաթողիկոսի. Das zweite Stück trägt die Überschrift Այլ ինչ Գրիգորի. [Text XXI.]

28. auf Bl 256a 9—23 eine noch nicht veröffentlichte Erklärung von Gewichten mit der Überschrift Գիտութիւն յաղագս կշռոց. [Text XXII.]

29. auf Bl. 256a 23—26 die Namen von 12 berühmten Bergen, wie folgt: Այս են անուանք ժբ ան լերանց անուանեաց: Լիբանան, Կաւկասոս, Աւրոս, Ատղաս, Պառնասոս, Կեթրոն, Եղիկոն, Պարթենիոս, Մասիք, Գաւկաբանոս, Պէնիոս, Ուղիմպոս: Vgl. Hschr. 102 des Klosters Etschmiadsin (vom Jahre 971) Bl. 36a, in einer geschichtlich-geographischen Arbeit eines gewissen Andreas: Այս են անուանք տասներկուց լերանցն անուանեաց: Լիբանան, Կաւկաս, Տաւրոս, Ատղոս, Պառնասոս, Կիւթերոն Եղիկոն, Պարթենիոս, Մասիք, Գիւկաբանոս, Պենիովս, Ողիմպոս:

30. auf Bl. 256a 26—256b 5 die Namen der (angeblich) grössten Flüsse mit der Überschrift Գետք մեծամեծք և անուանիք ի: [Text XXIII] in besserer Redaktion Hschr. 102 Bl. 36 b.

31. auf Bl. 256b 5—269b 24 die Geographie des Moses von Chorene, und zwar

auf Bl. 256b 5—268a 8 Kap. II bis zum Schluss mit der Überschrift Աշխարհագրութիւնք հատած բ;

auf Bl. 268a 9—269b 24 das erste Kapitel mit der Überschrift Ահա կատարեցան տիեզերք: Տշգարհագիր [= Աշխարհագիր].

Im Folg. verzeichne ich die abweichenden Lesarten des vorliegenden Textes von der Venediger Ausgabe: Սրբոյ հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ մատենագրութիւնք. Երկրորդ տպագրութիւն. ի Վենետիկ ի տպարանի սրբոյն Ղազարու յամի 1865 ռյժդ, S. 585 ff.

585, 3, 2 աշխարհագրութեանց. — 6, 6 յոլով եղեալ. — 6, 8—7, 4 հարկաւորեմք յարտաքինսն ձեռնարկեալ որ զաշխարհագրութիւնսն. — 10, 2 երկրաչափութիւն. — 11, 5 խոկացին. — 12, 6 կացեալք. — 13, 2—6 և տուընջեան և գիշերոյ զմեծութիւն. — 14, 5 երկնի. — 14, 10 երկրի. — 15, 1

երևելոյ։ — 15, 3 (*և*) fehlt. — 15, 4 *զընութիւն։* — 16, 1 *մէջաւրէական։* — 16, 3—6 *զգիծն ունելով ասպարէսական չափով։* — 18, 2 *զկականսն։* — 18, 4 *փոփոխեալսն։* — 18, 6 *այլոր։* — 19. 1 *այլապէս։* — 19, 4 (*որ*) fehlt. — 20, 2 *ամենեքեան մնանեն։* — 21, 5. 6 *կալով ի վերայ։* — 21, 9—22, 7 *Հիւսիւսական կողմանէ ասպարիսաւք չե երիեկաւք։* — 23, 2 *զԹնուղիս։* — 23, 6 *զՀիւսիւսականաց։* — 24, 4 (*իբրև*) fehlt. — 24, 7 *լայնութեան։* — **586**, 1, 1 (*չափ*) fehlt. — 1, 4 *ժե և։* — 2, 1 *որ ի մէջաւրական։* — 2, 2 (*շրջանակն*) fehlt. — 3, 2 *երեք։* — 3, 3 *բիւրաւքն։* — 3, 5 *վեցհազարեկիւք։* — 4, 2 *չափոց։* — 4, 4. 5 *մեծ շուրջունողութեամբ։* — 6, 3. 4 *զայլս երևեցուցաննեն։* — 6, 6 *Թէոդորոս։* — 7, 3 (*մեզ*) fehlt. — 7, 5—7 *Թե Պ խեռիկոնն։* — 8, 4 *զտուռային։* — 8, 5 *միջներկնէ։* — 9, 2 *զդադա։* — 9, 5 *կիւռիա։* — 9, 7—10, 4 *յՄլիա նաւելով ընդ մէջ երկրական։* — 10, 5 *ըստ անամբոս։* — 11, 10 *ապռոտիկոն։* — 13, 1 *գաւտին։* — 13, 3 *ընդդէմ։* — 13, 4 (*մէջ*) fehlt. 14, 1—3 *եԹովպայեցւոց ճանապարհորդութեանն յՄկէեսնումբ։* — 15, 3 *զՊռաւսոն։* — 15, 7 *շաւղաւքն։* — 16, 1 *յաներևական։* — 16, 3 (*ի*) fehlt — 17, 3. 4 *նաՀանգացն զմինն։* — 17, 7 *Հարաւոյ։* — 18, 1 *միջաւրէական։* — 19, 1. 2 *նմանէն յառջնային։* — 19, 4. 5 (*և է*) fehlt. — 19, 7 (*երկրորդն*) fehlt. — 20, 1 *աւինիս։* — 20, 4 *ժգ ևս կգ և։* — 20, 5 (*երկրորդն*) fehlt. — 21, 1. 2 *Մղեքսանդրիայ, և սա ժամա։* — **587**, 1, 2 *ամենայնք։* — 1, 3 *դ։* — 1, 5 *Պռաւդորոս։* — 2, 2 *և կարևոր։* — 2, 4 *Համաչափութիւնսն։* — 3, 2 *ե։* — 3, 4 *Քրռով։* — 3, 5 *զ։* — 4, 2 *Կոստանդինուպաւլիս։* — 4, 3 *է։* — 5, 1 *Սիւթիա։* — 5, 4 *աշխարՀաց։* — 5, 5. 6 *ըստ դ ցին։* — 5, 7 *սեցան* (davor eine Lücke). — 6, 5. 6 *զտիեզերական զստորագրութիւնսն։* — 8, 4 *նմանութեանն։* — 8, 6 *գնդոյն։* — 9, 1 *ասոխակական։* — 10, 5 *վերնաչափութիւն։* — 11, 5 *երևեցելոցն։* — 12, 1 *ասորոբոն։* — 12, 3 *զսկիաԹռոն։* — 13, 2 *դէոպէտռա։* — 13, 5 *ցամաքիչափութիւն։* — 13, 6 *որով։* — 14, 4 *ասպարիզաւք։* — 15, 1 *բնակութիւնս։* — 15, 4—16, 2 *սկիզբն արարեալ յարևմտից։* — 16, 6 *անծանաւԹ։* — 16, 7 *Յովկիանոս։* — 17, 2—4 *ծայրէն Սպանիայ աշխարՀէն։* — 17, 6 *ցարևելս։* — 18, 1 *զեզր։* — 18, 4. 5 *յանծանաւԹ երկիր։* — 20, 4 *գաւառյն։* — 20, 6 *զՀիւսիւսի։* — 21, 1 *յանծանաւԹ։* — 22, 3. 4 *ի յայրեալ գաւառյն։* — 23, 2 *յանծանաւԹ։* — 23, 4—24, 5 (*մասունս եԹնևտասն* . . . bis . . . *լայնութեանն*) fehlt. — 25, 6 *զայն։* 26, 4 (*և*) fehlt. — 27, 3 *անծանաւԹ։* — 28, 1 *Յորում։* — 28, 4 *տիեզերագրութեանց։* — 29, 2—4 *Պապա աղեքսանդրացւոց Համառաւտար։* — **588**, 1, 1 *զերկրագործութիւնն։* — 1, 3 *մեր և այլ։* — 2, 2 *զմեծամեծ։* — 3, 2 *որչափութեան չափոց։* — 3, 5 *յատկութեան։* — 4, 2 *կատրաց բարձ։* — 4, 4 *տեսութեամբ։* — — 4, 6 *աւգս։* — 6, 7 *ե։* — 7, 1 *նաՀանգդ։* — 8, 2 *կառճառատ։* — 8, 5 *ըստորակայ։* — 9, 1 *այս ինքն է որ։* — 9, 8 *զայլոցն։* — 10, 6. 7 *մասն է։* — 10, 10 *ասպարէս։* — 11, 1 (*և*) fehlt. — 11, 2—4 *ասպարէզ է Հեռակացութիւն։* — 12, 1 (*է*) fehlt. — 12, 5 (*է*) fehlt. — 12, 8 *աւգաչափութեան։* — 13, 1—4 *քայլ ճե և քայլն։* — 13, 8 *ոտն է։* — 14, 2—4 *և մղոնն է ե ասպարեզ։* —

14, 6 ասպարիսաց· — 15, 4 միով պակաս· — 16, 4 (զի) fehlt. — 17, 2 ո̄· —
17, 5 Հրասխն· — 17, 7 մողոն· — 18, 1 (է) fehlt. — 18, 3 աւդաշափութեամբ
երկրաշափութեան· — 18, 4 (է) fehlt. — 19, 1 է ի· — 19, 3 (երկրաշափու-
թեան) fehlt. — 20, 5 մասին· — 21, 1—5 մողոն, դ̄է̄, ի̄ը̄· — 22, 3 չափով·—
23, 3 գաւտայն· — 23, 6 միջաւրէական· — 24, 3—5 բնաւ ինչ ոչ· — 25, 3—
26, 3 այն արեգական եղանակ են ամառն ո յեղանական ձմեռնային փո-
խանցեալ· — 27, 1 վերադարձեալ· — 27, 5 զայրեգակն· — 28, 3. 4 լինել
զայս· — 28, 6 վեցերրորդ· — 589, 1, 1—4 վաթսներրորդ մասն լինել չափ
է զարեգակն·— 2, 3 արեգականն· — 3, 2 (է) fehlt. — 3, 3. 4 ութեւանս խ̄ ս·
— 3, 6 շաւղիցն· — 4, 1—5, 1 Նրբեցելոց բորբոքողութիւն ասացին զայրեալ
գաւտին· — 6, 1. 2 զնա ի բնակութենէս·— 6, 6 կիսագնդին· — 7, 2—9, 1 (ընդ-
դէմերկիր ··· bis ··· զոր) fehlt, — 9, 3 գաւսացեալ· — 9, 4—6 քան զնմա-
նէն· — 9, 7 (ասացին) fehlt. — 11, 1 զդէմն· — 12, 6· 7 զայրեալ գաւտմն·—
14, 4 Կոստանտիանոս· — 14, 6 (ի) fehlt. — 15, 1 տեղագրութիւնն· — 15, 2
(աւէ) fehlt. — 16, 1 արևելայ· — 18, 3—6 աւէ զՈվկիանոս շուրջ լինել· —
19, 5. 6 Հիւսիւսային արևմտից· — 20, 2 Հիւսիւսայի· — 20, 5 յերից· —
21, 5 (ի) fehlt. — 22, 7 զանծանաւթ· — 23, 1 երկրէն· — 23, 3—5 շրջապատել
զամենայն բնակութիւն մարդկային· — 24, 4—6 ծովացն մեծամեծացն զՀնդ-
կայնոցն· — 25, 1 (ասեմ) fehlt. — 25. 5 զկապբիականէն· — 26, 2 Սրականի·
26, 5 զերկիր· — 27, 3 զնոքաւք· — 27, 6 ճշմարիտ է· — 590, 3, 2 յունակա-
կաւն· — 3, 5 և մերոց· — 4, 1. 2 ես կայարանաց· — 4, 5—5, 2 անցանել·
յորմէ վարկանիմք և Հընդկականին· — 6, 3 պարունակել· — 7, 3 Պտղո-
մէոսի· — 8, 2—6 գաւտմն անցանին ի Հարաւ կողմն· — 9, 1—4 զայնոսիկ
ճրշգիւգրեցին և սաՀման· — 10, 1 յՄկիւամբայ· — 10, 3 ի Լուսնի· —
10, 8 յանծանաւթ· — 11, 5. 6 զանծանաւթ երկրաւ· — 12, 2. 3 մինչ ցՈվ-
կիանոս· — 12, 7 լռեաց· — 13, 1 զորս· — 13, 5 և· — 15, 2 (և) fehlt. — 15, 4
աւէ թէ· — 15, 6 Հիւսւսի· — 16, 2 էթէ· — 16, 6 ջուրց· — 17, 3—5 էթէ
Հրաման Տեառն· — 18, 2. 3 ջրոյ անծանաւթ· — 18, 6 պիտոյեանցանել· —
19, 1 և ոչ·— 19, 4 անծանաւթ· — 20, 1 ջրոյ·— 20, 6 զանծանաւթ· — 21, 2
և կամ·— 21, 4 զանծանաւթ·— 22, 3 մտածութեանց·— 23, 5 և· — 24, 4—6
Պապ աղեքսանդրացոյ երկրագործութեանն· — 25, 5 Կղաւդիա· — 26, 1
Պտղոմէէ· — 27, 2—6 գաւտոյն կրկնակի և ի Հիւսիւսի և ի Հարաւ· — 28,
4. 5 գաւտին յանծանաւթ· — 29, 3. 4 Տաբռոյբանի կղզոյ· — 30, 5 վտակն
- 30, 9 եթովպայս· — 591, 2, 5 (և) fehlt. — 2, 7—3, 2 ձկնկեր եթովպայե-
ցիսն յանծանաւթ· — 3, 4 Ովկիանոս է· — 3, 6 զևթիւռոս· — 5, 6 լե-
ռամբք· — 6, 7. 8 լայնութիւն չափոյն· — 7, 4 առ Հիւսիւսի· — 8, 2 լայ-
նութիւնն· — 8, 6—9, 4 կարկինէտեան ծոցոյն Պաւնտոսի առ Բեռսնիւ· —
10, 2 անծանաւթ·— 10, 4 և·— 10, 7 մասունսն·— 11, 1 Հիւսիւսոյ·— 11, 9
յարևելից·— 13, 1 զայսոսիկ·— 13, 5 և կամ· — 14, 1 անծանաւթ· — 14, 5
(է) fehlt. — 14, 7 և Ովկիանոս ծանաւթ· — 15, 1—3 Նաւագնացութիւն կղզիս

գ̅ · — 16, 3 Երանելեացն · — 17, 7. 8 ի Հիւսիւսայ · — 18, 5 մինեղուցն · — 18, 8 Սեպտէ · — 19, 3 է խաւթնեակ · — 19, 6 մողոն · — 20, 1 տեղոյն · — 21, 7 կեալ · — 21, 8 (այլ) fehlt. — 21, 9 կղզի · — 22, 2. 3 և Սկավկանոս · — 22, 6 Հիւսիւսի · — 24, 2 Քրէստանացոց · — 24, 6 (մեծ) fehlt. — 25, 1 որ · — 25, 3 յանծանաւթ · — 26, 6 Աղկանդրէ · — 26, 9 Գունթք · — 27, 2 են · — 28, 1 չկա · — 28, 10 անծանաւթ · — 29, 5–30, 1 ի̅ա յարևմտէ յՍվկիանոս · — 31, 2 երկրորդ · — 31, 4 որով · — 31, 8 առաջին · — 34, 3 անծանաւթ · — 34, 7 սիննեցւոց · — 35, 1 աշխարհաւ, — 35, 4–7 Հիւսիւսոյ Հընդկաւք և պարսիւք · — **592,** 1, 2 արաբացաւք · — 1, 5 եգիպտացաւք · — 2, 1 եթովպացաւք · — 3, 2 ծո̅վ · — 3, 3 Յունաց · — 4, 5 յԱսորիս · — 4, 7. 8 սահմանք ցարևելիցն · — 5, 1–3 Ասորաւք և փիւնիկացովք · — 5, 6; 6, 1 Հրէաստանիւ Հարաւոյ · — 7, 1. 2 Հիւսիւսոյ միջներկրայք · — 8, 3 ծովի · — 8, 4–6 (և ձգի ցԵգեր) fehlt. — 8, 8 (ի) fehlt. — 8, 9; 9, 1 Հիւսիւսոյ Եւրոպի · — 9, 7 Լիբիւ · — 10, 1 մի (dahinter eine Lücke). — 13, 4 Պաւղէտիւէովմէտայ · — 14, 1–15, 2 յարևելից Հայաւք · իսկ յարևմտից Հիւսիւսոյ Աղվանիւք · իսկ ի Հարաւոյ սկիւթացաւք · — 16, 1–3 կոչի արիական ումբաստակիք · — 17, 3–6 իսկ ի Հարաւոյ Մարաւք, Գեղաւք և Գելմաւք և · — 18, 5 Երասխեա · — 18, 6 (գետոյ) fehlt. — 19, 4 բաժանեալ · — 19, 6 յԵւրոպիէ · — 20, 3 և յԱսիայ · — 20, 6–21, 6 յարևմտական Հիւսիւսային կողմանէ Եւրոպի մինչև ի Տանայիս գետ · — 22, 2–6 կողմամբ Լիբի մինչև ցկարմիր · — 23, 4–7 սահմանաց յարևելակողմ զՀիւսիւսի · — 24, 4 զմէջ · — 24, 8 ցծանաւթ · — 27, 1 Պրտղոմէոս · — 27, 3 Արաբիայ · — 28, 4–6 աւետարանն զերջանիկն Արաբիա · — 29, 6 դըշխոյն · — **593,** 1, 1 բայց · — 1, 5 միաչաք · — 2, 1 ի ծայրիցն և · — 3, 4 (ըստ) fehlt. — 3, 6 Պտղոմեա · — 4, 5 զերկուս · — 6, 5 զՀիւսիւսայինն · — 7, 1 չափոյն · — 7, 6 եղեալ · — 8, 2 չափից · — 9, 6 զՀարիւրն · — 10, 5 նոյն գունակ · — 11, 3 յայրեցական ·· — 11, 4 գաւտո̅վ · — 11, 5. 6 կրկնեցաք ղուիթն · — 12, 7 ըզպտղոմէական · — 14, 4. 5 բաւանդակեցաք զՀասարակախաւսութիւնդ · — 15, 4 զաշխարհ · — 16, 3 գրից · — 16, 5 Պապ · — 17, 4 յարևմտէ · — 18, 2 (ծայրէն) fehlt. — 18, 3. 4 Սպանիա աշխարհէ · — 19 Աստանաւր աշխարհ Եւրոպայ ա̅ · — 20, 4–7 (իմ̅նկայ) մինչև ովկալով · — 22, 1 Հիւսիւսոյ · — 22, 5 Պիռենէ · — 23, 7–24, 2 և բաժանի նա ի · — 24, 5 (փոքունս) fehlt. — 24, 7 (և) fehlt. — 25, 4 զոր · — 25, 6 յիշատակել · — 26, 7 զգաւառս · — 27, 4 (և) fehlt. — 28, 5 Հզաւրս · — 28, 8 Հռակապս · — 29, 2 էթէ · — 30, 6 պատմութիւնսն · — **594,** 1, 1 Բրետանացւոց է · — 1, 7 Հիւսիւսային · — 2, 1 Սվկիանոսէ · — 2, 5 Սպանիա · — 3, 2 արևմտային · — 3, 4 Լիումբառնիա · — 4, 1 Ճ՚ղձկէն · — 4, 4 Հզաւրք · — 5, 5 արևելայն · — 5, 7 Ախուխտն · — 6, 8 տըզըկաձև · — 6, 9 բազմաճիւղք · — 7, 3 Հզաւր · — 7, 4 ի̅ե · — 8, 1 անտառք · — 8, 4 զկղզաւն · — 8, 6 կղզի · — 9, 1 ժ̅ե · — 9, 3 Թողիս · — 10, 1 Գաղիոս է · — 10, 4 Սպանիայ · — 11, 1–4 ի Հիւսիւսոյ և յարևմտից · — 11, 6 և · —

12, 3—5 ի Յունաց ծովուն յարևելից. — 13, 1—3 ի Գաղղիոս աշխարհս դ. — 13, 6 մեծք. — 14, 1 (երկու) fehlt. — 14, 4 Հզաւրք. — 14. 9 (զիւրև) fehlt. — 16, 1 Հզաւրս. — 16, 2 (և) fehlt. — 16, 3. 4 զաքն Սռանք. — 18, 1. 2 Գերմանացւոցն ի յելից. — 18, 4 Գաղլիոյ. — 18, 6; 19, 1 Հիւսիւսային Ովկիանոսիւ. — 20, 1. 2 ց Դանաւփ գետ. — 20, 3 Ռենի Գերմանի. — 20, 5 Ե̄. — 20, 7 մինն. — 21, 1 Գունդք. — 21, 6 ունի և. — 21, 8 Հզաւր. — 22, 7. 8 դ յոյժ մեծածաւս. — 23, 1. 2 ունի և երկաթակորութիւն. — 26, 2—4 է յելից կալով Գաղլիոյ. — 25, 1 Գերմանոյ. և. — 25, 4. 5 ակամբք Դանուբ. — 26, 4 Հիւսիւսոյ և. — 27, 4. 5 Յունիոն ծոցովն. — 27, 6 և ունի Դաղմատի. — 29, 2 դ̄ և. — 29, 5 և կղզիս. — 29, 7—30, 1 և լինի ի Դաղմատիայ գաղանս. — 30, 4 բունաւսս. — 30, 6 և. — 31, 1 իւր. — 31, 3 որսորդաց իւրոց. — 31, 6 (զնոսա) fehlt. — 32, 1—7 Իտալիայ է յարևելից Գաղլիոյ և առեալ ի. — 33, 1 և ի. — **595,** 1—5 և Հիւսիւսոյ ապահացովք և Ակոէ լերամբքն. — 2, 2 Հիւսիւսոյ և. — 2, 6 անդրիական. — 3, 4. 5 սիւղենական պիւղագոսին. — 4, 1 և ունի Իտալիայ. — 4, 4—6 քաղաքս և գաւառս. — 5, 6 և կղզիս. — 6, 2 մինն. — 6, 5 Պիղատոսն. — 6, 6 (էր) fehlt. — 6, 7. 8 ունի և մայրաքաղաքս երկուս. — 7, 2 Ռամենաւ. — 8, 2 Իտալիայ Համար. — 8, 6 Կաւսիկ. — 8, 8—9, 1 ի Սկիւռնոս կղզոջն. — 10, 2. 3 գաւառս ժ̄դ. — 10, 5 գետ. — 11, 6 արծաթն. — 11, 8 երկրաբուսակ. — 12, 1 (իբրև) fehlt. — 12, 2 ծներբեկ. — 13, 8 Սկեռնոս. — 14, 5 թևով. — 14, 7 Հիւսիւսոյ. — 14, 9 Հարաւ կոյս. — 15, 1 և ունի. — 15, 6 դժարս. — 15, 7; 16, 1 (և փոքունս) fehlt. — 16, 8 գաւառ. — 17, 2. 3 մանրուն կղզիս. — 18, 1 Սարդոնիա. — 18, 6 (է) fehlt. — 19, 6. 7 կալով Սարդոնիւ կղզոյ. — 20, 6 ի ծայրէ. — 21, 2 մղոն. — 21, 5 Ե̄. — 21, 6; 22, 1 (քաղաքք ինն) fehlt. — 22, 3 ժ̄ը. — 22, 6 լերինս. — 23, 3 Պառթենոս, յորմէ գետք բղխեն և Ռառկանոս. — 23, 6 (Հանապազ) fehlt. — 24, 7 արգևանդ. — 25, 2 (որոյ) fehlt — 25, 3 Հասարակն է. — 26, 1 Գերմանացւոց. — 26, 3 Հիւսիւսային. — 27, 1 յանծանաւթ. — 27, 4 ց Սեպիա. — 28, 1 Տաւնաւիս գետ. — 28, 3. 4 և ունի Սարմատիայ. — **596,** 1, 3 զ Բուռսուն. — 3, 1 և փոքր. — 4, 3 մինն. — 4, 8 Կեդարու. — 6, 3 ի յարևելից. — 6, 5 Դաղմատեա. — 7, 1—3 (առ երի Սարմատիոյ) fehlt. — 8, 8 Սկալավացւոց. — 9, 6 Գունդք. — 10, 8—10 կղզիս և լիճս. — 11, 3 Կոստանդինուպաւլիս. — 12, 1 Մակեդոնիայ. — 12, 5 պիւղագոսին. — 13, 3—5 Դաղմատիայ և Թրակիայ. — 14, 2 զ Ելլադայ. — 14, 3 և ունի Մակեդոնիա. — 14, 7 դ̄. — 15, 1 գաւառս. — 15, 4 ժ̄է. — 15, 6 զ̄. — 15, 7 կղզիս. — 16, 1 դ̄. — 16, 2—4 և լինի ի Մակեդոնիա. — 18, 1 Ելլադայ է և. — 18, 5 Մակեդոնիայ. — 19, 1 պիղագոսիցն. — 19, 2 և ունի Ելլադայ. — 19, 6 զ Եպիւռուզ. — 20, 1 զ Աքիա. — 20, 3 զ Եւբիայ. — 20, 4—6 ապառաժ և մեծ կղզի, զ Կրիտն. — 21, 4 ս Պեղոպոնիսոս. — 24, 1. 2 զ Պաւմեզոնոս.

ունի և մայրաքաղաք · — 25, 3. 4 կղզոջն Ձ․միւոս · — 28, 1. 2 Աշխարհ Լիբացւոց ը, առաջինն որ է Սինկուրուրա, Մարատանիայ Տինգանիայէ · — 29, 1 Սեփտեայ · — 29, 4. 5 աեմտով · — 597, 1, 1 և ունի Մաւրատանիայս · — 1, 5 ժգ · — 2, 2 զՊոոնիոն · — 2, 3 Պեգիոն · — 3, 1—4, 7 Մաւրատանիայ Կիտռայնիսայն յեւլից կալով Տիգոնէ և տարածի ի Հարաւակոյս առ ի շեղ զեւլէաւք · — 5, 1 և ունի · — 6, 1 Ե · — 6, 2 և .քաղաքս · — 6, 4 և գաւառս · — 7, 1. 2 պղընձափորանայս երկրին · — 7, 6—8, 5 յայս ընդիր տինաբառիս, այս ինքն է գեղոյ կարմի · — 9, 4 Մաւրիտանիայ · — 9, 5 (Կեսարինիոյ) fehlt. — 10, 3 և բանաժի · — 10, 5 երկու · — 11, 4 առանձնակի · — 11, 6 Տրապաւլիս · — 12, 1 և ունի · — 13, 4 ծոց · — 13, 6 (և) fehlt. — 14, 5. 6 ս Կարկեդոնիա մայրքաղաքաց · — 15, 3 բանջարս · — 15, 6 անան · — 16, 1-5 զոր էԹէ ոք ուտէ զՀայրենիս · — 17, 4 յա[illegible]ղ և ի ախուտ · — 17, 7 և · — 18, 6—19, 1 է յաւզակարծրացեալ .քանայ · — 20, 1—4 Կեռենականն որ է Պենտապաւլիս · — 21, 2—4 յերի ծովեզեր · և ունի Պենտապաւլիս գաւառս ժե · և · — 22, 1—5 և լիճ մի և կղզիս ր · — 22, 10 զՀերակլայն · — 23, 2 և զանգարեր · — 25, 3 ըղակինեցւոց · — 26, 1. 2 Մարմարականն է Լիբի · — 27, 3 կեռենական · — 28, 1 յարեւմուէ · — 28, 2. 3 (և է) fehlt. — 30, 1 շինածոյս · — 30, 5 ինքնագս · — 31, 1 այլս · — 31, 4. 5 վտակսն այրնեն · և · — 32, 5 և գաւառ · — 598, 3, 8 զանանձր · — 5, 2. 3 Լիբի, որ Թարգմանի ներգոագոյն Լիբի, յերից կալով արևմտական Ովկիանոսի յերի · — 6, 6 գաւտեաւն · — 7, 2 ունի Ենտոս Լիբի · — 7, 7 — 8, 5 լիճս զ և կղզիս ժգ և Ճ'արուրակեն · — 8, 7 Լիբի · — 9, 3—6 լինին և Թզուկք մաւտ ի · — 10, 5 (Ենտոս) fehlt. — 10, 7 և ըռընկեղջեր · — 11, 2—13, 1 (յ Ովկիանոսէ . . . bis . . . Լիբիա) fehlt. — 13, 4 ափինԹք · — 13, 5 մարդակերք · — 13, 8 գինէսերք · — 15, 1 Լերինն · — 15, 3 յեր · — 15, 6 Լիբի · — 16, 1—3 (և վերին Եգիպտոսի) fehlt. — 16, 7 Արաբացւոց ծովուն անցանելով · — 17, 2 գաւտեաւն · — 17, 4. 5 Հարաւակոյս · — 18, 1 եԹովացաւքն · — 18, 3—5 սահման Ենով Լիբայ · — 19, 2 ԵԹովպիայս այս · — 20, 4 զ Ամաւլավղս յերկրէ · — 20, 5 և · — 21, 2 ունի և գետս · — 21, 4 և լերինս · — 21, 6 ունի և կղզիս · — 22, 3 իե · — 22, 4 — 23, 6 և ունի զըմբռնաբեր երկիր և խնկաբեր և կինամոնաբեր գաւառն · — 24, 2 ԵԹովպիայ է, որ · — 24, 5 անծանաւԹ · — 25, 4 · · · իկանու · — 25, 7 Լիբայ · — 26, 5 անծանաւԹ · — 27, 4. 5 երեկորնականքն եԹովպայեցիք · — 28, 1—3 այրեալ գաւառոյ կողմանէ · — 28, 5 վիշապամարտք · — 29, 5 Հիւսիւսոյ · — 29, 2 Ովկանոսի · — 599, 1, 1. 2 ձկնկեր եԹովպայեցիքն · — 1, 4 (է) fehlt. — 2, 1 տուբոս · — 2, 6 ձկնկեր · — 3, 3. 4 սԹակենք եԹովպայեցիք · — 4, 2 որոյ · — 4, 4 Հիւսիւսոյ · — 4, 5 յերիեղջերք · — 5, 6—6, 1 զանալուտ մարդամարտն · — 6, 6 Դներպիկէ · — 7, 2. 3 Դնեամունայք · — 7, 5—8, 2 աղ ծառաւէքք և մաղամարտք և ինծուղտք · — 8, 7 զ Եղուն · — 9, 3 (է) fehlt. — 10, 1 եղջիւրակնձիԹք · — 10, 4 յորոց · — 10, 6

լերինն · — 11, 4 պծամարտք · — 12, 1 գեղեցկախայտաւձք · — 13, 1 ծանաւթ · — 13, 4 (է) fehlt. — 14, 3 ձեռք · — 14, 4 (և) fehlt. — 14, 7 (և) fehlt. — 15, 1—6 ինչ գազանք շանակնճիթք և մեծականջ · — 16, 4 որպէս · — 16, 6 բարձրագագաթունք · — 18, 4 քաւշք · — 18, 6 զաւրաւորք · — 18, 8 բռնաւորք · — 19, 3. 4 կուսից գաբսացիք · — 20, 3 եթովպայեցիք · — 21, 4 սաղմագար · — 22, 3 ադիեցի · — 22, 8 անցուցանէ · — **600**, 1, 2. 3 ընթհանուր Ասիացւոց · — 2—3, 6 առաջին բաժին երկրի ընթհանուր Ասիա[.] է · և ունի կողմունս · — 4, 3. 4 միջերկրայս , որք · — 4, 6 ընդ · — 5, 3 Պ[.]ն-տոսի · — 6, 1 Բիւթանիայ է · — 7, 1 Կոստանդինուպաւլսի · — 7, 2 և ունի · — 8, 3—5 և լինս և կղզիս · — 8, 6 ունի և · — 8, 8 մեծամեծս գ · — 9, 2 զ՛Լիկաւնիդայ · — 10, 2 ժգ · — 10, 5 ծովեզերայինս · — 11, 1 (և) fehlt. — 11, 2 վաճառատեղիս · — 11, 3 լինի և · — 13, 4. 5 ճիճի ոչ ուտէ · — 14, 1 Միւսիայ է · — 14, 4 Հելիսպոնտոս · — 14, 7 կալով · — 15, 2 և ունի Միւսիայ · — 15, 6. 7 ե , կղզիս · — 17, 1. 2 ծովեզրացի Կիզիկոն · — 17, 4 տաճարն է · — 19, 1. 2 Ասիայ առանձնակ է · — 19, 5 Միւսիայ · — 20, 3 Ասիայ · — 20, 7 զԼիւդիայ · — 21, 1 զ Հեւուղիս · — 21, 4. 5 ունի Ասիայ լերինս է · և · — 22, 2 (և) fehlt. — 22, 6 ժե · — 22, 7 և մայրաքաղաք · — 23, 6–8 և լինի յԱսիայ · — 24, 1 ի խիժ · — 25, 1 Լիկիայ է · — 25, 4 Ասի · — 25, 5 և ունի Լիւկիա · — 27, 1 զ Սիմոնիա · — 27, 2 և լինի · — 27, 4 Լիւսիա · — 27, 6 զուգգին · — 28, 1 սրատէ · — 28, 6 խիժ · — 30, 1 Փռիգիայ է · — 30, 4. 5 առանձնական Ասիայ · — 30, 6 (և) fehlt. — 31, 3 և ունի · — 31, 5 Փռիգիա աշխարհս · — 32, 1 — **601**, 1, 6 որպէս մայրաքաղաք Անտիոքայ և այլ քաղաքս իզ · ուր ասեն չինել զտապանն նաւ · — 2, 1–3 (երկրորդ . . bis . . Պակատիանէ) fehlt. — 2, 4–3, 7 որոց մայրաքաղաքս Լաւոդիկայ և այլ քաղաք ի և աշխարհք գ · — 4, 1. 2 Մաղուսայլիայ , որոց · — 4, 4 Միդաւնիա · — 5, 1 քաղաք · — 5, 5 (Փռիւգիա) fehlt. — 5, 7 զԳիդիոն · — 6, 4 և լիճս · — 8, 1 Իսոռիա · — 8, 4 Բիւթանիայ և · — 9, 1 Փռիգիա · — 9, 5–10, 1 և ունի Իսոռիայ մայրաքաղաքս զԿղաւդիուպաւլիս · — 10, 4 (և) fehlt. — 11, 5. 6 զՊարթենոս զերեքարմա . . . իայն · — 12, 1—13, 1 (յայսմ . . . bis . . . ցրտութեանն) fehlt. — 14, 1 Փեղղագոնիա · — 14, 4 Իսոռիայ · — 15, 1–3 որ էր ի · — 16, 3 զԳերմանուպաւլիս · — 16, 6 Գանգրէոն · — 17, 3 (այլ) fehlt. — 17, 5 ե · — 19, 1. 2 Գաղատիայ առաջինն է · — 19, 5 Փռիգիայ և · — 20, 3 Պամփիղադոնոյ և · — 20, 7 Իփդիմոն · — 21, 2 գետ · — 21, 4 զոր · — 21, 6 յաշխարհս · — 23, 2 երկրորդ է · — 23, 5 Փռիգիոյ · — 24, 1 և առ · — 24, 6 ի Պամփիւլեայ · — 25, 4. 5 մանրունս , որ · — 25, 7 գետս · — 26, 4 զլիճսն · — 27, 1 Պամփիւլայ · — 27, 4 Լիւկիոյ և · — 27, 7 Գաղատոյ · — 28, 2 յինքեանս · — 28, 4 փոքուն · — **602**, 1, 4 (և) fehlt. — 1, 6 գ և · — 2, 3—3, 3 սմա խունկս ըստիւրիկ . . . . . միոյ ի կերածոյ ճիճոյ · — 4, 1 Մաւրիա է · — 4, 3 (կալով) fehlt. — 4, 4 Պամփիւլիոյ · — 5, 4 կղզոյ · — 5, 8 զՏաւրոս · — 6, 3. 4

գետս ըստ Սխմակադոս. և. — 7, 1 Սելևկիայ. — 7, 5 իդ. և. — 8, 1–9 : յայս խունկ ըստ իւրակ կոճու պղոմփիտ կաղամբիտ. — 10, 1 ճիճոյ. — 10, 3 կերածէ. — 11, 1 Լիկոնիա է. — 11, 4 Գաղատուոյ. — 11, 5–12, 1 (և առ... bis... Սւրիոյ) fehlt. — 12, 4 իւր ի. — 13, 6 գետ. — 13, 8 լիճս գ. — 14, 1 Կապադոկիայ. — 14, 5 Գաղատուոյ. — 15, 6. 7 լերինս մանունս. — 16, 8 արձակս. — 18, 1 Լաւպանդոս է. — 18, 4 Պեպիայգանտ. — 19, 3 Կապադոկիոյ. — 19, 8; 20, 1 փոքունս բաղումս. — 20, 4. 5 Հզաւրս զՄեռինս. — 22, 2 պեզխոնական. — 22, 4 (կալով) fehlt. — 22, 5 Լինոյպոնտոսի. — 23, 1 առ. — 23, 3. 4 Պոնտոս ծովու. — 24, 1 և դժուարավայրս. — 24, 3. 4 գետ զԹոռմոնոս. — 26, 1 Կապադոկիայ. — 27, 1 Կապադոկիոյ. — 27, 5. 6 պաւլիմոնական Պոնտոսին. — 603, 1, 1 (որ) fehlt. — 1, 9 գես. — 2, 1–3 զՄեմեղաս և զԱլխսէս. — 3, 1 Կիլիկէ. — 3, 2 (ըստ) fehlt. — 4, 2 Լոնոյ. — 4, 6 Կապադոկոյ. — 6, 2 (երկու) fehlt. — 8, 1 Ասորեաց. — 8, 3 (է) fehlt.— 8, 4 Կիլիկէ. — 10, 2 կզզի է. — 10, 5. 6 պամփիւլական պիղադոսին. — 11, 3 Սուրիոյ. — 11, 6 և ունի Կիպրոս. — 12, 1 զՍդեմպաւս. — 12, 3–5 գետս գ. — 12, 6 (և) fehlt. — 12, 10 աղանգանոյն. — 13, 2 գաւդոյ. —13, 5–7 կռուի և Թափինչ. — 14, 1 (ի) fehlt. — 14, 2. 3 և մաւրուս քաւշից. — 14, 6–15, 8 Կիպրոս զսահմանս իւր յերկայն մասունս գօ, իսկ ի լայնն մասն մի. — 16, 1 (երկրորդ) fehlt. — 16, 2 Տայք են. — 17, 2 լերամբ, և. — 17, 6 (և) fehlt. — 17, 9 (և) fehlt — 18, 4 Ասորոց. — 19, 2 Տայք են. — 19, 5. 6 առաջի Պաւդիկոյ. — 20, 3 երրորդ. — 21, 1 Եփրատու. — 21, 5 զԱոգետս. — 21, 8 (երեսուն) fehlt. — 23, 1 Երկրորդ. — 23, 5–7 կայ յելից Կապադոկոյ. — 25, 8–26, 2 (քսան և երկու) fehlt. — 27, 1. 2 Պաւնտոս Կապաւդիկայ է. — 27, 5; 28, 1 պաւղոմենական Պոնտոսին. — 28, 5 ցՍուքական. — 604, 1, 1 լերունսն. — 1, 5 կայ. — 1, 9 Տայս. — 2, 2 լերինս գ. — 2, 5 դ. — 3, 1 (ահա) fehlt. — 3, 3. 4 միջերկրայքս կոչեցեալ. — 4, 2 աշխարհհին. — 5, 4. 5 ծայրին և Սկեպիա. — 6, 2 Տոկայիս. — 6, 5 միոտիս. — 6, 8 անտ. — 7, 3 լերինսն. — 7, 5 Մրաւք. — 8, 5 Սարմատիայ. — 8, 7–9, 2 զՃանթարինան և Չիակոն. — 10, 2 (և) fehlt. — 10, 3. 4 իաւթնասնավտակեան Աթլս. — 11, 2. 3 ազգն Բարսղաց. — 11, 7 Սարմատիայ. — 12, 1. 2 ազգս գաղումս. — 12, 3–5 (որք են այսոքիկ) fehlt. — 13, 1 Բուլխք. — 13, 2 Բարսեղք — 13, 3 Ափլեղք. — 14, 3 Մախճամասեանք. — 14, 4 Սջլակերք. — 15, 2 Սիւթոիգացիք. — 15, 3 Ամազունք. — 16, 1 Աղուանք. — 16, 2 Խեբրուքք. — 16, 3 Ռուգեւոք. — 16, 4 Ասկիւմոք. — 16, 5 Արգավետք. — 17, 1 Սարգոյլք. — 17, 2 Թակոլիք. — 18, 1 Փինչք. — 18, 2 Գուայլք. — 18, 3 Խոյնք. — 18, 4 Սափուրք. — 19, 1 Աղուան — 19, 4 Ոաքան. — 20, 1 Ռեզլթք. — 20, 3 Ցխավառք. — 20, 4 Գունտամակարք. — 21, 1 Գուբծակք. — 21, 2 Գիգայք. — 21, 3 Աչէիք. — 21, 4 Կատապաստականք. — 22, 1 Ազատականք. — 22, 2 Խենաւթք. — 22, 3 Շիզայք. — 22, 4 (ճիւղայք) fehlt, — 23, 1 Ռեղայք. — 23, 2 (Կասբք) fehlt. — 23, 4

Շրուանք. — 24, 1 Թաւապարոյք. — 24, 2 Հէճմատկք — 24, 3 Իբ-մաղք. — 605, 1, 1 Փախս. — 1, 2 Փուխս. — 1, 3 Փիրոնաք. — 1, 4 Փայ-քանք. — 1, 5 Մազքութք. — 2, 4 յորս. — 2, 7 Կովկասու. — 3, 3 ածեալ է. — 3, 6 Գարբանդ. — 4, 7 (ի) fehlt. — 4, 8; 5, 1 հիւսիւսոյ նորա. — 6, 5 հիւսիւսոյ. — 6, 7 Խականն. — 7, 1. 2 Խազարաց տէր. — 7, 5—8, 2 Թա-գուհի է Խաթունն, որ է կինն Խականայ ի Բարսղաց ազգէն. — 9, 5 գիր. — 9, 7 կալ — 10, 1 ... ւնտոս. — 10, 2 ծովու — 10, 7. 8 Մըօք և) fehlt. — 11, 2 Գախաւք. — 11, 5 Եգեր. — 11, 7 աշխարհ. — 12, 1. 2 զՄառնեգլտ, զԵգոխիկէ. — 12, 4. 5 զՃ՛անիւ որ. — 13, 2 Խալտիք. — 13, 9 գաւառ և քաղաք. — 14, 5. 6 (գաւառս և) fehlt. — 16, 1 Մեռիայ է. — 16, 4 (է) fehlt. — 16, 8 Իգեր. — 17, 2 Մարմատիոյ. — 17, 4 Կովկասու. — 18, 1 սահմա-նաւ. — 18, 6 գաւառաւք և. — 19, 1—5 Միրս աստրիք Կղարջս, Երտահանս, Շաւշէթ. — 20, 2 Մամնխէ. — 20, 4—21, 2 Թուրգավաթիսխ, Մառնէախ, Մանկղեացփաւր, Բուէշփաւր. — 21, 3 (Բողնոփոր) fehlt. — 22, 1. 2 Թրեղք, Կանկարք. — 22, 5 Եշաւ. — 22, 8 Եռիմս. — 23, 1—4 Բաւղխթ, Կրիղխ, Մածխուճէթ, Կոուէթ, Եըծայ, Կերկ, Թիանէթ, Կանիսխ, Ծխնաա-ձմայ, Բաղալէթ, Քափան, Բեթ, Ջելթ, Մելեցխէ, Բուլեզա, Շալք, Փարուար, Ծաւբափոր, Ջորափոր. — 606, 1, 3—5 Մըոց Տփխիս, Շամ-շոխդէ, Ըմխսխթայ. — 1, 7 սուրբ խաչն. — 2, 3 և բերդս և լետս և ծովս. — 3, 1 Եղբինայ է. — 3, 4 (է) fehlt. — 4, 4 Մարմատ. — 4, 6 Կովկասալ. — 5, 2 ծով. — 5, 4. 5 ցհիւսիւսոյ սահման. — 6, 1 և ունի Եղուան. — 6, 4—8 (քաղաքս ... bis ... գիւղաքաղաքս) fehlt — 7, 1 և գետս. — 7, 3. 4 և եղե-գունս հզաւրս. և քաղաքս և բերդս. — 8, 3—10, 4 Նիբուխ, Բանբիճան, Հողմազ, Շաքեղէռաւռ, Մտան, Համրասի, Մարզպանան, Բաղաղաշտ, Իրաղական և այլ գաւառք զոր. — 10, 9—11, 7 Շէկաշէն, Գարդաման, Բուստի, Փառնէզ, Կախթաղռէ, Թուկքատակ, Մստուստակ, Մաւտպայեակ, Մեծկափանք. Մեծիրանք, Փարծկանք, Մուխանք, Փխանք, Հարջլանք, Մակունիք, Փոքր համանդ, Եստխականն, Մառտաստառի, Բերձորս, Մտաստռուս. — 12, 2 Եըրասխա. — 13, 2 Հայք են. — 13, 5—7 Կապաղռկիոյ և փոքրոյ. — 15, 8. 9 ի հարաւոյ սահմանիւն առ. — 16, 5 Տրպատականիւ. — 18, 3 հարաւոյ. — 18, 6 կալով լստ. — 19, 1 Եգեր. — 19, 7; 607, 1, 1 հարաւակոյս. — 2, 6 զ. — 3, 8 այսո. Եռաջին. — 4, 3—6 այս ինքն Կարնո կողմն. — 5, 2 Տաւրուբերան. — 5, 4 Կորճէք. — 6, 1 Մապուրականք. — 6, 2. 3 Միւնիք, Երցախ. — 7, 1. 2 Մտիացիք, Գուգանք. — 8, 2 զդարպայ. — 9, 2 աշխատիմ. — 11, 1—3 Եւղիւն, Մնձուր, Եկեղեաց. — 12, 2 Շատգամք. — 13, 3 (է) fehlt. — 14, 1—8 ընդ կողմանս արձակէ գետս և ունի լերինս. — 15, 2 և էրէս. — 16, 2 ադս. — 16, 4. 5 զայլ պարա-տուեթիւնս. — 17 զԿարնոյ. — 19, 5—20, 1 Խորձիայն, Հաշտիյնք, Բաղնա-տունս, Բալահովիտք. — 20, 3—21, 2 Ենձիթ, Գորէք, Գիգիգ, և ունի չորրորդ Հայք. — 22, 11 առիւծ. — 24, 1 ... ղձնիք. — 24, 5 կա. —

24, 6 (և) fehlt. — 25, 2 զԱղըն. — 26, 3. 4 զԴեղել, զՍպյլնոյձոր. — 27, 2. 3 և ունի նաւղ. — 27, 8 գխեթոր. — 28, 2. 3 հավ զգեհակ. — 29, 1—3 Սորաբերան յելեց կայ. — 29, 6 և գաւառք. — 30, 1. 2 նոքա. — 30, 5—31, 1 Սապակունիկ, Տարաւն, Արշամունիք. — 31, 3—32, 4 Դաստա-րաւորք, Ոռարծատափ, Սալառ, Հայք, Վարաժ[ը]նունիք, Բժնունիք. — 33, 2—5 Աղաւանլիս, Ապահանիտ, Կորի, Խորխորունիս. — 608, 1, 4 զԲզնունեաց. — 2, 4 լայնն. — 2, 6—3, 6 և գագպէին մեղր և մաշկամիրք և պխստակ և երկաթ և նաւղ. — 4, 4 Աղձանեաց. — 4, 6 Տիւրոս. — 5, 4—6, 2 զԽշայր միւս և զԽլոց զԱովենիծ. — 6, 5. 6 քառանձնական Մուկս. — 7, 3 զԱրգաստէովխտ. — 7, 5—8, 4 ունի և փգաց դհրշակ. — 9, 1. 2 ինձ գեղեցկախայտաւձ. — 9, 5. 6 հաւաց կաքաւ. — 10, 1 Որձէք. — 10, 3 կա. — 11, 4—14, 4 զԿաւրդից ղատրուանս զայլ Մողողանս, զԳսի-րանս, զԿարասունիս, զձահակ, զփոքր Աղբակ, և ունի. — 15, 1. 2 պողս շագանակ. — 16, 5—17, 4 և առ Ատրպատականիւ գաւառս ունի Թ. — 17, 8 Կուռէճան. — 18, 3 Բցոես. — 18, 5 Սանբեր. — 18, 6 Զարի-հուան. — 19, 1—5 Զարուանդ, Հէր և ունի էրէ գցիղ. — 21, 1—5 Վաս-պուրական է ի մոից Պարսկաիոյ. — 22, 3. 4 (ի նմա) fehlt. — 22, 7—9 լէ. և են այսոքիկ. — 23, 1 — 609, 1, 1 Ռըշտունի, Տուբ, Բռիդանիք, Արճի-շակավիտ, Աղաւիս, Բառիզակովիտ, Կաղանավիտ, Դառնի, Առբերանի, Բաժունիք, Առնոյոտն, Անձաւացիք, Տրպատունիք, Երուանդունիք. — 2, 1—4 Անծախիձոր, Թոռունաւան, Ստոկրճունիք. — 3, 4 — 4, 3 Աղան-դռոտ, Պարըսպարունիք, Արտաշիսիան, Արտաւան. — 5, 3 Դաղըիգեն. — 6, 3 գինեէտ. — 7, 3 է և. — 8, 4 Այրայրատոյ. — 9, 1 Արցախա. և. — 9, 6 — 10, 2 Երընճակ, Ջահուկ, Վայիոց. — 10, 7 Սուտքս. — 11, 2. 3 Ճղունք, Բարրանք. — 11, 6; 12, 1 Արևինք, Կաւսան. — 14, 5 և գաւառք. — 14, 7. 8 նորա. — 15, 5 Համբանդ. — 16, 1—3 Բերձորք, Մեծիրանք, Մեծռունք. — 17, 2 Սսխանք. — 17, 4 Պայծկանք. — 17, 5 — 18, 3 Սիսա-կան, Բռոտակ, Բաստիմ, փառնէս, Կուխթ. — 20, 3. 4 կա Բռոյ. — 21, 1—3 (գաւառս ունի երկոտասան) fehlt. — 21, 6 Ատրպատականն. — 22, 1 — 610, 2, 2 ունի ժբ. Պերուժնուստ, Բաւռաւս, Պիճանհանի, Աթխի, Բագավան, Սպանդարպերուժ, Որմզդփերուժ, Աղւան. — 2, 6 բամպակ. — 4, 1—3 Ուտիացիք ոստի մոից. — 4, 6 ի. — 5, 4—7 և ունի քաղաքս զոր Աղուանիք. — 6, 2 — 7, 5 Երանոս, Դսռի, Աղաէս, Առկատակ, Վռոտպախակ, Դարդման, Շակաշէն, Ուստ առանձնակ. — 8, 4 և լինի. — 9, 1—4 վարդենի և ասմիկ և ի հաւոց. — 10, 1 Կուգանք. — 10, 5 Ուտոյ. — 10, 9 — 11, 3 զոր Վիրք ունին Թ. — 10, 4 — 13, 1 ԶՋորոցփոր, Կաղըիցփոր, զՇաւրոցփոր, զՏաշիր, Թռեղք, Կանկաք, Արտահանք, Ջավախք, Կղառջս. — 13, 5 անալուտ. — 13, 7 հարճածառ. — 14, 1 սիրաւվիլ. — 14, 3 տաւսախ. — 15, 1 — 16, 1 Հայք առ եգերբ կայ ամրո-ցիւք և բերդաւք կառուցեալք. — 16, 5 — 18, 3 Ը. զԿողը և զԲերդացփոր

և Պարտիզացփոր, զ Ճակատ, զ Բուխա, զ Սւքաղի, զ Ազաւրդափոր, զ Ասրեացփոր· — 19, 5 — 20, 2 ադղար, ուսերավլիլ, պտղախակ, նուշ· — 21, 6 աշխարհաց· — 22, 1 (և) fehlt. — 22, 7 — 23, 3 Բասեն, Գաբեղանք, Աբեղանք, Հաւնունին, Աշարունիք· — 24, 1 Ծաղկան· — 24, 4 (Արա-գածոտն) fehlt. — 25, 3—4 Վարագոծոտն, Կուգովիտ, Աշոց· — 26, 2 Կու-գայք· — 26, 5 — 27, 1 ոստանն ...նա քաղաքն արածոյ ոմն· — **611**, 1, 3 գետս և դաշտս պիտանիս և էրէս և հաւս· — 2, 3 գեղարքունոյ· — 2, 6 սիզաբերեալ յարմատոց· — 2, 7 (սիզոյ) fehlt. — 3, 3 — 5, 1 կարմրութեանց գունոց· և մայր եկեղեցեաց և թագաւորաբանակ արքունիստ Վաղարշապատ քաղաքին· — 6, 2. 3 կատարեցաւ մեծ· — 7, 7 Հիւսիւսոյ· — 8, 3 ունին· — 9, 1 և լերինս· — 9, 7; 10, 1 գետս հզաւր· — 11, 4 զ Կնչրիմ· — 11, 5 (և) fehlt. — 11, 6 զ Ամաստիայ· — 13 պիտանիս և բարիս· — 14, 2 էջելից· — 14, 4. 5 փիւնիկական պիղագոսին· — 15, 6 Արաբիայ· — 16, 5 (փոքունս) fehlt. — 16, 7 զ Գալիլիայ· — 17, 1—3 զ Սամարիայ, զ Եդոմոյ· — 18, 1 զ Տիբերադա· — 18, 6 (գետ) fehlt. — 19, 1—3 (և քաղաքս բազումս) fehlt. — 20, 4 քաղցրաբերս· — 21, 1 է անուշահոտ, որ· — 22, 1. 2 Ապառաժն Արաբիայ է· — 23, 1. 2 արևմտէ ծղէ· — 23, 8 է Իղի· — 24, 3 Ասորոց· — 24, 7 ունի Արաբիայ ապառաժ· — 25, 3 Ե· — 25, 6 զ Փառանիտիս յաւրայ Սաքայ· — 26, 4 — 27, 8 բաղբաղեն և գ աշխարհս և գետս ոչ մի· — 28, 2 են յելից· — 28, 4. 5 Ասորոց առ· — 29, 1. 2 գետով· և ի մտից Ասորեստանի· — 29, 4. 5 Գաղաթ գետովն· — 30, 3 (և) fehlt — 30, 7 (և) fehlt. — 31, 1 (և) fehlt. — 31, 4. 5 յորում մինն· — 32, 2 պատկեր· — 32, 2 (է) fehlt. — **612**, 1, 1. 2 Բաբելացւոցն է յերի· — 1, 6 Կղոդաւ· — 2, 2 ցպարսկային· — 3, 2 սկակողա· — 3, 4. 5 և զ Բաբելոն, զ Տիսբոն· — 4, 3 զ Եփրատա· — 4, 6 զ Գդղաթ· — 4, 7 (և) fehlt. — 5, 1 և այլ· — 5, 4. 5 բազում գաւառս· և· — 5, 8; 6, 1 սահմանսն յայնոսիկ· — 6, 8 Բասրաս· — 7, 1 վաճառաւք· — 7, 6 հընդկաց· — 7, 8 ամենայն· — 9, 1—4 Անապատն Արաբիայ է յերի կալով· — 10, 2 Հիւսիւսոյ· — 10, 7 — 11, 2 (և ի . . . bis . . . խուժաստանի) fehlt. — 11, 4 ունի Արաբիայ· — 11, 7 բայց լեառն· — 13, 2 Արաբիայ է· — 13, 5 — 14, 1 ապառաժ և անապատն· — 15, 3 և ցամաք· — 15, 6 ունի յինքեան· — 15, 9 (և) fehlt. — 16, 1 ժդ· — 16, 3 ժ· — 16, 5 դ· — 17, 3—6 և կղզիս բազում և աշխարհն· — 18, 7 աշխարհէն է· — 19, 2 եկելոց· — 19, 7 հընդկաց· — 20, 4 — 21, 6 ականս պատուականս, խունկս բազումս և իւղս անուշս, փայտ անփուտ· և· — 21, 9 (և) fehlt. — 22, 7 քաջասեւք են· — 23, 2 ոմանք· — 23, 4 և ոմանք· — 24, 1 տխրագոյն· — 24, 4 և եղք· — 24, 8. 9 (և ծա-ղիկք) fehlt. — 25, 1 ժե· — 25, 3 — 26, 2 չափարի, մախալ, խախակ, քեդի, ալխունիա· — 26, 5 նարդին· — 26, 6 (բալասան) fehlt. — 27, 2 յայսմիկ· — 27, 5 ժանիշակ· — 28 մարտակուշ· — 29, 1 Սարք են· — 29, 4. 5 Բուս-տի Բապկոխ· — **613**, 1, 2 Հաբուց· — 1, 4 (առ) fehlt. — 1, 8 (և) fehlt. —

3, 1 — 4, 3 զՍոկան, զԳիլումս, զԽուժաստան, զԳորավլասդ, զՍպարաստան, զԸմլ, զԲշաւշ, զՍուսան. ունի և. — 5, 5 Բապոտան. — 5, 6—8 (ուր . . . bis . . . գործեն) fehlt. — 6, 1—3 ունի և քաղաքս բազումս, յորոց մինն Գանձակ շահաստան. — 7, 2. 3 է, որ կոչին. — 7, 6 ինքն է — 10, 1 Ելիմացիք են. — 10, 4. 5 Բուստի խորասան. — 11, 3 Գրգղադայ. — 11, 7 Պասրա. — 12, 1 Ելիմացիք. — 13, 1 — 14, 1 զՍաժ, զՍասպան, զՍեհրան, զԲատակն, զԲաշտար. — 14, 4; 15, 1 զԲարկավատ, զՆոտարտ. — 15, 3. 4 զՍարձեն, զՍեհեն. — 16, 1—9 ունի և քաղաքս Ե և գետս Դ, յորոց մինն է Գտանիշապուհ. — 17, 5 ունի և. — 19, 1 Պարսք են. — 19, 5 Նեմ... — 21, 1—3 փոքր աշխարհս Ի. — 22, 2—3 զԿար, զՊանայիտ. — 22, 5; 23, 1 զՏարան, զՍակտրան. — 23, 3. 4 զՀնդ, զՍարան, զՏգէովաշտ. — 24, 4 — 25, 3 Սահիկ, զՍազուն, Խոճեհրաստան, զՊահղն, զԵրուհայ. Ունի և. — 25, 6 կղզիս. — 26, 5 մինն. — 26, 7 Ուշիր. — 26, 9 Պարասան. — 27, 7 գոհարք մարգարտին այս է դրակ. Ղ գանգեան աժէ, խո գումիայ և միջայ Գ գանքա. Գ մարուշքա. պարմուշխտ. հաւդադրամ. հաշտադրամ. գահադրամ. — 614, 1, 1 Երիք են. — 1, 3 կոչի. — 1, 5. 6 Խորասան, յերի. — 2, 6. 7 ցհընդիկս. — 2, 8 (և) fehlt. — 3, 1 Վրական. — 3, 6 Երաց. — 4, 1. 2 Կոմշ, Վրական. — 4, 5 — 5, 3 Երուտահրև, Կաշտան, Նստիմանակ, Բժնիւ. — 6, 1 Ենդիպաս. — 6, 4—6 Բիւրոս, Նախճար, Գզինաւազակ. — 7, 2—4 Սանսան, Բոստան, Բահղ. — 8, 4. 5 Գոզմատ, Վարիմնանկան. — 9, 2 Գոզբոն. և. — 9, 8 և կղզիս բազումս. — 10, 3 Թէպէտ. — 11, 2 (է) fehlt. — 11, 6 հընդկաց. — 11, 9 Թզկունք. — 12, 4 որք և. — 13, 2 խորթոյ. — 13, 5 ճառակոյ. — 14, 1 Թզկաց. — 15, 1. 2 Սկիւթիայ է որ. — 16, 4 յԳ Թըղթ. — 17, 4 (և) fehlt. — 17, 7 ցՃ'եանս. — 18, 3. 4 բարձր է. — 19, 2 Օկիդիայ. — 19, 5 Սուգիք. — 20, 5 անուանս. — 21, 3 Սկիդիա. — 21, 7 բազումս և հզաւրս. — 21, 9 դաշտս. — 22, 7 — 23, 1 (ի Նմա . . . bis . . . դաշտն) fehlt. — 23. 4 Սոյգիք. — 23, 7 արվեստաւորք — 26, 2 է յելից. — 27, 1 (և) fehlt. — 27, 3 Սկիւթացւոցն. — 27, 5 է. — 615, 1, 4 Գեհոն. — 1, 7 — 3, 3 և արևմուէ կոմ ունի ազգս Թանասուն և երկու. — 4, 1. 2 (ի Նոցանէ) fehlt. — 4, 4 (են) fehlt. — 5, 2 (են) fehlt. — 6, 5 մերկքիմաստակք. — 7, 1 որ. — 7, 3 անիրաւութեան. — 8, 4 ունին. — 9, 8 յամորանման. — 10, 1 սրեղջեր. — 10, 4 ղառիծն. — 10, 6 հրէշէրէ. — 11, 5 ղառիծ. — 11, 8 Նուրբէ. — 12, 3 ինծուղտք. — 12, 5 կորեաք. — 12, 7 քապկայք. — 12, 9 աքալալք. — 13, 1 փետրամաւրուս. — 13, 6 (և) fehlt. — 14, 1 — 16, 1 մեծ մրջմունս, բէշկ, մշկոյ, կորկորդ ղաղան, միեղջիւրի, որ է մեծ քան ղամենայն գազանս. — 16, 6 ճանիք. — 16, 8. 9 զփեղն լեղուոմն. — 17, 3 պաշկուճ. — 17, 7 երէ. — 18, 4 (և) fehlt. — 18, 6 (և) fehlt. — 19, 3. 4 ականս մինագոհար. — 19, 5 լինի և պղպեղ. — 20, 3. 4 բովաճառք, հալուէս. — 20, 6 քափուր. — 21, 1 — 22, 5 ջանդան,

նախրուակ, Կասիմոն, գովաղակ, շահա, յարմար, դարիշար. — 23, 6 *գուհարք հալուէի երեք են, ..դրէ, սանդրաղ, ժեռաւոր, ծակոտկէն. լիտրն արժէ է̅ դահեկան. ծամիի մարխայնման է ծանր. լիտրն աժէ դ̅ դահեկան. քաղակ շէկէ և թեթև. աժէ լիտրն գ̅ դահեկան.* — 26, 7 *կղզիս.* — 27, 4 *յերկայն է.* — 616, 1, 6 *և ունի.* — 1, 9 — 2, 2 *շուրջ իր մանունս.* — 2, 3—6 *ույհր.* — 2, 7 *ունի և.* — 4, 4—7 *ականս պատուականս և բովիճառք.* 4, 8; 5, 1 (*լինի անդ*) fehlt. — 5, 9 *կնոջ.* — 7, 3 *աստ ասեն զանկումն Աստանայի.* — 7, 2 *է յելից.* — 7, 4 *Սկիւթիայ.* — 7, 6 *յանծանաւթ.* — 8, 1 *երկիր.* — 8, 6 *դաշտ.* — 9, 2—5 (*և* . . . bis . . . *նմա*) fehlt — 9, 9 *մինն.* — 10, 2 (*են*) fehlt. — 10, 4 *ունի ճէնք.* — 12, 2 *ճուբենիկ.* — 12, 3 (*և*) fehlt. — 15, 4 — 17, 2 *որոց արքայն կոչի Չ'ենբակուր, որ նստի ի քաղաքին Սիւռիայ առ անծանաւթ երկրաւ.* — 18, 1 *Մ՝ինիացւոցն է.* — 18, 5 *Չ'ենաստանաց.* — 18, 7 *ցծանաւթ.* — 19, 5. 6 *ազք ե̅. և.* — 20, 7 *յանծանաւթ.* — 21, 4—6 *պատմին անհաւատալիք են.* — 21, 8 *անծանաւթք.* — 22, 2 *կիսանձնայք.* — 22, 4 *վեցձեռնայք.* — 23, 4 *կիսագաղանք, կիսամարդք.* — 25, 3 (*ամենայն*) fehlt. — 25, 5 — 26, 1 (*և* . . . bis . . . *խօսից*) fehlt. —

32. auf Bl. 269b 24—270a eine noch nicht veröffentlichte Beschreibung der sieben Wunder mit der Überschrift *Վասն խաւթն հրաշիցն, որք են այսոքիկ.* [Text XXIV.]

33. auf Blatt 271a—271b Definitionen mit der Überschrift *Սահմանք մասանց պէսպէս շարժմանց և կրից.* [Text XXV.]

34. auf Blatt 273a—273b die Namen der 12 Apostel nach den Evangelien und die der 72 Jünger nach der Apostelgeschichte ohne Überschrift. [Text XXVI.]

35. auf Bl. 274a 1—12 eine Notiz über verheiratete und unverheiratete Apostel mit der Überschrift *Յաղագս թէ ոյք յառաքելոցն ամուսնացեալ էին և կամ ոյք ոչ.* [Text XXVII].

36. auf Bl. 274a 13—274b 4 einen kurzen Bericht über die Abfassung der Evangelien mit der Überschrift *Յաղագս աւետարանացն գրութեանն.* [Text XXVIII.]

37. auf Bl. 274b 5—275b einen Bericht über die Einführung verschiedener armenischer Riten mit der Überschrift *Կարգաւորութիւնք ցուցմանց աւրհնութիւնաբեր ցուցակիդ եթէ ովոք կամ յորում ժամանակաց հայրապետացն են արարել զկարգս աւրհնութիւնաբեր ցուցակիդ և եթէ ովոք եբեր ի Հայաստան աշխարհիս և որոց հրամանաւ կամ կարգաւտառեցին.* [Text XXIX.]

Die Handschrift ist nicht datiert. Im Hinblick darauf, dass die den zweiten Teil der Chronik Samuels bildenden Tabellen nur bis 1300 mit Jahreszahlen ausgefüllt sind, obwohl die Liniierung der folgen-

den Blätter diese unverkennbar für die Eintragung historischer Notizen bestimmt, darf man die Fertigstellung der Handschrift jedoch vielleicht auf das genannte Jahr, oder doch eine nicht weit von diesem entfernte Zeit setzen.

Die Schreiber — deren nach Ausweis der Schrift mindestens zwei anzunehmen sind — haben im allgemeinen ganz mechanisch kopiert, wie der Mangel der Worttrennung und die zahlreichen nur durch Verlesen, nicht Verhören, zu erklärenden Versehen beweisen. Vgl. beispielsweise անոանին statt անուանին 21a 27, Պ՝ագոսի statt Պ՝ապիոս 17b 2, ի̅գ̅ այիոս statt ի̅գ̅ Պ՝այիոս und vor allem die stellenweise grauenerregende Kopie der Geographie des Moses von Chorene.

Die Texte sind — von vereinzelten, in den Anmerkungen gerechtfertigten Fällen abgesehen — ein unveränderter Abdruck der Handschrift. Die Zeilenanfänge werden, sofern sie nicht mit denen des Abdrucks zusammenfallen, durch einen senkrechten Strich angegeben. Die beiliegenden Stammtafeln sollen den Inhalt der geschichtlichen Texte (I. II. III.) kurz zusammenfassen und beschränken sich demgemäss im allgemeinen auf die im Text gebotenen Angaben, auf die durch Blatt und Zeile bezeichnende Zahlen verwiesen wird. Vereinzelte, zweckmässig erscheinende Ergänzungen sind durch eckige Klammern als solche gekennzeichnet.

Das Glossar enthält sämtliche in den Texten vorkommende Formen. Bei Doppelschreibungen wird auf die dem klassischen Armenischen eigene Schreibung verwiesen, so beispielsweise von աղբայր auf եղբայր. Vom Standpunkte strengster Wissenschaftlichkeit aus liesse sich hiergegen wohl einwenden, dass ein Glossar zu mittelarmenischen Texten doch die für diese Sprachperiode charakteristischen Formen an die Spitze zu stellen habe. Abgesehn von der Schwierigkeit, dies in allen Fällen sachgemäss durchzuführen, kommt jedoch auch der Umstand in Betracht, dass ein Glossar der Bequemlichkeit des Benutzers Rechnung zu tragen hat. Im Hinblick darauf aber ist es unter den obwaltenden Verhältnissen gewiss berechtigt, von der im allgemeinen besser bekannten Form auszugehen.

Etschmiadsin.

I. Genealogie der Könige von Jerusalem.

Gottfried v. Bouillon, Herzog von Lothringen, zum Kön. v. Jerusalem gewählt, weigert sich die Krone anzunehmen. 167a 21—22, stirbt ohne Nachkommen 167a 22.

Balduin [v. Boulogne], Bruder Gottfrieds v. Bouillon, erster König v. Jerusalem. 167b 1—3, stirbt ohne Nachkommen 167b 3.

Balduin v. Burg, zweiter König von Jerusalem 167b 4—11.
Gem. **Morfia,** T. Gabriels, Herrn von Melitene 167b 5. 6.

Kinder Balduins v. Burg und der Morfia:

Melissente 167b 7. 8. 13
Gem. **Fulko,** Graf v. Anjou 167b 8. dritter König von Jerusalem 167b 13. st. auf der Jagd i. d. Nähe von Akka 167b 15. 16.

Alis 167b 8. 9.
Gem **Bohemund** II. Fürst v. Antiochien. 167b 9; 169b 10.

Odiart 167b 8. 9.
Gem. [**Raimund** I.] Graf v. Tripolis 167b 10.

Jutta 167b 8; Äbtissin des Klosters Sct. Lazar v. Bethanien 167b 10. 11.

Kinder der Melissente und des Fulko:

Balduin [III.] vierter König v. Jerusalem 167b 17—21.
Gem. **Theodora,** [T. d. Sebastokrator Isaak Komnenos, des Bruders des Kaisers Manuel]. 167b 19—21.

Amalrich, Graf v. Jaffa 167b 18; fünfter König v. Jerusalem 167b 22.
1. Gem. **Agnes,** T. **Joscelins,** Grafen v. Edessa 167b 24. 27.
2. Gem. **Maria,** [T. des Johann Komnenos Protosebastos, des Neffen des Kaisers Manuel] 167b 28.

Kinder Amalrichs und der Agnes:

Balduin [IV.] der Aussätzige, sechster König v. Jerusalem. 167b 26; 168a 2. 3.

Sibylla 167b 26; 168a 3—7.
1. Gem. [**Wilhelm**] Longa Spata, Markgraf v. Montferrat 168a 3.
2. Gem. **Veit v. Lusignan** 168a 6; erster König v. Cypern 168b 7—11. (vgl. II. Genealogie der Könige v. Cypern).

Sohn der Sibylla und Wilhelms:

Balduin [V.] 168a 4; siebenter König von Jerusalem 168a 9—11.

Tochter Amalrichs und der Maria:

Isabella 168a 1.
1. Gem. **Hanfred** v. Torono 168a 7. 8.
2. Gem. **Konrad,** Markgraf v. Montferrat 168a 16. 17; von Assassinen getötet 168a 18.
3. Gem. **Heinrich,** Graf v. Champagne, 168a 19.
4. Gem. **Amalrich,** zweiter König v. Cypern 168a 23; 168b 11—13. (vgl. II. Genealogie der Könige v. Cypern.)

Aus der 2. Ehe (mit Konrad):

Maria 168a 17.
Gem. **Johann,** Graf v. Brienne, König v. Akka 168a 27.

Isabella 168b 1.
Gem. **Friedrich** [II.] Kaiser 168b 1. 2

Konrad [IV.] 168b 2.

Konradin 168b 3.

Aus der 3. Ehe (mit Heinrich):

Alis 168a 20.
Gem. **Hugo** [I], [dritter] König v. Cypern (vgl. II. Genealogie der Könige v. Cypern) 168a 21; 168b 22.

Philippa 168a 20.
Gem. **Erard** v. Brienne.

Aus der 4. Ehe (mit Amalrich):

Sibylla 168a 24; 168b 16.
Gem. **Leon** [II.] König v. Armenien. 168a 25; 168b 20.

Melissente 168a 24; 168b 16.
Gem. **Boemund** der Einäugige 168a 25; 168b 20. 170a 21.

II. Genealogie der Könige von Cypern.

Veit v. Lusignan, erster König v. Cypern 168b 7—11.
Gem. **Sibylla,** T. Amalrichs, Königs v. Jerusalem. 167b 26; 168a 3—7; 168b 7.

Amalrich, Br. Veits v. Lusignan, zweiter König von Cypern. 168a 23; 168b 11—13.
1. Gem. **Eschive,** T. Balduins v. Ibelin, Herrn v. Ramla. 168b 13.
2. Gem. **Isabella,** T. Amalrichs, des fünften Königs v. Jerusalem. 168a 1. 23; 168b 15.

Children of Veit and Sibylla / Amalrich and Eschive:

Hugo [I], dritter König v. Cypern. 168a 21; 168b 22. Gem. **Alis,** T. Heinrichs v. Champagne. 168a 20; 168b 23. (vgl. I Genealogie der Könige v. Jerusalem.)

Burgunde 168b 15. Gem. **Walter** v. Montbeliard 168b 17.
- **Eschive** 168b 18. Gem. **Balian** v. Ibelin, Herr v. Beyrut. 168b 18.

Heluise 168b 15. Gem. **[Raimund] Ruben,** Enkel Bohemunds III. v. Antiochia 168b 19.

Children of Amalrich and Isabella:

Sibylla 168a 24; 168b 16. Gem. **Leon** [II.] König v. Armenien. 168a 25; 168b 20.

Melissente 168a 24; 168b 16. Gem. **Boemund** der Einäugige. 168a 25; 168b 20; 170a 1; 170a 21. 22.

Children of Hugo [I] and Alis:

Heinrich [I.], vierter König v. Jerusalem. 168b 24; 169a 6.
1. Gem. [**Alis,**] T. [Wilhelms IV.], des Markgrafen v. Montferrat. Kinderl. 169a 7.
2. Gem. **Stephanie,** T. Constantin's, Baro senior d. Armenier, 169a 9, kinderl.
3. Gem. **Placentia,** T. [Bohemunds V.] des Fürsten von Antiochien. 169a 11; 170a 12. (vgl. III. Genealogie d. Fürsten v. Antiochien.
- **Hugo** [II.], 169a 11. 13.

Maria. 168b 24. Gem. **Walter,** Gr. v. Briennes 168b 25.
- **Johann** 168b 26; 169a 1.
- **Hugo** 168b 26; 169a 1, Gr. v. Briennes. Gem. **Isabella,** T. des Herzogs der Athener. 169a 2. 3.
  - **Walter** 169a 3.
  - **Agnes** 169a 4.
- **Amalrich.** 169a 1.

Isabella 168b 25. Gem. **Heinrich,** Sohn Bohemund's des Einäugigen. 169a 4; 170a 8.
- **Hugo** [III.], fünfter König v. Cypern. 169a 5. 13—15. Gem. **Isabella,** T. Veits v. Ibeline 169a 15. 16.
  - **Johann** sechster König v. Cypern 169a 18. 20—22.
  - **Bohemund** 169 18. 24.
  - **Heinrich** siebenter König v. Cypern 169a 18. 23.
  - **Veit** 169a 18. Gem. **Eschive,** Herrin v. Beirut. 169a 27.
    - **Hugo** 169b 2.
  - **Amalrich** 169a 18. Gem. **Isabella,** T. Leons II., Kgs. d. Armenier 169a 26.
    - **Hugo** 169a 27
  - **Maria** 169a 18.
  - **Margareta** 169a 18.
  - **Alis** 169a 18.
  - **Heluise** 169a 18. Gem. **Thoros** [III], Sohn Leons [III.] 169b 2. 3.
    - **Leon** [IV.]
- **Margareta** 169a 5. Gem. **Johann** v. Monfort, Herr v. Tyrus 169a 5.

III. Genealogie der Fürsten von Antiochien.

Bohemund I., S. **Robert Guischart's,** Fürst v. Tarent, erster Fürst v. Antiochien. 169b 5—9.
Gem. **Constantia,** T. des Königs [Philipp] v. Frankreich. 169b 8.

Bohemund II, 169b 9, vierter Fürst v. Antiochien 170b 19 (zweiter Fürst **Tankred** 170b 4. 5. 19, dritter **Rüdiger** 170b 9. 19, beide als Verweser des Fürstentums.)
Gem. **Alis,** T. **Balduins** v. Burg 169b 10. 11; 167b 9.

Constantia
1. Gem. **Raimund,** S. [Wilhelms] Gr. v. Poitou 169b 11. 12, fünfter Fürst v. Antiochien 170b 18. 19. —
2. Gem. **Rainald** v. Chatillon 170b 28; sechster Fürst v. Antiochien.

Kinder (aus 1. Ehe):

- **Bohemund** [III.] 169b 12; siebenter Fürst von Antiochien 170b 29.
- **Margareta** 169b 13 (Maria). Gem. **Manuel,** griech. Kaiser [jüngster S. des Kaisers Johannes] 169b 13.

Bohemund [III.]:

1. Gem. **Irene,** T. der [Theodora, der Nichte des Kais. Manuel.] 169b 14.
   - Tochter 169b 15.
2. Gem. **Orgeluse** aus Antiochien 169b 16.
3. Gem. **Sibylla**
   - Tochter 169b 18.
4. Gem. **Isabella** 169b 19.

Kinder (aus 4. Ehe):

- **Bohemund** [IV.] 169b 21; 170a 1; der Einäugige, Graf v. Tripolis, Fürst v. Antiochien. 170a 2. 3.
  1. Gem. **Placentia,** T. des Herrn v. Dschiblet 170a 3.
  2. Gem. **Melissente,** T. Amalrichs, des zweiten Königs v. Cypern. 170a 21. 22.
- **Raimund** 169b 21, Graf v. Tripolis 169b 23.
  Gem. **Alis,** T. Rubens III. des **Neffen des** Kön. Thoros v. **Armenien.** 169b 26.

Kinder Bohemunds [IV.] (aus 1. Ehe):

- **Raimund** 170a 4. v. Assassinen getödtet 170a 6.
- **Bohemund** 170a 4. 9—12. Gem. **Lucia,** T. d. röm. Graf. Paul. 170a 10.
- **Philipp** 170a 5. Gem. **Isabella,** T. d. Kön. v. Armenien 170a 7.
- **Heinrich** 170a 5. Gem. **Isabella,** T. Hugos I., Kön. v. Cypern. 170a 8; 169a 4.
- **Orgeluse** 170a 5.
- **Maria** 170a 5.

Kinder Bohemunds [IV.] (aus 2. Ehe):

- **Heluise**
- **Maria**

Kinder Bohemunds (V.):

- **Bohemund** VI. 170a 11. Gem. **Sibylla** T. Hethums, Kgs. v. Armenien. 170a 13. 14.
- **Placentia** 170a 11; 169a 11. Gem. **Heinrich** I., König v. Cypern. 169a 11; 170a 11.

Kinder Bohemunds VI.:

- **Bohemund** VII. 170a 14. 16. Gem. **Margareta,** T. Ludwigs v. Piemont. 170a 17.
- **Isabella** 170a 15. 18.
- **Maria** 170a 15. Gem. **Nikolaus** v. Saint Thoumerin 170a 18. 19.
- **Luciane** 170a 15. Gem. (?) 170a 19.

Lautlehre des Van-Dialekts.

Von **H. Adjarian.**

(Schluss.)

II. Die Diphthonge.

Աւ.

a. **Աւ** mit folgendem Konsonanten (օ).

1. In diesem Falle erscheint aa. աւ im Van. gewöhnlich als *o*: մօտ ‚nahe‘ = *mot*; օտար ‚fremd‘ = *otar*; օրինակ ‚Beispiel‘ = *orinak*; օրհնել ‚segnen, einsegnen‘ = *oxni̯el*; օր ‚Tag‘ = *or*; արօր ‚Pflug‘ = *aror*; արօտ ‚Wiese‘ = *arot*; քօղ ‚Schleier‘, Pl. Nom. քօղք = *k‘ʸoġk‘ʸ* օձ ‚Schlange‘ = *oç* etc. etc.

2. In յօտ ‚abgeschnittenes Reis‘ = *öt* und յոտել ‚abästen = *öti̯el* ist աւ zu *ö* geworden.

3. Abgefallen ist es in առաւօտուն ‚morgens‘ = *ařatun, ařavtun* und առաւօտեան ‚morgens‘ = *ařatman,* die eine starke Verkürzung erlitten haben.

4. Aa. աւ ist zu *ə* geschwächt in յօնք ‚Augenbrauen‘ (ma. Nom. Pl. յօնքեր) = *ənk‘ʸvi̯er.*

5. Aa. խօսիլ ‚sprechen‘ hat im Van. die Form *xusi̯el* angenommen, gegen խօսք ‚Sprache, Wort‘, das regelmässig zu *xosk‘* geworden ist.

6. Das van. Wort *murus* ‚Bart‘ kann aus aa. մաւրուս (Akk. von մաւրուք) sowie aus մօրուս (Akk. von մօրուք) stammen. Für den ersten Lautwandel haben wir nur ein einziges Beispiel: *xusi̯el* aus խօսել; für letzteren aber siehe oben, **Ո**, **b**. **3**.

7. Aa. աղաւնի ‚taub‘ ist im Van. zu *yeġunik* geworden.

8. Über Հաւք vgl. unten, b. **5**.

b. **Աւ** mit folgendem Vokallaute und als Auslaut.

1. In diesem Falle erscheint aa. աւ gewöhnlich als *av*: ամբարտաւան ‚hochmütig‘ = *ampařtavan*; աւազ ‚Sand‘ = *avaz*; աւազան ‚Becken‘ = *avazan*; աւել ‚Besen‘ = *avi̯el*; աւետարան ‚Evangelium‘ = *avedran*; աւերել ‚zerstören, auslöschen‘ = *aviri̯el*; խաւար ‚Finsternis‘ = *xavar*;

խաւարծիլ ‚rheum ribes‘ = *xavərcil*; ծարաւ ‚Durst, durstig‘ = *carav*; կաւ ‚Thon‘ = *kav*; կաւիճ ‚Kreide‘ = *kavič*; կաքաւ ‚Rebhuhn‘ = *kak‘*^{y}*av*; կեղծաւոր ‚Heuchler‘ = *kịeǧcau̯or*; կնքաւոր ‚Gevatter, Taufzeuge‘ = *k‘*^{y}*avu̯or*; կտաւ ‚Leintuch, Tuch, = *kətav*; հաւ ‚Huhn‘ = *xav*; հաւանել ‚sich gefallen‘ = *xavnịel*; հաւատալ ‚glauben‘ = *xavatal, avatal*; հաւատ ‚Glaube‘ = *xavat*; ճգնաւոր ‚Klausner‘ = *čək*^{y}*navu̯or*; մեղաւոր ‚Sünder‘ = *mịeǧavu̯or*; ուխտաւոր ‚Waller‘ = *əxt‘avu̯or*; պառաւ ‚alte Frau‘ = *paṙav*; սարկաւագ ‚Diakon‘ = *sarkavak‘*^{y}; սաւան ‚Betttuch‘ = *savan*; ցաւ ‚Schmerz‘ = *çav*.

2. In einigen Wörtern erscheint es als *äv*: առաւել ‚mehr‘ = *aṙävịel*; ամբրաւ ‚Dattel‘ = *ämbräv*; աւելորդ ‚überflüssig‘ = *ävilu̯ort‘*; թագաւոր ‚König‘ = *t‘äk‘ävu̯or*; ձաւար ‚far decorticatum‘ = *cävär*.

3. Auslautendes աւ der zwei- oder mehrsilbigen Wörter ist in der Deklination zu *v* geschwächt: ամբրաւ ‚Dattel‘ = Gen. *ämbri*; կաքաւ ‚Rebhuhn‘ = Gen. *kak‘*^{y}*vu*; ծարաւ ‚Durst‘ = Gen. *carvi*; պառաւ ‚alte Frau‘ = Gen. *paṙnu*.

4. In առաւօտուն ‚morgens‘ = *aṙatun* und առաւօտեան ‚morgens‘ = *aṙatman*, die eine starke Verkürzung erlitten haben, ist vom aa. աւ nur *a* geblieben.

5. Nach dem Beispiele des հաւ ‚Huhn‘ = *xav*, ist die Pluralform հաւ-ք im Van. zuerst **xavk‘*^{y} statt **xok*^{y} geworden; und dann ist wegen des folgenden *k‘*^{y}, *av* zu *af* geworden, also: *xafk‘*^{y} ‚Vögel‘.

Այ.

a. Այ mit folgendem Konsonanten.

1. In diesem Falle entspricht aa. այ im Van. *e*: այծ ‚Ziege‘ = *ec*; ժայռ ‚Felsen‘ = *žeṙ* ‚harter Stein‘; լայն ‚breit‘ = *len*; այն ‚jener‘ = *en*; այս ‚dieser‘ = *esa*; գայլ ‚Wolf‘ = *k*^{y}*el*; եղբայր ‚Bruder = *ịeǧber*; երկայն ‚lang‘ = *erken*; այդ ‚hic, hoc‘ = *eta*; այլ ‚auch‘ = *el*; որբևայրի ‚Witwe‘ = *vu̯oṙpöveri*; խայթել ‚mordeo, percutio, ferio‘ = *xet‘il*; ծայթրին ‚satureja‘ = *cet‘ren*; ծայր ‚summitas, extremitas‘ = *cer*; կայծակ ‚Blitz‘ = *kecak*; հայր ‚Vater‘ = *xer*; ձայն ‚Stimm‘ = *cen*; մայր ‚Mutter‘ = *mer*; սայլ ‚Wagen‘ = *sel*; սկեսրայր ‚Schwiegervater‘ = *kəsrer*; տայգր ‚Schwager‘ = *t‘ek‘*^{y}*ər*; փայլ ‚Glanz‘, Nom. Pl. փայլք = *p‘elk‘*; փայտ ‚Holz‘ = *p‘et‘* քայլել ‚schreiten‘ = *k‘*^{y}*elịel*; քայլ ‚Schritt‘ = *k‘*^{y}*elk‘*^{y}.

2. Wenn die folgende Silbe ein *i* enthält, ist *e* auch zu *i* geworden: այգի ‚Weinberg‘ = *ik*^{y}*i*; այր ‚Mann‘, այրիկ ‚Männchen‘ = *irik*; այրել ‚brennen‘ = *iriçịel*.

3. Das Wort գայր ,Kot' ist zu *k'ʸoř* geworden; und պայծառ ,klar, hell' zu = *pu̯ocař*.

4. Die aa. Form սարդոստայն ,Spinnengewebe' ist *sarandöstik* geworden, այ in diesem Falle also in *a* übergegangen.

b. Mit folgendem Vokallaute.

1. Այ erscheint in diesem Falle immer als *ay*: խնայել ,parco, ignosco' = *xənayi̯el*; կլայեկ ,Zinn' = *kəlayi̯ek*; հայելի ,Spiegel' = *xaylik*; վայելել ,oblector, delector' = *vayi̯eli̯el*, aber auch *veli̯el*.

c. Als Auslaut.

1. Am Ende der vielsilbigen Wörter wird այ gewöhnlich *a*: կասկարայ ,craticula, focus' = *kaskara*; սատանայ ,Teufel' = *satana*; տղայ ,Knabe, Kind' = *təġa*; փեսայ ,Gatte' = *p'esa*. Auch ծնծղայ ,Cymbel' = *çənjgak* (mit -*k*-Suffix). Einmal auch *ä* in: բակլայ ,Saubohne' = *bäylä*.

2. Dieses *a* oder *ä* ist in der Deklination abgefallen: *bäyli*, *təġu*, *təġi*, *p'esi*, *satani*.

3 In den einsilbigen Wörtern ist այ *ay* geblieben: Հայ ,Armenier' = *xay*; վա՜յ ,Ach!' = *vay!*

Եա.

Aa. եա erscheint im Van. als:

1. = *i̯e*: կորեակ ,Hirse' = *ku̯ori̯ek*; սեամ ,Thürschwelle', Nom. Pl. սեամք = *śi̯emk'ʸ*; կլայեակ ,Zinn' = *kəlayi̯ek*.

2. = *e*: սարեակ ,seleucis, cides' = *sarek*; վառեակ ,Hühnchen' = *vāřek*; ցորեան ,Korn' = *çu̯oren*.

3. = *a* nur in: սեան (Gen. zu սիւն ,Säule') = *san*.

4. = *ä* nur in: ձեան (Gen. zu ձիւն ,Schnee') = *cän*.

5. = *ma* nur in: առաւօտեան ,morgens' = *ařatman* und մրջեան (Gen. zu մրջիւն ,Ameise') = *mərčman*.

Եայ.

Wir finden diesen Diphthong nur in կրեայ ,Schildkröte', das im Van. die Form *kərəra*, Gen. *kərəri* hat.

Եաւ.

Beispiele für die Vertretung von եաւ sind nur *yot'* ,sieben' = եաւթն (mit folgendem Konsonanten) und *si̯ev* ,schwarz' = սեաւ (als Auslaut), Gen *sivu*.

Եւ.

Inlautendem *եւ* entspricht im Van. meistens *iv*: *ալեւոր* ‚weissbärtig, alt‘ = *xalivu̯or*; *սերկեւիլ* ‚Quitte‘ = *sikivil* oder *sirkivil*; *բեւեռ* ‚Nagel‘ = *pipi̯eṙ* (statt **pivi̯er,* durch den Einfluss des anlautenden *p*). Auch die Genitivformen: *արեւու* = *arivu* zu *արեւ* ‚Sonnenlicht‘; *թեւոյ* = *t‘ivi* zu *թեւ* ‚Arm‘.

2. Ausnahmsweise *երեւալ* ‚scheinen‘ = *ereval* (vielleicht wegen des anlautenden *e*), *ձեւ* ‚Form‘, Gen. *ձեւոյ*, *ձեւի* = *ci̯evi* (statt **civi*) und *անձրև* ‚Regen‘, Gen. *անձրևոյ* = *anjrvu* (statt **anjrivi*).

3. = *ö* nur in: *որբևայրի* ‚Witwe‘ = *vu̯oṙpöveri*.

Auslautendes *եւ* ist im Van. *i̯ev* oder *ev*: *անձրև* ‚Regen‘ = *anjri̯ev*; *արեւ* ‚Sonnenlicht‘ = *ari̯ev*; *թև* ‚Arm‘ = *t‘i̯ev*; *ձեւ* ‚Form‘ = *ci̯ev*; *դեւ* ‚Teufel‘ = *dev*.

Իա.

Aa. *իա* kommt nur in *թիակ* ‚remus‘ = *t‘iyak* und *միակ* ‚einzig = *mek* vor, wo *իա* *iya* und *e* geworden ist.

Իւ.

I. Vor einem Vokallaute und am Ende des Wortes ist *իւ* geblieben (*iv*): *արծիւ* ‚Adler‘ = *aṙciv*; *կռիւ* ‚Krieg‘ = *kəṙiv*; *հիւանդ* ‚krank‘ = *xivand*; *հովիւ* ‚Schäfer‘ = *xoviv*.

II. Vor einem Konsonanten erscheint es als:

1. = *ü*: *ալիւր* ‚Mehl‘ = *älür*; *աղբիւր* ‚Quelle‘ = *äxpür*; *դիւր* ‚facilis, commodum‘ = *tür* g^y*äl* ‚sich gefallen‘; *խիւս* ‚Umschlag‘ = *xüs*; *ձիւն* ‚Schnee‘ = *cün*.

2. = *i*: *աղիւս* ‚Ziegel‘ = *oġis*; *կիւրակէ* ‚Sonntag‘ = *kiraki*.

3. = *u*: *արիւն* ‚Blut‘ = *arun*; *իւր* ‚sein, eigen‘ = *ur*; *հերիւն* ‚Ahle‘ = *xirun*; *հիւսն* ‚faber lignarius‘ = *xus*; *հիւր* ‚Gast‘ = *xur*; *սիւն* ‚Säule‘ = *sun*.

4. = *i̯e*: *գիւղ* ‚Dorf‘ = k^y*i̯eġ*; *մրջիւն* ‚Ameise‘ = *məṙči̯en*.

5. = *o*: *ճիւղ* ‚Ast‘ = *čoġ*.

6. Abgefallen in der Deklination: *xus, xsan*; *xur, xru*; *äxpür, äxpri* etc.

Ոյ.

Aa. *ոյ* erscheint im Van. als:

1. *u̯o*: *կապոյտ* ‚blau‘ = *kapu̯ot*; *ճկոյթ* ‚digitus minimus‘ = *čəku̯ot‘*; *շոյտ* ‚schnell‘ = *šu̯ot*.

2. = *ȯ* (meistens in einsilbigen Wörtern): *առուոյտ* ‚trifolium‘ = *arvȯt*; *բոյթ* ‚Daumen‘ = *pȯt‘*; *բոյն* ‚Nest‘ = *pȯn*; *գոյն* ‚Farbe‘ = k^y*ȯn*;

գոզ ,Urin, Harn' = *gȍz*; թոյլ ,locker, lose, schlaff' = *t'ȍl*; լոյս ,Licht' = *lȍs*; քոյր ,Schwester' = *k'ȍr*.

3. Dieses *ȍ* ist in der Deklination zu *ü* geändert: *tȍl*, *tülü*; *lȍs*, *lüsü*; *kȍr*, *küryoč̣* etc.

4. = *u*: անոյշ ,süss' = *anuš*; երեկոյ ,Abend' = *irikun*; նմոյշ ,Muster' = *nəmuš*; պատրոյգ ,Docht' = *patruk'ʸ*; պատրոյս ,Schutzblatter, Impfung' = *patrus*; վարագոյր ,Vorhang' *väräkʸuṙ*.

5. = *o* nur: հանգոյց ,Knoten' = *xangʸoṙç*.

6. = *i* nur: ոյր ,wessen' = *vir*.

7. = *vyo* nur: ոյժ ,Kraft' = *vyož*.

Ով·

Ով erscheint im Van. als:

1. Meistens *ov*: խոստովանել ,beichten' = *xostovaniel*; կողով ,Korb = *koġov*, հով ,kühl, Schatten' = *xov*; հովիւ ,Schäfer' = *xoviv*; սով ,Hungernot' = *sov*; սովորել lernen, *sovriel*.

2. = *yov*: ծով ,See' = *cyov*; կով ,Kuh' = *kyov*.

3. = *ö*: բովհրել ,braten' = *pöviel*

4. Mit Ausfall des ersten Gliedes ո, als *v*: ժողովել ,sammeln' = *žoġviel*; կողով ,Korb', Gen. կողովոյ = *koġvi*; պողովատ ,Stahl' = *poġpat* (aus *poġvat*, durch den Einfluss des anlautenden *p*. cf. բեւեռ ,Nagel' = **piviel* = *pipieṙ*).

B. Die Konsonanten.

Die altarm. Konsonanten haben im Van-Dialekte folgende Veränderungen erfahren:

բ·

1. Aa. բ erscheint gewöhnlich als *p*: բանալ ,öffnen' = *pänäl*; բերել ,bringen' = *piriel*; բարի ,gut' = *päri*; բուսանել ,wachsen' = *püsniel*; բռնել ,halten' = *pəṙniel*; աղբիւր ,Quelle' = *äxpür*; խաբել ,betrügen' = *xapiel*; եղբայր ,Bruder' = *axper*; սրբել ,reinigen' = *sərpiel*; դարբին ,Schmied' = *tärpin* etc.

2. Aa. բ ist nach Nasal մ immer *b* geblieben: բամբասել ,obloquor' = *pambasiel*; բամբակ ,Baumwolle' = *pämbäk*; թումբ ,Damm' = *t'ümb*; ճանապարհ ,Weg' = *čämbäx*; թմբրիլ oder թմրիլ ,betäubt werden' = *t'əmbriel*; ամբրաւ oder արմաւ ,Dattel' = *ämbräv*; ամբար ,Speicher' = *ämbär*; ամպ oder ամբ ,Wolke' = *amb*; գմբէթ ,Kuppel' = *k'ʸumbet'* (Neue Entlehnung aus dem Türkischen oder Kurdischen). — Ausnahmsweise aber ամբարտաւան ,superbus, inflatus' = *ampaṙtavan*.

3. Wortauslautendes aa. բ wird, wenn es nicht einem ւ folgt, zu *p*ʿ: սուրբ ,heilig‘ = *səp*ʿ; եթբ ,wenn, wann‘ = *yiep*ʿ; աղբ ,Kot‘ = *axp* aber auch բաշ ,Mähne‘ = *p*ʿ*äš* (in den Dörfern: *bäš* in der Stadt Van).

4. Aa. բ ist geschwunden in: թամբ-ք ,Sattel‘ = *tʿumkʿy*.

5. Aa. բ ist zwischen մ und ր eingeschoben in: համարել ,zählen‘ = *xambriel*; համարանք ,Zählung, Zahl‘ = *xambrankʿy*.

6 Aa. բ = Van. *b* in: բարտի ,alnus‘ = *bärdi*; բժոտ ,lippidus‘ = *bəžʿöt*; բաշ ,Mähne‘ = *bäš*; բակլայ ,Bohne‘ = *bäylä*; բախտ ,Schicksal‘ = *bäxt*; բադ ,Ente‘ = *bäd* (meist neue Entlehnungen).

գ.

1. Aa. գ wird gewöhnlich *ky*: գին ,Preis‘ = *kyin*; գալ ,kommen‘ = *kyäl*; գառն ,Lamm‘ = *kyär*; գարի ,Gerste‘ = *kyäri*; գինի ,Wein‘ = *kyini*; գագաթն ,Gipfel‘ = *kyäkyätʿ*; գործ ,Werk‘ = *kyörc*; գորտ ,Frosch‘ = *kyört*; արեգակն ,Sonne‘ = *ariekyäk*; հոգի ,Seele‘ = *xuokyi*; այգի ,Weinberg‘ = *ikyi*; արագիլ ,Storch‘ = *arakyel*; վարագոյր ,Vorhang‘ = *värákyur*; մարգարիտ ,Perle‘ = *markyərit* etc.

2. Aa. գ wird nach dem Nasal ն immer zu *gy*: գանգատ ,Klage‘ = *kyängyät*; եղունգն ,Nagel‘ = *yieğungy*; զանգակ ,Glocke‘ = *zängyäk*; թանգ ,teuer‘ = *tʿängy*; ժանգ ,Rost‘ = *žängy*; կանգառ ,cinara carduncculus‘ = *kangyär*; կնգուղ ,Kapuze‘ = *kəngyux*; կորնգան ,trifolium odoratum‘ = *kuorəngyän*; հանգիստ ,ruhig‘ = *xangyist*; davon *xangyəstanal* ,ruhen‘; հանգոյց ,Knoten‘ = *xangyorç*; հինգ ,fünf‘ = *xingy*; մանգաղ ,Sichel‘ = *mängyäğ*; սունգն ,Schwamm, Pilz‘ = *sungy*; aber անագան ,spät‘ = *änkyän* vgl. oben Nr. 1.

3. Wortauslautendes aa. գ wird, wenn es nicht einem ն folgt, zu *kʿy*: գոգ ,Schoss‘ = *kyökʿy*; էգ ,Weibchen, weiblich‘ = *ekʿy*; կարագ ,Butter‘ = *karaky*; հանգ-չիլ ,ruhen‘ = *xankʿy arniel*; (die Wurzel *հանգ hat das Aarm. nicht bewahrt); ճագ ,der kleine‘ = *cäkʿy*; ճրագ ,Lampe‘ = *čərakʿy*; ուրագ ,Hobeleisen‘ = *urakʿy*; պատարագ ,Messe‘ = *patarakʿy*; պատրոյգ ,Docht‘ = *patrukʿy*; սարկաւագ ,Diakon‘ = *sarkavakʿy*; սուգ ,Trauer‘ = *sukʿy*. Dieselbe Veränderung erscheint auch in: պագանել ,küssen‘ = *pakʿyiel*; տայգր ,Bruder des Gatten‘ = *tekʿyr* (aber Gen. *tekyier*) գայր ,Kot‘ = *kʿyor*.

4. Aa. գ und նգ werden vor folg. ն zu *y*; գանգատել ,klagen‘ = *kyäytiel*; ագանել ,sich ankleiden‘ = *xayniel* (aus հագնիլ) կանգնել ,stehen‘ = *kayniel*. Aber ցնգնիլ oder ցնկնել ,werfen (von Tieren)‘ erscheint im Vandialekt als *çiniel*.

5. Aa. գ ist *k* geworden in: գդալ ,Löffel‘ = *kətel*; ձգել ,werfen, lassen‘ = *iskiel*; ձգոտալ ,aufstossen, rülpsen‘ = *səkərtal*; գդակ ,Mütze‘

= *kətak*; գտանել ‚finden‘ = *kəndni̯el* und լուանալ ‚sich waschen‘ = *loxknal* (das *x* aus ղ neben կ ist nach Analogie des Wortes լողալ ‚schwimmen‘ = *loġal* eingeschoben).

6. Aa. գ wird *kʿ* in: ազգ ‚Nation‘ = *askʿ*; թագաւոր ‚König‘ = *tʿäkʿävu̯or*. Letzteres erscheint aber auch in der regelmässigen Form *tʿäk^{y}ävu̯or*.

7. Gegen alle Regeln wird գ zu *g^y* in: գոմէշ ‚Büffel‘ = *g^{y}ömeš*; գութան ‚grosser Pflug‘ = *g^{y}ütʿan*; գուլ ‚stumpf‘ = *g^{y}ül*; գռեհ ‚Kot‘ = *g^{y}əṙi̯ex* ‚Eiter‘; գազ ‚Elle‘ = *g^{y}äz*. Mithin werden diese Wörter neue Entlehnungen sein; vgl. kurd. *gameš* ‚Büffel‘; *gez* ‚Elle‘ etc.

8. Über *k^{y}ähtʿan, čək^{y}navu̯or, pʿəṙənh^{y}tal* s. ք.

դ.

1. Aa. դ wird gewöhnlich *t*: դադարել ‚einstellen, aufhören‘ = *tätri̯el*; դդում ‚Kürbis‘ = *tətüm*; դէմ ‚gegen‘ = *tem*; դժոխք ‚Hölle‘ = *težöxkʿ^y*; դու ‚du‘ = *tü*; դողալ ‚zittern‘ = *töġal*; դուռն ‚Thüre‘ = *tür*; դատարկ ‚leer‘ = *täṙtak*; դարբին ‚Schmied‘ = *tärpin*; այդ ‚jener‘ = *eta*; երդիք (Akk. երդիս) ‚Dach‘ = *ertis*; երդումն ‚Beschwörung = *ertüm*; որդի ‚Sohn‘ = *vu̯orti*; կարդալ ‚lesen‘ = *kärtäl*; զարդարանք ‚Schmuck‘ = *zärtäränkʿ^y*; խեղդել ‚ertränken, erdrosseln‘ = *xi̯ехti̯el* etc.

2. Aa. դ ist nach dem Nasal ն immer *d* geblieben: բարեկենդան ‚Karneval‘ = *pärkendänkʿ^y*; գերանդի ‚Sichel‘ = *k^{y}erəndi*; գինդ ‚Ohrring‘ = *k^{y}ind*; գունդ ‚Rund‘ = *k^{y}ünd*; եռանդ ‚vorgestern‘ = *yi̯eṙand*; ընդ որ ‚wohin‘ = *dör*; թունդ ‚stark, heftig‘ = *tʿund*; լինդ ‚gingiva‘ = *lind*; խռնդատ ‚verbascum‘ = *xəṙəndät*; կաղանդ ‚Neujahrstag‘ = *kaġand*; հիւանդ ‚krank‘ = *xivand*; հնազանդ ‚lenkbar, gelehrig‘ = *xənäzänd*; մարմանդ ‚Wiese‘ = *marmand* ‚langsam fliessendes Wasser‘ սարդոստայն; ‚Spinngewebe‘ = *sarandöstik*; սանդ ‚Mörser‘ = *sand*; սանդր ‚Kamm‘ = *sandər*; փոխինդ ‚gebackenes Mehl‘ = *pʿu̯oxind*; քանդել ‚niederreissen‘ = *kʿ^{y}andi̯el*. Nur ausnahmsweise ցնդել ‚dispergo, diffundo‘ = *çəntʿi̯el* ‚verkindern‘.

3. Zwischen ն und ր ist ein *d* eingeschoben in: ծանր ‚schwer‘ = *candər*; ծունր ‚Knie‘ = *cundər*.

4. Aa. դ wird am Ende der Wörter, nach *r* und *ṙ* (andere Fälle kommen nicht vor) zu *tʿ*: աւելորդ ‚überflüssig‘ = *ävilu̯ortʿ*; բարդ ‚Haufen‘ = *päṙtʿ*; կորդ ‚inculta (terra)‘ = *ku̯ortʿ*; մարդ ‚Mann, Mensch‘ = *martʿ*; յարդ ‚Stroh‘ = *ärtʿ*; որդն ‚Wurm‘ = *vu̯ortʿ*; վարդ ‚Rose‘ = *värtʿ*. Wir finden *tʿ* auch in *çəntʿi̯el* (s. oben Nr. 2) und *čoṙotʿan* ‚Dachrinne‘ = aa. ջրորդան.

5. Die Wörter *bäd* ‚Ente‘, *düf* ‚Handtrommel‘, *dev* ‚Teufel‘, *di̯ex* ‚Seite‘, *ǰadü* ‚Zauberer‘ können nicht echt vanisch sein, sondern sind neue Entlehnungen aus dem Kurd. (Vgl. aa. բադ, դափ, դեւ, դէհ, ջադուկ).

զ.

1. Aa. զ ist immer *z*: զանգակ ‚Glocke‘ = *zäng^{y}äk*; զատ ‚fern‘ = *zat*; զատիկ ‚Ostern‘ = *zätik*; զարդարանք ‚Schmuck‘ = *zärtäränk‘^{y}*; զարկանել ‚schlagen‘ = *zäni̯el*; զրուցել ‚sagen, sprechen‘ = *zərüçi̯el*; զզուել ‚Ekel empfinden‘ = *zəzväl*; զոքանչ ‚mater uxoris viro‘ = *zök^{y}anč̣*; մազ ‚Haar‘ = *maz*; խոզ ‚Schwein‘ = *xu̯oz*; հազալ ‚husten‘ = *xäzäl*; հազար ‚tausend‘ = *xäzär*; վազել ‚laufen‘ = *väzi̯el*; վիզ ‚Hals‘ = *viz* etc.

2. In dem halblitterarischen Worte ազգ ‚Nation‘ = *ask‘* ist զ = *s*.

3. Aa. քան զ- ‚als —‘ erscheint im Vandialekte als *čanj* (ein Wort geworden) wo unser զ = *j*.

թ.

Aa. թ ist im Vandialekte ohne Ausnahme geblieben: թագաւոր ‚König‘ = *t‘äk‘ävu̯or*; թանաք ‚Tinte‘ = *t‘änäk‘^{y}*; թեւ ‚Flügel‘ = *t‘i̯ev*, ‚Arm, Flügel‘; թթու ‚sauer‘ = *t‘ət‘ü*; թութ ‚Maulbeere‘ = *t‘ut‘*; թրթուր ‚ἐρυσίβη, κάππη‘ = *t‘əṙt‘uṙ* ‚Raupe‘; թողուլ ‚lassen‘ = *t‘oǧni̯el*; արծաթ ‚Silber‘ = *aṙcat‘*; քիթ ‚Nase‘ = *k‘^{y}it‘*; հորթ oder որթ ‚Kalb‘ = *vu̯ort‘-ik*; ութ ‚acht‘ = *ut‘* etc.

ժ.

1. Aa. ժ bleibt im Van.: ժամ ‚Kirche‘ (ma.) = *žäm*; ժայռ ‚Fels‘ = *žeṙ*; ժողովել ‚sammeln‘ = *žoǧvi̯el*; շարժ-ք ‚Erdbeben‘ = *žäžk*; խէժ oder խիժ ‚Gummi‘ = *xiž*; ոյժ ‚Kraft‘ = *vu̯ož*; կուժ ‚Krug‘ *kuž* etc.

2. Aa. ժ = van. *č* nur in: պատիժ ‚Strafe‘ = *patič̣*.

լ.

1. Aa. լ erscheint im Van. immer als *l*: լալ ‚weinen‘ = *läl*; լաց ‚das Weinen‘ = *läç*; լափել ‚fressen‘ = *läp‘i̯el*; լեզու ‚Zunge‘ = *lezü*; լու ‚Floh‘ = *lü*; լուսնակ ‚Mond‘ = *lüsnak*; լոյս ‚Licht‘ = *lös*; լի ‚voll‘ = *ilin*; լինել ‚sein, werden‘ = *elni̯el*; խուլ ‚taub‘ = *xul*; հայելի ‚Spiegel‘ = *xaylik*; սերկեւիլ ‚Quitte‘ = *sikivil*; ոջիլ ‚Laus‘ = *vu̯očil*; քայլել ‚schreiten‘ = *k‘^{y}eli̯el*; փիլոն ‚Messgewand‘ = *p‘ilu̯on* etc.

2. In den Wörtern բանալի-ք ‚Schlüssel‘ = *pälnis*; լուանալ ‚waschen‘ = *vəläl* hat *l* seinen Platz mit *n*, *v* gewechselt.

խ.

1. Aa. խ bleibt gewöhnlich als *x* im Van. erhalten: խաւար ‚Finsternis' = *xavar*; խնձոր ‚Apfel' *xənju̯or*; խուլ ‚taub' = *xul*; խորան ‚Altar' = *xu̯oran*; խրատ ‚Rat' = *xərat*; ծախել ‚verkaufen' = *caxi̯el*; կանուխ ‚morgen früh' = *kanux*; փոխել ‚tauschen' = *p'u̯oxi̯el*; քացախ ‚Essig' = *k'ʸaçax*; կախել ‚aufhängen' = *kaxi̯el*; խարազան ‚Peitsche' = *xärizän*.

2. Gegen aa. շաղախել ‚oblimo, obduco' hat der Vandialekte *šaġaġi̯el*, das, wenn das aa. Wort eine Reduplikation der Wurzel շաղ ist, sein ursprüngliches շ besser als das Aa. bewahrt hat.

3. Statt խս des Aa. haben wir im Vandialekte *sx* in: խստոր ‚Knoblauch' = *səxtu̯or*; dagegen սխ = *xs* in: փսխել ‚vomeo' = *p'əxsi̯el*.

ծ.

1. Aa. ծ wird Van. gewöhnlich zu *c*: ծաղիկ ‚Blume' = *caġik*; ծամ ‚Haar' = *cam*; ծանր ‚schwer' = *candər*; ծիծ ‚weibliche Brust' = *cic*; ծիծաղել ‚lachen' = *cəcġal*; ծախել ‚verkaufen' = *caxi̯el*; արծաթ ‚Silber' = *ařcat'*; արծիւ ‚Adler' = *ařciv*; ծածկել ‚decken' = *cacki̯el*; ործկալ ‚Übelkeit haben' = *vu̯ořckal*; պրծանիլ ‚sich retten, flüchten' = *pəřcni̯el*; ցած ‚nieder, niedrig' = *çacər*; անէծք ‚Fluch' = *aneck'* etc.

2. Aa. ծ wird nach dem Nasal ն zu *j*: անծեղ ‚Elster' = *anji̯eġ*; ծնծղայ ‚Cymbel' = *çənjġak*.

3. Aa. ծ erscheint als *ç* nur in dem letztgenannten Worte: *çənjġak*.

4. Aa. ծ = van. *z* nur in: Հեծանել ‚reiten' = *xezni̯el*.

5. Aa. ծ = van. *č* nur in: ծիծեռնակ ‚Schwalbe' = *čəčəřni̯ek*.

6. Gegen aa. թուրծ ‚Wange' hat der Vandialekt, wie auch alle anderen na. Dialekte: *t'uš*.

կ.

1. Aa. կ erscheint im Van. gewöhnlich als *k*: կռիւ ‚Krieg' = *kəřiv*; կապել ‚binden' = *kapi̯el*; նապաստակ ‚Hase' = *lapəsterak*; յստակ ‚rein' = *istak*; կրակ ‚Feuer' = *kərak*; կրիայ ‚Schildkröte' = *kərəra*; կտոր ‚Stück' = *kətu̯or*; կէս ‚Halb' = *kes*; արձակել losbinden, loslassen' *ařçki̯el*; ոսկի ‚Gold' = *vu̯oski*; ոսկր ‚Knochen' = *usku̯oř*; սկեսուր ‚Schwiegermutter' = *kisur* etc.

2. Aa. կ wird nach dem Nasal ն immer zu *gʸ*: անկողին ‚Bett' = *gʸoġvenk'ʸ*; արմունկն ‚Ellenbogen' = *armungʸ*; ընկոյզ ‚Nuss' = *ġoz*; ընկեր ‚Kamerad' = *ingʸi̯er*; խունկ ‚Weihrauch' = *xungʸ*; ծունկ ‚Knie' = *cungʸ*; կանկար ‚Cinara carduncula, = *kangʸäř*; կրունկն ‚Fusssohle,

Ferse‘ = *kərungʸ*; ճանկ ‚Klaue‘ = *čangʸ*; տնկել ‚pflanzen‘ = *təngʸi̯el*. Auch կին ‚Frau, Weib‘ = *kənik* (dimin.), aber Gen. *kəngʸän*.

3. Aa. կ und նկ werden vor folg. լ und ն zu *y*: բակլայ ‚Saubohne‘ = *bäylä*; անկանել ‚fallen‘ = *iyni̯el*.

4. Aa. կ ist in ծմակ ‚subsolanus, umbrosus, opacus‘ = *cəmä* abgefallen.

5. Wortauslautendes aa. կ erscheint als *kʸ*, *k‘ʸ* nur in: ատակ ‚fähig‘ = *atakʸ*; շապիկ ‚Hemd‘ = *šapik‘ʸ* (Gen. *šapki*); եղկ ‚lau‘ = *yi̯exk‘ʸ*; կծիկ ‚glomeratio, globus‘ = *kəcik‘ʸ* (Gen. *kəckan*).

6. Aa. կ in բոկիկ ‚barfuss‘ = *pöpik* ist durch den Einfluss des anlautenden բ zu *p* geworden.

Հ.

1. Aa. Հ wird im Van. gewöhnlich zu *x*: հաց ‚Brot‘ = *xaç*; հիմն ‚Grund‘ = *xim*; հիւանդ ‚krank‘ = *xivand*; հազար ‚tausend‘ = *xäzär*; հայ ‚Armenier‘ = *xay*; հայր ‚Vater‘ = *xer*; հերիք ‚genug‘ = *xerik‘ʸ*; հրեշտակ ‚Engel‘ = *xəreštak*; հայելի ‚Spiegel‘ = *xaylik*; մահ ‚Tod‘ = *max*; պահք (Akk. պահս) ‚Fasten‘ = *paxs*; դեհ ‚Seite‘ = *di̯ex*; բահ ‚Spaten‘ = *päx*; պատուհաս ‚Strafe‘ = *patuxas*; պահել ‚bewahren, behalten, hüten‘ = *paxi̯el* etc. Auch ագանիլ ‚sich anziehen‘ = *xayni̯el*; ալևոր ‚alt‘ = *xalivuor* statt հագնիլ, հալևոր der anderen Dialekte.

2. Aa. րհ wird im Van.: 1. mit Abfall des ր und regelrechtem Übergang des հ zu *x*: շնորհք ‚Gnade‘ = *šənuoxk‘ʸ*; օրհնել ‚segnen‘ = *oxni̯el*; ճանապարհ ‚Weg‘ = *čämbäx*; 2. mit Abfall des հ = *r*: աշխարհ ‚Welt‘ = *ašxar* աշխարհք (Pl.) = *ašxark‘*; խոնարհ ‚bescheiden‘ = *xuonar*.

3. Aa. հ schwindet in: սկիհ ‚Abendmahlskelch‘ = *səki*; հաւատալ ‚glauben‘ = *avatal* (aber auch *xavatal*, und nur *xavat* ‚Glaube‘).

4. Aa. հր schwindet in բոմհրել ‚braten‘ = *pövi̯el*.

5. So ist der Laut *h* im Van. sehr selten; wir haben nur ամէն, ամենայն ‚alle‘ = *həmen* und ռեհան ‚ocymum‘ = *ərhän*.

Ձ.

1. Wortanlautendes aa. ձ wird im Van. zu *c*; ձագ ‚das Junge‘ = *cak‘ʸ*; ձախ ‚link‘ = *cax*; ձայն ‚Laut‘ = *cen*; ձաւար ‚far decorticatum‘ = *cävär*; ձեռք ‚Hand‘ = *ci̯eřk‘ʸ*; ձև ‚Form‘ = *ci̯ev*; ձէթ ‚Öl‘ = *cet‘*; ձի ‚Pferd‘ = *ci*; ձիւն ’Schnee‘ = *cün*; ձմեռն ‚Winter‘ = *cəmi̯eř*; ձմերուկ ‚cucumis‘ = *cəmrük*; ձոր ‚Thal‘ = *cu̯or*; ձու ‚Ei‘ = *cü*; ձուազեղ ‚Eierkuchen‘ = *cəvazi̯eġ*; ձուկն ‚Fisch‘ = *cük*.

2. Nach dem Nasal ն ist es immer *j* geblieben: անձրև ‚Regen‘ = *anjri̯ev*; բրինձ ‚Reis‘ = *pərinj*; գինձ ‚coriandrum‘ = *kʸinj*; տանձ

,Birne' = *tanj*; սինձ ,scorzonera hispanica' = *sinj*; խինձ ,chicorium intybus' = *xinj*; խնձոր ,Apfel' = *xənjuor*; պղինձ ,Kupfer' = *pəġinj*; աղանձ ,gebratene Korn' = *aġanj*; խանձել ,brennen, verbrennen' = *xanjil*; թանձր ,dick, dicht' = *tʿanjər*; պապանձիլ ,obmutesco' = *papanjviel*; *կնձկնձալ (vgl. կնձաձայն, կաղկանձել) ,bellen' = *kənjkənjal*.

3. Aa. ձ im Auslaut und nach ղ, ր wird *ç*: օձ ,Schlange' = *oç*; բարձր ,hoch' = *pançər*; արձակել ,losbinden, loslassen' = *ar̈çkiel*; բարձ ,Kissen' = *pär̈ç*; դաղձ ,mentha sylvestris' = *däxç*; խուրձ = ,Bund, Garbe' = *xur̈ç*; որձ ,männlich' = *vuor̈ç*; վարձք ,Lohn' = *var̈çkʿ*; դարձայ ,ich bin zurückgekehrt' = *där̈ça*; բարձի ,ich bin beladen' = *pär̈ça*.

4. Aa. ձ = van. *s* in: մաղձ ,Galle' = *maxs*; ձգել ,werfen, lassen' = *iskiel*; ձգոտալ ,aufstossen, rülpsen' = *skər̈tal*.

5. Aa. նձ zwischen Nasal und Konsonant = van. *z* in: *kəzməztal* ,bellen' = * կնձմնձտալ, vgl. oben Nr. 2.

6. Inl. ձ = van. *c* in: վարձել ,vermieten' = *varciel* (aber վարձք ,Lohn' = *var̈çkʿ*); նախանձ ,neidisch' = *niexac* (Analogiebildung nach նեխած ,faul').

Anm. Es giebt keine anderen Beispiele für ձ im Van.

Ղ.

1. Aa. ղ wird im Van. gewohnlich *zu ġ*: խաղալ ,spielen' = *xaġal*; աղ ,Salz' = *aġ*; անկողին ,Bett' = *g^{y}oġvenk^{ʿy}*; անծեղ ,Elster' = *anjieġ*; ծնծղայ ,Cymbel' = *çənjġak*; ծիծաղել ,lachen' = *cəcġal*; մեղր ,Honig' = *mieġər*; ճիւղ ,Ast' = *čoġ*; փողոց ,Strasse' = *pʿuġuoç* ,Abort' սաղմոս ,Psalm' = *saġmuoç* etc.

2. Vor folg. stimml. Kons. = *x*; աղբ ,Kot' = *axpʿ*; աղբիւր ,Quelle' = *äxpür*; աղջիկ ,Mädchen' = *axçik*; աղքատ ,arm' = *axk^{ʿy}at*; թուղթ ,Papier' = *tʿuxtʿ*; մաղձ ,Galle' = *maxs*; քաղցր ,süss' = *k^{ʿy}axçər*; եղբայր ,*Bruder*' = *axper*; դաղձ ,mentha sylvestris' = *däxç*; ուղարկել ,senden' = *öröxkiel*; եղկ ,lau' = *yiexk^{ʿy}*; մեղք ,Sünde' = *miexk^{ʿy}*; գաղտ ,geheim' = *k^{y}äxtik*; բողկ ,Radieschen' = *pöxk*; շողգամ ,Steckrübe' = *šäxk^{y}äm*; ողջ ,gesund' = *vuoxč*; ողջոյն ,Gruss' = *oxčum*; խեղդել ,ertränken, erdrosseln' = *xiextiel*; խեղճ ,arm' = *xiexč*; խղճալ ,sich erbarmen' = *xəxčal*; խաղ-ք = *xaxk^{ʿy}* ,schändlich, entehrend, schimpflich' պղտոր ,turbidus' = *bəxtuor*. Auch լոգանալ ,sich waschen' = *loxknal*; nach Analogie von լողալ ,schwimmen'. Ausl. ղ = van. *x* nur in: կնգուղ ,Kapuze' = *kəng^{y}ux*.

3. Aa. ղ hat sich vor stimml. Kons. als *ġ* erhalten in: ուղտ 'Kamel' = *uġt*; պողովատ ,Stahl' = *poġpat*; ծաղկիլ ,blühen' = *caġkiel*;

տուղտ ,althea' = *tuġt*; քօղք ,Schleier' = *kʿʸoġkʿ*; կեղծաւոր ,Heuchler' = *keġcavu̯or*; կաղճին ,Thon, Lehm' = *kaġčin*; շեղջ ,Haufen' = *ši̯eġkʿʸ*.

4. Aa. ղ wird *n*, *v* in: աղեղն ,Kardätsche' = *anieġ*; աղեղնակ ,Regenbogen' = *ananak*; խաղող ,Weintraube' = *xavu̯oġ*.

ճ.

1. Aa, ճ bleibt gewöhnlich als *č* erhalten: ճանապարհ ,Weg' = *čämbäx*; ճիւղ ,Ast' = *čoġ*; ճրագ ,Lampe' = *čərakʿʸ*; ճաշ ,Mittagessen' = *čaš*; ճակատ ,Stirne' = *čakat*; կարիճ ,Scorpion' = *karič*; արճիճ ,Blei' = *ařčič*; խեղճ ,arm' = *xi̯exč*; խղճալ ,sich erbarmen' = *xəxčal*; սոնիճ ,nigella' = *si̯ev-sunič*; կարճ ,kurz' = *kärč*; կաւիճ ,Kreide' = *kavič*; կոճկել ,zuknöpfen' *kočki̯el*.

2. Aa. ճ nach dem Nasal ն wird im Van. zu *ǰ*: ճանճ ,Fliege' = *čanǰ*; ճնճղուկ ,Sperling' = *čənǰġuk*; ճենճ ,Fleischgeruch' = *či̯enǰ*; մաճ ,aratri manica' = *manǰ*; եղինճ ,urtica' = *yi̯eġinǰ*.

3. Aa. ճախարակ ,Rolle' = *çaxrak* durch Einfluss des (türk. pers.) چرخ *čarx*.

մ.

Aa. մ ist im Van. immer *m* geblieben: մայր ,Mutter' = *mer*; մատակ ,Weibchen' = *matak*; մեղր ,Honig' = *mi̯eġər*; մէջ ,in, inner' = *meč*; միս ,Fleisch' = *mis*; մութ ,dunkel' = *mutʿ*; մնալ ,bleiben' = *mənal*; մէկ ,ein' = *mek*; մեռանել ,sterben' = *mi̯eřni̯el*; մատն ,Finger' = *mat*; դէմ ,gegen' = *tem*; հում ,roh' = *xum*; համեմ ,Gewürz, Aroma' = *xami̯em*; հիմն ,Grund' = *xim*; համարել ,erzählen' = *xambri̯el*; կամուրջ ,Brücke' = *karmunǰ*; ամբրաւ ,Dattel' = *ämbräv* etc.

յ.

1. Anl. յ des Aa. fällt im Van. ab: յիսուն ,fünfzig' = *isun*; յղի ,trächtig' = *əġi*; յուղարկել ,senden' = *öröxki̯el*; յառաջ ,vor' = *äřäč*; յաջողել ,gelingen' = *ačoġi̯el*; յատակ ,Tiefe' = *tak*; յարդ ,Stroh' = *ärtʿ*; յեսան ,Wetzstein' = *esan*; յիշոց ,Schimpfwort' = *išunç*; յուզել ,suchen' = *uzi̯el* ,wollen'; յօնք ,Augenbrauen' = *ənkʿʸvi̯er*; յստակ ,hell, klar' = *istak*; յօտել ,abästen' = *öti̯el*. Nur das Wort յետ ,zurück, hinweg' = *yi̯et* (= aus altem **i̯et*) hat sein verlorenes *y* durch Veränderung des anlautenden *i̯e* zu *yi̯e* (s. oben ե) wiedererworben,

2. Über in- und ausl. յ s. այ ոյ.

ն.

1. Aa. ն bleibt gewöhnlich im Van. als *n* erhatten: բանալ ,öffnen' = *pänäl*; անձրև ,Regen' = *anjri̯ev*; անուն ,Name' = *anun*; անցանել ,durchgehen' = *ənç̣ni̯el*; առնել ,machen' = *ani̯el*; թանաք ,Tinte' = *t'änäk'ʸ*; խարազան ,Peitsche' = *xärizän*; նոր ,neu, = *nu̯or*; ներքս ,inner' = *ni̯ers*; նստել ,sich setzen' = *nəsti̯el* etc.

2. Aa. ն = van. *m*, *l* in; ճանապարհ ,Weg' = *čämbäx* (wegen des folgenden *b*), Gen. *čämxi*; նապաստակ ,Hase' = *lapəstərak*; methatesis in բանալի (Akk. Pl. բանալիս) ,Schlüssel' = *pälnis.*

3. Die Gruppe նգ, նկ, նջ wird vor Kons. zu *y*, *ž*: անկանել ,Fallen' = *iyni̯el* (Aor. *ingʸä*); գանգատել ,sich beklagen' = *kʸäyti̯el*; երնջնակ eryngium' = *erəžnäk* (in den Dörfern; *erənǰnak*); կանգնել ,stehen' = *kayni̯el*; aber ցնկնել ,werfen (von d. Tieren)' = *ç̣ini̯el.*

4. Anl. ան, ըն, կն ist abgefallen in: անկողին ,Bett' = *gʸoġvenk'ʸ*; ընկոյզ ,Nuss' = *göz*; ընդ որ ,wohin' = *dör*; կնքաւոր ,Taufzeuge' = *k'avu̯or.*

5. Einschub von *n* zeigen; արտասուք ,Thräne' = *ar̊tsunk'ʸ* oder *ar̊ç̣unk'ʸ*; գտանել ,finden' = *kəndni̯el*; դիպել berühren' *tepni̯el*; կամուրջ ,Brücke' = *karmunǰ*; մաճ ,aratri manica' = *manǰ*; յիշոց ,Schimpfwort' = *išunç̣.*

շ.

A ։ շ bleibt im Van. *š*: շապիկ ,Hemde' = *šapik'ʸ*; շատ ,viel' = *šat*; շաքար ,Zucker' = *šäk'ʸär*; շնորհք ,Gnade' = *šənu̯oxk'ʸ*; շող ,Strahl' = *šu̯oġ*; շուտ ,schnell' = *šu̯ot*; աշակերտ ,Schüler' = *aški̯er̊t*; աշխարհ ,Welt' = *ašxar*; բաշ ,Mähne' = *bäš*; գոմէշ ,Büffel' = *gʸömeš*; էշ ,Esel' = *eš*; հրեշտակ ,Engel' = *xəreštak* etc.

Nur in շարժ-ք ,Erdbeben' = *žäž*k ist anl. *š* durch Einfluss des *ž* zu *ž*, und in շրջել ,umwerfen' = *sər̊či̯el* zu *s* geworden.

չ.

Aa. չ ist im Van. als *č̣* geblieben: չորք (Akk. չորս) ,vier' = *č̣u̯ors*; չար ,böse' = *č̣är*; չափ ,Mass' = *č̣äp'*; չամիչ ,Rosine' = *č̣amič̣*; աչք ,Augen' = *ač̣k'*; ինչ ,was' = *inč̣*; խաչ ,Kreuz' = *xač̣*; պոչ ,Schwanz' = *pu̯oč̣*; կանանչ ,grün' = *kanač̣*; ճանաչել ,kennen' = *čanč̣ənal*; ոչխար ,Schaf' = *vu̯oč̣xar* etc.

Nur in աղաչանք ,Bitte' = *aġačänk'ʸ* ist չ zu *č* geworden.

պ.

1. Aa. պ bleibt im Van. gewöhnlich *p*: պայծառ ,klar, hell' = *pụoçar̈*; պատարագ ,Messe' = *patarak'ʸ*; պարապ ,leer' = *parap*; պողովատ ,Stahl' = *poġpat*; պատուհաս ,Strafe' = *patuxas*; պատկեր ,Bild' = *patkịer̈k'ʸ*; պաղ ,kalt' = *paġ*; վիշապ ,Drache' = *višap*; նապաստակ ,Hase' = *lapəstərak*; սպանանել ,töten' = *əspanịel*; խոպան ,desertus' = *xopan*; ստեպղին ,rote Rübe' = *tapġin*.

2. Aa. պ erscheint als *p'* in der Nachbarschaft von *s*: պսակել ,die Trauung vollziehen = *p'əsakịel*; ոսպ ,Linse' = *vụosp'*. Aber սպանանել ,töten' = *əspanịel*; ապսպարել ,übergeben, überlassen' = *apəspərịel* etc.

3. Aa. պ wird *b* in: ճանապարհ ,Weg' = *čämbäx*; պղտոր ,turbidus' = *bəxtụor*; կուպր ,Pech, Erdpech' = *kubr*.

4. Aa. պ = van. *v* nur in: սպիտակ ,weiss' = *sivtak*.

ջ.

Aa. ջ erscheint im Van. gewöhnlich als *č*: ճանապարհ ,Weg' = *čämbäx*; ճաշ ,Mittagessen' = *čaš*; ճիւղ ,Ast' = *čoġ*; ճրագ ,Lampe' = *čərak'ʸ*; ճանաչել ,kennen, erkennen' = *čančənal*; յառաջ ,vor' = *är̈äč*; յաջողել ,gelingen' = *äčogịel*; ոջիլ ,Laus' = *vụočil*; հաջել ,bellen' = *xačịel*; իջանել ,aus-, hinabsteigen' = *ečnịel*, Aor. *ičä*; առաջին ,erste' = *är̈čin*; մրջիւն ,Ameise' = *mər̈čịem*; ստերջ ,unfruchtbar' = *əstịer̈č*; բաղարջ ,Sauerteig' = *päġar̈č*; շրջել ,umwerfen' = *sər̈čịel*; կաղջին ,Lehm, Thon' = *kaġčin*: արջառ ,Vieh' = *äčär̈*; ողջոյն ,Gruss' = *oxčum*.

2. Aa. ջ nach dem Nasal *n* hat sich als *ǰ* erhalten: խոնջան ,Hosenband' = *xonǰän*; մունջ ,stumm' = *munǰ*; կամուրջ ,Brücke' = *karmunǰ*; պատինջան ,Eierpflanze' = *patənǰan*; բանջար ,Gemüse' = *pänǰär*; ականջ ,Ohr' = *akanǰ*; երնջնակ ,eryngium' = *erənǰnak*; ջնջոց ,Wischlappen' = *čənǰụoç*; aber nur խնջել ,sich schnäuzen' = *xənčịel*.

3. Aa. ջ und նջ vor folg. ն wird *ž* in երնջնակ ,eryngium' = *erəžnäk* (in der Stadt Van); իջանել ,hinab-, aussteigen' *ežnịel*, aber auch *ečnịel*.

4. Aa. ջ wird *č̣* in: աղջիկ ,Mädchen' = *axčik*; ողջ ,gesund' = *vụoxč̣*; մէջ ,in, inner' = *meč̣*; մէջք ,lumbus' = *meč̣k'* (aber Gen. միջաց = *meč̣äç*); արջ ,Bär' = *ar̈č̣*; ջոջ ,gross' = *čụoç*; կակաջ ,Tulpe' = *kakač̣*; աջ recht' = *ač̣*.

5. Aa. ջ = *k'ʸ* nur in: շեղջ ,Haufen' = *šịek'ʸ*.

ռ.

1. Aa. ռ erscheint im Van. gewöhnlich als *ṙ*: առնուլ ,nehmen' = *aṙn̯iel*; առաջին ,erste' = *aṙčin*; գառն ,Lamm' = *kʸäṙ*; ծառ ,Baum' = *caṙ*; մոռանալ ,vergessen' = *mu̯oṙnal*; մամուռ ,Moos' = *mamuṙ*; պայծառ ,hell, klar' = *pu̯ocaṙ*; ռեհան ,basilic' = *əṙhän* etc.

2. Geschwunden ist ռ in: առնել ,machen' = *an̯iel* und eingeschoben in հանգոյց ,Knoten' = *xangʸoṙç*; թիթեռնիկ ,Schmetterling' = *tʻəṙtʻəṙnek.*

3. ռ wird *r* in: բուրվառ ,Räucheraltar' = *puṙvar.*

ս.

1. Aa. ս bleibt gewöhnlich erhalten: երեսուն ,dreissig' = *yi̯eṙsun*; տեսանել ,sehen' = *tisnal*; վաստակել ,verdienen' = *västki̯el*; ոսկի ,Gold' = *vu̯oski*; ոսկր ,Knochen' = *usku̯oṙ*; սերկեւիլ ,Quitte' = *sikivil*; սիրտ ,Herz' = *siṙt*; սիւն ,Säule' = *sun*; սպիտակ ,weiss' = *sivtak*; սուրբ ,heilig' = *səpʻ*; դաս ,Unterricht' = *täs*; լոյս ,Licht' = *lȍs*; փոս ,Graben' = *pʻu̯os* etc.

2. Es schwindet in: ստեպղին ,rote Rübe' = *tapġin*; սպտուր ,Kot' = *pətətur*; սկեսուր ,Schwiegermutter' = *kisur.*

3. Aa. ս = van. *z*, *š*, *ç* in; տեսիլք ,Traum' = *ti̯ezelkʻʸ*; սեամք ,Thürschwelle' = *ši̯emkʻʸ*; սաղմոս ,Psalm' = *sağmu̯oç.*

4. Aa. ս hat seinen Platz mit խ gewechselt in: խստոր ,Knoblauch' = *səxtu̯or*; փսխել ,vomeo' = *pʻəxsi̯el.*

5. Aa. տաս = (durch Abfall des ա) *ts* = van. *ç* nur in: արտասուք ,Thräne' = *aṙtçunkʻʸ* oder *aṙçunkʻʸ.*

վ.

1. Aa. վ = van. *v*: վանք ,Kloster' = *vänkʻʸ*; վեց ,sechs' = *vi̯eç*; վիշապ ,Drache' = *višap*; վառել ,brennen' = *väṙi̯el*; վախ ,Furcht' = *väx*; վարդ ,Rose' = *värtʻ*; վարժապետ ,Lehrer' = *väržäpi̯et* etc.

2. Hinzugefügt ist *v* in: տալ ,Glos, soror, mariti' = *talv*; անկողին ,Bett' = *gʸoġvenkʸ.*

տ.

1. Aa. տ ist meist im Van. erhalten: տանձ ,Birne' = *tanj*; տալ ,geben' = *tal*; տասն ,zehn' = *tas*; տեսանել ,sehen' = *tisnal*; տուն ,Haus' = *tun*; տօն ,Fest' = *ton*; պատարագ ,Messe' = *patarakʻʸ*; պատկեր ,Bild' = *patki̯eṙkʻʸ*; հաւատալ ,glauben' = *avatal*; մօտ ,nahe' = *mot*; սիրտ ,Herz' = *sirt*; փայտ ,Holz' = *pʻet*; ոտն ,Fuss' = *vu̯ot* etc.

2. Aa. տ = van. *d*: աւետարան ‚Evangelium‘ = *avedran*; բարտի ‚populus tremula, alnus‘ = *bärdi*; գտանել ‚finden‘ = *kəndniel*.

3. *t* ist hinzugefügt in: շրէշ ‚asphodelus‘ = *šərešt*; ճիպռ ‚Augenbutter = ‚*čəpiertkʿ*, aber Gen. *čəpəřkʿʸi*.

4. Vor folg. *ç* wird *t* dumpf ausgesprochen: *mətçəniel* ‚hineinbringen‘ = *xatçəniel* ‚töten‘; in գիտացի ‚ich wusste‘ = *kiça* ist *t* ausgefallen.

ր.

1. Aa. ր vor Vokalen und am Ende der Wörter bleibt fast immer im Van. als *r* erhalten: շաքար ‚Zucker‘ = *šäkʿʸär*; աղբիւր ‚Quelle‘ = *äxpür*; հայր ‚Vater‘ = *xer*; արեգակ ‚Sonne‘ = *ariekʸak*; արօտ ‚Wiese‘ = *arot* etc.

— Ausnahmen bilden nur արագիլ ‚Storch‘ = *ařakiel*; թրթուր ‚Raupe‘ = *tʿəřtʿuř*; փրփուր ‚Schaum‘ = *pʿəřpʿuř*.

2. Aa. ր vor բ, լ, կ, մ, ս, ք bleibt *r*: դարբին ‚Schmied‘ = *tärpin*; ուրբաթ = ‚Freitag‘ = *urpätʿ*; մարդ ‚Mann, Mensch‘ = *martʿ*; վարդ ‚Rose‘ = *värtʿ*; կարդալ ‚lesen‘ = *kärtäl*; գիրկ ‚Schoss‘ = *kʸirk*; երկաթ ‚Eisen‘ = *erkatʿ*; երկինք ‚Himmel‘ = *erkinkʿʸ*; կարմիր ‚rot‘ = *karmir*; արմունկն ‚Ellenbogen‘ = *armungʸ*; քրքրել ‚discerpo, dissipo‘ = *kʿʸərkʿʸəriel*; չորք (Akk. չորս) ‚vier‘ = *çuors*; ներքս ‚inner‘ = *niers* etc.

— Ausnahmen sind բարդ ‚Haufen‘ = *päřtʿ*; կորդ ‚inculta (terra)‘ *kuořtʿ*; որբ եւ այրի ‚Waise und Witwe‘ = *vuořpöveri* ‚Witwe‘; երեսուն ‚dreissig‘ = *yieřsun*; պատկեր-ք ‚Bild‘ = *patkieřkʿʸ*.

3. Aa. ր vor ծ, ձ, ց, ճ, ջ, չ, տ, վ wird im Van. zu *ř*: գործ ‚Werk‘ = *kʸörc*; արծաթ ‚Silber‘ = *ařcatʿ*; արծիւ ‚Adler‘ = *ařciv*; բարձ ‚Kissen‘ = *päřç*; արձակել ‚loslassen‘ = *ařçkiel*; հարցանել ‚fragen‘ = *xařçuçiel*; արճիճ ‚Blei‘ = *ařčič*; կարճ ‚kurz‘ = *kařč*; մրջիւն ‚Ameise‘ = *məřčiem*; ստերջ ‚unfruchtbar‘ = *əstieřč*; արջ ‚Bär‘ = *ařč*; փարչ = ‚Krug‘ = *pʿařç*; գորտ ‚Frosch‘ = *kʸöřt*; սիրտ ‚Herz‘ = *siřt*; քիրտն = ‚Schweiss‘ = *kʿʸeřtinkʿʸ*; բուրվառ ‚Räucheraltar‘ = *puřvar*; շատրուան ‚Springbrunnen‘ = *šatəřvan*.

— Ausnahmen sind վարձել ‚vermieten‘ = *varçiel* (aber վարձք ‚Lohn‘ = *väřçkʿ*); չարչարել ‚quälen‘ = *çarçariel*; բարտի ‚alnus‘ = *bärdi*.

4. Aa ր vor թ = van. *r* oder *ř*: արթուն ‚munter‘ = *ärtʿün*; հորթ ‚Kalb‘ = *vuortʿik*; երթալ ‚gehen‘ = *ertʿäl*; թրթուր ‚Raupe‘ = *tʿəřtʿuř*; խրթին ‚unentzifferbar‘ = *xəřtʿin*; քարաթոթոշ ‚Eidechse‘ = *kʿʸärtʿätʿöš*; քերթել ‚excorio‘ = *kʿʸərtʿiel*.

5. Für aa. ր vor folg. փ, պ haben wir nur փրփուր ‚Schaum‘ = *p‘əṙp‘uṙ*; կապերտ oder կարպետ ‚Teppich‘ = *karpi̭et.*

6. Aa. ր vor ժ und ն schwindet immer: արժան ‚billig‘ = *ežan*; արժել ‚kosten‘ = *aži̭el*; շարժ-ք ‚Erdbeben‘ = *žažk*; կարժ ‚Garnbund, Strähne‘ = *kaž*; զարկանել ‚schlagen‘ = զարկնել = զարնել = Van. *zäni̭el* (aber Aor. *zärki*); կարենալ ‚können‘ = կարնալ van. *kanal* (aber *karça, kaça*); — nur կորնգան ‚trifolium odoratum‘ = *ku̯orəng^{y}än.*

7. Über aa. ր vor հ s. հ.

8. Vor anderen Kons. kommt ր im Van. und auch im Aa. nicht vor.

9. Aa. ր schwindet in: սուրբ ‚heilig‘ = *səp‘* (aber Gen. *sərp‘i*); արջառ ‚Vieh‘ = *äčäṙ*; սերկեւիլ ‚Quitte‘ = *sikivil* (aber auch *sirkivil*).

10. ր ist eingeschoben in: նապաստակ ‚Hase‘ = *lapəstərak*; լօշտակ ‚mandragora bryonia alba‘ = *loštrak*; կրեայ ‚Schildkröte‘ = *kərəra*; ցած ‚nieder, niedrig‘ = *çacər.*

11. Aa. ր = Van. *n* nur in: բարձր ‚hoch‘ = *pançər.*

ց.

1. Aa. ց bleibt im Van. gewöhnlich als *ç* erhalten: ցաւ ‚Schmerz‘ = *çav*; ցուրտ ‚kalt‘ = *çuṙt*; ցանել ‚säen, ausstreuen‘ = *çani̭el*; ցից ‚Pflock‘ = *çiç*; ցեց ‚Motte‘ = *çi̭eç*; փողոց ‚Strasse‘ = *p‘uğu̯oç* ‚Abort‘; քացախ ‚Essig‘ = *k‘^{y}açax*; հաց ‚Brot‘ = *xaç*; հանգոյց ‚Knoten‘ = *xang^{y}oṙç* etc.

2. Nur in գոց ‚zugemacht‘ = *ku̯oc* wird aa. ց zu = van. *c.*

փ.

1. Aa. փ = van *p‘*: փուշ ‚Dorn‘ = *p‘uš*; փափուկ ‚dünn, fein‘ = *p‘äp‘ük*; փայտ ‚Holz‘ = *p‘et*; փշատ ‚Elaeagnus‘ = *p‘əšat*; փրփուր ‚Schaum‘ = *p‘əṙp‘uṙ*; թուփ ‚Strauch‘ = *t‘üp‘*; եփել ‚kochen‘ = *ip‘i̭el*; չափ ‚Mass‘ = *čäp‘*; տափակ ‚flach, platt‘ = *tap‘ak*; շերեփ ‚grosse Löffel‘ = *širi̭ep‘.*

2. Aa. փ = van *p* nur in: փլել ‚einfallen‘ = *pəli̭el.*

ք.

1. Aa. ք erscheint im Van. gewöhnlich als *k‘^{y}*: քիթ ‚Nase‘ = *k‘^{y}it‘*; քար ‚Stein‘ = *k‘^{y}ar*; քառասուն ‚vierzig‘ = *k‘aṙsun*; քուն ‚Schlaf‘ = *k‘^{y}un*; քաղցր ‚süss‘ = *k‘^{y}axçər*; աղքատ ‚arm‘ = *axk‘^{y}at*; կնքաւոր ‚Taufzeuge‘ = *k‘^{y}avu̯or*; մաքի ‚Mutterschaf‘ = *mak‘^{y}i*; կաքաւ ‚Rebhuhn‘ = *kak‘^{y}av*; վանք ‚Kloster‘ = *vänk‘^{y}*; երեք ‚drei‘ = *iriek‘^{y}*; շաքար ‚Zucker‘

= *šäkʿʸär*; թանաք ,Tinte' = *tänäkʿʸ*; հերիք ,genug' = *xerikʿʸ*; ձեռք ,Hand' = *ci̯eṙkʿʸ*; դժոխք ,Hölle' = *təžöxkʿʸ*.

2. Aa. ք = van. *kʿ* nur in: անէծք ,Fluch' = *aneckʿ*; աչք ,Augen' = *ač̣kʿ*; խօսք ,Sprache' = *xoskʿ*; ճիպռ ,Augenbutter' = *čəpi̯eṙtkʿ*; մէջք ,bunboss' = *meč̣kʿ*; միտք ,Sinn' = *mitʿkʿ*; պարտք ,Schuld' = *paṙtkʿ*; վարձք ,Lohn' = *väṙc̣kʿ*; փառք ,Ruhm, Herrlichkeit, Deo gratia' *pʿaṙkʿ*; քօղ ,Schleier' = *kʿʸoxkʿ*.

3. Aa. ք = van. *k* nur in: շարժք ,Erdbeben' = *žäžk*; քսան ,zwanzig' = *kəsan*; քշել ,verbannen' = *kəši̯el*; քսել ,salben' = *kəsi̯el*.

4. Inl. *kʿʸ* vor folg. Kons. wird durch Abfall des *k* zu *hʸ* (d. h. Hauch + Mouillierung) geändert: աքլոր ,Haushahn' = *ahʸlör*; ճգնաւոր ,Klausner' = **čəkʿʸnavu̯or* = *čəhʸnavu̯or*; փռնգտալ ,niessen' = **pʿəṙənkʿʸtal* = *pʿərənhʸtal*; vgl. auch գագաթն ,Gipfel', Gen. գագաթան = *kʸähtʿan*.

5. Aa. ք = van. *x*, *c̣* nur in: քշոց ,instrument used by the deacon during mass' = *xəšu̯oc̣*; քան զ... ,als' = *c̣anj*.

Etschmiadsin.

De quelques archaïsmes remarquables de la déclinaison arménienne.

par

A. Meillet.

I. Les thèmes en -*n*-[1]).

Les thèmes en -*n*- présentent en arménien plusieurs flexions assez nettement différentes, qui, abstraction faite des anomalies propres à certains mots, peuvent se ramener aux trois types suivants[2]):

	Singulier.		
Nom. acc.	անձն	հարսն	շարժումն
Gén. dat. loc.	անձին	հարսին	շարժման
Abl.	անձնէ	հարսնէ	շարժմանէ
Instr.	անձամբ	հարսամբ	շարժմամբ.
	Pluriel.		
Nom.	անձինք	հարսունք	շարժմունք
Acc. loc.	անձինս	հարսունս	շարժմունս
Gén. dat. abl.	անձանց	հարսանց	շարժմանց
Instr.	անձամբք	հարսամբք	շարժմամբք.

Si l'on examine ces trois types au point de vue indo-européen, on reconnaît immédiatement le fait essentiel que les désinences sont les mêmes dans les trois et que toute la différence réside dans le timbre de la voyelle qui précède *n*; exprimé en termes de grammaire comparée générale des langues indo-européennes, ceci revient à dire que les

[1]) Cet article a été écrit et envoyé à la rédaction avant que M. Osthoff n'eût publié „zur armenischen Laut- und Wortforschung" (Sprachwissenschaftliche Abhandlungen de L. von Patrubány II, 49 et suiv.) et à plus forte raison Etymologische Parerga, I, (Leipzig 1901), où la question des thèmes en -*n*- est traitée en plusieurs endroits; les vues exposées par M. Osthoff dans ces importantes publications n'ont donc pu malheureusement être ni utilisées ni discutées ici (Note de correction).

[2]) Dans les paradigmes reproduits ici on a fait à dessein abstraction des prépositions dont on encombre à tort les paradigmes arméniens. Il est en effet illégitime de donner զհարսն comme type d'accusatif alors que հարսն sert également d'accusatif; ou de donner յանձնէ comme type d'ablatif puisqu'on trouve aussi զանձնէ par exemple. Les formes casuelles et les prépositions sont en arménien choses distinctes et parfaitement indépendantes les unes des autres.

différences de flexion présentées par les thèmes en *-n-* arméniens reposent sur les variations de la voyelle de la syllabe prédésinentielle de l'indo-européen.

Avant de rendre compte de chacun des trois types dans son ensemble, il convient de discuter d'abord certaines formes casuelles.

La forme de l'instrumental singulier et pluriel attire tout d'abord l'attention à cause de son identité dans tous les types; on a partout *-ամբ*, *-ամբք*, c'est à dire i.-e. **-n̥-bhi*[1]); l'arménien s'accorde parfaitement ici avec les autres langues, qui présentent devant les désinences commençant par *-bh-* le vocalisme sans *e* de la syllabe prédésinentielle; dans les thèmes en *-n-* le sanskrit a dat. plur. *-a-bhyaḥ*, instr. plur. *-a-bhiḥ*, etc. La forme en *-անց* du génitif-datif-ablatif pluriel a le même vocalisme que l'instrumental; la désinence *-ց* n'étant pas expliquée d'une manière sûre, il est impossible naturellement de discuter l'origine de ce vocalisme.

L'opposition des trois types apparaît au génitif singulier d'une part, au nominatif et à l'accusatif-locatif pluriels de l'autre: les types *անձն* et *հարսն* ont au génitif singulier *-ին* en regard du type *շարժումն* qui a *-ան*, tandis que le type *անձն* a au pluriel *-ին-* en regard de *-ուն-* des types *հարսն* et *շարժումն*.

Les nominatifs pluriels en *-ինք* ne comportent qu'une explication: ils reposent sur i.-e. **-en-es* (gr. *-εν-ες*, skr. *-an-aḥ*, v. sl. *-en-e*, etc.); les nominatifs en *-ունք* sont plus ambigus; pour *հարսունք* comme aussi pour les composés tels que *միանձունք*, il ne peut guère s'agir que de **-ones* (gr. *-ονες*); ou peut-être de **-ōnes* (gr. *-ωνες*); pour les abstraits tels que *շարժմունք*, il s'agit sans doute d'anciens neutres en **-ōnə*, comparables au gotique *hairtona*; dans ces abstraits l'identité de vocalisme du nominatif et de l'accusatif pluriels peut remonter à l'indo-européen. Quant aux masculins, on sait que le nominatif et l'accusatif pluriels indo-européens avaient des vocalismes de la syllabe prédésinentielle essentiellement différents; l'identité de vocalisme de *հարսուն-ք* et *հարսուն-ս*, *անձին-ք* et *անձին-ս* résulte simplement de ce que dans les anciens thèmes en *-o-* et en *-ā-* (arm. *-ո-* et *-ի/ա-*), le nominatif et l'accusatif pluriels arméniens ne se distinguent que par la désinence.

Le nominatif-accusatif singulier en *-ն* de l'arménien fait une grosse

---

[1]) La conservation de *m* devant les dentales attestée par les langues baltiques et germaniques prouve que, en indo-européen, les nasales ne s'articulaient pas nécessairement au même point qu'une occlusive suivante; on n'a donc pas le droit d'écrire **-m̥-bhi*, comme on le fait parfois.

difficulté. Pour autant qu'on a affaire à d'anciens neutres comme par exemple dans le cas du type *շարժումն*, l'identité du nominatif et de l'accusatif et la présence de *-ն* s'expliquent immédiatement: la finale de nominatif-accusatif neutre *-mn̥ (skr. *-ma*, gr. *-μα*, lat. *-men*) devait donner arm. *-մն*; cf. *տասն*, *եւթն* en regard de skr. दश, सप्त, gr. *δέκα, ἑπτά*, lat. *decem, septem*. Pour les anciens masculins l'identité du nominatif et de l'accusatif ne peut résulter que de l'influence des thèmes en *-ո-*, *-ի/ա-*, *-ի-*, *-ու-* où la confusion des deux cas s'est produite phonétiquement; le nominatif indo-européen ne pouvait donner qu'une finale dépourvue de toute caractéristique, soit qu'on parte d'une forme sans nasale finale identique à skr. *-ā*, lit. *-ů*, lat. *-ō*, soit qu'on parte d'une forme à nasale finale, comme gr. *-ων* ou *-ην*, car en arménien une voyelle finale et une diphtongue finale constituée par voyelle plus nasale disparaissent également; en fait ces nominatifs attendus existent; c'est le type des dérivés en *կ* tels que *փոքրիկ*, *փոքրկան*, *փոքրկունք*; *աղջիկ*, *աղջկան*; *մարդիկ*, *մարդկան*; *մանուկ*, *մանկան*, type qui, à la forme du nominatif-accusatif près, ne se distingue en rien du type de *շարժումն*. Les nominatifs *փոքրիկ*, *մանուկ*, etc. servent naturellement aussi d'accusatifs conformément à la règle générale que, dans tous les substantifs et adjectifs, le nominatif et l'accusatif ont au singulier une même forme. Il est permis de penser que la flexion anomale de *քար*, *քարի*, nom. plur. *քարինք*, provient d'une ancienne forme à nasale; le nominatif *քար* aurait entrainé l'élimination du type en *-ն-* à tous les cas du singulier. Mais sauf cette unique exception, le nominatif-accusatif de tous les thèmes en *-ն-* autres que les dérivés en *-կ* a *-ն* final; ce *-ն* s'explique bien à l'accusatif; en effet à gr. *-να*, lat. *-nem* devrait répondre arm. *-նն* de même qu'à gr. *-τα*, lat. *-tem* répond *-թն* dans *եւթն*; et comme l'arménien n'admettait, avant la chute de *ի* et *ու* intérieurs, aucune consonne double, ce *-նն* devait se réduire à *-ն*; mais il semble que la voyelle de la syllabe prédésinentielle aurait dû subsister; c'est **գարին* (ou *գառին*) et non *գառն* qui devrait répondre à un gr. *Ϝαρενα[1]); et en effet c'est *-թիւն* qui, dans le suffixe *-ութիւն*, répond à lat. *-tiōnem*; il semble donc que *գառն* soit une sorte de compromis entre le nominatif **գար* et l'accusatif **գարին*; la généralisation de *-ն* a d'ailleurs été facilitée par l'existence des anciens neutres où *-ն* se trouvait de toute antiquité au nominatif-accusatif.

---

1) La forme *Ϝάρνα* doit son vocalisme au génitif *Ϝαρνός* et *գառն* ne saurait par suite lui être identifié.

Ceci posé, les divers types s'expliquent d'eux-mêmes. Le type *անձն*, *անձին*, *անձինք* ne comprend que des mots isolés tels que *գառն* (gr. *ϝαρήν*), *եղն* (v. sl. ѥлєнь), *բեռն*, etc. Le vocalisme prédésinentiel en *-e-* de la forme de génitif-datif-locatif en *-ին* est dû sans doute au locatif, cf. gr. *-ενι*, skr. *-ani*; car, à en juger par l'indo-iranien et les traces isolées des autres langues, le datif et le génitif des thèmes en *-n-* autres que ceux formés avec le suffixe *-men-* ont la syllabe prédésinentielle sans *-e-*, type gr. *ϝαρνός*, skr. वृष्णः; le vocalisme de *գառին* au génitif et au datif est donc emprunté à celui du locatif *գառին*, comme celui du gr. *ἄρρενος* au locatif (servant aussi de datif) *ἄρρενι*. — Le type *անձն* est, entre les thèmes en *ն*, exactement parallèle aux types en *-ր* et en *-ղ*: *համր*, *համեր*, *համերք*; *աստղ*, *աստեղ*, *աստեղք*; la seule différence est que dans les thèmes en *-ր* et en *-ղ*, l' *e* predésinentiel a été étendu même à l'instrumental: *համերբ*, *աստեղբ*, tandis que les thèmes en *-ն* ont conservé à ce cas le vocalisme sans *e*: *անձամբ*.

Le type *հարսն*, *հարսին*, *հարսունք*; *մատն*, *մատին*, *մատունք*; *մասն*, *մասին*, *մասունք* présente une alternance des timbres *e* et *o* qui n'est aussi nettement conservée dans aucune autre langue, mais qui est sûrement de date indo-européenne. Le lituanien a en effet *akmů*, gén. *akmeñs* (ancien *akmenes*); le vieux slave a камꙑ, gén. камєнє; mais les deux langues ont généralisé le timbre *e* partout en dehors du nominatif singulier, par exemple nom. plur. lit. *ãkmens* (ancien *akmen-s*). L'indo-iranien donne par son opposition de *ā* et *ă* une idée exacte de la répartition primitive de *o* et *e*; on a acc. sing. महिमानम्, nom. plur. महिमानः avec ancien *o*, mais gén. sing. महिमनः, dat. महिमने avec ancien *e*: l'opposition de *հարսին* et *հարսունք* répond à celle de *-manaḥ* et *-mānaḥ* et en établit le caractère indo-européen. On peut poser:

	arm.	skr.
gén. sing.	*-ին*	*-anaḥ*
nom. plur.	*-ունք*	*-ānaḥ*
instr. plur.	*-ամբք*	*-abhiḥ*.

Ce tableau montre avec quelle fidélité singulière et vraiment unique l'arménien a conservé ici la trace des alternances vocaliques indo-européennes. — On notera en particulier le contraste suivant:

անձն	*միանձն*
անձին	*միանձին*
անձինք	*միանձունք*

d'où il résulte que l'emploi du vocalisme *o* au cours de toute la flexion des composés du type *ἄφρων* en regard de *φρήν* (cf. MSL. X, 274 et suiv) résulte d'une innovation hellénique: le vocalisme *o* ne se trouvait sans doute en indo-européen qu'au nominatif et à l'accusatif singuliers et aux nominatifs pluriel et duel. Cet archaïsme est le plus remarquable de tous ceux que présente la grammaire arménienne et assurément le plus instructif pour la grammaire comparée générale.

Dans le type *շարժումն*, le génitif-datif-locatif est en *-ան*; ceci ne doit pas être ancien; car il se trouve que d'après l'accord de l'indo-iranien et du slave, les thèmes en *-men-* avaient au génitif et au datif singuliers le vocalisme prédésinentiel *e*: v. sl. врѣмене, skr. जन्मनः; l'innovation arménienne provient sans doute de ce qu'il s'agit d'anciens neutres, mots dans lesquels il n'y a eu à aucun moment un accusatif tel que **անձին* (combiné plus tard avec le nominatif **անձ* pour donner *անձն*) qui ait maintenu le vocalisme du génitif. Il y a même un mot *կողմն*, où, pour une raison inconnue, le vocalisme *-ման-* apparaît par exception au nominatif pluriel: *կողմն*, *կողման*, *կողմանք*. Le *-մն* du nominatif *-ումն* doit sans doute son *մ* à une restitution analogique; *-մն* après voyelle est en effet devenu phonétiquement *-ւն*, comme le montrent *պաշտաւն*, *պաշտաման*; *գոչիւն*, *գոչման* etc.; M. Mserianc, dans ses Этюды по армянской діалектологіи, II, 61 n. 1, a fait remarquer avec raison que *-աւն* ne pouvait reposer sur **-ամուն*, comme on l'avait supposé. Le mot *անուն* répond exactement à gr. *ὄνομα*; son *ու* repose sur *o+w*, tout comme celui de *քուն*, issu de **swopno-* (et non de **swepno-* ou **supno-*) et provient de **-ոմն*; de même *տուն* peut répondre à gr. *δῶμα*; le *ու* de *անուն* a été étendu au génitif *անուան*, etc., parce que *ո+ւ* est devenu *u*, tandis que *աւ*, *իւ* restaient diphtongues; toutefois *մ* a dû subsister dialectalement aux cas obliques et ainsi on a pu rétablir *անումն* qui existe encore dans divers dialectes, notamment celui de la plaine d'Ararat, sous la forme *անում*. — Le flexion des abstraits en *-ութիւն* est exactement parallèle à celle des abstraits en *-ումն*: *-ութեան*, *-ութիւնք*. — Quelques mots isolés dont le genre ancien ne peut être déterminé appartiennent aussi à ce type, ainsi *շուրթն*, *շրթան*, *շրթունք*; *քիրտն*; etc.

Dans tous les mots étudiés jusqu'ici, le suffixe **-en-* appartient à l'ensemble de la flexion; mais on sait que, en indo-européen, le suffixe **-en-* pouvait ne figurer qu'à certains cas de la flexion d'un seul et même mot: c'est ainsi qu'on a skr. दारु, gr. *δόρυ* en regard du génitif skr. द्रुणः, gr. *δόρϝατος*; skr. शिरः, gén. शीर्ष्णः, loc. शीर्षणि. Il semble que l'arménien présente des faits analogues.

L'exemple le moins obscur est celui des adjectifs à nominatif en *-ր*, qui se fléchissent au singulier comme les thèmes en *-ու-* et au pluriel comme des thèmes en *-ն-*: փոքր, gén. sing. փոքու, nom. plur. փոքունք, gén. pl. փոքունց; et de même թանձր, ծանր, կարծր, մանր, քաղցր; il s'agit de thèmes en *-ու-* comme le montre, outre les formes du singulier, la conservation de *ու* dans փոքունց. Il est impossible de ne pas rapprocher cette curieuse flexion du cas des anciens neutres indo-européens en *-u-* qui ont en arménien un nominatif-accusatif en *-ր*: ծունր, արտասուր, մեղր, ասր, ծաղր; la finale de ces mots suppose visiblement un ancien **-ur* dont le *r* final subsiste comme celui de հայր, եղբայր, դուստր, etc; et c'est de même par une finale **-ur* de nominatif-accusatif neutre que peut seulement s'expliquer le type de nominatif-accusatif փոքր. D'autre part le mot indo-européen sur lequel repose ծունր est de ceux qui ont aux cas obliques le suffixe secondaire *-en-*: gr. *γόνυ*, *γόνϜατος*; skr. जानु, gén. duel जानुनोः or on sait que les thèmes en *-r-* et en *-n-* alternent souvent à l'intérieur d'une même flexion: skr. यकृत्, यक्नः; gr. *ἧπαρ*, *ἥπατος*; lat. *iecur*, *iecinoris*; un nominatif en **-ur* dans le type arménien correspondant à *γόνυ* n'a donc rien de surprenant. On peut même se demander, avec toute la réserve qui convient, si la forme արցունք attestée en moyen arménien et dans les dialectes modernes (v. Karst, Hist. Gramm. d. Kilik.-Arm., p. 206) en regard de արտասուք et արտասուր de l'arménien classique ne serait pas une trace de l'ancien thème à nasale. En tout cas la flexion indo-européenne supposée par le rapprochement de ծունր d'une part et de gr. *γόνϜατος*, skr. जानुनोः de l'autre se trouve précisément conservée au complet dans le type փոքր փոքունք. Aucune autre langue indo-européenne ne présente, il est vrai, d'adjectif identique; mais on a des alternances de même nature dans le suffixe **-wen-*: **-wer-*, dont le *-un-*: **-ur-* de l'arménien ne diffère que par le vocalisme: skr. पीवन्°, पीवरी, पीवरः: gr. *πίων*: *πῖαρ*, *πίειρα*, *πιερός*; on n'a que les dérivés thématiques dans skr. अर्जुन: gr. *ἄργυρος*; dans *γλαφυρός* en regard de *γλαφυ-*, etc. Le type փոքր repose donc sur une flexion indo-européenne qui comportait une alternance des suffixes secondaires **-er-* et **-en-* (cf. MSL., VIII, 162).

L'adjectif բարձր qui se fléchit à tous égards comme փոքր, mais qui fait au génitif-datif-ablatif pluriel բարձանց, et qui est à ce point de vue pareil à tous les thèmes en *-ն-*, pourrait bien n'être passé que secondairement dans le type de փոքր et n'être pas un ancien thème en *-u-*: on sait en effet qu'on a un thème en *-n-* élargi par *-t-* dans l'adjectif correspondant skr. बृहन्त्, zd °𐬠𐬆𐬭𐬆𐬰𐬀𐬥𐬙, v. britt. *Brigantes*, irl. *Brigit*;

le nominatif pluriel բարձունք aurait fourni le point de départ de l'action analogique.

On a le thème en -ն- au pluriel, mais non le thème en -ր- au nominatif singulier dans un mot qui est un ancien adjectif thème en -ու- mais qui est devenu substantif: երէց, երիցու, երիցունք; le génitif-datif-ablatif pluriel երիցանց est celui d'un thème ordinaire en ն; la forme ancienne *երիցունց qu'on doit supposer a été éliminée et remplacée par la forme normale parce que երէց n'appartient pas au petit groupe des adjectifs du type փոքր. — Le mot emprunté պառաւ fait au pluriel պառաւունք, պառաւանց, sans doute sous l'influence de երէց; au sens de „prêtre" երէց a aussi agi sur le mot սարկաւագ, d'où սարկաւագունք. — Les quelques exemples de առիւծունք en regard de առիւծ, առիւծու tiennent simplement à la forme de thème en -ու-, qui a suffi à déterminer une imitation de երէց; le nominatif pluriel ordinaire est առիւծք. — Enfin le nominatif pluriel ճրագունք du mot emprunté ճրագ, gén. ճրագի, instr. ճրագաւ reste entièrement énigmatique.

Dans le cas de փախուստ, փախստեան; հանգիստ, հանգստեան; ծնունդ, ծննդեան; ժողովուրդ, ժողովրդեան et aussi de տեսիլ, տեսլեան l'origine indo-européenne de l'alternance des formes avec et sans ն est moins claire que dans le cas du type փոքր. Sans doute il est permis de supposer que, dans l'opposition de փախուստ et de փախստեան, l'arménien conserverait une ancienne alternance de i.-e. -*ti*- et -**tiy-en*; car -թիւն n'est que le représentant d'un élargissement par un suffixe *-*en*- du suffixe -*ti*-, conservé par l'arménien même dans երեւոյթ, երեւութի (cf. Brugmann, Grundriss, II, p. 335 et suiv.); mais il n'est pas non plus impossible que le -տ de փախուստ représente un nominatif répondant à lat. -*tiō*. — De plus ծնունդ et ժողովուրդ font au pluriel ծնունդք, ծննդոց et ժողովուրդք, ժողովրդոց et l'on a de même ամսոյ à côté de ամսեան. — Cette série de faits est donc trop obscure pour qu'on ait le droit de rien affirmer.

Sur մահ, gén. մահու et մահուան, abl. մահուանէ, inst. մահուամբ, il est d'autant plus difficile de se prononcer que l'origine du mot n'est pas claire: M. Hübschmann, Arm. Gramm., I, 472, tient մահ pour un mot proprement arménien, mais il n'explique pas comment **mr̥tu*- ou **mr̥tyu*- ont pu donner en arménien մարհ, d'où մահ; on attend *մարդ et en tout cas le հ est inexplicable. D'autre part l'indo-iranien est le seul dialecte indo-européen qui présente la forme **mr̥tyu*-: skr. मृत्युः zd 𐬨𐬆𐬭𐬆𐬚𐬌𐬌𐬎𐬱 et, comme il n'existe pas de suffixe *-*tyu*-, il est difficile de ne pas se demander si indo-iran. **mr̥tyu*- n'est pas une simple alté-

ration de *$m\underset{\circ}{r}ti$- (lat. *mors*, v. sl. съмрътъ) sous l'influence de indo-iran. *$\bar{j}y\bar{a}tu$- „vie". Ainsi *մահ* est par sa flexion suspect d'être un emprunt à l'iranien; le traitement de *θ* après *r* ne serait pas celui qu'on observe dans *պարթեւ* et dans *փարթամ*; mais c'est qu'il s'agit ici de *θy* et non pas du *θ* ordinaire. De toute manière l'origine de *մահ* est obscure et il est par suite impossible d'en expliquer la flexion d'une manière sûre.

Le cas de *ոտն*, *ձեռն*, en regard de *ոտք*, *ձեռք* ou de *դուռն* en regard de l'adverbe *դուրս* est tout différent de celui des thèmes qui viennent d'être étudiés; ces mots ne sont en effet passés partiellement aux thèmes en-*ն*- que d'une manière secondaire et accidentelle: *ոտն* répond à πόδα comme *եւթն* à ἑπτά et *ոտք* répond à πόδες, πόδε; le vocalisme en *o* de l'accusatif singulier et du nominatif pluriel et duel a été étendu aux autres cas, et le vocalisme *e* du génitif (skr. पदः, lat. *pedis*) a été éliminé de la flexion de *ոտն* (cf. Hübschmann, I. F. IV, 114; Meillet, MSL., VIII, 156 et suiv.).

Il faut mettre aussi tout à fait à part *այր*, *առն*, si l'on admet l'explication proposée MSL., XI, 18 n.

Les mots anomaux *տուն*, *տան*; *շուն*, *շան*; *ամին*, *ամեան* posent des problèmes particuliers qu'il est sans doute impossible de résoudre complètement; ils ne sont guère propres à éclairer l'histoire générale des thèmes en -*n*- en arménien.

Si l'on oublie pour un instant toutes les difficultés de détail, on est frappé du caractère prodigieusement archaïque de la flexion des thèmes en -*n*- en arménien. L'arménien a conservé ici certains traits caractéristiques de l'indo-européen qu'aucune autre langue indo-européenne, connue même à date bien antérieure ou mieux conservée d'une manière générale, ne présente plus avec la même netteté: à qui veut étudier les alternances vocaliques dans la syllabe prédésinentielle des thèmes indo-européens en -*n*-, c'est l'arménien qui fournit les exemples les plus clairs et les formes qui éclairent toutes les autres langues. Le cas est unique et valait d'être signalé avec quelque détail.

II. Le pluriel *ծունգք*

L'arménien, qui a perdu le duel en tant que catégorie propre, n'a de plus conservé que fort peu de traces certaines des anciennes formes de ce nombre. La plus claire et aussi la plus connue est le nom de nombre *երկու*: ce nom n'a pas reçu au nominatif le -*ք* caractéristique du pluriel qui apparaît dans les deux autres noms de nombre fléchis *երեք* et *չորք*.

Par ailleurs on ne peut guère compter trouver de traces du duel en dehors des noms d'organes pairs, et en effet il semble bien que le pluriel աչք de ակն „œil“ soit un ancien duel, cf. skr. अक्षी et gr. ὄσσε; le pluriel ականջք de ունկն „oreille“ ne fournit pas un second exemple indépendant comme l'est par exemple en slave оуши en regard de очи; car, d'une part, la forme est complètement inexpliquée au point de vue étymologique, et, de l'autre, elle a subi l'influence de աչք et paraît en être imitée: de même que le -կն final de ունկն a l'air d'être emprunté à ակն, le -ջ-ք final de ականջք doit être emprunté à աչք: -ջ- est après *r* le représentant normal de i.-e *ks* dans արջ et on sait que, après *r* et *n*, les sonores բ, գ, դ, ջ tiennent la place qu'occupent après une voyelle les sourdes փ, թ, ք, չ. — Les deux mots *աչ et *ականջ, ayant pris place dans la flexion, ont reçu au nominatif -ք et à l'accusatif -ս.

De même ծունգք, qui sert de pluriel à ծունր „genou“ doit être un ancien duel. Il est malheureusement difficile de déterminer, si la forme arménienne est ծունգք ou ծունկք, parce que, dès avant la date des plus anciens manuscrits, certains scribes, ou plutôt sans doute les scribes de certaines régions, ont confondu նգ et նկ. M. Adjarian, qui a bien voulu vérifier l'unique passage où se trouve ծունգք dans l'Evangile, Luc. V, 8, dans les anciens manuscrits de l'Evangile conservés à Etchmiadzin, a trouvé les deux graphies, par նգ et par նկ. Tant qu'on n'aura pas fait l'histoire de l'orthographe arméniennne et qu'on n'aura pas déterminé ce qui est dû à des influences locales, on ne pourra rien affirmer d'une manière absolue. Toutefois j'ai pu constater par une étude complète du ms. 229 d'Etchmiadzin (daté de 989) que ce manuscrit distingue bien նկ et նգ: or, il a ծունգս, par un գ. Le manuscrit de Moscou n'a pour cette question aucun intérêt malgré sa date, car il confond նկ et նգ: il porte ici անգաւ առ ծունկս. — Si *ծունգ est la forme ancienne, l'explication est simple: il faut partir de **gonwi* ou **gōnwi* (avec la désinence indo-européenne *i* ou *ī* de nominatif-accusatif duel neutre) ou, d'une manière générale, de **gonw-* plus voyelle et on a un exemple de *w* représenté par գ après ն: le traitement գ de *w* se retrouve dans plusieurs autres situations phonétiques analogues, et notamment dans les mots տայգր, լոգանալ. — L'ancien duel *ծունգ se serait conservé parce qu'il se trouvait en regard du singulier non fléchi ծունր; cf. le dérivé արտասուք en regard de արտաւսր.

L'énigmatique finale -ուի, -վի des pluriels du moyen arménien աչվի, ձեռվի, ոտվի, միջուի, գովի etc. (v. Karst, Hist. Gramm. des Kilik. Arm., p. 190 et suiv.) pourrait avoir été empruntée à un ancien *ծնուի

où *-ի* serait la caractéristique connue de collectif; le thème **ծնու-* attesterait une flexion qui n'est pas conservée en arménien classique, où on a seulement *ծունր*, mais qui a pu subsister dialectalement.

Il convient d'ajouter que le pluriel *ոտ-ք*, qui subsiste en dépit du passage aux thèmes en *-ն-* du singulier *ոտն*, peut répondre au duel gr. *πόδε* aussi bien qu'au pluriel *πόδες*; de même *ձեռ-ք* en regard de *ձեռն*. Mais rien n'empêche non plus de voir dans *ոտք*, *ձեռք* des représentants du pluriel.

III. Le génitif d'interrogatif *էր*.

M. Hübschmann, Arm. Gramm., I, 450, indique combien il lui paraît difficile d'admettre que arm. *ի-* repose sur le thème indo-européen d'interrogatif et d'indéfini **kʷi-*. Mais, outre la coexistence de *ով* et *զ-ի* dont ce rapprochement rend bien compte et la répartition du sens qui fait que *ով* répond exactement au v. sl. КЪТО et *զի* au v. sl. ЧЬТО, la flexion vient confirmer l'étymologie proposée. En effet le génitif *էր* ne saurait s'expliquer par l'arménien où les thèmes en *-ի-* font au génitif *-ի*: *սիրտ*, *սրտի*. Il faut l'expliquer par une forme ancienne; or, si l'on admet que *ոյ-ր* répond à skr. कस्य avec addition d'une particule *-ր* (v. MSL., XI, 17), il est très naturel d'admettre aussi que *է-* de *էր*, c'est-à-dire *ե+y*, répond à la forme gâthique 𐬐𐬀𐬢𐬵𐬌𐬌𐬁, cf. encore v. sl. ЧЕСО, v.h.a. *hwes*, gr. *τέο, τοῦ*. Si le *e* nécessairement compris dans *էր* n'est pas indo-européen, il est inexplicable en regard de toute la flexion: *զի*, *իմ* (et *հիմ*), *իւ*; *ի* de *իմէ* n'est pas un ancien *է-*, mais un ancien *ի-* qui a été conservé, parce qu'il était initial et formait à lui seul la syllabe; on a en effet *զմէ* de **զ-իմէ*. Le parallélisme de arm. *զ-ի* et de v. sl. ЧИТО, déjà singulièrement net, se trouve ainsi complété de la manière la plus frappante. — En même temps l'explication proposée du génitif *ոյր* reçoit une précieuse confirmation.

On notera que le *հ* qui, dans *հիմ* „pourquoi“ et dans les formes de la langue philosophique *հիքար*, *հիզան*, etc., représente le *kʷ* initial indo-européen et qui a disparu du reste de la flexion de *ի-*, sans doute sous l'influence de *զի* (cf. *հաստանել* : *զաստանել*), ne se trouve pas dans *էր* non plus que dans *ով* ni dans *ուր*: c'est donc seulement devant *ի* que ce *հ* aurait été conservé.

Paris.

Eznik und die Entwicklung des persischen Religionssystems.

Von

H. Gelzer.

Eines der interessantesten Werke der sg. goldnen oder klassischen Periode der armenischen Litteratur ist des Wardapet Eznik von Kolb Schrift „wider die Sekten“ (Ընդդէմ աղանդոց). Die übrigen Werke dieser ältesten Epoche armenischen Schrifttums sind teils keine Originalleistungen — reine Übersetzungen — oder historischen Inhalts. Hier dagegen haben wir es mit einer philosophisch-theologischen Streitschrift zu thun, also einem ganz eigenartigen Erzeugnisse der ältern armenischen Litteratur. Das „habent sua fata libelli“ gilt, wenn von einem, von Ezniks Werk. Erhalten war dasselbe in einer einzigen im Jahre 1280 angefertigten Handschrift, welche sich zu Smyrna befand und wahrscheinlich 1845 bei der dortigen grossen Feuersbrunst zu Grunde ging. Aus dieser Handschrift floss die editio princeps 1762, welche nach Art dieser alten Ausgaben gänzlich unkritisch nach beliebigem Gutdünken des Herausgebers den oft dunkeln handschriftlichen Text einfach verschlimmbesserte. Es ist nun ein wahres Glück, dass Georg Tēr Hohannesian ein Exemplar dieser Ausgabe noch einmal mit dem Originalmanuskript verglich und die Abweichungen desselben am Rande notierte. Dieses wertvolle Exemplar, 1784 in Konstantinopel erworben, kam in den Besitz der P.P. Mechitharisten von Venedig und ist jetzt, da die einzige Handschrift zu Grunde gegangen, instar codicis. Danach ist auch die erste Venetianerausgabe (von P. Arsenius Bagratuni) angefertigt. Die zahlreichen spätern Ausgaben haben keinerlei selbständigen Wert. Dagegen ist nun durch die Wiener Mechitharisten eine neue kritische Ausgabe des Eznik in Vorbereitung, und zwar ist dieselbe den bewährten Händen des P. Grigoris Dr. Kalemkiar anvertraut. Auf seine Anregung hin und mit seiner Beihilfe ist nun auch eine deutsche Übersetzung des wichtigen Werkes erschienen, und da-

durch dasselbe weitern Kreisen zugänglich gemacht worden, die bisher auf die unzuverlässigen Auszüge Langlois' angewiesen waren. Dieselbe bildet den ersten Band der in deutscher Übersetzung von der Wiener Mechitharisten-Congregation herausgegebenen Bibliothek der armenischen Litteratur:

Des Wardapet Eznik von Kołb, Wider die Sekten. Aus dem Armenischen übersetzt und mit Einleitung, Inhalts-Übersichten und Anmerkungen versehen von Joh. Michael Schmid, Pfr. zu Frohnstetten, Ehrenkanonikus zu Caesarea-Philippi. Wien 1890. X, 210 S.

Einen besondern Wert erhält diese Ausgabe durch den ausführlichen erläuternden Kommentar, welcher in der Hauptsache auf die Forschungen und die Mitwirkung Kalemkiars zurückgeht. Sehr verdienstlich ist vor allem die sorgfältige Nachweisung der Quellen, aus denen Eznik geschöpft hat.[1] So stammt im ersten Buche der ganze Abschnitt Kap. IV—XIV aus Methodios *περὶ τοῦ αὐτεξουσίου*. Dies ist darum von Wert, weil Kalemkiar (S. 32) damit Webers Hypothese widerlegt, dass Ezniks Buch aus Lehrvorträgen an die geistlichen Seminaristen im Bischofshause entstanden sei; die Stellen, welche von Zuhörern der Rede etc. handeln, sind einfach dem Methodios entlehnt, also für Eznik ohne alle Beweiskraft.

Besonders wichtig wäre es, wenn sich die Benützung einer andren Quelle durch Eznik nachweisen liesse, der Reden des Pseudo-Gregor des Erleuchters. Damit wäre deren Existenz bereits vor Ezniks Zeit erwiesen; indessen die Anklänge, auf die der Kommentar (vgl. S. 60, 61, 67, 68 etc.) verweist, sind so wenig beweiskräftig, dass aus ihnen nichts derart kann erwiesen werden.

Was die Persönlichkeit des Eznik selbst betrifft, so adoptiert auch der Herausgeber die traditionelle Ansicht, wonach der Verfasser unsrer Streitschrift dem Kreise des hl. Mesrop angehörte und sich mit Eifer an der Übersetzungsthätigkeit dieser Schule beteiligte. Er wird dann ferner identifiziert mit dem Bischof Eznik, welcher unter den Unterschriften der Synode von Artašat 449 erscheint:

Եզնիկ եպիսկոպոս Բագրեւանդայ
Eznik Bischof von Bagrevand
(Ełišē Ausgabe v. Venedig 1859 S. 22).

Irgend ein Beweis für die Identität der drei Ezniks, des Übersetzers, des Schriftstellers und des Bischofs ist eigentlich nicht erbracht;

[1]) Die Einteilung in Bücher und Kapitel, welche bereits die erste Ausgabe gemacht, ist aus praktischen Gründen mit Recht beibehalten.

immerhin spricht für dieselbe die Gleichzeitigkeit von Übersetzer und Bischof, und dass endlich der Schriftsteller derselben Zeit angehöre, macht seine Darstellung des persischen Religionssystems wahrscheinlich, wie nachher soll erörtert werden. Sonach wird es wohl bei der traditionellen Ansicht sein Verbleiben haben.

Eznik für sich betrachtet ist nun ein ganz interessanter und origineller Mensch; das zeigen die Ausführungen seines Werkes, wo er mehr oder weniger auf eignen Füssen steht. Mehr der antike Armenier, als der christliche Bischof, redet in den Worten: „Wenn Einer den im Ehebruche Ertappten tötet, so verübt er, indem er ihn wegen der Frechheit bestraft, nichts Böses.“ (S. 43). Sehr hübsch und charakteristisch für den Orientalen ist auch sein Rat, wie man einen harten und strengen Fürsten behandeln soll. Beileibe nicht darf man ihm diese, seine Eigenschaft ins Angesicht vorwerfen, sondern im Gegenteil man sagt: „Du, o Herr, bist milde und Allen wohlthuend; Alle sind mit Dir zufrieden; Alle zählen Dich zu den des Rechten Kundigen.“ So wird der Fürst besänftigt und zur Gerechtigkeit geführt. (S. 56). Das ist ganz, wie die aegyptischen Priester bei Diodor den König nicht nur wegen seiner Tugenden preisen, sondern auch die Vergehen auf die Untergebenen abwälzen, indem sie ihn „nicht durch harte Vorwürfe, sondern durch angenehme Lobeserhebungen zum gottgefälligen Leben ermuntern.“ Nach der Weise seiner Zeit glaubt er in den Reliquien der Märtyrer den besten Schutz gegen die Dämonen zu finden. Dadurch wird die Kraft Gottes, welche in den Heiligen ist, sichtbar (S. 70).

In seinem Eifer jedoch, die Anschauungen seiner Volksgenossen mythologischer Art und jede Auffassung von Körperlichkeit der Dämonen zu widerlegen, geht er etwas weit. Er leugnet die Existenz der halbtierischen Dämonen des armenischen Volksglaubens, der Ar̃lez und des Meerstiers. In der Hitze seines Eifers, die Körperlosigkeit der Dämonen zu beweisen, behauptet er freilich nicht ganz unbedenkliches. Man kann ihm, meint er, Esaias 13, 21, 22 einwenden, nach welchem Spruch in dem verödeten Babylon neben wilden Tieren und Igeln Sirenen ihr Lager beziehen, Dämonen tanzen und ὀνοκένταυροι hausen. Indessen „es ist klar, dass die Namen der Centauren und der ὀνοκένταυροι ohne Substanzen sind, und dass die Schriften, nach der gewöhnlichen, Annahme der Menschen sich richtend, sie genannt haben, um den Untergang Babylons zu bezeichnen“ (S. 79). Diese Erklärung des frommen Bischofs ist betreffs ihrer Orthodoxie nicht ganz einwandfrei und hat einen stark rationalistischen Beigeschmack. Er lehrt deutlich, dass der prophetische Verfasser seine Sprechweise an die Anschauungen der

damaligen Menschen akkommodiert habe, obschon er selbst ganz anders dachte. Auf andre Schriftstellen angewandt, kann das zu bedenklichen Konsequenzen führen. Offenbar ist aber der Verfasser sich der Tragweite seiner Äusserung gar nicht bewusst. Ganz ähnlich will er (S. 82 ff.) in den Drachen der Schrift nur ungewöhnlich grosse Erdschlangen und riesige Meerfische sehen und verwirft die Deutung auf Satan. Diese verständige, nüchterne Schriftauslegung geht wohl auf syrischem Einfluss, auf die Schule Diodors von Tarsos und des Theodoros von Mopsuhestia zurück, denen die spätern, ins alexandrinische Fahrwasser einlenkenden Armenier durchaus nicht hold sind.

Nicht unwichtig ist ferner auch, dass bereits Eznik die Sage von König Artavazd kennt, der von den Höllengeistern im Gewahrsam gehalten wird (S. 83) und ebenso kennt er den Zrovan als Gefährten der Titanen. Nachdem früher Moses von Chorēn mit einer nahezu abergläubischen Scheu verehrt worden ist, hat diese Anschauung heute ins Gegenteil umgeschlagen; selbst die schönen Fragmente alter Volksdichtung, welche Gutschmid mit Recht als hochwertvoll kennzeichnete, sollen Machtwerke der spätern Zeit sein. Gegen solche haltlose Hyperkritik ist Eznik's Zeugnis von Artavazd wertvoll, welches drei Jahrhunderte älter, als Moses, ist. Ebenso zeigt er, dass der Spruch der berossischen Sibylle kein Machwerk des Moses, sondern ungleich älter ist.

Der religionsgeschichtlich wertvollste Teil von Ezniks Werk ist aber das zweite Buch „Wider die Religion der Perser.“ Hier giebt er uns ein Exposé der persischen Grundlehren, welches sich in fast allen Einzelheiten mit dem Glaubensbekenntnis deckt, das Mihr Narsē den Armeniern vorträgt. (Ełišē S. 21 Ausg. v. Venedig 1859). Ohne alle Frage hat Eznik für seine Auseinandersetzung Mihr Narsē's Edikt zu Grunde gelegt, an dessen Widerlegung mit den übrigen Bischöfen Armeniens er sich gleichfalls beteiligt hatte. Man hat längst gesehen, dass dieses Edikt der Lehre der Zervaniten (Zarwānīja) entspricht, über welche uns aš-Šahrastāni (I S. 277 ff Haarbrücker) eingehende, in vielen Einzelheiten natürlich von Eznik und Mihr Narsē abweichende Auskunft giebt. Zum Überfluss giebt auch ein älterer Zeitgenosse Ezniks, Theodoros von Mopsuhestia, genau dieselbe Lehre als Quintessenz des Magierglaubens in seinem Werke *περὶ τῆς ἐν Περσίδι μαγικῆς* an: *καὶ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ λόγῳ προτίθεται τὸ μιαρὸν Περσῶν δόγμα, ὃ Ζαράδης εἰσηγήσατο ἤτοι περὶ τοῦ Ζαρουάμ, ὃν ἀρχηγὸν πάντων εἰσάγει, ὃν καὶ τύχην*[1])

[1]) = bakhta (bakht) Spiegel eran. Altertumskunde, II. S. 11.

καλεῖ· καὶ ὅτι σπένδων, ἵνα τέκῃ τὸν Ὁρμίσδαν, ἔτεκεν ἐκεῖνον καὶ τὸν Σατανᾶν. Phot. Bibl. 63, 37b Bekker.

Mihr Narsē nennt sich in seinem Edikte: Մ՚իհր ներսեհ վզրուկ հրամատար Էրան և անէրան[1]) = persisch Buzurg framadhār, Grossvezir oder höchster Machthaber von Ērān und Anērān[2]). Über die ausserordentlich einflussreiche Stellung, welche Mihr Narsē selbst und seine Familie im Sāsānidenreich sowohl damals als noch lange Jahrhunderte später einnahm, finden sich die wertvollsten Angaben bei Ṭabarī.[3])

Es ist nun keine Frage, dass dieses Edikt, welches von höchster Stelle den Magiern und Obermagiern zur Bekehrung Armeniens mitgeteilt wird, die offizielle Awestalehre der damaligen persischen Regierung war. Das ist auch verschiedentlich anerkannt worden, am entschiedensten von J. Darmesteter, le Zend-Avesta I. 221, N. 10: la doctrine Zervanīte, qui fut la doctrine officielle sous Yazdgard II. (438—457). Ebenso sagt mit Berufung auf Eznik und Mihr Narsē's Brief Spiegel[4]). „Dass die Ansicht der Zervāniten schon unter den Sāsāniden bestanden habe und zwar nicht als eine Ketzerei, sondern als eine sehr verbreitete Ansicht, zu der sich sogar ein königlicher Minister in einem öffentlichen Aktenstücke zu bekennen nicht scheuen durfte.“ Die Lehre der Zervāniten ist also im V. Jahrhundert die offizielle, an höchster Stelle gelehrte Staatsreligion. Allein der Dīnkard, das allerdings erst dem beginnenden IX. Jahrhundert angehörige Handbuch der Mazdareligion[5]), das jedoch bezüglich der Orthodoxie gewisser Lehren nicht etwa die Anschauungen einer viel jüngern Zeit, sondern mindestens die im letzten Jahrhundert der Sāsānidenherrschaft gültige Doktrin des rechtgläubigen Zoroastrismus vorträgt, verurteilt die von Mihr Narsē gepredigte Lehre aufs schärfste. Sie stammt vom Dämon Aresh. „Der Dämon Aresh spricht zu den Menschen: Auhrmazd und Ahriman waren zwei Brüder in demselben Schosse; von diesen beiden gebt dem Amshaspand des Übels den Vorrang.“ Der Dīnkard erwähnt

---

[1]) Ełišē S. 20 Ausg. v. Venedig 1859.

[2]) H. Hübschmann, arm. Gramm. I. S. 182.

[3]) Ṭabarī Gesch. der Perser und der Araber zur Zeit der Sāsāniden von Th. Nöldeke S. 108 ff. und dazu die Noten von Nöldeke.

[4]) Eran. Altertumskunde II. S. 184.

[5]) A large collection of information regarding the doctrines, customs, traditions, history and literature of the Mazda-worshipping religion. West in Grundriss der iranischen Philologie II. S. 91. „Une sorte de somme théologique du Zoroastrisme.“ J. Darmesteter, le Zend-Avesta III S. VIII.

dann die Lüge des Aresh „über den gesonderten Ursprung des Lichts und der Finsternis.“ [1])

Es ist höchst bemerkenswert, wie hier unter einer gewissen (bei orthodoxen Staatsreligionen nicht seltenen) Verdrehung, indem aus der frühern Geburt Ahrimans ein Vorrang desselben herausgedeutet wird, die Lehre der Zervāniten aufs schärfste verurteilt wird. Die Konsequenz ist unabweislich, dass zwischen der Epoche Jazdegerd II. und der Konzeption des Dīnkard ein tiefer Riss klafft. Was einst als orthodoxe Lehre galt, ist plötzlich Lüge und Ketzerei. Wann ist dieser Umschwung eingetreten?

Zur Beantwortung dieser Frage muss etwas weiter ausgeholt werden. Es bedarf hierzu einer genauern Betrachtung der wertvollen Nachrichten, welche uns der Dīnkard über die Sammlung und Veröffentlichung der hl. Bücher gegeben hat.

Am Ende des III. Buches giebt er einen kurzen und ziemlich wertlosen Bericht;[2]) dagegen ein sehr ausführlicher und wichtiger folgt im Beginn des IV. Buches [3]) Der erste Teil von den Schicksalen der heiligen Bücher in der vorgriechischen Zeit kann, weil er lediglich Konstruktion ist, hier übergangen werden; die geschichtliche Tradition beginnt mit Vologeses, seinen Anordnungen und Massnahmen zur Erhaltung von Awesta und Zend. Jch gebe den Text nach West's Übersetzung[4]): „Valkhas, descendant of Askān, in each district, just as he had come forth, ordered the careful preservation, and making of memoranda for the royal city of the Avesta and Zand as it had purely come unto them, and also of what ever instruction due to it, had remained written about, as well as deliverable by the tongue through a highpriest, in a scattered state in the country of Irān, owing to the ravages and devastation of Alexander and the cavalry and infantry of the Arūmans.

That Artakhshatar, king of kings, who was son of Pāpak, summoned Tōsar, and also all that scattered instruction, as true authority, to the capital; Tōsar having arrived, him alone he approved, and, dismissing the rest of the highpriests, he also gave this command, namely: „For us every other exposition of the Mazda-worshipping religion becomes removed, because even now there is no information or knowledge of it below.“

---

[1]) I. Darmestetter le Zendavesta I. S. 222 N. 10.

[2]) Sacred Books of the East XXXVII S. XXX und Ausgabe des Dīnkard von Bombay Vol. IX. S. 569 ff.

[3]) Dīnkard Vol. IX. S. 577 ff. 14—24.

[4]) SBE XXXVII S. 413.

Shapūhar, king of kings and son of Artakhshatar, again brought together also the writings which were distinct from religion, about the investigation of medicine and astronomy, time, place and quality, creation, existence and destruction, the submission of a wild beast, evidence and other records and resources that were scattered among the Hindūs, and in Arūm and other lands; and he ordered their collocation again with the Avesta, and the presentation of a correct copy of each to the treasury of Shapīgān; and the settlement of all the erring upon the Mazda-worshipping religion, for proper consideration, was effected.

Shahpūhar, king of kings and son of Aūharmazd, instituted a tribunal for the controversy of the inhabitants of all regions, and brought all statements to proper consideration and investigation; and after the preservation of Atūrpād, through the statement which he maintained with all those of different sects, and the Nasks were enumerated, he also spoke this even to those, who were heterodox, namely: „Now, when the religion is recognised by us in the wordly existence, we do most diligently endeavour that they shall not allow the infidelity of any one whatever;" and he acted accordingly

This Khūsrōi, king of kings, who is son of Kavād, as apostasy and tyranny were fully agonistically smitten by him, and information and redoubled proper consideration were abundantly augmented — through a declaration from the religion unto every apostasy of the four classes — also spoke even this as to winning the sacred beings namely: „The truth of the Mazda-worshipping religion is fully understood, and the intelligent are steadfastly capable through proper consideration; bus recognition by the worldly existence has mostly become exceedingly scattered, and the particulars are not possible through proper consideration, but through purity of thought, word and deed, and the statements of the good spirit, the liturgical ceremonial of the sacred beings with purity" etc.[1])

Dieser ausfühıliche Bericht beruht sicher in seinem zweiten, hier mitgeteilten Abschnitte auf geschichtlicher Überlieferung. Diese Erinnerung setzt mit dem Partherkönig Valkhaš, dem Abkömmlinge Askāns ein, der bereits in parthischer Epoche die Sammlung der Awestalitteratur unternahm. Unter Valkhaš verstehen Darmesteter und West Vologeses I den Zeitgenossen Neros, Geldner Vologeses III. (148—191). Natürlich kann nur der letztere in Betracht kommen aus dem einfachen Grunde, weil die auf Sāsānidenberichte zurückgehenden Verzeichnisse der Parther-

[1]) Die geistliche Rede geht noch lange fort.

könige bei den Armeniern und Arabern[1]) nur einen einzigen Valkhaš (Wałaršak-Balāš) kennen, den Vater des letzten Herrschers Ardawān (Artuan). Es ist klar, dass, wenn wir auch die günstigste Meinung von den Geschichtskenntnissen des Verfassers des Dīnkard haben, dieser unmöglich einen Partherkönig kennen konnte, dessen Andenken bereits die Sāsāniden längst vergessen hatten.

Die eigentliche Epoche der Gründung der Awestakirche bildet nun aber der Regierungsantritt Ardašīr's. Er lässt durch seinen Oberpriester Tansar die zerstreuten Religionsurkunden sammeln und verleiht der neuen Sammlung kanonisches Ansehen. Damit giebt die Überlieferung zu, dass, wenn auch einzelne Bestandteile in frühere Zeiten hinaufragen, die Redaktion der später bestehenden heiligen Schriften nicht über die Sāsānidenzeit hinaufreicht. Ihre Wächter sind der Klerus. Hatten schon die Parther einen doppelten Reichsrat einmal aus den Prinzen des königlichen Hauses, sodann aus den Magiern besessen[2]), so stieg nun der letztern Bedeutung ins Ungemessene. Von Ardašīr sagt Agathias[3]): „Artabanos den König hat er getötet, sich selbst die Kidaris aufgesetzt und nach Vernichtung der parthischen Herrschaft das Reich der Perser erneuert. Er selbst war eingeweiht in die heilige Lehre der Magier, und ihre Mysterien hat er selbst verrichtet. Seit dieser Zeit ist der magische Klerus (*φῦλον*) mächtig und hochfahrend geworden, was er schon früher war, und seinen Namen hat er von altersher bewahrt; aber er war nicht so an Ehren und Vorrechten gestiegen." Agathias zeigt nun aus seiner klassischen Lektüre ganz richtig, dass im alten Perserreiche die Magier bei weitem nicht die Ehrenstellung einnahmen, wie in dem klerikalen Sāsānidenreiche und schliesst: „Jetzt aber verehren alle dieselben und zeichnen sie aufs höchste aus, und der Staat wird nach den Räten dieser und ihren Befehlen geleitet, und auch im Privatleben, wo es sich um Rechtssachen handelt, haben sie den Vorsitz und bestimmen, was zu thun ist und führen die Entscheidung. Überhaupt gilt nichts für gesetzlich und rechtsmässig bei den Persern, was nicht von den Magiern bestätigt worden ist."

Ferner führt Maṣūdī[4]) als Rat des Grosskönigs an seinen Sohn Šāpūr an: „Wisse, mein Sohn, dass Religion und Königtum zwei Schwestern sind, von denen keine ohne die andre existieren kann;

[1]) z. B. Sebēos (ed. Patkanian) S. 10. Maçoudi, les prairies d'or, II. S. 317.

[2]) Strabo XI 515 C *τῶν Παρθυαίων συνέδριον διττόν, τὸ μὲν συγγενῶν, τὸ δὲ σοφῶν καὶ μάγων, ἐξ ὧν ἄμφοιν τοὺς βασιλεῖς καθίστασθαι.*

[3]) II. 26 S. 122, 9 ff. Niebuhr

[4]) Prairies d'or, cp. XXIV. II. S. 162.

denn die Religion ist die Grundlage des Königtums und das Königtum der Schirmherr der Religion." Wahrlich mit grösserer Entschiedenheit ist die innigste Verbindung von Thron und Altar nicht gelehrt worden, als von dem Begründer des neupersischen Reiches, einem Manne so recht nach dem Herzen der Priesterschaft. Doch auch er hat sein Ideal nicht völlig erreichen können. Es ist die Epoche Ardašîr's offenbar eine der deuteronomistischen Reformbewegung in Judaea völlig analoge. Einmal bezweckt sie die Kodifikation des angeblich uralten, thatsächlich wenigstens teilweise höchst modernen heiligen Rechts und andrerseits eine Zentralisation des heiligen Diensts. Darmesteter hat sehr schön gezeigt, dass nicht allein durch den König und sein Magierkonzil die heilige Litteratur gesammelt und neu redigiert ward, sondern dass auch aus dieser eine bestimmte Auswahl zu liturgischen Zwecken gemacht wurde. Was uns von den hl. Büchern erhalten ist, besteht im wesentlichen aus den für den Gottesdienst notwendigen Stücken, der Opferliturgie. Die hergestellte Einheit der hl. Schriften verlangte als notwendige Konsequenz eine Einheitlichkeit des Gottesdienstes. Das ist thatsächlich versucht worden. Ardašîr und sein Oberpriester Tansar hatten den Gottesdienst zentralisiert, indem sie alle heiligen Feuer der Teilkönige, der Mulûk-ṭawâif auslöschten. Ganz wie das Opfer einst ausschliesslich im Jahvetempel von Jerusalem zentralisiert ward, so sollte auch hier das heilige Feuer nur in dem Herrschersitz brennen. Jasnafššâh, der Sohn des Königs von Ṭabaristan schreibt ausdrücklich: Niemand bis auf ihn (Tasnar) hat einen solchen Gottesfrevel zu verüben gewagt.[1]) Es ist aus der armenischen Geschichte bekannt genug, welch schwere Sünde die Perser im Auslöschen des Feuers erkannten. Nichtsdestoweniger sollen im Interesse der religiösen Zentralisation des Reichs die heiligen Feuer der einzelnen Provinzialfürstentümer gelöscht werden. Indessen die Durchführung dieses Plans ist Ardašîr nicht gelungen. In den verschiedensten Provinzen, so namentlich in Âdharbâigân, blieben die Feuertempel nicht nur unverletzt, sondern das dortige auch von den Armeniern vielgefeierte Feuer Âdhar gušasp erfreute sich des höchsten Ansehens[2]). Ein Verzeichnis der in den verschiedensten Teilen Irans gelegenen Feuer giebt Šahrastâni[3]). Also diese Feuerzentralisation, welche Ardašîr geplant und nach den Klagen des Prinzen von Ṭabaristan zu schliessen, auch teilweise ins Werk zu setzen gesucht hat, ist schliesslich

[1]) Darmesteter a. a. O. III. S. XXX.
[2]) Ṭabari S. 100.
[3]) Haarbrücker I S. 298 ff.

völlig misslungen. Aber auch sonst ist, was er und Tansar durchsetzten, weit entfernt von dem klerikalen Ideal des spätern Magismus. Man sollte nämlich meinen, nach den Thaten eines solchen Fürsten und seines Hohenpriesters sei die geistliche Herrschaft des Magierstandes auf das festeste begründet und die glanzvoll hergestellte Reichsreligion allgemein herrschend gewesen. Der weltliche Arm hatte sich ja völlig zur Verfügung der Priesterschaft gestellt, und Tansar lobt noch ausdrücklich die Milde der Ausführung: Denn zur Zeit der Alten [1]) liess man ohne Untersuchung und Zögerung die hinrichten, welche sich von der Religion abwandten, während der Šahinšah nur sie ein Jahr ins Gefängnis zu werfen befiehlt und ihnen durch die sachverständigen Theologen in dieser Zeit Ratschläge und Beweise zukommen lässt, um ihre Zweifel zu zerstreuen; nur wenn sie in ihrer Hartnäckigkeit und ihrem Hochmut beharren, werden sie hingerichtet [2]). Aber die Magierherrschaft erscheint keineswegs fest begründet; eher das Gegenteil ist der Fall. Vor allem ist das heilige Corpus nicht komplet. Es erhält unter Šāpūr eine starke Ergänzung; die nicht religiösen Bestandteile, Schriften über Astronomie, Medizin, Mathematik und Geographie, werden hinzugefügt. Die Originalien sind griechisch und indisch, und auch hiervon wird, sogut wie von den heiligen Schriften, ein Authenticum im Schatzhause deponiert. Man sieht, der rein national-klerikale Horizont des Vaters war nicht das, was dem offenbar etwas weiter und freier denkenden Sohne behagte. Das giebt uns auch den Schlüssel zu der merkwürdigen Thatsache, dass unmittelbar nach der Gründung der orthodoxen Mazdayasnakirche ein Mann wie Mānī so ausserordentlichen Einfluss erlangen konnte. Das Wertvollste meldet hier der Bericht des Fihrist [3]): „Die Manichäer sagen: Er trat zuerst öffentlich auf an dem Tage, wo Sābūr, der Sohn des Ardašīr, die Regierung antrat und sich die Krone auf das Haupt setzte . . . Mānī hatte, bevor er mit Sābūr zusammentraf, gegen vierzig Jahre lang die Länder durchstreift. Hiernach bekehrte er den Fīrūz, den Bruder des Sābūr, des Sohnes des Ardašīr und Fīrūz verschaffte ihm eine Audienz bei seinem Bruder Sābūr. Die Manichäer erzählen: Da trat er bei ihm ein, während auf seinen Schultern etwas wie zwei Lichtkerzen strahlte. Als er seiner ansichtig geworden war, empfand er Ehrfurcht vor ihm, und er erschien gross in seinen Augen; und doch hatte er vorher das Vorhaben gefasst, ihn festzunehmen und zu töten. Nachdem er also mit ihm zusammen-

[1]) Wer sind diese Alten? Die letzten Partherkönige? wohl kaum.

[2]) Vgl. Darmesteter a. a. O. III. S. XXXIV.

[3]) G. Flügel, Mani, seine Lehre u. s. Schriften S. 85 und K. Kessler Mani S. 385.

getroffen war, erfüllte ihn Furcht vor ihm, er freute sich seiner und fragte ihn, weswegen er gekommen sei, versprach ihm auch, er wolle sich zu ihm bekehren. Mānī bat ihn um eine Anzahl von Anliegen, darunter auch darum, dass seine Anhänger in der Hauptstadt und in den übrigen Gebieten des Reiches angesehen sein und sich, wohin sie wollten, in den Provinzen verbreiten dürften. Sābūr bewilligte ihm alles, um was er bat.

Ganz ebenso betont Ja'ḳūbī Mānī's grossen Einfluss auf Šāpūr[1]): „Zur Zeit des Sābūr, des Sohnes des Ardašīr trat Mānī . . der Ketzer auf, suchte den Sābūr zum Dualismus zu bekehren und tadelte seine Religion und wirklich neigte sich Sābūr ihm zu . . . Sābūr stimmte ihm also in dieser Ausführung bei, er gewann durch sie des Königs Unterthanen, und dies machte grossen Eindruck auf sie. Da versammelten sich die Gelehrten unter seinen Unterthanen, um ihn davon abzubringen, er that es aber nicht. . . Sābūr gehörte also dieser Lehre etwa zehn Jahre an.“ Hierauf kommt der bekannte Bericht von dem Religionsgespräch mit dem Oberpriester, in welchem Mānī besiegt ward und da fährt Ja'ḳūbī fort: „Daher wandte sich Sābūr von dem Dualismus ab zu der Magierreligion zurück und trachtete darnach, den Mānī zu töten.“

Auch Maṣūdī[2]) betont Mānī's grossen Einfluss auf Šāpūr: Unter seiner Herrschaft erschien Mānī, der Lehrer des Dualismus. Sābūr schwur die Religion der Magier ab, um dieser Sekte beizutreten und den Lehren, welche sie bekannte über das Licht und das Mittel, die Grundsätze der Finsternis zu bekämpfen. Indessen später wandte er sich zum Kult seiner Ahnen zurück.“ Sehr wichtig ist auch der Bericht Al-Bīrūnī's[3]): „Seine Sache nahm fortwährend an Bedeutung zu während der Regierung des Ardasīr, seines Sohnes Sābūr und dessen Sohnes Hurmuz, bis dass Bahrām, der Sohn des Hurmuz, zur Regierung kam.“

Ich habe diese Angaben absichtlich im Wortlaute zusammengestellt, weil sich daraus ergiebt, welch mächtigen Einfluss Mānī ausgeübt haben muss. Gleichzeitig mit der Palingenesie des Mazdaismus, schon unter Ardašīr, wie Bīrūnī uns bezeugt, tritt seine Lehre mit der Staatsorthodoxie in zielbewussten Wettbewerb. Unter den vornehmsten und bedeutendsten Männern des Reichs macht die neue Lehre reissende Propaganda; Pērōz, des Königs Bruder, ist ihr begeisterter Anhänger; er vermittelt die Audienz beim Grosskönig, und dieser ist vollständig für

[1]) Kessler a. a. O. S. 326 ff.
[2]) Prairies d'or II S. 164.
[3]) Kessler a. a. O. S. 321.

den Dualismus gewonnen. Nach dem Fihrist muss die Persönlichkeit des Religionsstifters dem Fürsten gewaltig imponiert haben; er findet für alle Wünsche Gehör. Es lässt sich daher begreifen, wenn die andren Quellen geradezu von einem Übertritt zum Manichaeismus und einem Abschwören des Mazdaismus sprechen, und nach Jaʿḳūbī dauert diese Machtstellung zehn Jahre. Natürlich bewirkte Mānī's Hofgunst den Übertritt zahlreicher Perser zu seiner Lehre, und alle Anstrengungen der Magier blieben vorerst erfolglos, bis dann die berühmte Disputation einen Umschwung herbeiführte. Aber sein Anhang blieb stark unter diesem Fürsten, wie unter seinem Sohne Hormizd I (272—273), bis dann nach den besten und zuverlässigsten Nachrichten unter Bahrām I. die definitive Katastrophe eintrat. Eine so hohe Stellung und andauernde Superiorität der Konkurrenzreligion zeigt aber klar, wie wenig befestigt die Herrschaft der feierlich proklamierten Staatsreligion war.

So versteht man, dass unter dem gewaltigen Šāpūr II (309—379) erst der definitive Sieg der Staatsorthodoxie eintrat. Die vielen Regierungswechsel (zwischen 272 und 309 sechs Herrscher!) und das nationale Unglück unter Narsē sind hinreichende Gründe, die uns erklären, warum man den geistlichen Angelegenheiten vorher nicht die nötige Aufmerksamkeit zuwenden konnte. Indessen Ātūrpād, der Hohepriester und Premierminister unter Šāpūr II. holte das in glänzender Weise nach. Feierlich wird nun das Inquisitionstribunal für die reine Lehre aufgestellt, und der Šāhīnšāh erklärt: „Jetzt, da die Religion bei uns in ihrer weltlichen Existenz anerkannt ist, streben wir nun eifrig an, dass sie niemanden irgend welchen Unglauben verstatten.“ [1]) Ohne Frage bezeichnet die Aktion des Ādūrpād einen der wichtigsten Wendepunkte in der Entwicklungsgeschichte der Awestareligion. Der wahre Glaube war feierlich proklamiert, jede Heterodoxie streng untersagt. Sehr fein erinnert Darmesteter daran, dass mit dieser Neubelebung des Mazdafanatismus auch die Christenverfolgungen beginnen. Wenn Darmesteter freilich als sicher annimmt, dass damit die Awestaredaktion ihren definitiven Abschluss erreicht habe, und dass von jetzt an es in ganz bestimmter Form das heilige Buch des Staates geworden sei, so widerspricht dem der Dīnkard selbst, der nicht umsonst so ausführlich von der bedeutsamen religiösen Thätigkeit Chosrāu Anōšarwān's spricht.

---

[1]) So West; Darmesteter freier: Maintenant que la vraie religion s'est montrée à nos yeux d'une façon visible, je ne souffrirai plus de fausse religion.“

Allerdings im IV. und in der ersten Hälfte des V. Jahrhunderts herrscht nun der Mazdaglaube unbedingt. Seine Stärke offenbart sich in dem Propagandaeifer unter Iazdegerd II. (438—457), wo freilich mit negativem Erfolge der Feuerdienst auch in Armenien zur herrschenden Religion gemacht werden sollte. Aber, wie wir eben aus den gleichzeitigen armenischen Quellen erfahren, ist die offizielle Staatsreligion, welche den Armeniern beigebracht werden soll, nicht die reine Mazdareligion, sondern die späterhin als sehr ketzerisch verdammte Zervänitenlehre. Die Katastrophe des Königs Pērōz durch die Haitāl hat nun allerdings bald in Armenien der Toleranz wieder zur Herrschaft verholfen. Aber unmittelbar darauf wird bei den Persern selbst in höchst gefährlicher Weise die orthodoxe Reichsreligion erschüttert durch den Mazdakismus. Einer der bedeutendsten und geistvollsten persischen Herrscher, der Vater Chosrau's I, Kawādh (488—496 und 498—531) erscheint als erklärter Protektor Mazdaks. Die grosse Bedeutung des Mazdakismus hat in ausgezeichneter Weise Th. Nöldeke klargelegt.[1]) Kawādh verfolgte einen politischen Zweck, Niederhaltung des übermächtigen Adels und des Klerus. „Das Bündnis des Kawādh mit der neuen Sekte lässt sich kaum anders erklären, als dass er den mächtigen Adel mit seiner Familienehre, seinem Familienzusammenhang und seinem Besitze aufs empfindlichste schädigen wollte. Zugleich entzog er der mit dem Adel eng zusammenhängenden Priesterschaft durch die volkstümliche Lehre ihren sichersten Boden." Die Parallele zwischen Kawādh und Šāpūr I. ist unverkennbar; auch jener hatte in so auffälliger Weise Mānī's Lehre begünstigt, um die Herrschaft der aristokratischen Mazdareligion und den damit verbundenen überlästigen Einfluss der Magier zu brechen. Allein die eng verbundenen Faktoren Adel und Klerus waren stärker als König und Volk mitsamt ihrem demokratisch-kommunistischen Religionslehrer.

„Der Ober-Mobēdh und die Grossen kamen überein, Kawādh abzusetzen, führten es auch aus und sperrten ihn ein."[2]) Die Herrschaft des Dschāmāsp (496—498) bedeutet die Wiederherstellung der zoroastrischen Orthodoxie. Indessenkam der Legitime gleich wieder zur Regierung, und es beweist des Königs Energie, anderseits auch die Macht seines mazdakitischen Anhangs, dass auch jetzt nicht von Ferne an eine Ausrottung der Sekte gedacht wurde. Musste auch der König, durch einflussreiche Mazdayasnier wieder auf den Thron gesetzt,[3]) mehr Rück-

[1]) Über Mazdak und die Mazdakiten. Ṭabarī S. 455 ff.

[2]) Ṭabarī S. 141.

[3]) Nöldeke a. a. O. S. 462.

sicht auf Adel und Klerus nehmen, die Mazdakiten blieben hochmächtig bis ans Ende seiner Regierung. Aus dem Berichte des Persers Timotheos[1]) folgt, dass sie alles Ernstes darauf hinarbeiteten, einem ihrer Lehre geneigten Prinzen die Thronfolge zu sichern. Das beschleunigte die Katastrophe, die in einer allgemeinen Niedermetzelung der Mazdakiten in Gegenwart des Archimagos und des christlichen Bischofs, sowie des versammelten Adels und Klerus bestand.

Nach Firdausī's Bericht[2]) ist der intellektuelle Urheber der Ausrottung der Sekte der Kronprinz Chosrau, der zweifellos den hervorragendsten Anteil daran hatte. Darum macht dieses Ereignis des Jahres 528 auch Epoche in der persischen Religionsgeschichte. Jetzt erst beginnt die durch keine ketzerische Velleïtäten erschütterte ungebrochene Herrschaft der Rechtgläubigkeit. Der Dīnkard betont, dass durch Chosrau Abfall und Tyrannei in heissem Kampfe vernichtet worden sei. Sein Religionsedikt, welches der Dīnkard mitteilt, zeigt, wie sehr der neue König die volle Herstellung des Mazdaismus sich angelegen sein liess. Er befiehlt strenge Aufrechthaltung des liturgischen Ceremoniells und Beobachtung von Awesta und Zend.[3])

Wenn wir einerseits das religiöse Glaubensbekenntnis Mihr-Narsē's betrachten und anderseits die weitgehende Verwirrung bedenken, welche der Mazdakismus herbeiführte, so ist wohl nicht zu bezweifeln, dass erst nach Unterdrückung dieser letzten dem Mazdaismus feindlichen Revolution die definitive Redaktion der heiligen Bücher in der Gestalt vorgenommen werden konnte, wie sie der Nachwelt überliefert worden ist. Ohne Zweifel ist auch jetzt ein grosses Magierkonzil abgehalten worden, und dass eine letzte, endgiltige Revision der alten Glaubenslehre stattfand, beweist ein Umstand. Die früher offizielle, also orthodoxe Zervānitenlehre gilt der Folgezeit als schlimme Ketzerei. So ist erst unter Chosrau das festgesetzt worden, was wir gemeinhin als reine Mazdalehre aufzufassen gewohnt sind. Die Regierung Chosrau Anōšarwāns bezeichnet demnach den definitiven Sieg der Orthodoxie und den Abschluss des Kanons der hl. Schriften in Persien. Die ungestörte Herrschaft „der Ordnungen des guten Geistes“ hat demnach nur die letzten hundert Jahre der Sāsānidenherrschaft umfasst.

Allein was kann denn unter Chosrau neues hinzugekommen sein,

---

[1]) Malalas 444, 5 ff. und ausführlicher bei Theophanes 170. 27 ff.

[2]) Nöldeke a. a. O. S. 463.

[3]) We command, with the utmost solicitude, the Avesta and Zand of the primitive Magiau statements which are more hunbly observant, better disposed, good and ever renewed uneffacely etc. in dem Edikt Chosrau S. B. E. XXXVII S. 417.

nachdem unter Šāpūr II. feierlich der Kanon, für abgeschlossen erklärt worden ist? Das Awesta, abgefasst in einer längst toten Sprache, bedurfte notwendig einer Übersetzung und Erklärung in der lebenden Sprache, dem Pahlavi. Das Zend, der Kommentar in Pahlavi-Übersetzung, wird genau, wie der Urtext, als ein Werk Zoroasters angesehen. Er ist also gleichmässig eine inspirierte heilige Schrift, wie der Urtext selbst.[1]) Nun wird im Kommentar zum Vendidat[2]) ausdrücklich Mazdak, der Sohn des Bāmdād, als Häretiker erwähnt. Es ist also klar, dass zum mindesten die Redaktion der Pahlaviübersetzung in ihrer gegenwärtigen Gestalt der Zeit nach Mazdak angehört. Offenbar hat nach Unterdrückung der Mazdakiten eine feierliche Neuregulierung des Mazdaglaubens stattgefunden, eine Feststellung der Orthodoxie, welche in konsequentem Ausbau der bisherigen Anschauungen nicht nur den Text, sondern auch die demselben das Verständnis öffnende Erklärung für inspiriert erklärt hat.

Die Zeit Chosraus's, des glorreichen Unterdrückers der mazdakitischen Häresie, ist dafür in jeder Beziehung die geeignetste. Auch in andrer Beziehung, auf litterarisch-geschichtlichem Gebiete erscheint diese Epoche als eine abschliessende, so soll Chosrau sich um die Zusammenstellung der Chroniken der frühern Herrscher bemüht haben.[3]) Wir sehen demnach, Chosraus's Zeitalter ist für die heilige, wie die profane Litteratur ein abschliessendes gewesen.

Wir können also für die Redaktion der persischen heiligen Schriften folgende Zeitordnung festsetzen:

1. Unter Valkhaš (148—191) erste Sammlung der hl. Schriften.[2])
2. Unter Ardašīr I. (226—241) offizielle Sammlung der hl. Schriften für das neue Reich und Festsetzung der Liturgie.
3. Unter Šapūr I. (241—272) Erweiterung des Corpus der hl Schriften.
4. Unter Šāpūr II. (309—379) Abschluss des Kanons der hl. Schriften.
5. Unter Chosrau I. (531—578) Gleichsetzung des Zend mit dem Awesta.[4])

[1]) Maçoudi, les prairies d'or II. S. 126, vgl. J. Darmesteter, Zend-Avesta I. S. XI.

[2]) J. Darmesteter a. a. O. II. S. 62.

[3]) Allerdings ist die Quelle (Bāisonghurs Vorrede zum Schahname) nicht sehr zuverlässig. Th Nöldeke, das iranische Nationalepos S. 11. Die endgültige Redaktion des Chodhāi-nāme fällt erst unter Iazdegerd III. (632—651) a. a. O. S. 12. Aber die Existenz der Königschronik unter Chosrau wird durch den Zeitgenossen Agathias verbürgt. a. a. O., S. 12.

[4]) Wenn nach dem Dīnkard (S. B. E. XXXVII. S. 413) bereits Valkhaš Awesta und Zend sammelt, so ist das ganz folgerichtig. Wie die Ordnungen des Königs Josias und der Prister des Exils Moses Namen tragen, so sind auch Chosrau's Neuerungen Werke Zoroasters, also notwendig schon von seinen Vorgängern adoptiert.

Armen. մագիլ.

von

Sophus Bugge.

մագիլ (Gen. Sg. մագլի, Gen. Pl. մագլաց) ‚Kralle (der Vögel und Tiere)‘, երկաթի մագիլք ‚unghie di ferro, uncino‘. Mehrere Forscher, z. B. bereits Diefenbach Wtb. d. got. Spr. II 92, haben մագիլ zu deutsch. *Nagel*, gr. ὄνυξ u.s w. gestellt; allein Hübschmann bezeichnet dies jetzt in seiner Arm. Gr. I, 1 S. 471 ‚wegen des anlautenden *m*‘ als falsch.

Hierbei ist jedoch gr. ἀμύσσω zu beachten. Dies bedeutet ‚ritze, kratze, zerkratze, zerreisse‘. Il. 19, 284 f. heisst es: χερσὶ δ᾽ ἄμυσσεν στήθεα.

Wenn wir von dem Verhältnisse zwischen μ und ν vorläufig absehen, ist die folgende Erklärung sowohl von seiten der Bedeutung als in betreff der Form unbedenklich: ἀμύσσω ist aus *ἀμυχjω entstanden, vgl. ἀμυχή, ἀμυχμός. Dieses Verbum bedeutet eigentlich ‚kratze mit den Nägeln‘ und ist von ὄνυξ abgeleitet. Der Bedeutung wegen vergleiche man das mit ἀμύσσω synonyme arm. մագլեմ ‚graffiare, aggraffiare, lacerare‘, das von dem mit ὄνυξ synonymen մագիլ abgeleitet ist. Vgl. zugleich nhd. *krallen* von *Kralle*, anord. *klóra* ‚kratzen‘ von *kló* ‚Kralle, Klaue‘. In betreff des α von ἀμύσσω neben dem ο von ὄνυξ vergleiche man ἀμῖξαι Hes. neben ὀμιχέω, ἀμέργω neben ὀμόργνυμι, ἀσταφίς neben ὀσταφίς, ἀτρύνω Hes. neben ὀτρύνω u. ähnl.

Den Wechsel von μ (ἀμύσσω, vgl. arm. մագիլ) und ν (ὄνυξ) erkläre ich folgendermassen.

ὄνυξ ist ein konsonantischer Stamm. Es ist zweifelhaft, ob die idg. Grundform *kh*, wie aind. नखस् नखम् gehabt hat, oder aber *gh*, das u. a. bei lit. *nãgas*, *nagà*, ksl. нога vorausgesetzt wird. Darauf werde ich zurückkommen, vorläufig können wir *gh* voraussetzen.

Die idg. Stammform von ὄνυξ war nach meiner Vermutung im Nomin. Sg. (**mōkh-* oder **mōgh-*), woneben der Akk. Sg. *mōghm̥* bestand. Der lange Vokal ist im pers. نَاخُن erhalten; vgl. Bezz. Beitr. 17, 133. In anderen Kasusformen lag der Hauptton auf der Endung, und hier

wurde der Vokal der Stammsilbe reduziert oder völlig verdrängt; so z. B. im Dat. Sg. mit Prosthese *om$^{\breve{u}}$ghéi̯ oder *omghéi̯.

Wo *m* unmittelbar vor *gh* trat, wirkte *gh* auf *m* ein, sodass dieses in *n* überging: *omghéi̯* wurde *onghéi̯*. So geht *m* in verschiedenen Sprachen vor velaren oder palat. Verschlusslauten in (das dentale oder velare) *n* über: lat. *concipio* aus **comcapio*, *congero*, u. s. w.; anorw. *málungi* aus **málum-gi* u. s. w.; arm. Հանգոյց ‚nodo, legame‘ aus **hamgoyç* aus **samwi-*, u. s. w. Auch *om$^{\breve{u}}$ghéi̯ wurde, entweder analogisch oder lautgesetzlich, leicht zu *on$^{\breve{u}}$ghéi̯. So entstand die Flexion Akkus. Sg. **mŏghm̥*, Dat. **onghéi̯*, *on$^{\breve{u}}$ghéi̯. Später wirkten diese Formen analogisch auf einander ein: die Stammform **mogh-* wurde durch den Einfluss derjenigen Kasus, in denen Vokalellipse der Schlussbetonung wegen eingetreten war, zu **nogh-*. So entstanden lit. *nãgas*, ksl. **нога**, anord. *nagl* u. s. w.

Hiernach halte ich arm. մագիլ, aus **moghilā*, jetzt für ein echt indogermanisches Wort[1]). Es ist dadurch merkwürdig, dass es, wie gr. *ἀμύσσω*, den ursprünglichen Anlaut *m* erhalten hat, während dies *m* im aind. **नखस्**, lit. *nãgas* u. s. w. durch den Einfluss verwandter Formen durch *n* verdrängt worden ist.

In Kasusformen wie idg. **mogh-mis* und **mogh-bhis* u. s. w. konnte zugleich der Trieb der Dissimilation dem *n* über *m* zum Sieg verhelfen; vgl. z. B. aspan. *nembro* aus *membrum*, ital *nespolo* aus *mespilum* u. ähnl.

Jetzt frage ich wieder: War **mōkh-*, **mŏkh-* oder **mōgh-*, **mŏgh-* das Ursprünglichere? Ich vermute, dass das ursprüngliche *kh* vor den tönenden Konsonanten mehrerer Kasussuffixe in die entsprechende Media überging, also z. B. **mokhbhis* in **moghbhis*, **mogbhis*. Durch den analogischen Einfluss solcher Formen ging **mokh-* vor Vokalen in **mogh-* über. Also hat aind **नखस्** nach meiner Vermutung in betreff des *kh* das Ursprüngliche erhalten.

Arm. մագիլ enthält ein echt idg. Deminutivsuffix, wie arm ոջիլ ‚Laus‘, կաթիլ ‚Tropfen‘ (Verf. Kuhns Z. 32 S. 78). Auch das mit մագիլ synonyme lat. *ungula* enthält, wie anord. *nagl*, *nagli*, ein Deminutivsuffix mit *l*; *ungula* ist wie մագիլ ein *ā*- Stamm. Hinsichtlich des *a* von մագիլ vgl. ատեամ՝ neben lat *ŏdium*.

Hiernach vermute ich jetzt in awar. *maχl* ‚Fingernagel, Kralle‘ und in georg. *maχwili* ‚scharf, spitzig‘ alte Lehnwörter aus dem Armenischen.

[1]) Diese Abhandlung war bereits geschrieben, als ich die Bemerkungen Jensen's in der Wiener ZKM. 10 S. 10f. las. Er hält մագիլ aus **maghil* für ein echt armen. Wort und nimmt eine ältere Stammform **magh-*, **mogh-* an.

Dass die kaukasischen Sprachen Lehnwörter aus dem Armen. sehr früh aufgenommen haben, und dass die Untersuchung dieser Sprachen dadurch für die Geschichte der arm. Sprache wichtig werden kann, scheint daraus hervorzugehen, dass wir ein im Armen. selbst verschollenes **mag-* (aus **mogh-*) ‚Nagel' als Lehnwort in den kaukasischen Sprachen wiederfinden: awar. *ma* ‚Nagel' (statt **maχ*) ud. *muχ* ‚Nagel, Fingernagel, Kralle'.

Christiania.

«ՈՒՄ» ՄԱՍՆԻԿԻ ԾԱԳՈՒՄԸ.

ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՆՑԵԱՆ.

Գ. Մէյէն իր Notes-ի մէջ. («Բանասէր». Գիրք Բ. 1900 թ.) համեմատելով սահմանականի ում յանգը սլաւ հին nesomo և լիտուան neszama ձևերի հետ, կարծիք է յայտնում, որ այդ մասնիկը հին (նախագրաբարեան) պիտի լինի: Ս. Սարգսեանցն, ընդհակառակը, կարծում է, որ դա «ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ ներգոյական հոլովի վերջաւորութիւնը», որ անցել է բայերին, (Ագուլեցոց բարբառը, եր. 112) և իբրև ապացոյց բերում է -իս վերջացող բայերը, որոնք, որպէս թէ, համապատասխան են ներգոյականին: Բայց քանի որ վերջին օրինակի ներգոյական լինելն էլ ապացոյցի կարօտ է, ուստի. հանգուցեալ Սարգսեանցը ոչ թէ չի լուծել այլ հարցն աւելի բարդացրել է, մի անյայտին աւելացնելով մի երկրորդ անյայտ: Ուստի ներկայում հարցը կարելի է այսպէս դնել. ի՞նչ է այդ ում-ը և ի՞նչ է այդ իս-ը և ապա, ե՞րբ և ի՞նչ պատճառներով առաջացան դրանք: Խնդիրը վերին աստիճանի կարևոր է, որովհետև այդ փոքրիկ մասնիկը մեր արևելեան բարբառների ամենամեծ յեղափոխիչն է եղել. առաջին՝ բաժանելով նրանց գրաբարից և արևմտեան բարբառներից, երկրորդ՝ կազմելով նրա ամենաբնորոշ յատկանիշը ներկայում: Յայտնի է, որ գրաբարի անկման շրջանում, երբ սահմանականն ու ստորադասականը նոյնանալու վրայ էին, շփոթի ու խառնակութեան մեծ ասպարէզ կար (Աճառեան. Քննկ. Քեր. 75 եր.)։ Դրա առաջն առնելու համար արևմտեան բարբառներում երևան եկաւ կու-կը մասնիկը, որ ժբ. դարուց արդէն հաստատուն կիրառութեան մէջ էր, առանց սակայն ընդհանրանալու ամենուրեք: Արևելեան բարբառները՝ նոյն ժամանակներում սհմնկ. ներկան և անկատարը կազմելիս դիմում էին այլ միջոցների, ինչպէս կարելի է տեսնել Վարդանի տիեզերական պատմութիւնից. (Գ. Վ. Յովհաննեան. Հետազօտութիւնք նախնեաց Սամկ. վրայ, Մասն Ա. 1897, եր. 238 և 254)։

«Զարմայեաց թէ ի սրտումս դրի գքո խօսքդ։ Ո՞նց է, որ զամէն զայն ասացեր, որ յիմ սիրտս կայր՝ որ ինձ դիւր թուեաց. Աստուած խօսեցեալ է ընդ քեզ, երևեցեալ է քեզ։ Ասացաք թէ՝ չէ՛. մեք մեղաւոր մարդ ենք, ապա աստուածախօս մարդկանց գիրքն կարդացել ենք . . . . .

Ապա ասացաք, թէ առաջի Աստուծոյ խօսք մի եմ յասել. որ Աստուած լսէ և ապա դու, որ սուտ չ՛կայ ի ներս: Հրամայեաց թէ ասա: Ասացի՝ թէ. զինչ քրիստոնեայ և արքաւուն կայ ընդ ծով և ընդ ցամաք, ամենու սիրտ հետ քեզ լաւ է և քեզ աղօթք են առնում: Հրամայեաց՝ թէ (ի) հաւատալ եմ որ հանց է, ապա յԱստուծոյ ճանապարհը չեն արքաւունքն, ինձ ի՞նչ աղօթք առնեն, և եթէ առնեն՝ Աստուած ե՞րբ լսէ . . . մեր եղբարքն հետ մեզ վասն այն են ի կռուիլ, որ մեք քրիստոնասէր ենք և և քրիստոնէութիւն կայ ի մեր տանս:“ . . . . Ուրիշ տեղեր պատահում ենք. „չորք են յառել. թէ շատ էք ի հարցանել, հայոց կանթեղն է ի վառել“ և այլն, որի աւելի հնագոյն օրինակին պատահում ենք դեռ Յովհ. Սամիկոնեանի մօտ. „Յոյնք են ի գալ“:

Այս բաժանուած օրինակներից հասկանալի է, որ ներգոյական հոլովի նախդիրները գործ էին ածւում նաև սահմնկ. ներկան կազմելու: Այնպէս որ, եթէ այդ նախդիրներին փոխարինէր մի այլ մասնիկ իբրև ներգոյական (օր. ում.) նոյնը, առանց մի դժուարութեան պիտի անցնիր նաև բայերին, իբրև սահմանակետը:

Մի այդպիսի ներգոյական, թէև սակաւածանօթ. բայց խորթ չէր գրաբարին. մենք ունինք. „ի միջի մերում, ի միում“ և այլ օրինակներ գրաբարի հնագոյն շրջանից: Հարց է, թէ դա ե՞րբ ընդհանրացաւ և ե՞րբ մուտք գործեց բայերի մէջ: Այս հարցերի պատասխանն էլ, մեզ տալիս է Մարդանը նոյն այս հատուածի մէջ, ուր առաջին անգամ տալիս է թէ, ներգոյականի և թէ սահմանականի օրինակներ. „ի սրտումն դրի գքո խօսքդ. քեզ աղօթք են առնում“, սրանք մեզ հասած հնագոյն օրինակներն են ռամիկ գրականութեան մէջ, որոնք կարծես պատահմամբ դուրս են թռել Մարդանի գրչից. աւետելու համար այժմեան սահմանակերտի գրեթէ ծնունդը:

Քանի որ այս մասնիկը հէնց առաջին անգամ գրուած ենք տեսնում առնել և ոչ մի այլ բայի վրայ, ամենամեծ գրաւականն էր նրա ընդհանրանալուն, որովհետև դա մեր ամենագործածական բայերիցն է և այսօր գրեթէ մի տեսակ օժանդակի դեր է կատարում „անել“ ձևով:

Թէ և Մարդանից յետոյ մինչև 17. դարը գրաւոր ապացոյց չ՛ունինք, բայց կասկած չի կարող լինել, որ դարեր էին հարկաւոր մինչև ում մասնիկի ընդհանրանալն ու կատարեալ տիրապետութեան հասնելը. 17. դարու սկզբին, Նոր-Ջուղայում այդ մասնիկը դեռ կատարելապէս ընդունուած չէր: Ողբ Ջուղայեցոյ երգում (Քնար Հայկ., եր. 134) սահմնկ. ներկ. չորս դէպքերից միայն մէկն է, որ վերջանում է ում. „մոռանում էք“. այն էլ եթէ սխալ չի գրուած կամ տպուած: Ղարաբաղի մելիքների թղթերում, 1701 ից սկսած, երբ դրանք գրուած են հաւաքաբար կամ մի հոգևորականի աջակցութեամբ, տիրող մասնիկը ում է: Իսկ երբ թուղթ գրողը մի մասնաւոր կամ աշխարհիկ անհատ է, ինչպէս մի օրի, իսկոյն

երեւան է գալիս ··-մ-ը թէ՛ իբրեւ ներգոյական եւ թէ սահմանականի կազմիչ։ Նշանակում է որ այդ դարում նա արդէն ժողովրդական էր։ 18. դարում, ինչպէս երեւում է Սայար Նովայի երգերից Թիֆլիզում եւ Ագուլիսում (Տէրօղէր. Հայ. Բերակ.) այդ մասնիկն արդէն տիրապետող էր, որ 19. դարու կիսից մտնելով արեւելեան գրականութեան մէջ. մեծամեծ նուաճումներ է անում մինչեւ հիմա։

Մի խօսքով, ··-մ-ն իբրեւ սահմանակերտ ծագում է ներգոյականից հաւանօրէն Ժ. Ժբ. դարերում, ուրեմն հին կամ նախագրաբարեան լինել չի կարող։

Ինչ բան է հապա կ· մասնիկը, որ թէեւ սակաւ, բայց գործածական է մեր բայերից մի քանիսում իբրեւ սահմանակերտ „լալիս եմ, գալիս եմ, տալիս եմ“ եւ այլն . . .

Եթէ, ինչպէս տեսանք, ··-մ-ը ներգոյական է, շատ հաւանական է, որ կ· էլ նոյն ծագումն ունենայ։ Մենք տեսանք, որ ի նախդիրը գործ էր ածւում նմաեւ ինչպէս սահմանականի կազմիչ. հաւանական է, որ դա ինքը թաւալմամբ անցել է բայի յետեւը. մենք ունինք. ասելի եմ, գրելի եմ, ուտելի եմ եւ այլն ձեւեր։ Այդ դէպքում. գուցէ „կ·“ն մտապատկերների զուգորդութեամբ ներս բերած լինի եւ գրաբար յոգնակի ներգոյական ·ն, գալի· եմ, ասելի· եմ, եւ այլն, արտասանութեան դիւրութեան համար։

Տփխիս.

Armen. մոլի.

Von

Franz Nikolaus Finck.

Schon L. Diefenbach (vgl. Wb. d. got. Spr. 2,27) stellt das arm. մոլի ‚leidenschaftlich, fanatisch, rasend, wütend, wahnsinnig, vernarrt etc.‘ zum got. *-malsks* in *untilamalsks*, ohne jedoch die meines Erachtens ihm gebührende Beachtung gefunden zu haben. Die neueren Arbeiten geben meines Wissens überhaupt keine Auskunft über die Etymologie dieses Wortes. Wenn nun auch unbedingte Gleichsetzung von մոլի und *malsks* schon wegen der Suffixverschiedenheit nicht angängig ist, so liegt doch weder hinsichtlich des Lautwandels noch hinsichtlich der Bedeutungsentwicklung irgend ein triftiger Grund vor, die Zurückführung beider Wörter auf eine und dieselbe Wurzel für unberechtigt zu erklären. մոլի weist auf idg. **mol-i̯i̯o-*, **mol-i̯i̯ā-* (vgl. üb. d. Vertr. der idg. Suff. *-i̯o-/-i̯ā-* und *-i̯i̯o-/-i̯i̯ā-* Esn. Gjandschezian, Beitr. zu aa. nom. Stammbl. in ds. Zschr. S. 33 ff.) eine Wurzelform, die im Ablaut zu der dem arm. մեղ ‚Sünde‘, մեղկ ‚schlaff‘ und մալեմ ‚zerstosse, zermalme‘ zu grunde liegenden steht, d. h. auf die Wurzel *mel-* etc. ‚reiben‘ (ai: म्लायति, lat. *molo*, ir. *melim* etc.). Neben մոլի ist nach Ausweis der Komposita wie մոլախոտ ‚Unkraut‘ etc. ausserdem noch ein *մոլ aus **mol-o-*, *mol-ā-* anzunehmen. Hinsichtlich der Bedeutung vgl. man vor allem ai. मल्व ‚unbesonnen, thöricht, läppisch‘, gr. *μέλει μοι* ‚es liegt mir am Herzen‘, alban. *mal̃* ‚Sucht, Sehnsucht‘, ndl. *mal* ‚närrisch, thöricht, toll etc.‘ und ausserdem ai. मूर ‚stumpfsinnig‘ gr. *μωρός* ‚dumm thöricht‘ zu ai. मृणाति zermalmt‘, gr. *μαραίνω* ‚reibe auf‘ aus der sinnverwandten Wurzel **mer-*

Etschmiadsin.

Besprechungen.

Dr. Josef Karst, Grammatik des Kilikisch-Armenischen. XXIII u. 444, S. 8. Strassburg, K. J. Trübner, 1901. Preis 15 Mark.

Die vorliegende Arbeit ist kein Werk aus einem Guss — die Lautlehre war schon gedruckt, als dem Verfasser neue, reiche Quellen zugänglich wurden, was zu zahlreichen Ergänzungen und Berichtigungen geführt und leidige, lange Nachträge hervorgerufen hat — aber ein durch und durch gediegenes Werk, eine Arbeit, die von reicher Belesenheit zeugt und von eindringender gründlicher Kritik, ein Markstein in der Geschichte der armenischen Sprachwissenschaft. Ich verzichte auf eine ausführliche Besprechung, da A. Meillet eine solche in Aussicht stellt, und füge dieser Anzeige nur einige Bemerkungen hinzu, die der Verfasser bei einer hoffentlich bald notwendig werdenden Neubearbeitung freundlichst in Erwägung ziehen wolle. Die Zitate beziehen sich auf die von mir im ersten Hefte dieser Zschr. beschriebene Handschrift 1696 der der Bibl. des Klosters Etschmiadsin.

§ 4, 1. Die Regeln ‚ə tritt ein am Wortanfang, nach dem ersten Konsonanten eines mit zwei oder mehreren Konsonanten beginnenden Wortes‘ und ‚... am Wortende zwischen zwei Konsonanten, deren letzter pronominales *ս*, *դ*, *ն* oder eine der Liquidae *ղ*, *ն*, *ր*, *ռ* ist‘ sind doch wohl zu eng gefasst. Vgl. *պղընձի* Bl. 10b 12; *ծնընդոց* Bl. 21b 25; 24b 19; *ծնընդեան* Bl. 144a 25; *այժըմ* Bl. 236b 2. — § 8c. ‚Kil. *այ* vor Konsonanten entspricht fremdsprachlichem *ai* in folgenden Wörtern: *պայլ* *bail*, afranz. *bail* ...‘ ist nur dann richtig, wenn sehr frühe Entlehnnng nachgewiesen wird. Vgl. zum Lautwort des afranz. ai Schwan, Gramm. d. Altfranz. bearb. v. Behrens 4. Aufl. § 223. — § 16. Zur Feststellung des Lautwortes der alten Mediae dienen ausser den Fremdwörtern auch Schreibungen wie die folgenden: *սգայութեան* (= *զգայութեան*) Bl. 271b 12; *սրբասգեաց* (= *սրբազգեաց*) Bl. 26a 29;

սգեցան (= զգեցան) Bl. 193a 25; սգաարանաց (= զգայարանաց) Bl. 241a 26; սգաարանաւք (= զգայարանօք) Bl. 241a 25. — § 18. ց in չանցլեր und ähnl. Wörtern ist wohl nur in früh entlehnten Wörtern Transskription einer afranz Affrikata (chancelier), sonst aber wie das ց in վանց, հայնց etc. zu erklären (§ 148), da franz. c — in der zweiten Hälfte des 13. Jahrh. — meist nur nach ն durch eine Affrikata, sonst durch *s* wiedergegeben wird; vgl. Լիւսիան ‚Luciane‘ Bl. 161a 26; Լիւսիան Bl. 161b 1; Ինաւսանդ ‚Innocent‘ Bl. 145a 4; 148b 27; բրոսիսիոն ‚procession‘ Bl 134a 1. Eine Affrikata erscheint nach Vokalen durchgehens meines Wissens nur in Eigennamen wie Ալիծ ‚Alice‘, z. B. Bl. 167b 7–8; 169b 10, vgl. Schwan, Gramm. des Afranz. § 279 u. meinen Aufsatz „Die franz. Laute des XIII. Jahrh. nach d. Zeugnis mittelarm. Transskriptionen (die Neueren Sprachen, hgg. v. W. Vietor, Bd. IX S. 385) § 23. Zum Wechsel von յ und հ vgl. noch յայրապետի (= հայրապետի) Bl. 130 b 27; յէրէտիկոս (= հերէտիկոս) Bl. 126b 27; յրամայեաց (= հրամայեաց) Bl. 123a 27. — § 137. vgl. Կախթեր ‚Gautier‘ Bl. 168b 16 neben Կաղթեր Bl. 149a 25; 152b 4. — § 148. ց ist doch nur in der Schrift ein Konsonant. Das dort Gesagte würde wohl besser im § 144 erörtert. Dagegen verdienten der Übergang von դհ zu թ Erwähnung. Vgl. ընթանուր (= ընդհանուր) Bl. 240b 27 neben ընթհանուր Bl. 241a 3; 261a 8; 235b 18. ընթատ (= ընթհատ) Bl. 25b 9. — § 182. vgl. auch die Formen Լիբէացիոց Bl. 250a 25; եկեղեցիոջ Bl. 240b 26; Թուշացիոց Bl. 273a 27, die wohl nach Analogie der einsilbigen Stämme gebildet sind, falls nicht der Kopist ի und ւ einer Vorlage in Unzialschrift verwechselt hat. — § 240 zu den -ni- Pluralen füge hinzu: բրընձնոյն Bl. 169b 4. — § 363 Schluss ‚die mit dem Hilfsverb verbundene Lokativform auf -um‘. Hier verdiente A Meillets Ansicht (ում: Partizipialendung gleich lit. -amas, abg. -омъ) Erwähnung. Vgl. Banaser II, 2 S. 5 und MSL XI 401. Man sollte doch auch erwarten, dass die Lokativform vom Infinitiv gebildet würde. — S. 411. Die Unterscheidung von Belebtem und Unbelebtem findet auch in der neuostarmenischen Litteratursprache statt.

Etschmiadsin. Franz Nikolaus Finck.

Levon Mseriantz, Studien zur armenischen Dialektologie. II. Band. 1. Lieferung. Левонъ Мсеріанцъ. Этюды по армянской діалектологіи. Часть II, выпускъ 1. Сравнительная морфологія мушскаго діалекта въ связи съ морфологіей грабара и средне-армянскаго. Москва 1901. XXII u. 186 S. 8°.

Die durch den Titel des Buches erregte Hoffnung, eine vergleichende Wortbildungslehre des Dialekts von Musch zu finden, wird insofern nicht ganz vor einer Enttäuschung bewahrt, als das, was sich auf die genannte Mundart bezieht, nur einen verschwindend kleinen Teil des ganzen Werkes bildet. Zur Veranschaulichung diene eine Übersetzung des § 12: „Das zur Bildung von Partizipialformen dienende idg. Suffix *-*ono-*, (Grundr. II, 142 ff.), woraus z. B. urar. *-*āna-*, ai. und av. -*āna*- (vgl. ai ईशान ‚besitzend, Herrscher', av. 𐬌𐬱𐬁𐬥𐬀 ‚herrschend, mächtig'), — kann man mit Thomson (Tifl. § 254) in den klassisch-armenischen Formen auf -ուն sehen, von denen einige die partizipiale Bedeutung beibehalten haben, andere aber auch zu Adjektiven und Substantiven geworden sind. Das klassisch-armenische -ուն geht auf gemein-armenisches *ուն zurück, das auch im Mittel- und Neuarmenischen fortlebt. Als klassisch-armenische Beispiele können dienen: աճուն ‚Aufwachsender' zu աճել ‚wachsen, sich vergrössern'; խաւսուն (խօսուն) ‚mit Sprechfähigkeit begabt' zu խաւսիլ (խօսիլ) ‚sprechen'; թռչուն ‚Fliegender, Vogel' zu թռչիլ ‚fliegen'; սողուն ‚Kriechender, kriechendes Tier, Amphibie' (vgl. lat. *serpens* zu *serpo* und ὁ ἕρπων ‚Schlange' zu ἕρπω) zu սողիլ (und սողալ) ‚kriechen'; անասուն ‚Tier, Sprachloser, nicht Sprechender' zu ասել ‚sagen' u. s. w. Aus dem Musch. können wir nur անասուն ‚Tier' = անասուն anführen. Über das Suffix -ուն im Tifl. s. Tifl. § 254. — Anm. Meillet, Notes arm. p. 15 = M. S. L. VIII 165, leitet das klassisch-arm. -ուն aus idg. -*ono*- ab." Ist nun die Rolle, die der Dialekt von Musch in diesem Paragraphen spielt, schon eine recht bescheidene, so ist der dem Helden der Darstellung angewiesene Platz doch noch ziemlich ansehnlich im Vergleich zu dem, der ihm in § 6 zur Verfügung gestellt wird. Dort heisst es nämlich nach einer neun Zeilen umfassenden Besprechung des idg. Suffixes -*u̯o*- und bzw. des dieses auf arm. Gebiete angeblich allein enthaltenden Wortes կեանք ‚Leben': „Aus dem Dialekte von Musch ist uns keine dem klassisch-armenischen կեանք entsprechende Form bekannt." Auf diese Weise behandelt der Verf. die idg. Suffixe *-*o*-, *-*tro*-, *-*u̯o*-, *-*no*-, *-*ono*-, *-*mo*-, *-*ro*-, *-*r̥ro*-, *-*lo*- (*-*lā*-), *-*to*-, *-*k²o*-, *-*ik²o*-, *-*īk²o*-, *-*ūk²o*-, *-*ak²o*-, *-*ā*-, *-*i̯o*-, *-*i̯ā*-, *-*i*-, *-*ni*-, *-*ti*-, *-*u*-, *-*i̯u*-, *-*ru*-, *-*tu*-, *-*en*-, *-*men*-, *-*er*-, *-*ter*-, *-*r̥*- und *-*s*-, woraus sich für den den Dialekt von Musch

studierenden Leser ergiebt, dass die im Altarmenischen bereits geschwundenen Laute nicht wieder auferstanden sind. Lehrreicher als dieser Teil des Buches sind — naturgemäss — die Abschnitte über Suffixe, die thatsächlich noch in Gebrauch sind. Aber die mit Zitaten aus allgemein bekannten Schriften überladene, den Kernpunkt in weitem Bogen umschweifende Untersuchung legt selbst bei den besten Stellen den Gedanken nah, der Sache hätte mit etwas weniger Redseligkeit auch gedient werden können.

Tiflis. Franz Nikolaus Finck.

Friedrich Murad, Ararat und Masis. Studien zur armenischen Altertumskunde und Litteratur. IV. u. 104 S. 8°. Heidelberg, Carl Winter, 1901. Preis 7 Mark.

Den Kernpunkt der vorliegenden Arbeit bildet eine nach der Aufschrift des Buches wohl nicht von vielen erwartete Untersuchung der vorderasiatischen Flutsagen. Diese Untersuchung aber mündet in den Versuch, auch bei den Armeniern eine solche als einheimisch, schon für die von den biblischen und babylonischen Berichten noch nicht beeinflusste Zeit nachzuweisen.

Drei Zeugnisse sind es, die der Verf. zu diesem Zwecke anführt:

1. die kurze Erwähnung alter, dem Kreise der Flutsagen angehörender Volksdichtungen durch *Moses von Chorene* (I, 6): „Զայս տաւել յաճախագոյն Հինքն Արամազնեայ ի նուագս բամբռան և յերգս ցցոց և պարուց զայսոսիկ ասեն յիշատակօք.“;

2. der Bericht des *Nikolaos von Damaskos* (37—4 v. Chr.) bei *Josephus*, *Ant. Jud.*, I, 95 (I, 3. 6), *Josephi Opera, ed. B. Niese*, I, 22: „*Ἔστιν ὑπὲρ τὴν Μινυάδα μέγα ὄρος κατὰ τὴν Ἀρμενίαν Βάρις λεγόμενον, εἰς ὃ πολλοὺς συμφυγόντας ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ λόγος ἔχει περισωθῆναι καί τινα ἐπὶ λάρνακος ὀχούμενον ἐπὶ τὴν ἀκρώρειαν ὀκεῖλαι καὶ τὰ λείψανα τῶν ξύλων ἐπὶ πολὺ σωθῆναι . γένοιτο δ᾽ ἂν οὗτος, ὅντινα καὶ Μωυσῆς ἀνέγραψεν ὁ Ἰουδαίων νομοθέτης.*“;

3. die Angabe des *Josephus* (*Antiq. Jud.* I, 90 seq. [I, 3. 5], *Josephi Opera, ed. B. Niese*, I, 21) über den Landungspunkt *Ἀποβατήριον*,

dem das moderne Նախիջևան (*Ναξουάνα* bei *Ptol.* V 13) entsprechen soll: „*ἔπειτα τῆς λάρνακος περὶ ἄκραν τινὰ ὄρους σταθείσας κατὰ τὴν Ἀρμενίαν . . . . αὐτός τε* [*Νῶχος*] *μετὰ τῆς γενεᾶς προελθὼν καὶ θύσας τῷ θεῷ συνευωχεῖτο τοῖς οἰκείοις . ἀποβατήριον μέντοι τὸν τόπον τοῦτον Ἀρμένιοι καλοῦσιν. ἐκεῖ γὰρ ἀνασωθείσας τῆς λάρνακος ἔτι νῦν αὐτῆς τὰ λείψανα ἐπιδεικνύουσι.*“

Dem Zeugnis des Moses nicht zu trauen, liegt nun allerdings kein Grund vor. Aber unfasslich ist mir, wie man dem kurzen Hinweis զայնոսիկ ansehn will, welcher Art diese alten Dichtungen waren, was sich aus ihnen für den Nachweis einer einheimischen armenischen Flutsage ergiebt. Nicht anders aber steht es mit dem zweiten Zeugnis, dem des Nikolaos von Damaskos. Nach Murad (47) „. . . geht aus seinen Worten mit hoher Wahrscheinlichkeit hervor, dass die von ihm mitgeteilte, von dem betreffenden biblischen Bericht abweichende Gestalt der Sintflutsage in der Gegend entstanden ist, wohin dieselbe den Rettungsberg und den Schauplatz der Flut selbst verlegt, d. h. in Armenien.“ Aus welchem Worte ergiebt sich denn aber das? Mir scheint, den Verf. leite der Glaube, die Heimat der Flutsage müsse dem Landungspunkte nahe liegen (vgl. S. 42). Mit gleichem, ja mit grösserem Rechte liesse sich aber wohl die entgegengesetzte Meinung verfechten, eine zu genaue Kenntnis und Kontrolle des Landungsplatzes müsste die Entstehung einer ihn umgebenden Sage erschweren. Von grösserem Gewicht scheint die Angabe des Josephus zu sein. Das Նախիջևան von Haus aus „erstes Absteigequartier“ oder etwas ähnliches bedeutet habe, lässt sich angesichts der abweichenden, namentlich in älterer Zeit stark überwiegenden Formen Նախճաւան und Նախճուան allerdings stark bezweifeln. — Vergl. *H. Hübschmann, Armeniaca* [*Strassburger Festschrift zur XLVI. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner, hgg. v. der phil. Fak. der Kaiser Wilhelms-Universität, Strassburg* 1901, S. 69 ff.] — Immerhin würde es für den Nachweis der einheimischen armenischen Flutsage zunächst noch gleichgültig sein, ob dem *Ἀποβατήριον* eine Volksetymologie zu Grunde liegt oder eine solche, die der Kritik der Gelehrten Trotz bieten kann. Aber es ist nicht einzusehn, warum der Name Nachidschewan „jedenfalls viel älter sein muss als die Ansiedlung der Juden in Armenien“, wiefern er also etwas für eine Flutsage beweist, die ohne biblische und babylonische Einflüsse in Armenien erwachsen ist.

Somit kann ich den versuchten Nachweis noch nicht für erbracht halten, mag die Behauptung auch wahr sein. Und doch giebt es an

dem vorliegenden Buche so vieles zu loben, dass es vielleicht keinen Leser ganz enttäuschen wird. Eine umfassende Gelehrsamkeit in litterarischen Angelegenheiten, gepaart mit durch und durch gründlicher Kenntnis des Armenischen, bietet in den nicht seltenen Abschweifungen vom Hauptwege der Untersuchung eine Fülle von Belehrung und Anregung. Namentlich das, was über *Faustus Buzandatsi* gesagt wird, mag besonderer Beachtung empfohlen sein.

Tiflis. Franz Nikolaus Finck.

Kleinere mittelarmenische Texte.

Herausgegeben, mit Einleitung und Glossar versehen

von

Franz Nikolaus Finck.

B. Texte.

I.

(Vgl. Einl. Nr. 4 u. Stammtafel S. 118. 119.)

Ազգաբանութիւն Թագաւորաց Երուսաղէմի և Թագաւորաց|ն Կիպրոսի: 167a 16. 17.

Սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ թափուեցաւ յանաւրինաց և եղև | 18.
քրիստոնէից յաւուր ուրբաթի յուլիս ամսոյ ԺԵ աւ|րն ի թուականին 19.
Քրիստոսի ռղթ [1]: Եւ ընտրեցին քրիստոնէքն թագաւ|որ Երուսաղէմի 20.
զԳաւնդաւֆրէ տը Պոյլուննն, որ էր տուկ գաւառին, որ կոչ|էր Լաւռայն: 21.
Նայլ սա ոչ կամեցաւ թագ շալկել և մեռաւ անժառանգ: 22.

ա 167b 1.

Յետ մահուան Գաւնդաւֆրէ տը Պոյլունին պսակեցաւ առաջին | 2.
թագաւոր Երուսաղէմի Պաղտինն իր աղբայրն, և սա մեռաւ անժ|առանգ: 3.

բ 4.

Եկաց երկրորդ թագաւոր Երուսաղէմի Պաղտին տը Պուրգն կարևոր 5.
նո|ցա: Սա եառ կին Հայ իշխանի մի որում անուն էր պարոն Գաւբրիէլ, | 6.
որ տիրէր Մելիտինոյ, և անուն կնոջն Մաւրֆիա: Եւ եղեն նորա 7.
դստ|երք Դ, որ են անուանք նոցա, Մելիսանթ, Ալիծ, Աւտիարտ, | 8.
Ճ՚ուիէ: Մելիսանթն եղև կին Ֆուքին որ էր գունդ Անժուին, Ալիծն | 9.
եղև կին բրընձին Անտիոքայ [2]), Աւտիարտն եղև կին գունդին Տր|ա- 10.

---

[1]) Die Hschr. hat ռղբ [= 1092]. ein offenkundiges Versehen des Abschreibers. der թ [= 9] mit բ [= 2] verwechselt hat

[2]) Bohemund II. Vgl. Text II, 169b 10 u. Guil. Tyr. XIII 21.

167b 11. պաւլոյ[1]), Ճ'աւիէն եղև հաւատւոր, և վասն իւր շինեցաւ վանքն, | որ
կոչի Սուրբ Լազար Բեթանիոյ։

12. Գ

13. Յետ մահուան թագաւորին Պաղտնի եկաց երորդ թագաւոր | Երու-
14. սաղէմի Ֆուլքն իւր փեսայն, որ ամուսնացեալ էր ընդ Մէլիսանթ | դուստր
15. նորա։ Եւ եղեն նոցա Բ որդիք, Պաղտին և Ամառի։ Այս թա|գաւոր
16. Ֆուլքս ի դուրն Աքայո կու վարէր լապըստակ մի, և ձին զոլաւ|մ անցաւ
և եսպան զինք։

17. Դ

Եկաց չորրորդ թագաւոր Երուսաղէմի Պաղտին որդի Ֆուլքին, և
18. 19. եղբայր | նորա Ամառին եղև գունդ Ճ'աֆուն։ Այս Պաղտին թագաւորս |
20. յղրկեց ի Կոստանդինուպաւլիս վանց կին առնելոյ, և ետուն նմա | կին
21. զԹէաւտաւռն ի յազգէ Մանուիլ կայսերն[2])։ Եւ չեղև նոցա ժառանգ, |
յետ որո մեռաւ թագաւորն Պաղտին։

22. Ե

Եկաց հինգերորդ թագաւոր Երուսաղէմի Ամառի, եղբայր Պաղտնին։
23. Բայ|ց զսա ոչ կամեցաւ թագել պատրիարգն[3]) Երուսաղէմի, մինչև բաժնե-
24. ցաւ ի յիր ամուսնոյն[4]), որ էր դուստր Ճ'աւսլնին Ուռհայոյ գունդին,
25. վասն ազգա|կցութեանն[5]) որ ի մէջ նոցա։ Բայց յառաջ ծնեալ էր ի
26. նոցանէ որդի մի, | որում անուն էր Պաղտին, և դուստր մի, որում անուն
27. էր Սպիլ։ | Այս թագաւոր Ամառի յետ բաժնելոյ ի կնոջէն իւրմէ Աննեալէ
28. էառ | կին զՄարիայ ազգականն[6]) Մանուիլ կայսեր, և եղև նոցա դուստր
168a 1. մի | Զապէլ անուն։

2. Զ

3. Յետ մահուան թագաւորին Ամառէ եկաց վեցերորդ թագաւոր | Երու-
4. սաղէմի Պաղտինն, որ գայդի եղև։ Եւ Սպիլ քոյր նորա եղև կին մա|րգիզ

---

[1]) Raimund I., Graf v. Tripolis, S. des Pontius, Enkel Bertram's, des ältesten Sohnes Raimund's, Grafen v. St. Gilles.

[2]) T. des Sebastokrator Isaak Komnenos, des älteren Bruders des Kaisers Manuel. Vgl. Guil. Tyr. XVIII 22.

[3]) Aimerich.

[4]) Agnes. Vgl. 167b 27.

[5]) Die beiderseitigen Grossväter, Balduin v. Burg u. Joscelin I. v. Courtenay, waren Söhne zweier Schwestern. Vgl. Friedr. Wilken, Gesch. d. Kreuzzüge III, II 79.

[6]) T. des Protosebastos Johannes Komnenos, Enkelin des Sebastokrator Andronikos, des ältesten Bruders des Kaisers Manuel. Vgl. Guil. Tyr. XX. 1.

տ Մունֆէռանթին[1]), և եղև նոցա որդի մի Պաղտին անուն, որ ե|ղև տղայ 168a 5.
թագաւորն: Յետ մահուան մարգիզին իւր կինն Սպիլն | ամուսնացաւ 6.
ընդ Կի տ Լըզինայն: Եւ Զապէլ դուստրն թագաւորին | Ամառէ, ծնեալ 7.
ի Մարիամայ թագուհոյն, ամուսնացաւ ընդ Հանֆրէ տը Գուրունն: 8.

է̅ 9.

Յետ մահուան[2]) Պաղտին գաւդոյն եկաց եաւթներրորդ թագաւոր
Երուսաղէմի | Պաղտին որդի մարգիզին[1]), ծնեալ ի Սպիլէն, որ էր քոյր 10.
թագաւորին | Պաղտնի: Եւ սա մեռաւ փոքր: 11.

ը̅ 12.

Եկաց ութերրորդ թագաւոր Երուսաղէմի Կի տ Լըզինայն այրն վերոյ-
ասացեալ Սպլէն: Յաւուրս սորա եղև կորուստ Երուսաղէմի և փրկչական | 13. 14.
խաչին[3]): Եւ յետոյ ի սղարն Աքայոյ մեռաւ Սպիլ թագուհին Երուսա-
ղէմի և ե|ղև թագուհի Զապէլ, քոյրն իւր, դուստր Մարիայ թագուհոյն, 15.
որ էր | կին Հանֆրէ տը Գուրունին: Եւ պսակվեցաւ[4]) ընդ Քուռաթ 16.
մարգիզ | տ Մունֆռանթն, և եղև նոցա դուստր մի Մարիայ անուն: 17.
Զայս մարգ|իզ Քուռաթս հաշիշիքն սպանին, և կին նորա Զապէլ թագու- 18.
հին | պսակվեցաւ ընդ գունդ Հեռի տ Ջայնբայնն: Եւ ծնաւ ի նմանէ 19.
բ̅ դուստր, զԱլիծն և զՖիլիպն: Ալիծն եղև կին թագաւորին Կիպրոսի 20.
Ույկ[5]) | տ Լըզինին, և Ֆիլիպն եղև կին Երադ տ Պրէնին: Գունդն 21.
Հեռին | ընկաւ ի պատուհանն ի վայր ի բերդն Աքայոյ և մեռաւ, և 22.

---

[1]) Wilhelm Longa Spata [Longuespée]. Vgl. Guil. Tyr. XXI. 13 u. Hethum's Chronik ad ann. 1181: «Թագաւորեցուցին Երուսաղէմի Է̅երրորդ զփոքր Պաղտինն, զորդի մարգիզ Կիլամին, որում կոչէին Լունկըսպէ:».

[2]) Balduin V. wurde schon zu Lebzeiten Balduin's des Aussätzigen gekrönt und zwar nach Guil. Tyr. XXII. 30 am 20. Nov. 1183, nach Hethum's Chronik und Table chron. im J. 1181. Der Tod Balduin's des Aussätzigen fällt nach Hethum's Table chron. ins J. 1184, nach dessen Chronik ins J. 1185, u. zwar, nach J. Herold, Continuatio historiae belli sacri una cum Guilelmo Tyrio. Basileae 1564, auf den 16. März.

[3]) In der Schlacht bei Hittin am 4. Juli 1187. Vgl. Radulph Coggeshale, chron. terrae sanctae in Martène et Durand, veterum scriptorum . . . . amplissima collectio, Paris 1724—1733, S. 557; Gaufridus Vinisauf, Iter Hierosolymitanum Richardi regis I 5, sowie Hethum's Chronik ad ann. 1187: «. . . և անյայտ եղև սուրբ խաչն Քրիստոսի ի տեղին, որ կոչի Գառնահատին, ի դ̅ աւրին ի յուլիսն . . .»

[4]) Nach ihrer Scheidung von Hanfred v. Torono, worüber Gaufridus Vinisauf I 63.

[5]) Die Hschr. hat Կի. Vgl. jedoch 168b 23, wo der richtige Name erscheint.

168a 23. Զապէլ Թագ|ուհին իւր կինն պսակվեցաւ ընդ Հեմրի Թագաւորն Կի-
24. պրոսի: Եւ ծնաւ | ի նմանէ դուստր բ, զՍպիլն և զՄելիսանթն: Սպիլն
25. եղև կին Թագ|աւորին Հայոց Լևոնի[1]), և Մելիսանթն եղև կին Կոյր
26. բրընձին[2]): Եւ յետ | մահուան Զապէլ Թագուհոյն ամուսնացուցին
27. զՄարիայ դուստր նորա | որ ծնեալ էր ի մարգիզէն, ընդ Ջ'ուան տը
168b 1. Պրայնն, և այս եղև բռէ Ջ'ուանն | Աքայու: Սոցա եղև դուստր մի Զա-
2. պել[3]) անուն, որ եղև կին ընբր|ուր Ֆրտրկին[4]), յորմէ ծնաւ որդի մի Քու-
3. ռաթ անուն, և այս եղև բռէ | Քուռաթն[5]) հայր Քուռատնին:

4. Թագաւորք Կիպրոսի:

5. ա

6. Երկու ձիաւոր եկին ծովուն ի յայն դիհէն, որ էին եղբարք Ջ'ափ-Ֆրէ
7. տ Լըզինին, որ էր գունդ տ Լամարջ, անուն միոյն Կի և միւսոյն | Հեմրի:
8. Կի եղև Թագաւոր Երուսաղէմի ընդ իւր կնոջն դեհաց Սպիլէն, | որպէս ի
9. վերոյ յիշեցաք: Յորժամ Ռիքարդ Թագաւորն Ընկլիզաց էառ զԿիպրոս
10. ի Յունաց, նա այս Կի Թագաւորս գնեց[6]) զԿղզին | ի նմանէ և եղև Թա-
գաւոր Կիպրոսի: Սա մեռաւ անժառանգ:

11. բ

12. Յետ մահուան Կի Թագաւորին Կիպրոսի եկաց երկրորդ Թա|գաւոր
13. Կիպրոսի Հեմրի իւր աղբայրն, և էառ կին զԸսչիւ դուստր | Պաղտին տ
14. Ըպլնին, որ էր տէր Ռամլէու, և ծնաւ նորա որդի մի Սյկ | անուն և
15. դուստր բ, անուն միոյն Պուրկոյն և միւսոյն Հէլուիզ: | Եւ յետոյ պսա-
16. կուեցաւ ընդ Զապէլ Թագուհին, և ծնաւ ի նմանէ | դուստր բ՝ զՍպիլն
17. և զՄելիսանթն: Պուրկոյնն եղև կին Կալ|թեր տ Մունպելիարտին,

---

1) Leon II.

2) Bohemund IV.

3) Meist Jolanthe genannt.

4) Friedrich II.

5) Konrad IV.

6) Nach Hugo Plagon, cont. gall. hist. Guilelmi Tyrii p. 638 u. Bernardus Thesaurarius, de acqu terrae sanctae 178 hätten die Templer die Herrschaft freiwillig aufgegeben. Den Kauf erwähnen jedoch ebenfalls Hethum, Table chron. ad ann. 1191, Chronik ad ann. 1192 ('Կի Թագաւորն Երուսաղէմի գնեաց զԿիպրոս կղզին ի Թագաւորէն Ընկլիզաց') u. Rigordus, De gestis Philippi Augusti, Bouquet, recueil XVII 36: 'Insulam Cypri, quam ipse (König Richard Löwenherz) in transitu suo ceperat, templariis pro viginti quinque millibus marcarum argenti vendidit. Postmodum vero ab ipsis ablatam Guidoni, quondam hierosolymitano regi, perpetuo habendam secundo vendidit.'

և եղև նոցա դուստր մի Իուչիւ, որ եղև կին | Պալիան տ Իպլնին Պերու- 168b թայ տէրոջն։ Հելուիզն եղև կին բրինձ | Ռոմբինայ[1])։ Սպիլն եղև կին | Լևոն[2]) թագաւորին Հայոց։ Մելիսանթն | եղև կին կոյր բրինձին[3])։

Գ

Յետ մահուան թագաւորին Հեմրի եկաց երրորդ թագաւոր Կիպրոսի իւր որդին Ոյկն։ Սա էառ կին զԱլիծ դուստր գունդր Հենրի տը Շամբայնին, որ ծնեալ էր ի Զապէլ թագուհոյն, և եղև նորա | որդի մի Հենրի անուն և դուստր բ, անուն միոյն Մարիայ և միւսոյն Զապէլ։ Մարիայն եղև կին Կախթեր գունդ տը Պրէնին, և ծնաւ ի նմանէ գ որդի՝ զՃուանն և զՈյկն և զՀէմրի։ Ճուանն և | Հէմրին մեռան, և 169a Ոյկն եղև գունդ տը Պրայն։ Նա էառ կին ըԶապէլ | դուստր տուկին Աթենացոց, և ծնաւ նմա որդի մի Կախթեր անուն | և դուստր մի Աննէզ։ Զապէլ միւս դուստրն բուէ Ոյկին եղև | կին Հեռէ կոյր բրինձին որդոյն, և ծնաւ որդի մի Ոյկ անուն և դուստր մի Մարկրիտ, որ եղև կին Ճուան տ Մունֆաւրթ Սրոյ տիրոջն։

Դ

Հեռի եղև չորրորդ թագաւոր Կիպրոսի և էառ կին զդ|ուստր[4]) մարգիզ տ Մունֆռանթին, և ոչ ծնաւ ի նմանէ ժառանգ, և | յետ մահուան կնոջն պսակվեցաւ ընդ Ստէֆանոյ դուստր պար|ոն Կոստանդին պայլոյն Հայոց, որ էր աւագ պարոնն, և սա մեռաւ | անժառանգ։ Յետ որոյ պսակվեցաւ ընդ Պլայժանս դուստր բրըն|ձին Անտիոքո[5]), և ծնաւ ի նմանէ որդի մի Ոյկ անուն, որ և մեռաւ | ժդ ամաց։

Ե

Եկաց հինգերրորդ թագաւոր Կիպրոսի՝ Ոյկ որդի Հեռէ կոյր | բրընձին որդոյն, որ ծնեալ էր ի Զապէլ Հեռի թագաւորին քուրոջն։ Սա էառ կին զԶապէլ դուստր Կի տ Իպլին գունդուստապլին Կիպրոսի, և ծնաւ նոցա որդի ե[6]) և դուստր դ։ Անուանք որդոցն Ճուան, Պեմունտ, Հեռի, Կի և Հէմրի, և անուանք դստերացն Մարիա, Մարկրիտ, Ալիծ և Հէլուիզ։

[1]) Raimund Ruben, S. Raimund's, des ältesten Sohnes Raimund's III., Fürsten v. Antiochien.

[2]) Leon II.

[3]) Bohemund IV.

[4]) Alis, T. Wilhelm's IV., Markgrafen v. Montferrat.

[5]) Bohemund V.

[6]) Die Hschr. hat, in Widerspruch zu den folg. Angaben, գ̅.

169b. 20. զ

21. Յետ մահուան ըռէ Ոյկին եկաց վեցերրորդ Թագաւոր Կիպր|ոսի իւր որդին Ջուանն, կացեալ ամ մի և մեռաւ:

22. է

23. Յետ մահուան Ջուանին եկաց եւթներրորդ Թագաւոր Կիպրոսի
24. եղբայր Նորին Հենրի, այր անմրդի և խեղ անդամաւք, |զի Պեմունտն, որ
25. յառաջ ծնեալ էր քան զնա, մեռեալ էր կենդ|անութեան հաւրն իւրում:
26. Եմաւրի եղբայր սորա էառ կին ըԶապէլ դուստր Թագաւորին Հայոց
27. Լևոնի, որոց ծնաւ որդի մի |Ոյկ անուն: Եւ Կի եղբայր սոցա էառ կին
169b 1. զԵսչիւ տիկինն Պերութա, |որ լեալ էր կին Հանֆրէ տ Մունֆաւրթին:
2. Սորա ծնաւ որդի մի |Ոյկ անուն: Մարկրիտ քոյր նոցա եղև կին
3. Թորոսի[1]) որդոյ Թագաւ|որին Հայոց Լևոնի[2]), և ծնաւ ի նմանէ որդի մի Լևոն[3]) անուն:

II.

(Vgl. Einl. Nr. 5 u. Stammtafel S. 120.)

4. |Ազգաբանութիւն Իշխանացն Անտիոքա:

5. |ա

6. Պեմունտն էր որդի Ռաւպէրտ Կիջարդին. և յորժամ առաւ քաղ|աքն
7. Անտիոք և ետուն զնա Պեմընտին, նա վասն որ ինք Պեմուն|տն բռինձ
8. էր Տարանդին, նա ինք և իւր յետնացքն կոչեցան բռինձ: |Այս առաջին
9. Պեմունտս էառ կին զԿոստանս դուստր ըռէ տը Ֆրանց|ին[4]), և ծնաւ նմա որդի մի Պեմունտ անուն:

10. |բ

Երկորդ Պեմունտն էառ կին զԱլիծ դուստր Թագաւորին Երուսաղէմի
11. 12. |Պաղտնի[5]). և ծնաւ դուստր մի Կոստանս անուն, որ եղև կին Ռիմունտ|
13. գունդ տը Բաւդերին[6]) որդոյն. և ի նմանէ ծնաւ որդի մի Պեմունտ ան|ուն, և դուստր մի Մարկրիտ, որ եղև կին Մանուիլ կայսերն Յունաց:

---

[1]) Thoros III.
[2]) Leon III.
[3]) Leon IV.
[4]) Philipp I. Vgl. Fulcher Carnot. II 29, Tud. imit. 141.
[5]) Vgl. Text I 167b 9.10.
[6]) Wilhelm v. Poitou.

| Է̅[1]) 14.

Պեմունտն էառ կին զՆերինէ ազգականն Մանուէլ կայսերն, և
ծնաւ | դուստր մի. և յորժամ այս բրինձս վարեց զիւր կինն և զիւր 15.
դուս|տրն ի Յռաւմանիայ, և էառ իւր կին տիկին մի Անտաքցի Աւրկիլուզ 16.
անո|ւն: Սա դարձ|եալ վարեաց զիւր կինն և էառ այլ կին Սպիլ անուն, 17. 18.
և ծնաւ ի նմանէ | դուստր մի, և դարձեալ վարեաց և զայն կինն, և էառ 19.
այլ կին Զապէլ | անուն, որ այրկնէր էր և հաւատլոր էր լել ի գոյդեցն 20.
ի վանքն. և ի|նմանէ ծնաւ բ̅ որդի, զՊեմունտ և զՌեմունտն, որ եղև 21.
սան գունդ|ին Տրապաւլսոյ Ռեմընտին, զոր ի յետ մահուան գունդ Ռեմըն- 22.
տին | ոչ եթող ժառանգ, այլ ետ զգունդութիւնն Տրապաւլսոյ իր սանուն 23.
Ռեմ|ընտին ի պայման, որ թէ ի գունդ տը Դուլուզին ժառանգաւորացն 24.
մա|րդ գայր, նա ի յինք տային զՏրապաւլսոյ գունդութիւնն: | Այս 25. 26.
Ռեմունտս էառ կին զԱլիծ դուստր Ռովբէն լէւոնցոյն, որպէս | վերոյ[2]) 170a 1.
յիշեցաք. և Պեմունտն եղբայր սորա եղև բրինձ:

| Ը̅ 2.

Եղև չորրորդ բրինձ Անտիոքա Պեմունտ միակնին, որ եղև | գունդ 3.
Տրապաւլսոյ: Սա էառ կին զՊլայժանս դուստր Հոյը | Ճըպլէթայ տիրոջն, 4.
և ծնան նմա որդիք դ̅ Ռեմունտ, Պեմունտ, Ֆիլիպ, Հենրի, և դստերք 5.
բ̅ Աւրկիլուզ և Մարիայ. զՌեմ|ունտն սպանին հաշիշիքն ի Ճըպլէթ, 6.
Ֆիլիպն պսակվեցաւ | ընդ Զապէլ թագուհին Հայոց և անդ սպանաւ.
Հենրին էառ | կին զԶապէլ դուստր թագաւորին Կիպրոսի քուէ Ակին:

| Ե̅ 9.

Եւ Պեմունտն եղև Ե̅ երրորդ բրինձ Անտիոքա. և գունդ Տր|ապաւլսոյ, 10.
և էառ կին զԼուսիան դուստր գունդ Պաւլին ի Հռոմա. | և եղև նմա 11.
որդի մի Պեմունտ անուն, և դուստր մի Պլայժանս, որ եղ|և կին թա- 12.
գաւորին Կիպրոսի:

| Ղ̅ 13.

Պեմունտն եղև զ̅ երրորդ բրինձ, և էառ կին զՍպիլ դուստր | թա- 14.
գաւորին Հայոց Հեթմո, և ծնաւ նորա որդի մի Պեմունտ | անուն, և 15.
դուստր գ̅ զԶապէլ, զՄարիայ և զԼուսիան:

---

[1]) am Band: ’երրորդ Պեմընտին աւել անուն կոչէին և կակաղ բրինձ‘.

[2]) Bl. 165b 8. 9 der Hschr. in der Gesch. der Rubeniden (vgl. Einl. Nr. 3, S. 12. 13), in Ter-Mikelean's Ausgabe S. 208.

16. | Է

17. Պեմունտն եղև Է երրորդ բրինձ, և էառ կին զՄարկրիտ դուստր
18. Լուիզ տ Պիամունթին. սա մեռաւ անժառանգ. մեռաւ | և քոյրն իւր
19. Զապէլ, և միւս քոյրն Մարիայ եղև կին Նիկաւլ տը Սայն | Թումերէն,
20. և մեռաւ անժառանգ. Լուսիանն եղև կին Նէրճաւլ ը Դուսէ: Եւ
21. պարտ է գիտել, որ վերոյ ասացեալ կոյր բրինձն[1]), յետ մահուան Բլայժանս
22. ամուսնոյն իւրոյ, էառ կին զՄելիսանդ դուստր | Հեմ, ի Թագաւորին
23. Կիպրոսի և ծնաւ ինմանէ դուստր Բ՝ | զՀէլուիզ և զՄարիայ. Հէլուիզն
24. մեռաւ և Մարիայն մնաց տամուժէլ: Այս այն տամուժէլ Մարին, է որ
25. ծախեց ըռէ Չաւլին[2]) | զԵրուսաղէմայ Թագաւորութիւնն:

---

26. 27. | Սոքա կացին բրինձ ի յԱնտիոք ըղորդ հայրենէտրութեամբ. ի յառաջի
170b 1 Պեմընդէն սկսեալ այլ են և այլք, որ պայլութեամբ կալան զբրընձու-
2. թիւնն Անտիոքա. քանզի Պեմունդն առաջին յորժամ գնաց | յայն-
3. կոյս ծովուն և ամուսնացաւ ընդ Կոստանս դուստր ըռէ տը | Ֆրանսին,
4. եդ ի տեղի իւր զՏանկրի քեռորդին իւր և ինքն անդէն վախճանեցաւ ի
5. Բոյլն. և Տանկրի կոչեցաւ բրինձ, և կալաւ | զբրինձութիւնն իբրև ի
6. պայլութիւն մինչև ի գալ երկրորդ Պեմընդին, որ էր ըղորդ ժառանգաւոր.
7. այլ եհաս վախճան Տանկրե յառաջ քան զգալ ժառանգաւորին ի Թուին
8. Քրիստոսի ռճժբ: Եւ յետ | Տանկրէ կալաւ զպայլութիւն բրընձութեանն
9. Ռոճէլ որդի Ռիչարդին, որ էր ազգական Տանկրէի, զոր Տանկրի կացոյց
10. 11. փոխան իւր: Այս Ռոճէլ յաղթեցաւ ի զաւրացն Հալպայ և սպանաւ
12. մերձ ի Սէրմինն, և մնաց պայլութիւն բրընձութեանն ի ձեռն Պաղտին
13. Թագաւորին Երուսաղէմի, մինչև ի գալ երկրորդ Պեմընդին, որ էր ըղորդ
14. ժառանգաւորն: Սա եկաց բրինձ մինչև | ի վախճան իւր, որ և սպանաւ
15. ի պատերազմի, և եկաց Անտաք ի Թագաւորին պահն, մինչև առաքեցին
16. յայնկոյս ծովուն և բերին զգունդ | տը Բոյդերին որդին, զՌեմունդն և
17. ամուսնացուցին ընդ երկրորդ Պեմընդին դուստրն, ընդ Կոստանսն, որ
18. ժառանգ էր նմա. և | եղև բրինձ Ռեմունդն հինգերրորդ, այս ինքն
19. 20. Պեմունդ առաջինն, Տանկրի, Ռոճէլ, Պեմունդ երկրորդն, Ռեմունդն.
21. այլ երկոքեան սոքա պայլութեամբ կալան զբրընձութիւնն, Տանկրի և
22. Ռոճէլն. իսկ Ռիմունդն մարիաճով էառ զըղորդ ժառանգաւոր դուստրն
23. երկրորդ Պեմընդին և եղև բրինձ, որպէս վերոյ գրեցաք. այլ և սա
24. սպանաւ ի պատերազմի ի Նուրլտին Հալպա տէրոջն ի ժգ | ամի իւրոյ
25. բրընձութեանն, և մնաց իւր կինն բրինձէս Կոստանսն ի բրինձի տեղ, | յորմէ

---

[1]) Bl. 170a 2—9.

[2]) Karl I. v. Sizilien. Vgl. Wilh. v. Nangis, Chron. ad ann. 1278, Marin. Sanut. S. 227, Andreas Dandulus, Chron. S. 593.

ծնեալ էր բ̅ որդի և բ̅ դուստր փոքր։ Եւ յայնմ ամի, յորում առաւ | Աւսխալան 26.
յԱնաւրինաց, ամուսնացաւ բրընձէս Կոստանսն ընդ ֆրանսէզ իշխան մի, 27.
որ չէր առաւել մարդո զաւակ, այլ հաճութեամբ էառ զնա, որում անուն
էր Ռոն|աղտ տ Չաստիլուն. և եկաց զ̅երրորդ բրինձ Ռոնաղտն մարխաճով 28.
եղեալ, մինչ|և եկն ի հասակ բղորդ ժառանգաւորն Պեմունտ, որդի Ռե- 29.
մընդին, որ եղև | բրինձ ի կեանս Ռոնաղտ բրընձին. և Ռոնաղտն էառ 30.
այլ ապրանք յԵրուսաղէմայ Թագ|աւորէն և ծառայեաց նմա. և աստի ի 31.
հետ այլ ոչոք կալաւ զպայլութիւն բրըն|ձութեանն։ 32.

III.

(Vgl. Einl Nr. 7).

Սոա տիեզերական սիւնհոդոսացն թէ երբ և ժամն որոյ և յո|րում տեղւոջ ժողովեցան 213a 1. 2.
և զով ոք նզովեցին։ Պարտ է գիտել թէ | է̅ երրորդ ժողովք եղեն։ 3.

Առաջինն սուրբ և տիեզերական սինհոդոսն եղ|և ի Նիկիա յաւուրս 4. 5.
մեծին և սրբոյն Կոստանդիանոսի և Սեղբե|ստրոսի Հռոմա պապուն։ 6.
Մետրոփանոս և Աղեքսանդրոս եպիս|կոպոսք Կոստանդինուպաւլսի, Աղե- 7.
քսանդրոս պատրիարք | Աղեքսանդրի, Եւստաթէոս Անտիոքու, Մակարիոս 8.
Երուսաղէմի։ Եւ էին | սուրբ հարքն յժը̅ ժողովեցան վասն Արիոսի 9.
ունայնախորհին, | որ էր լեալ քահանա եկեղեցոյն Աղեքսանդրու, որ 10.
հայհոյէր զ|Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս զորդին Աստուծոյ, զճշմարիտն Աստուած. 11.
արարած ասէր զնմանէ | չարափառն և ոչ համագո Աստուծոյ հաւր, զոր 12.
իբրև զթշնամի ճշմ|արտութեանն ընդ նմին և զհամախորհս նորին նզովեցին 13.
և | արտաքս ձգեցին զՍեբիոս Նիկոմիդացին և զԵւնոմիոս և զ|Մակեդոնիոս, 14. 15.
որք ընդ Արիոսի ճշմարտութենէն անգան և զհ|ամբաւելն ի նոցանէ բար- 16.
ձին. և զուղղափառ հաւատս հաստատե|ցին, համագոակից հաւր զորդի 17.
քարոզեցին, արարող ամենայ|նի և ոչ արարած, Աստուած ճշմարիտ և Տէր, 18.
որպէս և սուրբ դաշն ունի | հաւատո։ Յառաջին ժողովոյն մինչև յերկրորդ 19.
ժողովն | ամք ծբ[1])։ 20.

Երկրորդ տիեզերական սիւնհոդոսն եղև ի Կոստանդինուպա|ւլիս ի 21. 22.
թագաւորութեանն Թէոդոսի մեծին. Դամասոս պապ Հ|ռոմայ, Նեքտարիոս 211b 1.
արքեպիսկոպոս Կոստանդինուպաւլսի, Տի|մոթէոս պատրիարգ Աղեքսանդրի, 2.
Մելիտոս Անտիոքա, որ և | ի սուրբ ժողովն կատարեաց զառաքելական 3.
ընթացսն, Կիւրղոս Երուսաղէմի, Գե|ղիարոս Կեսարու Պաղեստինացոց, 4.
Գրիգորիոս աստուածաբանն ըմբռն|եալ ունէր զաթոռն Կոստանդինու- 5.

---

[1]) irrtümlich statt ծգ̅.

213b 6. պաւլսի, որո ընդդէմ դարձեալ | ժողովոյն և նա կամաւք իւրովք հրաժարեաց
7. յաթոռոյն, արար|եալ բան հրաժարական ի ժողովն և ի գալ սուրբ հարցն,
8. և ընթերցեալ, | ի սինհոդոսէն գնաց հրաժարեալ ի Նազիանզու. էին
9. ժողովեալ սուրբ | հարքն ճ̅ծ̅, որք եկին ի վերայ Մակեդոնի ամպարշտին,
10. որ աւազակ|աբար առեալ ունէր զաթոռն Կոստանդինուպաւլսի յափշտա-
11. կութեամբ, | հաճոյէր ինքն զհոգին սուրբ և ասէր, էթէ ոչ էր Աստուած,
12. այլ յԱստուծոյ և ի հաւրէ ատար. վասն այսր պատճառի զնոյն զինքն
13. ընդ Արիանոսս նզովեցին, որ|պէս և սա զԱրիոսին հերձուածեաց ձեռնա-
14. դրեցին փոխանակ Մա|կեդոնի զՄինկլիտոսն, զՆեկտարիոս. և զՄակեդոն
15. և զհամախոր|հս նորին իբրև զթշնամիս ճշմարտութեանն նզովեալ դա-
16. տա|պարտեցին. Աստուած ճշմարիտ և Տէր կենդանարար զամենասուրբ
17. հոգին | համբաւեցին համագո հաւր և որդո քարոզեալ զնորին աստուա-
18. ծութեանն | բզաւրութիւնն, որպէս և սուրբ դաշն ունի հաւատո, զոր
19. սոքա վասն սբրո | հոգոյն համաձայնեցին, մեծաշնորհ ես և զԱպողինար
20. 21. զլաւոդի|կեցին և զՍաբէլիոս զլիբէացին և զնոցին հաճոյութիւնսն և |
22. զամենեսեան, որք նոցին համախոհք էին նզովեցին, որք առանց | հոգւո
23. ասացին զմարմինն Տեառն մերո Յիսուսի Քրիստոսի և անմիտ և յերրորդ |
աւուրն ընդ մեռեալ մարմինն մահացեալ զաստուածութիւնն, այլ սուրբ
24. 25. հարք|ն մեր հոգևոր և մատաւոր ասացին և հաստատեցին հոգի ունե|լ
26. իբրև զհոգիս և համագո մեր: Յերկրորդ ժողովոյն մինչև | յերրորդն
ամք խ̅ա̅[1]):

27. | Երրորդ սուրբ ժողովն եղև յԵփեսոս, սկիզբն առեալ ի թա-
214a 1. գաւորու|թեանն Թէոդոսի փոքուն. Կելեստէնոս պապ Հռոմայ, Կիւրեղ
2. պատր|իարք Աղեքսանդրու, Յոհան Անտիոքա, Յոբնաղ Երուսաղէմի և
3. Մնոնոս Եփե|սոսի: Էին սուրբ հարքն մ̅, որք եկին ի վերայ Նեստորի
4. մարդապաշտին, | որ պատրիարգ էր լեալ Կոստանդինուպաւլսի և զՔրիստոս
5. հերձէր և բաժ|անէր, բարձրացեալ մարդ զնա ասէր և ոչ Աստուած մարմնա-
6. ցեալ. երկուս | որդիս ի վերայ միո Քրիստոսի ասէր և երկուս անձնաւ-
7. որութիւնս և ոչ | աստուածածին զսուրբ կոյսն Մարիամ, այլ քրիստոսածին
8. դաւանէր զայն, որ ծնաւ զԱստուած | և զՏէրն մեր Յիսուս Քրիստոս.
9. այսր աղագաւ սուրբ սինհիւդոսն համաձայնեցան | և զայս հաճոյութիւնքս
10. քակտեցին, և իբրև զհրեախորհ զմարդապ|աշտն զՆստոր ցուցին և զտի-
11. րուհին զամենասուրբ կոյսն ճշմարիտ | աստուածածին քարոզեցին և զոր ի
12. նմանէ ծնեալ անսերմնաբար մարմնա|ցեալ զՏէր մեր Յիսուս Քրիստոս
13. ճշմարիտ որդի Աստուծոյ դաւանեցին: | Յոհանէս Անտիոքացին տրտմեալ
14. զի առանց իւր զՆեստոր ի քահանա|յութենէն լուծին և առեալ զեկեալսն
15. ընդ իւր եպիսկոպոսս, ընդ ո|րս և զԹէոդորիտոս, լուծումն արար Կիւրղի, էթէ
16. առանց կանոնաց | եկեղեցւոյ եկելոց արար զսինհոդոսն. և այսպէս բա-

[1]) irrtümlich statt ծ̅.

ժանեցան. բայց | փութանակի յետ այսորիկ հրամանաւ թագաւորին Թէոդոսի 214a 17.
համաձայնեցան. Նեստորիոս աքսորեցաւ ի Յոյաս: 18.

Աստ յԵփեսոս եղեւ | երկրորդ ժողովն ի յաւուր թագաւորէ Թէոդոսէ 19.
փոքուէ. յետ առաջնոյն իբրեւ աւազակաբար ընդ նոսին և չարախորհն 20.
ausradiert. և ունմայնախորհն Եւտիքէս, որք զորս գեցեալ էին եդին և 21.
յետո կատարելապէս և ի սուրբ կաթողիկէ եկեղեցւոյ անկան: Յերրորդ 22.
սինհոդոսէ մինչև ի չորրորդն ամք Լ[1]): 23.

| Չորրորդ և տիեզերական սինհոդոսն եղև ի Քաղկեդոն ի Մար- 24. 25.
կիանոսէ չարեպաշտ թագաւորէն. Լեոնդիոս պապ Հռոմայ, Անատոլիս 26.
արքեպիսկոպոս Կոստանդինուպոլսո, Մաքսիմոս Անտիոքա, Յոբնաղիոս 27.
Երուսաղէմի և Դեոսկորոս Աղեքսանդրու. ժողովեցան | սուրբ հարքն 214b 1.
ոլզ[2]), եկեալ վասն այսմ Դէոսկորոսէ և Եւտիքոսի, որ | էր արքիմանդրիտ 2.
ի Կոստանդինուպօլիս: Սոքա ի փրկչին | մերոյ և Աստուծոյ Յիսուսի 3.
Քրիստոսի մարդիղութենէն հրաժարէին. երեւութապէս | և ստուեր ասէին 4.
զմարդեղութիւնն. վասն որոյ և մի բնութիւն յետ մար|դեղութեանն դա- 5.
ւանէին, աստուածային բնութեանն չարչարանս ասելով, զոր | մարմնոյն. 6.
և զի մնացին յայսմ խաբէութիւն. ի գումարումն սինհո|դոսին նզովեցան 7.
զնոսա ժողովն, ընդ նոսին և զհամախոհս նո|ցին, և աստուածային սահմա- 8.
նադրութեամբն համաձայնեցին կատարեալ Աստուած | զնոյն և կատարեալ 9.
մարդ յերկուց բնութեանց անբաժանելի, անհատանելի զՏէրն մեր, և 10.
զԱստուած քարոզեցին զՅիսուս Քրիստոսն, ըստ որում և իւր պատկէն 11.
| Լեոնդոսէ առ . . . . . Փղաբիանոս արքեպիսկոպոսն Կոստանդ|նինուպոլսի 12.
նամակն էր առաքեալ ուղղափառ, որ ցուցանէր ցայս: | Պարտ է գիտել 13.
էթէ ի Թէոդոսէ ումեմն է, որք ասին Թէոդորիանոսք | և Յակոբայնքն և 14.
Սեւերիանոսքն համախորհեն ausradie.t. | ացն և Եւտիքիանոսացն, զի նոքա 15.
և սոքա տրղմայինքն համա|ձայնէին միաբանութեամբք. վասն այսորիկ և 16.
զսոսա ընդ նոսին ատա|րացուցին ի կաթողիկէ առաքելական եկեղեցւոյն: 17.
Ի չորրորդ ժողո|վոյն մինչև ի հինգերրորդն ամք ճր: 18.

| Հինգերրորդ սուրբ և տիեզերական ժողովն եղև ի Կոստանդ|նինու- 19. 20.
պաւլիս ի Յուստինու դարձեալ թագաւորելն. և Բեգել|իոս պապ Հռոմայ, 21.
Եւտիքոս արքեպիսկոպոս Կոստանդինուպոլսի, | Ապողինար պատրիարգ 22.
Աղեքսանդրի, Դոմնոս Անտիոքու, Եւփորիքոս[3]) Երուսաղէմի: Ժողովեցան 23.
սուրբ հարքն ճկե[4]) և սուրբ ժողովս վերահա|մբաւեաց, որք գումարեցան 24.
ի Քաղկեդոն և զամենայն ուղղա|փառացն ընդ նոսին ընդալան զհամբաւս 25.
և զոր ինչ այն սինհո|դոսն հերձուածս նզովեաց, արտաքս ձգեաց և նզով- 26.
եաց զնոյն. | Եերրորդ ժողովն և զհելլենական բուսեալ համբաւս նզովեաց, 27.

[1]) irrtümlich statt ի.
[2]) nach Hefele 630.
[3]) muss heissen Եւստաքիոս.
[4]) nach Hefele 164.

215a 1. 2. | այլ և զՈրոգենէս զնախաւրինակն անկեալն ի մտաց և զամենա|յն իւր
3. ամպարըշտութիւն գրեանսն. և զԵւագրիոս և զԴիդիմոս զ|համախոհս և
4. զհամամիտ սոցին, զի ասացին անմիտքն, զի այս մա|րմինս յորում եմք ոչ
5. յառնէ և դրախտ կերակրելի ոչ եղև յԱստուծոյ և ոչ | երբեք է և մարմնով
6. ոչ եղև Ադամ. և վախճան կա չարչարանացն և | դիւաց յառաջինն կարգիլ.
7. և ոչ միայն զայս, այլ եւս անիծեալ հաւհոյ|ութիւնս որոճային, զորս և ոչ
8. յառաջ բերէին երեւելապէս, այլ յինք|եանս գաղտնիս ունէին. վասն որո
9. և ոչ կատարեալ նախատեցան ի ս|իւնհոդոսեացն և ոմանք ի սուրբ հարցն
10. ոչ զնոսա ամաչեցուցին, և | յառաջագոյն քան զայս սիւնհոդոսս էին այս
11. երեքեանս անիծե|ալ հերետիկոսք և բազմաց ժողովք սկսան համաձայնել
12. 13. նոցին. | վասն որո և սուրբ հարքն արարին ժողով և զսոսա և զհամախոհս |
14. նոցա նզովեցին և զորս ի նոցանէ հաւհոյութիւնս և եւս և զՄա|մոնեստացին
15. զԹէոդորոս, զՆեստորի զաստուածամարտ վարդապետն | ընդ հաւհոյիչս
16. կարգեցին և որպէս զորոմն ի բաց խլեցին ընդ | նոսին և զՆաթիմոս և
17. զՊետրոս և զորա հնձեցին. այս Թէոդոր|իտոս չարափառ ամպարիշտ և
18. մախացող, ընդ Կիւրղի երկպառակ | գրով զորս էին ի սուրբ ժողովն Եփե-
19. սոսի. յառաջինն զուղղափառ | հաւատս նոցին նախատէր և Նեստորի ամ-
20. պարըշտի շնորհէր, | այլ և զՆիբայ[7] ասացեալսն, որ զնամակն ի Պարսիկս
21. գրէր առ Մարի, | խլեցին, որք ոչ թէ ուղիղ համբաւս մարտընչէին ընդ
22. ճշմարտու|թեանն, այլ ամենայն ամպարըշտութեան ընդունողք: Ի հինգեր-
23. 24. րորդ ս|իւնհոդոսէն մինչև ի զն ամք ճիթ: | Վեցերորդ սուրբ և տիեզե-
25. րական սիւնհոդոսն եղև ի Կոստա|նդինուպաւլիս ի Կոստանդիանու թա-
26. գաւորութեանն, որ էր հայր | Յուստինիանոսի և հայրափոխան Հերակլի.
27. Ագաթանոս պապ Հռոմայ, Գէորգիոս արքեպիսկոպոս Կոստանդինուպաւլսի,
215b 1. 2. Թէոփա|նոս[8] Անտիոքու, Պետրոս կրաւնաւորն պատրիարգ[9] Աղեքսա|նդրի:
3. Էին սուրբ հարքն թուով ճհ[10] և ժողովեցան ի սուրբ և կա|թողիկէ
4. առաքելական եկեղեցի ի վերայ այնոցիկ, որք, շարժէին | զհերձուածս. և
5. էին այսոքիկ Թէոդորոս Փարանու եպիսկ|ոպոս, Ո|նորիոս ի Հռոմայ, Կիւր-
6. ղոս յԱղեքսանդրէ, Սարգիս | ի Պիրրու, Պօղոս և Պետրոս ի Կոստանդի-
7. նուպաւլսէ եղեա|լք եպիսկոպոսք, որք համարձակեցան ասել մի կամս և
8. մի | ներգործութիւն ունել Տեառն մերոյ Յ|իսուսի Քրիստոսի յետ
9. մարմնաւորութեանն | և զհաստատեալ ուղղափառութիւնն կամէին լուծանել
10. 11. և յառա|ջագրէին շարժող զինքեանց հերձուածն զՄակարիոս Անտ|իոքա-
12. ցւոց նախընթացսն, որ առ ժամայն լուծաւ, և զՍտեփ|անոս զաշակերտն
13. նորին. արդ համաձայնք սոցա յանդի|մանեցան հերետիկոսք նախասացեալքդ
14. Թէոդորոս և Ո|նորիոս, Պիրոս և Սարգիս, Կիւրղոս, Պօղոս և Պետրոս

---

[7]) irrt. statt Իբայ.
[8]) nach Hefele Makarios.
[9]) nicht Patr., sondern Bevollmächtigter des Patriarchen von Alexandrien.
[10]) nach Hefele 174.

ընդ | Մակարիոսի և Ստեփանոսի. վասն այսր պատճառի ժողովեցաւ | վեց- 215b 15. 16.
երրորդ սուրբ և տիեզերական սիւնհիւդոսն, և զայսոսիկ զհ|երետիկոսս 17.
իբրև աստուածամարտս նզովեցին և զամենայն հայհոյ|ութեան զնոցին զձայնս 18.
և զամենիսեան, որք զնոսին մտածեն կա|մ իմանան, ընդ նոսին և զՊաւ- 19.
լիքրոնոն զողաամիտ ծերն, որ | զմեռեալս յարուցանէր խաբէութեամբ, և 20.
առաւել զհայհոյութիւնն | այսմ հերձուածոյ առոգէր. և ուղղափառ սուրբ 21.
ժողովն դաւան|եաց և յայտնապէս երևեցոյց երկուս կամս բնականս, և 22.
ըստ | երկուց բնութեանցն գործս ընդ մարմնացեալ Տեառն մերոյ Յիսուսի 23.
Քրիստոսի | ոչ բ̅ կերպարանաց մի լեցի. սակայն ոչ մի Քրիստոսի բ̅ 24.
բնութիւնքն | անկամք և անգործ, բայց և ոչ զբնութիւնսն հատանել 25.
յերկուս | պատկերս և զներգործութիւնսն և զկամս որ է ի նմին: | Ի 26. 27.
վեցերրորդ սիւնհիւդոսէն մինչև յիւթն ամք ճիէ [1]):

| Եւթներրորդ սուրբ և տիեզերակալ սիւնհիւդոսն եղև ի Նիկիա | 216a 1. 2.
յերկրորդին [2]) Կոստանդիանոսի թագաւորութեանն, և մաւր նորա | Իռի- 3.
նայ. Ադրիանոս պապ Հռոմայ, Տարասիոս արքեպիսկոպոս Կոստանդինու- 4.
պաւլսի, Պաւղոտիանոս [3]) պատրիարգ Աղեք|սանդրի, Թէոդորիտոս [3]) 5.
Անտիոքու և Եղիայ [3]) Երուսաղէմի: Այն սուրբ | հարքս թուով յկէ. 6.
ժողովեցան վասն պատկերամարտիցն, որք | քրիստոնէութեանս պատճառ 7.
էին ընդդէմ գոլ զպատկերսն | զոր նկարեն յեկեղեցիսն և զնիւթսն համպու- 8.
րէին: Իսկ սուրբ և | տիեզերական սիւնհիւդոսն զպատկերսն բարիոք 9.
ընկալաւ և | յիւրաքանչիւր եկեղեցիս Աստուծոյ զպատկերամարտսն յետս 10.
դարձու|ցին, որք և ոչ կարացին սրբազանիցն ընդդէմ կալ. այլ և 11.
որք | ուղղափառացն հակառակորդք լինէին յայտնէին և արտաքս | ձգեցան 12. 13.
իբրև զթշնամիս ճշմարտութեան. և վասն այսորիկ առաւ|ել ծանեան զսի- 14.
րեցեալ ցաւսն: Այս տիեզերական և | սրբազան ժողովքն, որք ցուցան 15.
ըր երբեք, վասն որո և երբ | և յորոց աշխարհէ եկին, և զոր նզովեցին 16.
ընդ հերձուածոցն | իւրեանց, և որպէս սկզբնաւորեալք զուղղափառ հաւատս 17.
հաստատեցին: Երանելիք են և երիցս երանելիք ամենեքեան, որ | են անսա- 18. 19.
սանելի սրտիւք, յորս ի նոցանէն քարոզեցաւ, որք և պահեն | զաստուա- 20.
ծային ձայնսն, և որք հրաժարեն յորոց ի նոցանէ դատապ|արտեցաւ չաղա- 21.
խեալ հայհոյութիւնքն:

| Եւ Յիսուսի Քրիստոսի փառք այժմ և յաւիտեան: 22.

---

[1]) muss heissen ճզ.
[2]) Konstantinus VI.
[3]) nicht persönlich anwesend gewesen.

IV.

(Vgl. Einl. Nr. 8.)

216b 1. Այս են քաղաք և շինաւղք նոցին.

2. 3. Ամասիա թագաւորն զԱմսիս շինեաց. և Ալշահ թագաւորն զԵրասխ
4. շինեաց. Մնուն թագաւորն զՄարդնկերտ շինեաց. | Շիրակ արքա զՇի-
5. րակ շինեաց. Հուն զԱպահանիք շինեաց. Արսակ արքա զԱրինիս շինեաց.
6. Գեղամ արքա զլեառն Գեղ շինեաց և ծովն Գեղաքունեաց պատեաց.
7. Վաղարշակ արքա | զՎաղաշկերտ շինեաց. Արտաշեզ թագաւոր զԱրտաշատ
8. 9. շինեաց. զԳուռին փոքր Խոսրով շինեաց. Շամիրամ զՎան շինեաց. Սա-
10. նատրուկ զՄրսեպին շինեաց. փոքր Թէոդոս զԹէոդուպաւլիս շինեաց.
11. Հարազատ զՀարօնմուր շինեաց. Սամուրա թագաւոր զՍամուսատ շի-
12. նեաց. Արջամ զՈւռհա շինեաց. Արբեղն զԽառան շինեաց. Շահաւար
13. զԹրկրիթ շինեաց. Նեբրովթ զԲաբելոն շինեաց. Ասուր զՆինուէ շինեաց.
14. 15. | Կաւտայն զԲարսա շինեաց. Արիստիբան զՏիսբոն և զՍուրխատ շինեաց.
16. Բետուր զԲասան շինեաց. Մարաւդաք զԱգդակ քաղաք շինեաց. Սելև-
17. կիոս զՍելևկիա շինեաց. Նիկանդրոր զԱնտիոք շինեաց. Տիբերիոս
18. կայսր զՏապարի շինեաց. | Աղեքսանդր Մակեդոնացին զԱկնդրունն և
19. զԱղեքսանդրոր յԵգիպտոս և այլ ևս Ժ քաղաք անուանիք շինեաց.
20. 21. Փիլիպոս, | հայր նորա, զՓիլիպապաւլիս շինեաց. Տրոփս թագաւորն | զԿի-
22. լիկիա շինեաց. Սինեքերիմ զՏարսոն շինեաց. Օրուանդաշտ զԱնաւարզայ
23. շինեաց. Տապալն զՍրաւոր, զԱդնա և | զԱտանա շինեաց. Հայկն զԱրբի-
24. սոն շինեաց. Արմանեակ, որդի նորա, զՄենակս շինեաց. Ունայր զՄել-
25. 26. տինի շինեաց. Ակակ զՍեբաստիայ շինեաց. Ադրամելէք այր կաւրաւվն
217a 1. զՍամծիչ շինեաց. Կյուրեկը թագաւոր զԱմծխիթայ | շինեաց. Արաքաջն
2. Սմբատ զՏփխիս շինեաց. Վահան թագաւոր զՇամշուլդէ շինեաց. Ստե-
3. փնոս զԱրուճ և զՎարին և զՀալպ և զԿատիկն և զԳամիկ շինեաց.
4. Տիգրանաշատ զԿաքաւենիս և զԵրէքով և զԱռիպաւլիս շինեաց. Տիգրան
5. արքա զՇապրազմուշ և զՄարաշ և զԱլուք և զԱսապան շինեաց. Վա-
6. 7. հանկ | զՍւնիկ և զՎաղարշկերտ շինեաց. Մեստրեմ զԵգիպտոս շինեաց.
8. Փարաւոն արքա զՓիաւրգոն և զՍամիսէ և զՍվգ, որ է Արեգ քաղաք,
9. շինեաց. Արբէլ զՍամրաստաս շինեաց. Վարթակէս զՍինիկաւրոն շինեաց.
10. Բաղիմիէս զՐաէստոն շինեաց. | Կապոռ զՏապռապիոս շինեաց. Գնդա-
11. փառ թագաւորն զԲռկաւիա շինեաց. Վաչանկն զԿերիա շինեաց. Սոփոնիա
12. 13. Օմփունիա շինեաց. Օենոք զԵփեսոս շինեաց. Սամեգար զՍելևկիայ
14 շինեաց. Յունիտոն զԿաւնն շինեաց. որդիք Հագարու զԿրդոնիայ շինեցին.
15. Ադրիանոս թագաւոր զԱդրիանուպաւլիս | շինեաց. Ռոմելոս զՀռոմ
16. շինեաց. Կոստանդիանոս զԿոստանդինուպաւլիս շինեաց:

V.

(Vgl. Einl. Nr. 9)

Չորս գետոցն են: 217a 17

ա. 18.

Փիսոն ի Հնդկաց և յԵթիաւպաց Գանգէս կոչի, իսկ Յոյնք
Հն|դկաց գետ ասեն. ելանէ յԻմաւոն լեռնէ և զամենայն երկիրն | Եւեւ- 19. 20.
լատայ շրջապատէ, այսինքն զփոքր Եթոպիայ և մեծ և զկողմ|անս Եղե- 21.
մացւոց և յանցանելն ընդ մեծն Եթաւպիա իջանէ ընդ | Հարաւ յարև- 22.
մուտս ի ներքոյ Գանդիրա յՈվկիանոս ծովն:

բ. 23.

Գեհոն յԵթաւվպիայ փոքուէ իջանէ յայն ի Տորացին և | ընդ 24.
Բղեմիտացին և յԱւքոմետիոս և ոռոգանէ զԵթոպի|ա և յԵգիպտացոց 25.
ծովն մտանէ ըստ Երեմիայ. զի Կայքո և | երկրին Եգիպտացւոց ըմպել 26.
ջուր ի Գեհոն գետոյ ի պղտորելո:

գ. 27.

Տիգրիս ի Կորդուաց լերանց ելանէ և գնա ընդ կողմանս Ասոր|եստան- 217b 1.
եաց, քանզի ձևէ զկողմանս արևելից, ընկղմի յերկիր | և ելանէ ի Կորդիս 2.
և Հայք ի միջի մնա:

դ. 3.

Եփրատ դոյնպէս ելանէ ի դրախտէն, մտանէ ընդ երկրաւ և | ելանէ 4.
ի Հայք ի Բագրևանդա և Կարնոյ լերանց մաւտ ի յԱր|ծն քաղաք: 5.

VI.

(Vgl. Einl. Nr. 10.)

Գետոց և ջրոց Նոյա են և անուանքն իւր: 5.

ա. բ. 6.

Աբանայ և Փարփայ ի Դամասկոս ելանեն և անցանեն ընդ | 7.
Բաժան քաղաք և անկանին ի ծովն Արաբացւոց:

217b 8. գ.

9. Յորդանան բ ակունք են. իջանեն ի Սանիրա և ի Հերմոն լերա|նց և միաւորեալ անգանին ի ծովն Արաբացւոց:

10. դ.

11. Տաւնաւիս ի Պաղպագայ ելանէ և անցանէ ընդ Տիւրոս և ընդ | Սիդոն և անկանի ի ծովն Արաբացւոց մերձ յԱնտիկուրոն:

12. ե.

13. Տիգրիս ելանէ ի Կուրդոս լերանց և անցանէ ընդ Մաւսլ և ի |
14. Թորակիսայ և հերձակտոր առնէ զաշխարհն Ասորեստանեաց | և անկանի ի ծովն Հնդկաց անդ քան զՍինիկաւրոն:

15. զ.

16. Արածանի ի Հայոց ելանէ, ի միջերկրացն [1]), և միաւորի ընդ | Եփրատ:

է.

17. Եփրատ ի Կարնոյ ելանէ և անցանէ ընդ Խաղնւարձ, | բանա զԵկե-
18. ղեաց, գայ ի Սամուսատ, իջանէ ի Ճուրեպլին և անց|անէ ընդ Կառա և
19. գնայ ի Բաբելոն, միաւորի ընդ Տիգրիս, բա|ժանի ի Բարսսա և անկանի ի ծով:

20. ը.

21. Գեհոն ի դրախտէն ելանէ և անցանէ ընդ սահմանաւն Հնդկ|աց
22. և անցանէ ի Սլիւան և անգանէ ի Սողոնիա, իջանէ յԵգիպտոս և անցանի
23. Նղոյս, որ թարգմանի Արուակարուղխ և մտանէ | ի ծովն Հարաւոյ:

թ. ժ.

24. Եքսիոս և Փիսոն ի դրախտէն ելանեն և կոչեն | նմա Հնդիկես գետ
25. և Եթիոպացիք Գանգէս գետ. և յԱւ|տին ծովակ հատանէ, ընդ Տիփի-
26. նապէս քաղաք անցանէ և ընդ | Միբինատէս անցանէ և անգանի ի ծովն Աղտոսիկայ:

27. ժա.

Թիւամիս գետ ի Բաղուայ ելանէ և ընդ Մսր և ընդ Բաբելոն
182a 1. անց|անէ և ձգի ի Գանդգիրոն ի ծովն Հարաւոյ:

[1]) die Handschrift hat միլերկրացն.

ժբ. 218a 2.

Արտակաղիս գետ ի Սարմարիտէս քաղաքէ ելանէ: Նա ոչ ունի | 3.
կերպարանս գետոյ, այլ ծովու նմանակ է. զի Ժ վտևան է խորու|թիւն 4.
նորա և Է վտևան լայնութիւն նորա. և ընդ Բիւրիտոն անցա|նէ մերձ 5.
յԵթաւպիայ և անկանի ի ծովն Հարաւոյ:

ժգ. ժդ. 6.

Տուռէս և Հեղինիկոս արքայ ի Պարսից ի Բակտիրոնայ ելանեն, | 7.
անցանեն ընդ Ասմուրիայն և անգանին ի ծովն Կասբից:

ժե. ժզ. 8.

Գանգէս և Եղիմոս գետք, որոց խորութիւնն մինչև յանդունդս է | 9.
և բալ ծառացեալ մինչև յերկինս, և լայնութիւն նորա Լ մղոն, | 10.
անցանէ ընդ Ճ'ենաս քաղաք, երթայ ի Սապռապիոն (ի սապռ[1]) և յԱկ|եսպոն, 11.
անցանէ ի խորին Հնդիկս, մերձ ի խորին Թևեբաստն ի Հ|ամաղունմ որ 12.
թարգմանի կանաց աշխարհ, մաւտ յանծանաւթ երկ|իրն, և անկանին ի 13.
Հետամիտոն ծովն:

ժէ. ժը.

Անկոն և Հինէս և Թևեր|միտէս. սոքա երեքեան և ի մի ի Հիւսիւ- 14.
սային լերանց ելանեն և ա|պաս ի մուրեաց ի վայր իջանեն, և ընդ 15.
միմեանս խառնեալ ընդ ա|շխարհն Ադուանից անցանին, մերձ ի Լիկեթ, և 16.
անկանին ի ծովն | Ասպրապատիկոս: 17.

ի. իա. իբ. իգ.

Տարտարիկոս և Սորկաոս, Պատկիրոս և | Աւքոս: Սոքա չորեքեանն 18.
յարևմտից իջանեն ի Պերիմոս լեռնէ, | որ կոչի այրեցեալ գաւտի արեգա- 19.
կանն և անցանեն ընդ Լիկոն և ըն|դ Սպանիայ, մերձ ի Թիտրոն և անկա- 20.
նին ի ծովն Երեկոյին:

իդ. իե. իզ. իէ. իը. իթ. 21.

Երասխ ի Բասինու ելանէ: Մեծամաւրն ի Գըլնա ելանէ: Կուռ | 22.
գետ յԱկուռն ելանէ: Ճ'ւրախ գետ ի Սենիաց ելանէ: Հուրաստ|անք 23.
գետ ի Գեղաքունեաց ելանէ: Գինէգոյն գետ յԱնիւոյ ելանէ: | Սոքա 24.
ամենեքեան ընթանան և յԵրասխ խառնին ի Նախչաւան և | ի Մա- 25.
րանդ, ի Շարւանդ, ի Թևուրէշ, ի Պարսաւխ)(տուս, ի Սագաստ|ան, 26.

[1]) Eine irrtümliche Wiederholung des vorausgehenden Namens.

218a յԱպլաստան, ի Տուանս, ի Մաւուրան, ի Սամուրան, ի Գեպլմաստան, |
218b ի Գարական, ի փայտակարան և անկանին ի ծովն Եւրեկորին արևմտից | երեկյրին:

լ. լա.

Աստղիկէս և Ալիս ի Սեբաստիոյ ելանեն և ընդ | Գամրացն աշխարհն անցանեն և երթան մերձ ի Նիկոմիդայ քաղ|աք յարևմուտս կոյս և ոլորի ընդ Հիւսիւսային կողմանն և անկանի | ի ծովն Պոպոնտէոս:

լբ.

Զախառիկոն գետ յԵկոնիոս գաւառէ ել|անէ և ընդ Արապաւլիս երթայ ի Լիդիայ մերձ ի Զելլէնս և անկ|անի ի ծովն Բուզան:

լգ. լդ.

Կաւլուս և Լուկապոխզիոն ի Խոնասոյ | ելանեն և ընդ Թրակէս անցանէն մերձ ի Մաոնիայ. և անկանին ի | ծովն Եփեսացւոց:

լե. լզ. լէ.

Գանուդ)(կ̑որ ̑ընդ ̑Զոսէ ելանէ և Տաւնաւ|իս յԱկաղոնացւոց և գան յանդիման արևելից մինչև յաշխարհ|ն Բուլխրաց և Աղաւմաւրն և Եստրալիոն և Եւստգասալիծն | և անցանէ յաշխարհն Գեթաց և մտանէ ի ծովն Բասղաց:

լը.

Տիբերիոս գետ ելանէ ի կապոյտ լերանց Հիւսիւսոյ և անցանէ | ընդ մէջ Հռոմմայ և անկանի յԻտաղիայ և մտանէ ի ծովն Արևմ|տից:

լթ.

Սկամանդրոս գետ ի Ֆռանգաց ելանէ և մտանէ ի ծովն | Եւրիկորի Արևմտից:

խ. խա. խբ.

Տանաշխ և Պաւնդոս և Զեղինապաւ|նդոս յանծանաւթ երկրէն ելանէն և ընդ անմարդ անապատ անց|անեն ընդ քարանձաւս ընդ բերդուկս և ընդ խուխուլս և | ընդ քարաքիթս ի վայր վայթիւն. և անկանին ի ծովն Համատա|րած, որ է ակն ծովաց և պարտ̑է դչորեքծագեան

աշխարհս ամէ|նայն ընդ ամենայն միահամուռ են գետք խբ մեծամեծք, | որ 218b 20. 21
ելանեն ի ծովէ և դ ի դրախտէն ելանեն և շրջին ընդ աշխ|արհս ամե- 22.
նայն և դարձեալ մտանեն անդրէն առ ծնաւղն և մա|յրն իւրեանց համա- 23.
տարաց ծովն:

Եւ Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ փառք | յաւիտեանս. ամէն: 24.

VII.

(Vgl. Einl. Nr. 11.)

Անուանք քաղաքացն Հնդկաց և Պարսից: 219a 1.

Պանիան քաղաք ը աւուրց ճանապարհ ընդ ցամաք պիտոյ է ընթ|ա- 2. 3.
նալ. Պանիանու գաւառքն հնդիկ են, բայց ի Խաղնոյ թէմն կոսի, | զի 4.
վաղնջուց հաւանեցուցեալ է Պարսիկն և առեալ. այլ երկրին | բնակիչքն 5.
հնդիկ են: Տիգնաւոյ քաղաքն է մեծ և ինքս | ի Խողնոյ կոսի, և երկրին 6.
բնակիչքն Հնդիկք են, պակաս մի | Պարսիկք. ղ աւուր քան զԽաղնիայ 7.
ի վայր է: | Պոյստ քաղաք է մեծ, մեծագանծ և մեծահարկ և ունի թէմ | 8. 9.
ընդարձակ, և ճանապարհք դ աւուր է ի Տիգնաւէ ի Բոստ. և այս | երկրիս 10.
բնակիչքն Հնդիկք են և ի Խաղնի կոսին: | Պուրշպուր մեծաշահ քաղաք 11.
և թէմ ընդարձակ. ելանէ յիւր|մէ շատ լեղակ և հինա աղէկ. ի Խաղանոյ 12.
ի Պուրշպուր ժե աւ|ուր ճամպահ է: Քապաւլէ է քաղաք մեծ և մեծա- 13.
շահ և | մեծահարկ. ելանէ յիւրմէ հլելիճ և քապուլի և այլ աւետակ|ար 14. 15.
դեղեր. ե փարսախ է ի Պաւրշաւրէ մինչև ի Տիգնաւէ: | Հաւք քաղաք 16.
է մեծ և մեծագանձ աշխարհ, և երկիրն ընդա|րձակ, դեղեր ունի նո: 17.
Մահմուտ սուլտանն է զիւրենք հարկ|ատու արարեալ և հաւանեցուցեալ են 18.
ամք ո. է մեծաշնորհք | քաղաք, և զոր ինչ յամենայն երկիր պատուական և 19.
հարկաւոր | իրք լինին, ամենն ի քաղաքն գտանի, զի անդ բերեն ծախեն | 20. 21.
վաճառականքն. և ամենայն վաճառականքն անտի քաղեն զա|մենայն ինչ 22.
զի ի վերայ ճանապարհին է քաղաքն և թագաւ|որ է և մեծաղաւր: Խրշմիր 23.
քաղաք մեծ է և գաւառս ունի | հարուստ և մեծաշահք. ի | Հաւրէն ի 24.
ե աւրն երթան | ի Խրշմիր. մուշքն ի փայլի, ասեն, ցած մուշք է. նա 25.
անդ | շատ գտանի. ելանէ սընֆուլ և խարաֆուլ և այլ զինչ պի|տոի 26. 27.
մարդոյ դեղեր. մարդկան համար քաղաք լեռն է, և մայրի և կա|պրննի: 219b 1.
Պանկլար քաղաք է մեծ և բնակիչք քաղաքին Հնդիկք | հարուստք և 2.
մեծաջահք և մայրին ի յինք ի մաւտ է և մայրոյն փա|յտն ամենն ծխանե- 3.
լեք է. և բնակիչք երկրին գտանեն զաղէկ[1] ծխ|անելեն ի ցեղն թաղած, 4.
իրենց թագաւորն Փիփեղուն ե. նա մեծ | թագաւոր է և հարուստ և ամենայն 5.
պատուական իրք գտանի ի յիր | քաղաքն. ի Խրշմիրայէ լ աւուր ճամպահ 6.

---

[1]) Die Handschrift hat զաղէկ.

219b 7. է մինչև ի Պանկլար | իփ մարդ այլ ճամփով ի Լահրուալա պիտի որ գնա,
8. 9. իե աւր պիտի, | և ապա երթայ ի Մուլթան քաղաք: | Լահրուալայ և
10. Մուլթան քաղաքք են մեծամեծք և մեծաշահք. | ունին ընդարձակ գաւառս
11. և գեղերս վ, ի Խալնի խոսի, և բնակիչք երկրին Հնդիկք են: Մելուլ
12. քաղաք է մեծ և | մեծագանձ. խ աւուր ճամպահ է ի Տեպաւլա ի Սընդիկ.
13. քաղաք է | Տեպուլ. և մայրիքն դըժուար և ճամպահքն և կապըննի և
14. 15. լերինք, և ի վերայ փոքր Ճ'ելուլ գետոյն է շինած Մելուլ քաղաք. | ի
16. Լահրուալըյ թէմն խօսի: Սումնաթ քաղաք է հնդիկ ի ծովեզերին
17. Հնդկաց. և է բազմագանձ քաղաք և մեծաշահ. | Հնդկաց հաճիքն ի
18. հաւն գան ի յուխտ. իրենց իրիցնոյն և ալոկերոյն բահրամայ կոչեն ամէն
19. քաղաքն նոքա են. ի Սոմնաթայ | շատ գողեր ելանեն նաւով և ի վերայ
20. ծովու շատ մեծ առնեն. և | ի Լահրուալայ խօսին: Պտրաստ քաղաք է
21. փոքր և ի ծովեզեր և | ի մաւտ է ի Լահրուալայ: Քամպաթ քաղաք
22. է ի ծովեզեր և | մերձ է ի Պտրաստ քաղաք: Պուրճ քաղաք է ծովեզերա
23 24. և ի Լահրուալայ խաւսին. մերձ է ի Քամպայթ և բ աւուր ճամպահ |
25. հեռի են ի միմեանց: Ի Պուրճ քաղաք յամէ դ տարի աստուած | մի
26. պաշտեն և ի յաւարտել դ ամին փոխեն: Նոքա բարբանջենթէ ջըհեղեղն
27. առ մեզ չե եկել: Նսայոլ մեծ քաղաք է և ծովեզերա և մեծաշահ. շատ
220a 1. շաքար և շատ լեղան ելանէ յիրմէ և | շատ պատուական իրքեր գտանի
2. անդ: Ի Պուրճ քաղաքէ երթա | մարդ ի Գոլմուտրայ և անտի երթա
3. ճանապարհն ի Պլոտրայ, | Պլոտրայ քաղաք է ծովեզերայ, մեծ և մեծաշահ
4. և բազմագանձ. | այս քաղաքնիս Լահրուալայ խաւսին. ճռ գեղ ունի այս
5. քաղաքս և | ամէնն շուրջ ծովեզերովն է շինած. այս քաղաքքս և իւրեանց
6. 7. վաճառական նաւերն ընդ ամենայն երկարութիւն ծովու վաճառով ընթանան.
8. այս քաղաքնիս և այս գեղերս մռ շաքմի են և հնդիկ լեզուովն | են և
9. ամէնն շաքմի խաւսին. | Մլեպարն քաղաք է մեծ, մեծագանձ և մեծաշահ
10. և առաջին քաղաք. | ի Մլեպարէ երթա ճանապարհն ի Տարաւի, որ է
11. մեծ քաղաք. աստի երթա ի Սուփրայ, ի Սուփրայէ երթա ի Թանայ.
12. անտի ի փոնաւէ և ի փոնաւոյ ի Սանդապուր, ուր շատ պղպեղն լինի և
13. այլ պիտանի համեմի, | և ամէն քաղ.քնիս Հետիրաց են: Ի Սանդապուրէն
14. երթա ճանապարհն ի Պանքուր քաղաք, և անտի ի Պանկլուր, և անտի
15. յԼեպնպնիթոն, և անտի ի Գ.լիայ, և անտի ի փանդրիանէ, և անտի ի
16. Շէկլ. ի Շինկլի շատ քրիստոնեայք կան և շատ եկեղեցիք և ամէնն Մելէ-
17. պառ գաւառ խաւսի. | Զոլիանդ անուն է թէմին. ի յայս թէմս է սուրբ
18. առաքեալն Թովմա վկայելոյ. Թիմին առաջին քաղաք Պլինճ, մեծ և
19. մեծաշահ. ի Պլինճու | երթա ճանապարհորդն ի Պնիպոթին ի ժ աւրն.
20. անտի ի Խուստոյն քաղաք յաւր մի. անտի ի Լախիպոթին յաւր մի.
21. Լախէպոթին քաղաք է | մեծ, շատ եկեղեցիք և շատ քրիստոնեայք ունի
22. ընդ ինքեամբ և ամենայն քաղ.քնիս ծովեզերք են. ի Լախիպոթոյն երթայ
23 յբ աւրն ի Շահպաթին, աստի երթա ի սուրբ առաքելոյն գերեզմանն

և ասեն անուն | քաղաքին Սալապ. ծովեզերայ քաղաք է, և մնացել է 220a 24.
ի յինք սակաւ մի | քրիստոնեայք: Ի Սլապաէ երթա մարդ ի Չուձր: 25.
Այս քաղաք է մեծ | և մեծագանձ և մեծաշահ. ի Սլլապ քաղաք, ուր 26.
սուրբ առաքելոյն գերեզմ|անն է Թումայի, աղբիւրքն ամէնն տղրուկ եռա- 27.
ցուցանեն, բայց միայն | յայն աղբիւրէն, որ մերձ է ի գերեզմանն Թումայի. 220b 1.
այն աղբերն | ջուրն յիստակ է և բաշհեհամ և սուրբ ի տըղըկէ. այս ամե- 2.
նայն ք|աղաքս Չոլիան կոչի: | Սելան կզզի Հնդիկ անուամբ է և Սառնտիպ 3. 4.
տաճիկ անուամբ. | ի յայս կզզիս ասեն Հնդիկք, թէ երբ եհան Աստուած 5.
զԱդամ ի դրախտ|էն, նա աստ բնակեցոյց. պատուական գոհար ելանէ յայն 6.
կզզոյն | և կարմիր յակունդ բազում. և ակն, որ ասեն իւր Հնդկերէն կատու, | 7. 8
իսկ տաճկերէն այն իլլիհաւու. և այլ ակն ելանէ, որ պարսկերէն ամ|են 9.
իւր չայշմի գուրպայ. և այլ ակն ելանէ. անունն իլ է. իւր գոյնն կա|պոյտ լինի 10.
և անունն Հընդիկ նիլս է. և այլ ակն ելանէ դեղին պոյտր|ոյ ասեն իւր, 11.
և կարմիր յակունդ ելանէ, որ քան զամենայն ակունս, և | զյակունդ 12.
հարկեւոր է և մեծագին. և այլ պատուական իրք, որ թագա|ւորաց անդ է: 13.

| Ոսկիգետին գաւառն Թեմինզար ասեն իւր, զի բազում ոսկի ել|անէ 14. 15.
յիւրմէ քանի աշխատել ոք կարէ. և ոսկիգետին են անուամ|բքս այս. առա- 16.
ջին քաղաք և կզզի Լամրին. աստի ելանէ շատ | որդն, փայտ, պկամ և 17.
այլ պատուական իրքեր. աստի երթա մարդ ի Պ|անջուր. այն քաղաք է և 18.
կզզի մեծաշահ, պատուական քափուրն այնկի | ելանէ. ի Լամրու ի մաւտ 19.
կզզի կա, անուն Բրուտ ասեն, հըլներ թեթ|ևագին. անտի ելանէ և անդ 20.
կազմի. Բրուդայի քաղաք է մեծ | և մերձ ի նա կզզի մի է. Սամաւի 21.
ասեն, մեծադիր և մեծաշահ, և | իւր ներքոյ այլ կզզի կայ, որ կոչի Պուրէ 22.
և զամենայն պատուական իրք. | զոր ինչ ուզէ մարդն, գտանէ ի կզզոջն. 23.
և իւր ներքոյ է Փանէս կզզի. | ի յայն կզզոյն ելանէ բազում քափուր. և 24.
ի ներքոյ Պլայոյ է թագաւ|որն Ոսկէգետնին, ի Պլաոյ կզզին Նստի Ջապիճաց 25.
թագաւորն. եբ իր հայրն մեռանի և մայրն, փոխան ծնողացն ի չափս 26.
նոցին | կուռս շինէ ոսկի. սոցա ազգն կռապաշտք են և չեն Հնդիկք. 27.
սոքա | Ջապէճ կոչին և միս մեռելոտի, զոր գտանքն, ուտեն, և 221a 1.
զիւրեանց մեռ|եալս և զայլ սահմանացն մարդն, զորս կալնուլ կարեն, որս 2.
համարին. | և յորժամ ընդ այլ ազգ կռուին և յաղթեն, զորոյ կոտոր- 3.
եալսն զոր իւր|եանց է և զոր թշնամեացն, զամէնն ուտեն. բայց վաճառա- 4.
կանի | և ճանապարհորդի ոչ մեղանչեն, զի իւրեանց ապուրն ի վաճառաց 5.
լինի: | Սամբի կզզի է և իւր ներքոյ այլ կզզի կա. քաղաք Փանչի ասեն 6.
| և մերձ ի սա կզզի մի. յայս կզզիքս ելանէ կլայեկ շատ, և ամենայն 7.
պատ|ուական իրք, հաւն գտանի հայնց, որ թագաւորաց վայել է. և մերձ 8.
այս | կզզիս է Յալա և Բալա և Կակուլէ: Այս է Ոսկէգետնին 9.
քաղք|նին և կզզիքն և գաւառքն և ազգքն, որք նակեալ են զապէճ 10.
լեզուեն: | Չին և Մաչին վպ քաղաքք են և բազմաբարի գաւառք. 11.
ամէնն կռ|ապաշտք են և երկիրն ցամաք է, բայց չեն հաւանել ոչ որ 12.

221a 13. ազգի, զի իւր | թագաւորն բազում և զաղանաբարոյ հեծելք ունի և
14. սիրեն զքրի|ստոնեայսն և լաւ ընդունին յԱղեքսանդր թագաւորէն ի[1]) վերո,
15. զի ի նմ|անէ շատ աղեկ են գտել և ազատութիւն, և զՀռոմ խիստ
16. սիրեն: | Եւ այն տերևն, որ Հնդիկք ուտեն, իր անուն թմբուլ ասեն.
17. իւրեանց | նուղլ և ապուր այն է և առողջութիւն տա և մերձիկ է և
18. կարմիր և ան|ուն ձուձր ասեն և մողան ծառոյն ասեն, որ իւր տերևն Ե̅
19. կանդուն է. | ասեն բնակիչքն, թէ զնորա տերեն ծածկեցաւ Ադամ,
20. յորժամ ի դր|ախտէն ելաւ: Հնդիկք իրիցնոյն վահրամայ կոչեն և
21. կոոցն. դե|յք կան ի յայն գաւառն: Սունդրի, ասեն, քաղաք ելանէ յիւրմէ
22. 23. | խունկ և սապոսկունդրի: Այս քաղաքք են Հնդկաց և Պարսից: | Եւ
Յիսուսի Քրիստոսի արարչին ամենայն արարածոց փառք յաւիտենից
յաւիտեանս:

VIII.

(Vgl. Einl. Nr. 12.)

225a 5. 6. Առաջին աթոռ երեցն Հռոմ, գլխաւոր և նախապատիւ առ|աքելոյն
7. Պետրոսի. և ձգա ի պատրիարգու|թեան ատիճան սորա. և իշխէ մինչև
8. ի սահմանս յայսոսիկ. ի Սաքսոն, | ի Գաղոն և ի Կամբինաս և Փռանգք
9. և Լիւբիկիա և մինչև ի Գադե|րոն և յերակլեան սեանն արձանքն և
10. յովկիանոս ի սկիզբն, որ ունի | մինչև ի մուտս արևու սկսեալ, ուր և
11. մեռեալ ջուրքն և անշարժն և | են կղզիք ի ծայրս ովկիանոսի խորոցն, որ
12. բազում քրիստոնեայք և | անչափ բազմութիւն մարդկան ունի զաւրաւորք
13. և անյաղթելիք մինչև | յՍաբեննիս և Լունվարտք և Արուանիտք և ի
14. Թեսաղոնիկէ և Սկլ|աբան և Արաբան և Սկիթոն մինչև ի գետն Դանուբ
15. է սորա եկեղեց|եացն եպիսկոպոսութեան սահման. և ունի այսպէս
16. զՍարդանոն | Մարգարիկոն, զԿարգեդոն և մինչև ի սահմանս յորս ասա-
17. ցաք զամե|նայնն ունի, որ շուրջանակի պարունակի, ընդ որ նաւորդք անցա-
18. 19. նեն. | յորում շնչէ հինգ հողմն[2]), մի Թրասկաս, երկրորդ Արքտոյ, երր|որդ
20. Ապաքտիաս, չորրորդ Խորէտոս, զոր ի գործս առաքելոցն յիշէ | և ունի
21. զպատրիարգութիւն զմեծին զէրիցուն Հռոմա: |
Երկրորդ որբազան և առաքելական պատրիարգութեան աթոռ Կոս-
225b 1. տա|նդինուպաւլիս. Նոր Հռոմ նախակոչ առաքելոյն Անդրէի և մեծի
2. | աստուածաբանի և աւետարանչին Յովհաննու, որ ունի զամենայն թա-
3. գաւ|որութիւնն Հռոմոց յԵւրոպիոյ և յԱսիոյ մինչև զմուտն ի Կիւլի-
4. կիա | շուրջանակի մինչև ի Պոնտոս և ի Քերսոն, յԱւազիկաս և ի
5. Կազզէ|աս և ի Խազարիկքն և մինչև ցԿապադիկիա, որ է ի կողմն հիւսի-
6. ս|ոյ, այսմ ամենայնի իշխէ:

---

[1]) Die Hdschr. hat է.
[2]) Die Hdschr. hat նողմն.

| Երրորդ առաքելական և պատրիարգութեան սրբական աթոռ Աղեք|- 225b 7. 8.
սանդրիա առաքելոյ և աւետարանչին Մարկոսի, որդոյ գլխաւորին | Պե- 9.
տրոսի. ունի մինչև ի ներքսագոյն Հնդիկս և զԵթէոպացիս | զաթոռ 10.
սուրբ առաքելոյն Թովմայի [1]) և մինչև ի Մարմարիոն և յԱփր|իկէ և 11.
մինչև ցՏրապաւլիս և զամենայն երկիրն Եգիպտացոց. | և մինչև ցսահմանս 12.
Պաղեստինացոց և մինչև ցհարաւ և ցհիւս|իւս կողմ: 13.

| Չորրորդ սրբական առաքելական և պատրիարգութեան աթոռ Անտ|իոք, 14. 15.
որ է գլխաւորի առաքելոյն Պետրոսի. ունի մինչև յելս ար|ևու գնացք 16.
ճանապարհի ամսոց եթանց և մինչև ցԿարիաս և ի | Հայս և յԱսաղիկայս 17.
և մինչև ցներքսագոյնն Հէր, որ է Խորասան, | Պարսք և Միդիացիք և 18.
Բաղդէացիք և մինչև ցծայրս Արաբացոց | իշխանութեանն, զՊարթևս և 19.
զԵլիմացիս և զՄիջագետս և | զԿուրծս աշխարհի և զարևելեան կողմն, 20.
մինչև ուր ելանէ արեգակն | և ձգէ զշառաւեղս իւր և ունի արքեպիսկո- 21.
պոսս մայրաքաղաքա|ցիս յիսուն և երեք: 22.

| Հինգերորդ առաքելական աթոռ՝ սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ, 23
սրբոյ | առաքելոյն Յակոբա եղբաւր Տեառն, որ ունի զամենայն Պաղեստի- 24.
նացոց | աշխարհն մինչև յԱրաբիա: 25.

Vgl. Hieroclis Synecdemus et notitiae graecae episcopatuum. Accedunt Nili Doxapatrii notitia patriarchatuum et locorum nomina immutata, ex recognitione Gustavi Parthey, Berolini 1866, p. 138—145:

„Ὁ πρῶτος θρόνος τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων Πέτρου, τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης προέδρου, διέποντος τὸν ἀποστολικὸν καὶ πατριαρχικὸν θρόνον ἄχρι τῶν ὁρίων Σάξων καὶ Γάλων καὶ Κάμπων καὶ Φράγκων καὶ Ἰλλυρικῶν, καὶ μέχρι Γαδείρων καὶ Ἡρακλείων στηλῶν καὶ ὠκεανοῦ, ἀρχὴν ἐχόντων ἐκ δυσμῶν τοῦ ἡλίου. ἐν ᾧ εἰσὶ νεκρὰ ὕδατα καὶ ἀκίνητα καὶ ὑλώδη, ἐν ᾧ καὶ νῆσος τις εἰς τὰ ἄκρα τῶν ὠκεανείων πελαγῶν πολύανδρος, χριστιανῶν ἄπειρον πλῆθος ἔχουσα, ἄνδρες εὐμήκεις καὶ ῥωμαλαῖοι καὶ πανακλέστατοι, ἄχρι Ῥαβέννης καὶ Λογγιβάρδων καὶ Θεσσαλονίκης, Σκλάβων καὶ Ἀράβων καὶ Ἀβάρων καὶ Σκυθῶν καὶ Δανυβίου τοῦ ποταμοῦ, τὰς ἐκκλησιαστικὰς παραδόσεις ὁροθεσίας τῶν ἐπισκόπων περιέχουσα ὡσαύτως καὶ Σαρδανίαν καὶ Μαγειρικάς, Καρθαγέναν τε καὶ τὰ ἑσπέρια μέρη, καὶ ὑφ' ἓν τὸ πᾶν περιέχουσα κλίμα καὶ περικλείουσα, ἐν οἷς περιπλεύοντες διαπνέουσιν ἄνεμοι θρασκίας, ἀρκτῷος καὶ ἀπαρκτίας, χόρεος ὁ ἐν ταῖς πράξεσι τῶν ἀποστόλων κείμενος, ὁ μέσος ὁ ζέφυρος, ὁ ἑσπέριος ὁ δυτικός, ὁ λίψ, ὁ λιβόντος. ταῦτα πάντα περικυκλοῖ ὁ κορυφαιότατος τῶν ἀποστόλων καὶ ἐξοχώτατος τῶν πατριαρχῶν, ὁ τῆς μεγάλης Ῥώμης.

Δεύτερος ὁ ἁγιώτατος ἀποστολικὸς θρόνος καὶ πατριαρχικὸς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ πρωτοκλήτου τῶν ἀποστόλων Ἀνδρέου καὶ τοῦ μεγάλου θεολόγου καὶ εὐαγγελιστοῦ καὶ ἀποστόλου Ἰωάννου, Εὐρώπην καὶ Ἀσίαν μέχρι τῆς δυτικῆς Σικελίας καὶ τὰς Κυκλάδας ἄχρι Πόντου καὶ Χερσῶνος, Ἀβασγίας τε καὶ Χαλδίας καὶ Χαζαρίας ἕως Καππαδοκίας, τὰ τοῦ βορρᾶ πάντα κλίματα περιλαμβάνων.

Τρίτος ὁ ἁγιώτατος καὶ ἀποστολικὸς θρόνος Ἀλεξανδρείας τοῦ εὐαγγελιστοῦ καὶ ἀποστόλου Μάρκου υἱοῦ τοῦ κορυφαίου Πέτρου γεγονότος, περιέχων ἕως τῆς ἐσωτέρας Ἰνδίας καὶ Αἰθιοπίας, θρόνον ἁγίου ἀποστόλου Θωμᾶ, ἄχρι Μαρμαρικῆς καὶ Ἀφρικῆς καὶ Τριπόλεως καὶ πᾶσαν τῶν Αἰγυπτίων χώραν, ἄχρι τῶν ὁρίων Παλαιστίνης, τὰ τοῦ νότου λιβονότου κλίματα περιέχων.

Τέταρτος ὁ ἁγιώτατος καὶ ἀποστολικὸς θρόνος Ἀντιοχείας, καὶ πατριαρχικὸς τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων Πέτρου πρώτιστος θρόνος, περιέχων ἕως τῶν ἀφ' ἡλίου ἀνατολῶν πορείαν ἐχόντων

[1]) Die Hdschr. hat Թովմացի.

ἡμερῶν πζ ἕως Ἰβερίας καὶ Ἀβασγίας καὶ Ἀρμενίας, καὶ μέχρι τῆς ἐσωτέρας ἐρήμου τοῦ Χορασάν, Περσῶν καὶ Μήδων καὶ Χαλδαίων, ἕως ἄκρων τῆς Ἀραβίας ἡγεμονίας, Πάρθων καὶ Ἐλαμιτῶν καὶ Μεσοποταμιτῶν, τὰ τοῦ εὔρου καὶ ἀφηλιώτου καὶ ἀνατολικοῦ ἀνέμου, ἔνθα ὁ ἥλιος ἀνατέλλαι κλίματα περιέχει.

. . . .

Πέμπτος ὁ ἁγιώτατος καὶ ἀποστολικὸς θρόνος Ἱεροσολύμων τῆς ἁγίας πόλεως τοῦ ἁγίου ἀποστόλου καὶ ἀδελφοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, Ἰακώβου αὐτόπτου καὶ ὑπηρέτου τοῦ λόγου γενομένου, καὶ μύστου τῶν ἀπορρήτων ἀθεάτων μυστηρίων τῶν οὐρανίων θεαμάτων. περιέχων πᾶσαν τὴν Παλαιστίνην χώραν ἄχρις Ἀρραβίας.

. . . .

IX.

(Vgl. Einl. Nr. 14.)

245 b 1. 2. Արժանապատուութիւն է հաւթողէհ եկեղեցւոյ որ հայոց|ն ժառանգաւոր արք:

ա.

Նշպի տուն արխաւնդաւն [1]:

3. 4. | Սա զպատիւ անուանն միայն ունի առանց գործոյ և կանգնի ափ ընթեր արքեպիսկոպոսին ի վերոյ ամենեցուն:

5. բ.

Մեծ կաւնաւմ. տնաւրէն:

6. | Սայ է, որ հոգայ զգեաւղս և զդաստակերտս եկեղեցոյն և բերէ
7. 8. զա|մենայն պէտս, հաց և գինի պատրիարգին, ձէթ և մոմ և զայն գեղ|եցն դատաստանն հոգա:

գ.

Լակելառիաւս. լատին է անուն:

9. | Գործ է սորայ հոգալ և ուղղել զամենայն վանաւրեայս կանանց
10. և ա|ւրինադրել:

դ.

Խառտաւֆիլակն, որ է թխթապահն:

11. 12. | Գործ է սորայ հոգալ զմետրապաւլտացն զեպիսկոպոսն և ծանուցա-
13. նել պատրիարգին. և առ ի նմանէ քննի և ասի պատրիարգին | աթոռքն
14. որք ոչ ունի հովիւ և ինքն քննէ և յառաջ բերէ զորս ձեռնադրելոց
15. են իրիցունք և սարկաւագունք և պահէ զթուխթս վկայութեան եպիսկո-պոսաց և երիցանց:

ե.

16. Սիկուռֆիլակն, որ է պահապան ամանոցն:

17. | Գործ է սորայ ի ներքոյ ձեռին իւրոյ ունել և պահել զպաս
18. 19. պա|տարագին և զծածկոցս սեղանոյն և զգեստ քահանայիցն | և կղերի-

---

[1]) Die Hdschr. hat արխաւնդաւս.

կոսացն և զըրբութիւն, զխաչ և զպատկերս և զնշխարս մա|րտիւրոսացն, 245b 20.
զկանթեղս և զբուրվառս, զխունկս և զձէթ և զմ|ոմեղէնս և ինքն զիւրա- 21.
քանչիւրսն յիւրականչիւր ժամու տա | ի պէտս պաշտամանն ի կղերիկոսս 22.
եկեղեցոյն:

Զ.

Սակելլիս:

| Գործ է սորայ հոգալ զամենայն եկեղեցի, որք են ընդ վիճա|կաւ 23. 24.
եպիսկոպոսապետին ի քաղաքն և ի գաւառն և իմանալ զմ|ուտ և զել 25.
նոցին:

Է.

Պռաւտաւնաւտարն. առաջին գրչաց:

| Գործ է սորայ գրել զթուխթ արքեպիսկոպոսին յամենայն գա|ւառս 26. 27.
և ի տեղիս, և պահէ զորս բերեն:

Ը. 246a 1.

Կանստրիսիաւս, որ է պաճուճաւղ:

| Գործ է սորա սգեցուցանել զարքեպիսկոպոսն և կալ մաւտ առ 2.
նա. | յաջակողմն բառնա զկաւնդակ պատարագին և ի դէպ ժամու | տա 3. 4.
և առ ընթեր կա նմին յամենայն քահանագործութիւն:

Թ. 5.

Սէֆէռէնտարիս:

| Գործ է սորա տանել զբանս պատրիարգին և զպատգամաւոր|ութիւնս 6. 7.
առ թագաւորն և ի նմանէ բերել առ պատրիարգն զգու|շութեամբ: 8.

Ժ.

Նաւղաւթետիս, որ է բանագի:

| Գործ ինչ ոչ ունի սա յեկեղեցին. միայն անուանն է և ստի- 9.
ճան | պատուոյն յատեանն: 10.

ԺԱ.

Իպոմնիմիխոռաֆաւս, որ է յիշատակաց գրող:

| Գործ է սորա զոր ինչ դատաստան և քննութիւն լինի առաջի 11.
ժողո|վո պատրիարգին գրել և ի դէպ ժամու ի նմանէ առնել ընթերցմ|ամբ 12. 13.
յիշեն և վերըստին քննեն և կատարմամբ աւարտեն:

ԺԲ. 14.

Իէռաւմնէմաւն. քահանայութիւն յիշատակող:

| Գործ է սորա առնուլ վկայութիւն, յորոց ձեռնադրելոց են՛ երեց 15.
հա|մ սարկ(աւագ), ցուցանէ խառտաւֆիլակին և նովաւ հանդերձ խոր|հի 16. 17.
խառտաւֆիլակն զտալն հրամանքն:

246a 18. ժգ.

Պոտաւտաւելդիկաւ. առաջինորդ իրաւանց:

19. | Գործ է սորա կալ ի գլուխ դատաստանաց և ինքն է դատաւոր
20. 21. և |իրաւարար ամենայն եկեղեցական իրաւանց. և ինքն քննէ և տա հ|րա-
22. ման հարսանեաց և վուլ. և որք փախչին և գան յեկեղեցին արք|ունեանց,
23. յանցաւորք ինքն, պահէ զնոսին մինչև այցելութիւն լի|նիցի:

ժդ.

Ս միպի տաւն ամֆիաւն:

24. 25. | Գործ է սորա բառնալ զեմփիաւռոն արքեպիսկոպոսին և յորժա|մ
26. բարձի յաթոռն ընդ նմին գնա և ի վեր ունի և ի հանելն առնու | ծալէ
և տա յաւագ սարկն այն, որ ունի զկաւնդակն:

ժե.

27. Նպի տաւն ղա|ւնատաւն. ծնգին սպասաւոր:
246b 1. 2. | Գործ է սորա ի հեծնելն պատրիարգին կալ առ ընթեր և սպա|-
սաւորել:

ժզ.

Ս էպիմնիսկաւն. յիշատակող:

3. 4. | Գործ է սորա ծանուցանել պատրիարգին վասն նոցա, որք առ գ|րունս
են, ըստ իւրաքանչիւր պիտոյից:

5. ժէ.

Նպի տաւն ֆիլակաւն. ի վերայ բանդիցն:

6. 7. | Գործ է սորա գնալ ի բանդսն և քննել և ծանուցանել պատրի|-
8. արգին, զորս առանց իրաւանց իշխանքն արգելուն, զի աւգնե|սցէ նոցա:

ժը.

Սոխաւն ղաւն փաւտաւն. իշխան լուսոյն:

9. 10. | Գործ է սորա հրաման տալ ըստ աւուրն բաւական ի լուցանե|լ
զկանթեղս յեկեղեցին:

ժթ.

11. Սրխաւն ղաւն մանաստիռա|ն. իշխան վանաւրէից:
12. 13. | Գործ է սորա լինել ընդ սայկելլաւն, ի մտանել ի կանանց վա|նաւ-
րեայս սովաւ հոգալ և աւրինադրել:

14. ի.

Սրխաւն էկլէսիաւն. իշխան եկեղեցոյն:

15. 16. | Գործ է սորա լինել ընդ սայկելլիոն, որ հոգա զեկեղեցիս քա|ղաքին
և գեղիցն, որ ի դաւառն:

ԻԱ.

Արխաւն եանկելխաւն. | իշխան աւետարանին: 246b 17.

| Գործ է սորա ուսուցանել զընթերցումն աւետարանին սարկ|աւագացն 18. 19.
և ինքն հրաման, տա որում արժան է յաւուրն կարդալ|ոյ: 20.

ԻԲ.

Ի կատիշիտի. ուսուցիչ:

| Գործ է սորա, որոց կամիցին, մկրտել, ուսուցանել և քարոզել. | և 21. 22.
սա աւժանդակ է եպիսկոպոսին պատրիարգին ի մկրտել յաւագ շաբաթն 23.
աւրն. և յառաջ ածէ զերեխայսն և ընձաէ նմ|ին: 24.

ԻԳ.

Պեռիոդեւտիս. շրջագայող:

| Գործ է սորա շրջել յամենայն գեաւղս գաւառին և քննել զքա- 25. 26.
հանայսն, որք տգետք են կամ իմաստուն. խրատէ և ցուցա|նէ զանխրատսն 216a 1.
եպիսկոպոսին:

ԻԴ. 2.

Պռաւքսիմոս ընկերակից:

| Գործ է սորա ընդդէմ եսլիկոսին հոգալ զերգսն և զեղանա|կսն 3. 4.
որով սաղմոսեն յեկեղեցին:

ԻԵ.

Աւստիառիաւս. լատին է.

| Գործ է սորա տանել զմոմեղէնն առաջի պատրիարգին յամե|նայն 5. 6.
տեղիս:

ԻԶ.

Արխաւն կաւնդակին. իշխան կաւնդակաց:

| Գործ է սորա լինել ի վերայ երգողացն զկցուրդսն և տա|լ նոցա 7. 8.
հրաման.

Այս իշխանքս ոչ լինին քահանայք, այլ սարկաւագք:

| Զի քահանայիցն միայն որոշեցաւ պատարագելն և աղաւ|թիցն 9. 10.
սպասաւորելն. իսկ սոքա իշխեն եկեղեցական հոգո|ցն, որպէս Ստեփանոս 11.
և իւրքն յասելն Պետրոսի. սոքա լիցի|ն ի վերայ այսոցիկ և մեք աղաւթից 12.
և բանին հպատակ լիցուք:

| Աւրէ երգողացն, որք ոչ լինին սարկաւագք, այլ կեն սարկաւագաց | և 13. 14.
երգողաց և ընթերցողաց և ղայլ որ հանգոյն սոցին աշխատանա|ց, կոչեն դյեանա- 15.
գրոսնինաւ:

| Դոմէսլիկոս. լադին է: 16.

Ինքն կա ի մէջն և հրաման տա | երգողացն և առաջնորդ է նոցին: 17.

247a 18. | Լաոսինախտիս. Գումար ժողովոյն:

19. | Սա ժողովէ զկղերիկոսս և զորս չեն յղէ և կոչէ:

20. | Պռիմիկէրիոս. լադին է:

21. | Սայ է գլուխ երգողացն և ընթերցողացն:

22. | Պռաւոաւս. տեսողական:

23. 24. | Սա ի զարդարել զսեղանն և զտաճարն պահ ածէ զարդուցն և տեսանէ զի մի դրժեսցի:

Լսպիտիրիտիս. լադին է.

25. 26. | Սա հոգա ընդ կաւնաւմին զգեաւղս և զանդաստանս եկեղեցւոյն և նորա հրամանաւ գնա և գա առ նոսին:

247b 1. | Պրէպաւտատ. լադին է:

2. 3. | Սա բառնա զմոմեղէնն առաջի սրբութեանն ի գալն ի խորանն և ինքն ասէ այլոցն բառնալ ընդ իւր և առանց իւր:

4. | Լուտաքսիս. կարգաւորիչ:

5. | Սա կա առաջի արքեպիսկոպոսին և կարգաւորէ զորս մտանեն
6. 7. | յերկրպագել, զորս նստուցանելոյ են՝ ցուցանէ զտեղի նստելոյն, և զորս կանգնին, ինքն սահմանէ յորում վայրի:

8. Խալտուռառ. լադին է:

9. 10. Սա բերէ զհացն առաջադրութեան և զբաժակն առ սարկաւագսն | ի դէպ ժամու սպասաւորելոյն և զմնացեալն տանի:

11. Կուկլիսիաւս. լատին է:

12. 13. Սա ի գալն արքեպիսկոպոսին և ի մտանելն յեկեղեցին, գնա առաջի
14. և յայսկոյս և յայնկոյս ուղղէ զժողովսն և սգացուցեալ | ճանապարհ առնէ:

15. 16. Տեառն Ներսէսի է թարգմանեալ, եպիսկոպոսի Տարսոնի, այսոքիկ կարգաւո-րութիւնք:

X.

(Vgl. Einl. Nr. 15)

Յաղագս կշռոց. 247b 16.

Քանքարն թռ դահեկան է: Տաղանդն երկերիւր քսան և | հինգ 17. 18.
լիտր է: Սատերն չորս դրամ է: Մնասն երկու լիտր է: | Ունկին 19.
երեք դեկան է: Դրագմէն մին դրամ կշէռ է: Դրակմա չորս կերատք են. 20.
իսկ կենդինարն հարիւր լիտր է, որ լինի | ճ լիտրն, հբ դահեկան[1]): 21.
Եւ Քրիստոսի փառք յաւիտեանս. ամէն:

XI.

(Vgl. Einl. Nr. 16).

Մատթան քահանայ, որ ի ցեղէն Դաւ, գ դստերք էին. անդրանկանն 248a 1. 2.
անունն Մարիամ, զոր ամուսնացուցին ի Բեդղէէմ. յորմէ ծնաւ | Սողոմի 3.
մանգաբարձն Քրիստոսի, որ և նա ամուսնացաւ ի Բեդղէէմ, ծնանի զԵղիսա- 4.
բեթ զմայրն Յովաննու մկրտչին. երրորդին Աննա, որ | ամուսնացաւ 5.
յերկիրն Եգիպտացւոց Յովակիմա արդարոյ, որ էր ի թագաւորական ազգէն 6.
Յուդա, յորոց ծնաւ կոյսն Մարիամ, այն որ ծնաւ | զորդին Աստուծոյ մարմնով 7.
անարատ կուսութեամբ. որով լինին Աստուածածինն և | Եղիսաբեդ 8.
և Սողոմի երից քերց դստերք. և այս է ազգականութիւն, զոր ասաց 9.
Գաբրիէլ ցՄարիամ թէ ահա Եղիսաբեթ ազգական քո և նա յղի է: 10.

XII.

(Vgl. Einl. Nr. 17.)

Առաջին դարուն Եւնովք յերկինս փոխեցաւ. երկրորդին ջրհեղեղն, 11. 12
երրորդն բաժանումն լեզուացն հբ. չորրորդն աւետիքն Աստուծոյ Աբրա- 13.
համ. Ե երրորդն Սոլոմոն զտաճարն շինեաց. զ երրորդն աւետիքն Աստու- 14.
ծոյ ի կատարումն եկեալ, Քրիստոս ծնաւ:

---

[1]) Vgl. Text XXII, 256a 11. 12. und Անանիայի Շիրակունւոյ անացուգք բանից, St. Petersburg 1877, S. 33: Կենդինարն ճ լիտր է. և լիտրն հբ դա-հեկան.

XIII.

(Vgl. Einl. Nr. 18).

248a 16. Տեառն Ներսէսի գրեալ հարցմամբ ի յԱպուսահակ իմաստասիրէն ։

17. 18. Սելևկիոս թագաւոր հետ Աղեքսանդրի շինեաց զՍելևկիա ի յիւր |
անունն, որ է յոտն լերինն, որ կոչի Բարբլխանձիր, որ է յեզր ծովուն ·
19. և յանուն որդւոյ իւրոյ Անտիոքոսի շինեաց զԱնտիոքոս սեռիայ որ յառաջ
20. 21. Անտեղնիայ կոչիւր յայնկոյս գետոյն Աղոյսաշէն, զոր և Դէոկղետիանոս |
22. թագաւորն այլևս մեծացոյց · և էին Սելևկէոսի դստերք դ̅ · անունն | առա-
23. ջնոյն Լեոդիկեա, ի նորա անունն շինեաց զԼաւոդիկեա, որ կոչի | այժմ
24. Լատիկ, բ̅ Ապամիա, յորոյ անունն զԱպամիա, որ է Ֆիմի, գ̅ զԵ|իւիա · ի
25. նորա անունն շինեաց զՆերիայ, որ է Հալպ · դ̅ Եդեսիայ, յորոյ | անունն
248 b 1. շինեաց զԵդեսիայ, որ է Ուռհա ։ Զայսոսիկ տեառն իմոյ Ներսէսի | կաթո-
2. ղիկոսի սրբոյ, նայև տիեզերալոյս վարդապետի, և իմաստա|սիրի քննել
3. հարցմամբ յԱպուսահակ իմաստասիրէ և բժշկէ | Ասորոյ, որ էր յոյժ
4. հմուտ երկուց գիտութեանց, արտաքնոցն ասեմ և | եկեղեցականիս, ասաց
5. ճշմարիտ պատմութեամբ · որոց ողորմեսցի | Տէր Յիսուս Քրիստոս · ամէն ։

XIV.

(Vgl. Einl. Nr. 19).

248b 6. 7. | Ի յաւուրս Հերակլեա կայսեր ի ի̅դ̅ ամին, և Պարսից Յազկերտի |
8. յերկրորդին միաբան իսմայելացիքն ի Սին անապատէ ելին արտ|աքս հրամա-
նաւն Աստուծոյ առնել անապատ զամենայն երկիր ։
9. | Մի ոմն ի նոցանէ, Մահմէտ Թանգար անուն, ծանոյց նոցա զկենդանի
10. 11. | Աստուած Աբրահամու, և աւրինադրեաց նոցա ոչ ուտել միս մեռելոտի |
և ոչ ըմպել գինի ։

XV.

(Vgl. Einl. Nr. 20).

13. | Երանելոյն Սահակայ և Մաշդոցի (am Rand: Միխայլ պատմագիրն
ասէ թէ Մեսրոպ, որ զՀայոց գիրն եգիտ, նա ինքն է Մաշդոց ։)
14. աշակերտք, որ և թարգմանիչք այսոքիկ են · երանելին Յովսէփ և
15. Ղևոնդ և Յոհանէս, Տէր, Աբրահամ և | Անձան և Մուշէ և Եզնիկ և

Կորէն և, յետ սոցա, Եղիշայ և Դաւիթ | և Մովսէս քերթողահայրն, և 16.
Մամբրէ եղբայր իւր և, զկնի սոցա, | Աղան Արծրունի կրաւնաւոր և Խաւս- 17.
րովիկ և Դաւարիկ պատմիչն | յաւուրս Պերոզի արքայի Պարսից, և 18.
Վաղարշայ և Կավատեայ և | մարզպանութեանն Վահանայ որդւոյ 19.
Մարգրոսի եղբաւր սրբոյն Վարդանայ Մամիկոնինի, յորոց աւուրս և 20.
Յոհան Մանդակունի կաթողիկոս թարգմանեաց յաւրինիչ կարգաց 21.
եկեղեցւոյ քարոզութեանց և աղաւթից: 22.

XVI.

(Vgl. Einl. Nr. 21).

| Ըստ Եսայի գրին ժամանակագրի ի յԱդամա մինչ և ի ջրհեղեղն 248b 23.
ամս ս երկերիւր քառասուն և երկու, և անտի մինչև խ | ամն Աբրահամու 24.
ամք ջխբ. և անտի մինչև ցելսն ամք շե. և | անտի մինչև ցշինումն տաճարին 25.
ամք նձ, և մինչև ցկործանումն Բաբելացւոցն ամք նխբ, և մինչև ի միւս 26.
նորոգումն ամք հա. | և անտի մինչև ի ծնունդն Քրիստոսի ամք շժէ, և 249a 1.
մինչև ցեթնամեակն փիլիպոսի կայսեր ամք մծգ, և մինչև ի Ի ամեակն 2. 3.
Կոստանդիանոսի ամք հէ, և մինչև ցերեսուն Խոսրովու Որմըզդայն Պարսից 4.
ամք մղբ. և առնի յԱդամայ ըստ Քրիկ|ոնին ամք բպի և մինչեվ զհայ 5.
թուականն ի վերայ բեր | և գիտասցես: Ըստ Եպիփանու ի յԱդամայ ի 6.
ծնունդն Քրիստոսի ամք | բշ, և մինչ[1]) յառաջին ամքն Արկադեայ ամք 7.
նբ: Ըստ Եռոնի | յԱդամայ մինչև ցՀայոց թուականն ամք ցմհզ: Ըստ 8.
այլոց | ևս ամք ցձ: Ըստ Եբրականին ամք բպիգ: 9.

XVII.

(Vgl. Einl. Nr. 22).

| Դտիչք չարեաց. կուռքն հեթանոսաց սրբոյն Եղիշայի: Ափրոդիտէս 10. 11.
պոռնկութիւն բազմացոյց. Ապողոն զարաւնց սպանումն. Արտեմիս զկանաց. 12.
Հերմէս գողոց գարկան. Պասիփա է դուստրն արեգական յանասնախառնակ- 13.
մունս, | քանզի ասէին ի Պասիփաէ ոմն անուն կին էր, ասէ, Մենո|վա 14. 15.
թագաւորին փիւնիկեցւոց. ի ցլու, ասէ, հարա և յայտնեաց, ասէ, զախտ չարեացն 16.
եդ[2]) դեղ առն հիւսան ճարտարի և | նա արուեստիւ հնարեաց, զանարժան կամս 17.
կնոջ կատարեաց, ուստի և որդի ևս, ասեն, նմա. իսկ մի ոմն ընգեր 18.

---

[1]) Die Hdschr. hat մինի.
[2]) Die Hdschr. hat դե.

19. 20. անու|անելոցս՝ յարագան գիտութիւն. — Նզովեալ սատանայ և ուսու|մն իւր: —
21. Աղեքսանդրոս զԵլեն առևանգեաց և ելիակյան պատերազմն զ.ժ.ամ գու-
22. մարեցաւ: Իլոն յԻլոնէ շինեցաւ և | դատաւորութեանն Եբրայեցւոց
23. Յայրիոնի առաւ: Իլիոն յաւուրս Յովակիմայ[1] որդոյ Ոզիա[2] առաւ: Ելիոն
24. հուպ յալխարհն | Պոնտապալիս, յարեմուտս Մակեդոնացոց, յաշխարհն
25. 26. Եւրոպի|այ: Ի ժամանակին յայնմիկ Յոյնք առանց թագաւորի իշխա|նաւք
27. և ցեղապետաւք վարէին: Յետ հնգետասան ամի պատ|երազմին Իլո մարդ
249b 1. ի յս երիվար արկին, և եդին ի վերայ | ս տայլի, յերիվարն ի այր մուծին:

XVIII.

(Vgl. Einl. Nr. 23.)

2. Յաղագս Արիստոտելի:

3. 4. | Ստագիրացի էր Արիստոտել ի Թւրակա ի Քաղկիթ | գաւառէ
5. մերձ յԵլինթոս, հաւր Նիկոմաքսի և մաւրն Փ|եստիադայ. և ամպառնա
6. ազգ նորա ի հաւրէ և ի մա|ւրէ յԱսկլեպիաս. Ի ամեայ աշակերտեալ
7. 8. Պղատոնի: | Ըստ որում, թէ դէպ ուրեք լինէր, չգայր ի լսարանն, զայսպիսի
9. աղաղակէր բանս Պղատոն: Միտն չեկն այսր, ի բ|ացեա է սիրողն ճշմարտու-
10. թեան, խուլ է լսարանս: Վաղ|ճանի ի Քաղկիթ ամաց կէ: Տանեալ
11. զոսկերս Ստագիր|ացոյն ի Քաղկիդայ, առասպելաբանէ թէ գտին ի Պարս:
12. 13. | Մեղուաց տարան թաղեցին զնա ի տեղոջն, որ կոչի Արիս|տոտելիկաս:
14. Պղատոնի Տիմէի տրամաբանութեն|էն բան պիտանի և զեղեալն ասացուք,
15. 16. և ձեռն պատճ|առի ուրուք հարկ գոլ լինել. իսկ արդ զհայրն և զա|րար,
17. ինչ ամենեցուն գտանել գործ է, և գտեալ ամեն|ցուն պատմել անհնար է:

XIX.

(Vgl. Einl. Nr. 25.)

250b 13. 14. | Մխիթար իմաստուն բժշկապետի վասն ջեր|մանց և յատկութեանց նոցա և բժշկութեան նոցա:

15. 16. | Յիշենք զպատճառն և զմրուխտն, որ են ազգ մի | և ուրուշած բ.
17. տաք ու չոր և իրենքս պակաս գործ|են քան զռուանն. յոսկոյն բնութիւն
18. 19. և գտան ի սա ի Մղ|րրպկաց աշխարհն և իր խասիաթն է, որ ուձահա|րի և

---

[1]) Die Hdschr. hat Յովաթիմայ.
[2]) Die Hdschr. hat Ոզիա.

կորահարի ակնէ և գաղանաց կատղածի։ | Յակունդն դ̅ ազգ են, բնութեամբ 20.
քար են, մինն կա|րմիր, մինն դեղին, մինն լուրջ. կա և ի սոքա ի նման | 21. 22.
այլ քարեր և ոչ ծանր, բայց կարմիրն պատուական է | քան զայլն. բնու- 23.
թիւնն չոր, մուտ և որ յոսկոյն բնութիւն, | և երբ դնեն ի կրակն և փչեն 24.
ի վերայ, առաւել աղվոր | նա. չգործէ յինք փաս ոչ երկաթ և ոչ 25.
կրակ, և է ան|ման յամենայն քարերն։ Եւ դեղին յակունդն, ի կր|ակն քանի 26. 27.
շատ յամէ առաւել աղէկ նա։ | Եւ զկարմիրն աւելի չպիտի թողուլ, 251a 1.
երբ ճերմկէ, հանել | պիտի. իր խասիաթն այն է, որ ով ուննայ առ ինք 2.
կամ ի մատանի | կամ յինչ և լինի, տապաս չեղանէ յինք և սիրտն 3.
ուրախ կենայ | հետ ամենայն մարդոյ և տրտմութիւն չդիպի յինք, և են 4.
տաք և | չոր։ Յակիկն շատ ազգեր են, ի շատ տեղեր գտանի. | են որ պակաս 5. 6.
են իր աղվորութիւն. որպէս աղած մսի ջուր. իր | խասիաթն այն է, որ ով 7.
ուննա յիրմնցնէ, խաղաղար և ան|կուխ լինի. և մեկ այլ խասիաթն այն է, 8.
որ թէ այր և կին | արենրեր լինի, ակնէ, և մեկ այլ՝ որ զատամն որ շարժի 9.
և | ժանկոտի, սրբես իրումն, նա լաւնայ։ | Տահնայճն կանաչ քար է. նման է 10. 11.
ի զմրուխտն, և գոյներն | լաւ լինի, և այլ քարեր կան ի սա ի նման. բայց 12.
գտանի սա | ի պղընձահանքն, և զմրուխտն յոսկոյն մաղարայն. և է | տահնաճն 13. 14.
կակուղ. եփ քերես քերվի. և զքերուքն, թէ ի յ|աչքդ դնես, սրբէ զսպիտակն, 15.
և ընդ խայթածն շփես, | ակնէ, և թէ լեսեն և խառնեն ընդ քացախ և 16.
ի վերայ | էրքոյնի ածես, ակնէ, և հետ երկնուցն յիտկի և պղտորի, | 17. 18.
նոյնպէս և փաղն և ընդ երեկ սրբի։ | Պատժախն, Հնդկացէքն կոչեն նմա 19.
ապրխուլաքան, | որ թարգմանի քար թիւնաւորաց. է բնութիւնն կակուղ 20.
և տաք | և իրենս գոյներն շատ է. դեղին, լօջագոյն կարմիր, կանաչ և 21.
| լօջագոյն սպիտակ. և այլ կան ի սոքա ի նման, որ և խաբին ում|նք ի 22. 23.
գնելն. բայց աղէկն յիտակ դեղին է և այլ ի հետն լուրջն | և իրենց 24.
եղնէ ի Մին քաղաք և ի Հնդիկք և յարևելք, և աղէ|կն գայ ի խորասնա, 25.
և որպէս է իր անունն քար թիւնաւոր|աց, նոյնն է իր խասիաթն. է և 26.
դեղ մահացոյ դեղածի. և | այլ անուն ասեն զմա խունդուս, և է անսուտ 27.
խասիաթ սորա. | փորձած է. բայց դեղինն է գեղեցիկն։ | Ալմասն, որ է 213a 1. 2.
ալմասն. բնութիւնն խիստ հով է. ի դ̅ մասն է, որ է | տարաճայն ի հովու- 3.
թեան և չորութեան. և պակաս գտանի ի ստեղծ|ուածքս, որ այս բ̅ 4.
բնութիւնս ի մէկ տեղ ժողվի, ի քար. և է բ̅ | յայտկութիւն աննման 5.
յայլ իրաց. է կարծր պինտ, որ չկարէ կո|տրել զինք պողվատ և ոչ բանի 6.
խարտոց. ապա եփ կամենան | չինել ակն. նա, արճիճէ կոան չինեն և սալ 7.
և այնիւ կոտրեն, | որպէս և կամին, և նոյն արճիճէ խարտոց չինեն և սրեն, 8.
որ|պէս ուղենան. է և սմբատիճ քարն ի նմանէ. խմաղ աչից | ակտակար է 9. 10.
որ քոսկեն ա, որ է պաթրա, ողջանա։ | Փերուժ քարն կանաչ, է լօջագոյն. 11.
և են որ գեղեցիկք են | տեսակաւ, բաժին մի և ի հետ երկնիցն ժղորին և 12.
յիտկ|ին. պայծառ լինի փաղն, և մութն երիկուն. և ամենայն քար, | որ 13. 14.
փոփոխական լինի, չէ լաւ և ոչ վայել է թագաւորաց և մեծ|ամեծաց, զի 15.

16. ի բարձրութենէ ի խոնարհութիւն բերէ զունո|ղսն, կա և սպիտակ մէկ երեսն,
17. որ ասի նէրիժ. և ոչ զսա չէ | պարտ ունալ, ի տրտմութիւն պահէ զունողն
18. 19. և է կակուղ սակ|աւ մի և ոչ շատ։ | Ազվարդ քարն է բնութիւնն հով | ու չոր,
20. պակաս մի թոյլ է. գեղեցիկ գոյն է. երբ յոսկի դնեն, | ցանկալի է տեսողացն,
21. և ոչ փոփոխի իր գոյնն, և ոչ առաւել|ու և ոչ պակասէ. իր խասիաթն
22. է, որ աւկտէ աչից, երբ ընդ ծ|արոյր դնեն. և թէ յիրմէ դնեն ի վերայ
23. կրակին, նա ելանէ իր | բոցն լուրջ լեղու, և այն է իր փորձն ճանաչելոյն
24. 25. և խ|ասիաթն. զունողն ուրախ պահէ։ | Սև քարն լինի ի խութա երկիրն.
26. գոյնն խիստ սև և | չկա յինք մացառ. է զորկ և փայլուն շոյտ կտրի.
27. նոյնդ է և | տահնայձն. և երբ լոյսն պակսէ մարդոյ ի ծերութենէ և
217a 1. 2. | հայի հանապազ յինք, ուժուր է լոյսն, և հետ ծարոյրի յա|չսն դնէ ոք,
3. աւկտէ. և խստասիրտ մարդոյ, որ գազանաբա|րոյ լինի և ուննա ի մտանի
4. հահընդէ խիստ. և է ստո|յգ փորձով և գեղեցիկ։ Գաղաղն սպիտակ քար
5. 6. է և | բնութեամբ հով ու չոր. լինի ի Ամբրխնդա երկիրն. Եւ քար մի | այլ
7. կա, անունն ալուա, նման է ի գաղաղս. և այն աւկտէ անաս|նոց աչից, որ
8. սպիտակ լինի, ընկել ի ներքս. և ի ծառ, որ ակն լինի | դիպել ինա, կախեն,
9. աւկտէ, ի տուն և ի դուրս չար ակին աւկտէ, | և որ ի մտանի ակն դնէ
10. և հայի, աղէկ է. և թէ ի քացախ ձգէ, | որ մուխն ելանէ ի քացախէն,
11. աւկտէ այն քացախն թագաւորա|ցաւի և թառանջացաւի։ Մարխաշիտն
12. 13. քար է բազու|մ գոյներ՝ ոսկէգոյնք, պղնձագոյն, արծաթագոյն, երբ խա|ռնեն
14 յինք քպրիթ, նա աղտի յիրմէ ոսկին. և երբ զերկաթն | թաթխեն յիր
15. քերուքն և այնով մսեն հրահանք, աղնիւ և | լաւ լինի։ Գառնի քարն
16. է տաք ու չոր. գտանի յԱփրիկէ աշխարհն, ուր կարմիր քպրիթն ելանէ.
17. յիւրմէ լեսեն գ̅ գա|րեհատ և տան արծվեացն, աւկտէ և զդեղին ջուրն սրբէ
18. 19. և ող|ջ առնէ։ Երկաթախտ քարն լեսել և մորհամ շինել, լուրջ | ցամքեցնէ
20. զնասուրն և ողջացնէ. և ում աղիք թուլցել լինի, լեսէ | և տուր, պնտէ։
21. Պլաւր՝ լրջագոյն. ով պահէ ընդ ինք ակռային, ցաւն | կտրի։ Պլաւր սպիտակն,
22. որ զէտ, ապիկի, հալի, ով պահէ ընդ ինք, | գէշ երազ չտեսնու։ Պէսէդն
23. կարմիր ճնձանի տակ է. ով | պահէ ընդ ինքն, կրսի ցաւուն աւկտէ և այս
24. ահարութեան և վախելոյ։ Խանտումանտն գ̅ ազգ են. ա̅. զերկաթն քաշ
25. 26. է յինք | և ա̅. փախչի յերկթէն և ա̅. այլն սպիտակ է զէտ պլաւր. ի ծո|վն
27. լինի, և երբ եփեն, կակղնայ զէտ միս. աւկտէ թինաւոր|աց վիրի։ Եւ
Քրիստոսի փառք յաւիտեան։

XX.

(Vgl. Einl. Nr. 26.)

252b 1. 2. | Ի ժամանակս Տեառն մերոյ գտաւ ի Հրեայն է̅ հերձուածս, որ|պէս
3. ասէ Յովսէպոս. առաջին դպրացն աւրինականք, բ̅. ղևտ|ականք, որ ունին

զաւանդութիւն ծերոցն, գ. փարիսեցոցն, որ մկրտին յաճախ և հաւատան 252b 4.
առտեղաց և բախտից. բայց հաւատան յարութեան և խոստովանին հոգի 5.
և հրեշտակ և պահեն երկիցս ի շաբաթու զբ շաբաթ և զե շաբաթ, դ. 6.
Սադուկեցիքն, որք ոչ խոստովանին հոգի և հրեշտակ և յարութիւն և 7. 8.
առին զանուն և զուսումն ի Սադովկա քահանայէ, ե. | մկրտաւղքն, որք 9.
ասեն թէ ոչ կարէ մարդ ապրել, եթէ ոչ յամենայն աւուր մկրտի, զ. 10.
որք շնչաւոր ինչ ոչ ուտեն և զՄովսէս և զմարգարէս ոչ ընդունին և 11.
այլ գրեանս ունին փոխանակ նոցա, է. հրէութիւնն, որ ըզաւրութիւն գրոց 12.
ոչ իմանան, այլ ի գիրն հային և մի Աստուած, մի անձն դաւանեն ժ 13.
պահեն | զաւրէնսն: 14.

XXI.

(Vgl. Einl. Nr. 27)

Բան սրբոյն Գրիգորիսի նազիանզացւոյ: 255a 1.

Ո՜վ ի՞նչ լոյս և լոյս, զի՞նչ լոյս և անլոյս. զի՞նչ դարձեալ | խաւար 2.
և խաւար, զի՞նչ խաւար և անխաւար. իմաստութիւն և | գործ, տեսու- 4.
թիւն առանց կրթութեան. մարմին և թմբրութիւն. եղեւլոց իրացս գիտու- 5.
թիւն և առանց բայի: Ո՜վ ի՞նչ երկիղ յերկիղ և | զի՞նչ առանց երկիղի 6.
յաներկիղ: Ո՜վ ի՞նչ երկչոտութիւն անպատուեալ և զի՞նչ ի միջնոցին 7.
երկիղ գովեալ: | Խոնարհ ենթակայ ի հեղ գործաւնեա. չար բարի խաւ- 8.
սել | ոչ կարէ. յերվեստ իմա էպեր պղտոր է և ոչ իմաստուն. պատահելոյն 9. 10.
հանդէպ անգործ. և զընդդէմն ի բնութիւն եղեռնագործին պատշաճի ուշիմ 11.
և ստէպ գալ վկայք սոցին: Դուք էք լոյս աշխարհի. խաւար և լոյս 12.
կերպարանի. եթէ լոյսդ, որ առ քեզ է | խաւար է, խաւարն ո՞րքան. ժողովուրդն, 13.
որ նստէր ի խաւարի, տեսեն լոյս մեծ. մեղաւոր եմ, ի բաց գնայ յինէն. և 14.
ժողովեցին զկարի բարի յամանս և զխոտանն ոչ կալեալ զնա խեղդեր, 15.
զհարոյրըն պահանջել. մեղայ, զի մատնեցի. և ելեալ, ելաց | դառնապէս: 16. 17.

Նոյն սրբոյն Գրիգորի:

Տեսակք իմաստից գիտութեան՝ թէ յորքանըս բաժանին մախունք 18. 19.
կերպարանի խոհական գովելեացն և պարսաւելեացն | ի քառեակըս յայսոսիկ 20.
նշանակեալ տառ. քանզի են ոմանք կատարեալք, որ գիտեն յանձինս 21.
իւրեանց զինքեանց՝ թէ գիտեն | և գիտեն ճշմարտիւ, և զի գիտեն, վասն 22.
այնորիկ գիտեն՝ թէ ոչ | գիտեն. և արդ այս է գովելի կատարեալ գիտու- 23.
թիւնն: | Իսկ այլ ոմանք իցեն, որ գիտեն՝ թէ գիտեն և զի գիտեն 24.

255a 25. 26. զորըս | գիտեն. այս մասն է գոլով միջնաշաւիղ գովելեացն և պարս|աւե-
27. լեացն: | Իսկ դարձեալ այլք ոմանք իցեն, զի ոչ գիտեն և գիտեն զի ոչ
255b 1. 2. | գիտեն և զի ոչ գիտեն, վասն այնորիկ գիտեն՝ թէ ոչ գիտեն, զի | գիտեն
3. թէ ոչ գիտեն. նոյնպէս և այս արտաքոյ աղարտելոյ է, | զի ծանեաւ զիւրն
4. ըզգիտութիւն հաւաստեաւ: | Իսկ այլք ոմանք իցեն դարձեալ, որք ոչ
5. գիտեն և ինքեանք գիտ|են՝ թէ գիտեն և ոչ գիտեն. և զի ոչ գիտեն,
6. վասն այնորիկ գիտեն՝ | թէ գիտեն. զի ոչ գիտեն. այս կարի չար պարսաւանաց
7. 8. արժանաւո|ր է. յայսոսիկ բաժանին գիտութիւնք մարդկան: | (Բ)անք
9 ըղձականք մըտաց ահա ապաշաւ սրտի անկատար մնա|ցեալ ի ժամու, վասն
10. 11. որոյ այրեմ խորովեալ և ոչ թուլանիմ, | ի կատարեալ | գանձու
12. իմաստութեան ոչինչ զուգան ընաւ յէից, վասն զի | բաժանի ի մասունս
13. յեղանակեալ, է որ՝ յաղագս Աստուծոյ և կամ վա|սն բնութեան առ ընտանիս,
14. 15. այլ և սակս կրից առ վշտացե|ալս. | դարձեալ և յաղագս մարդկանոյս
16. փոխադարձ բարեաց, | իսկ ներ հակն ընդդէմ նորին ի կամաց և յակամայ
17. 18. և հաւա|սարս. կամայն դարձեալ յայլասեռ վասն փառաց առ | գովիչս
19. և ցանկութիւն առ ստորակայս և ագահութեան, ակն|կալութիւն առաւե-
20. լագունին. նա և ակամայն իղձ՝ որ է բնու|թեանն յանիրաւաց և սղա-
21. լանաց անձին և տուգանս և | դրաւումն յերաշխիս և որ ի կարգս մեն,
22. այլ և հաւասարն կրկ|ին ըստ միջակութեան կամայի և ակամայի, որ սակս
23. 24. ապագայ|ից տուժիցն երկիւղի և որ ի լրումն ըղձից. իսկ բարոյ էին | փոփո-
25. խումն յանբարիս՝ մահ, ապականութիւն, այլայլութիւն, քա|կտումն, խզումն
և որ նման սոցին:

26. 27. | Բայց դու իմայ, պատանի և համբակ պատուական ինձ քա|ն զբնաւս,
256a 1. ծանիր զամենայն առաքինութիւն. երկուց չարաց | միջակ է յաւէտ գերա-
2. զանցութեանն ի պակասութեան և կամ զյա|րագիտութիւն իմաստնոյն
3. խառնել ընդ պարզամտութիւն կենդա|նոյն, քանզի աւշինդր բնաւին
4. դառնագոյն իսկ մեղու խառնեա|լ է ամոքիչ. որ զառիվեր սկըսողացն ելիւք
5. ոմամբք է զանազա|նեալ՝ ոչ ի կատարն գնել զեմն, զի մի միշտ ի խոնարհ
6. 7. կայցէ. | ապա թէ այս բարի է, թէթև սկի ընթանալ զի հասանիցէ ինձ. |
8. թուի թէ ըստ բանականի և տմելոյդ ի վերուստ կարող էք իմանալ | և
զմեզ յիշել ի բարին:

XXII.

(Vgl. Einl. Nr. 28.)

256a 9. Պնէփաւ-Բէան յաղագս կշռոց:

10. 11. | Տաղանդն ինն հազար դահեկան է և ըստ Եբրայեցուցըն | նաքարակիտ
12. կոչի. և կշիռ նորա է ճիւ լիտր. իսկ կէնդ|ինարն ճ լիտր է, որ լինի ամ

դահեկան. Նոմիզմատայ և Նոմիսկայ ա դրամ կշէռ, դրաքմէն ա դրամ սկիզն ը 13.
դրաքմէն. | սատերն դ, դրաքմէ դ խերառք են. դահեկան է իդ խերմա. 14. 15.
սիմէսն դ դրամ ունի. խերատ ժգ և գարեհատս իր. | տրմէսն երկրորդ դ 16.
դահեկան է. ունի խերատս ը գարիս. | Հր դահեկանն ուչիր խերատ ունի. 17.
տաղանդ[1]) և մնամ[2]) քանքարն. | մնոսն, թէպէտ և իդեղնաւպ է, սակայն հինգ 18.
ամ կոչի. | իղէսն, թէպէտ և սարգորիգոն է, սակայն ը ամ կոչի. կաղանդն 19.
լ ամսամուտ կոչի. կաղանդիկոնն նախասկզբնակ տարեացն.[3]) | յոբելեանն 20. 21.
ծ ամ է, որով Հրեայք վարին. ընդիքտիոնն ժե | ամ է, որով Հոռոմք 22.
վարին. բէսէքստոն ողոմպիայ նահանջ մի են: 23.

XXIII.

(Vgl. Einl. Nr. 30).

Գետք մեծամեծք և անուանիք ի: 256a 26.

| Ինդոս, որ է Փիսոն. Նեղոս, որ է Գեհոն. Դկղաթ. Եփրատ, 27.
| որ է Բարածանի. Յորդանան. Կիփրիսուս. Տանաւիս. Մեհնոս. 256a 1. 2.
Եղիմանթոս. Հեղիս Սարպաս. Թեմուդոն. Երասխ. | Կարկիս. Բոլբէս- 3
թէնէս. Եղիփոս. Տաւրոս. Եւրատոս. Մէանդրոս. Երմիս. Սաքրոս. 4.
Պիւրամոս. Բէաւս. Եբրոն. Սագախրիս. Բեղոսս. Գէտէնիոս: 5.

Lesarten der Hschr. 102 Bl. 366 (aus d. Jahr 971).

256a 26 են քառասուն. — 27 փիսոնն. Նիղոս. Գեհոնն. Դկղաթ. 256b 1 Սրածանի. Յովրդանան. Կէփ .... Տանայիս. Մէնոս. 2 Հաղիս. Սորպիս. Թերմոդոն. 3 Կուրգեպ. Բոլրսթենէս. Սգիփոս. Եւրոտոս. Մեանդրոս. Երմոս. 4 Բղոս. Սանգարիս. 5 Դեղոսս. Պատէնէոս. dann folgt: Եւենոս, Եպարգիոս կահիւսոս Սիմոիս Սկամանդրոս ստիմոն Պարթենիոս Իսարոս Աքէնոս Բեւաէս Բողանոս Երեգանոս Թիբրիս, որ այժմ անուանեալ կոչի Տեբերիոս. ընդ ամենայն ի.

XXIV.

(Vgl. Einl. Nr. 32).

Սաւն խաւբն հրաշէցն որք են այսոքիկ: 269b 24.

ա. 25.

Յիւեթիոն Եղիապաւլիս, որ է երեք քարն Պաղպաքոյ:

---

[1]) Die Hdschr. hat տաղան.
[2]) Die Hdschr. hat մնաց.
[3]) Die Hdschr. hat տարցն.

Բ.

Կապիտաւլիոն Առոմիս, որ էր տաճար ի Հռոմ, յորս յարկին էին [270a] անդրիք խուժանաուն և երկուք, զանկակ ի ձեռն և ազոխուք խուժանաուն և երկու, որք, ըստ ազգաց իւրաքանչիւր շարժելոյ ի պատերազմ ընդ նոսա, յառաջագոյն նշանակէին գոչելով | կամ զանկակ արկանելով. որք հնսեալ կործանեցան ի կարգալ զխթուխթ առաքելոյն. և վասն զի խանկարեցան զարմանքն այն | ամենայն, յետոյ ի տեղի նորա կանգնեցին զաւագ եկեղեցին | Կոստանդինուպաւլսի:

Գ.

| Թէատրոնն Հերակլեա, որ է տեսարան շինեալ ի վերայ անդրիոյ միոյ, որ տանի իդ մորդ յՀերակլեայ քաղաքի ի Թրիակ:

Դ.

Բելեռաքանդիս և Զմիւռնիայ, որ է այր հեծեալ ի ձիս և ի նիկա-կին ցցեալ, գունդ կապարեա և վերայ գ գլխի ասխծուն | ոչ ոք հասանելով. և է սա ի Զմիւռնիայ քաղաքի:

Ե.

Յունիայ նաւ ոսկի և զիկոս, որ է տաճար ի մեծամեծ քարանց | ի Կիզիկոն քաղաքի ի Բիւթանիայ:

Զ.

Պալսաւդ, որ է անդրի ի կզ կանգնոյ յԱւգոս կղզոյ:

Է.

Փառոս ի յԱղեքսանդրիա, որ է սիւն ը վտաւանեաւ շինեալ ի վերայ ապիկէ կրիայից ի ծովեզրին Աղեքսանդր, և փոխանակ ապարանից Կարուգոդոնոսորա եղեալ, տարաւ Կոնէոս | Հոռմայեցւոց թագաւորն զկապիտաղիոն կաղմեաց Տարկենիոս Աուպերբոս եգիտ բանդս, կապանս, շղթայս և պղնձակաստս և դարբինս: Յամս Դարեհի Աերքսիա Փարք սկիզբն ակարին պաշտելոյ զհուր, որ ըերաւ յՀրուսաղէմ ի բակերացիս և ամթակթան անկաւ ցի և անուն մոցինաթոյ Աշտապեա կոչեցաւ:

XXV.

(Vgl Einl. Nr. 33)

Սահմանք մասանց պէսպէս շարժմանց և կրից: 271a 1.
| Բնութիւն է սկիզբն շարժման և դադարման: Երկեղ է ակն|- 2. 3.
կալութիւն չարի: Յանկութիւն է անխափան ներգործութիւն բ|նական 4.
ունակութեան: Արտմութիւն է եռեալ շուրջ զսրտին ա|րեան: Խարէու- 5.
թիւն է ընդդիմակ ճշմարտութեան: Ամբար|հաւաճութիւն է պատճառք 6.
բարոյ ոչ էի. հպարտութիւն է հա|ճութիւն իւր միայնոյ: Բարի է, որում 7.
ամենեքեան ցանկան: | Չար է, յորմէ ամենից է փախչելի: Մեծանձնութիւն 8.
է նմա|նաբար բերել զպատահումն վատ և լաւ: Բարեբախտութիւն է | 9. 10.
բարիոք վրճարիլն յելս կենաց: Բարի թէ յոգւոյ է խնդու|թիւն առնէ, 11.
թէ մաւտ է յոյս, թէ հեռի դժուարահաւատու|թիւն, թէ ևս հեռի 12.
անհաւատութիւն: Չար, թէ յոգւոյն է, | տրտմութիւն առնէ, թէ հեռի 13.
երկեղ. թէ ևս հեռի քաջալերու|թիւն կամ արհամարհութիւն: Խնդութիւն 14.
և յոյս բարէյուսու|թիւն առնէ. յոյս և դժուարահաւատութիւն կեղծաւո- 15.
րութիւն. | երկեղ և տրտմութիւն տարակուսանք. երկեղ և քաջալե- 16.
րու|թիւն վստահութիւն և համարձակութիւն: Արդարութիւն է | հաւասա- 17. 18.
րաբաշխութիւն և կրկին է. է որ ըստ հաւասարութիւն | իրի, և է որ ըստ 19.
դիմաց: Անիրաւութիւն է անհաւասարութեան | բաշխողութիւն: Սէր է 20.
բարէկրութիւն, ի փոխարկութիւն ա|նմառաց գոլով: Բարէմտութիւն է 21.
կամքառաքինեաց, ոչ յա|ղագս իւր, այլ սիրելոյն գ̅ սկիզբն ունի[1]), և ումն 22.
զպէտսն և | ումն զցանկութիւնն, և ումն զլաւութիւնն, զի սիրելիք կամ 23.
վասն | պիտոյից են կամ վասն ցանկութեան կամ վասն լաւին. բնութիւն 24.
է, | որ փոխանակ սեռի և տեսակի ասի, զի բնութիւն մարդոյ տեսակն|իւր 25. 26.
է. և բնութիւնն արարչական կոչեցաւ, որպէս յարմարիչ | նիւթոյ, սկիզբն 271b 1.
շարժման և դադարման, որպէս ի ձուն շարժէ | զտեսակ ձագուն և դադարէ 2.
յետ կերպացնելոյն: | Մարդ է կենդանի բանաւոր, մահկանացու, մտաց և 3.
մակացու|թեան ընդունակ: Անասուն է շնչաւոր զգայական: | Բոյս է 4. 5.
շնչական անզգայուն: Անուն է ձայն արարողի | կամ կրաւղի. որպէս 6.
դատաւոր և դատեցեալ: Բան է | լման խորհրդոյ յայտնական: Բայ է 7.
ձայն, գրոյ նշանակ, շա|ղկապէ ձայն՝ դասու նշանակ: Ձայն է վիրաւո- 8.
րութիւն | աւդոյ: Գիր է յաւդաւոր ձայնի մասն: Իմացական է, | որ ի 9. 10.
մտաց իմացեալ լինի: Մակացութիւն է ուղեղ թուեցու|մն կապեալ 11.
պատճառաւ: Մոռացումն է խաւար հոգւոյ: | Յիշումն է փրկութիւն ի 12.
սգայութեան: Զգայութիւն է ախտ ան|ձին ի ձեռն մարմնոյ: Տարակոյս 13.
է սաստկութիւն հակառա|կաց: Դատումն է հաւաքումն հասարակ մտածու- 14.
թեան: | Կարևոր է բառնալ զկարիսն: Անկարևոր է, որ ոչ է հա|րկաւոր: 15. 16.
Խաւտ է կարծիք ուժգնակի: Ստարասութիւն է | դրութիւն իրաց: 17.
Բացասութիւն է բառնալն զեդեալն: | Ապացոյց է բան ցուցող առաջնոյն: 18.

[1]) Die Hdschr. hat և ումն գ̅ սկիզբն ունի.

19. Հաւանութիւն է ընդա|րձակութիւն ոգւոյ: Անհաւանութիւն է նեղութիւն
20. մտաց: | Վստահութիւն է արիութիւն հեզոց: Հոգի է էութիւն
21 ինքնակա|տար, անմարմին: Միտք է ակն հոգւոյ իմանալի: Մարմին
22. 23. է | ընդարմացուցիչ անձինն: Աշխարհ է աշխար[1] և սուգ | լալեաց:
24. Երկիր է զարհուրումն և երկեղ հոգւոյ: | Երկին է կայական մարմին
25. մշտաշարժ: Ծով է ծաւալեալ | ծփումն յարակիր: Մահ է որոշումն
26. հոգւոյ ի մարմնոյ: | Յարութիւն է հաւատոյ ծանուցութիւն: Կեանք է
27. պատկեր | անեղական էին: Նորոգումն է արծածումն հնացելոյն:

XXVI.

(Vgl. Einl. Nr. 34.)

273a 1. 2 | Երկոտասան առաքելոցն անուանքն յաւետարանէն յայտնի են, | զի
3. տսեն թէ երկոտասան անուանքս այս են. Պետրոս և Անդրէաս, Յակոբոս
4. և Յոհաննէս, Փիլիպոս և Թովմաս, Բարթողոմէոս և Մատթէոս, Յա-
5. կոբոս Աղփեա և Թադէոս, Սիմոն | և Մատաթիա:
6. 7. | Իսկ [եւ]թանասուն և երկու առաքելոցն անուանքն յաւետարանին
8. ոչ յիշին, բայց ի պատմութեանց գտեալ եղաք զանուանս | նոցա: Առաջինն
9. Ադդէ, որ կատարեցաւ յՍեփիհա: Ախէ, որ կատարեցաւ ի Սիրինոսէ
10. Աբգարու որդոյն: | Անանիա, զոր Փուլ զաւրավարն եսպան ի Բաբիլն.
11. սա զՊաւղոս մկրտեաց: Ղազար, զոր յարոյց Տէր ի Կիպրոս կատարեցաւ:
12. 13. | Մելեաւ, որ ի Սիդոն ծովակուլ եղև: Կեփաս ի Փշիղար մեռաւ:
14. Բառնաբաս ի Սամոս մեռաւ: Յովսէփ որ զՏէրն թաղեաց, ի տան իւրում
15. մեռաւ: Նիկոդիմոս յԵրուսաղէմ կատարեցաւ: | Նաթանայէլ քար-
16. կոծեցին ի լեառն Խաւանու: Յուստոս ի | Փիլիպպեայ Կեսարիայն
17. կատարեցաւ: Շիղայ ի Փիլիպուպաւլիս կատարեցաւ: Յուդայ Յակոբեան
18. ի Բելուդ կատարեցաւ, ըստ | այլոց՝ էթէ յՍրմի քաղաք Հայոց: Յուդայ,
19. Շապիու որդի, ի Խվլաթ կատարեցաւ: Մարկոս, որ կոչեցաւ Յոհաննէս,
20. յԱղեպու կատարեցաւ: | Ռուֆոս ի Մելտենի կատարեցաւ: Նիկէ ի
21. Պտունի կատարեցաւ: | Յասոն գազանք կերան ի Պողոմպոս: Մանիլ
22. այրեցաւ յԱքքա: | Ռուփոս ի Տլուք սպանաւ: Աղեքսանդրոս ընգեցաւ
23. | ի վէհ յԵրակլեայ: Սիմոն Կիւրենացի ի Բաքիուս կատարեցաւ սրով:
24. 25. | Ղինոս ի ձիոց կոխեցաւ: Ովսէս և Յակոբ եղբարք քարկոծեցան ի
26. Սպարտա: Թէոդորոս ի Լաւոդիկեա հրով կատարեցաւ: | Գեստորիոս ի
27. Բալու կատարեցաւ: Ավղիոն և Մամոոն | ի Բուշացւոց երկիրն կատարեցան:
273b 1. Յոնիաս ի Սամոս կատարեցաւ: | Տիտոս ի Պաղբիտի կատարեցաւ: Պատրոբաս
2. ի Բագկեդոն կատարեցաւ: | Յասոն Կրիտէ ի Խուզիա կատարեցաւ:

---

[1] Die Hdschr. hat աշխարհ.

Երմեայ հովուն յԱնտիոք Պիսիդեա կատարեցաւ։ Միւս Կիրակոս ի 3.
Կեսարիա կատարեցաւ։ | Խրիսիմոս ի Բղնունիս, Նարկեսոս ի Լատիկն 4.
կատարեցաւ։ | Արսլոս ի Կեսարիայ կատարեցաւ։ Տամու ի Սիկիլիա 5.
հրով կատարեցաւ։ Տիմոթ յԵփեսոս մեռաւ։ Մարկոս աւետարանիչն 6. 7.
յԱղեքսանդրիայ կատարեցաւ սրով ի Խրոմոսէ։ | Եփրեմոս ի Սպյշաւ 8.
կատարեցաւ։ Նիկկիտոս ի Տիբերիայ սղոցեցաւ։ Բոդոս և Գինոս ի 9.
յԱքայիայ սպանվան։ | Յոհաննէս և Թէոդու ի Բալքա գաղանաց արկան։ 10.
| Ստեփանոս յԵրուսաղէմ քարկոծեցաւ։ Նիկիէս սպանաւ յեկեղեցին 11. 12.
ի Խիսոնայ։ Մարտէլոս ի Պալնամոտոս կատարեցաւ։ | Լիասաւն ի 13.
Պամփիսկա Զաքարիայ այրւոյն որդի քարկոծեցաւ ի ∸ուրինայ. և այլ 14.
Զաքարիայ ընդ նմա։ Եւ բ. Զակբէ | յանապատն կատարեցաւ։ Բեղումպոս 15.
և Ստեփանէ և Սուքիի ի Տաբարիա ի բանդի մեռան։ Եպենտիոյ ի 16.
Գանկրիայ այրեցաւ ի դատաւորէն։ Թէոկրիտոս ի Պէլիսորեկրախա կատա- 17. 18.
րեցաւ։ Անանիայ և Սիմէոն ի Բիւզանդիա | սրով կատարեցան յեպարքոսէն։ 19.

| Այսոքիկ թիւք պատուեալք, յորովայնէ ընդրեալք | և յառաջ քան 20. 21.
զլինելն աշխարհի նկատեալք կազմեցան, բազկաւք Բանին և եղան հիմունք 22.
եկեղեցոյ, և սրբաւք սկսաւ հաւատն, որ է կաթողիկէ եկեղեցի և բնակարան 23.
փառացն Տեառն, խաչն աստեղաւք բացափայլեալ ի փառս երկնաւոր 24.
փեսային։ | Եւ է տաւն հբ առաքելոցն յամսեանն հոկտեմբրի բ և յապրիլի 25.
| ի. թ ի փառս Քրիստոսի. և նմա փառք յաւիտեան։ 26.

XXVII.

(Vgl. Einl. Nr. 35).

Յաղագս ԲԺ այլ յառաքելոցն անուանեցեալ էին և կամ այլ ոչ։ 274a 1.

Պետրոս և անուն կնոջ իւրոյ Պուզիա, և որդիք Յովէդ և Յովնան | 2. 3.
և դուստր մի Սոփիա։ Յոկոբոս և Յոհաննէս կոյսք։ | Անդրէաս և 4.
անուն կնոջ նորա Անատալի և դուստր մի Մարիա։ Պաւղոս և անուն 5.
կնոջ նորա Մարիգուն և որդիք նորա Սաւուղ և Եւտիքիկոս։ Փիլիպպոս 6.
և անուն կնոջ նորա Թեոկտի և որդի նորա Թեոփիլէ։ Թովմաս կոյս 7.
էր։ Բարթողիմէոս և կին նորա Թէովդոսիա և որդի նորա Բարտէմիոս։ 8.
| Մատթէոս և կին նորա Կոստիանէ և որդի մի Մատաթիա։ | Յակովբոս 9. 10.
կոյս էր։ Սիմոն և կին նորա Մարի և որդի մի | Անեգի։ Յուդա Յա- 11.
կովբեան և կին նորա Թէովպիսոն և | որդի մի Կալիստրատոս։ 12.

XXVIII.

(Vgl. Einl. Nr. 36).

274a 13. Յաղագս աւետարանացն գրութեան :

14. Մատթէոս, աւետարանիչ ի կողմանէ փրկչին, երթեալ զհետ Քրի-
15. ստոսի, | ականատես եղեալ սքանչելեացն Տեառն և վարդապետութեանն,
16. յետ ութն | ամի համբառնալոյ Տեառն մերոյ և փրկչի գրէ զաւետարանն
17. յԱնտի|ոք քաղաքի, հեբրայեցի բարբառով, որ բաւանդակեալ ունի
18. յինք|եան թիւս ճծէ և աւետարանս գլխաւորս կզ, տունս տո:

19. 20. |Մարկոս աւետարանիչ աշակերտ Պետրոսի առաքելոյ. հրամա|նաւ նորա
21. գրեաց զաւետարանն յԱղեքսանդրիա քաղաքի, յետ եժան | ամի վերանալոյ
22. փրկչին[1] մերոյ, և գրեաց եբրայեցի բարբառով, | որ բաւանդակէ յինքեան
23. թիւս մլբ, աւետարանս գլխաւորս ծբ |, տունս ռռ:

24. Ղուկաս աւետարանիչ աշակերտեալ Պաւղոսի | առաքելոյ ի Հռոմ
25. քաղաքի, յետ Ի ամի համբառնալ ոյ Տեառն յերկի|նս, գրեաց զաւետարանն
26. հռովմայեցւոց բարբառով, որ բաւա|նդակէ յինքեան թիւս յխբ, աւետարանս
27. գլխաւորս հբ, տու|նս սպ:

274b 1. Յոհաննէս աւետարանիչ ականատես եղեալ սքա|նչելեաց փրկչին և
2. վարդապետութեան, յետ ծբ ամի վերանալոյ | փրկչին մերոյ, գրեաց
3. զաւետարանն յԵփեսոս քաղաքի յունա|կան բարբառով, որ բաւանդակէ
4. յինքեան թիւս մլբ, աւետա|րանս գլխաւորս այ:

XXIX.

(Vgl. Einl. Nr. 37).

274b 5. 6. Կարգաւորութիւն ցուցմանց առընթերութեանցն ցուցակիս : | Եթէ ո՞վ ոք կամ
7. յո՞րում ժամանակս հայրապետացն են որոշեալ ըստ կարգի առընթերութեանցն ցուցակիս, և
8. 9. Եթէ ո՞վ ոք էին | ի Հայաստան աշխարհս և ո՞րոց հրամանաւ կամ կարգաւ փոխեցին :

10. Եբանելոյն Մովսէսի Խորենացոյ թարգմանչի, որ է | գրիչ սրբոյն
11. Սահակա հայրապետին Հայոց, որդւոյ սրբոյն Ներսեսի: Յետ ճժա ամի
12. սրբոյն Գրիգորի եղև սկիզբն թարգմանութեան ի հայերէն լեզուս. յերկրորդ
13 ամի թագաւորութեանն | Վռամշապհոյ առաքէ սուրբն Սահակ ի Նանձիանձու
14. 15. քաղաքն | և նա բերել զսերմնաւրհնէքդ գկալի և զհնձանի, զոր արա|րեալ
16. էր ի Ե ամի հայրապետութեան իւրոյ սրբոյն Գրիգորի աստուածա|բանի:
17. Իսկ կանոն ջրաւրհնէիցն սրբոյն Բարսղի է ա|րարեալ եպիսկոպոսապետին
18. Կեսարու Կապադովկեցւոց, | յ Է ամի հայրապետութեան իւրոյ յԵրուսաղէմ.
19. զի անդ հանդիպեցաւ | և Խոսրով թարգմանիչն իբեր ի Հայս, որ երթեալ
20. 21. էր յԵրուսաղէմ հ|րամանաւ սրբոյն Սահակա: Իսկ զապաշխարողն կարգ|եալ
22. և դարձեալ ի մեծի հինգշաբաթոջն արձակեալ՝ սրբոյն | Կիւրղի է արարեալ

---

[1]) Die Hschr. hat փրկիչն.

ի ա ամի հայրապետութեան իւրոյ ի դուռն | սրբոյն Սիոնի յաւուր, յորում 23.
ընծայեցուցանէր զՆդովմայեցիսն յԱստուած. և Արջեան և Կորիւն 24.
թարգմանիչքն բերին ի Հայս: | Իսկ զկարգս մայր աւրհնէիցն սրբոյն 25.
Կիպրիանոսի է արարեալ, որ և զՅուստինէ սուրբ կոյս մայր արար 26.
կանանց հաւատաւորաց: Իսկ զաւնագապս առնելոյ, որ հոգէհանգիստ ասի, 27.
և | վասն քահանայաթաղից, որ է ժը աւետարան, զոր արարեալ է Երանելւոյն 275a 1. 2.
Եփրեմի Խորին Ասորոյ ի Նիկոմիտացւոց քաղաքին յը ամի հայրապետութեան 3.
իւրոյ. և Ղազար թարքմանիչն եբեր ի Հայս ի ժգ ամի | թարգմանու- 4.
թեան սրբոյն Սահակայ Պարթևի առն Աստուծոյ, որ էր նախանձախնդիր 5.
կարգաց եկեղեցւոյ, որ և Ժ թիւ էր ի սրբոյն Գրիգորէ, որ էր յետ | 6.
ճժա ամի անցանելոյ, յորժամ այս ամենայն հաստատեալ նորոգեցան
հրամանաւ սրբոյն Սահակայ, ձեռամբ իմով Մովսէսի գրչի Սահակայ | 7. 8.
Պարթևի ի փառս Աստուծոյ: Իսկ վասն Տեառնականի և աղօրհնէիցն
սրբոյն Յուստոսի է արարեալ, որ չորրորդ եպիսկոպոս էր Երուսաղէմի 9.
յառաքելոյն Յակոբայ: | Ի յերկրորդ ամին (dann in ամէն geändert) սրբոյն 10.
Սահակայ մինչև ի ժգ ամն նորա կատարեցան ի | փառս Աստուծոյ: Իսկ 11.
զաքեմարկեստ Թէոդորոսի եպիսկոպոսի Միգա|րէ Պանփիւլացւոց քաղաքին 12.
արարեալ է ի ա ամի իւրոյ հրամա|նաւ մեծին Անտոնի և ք. թեբայեցւոցն 13.
սուրբ հօրն Անտոնի և գ Մկիւթա|ցւոց լերինն: Իսկ վասն գրակարդացի 14.
և նկարելոյ եկեղեցւոյ, յետոյ օրհ|նութիւն և դուռն յետոյ դնելոյ և վասն 15.
որ զնշխարսն ի հանգիստ փոխեն՝ այս | ամենայն յիշատակ է մեզ ի սրբոյն 16.
Գրիգորէ մերոյ լուսաւորչէն: Իսկ վասն | քահանայօրհնէիցն սրբոյն 17.
Սահակայ է արարեալ յառաջին ամի եպիս|կոպոսութեան իւրում. ի Նա- 18.
ւասարդի ամսոյ, որ օր մի էր և յիշատակ սրբոյ | Կարապետին, արար 19.
զքահանայօրհնէքդ և զքահանայթաղէքդ, որ | ունի Է աւետարան, և 20.
զաշխարհականի թաղումնդ ի յԱյրարատ գա|ւառի, ի Վաղարշապատ 21.
քաղաքի, ի վկայարանի սրբոյն Հռիփսիմէի, յետ | ճժա ամի սրբոյն 22.
Գրիգորի, զի մինչև ցայն հնումն վարէին. արար սա | և զգիշերոյն քարոզն 23.
և զնոցունց զչորս աղօթսն, որ են այսոքիկ. Վասն | ի վերուստ, Վասն ի 24.
գիշերի, Վասն ուղղելոյ, Վասն գտանելոյ, առաջին կանոնին աղօթք՝ Տէր տու- 25.
ընջեան, փոխն՝ Օրեզ որ յամենայնի, երկրորդին՝ ի գիշե|րի և ի տու[նջեան]. 26.
փոխ՝ հովիւ քաջ, երրորդին՝ Տէր երկնի և երկրի, փոխ՝ | Քում ամենազօր, 27.
չորրորդին՝ Գոհանամք, փոխ՝ Կենդանարար զօրու[թիւն]: | Իսկ վասն հիմնար- 28.
կութեան սրբոյ տաճարիդ, ժամահար օրհնելոյ, սկիհ և | մաղզմայ և գիրք և 29.
կնունք առնելոյ և խաչ օրհնելոյ և պսակ օրհ|նելոյ և զքառասնորդացն զ ժամե- 275b 1.
րոյն քարոզն և զաղօթսն Յով|հաննու Մանդակոյննոյնէ արարեալ, որ չորեք- 2.
տասնեան թիւ էր ի սրբոյն | Գրիգորէ: Այքան է, եղբայր գիտնական. յորժամ 3.
կամիցիս քերել ցու|ցակ զՄաշտոցին, զքերեալսդ նախ գծեսցես: Եւ 4.
Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, որ է | օրհնեալ յաւիտեանս. Ամէն: 5.

(Nonnos.)

Die Scholien zu fünf Reden des Gregor von Nazianz.

Herausgegeben

von

Agop Manandian.

Die mythologischen Erklärungen zu vier Reden des Gregor von Nazianz werden bekanntlich einem gewissen Abte Nonnos zugeschrieben. Sie sollen zu Anfang des VI. Jahrhunderts entstanden sein. (Vergl. Edwin Patzig, De nonnianis in IV. orationes Gregorii Nazianzeni commentariis. Leipzig. 1890; K. Krumbacher. Gesch. der byzan. Lit. Zw. Aufl. 1897, p. 137 und 680).

Diese Scholien besitzen wir in einer altarmenischen Uebersetzung, nicht aber zu vier, wie im Griechischen, sondern zu fünf Reden: 1. Ueber die Epiphanie des Herrn, 2. Ueber Basilius von Caesarea, 3 u. 4 An den König Julian (die zwei Strafreden), 5. Auf den Bischof und Märtyrer Cyprianus.

Der altarmenische Text von Nonnos war bis jetzt noch nicht ediert. In der Bibliothek der alten armenischen Uebersetzungen von Pt. G. Zarbanalian, Venedig, 1889 (neuarmenisch) S. 634 folg. sind zwei Venezianer Handschriften der Scholien erwähnt, von welchen die ältere aus dem Jahre ոծէ (= 1208) stammt. Auf ein handschriftliches Sammelwerk der Ejmiaciner Bibliothek mit den Scholien (aus dem Jahre 1223) hat mich Galust Ter-Mkrtschian aufmerksam gemacht (Hdschr. N. 2093 = Մայր ցուցակ Nr. 2050). Bald darauf wurde von mir in dem Ejmiaciner Sammelwerk N. 1775 (Մայր ցուցակ N. 1733) ganz zufällig noch eine zweite Handschrift von Nonnos entdeckt, die an Korrektheit des Textes alle bekannten übertrifft. Dieselbe ist in alter Transitions-Rundschrift geschrieben, so dass ich die Zeit ihrer Abfassung ungefähr ins XIII. Jahrhundert setze.

In dem Ejmiaciner Մայր ցուցակ (Karenian, erschienen 1863 in Tiflis) enthält das aus Versehen als ‚laconische Geschichte‘ angeführte

Werk[1]) dreissig Kapitel (ա̅—լ̅) ‚mythologischer Geschichten‘, welche aus verschiedenen Teilen der Scholien von einem unbekannten Schreiber *Hovsēpʿ* zusammengestellt sind (Hschr. N. 1808 = Մայր ցուցակ N. 1765, aus dem Jahre ռճլթ = 1690). Ausserdem liegt uns eine zusammenfassende Kompilation der Scholien, wie P. J. Daschian richtig vermutet hat, im „Liber Causarum“ vor (Vgl. P. J. Daschian. Cat. der arm. Hschr. in der Mech.-Bibl. zu Wien, 1895 S. 225—229).

Für unsre Ausgabe haben wir den ausführlichen Text der zwei genannten Ejmiaciner Handschriften benutzt und bei unverständlichen Stellen auch die Auszüge des Hovsēpʿ und „Liber Causarum“ möglichst berücksichtigt.

Ueber den Autor der Scholien giebt uns der Schreiber Hovsēpʿ in der Nachschrift zu den Auszügen ein Zeugnis, und zwar nennt er als Verfasser den armenischen Philosophen David Anhałtʿ: «Զայս քանի մի առաջնոց հեթանոսաց առասպելական պատմութ̅է, զոր արարեալ է դաւիթ յանյաղթ փիլիսոփայի և ես պիտ՞կ և վրիպակ յովսէփս զկնտա-նացուն ընտրեցի և ծրեալ եդի ի վերջ գրգիս...» (N. 1808 = Մայր ցուցակ N. 1765, Bl. 340b). Die Hschr. N. 1775, die ausser Nonnos (Bl. 2a—Bl. 108a) noch Bruchstücke aus Hesychius Miles. (Urgeschichte Konstantinopels, Bl. 108b – 117b), aus Eusebius von Caes. (Bl. 117b bis 127a) und dem „Liber Causarum“ enthält, weist eine Nachschrift auf, die sich wahrscheinlich auf den wesentlichen Teil des Sammelwerks, die Scholien, bezieht und gleichfalls David Anhałtʿ für den Verfasser der „Mythologie der auswärtigen Philosophen“ erklärt. Diese später von einer anderen Hand geschriebene Nachschrift lautet so: «Գ·իրքս իմաստասիրաց արտաքնոց առասպելաբանութ̅են արարեալ դաւթի անյաղթ փիլիսոփայի» (N. 1775, Bl. 150b). Dem armenischen Philosophen David Anhałtʿ sind auch sonst einige Schriften zugeschrieben, die keineswegs von ihm herrühren. Die Feststellung des Verfassers und der Zeit der Uebersetzung erfordert noch eine eingehende kritische Untersuchung.

---

1) N. 1765, S. 194 «պատմութիւն լակոնացւոց արարեալ ի Դաւիթ փիլիսոփայէ և Համառօտեալ ի Յովսէփայ ումեմնէ, ունի զյիշատակարան»։ Diese falsche Angabe ist dann von P. G. Zarbanalian benutzt worden (Bibl. d. a. arm. Uebers., S. 756).

Ծանօթութիւնների մէջ գործածուած կրճատումների.

A. = Չեռ. N. 1775 Էջմ. մատ. (Մայր ցուցակ, N. 1733).
B. = Չեռ. N. 2093 Էջմ. մատ. (Մայր ցուցակ, N. 2050).
A լուս. = A ձեռ. լուսանցքի ծանօթութիւնները. (գրիչը և թանաքը չեն տարբերւում բնագրի գրչից և թանաքից).
B. մի ն. գ. = B ձեռագրում մի նոր գրչի սրբագրութիւնները.
Զարբ. = Զարբհանալեան. Հ. Գ. Մատենադարան Հայկ. Թարգման. Վենետիկ, 1889.
Պատճ. գիրք. = Չեռ. N. 1650 Էջմ. մատ. (Մայր ցուցակ, N. 1608).
(«է»-երի և «է»-երի գրութիւնը երկու ձեռագրի մէջ էլ երբեմն անորոշ էր. ծանօթութեանց մէջ սոցա տարբերութիւնները նշանակած չենք. իսկ բնագրում հետևել ենք սովորական հին ուղղագրութեանը)։

I.

ԺՈՂՈՎԱՐԱՆՔ ՄԵԿՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՑՆ ԱՅՆՈՑԻԿ, ԶՈՐՍ ՅԻՇԱՏԱԿԵԱՑ ԳՐԻԳՈՐ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆ Ի ՃԱՌԻՆ ՄԿՐՏՈՒԹԵԱՆ ՏԵԱՌՆ ՄԵՐՈՅ ՅԻՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ։

Ո՛չ Արամազդայ այսոքիկ ծնունդք և գողութիւնք Կրետացւոց բռնաւորին . . .
ԶԱրամազդ աստուածաբանքն հեղլենացւոց ի Կրոնոսէ ասեն ծնեալ, և ծնանելով կեցեալ, այսպէս Կրոնոս ընդ Հռէի ամուսնացեալ և նորին եղեալ բնակակից, զմանկունսն զորս ծնանէր, առեալ սա կլանէր, և այսպէս բազում անգամ այսմ իրի լինելով՝ անզաւակ մնացեալ լինէր Հռէ։ Արդ յորժամ զԱրամազդ ծնաւ, երկուցեալ, թէ գուցէ և զայս կլանիցէ և կորուսցէ, վէմ պատեալ ի խանձարուրս, իբր թէ տղայ, ետ ցԿրոնոս զի կլանիցէ, և զԱրամազդ արտաքրեալ՝ պահեաց ի Կրետէ և կարգեաց առ տղայն զկորիւբանտսն և զկուրետսն՝ կաքաւել և զինուք թնդիւնս առնել, զի լինիցին հնչմունք այսպիսիք հնարաւորք, մինչ և գողանալ և մոլորեցուցանել զձայն լալոյ մանկանն, զի մի գիտասցէ Կրոնոս զթաքուստ մանկանն և առեալ կլանիցէ զնա։ Արդ այժմիկ հայր ասէ

---

1) B. պատմութեց. 2) B. զոր. 2) A. ի ճառի. 4) AB. Արամազդա. 5) B. հելլենացւոց. 5) B. կրաւնոսէ. 6) B կրաւնոս [յուն. Κρόνος.] 10) B. տղա. 11) B. ցկրաւնոս. 12) B. առ տղային. 12) B. զկորեբանտն. 12) A. կաքաւեալ. 13) B. թնդիւն. 14) B. մանգանն. 14) B. կրաւնոս. 15) B. այժմ.

վարդապետս որդխառնաց զԿրոնոս և մանուկ լացեալ զՈրամազդ. և կուրետս և կորիւբանտս, զորս կարգեաց Հռէ կաքաւել առ մանկամբն, դևք ոմանք են, և զինուք կաքաւումն զողամերջն (?) ասէ, քանզի թնդմունս առնէին բախելով զասպարսն, զի ծածկիցի լալումն մանկանն. իսկ կրետացւոց բնաւորին ասաց, քանզի առասպելաբանքն եղլենացւոց աստուած ասեն եղեալ զՈրամազդ, այլ հանդիսական պատմութիւնն, զոր և ստուգէ աստուածայինն Գրիգորիոս, ասէ, թէ Որամազդս բնաւոր էր կրետացւոց, և կամելով հաճել զնա հպատակքն իւր առասպելաբանէին թէ ի Կրոնոսէ և Ռէէ ունի զլինելութիւն, սակայն մարդ էր, վասն որոյ և ի վերայ հասեալ լինի. թէպէտ և եղլենացւոց հաճոյ ոչ թուիցի, քանզի եղլենացիքն ոչ կամին զՈրամազդ մարդ գոլ ասել և բնաւոր կրետացւոց, այլ աստուած:

Բ.

Բ. Ոչ փռիւգացւոցն հատուածք և փողք և Կորիբանտք . . . Այս պատմութիւն կայ և յարձանականսն և է այսպէս. ի Փռիւգիա պաշտեալ եղև մայր աստուածոցն Որամազդայ, Պոսիդոնի, Պղուտոնի և Հերայ. արդ մայր աստուածոցս այսոցիկ էր, այլ Կրոնոսի կին էր: Աստ ի Փռիւգիայ լինէին ձաւնմունք, և կատարողքն սոցունց, իբր ափշեալք հեշտութեամբ զմարմինս իւրեանց յաւշէին սրով, ի ձեռն փողոյ հրճուեցուցանելով զինքեանս և յարուցանելով կայտառագոյն ի հարուածսն: Իսկ մինչև ցարդ եղլենացիք, առ լեռնակողմանս կարիացւոց, անզգամք ոմանք աղճատեալք հատանեն զինքեանս, նախնի սովորութեամբն ըմբռնեալք:

Գ.

Գ. Եւ ոչ Ողջին առ մեզ յափշտակեալ լինի . . . և այս պատմութիւն գրեալ կայ յարձանականսն, և է այսպէս. Դեմետր, աստուած գոլով ծնաւ

1) B. զկրաւնոս. 2) B. կուրիբանդս, [յուն. Κορύβαντες, Κουρῆτες]. 2) A. ռե. 2) B. առ մանգանն. 4) B. ծածկեսցի. 4) B. կրետացոց. 5) A. առասպելապանքն. 5) B. եղլացւոց. 6) B. ստուգէին. 7) B. ա̅ծային Գրիգորոս. 7) B. որամազդ. 7) B. կրետացւոցն. 8) B. ի կրաւնոսէ. 9) B. յռէէ, [յուն. 'Ρέα.]. 9) B. զլինելութին. 9) B. ի վերա. 10) A. լուսանցքում գրած ունի «ծանուցեալ», B. ծանուցեալ հասեալ. 10) B. եղլենացւոցն. 10) B. եղլենացիք. 13) B. փռիւգեցւոց. 13) B. կորիւտքն. 14) B. կա յարձանականսն. 14) B. այսպիսի. 14) B. (ի) փռիւգիեայ. 15) A. որամազդա. 15) B. պոսիդոնի, [յուն. Ποσειδῶν.]. 15) AB. պղատոնի, [յուն. Πλούτων]. Պղուտոնի մեր ուղղածն է. 15) B. հերեայ. 16) A. այդ. 16) B. կրաւնոսի. 16) B. փռիւգիա. 17) B. լինի. 17) B. ափեալք. 20) B. եղլենացիք. 20) B. ի առ լեռնակողմամբքն. 23) Ողջին յատուկ անուն. [յուն. Κόρη]. 24) A. կա, B. կայ:

դուստր յԱրամազդայ, զոր կոչէին Աղջիկ և Պերսեփոնէ. սմա տուփեալ Պղուտոն յափշտակեաց և էջ ի դժոխս: Արդ Դեմետեր շրջելով խնդրէր զԱղջիկն, և բազում ժամեալ եկն յԱտտիկէ. իսկ զտեղին, յոր եկն կոչեաց Եղևսինէ, որ նշանակէ զգալն անդանաւր. այլ ուսաւ առ ի Կեղէոսէ և ի Տրիպտողոմէոսէ, թէ Աղջիկն յափշտակեալ առ ի Պղուտոնէ, և է ի դժոխս: Արդ իմացեալ զայս աստուածուհին դադարեաց ի յածմանէն, և փոխարինելով զարսն յաղագս շնորհիս այսորիկ ետ նոցա սերմանիս ցորենոյ և գարւոյ և այլոց հնդից, քանզի ասի սերմանական պտղոց գոլ վերատեսուչ Դեմետեր: Այլ տուեալ զսերմանիսն ետ և վիշապս և կառս թեւաւորս առ ի շրջել և բաշխել ամենեցուն զցորեանն և զգարին, զի ոչ ես գիտէին մարդիկ ուտել հաց կամ վարել ցորենով, այլ ճարակական կենցաղով կէին. սակայն ոչ միայն զցորեանն, այլ և զամենայն սերմանական պտուղսն ետ, և զմիստերիոնս կատարեաց և ուսոյց նոցա, թէ որպէս պարտ է կատարել և կատարեալ լինել. այլ գիշերի եղև կատարելութիւնն յԵղևսինէ, զի և տաճար անդանաւր շինեցաւ նորին Դեմետրեայ: Եւ այլ ասէ այսպէս վարդապետն, թէ զոմանս առնէր բարիոք և զոմանս կրէր, վասն զի Դեմետր կրեաց բարւոք, լուեալ յաղագս դստերն և դադարեալ ի յածմանէն: Եւ ինքն բարի առնէր կրելեացն վասն տալոյն զսերմանիսն և կատարելոյն զմիւստերիոնսն. այլ ասէ լռելեայն և լռելի գոլ արժանաւորացն, վասն զի օրէն էր, որ հրամայէրն ոչ և մի ինչ ումեք ի կատարելոցն և յորոց կատարեալքն լինէին զխորհուրդսն հրապարակել զկատարելութեանն, այլ լռութեամբ ունել և ոչինչ արտայայտել անխորհրդիցն:

Դ.

Դ. **Ոչ Դիոնիսոսի այսոքիկ և անդ ազդ երկանցն անկատար ծնունդ...** Սեմեղի դուստր էր Կադմոսի Թեբացւոց արքային. սմա տուփեալ Արամազդայ շաղաշարեցաւ ընդ նմա և ի նախանձ շարժեաց զՀերա զկինն իւր, և

1) B. արամազդ. 2) B. պղատոն. 2—3) A. շրջ խնդրելով. 4) A. այդ. 5) A. առ ի կեղեղոսէ. 5) B. ի տրոպտողմիոսէ. ճիշտը պիտի լինիր ի Տրիպտողեմոսէ [Τριπτόλεμος.] 6) B. պղատոնոսէ. 7) B. (ի) յածմանէն. 8) B. սերմանս. 8) B. (և) գարոյ. 9) B. վերատեսուչ Դեմետր գոլ. 9) A. այլ տեսեալ. 10) A. (և) վիշապս. 10) B. ամենիցուն. 11) A. (ես) չէր. 11) A. վարիլ. B. վարել. 12) B. զցորենն. 13) B. պտուղ. 13) B. զմիւստոոնսն. 16) B. դիմետրեայ. 16) B. (եւ) չիք. 17) B. բարիոք. 19) B. զմեստրիոնն. 19) A. լռելեացն. B. լռելեան. 20) AB. հրամաերն. 21) B. (ումեք) չիք. 21) A. կատարեաքն. B. կատարեալքն. 22) A. զկատարելութի. B. զկատարելութեանն. 22) B. և ոչ. 25) B. դիոնոսիոսի. [յուն. Διόνυσος, Διώνυσος]. 26) B. սեմելի. [յուն. Σεμέλη]. 26) A. թեբէացւոյ. 26) B. արքաին. 26) A. սմայ. 26) B. արամազդ. 27) A. նմայ. 27) A. զհերայ. 27) B. զկին.

Նախանձայոյզ լեալ Հերայ երթայ առ Սեմեղի եւ ասէ ցնա թէ «Պատրեալ լինիս ամենեւին, քանզի, որ մերձենայ առ քեզ՝ Զեւս ոչ է. քանզի առ իս գալով՝ հանդերձ փայլատակմամբք եւ որոտմամբք շաղաշարեալ լինի: Արդ եթէ եկեսցէ առ քեզ Զեւսն, ասա՛ ցնա, թէ որպէս ընդ Հերայ շաղաշարիս՝ այնպէս եկ առ իս, եւ եթէ մերձենայ առ քեզ փայլատակմամբք եւ որոտմամբ՝ ճշմարտապէս Զեւս մտանէ առ քեզ, ապա թէ այլպէս՝ Զեւս ոչ է»: Զայսուիկ այսպէս ենթադրելով Հերայ, յորժամ եկն Զեւս առ Սեմեղի՝ հայցէ առ ի նմանէ շաղաշարիլ ընդ նմա որպէս ընդ Հերայ:

Եւ մերձեցեալ որոտմամբ, ոչ հանդուրժեալ Սեմեղեայ բնութեանն որոտմանցն մահացաւ: Արդ Զեւսն փաղփաղակի զմանուկն, որ էր առ նմա, առեալ՝ եհերձ զբարձսն իւր եւ եդ ի ներքս, մինչեւ լինիցի ամսոց լնունց: Եւ էր նա Դիոնեսոս: Արդ անկատար ծնունդ ասէ զմանուկն, որ արկաւ ի բարձսն, եւ բարձն երկնեալ ասէ, զի ծնաւ ի բարձիցն Արամազդայ, եւ աստուած այրակին անուանէ զԴիոնեսոս, իբրու երբեմն զկանանց կրեալ եւ երբեմն զարանց գործեալ. եւ պար արբեցելոցն ասէ զսատիրոսն եւ զբաքոսն եւ զսիղենոսն, որք են դեք հետեւողք եւ ուղեկիցք Դիոմնեսեայ. զնոյնս եւ զատս լքեալս ասէ այս ինքն դեւս. այլ լքեալս կոչէ զնոսա վասն արբեցութեան, քանզի գինոյ արարիչ զԴիոնիսոս ասեն վայելչապէս եւ զհետեւեալսն նմա արբեցեալս ի ներքս մուծանեն. այլ թեբէացւոցն անմտութիւն զսա պատուելով ասացեալ է, զի թեբէացի էր ազգաւ Դիոնեսոս, իբրու ի Սեմեղեայ ծնեալ. անմտութիւն բարւոք ասաց թեբէացւոցն, քանզի յիմարութեամբ հեգնեալ լինէին թեբէացիքն, վասն որոյ առակ է ասացեալ, թէ ի բիովտացւոց դաշտն նաւ շրջի, այլ հրդեհ երկրպագեալ ընդէ՛ր լինի. ասասցուք, թէ վասն կիզմանն Սեմեղեայ: Եւ իբրու այլ ինչ գլուխ յառաջագոյնն այլ պատմութիւն է, այլ քանզի շարամանեալ եղեւ ընդ սմա՝ հարկաւոր է մեզ պատմել: Գլուխն Արամազդայ գլուխ ասի

---

1) B. լեեալ. 1) B. երթա. 1) B. սեմելի. 1) A. ցնայ. B. (ցնա). 1) B. պարտեալ. 2) B. մերձենա. 3) B. գոլով. 4) B. ընդ հերա. 5) B. մերձենա. 5) B. փայլատակմամբ. 6) A. ապայ. 7) B. ընթադրելով. 8) B. առ սեմելի. 8) A. նմայ. 9) B. մերձեցաւ. 9) A. սեմեղեա. B սեմելեայ. 9) B. բնութեան. 10) AB. նմայ. 11) B. լեցի. 11) A. լնունց. 12) A. դիոնեւ. B. դիոնեսիոս. 13) A. եւ բարձ. 13) B. արամազդա. 14) B. զդիոնոսիոս. 15—16) B. զսատիրոսն եւ զբաքոսն եւ զսեղենոսն. [յուն. Σάτυρος, Βάκχος, Σειληνός]. 16) A. ուղղեկիցք. B. ուղղակիցք. 16) B. դիոնեսիոսի. 17) B. զնոյն եւ զատ լքեալ ասէ. 18) A. զդիոմնեսոս. B. զդիոնիսոս. 18) A. վաելչապէս. 19) A. նմայ. 19) B. այլ թեբացւոցն այլ թեբացւոցն. 20) B. թեբացի. 21) A. ի սեմեղեա. B. ի սեմելէ. 21) B. բարիոք. 21) B թեբացւոցն. 22) B. թեբացիքն. 22) B. յառակ. 23) B. ի բովտացւոց. 23) A. հերդեհ. 24) B. կիզման. 24) A. սեմեղեա. B. սեմելեայ. 25) B. յառաջագոյն. 26) A. սմայ. B. նմա. 26) B. արամազդա. 26) B. ասէ.

երկնից, որպէս և բարձրն բարձր երկնի, յորժամ եդ ի նմա զԴիոնեսոս։ Արդ՝ ասասցուք, թէ յո՞րժամ եղև գլուխ նորա երկնի. յորժամ ունէր ի նմա զԱթենա, քանզի ասի թէ Աթենա ի գլխոյն Արամազդայ ծնաւ, վասն զի անդ ունէր զնա յղացեալ, և առեալ ի Հեփեստոսէ տապար՝ հերձ զգլուխն և ծնաւ զԱթենա։

Ե.

Ե. Թ. Աֆրոդիտեայ պոռնկական խորհուրդն . . Ասի թէ յերկաւորեացն երկնի Աֆրոդիտէս ընկալաւ (?) զլինելութիւնն, զի Կրոնոս ասէ որդի էր երկնի, առեալ գերանդի՛ եհատ զերկաւորիսն հաւր իւրոյ և ընկեց ի ծով. և յայնմանէ հաւաքեալ փրփուր՝ բացածնեալ լինի Աֆրոդիտէս, ուստի և զանունն ընկալաւ, որ է փրփրածին, իբրու թէ ի փրփրոյ և ի յածմանէ ծնեալ. վասն որոյ և ասաց թէ «գարշարար ծնելոյն իսկ և պատուեցելոյն». զի և պատիւքն նորա և տաւնքն ի ձեռն գարշագործութեան և հեշտախտութեան և պոռնկութեան կատարեալ լինէին, և նոյն ինքն Աֆրոդիտէս պոռնկութեան է վերատեսուչ։

Զ.

Զ. Եւ ով փաղղոսք սեանք և ուղղափաղղոսք . . . Ի տաւնին Դիոնեսոսի փաղղոսս մորթեղէնս ձևացուցանէին առն պատկառանաց եղլենացիքն, և զոմանս կախէին ի պարանոցս իւրեանց, և զոմանս՝ ի մէջսն, ի պատիւ աստուծոյն իւրեանց, ուղղապէս կախելով ի նմանութիւն պատկառանաց ուղղորդս առնէին, զորս և ուղղափաղղոսս կոչէին, և զմիւսսն՝ կողմնափաղղոսս։ Եւ զայս առնէին, պատուելով զտաւնն Դիոնիսոսի. քանզի սա, նախ քան զհանդիպելն պակշոտութեամբ, ընկղմեալ ի ծովն Դեռնեայ՝ մեռաւ։ Արդ՝ Դիոնեսոս, մխիթարել կամելով զտրփումն պատանեկին, թզենի պատկառանս տաշեալ՝ կախեաց զպարանոցէն, և այսպէս շրջէր. վասն որոյ և պտտելով (?) զԴիոնեսոս և եղլենացիքն զփաղղոսսն զինքեամբք առնուն։

1) A. նմայ. 1) B. զդինոնոսիոս. 2) A. նորայ. 3) A. զաթենայ. 3) A. աթենայ. 3) A B. արամազդա. 5) B. զաթենայ. 7) A. պոռընկական. 7) A. ասէ. 7) B. յերկաւորացն. 8) AB. ընկաւ, Զ. արբ. ընկալաւ. 8) B. կրաւնոս. 13) A. նորայ. 14) A. պոռընկութեան. 14) A. պոռընկութեան. 17) B. (ոչ) չէք. 17) A. ուղղփաղոսք. B. ուղափաղղոսք. 17) B. դիոնոսեայ. 18) B. փաղոս. [յուն. φαλλός]. 21) B. ուղորդս. 21) B. ուղափաղոսս. 21) B. զմիւս կողմափաղոսս. 22) B. առնելով պատուէին. 22) A. զտօղն (?). 22) B. դիոնոսեայ. 22) B. (քան չէք. 24) B. դիոնոսոս. 24) A. զպատանեկին. B. պատանեկին. 25) A. այնպէս. 25) A. պատուիրելով. B. պատուել. «պատուելով» մեր ուղղածն է. 26) B. զդիոնոսիոս. 26) B. (և) ելլենացիքն. 26) B. փաղղոսս. 26) B. զինքեամբ.

Է.

է. Յաղագս տաւրացւոցն աւտարասպանութեան: Տաւրոս ազգ է սկիւթական, յորում էր տաճար Արտեմիդեայ, յորում տաճարի քահանայուհի էր Իփիգենիա դուստր Ագամեմնոնի թագաւորի: Յայսմ տաճարի զամենայն մարդ եկեալ յաւտարաց զոհէին Արտեմիդեայ: Յաղագս այսր պատմութեան յարձանականսն հաւաստեաւ ասացուք:

Ը.

ը. Պատմութիւն լակոնացւոց մանկահարկացն և որ առ բագնաւքն արեանն: Էս է այսպէս. Ղակեդեմոնացիքն, առ ժուժկալութիւն կրթելով՝ տաւն առնէին, յորում տանջէին զմիմեանս գանիւք փոկոց, և յաղթութիւն այսպէս հրահանգէին. քանզի, եթէ ժուժկալք աստանաւր գտանէին՝ համարէին և առ պատերազմունսն նոյնպիսիս լինել: Այլ պատուէին լակոնացիքն ի տաւնս տանջանաւք այսպիսեաւք զԱրտեմիս, զի զնա ասէ կոյս աստուածուհի, զի ժուժկալ է և գեր ի վերոյ ամենայն զանգիտութեան և ներախտութեան. այլ և զխնենչութիւն ասէ պատուեալ ղակոնացւոցն, քանզի առնէին տաւն ինչ, զոր կոչէին զուգասուաղութիւն, յորում հասարակաբար ամենեքեան կերակրէին և խրախացեալք իգանային, և կամ զի անդանաւր ճարակէր մանկամոլութեանն ախտ, որպէս ունիմք յաղագս Պաւսանի և Արգիւղեայի. այլ զյանդգնութիւն պաշտեցին ասէ: Յաղագս ժուժկալութեանն և արութեանն է բանս:

Թ.

թ. Յաղագս Պեղոպեայ խոհագործութեանն: Պեղղոփպոս ուստր էր Տանտաղեայ: Արդ՝ այսմ Տանտաղոսի եկին հիւրք աստուածքն, և սա կամեցեալ

---

2) B. տաւրացն. 3) A. արտեմիդեա. 3) B. քահանաուհին. 4) B. իփիւգինիա. 4) B. ագամեմնոմնի. 5) B. արտիմիդեայ. 8) A. գրած է «լակոնացւոց», իսկ յետոյ նոյն գրիչը ուղղել է «լակոնացի». 8) B. մակահասակացն. 8) A. բաքնաւքն. 8) B. արիւն. 9) B. ղակեդոմնացիքն. 11) B. աստաւր. 12) A. այղ. 12) A. պատմեին. 13) B. տանջաւք. 13) B. այսպիսիւք. 14) B. զժուժկալ. 15) B. (և ներախտութեան) չիք. A. ներաւստութեան. Պտճ. գիրք. «ներախտութեան». 15) B. լակոնացոցն. 17) A. ամեքեան. B. ամենիքեան. 17) AB. իգանաին. 18) B. անդաւր. 18) B. մանգամոլութեն ախտն. 19) B. պաւսանիափ. 19) A. արգիւղեափ. B. արգիղեափ. 20) B. յարութե. 22) B. Պելոպոսի խահագործութե. [յուն. Πέλοψ.] 22) B. Պեղոպոս. 22) B. տանտաղա.

հիւրընկալութիւն առնել՝ եղեն զորդի իւր և եփեալ եդ առաջի նոցա: Արդ՝ աստուածքն սքանչացան միանգամայն, և ողորմեալ Տանտալոսի և հաւաքեալ զմասունս մարմնոյն շարադրեցին և վերստին կենդանացուցին զՊեղղոպոս: Իսկ մի ոմն յաստուածոցն յուսոցն կերեալ ի մարմնոյն Պեղղովպոսի, ի շարադրելն զմարմինն, քանզի պակաս էր մասն, փղոսկր ինչ եդեալ առ ուսն լցոյց զպակասութիւն: Եւ այսպէս Պեղղովպոս վերստին կենդանացեալ՝ զուսն փղոսկրեայ ունէր. և ամենեքեան պեղովպիդեանքն յուսոցն լինէին ծանուցեալք. քանզի ծնեալք ի նմանէ զմասն ուսոյն փղոսկրեայ ունէին:

Ժ.

Ժ. Յաղագս Եկատեայ: ԶԵկատէ աստուածուհի գոլ խորհին եղլենացիք, և ոմանք ասեն զնա գոլ զԱրտեմիս, և ոմանք՝ զլուսինն, և այլք՝ զհնդիկ ոմն աստուածուհի, անտեղի երեւմամբք յայտնեալ կարդացողացն առ նա և մանաւանդ այնոցիկ, որք անխծանեն զոմանս: Ի տեսիլ վիշապագլուխ մարդոյ երեւեալ, գերագոյն քան զչափ երկայնութեան մարդոյ, իբր զի ի տեսլենէն միայն զարհուրեալ և սքանչանալ տեսողացն:

ԺԱ.

ԺԱ. Յաղագս Տրոփոնիոսի: Է և սա գրեալ ի ճառսն, որ է ընդդէմ Յուլիանոսի: Տրոփինոս և Ագամիդէս երկոքին եղբարք էին՝ արուեստիւ դիւթք: Ի սոցունց առաջինն՝ Տրոփինիոս սնափառութեամբ զինքն ի խորս ընկեց, զի կարծիցի ի վեր առ աստուածսն յափշտակիլ, և աներեւոյթ եղեալ ընդ երկրաւ յայրի ուրեմն: Իսկ աստուածքն ասէ ողորմելով նմա՝ զտեղին զայն, յորում անշնչացեալն էր՝ արարին դիւթարան. և իջանելով յայրն և ձաւնմունս ոմանս առնելով՝ ելանէին անդուստ ընկալեալք

1) A. նոցայ. 2) B. միայն անգամայն. 3) B. (և) հաւաքեալ. 3) A. վերըստին. 4) B. զպեղլոպոս. 4) B. (յուսոցն) չիք. 5) B. պեղլոպոսի. 5) B զմարմին. 6) A. ուսսն. B. ուսն. 6) B. փեղլոպոս. 7) A. վերըստին. 7) B. կենդացեալ. 7) A. զուսսն. 7) B. ունելով. 7) B. ամենիքեան. 8) B. պիղլիպիդեանքն. 8) B. յուսուցն լինէին. 8) A. քանզի ծանէաք. 9) AB. փղոսկրեա. 11) B. զեկատեա. 12) B. եղլենացիքն. 12) A. զնայ. 14) B. ի տեսիլ վիշապագլուխ մարդոյ իբր զի ի տեսլենէն միայն զարհուրեալք զի երեւեալ գերագոյն քան զչափ երկայնութեան մարդւոյ մինչ սքանչանալ տեսողացն. 18) B. տրոփոնոսի. [յուն. Τροφώνιος.] 18) B. ի ճառս. 18) B. (է) ընդէմ. 19) B. տրոփինոս. 20) B. և արեստիւ դեք. 20) B. առաջին. 20) B. տրոփինոս. 22) B. որում. 22) B. (ասէ) չիք. 22) A. նմայ. 23) B. անշնչացեալ. 24) A. ձունմունս. B. ձաւնմուն. 24) B. ընկալեալ.

զհնդիրս իւրեանց: Այլ ասի թէ ամենայն որ իջանէր յայրն այնուհետև ոչ ծիծաղէր բնաւ:

ԺԲ.

ժբ. Յաղագս կաղնոյն Դոդոնեայ: Դոդոնիայ քաղաք էր առ հին ժամանակաւ: Ի սմա էր կաղնի մի, յորում ասի Արամազդայ հովանանալ, և դիւթականութիւն պարգևել կաղնոյն, որպէս զի ի շարժմանէ ոստոցն և տերևոցն յայտնել անյայտիցն և պիտանացուաց նշանակութիւնք:

ԺԳ.

ժգ. Յաղագս դելփական եռոտանոյն: Դելփիէ քաղաք է Փովկիդեայ, և Փովկիդեա գաւառ է յԵլլադա. իսկ առ սոքաւք Դելփիք, և ի սմա էր տաճար Ապողոնի, յորում հարցմունք լինէին: Անդ էր հաստատեալ պղնձի եռոտանին, յորմէ դիւթութիւնք արտաբերեալ լինէին. քանզի էր ի վերայ եռոտանոյն անաւթ ինչ, յորում դէք դիթական (?) խաղային և վազս առնէին, յորժամ Ապողոն զդիւթութիւնսն արտաբերէր: Եւ եռոտանի վասն այնպիսի իրի էր, զի զդիւթութիւն երիւք ամանակաւք ստեղծանէր, և ճշմարիտ դիւթութիւն ասէ զանցեալն, զներկայն և զապառնին:

ԺԴ.

ժդ. Յաղագս Կաստաղեան աղբերն: Աղբիւր ելանէ ի մեծն Անտիոք, որոյ վերատեսուչ Ապողոն է: Ի նմա դիւթութիւնք արտաբերեալ լինէին ըստ որպիսութեան ջրոյ արտահոսութենէ: Բանք ոչ ինչ ասացեալ լինէին անտուստ, այլ պարզաբար հնչումն և հողմ ինչ ելանէր ընդ հոսման ջրոյն, առ որս ոմանք կալով և իմանալով զնշանսն զայսպիսիս ասէին զհանդերձեալն:

ԺԵ.

ժե. Յաղագս մոգուցն յաղաղական նախագիտութեանն: Մոգքն ի ձեռն զենլեացն առնէին զնախագիտութիւնն. քանզի զենլով և բանալով զփորո-

1) B. իջանէ. 4) B. կաղոյն դոդոնա. 4) B. դոնդոնա. [յուն. Δωδώνη.] 5) B. որ. 5) AB. արամազդա. 6) B. պարգևեալ. 6) B. շարժմանէ. 7) A. տերևոյն. 7) A. նշանակութըք. 8—23) A. ժգ և ժդ գլ. համառօտած է այսպէս. «Յաղագս դելփական եռոտանոյն: Դելփիէ քաղաք է փովկիդեայ զայնպիսիս ասէին զհանդերձեալսն:» 9) B. քաղաք (է). 12) B. պղընձի. 13) B. վերա. 13) B. խաղաին. 16) B. զներկաին. 19) B. ապոն. 25) A. մուգուցն. B. մոգոցն. 25) B. նախագիտութե. 26) B. զենլեաց.

տին, և տեսանելով զհատուածս անդամոցն զլերդին և զայլոցն աէին զոր ինչ պատահելոցն էր: Այլ մոգքն ազգաւ ի գամրաց են, ուստի և լերդահմայութիւնն լինի.

ԺԶ.

ժզ. Յաղագս Քաղդէացւոց աստեղաբաշխութեան: Քաղդէացիքն, որոց առաջինն Զորոաստր է և երկրորդն Բասրաթրուստէս և յետ սոցունց Ոստանէս — մակացու եղեալք երկնային շարժութեանն և աստղին, իբրու յորպիսութենէ շարժութեան երկնայնոցն ծննդոցն իրաց պատահիլ, յորոց ուսեալ եղլենացւոցն զաստեղաբաշխութիւն սկսան ծննդաբանել:

ԺԷ.

ժէ. Յաղագս Թրակացւոց յանձնանաց: Ասի Թրակացւոցն լինել սկիզբն ամենայն մարդկան, կրաւնից և հաճութեան աստուծոյ, և տեղետս կատարել, և միստերիոնս հաստատել, և ի Թրակացւոցն Թրասկէալ անուանեցաւ առ աստուած բարեպաշտութիւնն, զոր մեք կրաւնս անուանեմք: Այլ յառաջ քան զամենայն Թրակացիս Որփեւս ասի թէ պատմեաց զտեղետսն և զյեղանակս նոցունց, և թէ որոյ աստուծոյ վայելեն տեղետքն: Զսմանէ ասի ի ձեռն քնարին իւրոյ զանշունչսն հրճուեցուցանել և զվայրենիսն հանդարտացուցանել:

ԺԸ.

ժը. Յաղագս փանջանաց Միթրայի: ԶՄիթրոսէ այլ և այլ տան կարծիս. քանզի ոմանք զարեգակն գոլ զնա ասեն և ոմանք զվերատեսուչն հրոյ, և այլք յատուկ ինչ գոլ զաւրութիւն: Լինէին և Միթրոսի տեղետք ոմանք և մանաւանդ առ ի քաղդէացւոցն. քանզի որք սովաւ

1) B. տեսանել. 2) B. մոգքքն. 3) AB. լերդահմաութին. 5) B. քաղդէացիք. 6) B. առաջին. 6) A. զորոյաստրէն. 6) A. (է). 6) B. բսարաթրատէս. 6) A. սոցուն. 7) B. ոստանէս. 7) AB. երկնաին. 7) B. շարժութեց. 8) B. յորպիսութե է շարժութի երկնաին ծննդոցն. 8) A. ծնընդոցն. 8) B. պատահել. 8) B. որոց. 9) B. ելլենացւոցն. 9) B. զաստեղաբաշխութին. 9) A. սկան. 9) A. ծնընդաբանել. 11) B. թարակացւոց. 11) B. սկզբն. 12) B. տելետս. 13) B. միստրիոնն. 12) B. (ի) Թրակացոցն. 13) B. Թրասկալ. 15) B. զտելետսն. 15) B. զեղանակս. 16) B. եթէ. 16) AB. վաելեն. 16) B. տելետքն. 17) B. զանշունչն. 18) B. հանդարտեցուցանել. 20) B. մութրոսի. 20) B. զմութրոսէ. 21) A. զնայ. 22) B. լինին. 22) A. եւ միւթրոսի. B. և մութրոսի. 23) B. տելետք. 23) B. քաղդիացւոցն. 23) B. (որք) ւէք.

կատարեալք կամէին լինել՝ ըստ աստիճանաց տանջանաց կարաւտանային, ի թեթեւագոյն տանջանացն սկսեալ՝ ի դժուարագոյնսն կատարէին. յառաջագոյն սովով ճնշեալ զանձինս իբրեւ աւուրս յիսուն և զայնմ ժուժկալն ի քերանս արկանէին աւուրս երկու, և ապա ի ձեան կացուցանէին աւուրս քսան, և այնպէս ըստ փոքու աճեցուցանելով զտանջանսն, զչարըմբերն որ կատարեալն եղև՝ հաստուցանէին այնուհետև ի կատարելագոյն տեղետսն:

ԺԹ.

ԺԹ. Յաղագս աւշոտմանցն Ոսիրեայ: Ոսիրիս առ ի յեգիպտացւոցն աստուած կարծի, և ոմանք ասեն գոլ զնա նման Դիոնեւոսի և ոմանք՝ այլ զոմն: Արդ՝ զսա առ ի Տիփոնոսէ աւշատեալ ասեն, և յաղագս այսորիկ ասեն սուգ մեծ եղեալ եգիպտացւոցն առ ի յիշատակ անմոռաց աւշատմանն Ոսիրեայ: Այլ որպէս ասեն զԴիոնեւսոս ի տիտանեացն աւշոտեալ՝ այսպէս և զՈսիրիս ի Տիփոնոսէ:

Ի.

Ի. Յաղագս Իսիդոսէ: Իսիս կարծի Յոհի աղջկանն յափշտակեցելոյ յԱրամազդայ. քանզի Զեւս յափշտակեաց զՅով և երկուցեալ ի Հերայ կնոջէ իւրմէ փոխարկեաց զՅով յերինջ, երբեմն սպիտակ առնելով զնա, և երբեմն՝ ծիրանագոյն. և այսպէս զհետ նորա յածեալ լինէր: Եւ արդ Արամազդ յԵգիպտոս՝ յածեալ զհետ Յովայ: Եւ պատուեն եգիպտացիքն զՅով, զոր Իսիս կոչեն, վասն որոյ և ի վերայ գլխոյ պատկերին եղջիւրս արջառոյ նկարեն՝ նշանակեալ զաղջկանն յերինջ փոխաբերութիւն:

---

1) B. (կատարեալք) չիք. 1) AB. կարաւտանաւին. 2) A. դժոխագոյնսն. 2) A. կատարեն. 3) A. ճշեալ. 3) B. աւուր. 4) B. ի ձիւն. 5) B. այսպէս. 5) B. ըստ փոքունց. 6) B. կատարեալ լինէր. 6) A. հաստուցանէին. 6) B. տելետսն. 8) B. ոշոտմանց ոսիրա. 8) A. ոսիրեա. 8) A. ոսորիս. [յուն. Ὄσιρις]. 9) B. զնա նման գոլ Դիոնոսիոսի. 9) A. դիոնեւսի. 10) A. Տուփանոսէ. [յուն. Τυφῶν, Τυφάων.]. 10) B. յաղագ. 11) A. (ասեն)չիք. 12) B. յաւշոտմանն. 12) A. ոսիրեա. 12) B. զդիոնոսիոս. 12) B. ի տիտանանցն. 13) A. ի տուփանոսէ. 15) B. իսիսիդոսի. [յուն. Ἶσις]. 15) B. յուհի. [յուն. Ἰώ.] 15) A. յապշտակեցելոյ. B. յափշտակելոյ. 16) A. առ ի յարամազդա. B. յարամազդա. 16) A. յապշտակեաց. 16) AB. ի հերա. 17) A. ի կնոջէ. 18) A. ծիրանեգոյն. 19) B. (արդ)չիք. 19) AB. յովա. 20) AB. ի վերա. 20) A. «պատկերի նոր». Պատճ. գիրք. «պատկերի նորա». 21) A. նըկարեն. 21) B. նշանակեն զաղջկանն յերինջ փոխաբերութին.

ԻԱ.

իա. Յաղագս Մենդեսացի Նոխազին: Եգիպտացի լեզուաւն կոչի նոխազն Մենդէս: Եւ ոմանք յեգիպտացւոցն պաշտէին զնոխազս, որպէս վերադրեալ ծննդական զաւրութեան. քանզի ասի վարար գոլ կենդանին: Որդ՝ որք բնակեալ էին առ Մենդեսեայ տեղեաւն զնոխազս ոչ ուտէին, խորշելով ի ծննդական զաւրութենէն: Պատուէին մեծապէս և զայծարածսն, և էր տաճար Մենդիսի առ եգիպտացիսն, յորում տաճարի կայր պատկեր նոխազարուն, ուղղորդ ունելով զպատկառանսն:

ԻԲ.

իբ. Յաղագս Ապեայ և մարդոյ եզոյ: Ըստ շրջաբերութեան ժամանակաց ոմանց ծնեալ լինէր եգիպտացւոցն արջառ ինչ, յղացեալ ի նշուղիցն լուսնոյ, կոչեցեալ առ ի նոցանէ Ապիս, որ ունէր նշան ի մազ ոտիցն և ի լեզուն, յորոց նշանաց ծանուցեալ լինէր թէ Ապիս է: Որդ զծնունդ սորա տաւնեն եգիպտացիքն, իբր զգալուստ աստուծոյ առ նոսա, և դարմանէին զարջառն ի մսուր, խրախութեամբ բազմաւ խրախացուցանելով զաստուածն իւրեանց:

ԻԳ.

իգ. Յաղագս Նեղոսի. Յեղանելն նորա պատուեն զնա, իբրև զաստուած, կարծելով զաճումն ջրոյն աստուծոյ գոլ զաւրութիւն:

ԻԴ.

իդ. Յաղագս շնանոցն և սողնոց: Քանզի պաշտէին եգիպտացիքն զկրոկոտիղոսս և զաւձս, և զաքիսս, և զայլս ոմանս ի թարմատարացն, և զազգս ոմանս ի ձկանց, յանբանից պատուոյն անձանց իւրեանց անարգանս յարմարելով:

---

2) B. մենդեսացի. 3) B. մենդիս. [յուն. Μένδης.] 3) A. զնոխազ. 3) B. վերագրեալ. 4) A. ծնընդական. 5) A. առ մենդիսացին. B. առ մենդեսեա. 6) A. ծնընդական. 6) B. զաւրութենէ. 6) B. զայծարածս. 7) A. առ յեգիպտացիսն. 8) B. ողորդ. 10) AB. ապեա. [յուն. Ἆπις.]. 11) B. ի նշուլից. 13) B. յորոց (նշանաց) ծանուցեալ (լինէր). 13) B. զծնունդն. 14) B. իբրև. 14) A. նոսայ. 15) B. (բազմաւ)չէք. 15) B. խրախացուցանէին. 16) B. իւրեանցն. 16—18) B. իգ. գլ. չունի. 19) A ածա գոլ. «աստուծոյ» մեր ուղղածն է. 21) B. ուրիշ վերնագիր ունի. «յաղագ նիղոսի.» 22) B. զկոկորդիլոսս. 23) A. (ի) ձկանց. 23) A. յանբան. 23) B. յանձանց.

II.

ՀԱՒԱՔՈՒՄՆ ՄԵԿՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՑՆ ԶՈՐՍ ՅԻՇԱՏԱԿԵԱՑ ԳՐԻԳՈՐ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆ Ի ԳԵՐԵԶՄԱՆԱԿԱՆ ԲԱՆԻ ՍՐԲՈՅՆ ԲԱՐՍՂԻ.

Հռետորքն և սոփեստէսք արտաքնոցն, զառ ի նոցունց ներբողեալսն կամելով ազնուականագոյնս ցուցանել՝ ասեն թէ սա ազգաւ ի Պեղղովպոսէ է և ի Կեկրովպոսէ, կամ ի Հերակղեայ, կամ յայլոցն առ ի նոցունց կարծեցելոց դիւցազանց, կամ յայլապէս բարի արանցն թուեցելոց դիմեալ գայ: Ասէ արդ աստուածայինն Գրիգորիոս, թէ սրբազունին Բասիլիոսի նախահարքն մեծագոյնք և ազնուականագոյնք էին, քան թէ յարտաքնոցն ազնուականագոյն կարծեցեալքն. իսկ արդ միտք բանին այսպիսի է: Այլ պարտ է ասել, թէ սոքա ո՛յք ոմանք էին Պեղղովպոս և Կեկրովպոս, և Աղկմէովն, և Հերակղէս, և զինչ ի սոցանէ ծնեալքն: Ի Պեղղովպոսէ պեղղովպեանք ասին, և ի Կեկրովպոսէ Կեկրովպեանք և յԱղկմէոնէ աղկմէովնեանք, և ի Հերակղեայ հերակղեանք, և յԷակոսէ էակեանք:

Ա.

ա. Արդ ասասցուք յառաջագոյն, թէ ո՛ ոք էր Պեղովպոս: Սա էր որդի Տանտաղոսի փռիւգացւոց թագաւորին, և Տանտաղոս այս մարտ ունելով ընդ Իղոսի, որ շինեաց զԻղիոն, որ ի Տրովադա է, երկուցեալ ի պարտանաց՝ յորդորէ զորդի իւր զՊեղղովպոս, զի առեալ զինչս բազումս գաղթեսցի առ եղերսն՝ ասացեալ այսպէս. «Թէ պարտեսցուք յԵւրոպէ ապրեսցուք անդանօր»: Առեալ արդ ինչս Պեղղովպոս՝ չոգաւ յԵլլադա՝

---

3) B. Հաւաքումն մեկնութեան զորս յիշատակեաց ի գերեզմանական բանի սրբոյն Բարսղի Գրիգոր Աստուածաբան. 4) B. սոփեստէսքն. 4) B. արտաքնոց. 4) B. ներբողեալս. 5) B. ազնուականագոյն. 5) B. ի պեղոպէ. 6) A. ի Հերակղեա. B. ի Հերակղէ. 6) B. յայլոց. 7) B. յայլոց բարի արանց. 8) AB. գա. 8) AB. ա̅ծայինն. 8) B. բարսղի. 10) B. այսպիս. 11) B. պեղոպոս. 12) B. աղմկէոն. 12) A. և զի. 12) B. ծնեալն. 12—13) B. ի պեղոպոսէ պեղոպեանքն ասեն. 13) B. ի կեկրոպոսէ կեկրոպեանքն. 13—14) A. (և յԱղկմէոնէ աղկմէոմնեանք) չիք. B. յաղմկէոնէ աղմկէանքն. 14) A. ի Հերակղեա. B. ի Հերակղէ. 14) B. Հերակլեանքն. 14) B. էականքն. 16) B. պեղոպոս. 17) A. թագաւոր և յաղկմեոնե աղկմեոմնեանք որին և Տանտաղոսս. 17) B. տանտաղոս (այս). 18) A շինեց. 18) B. զելիոն. 19) A. ի պատրանացն. A. լուս. «ի պատրիգեանցն». 19) B. յորդորեաց. 19) B. (իւր)չիք. 19) B. զպեղոպոս. 19) B ինչս. 20) B. յեւրոպէ. 21) B. պեղոպեայ.

ի գաւառն որ կոչի Ապիա, որ Թագաւոր ունէր զԵւնեմաոս, որոյ էր դուստր անուանեալն Իպպոդամիա։ Ապա աշխատեալ աստ Պեղղովպոս յերկվարական մրցմունս ընդ Եւնեմաոսի և յաղթեալ նմա առ կին զդուստր նորա զԻպպոդամիա և ըմբռնեաց զգաւառն և փոխանակ Ապպիայի կոչեաց զնա Պեղղովպոնիսոն. այսինքն՝ Պեղղովպոսի կղզի։ Արդ ամենեքեան, որ ի Պեղղովպոսէ ծնեալ են՝ կոչին պեղղովպեանք, որպէս Ատրեւս և Թւիոստէս, Ագամեմնոն, Մենեղաոս, և ի կատարածի սոցունց՝ Որեստէս։ Յաղագս Պեղղովպոսի այսչափ։

Բ.

բ. Իսկ յաղագս Կեկրովպոսի ասել առաջի կայ ահաւասիկ. Կեկրովպոս Թագաւոր էր աթենացւոց, որ և մեծապէս զԱտտիկէ զարդարեաց սա։ Երկաբնակ կոչեցաւ վասն գոլոյն տեղեակ երկուց ձայնից՝ եղղադացւոյն և եգիպտացւոյն, որ էր ի քաղաքէ Սաւիոյ։ Արդ՝ իշխան բացաբնակութեանն գոլով այս Կեկրովպոս և եկեալ յԵղղադա՝ ուսաւ զելլադացի ձայն, ունելով և զեգիպտացին։ Այլ բանն որ ասի, թէ ինքներկրայք են աթենացիքն՝ առասպել է, առեալ զտեղծուածն ոչ երբեք փոփոխելոյն զբնակեալսն յԱտտիկէ. քանզի անաւսրահող գոլով գաւառին՝ ոչ է յոյժ նախանձելի, որպէս զի որ ենն հալածեսցին, և այլք բնակեսցեն ի նմա։ Իսկ և յաղագս Կեկրովպայ ասացեալդ բաւական լիցի։

Գ.

գ. Այլ և Աղկմեոն աթենացի էր ազգաւ նշանաւոր, զազատութիւնն միշտ պաշտել կամելով աթենացւոցն։ Արդ՝ բռնադատելով քաղաքին ի Պւսիստրատոսէ՝ անց սա, ոչ հանդուրժեալ տեսանել ընդ ծառայութեամբ

1) A. լուս. «ինովմաոս». B. զենամանոս. [յուն. Οἰνόμαος.]. 2) A. (ապա) ապաշխարեալ (աստ). 2) B. պելոպոս. 3) A. յիրիւարական. B. յերեվարական. 3) B. եւնամոսի. 3) A. զդուստրն. 4) B. զիպաւդամիայ. 4) AB. ապիաի. 5) B պելոպիսոն. 5) B. ամենիքեան. 6) B. պելիպոսե. 6) B. կոչ. 6) B. պելոպեանք. 6) A. աստրեովս. A. լուս. «աստրեւս». B. ատրիովս. 6) A. լուս. «թեխստես». B թիոստեայս [Θυέστης]. 7) A. (մենեղաոս)չիք. 10) B. Կեկրոպոսի. 10) B. (ասել)չիք. 10) AB. կա. 10) A. աւասիկ. 10) B. Կեկրոպոս. 11) B. աթենացւոցն. 12) A. լուս. «երկաբոյս». 12—13) B. եգիպտացւոցն և ելլադացւոցն. 13) B. սաււոյ. 14) B. բացաբնակութե գոլ. 14) B. կեկրոպոս. 14) B. յելլադա. 14) A. «զելւեղացի զձայնն». «լ» տառի վերև գրուած է «ղ». 15) B. ինքներկայք. 16) B. աթենացիք. 16) B. յառասպելե առեալ ստեղծուածն. 18) B. (և այլք բնակեսցեն) չիք. 19) B. (և) չիք. 19) A կեկրովպա. B. կեկրոպա. 19) B. ասացեալ. 21) B. աղկեմոն. 22) B. աթենացւոց. 23) B. հանդուրժելով.

լեալ զԱթենս և եւ հնարիւք, դիտաւորութիւն ունելով զազատութիւնն դարձեալ հաստատել զաթենացւոցն, և գնացեալ ի Դեղփուս յապողոնեան տաճարն վարձէ պանդանդով զտաճարն և վարձեալ ունի ընդ ինքեամբ զամենայն արս և զկանայս պաշտաւնեայս. Հաւանեցուցանէ և զքահանաուհին զՊւթիա, զի եթէ եկեսցէ երբեք զակեդեմոնացւոցի դիւթութիւն խնդրել ոչ ինչ այլ ասել, քան թէ աստուած հրամայէ ձեզ, զի ազատիցէք զԱթենս: Այսորիկ փութապէս և յոլովակի լինելով խիզախեցին զակեդեմոնացիքն և եկեալ արտաքս հանին զբռնաւորսն յԱթենաց: Արդ մեծ գովասանութիւն յայնմ հետէ ընկալաւ Աղկմէոն, ազատեալ իմաստութեամբ զԱթենս. Եւ այսչափ յաղագս Աղկմէոնին ասացաւ:

Դ.

դ. Արդ Էակոս չորրորդ մեզ ենթակայեալ լինի: Սա որդի գոլ ասի Արամազդայ արդարագոյն յոյժ, վասն որոյ և երբեմն երաշտացեալ գոլով Եղղադայ՝ չոգան առ նա նախարարք քաղաքացն աղաչել զնա աղաւթս առնել առ հայրն իւր Արամազդ, զի լիցի անձրև: Եւ նա լուեալ բղձացաւ, և լուծեալ ի ձեռն բղձմանն զտոչորումն՝ ի վայր հոսեաց ջուր և ոռոգեաց զԵղղադա, և առաւել յայսմ ցուցաւ բարեպաշտութիւնն Էակոսի: Սա ծնաւ ուստերս երկու զՊեղղեւս և զՏեղամոն. և Պեղղեւս ծնաւ զԱքիղևս, իսկ Տեղամոն զԷաս, որոյ ծնունդքն կոչին էակիդեանք զառ ի հաւրէն իւրեանց այսու զպատիւն յառաջ բերելով:

Ե.

ե. Արդ այսուհետև լիցի մեզ ենթակայեալ Հերակղէս: Սա ասի որդի գոլ Արամազդայ. քանզի Զևս նմանեալ Ամփիտրիոնի շաղաշարի ընդ Աղկմէովնեայ և ծնանի ի նմանէ զՀերակղէս, որ և զմեծագոյն

23—1) B. *զաթենս ընդ ծառայութ̅ք̅ լիեալ*. 2) B. *զաթենացոցն*. 2) B. *դեղփոս*. A. *դեղփուս* = *Δελφούς*. (?) 3) A. *պատանկով*. 4) B. *այր*. 4) B. *հաւանեցանե*. 5) B. *զպւթիայ*. 5) B. *լակեդոմնացի*. 5) A. *լուսանցքում* «*բղձութի*». 6) A. *հրամաէ*. 7) B. *այսոքիկ*. 8) A. *լուսանցքում՝* «*յանդգնեցան*». 8) B. *լակեդոմնացիքն*. 8) B. *յաթենացոցն*. 9) B. *ակղեմոն*. 10) B. *աղկեմոնի*. 12) B. *չորորդ*. 12) A. *ենթակաեալ*. B. *ենթակացեալ*. 12) B. *գոլով*. 13) B. *արամազդա*. 13) B. (*և*) *երբեմն*. 14) B. *ելլադա*. 14) B. *չոգան աղաչել զնա նախարարք*. 15) A. *լիցիցի*. 17) B. *զելլադա*. 18) A. *սայ*. B. *նա*. 18) B. *զպեղ*. [*յուն*. *Πηλεύς*.] 18) B. *պելևս*. 19) B. *պեղամոն*. 19) A. *էակիդանք*. 22) B. *ենթակաեալ*. 22) B. *հերակլէս*. 23) AB. *արամազդա*. 23) B. *ամփիտրոնի*. 24) A. «*աղկմէոմնեայ*». *յետոյ ուղղած* «*աղկմէոմնեա*». B. *աղկեմոնելա*. 24) B. *ծնաւ*. 24) B. *զհերակլես*.

մրցմունսն զայնոսիկ կատարեաց։ Եւ բազումք եղեն ի Հերակղեայ, որոց առաջինն և կարծրագոյն Հիւղէս էր, յորմէ և լակեդեմոնացւոց թագաւորքն ծնան, ուստի և Հերակղեանք ամենիքեան ասին։

Զ.

զ. Յաղագս եղջերուահարաց Արտեմեայ և Աքտէոնի։ Զ. Արտեմիս ասեն որսոյ և աղեղնաւորութեան վերատեսուչ գոլ։ Ասի արդ աստուածս այս և զեղինսն քաջ հարկանել, մինչ կոչիլ աստուածուհոյն Արտեմիս եղջերուահար։ Այլ Ովրիոն և Աքտէոն որսորդք էին և սոքա. իսկ Աքտէոնն շամբք որսայր, ետես զԱրտեմիս մերկ, և քանզի անմարթ էր զաստուածուհին մերկ տեսանել, մանաւանդ զկուսանսն ի նոցունց բարկացեալ արդ Արտեմիս կատաղեցոյց զշունսն Աքտէոնի, որք գտեալ զնա սպանին. իբրու ասի Աքտէոնն առ ի շանց գիշատիլ։ Այլ Ովրիոն ասի ի պատահման աստուածոցն առ մորթով արջառոյն, զոր եղեն Իւրեսիս թագաւոր թերէացւոց առ ի հիւրընկալութիւն աստուածոցն. քանզի յայնժամ էր ծնեալ և լեալ։ Այս Ովրիոն եղև սպանանող գազանաց, այլ և տարփեալ Արտեմիդեայ, վասն որոյ բարկացեալ աստուածուհին յարոյց կարիճ ընդդէմ նորա, ուստի ընկալեալ հարուածս մեռաւ, վասն որոյ և յերկինս նկարեալ եղև առ կարճին։

Է.

է. Յաղագս փոխադրութեան եղջերուին ընդ կուսին. որ է եղեալ յեւթներորդ պատմութեան յարձանականսն ընդդէմ Յուլիանոսի։

Յորժամ յԵլլադայ նաւարկութիւնն եղղենացւոց եղև ի վերայ Տրովադայ առ ի Յովղիդէ բիովտացւոց, զոհ լինելով Արտեմիդեայ, եւ

1) B. հերակլեա. 2) հեղես. [յուն. Ὕλλος.]. 2) B. (և) լակեմոնացոց. 3) B. հերակլեանքն. 3) A. ամենքեան. B. ամենիքեան. 5) A. «Ե» կամ «Է». 5) B. եղջուրահարացն. 5) B. էաքտոնի. 6) B. (գոլ)չիք. 7) B. զեղինս. 7) A. լուսանցքում՝ «արտեմեա». 8) A. եղջեւրուահար. B. եղջիւրահար. 8) B. ովրիոնի. 9) B. աքէոն. 9) A. (և) չիք. 9) A. լուսանցքում՝ «տեղեակ». 10) B. զածուհին. 11) B. կաղացոյց. 11) B. աքտոնէի. 12) B. առ ի շանց գլխատեալ. 13) A. արջառոցն. B. արջառոյն. 13) B. ուրեսիս [Hyrieus.]. 14) B. թերացոց. 15) B. լեալ. 15) B. սպանող. 16) AB. արտեմիդեա. 17) B. յարոց. 17) B. կարիճս ընդեմ. 17) A. նորայ. 18) B. (և)չիք. 18) B. կարիճն. 20) B. կուսին եղջերուին ընդ կուսին. 20) A լուսանց. «եղին». 22) A. լուսանցքում «յորժամ»-ից առաջ. «էէ», «ժգ», «գ». 22) B. նաւարկութի ելլենացոցն. 22) AB. վերա. 23) A. տրովադա. B. տրովդա. 23) A. (ի)չիք. 23) B. յովղիդէ. 23) B. բւովտացոց. 23) A. արտեմիդեա.

դստերն Ագամեմնոնի, որում անուն էր Իփիգենիա, ի սպանդ աւանդելով, Արտեմիս ողորմեալ կուսին յափշտակէ զնա և ի բաց տանի առ Տաւրոսս ի Սկիւթիա, և երևեցոյց փոխանակ կուսին եղն, զոր առեալ եղղենացիքն զոհեցին. իսկ Իփիգենիա ի Սկիւթս քահանաուհի եղև Արտեմիդեայ:

Ը.

ը. Յաղագս Կենտաւրական այրին: Ծնեալ Աքիղլէս ի Թետիսէ աւանդեցաւ ի Քիրոն, որով վարժեալ լինէր սնուցանողաւն, համանգամայն և վարդապետաւ, աղեղնաւորութեանն: Եւ էր այս Քիրոն Իպպուկենդովրոս, բնակեալ յայրս ինչ քարանձաւացն ի Թեսսալիայ: Արդ առեալ Քիրոն զԱքիղլէս և նստուցեալ յետուստ իւր ի վերայ ձիեղէն կողմանն, սնուցանելով զնա ոչ կաթամբ կամ հացիւ, այլ ուղղովք եղջերուաց և այլոց կենդանեաց, վասն որոյ և Աքիղլէս անուանեցաւ, իբր ոչ հաղորդեալ քիղոսի, քանզի քիղոս սովորական կերակուրս է:

Թ.

թ. Յաղագս պատշրջմանն սփենդոնին Գիւգէսի: Զայս պատմութիւն յիշէ յարձանականսն ի յիններորդ պատմագրութեանն: Պղատոն ի քաղաքավարութիւնսն ասէ թէ Գիւգէս հովիւ էր, և մինչ արածէր զհաւտ իւր եգիտ ձի պղնձի և ի ներքոյ նորին եգիտ մարդ մեռեալ, որ ունէր մատանի: Եւ առեալ զմատանին զայն ունէր, և յորժամ շրջէր զսփենդոնն մատանոյն աներևոյթ լինէր ի մերձակայիցն: Այլ սփենդոնն գլուխն ասի մատանոյն, որ էր շրջշրջուն: Արդ ունելով զմատանին եկն առ թագաւորն զլիւդացւոց, և շրջեալ զսփենդոնն եղև աներևոյթ և մտեալ սպան

---

1) B. ագեմեմնի. 1) B. (որում)չիք. 1) B. փիգենիա. 1) B. սպանդելով. 1) B. (աւանդելով)չիք. 2) B. տորոս. 3) B. սկւթիայ. 3) A. (և) երևեցոյց. 3) A. «եղն». լուսանցքում. «եղջերու»: 3) B. ելլենացին. 4) B. իւփիգինեայ. 4) B. սկւթս. 4) A. արտեմիդեա. 6) A. լուսանցքում. «դ». 6) B. աքիլլեւս. 6) B. թետեսէ. 7) A. վարեալ. 7) B. սնուցողաւն. 8) B. վարդապետաւն. 8) Պէտք է լինէր «Իպպոկենդաւրոս» = յուն. ἱπποκένταυρος. A. լուսանցքում «կենդաւրոս». 9) B. թետալիայ. 10) B. զաքիղղեւս. 10) AB. վերա. 11) B եղովք. 11) A. եղջեւրուաց. B. եղջիւրուացն. A. լուսանցքում. «առեւծուց». 12) B. քեղոսի. A. լուսանց. «ոչ կերակրեաւ քիւղոսիւ». 13) B քեղոս. 15) A. Ե. 15) B. բատշրջման. 15) B. սեփենդոնին. 15) B. գիւգոսի. 16) B. պատմագրութին. 16) B. պղատոն. 17) B. քաղաքավարութեն. A. լուս. «ի քաղաքականումն». 17. A. գիւգէոս. A. լուսանցքում. «գիուգես». 17) A. (և)չիք. 17) B. զհաւտս. 18) AB. պղընձի. 18) B. նորա. 20) A. մերձակիցն. 20) B. գլուխ. 21) B. (որ էր)չիք. 22) A. լուսանցքում. «ի թագաւ..ուին. 22) B. զլւդացոց. 22) B զսփենդոնն.

զթագաւորն և առ զթագաւորութիւնն։ Բայց Հերոդոտոս այլպէս պատմէ յաղագս Գիւգեսի. որպէս թէ հրամանաւ դշխոյին եսպան զԿանդաւղէս Գիւգէս և թագաւորեաց։

Ժ.

ժ. Յաղագս Մինդասայ։ Մինդասս այս թագաւոր էր փռիւգացւոց և էր արծաթասէր յոյժ և ոսկեմոլ, որպէս և գործք նորա յայտնեն։ Ըղձացաւ արդ սա, զի յոր ինչ և մերձենայցէ ոսկի լինիցի։ Եւ կատարեցան իղձք սորա. եւ յոր ինչ մերձենայր ձեռամբ կամ բերանով՝ ոսկի լինէր։ Եւ այնպէս ամենայն ինչ նմա ոսկի էր, այլ ուտել ոչ կարելով՝ մահուամբ կորուսեալ լինէր, զի տուեալն նմա կերակուր ի ձեռն բերանոյն ոսկիացեալ լինէր, վասն որոյ և ապականեցաւ սովով։ Այլ պատմեն այլք ոմանք, թէ հրաման առեալ՝ եկաց. եւ հրամանն էր այսպիսի ինչ՝ վարել զկառսն, եւ ու՛ր արգելցին կառքն շինել քաղաք։ Եւ արար այնպէս և շինեաց զԱնկիւրա զգաղատացւոց. քանզի խարիսխ երկաթի գետանաւու կառուցեալ ի կառսն առկայացոյց զՄինդաս. եւ այնպէս շինեցաւ քաղաքն և կոչեցաւ Անկիւրա, որ թարգմանի խարիսխ։

ԺԱ.

ժա. Յաղագս Նետին Աբարիսի. զոր եւ յիշէ Հերոդոտոս ի չորրորդումն։ Աբարիսս այս գերհիւսիսային այր ոմն էր, և են գերհիւսիսայինքն եղլենախոհք և կարծրագոյնք քան զայլ սկիւթացիսն։ Արդ այս Աբարիս ասի թէ փչմամբ ինչ լի եղև, և շրջէր յԵղղադայ շուրջանակի հանդերձ նետիւն, եւ հրամանս ինչ և դիւթութիւնս պատմէր, իբրու յաստուածուստ փչումն ընկալեալ։ Այլ Լիւկուրգոս հռետոր յիշէ զԱբարիս ի ճառին յորում ընդդէմ Մենեսքիոսի, եթէ սով եղեալ ի գերհիւսիսային կողմանս եկն Աբարիս յԵղղադա, և վարձաւոր եղև Ապողոնի, և ուսաւ առ ի նմանէ

1) B. հերովդիտոս. 2) B. գիւգոսի. 2) B. դժխոյին. 2) AB. զկանդուղէս. 5) A. զ̄. 5) A մինդասա. B. մինդասեայ. 5) B. Մինդաս. 5) B. է. 5) B. փռիւգեցոցն. 6) B. վկաեն. 7) B. (արդ) չիք. 7) B. թե. 8) B. ըղձք նորա. A. սորայ. 8) B. (եւ) յոր ինչ. 9) B. (եւ այնպէս ամենայն ինչ նմա ոսկի էր) չիք. 9) A. նմայ. 14) B. գաղատացոց. 14) A. գետայնաւու. B. գետանաւ. 15) B. առկաացոյց. 16) B. անկիւրիա. 18) A. է̄. 18) B. աբարիս. 18) B. զորս. 18) B. (եւ) չիք. 18) B. հերովդիտոն. 19) A. գերհիւսային. B. գենհւիւսաին. 19) A. գերհիւսաինքն. B. գենհւսւսաինքն. 19) B. ելլենախոհք. 20) B. կարծրագոյն. 20) B. սկութաինքն. 20) B. սաբարիսս. 20) B. (թէ) չիք. 21) A. լուսանց. «հոգով». 21) B. յելլադա. 21) B. նետիւ. 23) B. լիւկուրգոս. 24) B. ընդեմ. 24) B. մենեքսիոսի. 24) AB. գերհւսւսաին. 24) B. կողմանսն. 24) B. և եկն. 25) B. նաբարիս. 25) B. յելլադա. 25) B. ապողոնի. A. լուանցքում. «ի դեղին. ժգ..դեղիք».

զդիւթութիւնն և զհրամանաբանելն, եւ այնպէս ունելով զնետն, իբր նշան ինչ յԱպողոնէ (քանզի աղեղնաւոր է աստուածն այն) շրջէր հրամանաբանելով յՆգղղադա:

ԺԲ.

ժբ. Յաղագս Պեգասոսի որ է հաստատի յաղագս Բելլերոփոնտեսի: Քանզի պատարային քիմերին վերստին բուսանելով, զոր յիշէ աստուածայինս այս Գրիգորիոս յարձանականսն ի յիններորդ պատմութեանն՝ ապականէր զգաւառն լիւկիացւոց. եւ Պռիտոսի թագաւորելով Լիւկիոյ՝ հրաման առ Բեղեռոփոնտոս սպանանել զքիմեռն: Եւ էր գազանն, որպէս անդանաւր ասացաք, առաջին կողմն որպէս առեւծ և վերջինն՝ վիշապ, և ի մէջ նորա՝ քիմեռ, ուստ հուր թափէր. և էր գազանն դժուարայաղթ: Արդ զձին Պեգասոս յաստուածուստ գտեալ Բեղեռոփոնտոս, զորմէ ասի թեւս ունել, եւ ի սմբակացն հուր թափէր, եւ մարտակից ունելով զթռիչսն զերիվարին, քանզի որպէս ասացի թեւաւոր էր՝ սպան զքիմեռն:

ԺԳ.

ժգ. Յաղագս Ալփէոսի: Ալփիոս գետ է արկադացւոց, եւ Արկադիա քաղաք է Պեղղովպոնիսոյ: Եւ և աղբիւր ի կղզւոջն ի Սիկեղիա որ անուանեալ կոչի Արեթուսա: Եւ գետն այն ասի թէ տռփեցաւ աղբերն Արեթուսայ, եւ տռփեալ եմուտ ընդ խորս ծովուն, եւ վերստին երեւեցաւ ի Սիկիլիա առ աղբերն այնմիկ, ոչ խառնեալ ընդ աղի ջուրս ծովուն, այլ մաքուր և յստակ պահելով զջուրն՝ առ տռփեալն եհաս:

Հանդերձ այսուիկ է եւ յաղագս սաղամանդրացն պատմութիւն: Սաղամանդրն կենդանի ինչ է — մեծութեամբ՝ քան զոր կովածուծն կոչեն, եւ կամ որպէս փոքր ցամաքային կոկորդիլոս: Եւ է ցուրտ բնութեամբ կենդանին գերագոյն քան զբան, իբր զի, ի հուր մտանելով նորա՝ շիջանել բոցոյն, և նա ոչ այրի:

---

1) A. զնետս. 1) B. իբրև. 3) B. հրամաբանելով. 3) B. յելլադա. 5) A. լուսանցքում. «ժե, ն: բ̅. ռ,». 5) B. բերողոփոնդոսի. 6) A. պատարաին. B. պատարին. [յուն. παταρικός.] 6) վերըստին. 6) AB. ա̃ծաինս. 7) B. պատմութ̅ե. 7) Տես. III, ժ̅է. 8) B. լիկիացւոց. 8) B. (եւ) պռիտոս. 8) B լիկիոյ. 9) B. բեղեռոփոնէս. 10) B. ասաց. 10) B. վերջին. 11) B. ուստի. 12) B. բեղեռոնիփենտես. 14) B. զթռիչս. 14) A. զերիւարին. 14) B. և սպան. 16) B. ադփւոս. 16) B. արկգացոց. 16) A. արկադիայ. 17) B. պեղղոպինոսոյ. 17) B. (է) չիք. 17) B. աղբեւր է. 17) B. կղզոջն. 17) B. սիկիլա. 18) A. արիթուսա. B. արութուսա. 18) B. (այն)չիք. 19) A. «վեր». լուսանցքում «ըստին». 21) A. եւ եւ. 21) A. յըստակ. 22) B. (է)չիք. 22) B. յագագս. 22) B. սաղմնդարացն. 23) B. սաղամադրն. 24) B. (եւ)կամ. 24) A. ցամաքաին. B. ցամաքին. 24) A. կոկոդիլոս. B կոկորդոլոս. 26) B. շիջանի բոցն. 26) A. այրել.

ԺԴ.

ժգ. Յաղագս լիւդացի կառացն. որ է առակ վասն կամողացն մաքառել եւ հասանել ոչ կարողաց: Ասի յառակն այսպէս. ի լիւդացի կառացն սկսանելով, քանզի արագագոյնք են եւ դժուարահասք՝ ասեն, եթէ հետեւակ ընդ լիւդացի կառաց ընթանամք: Եւ այլք ասեն թէ վասն Պեղովպոսի կառացն ասացաւ առակս. զի Պեղովպոս փռիւգացի էր եւ ոչ լիւդացի. Արդ՝ իւրովք կառաւքն յաղթեաց Եւնոմոսի, եւ յայնմ հետէ ասացաւ առակն ընդ լիւդացի կառացն ընթանալ:

ԺԵ.

ժե. Յաղագս Ովրեստեայ և Պիւղադեայ: Ովրեստէսս այս որդի էր Ագամեմնոնի. այլ սիրելութիւն այնչափ ունէր առ Պիւղադէս, եւ Պիղադէս առ Ովրեստէս, մինչ զի մեռանելով Պիւղադեսի՝ ընդ նմին իջանել Ովրեստեայ ի դժոխս:

ԺԶ.

ժզ. Յաղագս մողոնիդեանցն: Սողոն էր կին ոմն բնակեալ առ սահմանաւքն Թրակացւոց: Սա ունէր որդիս երկուս, առաջնոյն Ովտոս անուն, եւ երկրորդին Եփիաղտէս: Սոքա ըստ ամի աճեցեալք լինէին, ըստ երկայնութեան կանգուն մի, և ըստ լայնութեան թիզ մի. եւ եղեն թշնամանողք և ամբարտաւանք, եւ այնչափ ամբարհաւաճեցին, մինչ զի խորհեցան հակառակել ընդ երկնային աստուածոցն: Արդ՝ զՈվս ի վերայ Աթովլի խորհեցան դնել և նոքաւք յերկինս ելանել: Եւ են Ովս և Աթովս երկու լերինք ի սահմանս Թրակացւոց: Իսկ Զեւս բարկացեալ, որոտմունս հանդերձ փայլատակմամբք արձակեալ՝ եկեղ զնոսա, և կորեան: Այլ յառաջագոյն, յաղագս կիզմանն նոցա, հրամանաբանութիւն տուեալ էր մաւրն, թէ վասն ամբարտաւանութեանն իւրեանց ամպահար լինելոց են:

---

2) A. ժ̄. 2) B. լիւդացի. 3) B. կարողացն. 3) B. այսպիսի (ի). 4) B. արագագոյն. 4) B. թէ. 4) A. լուսանց.քում. «ի հետիոտս». 5) B. կառացն. 5) B. (թէ)չիք. 5) B. պեղլոպոսի. 6) B. (զի Պեղովպոս փռիւգացի էր) չիք. 7) A. իւրաւքն (կառաւքն). 8) B. ասացաւ ընթանալ. 10) A. ժա̄. 10) A. ովրեստեա. 10) B. պեղադեսի. 11) B. արտեմնի. 11) B. անչափ. 11) B առ պեղադէս. 12) B. պիւղադիսի. 13) A. ովրեստեա. B. ովրեստի. 15) A. ժբ̄. 15) B. մողփիեանցն. 16) B. առաջոյն. 19) B. ամպարտաւանք. 19) B. անչափ. 19) B. ամբահաւաճեցին. 20) B. երկային ած̄ս. 20) B. վերա. 21) B. աթովլէ. 22) B. թրակացւոցն. 23) B. փայլատակմամբք. 25) B. ամբահար.

ԺԷ.

ժէ. Յաղագս ղաբիւրինթին: Ի կղզւոջն Կրետէ լեառն մի է, յորում է այր ինչ դժուարին և քարանձաւ, յոր իջանելն և ելանելն ի վեր ոչ և միոյ ումեք է դիւրին, յոր ասի թէ ածաւ Մինովտաւրոս: Արդ՝ քանզի դժուարին էր ելանելն ի ղաբիւրինթէն, այժմիկ աստուածայինն Գրիգորիոս բուռն եհար զնմանէ առ ի յապացոյց անձողոպրելեաց բանիցն, յորոց ոչ զաւրէր ոք զերծանել, այլ ըմբռնեալ լինէր, քանզի ի վերայ ածէ և զարկն. այլ յարկն է ինչ տեսակաւ ուռնկաց թանձրալարի, զոր կազմեն յորոգայթ արջոց և եղանց, և զաւրեղագունից ի սոցունց կենդանեաց:

ԺԸ.

ժը. Յաղագս Մինովսի և Ռադամանթեայ: Մինովս և Ռադամանթոս ասին գոլ որդիք Արամազդայ. յորոց մին Մինովս էր աւրինադիր, ի Հաւրէն ընկալեալ զաւրինադրականն. իսկ Ռադամանթէս արդար դատաւոր էր, իբր առ ի Հաւրէ խրատ ուսեալ զարդարութիւն: Արդ՝ ասեն յաղագս նոցա քերթողքն և նոյն ինքն Պղատոն, թէ սոքա մեռեալք ոչ ընդունակ լինին խաւարի. այլ երանելեացն կղզիքն և Եղեւսինայ դաշտն ընկալաւ զնոսա, — որ է անուն տեղւոյ Եղեւսինայդ, իբր թէ ընդարձակ և ի տանջանաց ազատ: Արդ՝ ասեն թէ ի նոսա յելլենացւոցն արդարք յետ մահուանն երեանց բնակին: Ասփոդելոսն տնկոյ անուն է, զհոտն անոյշ ունելով, և զծաղիկն հրճուելի:

ԺԹ.

ժթ. Յաղագս Գադիրայն: Գադիրա տեղի ինչ է ի կողմանս մտիցն արեւու. և տեղին այն վախճան է ծովու, իբր արտաքսութիւն ինչ գոլով յայսմանէ որ առ մեզս է ծովէս առ ծովն ատլանտական: Արդ ասի յայնկոյս Գադի-

---

2) A. ժգ. 2) B ղաբերինթին. 2) B. կղզջ. 3) B. ելանելն և իջանելն. 4) B. (և միոյ ումեք) չիք. 4) B. մինովտաւրոս. 4) B. թէպէտ և. 5) B. է. 5) B. լաբիրիթոսէ. 5) B. այժմ. 5) B. մեծս այս գրիգորիոս. 6) B. հարեալ. 7) A. զերծանել. 7) B. վերա. 8) A. զյարկն. 8) B. թանձրաշարի. 9) B. յորոյգայթ. 9) B. արջառոյ. 9) B. զաւրագունից. 11) A. ժգ. 11) B. մինոսի. 11) B. հռադամանթայ. 12) B. (ասին գոլ) չիք. 12) B. արամազդա. 12) B. (մին) չիք. 12) B. աւրէնսդիր. 14) B. հաւրէն. 15) B. քերթողքն. 15) B. (ինքն) չիք. 16) B. խաւարին. 16) A այլ. 16) B. երանելեաց կղզիք. 16) A. եղեւսինա. B. եղինսա. A. լուսանց. «եղեւսիոն». [յուն. Ἠλύσιον πεδίον]. 17) B. տեղեաց. 17) A. լուս. «եղեւսիոնդ». 18) B. սոսա. 18) B. ելլենացոյն. 18) B. արդարքն. 19) B. բնակեն. 19) B. ասփոդելոս. 22) A. ժե. 22) B. գադիրայն. 22) B. գադիրա. 22) B. մտից. 23) B. իբրև. 24) A. ազշանտական. B. անդղանդական. 24) A. յայնկոյսկոյս.

բայն ոչ եւ զուղելի լինել ծովուն, վասն գոլոյն քարախիտ և մթացեալ: Եւ Գադիրա լսի առ ի «գէէ» որ է երկիր, և «դիրէ» որ է պարանոց: Արդ քանզի պարանոց երկրի է տեղին՝ անուանեցաւ Գադիրա:

Ի.

ի. Յաղագս Երեքհարիւրն որ գնացին Խղէ: Հոմերոս քերթող կամեցեալ զԴիովմեդեայ զաւրութիւնն և զջերմութիւնն զառ մարտսն արտասել՝ ի ձեռն առակի նմանեցուցանէ զղեւցազինն ասելով. «Իբր երիւար ոմն ուժգին պարարեալ և որոտացեալ առ մսուր»:

ԻԱ.

իա. Յաղագս սերմանելոյն և բուսանելոյ մարդկան հսկայիցն: Ի Թեբաս բիովտացւոց ասի թէ Կադմոս և կամ այլ ոմն առեալ զԱդելփինոս վիշապին զատամունսն սերմանեաց յերկիր, և վերաբուսեալք եղեն արք սպառազինեալք. այլ եղեն վերաբուսեալք ի բարձիցն մինչև ի վեր, և այնպէս կալով մարտնչէին ընդ միմեանս և ընդ այլս:

ԻԲ.

իբ. Յաղագս Եւթնադուռն Թեբեայ և Եգիպտացւոյն: Աստուածային Գրիգորիոս յաղագս հրաշից աստանաւր կամեցեալ մեզ ասել, թէ բիով-տացոց Թեբաս — եղղադացւոց՝ եւթնադուռն է, այն որ յԱմփիոնէ և ի Զեթոսէ թմբկաւք եղև շինեալ. այլ եգիպտացի Թեբաս հարիւրադուռն է, քանզի մեծագոյն լեալ է յառաջ, և այնչափ մեծ, մինչ զի դրունս ունել այսքան: Այլ պարիսպքն Բաբիլոնի ասին ամրագոյն գոլ. քանզի խորովեալ աղիւսով և հալեալ կպրով եղև շինեալ, զլայնութիւնն և զերկայնութիւնն ունելով յոյժ բազում, և զշրջաբերութիւնն ընդարձակ:

---

1) A. գադիրա. B. գադիրայն. 1) B. ղաւղելի. 2) A. գադիրայ. B. գա-դիրա. 2) B. գաէ. 2) B. դիր. 3) B. գադիրա. 5) A. ժղ. 5) B. խղէր. 5) B. քերդող. 6) A. զդիովմեդեա. B. զդիոմդեա. 6) B. զաւրութի. 6) B. արտասանել. 6) B. ի ի. 7) B. նմանեցուցանել. 7) B. իբրև. 7) B. երիվար. 7) A. ումն. 8) A. լուսանցքում. «որոտալով». 10) B. բուսանելոյն. 10) B. սկայիցն. 11) B. բոովտացոցն. 11) B. ասէ. 11) B. զադելփիլոս. 12) B. յերկրի. 14) B. սոյնպես. 16) A. ժր. 16) B. թեբա. 16) B. եգիպտացւոցն. 16) B. ածախինն. 18) A. եղղե-գացւոց. B. ելլադացոց. 18) B. յամփիւոնէ. 19) A. այղ. 20) B. լինալ. 20) B. լեալ ի. 20) A. լուսանց. «կանխաւ». 21) B. բաբե-լոնի. 22) B. հարեալ. 23) B. շրջաբերութի.

Իսկ Սոսովղոսի Կարոսի շիրիմ՝ և սա էր մեծագոյն. քանզի Սոսովղոս կարիացւոց եղև բռնաւոր, որ և շինեաց շիրիմ ինքեան յոյժ անառ ի Հողի ուրեք և ի ծովացեալ լճամիջի տրամակայեալ: Իսկ գրեցաւ «կարիական շիրիմ», զի ցուցցի առ ի նմանէ շինեալ. գրեալ լինի և «Կարոսի», զի իցէ ազգին իւրում նշանակ Սոսովղոս Կարիոս: Իսկ պիւռամիդքն և սոքա արժանի են հրաշից, շինեալք յԵգիպտոս յոյժ անըմբռնելիք, զոր քրիստոնեայքս ասեմք շտեմարանս Յովսեփու գոլ. իսկ ելլենացիք, յորոց մի է Հերոդոտոս, ասեն թէ թագաւորաց շիրիմք են: Իսկ յաղագս կողոսի, որ յԵւրոդոնէ վերակայեալ՝ ասի թէ մեծագոյն է անդրիանդն և սքանչման արժանի:

III.

ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԱՅՆՈՑԻԿ ՈՐ ԵՒ ՅԱՌԱՋՆՈՒՄ ԱՐՁԱՆԱԿԱՆԻՆ ԵՂԵՆ ՅԻՇԵԱԼ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՑՆ:

Արձանականն բան պարսաւ է Յուլիանոսի գործոյն. այլ զանազանի ի պարսաւէ արձանականն, քանզի է պարսաւն ի ձեռն ներբողական գլխոցն. որզան յազգէ, ի վարժից, ի գործոց, ի բաղդատութենէ: Իսկ արձանականն ի ձեռն գործոցն միայն է, և թէ պատահէ ի բաղդատութենէ: Իսկ արձանական ասացաւ ի տարբերութենէ արձանին: Արձան է քար կամ պղնձի երկարաձիգ, քառանկիւնի ձևով, յորում գրեալ լինի արձանելւոյն անարգանք. իբր զաթենացին զԵղիտէս զԱրիթմեանն զայն, որ ապականէր զեղղենացիսն վասն ընչիցն. զի կարասեաւ հաւանեցուցանէր զպարսիկն մանաւանդ, զի հպատակ լինիցի Պերեւս. ի յարձանի վերագրեցին անարգանս նմա, և ամենայն ազգի նորա իշխանութիւն տալով ի գրեցեալսն,

---

1) B. մոսովղի. 1) A. լուսանցքում. «կարփական». 2) B. կարացոց. A. լուսանցքում. «կարիացի». 3) A. լուսանցքում. «իւր». 3) B. տրամակաեալ. 4) A. լուսանց. «դարձեալ». 5) B. մոսովղոսի և կարոսի. 5) A. այլ. 5) A. պիւռամիդին. 6) B. արժանև. 6) B. յեգիպտացոցն. 7) B. քրիստեայքս. 7) A. ըշտեմարանս. B. շտեմարանք. 7) B. յուսի-փու. 8) B. հերոդիտոն. 8) A. եթէ. 8) A. այլ. 9) B. կողղոսի. [յուն. κολοσσός]. 9) B. յերիդոննէ. 9) B. վկայեալ. 9) B. անդիանդն. 12) B. (և)չիք. 12) B. յառաջնումն. 13) B. պատմութեց. 14) AB. ա̄. 14) B. արձանական բանն. 14) B. յուլիանոսի. 15) A. գլխոցն. B. գործոյն. 16) A. այլ. 17) B. միան. փխ. միայն է. 17) A. (և)չիք. 17) B. պատեհ է. 18) A. այլ. 18) A. լուսանց. «ի փոխարերութենն». 18) B. և արձան. 19) AB. պղընձի. 19–20) B. արձանելոյն. 21) B. զաթենացիսն. 21) B. վասն ըղձից.

զի որ ոք ախորժեսցէ́ ստանցէ զնա․ գրեալ և զպատճառն յարձանին, և թէ որպիսի զատավճիռ հատեալ էր Արիսթմոսի, զի առէ́ զոսկին, զոր ի գամրաց ած՛ ի Պեղոփոննեսոս երբեր։ Այլ գիտել պարտ է, զի բազում անգամ և երախտաւորաց բարերարութիւնք յարձանս գրին, որպէս և Պ̀եւկոնոսին Յովսպովրոցի իշխանին երախտիքն գրեցաւ յԱթէնս։ Արդ ենթադրութիւն արձանիդ այսպիսի է։

Ա․

ա․ Այլ յաղագս պատմութեանցն, որպէս հնար է, ի ձեռն սղից յիշեսցուք։ Առաջին պատմութիւն․ «զայրանեկ խաղաղացեն (?) առ Նոսա Եմպե-դոկղեանք և Արիստեանք, և Եմպեդոտիմեանք և Տրոփոնեանք»։ Եմպեդոկղէսս այս Սիկեղացի էր ազգաւ, պիւթագորական իմաստասիրութեամբ, և կամեցեալ անմահանիլ, եթէ սրբազանեալ յերկինս վերացաւ՝ արկ զինքն ի հուրն, որ ելանէ ի լեռնէն Սիկեղիացւոց յԵտնեայ։ Այլ այս հուր առի եթէ Հեփեստոսի խառնարանն է։ Արդ նա կորեաւ ի ձեռն հրոյն․ այլ աստուած կամեցեալ հրապարակել զանմահութիւն նորա՛ զկաւշիկս նորա ողջ հրոյն ի բաց ետ թքանել։ Եւ այսպէս ծանուցաւ, թէ ոչ վերացաւ, այլ կիզաւ ըստ արժանի անմահութեանն իւրոյ։ Իսկ Տրովփոննեանքն և Եմպեդոտիմեանքն էին ի գաւառէն Բիովտացւոց, ի քաղաքէն Պ̀երատիայ, դիւթք արուեստիւ։ Այլ և սոքա կամեցեալ անմահանիլ և ցուցանել, թէ համբարձան՝ արկին զանձինս ի տիղմ յայրս ոմանս, զի մեռանիցին, և անյայտ մարմինքն լինիցին։ Այլ նոքա մեռան, և յայտ եղև, ուրանա՛ւր մեռանն և ո՛րպէս։ Եւ դիւթարան եղև տեղին․ որում և բան հետեւի թէ «Առ Տրովփոնիոս ես դիւթացեալ»․ և առի բանս առ դեղնեալսն, որք ոչն երբեք ծիծաղին․ զի իջեալք ի դիւթարանն յայն անծաղրացեալք

1) A. լուսանց․ «թէ հաճոյ ումեք իցէ կամ ութեսցի» (?) 1) B. ի վերա արձանին․ 2) B. զոսկի․ 3) B ի պոլեպոնոս․ 3) A. այղ․ 5) B. զեւկոնոսին․ 5) B. զովսպովրացի․ [հաւանօրէն՝ բոսպորացի․]. 8) A. բ․ 8) B. պատմու͞թեց․ 8) A. լուսանցքում․ «որչափ»․ 9) A. յիշեցուք․ 9) A. լուս․ «խաղացին առ Նոքաւք»․ 9) Գր․ Ա․ «այսոքիւք»․ 9—10) A. եմպոկղեանք․ B. եմպոկղեանքն․ 10) B. արիստեանքն․ 10) B. եմպեղիաւ-տիմեանքն․ 10) B. տրովփոննեանքն․ 10) AB. եմպեկղէսս․ 11) B. սիկիլացի․ 12) A. լուս․ «զանձն իւր ի լեառն»․ 13) B. որ է ի լերինն սիկիլացւոց․ 13) B. թե․ 14) A. լուս․ «խառնելին»․ 15) B. կամեցաւ․ 15) B. զանմահու͞թին․ 15) B. նորայ․ 15) A. լուս․ «զգին»․ 17—18) B. եմպեղիմաւտեանքն. 18) B. ի գաւառէ․ 18) B. բովտացւոց․ 18) A. զեբատիա․ B. զաբատիա․ 19) B. կամեցան․ 19) B. ամահանիլ․ 20) A. լուս․ «իւրեանց ընդ տղմով»․ 21) B. և յայտ եղեն և յայտ եղեն․ 21) B. ուր․ 22) B. (և)չէք․ 22) B. (եւ)դիւթարան․ 22) B. որպէս բանն հետեւի․ 23) A. լուս․ «դիւթեալ»․ 23) A. դեղեալսն․ 24) B. որ ոչ․ 24) A. անծաղրացեալ․

եղանեն և գեղնեալք հանապազ: Եւ է այս ի յանդիմանութիւն նոցա, զի գեղնեալք և առանց ծիծաղելոյ ընդ տղմով մեռան: Այլ արժանացան Տրովփոնիոս և Ագամիդէս նորին եղբայր գիւթութեան վասն շինելոյ յընչից իւրեանց զտաճարն Ապողոնի, որ ի Դեղփքն էր:

Բ.

բ. Յաղագս Պրովտեայ: Պրովտէս այս Թրակացի էր ազգաւ և ունէր որդիս երկուս՝ զՄողոն և զՏեղեգոմնոս: Սորա աւազակք գոլով՝ Հերակղէս եկեալ սպան զնոսա յանցանելն վասն անդէոցն Գերիոննեայ: Արդ՝ զգացեալ Պրովտէաս վասն սպանման զաւակաց իւրոց՝ ընկեց զանձն իւր ի ծով, զոր անմահացուցին աստուածքն, ողորմելով նմա: Եւ եղեալ դև ծովային՝ եկն բնակեցաւ ի փարոս կղզւոջ: Զօմանէ ասի թէ առ փոկկիդեանսն դեգերեալ լինէր. և սա յԱղեքսանդրոսէ առ զՀեղինէ ի գալն նորա յԵլլադա և ետ նմա զպատկերն Հեղինեայ: Այլ յետոյ Մենեղայոս, յետ տրովական պատերազմին, իմացեալ թէ յԵգիպտոս է Հեղինէ, և գալով նորա առ Պրովտէս՝ զինքն ետ ցնա: Այլ ասի զՊրովտեայ կերպափոխիլ առ հանդիպողսն պէսպէս՝ բայց ի սպիտակութենէ, և երբեմն երեւիլ այսպէս, և երբեմն՝ այլպէս:

Գ.

գ. Յաղագս Հերակղեայ և խարուկին: Սաժգին ճառ հրատարակեալ լինի զՀերակղեայ. իբր թէ որդի է Արամփողղայ և Աղկմենեայ, և զիւցազն գոլով՝ զերկոտասան նահատակութիւնսն կատարեաց: Այլ այժմիկ, յայսմ վայրի, յաղագս խարուկին ասացուք: Հերակղէս կին ունէր, որում անուն էր Դէիանիրա, զոր էր առեալ ի Յունէսոսէ, հակառակ գոլով Աքեղաւոս գետոյ, յորմէ կնոջէ ծնաւ զՀիւղղոս: Արդ՝ համանգամայն յառնուլն զԴէիհանիրա և տանել ի գաւառ իւր անեալ Նեսոսի,

1) B. և այս յանդիմանութին. 3) B. տրոփոնոս. 4) B. ապողին. 4) B. ի դեղփին. 6) A. պրովտեա. 6) B. պրոտեայ. 7) B. երկու որդի. 7) B. զտեղեգոմնէս. 8) B. հերակլես. 8) A. լուս. «անցանելով». 8) B. անդէոց. 8) B. գիրէոննեայ. 9) B. պովրտեսի. 9) A. զաւակացն. B. զաւակաց. 11) B. ծովաին. 11) B. կղզոջ. 11) B. զմանէ. 11) B. ասեն. 12) B. փովգեանսն. 12) B. դեգերեալ. A. լուս. «դեգերեր». 12) B. նա. 13) A. յելլադայ. B. յելլադա. 13) A. հեղինեա. 13) A. այդ. 14) B. մենեղաոս. 15) B. պիովտես. 16) B. զպրովտոս. A. զպրովտեա. 16) A. լուս. «ի սպիտակէ». 17) B. (և) երբեմն երեւիլ. 19) B. հերակլեայ. 19) B. հարուկին. 20) A. զհերակղեա. B. զհերակլեայ. 20) AB. արամփողղա. 20) A. աղկմենեա. B. աղկմենայ. 21) B. այժմ. 22) B. հերակլէս. 23) B. առեալ էր. 23) B. ի յունէսսէ. 23) B. որ է հակառակող. 24) B. աքաեղոսս. 24) B. ծնեալ զհեղղոս.

որ մին էր կենտաւրոսացն՝ տափեցաւ կնօջն, և առ գետաւ ուրեմն կամեցաւ շաղաշարել ընդ նմա: Այլ Հերակղէս իմացեալ՝ նետահարէ զՆեսոս. և մեռանելով սորա՝ տայ յարենէ իւրմէ ցԴէիհանիրա, ասացեալ պատրելով եթէ «Այդէ քեզ արիւն այս առ ի սիրելութիւն Հերակղեայ. և փոխարկեսցես զնա ի փափագանս քո. արդ՝ եթէ իմասցես — ասէ — թէ այլոյ ուրեմն կնոջ տափեալ իցէ՝ աւծցես արեամբս այսու զՀանդերձսն Հերակղեայ»: Եւ յաղագս այսորիկ ունէր զարիւնն զայն Դէիհանիրա: Այլ յորժամ Հերակղէս տափեալ Յաւղղեայ դստերն Եւրիւտեայ և առեալ զնա՝ ի ձեռն Ղիւքասայ արձակեաց իբր զգերեալ առ Դէիհանիրա՝ զմտաւ ած և ի նախանձ շարժեցաւ: Կամեցեալ զսէրն յինքն դարձուցանել՝ զպատմուճանն Հերակլեայ աւծանէ արեամբն Նեսոսի, և տայ նմա զգենուլ: Այլ արիւնն այն այրասպան քանզի յորժամ զգեցաւ Հերակլէս, վառեալ պատմուճանն այն՝ եկէզ զնա: Իսկ նա, մինչդեռ այրէր՝ ընկեց զինքն ի գետն, որ մերձն էր, և ջերմացոյց զջուրսն, յորմէ և եղեն ջերմաջրութիւնք ի մէջ Թեսաղացւոցն և Փոկկիսոյ:

Գ.

գ. Յաղագս Պեղղովպեայ խահագործութեանն:

Ե.

ե. Յաղագս աւշտամանցն փռիւգացւոց: Որ փռիւգացիսն պաշտեցեալ լինէր մայր աստուածոցն Ռէա, առաւել քան զայլսն: Եւ սմա տաւն հաստատելով փռիւգացւոցն՝ սուսերաւ զմարմինս իւրեանց հատանէին, ոչ եթէ սպանանել կամելով, այլ միայն արեամբ շաղախել. և զայն առնէին փքացեալք փողովք, զի առանց ցաւոց հանդուրժեսցեն խոցոտեալքն. և յետ այսորիկ դառնային յանմաքուր խառնակութիւնս կանանց:

1) B. է որ. 1) B. կենտորոսացն. 2) B. Հերակլես. 3) AB. տա. 4) B. թէ. 4) B. Հերակլեայ. 5) B. եթէ. 5) B. ումեմ. A. լուս. «այլում կնոջ». 6) B. այսու արեամբ. 6) A. Հերակղեա. B. Հերակլեա. 7) A. լուս. «ի պատճառս այսր». 8) B. Հերակլէս. 8) AB. յաւղղեա. 8) A. եւրիւտեա. B. եիրիւտեայ. 9) A. ղիւքասա. 10) B. և կամեցաւ. 11) A. Հերակլեա. 11) B. արեամբ. A. լուս. «յարեննեն». 11) AB. տա. 11) A. այդ. 12) A. լուս. «առն սպանելոյ». 13) A. (այն)չիք. 13) B. սպան զնա. 14) B. ջերմնացոյց. 14) B. (և) եղեն. 14—15) B. թեսաղացւոցն. 15) A. «փովկէոյ». լուս. «իս» = փովկիսոյ. B. փովկիսոյ. 17) A. պեղղովպեա. B. պելոպ... 17) B. խաՀագործութե. 19) B. աւշտամանցն փռիւգացւոցն. 20) B. մայր ածոց պաշտեցեալ լինէր. 20—21) B. տաւն կատարելով. 21) B. փռիւգեցոց. A. լուս. «իք» = փռիւգացիք. 21) A. լուս. «սրովք». 21) B. զմարմինսն (իւրեանց). 21) B. հատանելով. 22) B. զայս առնելով. 23) A. լուս. «անցաւաբար». 23) B. խոցոտեալք. 24) B. դառնաին.

Զ.

գ. Յաղագս Միթրայ: Միթրոս կարծի առ ի պարսից արեգակն գոլ. և զոհս առնէին նմա և տաւնս կատարէին: Արդ՝ ոչ կարէ ոք ձաւնել նմա, եթէ ոչ յառաջագոյն ընդ աշխատանս տանջանացն անցանիցէ: Եւ աշխատանքն են թուով ութսուն, ունելով նուազութիւն և առաւելութիւն. և տանջէին յառաջագոյն թեթևագունիւքն և ապա դժուարագունիւքն. և յետ անցանելոյ ընդ ամենայն տանջանսն՝ լինի կատարեալ, որ կատարելոցն իցէ: Իսկ տանջանքն՝ ընդ հուր անցանել, ընդ սառնամանիս, ընդ քաղց, ընդ ծարաւ, ընդ երկայն ճանապարհս և ընդ ծով գնալ, և պարզաբար՝ ընդ ամենայն այսպիսի դժուարութիւնս:

Է.

է. Յաղագս տաւրացւոց աստուածապաշտութեան: Տաւրոսք ազգ են սկիւթացւոց. առ որս փոխադրեցաւ ի ձեռն Արտեմիդեայ Իփիգենիա՝ դուստր Ագամեմնոնի, յորժամ հանդերձեալ էին զոհել զնա յաղագս եղլենացւոցն յԱւղիդեայ. յաղագս որոյ եղն փոխանակ տուեալ աստուածուհոյն՝ ետ զոհել: Արդ այս Իփիգենիա ի Տաւրոսս գոլով, զի մի ծանիցի ի հիւրոցն եկելոց, թէ ո՛ ոք իցէ՝ հրամայէր զոհել զնոսա Արտեմիդեայ. և նա էր աւտարասպանն, զոր ասէ աստուածայինն Գրիգորիոս: Յետ այնորիկ Որեստէս երկուցեալ յԵրինեանցն և եկեալ ի Տաւրոսս, և ըմբռնեալ իբր հեւր՝ ի սպանումն ածաւ առ քոյրն Իփիգենիա, իբր առ քահանայուհի, և ծանուցաւ ի ձեռն փղոսկրէից ուսոցն և թողաւ ի զենմանէն: Եւ այսպէս՝ առեալ Որեստէս զքոյրն իւր զԻփիգենիա՝ բերէ յԵլլադա:

---

1) A. լուս. «ժը». (= տես. I, ժը.) 2) B. միւթրոսի. 2) B. միւթրոս. 2) B. (ի)չէք. 3) B. զոհ. 3) B ոք կարէ. 5) B. նուազութ̅ի̅. 6) B. թեթևագոյնիւքն. 6) B. դժուարագոյնիւքն. 7) B. անցանելոյն. 9) B. ճանապարհ. 12) B. Տաւրացոցն. 12—13) B Տաւրոս քաղաք է սկիւթացոցն. 13) A. արտեմիդեա. 13) B. իփիւգենիեա. 14) B. ագամեմոնի. 14) B. «Յաղագս ելլենացւոցն յուղիդայ» Նոր գլուխ է համարում. B. ելլենացւոցն. 15) A. յաւղիդեա. 15) A. լուս. «վասն». 15) A. (տուեալ)չէք. 15) A. լուս. «ին» = «աստուածուհին». 16) A. ի փուիգիա. B. իփիւգինիա. 16) B. ի տաւրոս. 17) B. եկելոցն. 17) B. հրամէր. 17) B. արտեմեայ. 18) B. (ասէ)չէք. 18) B. ա̅ծ̅աւին. 19) B. ի սիրինեանցն. 19) A. լուս. «բրիւսեա»(?) 19) B. ի տաւրոս. 20) B. իբրև. 20) B. հուր. 20) A. լուս. «առ ի կղեիւտեմ̅ն̅եստրու». 20) B. իփիւգինիեայ. 20) B. քահանաուհի. 21) A. լուս. «փ̅ե̅». 22) B. զքոյր. 22) B. իփիւգինեա. 22) B. բերել. 22) A. յեղղադայ. B. յելլադա.

Ը·

ը. Յաղագս պղաճացէ զենմանն Տրովադական աղջկանն Պաղիքսենեայ: Պաւղիքսենէս այս էր դուստր Պրիամոսի, զոր Աքիլլէս կամեցեալ կին առնուլ՝ եմուտ ի Տրովադա, և ըստ ննդուլթեան իմն նետի հարեալ առ ի Պարիսէ մեռանի առ տաճարաւն Ապողոնի: Արդ՝ յետ ժամանակի արիացեալ Պիւռոս որդի նորա՝ եկեալ յանուրջս զհայրն իւր, զի խնդրէր զոհել նմա զՊաւղիքսենէս, վասն որոյ կորուսեալն եղև: Եւ Պիւռոս գոլով ի Տրովադա և յետ յաղթութեանն առեալ զնա՝ զենու ի վերայ շիրմի Աքիլլեայ՝ հաւր իւրոյ:

Թ··

թ. Յաղագս Մենէկեայ: Մենիւկեւս որդի էր Կրէոնեայ թագաւորի թեբէացւոց: Արդ՝ մարտնչելով վասն հայրենի գաւառին իւրոյ թեբէացւոցն ընդ եւթն զաւրավարսն հրամանատրեաց Տերեսիաս, դիւթ ոմն գոլով, վաղվաղակի դադարել մարտին, և լինել նոցա յաղթութիւն, եթէ ի թագաւորական զարմէն բնակելոցն անդ, որք բուսեալ էին յատամանց վիշապին՝ տացէ ոք զանձն իւր ի սպանդ: Արդ՝ զայս իմացեալ Մենիւկեայ և կամեցեալ ազատել զքաղաքն ի պաշարմանէ անտի՝ ուանդեաց զանձն իւր ի սպանումն առանց հաւր իւրոյ Կրէոնեայ:

Ժ··

ժ. Յաղագս Ղեւկտրական պատերազմին: Ղակեդեմոնացիք ի պեղղովպոնիսեան պատերազմին, յետ ամենեւին յաղթութեան աթենացւոցն, խորհեցան և ընդ մարտակիցսն իւրեանց մարտնչել, և դիմեալք ընդդէմ թեբայեցւոցն, նախ քան զհասանելն ի քաղաքն հասեալք ի Ղիւքտրոս, որ է քաղաք

---

2) B. թ̅. 2) B. զենմանն. 2) A. պաւղիքսենիայ. B. պաւղիքսեն. ա. A. լուս. «սենիսի». 2 3) B. Պաւղիքսեննես. 3) B. դուստ էր. 3) A. լուս. «ու» = պրիամու. 3) B աքիլլես. 3) B. կամեցաւ. 4) B. (առ) ի պարսպէ. A. լուս. «պարիդիս». 6) B. խնդէր. 6) A. լուս. «ինքեան». 6—7) B. զպեղիքսինէ. 8) B. ի վերա. 8) A. աքիլլեա. B. աքիւլլա. 10) B. ժ̅. 10) A. մենիւկեա. 10) B. Մենեկիս. 10) A. կրէոնեա. B. կրէովոնեա. A. լուս. «կրէաւնդոսի». 11) B. թեբացւոց. 11—12) B. թեբացւոց. 12) B. տերիսիաս. 13) B. նոցա լինել. 13—14) B. (եթէ ի թագաւորական զարմէն) բնակեցելոցն. 15) B թէ տացէ. 15) A. մենիւկեա. B. մենիւկիեայ. 16) A. ազատեալ. 16) B. անդի. 17) A. լուս. «զենքն». 17) A. կրեոնեա. B. կրէովեայ. A. լուս. «կրեաւնդոսէ». 19) B. ժ̅ա. 19) B. կեդասոսի. 19) B. ղակեդոմնացիքն. 19) B. ի պելլովպիսեան. 20) B. (յետ ամենեւին)չէք. 20) A. լուս. «ելոյն» = «յաղթելոյն». 20) A. խոհացան. 21) B. (և) ընդ մարտակիցս. 21) B. թեբացոցն. 22) A. հասեալ. 22) B. ի ղուքտրիսս.

թերէացւոց, ճակատամարտեալք վերջանահանջ եղեն, Եպամինոնդայ յաջողելով զաւրավարին թերէացւոց: Այլ պատահումն եղև ղակեդեմոնացւոց ի Ղիւքտրոսս վասն այսպիսի պատճառանաց. Սկեդասոս ղիւքտրացի գոլով՝ ունէր զդստերս երիս. և ոմանք ի ղակեդեմոնացւոցն առ նոսա իջաւանէին. և երկուցեալ ղակեդեմոնացիքն, թէ գուցէ հրապարակեսցեն հաւրն իւրեանց զպակշոտութիւնն՝ սպանանեն զնոսա: Արդ՝ եկեալ յիւր քաղաքն Սկեդասոս ի Ղիւքտրոսս և իմացեալ զոր ինչ եղեն՝ անէծ զամենայն ղակեդեմոնացիսն, զի առ շիրիմս դստերացն իւրոց վատաբախտիցեն. վասն որոյ և եհաս վատաբախտութիւն ղակեդեմոնացւոցն ի Ղիւքտրոսս:

ԺԱ.

ժա. Յաղագս ղակոնական համբակացն: Ղակեդեմոնացիքն ախորժելով ժուժկալս և արիս գոլ զիւրեանցն քաղաքացիս և զմանկունս իւրեանց կրթէին զնոսա, տանջեալ փոկովք, և քանցէին զանիւք առ բագինսն. և՞ոչ նուաղելոյն, այլ առաւելապէս ժուժկալին, պարգևս հատուցանէին:

ԺԲ.

ժբ. Յաղագս արիւնահեղ լինելոյն առ բագնաւն Արտեմիդեայ: Կոյս գոլով և ողջախոհ աստուածուհին ուրախանայր արեամբ հիւրասպանութեան և պատուեալ լինէր:

ԺԳ.

ժգ. Յաղագս մոլեխնդրին Սոփկրատայ: Սոփկրատէս այս էր ազգաւ աթենացի իմաստասէր հրահանգաւ: Զսա, իբր դև ինչ մուծանող ի քաղաքավարութիւնս Անիտոս և Մեղիտոս հայցեցին ի սպանդ. և դատապարտեալ եղև վասն ապականելոյ զհամբակսն մեռանիլ, ըմպելով կոնիոն, և արբեալ մահացաւ:

---

1) B. թերացոց. 1) B. ճակատամարտեալ վերջահանջ. 1) A. եպամինոնդա. B. իպամինոնդա. 2) B. թերացոցն. 2—3) B. ղակեդոմնացոցն. 3) B. ի ղիւքտրոս. 3) B. այսպիս. 3) B. սեկեդասոս. 4) A. ղիւքտրացի. 4) B. ի լակեդոմնացոցն. 5) B. ղակեդոմնացիքն. 7) B. քաղաքն կեդասոս. 8) B. ղակեդոմնացիսն. 8) B. դստերաց. 11) B. ժբ. A. լուս «բ» = տես I, բ. 11) B. Ղակեդոմնացիքն. 12) A. գոլով. 12) B. զիւրեանց քաղաքացիսն. 13) A. լուս. «առ բագնաւքն». 16) B. ժգ. A. լուս. բ = տես I, բ. 16) B. լինելով. 16) B. բագնովն: ժգ. Արտեմիդեա կոյս ... A. արտեմիդեա. 17) B. հիւրոցն սպանութե. 20) B. ժդ. 20) A. սոփկրատա. B. սոկրատա. 20) A. լուս. «կոնիոնին». 20—21) B. Սոկրատա ազգաւ աթենացի էր ազգաւ. 21) B. իբրև (դև). 21) A. լուս. «ել» = մուծանել (?) 22) B. քաղաքավարութին. 23) B. մեռանի ըմբելով.

ԺԴ.

ժդ. Յաղագս ոտանն Եպիկտետոսի: Եպիկտետոս այս իմաստասէր էր, և կապեցաւ զորուանցն ի բռնաւորէն մակեդոնացւոց: Եւ յետոյ կամեցեալ բռնաւորն լուծանել զիմաստասէրն՝ հարցանէր զնա այսպէս. «Կամիս ով Եպիկտետոս զի լուծից զքեզ»: Եւ նա տայր պատասխանի. «Եւ զի՞րդ կապեալ իցեմ ես», իբր հոգւոյ նորա ոչ գոլով կապեալ. արդ ասի մարմինն ոչ գոլ մարդ այլ հոգին. և ապա խորտակեցին զորունս նորա:

ԺԵ.

ժե. Յաղագս Անաքսարքայ: Անաքսարքոս իմաստասէր էր. սա ըմբռնեալ յԱրքեղաոսէ բռնաւորէ և արկեալ ի սանդ՝ հարեալ լինէր նգով փայտեղինաւ, և ի սանդահարելն մանրել ի նմանութիւն հնդոյ ինչ: Այլ սանդահարելով սորա՝ աղաղակէր և ասէր. «Սանդահարեա՛, սանդահարեա՛ զպարկդ Անաքսարքայ. քանզի ոչ կարես զԱնաքսարքոս սանդահարել»: Զայս ասէր, նշանակելով թէ իմաստասէր գոլով՝ մարմնոյն փոյթ և ոչ մի ինչ առնէր:

ԺԶ.

ժզ. Յաղագս ճողջեցն Կլէոմբրոտայ: Կղէոմբրոտոս ամբրակացի էր ազգաւ, որ է քաղաք հին ցամաքին: Արդ հանդիպեալ սորա փեդրոնի յաղագս անձին տրամաբանութեանն Պղատոնի և կարծեցեալ, թէ բարի է հոգւոյ բաժանիլն ի մարմնոյ՝ ընկեց զինքն ի պարսպէն, որպէս զի հոգին եղեալ՝ բաժանեսցի ի մարմնոյն:

ԺԷ.

ժէ. Յաղագս Պիւթագորական ոսկեանցն: Պիւթագորականքն իմաստասէրք դիմեալք ի Պւթագորէ սամէացւոյ՝ սոքա ի ձեռն նշանաց զիմաստասիրութեանն զաւանդութիւնս ուսանին: Արդ՝ աւանդեալ լինէր նոցա ընդ այլսն և այս նշան. այսինքն՝ ոլոռունս ոչ ուտել, որ է ոչ մատնել

---

2) B. ժե. 3) B. զորունանց. A. լուս. «երուանցն» (?) 3) B. անլուծանելի ի մակեդոնացոցն. 5) B. եպիքտիտէ. 6) B. հոգոյ. 7) B. (այլ հոգին)չիք. 9) B ժզ. 9) B. անաքսարքա. 9) B. ըմպռնեալ. 10) B. (բռնաւորէ)չիք. 10) A. հանեալ. 11) B. (ի)նմանութիւն. 11) B. (ինչ)չիք. 12) B. սանդահարեայ. 12) A. զպարկտ. 12—13) AB. անաքսարքա. 16) B. ժէ. 16) A. կլեոմբրատա. B. կլոսբրոտայ. 16) B. կղէոմբռոտոս. 17) A. լուս. «առդեգերին». 18) B. տրամաբանութե. 19) B. հոգոյ. 22) B. ժը. 22) B Պիւթագորականք. 23) A. լուս. «յառաջ եկեալք». 23) B. ի պիւթագորէ. 23) B սամէացոյ. 23 – 24) B. իմաստասիրութեն. 24) B. ունէին.

զիրաւունս կաշառաւք ընչից. քանզի աթենացի դատաւորքն կանխաւ, փոխանակ դատակնիք տալոյ, ոլոռամբք վարէին առ ի դատապարտութիւն այնոցիկ, որ ի դատարանին հանդիպէին: Արդ ասէին եթէ յոլոռանց դատարանին ոչ է պարտ ուտել:

ԺԲ.

ժբ. **Յաղագս Թէանոյ պիւթագորական կնոջ:** Կինս այս Թէանով ի բռնաւորէ ըմբռնեալ հարկաւորի ասել զանճառելիսն հայրենիս. իսկ նա զլեզուն ծամեալ ի բաց եթուք, ոչ կամելով ի հարկէ ինչ ասել բռնաւորին, ի բաց խլելով գործարանին ձայնականի:

ԺԹ.

ժթ. **Յաղագս Եպամինոնդայ և Սկեպիոնի:** Եպամինոնդաս թեբայեցի էր ազգաւ զաւրավար մեծագոյն, զաւրավարեալ ի մարտին ղևկտրացւոց, աշակերտեալ փիղղոսի պւթագորականի: Սա ի մարտի գոլով՝ ամենեին ժուժկալէր և ի կերակրոց, և յափրոդիտականաց, և յամենայն հեշտախտութեանց. վասն որոյ և մեծագոյնս ընդդէմ ղակեդեմոնացւոցն կանգնեաց յաղթութիւնս: Իսկ և Սկեպիոն զաւրավար էր հռովմայեցւոց, նմանապէս ըստ սովորութեան և կենցաղոյն Եպամինոնդայ. յաղթեաց և սա կարքեդոնական մարտին, որ և ի յաղթութենէն զազգին ընկալաւ մականունութիւն, վասն զի կոչեցաւ Սկեպիոն ափրիկեցի. և ափրիկեցիք կարքեդոնացիք են:

Ի.

ի. **Յաղագս անոտնալուայից և գետնախշտեայց:** Ի Հոմերոս քերդող սեղք ազգ են դովդոնացւոց: Ի սոցանէ քահանայք կաղնոյն նախակարգեալք լինէին: Առ այնմ կաղնոյ դիւթարան էր Արամազդայ, որ կոչէր դովդո-

---

2) B ոլոռամբ. 3) B. ի դատաստանին. 3) B. թէ. 6) B. ժթ. 6) B. պիւթագորականի (կնոջ). 6) B այս Թէովլի. 7) B. զանճառ հայրենիսն. 9) B. ձայնականին. 11) B. ի. 11) A. եպամինոնդա. 11) B. սկեպոնին. 11) A. եպամինոնդ այս. B. էպամինոնդաս. 11) B. թեբացի. 12) B. լևկտրացոց. 13) B. պիւթագորականի. 13) A. լուս. «ի մարտ եղանելով». 15) B. մեծագոյն ընդէմ. A. լուս. «մեծամեծս». 15) B. ղակեդոմնացւոցն. 15) A. լուս. «յարոյց». 16) B. զյաղթութին. 16) A. հռովմաեցւոց. B. հռոմացեցոցն. 17) B. (և) կենցաղոյն. 17) AB. եպամինոնդա. 18) B. (ի) յաղթենեն. A. լուս. «ի յաղթութենէ ազգին». 22) B. իա. 22) B. անոտնալուաիցն. 22) A. գետնախշտեայցն. B. գետնխշտացն. 22) B. քերդողք. 23) B. (ազգ են) դովդոնացւոցն. A. լուս. «դովդոնացիք». 23) B. կարգեալք. 24) B. արամազդա.

նական կաղնի։ Արդ՝ այսպիսի քահանաւք, իբր աստուածոցն գոլով հաճե-ցուցիչք, մաքրելով ոչ լուացեալք լինէին և ոչ ի մահիճս ննջէին, այլ ի վերայ գետնոյ, որպէս ասէ քերթողն յայսմ տաղի. «Այլ շուրջ զնովաւ սեղք բնակեալք էին ենթասացողք, անոտնալուայք և գետնախշտիք»։

ԻԸ.

իա. Յաղագս Սողոնի անյագութեանն։ Սողոնն աւրէնսդիր էր աթենացւոց. սա խնդրելով դնել զաւրէնսն՝ պահանջեաց ի քաղաքացեացն երդումն, զի մինչև ցտասնամեայ ժամանակս տևեսցեն առ նոսա աւրէնքն ի նմանէ եդեալքն. և այնուհետև, թէ ոչ թուեսցի հաճոյ նոցա՝ լուծցեն զաւրէնսն։ Եւ զայս արար, զի ընդելուցէ զնոսա կալ մնալ առ սակաւ ժամանակս յաւանդութիւնս նորա, քանզի գիտէր, թէ իբրև ճաշակեսցեն զաւրէնսն՝ այնուհետև դժուարափոխք լինիցին ի նոցանէ։ Առեալ արդ Սողոն զերդումն յաթենացւոցն և աւրէնսդրեալ նոցա՝ ել յԱթենայ, պարտ ունելով զտասնամեայն արտագոյ աւնել դեգերանս։ Արդ ի Լիւդիա եկն առ Կրիսոս թագաւոր. զոր Կրիսոս ի զարմացումն կամելով շարժել՝ արձակեաց զնա ի շտեմարանս իւր, ցուցանելով թէ բազում ոսկի է Կրիսոսի։ Եւ դառնալով ի շտեմարանացն Սողոնի հարցանէր Կրիսոս թէ ո՞ ոք թուի քեզ բարեբախտագոյն ամենայն մարդկան, կարծիս ունելով թէ զնա արդեւք նախ ամենեցուն ասիցէ։ Այլ Սողոն տայր պատասխանի. «Տեղղոս աթենացի». քանզի սահմանէր Սողոն՝ ո՛չ զճոխութիւնն և զերևելին լինել բարեբաստութիւն, այլ զանախտաբար կենցաղավարեալն և զարիութեամբ վախճանեալն։ Արդ՝ այժմիկ անյագ կոչէ զՍողոն, իբր յոլովագոյն հարստութեանն անհաւան, քան թէ զգանձսն զլիւդացւոց յաւժարեալ տեսանել. զի և հարստութիւնն բարեբաստութիւն ինչ է առ արտաքինսն, այլ երիս բարեբաստութիւնս գիտէ բանն՝ ըստ հոգւոյ

24—1) A. գովգոննական. B. գողոնական. 1) B. ածոց. 2) A. լուս. «ոչ լուանային». 3) B. ի վերա. 3) B. քերթողն. 4) A. բնակեալ. 4) A. լուս. «լինեալք». 6) B. իբ. 6) B. (Սողոնի) չիք. 6) B. Սողոն. 6) B. գոլով. 7) B. աթենացոցն. 8) B. ի տասնամեա. A. ցտասնամեա. 8) B. տևեսցէ. 8—9) A. (առ նոսա) առ ի նմանե եդեալ աւրենքն. 10) B. արարեալ. 10) A. լուս. «զի միւս անգամ յաւելուցու ինչ». 10) B. ընդելուցե. 11) A. լուս. «զաւրենադրութիւնն». 12) B. առ. 12) B. արդօ. 13) B. զերդումն. 13) B. աւրէնսդրեալ սոցա. 13) B. յաթենա. 14) B. զտասնամեայն. 14) A. ի զիւդիա. 14) A. լուս. «ելով» = աւնելով (?). 15) B. կամեցաւ. 16) B. ցուցանել. 17) A. լուս. «անդրէն». 17) B. (կրիսոս) չիք. 19) B. (արդեւք) նախամենիցուն ցուցանէ. 21) A. լուս. «եաց» = զերևելեաց. 21) B. կենցաղավարելն. 22) A. զաւղոն. 23) A. հարրստութեանն. 23) B. (անհաւան) չիք. 23) B. լիբիացոց. 24) B. հարստութի.

անախտութիւն, զըստ մարմնոյ առողջութիւն և զըստ արտաքնոցն պատուականութիւն: Արդ՝ պարտ էր Սողոնի յաւելուլ ի պատասխանին, թէ հոգւով առաքինին եմ՝ բաւական է քեզ. հարստութիւնդ՝ առ ի յարտաքնոցն բարեբաստութիւն:

ԻԲ.

իբ. Յաղագս Սոկրատայ գեղեցկասիրութեանն: Սոկրատէս իմաստասէր գոլով՝ շրջէր ի մէջ ամբոխին և զհամբակսն յորդորէր յիմաստութիւն, և մանաւանդ թէ թուէին նմա առ յիմաստասիրութիւնն ճահաւոր գեղեցկագոյնքն ի համբակացն. քանզի զքաջակերպն ասեն և քաջարնակս գոլ: Արդ՝ էր կարծիս առ աթենացիսն, եթէ մանկամոլ էր Սովկրատէս վասն ընտրելոյ զգեղեցկակերպսն: Այլ գտանի ի Պղատոնն և ի Թէետետոսի տրամաբանութեանն, և յամենայնի այսպէս ասելով ի դէմս Սովկրատայ, թէ գեղեցիկ է Թէետիտոս և գեղեցիկ է Քարմիդէս. որդ շրջափոխի բանս, և երևումն տայ մեզ Պղատոն, թէ գեղեցիկ զհոգին ասէ և ոչ զդէմս: Այլ կասկած եղև թէ և ընդ Ալկիբիադեայ շաղաշարի ըստ գարշելի տփութեանն. բայց սովկրատեանքն ասելով ասեն, թէ շաղաշարեցաւ ընդ ամենայն ոչ ախտաւորութեամբ, այլ աստուածայնովն:

ԻԳ.

իգ. Յաղագս Պղատոնի ագահութեանն: Պղատոնի իմաստասիրի լուեալ, թէ մեծահոգի է Դիոնիսիոս սիկիլացւոց բռնաւորն՝ նաւարկեաց առ նա: Իսկ արդ մեկնիչքն Պղատոնի այսպէս ասեն, եթէ նաւեաց առ նա վասն երկուց պատճառաց. մի՝ զի պատմագրեսցէ զհուրն որ յԷտնեայ ելանէ, և միւս՝ զի հաւանեցուսցէ զԴիոնիսիոս իմաստասիրել: Այլ ասէ աստու-

---

1) B. զանախտութիւն ըստ հոգոյ. 1) B. ըստ. 1) A. լուս. «ըստ», «փարթամութիւն». 1) B. ըստ. 2) B. Սաւղոնի. 3) B. հոգով առաքին. 6) B. իգ. 6) B. Սոկրատա գեղեցկասիրութն. 7) B. յիմաստասիրութիւն. 8) B. եթէ. 8) B. առ ի յիմաստութիւնն. 9) B. քաջարնակ. A. լուս. «բանս» = քաջարանս. 10) B. սոկրատես. 12) B. ի պղատոնի և ի թիետետեսի տրամաբանութեն. 12) B. սոկրատա. 13) B. Թետիտոս. 14) AB. տա. 14) B. (մեզ) չէր. 14) A. լուս. «ցուցանէ». 14) B. ասաց. 14) A. լուս. «զերեսս». B. զդեմսն. 15) A. աղկիբիադեա. B. կիպադա. 16) A. լուս. «այլ». 16) B. սոկրատեանքն. 17) A. լուս. «այնի» «եսեան» = ամենայնի, ամենեսեան. B. ամենիսեան. 17) A. լուս. «մամբ» = ախտաւորմամբ. B ախտաւոր տփութբ. 17) A. այղ ածայնով. 19) B. իգ. 19) B. Պղատոն. 20) A. լուս. «ընութիւն կամ միտ». 20) B. դիոնոսիոս սիկիլացոցն. 21) B. պղատոն. 22) A. յետնեա. B. յետնա. A. լուս. «ի յետնէ». 23) B. հաւնեցուցէ զդիոնոսիոս. 23) A. այղ.

ածայինն Գրիգորիոս, թէ վասն այսորիկ չոգաւ Պղատոն ի Սիկիլիայ, զի վայելեսցէ պատուական[illegible]եամբ ճաշոցն Դիոնիսեայ: Եւ ստուգէ զասացեալսդ վաճառիլն նորա. քանզի ճշմարտապէս վաճառեցաւ ի ձեռն Դիոնիւսեայ Պաւղոսի նաւապետի ղակեդեմոնացւոյ, դեգերելով նորա յայնժամ անդ: Եւ Պաւղոս եկեալ յԵգինա վաճառէ զնա Անիկերիսի ի մնաս յիսուն:

ԻԴ.

իդ. Յաղագս Քսենոկրատեայ ծուլականութեանն: Քսենոկրատէս և Արիստոտելէս Պղատոնի էին աշակերտք, որք և յետ նորա փոխանորդք եղեն համալսարանին նորա: Իսկ արդ Քսենոկրատէս արար զստոյիկեան հերձուածն, իսկ Արիստոտելէս զծեմականն: Արդ ասի թէ այնպէս ողջախոհ էր Քսենոկրատէս, մինչ զի խրախանալով յափրոդիտականսն ոչ շարժէր, զի հնազանդեցուցեալ էր զախտսն անսալ բանին: Արդ երանելին Գրիգորիոս չարախաւսէ զնմանէ, իբր զորկորամոլէ, և ասէ թոշակէր, և ոչ մի ինչ ի կերակրոց հրաժարեալ, որպէս աւրէն է իմաստասիրի:

ԻԵ.

իե. Յաղագս Դիոգինեայ խառնախառնութեանն: Դիոգինէս շնական էր իմաստասէր. և ասի շնական ի փոխաբերութենէ շանց ցամաքայնւոց. զի որպէս շունք ունին զպահպանականն և զընտրողականն իւրեանց յաւտարաց, և պահեն զընտանիսն այսպէս և սա յընտրողականն և ի պահպանականն նոցունց, և պահէր զիմաստասիրութեանն զաւանդութիւնս և ընտրէր զճահաւորսն և զանյաջողակսն առ ի յիմաստասիրութիւն: Արդ Դիոգենէսն այն այնպիսի գոլով վայելչապէս քաջահամարձակ էր. յանդիմանէր

1) B. ածային. 1) B. պղատոն. 1) B. ի սիկիլա. 2) A. (զի) չիք. 2) B. վաելեսցէ. 2) A. լուս. «պատուասիրութե». 2) A. դիոփնիսեա. B. դիոնոսեա. 2) B. (և) ստուգէ. 3) B. վաճառիլ. 3) B. ստուգապէս. A. լուս. «ճշմարիտ». 4) A. դիոնիւսեա. B. դիոնոսեայ. 4) B. ղակեդոմնացոց. 4) B. նորա դեգերելով. 5) A. լուս. «յայնմ ժամանակի». 5) B. յեգիննա. 5) B. աննեկերիսի. 8) B. իե. 8) A. սքենոկրատեա. B. քսենոկրատայ. 9) B. և որք. 10) B. համալսարանի. 10) B. (արդ) չիք. 10) A. զըստոյիկեան. B. զստիիկեան. 11) A. զծեմարանն. A. լուս. «արան» = զծեմարան. 12) B. քսովկրատէս. 12) A. լուս. «որպէս իբր». 13) B. իսկ երանելին. 14) A. լուս. «զորովայնամոլէ և ոչ ի մի ինչ». 15) A. թոշակեր. 15) B. յոչ մի ինչ կերակրոց հրաժեալ. 17) B. իզ. 17) A. դիոգիննեա. 17) B. խառնախաւսութե. 18) B. ցամաքայնոց. A. լուս. «շան ցամաքաւնւոյ». 19) A. զնտրողականն. 20) B. զընտանիս. 20) B. նա. 21) B. աւանդութիս. 22) B. զճահաւորն. 22) B. զանյաջողականսն. 22) B. (ի) չիք. 23) B. դիոգինէսն. 23) B. վաելչապէս.

և զզաւրաւորս, և զխորհրդականս, և զամենայն մարդ սակս բարւոյ թերևս. այլ քաղաքականագոյն և ծաղրականապէս յանդիմանէր: Առ այս հայելով արդ աստուածայինն Գրիգորիոս ասէ, թէ Դիոգենէս ծաղրածու մանաւանդ էր և պատրող, քան եթէ իմաստասէր. այլ խառնախաւսութիւն է ըստ քաղաքականութեան և պատրանաց յառաջաբերել զբանն:

ԻԶ.

իզ. Յաղագս բնակելոյն ի կարաս ոչ և բազմադիմի հնար է մեկնել, զի և այս յաղագս Դիոգենեայ է: Արդ ասի թէ նա յաւուրս ձմերայնւոյ յերեկորեայ ի կարաս իջանէր վասն ցրտոյն և ի տուընջեան արտաքս ելանէր վասն արևուն. յաղագս որոյ և երբեմն ջեռնլով նորա, ի վերայ հասեալ Աղեքսանդրոս մակեդոնացի՝ ստուեր առնէր ի վերայ նորա, զի մի ջեռցի, միանգամայն ասելով ցնա. «Ասա Դիոգենէս, զի՞նչ կամիս, զի շնորհեցից քեզ»: Եւ նա ասէ. «Զայս ինչ շնորհեա ինձ. փոքր ինչ ի բաց կացցես յինէն, զի ջեռայց»: Սոյն և առ Պտղոմէոսի եղև, և է այսպէս. Շաւտատէս ոմն աղեքսանդրացի կացեալ ի տեղւոջ ուրեմն յարևու, քաղելով ի ձորձոց իւրոց զքրտնածին բծիծսն, զոր ի վերուստ ի բարձաւանդակէ ուստեմն տեսեալ Պտղոմէոս էջ զի տացէ զնա ի թագաւորական ապարանսն: Եւ Շաւտատէս տեսեալ զնա՝ եմուտ ի բեկոր ինչ կարասի, և թաքեաւ ի Պտղոմեայ: Եւ յետոյ իբրև վատաբախտ զնա ոմանք զուաճանէին, և այլք ասէին, եթէ ինքն էր Պտղոմէոս, որ և զմեծավերջ տաղս զայս բարբառեցաւ. «Պիտանացու է ինձ կաթիլ բախտի, քան եթէ խելք կարասով»: Զայս ասելով՝ նշանակէր թէ կարասն այն լի էր խելաւք վասն Շաւտատեայ, այլ վասն վատաբախտութեան նորա ոչինչ աւգուտ եղև նմա բազմութիւն խելացն: Իսկ արդ պատմութիւնս այսպիսի է. այլ շարադասութիւնն այսպէս պիտի և Դիոգենեայ խառնախաւսութեանն, որով զաւտարսն ափշեցուցանէր, կամ եթէ Դիոգենէս խաւսել տայր

1) B. զաւրաւորս. 1) A. լուս. «խոհեմականս». 1) B. բարոյ. 2) A. այղ. 3) B. ածախնն. 3) B. (թէ) դիոգինէս. 3) A. լուս. «ծաղրական». 4) A լուս. «ական». = պատրողական (?). 4) A. այղ. 5) B. քաղաքականութեն. 5) B. յառաջ բերել. 5) A. լուս. «յառաջաբերեալ բանն». 7) B. իէ. 8) B. դիոգնեայ. A. դիոգեննեա. 8) B. յաւուր ձմերայնոյ. 9) A. յերեկորեա. 10) B ի վերա. 11) A. լուս. «անդ». 11) B. ի վերա. 12) B. դիոգինէս. 13) B. կայցես. 14) B. պտղոմիոսի. 15) A. լուս. «սոկրատէս». 15) B. ի տեղոջ. 16) B. զքրտածին. 17) B. ուստի. A. լուս. «իմեմնէ». 17) B. պտղոմէոսի. 17) B. (զնա) չէք. 19) A. ի պտողովմեա. B. ի պտղոմիեա. 19) A. լուս. «ոյ». 20) A. լուս. «պարսաւէին». 20) B. թէ ինքն իսկ (էր). 21) B. պատառ. 23) A. շաւդատեա. 23) B. այլ սակայն. 23) B. աւգտեալ. 24) B. (եղև) նմա և. 25) A. դիոգեննեա. B. դիոգնեա. 26) B. աշփեցուցանէր. 26) B. դիոգնէս.

այնոցիկ, որ ստուերն առնէին նմա̀ բնաւորացն. այլ զայս ասէ թերևս, քանզի բնաւոր բանիւք տեղի տայր տալ հանդիպեցելոցն: Արդ կամ միոյ գոլով պատմութեանն խառնախաւսութեանն և կարասին շարադասութիւնն լծակցեալ լինի, և կամ երկու գոլով պատմութեանց̀ շարադասիլ պարտ է զԴիոգենեայ խառնախաւսութիւնն ընդ ոճոյն: Այլ եթէ բնաւորք կոչեցեալ լինին խստագոյն բանս, և նոյն ինքն աստուածայինն Գրիգորիոս ասաց իբրու յողբերգութենէն. քանզի մանաւանդ ողբերգակքն այդպիսի յեղանակաւ վարեալ լինին. «Այլ զնուաստագոյն զնկանակսն հիւրոցն պատրաստեսցուք»: Է այսպիսի ինչ աւանդութիւն առ յողբերգակացն և մանաւանդ առ ի կատակերգակացն ասացեալ, եթէ ի ձեռն անոյշ նկանակացն արհամարհելով զնկանակսն իբրև զնուաստս: Արդ խաղ առնէ աստուածայինն Գրիգորիոս, աւանդութեամբն վարելով ասէ. զի ի ձեռն խառնախաւսութեանն, որ բարբառելոցն հեշտացուցանէր, արհամարհեալ զհանդիպեալսն յանդիմանէր զնոսա: Այլ ըստ իմում դատողութեան մի վարկանիմ զխառնախաւսութեանն և զկարասին պատմութիւն:

ԻԷ·

իէ· Յաղագս Եպիկուրեայ: Եպիկուրոս իմաստասէր էր և այսպէս կարծէր, թէ աստանաւր իրողութեանցս Աստուած նախախնամութիւն ոչ առնէ: Սա և կատարած ամենայն բարութեան զհեշտութիւնն դնէր: Իսկ արդ այժմիկ մեկնողք իմաստասիրացն ասեն̀ կատարած եղեալ նորա զհեշտութիւնն ոչ զանմաքուրն, այլ զբնականագոյն հաստատութիւն: Սակայն իմաստասէրքն անարգեն զնա, և վասն զի կատարած բարութեան զհեշտութիւնն դնէ, և ոչ զառաջին բարին միայն, որ է Աստուած, և վասն զի նախախնամութիւն ոչ ասէ:

ԻԸ·

իը· Յաղագս Կրատեայ: Կրատէս թեբայեցի էր բիովտացի ազգաւ: Սա կամեցեալ իմաստասիրել ըստ շնական իմաստութեանն, առեալ զգոյս

1) B. ասէր. 3) B. գոլ պատմութին. 3—4) B. և կարասի և շարադասութի կապակցեալ լինի. 4) B. գոլ. 4) B. շարադասել. 5) A. զդիոգենեա. B. զդիոգնեա. 5) B. խառնախաւսութինն. 6) B. լինի. 6) B. ածային. 8) B. այսպիսի. 9) A. լուս. «Ճեռի ես ի խաւսել ի բնաբանէն այր դու». 9) A. և այսպիսի. 9) B. (առ) այլ յողբերգականացն. 11) B. նշանակացն. 12) B. ածայինն. 14) B. դատողութես. 15) B. զխառնախաւսութին (և զկարասին պատմութիւն). 17) B. իը. 17) A. եպիկուրեա. 17) A. եպիկուրիոս. 21) A. այդ. 21) B. հաստատութին. 22) B. բարութեն. 26) B. իթ. 26) B. թեբացի. 26) B. բւովտացի. 27) B. կամեցաւ. 27) B. ըստ նշանակի իմաստասիրութեն.

իւր՝ ընկեց ի հանդէսն, բողոքելով այսպէս. «Կրատէս արձակեմ, զոր ինչ Կրատեսիս են, զի մի յաղթեսցեն գոյքս Կրատեսի»: Եւ թողացոյց զվայրս իւր, զի լինիցին մելաւրաւտք: Եւ «մելարաւտ» է վայրն, ուր արձակեալ լինին ոչխարք ի ճարակս. քանզի «մելաւ» զոչխարէ ասացեալ —ոմերոս, աստուստ և մելաճարակք են հովիւք, և «մելոմտէ» մորթ ոչխարի:

ԻԹ.

իթ. Յաղագս աղաբողոնին: Առաջին իմաստասէր ոմն — ոմանք զԱնտիսթենէս ասեն և ոմանք զԶենոն գոլ զնա — երկրայարբար նաւելով նորա ի ձմերանի, և նաւակոծութեան եղելոյ գոհութեամբ հանդուրժէր հասելոյ նմա տնանկութեանն և բարբառէր բախտին. «Ով բախտ, շնորհ քաջ խոստովանիմ քեզ ունել, զի զգոյս իմ կացուցեր մինչև յաղաբողոնս». յայտ է, եթէ զգոյս իւր ի նաւն բարձեալ ունէր, և կորոյս:

Լ.

լ. Յաղագս Անտիսթենէ: Անտիսթենէս շնական իմաստասէր հարեալ և գան առեալ ի դէմսն, առեալ քարտ գրեաց ի նմա զհարկանողն, և կառուցեալ ի ճակատն զքարտն այնպէս շրջէր:

ԼԱ.

լա. Յաղագս իմաստասիրին կացելոյ յարևու զաւրն ամենայն: Արտուցեալ լինելով —ոոմայ ի բարբարոսաց, կացեալ իմաստասիրին զաւրն ամենայն յարևու՝ ըղձայր, և անկեալ հուր յերկնից՝ եկէզ զբարբարոսսն և զնոյն ինքն զիմաստասէրն:

ԼԲ.

լբ. Յաղագս Պոլտիդեայ: Պոլտիդէ քաղաք է շինեալ ի Թիրակ. յայս մ քաղաքի իմաստասէր ոմն կացեալ ի ժամանակս ձմերանի պաշութեամբ

---

2) B. *կրատեսին են.* 2) B. *կրատեսի գոյքս կրատեսի.* 2) A. *թուղացոյց զզարս.* B. *թողացոյց զվայրս.* 3) B *մելարաւտք.* 5) B. *մելճարակք.* 7) B. *լ.* 7) A. *աղաբաղոմնին.* 8) B. *զենոն.* 8) B. *երկրաաբար.* 9) B. *նմա.* 9) A. *լուս. «բեկ» = նաւաբեկութեան.* 10) B. *փտանկութեն.* 11) B. *քաջ քեզ.* 11—12) A. *յաղաբաղոնս.* 12) B. *թէ.* 12) B. *կոյրս.* 14) B. *լա.* 14) B. *Անտեսթոնայ.* 14) B. *Անտոսթենէս.* 16) B. *այսպէս.* 18) B. *լբ.* 18) A. *կեցելոյ.* B. *կացելոյ.* 18) B. *(ամենայն)չիք.* 19) AB. *հոոմա.* 19) B. *ի բարբարոսացն.* 20) B. *ընձանայր.* 20) B. *զբարբարոսն.* 21) B. *(զնոյն) զինքն.* 23) B. *լգ.* 23) A. *պոլտիդեա.* B. *բոլտիդեայ.* 23) B. *Պոլպիդեա.* 24) B. *ձմանի.* 24) A. *լուս. «հիացմամբ».*

ըղձացեալ — ապշութիւն ասացեալ է զմերանալն հոգւով իմաստասիրին և զլինելն երկնագնաց — և ըղձացեալ՝ ելոյծ զմարտն ներազգի եղեալ ի քաղաքին:

ԼԳ.

լգ. Յաղագս արկադական խնդրոյն: Հոմերոս քերդող հոգաւ ի գաւառն արկադացւոց, որ է Պելոպոննեսոս, հանդիպեցաւ ձկնորսաց ոմանց, որ քաղէին զորջիլսն յինքեանց: Եհարց զնոսա այսպէս. «Արք յԱրկադիոյ ձկնախոյզք, արդեւք հուպ եմք յինչ»: Եւ է միտք հարցուածոյս այսպէս. «Ով արք արկադացիք ձկնորսք արուեստիւ, արդեւք որսացեալ եմք ինչ»: Եւ ձկնորսքն պատասխանի ետուն այսպիսի տաղիւ. «Զորս ինչ ըմբռնեցաք, յայնս ոչ եմք հուպ, այլ զորս ոչ ըմբռնեցաք՝ մերձ ունիմք»: Եւ է տաղիս միտք այսպէս. եթէ յաղագս որոյ մաքրիմք յորջլոցս, զորս կալաք՝ սատանաւր սպանաք, և զորս ոչ կարացաք ըմբռնել՝ ունիմք ի ձորձս մեր: Եւ ոչ իմացաւ Հոմերոս, թէ որպէս ասացաւ տաղս այս, և փոքր ինչ զազարեալ անդանաւր մահացաւ ի տրտմութենէ անտի: Այլ և ասեն թէ հրամանատրութիւն եղեալ էր առ Հոմերոս, թէ յորժամ խնդիր ինչ լինիցի առաջի նորա եդեալ, զոր ոչ կարասցէ լուծանել՝ յայնժամ մահասցի:

ԼԴ.

լդ. Յաղագս Արիստոտելի և Եւրիպոսի: Արիստոտելէս իմաստասէր էր, աշակերտ լեալ Պղատոնի. թէպէտ և մանաւանդ յաղագս բնաբանական մասինն իմաստութեանն յոլովացեալ՝ փութացաւ զամենեցուն, որ յետ երկնայնոցն մարմինք՝ զպատճառս նոցա ասել և զբնութիւն. իբր՝ զերկրի, զծովու, զաւդոյ, զեթերին, զկենդանեաց, զտնկոց, զշարժմանց և զորոտմանց և պարզաբար զամենեցուն զպէսպիսեաց: Յետ քննելոյն զամենեցունց զբնութիւնս կամեցաւ և զԵւրիպոսի բնութիւնն բնաբանել, և ոչ կարացեալ հասանել՝ ընկեց զինքն յայն տեղի ծովուն, բարբառելով այսպէս. «Քանզի Արիստոտելէս զԵւրիպոս ոչ ըմբռնեաց՝ ըմբռնեալ լիցի Արիստոտելէս առ յԵւրիպոսէ»: Եւ մեռաւ Արիստոտելէս այսպէս:

24—1) B. ափշութի ընձացեալ. 1) A. լուս. «հիացումն». B. ափշութի. 1) B. հոգով. 2) B. ներազգին. 2) A. լուս. «զլեալն». 5) B. լգ. 6) B. արկադացոց. 6) B. որք. 7) B. յինքնեանց. 7) B. ցնոսա. 7) B. արկադիա. 8) B. ձկնխոյզք. 8) A. «արդեւք» ուղղուած և «ե»-ի վերեւ գրուած է «ա». 9) B. արդեւք. 9) B. որսացեալք. 10) B. այսպիս. 10) B. զոր. 19) B. լե. 20) B. եղեալ. 20) A. պղատոնի. 20) B. բնա բնականական. 21) B. յոլովացեալ իմաստութը. 21) B զամենիցուն. 22) B. երկնայնոց. 24) B. զամենիցուն. զպէսպիսեացդ. 24) B. զամենիցունց. 25) B. բնութին. 25) AB. զեւրոպոսի. 25) A. զբնութիւնն. 27) A. զեւրոպոս. 28) A. յեւրոպոսէ. 28) B. արիստոտէս.

Այլ Եւրիպոս տեղի է ի ծովուն ի մէջ բիովտացւոց կղզոյն և Ատտիկէոյ, որ և եւթնեկի յաւուր դարձեալ լինի, և փոփոխեալ լինի ջուրն, որ ի յայսմ կողմանս ճաղոպրել թուեցեալ (?) և ընկղեալ (?), և դարձեալ բղխեալ և լցեալ, որպէս և էր յառաջնումն. և այս լինի, որպէս ասացի՝ յաւուրն եւթն անգամ: Այլ մահացան պարտ է ասել հասարակաբար փոխանակ եթէ Հոմերոս և Արիստոտել. քանզի Հոմերոս վասն արկածական խնդրոյն մահացաւ, և Արիստոտելէս՝ վասն Եւրիպեայ:

ԼԵ.

լե. Յաղագս Ջրհորոյն Կղեանթեայ: Կղէանթէս մի էր ի շնական իմաստասիրացն. սա ի միում ջրհորի հաստատեալ զանձն իւր՝ հանէր ջուր ուղևորացն, և ի նոցանէ հաց առնոյր և ուտէր: Այլ սքանչացեալ լինի առ յիմաստասիրացն և սա իբր ժուժկալ:

ԼԶ.

լզ. Յաղագս Հերակղիտեայ Թշուառութեանն: Հերակղիտոս և Դիմոկրատէս ոչ ի միում ժամանակի լեալք, այլ բնաբանականք գոլով՝ նմանապէս զաշխարհիս զայսորիկ զհետեւմունս խաղ առնէին, մին ծիծաղելով, և միւսն լալով. զի Դիմոկրատէս ստէպ զերրղութեամբք սորա ծիծաղեալ և Հերակղիտոս՝ լացեալ: Այլ էր Դիմոկրիտոս աբդերացի և Հերակղիտոս՝ եփեսացի:

ԼԷ.

լէ. Յաղագս անայատակացն և անյատակացն: Եւ են սոքա զանազանք ի միմեանց. իսկ անյատակացն է այսպէս. Պերինթոս իջեալ ի դժոխս, զի յափշտակեսցէ զՊերսեփոնէ զդուստրն Պղուտոնի, և կապեալ եղև առ վէմս ոմանս: Արդ՝ իջեալ Հերակղէս, զի տացէ զՊերինթոս՝ զնա առ ինքն ձգեաց. այլ յատակք նորա առ քարինսն մնացին, և կոչեցաւ Պերինթոս՝ անյատակ:

---

1) B. Այլ և. 1) AB. եւրիպոս. 1) B. բւովտանացոց. 3) A. յայսմ ի կողմանս. 3) B. ճողոպրեալ թռուցեալ և ընկլեալ. 4) B. բխեալ. 4) B. (և էր)չէք. 7) A. եւրիպեա. B. եւրիպեայ. 9) B. լզ. 9) A. կղեանթեա. 10) A. լուս. «սա ի ջրհորի միում կացեալ». 10) B. հանել. 12) B. լինի սա (առ). 12) B. (և սա) իբրև զժուժկալ. 14) B. լէ. 14) A. հերակղիտեա. 14) B. հերակլիտեա թշուառութե. 14) B. Հերակլիտոս և դիմոկրատէս. 15) B. լեալք. 17) B. միւս. 17) B դիմոկրատէս. 17) B. զերրղութեամբ. 17) B. ծիծաղէր. 18) B. հերակլիտոս. 18–19) B. հիպոկրատոս. B. հերակլիտոս. 21) B. լը. 22) A անայատակացն. B. անյատակացն. 23) B. զդուստր. 23) A. պղատոնի. A. լուս. «պղուտ» = պղուտոնի. 24) B. հերակլէս.

Իսկ յաղագս սեւայատակացն է այսպէս. երկուք ոմանք եղբարք ընդ ամենայն երկիր ցուցանելով ապիրատութիւնս անուանէին Կեկրոպեանք, ի զկծեցուցանելոյ գործոցն ընկալեալք զմականունութիւնն: Եւ մին ի սոցանէ անուանէր Պասաղոս և միւսն Ակեմոն որպէս ասէ Եսիովդոս յիշատակագիր: Այլ զսոսա մայրն իւրեանց, որ անուանէր Մեմնոնիս տեսանելով բազում չարիս գործեալ՝ ասէր եթէ դեռ ոչ էք հանդիպեալ սեւայատակին: Եւ երբեմն Հերակղեայ ընդ ծառով ննջելով և նորուն զինուցն զոնկոյն կախելով՝ խորհեցան նոքա ի զէնսն ձեռն արկանել. և վաղվաղակի իմացեալ Հերակղեայ ըմբռնեաց զնոսա և գլխիվայր կապեալ ի փայտի բառնայր: Եւ յայնժամ նոքա զպատուիրան մաւրն իւրեանց յիշէին. քանզի տեսանէին ի կախ գոլով զյատակսն Հերակղեայ սեւացեալ ի թաւութենէ մազիցն և առ միմեանս զնոյնս տրամաբանելով՝ առնէին յոյժ ծիծաղել Հերակղեայ, և վաղվաղակի ի կապանացն ելոյծ զնոսա:

ԼԸ.

լը. Յաղագս պարկեշտին Պանայ: Պենեղովպէ կին էր Ոդիսեայ. սորա յածելով ի մոլութեանն ուր յածեալն եղև՝ բազումք ոմանք եկին՝ կին խաւսել զՊենեղովպէ: Եւ նա առ յաւրէ պղերգացեալ լինէր, ոչ և միում ումեք կամեցեալ ամուսնանալ, վասն զի Ոդիսեայ սպասէր: Արդ ամենեքին պաշարելով զնա՝ շաղաշարեցան ընդ նմա, և յղացեալ՝ ծնաւ զՊան. վասն որոյ և Պան կոչեցեալ լինի, քանզի ի բազմաց եղև սերմանեալ: Զսա արդ աստուած անուանեցին, կոչելով Նոխազոտն Պան:

ԼԹ.

լթ. Յաղագս Բութենեայ և Հերակղեայ, որ կոչեցաւ այսպէս Բութենա:

---

2) B. ապիրատութի. 3) B. (ի)չիք. 3) A. ընկալեալ. 3) B. զմականութին. 4) B. պասողոս. 5) B. եսովդէս յիշատագիր. 5) B. մեմնոնիս. 6) A. գործել. 6) B. (եթէ)չիք. 7) B. «սեւայատակին» բառից յետոյ մի նոր գրիչ աւելացրել է «և թաւայատակին». 7) A. հերակղեա. B. հերակլէս. 7) B. նորին. 8) B. ձեռնարկել. 9) A. հերակղեա. B. հերակլեա. 10) A. լուս. «կրէր». B. մի նոր գրիչ. «երկրէր» (?) 11) B. յիշեցին. 11) B. զատակսն. 11) A. հերակղեա. B. հերակլեայ. 13) A. հերակղեա. B. հերակլեայ. 15) B. լթ. 15) B. մի նոր գրիչ «պարկեշտին» ուղղել է «անպարկեշտին». 15) AB. պանա. 15) B. Պենեղլովպէ. 15) A. է. 15) A. ոդիսեա. B. ուդիսեա. 16) B. և բազումք. 18) A. ոդիսեա. B. ովդիսեա. 19) B. ամենիքեն. 19) B. յղացաւ և. 20) B. (ի)չիք. 20) B. եղեալ. 21) B. (զսա)չիք. 21) «արդ»-ից յետոյ մի նոր գրիչ աւելացրել է «զայս». 23) B. խ. 23) A. բութենեա և հերակղեա. B. բութինեայ և հերակլեայ. 23) A. բութինա. B. «այս բութինա». մի նոր գրիչ աւելացրել է. «որ թարքմանի եղնաճաշակ».

Եւ կոչեցաւ այսպէս պատճառաւ այսպիսաւ. անցանէր ընդ երկիրն Գրովպիդեան Հերակղէս, բերէր և զորդի իւր Հիղղոս: Ապա քաղցելով Հիղղոսի և կերակուր խնդրելով յարտավարէ ումեմնէ, որ Թէոդամաս անուանէր, հայցեաց Հերակղէս հաց. և իբրև ոչ ետ, այլ և անարգեաց զնա, առեալ Հերակղեայ զմի յամոլոց եզանցն եզեն և ճաշակեաց և ինքն և որդին իւր, և կոչեցաւ վասն այսր պատճառի — Բուփթենաս, որ թարգմանի եզնաճաշակ. քանզի բոլոր եզամբն ճաշեաց: Աստուստ եղև Հերակղի մարտն ընդ Գրիովպացիսն, զի Թէոդամանտոսի ելանելով ի քաղաքն և ասելով, իբր թէ թշնամի եկն ի գաւառն ելին ի վերայ նորա. և նա յաղթեաց ամենեցունց:

Խ.

խ. Յաղագս Եռերեկէին: Ասի Հերակղէս յերիս երեկունս յղացեալ լինել և ծնեալ. և այսպիսի իրս առասպելաբանեն յաղագս նորա: Նմանապէս ասի, թէ դոյն ինքն Հերակղէս ընդ ամենայն դստերսն Թեստիոսի խառնակեցաւ, և յամենեցունց մանկունս ծնեալ իբր թէ վասն այսորիկ աստուածարեցին զնա, և զայս երեքտասներորդ նահատակութիւն նմա անուանեցին:

ԽԱ.

խա. Յաղագս Իդովլիանոս և Կովխտարոս կոչելոյն զՅուլիանոս: Քանզի Յուլիանոս զանուն քրիստոնէից ի գալիլէացիս փոխադրեաց, արդ կամեցեալ աստուածայինն Գրիգորիոս խաղ առնել և ասել, թէ պարտ է և մեզ զՅուլիանոս կոչել յանուանցն, որ ըստ նմայն և ասէ թէ կոչեսցուք զնա Իդովղիանոս, իբր թէ կռապարիշտ, և Պիսէոս, իբր թէ պատուող այնմ, որ ի Պիսիա պատուէր: Եւ պատուեալ լինէր ի Պիսա Զևս. այլ Պիսա քաղաք էր յԵղղադա. և ասէ պարտ է կոչել զՅուլիանոս — Պիսէոս,

1) B. (Եւ կոչեցաւ)չիք. 1) B. (այսպիսաւ)չիք. 2) B. դրովբիդեան. 2) B. (Հերակղէս). մի նոր գրիչ. «Հերակլէս». 2) B. Հեղղոս. 3) B. Հեղղոսի. 3) B. թէոդամաս. A. թէովդովման. 4) B. Հերակլէս. 5) A. Հերակղեա. B. Հերակլէս. 5) B. յամլոց. 5) B. (և) ինքն. 7) B. ճաշակեաց. 8) B. Հերակլի մարտ. 8) B. դրովպացիսն. 8) B. թէովդիմանտոսի. 9) B. (թէ)չիք. 9) B. մի նոր գրիչ աւելացրել է «ելին»-ից առաջ «և քդքցիքն». 9) B. ի վերա. 10) B. ամենիցունց. 12) B. խա. 12) B. եռեկին. 12) B. Հերակլես. 12) B. յերեկունս. 13) B. լինի. 14) B. դոն. 14) B. Հերակլես. 14) B. թեստոսի. 15) B. յամենիցունց. 15) B. ծնաւ. 19) B. խբ. 19) B. յաղագս իդովլիանոսի. Եւ կովխտաւրոս կոչեցելոյն զյուլիանոս. 20) B. յուլիանոս. 20) B. ի գալելիացիս. 20) B. փոփոխեաց. 21) B. գրիգորոս. 22) B. կոչել զյուլիանոս. 22) B. յանուանց. 22) B. «նմայն». մի նոր գրիչ աւելացրել է «ա̄ծիցեն». 22) B. (թէ). մի նոր գրիչ աւել. է. «թէ». 23) B. դովլիանոս. 23) B. կռապարիշտն. 24) B. ի պիսիա. 24) B. պիսիա. 25) A. եղղադա. B. յելլադա. 25) B. զյուլիանոս.

որպէս Օւես, և Ադովղէոս վասն Ադոնեայ, որ ասի, եթէ տուփեցաւ Ափրոդիտեայ, ինքն մարդ գոլով, և սպանաւ ի ձեռն Արեսի. քանզի Արէս փոխանակ նորա տուփեալ լինի Ափրոդիտեայ: Այլ Կովսխտաւրոս պարտ է կոչել զՅուլիանոս վասն զցուլս բոլորովին զոհելոյն և այրելոյ նորա աստուածոցն:

ԽԲ.

խբ. Յաղագս Կերդաղոյ: Կերդաղ կոչի աղուէս. աստուստ և կերդաղն չարութիւնն է և նենգութիւնն. քանզի նենգաւոր և չար է կենդանիս այս: Այլ Մինովս արդար մարդ կարծեցեալ լինէր, իբր թէ ուստր Արամազդայ: Արդ՝ զոր ինչ ասէ աստուածայինն Գրիգորիոս՝ այսպիսի ինչ է, թէ Յուլիանոս զչարութիւնն իւր թաքուցանէր ի ձեռն մակաստեղծ բարուցն, ապիրատ գոլով արդարաձեւութեամբն:

ԽԳ.

խգ. Յաղագս Մեստանն և Պրովտեայ: Պրովտէոսս այս էր Թրակացի, զորոյ զորդիսն սպան Հերակղէս: Սա դիւթ էր, և եղեալ ծովային դև բնակեցաւ ի փարոս կղզւոջ. վասն որոյ և Պրովտիս կղզի անուանի փարոս. և լինէր փոխակերպեալ առ մերձաւորսն, զի մի՛ հայցեսցի դիւթութիւնս ասել և նախագիտութիւնս:

Այնպէս և Մեղամպուս, որ ասի սեւոտն դիւթ էր և սրբազանիչ: Սա երեւեցոյց զԵգիպտական քահանայագործութիւնն եղլենացւոցն, որոց և եղլենացիքն նմանեցին: Այլ և սա ի փոխակերպելոցն էր, որպէս դիւթ. քանզի դիւթքն այնպիսիք՝ այնքան ասէ զաւրութիւնս ունէին, որպէս զի փոխակերպիլ յոր ինչ և կամէին, մինչ զի ոչ լինել ծանուցեալ առ խաւսողացն ընդ նոսա:

1) A. լուս. «ադոնիս». 1) B. ադովղոսի. 1) B. թէ. 1) B. «տուփեցաւ». մի նոր գրիչ աւելացրել է «ատոռփիս». 2) A. ափրոդիտեա. B. ափրոյդիտեայ. 3) B. փոխան. 3) A. ափրոդիտեա. 4) B. ցուլ. 4) B. այրելոյն. 4) B. նմա. 7) B. խգ. 7) B. կերդաղա. 7) B. «աստուստ» — մի նոր գրիչ «նման ասի լեալ առ յուլիանոսի բարքն». 8) B. (և). մի նոր գրիչ «և». 9) B. արամազդա. 9) B. ածաինն. 10) B. յուլիանոս. 12) B. «արդարաձեւութբ». յետոյ մի նոր գրիչ. «թգցանել զբարսն ջանայր». 14) B. խգ. 14) A. պրովտեա. B. պրոտայ. 14) B. Պրոտէս. 15) B. Հերակլէս. 15) B. ծովաին. 16) B. կղզոջ. 16) B. պրոտիս. 17) A. փոխանակերպեալ. 17) B. Հայցիցի. 17) B. դիւթս. 19) A. լուս. «նոյն» = նոյնպէս. 19) B. մեղամբուս. 20) A. լուս. «յայտնեաց». 20) B. քահանագործութին. 20) B. ելլենացոց. 21) B. ելլենացիքն. 23) B. «զինչ». մի նոր գրիչ ուղղել է «որպ». A. լուս. «որպէս զի». 23) B. լինէին. 24) B. խաւսողսն.

ԽԴ.

խդ. Յաղագս չեփանալոյ հրոյն։ Սիկիղիա կղզի է մեծագոյն տրամակայեալ յԻտալիա։ Ի նմա է քաղաք ոմն Կատանէ ասացեալ. և վերագոյն Կատանեայ լեառն է, յորմէ ելանէ հուր ուժգին և հանապազ. և կոչի լեառնն Յետնէ, և հուրն կոչի խառնելիք Հեփեստոսի. և հուրն այնչափ է, մինչ զի գերագոյն բղխեալ շատանայ, և գետաւրէն բերեալ լինի և հոսեալ, որպէս ջուր հանդերձ վերատրեալ հրատեսակ նիւթովն. և է աստուածային իմն հուրն այն, զի ասի, թէ երբեմն հայր ոմն հանդերձ որդւովն իւրով գտեալ ի լերինն յայնմիկ և յանկարծակի հոսեալ հուրն գետաւրէն և անհուն ելև։ Այլ մանուկն առեալ զհայրն ի վերայ ուսոցն և բերելով զնա փութացաւ անցանել։ Եւ պատկառեալ հուրն ի գործոյ որդւոյն եհատ զհոսումն իւր, և անց մանուկն հանդերձ հարբն իւրով անվնաս։

ԽԵ.

խե. Յաղագս Եքետոսի և Փաւղաւրիդոսի ամարդութեանն։ Եքետոս բռնաւոր էր ցամաքին. սա խստագոյն գոլով՝ խոկայր բազմատեսակ մտածութիւնս և տանջանարանս. առ որով և կամեցողքն անխնայ տանջեալ՝ արձակէին զպատուհասեալսն, որպէս և նոյն իսկ քերդողն գրէ յաղագս նորա — «Յեքետոս թագաւորն մարդկան, խայտառակիչն ամենեցուն»։

Եւ Փաւղաւրիս այսպիսի ոմն է. զի և նա նորագոյն տանջանարանաց եղև գտիչ։ Այլ էր ազգաւ սիկիղացի նա։ Դիոնիւսեայ բռնաւորի շնորհուկս առնելով, խստագոյն գոլով նորա, և պատուհասական առնել ցուլ պղընձի, յոր պարտ կարծէր արկանել զպատուհասեալսն. և հուր առ նովաւ վառեալ, զի ի ներքոյ գոլով և կիզեալ լինելով՝ աղաղակեսցեն. և ձայնին ելանելով ընդ բերան ցլուն՝ թուեսցի ցուլն կի[illegible]ով գոչիւն հանել։ Եւ տեսեալ զՓաւղաւրիդոսի ամարդութիւնն Դիոնիւսի՝ զէնքն արկ ի ցուլն, և կիզեալ՝ սպան։

---

2) B. խե. 2) B. յայտնացոյ. 2) B. Սիկիլա. 2) B. տրամակացեալ. 3) B. իտաղեայ. 4) A. կատանեա. B. կատանա. 5) B. «լեառն»· մի նոր գրիչ. «այն». 5) B. խառնարան. A լուս. «խառնարան». 5) A. եփեստոսի. 6) B. գերանագոյն. 6) B. շատանա. 9) B որդւովն (իւրով). 9) B. (հոսեալ). մի նոր գրիչ. «հոսել». 10) B. ի վերա. 10) B. ուսոց. 12) B. որդոյն. 12) B. զհոսումն. 13) B. (իւրով)չիք. 15) B. խզ. 15) A. աւղաւրիդոսի. B. պաւղաւրիդոսի. 15) B. բռնաւորն. 16) B (գոլով)չիք. 17) AB. անխնա. 18) B. նորայ. 19) A. լուս. «խայտառակն». 19) B. ամենիցուն. 20) B. նորոգագոյն. 20) B. «տանջանաց». մի նոր գրիչ ուղղել է. «տանջանարանաց». 21) A. այղ. 21) B. սիկիլացի. 21) B. դիոնոսեայ. 22) A. լուս. «պատժասէր». 23) A. լուս. «զպատժապարտսն». 24) B ի ներքս. A. լուս. «ներքս». 25) B. ցլուն. 25—26) B. և գոչիւն հանելով. 26) B. զփաւղաւրտոսի. 26) B. դիոնուսի. 27) B. սպանաւ.

ԽԶ.

խզ. Յաղագս Հիդրասայ: Առասպելեալ եղև գազան ինչ գոլ ի Լեռնէ յիսնագլխի, և այլք ասեն իննագլխի, զգլուխսն աձից ունելով. զոր եկեալ Հերակղէս հանդերձ Հիւղոսաւ մանկամբ իւրով՝ սպան: Այլ առասպելաբանի և այս, թէ ի հատանել միոյ գլխոյն ի տեղւոջ անդ երկու գլուխք բուսանէին, որպէս զի լինել գազանին հարիւրագլխի: Այլ Հիւղղոս իմացեալ այսպիսի ինչ, հուր բերեալ և զհատեալ գլխոցն տեղիս այնու այրեալ՝ այնպէս կարացին սպանանել զնա:

ԽԷ.

խէ. Յաղագս պատրէկէցէ քիմերայէն: Ի լեառն, յորում էր գազան ինչ, որոյ առաջին կողմն էր առիւծու, և վերջինն վիշապի, և մէջն էր քումեռ. յորմէ հուր ելեալ՝ սատակէր զպատահեալսն: Իսկ յետոյ եկեալ Բեղեռոփոնտէս, ունելով զերիվարն Պեգասոս՝ սպան զքիմեռ.

ԽԸ.

խը. Յաղագս Կերբերոսի: Առասպելեալ լինի, թէ է ինչ շուն, որ ունի գլուխս երիս, որ և կոչի՝ եռանկ: Սա ասեն պահէ զդրունս դժոխոց, և զննջեցեալսն ի դժոխս ողոքելով՝ շողոմէ. իսկ զելեալսն խածանէ և ոչ թողացուցանէ ելանել: Որդ ասի, թէ Հերակղէս, յորժամ էջ յափ տակել զՊերինթոս և զՊերսեփոնէ, ելանելով սատակեաց զԿերբեր ս: Այս է:

ԽԹ.

խթ. Առասպելեալ լինի ի Տիւռենական ծովուն գազան ինչ գոլ,

---

2) B. խէ. 2) A. Հիդրասա. B. Հիւդրասա. 3) B. լեառնէ. 4) B. Հերակլէս. 4) A. Հեղիւսաւ. B. Հիւղւսաւ. A. լուս. «ոսաւ» = Հեղոսաւ. 4) B. մանգամբ. 4) A. իւր. 5) B. (ի տեղւոջ անդ). մի նոր գրիչ աւելաց. է «ի տեղի անդ». 7) A. Հիւղղաս. A. լուս. «ոս» = Հիւղղոս. 7—8) B. տեղիսն (այնու). 8) B. այսպէս. 10) B. խը. A. լուս. ը. 10) B. «յորում է». մի նոր գրիչ ուղղել է «յորում երևեցաւ». 11) B. առև-ծու. 11) B. վերջին. 12) B. քիմեռ. 12) B. հուր ելանէր և. 13) B. բեղեռոյփոնտէս. A. լուս. «ուոսի». 13) B. զերիվարն. 13) A. պեգա-սոս. B. պենդասոս. 13) B. զքմեռն. 15) B. խթ. 17) B. «շողոտէ». մի նոր գրիչ ուղղել է «շողոքէ». 18) A. թուղացուցանէ. 18) B. Հերա-կլէս. 19) B. զպերոնիփոնէս. 20) B. (այս է) չիք. B. ասի և այս. 22) B. խը և խթ՝ մի գլուխ են կարծում. B. մի նոր գրիչ աւելացրել է վերնագիր. «Յաղագս կոչեցելոյն կորիւն». B. «լինի» բառից յետոյ մի նոր գր. «և այս». B. «տիւռենական». մի նոր գրիչ ուղղել է. «տիւռեննական».

որ է կին գեղեցիկ մինչև ցպորտն, և յայսկոյս և յայնկոյս շան գլուխք բնաւորեալք ի նմա վեց, և այլ մարմին նորա ուձատեսակ է, զորմէ ասեն, թէ զնաւորդս ի ծովուն յայնմիկ ուտէր անխնայապէս և գազանաբար:

Ծ.

ծ. Յաղագս Բաթիրդեան: Նա սիկեղական և տիւրենական ծովուն է խոր ինչ. յորում տեղւոջ ծովն լինի անպոյտ և ռաքիայ, և բաժանեալ լինի ջուրն, մինչ զի զյատակս ծովուն ըստ այնմ կողման հնար լինել տեսանել: Եւ անպոյտ է իբր վերաքարշումն և լափումն ջրոյն. քանզի ջուրն ճողոպրեալ լինի առ ոմանս դատարկս վիմաց և դարձեալ ի դուրս բղխեալ լինի, որ և կոչի ռաքիա: Եւ էր այնպիսի տեղին նաւորդաց լի վշտագնութեամբ և մահուամբ. քանզի բոլոր կորուսեալ լինէին նաւքն յայնմ տեղւոջ, թէ պատահէր ի դուզել նաւուն լինել անպոյտ կամ ռաքիա:

Յաղագս այսորիկ և Հոմերոս ասէ. «Իսկ յայսկոյս քածն, և յայնկոյս արամազդեան Բաթիրդն»: Այլ հակադարձրեալ կոչեաց զԲաթիրդն, ընդդիմադրեալ ընդ քածին:

ԾԱ.

ծա. Յաղագս դժոխային ծածկութեն: Հոմերոս քերդող ի ներքս մուծանէ զԱրամազդ, անտեսութիւն ինչ և աներևութիւն արարեալ առ եղլենացիս, իբր թէ տեսանելի ինչ ոչ լինել: Ասէ արդ ուսումնականացդ, եթէ զծածկոյթն դժոխոց զլուրեաւ արկաւ, իբր ոչ լինել տեսանելի. այլ ծածկոյթն այն գլխադիր ինչ է դժոխոց, այսինքն Պղուտոնի:

ԾԲ.

ծբ. Յաղագս զիւղացւոցն անիծանելոյ զՊինդոսեանս: Պինդոս հին քաղաք է Մովդոսի. ի նմա քահանային, որ զենոյր և ճաշակէր զցուլն անիծանէին, և վիճելով անարգէին անարգանս անպարկեշտս:

---

1) B. «որ է». մի նոր գրիչ աւելաց. է «կերպարան Նրյ իբրև զ». 1) B. մի նոր գրիչ «յայնկոյս»-ից յետոյ աւելաց. է «յաջուստ և յետնուստ». 2) B. բնաւորեալ. 3) B. անխնաապէս. 5) B. սիկելական. 5) B. (և) չիք. 6) B. տեղոջ. 6) B. ամբոյտ և ռաքիա [ἄμπωτις, ῥαχία]. 7) B. «յատակս». մի նոր գր. ուղղել է «զյատակս». 7) B. լինի. 8) B. ամպոյտ. 8) B. «իբրև». մի նոր գրիչ. «այսպ». 8) A. լուս. «քարշեալ». 9) B. ճողոպրեալ. 10) B. բխեալ. 12) B. տեղոջ. 12) B. նաւքն. 12) B. (լինել) չիք. 12) B. ամպոյտ. 15) B. հակադրեալ. 18) B. դժոխաին. 19) B. աներևելի. 20) B. ելլենացիսն. 20) B. ուսումնականացդ. 21) A. զեւր և. 22) B. գլխադիր. 22) B. (ինչ)չիք. 22) B. պղուտոնի. 24) B. զիւղացոցն. 24) B. անիծելոյ. 25) A. լուս. «ի ռունդոս». 25) B. քահանաին.

ԾԳ.

ծգ. Յաղագս որ Տաւրոս տարապաշտութեանն: Այժմիկ ասացաք, եթէ ի Սկիւթիա ազգ ինչ է կամ քաղաք Տաւրոս, ուր պատուեալ լինի Արտեմիս:

Արդ Իփիւգենիայի դստերն Ագամեմնոնի, ներածելով անդ ի ձեռն Արտեմիդեայ՝ զհասեալսն յաւտարաց զենուլին վասն ոչ յայտ լինելոյ Իփիւգենիայի յիւրեանցսն, դառնալով աւտարացն:

ԾԴ.

ծդ. Յաղագս ընկենլոյ ի Կինովսարգէս: Կինովսարգէս տեղի ինչ է յԱթենս, յորում խորթքն ընտրեալ լինէին ի ճշմարիտ որդւոցն: Այլ կոչէին աթենացիքն զազատեալսն ի ծառայութենէ խորթս. զի են սոքա որպէս խորթք առ ի ծննդենէ ազատովքն, որ ընտրեալք և փորձեալք լինէին, եթէ բոլորովին ազատեալք եղեն: Այլ Կիւնովսարգէս ասացաւ տեղին. քանզի զոհ մերձ նորա լինելով ի տաճարի ուրեք, մտեալ շան՝ յափշտակեաց ի զոհէ անտի միս և եբեր ի տեղին, ուր տաճարն շինեցաւ. և կոչեցաւ Կինովսարգէս, իբր թէ — միս բերեալ ի շանէ:

ԾԵ.

ծե. Յաղագս Պաղամեդեայ: Ասի թէ Պաղամիդէս Եւբիւացի էր ազգաւ, այլ Եւբիւոս կղզի է հանդէպ Ատիկէոյ. որ և եգիտ զթուելն և զտապալելն, և ի կիր արկանել զայլ բազում հնարս: Սա մի է ի մարտակցելոցն յԻւղիոն և մեռաւ ի Տրովադա դաւաճանութեամբ Ոդիւսեայ. զի զՈդիւսևս թշնամի ունէր վասն այսպիսւոյ պատճառի. Ագամեմնոն յորդորէր զՈդիւսևս ելանել ի Տրովադայ, և նա ոչ կամեցեալ՝ ձեւանայր մոլութիւն, և լծեալ էշ և արջառ, իբր թէ արաւրադրել ձեւով մոլութեանն: Իսկ Պաղամեդէս յանդիմանէր զնա ոչ գոլ մոլեալ, և

---

2) B. աւտարսպանութե. 3) A. ի սկիւթայ. 3—4) B. (ուր պատուեալ լինի արտեմիս) չիք. 5) A. իփիւգենիաի. B. իփիւգենաի. 5) B. ագամեսոնի. 6) B. արտեմիդա. 6) B. վս ոչ յայտ լինելոյ իփիւգենիա. վս ոչ յայտ լինելոյ. 7) B. յիւրեանցն. 9) B. ի կենովսարգէսն. 9) B. կինովսարգէսն. 10) B. ընդրեալ. 10) B. որդոցն. 11) B. ի ծառաութենէ. 11) B. խորթքն. 12) A. առ ի ծնընդենէ. 12) B. որք. 12) A. ընտրեալ. B. ընդրեալք. 13) B. կինովս որպէս. 14) B. լեալ. 18) A. պաղամեդեա. B. պաղամիդայ. 18) B. եւբիւրացի. 19) B. եւբիւրոս. 21) B. յիւլիոն. 21) B. (ի Տրովադա) չիք. 21) A. ոդիւսեա. B. ոդոսեայ. 22) B. այսպիսի. 23) B. ագամեմոն. 23) B. զոդիւոս յորդորէր. 23) B. ի տրովադա. 23) B. նորա. 24) A. արջար. 25) B. մոլութե. 25) B. պաղամիդէս. 25) B. յանդիմանել.

յանդիմանեաց այսպէս. զՏեղեմաքոս զորդի նորա, ընկեց առաջի արաւրոյն. ապա Հասեալ Ոդիւսեայ մինչև ցմանուկն վերացուցանէ զարաւրն, զի մի գանեսցի մանուկն. և ծանուցաւ, թէ զգաստ է: Արդ ոխութեամբ ոխացեալ ընդ նմա Ոդիւսեայ ի Տրովադա ստեղծանէ թուղթ իբր առ ի Պրիամոսէ առ Պաղամիդէս յաղագս ի ձեռն նորա մատնելոյ եղլենացւոցն և ընկենու ի վրանն Պաղամիդեայ. Եւ յետ գաւելոյն լինելոյ ի վերայ նորա, որպէս մատնչի գտաւ թուղթն. և նա մեռանի ի ձեռն Ագամեմնոնի և ամենայն եղլենացւոցն:

ԾԶ.

ծզ. Յաղագս ճային և փետրոցն հատուածման: Ընտրութիւն էր ասէ յաղագս գեղեցկութեան հաւուց, և Զևս էր քննիչ ընտրութեանն: Արդ՝ աւր սահմանեցաւ, յորում պարտ էր գումարել հաւուցն առ Զևս: Եւ յառաջնում սահմանեալ աւուրն եկին հաւքն ի գետս լուանալ, զի խրաքանչիւրոցն փայլեսցէ բնական գեղեցկութիւնն: Իսկ ճայ անուանեալ հաւդ քաջ մանաւանդ փոքր է մարմնով և տգեղ տեսակաւ. այլ յանկեալ թևոց հաւուցն զինքեամբ շուրջ բարդեալ՝ եկն և նա առ Զևս, որպէս զի առցէ զգեղոյն յաղթութիւն: Եւ հողմոյ շնչեալ՝ ցրուէ զայլասեռս ի թևոցն, և մերկացեալ ի գեղեցկութենէն, ունելով զառ ի բնութենէն տգեղութիւն՝ լի եղև ամաւթով:

ԾԷ.

ծէ. Յաղագս պառաւուն որոյ ոտքն ստամբեցան: Այն ոմն կոչեցեալ, որպէս ոմանք ասեն, Սիբիղլա, և որպէս այլք՝ Փիմինոէ, և միւսք՝ Փիղիւռա՝ սասանեցաւ առ յերիտասարդէ ումեմնէ, և ամբարշաւաճեալ՝ անարգեաց զերիտասարդն. և էր անարգանքն ասացեալ տաղ չափաբերական. և յաւգաւորութեան բանից պառաւուն հաճոյ թուեցեալ մաւտ պատահելոյն չափ տաղի առեալ եղև. և այնպէս արհեստեցաւ ընտրութիւն տաղից:

---

1) A. լուս. «այն». = այնպէս. 1) A. լուս. «եղ». 2) A. ովդիւսեա. 3) B. սգաստ. 4) A ոդիւսեա. B. ոդիւսէ. 5) B. պրամոսէ. 5) A. լուս. «որպէս թէ». 5) B. ելլենացւոցն. 6) B. ընկենոյ. 6) A. պաղամիդեա. 6) B. ի վերա. 7) B. ագամեմնոնի. 8) B. ելլենացւոցն. 10) B. հաւաքմանն. 10) B. ընդրութի. 11) B. ընդրութեն. 13) B. յառաջում. 14) B. փայլեցէ. 14) B. ճա. 15) B. մանաւանդ զի քաջ. 17) B. զգեղոյ յաղթութին. 17) B. ցրուեաց. 17) A. զայլասերս. 18) B. ի բնութենէ. 19) B. տգեղութին. 22) B. սիբիղղա. 22—23) B. փիլիւռա. 23) B. (սասանեցաւ առ)չիք. 23) B. ումեմէ. 23) B. ամբահաւաճեալ. 24) A. ասացեալք. 25) B. յաւգաւորութի. 25) B. թուեցաւ. 25) B. մաւտ. 26) A. լուս. «ն» = տաղին. 26) B. արհեստացաւ. A. լուս. «առ» = արհեստ էառ?.

ԾԸ.

ծը. Յաղագս Սկիւթացւոց։ Ի Սիկղիա կղզւոջ առ լեռնակողմամբքն լինել ասեն կիկղովպեանքն հովուական կենցաղով կեալ ճահաւորեալք, և մանաւանդ՝ բանութեամբ։ Եւ ասեն մարդակերք գոլ սոքա, որք և զընկերսն Ոդիւսեայ կերան։ Այլ երբեք ասացեալ լինին ի սոցունց արտունանկեալքն դարբինք արուեստիւ, որք ի ձեռն իւրեանց արուեստին զորո[illegible]ւմն և զփայլատակումն Արամազդայ կազմեցին։ Եւ ասեն արտունանկեալք սոքա՝ Բռոնտէս, Ստերոպէս, Արգէս։ Եւ կիկղովպեանք անուանէին, որպէս Եսիոդոս ասէ, զի մի ակն ունէին բոլորեալ, և որպէս այլք՝ զի ի բոլոր կղզւոջ բնակէին։

ԾԹ.

ծթ. Յաղագս Ծիրանւոյն։ Ի Տիւրոս առ ծովեզերբն հովուական քածին շրջելով և գտեալ կոնքիւղ, որով այժմ ներկեալ լինի ծիրանին՝ եկեր։ Ապա արիւն կոնքիւղին եներկ զբերան շանն. և հովուին կարծեցեալ, եթէ գանեալ իցէ բերան շանն, առեալ բուրդ՝ ջնջէր զբերան շանն։ Եւ գտաւ շունն անվնաս, բայց բուրդն գգոյն ծիրանոյն էառ։ Եւ գիտացեալ հովուին, եթէ կոնքիւղն այնպիսի ներկական բնութիւն ունի՝ հրապարակեաց զայն։ Եւ այնպէս քաղելով առ ծովուն կոնքիւղն՝ այնու կազմէին զծիրանին։

Կ.

կ. Յաղագս Երկրագործութեանն և Նաւակառութեանն։ Դեմետեր ունէր դուստր զՊերսեփոնէ. զնա յափշտակեաց Պղուտոն։ Եւ շրջելով Դեմետրի և խնդրելով զդուստրն՝ եկն յԱտտիկէ և իջավանի առ Տրիպտողոմոսի ումեմն ի գեաւղն, որ կոչի Եղևսինէ։ Արդ՝ իմացեալ առ ի Տրիպտողոմոսէ, թէ Պղուտոնն յափշտակեաց զՊերսեփոնէ՝ յաղագս երախտեացն եւ

---

2) B. կիկղովպեանցն. 2) B. ի սիկիլեա. 2) B. կղզոջ. 2) B. առ լեառնակողմամբքն. 3) B. լինին. 3) B. հովական. 4) B. որ. 5) AB. ոդիւսեա. A. լուս. «իս» = ոդիսեա. 6) B. արուեստիւք. 7) B. զփայլատումն. 7) B. արամազդա. 7—8) B արտանկեալք. 8) A. լուս. «այսոքիկ». 8) B. բռոնտէս. 8) A. լուս. «ռ» = առգէս (?). 9) B. սիովդոս տսէ. 9) B. ունին. 10) B կղզոջ. 10) B. բնակեալ. 12) B. ի տաւրոս. 12) B. առ ծովեզերբ. 12—13) B. հովուականք յածին. 13) B. գտեալ շան. 17) B. այնպէսի. 18) B. քաղեալ կոնքիւղն առ ծովուն. 18) B. և այնու. A. լուս. «նովաւ». 21) B. դեմետր. 22) B. զպերսիփոնէ. 22) A. պղովտիոն. B. պղոտոն. A. լուս. «պղուսինոս». 22—23) B. դիմետրեայ. 23) A. (զդուստրն)չիք. 23) A. լուս. «եալ» (?). 23) B. առ տրէպտղոմէոսի. 24) A. ի գեղն. 24) B. եղևսինաի. 24) B. առ ի տրոյպտղովմիոսէ. 25) A. պղատոնն. B. պղովտոն. A. լուս. «ու» = պղուտոնն. 25) B. զպերսափոնէ. 25) B. և յաղագս.

Տրիպտողոմէոսի զսերմանիս ցորենոյ և գարւոյ, պատուէր տուեալ ոչ մախալ, այլ շրջել և ցրուել զսերմանսն ամենայն մարդկան, զի ուսցին զսերմանելն և զերկրագործել և ուտել զպտուղս ընտանիս. քանզի յառաջագոյն ուտէին կաղինս վայրենիս ի տնկոց անտի. վասն որոյ, քանզի կաղնոյն յունարէն փիգոս անուն՛ ուտելոյն ասացաւ փագին: Այլ ասի թէ Տրիպտողոմէոս առեալ կառս վիշապաց թևաւորս և ընդ նմին առեալ և զԿեղղէոս՛ այնպէս յածեալ լինէր, զսերմանսն պատուասիրութեամբ բաշխելով:

Ասէ արդ աստուածայինն Գրիգորիոս, թէ և նաւակառուցութիւնն գտաւ յաթենացւոցն. այլ կարծեմ, թէ յաղագս նաւամարտական արուեստին ասէ. քանզի ծայրագոյն նաւամարտք էին աթենացիքն. քանզի նաւակառոյցք յառաջագոյն փիւնիկեցիքն ասին և քաջտիկ Շամիրամ:

ԿԱ.

կա. Յաղագս Կեղղէոսի և Իկարոսի: Արդ յաղագս Կեղղեսիոսի նախ ասասցուք և ապա յաղագս Իկարոսի: Ասի թէ առ ի Դիոնիսեայ գինի գտեալ եղև. վասն որոյ և վերատեսուչ որթոյ ասեն զԴիոնիսոս: Սա արդ եկեալ և աթենացւոցն և Իկարոսի ումեմն հանդիպեալ՝ ետ նմա զուռն որթոյ, զի տնկեսցէ. և տնկեալ՝ մշակեաց զգինին, և արբ ինքն և ետ հովուաց ոմանց յարբումն: Այլ հովիւքն արբեալք և հրաշափառ կարծեցեալ զարբեցութիւնն, քանզի առաջին էր, կարծելով, թէ դեղահարեաց զնոսա Իկարուս՝ սպանին զնա: Այլ Էրիգոնէ՝ դուստր նորա, ի ձեռն շանն Իկարոսի գիտացեալ, եթէ մեռաւ նա՝ ողբայր դառնապէս. որում ողորմեալ աստուածքն վասն այնորիկ փոխադրեցին զնա յերկինս: Եւ այժմիկ է ասեն ընդ աստեղս Էրիգոնէ: Այլ ասելն, — եթէ խորհուրդ ձեզ ամաւթալի զայսուիկ արար՝ — ոչ յաղագս Իգարոսի ասէ, այլ որ յաղագս Դեմետրեայ է առասպելաբանութիւնն. քանզի ասի, թէ ոչ միայն զսերմանս ետ նոցա, այլ և աւրէնս ինչ խորհրդոց ուսոյց, որով կատարելանան

---

1) B. տրոպտղովմիոսի. 1) B. գարոյ. 1) B. (տուեալ)չիք. 2) B. զսերմանիսն. 3) B. զերկրագործելն. 4) B. զկաղինս. 4) B. ի ի. 5) B. (թէ) տրէպտողմէոս. 6) A. զկեղղէաս. 8) B. ածաին. 9) B. յաթենացոցն. 9) B. նաւամարտութե. 11) A. լուս. «առաջինք». 13) B. կեղղէոսի և կարոսի. [յուն. Ἰκάριος.]. 13) B. կեղղէոսի. 14) B. ասացուք. 14) B. կարոսի. 14) B. դիոնիսեա. A. դիոնիսեա. 15) B. (և)չիք. 15) B. զդիոնիսիոս. 16) B. կարոսի ուրեմն. 17) B. (և արբ ինքն)չիք. 18) A. լուս. «հովուացն». 18) B. հրաշափառք. 19) B. կարծեալ. 20) B. իկարոս. 20) B. երիգովէ. 20) A. դուստրն. 21) B. թէ. 23) B. (ասեն)չիք. 23) B. թէ. 24) B. առասպելաբանութեն. 24—25) B. (այլ որ յաղագս դեմետրեայ է առասպելաբանութիւնն)չիք. A. դեմետրեա. 25) B. (ասի)չիք. 25) A. զսերմանն. 26) A. լուս. «եալ լինին» = կատարեալ լինին.

եղլենացիքն. քանզի որպէս առ աստուածուսոյց քրիստոնէից մկրտութիւնն է, այսպէս և առ նոսա՝ կատարելութիւնն. և ասի այդպիսի տաւնդ առ յեղլենացւոցն միստերիոն և եղևսինա և դեմետրիայ:

ԿԲ.

կբ. Յաղագս կրոնոսի և խորհրդոյ կոտորելոյն: Որփեւս Թրակացի էր ազգաւ, և աստուածաբանելով զեղլենացւոց միստերիոնսն՝ ուսոյց թէ որպէս պարտ է պատուել զաստուածսն: Արդ զայսպէս պատուել զաստուածսն թրեսկել կոչեաց. քանզի Թրակացի էր գիւտ նորուն: Եւ այլք ստուգաբանեցին զթր՛եսկելն, թէ աստուած անցեալ է ի Թէոփդերկելոյն, որ է զաստուած տեսանելոյն. քանզի դերկելն տեսանել ասի: Այլ խորհելն ասացեալ է առ ի խորութենէ միստերիոնին կամ առ ի խորինս ինչ և անճառս կատարելոյն, կամ վասն խնլոյ զգայարանս և վերագոյն լինելոյն ամենայն մարմնական երևութից, և այնպէս ընդունել զաստուածային ծագումն:

ԿԳ.

կգ. Յաղագս զոհելոյն և աստեղաբաշխութեանն և երկրաչափութեանն: Ոչ է հաւաստի, եթէ զոհելն գտին քաղդէացիք կամ կիպրացիք. քանզի երկբայելի է պատմութիւնդ: Այլ քաղդէացիք՝ ազգ են պարսկական: Իսկ զաստեղաբաշխութիւնն գտանել ասին բաբելացիք ի ձեռն Զօրոաստրոսի, և երկրորդ՝ եգիպտացիք ընկալան:

Իսկ զերկրաչափութիւն գտին եգիւպտացիք, ի յոլովութենէ հողոյն և ի բաժանմանէ գաւառին նախակրթեալք, և ապա գրեալ և ի կիր արկեալ:

---

1) B. ելլենացիքն. 1) B. քրիստոնեայս. 2) B. (այսպէս և առ նոսա կատարելութիւնն) չիք. 3) B. և այսպիս տաւնս ասի առ ելլենացոցն. 3) B. միստորիոն. 3) B. ելևսիննեայ. 3) B. դեմետրեայ. 5) A. խորհուրդ. 5) A. Որթեւս. 6) B. զելլենացւոց. 6) A. միաստերիոնսն. B. միստորիոնն. 7) B. (արդ զայսպէս պատուել զաստուածսն) չիք. 9) B. զթիրեսկելն. 10) A. լուս. «խորհուրդն». 11) B. միստրոնիոնին. 11) B. կամ ասի. 11) A. լուս. «խորս». 12) A. խնըլոյ. 12) B. զգաարանս. 13) B. զածային. 13) B. ծագումն. 16) B. անհաւատալի. 16) B. թէ զզոհել. 16) B. քաղդիացիքն (կամ կիպրացիք). 17) B. երկբաելի. 17) B. քաղդէացիքն. 18) B. զաստեղաբախութին. 18) B. զրոյաստրոսի. 20) B. զերկաչափութին. 20) B. եգիպտացիքն. 20) B. (ի) յոլովութենէ. 21) B. ի բաժամանէ. 21) B. գրեալք. 22) B. արկեալք.

Իսկ զմոգականն ասէ գամիրք գտին և ապա պարսիկք, այլ յառաջագոյն գամիրք։ Եւ զանազանի մոգականն ի կախարդութենէ, և կախարդութիւն ի դեղագիտութենէ այսոքիւք. զի մոգութիւնն է մակակոչութիւն բարեգործ դիւաց առ ի բարւոյ իրի իմն հաստատութիւն, որպէս Ապաւղոնիոսի տիւաննեցւոյ յուռթութիւնքն վասն բարութեան եղեալ։ Իսկ կախարդութիւնն մակակոչութիւն է դիւաց չարագործաց, որք առ շիրիմս բնակեն, առ չարի իմն հաստատութիւն։ Եւ կախարդք անուանին ի վայիցն և յողբոց, որ լինին առ շիրմաւքն։ Իսկ դեղագիտութիւն է, յորժամ ի ձեռն կազմութեան իրիք մահ գործի, և կամ սիրելական տուեալ ի ձեռն բերանոյն։

ԿԴ.

կդ. Յաղագս Երազաքննութեանն։ Տեղմեսոս քաղաք է զլիկէացւոց ի Հնազանդից քաղաքացն, և էր յամս Կրիսոսի։ Նորա ասին յառաջ գտանել զերազահանութիւն և ընտրութիւն առնել նշանաց. քանզի ասէին, եթէ լինէր ինչ հրաշափառ, եթէ այդ զայս ինչ նշանակէ. և ամենեքին, որպէս ասէին, ըստ նմին և պատահէր լինել։

ԿԵ.

կե. Յաղագս հմայականին։ Արդ ասի փռիւգացւոցն գտանել զհմայականն. և հմայականին մասունք են հաւագիթականն և տնագիտականն, և ճանապարհորդականն, և ձեռագիտականն, և խաղացականն։ Իսկ հաւագիտականն է, յորժամ երբեք այս ինչ և կամ այլ հաւու յառաջ և կամ զկնի, ընդ աջմէ կամ ընդ ահեկէ երևելով ասիցեմք, թէ զայս ինչ նշանակէ։ Եւ ասի թէ եգիտ զսա Տեղեգոմոս։

Իսկ տնագիտական է, յորժամ զպատահեալսն ի տան մեկնելով ասիցեմք, թէ զայս ինչ նշանակէ. քանզի ի ձեղուն երևեալ աւձ կամ մուկն,

---

1) B. ասեն. 2—3) B. կախարդութին. 4) B. (բարեգործ)չիք. 4) B. դիւաց բարեգործաց. 4) B. առ ի բարոյ. 4) A. լուս. «իմեմն». 5) B. ապողոնիոսի. 5) B. տիւաննեցոյ. A. լուս. «տիւրեն». 5) B. յուռութիքն. 6) A. լուս. «և». 6) B. չարաց. 8) B. յողբոցն. 8) A. լուս. «շիրիմսն». 9) A. լուս. «մահարեբական». 9) B. (և)չիք. 10) B. առեալ ի ձեռն հաւատոյն. 12) AB. կէ. 12) B. զլիկացւոց. 14) B. զերազահանութին. 14) B. թէ. 15) B. թէ. 16) B. պատահել. 18) A. կէ. B. կբ. 18) B. հմականին. 18) B. ի փռիւգացոցն. 18—19) B. զհմականն. 19) B. հմականին. 19) B. հաւահմականն. 20) B. (և ճանապարհորդականն և ձեռագիտականն)չիք. A. լուս. «գ» = ձեռագիտականն. 20—21) A. լուս. «դիւթա» = հաւագիւթականն. B. հաւագիտական. 21) A. լուս. «ինչ» (?). 21) B. (և)չիք. 21) B. հաւ. 21) B. (և)չիք. 22) B. աջմէ և (կամ). 23) B. ասէ. 23) B. տեղիւգոմոս. 25) B. քան. 25) B. ձեղունն. A. լուս. «ա» = ձեղուան (?).

կամ աքիս, կամ թափեալ մեղր կամ ձէթ, կամ գինի, կամ մոխիր, կամ այլ ինչ՝ անեմք զայս ինչ նշանակէ։ Այլ զայսոսիկ Քսեննոկրատէս շարագրեաց։

Յորժամ մեկնեսցէ ոք զհանդիպեալսն ի ճանապարհի, եթէ հանդիպեսցի քեզ այսպիսի ոք, կրելով զայս ինչ՝ այս ինչ քեզ պատահեսցէ, և եթէ այս ոմն՝ այս ինչ. զոր շարագրեաց Պաւղակատոս։

Իսկ ձեռագիտական է, յորժամ պարզելով զձեռս՝ վասն կրճմանցն, որ ի նոսա՝ ասիցեմք, թէ այս ինչ նմա կայ և մնայ, կամ թէ ամուսնանայ, կամ թէ ի մանկածնութիւն հասանէ, կամ այսպիսի այլ ինչ. յաղագս որոյ շարագրեաց Եղենոս։

Իսկ խաղացական է, որ ի ձեռն խաղացման մարմնոյն լինի ծանուցեալ. որպէս՝ թէ խաղաց աջ ակնդ՝ զայս ինչ նշանակէ, կամ թէ ուսդ՝ զայս ինչ, կամ թէ բարձքդ՝ զայս ինչ. զոր շարագրեաց Պիսիդոնիոս և Մեղամպուս և այլք բազումք.

2—3) B. (այլ զայսոսիկ քսեննոկրատէս շարագրեաց) չիք. 5) B. այսպիսի ինչ կրեսցես. 6) B. թէ. 7) A. լուս. «դ» = ձեռագիտական. 7) A. կրճմանցն. 8) B. այս իրք. 8) B. կա. 8) AB. մնա. 8—9) B. ամուսնանա. 11) B. մարմնոյս. 12) B. (թէ) խաղաց ականջդ. 13) A. շարագրէ. 13) B. եպիսիդոնիոս. 14) B. մեղամբուս.

[Fortsetzung folgt.]

(Nonnos.)

Die Scholien zu fünf Reden des Gregor von Nazianz.

Herausgegeben

von

Agop Manandian.

(Fortsetzung).

Կ.Օ.

կգ. Յաղագս է վերայ յառնելոյն իւրեանց տերանց։ Դարակող սկիւթացւոցն մասն ինչ ելեալ յածել յաւաղակութիւն՝ թողին զծառայս իւրեանց առ կանայսն գործել պանիր զկաթնն, կուրացուցեալ զնոսա։ Եւ ժամանակի անցելոյ ի յամել սկիւթացւոցն՝ կանայքն մերձենային ի կուրացեալ ծառայսն և ծնանէին մանկունս փոխանակ ելեալ սկիւթացւոցն. այլ էին ծառայք ըստ սերին սերման։ Արդ նախավաղ ելեալ սկիւթացիքն դառնային, և գտեալ զծնեալսն ի ծառայիցն հաստակաւորս՝ ընդդիմանային նոցա։ Եւ մարտի եղելոյ ի մէջ ընդոծնացն և վերստին եկելոյ սկիւթացւոցն՝ յոյժ պարտեալք լինէին. յորոց մի ոմն խորհրդածու եղեալ՝ ոչ զինուք մարտնչել ընդ նոսա, այլ՝ խարազանաւք. քանզի ի ձեռն զինուց մարտնչել ընդ հաւասարս է, այլ խարազանաւք ի վերայ հասանել տերանց է։ Արդ՝ ի ծառայից սերմանեալքն տեսանելով զսկիւթացիսն խարազանաւք դիմեալս ի վերայ նոցա՝ հնազանդեցան որպէս տերանց, և մարտն քակտեցաւ.

---

2) B. կ̅թ̅. 2) AB. վերա. 2) B. յառնոյն. 2) B. տերանցն. 3) B. յելեալ. 3) B. յածեալ առ յաւաղակու̅թ̅ի̅. 4) B. զկաթն. 5) B. (ի)յամել. 5) A. մերձանային. B. մերձենաին. 6) B. սկիւթացոցն. 6) A. այղ. 7) B. (Արդ)չիք. 7) B. եղեալ. 7) B. դառնաին. 8) B. ի ծառաիցն. 8) B. ընդդիմաին. 9) B. (և)չիք. 9) B. սկիւթացւոց. 11) B. (քանզի ի ձեռն զինուց մարտնչել ընդ հաւասարս է այլ խարազանաւք)չիք. 12) B. ի վերա հասեալ. 13) B. (ծառաիից)չիք. 13) B. դիմեալ. 14) B. ի վերա. 14) B. քակեցաւ.

ԿԷ.

կէ. Յաղագս Թեսաղական ձատակին և ղակեդեմոնացի կնոջն: Ամենայն քաղաք ըստ առաւելութեանն ունի ինչ և յատկութիւն. որզան՝ Թեսաղացւոցն գաւառ ունի զերիւարսն, աթենացւոցն զգրամս արծաթոյն, և հնդիկք՝ զաւազն ոսկեբուղխ, և ղակեդեմոնացւոցն գաւառք՝ շունս որսականս, ուստի ղակոնացի շունք եղեալ ասին և կանայք արիացեալք, աներկեղք. ունի և Սիկիլեայ աղբեւր ջրոյ, զոր Արեթուսայ կոչեն. յոր տուիլ զԱլփիոս առասպելեն: Այլ ջուրն Արեթուսայ՝ վճիտ է և մաքուր և քաղցր:

Արդ ասէ աստուածայինն Գրիգորիոս — որպէս ոմանք գաւառք և քաղաքք և քաղաքացիք ունին ինչ և ըստ առաւելութեան յատկութիւնս՝ այսպէս և աւանդութիւն քրիստոնէից ունի զայսոսիկ զամենայն որբասնուցանոցս, աւտարականս, հիւանդանոցս, աղքատանոցս և զայլ ամենայն այսպիսի բարութիւնս:

ԿԸ.

կը. Յաղագս Պղատոնի բանից քաղաքացն: Պղատոն իմաստասէր շարագրեաց շարադասութիւն, զոր և քաղաքավարութիւնս մակագրեաց: Յայսմ շարագրութեան ասէ, թէ որպիսի պարտ է լինել քաղաքին և կամ յորքան արանց շարակայիլ, կամ որովք բարոյիւք կամ աւրինաւք քաղաքավարիլ: Այլ այնպիսի քաղաք բանիւ միայն եղև նմա բաղկացեալ և ոչ գործով, նաև ոչ քաղաքավարեալ: Արդ այնմ շարադասութեան ասէ զասացուածս զայս, թէ ենթակացեալ լիցին մեզ քաղաքացիքն, զի տեսանիցեմք շարժեալ զմտածութիւնս նոցա:

ԿԹ.

կթ. Յաղագս Եսիովդի աստուածածնութեանն: Եսիովդոս մի է ի պերճագունից քերդողացն, որոյ յարգեալ լինին երեք քերդուածք, որ

---

2) B. Հ. 2) A. Թեսաղական. A. լուս. «երիւարին». 2) B ղակեդոմնացի. 3) A. լուս. «գաւառ». B. քաղաքք. 3) B. ունին. 3) B. յայտկութի. 3—4) B. Թեսալացոց գաւառն. 4) B. զերիվարն. 4) B. աթենացոցն. 5) B. ոսկեբուխ. 5) B. ղակեդոմնացոց գաւառն. 5—6) B. ուստի և լակոնացի. 6) A. լուս. «լինին ասացեալ կամ անուանին». 6) B աներկիւղք. 7) B սիկիլա. 7) B. աղբիւր ջրոյ զոր ջրոյ զոր. 7) B. արութասա. A. լուս. «յորում. առ որ». 8) B. արութասա. 9) B. ածախնն. 10) B. (ինչ և)չէք. 11) B. (և) աւանդութիս. 11) B. ամենայն. 12) A. աղքատանոցն. 15) B. Հա. 15) B. Պղատոնի. 15) B. բանի. 16) B. շարադասութիս. A. լուս. «շարագրութիւնս». 18) B. ցորքան. 18) B. շարակաիլ. 18) B. բարոաւք. 19) B. բաղկանալ. 20) A. լուս. «իսկ գործով ոչ բաղկացեալ և ոչ քաղաքավարեալ». 24) B. Հր. 24) B եսիովդէ ածածնութե. 24) B. եսիովդէս. 24) B. էր. 25) A. լուս. «պերճացեալ». 25) B. լինէր.

կոչին «Աստուածածնութիւնք», և այն, որ կոչին «Գործք և Տիւք», և որ կոչի «Ասպիս»։

Երգ «յԱստուածածնութիւնն» սկսանի թուել զծնունդս աստուածոցն, եթէ ի Բաղոսէ և յԵթերայ եղև այս անուն, և յԵրկնէ և յԵրկրէ Կրոնոս, և ի Կրոնեայ Զևս, Պոսիդոն, Պղուտոն։ Ապա ինչուցանէ սերս աստուածոց նորադունից և անուանս, եթէ այսոքիկ աստուածքս մարտեան ընդ այնոսիկ, և պարտեալք եղեն այնոքիկ. և այսոքիկ աշխատեցին զայն ոմն և կամ զայս ոմանս. քանզի տիտանացն ասի աշխատեալ զԴիոննիսոս։ Այլ այսոքիկ անուանք, զորս ասէ աստանաւր, որպէս զԿապտոս և զԲրիարէոս, ասէ Եսիովդոս ծնանիլ զոմանս արս, միոյն ի նոցանէ հարիւր ձեռն ունելով, որք հանդերձ աստուածովքն մարտեան ընդ հսկայսն. զի հսկայքն առասպելին, թէ յարեան ի վերայ աստուածոցն, մինչև ամպահար արար զնոսա Արամազդ։ Նմանապէս և յաղագս վիշապոտանցն ասէ Եսիովդոս, եթէ ծնեալ եղեն մարդիկ վիշապոտունք։ Այլ ամպաբեր աստուածս ասէ կամ զինքն զԱրամազդ, որպէս ամպահարութիւնս ածեալ հսկայիցն, կամ զԱստերոպէս և զԲրոնտէս զգարբնիչսն Արամազդայ։ Զօրութիւն և զփայլատակունս և զամպահարութիւնս, այլ և կղզիս, և նետս, և շիրիմս ասէ թէ հասին ի վերայ հսկայիցն առ ի յաստուածոցն։ Երդ այսոքիկ առասպելեալ լինին այսպէս։ Այլ զդառինս զծնունդս նոցունց ասի թէ յարենէ հսկայիցն. այսոքիկ եղեն մահաբեր կենդանիքս, զորս ինքն թուէ Հիդրաս, որ է աւձ իննագլուխ, զոր սպան Հերակղէս, և քիմեռ՝ յաղագս որոյ հասեալ ասացաք, թէ առաջին կողմն առիւծ էր, և յետինն՝ վիշապ, և մէջն՝ քիմեռ, և եթէ զայսպիսի գազան սպան Բեղեռոփոնտէս։ Նոյնպէս և յաղագս Կերբերոսի ասացաք, թէ շուն էր առ դուրս դժոխոց, երիս գլուխս ունելով, և զիջեալսն ի դժոխս ողոքէր, և զելեալսն խածանէր։ Այլ յաղագս Գորգոնեացն այսպիսի ինչ է. երեք ահագին կանայք էին, այնպէս զարհուրական ունելով զդէմս, որպէս զի մահացուցանել զտեսողսն։ Այլ ասի Պերսեփեայ զմին ի նոցանէ սատակել նիզակագերանդեաւ։

---

2) B. (որ) չէր. 2) B. յասպիս. 4) B. յեթերա. 5) B. կրաւնոս. 5) B. ի կրաւնոսա. 5) B. պիսիդոն. 5) A. պղատոն. B. պողոտոն. 8) B. կամ զայլս ոմանս. 8—9) B. աշխատել զդիոնոսիոս. 9) B. անուանքս. 9) A զկարտոս. [յուն. Κόττος.]. 10) B. ասի եսովիդէս. 10) B. ծնանի. 10) B. միոյ. 12) B. ի վերա. 13—15) B. (Նմանապէսև . . . . կամ զինքն զԱրամազդ) չէք. 15) B. ամբահարութիս. 16) B. սկաիցն. 16) B. զբրոնտէս. A. լուս. «ո» = զբոոնտէս. 16) B. զդարբինսն. 16) B. արամազդա. 17—18) B. (և) նետս. 18) B. ի վերա. 18) B. հսկաիցն. 19) A. Այդ. 20) B. հսկաիցն. 21) B. հերակլէս. 22) A. զքիմեռ. 22) B. կողմն. 23) B. յետին. 23) A. քիւմեռ. 23) B. զայսպիս. 24) A. լուս. «ր» = բեղերոփոնտէս. 25) B. ի դժոխսն. 26) B. այսպիս. 27) B. զդէմսն. 28) A. պերսեփեա. A. լուս. «պերսեփս». B. պերսփփոնեա. 28—29) B. զմինն ի նոցանէ. 29) B. սպանեալ նիզակաւ գերանդեաւ.

Ժ.

Հ. **Յաղագս Որփեայ հանդերձ քնարաւն**: Որփեւս երաժիշտ ոմն եղեւ ազգաւ Թրակացի. ասի, եթէ կանխաւ այնպէս երգէր, որպէս զի հետեւել երգոյն զծառս կաղնիս եւ զանբան կենդանիս, եւ զքարինս, եւ զգետս: Այլ սորա քերդուածք բերեալ լինին, զորս որպէս զաստուածաբանութիւնս ունին եղլենացիք: Այլ առ այսոքիւք քերդուածովք ի ձեռն առասպելական նշանաց ասէ զաստուածոցն զգասս եւ զսերս, եւ եթէ որոց ոմանց ոյք են գործք եւ որք. որոց ոմանց կատարմունք, եւ ոյք ոմանք որոց են գայացուցիչք:

Արդ զսորա զոմանս տաղս յարադրէ աստուածայինն Գրիգորիոս, որք ասին յաղագս Արամազդայ եւ Դեմետրեայ. եւ միտք այնոցիկ, որ յաղագս Արամազդայն են, է այսպէս. «Ով Զեւս, փառաւոր եւ մեծագոյն քան զամենայն աստուածս, պարունակող մինչեւ ցապաւառս ոչխարաց եւ ձիոյ եւ իշոյ»: Եւ ի ձեռն տաղիցս այսոցիկ Որփեւս նշանակէ, թէ Զեւս մինչեւ յանասնական նուաստագոյնս նիւթոյն արձակէ զիւրն զաւրութիւն: Իսկ որ յաղագս Դեմետրեայ տաղին միտք են այսպէս՝ թէ ի վերայ հասանելով աստուածուհին՝ յանդիման առնէր զքարձս իւր, ամփոփեալ զհանդերձսն: Զայս ասէ յաղագս պատրաստ լինելոյն արժանացուցանել զտափողն իւրում շաղաշարութեանն, եւ ի ձեռն այսոցիկ նշանակէ, թէ աստուածային զաւրութիւնն ցանկացողացն իւրոց պատրաստ լինի ի թողացուցանել զշնորհս իւր առ ի կոչել զնոսա ի խորհրդածութիւն:

Արդ աստուածայինն Գրիգորիոս, իբր թէ այսոցիկ գոլով գարշելի եւ յանմաքրագունիցն խաղ առնէ եւ ծիծաղի զնոքաւ:

ԺԱ.

Հա. **Յաղագս Փանէոսի եւ Երիկապէոսի**: Յորփիական քերդուածսն ի ներքս մուծանին երկու անուանքս այսոքիկ հանդերձ այլովք բազմաւք.

---

2) B. հզ. 2) A. որփեա. 3) B. թէ. 4) B. հետեւել աղոյն. 3—4) B. կաղնոյն. 4) B. կենդանիսն. 4) B. զքարինսն. 5) B. զածաբան. 6) B. ելլենացիքն. 6) B. (առ) այսոքիկ քերդուածք. 6—7) B. առասպելան. 7) B. (եթէ) չիք. 8) B. եւ ոյք. 10) B. զսոսա. 10) B ածախն. 11) AB. արամազդա. 11) B գիմետրեայ. 12) B. արամազդա. 12) B. որ եւ. 13) B. յապաւառս. 15) B. զիւր զաւրութին. 16) AB. գեմետրեա. 16) B. ի վերա. 17) A. լուս. «զանդամս». 17) B. զհանդերձս. 18) B. (ասէ) չիք. 19) B. շաղաշարութե. 20) A. (ի) թուղացուցանել. 22) B. (աստուածայինն) չիք. 22) A եւ այսոցիկ. 23) A. լուս. «զեսա». 25) B. հզ. 25) B. փանոսի. 25) B. երիկապոսի. 25) B. Յորփրիական. 26) A. անուանք.

յորոց զփանէս ի ներքս մուծանէ, զպատկառանս ունելով ի յետուստ կողմանէ. զոր ասեն վերատեսուչ գոլ կենդանածնական զաւրութեան:

Նոյնպէս և զԵրիկապէոսէ ասեն այլոյ վերատեսուչ գոլ զաւրութեան: Եւ յաղագս այնր, որ զամենեսեան զաստուածսն կլանէր՝ ոչ ասէ յաղագս Երիկապէոսի այլ յաղագս Կրոնեայ. զի ասի, թէ զորդիսն, զորս կանխաւն, ծնաւ՝ դարձեալ եկուլ և դարձեալ ի վեր եբեր, զորս միանգամ եկուլն. զի ասի քար կլանել փոխանակ Զևսայ, և քարին իջեալ՝ զամենեսեան ետ վերաբերել:

ՀԲ.

Հբ. Յաղագս Հոմերոսի և Նորին բամբասողական պատմութեանն: Քանզի ի քերդուածսն իւրում ի վեր և ի վայր զԿրոնոս և զԱրամազդ առասպելաբանէ և զՀերաս, և զԱփրոդիտէս, և զԱթենա. առ սոքաւք ամենեքումբք և պարզաբար զամենեսեան, զոր ի քերդուածոցն է ուսանել: Եւ կատակերգակ քերդող կոչեաց զՀոմերոս վասն ոմանց բաբախմանց, առ ի նմանէ յաստուածսն ասացելոց. որպէս թէ Հերաս զգեցեալ և զարդարեալ շոգաւ առ Զևս, և պատրեալ զնա՝ ննջեաց ընդ նմա. և որ ինչ այլք իցեն յաղագս այսորիկ ծաղրականագոյնք: Իսկ ողբերգակ քերդող ասի, զի զոմանս թշուառացեալս յաստուածոցն առասպելաբանէ. որպէս թէ զԵփեստոս ընկեց ի լեռն, և եթէ Ափրոդիտէս խոցեալ եղև առ ի Դիոմեդեայ. և այսոքիկ թերևս արտասուաց արժանաւորք, զի ողբերգութեանն արտասուք հետևի, իսկ կատակերգութեանն՝ ծաղր:

ՀԳ.

Հգ. Յաղագս Ովկիանոսի և Տեթիւայ: Եւ զայս զառասպել ի ներքս մուծանեն քերդողքն, թէ Ովկիանոս հայր է ամենեցունց աստուածոցն, և Տեթիա՝ մայր. քանզի այր և կին են Տեթիա և Ովկիանոս. և եթէ բաժանեցան երբեմն ի միմեանց, այլ ի ձեռն միջնորդութեանն Հերայ

---

1) A. լուս. «ածէ». 1) B. զպատկառանսն. 1) B. (ի) յետուստ. 3) B. զերիկապէոս. 4) B. զամենիսեան ածսն. 4) B. ասի. 5) B. երիկապոսի. 5) A. կրոնեա. B. կրաւնեայ. 7) A. զևսա. 7) B. զամենիսեան. 10) B. Հե. 10) B. Նորին. 11) B. զկռաւնոս. 12) A. լուս. «ռ». = զՀեռաս. 13) B. ամենիքումբք. 13) B. զամենիսեան. 13) B. զորս. 15) A. լուս. «ասացեալ լինելոյ». 15) A. լուս. «ռ» = Հեռաս. B. (Հերաս)չիք. 17) A. այլք. 17) A. լուս. «ց» = այսոցիկ. 17) A. ծաղրականագոյք. 18) B. թշուացեալս. A. լուս. «ականս» = թշուառականս (?). 19) B. (թէ)չիք. 20) A. ի դիոմեդեա. B. ի դիոմիդեա. 23) B. Հզ. 24) B. ամենի-ցունց. 24) B. ածոց. 25) A. լուս. «ի» = Տիթիա. 25) B. թէ. 26) B. Հերա. A. լուս. «ռ» = Հեռայ.

եղև կանխաւ շարամերձութիւն սոցունց և սիրելութիւն: Այլ առասպելս նշանակէ, թէ Ովկիանոս է գէջ բնութիւնն, իսկ Տեթիա՛ ջուրն, որ է երկիր. և կենդանութիւն ոչ լինելով՝ կորուսեալ լինէին ամենայնք: Ապա Հերա, որպէս վերատեսուչ գոլով լծակցութեանն, զի Հերաս ըստ Նոցա աւդդ է հաշտեցուցանէ զերկու տարերսն, և եղանի կենդանածնութիւն:

ՀԴ.

Հդ. Յաղագս ամպայրութեան Զևսայ առ Հերաս: Է առասպել ինչ ստեղծեալ վասն այսր պատճառի. Զևս մանաւանդ շնորհէր տրովացւոցն յաղթահարել զեղղենացիսն վասն բարեխաւսութեանն Թետիայի սակս Աքիղղեայ զի պարտեալք գոլով եղղենացւոցն խնդրեսցեն զԶևս: Եւ Հերա զեղղենացւոցն իրս խորհելով՝ փութայ պատրել զԶևս առ քուն, և ի խառնումն զնա գրգռելով, զի ի քուն գոլով Զևս, առանց աւգնականի լեալ տրովացւոցն պարտեալք լիցին առ ի յեղղենացւոցն: Զայսոսիկ խորհելով՝ առնու զզարդսն ամենայն ի կեստէն Ափրոդիտեայ. և կեստոսն առասպելլի տապանակ ինչ գոլ, յորում ամենայն առ ի գեղեցկութիւն և ի քաջակերպութիւն և ի շնորհս իւք տրամակայեալ լինին: Ապա զարդարեալ՝ եկանէ առ Զևս և շարժէ զնա ի տռփանս և ի պակշոտութիւն: Եւ ապա երկիր բղխեաց զխոտս և զծաղիկս. որզան՝ կրովկոս, պղովտոս և յաթինկոս:

ՀԵ.

Հե. Յաղագս թէ որպէս Հերաս զԹեթէ և զամպայ կախեալ, և երկաթէ շղթայիւ է կայր յերեալ: Հերաս, որպէս բազում անգամ գիտացաք, նախանձայոյզ էր Հերակղեայ: Արդ սորա դառնալով ի Տրովադա, յորժամ հանդերձ Տեղամոնիւ աւերեաց զնա՝ խառնակեաց և նաւակոծութիւնս արար

1) B. սոցա. 2) B. (է)գէջ. 2) A. տեթիայ. 2) A. լուս. «ի» = Տիթիա. 3) B. կենդածնութի. 3) B. ամենայնքս. 3) A. լուս. «է» = լինէին. 4) A. Հերայ. 4) B. լծակցութե. 4) B. Նոցունց. 5) B. տարրն. 7) B. Հէ. 7) B զևս. 8) B. վասն այր. 8) A. լուս. «ադ» = տրովադացւոցն. 9) B. զելլենացիսն. 9) A. Թետիաի. B. Թէիտաի. A. լուս. «տիԹիաի». 10) A. աքիղեա. B. աքիլլեայ. 10) B. պարտեալ. 10) B. ելլենացւոցն. 10) A. խնդրեցեն զևս. 11) A. Հերայ. 11) B. զելլենացոցն. 11) AB. փութա. 11) B. զևս. 12) B. գրգելով. 13) B. գոլով. 13) B. տրովացոցն. 13) B. պարտեալ լքցին. 13) B ի յելլենացոցն. 14) B. զարդսն. 14) B. ի կեստանտ. 14) AB. ափրոդիտեա. 14) A. կեստիսն. B. կեստոսն. 16) B. տրամակաեալ. 17) B. պակշտուութի. 18) B. բխեաց. 18) B. պրոզկոս. A. պղովտոս. [յուն. Hom. Il. XIV, 348 — Λωτός.]. 21) B. Հգ. 21) B. զՀերա. 21) B. (և) երկաթի. 23) A. Հերակղեա. B. Հերակլի. 23) A. ի տրովադայ. 24) B. արարար.

ի ծովու. իսկ և հողմոյ հրամայելով խռովեցուցանել և զնաւն Հերակղի, և զքունն յորդորելով մատչել առ Զեւս և ննջեցուցանել զնա, զի մի հսկուն գոլով՝ աւգնեսցէ Հերակղի: Իսկ իմացեալ յետ քնոյն Արամազդայ զհնարսն Հերայ պատուհասէ զնա այսպէս. երկուս շանթս կապեալ զոտից նորա, և զձեռսն կապեալ անլոյծ կապանաւք, կախեալ զերկնից այնպէս պատուհասական արար զնա:

ՀԶ.

Հզ. Յաղագս Թէ զհայր երկնող էր աստուածոցն, զոյգէ փոխելով երկնէ յարակէ երկրէ պատառեցին, և հրապարակեցին զծնիս: Եւ այս ի Հոմերոսի հագներգութիւնսն գրեալ է, թէ Աքիղղեայ ըստ քաջութեանն ուժգին զաւրութեամբ արիանալով՝ երկիւղ եհաս Արամազդայ, գուցէ առանց բախտագրութեանն առցէ Աքիւղղէս զԻղիոն. և այսպէս երկուցեալ՝ յորդորէ զաստուածսն, զի երթեալք իւրաքանչիւր ոք ի նոցանէ աւգնեսցէ ում և կամեսցի, ոմանք՝ տրովացւոցն, և ոմանք՝ եղղենացւոցն: Նոցա այսպէս յորդորելով՝ Զեւս որոտայր յերկնից, և Պոսիդոն սասանէր զծով. իսկ դծոխք ի շարժութենէ երկնի և ծովու զարհուրեցաւ, գուցէ ի սասանելոյ երկրի վերապատառումն լինիցի սանդարամետականացն, և հրապարակեսցին իրք նորա:

Այլ տաղքն են այսպէս. «Զարհուրեալ յաթոռոյ վազէր և հեծեծէր, գուցէ զնորա ստորերկրեայս վերապատառեսցէ Պոսիդոն երկրաշարժ:»

ՀԷ.

Հէ. Յաղագս ակնարկութեան յաւնիցն և շարժութեան հերացն: Հոմերոս ի ներքս մուծանէ, թէ Արամազդ՝ յետ աղաչանացն Թետեայ յաղագս Աքիղղեայ խոստանալով և շարժելով զհերսն՝ ի կորանալ գլխոյն ընդ

1) A. լուս. «այլ». 1) B. հրամայելով. 1) B. (և) զնաւսն Հերակլի. 2) B. ի մատչել. 3) B. Հերակլի. 3) B. արամազդա. 4) AB. Հերա. 5) B. զձեռն. 8) B. Հթ. 9) B. պատառեցին. 10) B. հագներգութե գրած է. 10) A. աքիղղեա. B. աքիլլեայ. 10) B. ըստ քաջութե. 11) B. արամազդա. 12) B աքիլեա. 12) B. զելլիոն. 13) B. աւգնեսցեն. 14) B. կամեսցին. A. լուս. «ին» = կամեսցին. 14) B. տրովացոցն. A. լուս. «ադ» = տրովադացւոցն. 14) B. ելլենացոցն. 15) B. պիսիդոն. 15) A. լուս. «ամբոխէր». 16) B. ի շարժութենէ երկրի. B. լուս. «սասանութենէ». A. «մանէ» = սասանմանէ. 17) B. սանդամետականացն. 18) B. ծածուկ իրք. A. լուս. «ծածուկք». 19) A. աթուոյ. 20) A. ստորերկրայս. 20) A. լուս. «իվեր». B. վերապատառեցէ. 20) B. պիսիդոն. 19—20) [Il. XX, 62—63]. 22) B. Ճ. 22) A. լուս. «ի մի ածութի յաւնիցն». 22) B. յաւնաւքն. 23) B. Թետա. A. Թետեա. A. լուս. «տիթիա». 24) B. աքիլլեայ.

նմին շարժիլ զբոլոր երկին, հերաց նորա շարժելով։ Այլ անմահ հերս ասաց, իբր թէ այնպիսի ոչ և միում ի մարդկանէ ունել հնար իցէ․

ՀԸ․

Հը․ Յաղագս Որ զմարդ խօսեալ մնի Արէս, կամ որդիք զմիմեանց սպանանել։ Արդ՝ զվէրս առնուլն նորա ասէ քերդողն, եթէ խոցեալ եղև ի Դիոմեդեայ, որպէս ասէ ի հինգերորդ հագներգութեանն։ Այլ կապեցաւ ի յՈվտայ և յԵփիալտայ․ և սոքա էին որդիք Ալովեսի՝ բռնաւորք բնութեամբ։ Նոյն եղև ի Թեսաղիա՝ սոքա ընդդիմադարձութիւն խոկացան աստուածոյն։ Արդ Արէս առաջին եհաս ի վերայ նոցա․ ապա պարտեալ առ ի նոցանէ՝ կապեցաւ ի պղնձախեցի․ և պղնձախեց՝ քաղաք է այսպէս կոչեցեալ, և կամ տեսակ ինչ դժուարագոյն և դժուարալոյծ կապանաց։ Այլ ասին Ովտեանքն և Եփիալտեանքն, եթէ ինն գիրկք էին երկայնութեամբ և ինն կանգունք լայնութեամբ։

ՀԹ․

Հթ․ Յաղագս Եփեստոսի և Ափրոդիտեայ։ Ափրոդիտէս կին էր Եփեստոսի․ յոր տարփացեալ Արեսի՝ շնացաւ ընդ նմա։ Այլ Եփեստոս իմացեալ, որ էր դարբին արուեստիւ՝ որոգայթս եդ Արեսի․ և անկեալ յորոգայթն ըմբռնեցաւ, յանդիմանեալ ի շնութեանն Ափրոդիտեայ․ և ոչ եղոյծ զնա Հեփեստոս, մինչև կոչեաց զաստուածսն և հրապարակեաց զնոսա։ Իսկ աստուածոցն եկեալ և տեսեալ՝ ծիծաղելով ծիծաղեցան ի վերայ նոցա։ Յայնժամ փոքր ինչ փրկանս տուեալ Արեսի լուծեալ լինի։ Այլ անդամալոյծ կոչի Հեփեստոս, քանզի կաղ էր։

Ձ․

ձ․ Յաղագս մարտիցն։ Իսկ Աթենա և Հերա, հոգալով յաղագս

1) B. շարժելով զբոլոր․ 2) B. (և)չիք․ 2) A. միոյ․ 2) B. հնար իցէ ունել․ 4) B. ձա․ 4) B. խոցեալ իցէ․ 4) B. որպէսի․ 4) A. պղընձախեցի․ 5) A. զընդաննեալ․ 5) B թէ․ 6) A. ի դիոմեդեա․ B. ի դիոմիդեա․ A. լուս․ «ի» = դիոմիդեա․ 6) B. ի հինգերրորդ․ 7) AB յովտա․ 7) B. յեփիաւղտա․ 8) A. բռնութր․ A. լուս․ «բարութք»․ 8) B. ընդդիմադարձութի․ 9) B. ածոցն․ 9) B. ի վերա․ 10) A. ի պղընձախեցի․ B. ի պղնձիխեցի․ 10) A. պղընձախեց․ 11) A. դժուարալուծ․ 11) B. կապանաւք․ 12) B. ասի․ 12) B. ովտիեանքն․ 12) B. եփիաղտիեանքն․ 13) B. կանգուն․ 15) B. ձր․ 15) A. ափրոդիտեա․ B. ափրոյդիտեայ․ 16) A. այդ․ 16—17) B. եփեստոս իմացաւ որ է․ 17) B. յորոյգայթն․ 18) B. ի շնութենէն․ 18) AB. ափրոդիտեա․ 20) B. (ծիծաղելով)չիք․ 20) B. ի վերա․ 22) B. անդամալուծի (կոչի)․ 22) B. զի․ A. լուս․ «բեկ»․ 24) B. ձգ․

եղլենացւոցն մարտնչէին ընդ Ափրոդիտեայ և ընդ Արեսի, որք հոգային յաղագս տրոյացւոցն. սասացես արդեք մարտ լեալ առ ի հսկայեցն ընդ աստուածսն, և տիտանացն ընդ Դիոնիսեայ:

ՁԱ.

ձա. Յաղագս Կռոնոսայ և հատմանն երկնի: Երկին հայր լինէր Կռոնոսի, և Կռոնի ոչ կամեցեալ լինել նմա այլում որդւոյ, առեալ գերանդի ի բաց հատանէ զպատկառանս հաւրն և ընկենու ի ծով: Եւ փրփրոյ ելոյ շուրջ զնովաւ՝ ծնանի Ափրոդիտէս ի փրփրոյ անտի. ուստի և անուանեցաւ Ափրոդիտէս, որ է փրփրածին:

ՁԲ.

ձբ. Յաղագս Արամազդայ ընդ Կռոնի հակառակորդութեանն: Զևս խմացեալ, թէ այնպէս զաւակակէր է Կռոնոս՝ յառնէ ի վերայ նորա, և հանէ ի նմանէ զթագաւորութիւնն, և ընկենու զնա յիշխանութենէն. ըստ որում և նա յարեաւ ի վերայ հաւրն իւրոյ Երկնի, և առ զթագաւորութիւնն: Այլ քաղցրագոյն քար կոչէ վարդապետս զԶևս, և զնոյն՝ դառնագոյն գոռոզասպան. քար՝ քանզի, որպէս ասացի, քար ետ Ռէէ Կռոնեայ կլանել փոխանակ Զևսի, և գոռոզասպան՝ կամ զի յարեաւ ի վերայ Կռոնի, կամ զի փոխանակ նորա կլեալն ետ նմա վերաբերել զյառաջագոյն կլեալսն:

ՁԳ.

ձգ. Յաղագս Կերդովս աստուածոյն: Զկերդովս աստուած կոչեն եղլենացիք, որ է Հերմէս. վասն որոյ Արիստոփանէս կատակերգակ ի քերդուածսն, որ յաղագս ճոխութեան տարակուսէ, թէ զո՞ որ կոչեսցէ զՀերմէս. և ասէ ներքաղաքեան զնա սերտեսցուք, այսինքն՝ շահից վերատեսուչ:

24—1) B. վս ելլենացոցն. 1) A. ափրոդիտեա. B. ափրոյդիտեա. 1) B. հոգաին. 2) B. տրովացոցն. 2) B. լինիլ (առ ի) հսկայիցն. 3) B. տիտանանցն. 3) A. դիոնիւսեա. B. դիոնոսիա. 5) B. ձգ. 5) A. կռոնեա. B. կրաննեայ. 5) A. երկրի. 6) B. կռոնի ոչ կամեցաւ. 6) B. (նմա) այլում որդիոյ. A. այդում. 7) B. հատանէր. 8) B. և փրփելոյ շուրջ. 11) B. ձե. 11) A. արամաստա. B. արամազդա. 11) B. կռոնի. 12) B. կռոնոս. 12) B. ի վերա. 13) B. զթագաւորութի. 14) B. և նաւ. 14) B. ի վերա հաւրն իւրում. 15 A. զևս. B. զզևս. 16) B. գոռզասպան. 16) B. ասացաւ. 16) B. (Ռէ)չէր. 16) B. կռոնա. 17) B. գոռզասպան. 17) B. ի վերա կրոնի. 18) B. կլեալ. 18) B. զառաջագոյն կլեալսն. 20) B. ձղ. 20) AB. յաղագս կերդովս այն. 21) B. ելլենացիքն. 21) B. արիստոփանէս [յուն. Ἀριστοφάνης]. 22) B. կոչէ. 22—23) B. հերմէս. 23) B. ներքաղաքէն. [յուն. ἐμπολαῖος].

ՁԴ.

ձդ. Յաղագս ամենայն են․ լինելոյն ժամ կանոնց: Յաղագս Արամազդայ ասի, թէ Զևս արծուի լեալ՝ յափշտակէ զԳանիմեդէս մանկատռփութեամբ. բայց առասպելն ունի այսպէս, թէ յափշտակեաց զԳանիմեդէս, զի արասցէ զնա մատռուակել, յորժամ խրախացուցէ զաստուածսն: Այլ և նոյն ինքն Զևս լեալ ոսկի ընդ Դանայի խառնակեցաւ. և կարապ եղեալ՝ ընդ Լետայ պոռնկեցաւ. և յաղագս Թեստեայ (?) դստերացն յառաջագոյն ասացաւ, որպէս ի ձեռն երից աւուրց շաղաշարեցաւ ընդ նոսա:

ՁԵ.

ձե. Յաղագս մակահատանելոյ ի ցասմանէ զԱրէս: Այս յայտնի է այսպէս. քանզի ասի վերատեսուչ մարտից Արէս գոլ, շնչելով զբարկութիւն. վասն զի պէտս ունիմք առ մարտս ցասմնականին, պատշաճիւ շարժեալք յոր ունիմք:

ՁԶ.

ձզ. Յաղագս արբեցութեանն Դիոնիսեայ: Ասի, թէ որթոյ վերատեսուչ էր Դիոնիսոս և գինւոյ և նորին իսկ արբեցութեանն. և զնա քերդեն արբեցեալ, Հերայ պատմելով զարբենալն, որպէս զի լիցի զայրացեալ. քանզի բարկանայր նմա Հերաս, որպէս ծնելոյ ի Զևսայ. վասն զի ծնից ելոցն յԱրամազդայ նախանձախնդիր էր:

ՁԷ.

ձէ. Յաղագս հիւրասիրութեանն Արտեմիդեայ: Ասացաք յաղագս Իփիգենիայի և տաւրացոց արանցն, թէ նա պատուեալ լինէր առ ի տաւրացւոցն ի Սկիւթիա, ունելով զԻփիգենիա՝ զդուստրն Ագամեմնոնի, քահանայուհի. և զաւտարսն զենլով՝ ուրախանայր հիւրասպանութեամբն:

---

2) B. ձէ. 2) AB. արամազդա. 3) B լեալ. 3) B. զգանիւմիդէս. 3) B. մանգատափութ. 3—4) A. (մանկատափութեամբ բայց առասպելն ... զգանիւմեդէս)չիք. 5) B. մատուռակել. 5) B. խրախացուցէ. 6) A. նոյն իսկ. 6) B. լեալ ոսկի խառնակեցաւ դանաի. 7) A. ղետա. B զղետեա. A. լուս. «լեդաի». 7) A. թիւսեայ. A. լուս. «թեստեա». B. թեստա. 10) B. ձբ. 11) B. քանզի արի. 12) B. շարժել. 14) B. ձթ. 14) A. դիոփնիւսեա. B. դիոնոսեայ. 15) B. դիոնիսիոս. 15) A. գինոյ. B. գինւոյ. 16) AB. հերա. 16) B. լինիցի. 16) A. լուս. «զի զայրասցի». 17) AB. ի զևսա. 17—18) B. ծնելոցն յարամազդա. 18) A. յարամազդա. 20) B. ղ. 20) A. արտեմիդեա. 20—21) A. յաղագս իփիւգենիաի. B. յաղագս ի փոիւգիեա. 21) B. տաւրացոցն. 22) B. տաւրացոցն. 22) B. զիփիգինեա. 22) B. ագեմոնի. 23) B. քահանաուհի.

ԶԸ.

ծը. Յաղագս հրամանատարութեանն Ղօքսիասու: Ապողոն գիտելով՝ ոչ հաւաստապէս և ոչ պարզաբար զհրամանատարութիւն առնէր, այլ անհաւաստաբար և շեղապէս. վասն որոյ և շեղիչ կոչեցաւ, որպէս զներհակս լինելոցն հրամանատարելով. և յայսմ իրէ բազումք պատրեալք լինէին, ընդ որս ամենայն և Կրիսոս. զի զհակառակորդացն կարծելով քակել զիշխանութիւնս, անցանելով ընդ Ալիս գետ՝ զիւրն քակեաց:

ԶԹ.

ձթ. Յաղագս Եփեստիայ. բայց գրած է յառաջդ և ծաղուն անչափութեան:

Ղ.

ղ. Յաղագս առ պարարտատեղն կերակրոյ ընծայելոյն Զևսի: Պատմէ Հոմերոս, թէ Զևս չոգաւ յԵթովպիա ի խրախութիւնն, զոր եթովպացիքն արարեալ՝ կոչեցին զնա և զայլ աստուածսն: Այլ ճաշն էր եթիովպացւոցն, և զոհն եղանիւր Արամազդայ ըստ ասացելոյ տաղին, թէ «Քանզի Զևս ընդ ովկիանոս ընտրելովք եթիովպացւոցն անցեալ առ ի խրախանալ, գիցն համանգամայն հետևելով»:

IV.

ՆՄԱՆԱՊԷՍ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՅՆՈՑԻԿ, ՈՐ ՅԵՐԿՐՈՐԴՈՒՄ ԱՐՁԱՆԱԿԱՆԻՆ:

Ա.

ա. Առաջին յաղագս Արիադնեայ պսակին և Բերոնիկեայ հիւսակին, և կարապին, և ցլուն, և առեծուն, և աւձակալին. որք են այսպէս.

---

2) B. ա̅. 2) A. զովքսիանու. B. զովկսիասու. [յուն. Λοξίας.]. 3) B. հաւաստապէս. 3) A. լուս. «յանդիմանաբար». 3—4) B. անհաւաստար. 5) A. լուս. «հրամանատուայ». 5) A. լուս. «ող». 6) B. ընդ որս ամենիսեան. 6) B. (կարծելով)չէք. 9) B Հեփեստա. 9—10) B. բայց ծրագրէ յառաջ և զծաղուն անչափութ̅ի. 12) B. ընթանալով զևսայ. 13) B. յեթովթիա. 13—14) B. եթովպացիքն. 14) A. լուս. «լեալ, լինէր». 15) B. արամազդա. 15) A. լուս. «երիկեան». 16) B. եթովպացոցն. 16—17) Տես Il. I, 423—424. 22) A. արիադնեա. 22) AB. բերոնիկեա.

Արիադնէ դուստր էր Մինովայ՝ կրետացւոց թագաւորին: Սա տափացեալ Թէսևսի աթենացւոց թագաւորի, ի գալ նորա ի սպանումն Մինովտաւրոսի չոգաւ ընդ նմա. և ի Թէսևսէ առեալ զնա Դիոնիսոս՝ եհան զնա ի Նաքսոս կղզի. և շաղաշարեալ ընդ նմա՝ առ ի պատիւ նորին պսակ նմա յերկինս գրեաց:

Այլ յաղագս հիւսակին Բերոնիկեայ է այսպէս. Բերոնիկէ կին էր աղեքսանդրացւոցն Պտղոմէոսի, որ կոչեցաւ երախտաւոր: Արդ առն նորա ի մարտի գոլով՝ ըղձայր նա, որպէս զի դարձցի այր նորա առանց վնասու, զհիւսակս իւր հատեալ՝ նուէր դիցէ ի տաճարի դիցն, և վերադրեաց Բերոնիկէ: Արդ՝ Կոնոն ոմն աստեղաբաշխ պատահեալ յամս նորա՝ սուտակասպասութեամբ ասէր, պատրելով զնա, թէ աստուածքն զայնպիսի հիւսակս հերացն յաստեղս վերադրեցին, և այժմիկ ողկուզաւրէն դրութեամբ է յերկինս. զոր կոչեն՝ հիւսակ Բերոնիկեայ:

Այլ յաղագս կարապին է այսպէս: Զևս ցանկացեալ, որպէս ոմանք ասեն, Նեմեսեայ և որպէս այլք Լեդայ, և կամեցեալ խառնակել և ոչ տեսանելի գոլ Հերայ՝ նմանեցաւ կարապի և շաղաշարեցաւ ընդ տափեցելումն: Արդ կարապն այն նկարագրեցաւ յերկինս:

Իսկ յաղագս ցլուն է այսպէս. Ցուլ ոմն ի ձեռն Պոսիդոնի ել յԵղղադա և յոյժ վնասէր գաւառին: Ի վերայ սորա եկեալ Թէսևս՝ սպանանէ. և աստուածքն կամեցեալ զգործն Թէսևսի մեծացուցանել, և հանել զՊոսիդոն՝ հաստատեցին զցուլն յերկինս: Եւ այժմ է նա ի ձեռն աստեղաց կենդանագրեալ յերկինս:

Իսկ առեծն ոմն վայրենի ի գաւառին Նեեմիոյ, որ է մասն ինչ Պեղղովպոնի, վնասէր գաւառականացն. այլ Թէսևս թագաւոր գոլով միւկէացւոց, ոխացեալ ընդ Հերակղի՝ արձակէ զնա սպանանել զառեծն. և եկեալ Հերակղէս՝ սպան զնա, և աստուածքն կամեցեալ փառաւորել

---

1) A. մինովա. B. միովա. 1) B. տափեալ. 2) A. լուս. «Թեսևս». 2) B. աթենացոց թագաւորին. 2) B. միովտաւրոսի. 3) B. դիոնւսիոս. 4) A. Նաքոս. 4) B. առ ի պատիւ նմին. 6) A. բերոնիկեա. B. բերոնիկեա. 6) A. բ՛րոնիկէ. 7) B. աղեքսանդրացոց. 7) B. պտղոմէոսի. 7) B. երախտաւոր. 8) B. ըղձար. 8) B. որպէս թէ. 9) A. լուս. «վերադրութի». 10) B. բերոնիկէ. 12) B. ողուկողաւրէն. 12—13) B. դրութէ (է). 13) B. կոչեցին. 13) B. բերոնիկեա. 15) B. (և)որպէս. 15) A. ղեդա. B. ղեդեա. A. լուս. «տ» = ղետա. 16) A. հերա. B. հերեայ. 17) A. լուս. «Նկարեցաւ». 18) A. լուս. «հրամանաւ». 19) B. յելլադա. 19) B ի վերա. 19) B. թէսեւս. 20) B. կամեցան զգործսն թէսեսի. 21) B. զպիսիդոն. 22) B. Նկարագրեալ. 23) B. առեծ. 23) A. լուս. «Նեեմեա». 24) B. պելովպոնի. 24) A. լուս. «աւերէր զորս ի գաւառին». 24) B. թէսես. 25) B. մեկէացւոցն. 25) B. հերակլի. 26) B. հերակլէս. 26) B. ածք կամեցան.

զջանն Հերակղի ի ձեռն աստեղաց կենդանագրեցին յերկինս զառեւծն. և այժմ է ընդ աստեղս:

Իսկ աւձակալ ասի գոլ Ասկղեպիոս՝ վերատեսուչ բժշկականին. և նշանակ է աւձդ՝ զոչ ծերանալն. զի ասի, թէ մերկանայ զծերութիւնն և նորոգի: Արդ քանզի Ասկղեպիոս ի ձեռն բժշկականին նորոգէ զմարդկային մարմինն՝ առնեն զնա հանդերձ վիշապիւն: Կամելով արդ աստուածքն սրբազանել զնա՝ փոխանակ պատկերի ի ձեռն աստեղաց սրբազանեցին յերկինս:

Բ.

բ. Յաղագս Սաղմնեայ և արջառակաշեացն որոտմանց: Սաղմնեւս որդի էր Եողղոսի՝ Թագաւորին Թեսաղացւոց: Սա ամպարշտեալ առ աստուածսն՝ չոր և կարծր արջառակաշեաւք և կատսայիւք Թնդիւնս և հնչմունս առնէր, ի ձեռս բերելով լապտերս վառեալս, պարծէր և մեծաբանէր՝ որոտալ որպէս Զևս, և փայլատակունս առնել, մինչև շանդահար եղեալ՝ կիզաւ յԱրամազդայ, թողեալ դուստր տարահասակ, որում անուն էր Տիւռաւ. զոր սնոյց հաւրեղբայր իւր Կեփևս: Սա տուեալ Ենիպեւս գետոյ, որ ի գաւառին էր, և այնմ գետոյ նմանեալ Պոսիդոն՝ փոխանակ Ենիպեւսի շաղաշարի ընդ աղջկանն. և յղացեալ զՊեղիա և զՆիւղեւս՝ բերէր յորովայնի: Այլ ամուսնացեալ նորա ընդ Կռիթեւսի, և ծնեալ զմանկունսն՝ կարծեցեալ լինէին ի Կռիթեայ գոլ. բայց էին ճշմարտապէս ի Պոսիդոնէ: Իսկ յետոյ և ի Կռիթեայ ծնաւ մանկունս Տիւրաւ:

Գ.

գ. Յաղագս Բաբելացւոցն Զոպիւրոսի: Քանզի բազում ժամանակս մարտնչելով Կիւրոսի ընդ Բաբելոնի, և դժուարամարտ գոլով նորա և անառիկ յոյժ՝ տրտմեալ լինէր: Ապա այր ոմն՝ Զոպիւրոս անուանեալ, արիագոյն անձամբ, որպէս եցոյց իրն, որ առ ի նմանէ գործեցաւ, և առ

1) B. Հերակլեայ. 1) B. (ի ձեռն աստեղաց) չիք. 2) B. (այժմ) չիք. 4) A. շնական է աւձդ. 4) AB. մերկանա. 5—6) B. զմարդկաին մարմինս. 6) A. լուս. «ան» = վիշապաւն. 10) B. գ̅. 10) A. սաղմնեա. B. սաղմանա. 10) B. արջառակալեացն. 11) B. թեսաղացւոցն. 11) B. ամբարշտեալ. 12) A. արջառակաշաւք. 12) B. կաթսաիւք. 12) B. թնդիւս. 12) A. լուս. «գործէր». 13) A. լուս. «ունելով». 13) B. լապերս. 14) B. շանթահարեալ կիզեցաւ. 15) AB. յարամազդա. 15) B. զդուստրն. 16) A. կիփևս. 16) B. յենիպևս. 17) B. պիսիդոն. 17) A. լուս. «ենիպեա». 18) B. զպելիա. 18) B. զնիւղոս. [յուն. Νηλεύς.]. 20) AB. ի կռիթեա. A. լուս. «ի կռիթևսէ». 20) B. ի պիսիդոնէ. 21) A. ի կռիթեա. A. լուս. «կռիթևսէ». 23) B. գ̅. 23) B. յաղագս բաբելացւոցն զեպիւրոսի. 24) B. ընդ բաբելոնի.

Կիւրոսի ոչ փառափառ՝ հնարի այսպիսի ինչ. հատեալ զունչս իւր և զականջս, և խարազանաւք յոյժ հարեալ զինքն՝ գնայ առ բաբելացիսն ինքնակամ կամաւք, որպէս չարիս բազումս կրեալ առ ի Կիւրոսէ. և գնացեալ՝ բարեմտութիւն ցուցանէ բաբեղացւոցն և ի խորհուրդ մտանէ ընդ նոսա զընդդէմսն Կիւրոսի, և պարզաբար հաւատարմանայ բաբեղացւոցն՝ զմիտս նոցա յանկուցեալ յինքն: Եւ զաւրավար եղեալ բաբելացւոցն՝ սպանանէ զբազումս ի զաւրացն Դարեհի. այլ և ժամադիր եղեալ նմա և սահմանեալ աւր, յորում պարտ իցէ գալ ի դուռն Բաբելովնի և յայնմ աւուր հաւանեցուցանէ զբաբելացիսն, և առնու զբանալիս դրանցն. ապա բացեալ՝ մուծանէ զպարսիկսն. և այսպէս առաւ Բաբեղոն: Զայսոսիկ Հերոդոտոս ասէ յերկրորդում իւրում պատմութեանն:

Դ.

դ. Յաղագս Կիւրոսի և Պարիսատայ մաւր իւրոյ: Փոքրն Դարեհ՝ որդին Քսերքսեայ, ծնաւ ի Պարիւսատայ որդիս՝ զԿիւրոս և զԱրտաքսերքս: Իսկ մեռանելով Դարեհի մարտնչէին ընդ միմեանս յաղագս թագաւորութեանն: Եւ զԱրտաքսերքս իբրև զերիցագոյն ժամանակն իրաւացուցանէր առ ի թագաւորել. իսկ զԿիւրոս իբրև զկրտսեր և սիրեցեալ յիւրմէ մայրն յառաջարկէր: Այլ կալաւ զթագաւորութիւնն Արտաքսերքս վասն ժամանակին: Արդ Կիւրոս ոչ կամելով ծառայել Արտաքսերքսի՝ եղբաւր իւրոյ՝ հայցէ ի նմանէ զսատրապութիւնն ասիացւոց, և առեալ՝ իջանէր ի յոյնս, և նստելով անդ՝ զմտաւ էած դարձեալ վասն թագաւորութեանն. և ինքեան բարեկամս արարեալ զարս ոմանս զակեդեմոնացիս և զայլս եղղենացիս թուով իբր բեւր՝ հաւանեցուցանէ երթալ ընդ նմա. որոյ հետևելով եկն մինչև ցպարսս. և առարկուածոյ լինելով ի մէջ Արտաք-

2) AB. գնա. 2) A լուս. «զանձն իւր». 3) B. (բազումս)չիք. 4) A. լուս. «գնալն ի». 4) B. ցուցանել բաբելացւոցն. 5) B. առ նոսա. 5) A. հաւատարմանա. B. հաւատարմա. 5) B բաբելացւոցն. 7) B. (ի)չիք. 8) B. բաբելոնի. 10) B. բաբելոն. 11) A. յերկրորդ. B. յերկրորդում. 13) B. Ե̅. 13) A. պարիւսատա. B. պարիսատա. 13) A լուս. «կնոջ». 13) B. փոքր. 14) A. քսերքսեա. B. քսերսքեա. 14) B. ի պարիւսատա. 14) A որդին. 14) A լուս. «քսերքսիս» = զարտաքսերքսիս. 16) B. իրացագոյն. 17) B զկրսեր. 17) A. լուս. «յինքենէ». 18) B. յառաջ բերէր. 18) B զթագաւորութ̅ի. 18) B. արտաքսերք. A. լուս. «արտաքսերքսիս». 19) B. ծառաել. A. լուս. «նուաճել ընդ նովաւ». 19) B. արտաքսերքսի. 20) B. ասիացոց. 21) A. լուս. «խորհէր». 22) A. բարեկամ. A. լուս. «հպատակս». B. բարեկամս. 22) B. զակեդոմնացիս. 22—23) B. զայլ ելլենացիս. 23) B. իբրև. 23) B. բիւրս. 23) B. հաւանեցուցանէր. 23—24) B. որոց հետևեալ. 24) B. մինչև ի պարսս. 24) A. «լինելով ի մէջ» անընթեռնլի. 24) A. լուս. «եղեալ».

սերքսի և Կիւրոսի զաւրացն՝ թեպետ և յոյժ սակաւ էին քան զզաւրսն Արտաքսերքսի, այլ եղլենացիքն գիտէին բարւոք ճակատել և սակաւուք բազմացն յաղթել արուեստիւ: Իսկ Կիւրոս ամբարհաւաճեալ սակաւ յաղթութեամբն՝ դիմէ յիւրմէ բանակէն ի բանակն Արտաքսերքսի, կամեցեալ սպանանել զնա· սակայն սպականեալ լինի, միայն գոլով, և փախճանի այսպէս, ոչ թագաւորեալ: Զայսոսիկ Քսենոփոն գրէ յեղլենական պատմութիւնսն:

Ե·

ե· Յաղագս առաջացոյն գնաղութեան: Իսկ Յիստէոս սամէացի էր ազգաւ· և սիրելի եղեալ Դարեհի պարսից թագաւորի՝ տարաւ առ ի նմանէ յաշխարհն պարսից· և դեգերելով անդ՝ ցանկայր տեսանել զիւրն գաւառ· և յոչն արձակիւր՝ գրէ առ եղբաւրորդի իւր Արիստագորաս՝ ապստամբութիւն խօսել և հաւանեցուցանել զոմանս ի յոնաց ապստամբել ընդ նմա: Այլ գրէ այսու յեղանակաւ· զուրումն ծառայի իւրոյ հաւատարիմ գերծու զգլուխն, և գրէ զխորհուրդս իւր ի նմա, և թողու մինչև յաճել հերացն· և յետ այնորիկ արձակէ զծառայն գնալ, հրաման տուեալ՝ գերծուլ դարձեալ և անդ զգլուխն, զի ընթերցցի Արիստագորաս զգրեալսն առ ի Յիստիէոսէ: Եւ նորա ընթերցեալ և իմացեալ՝ արար ապստամբութիւն գրեթէ ամենայն յունաց: Ապա իմացեալ ի պարսս թագաւորն՝ խորհրդակից լինի Յիստիէոսի, թէ զի՞նչ պարտ իցէ առնել եղլենացւոցն· և խրատ ընկալեալ ի նմանէ՝ զինքն արձակել յԱսիա, որպէս բաւական գոլով՝ լուծանել զիրս ապստամբութեան:

Արդ եկեալ Յիստիէոս յԱսիա, և որպէս ի կասկածի եղելոյ բոլոր իրողութեանն՝ առ ի յԱրտափրենոսէ իշխանէ սարդէացւոց լուաւ զայսոսիկ, թէ «Զայս կաւշիկ Յիստիէոս կարեաց, այլ զգեցաւ Արիստագորաս»· կաւշիկ անուանելով զբոլոր կազմութիւն գործոյն: Զայսոսիկ Հերոդոտոս ասէ:

---

1) B. թեպետ(և). 1) B. զաւրսն. 2) B. ելլենացիքն. 2) B. բարիոք. 3) B. բազմաց. 3) B. ամբահաւաճեալ. 5—6) B. և անպէս փախճանեալ ոչ թագաւորեալ. 7—8) B. (Զայսոսիկ . . . . պատմութիւնսն) չիք. 9) A. է. B. գ. 9) A. սամէցէացւոցն. 9) B. յեստէոս. 11) A. լուս. «յերկարեալ». 11) B. ցանգայր. 12) B. արձակել. 12) B. եղբաւրորդին. 12) B. արիստագորոս. 13) B. ամբստամբութի. A. ապըս-տամբութի. 13) B. ամպստամբել. A. ապըս-տամբել. 14) B. իւրում. 15) B. գերծուլ. 16) B. աճել. 17) B. (դարձեալ և անդ) չիք. 18) B. ի յեստեոսէ. 18) B. գրէթէ արար. 18—19) A. ապըստ-ամբութիւն. 19) B. (գրեթէ) ամենայն. 20) B. յեստոսի. 20) B. ելլենացւոցն. 21) A. յասիայ. 22) B. գոլ. 22) B. զիրսն. 22) A. ապըստամբութը. 23) A. յասիայ. 23) B. յեստէոս. 24) B. առ ի յարտափրոնոսէ. 24) A. սարգեացւոց. B. սարգենացւոց. A. լուս. «գ» = սարդէացւոց. 25) B. յիստէոս. 25) B. արիստագորոս.

Ջ.

գ. Յաղագս Հաւերժահարսանց: Ասացեալ է յառաջնում ճառին:

Ռ.

է. Յաղագս ամպոլտին: Ամպոլտն, որպէս ասացաւ յառաջագոյն Հակակայի ռաքիային. և են այսուքիկ կիրք ծովուն, նեղելով շուրջանակի ի ձեռն կղզեաց կամ աղբերց. և է ամպոլտն որպէս վերաքարշումն ինչ և ըմպումն, և ամփոփեալ ջրոյն ի խորս ոմանս ենթակայեալս յերկրի, և յետ սակաւու դարձեալ արտաքս գալ: Արդ՝ ամփոփումն ջրոյն ի փորոգս երկրի ասի ամպոլտ. և դարձեալ արտաՀոսիլն կոչի ռաքիա: Եւ ասի, թէ բազում անգամ լինի յաւուր այս, և մանաւանդ, եթէ Հողմ շնչէ ախտանայ զկիրս զայսոսիկ Եւրիպոս, որ է յԵղղադայ, իբր թէ գիւրաշուրջ և գիւրափոփոխ գոլով: Ասացաւ այս յառաջնում ճառին:

Ս.

ը. Յաղագս ասելոյն Իւր ով ընկեր՝ փոխ առ ժամն ես ի Նախըմպելիս և կոչնորդելիս: Պղատոն և ամենայն իմաստասէրքն զՀարազատապէս ցանկացողս բանին ընկերս կոչեն իւր սիրելիս: Արդ Յուղիանոս որպէս իմաստասէր ոչ ամբարՀաւաճէր թագաւորութեամբն, այլ նմանէր թերևս Պղատոնի և այլոցն, զամենեսեան ընկերս կոչելով: Եւ առաւել էր անունս այս ի շարադասութիւնս Նորա:

Այլ Նախըմպելն այսպիսի ինչ է. ամենայն իշխանքն և թագաւորքն կատարելով տաւն ամենաՀանդէս ափսէիւք և բաժակաւք ոսկեղինաւք կամ արծաթեղինաւք ընդունէին զգինին ի մատռուակէն. և փոքր ինչ արբեալք անտի, որպէս խորՀրդակցի ումեք սակս բազում բարեկամութեանն, ում և կամէին՝ շնորՀէին զբաժակն. և կոչէր այն Նախըմպել, իսկ աւրն՝ բարեբախտութիւն. և կոկորդելն նմանութիւն ինչ է ձայնի, յորժամ

2) B. է̅. 2) B. յայլում ճառի. 4) B. ամբոլտին որպէս. 5) B. Հակակաի ռաքիաին. A. ըռաքիային. 6) B. աղբիւրաց. 6) B. ամբոլտն. 6) B. վերաքարշումն ինն. A. լուս. «ի վեր քարշումն». 7) A. լուս. «խըմբումն». 7) B. յենթակաեալս. 8) B. ամփոփում. 9) B. ամբոլտ. 9) A. ըռաքիայ. B. ռաքիա. 10) B. յաւուրն. 10) A. յայս. B. այս. 11) B. և ախտանա. 11) B. եւրիպոս. 11) B. յելլադա. 12) B. և յառաջնումն ճառին. 14) B. (դու)չէք. 14) A. լուս. «արուօրագոյն». 16) B. յուլիանոս. 17) B. ամբաՀաւաճէր. A. լուս. «ի բայց անձնաՀաճ» (?). 18) B. զամենիսեան. 18) A. լուս. «յոյժ». 19) A. լուս. «գրութիւն թերևս». 21) B. ափսէաւք. 22) B. ի մատռուակէն. 23) A. լուս. «է նմանն». 23) B. անդի. 23) B. բարեկենդանութ̅ե.

հրճուելով՝ որ ընդ ասացեալսդ՝ թաքուցանէ զձայնն և նեղացուցանէ, իբր թուելով իմն խաւսել ի կոկորդսն:

Թ. Ժ. ԺԱ.

թ. ժ. ժա. Յաղագս որկորամոլութեանն Եսաւայ: Ի՛ իսկ հաւատի, թէ ամենայն դեւքն ընդ ճենճերս խնդալով խաբեն. զի և մանաւանդ կատակերգքի Հերմէս և ասի մնախոյզ, իբր մնոց ոմանց ցուցանող, զոր և յեղջերսն ունի կառուցեալ. այլ զամենեսեան խաբեբայս ասէ, և մանաւանդ զԱպողոն. քանզի խաբէականս տանէր հրամանատրութիւնս:

ԺԲ. ԺԳ. ԺԴ.

ժբ. ժգ. ժդ. Յաղագս և ոչ բարբառելոյ կաղնոյն և ոչ կատսային դիւթանելոյ: Դոդոնէ քաղաք է շինեալ ի ցամաքի, յորում էր կաղնի մի նուիրեալ Զևսայ. և ի նմա էր դիւթարան կանանց ելոց մարգարէուհեաց. և մտանէին խնդրողք դիւթութեանն առ կաղնին. և շարժելով կաղնոյն բարբառէին կանայքն, թէ զայս ինչ խաւսի Զևս: Ի Դոդոնէ պատմին և կատսային իրք. քանզի ասի ի բարձաւանդակի ուրեմն կացեալ անդրի, ցուպ կրելով, և մերձ առ նա կատսայն: Արդ խնդրողք դիւթութեանն գալով ի տեղին՝ ըղձանային. և յորժամ կամէր աստուածն հրամանատրել նոցա՝ անդրիանդն այն գաւազանաւն հարկանէր զկատսայն: Ապա հնչեցեալ կատսային ձայն ինչ յաւգաւոր բացակատարէր. և փչումն ընկալեալ մարգարէուհեացն ասէին նոցա, զոր ինչ դեւն ազդէր ի միտս նոցա:

ԺԵ.

ժե. Յաղագս Պիւթեայ: Փովկիդէ գաւառ է յԵլլադա, յորում շինեալ է քաղաք, որ կոչի Դեղփք. և ի քաղաքին յայնմիկ էր տաճար Ապողոնի, անուանեալ Պւթով, յորում տաճարի կայր եռոտանին:

ԺԶ.

ժզ. Յաղագս Կաստաղեայ: Էր աղբիւր յԱնտիոք, վասն որոյ ասի,

1) B. ընդ ասացեալսն. 2) A. լուս. «թուեցեալ լինի». 4) A. Ժ. ԺԱ. B. Թ. Ժ. ԺԱ. 5) A. լուս. «ագահեն». 7) B. յեղջիւրն. 7) B. զամենիսեան. 7) A. խաբեբեայս. 8) B. տանէ. 10) B. ոչ ևս բարբառելոյ. 10) B. կաթսային. 11) B. դոդոն. 12) A. լուս. «սրբազա-նեալ». 12) AB. զևսա. 13) B. կաղնին. 14) B. ի դոդոնէ. 15) B. կաթսաին. 15) B. ի բարձու անդակի. 16) B. կաթսայն. 17) B. ըղձանաին. 19) B. կատսաին. 19) B. (բացա)կատարէր. 22) A. պւթեա. B. պիւթեա. 22) A. լուս. «փոկկիս». 23) A. դեղք. 23) B. ապողոնի. 24) B. տաճար. 26) A. կաստաղեա. B. կաստաղայ.

թէ յորժամ գիւթութիւն ոք խնդրէր անդ՝ գոլորշի ջուրն հանէր. և յորպիսութենէ աւդոյն այնորիկ՝ քահանայքն, որ շուրջ զաղբերբն լինէին՝ ասէին զկամս դիւացն։

ԺԷ.

ժէ. Յաղագս անդրոյն որ է նոյն տեղւոջ, և եթէ զեփիւռ բարբառէին։ Պարտ է կարծել զանդրիանդս զայս զայն գոլ, որ ի Դեղփի է. յորմէ փաղփաղակի յաւդաւոր ձայն լսել ասեն. այլ գիտել պարտ է, թէ դիւացն ձայնք անյարմարք են վասն չունելոյ նոցա ձայնական գործարանս։

ԺԸ.

ժը. Յաղագս Դափնոյն որ Բարքմանէ մարդ։ Այս է առասպելս այսպէս. Դափնէ աղջիկ էր ի Դատոն գետոյ և յերկրէ ծնունդն բարեբախտեալ. նա ասէ գեղեցիկ գոլով տեսակաւ՝ ի տոփանս շարժեաց զԱպողոնն։ Այլ Ապողոն շարժեցեալ ի տոփանսն՝ զհետ լինէր Դափնեայ շաղաշարիլ ընդ նմա։ Իսկ աղջիկն զկուսութիւնն պահել կամելով, առ մայրն բղձացեալ աւգնել կոչէր. և երկրի բացեալ զգիրկս իւր՝ ընդունէր զաղջիկն, և զբաղեցուցանել կամելով զաստուածն՝ տունկել ուղանէր համանուն աղջկանն. զոր առեալ Ապողոնի՝ նովաւ առ ետոտանեաւն պսակի, զբաղնլով տոփականաւն ինքեան Դափնեաւ։

ԺԹ.

ժթ. Յաղագս Դիոնեսիոսեայ ուրախութեանն։ ԶԴիոնիսիսեայ ասեն, թէ և զարանց իրս գործէր և զկանանցն կրէր, և զբակոն առ նովաւ մոլեալս խաղացուցանէր սատիւրոսացն և սիւղենոսացն, երանելով ընդ նմա։ Այլ ասացաք բազում անգամ, թէ նա է գինոյ գոյացուցիչ և մակաւեսուչ, և եթէ ետ կանանց և արանց. և արբեալք և արբեցեալք ի միասին պարէին շուրջ զնովաւ։ Այլ սատիւրոսքն ասի, թէ հովիւք էին. և այլք ասեն աստուածային դևս գոլ առ Դիոնիսիսեաւ։ Իսկ յաղագս փաղղոսացն ասացաք յառաջնում ճառին։

---

3) B. զկամն. 5) B. անդրիոյն. 5) B. տեղոջ. 5) B. թե զեփրդ բարբառէր. 6) B. որ ի դելփին է. 6) B. յորմ. 7) A. այղ. 7) B. դիւաց. 8) B. գործարան. 10) B. առապելս. 12) B. զապողոն. 13) AB. դափնեա. 15) B. յաւգնել. 16) A. եղուզանէր. A. լուս. «ելույց». 17) A. լուս. «ընթեր եռոտանոյն պսակեալ լինի դափնիսեաւ». 17) B. առ ոտանեաւն. 17) A. զբաղնըլով. 20) A. դիոնիսիսեա. B դիոնոսեա. 20) A լուս. «այրակին գոլոյն». 20) B. զդիոնիսեա. A զդիոնիսիսեա. 21) B զկանանց. 21) B. զհամբակոն. 21) A. լուս. «ընդ Նր-մա». 21) B. մոլեալ. 22) B. սատիրոսացն և սիղենոսացն. 23) B. ասաց. 24) B. և թէ ետ. 25) B. զնոքաւք. 25) B. սատիրոսք. 25—26) B. այլք (ասեն) ածային . . . 26) B. առ դիոնուսեաւս. 27) B. յառաջնումն.

Ի. ԻԱ.

ի. խա. Յաղագս բարշաբեկսաբեանն Հեփեստեայ: Կաղ էր Հեփեստոս, վասն որոյ և ամփիգիէս կոչիւր. և փիւգ բարձրն ասի: Այլ էր արուեստիւ դարբին. որ և գտեալ զշնութիւն կնոջ իւրոյ Ափրոդիտեայ կազմէր Հնարիւք որոգայթ Արեսի: Այլ աստուած մրաթաթաւ կոչէ զնա և ծխառեալ. քանզի և մուրն տեսակ ինչ է ծխոյ թանձրագունի. այլ կարծրարուեստ կոչեն զնա քերդողքն, քանզի փառաւոր ունէր զարուեստն դարբնական:

Եւ Թեբրսիտէս ոմղնմղեան կոչի վասն այսպիսւոյ պատճառի. Հոմերոս ի ներքս մուծանէ զայր ոմն Թեբրսիտէս, որ էր կաղ, և խեղ աչաւք, կորովի և լեպեշտի, լերկ և սրագլուխ, և յառաջախաւս. և ասէ զՀետ շրջել բանակին ոչ վասն պատերազմի, այլ վասն ծաղու: Արդ՝ քանզի Հեփեստոս կաղ էր և ի ծուխ թաթաւեալ՝ ասէ զնմանէ, թէ որպէս զԹեբրսիտէս էր աստուածն ձեր: Այլ ոմղնմղեան ասեն զնա որպէս երկնային: Արդ՝ Թեբրսիտէս, ոմղնմղեան, կաղ և յառաջախաւս աստուածն ձեր: Այլ կապանաւոր Արէս վասն շնութեանն ի դոյն յարէ պատմութիւնն. զի շնալով Արէս ընդ Ափրոդիտեայ կապեցաւ որոգայթիւք ի Հեփեստեայ: Իսկ երկիւղիւն և զանգիտելով և սարսափմամբն ասացաւ, զի սոքա արբանեակք գոլ ասին Արեսի, և որդիք մարտի. և սոքա կրակիցք եղեն Արեայ, և եթէ Հեփեստոս ոչ երկեաւ յերկիւղէն և ի զանգիտութենէն և ի սարսափմանէն. այլ վիրաւորեալ ասէ զԱրէս, քանզի խոցեցաւ առ ի Դիոմեդեայ, ամբարՀաւաճեալ ի մարտին: Արդ այսոքիւք ասի ի Հեղղենացւոցն և խառնակութեան վերակացու և մատակարար գոլ զԱփրոդիտէս:

ԻԲ.

իբ. Յաղագս ԲԵ որդեաց Արենա կոյս գոլով ծնան վիշտաց: Զևս կամեցեալ յուղղոցն իւրմէ բացածնանիլ զԱթենաս կարաւտանայ գործակցի ումեմն,

2) A. Հեփեստեա. 3) B. փիւգք. A. լուս. «գիւք». 3) B. ասին. 4) B. արուեստի. 4) A. լուս. «խմացեալ». 4) A. ափրոդիտեա. 5) B. որոյգայթս. 6) A. լուս. «ծխոտ». 6) A. այլ. 7) B. զարուեստ. 9) B. ուղումղիեան. 9) A. այսպիսիոյ. 9) B. վս այսպիսի պատճառանաց. 11) B. (և) լպեշտի. A. դեպեշտի. 11) A. սրբագլուխ. 12) B. (ոչ վասն պատերազմի) չիք. 12) A. այլ. 13) B. և ծխաթաթաւեալ. 14) B. զԹեբրսիտեսն. 14) A. աստուածն. 14) A. այլ. 14—15) B. (Այլ ոմղնմղեան ասեն . . . . . յառաջախաւս աստուածն ձեր) չիք. 16) A. այլ. 17) A. ափրոդիտեա. 17) B. որոյգայթիւք. 18) A. ի Հեփեստեա. 18) A. երկեղիւն. 18) B. զանգիտելովն. 18) A լուս. «ութրն» = սարսափութրն. 19) B. արբանեկք. 20) AB. արեա. 21) A. այլ. 22) A. դիոմեդեա. B. դիոմիդեա. 22) B. ամբաՀաւաճեալ. 23) B. ի Հելլենացոցն. 27) B. յուղոցն. 27) B. կարաւտանա.

զի հատանելով և գանելով զգլուխն բացածնուցէ: Որդ՝ բան յառաջաբերեալ լինի յաղագս այսորիկ Հեփեստեայ. և նա ոչ այլազգ յանձն առնու հերձուլ զգլուխն Արամազդայ, եթէ ոչ զծնեալ կոյսն արասցէ արամբի. և Զևս այսոցիկ ներէ. և առեալ Հեփեստեայ զառջառահատ տապարն, հերձեալ հատանէր զգլուխն Արամազդայ, և արտաքս ելանէ Աթենա. և ապա զհետ մտանէ նմա Հեփեստոս գտանել ընդ նմա, և հասուցանէ ի սերմանէն խուռն ի բարձն Աթենայ. և նա առեալ ասր՝ ջնջեաց զսերմն և ընկեց յերկիր. և եղև ի հողոյն և յասրէն մարդ վիշապոտն, որ կոչեցաւ Երիքթոնիէս. յերիոսէն, որ է ասր, և ի հողոյ առեալ զանուանակոչութիւնն:

ԻԳ.

իգ. Յաղագս Հերակլեայ մոլորեանն: Մեգարէ կոչեցեալն դուստր Կրէոնտոսի բիւթենացւոց թագաւորի, ամուսնացեալ ընդ Հերակղեայ՝ մանկունս ծնաւ ի նմանէ: Այլ Հերա թշնամութիւն ունելով ընդ Աքիւղղեայ վասն բազում պատճառանաց՝ հասուցանէ նմա մոլութիւն. և նա մոլեալ՝ սպան զպաւակսն ծնեալս ի Մեգարեայ:

ԻԳ. ԻԵ.

իգ. իե. Յաղագս շիրմին Արամազդայ, որ է Կրետէ: Ասի Զևս ի Կրետէ սնանիլ և անդ մեռանիլ և ի շիրմի դնանիլ, յորոյ վերայ գրեալ է, թէ «Աստ է աստուածն Արամազդ եղեալ». քանզի յանդիմանի, թէ մարդ էր և մահկանացու, և կայ ի Կրետէ.

ԻԶ. (ԻԷ?).

իզ. Յաղագս պատուելոյ եգիպտացւոց զԱպիս: Զայսուիկ Հերոդոտոս ոչ ասէ, այլ ընթերցայ զԱրիստենետոս պատմագիր, որ պատմէ տաւնել եգիպտացւոցն Նեղոսի տաւն մեծ ամենահանդէս, համարէն ժողովելով ի

1) B. բանն. 2) AB. հեփեստեա. 3) AB. արամազդա. 4) A. լուս. «թոյլ տայ». 4) AB. հեփեստեա. 5) B. արամազդա. 6) B. մտանէ (նմա). 6) B. գտանել զնա. 7) AB. աթենա. 8) B. զսերմն. 8) A. լուս. «յասուէն». 9) A. լուս. «երիքթոնիևս». 12) B. կոչեցեալ. 13) B. կրովտոսի. 13) B. բիւթանացւոց. 13) B. թագաւորին. 13) A. հերակղեա. B. հերակղի. 14) B. և մանկունս. 15) A. աքիւղղեա. B. աքիլլեա. 15) B. հասուցանէ. 16) B. զաւակսն. 16) B. զծնեալսն. 16) B. ի մեգարեայ. 18) B. իդ. 18) AB. արամազդա. 18) A. ասէ. 19) B. սնանանիլ. 19) A. մեռանել. 19) B. դնիլ. 19) AB. յորո. 19) B. վերա. 21) AB. կա. A. լուս. «մեռաւ». 23) B. իե. 23) B. եգիպտացւոցն. 23) B. զնիզոս. 23) B. հերոդիտոս. 24) B. ընթերցա. 24) B. զարիստոնետոս. 25) B. տաւնել եգիպտացոցն տաւն նիղոսի. 25) B (համաւրէն)չիք.

թէատրոնս քաղաքացն, և անդ խրախանալով. իւրաքանչիւր ոք յարանց և ի կանանց, որքան և ձեռն հասանիցեն, բերելով, և պարս յարմարեալ երգեն Նեղոսի, զորս և Արամազդայն. իբր Նեղոսի զԱրամազդայսն ներգործել, ռոգանելով զգաւառն։ Այլ այրականանց ասէ զպատիւն, վասն զի արք հանդերձ կանամբք մոլեգնէին և բազում անգամ վասն արբեցութեանն ի պակշոտութիւն դառնային։

ԻԲ.

իբ. Յաղագս Իսեայ և Մենդացւոցն։ Իսիս պատուեալ լինէր յեգիպտացւոցն մեծապէս. և ասի զնմանէ, թէ Յով է, յափշտակեալն յԱրամազդայ յԱրգոսէ և փոխարկեալ յարջառ. վասն որոյ և եղջեւրս առնեն ի գլուխ պատկերին։ Այլ որպէս ասացաք յոյժ պատուի յեգիպտացւոցն։

Այլ յաղագս մենդացւոցն է այսպէս. զՊան Մենդիս կոչեն եգիպտացիքն, վասն որոյ զնոխազ՝ Մենդիս կոչեն, զի և Պան նոխազադէմ է։ Որդ պաշտեն այսպէս. նախ զՄենդիս, և ապա՝ զՊան, և ոչ ունեն զայծս վասն այծատեսակ գոլոյ աստուծոյն։

Իսկ Ապիսքն՝ արջառք են ծնեալք մաքուրք. ոմանք յամնն առաջինս նշան ինչ ունելով, որ յայտնէր զնոսա գոլ Ապիսս. և ծնանէին բազում ժամանակաւ. և ի ծննդեան նոցա եգիպտացիքն տաւն մեծ կատարէին. և քահանայք ոմանք լինէին նուիրիչք ծնեալ արջա ոցն։

Այլ որ գրեալ է գազանս այլայլոցս և շարադրեալս՝ այսպիսի իմն ասէ, որպէս և ես տեսի յԱղեքսանդրիա պատկերս ոմանս փոքունս, ունելով գլուխս շանց և առ նոքաւք բուսեալ այլ գլուխ աքսի, և միւս՝ բազէի։ Պատուէին զնոսա և եղեննացիք պատկերագրեալս։ Եւ ոչ այնպիսի բնութիւն միայն, այլ և այլ գազանս տգեղագոյնս պաշտէին եգիպտացիք։

1) B. թիատրոնն. 1) B (ոք)չիք. 1—2) B. արանց և կանանց. 2) B. հասնիցեն. 3) A. ննոսի. 3) B զարամազդայն. 4) B. արականանց. 6) A. լուս. «յարբեցութեննեն». 6) B դառնաին. 8) A իր. B. իզ. 8) A. իսեա. B. սիսա. 8) B. մենդեսացւոցն. 8—9) B յեգիպտացոցն. 9) A. յարամազդա. B. (յարամազդա)չիք. 10) A. լուս. «են» (?). 10) B. յառջառ. 10) A. լուս. «բանդի». 10) B. եղջիւրս. 11) A այղ. 11) B. (ասացաք)չիք. 12) B մենդիացւոցն. 12) A. լուս. «զպայն». 13) A. (եգիպտացիքն . . . . Մենդիս կոչեն)չիք. 13) A լուս. «եպայն». 14—15) B. ոչ ունեն զածս. 15) B. գոլոյն. 16) B. յառաջինսն. 17) A. զնորա գոլ. 17) B. ապիս. 18) A. լուս. «ի ձեռն բազում ժամանակաց». 18) B. ի ծննդեանն նոցա. 19) B. (նուիրիչք)չիք. 19) B. արջառոյն. 19) A. լուս. «սրբազանեալ լինէին առ ծնեալ արջառոցն». 20) B. այլայլոս. 20) A. լուս. «բ.բ» = գազանք այլք (?). 22) B. գլուխ. 23) B. և պատուէին. 23) B. ելլենացիք. 24) A. այդ և այդ. 24) B. գազանաց տգեղութիս. 25) B. եգիպտացիքն.

ԻԹ.

իթ. **Յաղագս Պանայ և Պրիապոսի:** Յաղագս Պանայ ասացեալ է, իսկ յաղագս Պրիապոսի ասի, թէ յետ ելանելոյն Ափրոդիտեայ յեթիովպացւոցն այնչափ գեղեցկութեամբ փայլեալ լինէր, մինչ զի ինքն իսկ Արամազդ հարաւ ի նմա, և գտանելով ընդ նմա նախանձ անհանդուրժելի եթող Հռէի: Արդ վաղվաղակի Հռէ զհանդերձեալն նախագիտեալ, զի որ ի նմանէ ծնանելոցն էր մանուկ, գեղեցկութեամբ գերազանց գոլով՝ յաղթել ամենայն ծնելոցն յԱրամազդայ հանդերձեալ էր. և նախաժամանեալ յորովայնն Ափրոդիտեայ պատրաստեաց զմանուկն չարապարկեշտ ծնանել: Արդ ծնանելով մանկանն, տեսեալ մայրն, թէ հանդերձեալ է ծնեալն բազում պարսաւս հասուցանել նմա, չարատեղծ գոլով, առեալ՝ ընկեց զնա ի վերայ լերին ուրեք. որում հանդիպեալ հովուի ուրումն, առեալ զնա՝ սնուցանէր, իբր առ ի քաջապտղութիւն երկրի գոլ կարծելով զախտակրութիւնն, որ ի նմա. ասացից արդեք՝ զիրն պատկառանաց. և տաճարս պատուեաց զնա և անուանեաց Պրիապոս, յայտնելով ըստ խտաղացւոց լեզուին զառ ի յածմանէ եկեալն և ի մոլորութեան կացեալ. և վասն այսորիկ ասի առ ի հովուաց պատուիլ:

Լ.

լ. **Յաղագս կտրատեալ և աւշատեալ աստուածոցն,** որ ինձ թուի՝ յաղագս տիտանացն և Դիոնիսեայ. և է ըստ այսմ յեղանակի: Պերսեփոնէ ծնաւ Զագրէոս ի Դիոփիւսոս (?), յԱրամազդայ յղացեալ զնա. և այլք ասեն, թէ խորհրդակցութեամբ Հերայ աւշատեցաւ ի տիտանացն Դիոնիսոս. և այս յաղագս աւշատելոցն: Իսկ յաղագս կտրատելոցն և ոչ մի ինչ պատմութիւն յայտնի է մեզ, բայց որ յաղագս Հսկայիցն. քանզի սոցա

2) B. ի̅է̅. 2) AB. պանա. 2) B. պրապոսի. 2) AB. պանա. 3) A. պրիապտոսի. 3) B. թե յելանելոյն. 3) A. ափրոդիտեա. 3) B. յեթոպացւոցն. 4) A. լուս. «անչափ». 5) B. հարեալ. 6) B. հռէի. 6) A. հանդերձեալն նախագիտեալ. 8) B. յարամազդա. 9) AB. ափրոդիտեա. 9) A. չարապարկեշս. 11) A. պարսաւ. 12) B. ի վերա. 12) A. ուրումն. 13) B. (իբր առ ի)չէք. 14) A. լուս. «զոր ինչա (?) և ստացեալն էր». 15) A. լուս. «տաճար շինեալ». 15) B. պիապոս. 15—16) B. ըստ խտացւոց. 16) A. լուս. «գալն». 16) A. լուս. «կալն». 17) B. պատուեալ. 19) B. ի̅ը̅. 19) A. լուս. «կոտորեալ». B. կտրատա. 19) B. յաւշատեալ. 20) A. դիոնւսեա. B դիոնւսիեայ. 20) A. լուս. «խառնակ իմն և անհաւաստի է տեղիս ենթադրութ̅ր». 20) B. Պերսեփոնէ. 21) B. ի դիոնւսեայ [յուն. Διωνυσος-Ζαγρεύς.]. 21) AB. յարամազդա. 22) AB. հերա. 22) B. ի տիտան-անանցն. 22) B. դիոնւսիոս. 23) B ոչ և. 23) A. լուս. «կոտոր» = կոտորելոցն. 24) A. լուս. «եթե ոչ որ». 24) B. հսկաիցն. 24) B. սոց.

կամելով մարտնչել ընդ աստուածսն, և նոքա ճակատեալ յաղթեցին և խոցոտեցին զսոսա. և յետոյ Արամազդ շանդահարութեամբ եկէղ զսոսա:

ԼԱ.

լա. Յաղագս Կովկիտոսի և Հրաբոց կիզանողի: Պղատոն ի ճառին, որ փեդոն անուանի, ասելով յաղագս յանդիցն և վիճակատրութեան անձանց ասէ, թէ անիրաւարար կենցաղավարեալքն տանջին ի Կովկիտոս և ի Հրաբոց կիզանողն և ի Տարտարոսն, որ են գետք: Իսկ Կովկիւտոս ցրտագոյն է, և Տարտարոսն մէջ ամենայնի տեղի ինչ է յամանց ջուրց, և ստորախմբումն եղանի մինչև ց Պաղմին, ամենեցունց տեղեաց գոլով խաւարչտին և անճաճանչ. և եթէ յայսոսիկ տեղիս տանջին անիրաւք. և Աքերոն և սա միջոց իմն գոլով՝ մաքրող թուի և ոչ տանջանարան, լուանալով և մաքրելով զմեղս մարդկան:

ԼԲ.

լբ. Յաղագս Տանտաղոսի և Տիտիոսի և Իքսիոնոսի: Իսկ Տանտաղոս որդի էր Արամազդայ. սա արժանի եղև սեղանոյ աստուածոցն, և արժանացեալ՝ հրապարակեաց զխորհուրդս նոցա, և վասն այսորիկ տանջի այսպիսի տանջանարանաւք. ի ստորերկրեայս դատարանս ունելով քար կախեալ ի վերոյ նորա, և ի ներքոյ նորա՝ ջուր բաղում և տունկք պտղաբերք՝ քարն սպառնայ զանկումն ի վերայ նորա. զի եթէ կամիցի ըմպել ի յարակայեալ նմա ջրոյն, անկեալ վիմին ի վերայ նորա՝ պատուհասեսցէ զնա յոյժ: Վասն այսորիկ այժմ ասէ, թէ սովով և ծարաւով մաշեալ լինի, տեսանելով զայնս ինչ, յորոց պարտն է ուտել և ըմպել, և ոչ կարացեալ վասն ի վերայ նորա կախեալ վիմին. և այսորիկ վասն Տանտաղեայ:

Իսկ Տիտիւոս ցանկացաւ Ղետայ, և տափեալ՝ բուռն եհար զգլխապինդ վարշամակէն: Ապա Արտեմիս և Ապողոն մանկունք գոլով Ղետոսի

2) A. լուս. «կտրատեցին». 2) B. զնոսա. 2) B. զնոսա. 4) B. ի̅թ̅. 4) B. կովկիտոսի և հրաբոցակիզի. 5) A. փեդրոն. B. փետոն. 5) B. վիճակատրութ̅ի. 6) B. անիրաւ. 7) A. կիզմանողն. 7) B. ի կիովկիտոս. 8) B. ի տեղի. 8) B. ջուրցն. 9) B. ցտաղմին. 9) B. ամենիցունց. 10) B. և թէ. 10) B. աքրէոնն. 11) A. լուս. «մէջ ինչ». 12) B. մաքելով. 14) B. լ̅. 14) B. Տանդաղոսի. 14) B. էքսիովոսի. 15) B. արամազդա. 17) A. լուս. «ի ներքոյ երկրի». 18) A. լուս. «ա» = վերայ. 18) B. մրգաբերք. 19) AB. սպառնա. 19) B. զանգումն. 19) B. ի վերա. 19) B. կամեսցի. 19) B. (ի) յարակայել. 20) A. լուս. «և կամ ի պտղոյն ուտել». 20) B. անգեալ. 20) B. ի վերա. 21) B. (այսորիկ)չէք. 22) B. զայն որ ինչ. 22) B. յորոցն. 23) B. ի վերա. 23) A. տանտաղեա. 24) A. ղետա. B. ղետեայ. A. լուս. «ղետոսի». 25) B. մանգունք. 25) B. ղետեայ.

նետիւք վիրաւորեցին զնա, և սպանին. և այժմ է ի դժոխս և ունի զնետսն կառուցեալսն ի նա, և այսօքիւք պատուհասեալ լինի:

Իսկ Իքսիոնոս տռփացաւ Հերայ, և Հերաս պատմէ Արամազդայ, և նորա կամեցեալ իմանալ, թէ իցէ հարեալ ի նմա՝ նմանեցոյց ամպ Հերա և եդ. և Իքսիոնի կարծեցեալ զնա զոլ Հերան՝ խառնակեցաւ ընդ ամպոյն: Եւ բարկացեալ Զևս տանջէ զնա այսպէս. յանիւ տարածեալ զնա, և անուին ետ շարժիլ հանապազ, և է նա միշտ շրջաբերելով և ստորաբերելով՝ զայնպիսի պատուհաս հատուցանել: Այլ ծարաւով տանջել զՏանտաղոս ասէ, որպէս ասացաք:

ԼԳ.

լգ. Յաղագս հարձման լերդին և յաղագս Պրոմեթեայ: Պռովմիւթեւս այս ասի, թէ գողացաւ զհուր յաստուածոցն և շնորհեաց մարդկան, և եթէ ի միս զոհիցն պատրեաց զԱրամազդ, և ի բարկութիւն շարժեաց զնա կրկին: Զսա կամեցեալ պատուհասել՝ եդ արծուի ուտել զլեարդ նորա. և ի գիշերի դարձեալ ողջանայր, և միւս անգամ արծուին սկսանէր ուտել ի վաղիւն, մինչև եկեալ Հերակղեայ՝ նետիւք խոցոտեաց զարծուին:

ԼԴ.

լդ. Յաղագս Կիկղովպեայ պարտուցն: Կիւկղոպսս այս ասի զիւցազն ոմն զոլ աւազակական և հովիւ, որ էր բնակեալ ի Սիկիւղիա և ունէր մի ակն: Արդ Ոդիսոս մոլորեալ յետ տրովական պատերազմին ընկերաւքն իւրովք եկն ի Սիկիւղիայ, և Կիւկղովպեայ ըմբռնեալ զնոսա՝ եկեր նախ զընկերսն Ոդիսևեայ, իսկ զՈդիսոս պահեաց յետոյ ուտել. այլ ոչ կարաց, քանզի զերծաւ արբեցուցեալ զԿիւկղովպս և կուրացուցեալ և ընդ ասու խոյի միոյ գաղտաբար կախեալ զանձն իւր: Եւ արդ ասէ Գրիգորիոս, թէ որպէս Կիւկղովպս զՈդիսսոս պատուեաց, յետոյ կամելով ուտել՝ այսպէս և Յուղիանոս զիս և զԲասիղիոս սպառնացեալ յետոյ քան զայլսն տանջել. վասն որոյ և ասէ, թէ վրէժխնդիր եղև մեզ հողն պարսից:

---

2) B. կառուցեալ ի նմա. 3) B. իքսոնոս. 3) B. տուփեցաւ. 3) B. հերա. 3) B. արամազդա. 4) A. ի նմանէ ցուցմամբ հերայ. 5) B. իքսիոնի. 5) A. լուս. «զայնս». 5) B. հերա. 8) B. տանջեալ. 9) B. (ասէ)չէք. 11) B. լա. 11) A. պռոմիւթեա. B. պռովմիւթեա. 11) B. Պռովմիւթոսս. 12) A. լուս. «առ». 14) B. ետ. 15) B. (ի)չէք. 16) B. մինչև եալ եկեալ. 16) A. հերակղեա. B. հերակլես. 16) B. նետիւ խոցեաց. 18) B. լբ. 18) AB. կիւկղովպեա. 18) B. կիւկղոպոս. 18) B (ասի)չէք. 19) B. ի սիկիլեա. 20) B. ոդիսոս. 20) B. ընկերաւք. 21) B. ի սիկիլեա. 21) B. կիկղովպեայ. 22) AB. ոդիւսեա. 23) B. արբուցեալ. 23) B. զկիկղոպոս. 23—24) B. ընդ ասիոյ միոյ խոյոյ. 24) A. կախեալ. 24) B. (Եւ) արդ. 25) B. կիկլոպոս. 25) A զաւդիւսոս. 26) B. (և) յուլիանոս. 26) B. զբարսեղիոս.

ԼԵ.

լե. Յաղագս Հերակլեան արձանացն: Հերակլէս ի կողմանս Գադիրոնի գնացեալ՝ ոչ ևս կարաց ի խորագոյնն երթալ. քանզի ոչ զաւրեաց անցանել ընդ ովկիանոս: Եւ Գադիրա է, որպէս ասէ Եսիովդոս, յովկիանոսէ մինչև ցարևմտեայ ծովն. ուր Հասեալ Հերակղեայ՝ արձանս կանգնէ ի տեղւոն, իբր թէ ցայն վայր գնալի է երկիր և ծով, և ներքսագոյն ոչ ևս. ուստի և անուանեցան տեղիքն արձանք Հերակղեայ:

ԼԳ. ԼԷ. ԼԸ.

լգ. լէ. լը. Յաղագս Ադոնի և Ափրոդիտեայ: Միւրա Կիւնիւրոսի եղեալ դուստր, սա ննջեալ ընդ Հաւր իւրում՝ մանկածնեցաւ ի նմանէ. և խորհելով և զպատճառանս ոչ բերելով՝ զծնեալ մանուկն ի լեառն արտադրեաց. զոր առեալ անուանելոցն Հարսանց, զորս ոմանք լեռնայինս կոչեն՝ սնուցին բարւոք: Եւ էր քաջատեսիլ գեղեցկութեամբ, այլ և եղև որսորդ. յոր տաւփացաւ Ափրոդիտէս, կին ումն զեղխ. ընդ որում նախանձեալ Հակատափողն իւր Արէս, յաղբիս կերպափոխեալ՝ սպան զնա. զոր ողբայր Ափրոդիտէս և անտանելի ըմբռնեալ լինէր տրտմութեամբ, և ոչ բերելով զտափումնն՝ էջ ի դժոխս խնդրել զտափեալն, և աղաչէր զՊղուտոնն պատուասիրել առ նա Համբակաւն. այլ արգելոյր զՀայցուածսն կին նորա Պերսեփոնէ, յոյժ Հպելով յԱդոնիս: Այլ իբրև Հարկաւորեալ լինէր աղաչանաւքն Պղուտոնն թուէր նմա պատշաճ՝ երկաքանչիւրոցն բաժանել զզուգագոյութիւն նորա, և միումն՝ տարևոր ունել զնա ի վերերկրեայս, և միւսումն՝ տարեկան ի դժոխս: Արդ՝ զայսպիսիս ինչ վճարեալ Ափրոդիտեայ՝ յայտնէ արբանեկաց իւրոց, թէ վերստին կենդանացաւ Ադոնիս, որպէս զի յողբոց և յաշխարանաց դադարեալք՝ տաւնս կատարեսցեն: Այլ ազգ ումն է յեթիովպացւոց խորագոյնն յաճախապէս

2) B. լգ. 2) B. Հերակլեան. 2) B. Հերակլես. 2) B. գադիրոնի. 4) B. յանցանել. 4) B. գադիրա. 4) B. եսիովդես. 5) B. յովկանոսէ. 5) A. ցարևմտեա. B. յարևմտեայ. 5) A. Հերակղեա. B. Հերակլես. 5—6) B. արձան կանգե ի տեղւոջն. 7) A. Հերակղեա. B. Հերակլեա. 9) B. լդ. լե. լզ. 9) A. ափրոդիտեա. 9) A. լուս. «ոռ» = միւռա կիւնիւռոսի. 11) B. զպատկառանսն. 12) A. լուս. «անկեց». 12) B. լեառնաինս. 13) B. բարիոք. 14) B (եղև)չէք. 14) B. տափեցաւ. 15) A. լուս. «աւ որ» (?). 17) B. զտրփումն. 18) A. զպղատոն. B. զպղոտոն. A. լուս. «պղուտոնն». 19) B. պերսփիոնէ. 19—20) A. լուս. «մակակաեալ լինեի աղաչանաւքն ափրոդիտես զՀպաւորութի կամ զկեանս». 20) A. պղատոն. B. պողոտոն. 21) B. միում. A. լուս. «զմին զկուսն». 22) A. միւսոյն. B. միւսումն. 23) A. ափրոդիտեա. 23) A. լուս. «եաց» = յայտնեաց. 24) A. լուս. «յեղկութենէ». 25) A. լուս. «ինչ». 25) B. յեթոպացւոց. 25) B. յաճախագոյն. A. լուս. «յոյժ».

պաշտաւնեայ պատկերի կնոջս այսորիկ Ափրոդիտեայ։ Արդ սոքա Թուղթս գրեալ և ի խեցեղէնս արկեալ՝ ուխտիւք ընդ ումեմն ի ծով ընկեցին, որ ինքնին ի Նիբղոն պաղեստինացւոց գաւառ լինէր։ Եւ զայն խեցեղէն ընդունելով Ափրոդիտեայ խորհրդակցացն տան կատարէին Թերևս սխրանալով ընդ աստուածուհին վասն գիւտի տարփաւորին։ Եւ այս է, զոր ասէ Եսայիաս մարգարէ. որ արձակէ Թուղթս վճռեղէնս ի ծովու առհաւատչեայ, այսինքն՝ գրաւական սիրելութեան նոցա. քանզի ողբացելոցն ի ձեռն Թղթոյն զԱդոնին զեկուցանէին վերստին կենդանութիւն։ Ընկալեալք զիրս զայսոսիկ և որք յԻգէն ծնեալք էին՝ լային զԹամուզ. քանզի այսպէս առ ի նոցանէ անուանի Ադոնիս։

Լթ.

լթ. Յաղագս Պանդիոնէ։ Պանտիոն եղև Թագաւոր աԹենացւոց. և մարտ ունելով ընդ ղակեդեմոնացիս՝ նախադասէր ի մարտակցութիւն զՏիւռևս, որ էր բռնաւոր Թրակացւոց։ Այլ նա ոչ յառաջագոյն ասէր նմա մարտակցել, եթէ ոչ զերիցագոյն դուստրն իւր նմա յամուսնութիւն խօստասցի. քանզի ունէր դստերս երկուս Պանտիոն՝ զՊրովկնէ և զՓիւղոմմեղա, որք այնչափ ի միմեանս գորովային, մինչ զի յերկաքանչիւրոցն կամս ենԹադրել. զի զոր ինչ մին կրեսցէ ի պատահմանէ՝ զայն և միւսն յանձին իւրում գործեսցէ։ Արդ խօստացաւ հայրն Տիւռեայ զՊրովկնէ. զոր առեալ տարաւ ի տուն իւր, և մանկունս ծնաւ ի նմանէ։ Այլ անցեալ ժամանակ ոչ սակաւ՝ կարօտացաւ տեսանել զքոյր իւր, և աղաչէր զայր իւր գնալ յԱԹենս և ածել զքոյրն առ նա։ Արդ՝ գնացեալ և աղաչեալ զՊանտիոն՝ առ զՓիւղոմմեղա. այլ ըստ ճանապարհին, որպէս որ բարբարոս արբեալ գինւով՝ զկոյսն արամբի արար, և շառագունեալ յիրէն՝ լեզուահատ է զՓիւղամեղա, զի զայնպիսի զանաւրէն գործ մի

1) A. պաշտաւնեա. 1) A. ափրոդիտեա. 2) A. լուս. «առ ումն». 3) B. պաղեստինացոց. 3) B. գաւառ եղև. 3) B. խեցեղէնն. 4) A. ափրոդիտեա. B. ափրոյդիտեա. 5) A. լուս. «տափեցելոյն». 6) B. եսա-սիաս. 6) A. լուս. «մագաղաթեայս». 7) A. լուս. «ողբացողացն». 8) B. Թղթոցն. 8) A. լուս. «ադոնիսին». 8) B. զեկուցանեն. A. լուս. «ազդէին». 9) B. յիգէ ծնեալքն էին. 9) B. լաին. 12) B. լէ. 12) B. պանտէոնի. 12) B. պանտէոն. 12) B. աԹենացւոցն. 13) B. ընդ լակեդոմնացիսն. 14) B. Թրակացւոցն. 16) B. խոստացի. 17) B. զփիլոմմեղա. 17) B. գորովաին. 17–18) B. երկաքանչիւրոցն. 18) A. լուս. «ստեղծուլ». 19) A. լուս. «յանձն իւր». 19) A. հայր նորա. 19) AB. տիւռեա. A. լուս. «տիւռեսի». 20) A. լուս. «մանկածնեաց». 21) B. ժամանակս ոչ սակաւս. 22) B. գնացեալ յաԹենս. 23) B. զպանդէոն. 23) B. զփիլոմեղա. 24) B. (որ)չիք. 24) A. գինով. B. գինւով. 25) B. զփիւղամեղա. 25) B. անաւրէն.

պատմեսցէ ։ Իսկ նա որպէս աղջիկ եղլենացի զոստայնանկութիւն քաջապէս կրթեալ՝ պատմուճան ինչ գործեաց, և ի նմա զերագործութիւնն նկարեալ՝ ի քոյրն արձակէ ։ Եւ նորա իմացեալ, զոր ինչ եղեւն՝ զքոյրն առ ինքն բերէ, և առեալ զորդին, զոր ծնեալն էր ի Տիւռեայ՝ խաշագործեաց, և եփեալ՝ եդ առաջի առնն, եկեալ յորսոյ ։ Եւ իմացեալ զիրսն՝ մոլեգնեալ՝ հալածէր զնա հանդերձ քերբն ։ Որդ՝ գթացեալ ի նոսա Զևս՝ փոխարկեաց զմին ի ծիծառն, և զմիւսն՝ ի հաւ հեշտախաւս. և այսպէս դադարեաց ի յարձակմանէն ։

Խ.

խ. Յաղագս Պրիէպոսի ։ Այս պատկեր է, փոքու մանկան նմանեալ, պատկառանս տարածեալս ունելով, մեծագունի քան զարժան հասակին ։ Զսա առասպելաբանեն Դիոնիսեայ և Ափրոդիտեայ գոլ որդի ։ Այլ գիտունք այսպիսի խորհրդոց ասեն յարբեցութենէ և ի հեշտութենէ բնաւորիլ նմա ։ Եւ Պրիեպոս վասն այսորիկ անուանիլ. զի հեշտութեամբ և արբեցութեամբ բմբռնեալ ոք՝ ուղղատարած ունիցի զանդամն ։

V.

ՅԱՂԱԳՍ ՈՐՈՑ Ի ՍՐԲՈՅՆ ԿԻՊՐԻԱՆՈՍԻ ՃԱՌԻՆ ԳՐԵՑԱՆ ՀԵԹԱՆՈՍԱԿԱՆ ԻՐԱՑ ԲԱՆՔ ։

Ա.

ա. Ոչ ուր ձիթենոյ ողոմպիական.. Ձիթենի տունկ Աթենայ անուանի, որ և ասի վերատեսուչ խոհականութեան և արութեան. վասն որոյ և արիացելոցն յասպարէզս և հանճարեղաբանիցն յատեանս ոստ ձիթենոյ տային, իբր նշան յաղթութեան և որպէս յԱթենայ պատուեցելոյ ։

1) B. ելլենացի. 1) B. զոստայնանկութին. 3) A. արձակ. 4) B. ծնեալ. 4) AB. ի տիւռեա. 5) B. առաջի առն. 7) B. զմինն. 8) B. յարձակմանէ. 10) B. լր. 10) B. պրիպոսի. 10) B. փոքր. 11) B. տարածեալ. 11) B. (մեծագունի) քան զարժան քան զարժան հասակին մեծագոյն. A. լուս. «քան թէ զհասակն իւր». 12) A. դիոնիսիսեա. B. դիոնւսեայ. 12) A. ափրոդիտեա. B. ափրոյդիտեա. 13) B. գիտունքն. 17) B. հեթանոսականաց. 20) B ուղումպիական. 20) B. աթենա. 21) B. (որ և ասի)չէք. 21) B. արիութե. 22) B. յասպարեսս. 22) B. հանճարաբանիցն. 23) B. տաին. 23) AB. յաթենա.

Բ.

բ. Ոչ խոնջական շունչ... Շոճի ծառ զուգականութեան ունի նշանակ և զիմաստասիրութեան. վասն զի յամարան և ի ձմերան միշտ սաղարթացեալ գոյ, որպէս և իմաստնական համբերութիւնն զզարդարեալսն նովաւ ոչ և ի միում ժամու թողացուցանէ թշուառանալ. վասն որոյ և զժուժկալսն ի մրցմունս ասպարիսացն շոճի ոստաւք պսակէին, իբր թէ և նոքա ժուժկալու-թեամբն և տևականութեամբ սաղարթացեալք լինէին: Այլ Իսթեմոն տեղոյ անուն է, ուստի զշոճին առնուին:

Գ.

գ. Ոչ խնձորք գեղեցկականք խաղալիկք... Գնդիկք քաղաք է ի գաւառին բիովտացւոց, յորում դիւթարան էր մերձ առ կաղնին, ուր գնացեալքն ի խնդիր դիւթութեան առնուին ի քահանայութեանցն խնձորս ի պտղոյ տեղեացն առ ի պատուասիրութեան իւրեանց, զոր վարդապետն խաղալիքս անուանեաց:

Դ.

դ. Ոչ նեխձական լախուր... Նախուրն խոտ է պարտիզական անուշահոտ և անուշահամ, որ յունարէն սեղինա անուանի: Ասովաւ պսակէին փառաշոտքն զգեղեցիկ մանկունսն, զորս թշուառականս անուանեաց:

Արդ ասէ վեհն Գրիգորիոս ցուրբն Կիպրիանոս. «Ով աստուածային և քահանայական գլուխ, ոչ ինչ յայդպիսի սնոտի պարգևաց մատուցանեմք քեզ. այլ բան որ քան զամենայն ընտանեգոյն է բանին սպասաւորաց»:

---

2) B. խոթիմիական. 4) A. գո. A. լուս. «լինի». 4) B. զարդարեալսն. 5) A. թուղացուցանե. 5) B. թշուանալ. 6) A. լուս. «առ ասպարիսաւքն». 7) B. լինին. 8) B. տեղո. 8) A. լուս. «սուտ է խոթի միայն խաղու անուն է». 10) B. Ոչ խնձոր դելփիական խաղալիկ. 10) B. Գնդի. 11) B. բւովտացւոց. 11) B. գնացեալք. 12) B. ի քահանաութեացն. 12) B. ի պտղո. 13) B. առ ի պատուասիրութի. 13) B. խաղալիկ. 15) B. անուշախոտ. 16) B. յունարէնն. 16) B. սիլինա թարգմանի. 16) B. պսակին. 17) A. փաշաոյոքն. B. փառաշոտքն. 17) B. զոր. 18) B. ածային. 19) B. քահանական. 19) B. մատուցանեմ. 20) B. ընդեգոյն (է). 20) A. սպաւորաց.

Etschmiadsin.

Kleinere mittelarmenische Texte.

Herausgegeben, mit Einleitung und Glossar versehen

von

Franz Nikolaus Finck.

C. Glossar.

Vorbemerkung.

Die Ziffern verweisen auf die am Rande angegebenen Seiten und Zeilen der Handschrift, wobei jedoch folgende Berichtigungen vorzunehmen sind: S. 182 Z. 1 l. 169a 20 st. 169b 20, S. 185 Z. 5 v. u. l. 213b 1 st. 211b 1, S. 192 letzte Z. l. 218a 1 st. 182a 1, S. 203 Z. 13 l. 247a 1 st. 216a 1, S. 209 Z. 12 v. u. l. 251b 1. 2 st. 213a 1. 2, S. 210 Z. 11 l. 252a 1. 2 st. 217a 1. 2, S. 213 Z. 14 l. 256b 1. 2 st. 256a 1. 2.

Bei Eigennamen und Völkerbenennungen sind sämtliche Stellen verzeichnet; in anderen Fällen ist nur dann mehr als **eine** angeführt, wenn die Seltenheit der Form oder die Bedeutungsverschiedenheit dies wünschenswert erscheinen liess.

Die mit einem Stern (*) versehenen Formen sind nicht belegt.

Աբգար* Abgar (V. bezw. IX, Fürst v. Edessa) vgl. Grdr. f. ir. Phil. II 500; gen. sg. *-ու* 273a 9.

Աբիստիրպան, nom. propr., angebl. Erbauer von **Տիզբոն** u. **Սարատ** 216b 14.

Աբրահամ Abraham. **1.** Stammvater der Israeliten 248a 13: gen. sg. *-ու* 248b 10. 24. — **2.** Einer der Uebersetzer, der Schüler Mesrops und Sahaks 248b 14.

Ագաթանոս Agatho, Papst (678—81) 215a 27.

*ագահութիւն** Habgier; dat. sg. *ագահութեան* 255b 18.

*ագապ**, griech. *ἀγαπή*, = *հոգեհանգիստ*; acc. pl. *-ս* 274b 27 (statt *զասնագապս* ist *վասն ագապս* zu lesen).

*ագռաւ** Rabe; nom. pl. *-ք* 269b 27.

Ադամ Adam, Stammvater 215a 5; 221a 19; acc. 220b 5; abl. *-ա* 248b 23, *-այ* 249a 4. 6. 8.

Ադդէ Adde, Jünger Christi, Schüler des Apostels Thaddaeus 273a 8.

Ադրամելէք Adramelikh, Sohn des Senekarim, Königs v. Assyrien (vgl. Mos. Chor., Ven. 1865 S. 48, Matth. v. Edessa, Vagharschapat S. 8) 216b 25.

Ադրիանոս Hadrian **1.** röm. Kaiser 217a 14. — **2.** Papst (Hadrian I) 216a 3.

Ադրիանուպաւլիս Adrianopel am Hebrus in Thrakien od. Palmyra (Tadmor) in d. syr.-arab. Wüste; acc. 217a 14.

ազատիլ* s. befreien, s. lösen; 3 sg. praes. ազատի 252a 13.

ազատութիւն Freiheit; acc. sg. 221a 15.

ազգ Stamm, Volk 220b 27; Art, Gattung 250b 15; Geschlecht, Familie 249b 5; acc. sg. Stamm, Volk 221a 3; abl. sg. -է Geschlecht, Familie 167b 20; nom. pl. -ք Stämme, Völkerschaften 221a 10, -եր Gattungen, Arten 251a 5; dat. pl -աց 270a 1.

ազգաբանութիւն Genealogie 167a 16.

ազգական verwandt, Verwandter 170b 9; acc. sg. 167b 28.

ազգականութիւն Verwandtschaft 248a 8.

ազգակցութիւն* Verwandtschaft; gen. sg. ազգակցութեան 167b 24.

Ազիազ* Nazianz, St. im südw. Kappadokien. Vgl. Hschr. 515 d. Mech.-Bibl. Wien Bl. 47; loc. -ու 273a 19.

ազնիւ echt (v. Edelstein ges.) 252a 14.

աթալան = türk. آت آلان = awest. [illegible]. Vgl. Աշտապետ. 270a 21.

աթոռ (bischöflicher) Stuhl, Sitz 225a 5; acc. 213b 10; abl. -ոյ 213b 6; nom. pl. -ք 245b 13.

Ալիծ, afranz. Alice, Alis. **1.** Tochter Balduins v. Burg, des zweiten Königs v. Jerusalem, Gemahlin Bohemunds II, des vierten Fürsten v. Antiochien 167b 7. 8; 169b 10. — **2.** T. Heinrichs v. Champagne, Gem. Hugos I, des dritten Königs v. Cypern 168a 20; acc. 168a 20; 168b 22. – **3** T. Hugos III, des fünften Königs v. Cypern 169a 18. — **4.** T. Rubens III, des Neffen des Königs Thoros v. Armenien, Gem. Raimunds, Grafen v. Tripolis, des Bruders Bohemunds IV, des Einäugigen; acc. 169b 26.

Ալիս Halys, Fl. in Kleinasien 218b 2.

ալմաս Diamant (pers. الماس) 251b 2; մաս 251b 2.

Ալշահ Name eines Königs, des angebl. Benenners des Araxes 216b 2 (nach Mos. Chor., Ven. 1865 S 27 war dies Արաստ, Enkel des Արմայիս).

ալոկ* = աւագ? Magnat. dat. pl. -երոյ 219b 17.

ալուա Name eines Edelsteins 252a 6.

Ալփեա s. Յակոբոս.

Ախէ Jünger Christi 273a 9.

ախտ Affektion 271b 12; acc. sg. Leid 249a 16.

ածել* bringen, legen, werfen; 2. sg. praes. ածես 251a 16; 3. sg. praes. ածէ 246b 23; պահ ածէ beaufsichtigt 247a 23.

Ակակ Name des angebl. Erbauers v. Sebastia 216b 25.

Ակաղոնացի* ? ; abl. pl. Ակաղոնացւոց 218b 9. = Աղամնացւոց?

ակամայ unfreiwillig 255b 16; gen. sg. -ի 255b 22.

ականատես Augenzeuge 274a 15.

Ակեսպոն Stadt in Indien 218a 10.

ակն Auge 271b 21; Quelle 218b 19; Edelstein 220b 7; acc. sg. Quelle 251b 7; dat. sg. ակին Auge 252a 8; nom. pl. ակունք Quellen 217b 8; acc. pl. ակունս Edelsteine 220b 11.

ակնկալութիւն Erwartung 271a 2; Hoffnung 255b 18.

Ակուռն Dorf am Ararat, 1840 zerstört; abl. 218a 22.

ակռայ* Zahn; dat. sg. -ի 252a 20.

ահա sieh! = franz. voici, voilà, ital. ecco, russ. вотъ 248a 9.

ահարութիւն* Schrecken; dat. sg ահարութեան 252a 23.

աղագ* Mittel, Motiv; instr. sg. -աւ 214a 8.

աղած salzig, gesalzen 251a 6.

աղաղակել* ausrufen; 3. sg. impf. աղաղակէր 249b 8.

Աղան Արծրոնե (= Աղան Արծրունի) einer der Uebersetzer, der Schüler Mesrops und Sahaks 248b 17.

աղարտել* zerstören; gen. -ոյ 255b 2.

աղաւթք* s. աղօթ*.

աղբայր s. եղբայր.

աղբիւր* Quelle; gen. sg. աղբեր 220b 1; abl. sg. -է 220b 1; nom. pl. -ք 220a 27.

Աղդակ Name einer Stadt 216b 15.

աղեկ gut 221a 15; աղէկ 219a 12; 219b 3; 250b 27; 251a 23. 24.

Աղեքսանդր Alexander der Grosse, 216b 18; 221a 14; gen. -ի 248a 17. Vgl. Աղեքսանդրիա.

Աղեքսանդրիա Alexandria in Aegypten 225b 7; loc. - 270a 15; 274a 20; -յ 273b 7; Աղեքսանդր 270a 16; acc. Աղեքսանդրոր 216b 18; gen. -ի 213a 8; 213b 2; 214b 22; 216a 4; -ու 213a 10; 214a 2. 27. Vgl Սկնդրուն.

Աղեքսանդրոս Alexander. **1.** Sohn des Priamus 249a 20. — **2.** Jünger Christi 273a 22. — **3.** Bischof von Konstantinopel 213a 6. — **4.** Patriarch v. Alexandria 213a 7.

աղէկ s. աղեկ.

աղիք Eingeweide 252a 19.

Աղուանք* Albanen in Kaukasien; gen. Աղուանից 218a 16.

Աղյսաշէն Aasi, Orontes, Fluss in Syrien 248a 20.

աղվոր schön 250b 24.

աղվորութիւն Schönheit 251a 6.

Աղփիոս Alphaeus, Fluss in der Pelopones. Variante zu 256b 3 Եղփիոս.

աղօթք Gebet 275a 25; acc. աղօթս 275a 23; gen. աղաւթից 248b 21; dat. աղաւթից 247a 9.

աղօրհնէք* Salzweihe, Salzsegnung; gen. աղօրհնէից 275a 8.

ամ Jahr; acc. sg. - 169a 21; gen. sg. -ի 274b 11; loc. sg. -ի 275a 10; abl. sg. -է 219b 24; nom. pl. -ք 248b 24; -ս 248b 23; acc. pl. -ք 219a 18; gen. pl. -աց 249b 10

աման* Gefäss; gen. pl. -ոց 245b 16; loc. pl. -ս 255a 15.

ամաչեցուցանել* beschämen, verwirren; 3. pl. aor. ամաչեցուցին 215a 9.

Ամառի, afranz. Amaury, Amalrich. **1.** Graf v. Jaffa, fünfter Kön. v. Jerusalem, zweiter Sohn Fulkos, des dritten Königs v. Jerusalem 167b 14. 18. 22. 27; 168a 7; Ամառէ 168a 2. — **2.** Sohn Hugos III, des fünften Königs v. Cypern 169a 25. Vgl. Հեմրի.

Ամասիա Amasia, Sohn des Armajis (vgl. Mos. Chor., Ven. 1865 S. 13. 28) 216b 2.

ամբարհաւաճութիւն Stolz, Hochmut 271a 5.

-ամեակ -Jährigkeit 249a 2.

-ամեայ -jährig 249b 6.

ամեն s. ամէն.

ամենազօր allmächtig 275a 27.

ամենայն jeder 217a 19. — subst. gen. -ի 213a 17; dat. -ի 225b 5. ընդ- im Ganzen, Variante zu 256b 5; -ընդ- alles in allem, im Ganzen 218b 19. 20.

ամենասուրբ allerheiligst, hochheilig 214a 10.

ամենեքեան alle 218a 24; gen. ամենեցուն 245b 4; acc. ամենեսեան 213b 21.

ամէն all 219b 3; ամեն 219a 20; abl. ամենից 271a 8.

ամէն amen 218b 24.

ամիս* Monat; gen. sing. ամսոյ 167a 19; loc. sg. ամսոյ 275a 18, ամսեան 273b 25; gen. pl. ամսոց 225b 16.

Ամծխթայ (= Մծխիթայ) Mzchet, die alte Hauptstadt Georgiens (vgl. Mos. Chor., Ven. 1865 S. 169, 606) 216b 26.

ամուսին* Gemahlin; gen. ամուսնոյ 170a 21; abl. ամուսնոյ 167b 24.

ամուսնանալ* s. verheiraten (mit ընդ); 3. sg. aor. ամուսնացաւ 168a 6; part. aor. ամուսնացեալ 167b 13.

ամուսնացուցանել* in die Ehe geben, verheiraten; 3. pl. aor. ամուսնացուցին 168a 26.

ամոքիչ Versüsser, süss Machender 256a 4.

ամպառնալ* (= ամբառնալ) s. erheben, zurückgehn auf; 3. sg. praes. ամպառնա 249b 5.

ամպարըշտութիւն Gottlosigkeit; acc. 215a 2; gen. ամպարըշտութեան 215a 22.

ամպարիշտ gottlos 215a 17; gen. ամպարըշտի 213b 9; dat. ամպարըշտի 215a 19.

ամսամուտ Monatsausgang, Monatsende 256a 19.

ամփիաւն s. ոմիպիտաւն.

այժմ jetzt 248a 22.

այլ ander 169b 19; nom. pl. -ք 170a 27; dat. pl. -ոց 247b 3; Vgl. այլեւս.

այլ aber 167a 22

այլայլութիւն Änderung 255b 24.

այլասեռ* von andrer Art; loc. pl. -ս 255b 17.

այլեւս ausserdem, noch 248a 21.

այն jener 220b 18; loc. sg. -մ 170b 27; -միկ 249a 25; gen. sg. այնորիկ 255a 22; instr. sg. -իւ 251b 7; -ով 252a 14; abl. sg. այնկի 220b 18.

այս dieser 168b 2; gen. sg. -ր 213b 12, -որիկ 214a 17; dat. sg. -մ 225b 5; nom. pl. -ոքիկ 248b 13; acc. pl. -ոսիկ 247b 15, gen. pl. -ոցիկ 247a 12.

այս ինքն das heisst, nämlich 217a 20.

այսպէս so 225a 15.

այսպիսի solch 249b 7.

այսքան soviel 275b 3.

այր Mann 169a 23; Ehemann 168a 12; gen. sg. առն Mannes 275a 4; abl. sg. առնէ vom Menschen 215a 4; gen. pl. արանց Männer 249a 11.

Այրարատ Airarat, armen. Provinz 275a 21.

այրի* Witwe; gen. sg. այրւոյ 273b 13.

այրաքաղ s. Սմբատ.

այրել* brennen (instr.), verbrannt werden; 1. sg. praes. այրիմ brenne 255b 9; 2. sg. aor. այրե-ցաւ wurde verbrannt 273a 21; part. aor. այրեցեալ 218a 19.

այրկոտէր vom Manne geschieden? 169b 20.

այցելութիւն Untersuchung 246a 22.

Անանիա Ananias, Jünger Christi 273a 10; -յ 273b 18.

անապատ wüst, öde 218b 16; -առնել verwüsten 218b 8; subst. loc. sg. Wüste 273b 15; abl. sg. -է 248b 7.

անասուն Tier 271b 4; gen. pl. անասնոց 252a 6.

Անատաւլի Name der Frau des Apostels Andreas 274a 4.

Անատաւլիս Anatol, Erzbischof v. Konstantinopel 214a 25.

անարատ unbefleckt 248a 7.

անարժան unwürdig 249a 17.

Անաւարզա (so auch Mich. Syr., Jerus. 1871 S. 228, 423, 446, bei Mos. Chor., Ven. 1865 S. 603: Անարզաբա), Anazarba, Episkopalstadt in Kilikien (arab. عن زربة Ibn Alatyr, rec. des h. d. croisades 424, lat. Naversa, Καισάρεια πρὸς Ἀναζάρβῳ. Ptol. V 129; Anazarbeni, qui nunc Caesarea. Plin h. n. V 22.) 216b 22.

անաւրէն* Ungläubiger; abl. pl. անաւրինաց 167a 18.

անբաժանելի ungeteilt ἀδιαιρέτως 214b 9.

անբարի* schlecht; acc. pl. -ս 255b 24.

անգանիլ* s. անկանիլ*.

անգործ unthätig 255a 10.

անդ dort 170a 7; -քան jenseits 217b 14.

անդամ* Glied; instr. pl. -աւք an den Geschlechtsteilen 169a 23.

անդաստան* Feld; acc. pl. -ս 247a 25.

անդէն dort selbst, ebendort 170b 3.

անդունդք* Unterwelt; acc. -ս 218a 8.

անդրանիկ* erstgeboren; gen. sg. անդրանկան 248a 1.

Անդրէաս Andreas, Apostel 273a 3; 274a 4; gen. Անդրէի 225b 1.

անդրէն eben dort, von neuem 218b 22.

անդրի Statue 270a 14; gen. sg. -ոյ 270a 7; nom. pl. -ք 269b 27.

անեղական ungeschaffen 271b 27.

աներկիղ furchtlos; loc. sg. - 255a 6.

անիծեալ verflucht 215a 6.

անիրաւ ungerecht; gen. pl. -աց 255b 20.

անիրաւութիւն Ungerechtigkeit 271a 19.

*Անիւռ** Platz in Kaukasien; abl. *-ոյ* 218a 23.

անժառանգ ohne Nachkommen, ohne Erben 167a 22.

անլոյս Lichtlosigkeit 255a 2.

անխաւար Finsternislosigkeit 255a 3.

անխափան ungehindert 271a 3.

անխրատ nicht zu erziehen; acc. pl. *-ս* 247a 1.

անծանաւթ unbekannt 218b 16.

անկամք ohne Willen 215b 25.

*անկանիլ** fallen, münden (v. Fluss ges.), abfallen von. 3. sg. praes. *անկանի* 217b 14; *անգանէ* 217b 22; 3. pl. praes. *անկանին* 217b 7; *անգանին* 217b 9; 3. sg. aor. *անկաւ* 270a 22; 3. pl. aor. *անկան* 214a 22; *անգան* 213a 15; part. aor. *անկեալ* 215a 1.

անկատար unvollendet 255b 8.

անկարեւոր unnötig 271b 15.

Անկոն Name eines Flusses 218a 13.

անկռիւ ohne Streit 251a 7.

անհատանելի ungetrennt *ἀχωρίστως* 214b 9.

անհաւանութիւն Missbilligung 271b 19.

անհաւասարութիւն Ungleichheit 271a 19.

անհաւատութիւն Unglaube 271a 12.

անհնար unmöglich 249b 17.

Անձան einer der Uebersetzer, der Schüler Mesrops und Sahaks 248b 15.

անձն Person; acc. sg. - 252b 13; gen. sg. *անձին* 255b 20; loc. pl. *անձինս* 255a 21.

*անձնաւորութիւն** Persönlichkeit, Person; acc. pl *-ս* 214a 6.

*Անճու** Anjou; gen. *Անճոի* 167b 8.

անման (= *աննման*) unähnlich, unvergleichlich 250b 25.

անմոռաց unvergesslich 271a 20.

անմարդ menschenleer, unbewohnt 218b 16.

անմարմին unkörperlich 271b 21.

անմիտ sinnlos, thöricht 213b 23; nom. pl. *-ք* 215a 3.

անմրդի (= *անմարդի*) roh, brutal 169a 23.

*անյաղթելի** unbesiegbar; nom. pl. *-ք* 225a 12.

Աննա Anna, Mutterschwester Johannes des Täufers 248a 4.

Աննէզ Agnes. **1.** abl. *-է* Tochter Joscelins, Grafen v. Edessa, Gemahlin Amalrichs, des fünften Königs v. Jerusalem 167b 27. — **2.** Tochter Hugos, Grafen v. Briennes, des Sohnes Walters, Grafen v. Briennes, des Schwiegersohns Hugos I, des dritten Königs v. Cypern 169a 3.

անշարժ unbeweglich 225a 10.

անուանեալ benannt. Variante zu 256b 5; gen. pl. *անուանելոց* 249a 19.

*անուանի** berühmt; nom. pl. *-ք* 216b 19.

անուն Name 167b 5; acc. sg., nachgestellt, 'mit Namen' 168a 1; gen. sg. *անուան* 245b 3; instr. sg. *անուամբ* 220b 4; nom. pl. *անուանք* 167b 7; acc. pl. *անուանս* 273a 7.

անչափ unermesslich 225a 12.

*անպատուել** entehren; part. aor. *անպատուեալ* 255a 6.

անսասանելի unerschütterlich, fest 216a 19.

անսգայուն (= անզգայուն) ohne Empfindung 271b 5.

անձնախառնակումն* Personenmischung; loc. pl. անձնախառնակմունս 249a 13.

անսուտ untrüglich 251a 27.

Անտաքցի s. Անտիոքացի.

Անտեղնիայ = Անտիոքոս սեռիայ. 248a 19.

անտի von dort 219a 21

Անտիոք Antiochia. **1.** (Ἀντιόχεια ἡ πρὸς Δάφνην) 169b 6; 170b 14; 225b 14; gen. -այ 167b 9; -ա 169b 4; 170a 2. 9; 170b 1; 213b 2; 214a 2. 26; -ո 169a 11; -ու 213a 8; 214b 22; 215b 1; 216a 5; loc. - 170a 26; 274a 16. — **2.** (Ἀντιόχεια Πισιδίας) loc. -Պիսիդեա 273a 2. — **3.** (Ἀντιόχεια ἐν Μυγδονίᾳ. Polyb. V 21 = Nisibis.) 216b 17. Vgl. Plin. VI 30 (wo auch Nikanor als Erbauer angegeben wird).

Անտիոքացի aus Antiochia 214a 13; Անտաքցի 169b 16; gen. pl. Անտիոքացւոց 215b 1.

Անտիոքոս Պեռիայ (= Πιερίας) = Անտիոք **1.** 248a 19.

Անտիոքոս* Antiochus, Sohn des Seleukos Nik.; gen. -ի 248a 19.

Անտոն* Antonius der Grosse, Stifter des Cönobitenlebens (gest. 356); gen. -ի 275a 13.

անցանել* vorübergehen, (von Flüssen) zufliessen auf. 3. sg. praes. անցանէ 217b 12; 3. pl. praes. անցանեն 217b 6; անցանէն 218b 7; 3. sg. aor. անցաւ ։ ձին ղուլաւմ- das Pferd überschlug sich 167b 15; part. aor. gen. sg. անցանելոյ verflossen 275a 6.

անցաւոր* vorübergehend -ք 246a 22.

աշակերտ Schüler 274a 19; acc. sg. - 215b 12; nom. pl. -ք 248b 13.

աշակերտիլ* Schüler sein; part. aor. աշակերտեալ 249b 6.

աշխատել bearbeiten 220b 15.

աշխար Seufzer, Klage 271b 22.

աշխարհ Land, Welt; nom. sg. 218a 12; acc. sg. 274b 8; loc. sg. 250b 18; gen. sg. -ի 255a 12; abl. sg. -է 216a 16.

աշխարհական* Weltlicher, Laie; gen. sg. -ի 275a 20.

աշտիճան s. աստիճան.

աչ.ք Auge; acc. աչ.ք 251a 4; աչս 252a 1; dat. աչից 251b 9. Vgl. ակն.

ապա nun, nunmehr 251b 6.

ապագայ* zukünftig; gen. pl. -ից 225b 22.

ապականութիւն Verfall 255b 24.

Ապահանիք (= Ապահունիկ, Mos. Chor, Ven. 1865, S. 104 etc.) Apahunikh (Konst. Porphyr.: Ἀπαχουνή), Gau der Provinz Turuberan (Indsch. 128, Mos. Chor. S. 607) 216b 4.

Ապամիա **1.** Tochter des Königs Seleukos 248a 23; **2.** acc. Stadt = Փիմի 248a 23. Vgl. Եպիփան Կիպրացու ἔκθεσις etc., Marburg u. Tiflis 1902, S. 8, 18.

ապաշաւ Reue 255b 8.

ապաշխարող* Büsser; acc. pl. -ս 274b 20.

ապարանք* Palast; gen. ապարանից 270a 17.

ապացոյց Beweis 271b 18.

Ապարքտիաս = griech. ἀπαρκτίας, Nord-Drittel-Ostwind 225a 19.

ապիկէ lat. apice: apex. 270a 16.

ապիկի Glas 252a 21.

Ապլաստան in Persien 218a 26.

Ապողինար Appollinarius. **1.** Patriarch v. Alexandria 214b 22. — **2.** Patriarch v. Laodicea 213b 19.

Ապողոն Apollo 249a 10.

Ապուսաիտ Abu-Sajid, syr. Arzt und Anthropologe 248a 16; abl. Ապուսաիտէ 248b 2.

ապուր Nahrung 221a 17.

ապրանք Lebensstellung; acc. - 170b 3.

Ապրապատիկոս. ծովն- Kaspisches Meer? 218a 16.

ապրել leben 252b 9.

ապրիել* April; loc. -ի 273b 25.

ապրիմուլական ind. Name eines Edelsteins = պատժախ 251a 19.

աջակողմ rechte Seite; loc. 246a 3.

առ zu; mit acc. 247a 26; mit dat. 219b 26. — առ ի (mit abl.) von Seiten, von 245b 12. առ ընթեր in der Nähe, bei 246a 4.

առանց ohne 245b 3.

առաջ s. յառաջ.

առաջադրութիւն*. հաց առաջադրութեան Opferbrot 247b 9.

առաջի vor 246a 11.

առաջի erster, ի յառաջի Պեմընդէն սկսեալ vom ersten Bohemund an 170a 26. 27.

առաջին erster 170b 19; gen. sg. առաջնոյ 248a 22; առաջնոց Prinzipien 271b 18.

առաջինորդ s. առաջնորդ.

առաջնորդ Vorsteher 247a 17; առաջինորդ իրաւանց = πρωτέκδικος Richter, Offizial des Patriarchen 246a 18.

առասպելաբանիլ* erzählt werden; 3. sg. praes. առասպելաբանի 249b 11.

առաւել angesehn, hochgestellt 170b 27; mehr 250b 24.

առաւելագոյն* mehr: gen. առաւելագունի 255b 19.

առաւելուլ* s. vermehren, zunehmen; 3. sg. praes. առաւելու 251b 20.

առաքեալ Bote, Apostel 220a 17; gen. sg. առաքելոյ 274a 19; abl. sg. առաքելոյ 275a 9; gen. pl. առաքելոց 273a 1; = Jünger (Christi) 273a 6. Vgl. առաքել.

առաքել* schicken; 3. sg. praes. առաքէ 274b 13; 3. pl. aor. առաքեցին 170b 15; part. aor. առաքեալ 214b 12.

առաքելական apostolisch 225a 20.

առաքինի* tugendhaft; gen. pl. առաքինեաց 271a 21.

առաքինութիւն Tugend 255b 27.

առեւանգել* entführen; 3. sg. aor. առեւանգեաց 249a 20.

առընթեր s. առ.

Առիպաւլիս Areopolis (Rabbath Moab), Hauptstadt der Moabiter 217a 4.

առիւծ* Löwe; gen. sg. -ու 270a 10.

Առղաւվաւր Volksstamm, den Bulgaren benachbart 218b 10.

Առնա Name einer Stadt 216b 22.

առնել machen. **1.** (= առնել) 248b 8. (vgl. անապատ) 3. sg. praes. առնէ 247b 14; 3. sg. aor. արար 274b 26; 3. pl. aor. արարին 270a 20; part. aor. արարեալ 274b 25; արարել 274b 6. — արարիչ, արարող s. bes. Artikel; արարած geschaffen 213a 11; gen. pl. արարածոց der Geschöpfe. — **2.** (= առնուլ): վասն կին առնելոյ um eine Frau zu nehmen 167b 19; 3. pl. ind. praes. առնեն nehmen ein 219b 19.

առնիլ* gemacht werden, erfüllt werden; 3. sg. praes. առնի 249a 4.

առնուլ nehmen 246a 15; 3. sg. praes. առնու 246a 26; 3. sg. aor. եառ 167b 5; էառ 168b 9; 3. pl. aor. առին 252b 7; 3. sg. aor. pass. առաւ 169b 6; part. aor. առեալ 213b 10.

առոգել* aussprechen. 3. sg. imperf. առոգէր 215b 21.

առողջութիւն Gesundheit 221a 17.

Ասացոլ Stadt in Indien 219b 26.

Ասարպաս s. Ասորպիս.

ասել sagen, nennen 215b 7; instr. -ով 214b 5; 1 sg. praes. ասեմ 248b 3; 3. sg. praes. ասէ 249a 14; 3. pl. praes. ասեն 273a 2; 3. sg. impf. ասէր 213b 11; 3. pl. impf. ասէին 249a 14; 3 sg. aor. ասաց 248b 4; 1. pl. aor. ասացաք 225a 16; 3. pl. aor. 213b 22; 1. pl. fut. ասասցուք 249b 14; part. aor. ասացեալ 168a 12; վերոյ ասացեալ oben erwähnt 170a 20; acc. pl. -ս 215a 20; 3. sg. ind. praes. pass. ասի 245b 12.

Ասերգի Name des Sohns des Apostels Simon 274a 11.

Ասիայ Asien; loc. - 270a 12; Ասիոյ 225b 3.

Ասկլեպիաս Asklepias; acc. 249b 6

Ասխալան Askalon 170b 26.

Ասորեստանեայք* Assyrien; gen. Ասորեստանեաց 217b 1. 13.

Ասորի* Syrer; gen. pl. Ասորոց 248b 3; gen. sg. խորին Ասորոյ des Untersyrers 275a 2

Ասորփիս Flussname. Variante zu 256b 2; Ասարպաս 256b 2.

Ասպղիկէս Fluss in Kleinasien 218b 2.

աստ hier 220b 6.

աստի von hier 170b 31.

աստիճան Grad, Rang 246a 9; acc. sg. 225a 7; gen. pl. աշտիճանաց 247a 14.

աստղ* Stern; dat. pl. աստեղաց 252b 4; instr. pl. աստեղաւք 273b 24.

Աստուած Gott 220b 5; acc. 213a 11; gen. Աստուծոյ 248a 7; dat. Աստուծոյ 275b 4; acc. - Götze 219b 24.

աստուածաբան Theologe, Beiname Gregors v. Nazianz 213b 4; gen. -ի 274b 15; Beiname des Evangelisten Johannes 225b 2.

աստուածածին Θεοτόκος Gottesgebärerin, Beiname der Jungfrau Maria 248a 7; acc. 214a 7. 11.

աստուածամարտ Bekämpfer der Gottheit in Christo; acc. 215a 14; acc. pl. -ս 215b 17.

աստուածային göttlich 214b 5.

աստուածութիւն Göttlichkeit; acc.

213b 23; gen. աստուածութեան 213b 17.

Ավղէոն Jünger Christi 273a 26.

ատամն Zahn; acc. sg. 251a 9.

Ատանա Adana, Stadt in Cilicia campertris, jetzt Hauptstadt eines nach ihr benannten Paschaliks, 216b 23.

ատեան Gericht; loc. sg. 246a 9

Արաբան = griech. gen. pl. Ἀράβων Arabien 225a 13.

Արաբացիք* Arabien; gen. Արաբացոց 225b 18; ծովն Արաբացւոց d. rote Meer 217b 7. 9. 11.

Արաբիա Arabien; acc. 225b 25.

արագան (= արական) männlich 249a 19.

Արածանի Aratsani, Nebenfluss des Euphrat 217b 15; Variante zu 256b 1. Իարածանի id. 256b 1.

Արապաւլիս Stadt in Lydien acc. 218b 5.

արարած s. առնել.

արարիչ* Schöpfer; dat. sg. արարչի 221a 23.

արարող Schöpfer 213a 17; gen. -ի 271b 5.

արարչական schöpferisch 271a 26.

Արաւոր Name einer Stadt 216b 22.

Արբէղ Arbelos, Sohn des Anebis 216b 12. Vgl. Արբէլ.

Արբէլ Arbelos, Sohn des Anebis 217a 8. Vgl. Mos. Chor., Ven. 1865 S. 12. 13

Արբիսոն Name einer Stadt 216b 23.

արգելուլ* gefangen halten; 3. pl. praes. արգելուն 246b 7.

արդ nun 249b 15.

արդար* gerecht; dat. sg. -ոյ 248a 5.

արդարութիւն Gerechtigkeit 271a 17.

արեգակն Sonne 225b 20; gen. sg. արեգական 249a 13.

Արեգքաղաք (= Heliopolis) Uebersetzung von Ովգ 217a 7.

արեներեր լինել Blut brechen 251a 9.

արեւ* Sonne; gen sg. -ու 225a 10.

Արեւակ-ա-քուղխ, Uebersetzung von Իլյս Helios (in Aegypten) 217b 22.

արեւելաի östlich 225b 20.

արեւելք Osten; loc. - 251a 24; gen. արեւելից 217b 1.

արեւմուտք* Westen; acc. արեւմուտս 217a 22; loc. արեւմուտս 249a 24; յարեւմուտս կոյս im Westen 218b 3; abl. արեւմտից 218a 18; gen. ծով արեւմտից mittelländisches Meer 218b 13. 15.

արժան wert; -է es muss 246b 20.

արժանապատուութիւն Würdenstellung (Offizial-Würde) 245b 1.

արժանաւոր würdig 255b 6.

Արիանոս* Arianer, Anhänger des Arius; acc. pl. -ս 213b 12.

Արիոս* Arius, Schüler Lucians, Presbyter zu Alexandria, gest. 336; gen. -ի 213a 9; dat. -ի 213a 15; 213b 12.

արիութիւն Mut, Tapferkeit 271b 20

Արիստոտել Aristoteles, griech. Philosoph 249b 3; gen. -ի 249b 2.

Արիստոտելիկաս Name der Begräbnisstätte des Aristoteles 249b 12.

արիւն* Blut; gen. արեան 271a 5.

արխաւն = griech. ἄρχων. — -դաւն մանաստիրաւն = ἄρχων τῶν μοναστηρίων Klostervorsteher, einer

der Offizialen des griech. Patriarchen 246b 11; *-դաւն փաւտաւն* = *ἄρχων τῶν φωτῶν* Lampenwärter, *λαμπαδάριος*, einer der Offizialen des Patriarchen 246b 8; *-եւան-կելիաւն* = *ἄρχων εὐαγγελίων*, Lehrer *διδάσκαλος*, einer der Offizialen des Patriarchen 246b 17; *-էկլէսիաւն* = *ἄρχων* (*τῶν*) *ἐκκλησιῶν* Kirchenvorsteher, einer der Offizialen des Patriarchen 246b 14; *-կաւնդակին* *ἄρχων κοντακίων*, einer der Offizialen des Patriarchen 246b 6.

արխաւնդաւն = *ἀρχόντων*: s *եպիտաւն արխաւնդաւն*.

արծաթագոյն silberfarbig 252a 12.

արծածումն (= *արծարծումն*) Wiederbelebung 271b 27.

Արծն Artsn, Stadt im Gau Karin in der Provinz Hocharmenien 217b 4. Vgl. Indsch. S. 35.

*արծուի** Adler; dat. pl. *արծվեաց* 252a 17.

Արծրունի s. *Աղան*.

*Արկադի** Arkadios, Kaiser; gen. *Արկադեայ* 249a 7.

*արկանել** werfen, vorwerfen; 3. pl. aor. *արկին* 250a 1; 3. pl. aor. pass. *արկան* 273b 10; *զան-կակ արկանելով* durch Anschlagen der Glocke 270a 3.

արհամարհութիւն Verachtung 271a 14.

*արձակել** lösen, befreien; part. aor. *արձակեալ* 274b 21.

*արձան** Säule; acc. pl *-ք* 225a 9.

*արճիճ** Blei abl. *արճճէ* 251b 7. 8.

Արմենակ Armenak, Sohn Haiks, des myth. Stammvaters der Armenier 216b 23. Vgl. Mos. Chor., Ven. 1865 S. 12.

արշիմանդրիտ Archimandrit 214b 2.

*արուեստ** Kunst; instr. sg. *-իւ* 249a 17.

Արջեւան einer der Übersetzer, der Schüler Mesrops und Sahaks 274b 24.

Արուճ Name einer Stadt 217a 2. Vgl. *Ալիշան, Շիրակ* S. 25, 26, 77, 88, 157; Эминъ, арм. надписи въ Карсѣ, Ани и т. д., стр. 22: *յԱրուճ, որ Սաղոտն կոչի*.

Արջամ (= *Արշամ*) Arscham, Vater Abgars, Königs v. Edessa 216b 11. Vgl. Mos. Chor., Ven. 1865 S. 101.

Արսլոս Jünger Christi 273b 5.

արտագոյ (= *արտաքոյ*) ausserhalb 255b 2.

Արտակաղիս Fluss in Nordafrika 218a 2.

Արտաշատ Artaschat, Stadt in der Provinz Airarat 216b 7. Vgl. Indsch. S. 435.

Արտաշէզ (= *Արտաշէս*) Artasches II, Kön. v. Armenien 216b 7. Vgl. Mos. Chor., Ven 1865 S. 126.

*արտաքին** weltlich, profan; gen. pl. *արտաքնոց* 248b 3.

արտաքս hinaus 248b 7; mit *ձգել* hinauswerfen, verjagen 213a 14.

Արտեմիս Artemis 249a 12.

արքա König 216b 4; gen. sg. *-յի* 248b 18. Vgl. *Քեղինիկոս*.

Աքայիա Archaia 273b 9.

[illegible] Volk 225a, [illegible]

արքեպիսկոպոս Erzbischof 216a 3; acc. sg. - 246a 1; gen. sg. -ի 245b 4; dat. sg. -ի 245b 26; acc. pl. -ս 225b 21.

արքունիք* Königshof, Palast; gen. արքունեանց 246a 21.

Արքտոյ = griech. ἀρκτῷος, Nordwest-Drittel-Westwind 225a 18.

աւագ gross; եկեղեցի Hauptkirche 270a 5; -շաբաթ Charsamstag 246b 22. 23; -սարկ Diakon 246a 26. (Vgl. սարկաւագ); -պարոն 'baro senior, capitaneus baronum'. Vgl. Recueil des hist. des croisades, doc. armén. I p. LXXVII.

աւազակաբար räuberisch, auf räuberische Art 213b 9.

Աւազիկայս = griech. Ἀβασγίας 225b 17; Աւազիկաս id. 225b 4.

աւանդութիւն Überlieferung; acc. sg. 252b 3.

աւարտել vollenden; loc. 219b 25; 3. pl. praes. աւարտեն 246a 13.

աւգնել* helfen; 3. sg. fut. աւգնեսցէ 246b 7.

աւդ* Luft; gen. -ոյ 271b 9.

աւելանուն Beiname 169b 14 am Rand.

աւելի mehr 251a 1.

աւետարան Evangelium 275a 1; acc. sg. - 274a 16; gen. sg. -ի 246b 17; loc. sg. - 273a 7; abl. sg. -է 273a 1; acc. pl. -ս 274a 18; gen. pl. -աց 274a 13.

աւետարանիչ Evangelist 273b 6; gen. sg. աւետարանչի 225b 2.

աւետիք Verkündigung 248a 12.

աւժանդակ Gehülfe 246b 22.

աւկտակար nützlich 219a 14.

աւկտել* nützlich sein, dienen; 3. sg. praes. աւկտէ 250b 19.

աւձահար* von einer Schlange gebissen; dat. sg. -ի 250b 18.

աւշինդր Absinth 256a 3.

աւպաս ? 218a 14.

աւստիառիոս = griech. ὀστιάριος, ostiarius, Thürhüter, einer der Offizialen des Patriarchen 246b 4.

Աւվկիանոս Ozean; acc. - 217a 22.

աւտար fremd 213b 11.

աւտարանել* entfernen, ausschliessen; 3. pl. aor. աւտարացին 214b 16.

Աւտին Name eines Sees. 217b 24.

աւր Tag; acc. sg - 167a 19; nom. sg. օր 275a 17; loc. sg. աւուր 167a 19; loc. pl. աւուրս 168a 13; gen. pl. աւուրց 219a 2.

աւրէն* Gesetz; acc. pl. -ս 252b 14.

աւրինադրել Gesetze geben, verwalten 245b 9; 3. sg. aor. աւրինադրեաց 248b 10.

աւրինական* Gesetzeskundiger; nom. pl. -ք 252b 2.

Աւրկելուզ Orgeluse. **1.** Gemahlin Bohemunds III, des siebenten Fürsten v. Antiochien 169b 16; **2.** Tochter Bohemunds IV, des Einäugigen 170a 5.

աւրհնութիւնաբեր segenbringend; -ցուցակ segenbringendes Verzeichnis = Rituale 274b 5.

Աւքոմետիոս Name einer Stadt 217a 24. Αὐξωμιτη,

Աւքոս Name eines Flusses 218a 18.

Աւփրիկէ Afrika; acc. 225b 10; loc. 252a 15.

Աւփրոդիտէս Aphrodite 249a 11.

Աքա* Akka (Ptolemais); loc. Աքքա

273a 21; gen. -յո 167b 15; -յոյ 168a 14. 22; -յու 168b 1.

Աքսիոս Axius, jetzt Vardar, Fluss in Makedonien 256b 4.

աքսորել* verbannen; 3. sg. ind. aor. pass. աքսորեցաւ 214a 18.

Բաբելացի* Babylonier; gen. pl. Բաբելացւոց 248b 26.

Բաբելոն Babylon; acc. 216b 13; 217b 18. 27.

Բագրեւանդ* Bagrevand, Gau in der Prov. Airarat (vgl. Indsch. S. 402, Mos. Chor., Ven. 1865 S. 610); abl. -ա 217b 4.

բազմաբարի reich an Gütern 221a 11.

բազմագանձ reich an Schätzen 219b 16.

բազմացուցանել* vermehren; 3. sg. aor. բազմացոյց 249a 11.

բազմիլ* s. niederlassen, setzen; 3. sg. praes. բազմի 246a 25.

բազմութիւն Menge 225a 12.

բազուկ* Arm, Gewalt; instr. pl. բազկաւք 273b 21.

բազում viel 220b 7; gen. pl. բազմաց 215a 11.

բաժակ Kelch; acc. sg. 247b 9.

Բաժան בָּשָׁן in Palästina; acc. 217b 7; Բասան 216b 14.

բաժանել* teilen, scheiden; gen. յետ բաժնելոյ ի nach der Scheidung von 167b 27; 3. sg. impf. բաժանէր 214a 4; 3. sg. aor pass. բաժնեցաւ 167b 23; 3. pl. aor. pass. բաժանեցան 214a 16.

բաժանիլ* sich teilen; 3 sg. praes. բաժանի 217b 19; 3. pl. praes. բաժանին 255a 18.

բաժանում Teilung, Scheidung 248a 12.

բաժին Teil, Anteil 251b 11.

բաժնել s. բաժանել.

բախտ* Glück, Los, Wahrsagung; dat. pl. -ից 252b 4.

բալ Nebel 218a 9.

Բալու Stadt in Taron; loc. - 273a 26; abl. -այ 217b 27.

Բալքա Balk, das alte Bactra 273b 10.

Բակտրացիք* Baktrien; acc. Բակտրացիս 270a 21.

Բակտրիոն* Baktrien; abl. -այ 218a 6.

բաշեհամ (= բարեհամ) von gutem Geschmack 220b 2.

բահրամայ Brahmane; acc. 219b 18 զահրամայ 221a 20.

բայ Wort 271b 7; gen. sg. -ի 255a 5.

բայց aber, jedoch 167b 23.

բան Wort, Rede 271b 6; acc. sg. - 213b 7; gen. sg. -ի 273b 22; dat. sg. -ի 247a 12; nom. pl. -ք 255b 8; acc. pl. -ս 246a 6.

բանադի = griech. λογοθέτης Siegelbewahrer, einer der Offizialen des griech. Patriarchen 246a 8.

բանալ* öffnen, durchdringen; 3. sg. praes. բանայ 217b 17.

բանական* logisch, Logik; dat. sg. -ի 256a 7.

բանաւոր ernunftbegabt 271b 3.

բանդ* Gefängnis; loc sg. -ի 273b 16; acc. pl. -ս 270a 19; gen. pl. -ից: ի վերայ - = ἐπὶ τῶν φυλάκων, einer der Offizialen des griech. Patriarchen 246b 5.

բանիլ* s. öffnen, geöffnet, durch-

bohrt werden; 3. sg. praes. բանի 251b 6.

բաշխողութիւն Verteilung 271a 20.

բառբառ s. բարբառ.

Բառնաբաս Barnabas, Jünger Christi 273a 13.

բառնալ tragen, bringen 246a 24; 3. sg. praes. բառնա 247b 2; 3. pl. aor. բարձին nahmen weg 213a 16.

Բասան s. Բաժան.

Բասէն* Phasiana (Diodor Sic. XIV); abl. Բասինու 218a 21.

Բասղաց, gen. pl.; ծովն- schwarzes Meer 218b 11. = chazarische.

Բարան* Pharan in Arabien; gen. -ու 215b 4.

բարբանջել* schwätzen; 3. pl. praes. բարբանջեն 219b 25.

բարբառ* Dialekt, Idiom; instr. sg. -ով 274a 21; բառբառով 274a 17.

բարեբախտութիւն Glück 271a 9.

բարեկրութիւն Güte 271a 20.

բարեմտութիւն Güte 271a 21.

բարեյուսութիւն Zuversicht 271a 14.

Բարդողոմէոս Bartholomaeus, Apostel 273a 3; Բարթողիմէոս 274a 7.

Բարթողիմէոս s. Բարդողոմէոս.

բարի gut, Gut; acc. sg. - 255a 8; gen. sg. բարոյ 271a 6; gen. pl. բարեաց 255b 15.

Բարիլն Bargylia, Stadt in Karin; loc - 273a 10.

բարիոք gut 271a 10; adv - 216a 9.

բարձին s. բառնալ.

բարձրանալ* erhöhen; part. aor. բարձրացեալ 214a 5.

բարձրութիւն* Höhe, Erhöhung; abl. sg. բարձրութենէ 251b 15.

Բարսա Basra, Bassora, Balsora, Schat el Arab; acc. 216b 4; loc. Բարսսա 217b 19. Vgl. Mich. Syr., Jerus., 1871 S. 304: Բասր, Mos. Chor., Vened. 1865 S. 612: Պասրա.

Բարսեղ* Basilius v. Caesarea (330—378); gen. Բարսղի 274b 16.

Բարտէմիոս Sohn des Apostels Bartholomaeus 274a 8.

բաց, ի- fort 255a 14; hinaus 215a 16.

բացասութիւն Leugnung 271b 17.

բացափայլեալ hellleuchtend 273b 24.

բացեա fern 249b 8.

բաւանդակել* enthalten; 3. sg. praes. բաւանդակէ 274a 22; part. aor. բաւանդակեալ 274a 17.

բաւական genügend 246b 9.

Բաւդեր Poiter = Poitou. gen. գունդ որ Բաւդերի(ն) des Grafen von Poitou 169b 12; գունդ ու Բոյդերի(ն) 170b 15.

Բաւլ Paul, röm. Graf. — gen. -ի 170a 10.

Բաբիուս Name einer Stadt; loc. 273a 23.

Բեգելիոս Vigilius, röm. Papst (537—55) 214b 20.

Բեդղէէմ Bethlehem; loc. 248a 2. 3.

Բեթանիա* Bethania; gen. Բեթանիոյ 167b 11.

Բելեռաբանդիս Bellerophon(tes)? 276a 9.

Բետէս Baetis, jetzt Guadalquivir. Variante zu 256b 5.

բերդ Burg; loc. sg. 168a 22.

բերդուկ* kleine Burg, kleine Festung; acc. pl. -ս 218b 17.

բերել bringen, herbringen (vgl. տանել tragen, hinbringen) 246a 7; 3. sg. praes. բերէ 245b 6; 3. pl. praes. բերեն ծախեն sie bringen zum Verkauf 219a 20; 3 pl. impf. յառաջ բերէին sie brachten vor, brachten zur Sprache 215a 7; 3. sg. aor. եբեր 274b 19; 3. pl. aor. բերին 274b 24; 2. sg. imperat. բեր 249a 5.

բերիլ* gebracht werden; 3. sg. ind. aor. բերաւ 270a 21.

Բերիայ Beröa in Syrien = Հալպ Aleppo 248a 24.

Բզնունիք* Gau in d. Prov. Turuberan; loc. Բզնունիս 273b 4.

Բէաւս Billaeus, Fl. in Bithynien 256b 4; Բլոս Variante zu 256b 4.

բէսէքստոն bisextum, Schaltjahr 256a 22.

բժըշկապետ* Oberarzt; gen. sg. -ի 2.0b 13.

բժըշկութիւն* Heilkraft; gen. բժըշկութեան 250b 14.

բժիշկ* Arzt; abl. sg. բժըշկէ 248b 2.

Բիւզանդիա Byzanz 273b 18; Բուզան 218b 6.

Բիւթանիայ Bithynien; loc. 270a 13.

Բիւրիտոն Βηρυτόν Beirut; acc. 218a 4.

Բլայժանս = afranz. Plaisance, Placentia. **1.** Tochter Hugos, des Herrn v. Dschiblet, Gemahlin Bohemunds IV, des Einäugigen, Fürsten v. Antiochien 170a 3. 21. — **2.** Tochter Bohemunds V, Fürsten v. Antiochien, Gemahlin Heinrichs I, des vierten Königs v. Cypern 170a 11; acc. 169a 10.

Բլոս s. Բէաւս.

Բլուդ Blaudus in Phrygien; loc. 273a 17.

Բղեմիոացիք* Βλέμμυες, eine aethiopische Völkerschaft; acc. Բղեմիոացիս 217a 24.

բնական natürlich 271a 3; acc. pl. -ս 215b 22.

բնակարան Wohnstätte 273b 23.

բնակեցուցանել* sich ansiedeln; 3. sg. aor. բնակեցոյց 220b 6.

բնակիչ* Bewohner, Einwohner; nom. pl. -ք 219a 5.

բնաւ* all; acc. pl. -ս 255b 27.

բնաւին ganz, vollständig, durchaus 256a 3.

բնութիւն Natur 271a 2; acc. sg. - 214b 5; gen. sg. բնութեան 255b 13; instr. sg. բնութեամբ 250b 20; nom. pl. -ք 215b 24; acc. pl. -ս 251b 4; abl. pl. բնութեանց 215b 23; -ց 214b 9.

Բոյդեր s. Բաւդեր.

Բոյլն Boulogne; loc. - 170b 4.

բոյս Pflanze 271b 5.

Բոստ s. Պոյստ.

Բորըէսթէնէս Borysthenes, jetzt Dnjepr 256b 3; Բորըիսթենէս 256b 3 Variante.

բոց Flamme 251b 23.

Բուզան s. Բիւզանդիա.

Բուլխարք* Bulgaren; gen. Բուլխարաց 218b 10.

բուն* Grund; instr. sg. բնաւ 255b 11.

բուսանիլ* blühen; part. aor. բուսեալ 214b 27.

բուրվառ* Weihrauchfass; acc. pl. -ս 245b 20.

բրընձէս = afranz. princesse, Fürstin 170b 26.

բրընձութիւն Fürstentum; acc. sg. 170a 27; gen. sg. պրընձութեան 170b 8; Fürstenherrschaft, Regierung 170b 24.

բրինձ = afranz. prince, Fürst 169b 7; gen. sg. -ի 168b 20; բրընձի 167b 9; gen. pl. բրընձնոյ 169b 4.

Գաբրիէլ Gabriel. **1**. Erzengel 248a 9. — **2**. armenischer Fürst, Herr v. Melitene, Schwiegervater Balduins v. Burg, des zweiten Königs von Jerusalem 167b 5.

գագատ Name eines Edelsteins 252a 4; loc. pl. -ս 252a 6.

գազան* wildes Tier; nom. pl. -ք 273a 21; gen. pl. -աց 250b 19; dat. pl. -աց 273b 10.

գազանաբարոյ wild, brutal 252a 2.

գալ kommen 170b 5; 3. sg. praes. գայ 251a 24; 3. pl. praes. գան 246a 21; 3. sg. imperf. գայր 249b 7; 3. sg. aor. եկն 249b 8; 3. pl. aor. եկին 168b 5; part. aor. եկեալ 248a 14; եկել 219b 26.

Գալոն = gr. Γάλων 225a 7.

գաղտնիք* Geheimnis; acc. գաղտնիս 215a 8.

Գամիրք* Kappadokien; gen. Գամրաց 218b 2.

Գանգէս Ganges 217b 24; 218a 8; Գանկէս 217a 18. Vgl. Փիսոն.

Գանգիրոն Bengalen (Gangaridae); acc. 218a 1; gen. Գանգիրա 217a 22.

Գանկէս s. Գանգէս.

Գանկրայ Gangra (in Paphlagonien); loc. - 273b 16.

գանձ* Schatz; gen. sg. -ու 255b 11.

գարեհատ ein Getreidemass; acc. sg. 252a 16; acc. pl. -ս 256a 15.

գարի ein Getreidemass; acc. pl. -ս 256a 16.

գաւառ Gau, Kanton, Provinz; loc. sg. ի- à la campagne; -ի 275a 20; gen. sg. -ի 167a 21; abl. sg. -է 218b 4; nom. pl. -ք 219a 3; acc. pl. -ս 245b 26.

գաւդի s. գօդի.

Գաւնդաւֆրէ = afranz. Godefroy, Gottfried. — -տը Պօլուն Gottfried v. Bouillon; acc. 167a 21; -տը Պօլունի Gottfrieds v. Bouillon 167b 1.

գաւտի Gürtel, Zone 218a 19.

Գելիարոս Geliarius, Bisch. v. Caesarea Palaest. 213b 3.

Գեհոն Gehon, Nil 217a 23. 26; 256a 27; Գիհոն 217b 20; Գի-հովն Variante zu 256a 27. Vgl. Mos. Chor., Ven. 1865 S. 597 u. Սեղոս.

գեղ s. գիւղ.

Գեղ Berg i. d. Provinz Siunikh; acc. 216b 5. Vgl. Indsch. S. 262 u. Mos. Chor., Ven. 1865 S. 28.

Գեղամ Sohn des Amasia 216b 5. Vgl. Mos. Chor., Ven. 1865 S. 13. 28.

Գեղաքունիք* Gau in der Provinz Siunikh (Indsch. S. 263; Mos. Chor., Ven. 1865 S. 609); abl.

Գեղարքունաց 218a 23; gen. ծովն Գեղարքունեաց Sewan-(Göktscha-) See 216b 6.

գեղեցիկ schön 251b 1; nom. pl. -ք 251b 11.

գետ Fluss 218a 2; gen. sg. -ոյ 218a 3; nom. pl. -ք 218a 8.

գերազանցութիւն* Vorzüglichkeit; gen. sg. գերազանցութեան 256a 1.

գերեզման Grab 220a 26; acc. 220a 23.

գեցեալ s. կենալ.

գէշ übel, unangenehm 252a 22.

Գէորգիոս Georg, Erzbisch. v. Konstantinopel 215a 27.

Գիհոն, Գիհովն s. Գեհոն.

Գինէգոյն Nebenfluss des Araxes 218a 23.

գինի Wein; acc. 248b 11.

գիշեր* Nacht; gen. sg. -ոյ 275a 23; -ի 275a 24.

գիտել wissen 170a 20; 3. pl. praes. գիտեն 255a 21; 2. sg. fut գիտասցեց (= գիտասցես) 249a 6.

գիտնական gelehrt 275b 3.

գիտութիւն Wissen, Wissenschaft 256a 9; gen. sg. գիտութեան 255a 18; nom. pl. -ք 255b 7; gen. pl. գիտութեանց 248b 3.

գիր Schrift 271b 9; acc. sg. - heilige Schrift 252b 13; gen sg գրոյ 271b 7; instr. sg. գրով 215a 18; gen. pl. գրոց der heiligen Schrift 252b 12; acc. -ք 275a 29.

գիւղ* Dorf; nom. pl. գեղեր 220a 7; acc. pl. գեաւղս 245b 6; գեղերս 219b 10; gen. pl. գեղեց 246b 16; loc. pl. գեաւղս 246b 25.

գլխաւոր oberster, höchster 225a 5; gen. -ի 225b 8.

գլուխ Oberhaupt 247a 21; loc. - an der Spitze 246a 19; gen. գլխի Kopf 270a 10.

գծել* aufzeichnen, verzeichnen; 2. sg. fut. (= konj.) գծեսցես 275b 4.

գնալ* gehn; 3. sg. praes. գնա 217b 1; գնայ 217b 18; 3. sg. aor. գնաց 213b 8; 2. sg. imperat. գնայ 255a 14.

գնացք Lauf 217b 5; acc. = πορείαν Weg (als Mass) 225b 16.

Գնդափառ Name eines Königs 217a 10.

գնել kaufen; loc. - 251a 23; 3. sg. aor. գնեց 168b 9.

գոլ sein 219b 15; acc. 216a 7; instr. -ով 255a 25.

գոհանալ* danken; 1. pl. praes. գոհանամք 275a 27.

գոհար Edelstein, Geschmeide 220b 6.

գող* Dieb; nom. pl. -եր 219b 19; gen. pl. -ոց 249a 12.

գոյդի aussätzig 168a 3; gens. գաւդոյ 168a 9; gen. pl. գոյդեց 169b 20.

գոյն Farbe 220b 9; nom. pl. -եր 251a 11. 21.

գոչել* schreien; instr. -ով 270a 2.

գովել* loben; part. aor. գովեալ 255a 7.

գովելի lobenswert 255a 23; gen. pl. գովելեաց 255a 19.

գովիչ* Lobender; loc. pl. -ս 255b 18.

գործ Thätigkeit 245b 9; gen. -ոյ 245b 3; loc. pl. -ս Akten (der Apostel) 225a 19; acc. pl. -ս 215b 23.

գործաւնեա thätig 255a 8.

գործել* bewirken; 3. sg. praes.

գործէ 250b 25; 3. pl. ind. praes. գործեն 250b 16.

Գուդիա Frau des Apostels Petrus 274a 2.

Գութք* Goten; gen. Գթաց 218b 11.

գումար Vereiniger, Versammler 247a 18.

գումարիլ* sich versammeln; 3. pl. aor. գումարեցան 214b 24; 3. sg. aor. (der Krieg) wurde veranstaltet 249a 21.

գումարութիւն Versammlung; loc. - 214b 6.

գունդ Erdball; acc. 270a 10.

գունդ = afranz. conte, Graf 167b 8; -ք 168b 22; gen. sg. -ի 167b 9.

գունդութիւն Grafschaft; acc. sg. - 169b 23.

գունդստապլ* afranz. contestable, Oberbefehlshaber der armenischen Truppen; gen. - 169a 15.

գուրպայ s. խուրշպյշմի գուրպայ.

գտանել finden 249b 16; gen. -ոյ 275a 24; 3. sg. praes. գտանէ 220b 23; 3. pl. praes. գտանեն 219b 3; գտանքն 221a 1, Schreibfehler für գտանեն; 3. sg. aor. եգիտ 270a 19; 'erfand' 248b 13; 3. pl. aor. գտին 249b 11; 3. sg. praes. pass. գտանի 219a 20; 250b 17; 3. sg. aor. pass. գտաւ 252b 1; part. aor. գտեալ 273a 7; գտել 221a 14.

գտիչ* Erfinder; nom. pl. -ք 249a 10.

գրակարդաց* Lektor, der beim Gottesdienste aus den Propheten und den Apostelbriefen vorliest; gen. sg. -ի 275a 14.

գրաւումն Ergreifen, Besitznahme 255b 21.

գրեան* Buch; acc. pl. -ս 215a 2.

գրել schreiben 245b 26; 3. sg. ind. praes. գրէ 274a 16; 3. sg. ind. aor. գրեաց 274a 20; 1. pl. ind. aor. գրեցաք 170b 22.

Գրիգոր* Gregor. **1.** Gr. I, der Erleuchter (Aufklärer), Kathol. v. 301—325; gen. -ի 274b 11; 275a 21; abl. -է 275a 16; 275b 3. — **2.** Gr. v. Nazianz (336 - 389); nom. -իոս 213b 4; gen. -ի 274b 15. — **3.** Katholikos; gen. -ի 255a 18; -իսի 255a 1.

Գրիգորիոս, Գրիգորիս s. Գրիգոր.

գրիչ Schreiber 274b 10; gen. sg. գրչի 275a 7; gen. pl. գրչաց 245b 25.

գրող s. յիշատակ.

գրութիւն* schriftliche Abfassung, Niederschrift; gen. sg. գրութեան 274a 13.

-դ s. -տ.

դա* Dem.-Pron., der, die, das; dat. sg. դմա 251a 27.

Գադերոն = griech. *Γαδείρων*, gen. zu *Γάδειρα* Gades, jetzt Cadix in Spanien 225a 8.

դադարել* aufhören; 3. sg. praes. դադարէ 271b 2.

դադարումն* Aufhören; gen. դադարման 271a 2.

դահեկան ein Gewicht 247b 17.

Դամասկոս Damaskus, Stadt in Syrien 217b 6. Vgl. Mos. Chor., Ven. 1865 S. 611 und Դմիշկ.

Դամասոս Damasus I, röm. Bischof (Papst) (366—84) 213a 22.

Դանուբ Donau 218b 8; acc. - 225a 14.
դաշն Bund, Vertrag 213a 18.
դառնագոյն bitter 256a 3.
դառնապէս bitter (adv.) 255a 17.
դաս* Klasse; gen. -ու 271b 8.
դաստակերտ* Farm; acc. pl. -ս 245b 6.
դատաստան Gericht, Gerichtsbarkeit 246a 11; acc. sg. - 245b 8; gen. pl. -աց 246a 19.
դատապարտել* verurteilen; 3. pl. aor. act. դատապարտեցին 213b 15; 3. sg. aor. pass. դատապարտեցաւ 216a 21.
դատաւոր Richter 246a 19; abl. sg. -է 273b 17.
դատաւորութիւն* Richterherrschaft; dat. sg. դատաւորութեան 249a 22.
դատել* urteilen; part. aor. դատեցեալ 271b 6.
դատումն Urteil 271b 14.
դար* Zeitalter; dat. sg. -ու 248a 11.
Դարական eine Prov.; acc. 218a 27.
դարան Schutz, Hut 249a 12.
Դարանդ* Tarent; gen. -ի 169b 7.
դարբին* Schmied; acc. pl. -ս 270a 20.
Դարեհի Աերքսիա, gen., Darius Hystaspis, Viṡchtāspa. Vgl. Tabari I 645, 12, աթայան und Վշտասպեա 270a 20.
դարձեալ wiederum, abermals 169b 17; wiederum, andrerseits 255a 2.
դարձուցանել* zurückführen, bekehren; 3. pl. aor. դարձուցին 216a 10.
դաւանել* bekennen; 3. pl. praes. դաւանեն 252b 13; 3. sg. impf. դաւանէր 214a 7; 3. pl. impf. դաւանէին 214b 5; 3. sg. aor. դաւանեաց 215b 21; 3. pl. ind. aor. դաւանեցին 214a 12.
Դաւիթ David, einer der Uebersetzer, der Schüler Mesrops u. Sahaks 248b 15.
դաւն = griech. τῶν 246b 8. Vgl. տաւն.
Դգղաթ (Variante Դկղաթ) Tigris 256a 27.
դեկան ein Gewicht 247b 19.
դեհ* Seite; abl. sg. դիհէ 168b 5; abl. pl. -աց 168b 7.
դեղ Medikament 251a 26; acc. sg. - 249a 16; nom. pl. -եր 219a 15. 27.
դեղածի giftig 251a 26.
դեղին gelb 250b 21.
դեղին պղպորղ ind. Benennung eines Edelsteins 220b 10.
Դեստորիոս einer der Jünger Christi 273a 26.
դիւ* Div, Dämon; nom. pl. դեւք 221a 20; gen. pl. դիւաց 215a 6.
դէմք* Gesicht -րստ դիմաց dem Entgegengesetzten entsprechend 271a 19.
դէմէսթիկոս δομέστικος, domesticus, einer der Offizialen des Patriarchen 246b 16; gen. sg. դէմեսթիկոսի 247a 3.
Դէոկղետիանոս (Kaiser) Diokletion 248a 20.
Դէոսկորոս Dioskur, Bisch. v. Alexandria 214a 27; abl. -է 214b 1.
դէպ Gelegenheit 249a 7.
դէպ geeignet, passend 246a 3. 12.
դէպուտատ δηπουτᾶτος, deputatus,

einer der Offizialen des Patriarchen 247b 1.

դըժուար schwierig 219b 13.

դժուարահաւատութիւն Schwergläubigkeit 271a 11.

Դիդիմոս Didymos (der Blinde, 308—395, Kirchenlehrer zu Alexandria) 215a 2.

Դիլմաստան eine Provinz 218a 26.

դիպել zustossen, widerfahren 252a 8; 3. sg. praes. դիպի 251a 4.

դիւաց s. դեւ.

Դկղաթ s. Դգղաթ.

Դմիշկ (hebr. דַּמֶּשֶׂק, keilinschr. Dimaški, Dimaška, ägypt. Timasku) Damaskos 217a 3. Vgl. Դամասկոս.

դնել in eine Lage bringen, legen auf 256a 5; gen. -ոյ Einsetzen 275a 15; 2. sg. ind. praes. դնես 251a 15; 3. sg. ind. praes. դնէ 252a 2; 3. pl. ind. praes. դնեն 250b 24.

Դոմնոս Dominus, Patr. v. Antiochia 214b 22.

դոյնպէս gleichfalls, ebenso 217b 3.

դշր (= դիւր) Ebene; loc. sg. - 167b 15.

դու du 255b 26; acc. sg. քեզ 275a 25; loc. քեզ 255a 12.

Դուին Dwin (alt Dubios, Grundr. f. iran. Phil. 534), Stadt in d. Prov. Airarat (Indsch. 463, Mos. Chor., Ven. 1865 S. 194, 284, 610) acc. 216b 8; abl. Դըւնա 218a 21.

Դուլուզ Toulouse; gen. -ի 169b 24.

դուռն Thür; acc. 275a 15; loc. 274b 22; loc. pl. դրունս 246b 3.

դուստր Tochter 167b 24; acc. sg. - 168a 26; nom. pl. դստերք 167b 6; gen. pl. դստերաց 169a 18.

Դուրուն s. Խանփրէ.

դուրս; ի- draussen 252a 8.

դպիր Schriftgelehrter; gen. pl. դպրաց 252b 2.

դրագմա gr. δράχμη ein Gewicht 247b 20; դրագմէ 247b 19; դրաքմէ 256a 14; դրաքմէ 256a 13.

դրախտ Paradies 215a 4; abl. -է 217b 3.

դրամ ein Gewicht 247b 18.

դրժել verletzen; 3. sg. fut. դրժեսցի 247a 24.

դրութիւն Setzung 271b 17.

եաւթն- s. եւթն-.

եբ s. եբր.

եբրական* hebräisch; dat. -ի 249a 9.

եբրայեցի hebräisch 274a 21; Հ- 274a 17. — Hebräer, Jude; gen. pl. Եբրայեցւոց 249a 22; dat. pl. Եբրայեցոց 256a 10.

Եբրոն Hebros, Maritza, d. Hauptstrom des alten Thrakien 256b 4.

Եգիպտացի* Aegypter; gen. pl. Եգիպտացւոց 248a 5; Եգիպտացոց 225b 11; Եգիպտացիոց 217a 26; abl. pl. Եգիպտացոց 217a 25.

Եգիպտոս Aegypten; acc. 217a 6; 217b 22; loc. 216b 18. Vgl. Միսր.

Եդեսիայ Edessa. **1**. Stadt in Nordmesopotamien 248a 25. Vgl. Ուռհա. — **2**. angebl. Tochter des Seleukos I Nikator 248a 24.

Եդովմայեցի* Edomiter; acc. pl. -ս 274b 23.

Եզնիկ Esnik (von Kołb), einer der sog. Uebersetzer, der Schüler Mesrops und Sahaks 248b 15.

եզր Ufer; loc. sg. 248a 18.

Եթաւպիա Aethiopien (im weiteren Sinne); acc. 217a 21; acc. Եթո-պիա 217a 24; acc. Եթոպիայ 217a 20; abl. Եթաւվպիայ 217a 23; loc. Եթաւպիայ 218a 5.

եթէ s. թէ.

Եթիաւպ* Aethiopier; abl. pl. -աց 217a 18.

Եթիոպացի* Aethiopier; nom. pl. -ք 217b 24; acc. pl. Aethiopien Եթէոպացիս 225b 9.

Եթոպիա, Եթոպիայ s. Եթաւպիա.

ել Ausgang. իմանալ զմուտ և զել նոցին alles sie Betreffende wissen 245b 25. Vgl. ելք.

ելանել* ausgehen von, kommen von, entspringen. 3. sg. praes. ելանէ 217a 19; ելնէ 251a 24; 3. pl. praes. ելանեն 217b 6; 3. sg. aor. ելաց 255a 16; ելաւ 221a 19; 3. pl. aor. ելին 248b 7; part. aor. ելեալ 255a 16.

Ելեմացի* Elamiter; gen. pl. Ելե-մացւոց 217a 21; acc. pl. -ս 225b 19.

ելիական ilisch, trojanisch 249a 20.

Ելիմոս Fluss in Indien 218a 8.

Ելեն Helena, Gemahlin des Menelaos 249a 20.

Ելինթոս Olynthos, St. auf Chalcidice; loc. 249b 4.

Ելիոն Elis, Landschaft im westl. Teile der Peloponnes 249a 23.

Ելիոպաւլիս Heliopolis, Baalbek in Syrien. 269b 25. Vgl. Պաղլպաք.

ելք* Aufgang, Auszug, Aufstieg, Ausgang acc. ելս 225b 15; 248b 24; loc. ելս 271a 10; instr. ելիւք 256a 4.

եկ- s. գալ.

Եկեղեաց Gau in Hoch-Armenien, Strabos Ἀκιλισηνή; acc. 217b 17.

եկեղեցական kirchlich 247a 10; gen. pl. -իս (!) 248b 4.

եկեղեցի Kirche 273b 23; acc. sg. - 245b 23; loc. sg. - 246b 10; եկեղեցոջ 245b 1; gen. sg. եկեղե-ցւոյ 214a 16; եկեղեցոյ 245b 6; nom. pl. -ք 220a 16; acc. pl. 216a 8; gen. pl. եկեղեցեաց 225a 14.

Եկոնիոս Iconium in Lycaonien 218b 4.

եղանակ* Weise, Melodie; acc. pl. -ս 247a 3.

եղանակել s. յեղանակել.

եղանիլ* sein, werden. 3. sg. aor. եղեւ 168a 13; 167a 18; 3. pl. aor. եղեն 167b 6; part. aor. եղեալ 270a 17; nom. pl. եղեալք 215b 6; gen. pl. եղելոց 255a 5.

եղբայր Bruder 167b 17; աղբայր 167b 2; 168b 12; gen. sg. եղբաւր 225b 24; nom. pl. եղբարք 168b 5.

եղեռնագործ* verbrecherisch; gen. sg. -ի 255a 10.

Եղիայ Elia. **1.** einer der Uebersetzer, der Schüler Mesrops u. Sahaks 248b 15. — **2.** Patriarch v. Jerusalem 216a 5.

Եղիմանթոս Erymanthos Fluss auf der Grenze von Elis 256b 2.

Եղիշայ* Elisäus; gen. -ի 249a 10.

Եղիսաբեդ Elisabeth, Mutter Johannes des Täufers 248a 8; Եղիսաբեթ 248a 4. 9.

Եմաւոն Ἤμαον, ind. हिमवन्त् Himalaya 217a 19. Vgl. Mos. Chor., Ven. 1865 S. 614.

եմիփաւոոն (= եմիփորոն) Pallium; acc. 246a 24.

ենթակայ Subjekt 255a 8.

Եպարգիոս Name eines Flusses, Variante zu 256b 5.

*եպարքոս** Eparch, Praefekt, Gouverneur; abl. *-է* 273b 19.

եպի s. *եպի տաւն* etc.

եպիսկոպոս Bischof 275a 9; gen. sg. *-ի* 275a 11; acc. pl. *-ս* 245b 11; gen. pl. *-աց* 245b 15.

*եպիսկոպոսապետ** Erzbischof; gen. sg. *-ի* 245b 24. Vgl. *արքեպիսկոպոս*.

*եպիսկոպոսութիւն** Episkopat; gen. *եպիսկոպոսութեան* 275a 17.

եպի տաւն արխաւնդաւն = *ἐπὶ τῶν ἀρχόντων*, Präsident der Offizialen des griech. Patriarchen 245b 2.

եպի տաւն ղաւնատաւն = *ὑπὸ τῶν γονάτων*, Hypogonaton, einer der Offizialen des griech. Patriarchen 246a 27.

եպի տաւն փիլակաւն = *ἐπὶ τῶν φυλάκων*, Gefängnisaufseher, einer der Offizialen des griech. Patriarchen 246b 5.

*Եպիփան** Epiphanios (v. Cypern); dat. *-ու* 249a 6.

Եպնպնիթոն Stadt in Indien; acc. 220a 14.

*եռալ** kochen, in Erregung sein; part. aor. *եռեալ* 271a 4.

*եռացուցանել** hervorsprudeln lassen; 3. pl. praes. *եռացուցանեն* 220a 27.

Եռիա angebl. Tochter des Seleukos I Nikator 248a 23.

*Եռոն** Hieronymus; dat. *-ի* 249a 7.

*ես** ich; dat. sg. *ինձ* 255b 26; abl. sg. *ինէն* 255a 14.

*Եսայ** Jesaias; dat. *-ի* 248b 23.

Եստրալիոն ? 218b 10.

երազ Traum 252a 22.

Երակլիայ Heraklea (in Thrakien); loc. *-* 270a 8; 273a 23; gen. *Երակլեա* 270a 7.

երակլեան = *Ἡρακλείων* 225a 9.

երանելի selig 248b 14; gen. sg. *երանելոյ* 248b 13; nom. pl. *-ք* 216a 18.

*երաշխ** Bürgschaft; loc. sg. *-ի* 255b 21.

Երասխ Araxes 218a 21; 256b 2; acc. *-* 216b 3; 218a 24. Vgl. Indsch. S. 486; Mos. Chor., Ven. 1865, S. 27, 28.

երբ wann, wenn, als 220b 5; *եր* 220*ք* 26; *եփ* 219b 7; 251a 14; 251b 6.

երբեք jemals 213a 1.

*երգ** Gesang; acc. pl. *-ս* 247a 3.

*երգող** Sänger; gen. pl. *-աց* 247a 7.

*երեխայ** Kind; acc. pl. *-ս* 246b 23.

երեկ Abend; acc. 251a 18.

*երեկոյ** Abend; *ժամ -ին* ? 218a 20. Vgl. *երիկուն*.

երեկորին abendlich; *ժամ-* 218a 27?; *երեկոյրին* 218b 1. Vgl. *երիկորի*.

Երեմիայ Jeremia 217a 25.

երես Oberfläche 251b 16.

երեսուն dreissig 249a 3.

երեց s. *երէց*.

երեք drei 225b 22; gen. *երից* 248a 8.

երեց = *πρεσβυτέρα* 225a 5; *էրիցու* = *πρεσβυτέρας* 225a 20. — Priester 246a 15; nom. pl. *իրիցունք* 245b 14; gen. pl. *երիցանց* 245b 15; dat. pl. *իրիցնոյ* 219b 17; 221a 20.

երեւելապէս offen, offenkundig 215a 7.

*երեւեցուցանել** zeigen; 3. sg. aor. *երեւեցոյց* zeigte, erklärte sich für 215b 22.

երեւութապէս offen, offenkundig 214b 3.
երեքեան alle drei 215a 10.
երթալ* gehn, sich begeben; 3. sg. praes. երթայ 218a 10; 3. pl. praes. երթան 218b 2; part. aor. երթեալ 274a 14.
Երիգանոս Erigonus, Nebenfluss des Axius in Makedonien. Variante zu 256b 5.
երիկորի abendlich; ծոմն երիկորի ? 218b 15. Vgl. երեկորին.
երիկուն Abend 251b 12. Vgl. երեկոյ.
Երինէ Irene, uneheliche Tochter der Theodora, der Witwe des Königs Balduin III, von Andronikos, dem Bruder ihres Vaters Isaak Komnenos 169b 14.
երիվար Pferd; acc. sg. - 249a 27; 249b 1.
երիցս dreimal 216a 18.
Երիքով Jericho, Stadt am toten Meer 217a 4.
երկաթ Eisen 250b 25; acc. 252a 13; abl. երկթէ 252a 25.
երկաթախտ Name eines Edelsteins 252a 18.
երկայնութիւն Länge 220a 6.
երկերիւր zweihundert 247b 17.
երկիղ Furcht 271a 2; երկեղ 271b 23; gen. -ի 255b 23; loc. - 255a 5.
երկին* Himmel 271b 24; gen. sg. երկնի 275a 26; acc. pl. -ս 248a 11; gen. pl. երկնից 251b 12; երկնուց 251a 17.
երկիր Land, Erde 271b 23; acc. sg. 217a 19; loc. sg. 273a 27; gen. sg. երկրի 219a 4; abl. sg. երկրէ 218b 16; instr. sg. երկրաւ 217b 3.
երկիցս zweimal 252b 5.
երկնաւոր himmlisch 273b 24.
երկոտասան zwölf 273a 1.
երկու zwei 168b 5; -ք 269b 27; gen. -ց 248b 3; dat. -ց 215b 23; abl. -ց 214b 9; acc. -ս 215b 22.
երկուքեան beide 170b 20.
երկչոտութիւն Furchtsamkeit 255a 6.
երկպառակ uneinig; -գիր Streitschrift 215a 4.
երկրորդ zweiter 167b 4; gen. -ի 275a 25; loc. -ի 248b 7.
երկրպագել anbeten 247b 6.
Երմիայ Hermas, Jünger Christi 273b 2.
Երմոս s. Երմիս.
երորդ s. երրորդ.
Երուսաղէմ Jerusalem 167a 18; 225b 23; loc. 273a 14; 273b 11; 274b 18; acc. 274b 19; gen. -ի 167a 16. 21; 167b 2. 4. 13. 17. 22. 23; 168a 3. 9. 12. 13. 14; 168b 7; 169b 10; 213a 8; 213b 3; 214a 2. 27; 214b 23; 216a 5; 275a 9; abl. -է 270a 21.
երրորդ dritter 168b 21; երորդ 167b 13; gen. -ի 275a 26.
-երրորդ -ter, z. B. Ե̄ երրորդ fünfter 248a 13.
եւ und 167a 16; auch, ebenfalls 169a 11; օր մի եւ an demselben Tage wie 275a 17.
Եւագրիոս Evagrius (Ponticus) 215a 2.
եւանկելիաւն s. արիաւն.
Եւելատ* Name eines Landes in Indien gen. -այ 217a 20.

mahlin des Kaisers Friedrich II, 168b 1. — **4**. Tochter des Herzogs v. Athen, Gemahlin Hugos, des zweiten Sohnes Walters, des Schwiegersohns Hugos I, des dritten Königs von Cypern 169a 1. — **5**. Tochter Veits von Ibelin, Gemahlin Hugos III, des fünften Königs v. Cypern 169a 15. — **6**. Tochter Leons II, Königs v. Armenien, Gemahlin Amalrichs, des fünften Sohnes Hugos III, des fünften Königs v. Cypern 169a 26; später Gemahlin Philipps, des dritten Sohns Bohemunds IV, des Einäugigen 170a 7. — **7**. Tochter Bohemunds VI, Fürsten v. Antiochien 170a 15. 18. — **8**. Vierte Gemahlin Bohemunds III, des siebenten Fürsten von Antiochien 169b 19.

Զապէճ Name eines allophylen Volksstamms in Indien 221a 1; gen. pl. *Զապիճաց* 220b 25. -adj. *-* 221a 10.

զառ-ի-վեր aufsteigend 256a 4.

զասնագապս lies *վասն ագապս*.

*զարդ** Schmuck; gen. pl. *-ուց* 247a 23.

զարդարել schmücken 247a 23.

զարհուրումն Schrecken 271b 23.

զարմանք Erstaunen, Ueberraschung; acc. 270a 4. [170b 27.

զաւակ Abkömmling, Nachkomme

*զաւր** Heer, Truppe; abl. pl. *-աց* 170b 10. [273a 10.

զաւրավար Feldherr, Kommandant

*զաւրաւոր** stark; acc. pl. *-ք* 225a 12.

զաւրութիւն s. *ըզաւրութիւն*.

Զաքրիայ Zachar , Jünger Christi 273b 13. 14

զգայական fühlend 271b 4.

զգայութիւն Gefühl 271b 12; abl. *սգայութեան* 271b 12.

զգենուլ s. *սգենուլ*.

զգեստ s. *սգեստ*.

զգեցուցանել s. *սգեցուցանել*.

*զգուշութիւն** Vorsicht, Aufmerksamkeit; instr. *զգուշութեամբ* 246a 7.

Զենոք angebl. Erbauer v. Ephesus 217a 12.

զէտ (= *զերդ*, *զերթ*, *զիարդ*) wie 252a 21. 25. 26.

զի dass 247a 24; weil 169a 24.

զի՞նչ was? 255a 2.

զկնի nach 248b 16.

Զմիւռնիա Smyrna 217a 11; *-յ* 270a 9. 11.

զմրուխտ Smaragd 250b 15.

զոյգ paar, gleich 255b 19.

զորկ (= *սորեկ*) schön, edel 251b 26.

զուգան Gegenstück, Seitenstück, entsprechend 255b 11.

զոլաւմ s. *ուլ*.

Զրուանդաշտ angebl. Erbauer v. Anazarba 216b 21.

զօրու s. *ըզաւրութիւն*.

*է** Sein, Wesen; gen. sg. *-ի* 271b 27; abl. pl. *-ից* 255b 11.

է s. *լինել*.

էթէ s. *թէ*.

Էթէոպացիս s. *Եթիոպացի*.

էկլէսիոն s. *արխաւն*.

էութիւն Wesenheit 271b 20.

Էպենտիայ einer der Jünger Christi 273b 16.

էպիմնիսկաւն = *ἐπιμνήσκων* (d. h. *ὑπομιμνήσκων*), einer der Offizialen des griech. Patriarchen 246b 2.

էպիստիրիտիս = *ἐπιστρητής*, einer der

Offizialen des griech. Patriarchen 247a 24.

էռին* Irene, Gemahlin Leos IV Chazarus, Mutter Konstantins II; gen. -այ 216a 3.

Էրադ ու Պրէն* Erard v. Brienne, Gemahl Philippas, der Tochter Heinrichs v. Champagne, des dritten Gemahls der Isabella, der Tochter Amalrichs, des fünften Königs v. Jerusalem; gen. - - -ի 168a 21.

էրէց s. երեց.

Էրմիս Hermus, Fluss in Lydien 256b 4; Variante: Էրմոս.

էրքն* Wunde; gen. sg. երքոյնի 251a 17.

ը- s. զ-.

ըզաւրութիւն Macht; acc. 213b 18; զօրու. = զօրութիւն 275a 27.

ըղձ* Wunsch; gen. pl -ից 255b 23.

ըղձական* wünschenswert; nom. pl. -ք 255b 8.

ըղորդ (= ուղղորդ) unmittelbar 170a 26; 170b 6. 13. 21. 29.

ըմբռնել ergreifen, einnehmen; part. aor. ըմբռնեալ 213b 4.

ըմպել trinken 217a 26.

-ըն s. -ն. [168b 1.

ընբրուր, afranz. emperour, Kaiser

ընգեր Genosse 249a 18.

ընգալան s. ընդունիլ.

ընգեցաւ s. ընկենուլ.

ընդ mit acc. gegen 221a 3; mit 167b 13; 251a 16; mit dat. bei 246b 11; mit instr. unter 245b 23; mit abl. von 168b 7.

ընդարձակ ausgedehnt 219a 9.

ընդարձակութիւն Ausdehnung 271b 18.

ընդարմացուցիչ einer, der erstarren lässt 271b 22.

ընդդէմ gegen 213b 5; — entgegengesetzt; acc. pl. -ս 255a 10.

ընդդիմակ Gegenteil 271a 5.

ընդիքտիոն Indiktion, Indiktionenzirkel 256a 21.

ընդունակ fähig 271b 4.

ընդունիլ annehmen, gutheissen; 3. pl. praes. ընդունին 252b 11; 3. sg. aor. ընկալաւ 216a 9; 3. pl. aor. ընգալան 214b 25; part. praes. nom. pl. ընդունողք 215a 22.

ընթանալ laufen, marschieren, fliessen 219a 2; 3. pl. praes. ընթանան 218a 24. [213b 3.

ընթաց* Schritt, Lauf; acc. pl. -ս

ընթեր s. առ.

ընթեռնուլ* lesen; part. aor. ընթերցեալ 213b 7.

ընթերցող* Vorleser, Lektor; gen. pl. -աց 247a 21.

ընթերցումն Lektüre; acc. 246b 18; instr. ընթերցմամբ 246a 13.

ընծայել* darbringen, hinhalten; 3. sg. praes. ընձաէ 246b 23.

ընծայեցուցանել* zur Darbringung veranlassen; 3. sg. imperf. ընծայեցուցանէր 274b 23.

ընկալաւ s. ընդունիլ.

ընկանիլ* (= անկանիլ) fallen; 3. sg. aor. ընկաւ 168a 22; part. aor. ընկել 252a 7.

ընկենուլ* werfen, stürzen; 3. sg. aor. pass. ընգեցաւ 273a 22.

ընկերակից, eig. Kamerad, Genosse, = պռաւքսիմոս πρόξιμος 247a 2.

Ընկլէզ* Engländer; gen. pl. Ընկլիզաց 168b 8.

ընկղմիլ* eintauchen, hinabfliessen; 3. sg. praes. ընկղմի 217b 2.

ընձաէ s. ընծայիլ.

ընտանի* Familie; acc. pl. -ս 255b 13.

ընտրեալ* auserwählt; nom. pl. -ք 273b 20.

ընտրել* wählen; 3. pl. aor. ընտրեցին 167a 20.

Ըպլին Ibeline s. Պալտին und Իլի.

Ըռամլէ s. Պալտին.

ըռէ afranz. rei, König 168a 27; 168b 2.

Ըռեմունդ s. Սեմունտ.

Ըռասըլխանձիր Name eines Berges in Kilikien; = arab. راس الخنزير Schweinevorgebirge? 248a 18.

Ըռէսսոն Name einer Stadt 217a 10.

Ըռիչարդ Richard. — **1.** Löwenherz, König von England 168b 8. — **2.** - de Principaute, Vater Rüdegers, des zweiten Verwesers v. Antiochien 170b 8.

Ըռնալտ տը Շաստիլոն Rainald v. Chatillon, sechster Fürst v. Antiochien, zweiter Gemahl Constantias, der Tochter Bohemunds II., des vierten Fürsten von Antiochien 170b 27. 28. 30. 31.

Ըռոճէլ Roger, Rüdiger, Schwestersohn Tankreds, des Sohnes Richards de Principaute, zweiter Verweser des Fürstentums Antiochien 170b 8. 10. 19. 21.

Ըսչիւ Eschive. **1.** Tochter Balduins v. Ibelin, des Herrn v. Ramla, Gemahlin Amalrichs, des zweiten Königs von Cypern 168b 12. — **2.** Tochter Walters von Montpelliard und der Burgunde, der Tochter Amalrichs, des zweiten Königs von Jerusalem, Gemahlin Balians von Ibelin, des Herrn von Beyrut 168b 17. — **3.** Herrin von Beyrut, Gemahlin Veits, des vierten Sohnes Hugos III, des fünften Königs von Cypern 169a 27.

ըստ mit dat. gemäss, nach, bei 217a 25; 246b 4; 248b 23.

թագ Krone; acc. sg. - 167a 22.

թագաւոր König 167b 2; acc. sg. - 167a 20; gen. sg. -ի 167b 12; թագվորի 170b 15; abl. sg. -է 170b 30; nom. pl. -ք 168b 4; gen. pl. -աց 167a 16.

թագաւորական königlich 248a 5.

թագաւորացու Name einer Krankheit; dat. -ի 252a 10.

թագաւորել König sein, regieren, Regierung; loc. - 214b 20.

թագաւորութիւն Königreich; acc. 170a 25; loc. թագաւորութեան Regierung 213a 22; gen. թագաւորութեան Regierung 274b 12.

թագել krönen 167b 23.

թագուհի Königin 168a 14; acc. sg. - 168b 15; gen. sg. թագուհոյ 168a 15; abl. sg. թագուհոյ 168a 7.

թագվորի s. թագաւոր.

Թադէոս Thaddaeus, Apostel 273a 4.

թաթխել* eintauchen; 3. pl. ind. praes. թաթխեն 252a 14.

թաղել* begraben, bestatten; 3. sg. aor. թաղեաց 213a 13; 3. pl. aor. թաղեցին 249b 12; part. aor. թաղած 219b 4.

թաղումն Bestattung, Begräbnis 275a 20. [220a 11.

Թանայ Name einer Stadt in Indien

թանգար s. Մահմէտ.

թառանչացաւ* gewaltiger Schmerz, Atemnot; dat. -ի 252a 11.

թարգմանել* übersetzen; 3. sg. praes. pass. թարգմանի 271b 22; 3. sg. aor. act. թարգմանեաց 248b 21; part. aor. թարգմանեալ 247b 15.

թարգմանիչ Übersetzer 274b 19; gen. sg. թարգմանչի 274b 9; nom. pl -ք 274b 24.

թարգմանութիւն* Übersetzerthätigkeit; gen. sg. թարգմանութեան 274b 11; 275a 4.

Թաւտաւր Theodora, Tochter des Sebastokrator Isaak Komnenos, des Bruders des Kaisers Manuel, Gemahlin Balduins III., des vierten Königs von Jerusalem 167b 20.

թափել* entreissen; 3. sg. aor. pass. թափուեցաւ 167a 18.

Թեբայեցիք* Bewohner v. Thebais; gen. Թեբայեցւոց 275a 13.

Թեբաստ. — Խորին - ? 218a 11.

թեթեւագին billig 220b 19.

Թեմինզար ? 220b 14.

Թեոկտի Name der Frau des Apostels Philippos 274a 6.

Թեոփիլէ Theophilos, Sohn des Apostels Philippos 274a 7.

Թեսաղոնիկէ Θεσσαλονίκη 225a 13.

Թերմոդոն s. Թէմաւդոն.

թէ, եթէ, էթէ. — 1. hinweisende Partikel (ursprüngl. = so. Vgl. A. Meillet, Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique § 108) mit folgender direkter Rede; թէ 219b 26; 220b 5; 248b 13; էթէ 213b 11. Vgl. 213a 1; 274a 1; եթէ 274b 6. — 2. wenn թէ 251a 16.

թէատրոն Theater 270a 7.

թէթեւ leicht 256a 6.

թէմ Diözese 219a 3; gen. sg. -ի 220a 17; loc. pl. -ս 220a 17.

Թէմաւդոն Thermodon, Fluss in Pontus, jetzt Torma 256b 2. Var. Թերմոդոն.

Թէոդոս Theodosius. — 1. - I, d. Grosse (379—95). gen. ի 213a 22. — 2. - II 216b 9; gen. -ի 214a 1. 17; abl. -է 214a 19; 214b 13.

թէոդորիանոս* Theodosianer; nom. pl. -ք 214b 13.

Թէոդորիտոս Theodoret (von Cyrus, gest. 458) 214a 15; 215a 16.

Թէոդորոս Theodoros. — 1. Jünger Christi 273a 25. — 2. - v. Mopsuestia (geb. 350) 215a 14. — 3. Bschf. v. Pharan 215b 4. 13. — 4. Patriarch v. Antiochien 216a 5. — 5. Bisch. v. Sidare in Pamphylien; gen. -ի 275a 11.

Թէոդու Jünger Christi 273b 10.

Թէոդուպաւլիս Theodupolis, Stadt im Gau Karin in Hocharmenien (Indsch. 28, Mos. Chor., Ven. 1865 S. 256), arm. meist Karin, jetzt Erserum 216b 9.

Թէոկրիտոս Theokrit, Jünger Christi 273b 17.

Թէովդոսիա Theodosia, Frau des Apostels Bartholomaeus 274a 8.

Թէովպիսոն Frau des Apostels Judas 274a 11.

Թէոփանոս Theophanes (von Antiochien) 215a 27.

Թէփանոյ Stefanie, Tochter Konstantins, des baro senior der Armenier, Gemahlin Heinrichs I., des vierten Königs v. Cypern 169a 8.

Թէպէտ obwohl 256a 18.

Թըկրիթ Tekrit, Tagrit, Stadt in Mesopotamien am Tigris unterhalb Mosul 216b 12. Vgl. Mich. Syr., Jer. 1871, Թկրիտ 412, 427 etc.

Թիբրիս Tiber 256b 5 Variante. Vgl. Տիբերիոս.

Թիրակա Thrakien 249b 3.

Թիւ Zahl: որ և Ժ̄ թիւ էր ի սրբոյն Գրիգորէ der der zehnte (Katholikos der Zahl, Reihenfolge nach) war vom hl. Gregor an 275a 5; instr. sg. թուով 216a 6; loc. sg. ի թուին im Jahre 170b 7; nom. pl. -ք 273b 20; acc. pl. -ս Abschnitte 274a 18.

Թիւամիս Thyamis, Fluss in Epirus 217b 27.

Թիւնաւոր* giftig; gen. pl. -աց 251a 20; 251a 25; 252a 26.

Թխթապահ = griech. χαρτοφύλαξ, Kanzler, einer der Offizialen des griech. Patriarchen 245b 10.

Թմբուլ = pers. قانبول Betel-Blatt 221a 16.

Թմբրութիւն Schläfrigkeit, Schlummer 255a 4.

Թշնամի Feind; acc. sg. - 213a 12; acc. pl. -ս 213b 15; gen. pl. թշնամեաց 221a 4.

Թողանալ* hinterlassen; 3. sg. aor. եթող 169a 23.

Թողուլ lassen 251a 1.

Թոյլ weich, schwach 251b 18.

Թովմա Thomas, Apostel 220a 17; 273a 3; 274a 7; gen. -յի 220a 27; 220b 1; 225b 10.

Թորոս* Thoros III., Sohn Leons III., des Königs v. Armenien, Gemahl der Heluise, der jüngsten Tochter Hugos III., des fünften Königs v. Cypern; gen. -ի 169b 2.

Թուական Ära; acc. 249a 5; dat. -ի 167a 20.

Թուել* zählen, rechnen, halten für; 3. sg. praes. pass. թուի 256a 7.

Թուեցուած Meinung 271b 10.

Թուլանիլ* schwach werden, nachlassen; 1. sg. praes. թուլանիմ 255b 10; part. aor. թուլցեալ 252a 19.

Թուխթ Brief; acc. sg. - 270a 4; acc. pl. -ս Akten 245b 14.

Թուրեշ = Թռեղք ? , Gau i. d. Prov. Gugark‘ 218a 25.

Թրակէս = Θρακήσιος, Landschaft in Kleinasien? Vgl. Nilus Doxap. ed. Parthey 131, 133, 218b 7; Թրակիսայ 217b 13.

Թրասկաս = griech. Θρασκίας Nord-Drittel-Nordwestwind 225a 18.

Թրիակ Thrakien 270a 8.

Ժամ Zeit, acc. sg. 215b 11; dat. sg. -ու Stunde 245b 21; loc. sg. -ու 255b 9; gen. pl. -երոյ Tagzeiten, (horae) 275b 1.

Ժամահար Brett mit e. Klöpfel (statt einer Glocke in Gebrauch) 275a 28.

*ժամանակ** Zeit, loc. sg. *-ի* 249a 25; loc. pl. *-ս* 252b 1; gen. pl. *-աց* 274b 6.

*ժամանակագիր** Chronist; dat. sg. *ժամանակագրի* 248b 23.

*ժանկոտիլ** (= *ժանգոտիլ* schmutzig werden); 3. sg. praes. *ժանկոտի* 251a 10.

ժառանգ Erbe, Nachkomme 167b 20; acc. sg. *-* 169b 23.

ժառանգաւոր erblich 245b 2. — Erbe, Nachkomme 170b 6; gen. sg. *-ի* 170b 7; gen. pl. *-աց* 169b 24.

ժղորիլ trübe werden; 3. pl. praes. *ժղորին* 251b 12.

ժողով Versammlung, Gemeinde, Konzil. nom. sg. 213a 19; gen. sg. *-ոյ* 213a 19; *-ո* 246a 11; nom pl. *-ք* 213a 3; acc. pl. *-ս* 247b 14.

*ժողովել** versammeln; 3. sg. praes. *ժողովէ* 247a 18; 3. pl. aor. *ժողովեցին* 255a 14; 3. sg. praes. pass. *ժողովի* 251b 4; 3. sg. aor. pass. *ժողովեցաւ* 215b 15; 3. pl. aor. intr. *ժողովեցան* 213a 1. 8.

ժողովուրդ Versammlung, Menge, Volk 255a 13.

ի, vor Vokalen *յ* oder *ի* mit folgendem, der Bezeichnung des Übergangslautes dienenden *յ*. — **1.** mit acc. nach, nach-hin 167b 19; gegen 251b 17; *ի պայման* unter der Bedingung 169b 24. — **2.** mit loc. in 167a 19; auf 167b 15; bei 246a 26; *յաւուրս* zur Zeit 168a 13. — **3.** mit abl. von 167b 23; aus 167b 20; zur Angabe der Ursache 251b 27. — Vgl. *բաց*, *հետ*, *մէջ*, *վայր*, *վեր*, *վերայ*.

իւթն s. *եւթն*.

իւթանասուն siebenzig 269b 27.

Իբայ Iba, Bischof v. Edessa 215a 21.

իբրեւ als, wie 213a 12.

իգեղնասպ ein Gewicht 256a 18.

իգէս ein Mass 256a 19.

իէռաւմնէմաւն = griech. *ἱερομνήμων*, Bewahrer des kirchlichen Rituals, einer der Offizialen des griech. Patriarchen 246a 14.

իլ pers. Name eines Edelsteins 220b 9.

Իլիոն Ilion, Troja oder אֵילוֹן Jos. 19, 43; 1. Kön. 4, 9 ? 249a 23.

իլլիհաւռ türk. Name eines Edelsteins 220b 8.

Իլոյս Helios (= Heliopolis) 217b 22.

Իլոն Ilion, Troja oder אֵילוֹן Jos. 19, 43; 1. Kön. 4, 9 ? 249a 21.

*Իլոն** Ilus, Sohn des Tros, Erbauer v. Ilion od. אֵילוֹן Ri. 12, 11 ? abl. *-է* 249a 21.

իկատիչիտի = *κατηχητής*, Katechet, einer der Offizialen des griech. Patriarchen 246b 20.

*իմ** mein; instr. *-ով* 275a 7.

իմանալ erfahren, verstehn 245b 24; 3. pl. praes. *իմանան* 215b 19; 2 impt. *իմայ* 255b 26; part. aor. *իմացեալ* 271b 10.

իմանալի intellektuell 271b 21.

իմաստ Sinn, Wissen 251b 9; gen. pl. *իմաստից* 255a 18.

*իմաստասէր** Philosoph; gen. sg.

իմաստասիրի 248b 1; abl. sg. իմաստասիրէ 248a 16.

իմաստութիւն Weisheit 255a 3; gen. իմաստութեան 255b 11.

իմաստուն weise 255a 9; gen. sg. իմաստնոյ 256a 2.

իմացական intelligent 271b 9.

իմն irgend einer; acc. sg. 256a 5.

Ինդոս Indus 256a 26.

ինն neun 256a 10.

ինչ Ding 219a 22; etwas 246a 9.

ինք er selbst, er 169b 6, ինքն 170b 3; ինքս 219a 5; acc. sg. - 167b 16; loc. sg. - 250b 25; -եան 274a 17; instr. sg. -եամբ 220a 21; nom. pl. -եանք 255b 4; loc. pl. -եանս 215a 7. — այս ինքն das heisst, nämlich 170b 17; ի յ- տալ abgeben 169b 25.

ինքնակատար in sich vollkommen 271b 20.

իշխան Fürst 170b 26; Vorsteher griech. ἄρχων 246b 8; gen. sg. -ի 167b 5; nom. pl. -ք Fürsten 246b 7; Vorsteher 247a 8; instr. pl. -աւք Fürsten 249a 25. — -կոնդակին ἄρχων τῶν κοντακῶν, einer der Offizialen des griech. Patriarchen 247a 6.

իշխանութիւն* Herrschaft; gen. sg. իշխանութեան 225b 19.

իշխել* herrschen, verwalten; 3. sg. praes. իշխէ 225a 7; 3. pl. praes. իշխեն 247a 10.

Իովրդանան s. Յորդանան.

իպոմնիմիոգրափաւս = griech. ὑπομνηματογράφος, Protokollführer, einer der Offizialen des griech. Patriarchen 246a 10.

իջանել* hinabsteigen, hinabfliessen; 3. sg. praes. իջանէ 217a 21; 3. pl. praes. իջանեն 218a 15.

Ռինոկուրոն Rhinocolura, Stadt an der Küste des Mittelmeers in Aegypten 217b 11; Ռինիկաւրոն wo? 217b 14.

իսկ jedoch 273a 6.

իսմայելացի* Araber; nom. pl. -ք 248b 7.

Իստրոս Ἴστρος, Donau, Variante zu 256b 5. Vgl Դանուբ.

Իտալիայ Italien 218b 13.

իտու. = ի տուրնջան s. տիւ.

իր* Ding; gen. sg. -ի 271a 19; nom pl. -ք 219a 19; 220b 13; -քեր 220a 1; 220b 17; gen. pl. -աց 255a 5; abl. pl. -աց 251b 5.

իր s. իւր.

իրաւարար Schiedsrichter 246a 19.

իրաւունք* Recht; gen. իրաւանց 246a 18.

իրիցունք s. երէց.

իրմնցնէ s. իւր.

իւր Possessivpron. d. 3. Pers. — **1.** adj. 167b 13; իր 167b 2; gen. sg. -ոյ 170a 21; instr, sg. իրով 251a 10; loc. sg. -ում 275a 17; abl. sg. -մէ 167b 27; -մէ 219a 14; instr. pl. -ովք 213b 6. — **2.** subst. nom pl. -ք 247a 11; Reflexivpron. abl. sg. իրմնցնէ 251a 7; nom. pl. իրենք 219a 17; 250b 16; gen. pl. -եանց 216a 17; իրենց 219b 4; acc. pl. իրենս 251a 21.

իւրաքանչիւր jeder 245b 21; acc. pl. -ս 245b 21.

իփ s. երբ.

Լազար Lazare. սուրբ - Նեթանիոյ Name eines Klosters 167b 11.

լազվարդ (= լազուարթ) Lazurstein, lapis lazuli 251b 18.

լալի* Thräne; gen. pl. լալեաց 271b 23.

լակելառիաւս (lies սակելառիաւս) σακελλάριος, Oberaufseher über die Mönchsklöster, einer der Offizialen des griech. Patriarchen 245b 8.

Լամարջ Lamarche, s. Ճ'աւֆրէ.

Լամրի ind. Insel und Stadt 220b 16; abl. Լամրու 220b 19.

լայնութիւն Breite 218a 4.

լաոսինախտիս griech. λαοσυνάκτης, einer der Offizialen des griech. Patriarchen 247a 18.

լապըստակ (= նապաստակ) Hase; acc. sg. - 167b 15.

լաւնալ (= լաւանալ) besser werden; 3. sg. praes. լաւնայ 251a 10.

լատ, lies շատ sehr, viel 251a 12.

Լատիկ Laodicea **1.** in Syrien. acc. 217a 3; loc. 273b 4. — **2.** am Libanon nom. 248a 23. Vgl. Լաւոդիկեա.

լատին lateinisch 245b 8.

լաւ gut 271a 9; gen. sg. -ի 271a 24.

Լաւիզ տ Պիամունթ* Ludwig v. Piemont; gen. - - -ի 170a 17.

լաւղաւթետիս λογοθέτης Siegelbewahrer, einer der Offizialen des griech. Patriarchen 246a 8.

Լաւոդիկա Laodicea (in Syrien?); loc. 273a 25.

Լաւոդիկեա Laodicea am Libanon; acc 248a 22. Vgl. Լատիկ.

լաւոդիկեցի von Laodicea (in Syrien) stammend; acc. sg. - 213b 19.

լաւութիւն Güte; acc. sg. 271a 23.

Լաւռայն Lorraine, Lothringen 167a 22.

լեառն Berg; nom. sg. լեռն 219a 27; acc. sg. - 216b 5; loc. sg. - 273a 15; gen. sg. լէրին 248a 18; լերին 275a 14; abl. sg. լեռնէ 217a 19; nom. pl. լերինք 219b 13; abl. pl. լերանց 217b 1.

լեզու Sprache 251b 23; acc. sg. - 274b 12; dat. sg. -ե (l. լեզուի) 221a 10; instr. sg. -ով 220a 7; gen. pl. -աց 248a 12.

լեղակ Indigo 219a 12.

լեղան, lies լեղակ 219b 27.

լեռն s. լեառն.

լեռնցի*, Beiname Rubens III., des Neffen des Königs Thoros v. Armenien; gen. լեռնցոյ 169b 26.

լեսել (= լեսուլ) zerreiben, pulvrisieren 252a 18; 3. sg. praes. լեսէ 252a 19; 3. pl. praes. լեսեն 251a 16.

Լեւոն Levon, Leon, Leo. — **1.** - II., König v. Armenien 168a 25; 168b 19; 169a 26. — **2.** - III., König v. Armenien 169b 3. — **3.** - IV., Sohn Thoros' III., des Sohnes Leons III., 169b 3.

Լեւոնդիոս Leo I., der Grosse (Papst; gest. 461) 214a 25; abl. Լեւոն-դոսէ 214b 11.

Լէոդիկեա Laodikea, angebl. Tochter (in Wahrheit Gemahlin) des Seleukos I. Nikator 248a 22.

Լըզինայն, Լըզինին s. Կի und Ճ'աւֆրէ.

Լիասաւն Jünger Christi 273b 13.

լիբէացի aus Libyen, acc. sg. 213b 20.

Լիբիա Libyen 217a 11.

Լիդիայ Lydien 218b 5.

Լիկեթ Name einer Stadt in Kaukasien 218a 16.

Լիկոն Lykaonien 218a 19.

լինել sein 246b 12; 3 sg. praes. լինի 246a 11; 3. pl. praes. լինին 219a 19; 3. sg. impf. լինէր 249b 7; 3. pl. impf. լինէին 216a 12; 3. sg. conj. լիցի 215b 24; part. aor. լեալ 169b 2; 1. pl. conj. լիցուք 247a 12; 3. pl. conj. լիցին 247a 11; 3. sg. fut. լինիցի 246a 22. — verb. subst. եմ etc.: 1. sg. praes. եմ 255a 14; 3. sg. praes. է 219a 19; 2. pl. praes. էք 255a 11; 3. pl. praes. են 167b 7; 3. sg. impf. էր 167a 21; 3. pl. impf. էին 168b 5; 3. pl. conj. իցեն 255a 24.

լիտր λίτρα, ein Gewicht von 12 Unzen, als Silbergeld eine halbe Mine 247b 18.

Լիւրիկիա Illyrien 225a 8.

Լհաուք Lahore in Indien 219a 16; abl. Լհաուրէ 219a 24.

լոյս Licht 255a 2; Sehkraft 251b 27; gen. pl. լուսոյն (l. լուսոցն) 246b 8.

լուծանել lösen, absetzen 215b 9; 3. pl. aor. լուծին 214a 14; 3. sg. aor. pass. լուծաւ 215b 11.

լուծումն Absetzung; acc. - 214a 15.

Լուկապոփոգիոն Λύκος Φρυγίας, Fl. in Grossphrygien, der in den Mäander mündet, jetzt Tschoruk-Su 218b 6.

Լունկպարդ* Longubarde; acc. pl. -ք 225a 13.

լուսաւորիչ* Erleuchter, Aufklärer; abl. sg. լուսաւորչէ 275a 16.

Լուսիան Luciane, Lucia. — 1. Lucia, Tochter des römischen Grafen Paul, Gemahlin Bohemunds V. v. Antiochien 170a 10. — 2. Luciane, Tochter Bohemunds VI. von Antiochien, Gemahlin Nargat's de Toucy 170a 15. 19.

լուրջ Morgenrot 250b 21; 251a 23.

լուցանել anzünden 246b 9.

լսարան Hörsaal; acc. sg. 249b 7.

լրումն Gesamtheit, Fülle; acc. 255b 23; gen. լրման 271b 7.

լրջագոյն dunkelfarbig 251a 21. 22.

խաբել* täuschen; 3. pl. praes. pass. խաբին 251a 22.

խաբէութիւն Täuschung 271a 5; loc. sg. - 214b 6; instr. խաբէութեամբ 215b 20.

խազարիկք Χαζαρία, d. Land der Chazaren; acc. 225b 5.

Խաղնիայ St. in Indien 219a 7; abl. Խաղնոյ 219a 3; Խաղանոյ 219a 12; Խաղնի 219a 10; Խղնոյ 219a 6.

Խալնի Stadt in Indien 219b 10.

խալտուառ einer der Offizialen des griech. Patriarchen 247b 8.

խաղաղար friedlich 251a 7.

Խաղուարծ = Խաղտոյառիծ. Vgl. Steph. Taron., Petersb. 1885 S. 278, 217b 17.

խայթած Biss 251a 15.

խանկարել (= խանգարել) ver-

derben, zerstören; 3. pl. aor. pass. խանկարեցան 270a 4.

խանտումանտ (= խանդումանդ) Magnet 252a 23.

խաչ Kreuz; acc. sg. 245b 19; gen. sg. -ի 168a 14.

Խառան (hebr. חָרָן 1. Mos. 11, 31; griech. Κάῤῥαι Diod. 19, 91; Dio. Cass. 37, 5) Charan, Carrhae, Haran, Stadt in Mesopotamien 216b 12; gen. -ու 273a 15; acc. (Կառա 217b 18.)

խառնել mischen 256a 2; 3. pl. praes. խառնեն 251a 16; 3. pl. praes. intr. խառնին 218a 24; part. aor. խառնեալ 218a 15.

խառտուփիլակ χαρτοφύλαξ, Kanzler, einer der Offizialen des griech. Patriarchen 245b 10; acc. - 246a 17; dat. -ի 246a 16. Vgl. թխթապահ.

խասիաթ Eigentümlichkeit 250b 18; 251a 2. 7. 8. 26. 27.

խարափուլ ? 219a 26.

խարտոց Feile 251b 6. 8.

խաւար Finsternis 255a 3; loc. -ի 255a 13.

խաւսել sprechen 255a 8. — intr. gerechnet werden zu: 3. sg. praes. խոսի 219a 3; խօսի 219b 15; 3. pl. praes. խաւսին 219b 23; խոսին 219a 10; խօսին 219b 20.

խաւսուն sprachbegabt, vernünftig 273b 23.

Խաւսրաւվիկ s. Խոսրով 2.

խեղ verstümmelt 169a 23.

խեղդել* erwürgen; 3. sg. impf. խեղդեր 255a 15.

խերատ s. կերատ.

խզումն Reissen, Brechen (trans.) 255b 25.

Խըշմիր Kaschmir 219a 23. 25; abl. -այէ 219b 6.

Խիսոնայ Name einer Stadt; loc. 273b 12.

խիստ sehr 221a 15.

Խլաթ Stadt im Kanton Bznunik‘ der Prov. Turuberan 273a 18.

խլել* reissen, ausreissen, zerstören; 3. pl. aor. խլեցին 215a 15. 21.

խնդութիւն Freude; acc. sg. 271a 10.

խոհական vernunftbegabt 255a 19.

Խոնաս* Chonas, d. alte Colossae in Phrygien; abl. -ոյ 218b 6.

խոնարհ niedrig 255a 8.

խոնարհութիւն Niedrigkeit, Erniedrigung; acc. sg. 251b 15.

խոսի, խոսին s. խաւսել.

խոստովանիլ* bekennen; 3. pl. praes. խոստովանին 252b 5.

Խոսրով Chosrow, Chusrau. 1. - II., Sohn des Trdat (Vgl. Mos. Chor., Ven. 1865, S. 194) 216b 8. — 2. einer der Übersetzer, Schüler Mesrops und Sahaks 274b 19; Խաւսրաւվիկ 248b 17. — 3. II, S. des Ormazd IV, pers. Kön. gen. -ու Որմիզդայ 249a 3.

խոտան schlecht 255a 15.

խորագիտութիւն Weisheit; acc. 256a 1.

խորան Altar; acc. sg. 247b 2.

Խորասան Chorasan; acc. 225b 17; abl. Խորասնա 251a 25.

Խորենացի* von Choren; gen. Խորենացոյ 274b 9.

խորէսոս (lies խորէոս) = griech. χόρεος, Name eines Windes 225a 19.

խորին tief, Unter- 218a 11; 275a 2.

խորհիլ* beraten; 3. sg. praes. խորհի 246a 17.

խորհուրդ* Gedanke; gen. sg. խորհրդոյ 271b 7.

խորովիլ* s. betrüben; part. aor. խորովեալ 255b 9.

խորութիւն Tiefe 218a 3.

խորք* Tiefe; gen. խորոց 225a 11.

Խուզիա Name einer Stadt 273b 2.

Խութա Name eines Landes 251b 25.

խուլ taub 249b 9.

խուխունք* (= խոխոմք) felsige Flussenge; acc. խուխունս 218b 17.

խունդուս Name eines Edelsteins 251a 27.

խունկ Weihrauch 221a 22; acc pl. -ս 245b 20.

Խուտայն Stadt in Indien 220a 19.

խստասիրտ hartherzig 252a 2.

խրատել* beraten, zurechtweisen; 3. sg. praes. խրատէ 246b 26.

Խրիսիմոս Chrysimos, Jünger Christi 273b 4.

Խրոմոս* ? abl. -է 273b 7.

խօսի, խօսին s. խաւսիլ.

ծալել* falten; 3. sg. praes. ծալէ 246a 26.

ծախել* verkaufen; 3. pl. praes. ծախեն 219a 20 (բերեն ծախեն sie bringen zum Verkauf); 3. sg. aor. ծախեց 170a 24.

ծածկել* bedecken; 3. sg. aor. refl. ծածկեցաւ 221a 19.

ծածկոց* Decke; acc. pl. -ս 245b 18.

ծայր* Ende; acc. pl. -ս ἄκρα 225a 11; 225b 18.

ծանաւթութիւն Bekanntmachung 271b 26.

ծանեն, ծանեաւ u. ծանիր s. ճանաչել.

ծանուցանել vorstellen, präsentieren 245b 12; 246b 3; 3. sg. aor. ծանոյց kündigte an 248b 9.

ծանր schwer 250b 22.

ծառ Baum 252a 7; gen. -ոյ 221a 18.

ծառայել* dienen; 3. sg. aor. ծառա-յեաց 170b 31.

ծառանալ* sich erheben; part. aor. ծառացեալ 218a 9.

ծարոյր (= ծարիր) Antimonium, Spiessglanz; acc. sg. 251b 21; gen. sg. -ի 252a 1.

ծաւալիլ* sich ausdehnen, verbreiten; part. aor. ծաւալեալ 271b 24.

ծեր Greis, Presbyter; acc. 215b 19; gen. pl. -ոց (der) Alten 252b 3.

ծերութիւն* Alter; abl. ծերութենէ 251b 27.

ծխանելի wohlriechendes Gewürz; acc. sg. 219b 3; nom. sg. -ք 219b 3.

ծնանիլ* gebären; 3. sg. praes. ծնանի 248a 3. — geboren werden 3. sg. aor. ծնաւ 168a 19; 3. pl. aor. ծնան 170a 4; part. aor. ծնեալ 167b 25.

ծնաւղ Erzeuger(in); acc. sg. 218b 22; gen. pl. -աց 220b 26.

ծնունդ Geburt; acc. sg. 249a 1.

ծով Meer 271b 24; acc. sg. -

217a 22; gen. sg. -ու 170b 2; dat. sg. -ու 218a 3; abl. sg. -է 218b 21; gen. pl. -աց 218b 19.

ծովակ See (m.) 217b 25.

ծովակուլ vom Meer verschlungen 273a 12.

ծովեզերա Küsten – 219b 22; ծովեզերայ 220a 3.

ծովեզր* Meeresufer, Küste; loc. sg. ծովեզեր 219b 20; ծովեզերի 219b 16; ծովեզրի 270a 16; instr. sg. ծովեզերով 220a 5; nom. pl. ծովեզերք 220a 22.

ծունգ* Knie; gen. sg. ծնգի 246a 27. Vgl. եպի տուն դաւնատուն.

ծփումն Bewegung, Wogen 271b 25.

կազմել* bilden, machen; 3. sg. aor. կազմեաց 270a 18; 3. sg. praes. pass. կազմի 220b 20; 3. pl. aor. pass. կազմեցան 273b 21.

կաթողիկէ katholisch; griech.- - 245b 1; röm - - 214a 22.

կաթողիկոս Katholikos 248b 20; gen. sg. -ի 255a 1.

կալ bleiben, sein 246a 1; 3. sg. praes կա 246a 4; կայ 220b 22; 3. pl. praes. կան 220a 16; 3. sg. conj. կայցէ 256a 5; 3. sg. aor. եկաց 167b 4; 3. pl. aor. կացին 170a 26; part. aor. կացեալ 169a 21; կալեալ 255a 15.

կալ* Tenne; gen. sg. -ի 274b 14.

կալնուլ ergreifen 221a 2. Vgl. ունիլ.

Կալիստրատոս Kallistratos, Sohn des Apostels Judas 274a 12.

կախել* aufhängen; 3. pl. praes. կախեն 252a 8.

Կախթեր, afranz. Galtier, Walter. — 1. - von Montpelliard, Gemahl Burgundens, der Tochter Amalrichs, des zweiten Königs v. Cypern, gen. - տ Մ՝ունպելլիարտի 168b 16. — 2. Graf von Briennes, Gemahl Marias, der Tochter Hugos I., des dritten Königs v. Cypern, gen. - տր Պրէնի 168b 25. — 3. Sohn Hugos, Grafen v. Briennes, des Sohnes Walters 2, 160a 3.

կակազ Stammler, Stotterer 169b 14 am Rand.

կակղնալ (= կակղանալ) weich werden; 3. sg. praes. կակղնայ 252a 26.

Կակուլէ Name eines Platzes in Indien 221a 9.

կակուղ weich 251a 14.

Կաչիւստոս Caystros, Fluss in Jonien, j. Kara-Su od. Kutschuk Meinder 256b 5 Variante.

կաղանդ calendae, Monatsanfang 256a 19.

կաղանդիկոն Jahresanfang 256a 20.

Կաղդէաս = Χαλδαίας 225b 4.

կամ oder 274b 6; -ոյք ամուսնացեալ էին և կամ ոյք ոչ welche verheiratet waren und welche nicht 274a 1.

կամայ freiwillig 255b 16; gen. sg. -ի 255b 22.

Կամբինաս Campanien 225a 8.

կամենալ* wollen, wünschen; 3. pl praes. կամենան 251b 6. Vgl. կամիլ.

կամիլ* wollen, wünschen; 3. pl. praes. կամին 251b 8; 2. sg. conj կամիցիս 275b 3; 3. pl. conj. կամիցին 246b 21; 3. pl. impf. կա-

մէին 215b 9; 3. sg. aor. կամեցաւ 167a 22.

կամք Wille 271a 21; acc. կամս 215b 7; instr. կամաւք 213b 6.

կայական feststehend 271b 24.

կայսր Kaiser 216b 17; gen. sg. կայսեր 248b 6.

կանաչ grün 251a 11.

կանգնել* errichten; 3. pl. aor. կանգնեցին 270a 5; 3. sg. praes. intr. կանգնի steht 245b 3; 3. pl. praes. refl. կանգնին erheben sich 247b 7.

կանգուն Elle 221a 18; abl. sg. կանգնոյ 270a 14.

կանթեղ* Lampe; acc. pl. -ս 245b 20.

կանոն Kanon 274b 16; gen. sg. -ի 275a 24; gen pl. -աց 214a 15.

կանստրիսիոս = καστρήνσιος, Aufseher über·die Kleider, einer der Offizialen des griechischen Patriarchen 246a 1.

Կապադովկեցւոց s. Կեսարիայ.

կապան* Hohlweg, Enge; nom. pl. կապըննի 219a 27; 219b 13.

կապանք* Ketten; acc. կապանս 270a 19.

կապարեա bleiern 270a 10.

կապել* binden; part. aor. կապեալ 271b 11.

կապըննի s. կապան.

կապիսաղիս s. կապիտաւլիս.

կապիտաւլիս Kapitol 269b 26; acc. կապիսաղիս 270a 18.

Կապոդիկիա Kappadokien; acc. 225b 5. Vgl. Կեսարիայ.

կապոյտ blau 220b 9.

Կապովը ? 217a 10.

Կառա s. Խառան. 217b18 ի Ռաքա Ragga.

Կասբից. — ծովն - Kaspisches Meer 218a 7.

Կաւատ* Kavādh I., pers. Kön. (488—531); gen. Կավատեայ 248b 18.

կատար Ende; acc. sg. 256a 5.

կատարեալ vollständig, vollendet, vollkommen 214b 9; nom. pl. -ք 255a 20.

կատարել* vollenden, im pass. sterben; 3. sg. aor. կատարեաց 213b 3; 3. sg. aor. pass. կատարեցաւ 273a 8; 3. pl. aor. pass. կատարեցան 273a 27.

կատարելապէս vollständig 214a 22.

կատարումն Vollendung; acc. 248a 14; instr. կատարմամբ 246a 13.

կատիշխտի s. ի կատիշխտի.

կատղած* von Tollwut ergriffen; dat. sg. -ի 250b 19.

կատուի ind. Name eines Edelsteins 220b 7.

կարապետ Vorläufer (Joh. der Täufer); gen. -ի 275a 19.

կարգ Rang, Anordnung, Rangliste 247a 13; instr. sg. -աւ 274b 8; gen. pl. -աց 248b 21; acc. pl. -ս 274b 7.

կարգաւորել* anordnen; 3. sg. praes. կարգաւորէ 247b 5.

կարգաւորիչ Zeremonienmeister 247b 4. Vgl. եւտաքսիս.

կարգաւորութիւն* Anordnung; nom. pl. -ք 274b 5.

Կարգեդոն = Καρθαγέναν 225a 16.

կարգել* anordnen, bestimmen; 3. pl. aor. կարգեցին 215a 15; part. aor. կարգեալ 274b 20; pass. կարգիլ eingereiht werden 215a 6.

կարդալ lesen; loc. sg. 270a 3; dat. sg. -ոյ 246b 20.

կարել* können; 3. sg. praes. կարէ 220b 15; 3. pl. praes. կարեն 221a 2; 3. pl. aor. կարացին 216a 11.

կարեւոր nötig 167b 4.

կարի stark, sehr 255b 6.

Կարիաս = *Καρίας* 225b 16.

Կարին* Karin (Theodosiopolis, Arseni Rūm, Erserum); gen. Կարնոյ 217b 4; abl. Կարնոյ 217b 4; abl. Կարնոյ 217b 17.

կարիք* Notwendigkeit; acc. կարիս 271b 15.

կարծիք Meinung 271b 16.

կարծր hart 251b 5.

Կարկիս, Variante: Կուրգեպ = Կուր գետ s. Կուռ.

կարմիր rot 220b 7.

կացուցանել* bestimmen zu, machen zu; 3. sg. aor. կացոյց 170b 9.

կաւնաւմ Ökonom; մեծ- *μέγας οἰκονόμος*, Grossökonom, einer der Offizialen des Patriarchen 245b 5; dat. -ի 247a 25.

կաւնդակ Kondak, Erlass des Patriarchen; acc. sg. 246a 3; Gesang, Lied gen. pl. -աց 247a 6.

Կաւնն Konia, das alte Ikonion in Lykaonien; acc. 217a 13.

Կաւվուս Chaus, Nebenfl. des Axon in Phrygien 218b 6.

Կաւտայն angebl. Erbauer v. Balsora 216b 14.

կաւրաւվի (= կորովի) gewaltig, robust 216b 25.

Կաւրդոս —. ի - լերանց von den gordyäischen Gebirgen 217b 12. Vgl. Կորդիք.

Կաքաւենիս Name einer Stadt; acc. 217a 3.

կեանք Leben 271b 26; gen. կենաց 271a 10; loc. կեանս zu Lebzeiten 170b 30.

Կելէստէնոս Coelestinus I. (Papst) 214a 1.

կեղծաւորութիւն Heuchelei; acc. 271a 15.

կենալ* bleiben; 3. sg. praes. կենայ 251a 3.

կենդանարար belebend, lebenverleihend 213b 16.

կենդանի lebendig 248b 9; gen. sg. կենդանոյ 256a 2.

կենդանութիւն* Leben; loc. sg. կենդանութեան bei Lebzeiten 169a 24.

կենդինար Zentner 247b 20; կէնդինար 256a 11.

Կեսարիայ Caesarea. **1**. Hauptstadt von Kappadokien, Kaisarieh; gen. Կեսարու Կապադովկեցւոց 274b 17. — **2**. Caesarea Palaestinae, Kaisarieh; gen. Կեսարու Պաղեստինացոց 213b 4. — **3**. Caesarea Philippi, Banias in Palästina; loc. Փիլիպպեայ Կեսարիայ 273a 16. — **4**. loc. Կեսարիա 273b 3. — **5**. loc. Կեսարիայ 273b 5.

կերակրելի zu ernähren 215a 4.

կերատ* Karat; nom. pl. -ք 247b 20; խերատք 256a 14; nom. sg. խերատ 256a 14. 16.

կերպարան* Gestalt; gen. sg. -ի 255a 12; acc. pl. -ս 218a 2; gen. pl. -աց 215b 24.

կերպացնել* gestalten; gen. sg -ոյ 271b 2.

Կիփաս Kaiphas, Jünger Christi 273a 12.

կէսսարկաւագ Subdiakon 247a 13.

Կէփ... s. Կիփիրիսուս.

Կի, afranz. Gui, Veit. — **1.** -ո Լուզինեան Veit von Lusignan, achter König v. Jerusalem, erster König v. Cypern 168a 6. 12; 168b 6. 7. 9. 11. — **2.** -ո Իպլին Veit von Ibeline, Schwiegervater Hugos III., des fünften Königs v. Cypern 169a 15. — **3.** vierter Sohn Hugos III., des fünften Königs v. Cypern 169a 17. 27.

Կիզիկոն Kyzikon in Bythynien; loc. 270a 13.

Կիլիկիա Kilikien; acc. 216b 21.

կին Frau, Ehefrau 167b 8; acc. sg. - 167b 5; gen. sg. կնոջ 167b 6; abl. sg. կնոջէ 167b 27; gen. pl. կանանց 218a 12; 249a 12; կանանց 245b 9. — - հաւատաւորաց der Nonnen 274b 26.

Կիպրիանոս* Cyprian, der heil.; gen. -ի 274b 25.

Կիպրոս Cypern; acc. 168b 9; loc. 273a 11; gen. -ի 167a 17; 168a 20. 23; 168b 4. 10. 11. 12. 21; 169a 6. 13. 16. 20. 22; 170a 8. 12. 22.

Կիճարդ s. Սաւպէրտ.

Կիրակոս Kyrakos, Jünger Christi 273b 3.

կիրք* Leiden; gen. կրից 255b 13; Leidenschaft 271a 1.

Կիւլիկիա Kilikien, lies Սիկիլիա Sizilien 225b 3.

Կիւրեղ Cyrillus. — **1.** Patriarch v. Alexandrien (gest. 444) 214a 1; Կիւրղոս 215b 6. 14; gen. Կիւրղի 214a 15; 215a 17. — **2.** Bischof v. Jerusalem (gest. 386) nom. Կիւրղոս 213b 3; gen. Կիւրղի 274b 22.

Կիւրենացի von Kyrene 273a 23. Vgl. Սիմոն.

Կիւրղոս s. Կիւրեղ.

Կիփիրիսուս Cephissos, Fluss in Phokis und Böotien, j. Cephisso, Gaurio, Gerios 256b 1, Variante: Կէփ....

կլայեկ Zinn 221a 7.

կղերիկոս* Kleriker; acc. pl. -ս 245b 22; gen. pl. -աց 245b 19.

կղզի Insel 221a 6; acc. sg. - 168b 9; loc. sg. կղզոջ 220b 23; abl. sg. կղզոյ 220b 6; nom. pl. -ք 225a 11; -կ 221a 10; abl. pl. -ք 221a 6.

կնունք Taufe (Besiegelung); acc. sg. 275a 29.

կշիռ Gewicht 256a 11; կշէռ 256a 13; gen. pl. կշըռոց 247b 16; կշռոց 256a 9.

կոխել* zerstampfen; 3. sg. aor. pass. կոխեցաւ 273a 24.

կողմ Seite, Gebiet; acc. sg. - 225b 13; dat. sg. կողման 218b 3; abl. sg. կաղմանէ 274a 14; acc. pl. կողմանս 217a 20. — Schreibfehler für Հողմ 225b 20.

Կողոնիա Colonia, Bostra (in Hauran) 217a 13.

կոյս Jungfrau 248a 6; acc. sg. - 214a 7. — = lediger Mann; nom. sg. - 274a 7; nom. pl. -ք 274a 3.

կոյս Seite; acc. sg - 218b 3.

կոյր blind. - բրինձն der einäugige

Fürst, d. h. Bohemund IV., achter Fürst von Antiochien 170a 20; gen. - բրինձին 168a 25; 168b 20; 169a 4. 13.

z Kwirike Կյրեկք Name eines Königs 216b 26.

կոչել* nennen, rufen; 3. sg. praes. կոչէ 247a 19; 3. pl. praes. կոչեն 217b 23; 3. pl. impf. կոչէին 169b 14 am Rand. — 3. pl. praes. pass. կոչին 221a 1; 3. sg. impf. pass. կոչէր 167a 21; կոչիւր 248a 20; 3. sg. aor. pass. կոչե-ցաւ 270a 22; 3. pl. aor. refl. կոչեցան 169b 7.

Կոստանդիան* Constantinus Pogonatus (668—85); gen. -ու 215a 25.

Կոստանդիանոս Constantin. **1**. der Grosse (323—37) 217a 15; gen. -ի 213a 5; 249a 3. — **2**. - VI.; gen. -ի 216a 2.

Կոստանդին Constantin, baro senior der Armenier, Schwiegervater Heinrichs I., des vierten Königs v. Cypern 169a 9.

Կոստանդինուպաւլիս Konstantinopel 225a 21; acc. - 167b 19; 217a 16; loc. - 213a 21; 214b 2. 19; 215a24; gen. Կոստանդինուպաւլսի 213a 7; 213b 1. 5. 10; 214a 4; 214b 12. 21; 215a 27; 216a 4; 270a 6; Կոստանդինուպաւլսո 214a26; abl. Կոստանդինուպաւլսէ 215b 6.

Կոստանս Konstantia. — **1**. Tochter des Königs Philipp v. Frankreich, Gemahlin Bohemunds I., des ersten Fürsten v. Antiochien 169b 8; 170b 2. — **2**. Tochter Bohemunds II., des vierten Fürsten Antiochien, Gemahlin Raimunds, des fünften Fürsten v. Antiochien 169b 11; 170b 17. 24. 26.

Կոստիանէ Frau des Apostels Matthaeus 274a 9.

կոտրել zerbrechen 251b 5; 3. pl. praes. կոտրեն 251b 7; part. aor., acc. pl. կոտորեալս das Zerschnittene 221a 3.

կորահար* von einem Skorpion gestochen; dat. sg. -ի 250b 19.

Կորդի* Kurde. Vgl. Mos. Chor., Ven. 1865 S. 608. acc. pl. -ս Kurdistan 217b 2. -ի Կորդուաց լերանց v. den gordyäischen Gebirgen 217b 1. Vgl. Կաւրդոս.

Կորընդհոս* Korinth; abl. -է 218b 8.[1]

Կորիւն Koriun, einer der Übersetzer, der Schüler Mesrops und Sahaks, Bischof in Georgien 274b 24; Կորէն 248b 15.

կործանել* zerstören; 3. pl. aor. pass. կործանեցան 270a 3.

կործանումն Vernichtung 248b 25.

կորուստ Verlust 168a 13.

կու Verbalpraefix 167b 15.

կուկլիսիաւս einer der Offizialen des griech. Patriarchen 247b 11.

Կուռ Kura, der Kyros des Altertums, Fluss in Kaukasien 218a 21; Կուրդեպ = Կուր գետ 256b 3 Var., Կարկիս 256b 3.

կուռք Götzen 249a 10; acc. կուռս 220b 27; gen. կռոց 221a 20.

կուսութիւն* Jungfräulichkeit; instr. կուսութեամբ 248a 7.

Կուրդեպ s. Կուռ.

կուրծք* Brust, Spitze, Ende; acc. կուրծս 225b 20.

1) z Carnuntum?

կուրս* (= կուրծք) Brust; gen. sg. կրսի 252a 23.

կռան Hammer 251b 7.

կռապաշտ* Götzendiener; nom. pl. -ք 220b 27.

կռուել* streiten, kämpfen; 3. pl. praes. կռուեն 221a 3.

կտրել* beseitigen; 3. sg. praes. pass. կտրի 251b 26; 252a 21.

կրակ Feuer; acc. 250b 24; gen. -ի 251b 22.

կրաւղ* Tragender; gen. -ի 271b 6.

կրաւնաւոր Geistlicher 248b 17.

կրթութիւն geistige Übung, Bildung; gen. կրթութեան 255a 4.

կրիայ* Schildkröte; gen. pl. -ից 270a 16.

Կրիտէ Kreta 273b 2.

կրկին doppelt, zweimal 255b 21.

կցուրդ* Kirchengesang mit abwechselndem Chor, Antiphona; acc. pl. -ս 247a 7.

Հագար Hagar, Abrahams Sklavin 217a 13.

հազար tausend 256a 10.

հալել* schmelzen; 3. sg. praes. հալի 252a 21.

Հալպ Haleb, Aleppo, Stadt in Syrien 217a 2; 248a 24; gen. -ա 170b 23; -այ 170b 10 Vgl. Բերիայ Beröa.

հակառակ* entgegengesetzt; gen. pl. -աց 271b 13.

հակառակորդ* Gegner; nom. pl. -ք 216a 12.

հահընդել* beruhigen; 3. sg. praes. հահընդէ 252a 3.

հահոյել* (= հայհոյել) lästern; 3. sg. impf. հահոյէր 213a 10.

հահոյիչ* (= հայհոյիչ) Lästerer; acc. pl. -ս 215a 15.

հահոյութիւն (= հայհոյութիւն) Lästerung; acc. sg. - 215b 20; dat sg. հահոյութեան 215b 17; acc. pl. -ք 214a 9; 216a 21; -ս 213b 20.

հաճի* (arab. حاجى) Pilger; nom. pl. -ք 219b 17.

հաճութիւն Bereitwilligkeit, Neigung 271a 6; instr. sg. հաճութեամբ 170b 27.

Հաղխ s. Հեղխ.

համագո wesensgleich 213a 12.

համագոյակից wesensgleich 213a 17.

Համազունք* (= Ամազոնք) Amazonen; loc. Համազունս 218a 11.

համախոհ* gleicher Ansicht, Anhänger, Parteigenosse 214b 14; nom. pl. -ք 213b 21; acc. pl. -ս 214b 7; համախորհս 213a 13.

համաձայն* Parteigenosse; nom. pl. -ք 215b 12.

համաձայնել übereinstimmen, zustimmen 215a 11; 3. pl. impf. համաձայնէին 214b 15; 3. pl. aor. act. համաձայնեցին 213b 19; 3. pl. aor. intr. համաձայնեցան 214a 8.

համամիտ gleicher Meinung, Parteigenosse 215a 3.

համատարած überall hin verbreitet; -ծով Weltmeer, Ozean, acc. 218b 18; համատարաց ծով 218b 23.

համար für 219a 27.

համարել* zählen, halten für, betrachten als; 3. pl. praes. համարին 221a 2.

համարձակել* wagen, sich erkühnen; 3. pl. aor. համարձակեցան 215b 7.

համարձակութիւն Kühnheit 271a 17.

համբակ Schüler 255b 26.

համբառնալ* auffahren; gen. -ոյ 274a 16.

համբաւ* Nachricht; instr. sg. -աւ 215a 21; acc. pl. -ս 214b 25.

համբաւել bekannt machen, verbreiten 213a 15; 3. pl. aor. համբաւեցին 213b 17.

համեմ* Gewürz; nom pl. -նի 220a 12.

համպուրել* Küssen; 3. pl. impf. համպուրէին 216a 8.

հայ armenisch, Armenier, im pl. auch Armenien 167b 5; nom. pl. -ք 217b 2; acc. pl. -ք 217b 4; -ս 225b 17; gen. pl. -ոց 168a 25.

Հայաստան Armenien; acc. 274b 8.

հայերէն armenisch (v. d. Sprache ges.) 274b 12.

հայիլ* betrachten; 3. sg. praes. հայի 252a 1.

Հայկ Haik, Sohn des Thorgom, Stammvater der Armenier 216b 23. Vgl. Mos. Chor., Ven. 1865 S. 12.

հայնց nun, so 221a 7.

հայր Vater 168b 3; gen. sg. հաւր 169a 25; հօր 275a 13; abl. sg. հաւրէ 213b 11; nom. pl. հարք Kirchenväter 213a 9; gen. pl. հարց 213b 7.

հայրապետ* Pontifex, Patriarch; gen. sg. -ի 274b 10; gen. pl. -աց 274b 6.

հայրապետութիւն* Pontifikat, Patriarchat; gen. sg. հայրապետութեան 274b 15.

հայրափոխան Nachkomme väterlicherseits 215a 26.

հայրենէտրութիւն* väterliche Erbfolge; instr. sg. հայրենէտրութեամբ 170a 26.

հանապազ immer, beständig 252a 1.

հանգիստ Ruhe; acc. 275a 15.

հանգոյն gleichwie, wie 247a 14.

հանդերձ mit 246a 16.

հանդէպ gegenüber 255a 10.

հանդիպիլ* zusammentreffen, begegnen; 3 sg. aor. հանդիպեցաւ 274b 18.

հանել anziehn (Kleider) 246a 26; 3. sg. aor. եհան holte heraus, vertrieb 220b 5; part. aor. հանեալ herausgeholt habend 249b 10.

Հանֆրէ Hanfred. — **1.** - տր Թուրուն - v. Torono, erster Gemahl Isabellas, der Tochter Amalrichs, des fünften Königs v. Jerusalem; acc. 168a 7; gen. - - -ի 168a 16. — **2.** - տր Մունֆաւրտ - v. Montfort, erster Gemahl Eschives, der nachherigen Gemahlin Veits, des vierten Sohnes Hugos III., des fünften Königs v. Cypern 169b 1.

Հաշիշի* (arab. حشيشي, einer, der sich durch den Genuss eines Präparats aus der Hanfpflanze حشيش in Extase versetzt) Angehöriger der Sekte der Ismaeliten, Batheniden, Assassinen. Vgl. Silvestre de Sacy, Exposé de la religion des Druzes, intr. p. XLVII, XLVIII et LXIV; Sale, Coran, preliminary discourse § 8, Guil. Tyr. XX, 31: hos tam

nostri quam Saraceni - nescimus unde deducto nomine -assassinos vocant. - nom. pl. -ք 168a 18; 170a 6.

հասակ Alter, Grossjährigkeit; acc. 170b 29.

հասանել* erreichen; instr. -ով 270a 11; 3. sg. aor. եհան 170b 6; 3. sg. conj. հասանիցէ 256a 6.

հասարակ öffentlich 271b 14.

հաստատել* festsetzen, bestimmen; 3. pl. aor. հաստատեցին 213a 17; part. aor. հաստատեալ 215b 9.

հատանել trennen 215b 25; 3. sg. praes. հատանէ durchschneidet 217b 25.

հարա s. հարկանիլ.

Հարաղատ angebl. Erbauer von Հարսն Մ՝սուր 216b 10. Der Erb. ist nach arab. Angaben Mansur - ben - Dschu'unah - el-Amery. Vgl. Marāṣid al-iṭṭilâʿi, Lexicon geogr. ed. T. G. J. Juynboll, Lugduni B. 1856 - 64, I 306; Géographie d'Aboulféda, éd. p. Rainaud et Mac Guckin de Slane, Paris 1840, p. 269.

հարաւ Süden; acc. 217a 21; gen -ոյ 217b 23; 218a 1. 5.

հարկ Tribut, Notwendigkeit 249b 15.

հարկանիլ* berührt, begattet werden, empfangen; 3. sg. aor. հարա 249a 15.

հարկատու tributpflichtig 219a 17.

հարկաւոր notwendig 271b 15; հար-կեւոր 219a 19; 220b 12.

հարոյր hundert 247b 20.

հարուստ reich 219b 5; nom. pl. -ք 219b 2; acc. pl. -ք 219a 23.

հարսանիք* Ehe; gen. հարսանեաց 246a 21.

Հարսն Մ՝սուր Schloss am rechten Euphratufer in Klein-Armenien südl. v. Melitene (Malatia) bei Samosata, aus arab. حصن منصور hiṣn monṣur. Vgl. Ritter, Erdk. X 885, 930, Mich. Syr., Jerus. 1871, S. 423; Matth. v. Edessa, Vagharsch. S. 142, 178. — 216b 10.

հարցումն* Frage, Erkundigung; instr. sg. հարցմամբ 248a 16.

հաց Brot 245b 7.

հաւանեցուցանել* besiegen; part. aor. հաւանեցուցեալ 219a 4; հաւանեցուցել 219a 18.

հաւանիլ* zustimmen, Gefallen finden; part. aor. հաւանեալ 221a 12.

հաւանութիւն Zustimmung, Billigung, Gefallen 271b 18.

հաւասար gleich 255b 21; acc. pl. -ս 255b 16.

հաւասարաբաշխութիւն gleichmässige Verteilung 271a 18.

հաւաստեաւ auf sichere Weise, sicher, bestimmt 255b 3.

հաւատ Glaube 271b 16; gen. sg. -ո 213a 19; -ոյ 271b 26; acc. pl. -ս 213a 17.

հաւատալ* glauben; 3. pl. praes. հաւատան 252b 4.

հաւատւոր Nonne 167b 10; 169b 20; gen. pl. հաւատաւորաց 274b 26.

հաւաքումն Sammlung, Vereinigung 271b 14.

Հաւդիարտ Odiart, dritte Tochter Balduins v. Burg, des zweiten Königs v. Jerusalem, Gemahlin Raimunds I., Grafen v. Tripolis 167b 7. 9.

հաւն dort 219b 17; 221a 8.

հեբրայեցի s. եբրայեցի.

հեզ gütig, zart 255a 8; gen. pl. 271b 20.

հեթանոս* Heide; gen. pl. -աց 249a 10.

Հեթում* Hethum, König v. Armenien; gen. Հեթմո 170a 14.

հելլենական hellenisch, griechisch 214b 27.

Հելլէնք* Griechenland; loc. Հել-լէնս 218b 5.

հեծել* Reiter, Ritter; acc. pl. -ք 221a 13. Vgl. հեծնել.

հեծնել zu Pferde steigen; loc. 246b 1; part. aor. հեծեալ 270a 9. Vgl. հեծել.

Հեղինապաւնդոս Name eines Flusses 218b 15.

Հեղինիկոս արքայ Name eines iranischen Flusses 218a 6.

Հեղիս Halys 256b 2, Variante Հաղիս.

Հեմրի, afranz. Emery, Amalrich. Vgl. Ամառի. — **1.** zweiter König v. Cypern 168a 23; 168b 7. 12. 21; 170a 22. — **2.** Հէմրի dritter Sohn Walters, Grafen v. Briennes, des Schwiegersohns Hugos I., des dritten Königs v. Cypern 168b 26; 169a 1. — **3.** fünfter Sohn Hugos III., des fünften Königs von Cypern 169a 17; Ամառի 169a 25.

հեռի entfernt 219b 24.

Հեռի Henri, Heinrich. — **1**. vierter Sohn Bohemunds IV., des Einäugigen 169a 4. 13; 170a 4. 7. — **2**. - I., vierter König v. Cypern 168b 24; 169a 6. 14. — **3**. siebenter König v. Cypern 169a 17. 23. — **4**. - տր Շամպայն Graf v. Champagne, dritter Gemahl Isabellas, der Tochter Amalrichs, des fünften Königs v. Jerusalem 168a 19. 21; gen. - - - ի 168b 22.

հետ nach 248a 17. — ի հետ nachher 170b 31; ի հետոն danach 251a 23. Vgl. երթալ.

Հետամիտոն ծով ? 218a 12.

Հետիրաց, gen. pl. ? 220a 13.

Հերակլ Heraklios, Kais. des oström. Reichs (610—641) gen. -ի 215a 26, -եա 248b 6.

հերետիկոս* Häretiker; nom. pl. -ք 215a 11; acc. pl. -ս 215b 16.

հերձակոտոր Durchschnitt; - առնէ durchschneidet 217b 13.

հերձել* spalten; 3. sg. impf. հերձէր 214a 4.

հերձուած Schisma; acc. sg. - 215b 10; dat. sg. -ոյ 215b 21; dat. pl. -ոց 216a 16; acc. pl. -ս 214b 26. — nom. pl. -ս Sekten 252b 1.

հերձուածել* trennen, lossagen; 3. sg. aor. հերձուածեաց 213b 13.

Հերմէս Hermes (der Gott) 249a 12.

Հերմոն Hermon, Zirion, Senir, südlicher Vorberg des Libanon 217b 8.

Հէլուիզ Heluise. — **1**. Tochter Amalrichs, des zweiten Königs

v. Cypern, Gemahlin Raimund Rubens 168b 14. 18. — 2. Tochter Hugos III., des fünften Königs v. Cypern, Gemahlin Thoros' III 169a 18. — 3. Tochter Bohemunds IV. des Einäugigen 170a 23.

Հէմրի s. Հեմրի.

Հէր = Խորասան Chorasan, pers. Prov. (sonst = Aderbeidšan) 225b 17.

հըլներ Glasperlen? Vgl. յուլունկներ, Ա. Հարոնեան, Պատկերներ. Moskau 1900. S. 41. 220b 19.

հիմն* Grundlage, Stütze; nom. pl. հիմունք 273b 22.

հիմնարկութիւն* Gründung, Grundlegung; gen. sg. հիմնարկութեան 275a 28.

հին* alt; instr. sg հնով 275a 22.

հինա (arab. حنّاء Henna, Alhenna (span. alcána), ein aus den Blättern der Lawsonia inermis gewonnenes Pulver, zum Rotfärben der Fingernägel und Barthaare gebraucht 219a 12.

հինգ fünf 247b 18; հինկ 225a 18.

հինգերորդ fünfter 167b 22; հինգերորդ 170b 18; հինկերորդ 225b 23.

հինգշաբաթ* Freitag; մեծ - Karfreitag; loc. sg. -ոջ 274b 21.

Հինէս Name eines Flusses 218a 13.

հինկ, հինկերորդ s. հինգ, հինգերորդ.

հիւսիւս Nord; acc. 225b 12; gen. -ոյ 225b 5; abl. -ոյ 218b 12.

հիւսիւսային nördlich 218a 14.

հիւսն* Tischler; gen. հիւսան 249a 16.

հլիլիճ (pers. هليلج) Myrobolane (terminalia belerica) 219a 14.

հմուտ erfahren 248b 3.

հնարել* schmieden; 3. sg. aor. հնարեաց 249a 17.

հնացեալ* gealtert; gen. sg. հնացելոյ.

հնգետասան fünfzehn 249a 26.

հնդիկ indisch 220a 7; հընդիկ 220b 9. — pl. Inder, Indien: nom. -ք 219a 6. 10; 219b 1. 11; 220b 5. 27; 221a 16. 20; 251a 24; acc. -ս 218a 11; 225b 9; gen. Հնդկաց 217b 21; 219a 1; 219b 16. 17; 221a 22; abl. Հնդկաց 217a 18. — Հնդկաց գետ Ganges 217a 18; ծովն Հնդկաց 217b 14.

Հնդիկոս Indus 217b 24.

Հեդկացի* Inder; nom. pl. -ք 251a 19.

հեդկերէն indisch (v. der Sprache gebr.) 220b 7.

հնձան* Kelter; gen. sg. -ի 274b 14.

հնձել* ernten, sammeln; 3. pl. aor. հնձեցին 215a 16.

հոգ* Sorge, Inspektion, Interesse; dat. pl. -ոց 247a 10.

հոգալ besorgen, beaufsichtigen 245b 9; 3. sg. praes. հոգայ 245b 6; հոգա 245b 8.

հոգեւոր geistlich 213b 24.

հոգէհանգիստ Totenfeier, Seelenamt, Requiem 274b 27.

հոգի Geist, Seele 271b 20; acc. sg. 252b 5; gen. sg. հոգւոյ 271b

12; Հոգոյ 213b 19; Հոգւո 213b 22; acc. pl. -ս 213b 25.

Հոկտեմբեր* Oktober; gen. -ի 273b 25.

Հողմ Wind 225a 18.

Հոյր Herr v. Dschiblet, Vater Placentias, der ersten Gemahlin Bohemunds IV., des Einäugigen, des achten Fürsten v. Antiochien 170a 3.

Հոռոմ s. Հռոմ.

Հոռոմք Oströmer 256a 22; gen. Հոռոմոց 225b 3.

Հոսել* verbreiten; part. aor. Հո-սեալ 270a 3.

Հով frisch, kalt 251b 2.

Հովիւ Hirt 273b 2; 275a 26; acc. pl. -ս Hirten, Seelsorger 245b 13.

Հովութիւն* Frische; abl. Հովու-թեան 251b 3.

Հուն (= Հոյ-ն ? ; Mos. Chor., Ven. 1865 S. 44) 216b 4.

Հուպ benachbart, nahe 249a 23.

Հուր* Feuer; acc. sg. - 270a 21; instr. sg. Հրով 273a 25.

Հուրաստանք Hurastan, Nebenfl. des Araxes 218a 22.

Հուրինայ Name einer Stadt 273b 14.

Հպատակ aufmerksam 247a 12.

Հպարտութիւն Hochmut, Stolz 271a 6.

Հռիփսիմէ* Hripsime (Märtyrerin); gen. -ի 275a 21.

Հռոմ Rom 225a 5; acc. - 217a 15; 221a 15; loc. - 269b 26, 274a 24; gen. -ա 213a 6; 225a 20; -այ 213a 22; 214a 25; 214b 21; 215a 26; 216a 3; Հռովմայ 218b 13; Ռոմիս = Ῥώμης 269b 26; abl. -ա 170a 10; -այ 215b5.

Հռոմայեցի s. Հռովմայեցի.

Հռովմայ s. Հռոմ.

Հռովմայեցի* Römer; gen. pl. Հռո-մայեցոց 270a 18; Հռովմայեցւոյ 274a 25.

Հրաժարական Abschieds-, Abdankungs- 213b 7.

Հրաժարել* verzichten, abdanken, s. lossagen; 3. pl. praes. Հրա-ժարեն 216a 20; 3. pl. impf. Հրա-ժարէին 214b 3; 3. sg. aor. Հրա-ժարեաց 213b 6; part. aor. Հրա-ժարեալ 213b 8.

Հրաման Befehl; acc. sg. - 246a 20; instr. sg. -աւ 247a 26; acc. pl. -ք 246a 17.

Հրաշք* Wunderwerk; gen. Հրաշից 269b 24.

Հրեախոհ jüdischer Anschauung 214a 9.

Հրեայ* Hebräer nom. pl. -ք 256a 21; loc. pl. -ս 252b 1.

Հրեշտակ Engel; acc. sg. 252b 5.

Հրէութիւն Judenchristentum 252b 12.

Ձագ* Vogeljunges; gen. sg. -ու 271b 2.

Ձայն Stimme, Laut 271b 5; gen. sg. -ի 271b 9; acc. pl. -ս 215b 18.

Ձգել* werfen; 3. sg. praes. Ձգէ 252a 9; 3. sg. aor. Ձգեաց 214b 26; 3. pl. aor. Ձգեցին 213a 14; 3. sg. praes. intr. Ձգի stürzt sich 218a 1; Ձկա erstreckt sich, gehört zu 225a 6; 3. pl. aor. pass. Ձգեցան 216a 13.

Ձեռն Hand; loc. sg. 170b 11; 269b

27; gen. sg. ձեռին 245b 17; instr. sg. ձեռամբ 275a 7. — ի- vermittelst, durch 271b 13.

ձեռնադրել* weihen; 3. pl. aor. ձեռնադրեցին 213b 13; part. fut. (dat. pl. inf.) 245b 14.

ձեռնադրութիւն* Weihe; acc. pl. -ս 247a 15.

ձեւել* durchschneiden; 3. sg. praes. ձեւէ 217b 1.

ձէթ Öl; acc. 245b 7.

ձի Pferd 167b 15; abl. pl. -ոց 273a 24; acc. pl. -ս 270a 9.

ձիաւոր Ritter 168b 5.

ձկա s. ձգել.

ձու Ei 271b 1.

Ձուձր Name einer Stadt in Indien 220a 25.

ձուձր Name einer Pflanze 221a 18.

Ղազար Lazar. 1. Jünger Christi 273a 11. — 2. einer der Übersetzer, der Schüler Mesrops und Sahaks 275a 3; -իկ 248b 17.

դաւանատուն s. եպի տուն դաւանատուն.

Ղեւ* Levi; gen. -ա 248a 1.

Ղեւոնդ Ghevond, einer der Übersetzer, der Schüler Mesrops und Sahaks 248b 14.

ղեւտական* Levit; nom. pl. -ք 252b 2.

Ղինոս Linos, Jünger Christi 273a 24; 273b 9.

Ղուկաս Lukas, Evangelist 274a 23.

ճամպահ s. ճանապարհ.

ճամփով s. ճանապարհ.

ճանաչել* erkennen; gen. sg. -ոյ 251b 23; 2. sg impt. ծանիր 255b 27; 3. sg. aor. ծանեաւ 255b 3; 3. pl. aor. ծանեան 216a 14.

ճանապարհ Weg, Reise 219a 2; ճամպահ 219a 13; 219b 6. 24; acc. sg. - 247b 14; gen. sg -ի 219a 22; instr. sg. ճամփով 219b 7; nom. pl. -ք 219a 9; ճամպահք 219b 13.

ճանապարհորդ Wanderer, Reisender 220a 19; dat. sg. -ի 221a 5.

ճարտար* geschickt, erfahren; gen. sg. -ի 249a 16.

Ճուիէ Joye, Jutta, Tochter Balduins v. Burg 167b 8. 10.

Ճուսլին* Josselin, Joscelin II., Graf v Edessa, Schwiegervater Amalrichs, des fünften Königs v. Jerusalem; gen. Ճուսլնի 167b 24.

Ճուրախ Tschoroch, Fluss in Kaukasien 218a 22.

Ճուֆրէ տը Լըզլինին (gen.) Geoffrey de Lusignan, Graf v. Lamarche 168b 5. |18.

Ճաֆա* Jaffa; gen. Ճաֆու 167b

Ճելուլ Name eines Flusses 219b 14.

Ճենաս Name einer indischen Stadt 218a 10.

ճերմկել* weiss werden; 3. sg. praes. ճերմկէ 251a 1.

Ճըպլէթ Gibelet, Dschiblet; loc. 170a 6; gen. -այ 170a 4.

ճշմարիտ wahr 243b 16; instr. ճշմարտիւ in Wahrheit 255a 22.

ճշմարտութիւն* Wahrheit; gen. sg. ճշմարտութեան 213a 12; dat. sg. ճշմարտութեան 215a 21; abl. sg. ճշմարտութենէ 213a 15.

Ճուան Juan, Johann. — 1. - տը Պրայն - de Briennes, König v. Akka, Gemahl Marias, der Tochter

Konrads, Markgrafen v. Montferrat, des zweiten Gemahls der Isabella, der Tochter Amalrichs, des fünften Königs v. Jerusalem 168a 27. — **2.** ältester Sohn Walters, Grafen v. Briennes, des Gemahls der Maria, der Tochter Hugos I., des dritten Königs von Cypern 168b 26. — **3.** sechster König von Cypern 169a 17. 21; gen. -ի 169a 22. — **4.** - տ Մ՚ունֆաւրթ Juan de Montfort, Herr von Tyrus, Gemahl Margaretas, der Schwester Hugos III, des fünften Königs von Cypern 169a 5.

Մ՚ուրեպիս Stadt am Euphrat; acc. 217b 17.

Մ՚ալապ Stadt in Indien; acc. 220a 24; loc. Մ՚լլապ 220a 26; abl. Մ՚լապաէ 220a 25.

մախացող missgünstig, eifersüchtig 215a 17.

Մ՚ակարիոս Makarios. — **1.** Patriarch v. Jerusalem 213a 8. — **2.** Patriarch v. Alexandria 215b 10; dat. -ի 215b 15.

մակացութիւն Wissenschaft 271b 10; dat. sg. մակացութեան 271b 3.

Մ՚ակեդոնացիք* Makedonien; gen. Մ՚ակեդոնացոց 249a 24. Vgl. Մ՚ակէդոնացի.

Մ՚ակեդոնիոս Makedonios, Bischof v. Konstantinopel (gest. nach 360); acc. 213a 15; Մ՚ակեդոն 213b 14; gen. Մ՚ակեդոնի 213b 9. 13.

Մ՚ակէդոնացի Makedonier, v. Makedonien 216b 18. Vgl. Մ՚ակեդոնացիք.

մահ Tod 271b 25; gen. -ուան 167b 1.

մահացեալ gestorben 213b 23.

մահացոյ tötlich 251a 26.

մահկանացու dem Tode unterworfen, sterblich 271b 3.

Մ՚ահմէտ թանգար Mohamed der Kaufmann, Begründer des Mohamedanismus 248b 9.

Մ՚ահմուտ Mohamed, Sultan 219a 17.

մաղարայ Grotte 251a 13.

մաղզմա Patene, Kelchdeckel 275a 29.

Մ՚ամբրէ Mambre, Bruder Moses' v. Chorene, einer der Übersetzer, der Schüler Mesrops und Sahaks 248b 16.

Մ՚ամիկոնինի s. Վարդան.

Մ՚ամուեստացի von Mopsuestia 215a 13.

Մ՚ամտոն Jünger Christi 273a 26.

մայր Mutter; acc. sg. 274b 26; gen. sg. մաւր 216a 2; abl. sg. մաւրէ 249b 5.

մայրաւրհնէք Weihe der Klostervorsteherin 274b 25.

մայրաքաղաքացի* Metropolit; acc. pl. -ս 225b 21. Vgl. մետրապաւլիտ.

մայրի Forst, Wald 219b 2; մըյրի 219a 27; gen. sg. մայրոյ 219b 2; nom. pl. -ք 219b 13.

մանաստիրան s. արխաւն.

մանգաբարձ Hebamme 248a 3.

Մ՚անդակունի, Մ՚անդակոյննոյ s. Յովհանն.

Մանիլ Manuel, Jünger Christi 273a 21.
Մանուիլ Manuel, griech. Kaiser 167b 20. 28; 169b 13. 14.
Մաշդոց Maschdoz, Beiname Mesrops 248b 13 am Rand; gen. -ի 248b 13; մաշտոցի des Rituals 275b 4.
Մաչին Stadt in Indien 221a 11.
մաս (arab. الماس) Diamant 251b 2; ալմաս 251b 2.
մասն Teil 251b 2; nom. pl. մասունք 255a 18; acc. pl. մասունս 255b 12; gen. pl. մասանց 271a 1.
Մատաթիա 1. Apostel 273a 5. — 2. Sohn des Apostels Matthaeus 274a 9.
մատանի Ring; loc. sg. - 251a 2; 252a 3.
Մատթան Grossvater Josefs, des Gatten der Maria (Matth. 1, 15) 248a 1.
Մատթէոս Matthaeus, Apostel 273a 4; 274a 9. 14.
մատնել* verraten; 1. sg. aor. մատնեցի 255a 16.
Մատուրան Name einer Provinz; acc. 218a 26
Մարաշ Marasch, Merasch in Syrien (das alte Marqasi) 217a 5.
Մարաւդաք Merodach 216b 15.
մարգարէ* Prophet; acc. pl. -ս 252b 11.
Մարգարիկոն = Μαγειρικάς 225a 15.
մարքիզ afranz. marchis, Marquis, Markgraf 168a 3. 16. 17; 169a 7; gen. -ի 168a 5. 10; abl. -է 168a 27.
Մարգրոս* Margros, Bruder Vardans des Mamikoniers; gen. -ի 248b 19.
մարդ Mann, Mensch, man 169b 24; 220a 1; acc. sg. - 221a 2; gen. sg. -ո 170b 27; -ոյ 251a 4; dat. sg. -ոյ 219a 27; gen. pl. -կան 225a 12; -կանց 255b 15.
մարդապաշտ Menschenverehrer; acc. sg. 214a 9; gen. sg. -ի 214a 3.
մարդեղութիւն Menschwerdung; acc. sg. 214b 4; gen. sg. մարդեղութեան 214b 4; abl. sg. մարդեղութենէ 214b 3.
մարզպանութիւն* Statthalterschaft; gen. sg. մարզպանութեան 248b 19.
Մարի Maris. — 1. Bischof von Hardaschir in Persien 215a 20. — 2. Frau des Apostels Simon 274a 10. — 3. s. Մարիայ 6.
Մարիա s. Մարիայ 4.
մարիաժ*, franz. mariage, Heirat; instr. sg. -ով 170b 21. 28.
Մարիամ Maria. — 1. Jungfrau, Mutter Gottes 214a 7; 248a 6. 9. — 2. Tochter Matthans 248a 2.
Մարիայ Maria. — 1. Tochter des Johann Komnenos Protosebastos, zweite Gemahlin Amalrichs, des fünften Königs von Jerusalem, 167b 28; 168a 7. 15. — 2. Tochter Konrads, des Markgrafen v. Montferrat, des zweiten Gemahls der Isabella, der Tochter Marias 1, Gemahlin Johanns, des Königs von Akka 168a 17. 26. — 3. Tochter Hugos I., des dritten Königs von Cypern, Gemahlin Walters, Grafen von Briennes 168b 24. 25. — 4. Մարիա,

Tochter Hugos III., des fünften Königs von Cypern 169a 18. — **5**. Tochter Bohemunds IV., des Einäugigen, des achten Fürsten von Antiochien, aus seiner Ehe mit Placentia, der Tochter des Herrn von Dschiblet 170a 5. — **6**. Tochter Bohemunds IV., des Einäugigen, des achten Fürsten von Antiochien, aus seiner Ehe mit Melissente, der Tochter Amalrichs, des zweiten Königs von Cypern 170a 23; Մարի 170a 24. — **7**. Tochter Bohemunds VI., des zehnten Fürsten von Antiochien, Gemahlin Nikolaus' von Saint Thoumerin 170a 15. 18.

Մարիգուն angebl. Frau des Apostels Paulus 274a 5.

Մարիւ Frau des Apostels Andreas 274a 4.

մարխաշիտ Markasit, Kupferstein, Wismut 252a 11.

Մարկիանոս* Mareian (Kaiser); abl. -է 214a 24.

Մարկոս Markus. — **1.** Evangelist 273b 6; 274a 19; gen. -ի 225b 8. — **2.** - Johannes, Jünger Christi (von - **1** getrennt) 273a 19.

Մարկրիտ Margareta. — **1**. Tochter Heinrichs, des vierten Sohnes Bohemunds IV., des Einäugigen und der Isabella, der Tochter Hugos I., des dritten Königs v. Cypern, Gemahlin Johann von Montfort's, des Herrn von Tyrus 169a 5. — **2**. Tochter Hugos III., des fünften Königs von Cypern 169a 18. — **3**. Tochter Raimunds, des fünften Fürsten von Antiochien, des Sohns des Grafen Wilhelm von Poitou, Gemahlin des griech. Kaisers Manuel, des jüngsten Sohns des Kaisers Johannes 169b 13. — **4**. Tochter Ludwig von Piemonts, Gemahlin Bohemunds VII., des elften Fürsten von Antiochien 170a 16.

Մարմարիոն s. Մարմարիոնէս.

Մարմարիոնես Marmarica, Landschaft in Afrika, jetzt Barka 218a 2; Մարմարիոն 225b 10.

մարմին Leib, Körper 255a 4; acc. sg. - 213b 22; gen. sg. մարմնոյ 271b 25; մարմնայ 271b 13; instr. sg. մարմնով 214b 6.

մարմնանալ* sich verkörpern; part. aor. մարմնացեալ 214a 5.

մարմնաւորութիւն* Verkörperung; gen. մարմնաւորութեան 215b 8.

Մարտէլոս Martellos, Jünger Christi 273b 12.

մարտընչիլ* kämpfen; 3. pl. impf. մարտընչէին 215a 21.

մարտիւրոս* Märtyrer; gen. pl. -աց 245b 19.

մացառ dicht, kompakt 251b 26.

Մաւսլ Mossul 217b 12.

մաւտ nahe 271a 11; - ի nahe bei 217b 4; - առ bei 246a 1; ի - in der Nähe 219b 2.

մաւտաւոր = մտաւոր geistvoll 213b 24.

Մաւրանդ Marand, ein Gau der Provinz Waspurakan; acc. 218a 25.

Մուրեաց ? 218a 15.

Մուրփիա Morfia. Tochter Gabriels, Fürsten von Melitene, Gemahlin Balduins von Burg, des zweiten Königs von Jerusalem 167b 6.

Մաքսիմոս Maximus, Bischof von Antiochien 214a 26.

Մեանդրոս Mäander, Fluss in Jonien und Phrygien; Variante zu 256b 3: Մէնտրոս.

Մելեաւ Jünger Christi 273a 12.

Մելէպառ s. Մլեպար.

Մելիտոս Meletios von Antiochien 213b 2.

Մելիսանդ s. Մէլիսանթ 2.

Մելտենի Melitene, Malathia, kappadokische Stadt am Euphrat im dritten Armenien; acc. 216b 24; loc. 273a 20. (nach Plin. hist. n. VI 3 von Semiramis gegründet); Մէլիտէն 167b 6.

մեծ gross 255a 14; gen. sg. -ի 225a 20.

մեծագանծ s. մեծագանձ.

մեծագանձ reich an Schätzen 219a 16; մեծագանծ 219a 8.

մեծագին von hohem Preis, teuer 220b 12.

մեծադիր von vorteilhafter Lage 220b 21.

մեծազաւր sehr mächtig 219a 23.

մեծահարկ mit grossem Einkommen (aus Steuern etc.) 219a 8.

Մեծամաւր ein Sumpf in der Provinz Airarat 218a 21.

մեծամեծ sehr gross, ganz gross, grösst 270a 12; nom. pl. -ք 256a 26; dat. pl. -աց 251b 14.

մեծանձնութիւն Grossmut, Edelmut 271a 8.

մեծաշահ äusserst gewinnbringend, sehr vorteilhaft 219a 11; nom. pl. -ք 219b 2.

մեծաշնորհի* äusserst reizvoll; nom. pl. -ք 219a 18.

մեծացուցանել* vergrössern; 3. sg. aor. մեծացոյց 248a 21.

մեղանչել verletzen, schaden; 3. pl. praes. մեղանչեն 221a 5; 1 sg. aor. intr. մեղայ ich habe gesündigt 255a 16.

մեղաւոր sündig 255a 14.

մեղու Biene 256a 3; gen. pl. -աց 249b 12.

մեն s. մին.

Մենակս Name einer angebl. v. Armenak erbauten Stadt, aus Armenak abstrahiert? 216b 24.

Մենոս Name eines Flusses, Moenus, Main? 256b 1; Variante Մէնոս.

Մենով* Minos, sagenh. König v. Kreta, Sohn des Lykastos und der Ida; gen. -ա 249a 14.

մեռանիլ* sterben; 3. sg. praes. մեռանի 220b 26; 3. sg. aor. մեռաւ 167a 22; 3. pl. aor. մեռան 169a 1; part. aor. մեռեալ 169a 24; acc. pl. մեռեալս 221a 1.

մեռելոտի tot, Leichen- 221a 1; 248b 10.

Մեստրեմ Mestrim, Sohn des Kusch 217a 6. Vgl. Mos. Chor., Ven. 1865 S. 12 Մեստրիմ, S. 13 Մեստրայիմ.

Մեսրոպ Mesrop, der Erfinder des armenischen Alfabets 248b 13 am Rand.

մետրապաւլիտ* Metropolit; gen. pl.

մետրապաւլտաց 245b 11. Vgl. մայրաքաղաքացի.
Մետրոփանոս Metrophanos, Bischof von Konstantinopel 213a 6.
մետք s. միտ.
մեր unser 213a 11; gen. sg. -ո 213b 22; abl. sg. -ոյ 275a 16.
մերձ ի nahe bei 170b 11.
մերձիկ ? 221a 17.
մեք wir 247a 12; acc. զմեզ 251a 8; dat. մեզ 275a 16. Vgl. մեր.
Մելիսանթ Melissente. — **1**. älteste Tochter Balduins v. Burg, des zweiten Königs von Jerusalem, Gemahlin Fulkos, des dritten Königs von Jerusalem 167b 7. 8. 13. — **2**. Tochter Amalrichs, des zweiten Königs von Cypern, Gemahlin Bohemunds IV. des Einäugigen, des achten Fürsten von Antiochien 168a 24. 25; 168b 16. 19; Մելիսանդ 170a 21. 22.
Մէլիտէն s. Մելտենի.
մէկ ein 251b 4.
Մէնտրոս s. Մեանդրոս.
մէջ Mitte; acc. 218b 13; ի- inmitten, zwischen 167b 25; ի միջի 217b 2.
մի ein, (als Artikel dem Subst. nachgesetzt) 167b 25; gen. -ոյ 168b 6; -ո 214a 6. Vgl. մին. — մի ոմն s. ոմն.
մի Prohibitivpartikel 247a 24.
միաբան gemeinsam, mit einem Male 248b 7.
միակնի (= միականի) einäugig 170a 2.
միահամուռ zusammen 218b 20.
միայն allein, nur 245b 3; gen. sg. -ոյ 271a 7.
միաւորիլ* sich vereinigen, münden; 3. sg. միաւորի 217b 15; միաւորեալ 217b 9.
Միդացիք pl. Meder, Medien; acc. - 225b 18.
Միխայլ Michael (der Syrer) 248b 13 am Rand.
միմեանս einander 218a 15.
մին ein 247b 19; 250b 20; մեն 255b 21. Vgl. մի.
մինչ bis 249a 7.
մինչև bis 218a 9; մինչեվ 249a 5.
միշտ immer 256a 5.
Միջագետք* Mesopotamien; acc. Միջագետս 225b 19.
միջակ Mitte, Mittel 256a 1.
միջակութիւն* Mittelmässigkeit, Mittelstellung; dat. sg. միջակութեան 255b 22.
միջերկիր* Mittelland; abl. pl. միջերկրաց 217b 16.
միջնաշաւիղ auf dem richtigen Wege 255a 25.
միջնոց* Mitte; abl. sg. -ի 255a 7.
միս Fleisch; acc. 221a 1; gen. մսի 251a 6.

(Schluss folgt.)

ՀԱՆԴԷՍ ՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ

Zeitschrift
für
armenische Philologie.

Herausgegeben

von

Agop Manandian
als Vertreter für Russland,

Franz Nikolaus Finck und **Esnik Gjandschezian**
als Vertretern für die übrigen Länder.

Zweiter Band.

Marburg (Hessen).
N. G. Elwert'sche Verlagsbuchhandlung
1904.

28309

Inhalt des zweiten Bandes.

Heft 1 erschien am 23. Mai 1903, Heft 2 am 15. Juli 1903, Heft 3 am 15 August 1903, Heft 4 am 15. April 1904.

Druck von Max Schmersow vorm. Zahn & Baendel, Kirchhain N.-L.

Der Brief des Photios an Aschot und dessen Antwort.

Uebersetzt

von

Agnes Finck und **Esnik Gjandschezian.**

Vorbemerkung.

Die Uebersetzung beruht, soweit nicht das Gegenteil in den Anmerkungen angegeben ist, auf dem Գիրք Թղթոց (Tiflis 1901) S. 279—294 veröffentlichten Text, der mit I bezeichnet wird, im Gegensatz zu dem als Text II angeführten der Ausgabe der Kais. orth. Palästina-Gesellschaft: Фотія архиепископа Константинопольскаго, о гробѣ Господа нашего Іисуса Христа . . . . . и другія малыя его творенія на греческомъ и армянскомъ языкахъ изд. съ предисл. А. И. Пападопуло-Керамевсомъ и перевед. Г. С. Дестунисомъ и Н. Марромъ. Палестинскій Сборникъ 31-й вып. (т. XI, вып. 1-й) стр. 210—226, 261—279.

Kopie des Briefes des[1]) Patriarchen von Konstantinopel Photios an Aschot, den Fürsten der Fürsten.

Du, durch Deine gute Familie wohlbekannter, durch Reichtum sehr mächtiger, du höchster unter denen gleicher Abstammung, Aschot, Fürst von Gross-Armenien.

Photios, durch die Gnade Gottes Haupt der Bischöfe von Neu-Rom und allgemeiner Patriarch.

Wir tragen Sorge, Euch die Wahrheit zu lehren[2]), besonders, weil wir Euer Land von den höchsten Gnaden beschützt wissen, und weil es in allem Genosse der allgemeinen heiligen Kirche gewesen ist, abgesehen von einem, das ist dieses. Ihr entscheidet nämlich, dass das vierte Konzil gegen Gott und die Wahrheit sei, dieses Konzil, das den Abfall und die Hinausweisung des Nestor und die Aufhebung seines hässlichen Bekenntnisses festgesetzt hat. Wer begriffe wohl nicht, dass die, die das Konzil von Chalcedon nicht annehmen, frivol sind, weil sie ähnlichen Geist besitzen wie die, die unsern Herrn und Erlöser, der die Dämonen verjagt hat, durch Lästern verachten. Denn es besteht keinerlei Trennung

[1]) Text II hat մեծի հայրապետին.
[2]) վարդապետելով ist zu վարդապետելոյ verbessert wie Text II.

zwischen den Haupt-Dämonen und zwischen denen, die den verlästern, der die Dämonen vom Menschen verjagt hat. Nun, weil dieses heilige Konzil den Nestor verflucht und mit seinen Nachfolgern hinausgeworfen hat, wer wird dann noch nicht wissen, dass Nestor ein Diener des Satans ist, der das heilige Konzil beschimpfte, das man zu Ephesus versammelte, der auch manche von ihnen verführte ihm zu folgen. Nun denn, das vierte Konzil stimmte überein mit dem dritten; warum nun nehmt Ihr es auf Euch, es zu verlästern und in schlimmen Ruf zu bringen? Also weil wir die Gotteserkenntnis von den höchsten Kräften bei Eurer Hoheit bestimmt beschützt wissen und Euer Volk ein Volk Gottes und frei von unpassenden Gedanken ist und noch, weil wegen unseres Gesagten, von Euch durch den Schreiber unannehmbare Gründe zu uns gelangten (tragen wir Sorge . . .) Also, wenn ich diese Meinung daraus wegnehme, und ich die vierte Synode mit den drei von Euch anerkannten Konzilien verherrlichen werde, dann ist fortan alles entfernt, das nach Euch eine unverbesserliche Meinung ist.

Denn Rom ehrt zuerst so das vierte Konzil, wie wir die drei Konzilien, die diesem vorangegangen sind. Mit solcher gleichen Verehrung nimmt auch der grosse (Patriarchen)-Stuhl von Alexandrien und der Stuhl von Jerusalem (es) an und tragen keine Feindschaft wegen dieses heiligen Konzils. So auch die Konzilien, die diesem d. h. dem vierten gefolgt sind, (nämlich) das fünfte, sechste und siebente. Nun, wer wird es wagen, gegen den Glauben zu sein, der bis an die Enden der Welt ausgebreitet und verbreitet ist, worüber der Herr so sagt: „Die Pforten der Hölle werden ihn nicht besiegen“ [1]. Nun also, es ist nicht nötig, den vergeblichen Worten derer zu folgen, die nur dem Namen nach vom Antichriste unterschieden sind, die den todbringenden und verderblichen Trank (der Seele) einflössen, indem sie (sie) von der Lehre des heiligen Geistes und den gegebenen Zeichen entfernen. Und warum wiederum soll nicht gesagt werden, dass die, die mit Krankheit ihres Geistes unseren Herrn Jesum Christum, den Gott und den Menschen, d. h. von göttlicher und menschlicher Natur, opfern und nach dem Anschauen die Natur eine nennen, dass die, die dies schwätzen, die beiden Naturen leugnen. Denn wenn sie jene eine Natur, die sie annehmen, eine einfache nennen, dann verleugnen sie die andere. Und wenn sie aus zwei einfachen gemischt ist, ist es klar, dass nicht eine (von ihnen) in ihrer Selbstheit geblieben ist, sondern jede ihren Inhalt verloren hat.

Nun wie? Würden sie etwas sagen, dass dieses Gemischte, das

---

[1] Matth. 16, 18.

selbst diese Natur ist, (von der) gesondert ist, die im Vater und im heiligen Geiste (ist), oder das Gegenteil davon? Nun, wenn sie sagen werden, „sie ist nicht gesondert“, so möge das für sie eine Lästerung für ihre eigenen Häupter sein, dass die Natur des Vaters als gemischt anerkannt wird. Aber wenn sie (sie) gesondert nennen werden, so wird anerkannt, dass der Sohn nicht die Natur des Vaters hat. Nun, wer das zu sagen wagt, zeigt offen, an welchen Platz er gerufen wird. Wer wird sich damit begnügen, den Inhalt, die Menge und Beweise solcher Worte durch Schreiben auszulegen, die auch der heilige Geist durch Vermittlung des vierten Konzils offen verkündete, denen sogar treue Zeichen folgten zur Festsetzung des Glaubens und zur Vernichtung der Gegner und zur Zerstörung ihrer finstern Gedanken.

Wiederum, wenn unser Brief an irgend einen Menschen aus dem Volke (gerichtet) wäre, vielleicht bedürfte es (dann) zahlreicher Worte, um die Wahrheit zu verkünden. Aber für Eure Hoheit und geistvolle Weisheit, der Ihr die Wahrheit erwünscht und das Liebesbündnis gern habt, sind also unsere gesagten (Worte) genügend, besonders weil wir oftmals Eurem Führer und Oberpriester in zahlreichen Worten geschrieben haben, weswegen wir jetzt nochmals Eure Hoheit anflehen, durch Vermittlung der heiligen Konzilien an dem unbefleckten Glauben festzuhalten und nicht von den königlichen Pfaden abzuweichen, sondern geraden Weges auf sie zuzugehen; denn die, die wagen zu sagen, dass in Christo eine Natur sei, die bringen über sich die Verurteilung des Eutyches und den Glauben der Sassanen, (die) vielköpfig sind, aber kein Oberhaupt haben; sogar mit Mani werden sie gleichgesinnt sein. Darum, wenn jemand die zwei Naturen und die zwei Personen (Christi) nicht als getrennte und gesonderte bekennen wird, so ist ein solcher der Strafen des Nestor würdig Weswegen die Kirche Gottes sie widerlegte und beide verweigert hat, indem sie ihre schlimme Lehre von ihren göttlichen Stätten loslöste und sich zu unserem Herrn Jusus Christus in einer Person bekannte, die gesonderten unverwirrbaren Naturen als zwei bezeichnend, denen entgegen entscheidend, die Leidenschaften und Leiden der Gottheit zuschreiben.

Nun, Du sollst nicht gleichgültig sein, o Erhabenster, das Volk Christi zu belehren und in das wahre Glaubensbekenntnis einzuführen; denn nichts ist Gott angenehmer als dass man ihn in Wahrheit kennt und durch das rechte Bekenntnis verherrlicht, (das) man und durch Liebe vermehrt und befestigt, und (von dem) man niemals abgewichen ist, wodurch du erstens mehr und mehr Ansehen erwerben wirst, durch die schützende Gnade von Gott gefestigt gegen Feinde und Fallen, beschützt vor Begegnissen,

dann auch von den heiligen[1]) orthodoxen Königen die beiden (Königreiche) erbend, das jetzige und das zukünftige, ich spreche vom jetzigen und vom zukünftigen, durch die Fürsprache der verherrlichten Herrin und Gottesgebärerin mit allen Heiligen.

Wir schicken Deiner tapferen Familie und hohen Persönlichkeit das Andenken des Segens von dem angebeteten gottempfangenden, verehrten Kreuze.

Antwort auf den Brief des Photios, geschrieben von dem armenischen Wardapet Sahak auf Befehl des Aschot, des Fürsten der Fürsten der Armenier.[2])

Weiser, sittenreiner und durch deinen Lebenswandel in Christo tugendhafter Oberpriester[3]) Photios, du Hüter der königlichen Hauptstadt, du Patriarch von Neu-Rom.

Aschot Fürst der Fürsten der Grossarmenier.[4])

Ich habe das Schreiben Eurer geistvollen Weisheit gelesen, o Ihr von Gott Geweihter, und mit grosser Freude habe ich den himmlischen Christum, unsern Erlöser und den uns mit ewigem Leben Belebenden[5]) gepriesen, weil ich Eure Heiligkeit, zugleich auch das alte Liebesbündnis zu einander beschützt sehe, was Ihr durch preisende Rede erwähnt hattet. Ich bin Eurer Heiligkeit sehr dankbar und werde es bleiben, ein niedriger Irdischer zwar, der ich beständig von weltlicher Gesinnung und von Verlangen nach Materiellem erfasst bin, weil ich ungeübt bin im Anschauen der himmlischen Schönheit und Klarheit des Morgensternes, weil ich einen von Natur aus aufs Niedrige gerichteten Blick habe[6]), während Deine reingeartete und tugendliebende Person den Untersuchungen der göttlichen Schriften und des Gebotes gefolgt ist, das uns überliefert

---

[1]) յոր Թէոդոսայ nach Text II in յորթոդոքսայ verbessert.

[2]) Im Texte II fehlt Աշոտոյ Հայոց.

[3]) Text II hat Քահանայապետի զգօնացելոյ պարկեշտի.

[4]) Text II hat Աշոտի իշխանաց իշխանի, in der russischen Uebersetzung (265, 6) zum Folgenden gezogen: „Я Ашотъ . . . . прочелъ“, was schon wegen des Genitivs nicht annehmbar ist.

[5]) յաւէտ կենդանութեամբ ist in d. russ. Uebers. auseinandergerissen, յաւէտ durch „болѣе всего потому“ wiedergegeben und կենդանութեամբ fälschlich zu պաշտպանեալ gezogen.

[6]) Statt ունելով ist ունելոյ zu lesen.

wurde[1]): „Darin werden alle erkennen, dass ihr meine Jünger seid, wenn ihr Liebe habt zu einander.“ Wahrlich, durch so viele ermunternde und geistvolle Worte erziehst du zum Liebesbündnisse, ohne das die ganze Gestalt des Ebenbildes verkehrt und verwandelt würde; sogar ohne Mühe speichern sich die Teile der Tugend desselben auf, dessen Lob nicht von Menschen her und nicht durch Vermittlung des Menschen, sondern durch selbständige Kräfte. Wir erkennen Gott als Liebe, (ihn), dem keines von uns Wesen gleichkommt an Hoheit derselben; und durch die Beschaffenheit der Liebe sind wir seiner unvergleichlichen Gnaden teilhaftig; und Seligkeit, (wenn es möglich) wäre, noch durch Glauben das Bündnis des Bekenntnisses des heiligen und wahren Glaubens zu knüpfen und gemeinsam erleuchtet zu werden, und dass die, die gleichen Glaubens sind[2]), in Gottes Hause verweilen mögen.

Aber weil manche sich gegen das heilige und wahre, rechte, von den heiligen Aposteln überlieferte und durch die drei heiligen Konzilien gestärkte Bekenntnis aufgelehnt haben, welche (Konzilien) die seligen und heiligen Könige zur Vernichtung der Sekten[3]) des Arius, des Macedon, des Nestor versammelt haben, um den göttlichen unbefleckten Glauben zu rächen. Denen gleich dachte nicht Markianos, sondern er versammelte, durch seine Frau Pulcheria, die zuweilen Verteidigerin des Nestor war, aufgereizt, durch drohenden königlichen[4]) Befehl das vierte Konzil; es versammelten sich manche aus Furcht und andere aus Rücksicht auf den König[5]), was jetzt nicht mit langen Worten zu sagen ist, (wovon) hauptsächlich nur ein Teil Deiner Heiligkeit bekannt zu machen ist, (nämlich) dass uns die Gründe zu dem Konzile nicht verschwiegen geblieben sind. Und weil Deine Heiligkeit in dem vorliegenden Briefe die Erinnerung an das vierte Konzil in den Vordergrund gestellt und in die Zahl der drei heiligen Konzilien eingereiht und die Annahme desselben von uns erbeten hat, welches unsere Väter und Wardapeten, die die Missklänge derselben (der an dem Konzile Beteiligten) und die Auflösung der allgemein[6]) überlieferten Bestimmungen der (drei) Konzilien erkannten, nicht annahmen, indem sie Christum als einen Herrn und Sohn, aus zwei durch unvermischte und untrennbare Vereinigung vereinte Naturen, dem Lande verkündeten, den jene, den nestorianischen

[1]) Joh. 13, 35.
[2]) Der Text I hat միակրաւնք, der Text II aber hat միակցօք.
[3]) աղանդոյն [zu lesen աղանդոցն] ist vom Texte II übernommen.
[4]) Statt թագաւորասաստ des Textes I steht im Texte II թագաւոր սաստ.
[5]) թագաւորին fehlt im Texte II.
[6]) Statt ընդհանուր des Textes I steht im Texte II յընդհանուր.

Verirrungen folgend in zwei Naturen, in zwei Willensäusserungen und in zwei Willen teilten. Aber das, was sie vereinigt nannten, um dadurch die Einfältigen zu verleiten (zu glauben), sie selbst wären fern von den nestorianischen Ueberlieferungen, Bestimmungen jeglicher Bekenntnisse, die wir in nebenstehender Rede anführen werden, nämlich die des Nestor und die von Chalcedon nebst dem Sendschreiben des Leo, (das ist es), worauf gerade das Konzil von Chalcedon die fremdartigen und sittenlosen[1]) Bestimmungen seines Bekenntnisses begründete.

Nestor schreibt in seinem hauptsächlichen Gespräche des Glaubens an das Wort folgendermassen: „Ich bekenne mich zu dem unwandelbaren und unveränderlichen Worte Gottes in zwei Naturen, zum wahren Gott vom wahren Gotte und vollkommenen Menschen vom Stamme Davids und Abrahams".

Leo schreibt in seinem Sendbriefe: „Ich bekenne mich zu Gott nach dem wie gesagt ist „Im Anfange war das Wort und das Wort war bei Gott, und Gott war das Wort"[2]), und ich bekenne mich zu dem Menschen nach dem wie gesagt ist „Und das Wort ist Fleisch geworden und hat gewohnet unter uns"[3]).

Nestor schreibt: „Nicht Gott, das Wort wurde von Josef mit dem Leichentuche bekleidet, sondern sein Körper."

Leo schreibt: „Das eine glänzte durch Wunderthätigkeit und der andere unterwarf sich den Leiden".

Nestor schreibt: „Das Wort ist Fleisch geworden und hat gewohnet unter uns".

Leo schreibt: „Dem weisen Erbauer sein Haus[4]), denn das Wort ist Fleisch geworden und hat gewohnet unter uns".

Nestor schreibt: „Als zweifach unterscheide ich bei Christo die Natur, denn zweifach ist er durch Natur, aber eins durch Würde.

Leo schreibt: „Das Hungern und Dürsten, das Mühen und Schlafen sind dem Menschen zuzuerkennen, aber dass er die fünftausend mit fünf Broten gesättigt und dass er der Samariterin das lebendige Wasser geschenkt hat und das Schreiten über die Wogen[5]) des Meeres und dass er die Wellen der Schwellung des Meeres durch Bedrohung des Sturmes besänftigte, ist zweifelsohne Gott zuzuschreiben.

---

[1]) *խորթաբարոյ* ist *խորթաբարոյս* zu lesen; so auch die Petersburger Ausgabe.

[2]) Joh. 1, 1.

[3]) Joh. 1, 14.

[4]) Migne, Patr. lat. 54, 768.

[5]) Statt *մկանանց* des Textes I steht im Texte II *անանց*.

Hast Du gesehen, o Geliebter, die Uebereinstimmung von Nestor mit Leo in betreff der Verschiedenheit der Naturen und der Eigenschaft[1]) der Willensäusserungen? Nun, was verstehen wir hieraus, dass ich gezwungen werde von Deiner Heiligkeit, das Konzil von Chalcedon anzunehmen? Unser Herr hat gesagt: „Wer lieb hat Vater oder Mutter mehr als mich, ist meiner nicht wert“[2]). Nun, nein wir können nicht Chalcedon, den Teiler des einen Christus in zwei, lieben und den Christus hassen, der uns mit seinem köstlichen Blute erlöst hat.

Ich werde nochmals dasselbe[3]) nach den chalcedonischen Glaubensbestimmungen und daneben (dasselbe) vom heiligen Kyrillos erwähnen, und wir werden sehen, welche Aehnlichkeiten sie mit einander haben. Das Konzil von Chalcedon schreibt, dass es nicht die Verschiedenheiten der Naturen wegen der Vereinigung abgeschafft habe, sondern die Beschaffenheit jeder der beiden Naturen noch vollkommener bewahrt habe. Der heilige Kyrillos schreibt in seinem ersten Briefe an Sekundos[4]): „Eins nennen wir den Sohn, wie die Väter sagten, die Natur des Fleisch gewordenen Wortes ist eins“. Nun, welcher Zusammenhang besteht zwischen Chalcedon und Kyrillos, denn was er als eine Natur aus zweien vereinigt festsetzte, nach dem heiligen Konzil von Ephesos, das setzte Chalcedon, in zwei Naturen getrennt, fest. Und weil wir in diesem Briefe keine Sorgfalt (gefunden haben), und nicht die Zeugnisse der heiligen Wardapeten und Väter gelesen haben, so haben wir auch nicht die vielen derselben angeordnet, die wir besitzen, sondern wir richten unsere Antwort nur nach Deiner Bitte ein, o Geliebter.

Nun, da Deine Heiligkeit an uns geschrieben hat: „Die, die sagen, dass in Christo eine Natur sei, sind Eutychianer und sie werden dessen Lohn empfangen“, so hast Du hierin nicht richtig geurteilt; denn der gottlose Eutyches sagte, dass in Christo eine Natur sei gemäss seiner Verwandlung, indem er ein solches Beispiel gab: „Wie unbearbeitetes Gold durch Bearbeitung eines Eisens zum Bilde gestaltet wird und nur das Bildnis vom Eisen in sich aufnimmt, aber von dem Stoffe des Eisens nichts in sich aufnimmt, so hat auch unser Herr von der Gottesmutter, der Jungfrau Maria, keinerlei menschliche Natur angenommen, sondern im Leibe der Jungfrau verbleibend, hat er nur die Wandlung seiner göttlichen Natur in Menschheit bewirkt“. Sahst Du die schlimme

1) յատկութիւն ist in der russ. Uebers. durch различенiи wiedergegeben.

2) Matth. 10, 37.

3) Statt նոյնին des Textes I steht im Texte II զոյգնին.

4) Statt Սիւնկետոսի des Textes I steht im Texte II Սիւնկեսոսի, zu Սու-կենոսի verbessert.

Absicht seiner gottlosen Gedanken und die verräterische Hinterlist, und in welche Abgründe der Lästerung er sich gestürzt hat? Nun, warum hat es Deinem ganz vollkommnen Wissen gefallen, uns mit solchen[1]) seltsamen, unsinnigen Gedanken zu verbinden, um uns in Verruf zu bringen, (und) uns mit einem Verfluchten und von den göttlichen Höhen Gestürzten zu verknüpfen, was für Deine Heiligkeit nicht schicklich ist? Weswegen wir auch sagen, dass diejenigen, die mit solcher Gesinnung sagen, dass in Christo eine Natur sei, oder seine Lehre annehmen, auf ewige Zeiten von demselben Fluche umschlossen bleiben mögen.

Und nun wollen wir in ausführlichen Worten unser Bekenntnis sagen, nach welchem wir uns zu Christo in einer Natur bekennen, was auch allen gut bekannt ist[2]). Und zwar wird die eine Natur in zwei Erscheinungen erkannt und genannt, denn es giebt solche, die gemäss der Einfachheit eins sind, die nicht zusammengesetzt sind, wie Gabriel und Michael, und es giebt solche, die gemäss der Zusammensetzung eins sind, wie Adam und Noa. Nun, wenn wir danach, wonach es einfach ist, gesagt hätten, dass in Christo eine Natur sei, so wäre es nicht passend, von ihm als einem Fleisch gewordenen Gott zu reden. Aber wenn wir nach dem sagen werden, wonach das Zusammengesetzte eine Natur ist, so entsteht keine Abschaffung seiner göttlichen oder menschlichen Natur. Nun möge uns der Mensch ein Beispiel sein. Wie von diesem das gesagt wird, was dem Körper zukommt und das, was für die Seele möglich ist, so werden dem Menschen doch keine zwei Naturen zugeschrieben, sondern eine. Jedoch wenn jemand sich entgegenstellend sagte, dass in Christo zwei Naturen wären, so würden drei Naturen festgestellt, zwei menschliche und eine göttliche. Nun, welche eine von diesen dreien wünschen sie wegzunehmen, wenn sie hiernach zwei Naturen sagen? Denn wenn seinen Körper, dann wären sie Eutychianer, aber wenn den menschlichen Geist, dann wären sie Apollinarier, aber wenn seine Göttlichkeit, dann wären Sie den Juden gleich die sagten: „Du bist ein Mensch und du machst dich selber zu Gott“[3]). Und nun haben wir das zur Oeffentlichkeit gebracht, was wir eine Natur nennen, gemäss der Vereinigung der zwei unvermischten Naturen. Denn wenn die göttliche Geschichte die Schöpfung des

---

[1]) Statt *զայսպիսի* des Textes I steht im Texte II *զայդ ինչ*.

[2]) *որ և ամենեցուն քաջայայտ է* ist in der russ. Uebers. zu dem folgenden Satz gezogen.

[3]) Joh. 10, 33.

Menschen ausführt[1]), erwähnt sie zuweilen nur den Geist, indem sie sagt: „Nach den Bilde Gottes schuf er ihn“[2]), und zuweilen erwähnt sie nur den Körper, indem sie sagt: „Du bist Staub und wirst zurück zum Staube kehren“[3]), und das, weil die zwei Naturen eine Vereinigung besitzen. Und wiederum, wenn sie zuweilen den Geist erwähnt, bezeichnet sie den Körper, wie sie da, wo sie sagt: „Sorget nicht um eure Seelen, was sie essen oder wie sie sich bekleiden werden“[4]), den Geist erwähnend den Körper bezeichnet. Und wiederum sagt sie: „Wisset ihr nicht, dass euer Körper ein Tempel Gottes ist“[5]). Den Körper erwähnend, bezeichnet sie den Geist, denn im Geiste wohnt Gott. Wiederum sagt sie: „Fünfundsiebzig Seelen betraten Egypten“[6]); die Seelen erwähnend, bezeichnete sie alle Menschen. Und wiederum: „Alles Fleisch kommt zu dir“[7]); die Körper erwähnend, bezeichnete sie alle Menschen.

In derselben Weise sprechen auch die heiligen Schriften über die vereinigten Naturen Christi des Gottes, wie wenn der Apostel schreibt: „In ihm ist geschaffen worden alles in den Himmeln und auf Erde“[8]), nur seine Gottheit bezeichnend. Wiederum schreibt er, indem er sagt: „Ein Mittler ist zwischen Gott und den Menschen, der Mensch Jesus Christus“[9]), damit seine Menschheit bezeichnend. Und diese auch (sagen das) wegen des Besitzes der untrennbaren Einheit aus zwei Naturen. Wiederum wenn sie seine Gottheit erwähnen, bezeichnen sie seine Menschheit, und wenn sie seine Menschheit erwähnen, bezeichnen sie seine Gottheit, wie Johannes sagt: „Was von Anfang war, was wir gehört haben, was wir gesehen haben mit unseren Augen, was wir geschaut und unsere Hände berührt haben, von dem Worte des Lebens“[10]); geschaut und berührt sagend, bezeichnete er die Gottheit, denn das Wort war beim Vater und mit dem Vater, das Berührte aber war sein Körper. Wiederum sagt er: „Niemand steiget auf in den Himmel, wenn nicht

---

1) *և վասն զի յորժամ զմարդոյն զգոյացութիւնն ի կիրառնու աստուածային պատմութիւնն* ist in d. russ. Übers. durch „Затѣмъ, Когда Бопсественная Исторія (Священное Писаніе) употреблястъ слово „человѣкъ“, wiedergegeben.

2) I. Mos. 1, 25.

3) I. Mos. 3, 19. — *Հող էիր և ի հող դարձցիս* fehlt im Texte II.

4) Matth. 6, 25; Luk. 12, 22.

5) I. Cor. 3, 16.

6) I. Mos. 46, 26.

7) Ps. 65, 3.

8) I. Coloss. 1, 16.

9) I. Tim. 2, 5.

10) I. Joh. 1, 1.

der, welcher herabgestiegen ist aus dem Himmel, der Sohn des Menschen, der da ist im Himmel"[1]); den Sohn des Menschen erwähnend, bezeichnet er den Sohn Gottes. Alles dieses bewirkt[2]) die unbeschreibliche Einheit.

Nun, wir sagen, das, was von der Geburt an bis zur Himmelfahrt geschehen ist, ist weder von dem blossen Menschen, noch von der blossen Gottheit (geschehen), denn ein blosser Gott wird nicht gesehen und nicht berührt, und ein blosser Mensch kann nicht sagen: „Ehedem Abraham ward, bin ich"[3]), auch nicht: „Die Herrlichkeit, die ich vor dem Sein der Welt hatte"[4]); sondern von dem Fleisch gewordenen Worte sage ich dies, wodurch sich für ihn zwei Bezeichnungen ergeben, die Leidenschaften und Willensäusserungen der beiden Naturen[5]) aber nicht getrennt werden; denn wenn wir die Naturen trennen, dann kommen auch mit ihnen die jeder der beiden eigentümlichen Eigenschaften, gemäss der Verirrung des Nestors.

Wiederum darüber, worüber Deine Heiligkeit geschrieben hat: „Kranken Geistes sind die, die nach der Opferdarbringung unseres Erlösers Jesus Christus und nachdem sie Augenzeugen gewesen, sagen, dass er eine Natur habe". Wenn wir das lebenbringende Opfer darbringen, sagen wir nicht, dass es Fleisch und Blut eines blossen, von uns[6]) (stammenden) Menschen sei; denn der Körper allein kann nicht Leben geben, wie der Erlöser gesagt hat: „Der Geist ist es, welcher lebendig macht, das Fleisch frommt zu nichts"[7]). Dadurch wird er erkannt und ist er belebend, wie der Heiland gesagt hat: „Wie mich gesendet hat der lebendige Vater, und ich lebe um des Vaters willen, wird auch, wer mich isst, lebend sein um meinetwillen"[8]). Wir wollen mit Klugheit auf das Geheimnis dieses Wortes schauen, denn das Wort ist vom Vater gesandt, und der Leib ist auf Erden genossen worden. Nun, wenn die Naturen getrennt sind, wie ihr sagt, dann ist offenbar, dass die Geniessenden das Wort geniessen, den lebendig vom Vater Gesandten, denn er hat gesagt: „wer mich isst", was schrecklich zu

[1]) Joh. 3, 13.

[2]) *Զայս ամենայն գործէ անճառ միաւորութիւնն* ist in der russ. Übers. durch „Всѣмъ этимъ доказывастся несказуемое единенiе есдествъ" wiedergegeben.

[3]) Joh. 8, 58.

[4]) Joh. 17, 5.

[5]) Statt *երկուց բնութեանց* des Textes I steht im Texte II *յերկուց բնութեանց*, was d. russ. Übers. durch „Мепеду двумя естествами" wiedergiebt.

[6]) Statt *իմէնջ* des Textes I steht im Texte II *իմն*, das keinen Sinn ergiebt.

[7]) Joh. 6, 64.

[8]) Joh. 6, 58.

denken ist; aber wenn man den Leib geniesst, und der Leib lebendig ist, so ist es klar, dass er mit dem Gesandten des Vaters vereinigt ist und nicht getrennt ist (von ihm).

Dann habe ich mich nicht wenig gewundert über das, worüber Ihr in dem Briefe schreibt: „Wenn ihr den zwei Naturen Christi eine Mischung zuschreibt, so ist es offenkundig, dass keine von ihnen in ihrer Selbstheit geblieben ist, sondern dass sie von einander gelöst, nichtig geworden sind; denn wenn diese gemischte Natur in Christo (auch) im Vater und im heiligen Geiste[1]) ist, dann ist es offenbar, dass die Natur des Vaters und die des heiligen Geistes die Mischung aufgenommen hat. Aber wenn dem Sohne eine seiner Persönlichkeit eigene und gemischte Natur zugeeignet ist, so ist es klar, dass der Sohn nicht die Natur des Vaters hat“. Diese Worte sind voll[2]) von Beschmutzung; denn hätten wir den Naturen Christi eine zur Verwesung führende Mischung zugeschrieben, wie Wasser mit Wein gemischt und beide von einander aufgelöst (d. h. verdorben), oder auch wie verschiedenartige, im Feuer geschmolzene (Metalle) beispielsweise Gold und Silber, und von einander verdorben, vielleicht wäre dann das, was Du sagtest, am Platze. Aber wenn das, was wir sagen, ausserhalb (dieser Sache) liegt, (nämlich) dass die Mischung des Wortes Gottes mit seinem Leibe, wie Licht zu Luft, oder Feuer zu Gold, oder Seele zu Körper, unveränderlich und untrennbar ist, dann bringt Ihr uns umsonst in schlimmen Ruf, und verschmäht die Wahrheit. Der sowohl grosse wie berühmte Rhetor (Gregor) der Theologe zeugt hierfür, indem er sagt: „O, diesem neuen Mischen, o, diesem wunderbaren Gemische; ja wahrhaft neu ist die Mischung seiner Gottheit mit seiner Menschheit, und wunderbar das Gemisch des Nichtgeschaffenen mit dem Geschaffenen“. Wiederum aufs Neue schreibt dieser Selige: „Denn es ist nicht möglich, seine reine Gottheit zu bringen; im Werden und im Vergehen existiert diese Natur, deshalb mischt er auch die Unmischbaren“. Auch der Wunderthäter, der Gottesmann und treue Diener, der heilige Gregor, der Erleuchter der Armenier, schreibt: „Das ist das wahre Bekenntnis, er hat sich erniedriget und hat seine Gottheit mit dieser Menschheit vermischt, und sein Unsterbliches mit diesem Sterblichen“. Und abermals sagt er: „Er vernichtete das Böse, und mit seinem gottgemischten Körper ver-

---

1) որ ի հաւրէ և ի հոգւոյն սրբոյէ des Textes ist zu „որ ի հայր և ի հոգին սուրբ է“ verbessert auf Grund des Briefes von Photios an Aschot in Գիրք Թղթոց 280, 31 und des Textes II.

2) Statt լի des Textes I steht im Texte II գի.

pflichtete er für die Sünden“. Und wiederum sagt er: „Er vermischte und vereinigte seinen Körper mit seiner Gottheit“.

Sahst Du, verehrtes Oberhaupt, wie von den von Gott Stammenden die Mischung und die unverwirrbare Einigung der Naturen, die in Christo sind, bezeugt wurde? Hierüber hätte ich noch vieles diesem gemäss zu schreiben, aber für Deine Vollkommenheit erachteten wir es, dem Rate des Weisen gemäss, für genügend, nämlich dass der Verständige sich mit dem Grunde begnügen wird.

Wiederum ist es zu untersuchen, warum die heiligen Väter, die bald Mischung und bald Vereinigung sagen, sich der beiden Worte bedienen. Aber weil die Mischung keine Scheidung, und die Vereinigung keine Trennung hat, deswegen wurden sie durch diese beiden Bezeichnungen geleitet; denn wie die getrennten (Dinge) keine Mischung haben, so wird auch die Nichtmischung Trennung genannt. Und wie die Zweiheit die Einheit ausschliesst, so schliesst auch die Einheit die Zweiheit aus; denn wenn es (das Wort) nicht mit dem Fleische gemischt wäre, wozu sagt man „er ist Fleisch geworden, und wenn es nicht vereinigt mit der Menschheit wäre, warum sagt man: „er ist Mensch geworden“ [1]), denn[2]) verkörpern und Mensch werden wird von seiner unkörperlichen Wesenheit gesagt, weil der Mensch nichts anderes als mit einem Körper sein kann.

Auch noch anderes Wunderliches haben wir in dem Briefe gelesen, dass das Konzil von Chalcedon deswegen sich für eine Person und zwei Naturen in Christo ausgesprochen habe, damit die Leiden sich nicht auf das Wort Gottes erstreckten. Des Spottes wert sind also die Worte ihrer Schwachgläubigkeit, denn an derselben krankte auch der schmutzige Nestor, wenn er gegen den grossen Kyrillos so sagt: „Wenn du hinsichtlich der Natur Einheit annimmst, so treffen die Leiden auch das Wort.“ Der selige Kyrillos antwortete so: „Wenn die Natur des Menschen an irgend einer Stelle oder an irgend einem Gliede von den Gliedern verletzt wird, oder wenn ein Auge erblinden wird, oder wenn irgend ein anderes Glied von einem Eisen oder durch den Zahn eines Raubtieres gestossen wird, werden dann etwa auch die Seelen verstümmelt?“ Und „nein“ sagte er, “niemals.“ Nun, wenn Gott dies im Körper durch Vereinigung der Natur vereinte und er ohne zu leiden und ohne Verstümmelung in seiner Natur blieb, würde etwa das Wort

1) զիա՞րդ ասեն Մա՛րդացաւ des Textes I fehlt im Texte II.
2) Statt զի des Textes I steht im Texte II զի՛ ·

Gott in seiner Natur leiden[1])? ich spreche vom Kreuze und von allen Leiden. Abermals auch schreibt derselbe Kyrillos: „Wie das geschmolzene Gold und der mit dem Hammer geschlagene Stoff des Goldes das Schlagen des Hammers empfängt, das damit verbundene Feuer aber das Schlagen nicht empfängt und doch sich nicht von seinem Stoffe scheidet und trennt, sondern beim Erscheinen des Goldes auch das Feuer erscheint, und wie beim Einwirken auf das Feuer auch auf das Gold eingewirkt wird, und wie sie ganz und gar eins befunden werden, obgleich sie zeitweilig mit einander verbunden sind, so verhält sich auch die Gottheit zu ihrem Körper, ja in noch höherem Masse." Aber dies soll Deine Weisheit noch erkennen, dass das Beispiel nur teilweise die Wahrheit veranschaulicht. Denn wenn sich die ganze Wahrheit im Beispiele fände, dann wäre es ja kein Beispiel mehr, sondern die Wahrheit selbst, um deretwillen das Beispiel da ist. Wir wollen nochmals gegen andere unpassende Worte sprechen, wie wir gelesen haben, dass sie mit unangebrachten Gedanken sagen, die Naturen seien getrennt und die Personen vereint; denn wenn die Vereinigung der Naturen eine Vermischung ist, wie sie sagen, muss sie also[2]) auch den Erscheinungen gelten, die sie eine nennen. Nun schreibt aber der Apostel, es seien zwei Erscheinungen: „Der Gott gleich war, nahm die Gestalt eines Knechtes an"[3]), er sagte also im Angesichte und die Gestalt Nun, welche von den beiden Erscheinungen möchten sie gern entfernen, wenn sie eine sagen? Denn wenn sie die der Gottheit entfernen, so erkranken sie an dem Übel des Sabellius, wenn sie aber die der Menschheit entfernen, was war das, als sie den Herren in wahrer Menschengestalt sahen? Nun, entweder muss die Erscheinung gemäss der Vereinigung eins sein, frei von Mischung, wie es in Wahrheit ist, so wie auch die Vereinigung der Natur eins, unvermischbar ist, oder wenn man die Naturen trennt, so muss auch die Erscheinung gesondert erkannt werden, denn nirgend und niemals können für Verständige zwei vollkommene Persönlichkeiten in einer Erscheinung gedacht und zum Ausdrucke gebracht werden, sondern sie haben erkannt, dass durch die Annahme von zwei Naturen und zwei Willensäusserungen und zwei Willen und noch dazu von zwei Erscheinungen zwei

---

1) *վշտանայր արդեւք Բանն Աստուած յիւրում բնութեանն* fehlt im Texte II.

2) im Texte I ist *որում* zu *ուրեմն* verbessert.

3) Phil 2, 7.

vollkommene, verschiedene Söhne[1]) erkannt werden, nach dem berüchtigten Nestor; der eine ist Sohn durch Natur vom Vater her und der andere durch die Gnade von der Mutter her, indem er vom Worte Gottes für seinen Körper Annäherung und Reichtum an Ehre empfangen hat, wodurch Christus selbst als sein eigener Herr und sein eigener Knecht anerkannt wird, d. h. Herr durch seine Gottheit, Knecht durch seine Menschheit.

Nun, warum oder wie beten sie den Knecht mit dem Herrn[2]) an und dienen sie dem Geschöpfe mit dem Schöpfer[3]), wodurch sie die Bestimmungen des Glaubens an die heilige Dreieinigkeit, unter deren Namen sie getauft worden sind, auflösen, oder auch den verschmähen, der sie mit seinem köstlichen Blute erkauft hat. Weil wir mit Deiner gut unterrichteten und vollkommenen Heiligkeit reden, so erachten wir das von uns Gesagte für genügend, und wir wollen dieses nur Deinen sanft blickenden Augen bekannt machen, dass gerade im Beginne der Festsetzung des unbefleckten Glaubens durch unseren wunderthätigen Vater und Lehrer, der zu den ersten zählt, durch unseren Erleuchter, den heiligen Gregor, der das armenische Volk sich zu Schülern machte, indem er es aus der dämmernden Finsternis des Götzendienstes zum Lichte der Gotteskenntnis riss durch jene wunderwirkenden und wunderbaren Kräfte, die er durch vielartige Wunderthaten vollbrachte, was Deiner Herrlichkeit, wie ich erachte, nicht unbekannt ist, konnte niemals und nirgendwo in Armenien Ketzerei eindringen, sondern sie blieben unbewegt und unveränderlich fest in diesem selben fleckenlosen Glauben, den jener Heilige auf dem apostolischen Grundsteine aufgebaut hat, den die Abgründe der Hölle bis auf die heutige Zeit nicht überwältigen, nicht nach rechts oder links ablenken konnten, gemäss dem Worte des Herrn, darum war kein Bedürfnis für neulautende Lehren und Konzilien an verschiedenen Plätzen, von denen wir wissen, dass sie wegen der Neugestaltung der Ordnungen und Bestimmungen des durch den Einfluss des heiligen Geistes festgesetzten Glaubens stattgefunden haben, zu dem wir jetzt mit wenigen Worten überzugehen gedenken, um das gute, sich auf Christus unsern Heiland beziehende Bekenntnis, das wir gelernt haben, offenkundig zu machen.

Es möge die schmutzige Sekte der Eutychianer, durch die Ihr

---

[1]) *եւ ասելով, երկու որդիքիմանին կատարեալք, զանազանեալք* fehlt im Texte II.

[2]) Statt *ընդ տեառն* des Textes I steht im Text II *ընդ արարչին*.

[3]) *և պաշտեն զարարածն ընդ արարչին* fehlt im Texte II.

glaubet, uns in schlimmen Ruf zu bringen, in ewiger Abwesenheit fern bleiben.[1]) Wir glauben an den Sohn Gottes, an das Wort — Gott, gleichen Wesens mit dem Vater und gleichen Ruhmes mit dem heiligen Geiste, der mit dem Willen des Vaters und des heiligen Geistes sich erniedrigt hat und in dem Leibe der Gottesmutter und ewigen Jungfrau wohnte, der vollkommen unsere Natur, den Geist und den Körper und die Gedanken angenommen hat, ohne den Körper in Unkörperlichkeit zu verwandeln; und das Wort Gott hat sich nicht aus seiner unveränderlichen Natur verwandelt, sondern es ist im Körper unvermischbar und untrennbar vereinigt, und es trug willig alle menschlichen Leidenschaften, ausser der Sünde mit seinem heiligen und vereinigten Körper, wie die evangelischen, wahrhaftigen Reden erzählen, dass ihm sowohl höhere wie niedere Empfindungen[2]) eigen gewesen sind, dadurch dass er sich diesen Körper und das dem Körper angehörende, durch diesen selben Körper unvermischt und untrennbar angeeignet hat. Wir glauben an den Sohn Gottes, an Christum, der freiwillig gelitten hat und gestorben ist und als Gebieter am dritten Tage auferstanden ist. „Christus ist gestorben für unsere Sünden gemäss den Schriften“[3]), sagt er und wiederum sagt er: „Er allein hat Unsterblichkeit und bewohnt unnahbares Licht.“[4]) Ein Christus predigte in der Welt[5]) und nicht zwei, von denen der eine gestorben und der andere unsterblich geblieben ist. Dieses bestätigt auch der Apostel selbst, wenn er offen verkündet: „Einer ist der Herr Jesus Christus, durch den Alles“[6]), und wiederum: „In dem Namen Jesu Christi jedes Knie sich beuge Himmlischer, Irdischer und Unterirdischer“[7]), und „Jesus Christus gestern und heute und derselbe auch in Ewigkeit“[8]). Wiederum: „Wir teilen die höheren (Eigenschaften) nicht in Anteilen zwei getrennten und fortlaufenden und den gleichen Weg gehenden Naturen zu[9]), sondern

---

[1]) Dieser ganze Abschnitt ist in der russ. Uebers. als Fortsetzung zum vorhergehenden Satze gezogen, wodurch der Sinn verändert worden ist.

[2]) Որպա իւր գոլով բարձրագոյնք կրից և խոնարհագոյնքն ist in russ. Übersetz. durch „будучи выше страстей“, was dem Texte nicht genau entspricht.

[3]) I. Cor. 15, 3.

[4]) I. Tim. 6, 16.

[5]) աշխարհի steht für յաշխարհի; vgl. Text II.

[6]) I. Cor. 8, 6.

[7]) Phil. 2, 10. — Ի՛ յանուն Յիսուսի Քրիստոսի ամենայն ծունր կրկնեսցի. երկնաւորաց fehlt im Texte II.

[8]) Ebr. 13, 8.

[9]) Իւ ոչ երկուց բնութեանց բաժանեցելոց և զուգընթացելոց և զուգաճանապարհացելոց...... werden hier als Dativ aufgefasst im Gegensatze zum russ. Übersetzer, der sie als Genitiv und Subjekt zu բաշխել auffasst.

einem Herrn und uns erlösenden Jesu Christo[1]), und wir bekennen unsere Erlösung durch sein unvergleichliches Blut, damit wir nicht Verehrer eines Andern werden und nicht sagen mögen „Wort Gott, entferne dich von deinem Körper, damit ich dich anbete", sondern damit wir wahre Gottesverehrer würden; denn er hat den Geist und den Körper und die Gedanken vereinigt und ist wahrhafter Mensch geworden ohne Veränderung und Entstellung; und ich schreibe die (Kreuzes) Nagelung nicht nur dem blossen Menschen unseres Wesens[2]) zu, gemäss der Trennung des Nestor, und ich sage nicht, dass seine Göttlichkeit allein das Himmelreich geöffnet habe; denn kein anderer ist an das Kreuz gehängt worden[3]), und es ist keines anderen Zunge[4]), die dem Schächer das Himmelreich verspricht, als die desselben verkörperten und Mensch gewordenen Wortes Gott, wie er sagte: „Wer mich gesehen, hat den Vater gesehen"[5]), und es ist offenbar, dass er durch den Körper der Welt sichtbar geworden ist, aber nicht durch seine ihm eigene Gottheit. Nun ist es offenkundig, dass der Vater keinen Körper hat, und dass man den Sohn nicht durch seine blosse Gottheit gesehen hat, sondern dass er der Welt seine väterliche Natur mit der mütterlichen Natur vereinigt zeigte, wie Johannes bezeugt: „Er, der beim Vater ist, ist erschienen"[6]); denn auch Thomas rief, als er die mit der Lanze durchstochene Seite befühlte, ohne zu unterscheiden, aus: „Mein Herr und mein Gott"[7]). Dieser apostolischen und wahren Lehre folgen auch wir, indem wir an einen Christum mit unvermischtem und untrennbarem Körper glauben, als an einen Sohn und Herrn und belebenden Erlöser, der durch seinen unvergänglichen Körper und sein Blut uns Retter geworden ist, verherrlicht mit dem Vater und dem heiligen Geiste für alle unerschöpfliche Ewigkeit. Mit ewiger Freude, o verehrtes Oberhaupt und heiliger Vater, habe ich das von Dir Geschriebene empfangen, und wir verbleiben gemäss den uns überlieferten göttlichen Schriften zu Eurem heiligen und gottgeschenkten Königreiche unerschütterlich in dienendem Gehor-

---

1) այլ միոյ տեառն և փրկողի զ մեզ Յիսուսի Քրիստոսի ist in der russ. Übersetzung zum Folgenden gezogen.

2) Statt մերոյ էակի des Textes I steht im Texte II որոշակի.

3) կախեմ ist zu կախեալ verbessert nach d. Texte II.

4) Statt այլոյ լեզուն des Textes I steht im Texte II այլ ումն եղեն.

5) Joh. 14, 9.

6) աշխարհի: բառ որում և Յովհաննէս վկայէ թէ Որ էն առ Հայր fehlt im Texte II. I. Joh. 1, 2.

7) Joh. 20, 28.

same, von dem wir niemals abgewichen sind; vielmehr haben wir uns immer mit denselben Gedanken des Gehorsams und des Dienens befasst, die wir in ständiger Erwartung eines zu uns dringenden Befehles der selbstherrschenden königlichen Hoheit, ohne zu schwanken und ohne die Eile der Bereitwilligkeit zu vezögern, mit Vernunft und in Furcht[1]) durch die Einwirkung der höchsten Gnaden fruchtbar machen möchten.

Auch Euer verehrte Liebden und das Liebesbündnis, gemäss dem keuschen und vortrefflichen und reinen, Eurer Hoheit würdigen Leben, trage ich ununterbrochen, ewiglich in meinem Sinne, wobei ich bitte, unser in Deinen geweihten, immer bittenden und annehmbaren Gebeten zu gedenken, Gott, dem es niemals an etwas mangelt, bittend, dass er die reichlich schenkende Barmherzigkeit seiner Gnaden zu uns schleunig senden möge. Und der Friede Gottes breite sich beschirmend über Eure Heiligkeit aus und bewahre Deine würdige und reine Oberherrlichkeit in allem in Frieden.

Dem Segen, den Ihr von dem Gott in sich tragenden, allsiegenden Zeichen geschickt habt, habe ich tiefe Anbetung dargebracht.

Und in ewiger Dankbarkeit meines Herzens[2]) mögest Du noch in geziemender Weise gegrüsst sein[3]).

---

[1]) Statt *երկիւղի* steht im Texte II *իւր*.

[2]) Statt *մտաւս* steht im Texte II *միւս*.

[3]) Die russ. Übers. lautet: **весьма благодаренъ также за пріятный мнѣ привѣтъ Вашъ.**

Remarques sur la grammaire historique de l'arménien de Cilicie de M. J. Karst

par

A. Meillet.

Le livre de M. Karst a déjà été signalé et apprécié dans cette revue par M. Fr. Nik. Finck, M. Hübschmann l'a discuté en détail dans l'Anzeiger f. idg. Sprach- und Altertumskunde XII 46—63, et j'en ai moi-même indiqué brièvement l'importance dans la *Revue critique* du 24 juin 1901, p. 484 et suiv. — Il n'y a donc pas lieu de reprendre ici dans son ensemble l'examen d'un ouvrage, dont la valeur est universellement reconnue et qui servira désormais de base à toutes les recherches sur le développement de l'arménien après l'époque classique; mais il est intéressant de revenir sur quelques-unes des questions qu'il pose, et c'est l'objet du présent article. La critique y tient plus de place que l'éloge; en effet il est devenu superflu d'insister sur les parties solides et durables de l'ouvrage: elles ont pris leur place dans la science; mais, à cause de l'importance même du livre, il importe de mettre en évidence les questions qui appellent de nouvelles recherches et que M. Karst n'a pas résolues.

Un premier reproche à faire à M. K. est celui-ci: comme Aidynian l'a déjà fait avant lui, il utilise sans aucune réserve les formes modernes qui apparaissent sporadiquement dans les textes des écrivains les plus anciens; il n'hésite pas à dire par exemple que le pluriel en *-եար* et en *-եր* apparaît dès la période classique; mais ces formes ne seraient probantes que si les manuscrits étaient fort anciens et peu altérés; si *վանեար* apparaît dans un texte aussi corrompu que celui de Fauste de Byzance, il est permis de douter que la forme soit due à l'auteur original; car dans la mesure où l'on peut se rendre compte de l'aspect des manuscrits de Fauste par les éditions, on voit du premier coup que les copistes n'ont pas respecté la grammaire ni l'orthographe du texte ancien. Il n'est pas probable non plus que Lazare de Pharpi ait jamais employé les pluriels en *-եր*, tels que *բաներ*, que présentent les

éditions; si même on avait des éditions critiques — et l'on sait qu'on n'en a à proprement parler pour aucun historien arménien — et si l'on était sûr que ces formes sont attestées dans tous les manuscrits, on ne devrait leur attribuer aucune autorité; car elles *peuvent* être dues à des copistes. Quand il s'agit d'innovations sporadiques, un manuscrit ne prouve pas pour l'auteur du texte, mais seulement pour la date du manuscrit, et une famille de manuscrits pour la date de l'archétype; or on sait combien peu nombreux et pour la plupart récents sont les manuscrits des historiens arméniens. M. K. lui-même a eu une fois scrupule à attribuer à l'auteur une forme du manuscrit (p. 337); il aurait dû s'en faire un principe général de méthode et ne jamais tenir compte de ces vulgarismes des classiques qui sont tous suspects en principe et a priori. — Pour dater les changements que présente l'arménien, deux grandes séries de travaux sont nécessaires: d'abord une revision et une publication complète et exacte de toutes les anciennes inscriptions, et en second lieu un examen des plus anciens manuscrits au point de vue des particularités graphiques et grammaticales qui se rencontrent dans les manuscrits de chaque époque et de chaque région. Pour l'histoire de l'arménien, il n'y a pas de tâche plus urgente que celle-ci, et les jeunes philologues arméniens pourraient trouver là un très large et très fructueux emploi de leur activité.

Une seconde critique, plus grave, à adresser à M. K., c'est qu'il lui arrive souvent d'envisager les faits bruts, en philologue plutôt qu'en linguiste, de juxtaposer des changements qui résultent de procès très différents ou de rapprocher des choses de nature entièrement distincte. C'est dans la phonétique, parue bien avant le reste de l'ouvrage, que ce défaut est le plus saillant, et même M. K. a parfois corrigé lui-même ensuite quelques erreurs de ce genre. Par exemple il enseigne dans la phonétique p. 46 que l' *ու* de cil. *պայցխուն* représenterait l' *ա* de *պատասխանի*, en s'appuyant sur ceci que, à Agulis, *ան* est représenté par *ուն* dans *նշուն* issu de *նշան*, etc.; mais le fait est normal à Agulis, tandis que, en cilicien, on n'en a pas d'autre exemple; en réalité, comme le dit M. K. p. 132, *պայցխուն* est une forme indépendante de *պատասխանի* et très intéressante, car son *ու* remonte à l'iranien; la forme iranienne sur laquelle elle repose renfermait en effet *xv* et un ***u*** s'est développé dans les mots iraniens eux-mêmes (v. Hübschmann, Arm. Gramm. I 222).

M. K parle de *վ* et de *ւ* comme si la prononciation n'en avait pas changé depuis l'arménien ancien; mais la tradition n'atteste plus qu'une seule prononciation là où en réalité l'arménien ancien a dû avoir deux phonèmes différents: à en juger par son emploi dans les diphton-

gues աւ et իւ et dans le groupe ու qui sert à noter la voyelle *u*, le ւ exprimait un phonème tel que *u* consonne à l'intérieur des mots, soit թագաւոր prononcé *thagawor*, et վ devait différer de ւ au noment où a été fixé l'alphabet arménien, puisqu'il y a deux caractères distincts; il sert à l'initiale du mot; or il est à noter que de même dans l'Avesta le *v* initial 𐬬 est noté autrement que le *v* intérieur 𐬎𐬎 et que ce dernier est simplement l' *u* voyelle redoublé; le վ était donc sans doute un peu plus consonne, un peu moins semblable à *u* voyelle que ւ; la différence ne devait d'ailleurs pas être grande, puisque même à l'interieur du mot, après ո, c'est վ qui est employé, peut-être simplement pour prévenir une confusion avec ու valant *u*. De ces nuances délicates de l'arménien ancien il n'a rien subsisté; վ et ւ consonnes sont également devenus *v* labio-dental, et même *u* voyelle en hiatus dans թուի, աստուած, etc. a pris ce caractère de *v* labio-dental, ou, après sourde, de *f*, ainsi dans ինչուի devenant ինչփի. — En somme, la graphie de l'arménien classique montre le passage de *u* consonne à *v* déjà commencé à l'initiale (et peut-être à l'intérieur du mot après ո); les formes postérieures de la langue présentent le changement achevé, et ceci valait d'être mis en pleine évidence.

Une observation linguistique qui ne se serait pas bornée à la surface des choses aurait permis de classer les cas de chute de ր de manière à en faire ressortir les causes, qui sont assez faciles à reconnaître: ր est tombé en deux cas: 1) lorsqu'il était sourd: c'est ce qui s'est produit dès l'arménien ancien pour le groupe րհ entre voyelles: պարհեմ est ainsi պահեմ dès l'époque classique; en regard de չնորհ, les dialectes ont des représentants de չնոհաւոր, ainsi չնահաւոր sur une inscription du moyen âge (Marr, Записки восточн. отдѣл. имп. русск. археолол. общ. XIII, 131), *šnəhávẹr* dans le Karabagh (d'après Լ. Ճառեան. Քննութիւն Ղարաբաղի բարբառին, 80), *šənavwor* à Mouch (d'après Л Мсеріанцъ Этюды по арм. діалектол. I, 138); le groupe րհ a été ensuite traité de même à la fin du mot; et le ր de հր initial est aussi tombé: հրամանք est devenu համանք; la chute de ր dans երբ, ուրբ, զիարդ, donnant եփ, ուփ, զեդ n'a sans doute pas d'autre cause; — 2) devant chuintante, par exemple dans քաշեմ, աժեմ: on sait à quel point *r* et *š*, *ž* sont des phonèmes étroitement apparentés.

Nombre de faits ne sont pas rapportés à leur véritable origine; ainsi au chapitre du յ, § 119 on voit que ծառայութիւն est représenté par ծառութիւն, et հրամայեմ par համեմ: le point de départ de l'altération, à savoir la chute de ա médian, n'est pas indiquée.

Certains paragraphes renferment des choses tout à fait hétérogènes;

ainsi au § 53 la prononciation ի de ր sous l'influence d'une sifflante suivante, qu'on observe dans իսպիտակ, գիժառ etc. de Mexithar Heraci et qui ne se rencontre en cilicien qu'après յ, dans յիստակ, résulte d'un procès tout autre que le ի de ինկնիմ, provoqué par la nasale gutturale suivante. De même encore au § 147, l'anticipation de ր dans գարստակ et les cas analogues ne saurait être exprimée par la même formule que le renversement de որ en րո dans դրով de դորով etc. En revanche, ce dernier cas ne peut être séparé du renversement de վաւն en *վանւ, d'où վանց.

Toutes ces critiques peuvent être résumées d'un mot: M. K. a fait en grande partie œuvre de philologue parfaitement consciencieux plutôt que de linguiste; il a très bien réuni les faits, mais il ne les a pas toujours bien classés, et il a souvent renoncé à les interpréter là même où l'interprétation ne faisait pas vraiment difficulté.

Pour peu qu'on essaie de se rendre compte des causes des innovations que présente l'arménien au moyen âge, on sera frappé de la continuité de toute l'histoire de la langue: les procès commencés avant le moment où l'arménien est attesté se continuent à plusieurs égards. Ainsi la chute du ա médian n'est que le dernier moment de l'action de l'accent qui a fait tomber ի et ու inaccentués et a altéré ոյ, եա, է inaccentués.

L'histoire de l'aoriste présente un exemple de ce genre qui est curieux. On sait que l'augment ne subsiste en ancien arménien que dans les formes qui, sans la présence de l'augment, seraient monosyllabiques, type բերի: եբեր, եառ mais առաք etc. L'augment a fini par être éliminé en arménien moderne même dans ces formes où il subsistait en arménien ancien, et, en ce sens, la langue moderne a achevé l'élimination de l'augment commencée dès avant la période historique de l'arménien. Mais il n'y a pas pour cela de formes monosyllabiques à l'aoriste; au contraire, comme le remarque très bien M. K., p. 320 et suiv., les formes monosyllabiques sont évitées par le moyen arménien plus absolument que par l'ancien. L'arménien classique avait եառ, եդ, le cilicien a եբեառ, եբեղ et aussi եբեկ: l'explication que M. K. propose de ces formes au § 379 est inadmissible; peut-être pourrait on songer à la suivante: l'aoriste de առնեմ était արարի, dont la 1ère personne devait devenir *արրի, d'où այրի (c'est à այրի qu'est dû le présent այնեմ, ընեմ) et dont la 3e sing. est restée արար (p. 315); on conçoit que եդ, en regard de եդի, soit devenu եբեղ d'après le modèle de *արրի: le redoublement qui caractérise արար n'était guère reconnaissable dans une forme aussi complètement isolée. Ces formes anomales issues d'une forme anomale elle-même

n'ont pas subsisté par la suite. M. K. a fort bien exposé p. 324 et suiv. comment les dialectes modernes ont donné à la 3e personne du singulier de l'aoriste les désinences (différentes suivant les dialectes) qui en ont supprimé d'une manière définitive le caractère monosyllabique.

C'est surtout pour l'histoire de la déclinaison que le livre de M. K. est intéressant: la question de la formation du pluriel est entièrement renouvelée. Le pluriel est la partie malade de la déclinaison arménienne dès le début de la tradition: sans l'addition du *-ք* mystérieux par lequel ils ont été caractérisés, le nominatif et l'instrumental pluriels ne se distingueraient pas des cas correspondants du singulier; cette addition n'est sans doute pas très ancienne et par suite n'était pas fixée dans le système de la langue d'une manière solide et définitive; en tout cas la flexion ancienne du pluriel ne présente avec celle du singulier aucun parallélisme: au singulier le nominatif et l'accusatif n'ont qu'une forme, au pluriel ils en ont deux; au singulier le locatif a le plus souvent la même forme que le datif, au pluriel il est toujours identique à l'accusatif; au singulier l'ablatif a d'ordinaire une forme propre, au pluriel il se confond toujours avec le génitif-datif. On conçoit donc aisément que l'ancienne flexion du pluriel ait été remplacée par des formes de collectifs: du coup tous les défauts de parallélisme signalés disparaissaient, et l'on avait pour le pluriel la flexion du singulier, comme dans les langues caucasiques du sud, coincidence sur l'importance de laquelle M. Mseriantc a, avec raison, attiré l'attention (Этюды по арм. діалектол. II, 162 et suiv.). Une circonstance phonétique a été de grande importance: dans les mots terminés au nominatif singulier par une voyelle, le *ք* final du nominatif ne faisait aucune difficulté, tandis que ce même *-ք* formait avec les consonnes précédentes des groupes dont la prononciation était plus ou moins malaisée; ici, comme dans une foule d'autre cas, la forme ancienne s'est maintenue là ou elle ne faisait pas difficulté au point de vue phonétique; elle a été au contraire remplacée par une forme nouvelle là où elle embarrassait: après voyelle, le *ք* subsiste régulièrement en arménien de Cilicie dans le type *որդի*, plur. *որդիք*, et souvent dans les mots tels que *քահանայ*, plur. *քահանայք*: ces pluriels anciens subsistent jusque dans les parlers actuels (M. K. dit, fort bizarrement, p. 201, que le pluriel en *-ք* a une prédilection pour les groupes *-իք*, *-ուք*, *-այք*). La flexion de ces pluriels est restée celle de l'ancien arménien, à ceci près que l'accusatif n'a plus de forme propre et que le nominatif sert aussi d'accusatif.

Pour tous les autres mots, l'arménien a créé des pluriels nouveaux, et ces formations, bien que postérieures à l'arménien classique, sont communes à tous les dialectes modernes.

M. K. établit très bien que le pluriel en *-եր* de l'arménien médiéval de Cilicie est propre aux monosyllabes et aux anciens thèmes à nasale: *գեղ-եր*, *լեռն-եր*, *աղջկն-եր* etc.; *-եր* ne se rencontre pas dans les polysyllabes autres que les diminutifs du type *աղջիկ*. Cette remarque est capitale pour l'histoire du pluriel en *-եր*: en effet la seule forme de l'ancien arménien, attestée d'une manière certaine chez plusieurs auteurs et dont l'authenticité soit au-dessus du doute, est le collectif *որեար*, *որերոյ*. Sur le modèle de *որեար* on n'a fait en principe que des dissyllabes.

Le pluriel en *-նի* des textes de Cilicie est celui de dissyllabes: *երակ*, *երկնի*; *բժիշկ*, *բժշկնի* etc., et en effet les quelques collectifs en *-անի* attestés par les historiens anciens sont des dérivés de dissyllabes: *աւագ-անի*, *ազատ-անի* etc. M. K. a établi, p. 187 et suiv., que le pluriel moderne en *-ներ* des polysyllabes résulte d'une combinaison de *-նի* et de *-եր* des monosyllabes. Aux preuves décisives qu'il a fournies il aurait pu ajouter la remarque suivante: dans les dialectes qui reculent l'accent sur la pénultième, l'accent tombe néanmoins sur la finale du pluriel *-ներ*, au moins dans une partie des cas, ainsi *ängüznér* à Agulis (*Մարգուեանց*, *Ագուլեցոց բարբառը*, p. 50), *lüzvənér* (de **lizv-anér*) dans le Karabagh (*Աճառեան*, *Քննութ. Ղարաբաղի բարբառին*, p. 152): C'est sans doute que *-ner* repose sur **-nier* et le recul d'accent dans ces dialectes, qui est sûrement antérieur au Xème siècle, a eu lieu avant que *i* et *e* fussent contractés et fissent partie d'une même syllable, d'où *-ni-er*.

L'intérêt de cette double démonstration est grand: on voit en effet que les pluriels, au premier abord si étranges, de l'arménien moderne s'expliquent à l'aide des seules formes que présente l'arménien ancien; les points de départ sont très étroits, il est vrai, mais, en matière d'innovations analogiques, l'essentiel est la nécessité du changement: là où cette nécessité existe, la moindre prise suffit à la langue pour y accrocher toute une formation nouvelle.

La substitution de ces collectifs et de quelques autres plus exceptionnels à l'ancien pluriel a favorisé d'autre part une innovation dont les conditions étaient déjà réalisées en arménien ancien: les thèmes en *-ո-*, *-ի-/-ա-*, *-ի-*, *-ու-* ne se distinguaient pas les uns des autres au nominatif-accusatif; les cas obliques seuls maintenaient la distinction des divers thèmes; du jour où les collectifs ont remplacé le pluriel, tous les cas obliques du pluriel ont cessé d'avoir des formes caractéristiques de chaque flexion; il n'est plus resté de formes propres qu'au génitif-datif, à l'ablatif et à l'instrumental. On conçoit dès lors que toutes ces flexions aient tendu à se réduire à une flexion unique; c'est ce qui apparaît déjà fort nettement dans les textes médiévaux. Ici encore le développement

moderne ne fait que conduire à son entière réalisation une tendance ancienne, et c'est un nouveau témoignage qui atteste l'unité de l'évolution de l'arménien depuis la date la plus ancienne jusqu'aujourd'hui.

De toutes les questions abordées par M. K., la plus importante sans doute est celle du rôle qu'ont pu jouer les dialectes anciens dans la formation de l'arménien post-classique, de la *κοινή* arménienne, si l'on peut s'exprimer ainsi, ou, en d'autres termes, de la langue sur laquelle reposent les dialectes modernes. Malheureusement la discussion est fort malaisée; car, en indiquant son opinion et en citant quelques faits à l'appui, M. K. s'est réservé d'en donner plus tard la preuve détaillée. A priori on ne peut guère douter que, au moment où a été fixé par écrit l'arménien classique, il n'y eût pas unité absolue de langue sur tout le domaine arménien; mais la question est de savoir si ces différences ont laissé des traces dans les textes du moyen âge et dans les parlers modernes; or, en fait, il ne saurait être contesté que tout se passe à peu près comme si les parlers modernes reposaient sur une sorte de *κοινή*, sensiblement différente de l'arménien classique, mais *une*. Si l'on s'en tient aux faits, il se pose dès lors deux questions: 1. Dans quelle mesure la *κοινή* arménienne suppose-t-elle des formes dialectales contemporaines de l'arménien classique? — 2. Dans quelle mesure les dialectes arméniens du moyen âge et de l'époque actuelle ont-ils conservé d'anciennes différences dialectales? autrement dit, dans quelle mesure sont-ils irréductibles à une *κοινή*? — Ce sont là deux questions bien distinctes qu'il importe de ne pas brouiller l'une avec l'autre.

A la première la réponse ne peut être que négative: la *κοινή* arménienne ne renferme pas d'éléments vraiment anciens qui supposent des formes dialectales contemporaines de l'arménien classique. La substitution de collectifs en *-եար*, *-անի*, etc. aux anciens pluriels s'explique bien, on l'a vu, en partant de l'arménien ancien.

Quant à la seconde question, il n'est pas douteux que, si les dialectes arméniens médiévaux ou modernes présentent quelques détails qui reposent sur des formes dialectales anciennes, c'est dans une mesure infiniment petite. Le mot *լիզու* des divers dialectes orientaux a un *ի* qui s'explique fort bien et dont le *ե* de *լեզու* est sans doute une altération postérieure (voir *Mémoires de la Société de linguistique* XI 400). On pourrait peut-être, en cherchant bien, découvrir quelques autres faits analogues, plus ou moins incertains. Tous ceux que cite M. K., p. 132 et suiv. de son livre, sont ou douteux ou inexacts ou peu probants; l'instrumental cilicien en *-ամ* (*-ոմ*) sur lequel il insiste particulièrement ne saurait en aucune manière être expliqué comme il le fait: *-mbh-* est

représenté normalement en arménien par *-մբ-*, ainsi *ամբ*, *ամբողջ*, comme *-rbh-* par *-րբ-*: *որբ*; mais le *-bh-* de l'instrumental est devenu *-ւ-* *-վ-* dans les thèmes vocaliques en *-ա-*, *-ի-*, *-ու-*, *-ո-*, et, comme ces thèmes sont de beaucoup les plus nombreux, a pu passer pour la désinence normale de l'instrumental; dans certains dialectes, et notamment dans celui que représente le cilicien, on a été amené par là à dire **-ամւ* ou **-ամվ* au lieu de *-ամբ*, et le groupe **-ամւ* a été renversé en *-աւմ* (d'où *-օմ*) exactement comme *-աւն* en *-անւ* (d'où *-անց*), ainsi dans *վաւն* devenu cilicien *վանց*, ou comme *-սր-* en *-րս-*, ainsi dans *դսրով* devenu *դրսով*. Ici encore, la forme médiévale s'explique sans qu'il y ait à faire intervenir de dialectes contemporains de l'ancien arménien ou antérieurs.

M. K. ayant passé en revue toute la phonétique et toute la grammaire, son travail appellerait des observations de détail en nombre infini; car presque tous les problèmes relatifs à l'histoire de l'arménien pourraient être soulevés à ce propos. On se bornera naturellement ici à quelques remarques.

P. 18 et suiv. Les indications que donne M. K. sur la prononciation de *ե* et *է* sont intéressantes; il eût été curieux d'en rapprocher les conclusions qu'on peut tirer des graphies du glossaire latin-arménien, conservé dans un manuscrit latin de la fin du IXe ou du commencement du Xe siècle (Carrière, *Un ancien glossaire latin-arménien*, Paris 1886); ici en effet, un *է* est toujours noté par *e*, bien qu'accentué, No. 80, 88; au contraire *ե* est noté *e* quand il est inaccentué, qu'il soit à l'intérieur du mot, comme dans *arechac* *արեգակ* (Nr. 37), ou à l'initiale, comme dans *erginc* *երկինք*, mais *ie*, quand il est accentué: *eriec* *երեք* (No. 3 et 10), *eriesc* *երեսք* (No. 53); *lizu* „lingua“ No. 51) ne représente pas une altération en *i* de arménien *ե*, mais la forme dialectale connue *լիզու*. Un *ո* non accentué est représenté dans le même glossaire par *u*, ce qui concorde exactement avec la prononciation cilicienne qu'enseigne M. K., p. 21: *khurec xapte* *չորքշաբթի* (No. 4); un *ո* accentué non initial est rendu par *ue*: *uluec* *ոլոք* (No. 73, aussi avec *ո* inaccentué initial représenté par *u*), *khuert* (lire *khuerc*) *չորք* (No. 11), *puelc* *փողք* (No. 56), *cuelc* *կողք* (No. 67), *cuech* *կոճ* (No. 75) etc.; et un *ո* accentué initial par *ua*: *hualn* *ողն* (No. 66), *uaden* *ոտն* (No. 74); cf. la prononciation spéciale de *ո* initial accentué dans l'arménien de Pologne, que signale M. K, p. 20, No. 5.

P. 38, § 28. La transcription du français *ld* par *ղտ* dans *ռընաղտ* Renald (Renaud) et dans les cas analogues paraît très mystérieuse quand on lit l'exposé de M. K.; elle devient très claire si l'on songe que, au moment où ont commencé en Cilicie les rapports entre Français et

Arméniens, c'est-à-dire au XIe siècle, *l* du français devant consonne était *l* vélaire et n'avait pas abouti au *u* qu'il allait devenir; de cette transcription il résulte que le ղ arménien n'était pas encore la spirante gutturale sonore qu'il est devenu ensuite et qu'il avait encore le caractère de *l*; et en effet, dans le glossaire latin-arménien précité, le ղ est noté par *hl*: *ahl* աղ (No. 34) et tout simplement par *l* dans *astil* աստղ (No. 39), *puelc* փողք (No. 56), *hualn* ողն (No. 66), *cuelc* կողք (No. 67); le seul exemple divergant *aihich* bonus (No. 85) աղէկ, est visiblement corrompu à tous égards. – A ce propos on notera que les procédés de transcription du français en arménien posés au XIe siècle ont continué d'être employés alors qu'ils ne répondaient plus ni à la prononciation du français ni à celle de l'arménien; ils se retrouvent dans des textes du XIVe siècle et même après, mais on n'en saurait tirer aucune conclusion; ainsi se résoud la difficulté signalée par M. Finck, *Die neueren Sprachen* IX, 390.

P. 43 et suiv., § 46. L'affaiblement de ա en ը n'est pas aussi dépourvu de cause qu'on pourrait le croire à lire le paragraphe du livre de M. K. En effet l'altération de ա devant une nasale gutturale, telle qu'on la rencontre dans ընկողին, ընկնիմ de անկողին, անկանիմ n'a rien de surprenant: on sait combien les nasales gutturales tendent d'une manière générale à altérer les voyelles précédentes.

Quant aux ա de չաք et de ժամ, l'altération est due à ce que ces mots n'ont pas toujours un sens plein et sont souvent des mots *accessoires* de la phrase. M. K. note lui-même, avec raison, p. 119, que, déjà en ancien arménien, ժամ apparaît sous la forme ժ(ը)մ dans այժմ, c'est à dire այս-ժ(ա)մ, avec accent sur այս; les exemples de date postérieure que cite M. K. dans sa note confirment cette vue: des formes comme ընել, ըսել s'expliquent par l'emploi très faiblement significatif de ces verbes et se produisaient tout naturellement dans les groupes tels que ինչ ընել ou ինչ ըսել; et la chose est plus claire encore pour la conjonction քըն de քան, քընց de քան զ-. Les exemples des dialectes d' Agulis et du Karabagh rapportés par M. K. n'ont rien à faire ici: ces dialectes ont l'accent sur la pénultième, et la voyelle qui précède l'accent y est régulièrement altérée (v. Adjarian, *loc. cit.*, p. 34 et suiv.). En revanche le traitement *a* de l'ancien *e* ou *ē* (ե ou է) dans le dialecte de Karabagh pour թե (et non թէ qui est une orthographe de basse époque) donnant *t'a*, pour la 3e personne du verbe «être» է donnant *a* est dû à l'absence d'accent qui caractérise ces mots; de même, c'est parce qu'il s'agit d'un mot accessoire et relativement peu accentué que եւ est devenu ու. Il n'est jamais légitime de prendre

de pareils mots pour des témoignages du traitement phonétique normal; ils sont prononcés avec une certaine négligence, souvent simplement indiqués, en tout cas abrégés par suite de leur union avec les mots voisins, et ont par suite un traitement à part.

Du coup on voit pourquoi M. K. a eu tort de repousser p. 307 et suiv. l'exellente explication qu'a proposée Aidynian de la particule verbale կու. Un groupe de mots accessoires de la phrase peut subir des réductions qui échappent à toute règle: aucun principe général ne permet de justifier comment *hiu tagu* a pu donner un vieux haut allemand *hiutu* 'aujourd'hui', comment un grec θέλω a pu se réduire à la particule moderne θα, un vieux slave *ašte by* à *ašti* etc.: կայ ու, devenu pur accessoire du verbe, s'est réduit très aisément à կու, et il est illégitime d'invoquer contre cette altération les lois phonétiques génerales de la phonétique arménienne: on est justement ici en dehors de ces lois. M. K. demande des exemples d'un emploi régulier de կայ ու dans les textes; mais on ne saurait trouver կայ ու dans les textes classiques, et au moment où les textes ciliciens commencent, la forme est déjà réduite à կու; toutefois la valeur de կու ressort nettement de ce que, encore dans le cilicien du moyen âge, le subjonctif correspondant est կենայ ու: որ խալապայն կենայ ու լինի 'pour qu'il y ait lutte: M. K. en donne de nombreux exemples p. 300 de son livre. S'il pouvait rester quelques doutes, la langue de Mexithar Heraci les lèverait: M. K. signale lui-même, p. 301 N. 2, chez cet auteur des expressions comme կայ և շարժի; et Mexithar avait le sentiment net de la valeur de la locution, car il écrit: կանք ու տեսանենք (v. Ցոփեանեան, Հետազօտութիւնք նախնեաց ռամկօրէնի վրայ I p. 83). Plus tard la 3ᵉ pers. sing. կայ (ու) s'est fixée, exactement comme en russe бы, qui sert de caractéristique invariable de conditionnel, est une ancienne 3ᵉ personne du singulier de l'aoriste. L'explication de կու par կայ ու doit donc passer pour certaine.

P. 67, § 75. Il n'y a pas de cas où իւ soit représenté par ե. L'exemple cilicien գեղ 'village' s'explique aisément par l'ancienne flexion գիւղ, գեղջ: l'*e* du génitif et des autres cas a été généralisé; au surplus il semble qu' un groupe -իղ, -եղ final ait fait difficulté et que ւ dans des mots comme գիւղ, իւղ, երկիւղ, ճիւղ ait été développé entre ի et ղ, par suite du caractère de *l* vélaire de ղ; en fait les formes modernes du nom de l'huile représentent եղ et non իւղ, et եղ apparaît déjà dans un manuscrit aussi ancien que le manuscrit de l'Evangile en capitales No. 8 d' Etchmiadzin, par exemple Mt. XXV, 28, à côté de իղ ib. XXVI 7, 8, 12. La note 2 de la p. 26 du livre de M. K. aurait donc besoin d'être reprise au point de vue de l'arménien le plus ancien.

P. 219, note. L'aboutissement *oxtə* de l'ancien եւթն n'est pas moderne, comme semble le croire M. K.; on le rencontre déjà dans le glossaire latin-arménien édité par Carrière sous les formes *hioct* VII (No. 14) et *hioctanatschun* LXX (No. 23); pour l'explication de cette forme, voir *Journal Asiatique* 1902, I p. 568.

P. 311, § 366. Ainsi que l'a montré M. Hübschmann dans le compte rendu cité ci-dessus, p. 60 et suiv., l'explication que donne M. K des troisièmes personnes d'imparfaits passifs en -իւր n'est pas satisfaisante; en réalité տեսանիւր ’il était vu‘ doit être une déformation de տեսանէր, sous l'influence du ւ des aoristes moyens comme տեսաւ, եղեւ, etc. Les flexions de l'imparfait et de l'aoriste présentent en effet les mêmes désinences, et -ւ étant justement la seule désinence qui, à l'aoriste, caractérise le moyen, on ne saurait être surpris que cette caractéristique ait été étendue à l'imparfait.

P. 365 et suiv., § 414. L'arménien classique n'avait pas de participe en -ած, mais seulement quelques adjectifs formant un petit groupe de mots associés par le sens: երկիւղած, հոգած, ցաւած, ողորմած, tous tirés de substantifs: երկիւղ, հոգ, ցաւ, ողորմ. Il est permis de supposer — à titre de pure hypothèse — que -ած est ici le verbal de ածեմ ’je conduis‘. Quoi qu'il en soit, les adjectifs ողորմած, հոգած, ցաւած ont été rapprochés des verbes dénominatifs ողորմիմ, հոգամ, ցաւիմ, et il s'est créé ainsi toute une série de participes qui n'ont rien à faire avec les abstraits en -ած de l'arménien classique.

On rectifiera sur bien des points les conclusions de M. K., on y ajoutera; mais en faisant l'histoire de l'arménien au moyen âge, en réunissant avec soin les faits essentiels, et en en tirant l'explication des innovations de l'arménien moderne, M. Karst a rendu aux études de linguistique arménienne un service considérable, et son travail lui fait grand honneur.

Paris.

Die neue Numerierung der in Kareneans Katalog verzeichneten Handschriften.

Zusammengestellt
von
Agop Manandian.

Die erste Zahl weist auf die in Kareneans Katalog angegebene Nummer, die zweite auf die entsprechende nach der neuen Anordnung.

1 = 1, 2 = 2, 3 = 3, 4 = 4, 5 = 5, 6 = 6, 7 = 7, 8 = 8, 9 = 9,
10 = 10, 11 = 11, 12 = 12, 13 = 13, 14 = 14, 15 = 15, 16 = 16,
17 = 17, 18 = 18, 19 = 19, 20 = 20, 21 = 21, 22 = 22, 23 = 23,
24 = 24, 25 = 25, 26 = 26, 27 = 28, 28 = 29, 29 = 30, 30 = ?, 31 = 31,
32 = 32, 33 = 33, 34 = 34, 35 = 35, 36 = 36, 37 = 37, 38 = 38,
39 = 39, 40 = 40, 41 = 41, 42 = 42, 43 = 43, 44 = 44, 45 = 45,
46 = 46, 47 = 47, 48 = 48, 49 = 49, 50 = 50, 51 = 51, 52 = 52,
53 = 53, 54 = 54, 55 = 55, 56 = 57, 57 = 58, 58 = 59, 59 = 60, 60 = 61,
61 = 62, 62 = 63, 63 = 64, 64 = 65, 65 = 66, 66 = 67, 67 = 68, 68 = 69,
69 = 70, 70 = 71, 71 = 72, 72 = 73, 73 = 74, 74 = 75, 75 = 76,
76 = 77, 77 = 78, 78 = 79, 79 = 80, 80 = 81, 81 = 82, 82 = 83,
83 = 84, 84 = 85, 85 = 86, 86 = 87, 87 = 92, 88 = 93, 89 = 94,
90 = 95, 92 = 96, 91 = 97, 93 = 98, 94 = 99, 95 = 100, 96 = 101,
97 = 102, 98 = 103, 99 = 104, 100 = 105, 101 = 106, 102 = 107,
103 = 108, 104 = 109, 105 = 110, 106 = 111, 107 = 112, 108 = 113,
109 = 114, 110 = 115, 111 = 116, 112 = 117, 113 = 118, 114 = 119,
115 = 120, 116 = 121, 117 = 122, 118 = 123, 119 = 124, 120 = 125,
121 = 126, 122 = 127, 123 = 128, 124 = 129, 125 = 130, 126 = 131,
127 = 132, 128 = 133, 129 = 134, 130 = 135, 131 = 136, 132 = 137,
133 = 138, 134 = 139, 135 = 140, 136 = 141, 137 = 142, 138 = 143,
139 = 144, 140 = 146, 141 = 147, 142 = 148, 143 = 149, 144 = 150,
145 = 151, 146 = 152, 147 = 153, 148 = 154, 149 = 155, 150 = 156,
151 = 157, 152 = 158, 153 = 159, 154 = 160, 155 = 161, 156 = 162,

157 = 163, 158 = 164, 159 = 165, 160 = 166, 161 = 167, 162 = 168,
163 = 169, 164 = 170, 165 = 171, 166 = 172, 167 = 173, 168 = 174,
169 = 175, 170 = 176, 171 = 177, 172 = 178, 173 = 179, 174 = 180,
175 = 181, 176 = 182, 177 = 183, 178 = 184, 179 = 186, 180 = 187,
181 = 188, 182 = 189, 183 = 190, 185 = 191, 184 = 192, 186 = 193,
187 = 194, 188 = 195, 189 = 196, 190 = 197, 191 = 198, 192 = 199,
193 = 200, 194 = 201, 195 = 202, 196 = 203, 197 = 204, 198 = 205,
199 = 206, 200 = 207, 201 = 208, 202 = 209, 203 = 210, 204 = 211,
205 = 212, 206 = 213, 207 = 214, 208 = 215, 209 = 216, 210 = 217,
211 = 218, 212 = 219, 213 = 220, 214 = 221, 215 = 222, 216 = 223,
217 = 224, 218 = 225, 219 = 226, 220 = 227, 221 = 228, 222 = 229,
223 = 230, 224 = 231, 225 = 232, 226 = 233, 227 = 234, 228 = 235,
229 = 236, 230 = 237, 231 = 238, 232 = 239, 233 = 240, 234 = 241,
235 = 242, 236 = 243, 237 = 244, 238 = 245, 239 = 246, 240 = 247,
241 = 248, 242 = 249, 243 = 250, 244 = 251, 245 = 252, 246 = 253,
247 = 254, 248 = 255, 249 = 256, 250 = 257, 251 = 258, 252 = 259,
253 = 260, 254 = 261, 255 = 262, 256 = 263, 257 = 264, 258 = 265,
259 = 266, 260 = 267, 261 = 268, 262 = 269, 263 = 270, 264 = 271,
265 = 272, 266 = 273, 267 = 274, 268 = 275, 269 = 276, 270 = 277,
271 = 278, 272 = 279, 273 = 280, 274 = 281, 275 = 282, 276 = 283,
277 = 284, 278 = 285, 279 = 286, 280 = 287, 281 = 288, 282 = 289,
283 = 290, 284 = 291, 285 = 292, 286 = 293, 287 = 294, 288 = 295,
289 = 296, 290 = 297, 291 = 298, 292 = 299, 293 = 300, 294 = 301,
295 = 302, 296 = 303, 297 = 304, 298 = 305, 299 = 306, 300 = 307,
301 = 308, 302 = 309, 303 = 310, 304 = 311, 305 = 312, 306 = 313,
307 = 314, 308 = 315, 309 = 316, 310 = 317, 311 = 318, 312 = 319,
313 = 320, 314 = 321, 315 = 322, 316 = 323, 317 = 324, 318 = 325,
319 = 326, 320 = 327, 321 = 328, 322 = 329, 323 = 330, 324 = 331,
325 = 332, 326 = 333, 327 = 334, 328 = 335, 329 = 336, 330 = 337,
331 = 338, 332 = 339, 333 = 340, 334 = 341, 335 = 342, 336 = 343,
337 = 344, 338 = 345, 339 = 346, 340 = 347, 341 = 348, 342 = 349,
343 = 350, 344 = 351, 345 = 352, 346 = 353, 347 = 354, 348 = 355,
349 = 356, 350 = 357, 351 = 358, 352 = 359, 353 = 360, 354 = 361,
355 = 362, 356 = 363, 357 = 364, 358 = 365, 359 = 366, 360 = 367,
361 = 368, 362 = 369, 363 = 370, 364 = 372, 365 = 373, 366 = 374,
367 = 375, 368 = 376, 369 = 377, 370 = 378, 371 = 379, 372 = 380,
373 = 381, 374 = 382, 375 = 383, 376 = 384, 377 = 385, 378 = 386,
379 = 387, 380 = 388, 381 = 389, 382 = 390, 383 = 391, 384 = 392,
385 = 393, 386 = 394, 387 = 395, 388 = 396, 389 = 397, 390 = 398,
391 = 399, 392 = 400, 393 = 401, 394 = 402, 395 = 403, 396 = 404,

397 = 405, 398 = 406, 399 = 407, 400 = 408, 401 = 409, 402 = 410,
403 = 411, 404 = 412, 405 = 413, 406 = 414, 407 = 415, 408 = 416,
409 = 417, 410 = 418, 411 = 419, 412 = 420, 413 = 421, 414 = 422,
415 = 423, 416 = 424, 417 = 425, 418 = 426, 419 = 427, 420 = 428,
421 = 429, 422 = 430, 423 = 431, 424 = 432, 425 = 433, 426 = 434,
427 = 435, 428 = 436, 429 = 437, 430 = 438, 431 = 439, 432 = 440,
433 = 441, 434 = 442, 435 = 443, 436 = 444, 437 = 445, 438 = 446,
439 = 447, 440 = 448, 441 = 449, 442 = 450, 443 = 451, 444 = 452,
445 = 453, 446 = 454, 447 = 455, 448 = 456, 449 = 457, 450 = 458,
451 = 459, 452 = 460, 453 = 462, 454 = 463, 455 = 464, 456 = 465,
457 = 466, 458 = 467, 459 = 468, 460 = 469, 461 = 470, 462 = 471,
463 = 472, 464 = 473, 465 = 474, 466 = 475, 467 = 476, 468 = 477,
469 = 478, 470 = 479, 471 = 480, 472 = 481, 473 = 482, 474 = 483,
475 = 484, 476 = 485, 477 = 486, 478 = 487, 479 = 488, 480 = 489,
481 = 490, 482 = 491, 483 = 494, 484 = 495, 485 = 496, 486 = 497,
487 = 499, 488 = 500, 489 = 501, 490 = 502, 491 = 503, 492 = 504,
493 = 505, 494 = 506, 495 = 507, 496 = 508, 497 = 509, 498 = 510,
499 = 511, 500 = 512, 501 = 513, 502 = 515, 503 = 516, 504 = 517,
505 = 518, 506 = 519, 507 = 520, 508 = 521, 509 = 522, 510 = 523,
511 = 524, 512 = 525, 513 = 526, 514 = 527, 515 = 528, 516 = 529,
517 = 530, 518 = 531, 519 = 532, 520 = 533, 521 = 534, 522 = 535,
523 = 536, 524 = 537, 525 = 538, 526 = 539, 527 = 540, 528 = 541,
529 = 542, 530 = 543, 531 = 544, 532 = 546, 533 = 547, 534 = 548,
535 = 549, 536 = 550, 537 = 551, 538 = 552, 539 = 553, 540 = 554,
541 = 555, 542 = 556, 543 = 557, 544 = 558, 545 = 559, 546 = 560,
547 = 561, 548 = 562, 549 = 563, 550 = 564, 551 = 565, 552 = 566,
553 = 567, 554 = 568, 555 = 569, 556 = 570, 557 = 571, 558 = 572,
559 = 573, 560 = 574, 561 = 575, 562 = 576, 563 = 577, 564 = 578,
565 = 579, 566 = 580, 567 = 581, 568 = 582, 569 = 583, 570 = 584,
571 = 585, 572 = 586, 573 = 587, 574 = 588, 575 = 589, 576 = 590,
577 = 591, 578 = 592, 579 = 593, 580 = 594, 581 = 595, 582 = 596,
583 = 597, 584 = 598, 585 = 599, 586 = 600, 587 = 601, 588 = 602,
589 = 603, 590 = 604, 591 = 605, 592 = 606, 593 = 607, 594 = 608,
595 = 609, 596 = 610, 597 = 611, 598 = 612, 599 = 613, 600 = 614,
601 = 615, 602 = 616, 603 = 617, 604 = 618, 605 = 619, 606 = 620,
607 = 621, 608 = 622, 609 = 623, 610 = 624, 611 = 625, 612 = 626,
613 = 627, 614 = 628, 615 = 629, 616 = 630, 617 = 631, 618 = 632,
619 = 633, 620 = 634, 621 = 635, 622 = 636, 623 = 637, 624 = 638,
625 = 639, 626 = 640, 627 = 641, 628 = 642, 629 = 643, 630 = 644,
631 = 645, 632 = 646, 633 = 647, 634 = 648, 635 = 649, 636 = 650,

637 = 651, 638 = 652, 639 = 653, 640 = 654, 641 = 655, 642 = 656,
643 = 657, 644 = 658, 645 = 659, 646 = 660, 647 = 661, 648 = 662,
649 = 663, 650 = 664, 651 = 665, 652 = 666, 653 = 667, 654 = 668,
655 = 669, 656 = 670, 657 = 671, 658 = 672, 659 = 673, 660 = 674,
661 = 675, 662 = 676, 663 = 677, 664 = 678, 665 = 679, 666 = 680,
667 = 681, 668 = 682, 669 = 683, 670 = 684, 671 = 685, 672 = 686,
673 = 687, 674 = 688, 675 = 689, 676 = 690, 677 = 691, 678 = 692,
679 = 693, 680 = 694, 681 = 695, 682 = 696, 683 = 697, 684 = 698,
685 = 699, 686 = 700, 687 = 701, 688 = 702, 689 = 703, 690 = 704,
691 = 705, 692 = 706, 693 = 707, 694 = 708, 695 = 709, 696 = 710,
697 = 711, 698 = 712, 699 = 713, 700 = 714, 701 = 715, 702 = 716, 703 = 717,
704 = 718, 705 = 719, 706 = 720, 707 = 721, 708 = 722, 709 = 723, 710 = 724,
711 = 725, 712 = 726, 713 = 727, 714 = 728, 715 = 729, 716 = 730, 717 = 731,
718 = 732, 719 = 733, 720 = 734, 721 = 735, 722 = 736, 723 = 737, 724 = 738,
725 = 739, 726 = 740, 727 = 741, 728 = 742, 729 = 743, 730 = 744,
731 = 745, 732 = 746, 733 = 747, 734 = 748, 735 = 749, 736 = 750,
737 = 751, 738 = 752, 739 = 753, 740 = 754, 741 = 755, 742 = 756,
743 = 757, 744 = 758, 745 = 759, 746 = 760, 747 = 762, 748 = 763,
749 = 764, 750 = 765, 751 = 766, 752 = 767, 753 = 768, 754 = 769,
755 = 770, 756 = 771, 757 = 772, 758 = 773, 759 = 774, 760 = 775,
761 = 776, 762 = 777, 763 = 778, 764 = 779, 765 = 780, 766 = 781,
767 = 782, 768 = 783, 769 = 784, 770 = 785, 771 = 786, 772 = 787,
773 = 788, 774 = 789, 775 = 790, 776 = 792, 777 = 793, 778 = 794,
779 = 795, 780 = 796, 781 = 797, 782 = 798, 783 = 799, 784 = 800,
785 = 801, 786 = 802, 787 = 803, 788 = 804, 789 = 805, 790 = 806,
791 = 807, 792 = 808, 793 = 809, 794 = 810, 795 = 811, 796 = 812,
797 = 813, 798 = 814, 799 = 815, 800 = 816, 801 = 817, 802 = 818,
803 = 819, 804 = 820, 805 = 821, 806 = 822, 807 = 823, 808 = 824,
809 = 825, 810 = 826, 811 = 827, 812 = 828, 813 = 829, 814 = 830,
815 = 831, 816 = 832, 817 = 833, 818 = 834, 819 = 835, 820 = 836,
821 = 837, 822 = 838, 823 = 839, 824 = 840, 825 = 841, 826 = 842,
827 = 843, 828 = 844, 829 = 845, 830 = 846, 831 = 847, 832 = 848,
833 = 849, 834 = 850, 835 = 851, 836 = 852, 837 = 853, 838 = 854,
839 = 855, 840 = 856, 841 = 857, 842 = 858, 843 = 859, 844 = 860,
845 = 861, 846 = 862, 847 = 863, 848 = 864, 849 = 865, 850 = 866,
851 = 867, 852 = 868, 853 = 869, 854 = 871, 855 = 872, 856 = 873,
857 = 874, 858 = 875, 859 = 876, 860 = 877, 861 = 878, 862 = 879,
863 = 880, 864 = 881, 865 = 882, 866 = 883, 867 = 884, 868 = 885,
869 = 887, 870 = 886, 871 = 888, 872 = 890, 873 = 892, 874 = 893,
875 = 894, 876 = 895, 877 = 896, 878 = 897, 879 = 998, 880 = 899,

881 = 900, 882 = 901, 883 = 902, 884 = 903, 885 = 904, 886 = 906,
887 = 907, 888 = 908, 889 = 909, 890 = 910, 891 = 911, 892 = 912,
893 = 913, 894 = 914, 895 = 915, 896 = 916, 897 = 917, 898 = 918,
899 = 919, 900 = 920, 901 = 921, 902 = 922, 903 = 923, 904 = 924,
905 = 925, 906 = 926, 907 = 927, 908 = 928, 909 = 929, 910 = 930,
911 = 931, 912 = 932, 913 = 933, 914 = 934, 915 = 935, 916 = 936,
917 = ?, 918 = 938, 919 = 939, 920 = 940, 921 = 941, 922 = 942,
923 = ?, 924 = 944, 925 = 945, 926 = 946, 927 = 947, 928 = 948,
929 = 949, 930 = 950, 931 = 951. 932 = 952, 933 = 953, 934 = 954,
935 = 955, 936 = 956, 937 = 957, 938 = 958, 939 = 959, 940 = 960,
941 = 961, 942 = 962, 943 = 963, 944 = 964, 945 = 965, 946 = 966,
947 = 967, 948 = 968, 949 = 969, 950 = 970, 951 = 971, 952 = 972,
953 = 973, 954 = 974, 955 = 975, 956 = 976, 957 = 977, 958 = 978,
959 = 979, 960 = 980, 961 = 981, 962 = 982, 963 = 983, 964 = 984,
965 = 985, 966 = ?, 967 = 987, 968 = ?, 969 = ?, 970 = 989, 971 = 990,
972 = 991, 973 = 992, 974 = 993, 975 = ?. 976 = 994, 977 = 995, 978 = 996,
979 = 997, 980 = 998, 981 = 999, 982 = 1000, 983 = 1001, 984 = 1002,
985 = 1003, 986 = 1004, 987 = 1005, 988 = 1006, 989 = 1007,
990 = 1008, 991 = 1009, 992 = 1010, 993 = 1011, 994 = 1012,
995 = 1013, 996 = 1014, 997 = 1015, 998 = 1016, 999 = 1017,
1000 = 1018, 1001 = 1019, 1002 = 1020, 1003 = 1021, 1004 = 1022,
1005 = 1023, 1006 = 1024, 1007 = 1025, 1008 = 1026, 1009 = 1027,
1010 = 1028, 1011 = 1029, 1012 = 1030, 1013 = 1031, 1014 = 1032,
1015 = 1033, 1016 = 1034, 1017 = 1035, 1018 = 1036, 1019 = 1037,
1020 = 1038, 1021 = 1039, 1022 = 1040, 1023 = 1041, 1024 = 1042,
1025 = 1043, 1026 = 1044, 1027 = 1045, 1028 = 1046, 1029 = 1047 (?),
1030 = 1048, 1031 = 1049, 1032 = 1050, 1033 = 1051, 1034 = 1052,
1035 = 1053, 1036 = 1054, 1037 = 1055, 1038 = 1056, 1039 = 1057,
1040 = 1058, 1041 = 1059, 1042 = 1060, 1043 = 1061, 1044 = 1062,
1045 = 1063, 1046 = 1064, 1047 = 1065, 1048 = 1066, 1049 = 1067,
1050 = 1068, 1051 = 1069, 1052 = 1070, 1053 = 1071, 1054 = 1072,
1055 = 1073, 1056 = 1074, 1057 = 1075, 1058 = 1076, 1059 = 1077,
1060 = 1078, 1061 = 1079, 1062 = 1080, 1063 = 1081, 1064 = 1082,
1065 = 1083, 1066 = 1084, 1067 = 1474, 1068 = 1088, 1069 = 1089,
1070 = 1090, 1071 = 1091, 1072 = 1092, 1073 = 1093, 1074 = 1094,
1075 = 1095, 1076 = 1096, 1077 = 1097, 1078 = 1098, 1079 = 1099,
1080 = 1100, 1081 = 1101, 1082 = 1102, 1083 = 1103, 1084 = 1104,
1085 = 1105, 1086 = 1106, 1087 = 1107, 1088 = 1108, 1089 = 1109,
1090 = 1110, 1091 = 1111, 1092 = 1112, 1093 = 1113, 1094 = 1119,
1095 = 1115, 1096 = 1116, 1097 = 1117, 1098 = 1118, 1099 = 1120,

1100 = 1121, 1101 = 1122, 1102 = 1123, 1103 = 1124, 1104 = 1125,
1105 = 1126, 1106 = 1127, 1107 = 1128, 1108 = 1129, 1109 = 1130,
1110 = 1131, 1111 = 1132, 1112 = 1133, 1113 = 1134, 1114 = 1135,
1115 = 1136, 1116 = 1137, 1117 = 1138, 1118 = 1139, 1119 = 1140,
1120 = 1141, 1121 = 1142, 1122 = 1143, 1123 = 1144, 1124 = 1145,
1125 = 1146, 1126 = 1147, 1127 = 1148, 1128 = 1149, 1129 = 1150,
1130 = 1151, 1131 = 1152, 1132 = 1153, 1133 = 1154, 1134 = 1155,
1135 = 1156, 1136 = 1157, 1137 = 1158, 1138 = 1159, 1139 = 1160,
1140 = 1161, 1141 = 1162, 1142 = 1163, 1143 = 1164, 1144 = 1165,
1145 = 1166, 1146 = 1167, 1147 = 1168, 1148 = 1169, 1149 = 1170,
1150 = 1171, 1151 = 1179, 1152 = 1180, 1153 = 1181, 1154 = 1182,
1155 = 1183, 1156 = 1184, 1157 = 1185, 1158 = 1186, 1159 = 1187,
1160 = 1188, 1161 = 1189, 1162, = 1191, 1163 = 1192, 1164 = 1193,
1165 = 1194, 1166 = 1195, 1167 = 1196, 1168 = 1197, 1169 = 1198,
1170 = 1199, 1171 = 1200, 1172 = 1201, 1173 = 1202, 1174 = 1203,
1175 = 1204, 1176 = 1205, 1177 = 1206, 1178 = 1207, 1179 = 1208,
1180 = 1209, 1181 = 1210, 1182 = 1211, 1183 = 1212, 1184 = 1213,
1185 = 1214, 1186 = 1215, 1187 = 1216, 1188 = 1217, 1189 = 1218,
1190 = 1219, 1191 = 1221, 1192 = 1220, 1193 = 1222, 1194 = 1223,
1195 = 1224, 1196 = 1225, 1197 = 1226, 1198 = 1227, 1199 = 1228,
1200 = 1229, 1201 = 1230, 1202 = 1231, 1203 = 1232, 1204 = 1233,
1205 = 1234, 1206 = 1235, 1207 = 1236, 1208 = 1238, 1209 = 1239,
1210 = 1240, 1211 = 1241, 1212 = 1242, 1213 = 1243, 1214 = 1244,
1215 = 1245, 1216 = 1246, 1217 = 1247, 1218 = 1248, 1219 = 1249,
1220 = 1250, 1221 = 1251, 1222 = 1252, 1223 = 1253, 1224 = 1254,
1225 = 1255, 1226 = 1256, 1227 = 1257, 1228 = 1258, 1229 = 1259,
1230 = 1260, 1231 = 1261, 1232 = 1262, 1233 = 1263, 1234 = 1264,
1235 = 1265, 1236 = 1266, 1237 = 1267, 1238 = 1268, 1239 = 1273,
1240 = 1274, 1241 = 1275, 1242 = 1276, 1243 = 1277, 1244 = 1278,
1245 = 1279, 1246 = 1280, 1247 = 1281, 1248 = 1282, 1249 = 1283,
1250 = 1284, 1251 = 1285, 1252 = 1286, 1253 = 1287, 1254 = 1288,
1255 = 1289, 1256 = 1290, 1257 = 1291, 1258 = 1292, 1259 = 1294,
1260 = 1295, 1261 = 1296, 1262 = 1297, 1263 = 1298, 1264 = 1299,
1265 = 1300, 1266 = 1301, 1267 = 1302, 1268 = 1303, 1269 = 1304,
1270 = 1305, 1271 = 1306, 1272 = 1307, 1273 = 1308, 1274 = 1309,
1275 = 1310, 1276 = 1311, 1277 = 1312, 1278 = 1313, 1279 = 1314,
1280 = 1315, 1281 = 1316, 1282 = 1317, 1283 = 1318, 1284 = 1319,
1285 = 1320, 1286 = 1321, 1287 = 1322, 1288 = 1323, 1289 = 1324,
1290 = 1325, 1291 = 1326, 1292 = 1328, 1293 = 1329, 1294 = 1330,
1295 = 1331, 1296 = 1332, 1297 = 1333, 1298 = 1334, 1299 = 1336,

1300 = 1337, 1301 = 1335, 1302 = 1338, 1303 = 1339, 1304 = 1340,
1305 = 1341, 1306 = 1342, 1307 = 1343, 1308 = 1344, 1309 = 1345,
1310 = 1346, 1311 = 1347, 1312 = 1348, 1313 = 1349, 1314 = 1350,
1315 = 1351, 1316 = 1352, 1317 = 1353, 1318 = 1354, 1319 = 1355,
1320 = 1356, 1321 = 1357, 1322 = 1358, 1323 = 1359, 1324 = 1360,
1325 = 1361, 1326 = 1362, 1327 = 1363, 1328 = 1364, 1329 = 1365,
1330 = 1366, 1331 = 1367, 1332 = 1368, 1333 = 1369, 1334 = 1370,
1335 = 1371, 1336 = 1372, 1337 = 1373, 1338 = 1374, 1339 = 1375,
1340 = 1376, 1341 = 1377, 1342 = 1378, 1343 = 1379, 1344 = 1380,
1345 = 1381, 1346 = 1382, 1347 = 1383, 1348 = 1384, 1349 = 1385,
1350 = 1386, 1351 = 1387, 1352 = 1388, 1353 = 1389, 1354 = 1390,
1355 = 1391, 1356 = 1392, 1357 = 1393, 1358 = 1394, 1359 = 1395,
1360 = 1396, 1361 = 1397, 1362 = 1398, 1363 = 1399, 1364 = 1400,
1365 = 1401, 1366 = 1402, 1367 = 1403, 1368 = 1404, 1369 = 1405,
1370 = 1406, 1371 = 1407, 1372 = 1408, 1373 = 1409, 1374 = 1410,
1375 = 1411, 1376 = 1412, 1377 = 1413, 1378 = 1414, 1379 = 1415,
1380 = 1416, 1381 = 1417, 1382 = 1418, 1383 = 1419, 1384 = 1420,
1385 = 1421, 1386 = 1422, 1387 = 1423, 1388 = 1424, 1389 = 1425,
1390 = 1426, 1391 = 1427, 1392 = 1428, 1393 = 1429, 1394 = 1430,
1395 = 1431, 1396 = 1432, 1397 = 1433, 1398 = 1434, 1399 = 1435,
1400 = 1436, 1401 = 1437, 1402 = 1439, 1403 = 1438, 1404 = 1440,
1405 = 1441, 1406 = 1442, 1407 = 1443, 1408 = 1444, 1409 = 1445,
1410 = 1446, 1411 = 1447, 1412 = 1448, 1413 = 1449, 1414 = 1450,
1415 = 1451, 1416 = 1452, 1417 = 1453, 1418 = 1455, 1419 = 1456,
1420 = 1457, 1421 = 1458, 1422 = 1459, 1423 = 1460, 1424 = 1461,
1425 = 1462, 1426 = 1463, 1427 = 1464, 1428 = 1465, 1429 = 1466,
1430 = 1467, 1431 = 1468, 1432 = 1469, 1433 = 1470, 1434 = 1471,
1435 = 1472, 1436 = 1473, 1437 = 1475, 1438 = 1476, 1439 = 1477,
1440 = 1478, 1441 = 1479, 1442 = 1480, 1443 = 1481, 1444 = 1482,
1445 = 1483, 1446 = 1484, 1447 = 1485, 1448 = 1486, 1449 = 1487,
1450 = 1488, 1451 = 1489, 1452 = 1490, 1453 = 1491, 1454 = 1492,
1455 = 1493, 1456 = 1494, 1457 = 1495, 1458 = 1496, 1459 = 1497,
1460 = 1498, 1461 = 1499, 1462 = 1500, 1463 = 1501, 1464 = 1502,
1465 = 1503, 1466 = 1504, 1467 = 1505, 1468 = 1506, 1469 = 1507,
1470 = 1508, 1471 = 1509, 1472 = 1510, 1473 = 1511, 1474 = 1512,
1475 = 1513, 1476 = 1514, 1477 = 1515, 1478 = 1516, 1479 = 1517,
1480 = 1518, 1481 = 1519, 1482 = 1520, 1483 = 1521, 1484 = 1522,
1485 = 1523, 1486 = 1524, 1487 = 1525, 1488 = 1526, 1489 = 1527,
1490 = 1528, 1491 = 1529, 1492 = 1530, 1493 = 1531, 1494 = 1532,
1495 = 1533, 1496 = 1534, 1497 = 1535, 1498 = 1536, 1499 = 1537,

1500 = 1538, 1501 = 1539, 1502 = 1540, 1503 = 1541, 1504 = 1542,
1505 = 1543, 1506 = 1544, 1507 = 1545, 1508 = 1546, 1509 = 1547,
1510 = 1548, 1511 = 1549, 1512 = 1550, 1513 = 1551, 1514 = 1552,
1515 = 1553, 1516 = 1554, 1517 = 1555, 1518 = 1556, 1519 = 1557,
1520 = 1558, 1521 = 1559, 1522 = 1560, 1523 = 1561, 1524 = 1562,
1525 = 1563, 1526 = 1564, 1527 = 1565, 1528 = 1566, 1529 = 1567,
1530 = 1568, 1531 = 1569, 1532 = 1570, 1533 = 1571, 1534 = 1572,
1535 = 1573, 1536 = 1574, 1537 = 1575, 1538 = 1576, 1539 = 1577,
1540 = 1578, 1541 = 1579, 1542 = 1580, 1543 = 1581, 1544 = 1582,
1545 = 1583, 1546 = 1584, 1547 = 1585, 1548 = 1586, 1549 = 1587,
1550 = 1588, 1551 = 1589, 1552 = 1590, 1553 = 1591, 1554 = 1592,
1555 = 1593, 1556 = 1594, 1557 = 1595, 1558 = 1596, 1559 = 1597,
1560 = 1598, 1561 = 1599, 1562 = 1600, 1563 = 1601, 1564 = 1602,
1565 = 1603, 1566 = 1604, 1567 = 1605, 1568 = 1606, 1569 = 1607,
1570 = 1608, 1571 = 1609, 1572 = 1610, 1573 = 1611, 1574 = 1612,
1575 = 1613, 1576 = 1614, 1577 = 1615, 1578 = 1616, 1579 = 1617,
1580 = 1618, 1581 = 1619, 1582 = 1620, 1583 = 1621, 1584 = 1622,
1585 = 1623, 1586 = 1624, 1587 = 1625, 1588 = 1626, 1589 = 1627,
1590 = 1628, 1591 = 1629, 1592 = 1630, 1593 = 1631, 1594 = 1632,
1593^{2} = 1633, 1594^{2} = 1634, 1595 = 1635, 1596 = 1636, 1597 = 1637,
1598 = 1638, 1599 = 1639, 1600 = 1641, 1601 = 1642, 1602 = 1643,
1603 = 1644, 1604 = 1646, 1605 = 1647, 1606 = 1648, 1607 = 1649,
1608 = 1650, 1609 = 1651, 1610 = 1652, 1611 = 1653, 1612 = 1654,
1613 = 1655, 1614 = 1656, 1615 = 1657, 1616 = 1658, 1617 = 1659,
1618 = 1660, 1619 = 1661, 1620 = 1662, 1621 = 1663, 1622 = 1664,
1623 = 1665, 1624 = 1666, 1625 = 1667, 1626 = 1668, 1627 = 1669,
1628 = 1670, 1629 = 1671, 1630 = 1672, 1631 = 1673, 1632 = 1674,
1633 = 1675, 1634 = 1676, 1635 = 1677, 1636 = 1678, 1637 = 1679,
1638 = 1680, 1639 = 1681, 1640 = 1682, 1641 = 1683, 1642 = 1684,
1643 = 1685, 1644 = 1686, 1645 = 1687, 1646 = 1688, 1647 = 1689,
1648 = 1690, 1649 = 1691, 1650 = 1692, 1651 = 1693, 1652 = 1694,
1653 = 1695, 1654 = 1996, 1655 = 1697, 1656 = 1698, 1657 = 1699,
1658 = 1700, 1659 = 1701, 1660 = 1702, 1661 = 1703, 1662 = 1704,
1663 = 1705, 1664 = 1706, 1665 = 1707, 1666 = 1708, 1667 = 1709,
1668 = 1710, 1669 = 1711, 1670 = 1712, 1671 = 1713, 1672 = 1714,
1673 = 1715, 1674 = 1716, 1675 = 1717, 1676 = 1718, 1677 = 1719,
1678 = 1720, 1679 = 1721, 1680 + 1681 = 1722, 1682 = 1723, 1683 = 1724,
1684 = 1725, 1685 = 1726, 1686 = 1727, 1687 = 1728, 1688 = 1729,
1689 = 1730, 1690 = 1731, 1691 = 1732, 1692 = 1733, 1693 = 1734,
1694 = 1735, 1695 = 1736, 1696 = 1737, 1697 = 1738, 1698 = 1739,

1699 = 1740, 1700 = 1741, 1701 = 1742, 1702 = 1743, 1703 = 1744,
1704 = 1745, 1705 = 1746, 1706 = 1747, 1707 = 1748, 1708 = 1749,
1709 = 1750, 1710 = 1751, 1711 = 1752, 1712 = 1753, 1713 = 1754,
1714 = 1755, 1715 = 1756, 1716 = 1757, 1717 = 1758, 1718 = 1759,
1719 = 1760, 1720 = 1762, 1721 = 1763, 1722 = 1764, 1723 = 1765,
1724 = 1766, 1725 = 1767, 1726 = 1768, 1727 = 1769, 1728 = 1770,
1729 = 1771, 1730 = 1772, 1731 = 1773, 1732 = 1774, 1733 = 1775,
1734 = 1776, 1735 = 1777, 1736 = 1778, 1737 = 1779, 1738 = 1780,
1739 = 1781, 1740 = 1782, 1741 = 1783, 1742 = 1784, 1743 = 1785,
1744 = 1786, 1745 = 1787, 1746 = 1788, 1747 = 1789, 1748 = 1791,
1749 = 1792, 1750 = ?, 1751 = ?, 1752 = 1793, 1753 = 1794,
1754 = 1797, 1755 = 1798, 1756 = 1799, 1757 = 1800, 1758 = 1801,
1759 = 1802, 1760 = 1803, 1761 = 1804, 1762 = 1805, 1763 = 1806,
1764 = 1807, 1765 = 1808, 1766 = 1809, 1767 = 1810, 1768 = 1811,
1769 = 1812, 1770 = 1813, 1771 = 1814, 1772 = 1815, 1773 = 1816, 1774 = 1817,
1775 = 1818, 1776 = 1819, 1777 = 1820, 1778 = 1821, 1779 = 1822, 1780 = 1823,
1781 = 1824, 1782 = 1825, 1783 = 1826, 1784 = 1827, 1785 = 1828, 1786 = 1829,
1787 = 1830, 1788 = 1831, 1789 = 1832, 1790 = 1833, 1791 + 1792 = 1834,
1793 = 1835, 1794 = 1836, 1795 = 1837, 1796 = 1838, 1797 = 1839,
1798 = 1840, 1799 = 1841, 1800 = 1842, 1801 = 1843, 1802 = 1844,
1803 = 1845, 1804 = 1846, 1805 = 1847, 1806 = 1848, 1807 = 1849,
1808 = 1850, 1809 = 1851, 1810 = 1852, 1811 = 1853, 1812 = 1854,
1813 = 1855, 1814 = 1856, 1815 = 1857, 1816 = 1858, 1817 = 1859,
1818 = 1860, 1819 = 1861, 1820 = 1862, 1821 = 1863, 1822 = 1864,
1823 = 1865, 1824 = 1866, 1825 = 1867, 1826 = 1868, 1827 = 1869,
1828 = 1870, 1829 = 1871, 1830 = 1872, 1831 = 1873, 1832 = 1874,
1833 = 1875, 1834 = 1876, 1835 = 1877, 1836 = 1878, 1837 = 1879,
1838 = 1880, 1839 = 1881, 1840 = 1882, 1841 = 1883, 1842 = 1884,
1843 = 1885, 1844 = 1886, 1845 = 1887, 1846 = 1888, 1847 = 1889,
1848 = 1890, 1849 = 1891, 1850 = 1892, 1851 = 1893, 1852 = 1894,
1853 = 1895, 1854 = 1896, 1855 = 1897, 1856 = 1898, 1857 = 1899,
1858 = 1900, 1859 = 1901, 1860 = 1902, 1861 = 1903, 1862 = 1904,
1863 = 1905, 1864 = 1906, 1865 = 1907, 1866 = 1908, 1867 = 1909,
1868 = 1910, 1969 = 1911, 1870 = 1912, 1871 = 1913, 1872 = 1914,
1873 = 1915, 1874 = 1916, 1875 = 1917, 1876 = 1918, 1877 = 1919,
1878 = 1920, 1879 = 1921, 1880 = 1922, 1881 = 1923, 1882 = 1924,
1883 = 1925, 1884 = 1926, 1885 = 1927, 1886 = 1928, 1887 = 1929,
1888 = 1930, 1889 = 1931, 1890 = 1932, 1891 = 1933, 1892 = 1934,
1893 = 1935, 1894 = 1936, 1895 = 1937, 1896 = 1938, 1897 = 1939,
1898 = 1940, 1899 = 1941, 1900 = 1942, 1901 = 1943, 1902 = 1944,

1903 = 1945, 1904 = 1946, 1905 = 1947, 1906 = 1948, 1907 = 1949,
1908 = 1950, 1909 = 1951, 1910 = 1953, 1911 = 1954, 1912 = 1955,
1913 = 1956, 1914 = 1957, 1915 = 1958, 1916 = 1959, 1917 = 1960,
1918 = 1961, 1919 = 1962, 1920 = 1963, 1921 = 1964, 1922 = 1965,
1923 = 1966, 1924 = 1967, 1925 = 1968, 1926 = 1969, 1927 = 1970,
1928 = 1971, 1929 = 1972, 1930 = 1973, 1931 = 1974, 1932 = 1975,
1933 = 1976, 1934 = 1977, 1935 = 1978, 1936 = 1979, 1937 = 1980,
1938 = 1981, 1939 = 1982, 1940 = 1983, 1941 = 1984, 1942 = 1985,
1943 = 1986, 1944 = 1987, 1945 = 1988, 1946 = 1989, 1947 = 1990,
1948 = 1991, 1949 = 1992, 1950 = 1993, 1951 = 1995, 1952 = 1996,
1953 = 1997, 1954 = 1998, 1955 = 1999, 1956 = 2000, 1957 = 2001,
1958 = 2002, 1959 = 2003, 1960 = 2004, 1961 = 2005, 1962 = 2006,
1963 = 2007, 1964 = 2008, 1965 = 2009. 1966 = 2010, 1967 = 2011,
1968 = 2012, 1969 = 2013, 1970 = 2014, 1971 = 2015, 1972 = 2016,
1973 = 2017. 1974 = 2018, 1975 = 2019, 1976 = ?, 1977 = 2020,
1978 = 2021, 1979 = 2022, 1980 = 2023, 1981 = 2024, 1982 = 2025,
1983 = 2026, 1984 = 2027, 1985 = 2028, 1986 = 2029, 1987 = 2030,
1988 = 2031, 1989 = 2032, 1990 = 2033, 1991 = 2034, 1992 = 2035,
1993 = 2036, 1994 = 2037, 1995 = 2038, 1996 = 2039, 1997 = 2040,
1998 = 2041, 1999 = 2042, 2000 = 2043, 2001 = 2044, 2002 = 2045,
2003 = 2046, 2004 = 2047, 2005 = 2048, 2006 = 2049, 2007 = 2050,
2008 = 2051, 2009 = 2052, 2010 = 2053, 2011 = 2054, 2012 = 2055,
2013 = 2056, 2014 = 2057, 2015 = 2058, 2016 = 2059, 2017 = 2060,
2018 = 2061, 2019 = 2062, 2020 = 2063, 2021 = 2064, 2022 = 2065,
2023 = 2066, 2024 = 2067, 2025 = 2068, 2026 = 2069, 2027 = 2070,
2028 = 2071, 2029 = 2072, 2030 = 2073, 2031 = 2074, 2032 = 2075,
2033 = 2076, 2034 = 2077, 2035 = 2078, 2036 = 2079, 2037 = 2080,
2038 = 2081, 2039 = 2082, 2040 = 2083, 2041 = 2084, 2042 = 2085,
2043 = 2086, 2044 = 2087, 2045 = 2088, 2046 = 2089, 2047 = 2090,
2048 = 2091, 2049 = 2092, 2050 = 2093, 2051 = 2094, 2052 = 2095,
2053 = 2096, 2054 = 2097, 2055 = 2098, 2056 = 2099, 2057 = 2100,
2058 = 2101, 2059 = 2102, 2060 = 2103, 2061 = 2104, 2062 = 2105,
2063 = 2106, 2064 = 2107, 2065 = 2108, 2066 = 2109, 2067 = 2110,
2068 = 2111, 2069 = 2112, 2070 = 2113, 2071 = 2114, 2072 = 2115,
2073 = 2116, 2074 = 2117, 2075 = 2118, 2076 = 2119, 2077 = 2120,
2078 = 2121, 2079 = 2122, 2080 = 2123, 2081 = 2124, 2082 = 2125,
2083 = 2126, 2084 = 2127, 2085 = 2128, 2086 = 2129, 2087 = 2130,
2088 = 2131, 2089 = 2132, 2090 = 2133, 2091 = 2134, 2092 = 2135,
2093 = 2136, 2094 = 2137, 2095 = 2138, 2096 = 2139, 2097 = 2140,
2098 = 2141, 2099 = 2142, 2100 = 2143, 2101 = 2144, 2102 = 2145,

2103 = 2146, 2104 = 2147, 2105 = 2148, 2106 = 2149, 2107 = 2150,
2108 = 2151, 2109 = 2152, 2110 = 2153, 2111 = 2154, 2112 = 2155,
2113 = 2156, 2114 = 2157, 2115 = 2158, 2116 = 2159, 2117 = 2160,
2118 = 2161, 2119 = 2162, 2120 = 2163, 2121 = 2164, 2122 = 2465,
2123 = 2166, 2124 = 2167, 2125 = 2168, 2126 = 2169, 2127 = 2170,
5128 = 2171, 2129 = 2172, 2130 = 2173, 2131 = 2174, 2132 = 2175,
2133 = 2176, 2134 = 2177, 2135 = 2178, 2136 = 2179, 2137 = 2180,
2138 = 2181, 2139 = 2182, 2140 = 2183, 2141 = 2184, 2142 = 2185,
2143 = 2186, 2144 = 2187, 2145 = 2188, 2146 = 2189, 2147 = 2190,
2148 = 2191, 2149 = 2192, 2150 = 2193, 2151 = 2194, 2152 = 2195,
2153 = 2196, 2154 = 2197, 2155 = 2198, 2156 = 2199, 2157 = 2200,
2158 = 2201, 2159 = 2202, 2160 = 2203, 2161 = 2204, 2162 = 2205,
2163 = 2206, 2164 = 2207, 2165 = 2208, 2166 = 2209, 2167 = 2210,
2168 = 2211, 2169 = 2212, 2170 = 2213, 2171 = 2214, 2172 = 2215,
2173 = 2216, 2174 = 2217, 2175 = 2218, 2176 = 2219, 2177 = 2220,
2178 = 2221, 2179 = 2222, 2180 = 2223, 2181 = 2224, 2182 = 2225,
2183 = 2226, 2184 = 2227, 2185 = 2228, 2186 = 2229, 2187 = 2230,
2188 = 2231, 2189 = 2232, 2190 = 2233, 2191 = 2234, 2192 = 2235,
2193 = 2236, 2194 = 2237, 2195 = 2238, 2196 = 2239, 2197 = 2240,
2198 = 2241, 2199 = 2242, 2200 = 2243, 2201 = 2244, 2202 = 2245,
2203 = 2247, 2204 = 2248, 2205 = 2249, 2206 = 2250, 2207 = 2251,
2208 = 2252, 2209 = 2253, 2210 = 2254, 2211 = 2255, 2212 = 2256,
2213 = 2257, 2214 = 2258, 2215 = 2259, 2216 = 2260, 2217 = 2261,
2218 = 2262, 2219 = 2263, 2220 = 2264, 2221 = 2265, 2222 = 2266,
2223 = 2267, 2224 = 2268, 2225 = 2269, 2226 = 2270, 2227 = 2271,
2228 = 2272, 2229 = 2273, 2230 = 2274, 2231 = 2275, 2232 = 2276,
2233 = 2277, 2234 = 2278, 2235 = 2279, 2236 = 2280, 2237 = 2281,
2238 = 2282, 2239 = 2283, 2240 = 2284, 2241 = 2285, 2242 = 2286,
2243 = 2287, 2244 = 2288, 2245 = 2289, 2246 = 2290, 2247 = 2291,
2248 = 2292, 2249 = 2293, 2250 = 2294, 2251 = 2295, 2252 = 2296,
2253 = 2297, 2254 = 2298, 2255 = 2299, 2256 = 2300, 2257 = 2301,
2258 = 2302, 2259 = 2303, 2260 = 2304, 2261 = 2305, 2262 = 2306,
2263 = 2307, 2264 = 2308, 2265 = 2309, 2266 = 2310, 2267 = 2311,
2268 = 2312, 2269 = 2313, 2270 = 2314, 2271 = 2315, 2272 = 2316,
2273 = 2317, 2274 = 2318, 2275 = 2319, 2276 = 2320, 2277 = 2321,
2278 = 2322, 2279 = 2323, 2280 = 2324, 2281 = 2325, 2282 = 2326,
2283 = 2327, 2284 = 2328, 2285 = 2329, 2286 = 2330, 2287 = 2331,
2288 = 2332, 2289 = 2333, 2290 = 2334, 2291 = 2335, 2292 = 2336,
2293 = 2337, 2294 = 2338, 2295 = 2339, 2296 = 2340, 2297 = 2341,
2298 = 2342, 2299 = 2343, 2300 = 2344, 2301 = 2345, 2302 = 2346,

2303 = 2347, 2304 = 2348, 2305 = 2349, 2306 = 2350, 2307 = 2351,
2308 = 2352, 2309 = ?, 2310 = 2353, 2311 = 2354, 2312 = 2355,
2313 = 2356, 2314 = 2357, 2315 = 2358, 2316 = 2359, 2317 = 2360,
2318 = 2361, 2319 = 2362, 2320 = 2363, 2321 = 2364, 2322 = 2365,
2323 = 2366, 2324 = 2367, 2325 = 2368, 2326 = 2369, 2327 = 2370,
2328 = 2371, 2329 = 2372, 2330 = 2373, 2331 = 2374, 2332 = 2375,
2333 = 2376, 2334 = 2377, 2335 = 2378, 2336 = 2379, 2337 = 2380,
2338 = 2381, 2339 = 2382, 2340 = 2383.

Etschmiadsin.

ՄԻ ՔԱՆԻ ՀԻՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՄԽԻԹԱՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՏԷՐ-ՄԿՐՏՉԵԱՆԻ.

Ա.

Գրիգոր Մամիկոնեանի արձանագրութիւնը 669 թուին:

Էջմիածնի գաւառում գտնւում է Թալիշ հայաբնակ գիւղը, որ հին ժամանակ կոչւում էր Արուճ: Այս գիւղը նշանաւոր է Ս. Գրիգոր հռչակաւոր վանքի աւերակներով: Այս վանքի մասին Հայոց պատմիչներից Ղեւոնդ երէցն ասում է. «Շինեաց (Գրիգոր Մամիկոնեան) տուն աղօթից ի յաւանն Արուճ, տաճար փառաց անուան Տեառն, գեղեցիկ վայելչութեամբ զարդարեալ, ի յիշատակ անուան իւրոյ»: Իսկ Յովհաննէս կաթողիկոսը գրում է հետեւեալը. «Բարեպաշտ իշխանն Գրիգոր Մամիկոնեան աստուածային այցելութեամբ հիմնադրեալ գեղաքանդակերտ եկեղեցին՝ որ ի մեծ դաստակերտին Արուճ՝ շինէ զնա ստիպով՝ երկնային իմն ճեմարան յարդարեալ ի վերայ Երկրի»: Ալիշանը Շահխաթունեանից եւ ուրիշներից առնելով վանքիս նկարագրութիւնը՝ աւելացնում է. «Արձանագիր շինութեանն ցարդ ոչ երեւեցաւ եւ կարծի ծածկեալ ի բրգաձեւ պարսպաց, զոր այլազգեաց ածեալ է առ դրամբքն:»

Բարեբախտաբար մեզ յաջողուեց գտնել այս եօթներորդ դարի վանքի շինութեան արձանագրութիւնը, որ հետեւեալն է:

1. Ի Ի Թ ամ Կոստանդնի Ա՛արի
2. րի ամսոյ որ ա(ր) Ժ Ի Ե ՀԲՃ
3. արկեցաւ աւուրբ կաթողիկէս
4. ի ձեռն Գրիգորի Մամիկոնենի
5. Հայոց իշխանի եւ Հեղինէ
6. ի նորին զուգակցի
7. Ի բարեխաւսութիւն շինողաց զա
8. Աղբր. ՔՍ ԱԾ

Այս արձանագրութիւնը գտնւում է վանքի արեւելեան պատի վրայ, ներքին մասում: Արձանագրութիւնից երեւում է, որ վանքը կառուցել է

Գրիգոր Մամիկոնեան եօթներորդ դարում, Կոստանդին կայսեր թագաւորութեան քսան և իններորդ տարին: Սոյն Կոստանդինը նոյն անձնաւորութիւնն է, ինչ որ Կոստանդ կամ Կոստանդինոս Բ. կայսրը, որ գահակալեց 641-ի աշնանը և սպանուեց Սիրակուզայի բաղնիքներում 668-ին, թագաւորելով 28 տարի: Այն ինչ արձանագրութեան մէջ հիմնարկութեան թուականը նշանակուած է. «ի եւ թ ամի Կոստանդնի Մարերի ամսոյ որ աւ(ր) Ժ եւ Ե»: Այնպէս որ ըստ արձանագրութեան Կոստանդինոս թագաւորած պէտք է լինի ոչ թէ 28, այլ 29 տարի և սպանուած ոչ թէ 668-ին, այլ 669-ին: Ալիշանը՝ չգիտենք ինչ աղբիւրից առնելով՝ վանքի հիմնարկութեան թուականը դնում է 670[1]: Շահխաթունեանն ասում է. «Իսկ Սամուէլ Անեցի որոշէ և զթուական շինութեանն ի 671 ամ Տեառն և ի ՃԺԱ թիւն Հայոց»[2]: Մենք էլ Սամուէլ Անեցու Էջմիածնի տպագրութեան մէջ կարդում ենք — «շինուած կաթուղիկէին յԱրուճ ի ՈՀԲ (672) ամ Տեառն և ի ՃԺԹ թիւն Հայոց»[3]: Թուականների սոյն զանազանութիւնն առաջանում է ձեռագրների տարբեր ընթերցուածներից: Եթէ ի նկատի ունենանք, որ 668-ին Նաւասարդի 1-ը գալիս էր Յունիսի 12-ին ուստի և նոյն տարուայ Մարերի 15-ը համապատասխանում էր 669 թուի մարտի 24-ին, որ Շաբաթ օր էր և նոյն տարուայ Զատկի Ճրագալոյցը — պէտք է ընդունենք որ վանքի հիմնարկութեան հանդէսն եղել է հէնց դոյն Շաբաթ օրը, 669 թուի Մարտի 24-ին: Հայոց պատմիչներից մի քանիսն էլ, ի թիւս որոց և Վարդան Բարձրբերդցին՝ երևի «Կայսերաց գրքից» առնելով՝ նոյնպէս վկայում են, որ Կոստանդինոս Բ. թագաւորեց 29 տարի[4]:

Բ.

Հայր Գրիգորի արձանագրութիւնը ՆԼԴ Հայոց եւ 985 փրկ. թուին:

Բիւրական հայաբնակ գիւղում ս. Յովհաննէս եկեղեցու հարաւային դրան ճակատին կայ սոյն արձանագրութիւնը, որ մասամբ եղծուած է.

1. ՆԼԴ թուականիս ես հայր Գրիգոր
2. որ Հայաթաղի ղակնս գրէ ես զ......
3. հանի ես տէրանի հրամանով շՀայաթաղի հ..... ..րեցի Բիւրական:

Սոյն արձանագրութեան տողերն անհաւասար են և երրորդ տողից յետոյ մնացածը դժուար է կարդալ: Յիշուած Հայաթաղը մենք նոյնն ենք համարում Հայթաղ գիւղի հետ, որ այժմ էլ կայ Էջմիածնի գաւա-

---

1) Այրարատ եր. 144:
2) Ստորագրութիւն Հատ. Բ. եր. 60:
3) Սամուէլ Անեցի, Վաղարշապատ 1893, եր. 84:
4) Տիեզերակ. Պատ., Մոսկ. 1861, եր. 114:

ռում: Մեզ անյայտ է մնում թէ ով է արձանագրող հայր Գրիգորը, որ ժամանակակից է Խաչիկ Ա. կաթողիկոսին և Սմբատ Բ. Տիեզերակալ Բագրատունուն: Թերևս առաջնորդ կամ վանահայր էր Բիւրականում: Յայտնի է, որ Բիւրականի մասին առաջին անգամ յիշատակութիւն է անում պատմաբան Յովհաննէս կաթողիկոսը տասներորդ դարի սկզբներում, գրելով հետևեալը. «Յուղի անկեալ չոգաք մինչև ի ձեռակերտ ամրոցիկն իմ Բիւրական, զոր ստացեալ էր իմ գանձու գնոյ, ուր և շինեալ յարդարեալ իսկ եկեղեցի հաստահեղոյս կոփածոյ քարամբք պերճապաճոյճ շքեղութեամբ և նկարակերտ յօրինուածով, և վանս կուսակրօն միանձնացելոց զնա հաստատեալ»[1]: Մինչև 1467 թուականը տակաւին չէն էր սոյն վանքը կամ մենարանը ս. Աստուածածին և ս. Յովհան եկեղեցիներով[2]: Այժմ ոչ ամրոցի հետքը կայ և ոչ վանքի. իսկ կիսակործան ս. Յովհաննէս (ս. Յովհան) եկեղեցին 1841 թուին վերանորոգուեց և դարձաւ ծխական եկեղեցի: Բացի սոյն արձանագրութիւնից եկեղեցու պատերի վրայ կան և այլ արձանագրութիւններ, բայց համարեա եղծուած:

Գ.

Հայր Յոհանեսի արձանագրութիւնը ՇԾ Հայոց եւ 1101 փրկ. թուին:

Կոշ կամ Կուաշաւան գիւղում գտնւում են Կոշավանքի աւերակները: Վանքի հարաւային դրան ճակատին, Խաչիկ կաթողիկոսի արձանագրութեան մօտ[3]), կայ հետևեալ արձանագրութիւնը.

1. Ը: ՇԾ: Բժշկանեա ես հայր Յոհաննես քահանա(յ)
2. աշխատութբ (սուրբ)ոյն Երրորդութեան Կոշա տանուտէրանց
3. տուողսն աստուծո ..նկէատն Բաթէցին ղընաշա
4. ր աստն : Ա : տանէկանէ ցէր որ ասորէն տան ես որ տա....
5. յոհա ... Յմ Ս֊էց Նշովէալ Եղէցէ

Արձանագրութիւնը մի քանի տեղ եղծուած լինելով լաւ չէ կարդացւում: Հայր Յոհաննեսը, որ ժամանակակից է Գագիկ Ա. Բագրատունուն և Գրիգոր Բ. վկայասէր կաթողիկոսին՝ չգիտենք թէ ով է: Թերևս Կոշավանքի վանահայրը լինի: Սոյն վանքն շրջակայ սրբավայրերով գոնէ մինչև 1172 թիւը տակաւին չէն էր[4]):

---

[1]) Յովհ. կաթ. Մոսկ. 1853, եր. 182:
[2]) Տես Արարատ, եր. 158:
[3]) Տես Արարատ, եր. 145:
[4]) Տես Արարատ, եր. 146:

Դ.

Պետրոս ականատեսի արձանագրութիւնը 12-րդ դարում։

Կոշից Բիւրական տանող ճանապարհի վրայ կայ մի հսկայական խաչարձան հետեւեալ արձանագրութեամբ, որ շատ դժուարութեամբ է կարդացւում եղծուած լինելու պատճառով.

1. Ես Պետրոս վրդ կա(նգնեց)ի զխ(աչս) . . . . ածին . . . են որ յա
2. ով ընթեռ հոգւո ակամբ ՈԻԴ թուին եւ քանա . . . ց եւ ելանել ամբ
3. լուսեղէն յարեւելից առաքէ նշանն Ս(ուրբ)յ եւ զինէ Տ(եառ)ն . . . հոր
4. . . . զխաչէն . . . մե . . . հրաշ . . . . են խաչար
5. եցաւ արե(գակն) . . . . . եւ եմ . . . .
6. է Օ(ր)ւարէ եւ . . . մեծին . . . . որ զնոյն յէ եւ
7. զինքդ ամենէն որ . . . խաչէն Ք(րիստոս)է եւ . . . . . . ա երկ
8. էր . . . . . . ծա . . . . հաւատանեաց եւ . . . .
9. . . . . . շատութիւն Րա . . . . են . . . եւ պար . . . . ն . . . երկր
10. պահօղաց ամէ . . . . աղեանն Ք(րիստոս)է AMEN
11. ամէն (նշանագիր)

Վարդան աշխարհագիրն ասում է. «Ես Կոշավանքն, ուր գերեզմանն է Պետրոս Ականատես սուրբ վարդապետին»։ Ալիշան սոյն խօսքերը մէջ բերելով աւելացնում է. «Ո՞ իցէ Պետրոսդ և ե՞րբ ականատես՝ ոչ գիտեմ։ Մի՞ գուցէ և սա տեսող կանթեղին ի ծոց Արագածոյ»[1])։

Այն կիսով չափ եղծուած արձանագրութիւնը հաստատապէս որոշում է Պետրոս ականատես սուրբ վարդապետի տեսլեան ՈԻԴ Հայոց և 1175 փրկչական թուականը։ Իսկ թէ տեսիլքից ո՞րչափ ժամանակ յետոյ է կանգնեցրել խաչարձանը՝ այդ առ այժմ անորոշ է մնում։ Արձանագրութեան 9-րդ տողի «. . . . շատութիւն Րա . . . ին . . . եւ պար . . . ն» խօսքերը, որ մենք ենթադրաբար կարդում ենք «յարեւշատութիւն Բահնշահին և պարոնին» դարձեալ մեզ համար մութ են թողնում խաչարձանը կանգնեցնելու ժամանակը։

Ե.

Ամիր սպասալար Զաքարէ Բ. Մեծի արձանագրութիւնը Հայոց ՈԿ եւ փրկ. 1211 թուին։

Փարպի գիւղում գտնւում է Ծիրանաւոր կոչուած ուխտատեղին, որ աւելի ամրոցի բարձր աշտարակի է նման քան եկեղեցու։ Այդ աշտարակի դուռը միապաղաղ քարից է և դրան ճակատին գրուած է հետեւեալ արձանագրութիւնը.

---

1) Այրարատ եր. 145։

1. Թուաին ՈԿ ես Զաքարէս ամիր սպասալար Հայոց եւ Վրաց
2. աւգնութեամբն ԳԴէ առի զաշխարս ի տաճկաց եւ աւար արարի
3. . . . պու . . . (աս)անիս յամէն . . . (հար)կէ որ խափանէ . . . .
4. նզովեալ եղիցի ի ՔԷ . . . Շահն . . . .
5. . . . . գոս . . . .

Զաքարիա Բ. ամիր սպասալարը, որ Սարգիս իշխանաց իշխանի որդին էր, իւր աշխարհակալութիւնը Հայաստանում սկսեց 1199 թուին, և մեռաւ 1212-ին կամ 1214-ին: Այս արձանագրութիւնը նրա աշխարհակալութեան վերջնագոյն արձանագրութիւններից մինն է:

Զ.

Խնձորիկի արձանագրութիւնը ՈԿԲ Հայոց եւ 1213 փրկ. թուին:

Տեղեր գիւղի հնաշէն հոյակապ ս. Աստուածածին եկեղեցու փոքր ժամատան արևելեան պատի վրայ կայ սոյն արձանագրութիւնը:

1. ՈԿԲ
2. Շնորհիւն ԳԴէ ես Խնձորէկս մաք
3. անեցա ոք ուխտիս Տեղերոյ ես
4. ետու յասան գին այգին ի
5. ի Բաձր ես յետ իմ ծանու
6. ան այլ գինւոյն ես ատա ե
7. տուն ի տարին ք ատր պատարագ
8. ի Խնձորկնի ոք . . . . անէ . . . .

Յայտնի է որ Տեղերու ս. Աստուածածին մեծ և փոքր եկեղեցին, այլ և ժամատունը շինել է ՈՁԱ Հայոց և 1232 փրկ. թուին Վաչէ Վաչուտեանի կինը Մամախաթունը[1]: Այն ինչ սոյն Խնձորիկի արձանագրութիւնը գրուած է ՈԿԲ Հայոց թուին, այսինքն եկեղեցու հիմնարկութիւնից 19 տարի առաջ: Այս եկեղեցու կաթուղիկէի վրայ արձանագրուած է ՔԷ. ՈԿ, որ շինութեան թուականից 21 տարի առաջ է: Իսկ վերջապէս մեծ եկեղեցու սիւներից մէկի վրայ կայ Աղբայրիկ վարդապետի հետևեալ արձանագրութիւնը.

---

[1]) Այրարատ եր. 147:

Է.

Աղբայրիկ վարդապետի արձանագրութիւնը Հայոց ՈՀ եւ փրկ. 1221 թուին։

1. Ի Թւ. ։ ՈՀ ։ ես Աղբայրիկ վարդա
2. պետ շինեցի եկեղեցիս և
3. զխաչէնս և ժամանեցա որ
4. դեամբ և աղաւթաւրս հօ
5. տրտմեցին ։ Ք ։ առ յամին . . . .
6. ով խաչին որ խաչան . . . դար . . հս . . . .

Այս արձանագրութիւնն էլ շինութեան թուականից 11 տարի առաջ է։ Արդ ինչի՞ց է առաջանում այս հակասութիւնը։ Մենք կարծում ենք, որ թէ մեծ և թէ փոքր եկեղեցին ժամատան հետ միասին շինել է Մամախաթունը ՈՁԱ Հայոց թուին, իսկ շինութեան թուականից առաջ արձանագրութիւն կրող քարերն եկեղեցու վերանորոգութեան ժամանակ տեղափոխուած են այստեղ այլ տեղերից, հաւանականաբար մօտակայ ս. Յովհան եկեղեցու կամ ս. Խաչ վանքի աւերակներից[1])։ *Մամախաթունը 1232 թուին շինեց սոյն եկեղեցիներն և նոյն թուին մեռնելով՝ թաղուեց ս. Աստուածածին եկեղեցու մէջ, և նրա հասարակ տապանաքարի վրայ կայ այս անթուական արձանագրութիւնը. Մամախաթուն է։ Բացի այս արձանագրութիւններից Տեղերու մեծ և փոքր եկեղեցիների պատերի վրայ կան բազմաթիւ դեռևս չհրատարակուած արձանագրութիւններ, որոնցից մի քանիսն առաջ ենք բերում ստորև։ Եկեղեցու ձախ խորանի պատի վրայ՝*

Ը.

Մամախաթունի անթուական արձանագրութիւնը.

1. Ի նաւակատեց սբ Տէր
2. ամառն մարտացանէ
3. պատարագ ամենայն ի
4. որանս Սահակին մար
5. Մամախաթունէն շինա
6. ծէ եկեղեցւոյս

փոքր ժամատան արևելեան պատի վրայ ներսից՝

Թ.

Շիրազարի արձանագրութիւնը Հայոց ՉԻԳ եւ փրկ. 1274 թուին.

1. Ի Թւ. ։ ՉԻԳ. ես Շիրազար ես ամուսին իմ Աղալայս ես
2. Մխալէկս որդաւք մերաւք ժամանեցաք որքոյս ես տնաւ զծեր

---

[1]) *Արարատ* 147։

3. հոգւո բաժին Մ: Ո.: ող. Լ: Ոնէ: Ա: կանչեցի: Ա: նաֆորո ես մեղ խաղաղցան
4. է յաւն Ե. ոք պատարագ է հոգւոյն գաւ ժկանին ես անպակաս արնէ որդւոց
5. կենդանի ենք պարոնին (?) ամենեւին (?) շնորհանենք շնոր առն մեղ արնեն
6. կատարէնք ծրոյն առընդեն, Ա̄յ ամէն.
7. Րահ.

Հարաւային պատի վրայ

Ժ.

Գերգի արձանագրութիւնը ՉԽԲ Հայոց եւ 1293 փրկ. թուին:

1. ես Գեորգս եւ Աշխերանցս մաքա
2. նեցաւ ոք ամրիս ես խաղաց
3. ան մեղ է տարին ք: առ պատար
4. ով է տանէ Գեորգա շարաւորէն
5. կատարէնքն առընդեն է ՏՆԷ: ՉԽԲ.

Նշանաւոր Սաղմոսավանքի ս. Սիոն եկեղեցու աջ խորանի ճակատին կայ Վաչէ Վաչուտեանի հետեւեալ անթուական արձանագրութիւնը:

ԺԱ.

Վաչէ Վաչուտեանի անթուական արձանագրութիւնը:

1. Ես Վաչէ շինեցի զեկեղ
2. եցիս ես որդի որդեանս յոլ
3. Զա եւ եղաս պէս պրամեքին այփեն
4. Մերկեալ ես հաստատեցին Գ. խորան
5. զշաքան առ պատարագ Ա. էնյ
6. Ա: Գրաբի. Ա: Մամախաբանին.

Խորանի դրան ճակատին գրուած է Մամախաբանին ե խորան: Եկեղեցու շինութեան մի այլ ընդարձակ արձանագրութենից[1]) արդէն յայտնի է, որ Վաչէն Մամախաթունի ամուսինը, սոյն ս. Սիոն եկեղեցին շինել է Հայոց ՈԿԴ և փրկ. 1215 թուին. ուստի և եզրակացնում ենք, որ վերև բերուած անթուական արձանագրութիւնն էլ այդ ժամանակուայ, այն է 1215 թուի գործ է:

---

[1]) Արարատ եր. 162:

ԺԲ.

Իւանէ Աթաբակի արձանագրութիւնը ՈԿԸ Հայոց եւ 1219 փրկ. թուին։

Աւան գիւղի այգիներում կայ մի հին քարաշէն եկեղեցու աւերակ, որ թերևս Յովհաննէս Սիւնական կաթողիկոսի շինած եկեղեցու աւերակն է[1]։ *Այդ եկեղեցու հարաւային պատի վրայ ի թիւս այլոց գտնւում է և սոյն արձանագրութիւնը։*

ՈԿԸ։ Ես Իւանէ Աթաբեկ Հայոց եւ Վրաց ետու զգիւղս Աւան որ է հնոց տոց էր եւ կրկին շինեցի ի Գաղբոս բաղոմ տանջի ի հայրենիս։ Արդ որք ցխնոց կամ աւտարաց լինին տէր երկրիս հող եւ ջուր առնել ցանել պարտ է Աւանս. վասն մամտութեան տոց եւ ով խլէ ակաս մի կամ մի բաժով վարէ շարէ պայ։ Ու։ ու ՅԺԸ աբ հարցն նզովեսցի ընդ Յուդայի դաւաճանի ամէն։

Սոյն Իւանէ Ա. Աթաբակը Սարգիս իշխանաց իշխանի որդին էր և Զաքարէ Բ. Մեծի հարազատ եղբայրը, որ մեռաւ 1231-ին։

ԺԳ.

Անբերդեցի իշխանաց իշխան Բուրդի արձանագրութիւնը ՉՁԷ Հայոց եւ 1338 փրկ. թուին։

Կարբի գիւղի ս. Աստուածածին եկեղեցու զանգակատան վրայ կայ սոյն արձանագրութիւնը։

1. ԹՎՍ
2. ՉՁԷ
3. Շնորհիւն Այ ես Բուրդ Անբերդեցի իշխանաց իշխան որդի Տայիրին որդոյ Բր
4. դին Բուռն Անբերդեցի Վաչէ իշխանի տուն տալի եւ պատերազմօղի եւ ամառն իմ Խ
5. սաղտ խաչուան դառառր Ամրդէկնի Բուռն Աթաբակ Աւագնի եւ հարազատ որդի մեր Զաքին տէր Անբ
6. երդոյ քառասին եւ ծառայք անձանց Բաքառուրին մեր Քրի յաղորմութի մեծն Այ ողորմին
7. եցա որ է բաղմանալ . . . .

Արձանագրութիւնը թերատ է և անկասկած այլ տեղում գրուած և ապա սոյն զանգակատան շինութեան ժամանակ (ՌՃԿԹ. Հայոց թուին) այստեղ տեղափոխուած։ Ս. Աստուածածին եկեղեցու շինողն է Խոջաղատայ Պարոն Այվազը Հայոց ՌՃԽ և փրկ. 1691 թուին[2]։ *Անբերդեցի Բուրդ Գ.-ի սոյն արձանագրութիւնը նշանաւոր է Վաչուտեանների տոհմաբանութեան համար*[3]։

---

[1] Արարատ եր. 292։
[2] Արարատ եր. 179։
[3] Արարատ եր. 253։

ԺԳ.

Յովհաննէս կաթողիկոսի խաչարձանը Հայոց ՋՁԵ եւ փրկ. 1536 թուին։

Վերևում արդէն յիշուած Ուիւրական գիւղի ս. Յովհաննէս եկեղեցու մէջ գտնւում է մի խաչարձան այս արձանագրութեամբ։

1. ՍԷ խաչս բարեխաւս է Յովհանէս կաթ(ողիկոսին)
2. ԹՎ. Ջ.
3. ՁԵ

Ո՞վ է արդեօք այս Յովհաննէս կաթողիկոսը։ Մինչև այժմ յայտնի կաթողիկոսաց շարի համեմատ[1] 1536-ին կաթողիկոս էր Սարգիս Գ. վրաս-տանցին (1520—1537)։ Սարգիս Գ.-ին յաջորդեց Գրիգոր ԺԱ. Բիւզան-դացին, որ ընտրուեց 1537-ին և վախճանեցաւ 1542-ին։ Արդ եթէ հաւատ ընծայենք այս արձանագրութեան Սարգիս Գ.-ի և Գրիգոր ԺԱ.-ի կաթողի-կոսութեան ընթացքում (1520—1542) պէտք է ընդունենք և մի երրորդ կաթողիկոս Յովհաննէս անունով, որ կլինի ըստ կարգի Յովհաննէս Ը. հետևաբար և վերջին Յովհաննէս կաթողիկոս Կարբեցին Յովհաննէս Թ.։

Վերոյիշեալ տասն և չորս արձանագրութիւնները, որչափ մեզ յայտնի է, տակաւին ոչ մի տեղ չեն հրատարակուած, և առաջին անգամ մենք ենք հրատարակում։ Սոքա բոլորը գտնւում են Երևանեան նահանգի Էջմիածնի գաւառում՝ բացի Խանէ Աթարակի արձանագրութիւնից, որ գտնւում է նոյն նահանգի Երևանեան գաւառում։

Էջմիածին։

---

[1] Տե՛ս Ընդարձ. Օրաց. ազգ. հիւանդ., Կոստանդ. 1901 թ., եր. 381։

Armenien vor und während der Araberzeit.

Von

H. Thopdschian.

A. Die Zustände vor der Invasion.

Für die friedliche Entwickelung eines Königtums war die geographische Lage von Armenien sehr ungünstig. Von alters her das Grenzgebiet zwischen zwei mächtigen Nachbarn, den Römern und Parthern, den Byzantinern und Sassaniden, später den Arabern, zwischen den Türken und Persern und jetzt auch den Russen, war das Land ein Zankapfel zwischen ihnen. Auch vom Norden her haben mächtige kaukasische Völkerschaften Armenien durch plötzliche Einfälle immer geschwächt und geplündert. Dazu kommt noch die beispiellose Feudal-Entwickelung des Landes. Unsere, d. h. die armenischen Historiker zählen ungefähr 400 grosse und kleine armen. Satrapien auf. Alle diese *Նախարար*'s (so heissen die Verwalter der einzelnen Satrapien) sind niemals unter einem Szepter vereinigt dem allgemeinen Feind mit ganzer Kraft entgegengetreten. Im Gegenteil. Die geographische Beschaffenheit des Landes mit hohen, schneebedeckten, mächtigen Gebirgsketten und tiefen Schluchten und undurchdringlichen Wäldern, mit unzähligen grossen und kleinen Flüssen hat vielmehr die Existenz und die Entwickelung der einzelnen Satrapien sehr begünstigt. Bei dieser inneren Zerrissenheit ist es also nicht auffällig, dass die Armenier, die Zeit Tigranes des Grossen ausgenommen, nie eine führende Rolle in Vorder-Asien gespielt haben.

Der letzte armenisch-arsacidische König, Artašir, wurde im Jahre 426 durch Bahrām v. Gōr abgesetzt und das Land in ein Marzpanat verwandelt[1]). Schon im Jahre 389 hatten die Griechen und Perser

---

[1]) بهرام = *Վռամ*. M. Xorenac̣i. III, 64, S. 264. Tabari-Nöldeke. 85, 112, 419, 422—423.

das ganze Land unter sich geteilt[1]), um den ewigen Streitigkeiten auf diese bequeme Weise ein Ende zu machen. Die Griechen bezw. Byzantiner hatten schon nach dem Tode des Aršak od. Arsaces III. ihren Teil einem Comes anvertraut, wenn auch die innere Verwaltung in der Hand der 5 erblichen Satrapen lag[2]), die nach Justinian an die Beobachtung der byzantinischen Gesetze gebunden waren (Novella XXI. p. 144 *κτλ. οὕτως καὶ παρὰ Ἀρμενίοις εἶναι καὶ μηδὲν τὰ Ἀρμενίας νόμιμα τῶν Ρωμαίων διεστάναι*).

Von dieser Zeit an sind die Grenzen mehrfach verschoben worden[3]). Zur Zeit Jezdigerd's III., des letzten sassanidischen Königs, war Armenien natürlich auch zwischen Persern und Griechen geteilt und besass die Grenzen, die Maurikios und Xosrow ihm bei der letzten Teilung bestimmt hatten, d. h. die Byzantiner hatten bei weitem den grössten Teil inne. Alle Provinzen, die von der Linie Tiflis, Sewan-See, Gaŕni, Azat oder Hraztanfluss, Gogowit, Magu, Haцivn, Van-See, Berg Ěnzaqēars, Martyropolis, Asorestan = Syrien[4]) westlich und nördlich lagen, wurden ihr Besitz. Seit dem Jahre 590—642 blieben also die Grenzen, wie oben erwähnt, im allgemeinen dieselben.

Das Zentrum des persischen Armenien war die Stadt Dovin, die nach P'avstos[5]) und Xorenaци[6]) vom armen. arsacidischen König Xosrow Kotak im Beginn des vierten Jahrhunderts erbaut wurde. Nach dem Falle der Aršakunier und ihrer Hauptstadt Wałaršapat wurde Dovin besonders unter den letzten Marzpanen und allen Ostikanen oder Amiren das Zentrum von Regierung und Handel. Die berühmten Purpur-

---

1) P'avstos VI., 1. S. 222.

2) M. Xorenaци III., 46, ed. Vened. 1865. S. 237. Cod. Just. ed. Krueger p. 82a 5. Justinian an Zeta magister militum, wo diese 5 Provinzen folgendermassen gezählt werden: Anzetene = Հանձիթ, Ingilene = Անգեղ od. Ինգեղ (M. Xorenaци, Geogr. S. 607), Asthiane = Հաշտեանք, Sophene = Ծոփք-շահունի. Sophanene = Ծոփք-շաստանի. Vgl. auch Justiniani Novellae XXXI 3 † *Βαλαβιτηνὴ* = Բալահովիտ an Stelle von Ingilene, ed. Schoel-Kroll. p. 237. Vgl. J. Marqart, Eranšahr, Berlin, 1901, S. 114.

3) H. Gelzer, Georgius Cyprius, Lipsiae, 1890, p. XLVI—LXIII.

4) Sēbeos, ed. Patkanian, 1879, C. 3, S. 45; C. 29, S. 101, 3—4; C. 30, S. 107. Jowhan Kathol., ed. Jerus. 1867, C. 16, S. 87—89; C. 17, S. 94. Step'annos Taroneци, ed. Malxasean, 1885, II, 2, S. 86; II. 3, S. 114 f. Vgl. Georg. Cyprius. p. L. sq., Nöldeke-Ṭabori. S. 285, Anm.

5) ed. Patkanian, III 8, S. 16.

6) III 8, S. 194. Die Etymologie von Xorenaци «սոս մի . . . որ ըստ պարսկական լեզուին դուին կոչի, որ թարգմանի բլուր» beruht auf P'avst. oben. «Բլուրն որ անուանեալ կոչի Դուին», und ist in derselben Bedeutung im Persischen nicht zu finden.

teppiche, die man nur hier zu verfertigen verstand, waren im Altertum überall gesucht. Zur Färbung dieser kostbaren Teppiche und der seidenen Kleider brauchte man eine Art Purpurwürmchen (coccus polonicus), die am Ararat auf den Wurzeln einer kurzen, harten Grasart (dactylis litoralis) in Nestern lebten. Ihre Weibchen, die den Farbenstoff allein in sich tragen, sammelte und trocknete man. Den eigentlichen Scharlach aber bekam man erst bei der Auflösung und Beimischung von Säure und den Purpur durch einen Zusatz von Kali[1]). Łazar P'arpeци hat sicher mit Recht unter anderen Vorzügen des araratischen Feldes auch diesen mit folgenden Worten besonders hervorgehoben[2]). «Նաև զարմատս եղէգնաւէտ բուսոցն ՚ի չ ընդունայն սնուցանէ յինքեան ամենաբարգձ դաշտն Այրարատոյ, այլ և ինմանէ ծնեալ որդունս ի զարդ Կարմրատեսիլ Գունոց ընծայէ օգտասիրացն շահս և շքեղութիւնս». So sagt auch der arabische Geograph Abu Ishaq al-farsī al-Iṡtaxrī[3]): „Man verfertigt dort (دَبِيل = Դուին, Qermes قِرْمِز), eine rote Farbe, womit man Wolle färbt. Ich habe gehört, dass es ein Wurm ist, der sich wie der Seidenwurm einspinnt.“ Ausserdem kamen die griechischen und sonstigen Waren von Trapezunt und Theodosiopolis aus über Dovin nach Atropatene und Mesopotamien. Die arabischen Geographen halten Dovin für die Hauptstadt von Armenien[4]).

Hier sassen die persischen Marzpanen, deren unvollständiges Verzeichnis uns Sebeos[5]) überliefert hat. Hier war auch das Staatsarchiv[6]) und der Regierungssitz des persischen Armenien[7]). Dovin blieb aber wahrscheinlich nur bis zum Jahre 571 das Steuerzentrum des Landes; denn in diesem Jahre trennte sich Wahan Sivni von den Armeniern, und Xosrow stellte ihn und sein Land Sivniq nach seiner Bitte unter

---

[1]) Parrots Reise zu dem Ararat. I. p. S. 106.

[2]) Łazar P'arpeци, ed. Vened. 1793, C. 78. S. 286. Auch die Wurzeln der rohrartigen Pflanzen nährt nicht vergebens auf sich das allgesegnete Gefild des Ararat, sondern durch die auf demselben wachsenden Würmer, die die rote Farbe erzeugen, bringt es dem Gewinnlustigen Nutzen und Pracht.

[3]) Hamburg 1845. A. D. Mordtman, in d. R. d. Schriften d. Akad. v. Hamb.

[4]) siehe Ibn Hauqal bei Abrilfidā. p. ٣٩٧. ed. Reinand de Slane, 1890 والدبيل فصبة ارمينية und . . . وهى مدينة كبيرة. Die mit Erde bedeckten Ruinen von Dovin liegen heute am oberen Azat, nördlich von Artašat 6—7 Kilometer weit vom Araxes.

[5]) S. 29, 34, C. 2. S. 70, C. 20. S. 79, C. 24.

[6]) seb. C. I., S. 26.

[7]) Al-Iṡtaxrī, S. 88 Ibu Hauqal oben.

den Fürsten von Atrpatakan[1]). Dass es wirklich der Fall war, ersehen wir aus Sebeos[2]) und Baladurī[3]). Dieselben erzählen nämlich, dass die Sivniq oder die Leute aus Sisagan سِيَاسِيجُون mit den Fürsten von Atropatene, die շահապ[4]) hiessen, gegen die Feinde der Perser, gegen die Araber und kaukasischen Völker gekämpft haben[5]).

Der Marzpan (մարզպան) war der oberste Feldherr und Richter. Seine Paläste und sein Archiv waren in Doʋin. Die Hauptaufgaben eines Marzpans waren, die Grenzen gegen die Griechen und kaukasischen Völker zu schützen und die armenischen Satrapen im Zaume zu halten. Dass dies gar nicht so leicht war, beweisen die vielen Kämpfe[6]). Den Marzpans war darum auch eine ansehnliche Macht unterstellt. So hatte z. B. Gołomn Mihran[7]) 20,000 Soldaten und viele Elefanten und noch armenische und kaukasische Truppen dazu[8]). Nach dem Marzpan galt als höchster Beamter der համարակար = Steuereintreiber. Es scheint, dass auch das persische Armenien seit dem Jahre 571 unter dem Steuereintreiber von Atropatene stand[9]). Neben diesen standen die armenischen Satrapen. Sie waren nur verpflichtet, Steuer zu bezahlen und ihr Heer in den Dienst des persischen Königs zu stellen; im übrigen waren sie in ihrem eigenen Lande absolute Herrscher. Jede grosse Satrapie hatte ihr eigenes Archiv in Doʋin[10]). Um die Satrapie zu erhalten (տանուտէրութիւն oder նախարարութիւն) kämpften oft die Mitglieder derselben Familie mit einander oder intrigierten gegen ihre Mitbewerber beim persischen oder griechischen König. Waren sie irgendwie mit den Persern unzufrieden, so gingen sie mit ihrer ganzen Macht zu den Griechen über und umgekehrt. Sie gingen zuweilen gruppenweise von

---

1) Seb. S. 26. ի շահրմար Ատրպատականի erklärt Prof. Patkanian Seb. S. 197, Annotationes: „Šahrmar ist der Name einer Stadt; die Etymologie des Namens ist vielleicht شَهَرمَار d. h. Stadt der Schlange oder d. Meder.“ Diese Erklärung ist gänzlich verfehlt. Richtig ist die Bedeutung desselben nach al-Xuwārizmī anzunehmen شَهْر هَمَار دفيره اى كتابة البلد للخراج — Eranšahr, S. 122. Anm. 3.

2) C. 30, S. 107.

3) p. ١٩٤, 16. 190, 10 sq.

4) Łazar Pʻarpeцi C. 78, S. 286 ed. Vened. 1793. Agath. p. 597.

5) Vgl. Prokopius, Persica I, 15, p. 74, 8. Zacharias Rhetor, S. 253, 8 und 381.

6) Vgl besonders Seb. C. 2, S. 34.

7) Vgl. Hübschmann, Arm. Gramm. S. 35.

8) Seb. C. 2, S. 29, C. 1, S. 26.

9) Seb. C. 6, S. 48 f.

10) Seb. C. 1, S. 26.

einer Partei zur anderen, wo sie eines freundlichen Empfanges von seiten eines der beiden grossen Rivalen sicher waren. Natürlich verursachten solche Machtverschiebungen auch endlose Grenzreibungen und Veränderungen, die oft zu grossen Invasionen und Kämpfen zwischen den Persern und Griechen Anlass gaben[1]). Angesichts solcher Tatsachen ist sehr begreiflich, was Maurikios an Xosrow schreibt: „Das ist ein eigensinniges und rebellisches Volk, welches zwischen uns steht und uns betrübt“. Es lag allerdings im Interesse der beiden Völker, was Maurikios weiter dem persischen König vorschlug: „Aber wohlan, ich werde die Meinigen versammeln und in Thrakien zusammenziehen. Sammle Du auch die Deinen und lass sie nach dem Orient führen! Denn, wenn sie sterben, so sterben Feinde, und wenn sie töten, so töten sie Feinde, und wir werden im Frieden leben. Denn, wenn sie in ihrem Lande sind, dann giebt es für uns keine Ruhe“[2]). Diese Politik des Maurikios den Armeniern gegenüber ist in der Zukunft für beide Staaten von grundlegender Bedeutung geworden. Die Perser haben die armenischen Satrapen und ihre Truppen nicht nur während eines Kampfes, sondern sogar in Friedenszeiten in Persien gehalten. Seb. C. 11, S. 56 erwähnt 6 grosse Satrapen mit Namen, die, dem Ruf des persischen Königs Xosrow folgend, nach Asorestan kommen, um von ihm nach einer sehr wohlwollenden Aufnahme nach Ispahan geschickt zu werden, wo sie auf Königskosten leben sollten. Xosrow schickt später gegen die Kušanen und Türken fortdauernd armenische Truppen[3]). Die armenische Reiterei war den Persern besonders willkommen. Jeder Naxarar führte sein Heer selbst, stand aber unter Oberkommando. Das ganze Heer ward in einer Schlacht gewöhnlich in drei Teile geteilt, in ein Zentrum und in zwei Flügel. Im Zentrum standen die besten Truppen, und das Zentrum zersprengen bedeutete die Schlacht gewinnen.

---

[1]) Es sei hier nebenbei bemerkt, dass die kostbarsten historischen und biblischen Bücher und Altertümer von den Persern und den Griechen in diesen Kämpfen vernichtet worden sind. Beide Völker verfolgten den Zweck, die Armenier von ihrer Religion und Nationalkirche abzulenken. M. Xorenaцi III. 36, S. 224, 10–13. Seb. S. 128, C. 33.

[2]) Seb. C. 6, S. 47.

[3]) Seb. C. 15, S. 61, C. 17, S. 63. Nach S. 65 ff. C. 18 kämpfen folgende Satrapen mit Snupat Pagratuni gegen die Kušanen, Վարազշապուհ Արծրունի, Սարգիս Տայեցի, Արտաւազդ և Վստամ և Համայեակ Ապահունիք, Մանուէլ Ապահունեաց տէր, Վռամ Գողթնեաց տէր, Սարգիս Դիմաքսեան, Սարգիս Տրպատունի, և այլք ի նախարարացն:

Der letzte Marzpan von Armenien war Waraztiroц[1], der Sohn des Smbat Bagratuni Xosrow Šumn, der Ջաւիտեան Խոսրով hiess. Diesen hatte König Kavat (628) Šerōe nach Armenien geschickt. Die erste Tat des neuen Marzpans war die Wahl eines Katholikos oder Patriarchen, Qristap'or, welcher nach 2 Jahren abgesetzt wurde. Ihm folgte Ezr.

Um diese Zeit trat die Schwäche der Sasaniden am deutlichsten im Westen hervor[2]. Die Könige folgten aufeinander in kürzester Frist. Sie waren das Spielzeug der Grossen. Die Heere von Asorestan und Atropatene machten sich selbständig[3]. In Atrpatakan herrschte dann der grosse Fürst Xorox Ormizd[4] († 630), dem sein Sohn Ṙostom folgte. Diesem wollte sich Waraztiroц nicht unterwerfen[5]. Ṙostom schickte seinen Bruder Dariqpet[6] nach Dowin, um Waraztiroц gefangen zu nehmen, der sich mit seinem Heer nach Asorestan zu Heraklius flüchtete, und nach kurzer Zeit wegen seiner Teilnahme an einem Hochverrat mit seiner ganzen Familie verbannt wurde. Auf diese Weise herrschte im persischen Armenien Anarchie, die der energische Fürst der Ṙštunier, T'eodoros, zur Erweiterung seiner Macht, deren Basis die Insel Alt'amar im Van-See war, ausnützte[7]. So waren die Zustände im persischen Armenien, als die Araber ihre erste Invasion in diese Gegend unternahmen. Sehen wir nun zu, wie es im griechischen Armenien aussah!

Es wurde schon erwähnt, dass bei der Teilung von Armenien die Griechen den bei weitem grössten Teil des Landes in Besitz nahmen[8]. Sebeos selbst sagt, dass die meisten der armenischen Satrapen auf der Seite der Byzantiner standen[9]. An der Spitze der Beamtenschaft des

---

1) Վարազ-տիրոց. Վարազ = *Βαράζης* Agath. 4, 13; *Οὐράζης* Proc. Goth. 4, 13 u. s. w. Վարազ = Eber. In տիրոց liegt wahrscheinlich ein alter Gen. Pl. vor. Über diesen Namen Nöldeke-Ṭabari S. 240 Anm. 1. 292 Anm. 2.

2) Ṭabari 382 f.

3) Seb. S. 98—100, C. 28.

4) Vgl. Patkanian, Journal as. 1866, I. 222, Brosset, Collect. I, 87. Die persische Form des Namens ist Farrux-Hormizd (siehe Ṭabari 394 Anm. 1, vgl. mit Ṭabari, ed. Kosegarten II, 180). Dieser und sein Sohn Rustem waren nach Ṭabari mächtige Fürsten von Xorāsān. Der letzte hatte sogar die Königin Azârmidoxt geblendet.

5) Vgl. ZDMG. 49, 637.

6) Դարիքպետ (nicht Դարիքպետ, Seb. S. 102) ist nach Theophyl. Sim. 3, 18, 12 dem *Κουροπαλάτης* gleichbedeutend und der Chef des Hofwesens; vgl. Eranšahr, Anm. 6 S. 112, 113 u. Hübschmann Armen. Gr. S. 34.

7) Seb. C. 29, S. 101—103.

8) Seb. C. 2, S. 33, C. 3, S. 45.

9) Seb. S. 45.

griechischen Armenien stand sicher ein կիւրապաղատ = Κουροπαλάτης[1]), ein Titel, der als höchste Auszeichnung betrachtet und sogar später den Königen verliehen wurde. Dasselbe Amt hatte auch öfters ein պատրիկ = πατρίκιος, so z. B. Johan, Sohn des Ašot, Patrik von Armenien[2]), oder ein magister militum ստրատելատ = στρατηλάτης wie Herakl und Suren[3]) oder wie Mjej Gnuni[4]) = Μζέζιος. Diese Beamten hatten natürlich ein beständiges Heer zu ihrer Verfügung. Ihre Zahl hat in Friedenszeiten 30,000 kaum überschritten[5]). Wie die Perser so haben auch die Griechen Byzantiner und Armenier zu Gouverneuren erwählt. Diese Proconsulen oder Küropalaten, wie sie später genannt werden, sassen in Karin oder Theodosiopolis[6]). Dass Theodosiopolis mit der von den Arabern erwähnten Stadt قاليقلا identisch ist, ersehen wir ausser dem Zeugnis von Idrisi und Ištaxri[7]) auch daraus, dass grade diese Festung später ein Bollwerk der arabischen Herrschaft an der armenischen Grenze in Kleinasien gegen Byzanz wird[8]). Nur Abū'l Hasan ben Junas al-Misrȳ (1008) verlegt es nach Lelewel Qālīqalā in die Nähe von Samosata (Karte 2.). Tabula al-Ma'muniana verwechselt es mit Arzan von Աղձնիք = Ἀρζανήνη, und nennt es darum Arzan al-Rum (K. I, vom Jahre 833[9])) Die späteren Geographen, wie z. B. Ibn Sa'īd al-Maġribī (K. 21. AD. 1274), Ismaīl Abu'fidā (K. 23 AD. 1331), verlegen dagegen Arzan in die Nähe von Miafarīqin und identifizieren Arzan al-Rum mit Theodosiopolis. Ebenso die späteren Armenier. Կարին որ է Արզրում (Պատմութիւն Օրբելեանց S. 66; St. Martin, Mémoires hist. et géogr. sur l'Arménie. II 395, u Աշխարհացոյց Վարդանայ վարդապետի p. 426 u. s. w.) Tabula Idrisiana (AD. 1154) setzt Qālīqalā = Arzan-

---

[1]) Seb. C. 32, S. 116. Łeuond C. 8, S. 26 u. s. w.

[2]) Seb. C. 2, 5, 33. Łeuond C. 5, S. 17.

[3]) Seb. C. 20, S. 70.

[4]) Seb. C. 29, S. 101.

[5]) Seb. C. 20, S. 70.

[6]) Die ziemlich ausführliche Beschreibung der Befestigungen dieser Stadt siehe M. Xorenaцi III. 59.

[7]) Die Grenzfestung von Armenien gegen Kleinasien ist قاليقلا, auch Arzan al-Rum genannt S. 88.

[8]) Vgl. besonders Balādusī ۱۸۵, ۱۹۳, ۱۹۳, ۱۹۴, ۱۹۷, ۱۹۹, ۲۰۴. Was Justi in den „Beiträgen zur alten Geographie Persiens" I, 18 dagegen einwendet, ist nicht überzeugend, vgl. auch Lelewel, Géographie du moyen âge I. K. 2.

[9]) Denselben Fehler begeht auch Assemanus J. S. I. II. ܐܪܙܢ. Bibl. orient.

al-Rum direkt an Stelle von Theodosiopolis oder Karin[1]. Auf S. ٥٩ sagt Abu'lfidā vom Araxes نهر الرّس وهو نهر يخرج من جبال قاليقلا. Hiernach kann kein Zweifel darüber sein, dass Abu'lfidā mit Qālīqalā die Stadt Theodosiopolis meint[2]. Diese Benennung der Stadt Karin wird erst im 10. J. eingeführt.

Neben dem Proconsul oder Kürapałat hatte ein hohes und wichtiges Amt der Kurator = Կուրատոր inne. Dieser tritt nach Sebēos zuweilen als Feldherr[3] und zuweilen als geheimer Polizist oder Richter[4] auf. Die Kuratoren sassen auch in Theodosiopolis. Anders war natürlich die Beamtenreihe in Armenia minor[5].

Diesen Beiden folgten nach armenischen Historikern die Satrapen, die, wie im persischen Armenien, so auch hier in ihrem eigenen Lande ganz frei waren, aber jedem kaiserlichen Befehl folgen, Steuer bezahlen und soviel Mannschaften ausheben mussten, wie der Kaiser verlangte. Unzufriedenheiten waren auch hier beständig vorhanden. So wollten z. B. nach Seb. C. 7, S. 70 die Sepuh's Samuēl, Sargis, Varaz-Nerseh, Nersēs und Vstam der Vahevunier und T'ēodoros Trpatuni den Kurator, welcher sich bei Theodosiopolis auf seinen Kurort befand, ermorden. Dieser Umstand und der Akt der persisch-arm. Satrapen, die den Hamarakar beraubten[6], gaben Anlass, noch eifriger der oben erwähnten Politik von Maurikios zu folgen. Sebēos sagt im Kap. 8, S. 518ff., dass die Griechen mit grossem Eifer die armenische Reiterei, an deren Spitze im ersten Jahre der bekannte Išxan der Mamikonier, Mušel, stand, sammelten und sie gegen die Feinde der Byzantiner, nach Thracien, schickten. Der Kaiser liess drei Jahre hintereinander aus Armenien Kavallerie ausheben und nach Thracien senden. Die Išxans sahen bald die drohende grosse Gefahr ein, und die Truppen wollten nicht mehr der kaiserlichen Aufforderung folge leisten: „Damit sie

---

[1] Vgl. auch Jāqut bei Abu'lfidā p. ٣٩٥, ٣٨٧.

[2] Siehe auch p. ٢٧٩. Ibn Xalikān قاليقلا هى ارزن الروم, vgl. die Fortsetzung mit Balāduri p. ١٩٧.

[3] C. 24, S. 79.

[4] C. 29, S. 102. Vgl. Seb. C. 7, S. 51.

[5] Novel. VIII, p. 87, 84. XX, C. 3, p. 142. XXI, p. 144 sq. u. XXXI, p. 235 sq. Proc. u. Theoph. — siehe die Byzant. Themenverfassung Gelzer's. a) Ἀνθύπατος od. Comes. b) Χαρτουλάριος = Քարտուղար. c) νοτάρ = Նոտար (Nov. VIII, p. 84.) 4) Comitium od. Δημοσία (Nov. XXXI.) d) Magister militum (I, 29 cod. Jurt.) e) Vicarius. f) Rektor (cod. Theod. XI, 1.)

[6] C. 6, S. 48.

selber auch nicht in Thracien sterben“ sagt Sebēos[1]). Es ist darum nicht zu verwundern, dass ein solcher grosser Patricius, wie Atat Xoṙxoṙuni war, unterwegs nach Thracien flüchtete und sich den Persern zu Diensten stellte, von denen er natürlich auch sehr freundlich aufgenommen, nach einem Jahre aber ermordet wurde[2]). Thracien und Turkestan waren um diese Zeit für die armenischen Satrapen 2 grosse Schlachthöfe. Kurz vor der Araberinvasion regierte das griechische Armenien Mžēž Gnuni = Մժէժ Գնունի = Μζέζιος, den David Sahaṙuni ermordete, um sich selber zum Gouverneur des Landes zu machen, allerdings unter Zustimmung aller Satrapen[3]). So waren die politischen Zustände im griechischen Armenien, als die Araber ihre erste Invasion unternahmen.

Um die politischen Ereignisse dieser Zeit zu begreifen, müssen wir noch einen Blick auf die religiösen Zustände in Armenien werfen. Es ist bekannt, dass die Armenier nur die Beschlüsse der 3 ersten Konzilien angenommen haben, den Satzungen des chalcedonischen Konzils vom Jahre 451[4]) aber bis heute den heftigsten Widerstand leisten. Sie haben alles aufgeopfert, um ihre auf dieser Basis begründete National-Kirche zu bewahren, die, als ein wichtiger religiöser und politischer Faktor für die Erhaltung der Nationalität bis heute von hervorragender Bedeutung ist. Bis zum Jahre 226 waren die armenischen Arsaciden Stammesgenossen der Parther in Persien und in jedem grossen Kampfe gegen die Römer, den gemeinsamen Feind, konnten sie sich

---

[1]) C. 10, S. 54.

[2]) Seb. C. 20, S. 70.

[3]) Seb. C. 20, S. 70.

[4]) In diesem Jahre hatten die Armenier einen religiösen und politischen Vernichtungskampf gegen Jezdigerd den II. zu führen; und darum konnten sie unmöglich am chalcedonischen Konzil teilnehmen. Die Führer desselben waren den Armeniern persönlich auch nicht so sympathisch wie z. B. die Väter des Konzils von Ephesus, von denen Cyrill von Alexandrien und Proklos von Konstantinopel und Acacius von Melitene unmittelbar nach dem Konzil an Sahak und Mesrop schrieben (M. Xorēnaçi III, 61, S. 260, 1—5. Vgl. den Brief Justinians, cod. Just. p. 10a, 17, *ἡ αὐτὴ δὲ ἐν Χαλκηδόνι ἁγία σύνοδος καὶ τὴν τοῦ μεγάλου Πρόκλου πρὸς Ἀρμενίους γραφεῖσαν ἐπιστολὴν περὶ τοῦ χρῆναι λέγειν τὸν δεσπότην ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ καὶ θεὸν ἡμῶν ἕνα τῆς ἁγίας τριάδος διὰ τῆς οἰκείας ἀναφορᾶς ἐδέξατό τε καὶ ἐβεβαίωσεν* ed. Krueger. Berlin, 1895. Dieser Brief von Proklus = Պրոկղոս ist syr. mit folgendem Titel vorhanden: ܐܓܪܬܐ ܕܦܪܘܩܠܘܣ ܐܦܝܣܩܘܦܐ ܕܩܘܣܛܢܛܝܢܘܦܘܠܝܣ ܠܘܬ ܐܪ̈ܡܢܝܐ. Wenn es meine Zeit erlaubt, werde ich mich mit denselben nächstens a. a. Stelle besonders beschäftigen.

auf ihre nachbarlichen Stammesgenossen stützen. Die Sassaniden waren Todfeinde der Arsaciden, aber während ihrer Herrschaft hatten die Armenier seit dem Ende des dritten Jahrhunderts bis z. Jahre 451 mit den Ost-Römern die Religion gemeinsam, und darum konnten sie sich auf die Hilfe der Glaubensgenossen verlassen. Man denke nur an den geheiligten Vertrag zwischen Tiridates und Konstantin. Seit diesem Jahre aber hatten die Armenier mit keinem der beiden mächtigen Staaten irgend welche Interessengemeinschaft. Ja, sie fühlten sich sogar unter den Persern in religiöser Hinsicht viel freier als unter den Griechen, die um jeden Preis den Armeniern die Beschlüsse des chalcedonischen Konzils aufdrängen wollten, deren Plan aber hier wie in Syrien scheiterte[1]. Es ist ganz richtig, was Gelzer im Vorwort des Leontius von Neapolis in dieser Hinsicht sagt[2]: „Justinians Versuch, durch die erzwungenen Beschlüsse des V. Konzils die orientalischen Monophysiten wiederzugewinnen, verfehlte vollkommen sein Ziel. Glücklicher war Herakleios, welcher eine Union in Syrien, Armenien und Aegypten durchsetzte aber ephemer und bald ausbrechender theologischer Zwiespalt arbeitete der politischen Katastrophe vor.“

Schon Maurikios befahl nach Sebēos[3], in allen Kirchen von Armenien das chalcedonische Konzilium zu predigen. „Darum flüchteten sich die Kinder der armenischen Kirche in fremde Länder, und

---

[1] Dieser ganze Streit bestand darin, dass die Armenier *մի Քրիստոս յերկուց բնութեանց* *εἷς Χριστός ἐκ δύο φύσεων* für richtig hielten, dagegeu *մի Քրիստոս յերկուս բնութիւնս* *εἷς Χριστός ἐν δύο φύσεσι* verwarfen. Wie die Trinitätslehre u. die Geburt Christi bei den Muhammedanern, so gab auch der Dyophysitismus bei den Armeniern Anlass, an Polytheismus zu denken, weil die Armenier sich mit ihrer Formel eine Vereinigung von menschlichen und göttlichen Seelen vorstellten, die wie die menschliche Seele alle Qual ihres Körpers fühlte, und weil sie gerade dieses Fühlen der Christenseele für ein Opfer der Gottheit zur Erlösung der Menschheit hielten und darum bis heute in ihrer Kirche singen «Սուրբ Աստուած, սուրբ և հզօր, սուրբ և անմահ, որ խաչեցար վասն մեր, ողորմեա մեզ», d. h. „Heiliger Gott, heilig und mächtig, heilig und unsterblich, der Du für uns gekreuzigt worden bist, erbarme dich unser“. Die Armenier erklären diesen Zusatz *θεὸς ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς* von Petrus fullo = *γναφεύς* nach ihrer Art, und nicht wie die Eutychianer, Acephali, Julianisten, Theophaschiten, Severianer, Antropomorphisten u. a. Monophysiten. Vom dogmatischen Standpunkte aus hat die Lehre der armenischen Kirche über Christologie bis jetzt am besten Prof. F. Loofs in seiner Geschichte dargestellt. A. Tēr-Mik'elean ist unkritisch. Viele wichtige zeitgenössische Quellen sind den Europäern noch unbekannt. Darüber werde ich in einer anderen Arbeit ausführlicher sprechen.

[2] 1893. Freiburg-Leipzig, S. 1.

[3] C. 9, S. 52.

manche machten sich nichts daraus und blieben daselbst treu, und manche nahmen Kommunion und vereinigten sich aus Ruhmsüchtigkeit. Auf solche Weise wurde das armenische Patriarchat in zwei Teile geteilt. Katholikos Mōsēs sass im persischen Armenien und Katholikos Johan im griechischen. Dieser vereinigte sich mit den Griechen und nahm Kommunion[1]. Mōsēs aber hielt sich fern von ihnen." Johann wurde nach kurzer Zeit als persischer Gefangener nach Ahmatan geführt. Der oben erwähnte griechische Feldherr Mžēž Gnuni forderte den nachfolgenden Katholikos Ezr auf, entweder in die Union einzutreten oder nach Persisch-Armenien zu übersiedeln. Ezr nahm Kommunion mit dem König in Asorestan und vereinigte sich und bekam das Dorf Kołb mit seinen Salzminen zum Geschenk[2]. Die Armenier drücken bis heute in einigen Gegenden ihren Hass gegen diesen Katholikos dadurch aus, dass sie den ersten Buchstaben seines Namens verkehrt schreiben. Diese religiösen Verfolgungen verfehlten nicht allein ihren Zweck, sondern stachelten vielmehr auch den gegenseitigen Hass und Fanatismus an. Aus diesen und ähnlichen Quellen fliessen sicher Ausdrücke wie z. B. *Ἀρμένιον ἔχεις φιλὸν χεῖρον ἐχθρὸν μὲ θελε* oder wie die Einsiedlerin Kasia dichtet *τῶν Ἀρμενίων τὸ δεινότατον γένος ὕπουλον ἐστι καὶ φαυλῶδες εἰς ἄγαν κτλ.*..[3]).

B. Die ersten Einfälle der Araber.

Die zeitgenössischen armenischen Historiker nennen die Araber «որդիք Իսմայէլի» = իսմայէլացիք[4]) oder որդիք Հագարու = Հագարացիք[5]) oder Սառակինոսք[6]) oder Տաճիկք d. h Kinder Ismaels = Ismaeliten oder Kinder Hagar's = Hagariten oder Saracenen. Sie werden wie die Kinder Ismaels in 12 Stämme geteilt[7]). Diese wohnen յԵւիլայ մինչև ց Սուր և յանդիման Եգիպտոսի[8]). Ihr Land hiess Տաճկաստան oder Արաբիա[9]).

[1]) Das äussere Zeichen der Vereinigung.

[2]) Sēb. C. 29, S. 101.

[3]) K. Krumbacher, Kasia. in Sitzungsb. d. b. k. Akad. d. W. 1897. Vgl. Gelzer, Berl. phil. Wochenschrift, 1889, S. 331.

[4]) Sēb. C. 30, S. 104, 109, C. 31, S. 110 u. s. w. Łēvond. I, S. 6, II, 7 u. s. w.

[5]) Sēb. 31, S. 110.

[6]) Łēv. C. 1, S. 5, S. 63.

[7]) Sēb. C. 30, S. 105 und Wardan. ed. Vened. S. 63.

[8]) Sēb. S. 105.

[9]) ib. S. 104--105 u. s. w. Die Armenier folgen der Bibl und dem Eusebius.

Es ist bekannt, dass die Araber schon im Jahre 643 Herren in Persien waren und im Jahre 636 ganz Syrien eroberten [1]). Über das Schicksal Armeniens um diese Zeit aber herrschen grosse Meinungsverschiedenheiten und anscheinend einander widersprechende Angaben der Historiker. Im folgenden will ich die einzelnen Angaben verschiedener Historiker erwähnen [2]).

Sebēos, der Augenzeuge, berichtet [3]) C. 30, S. 108, dass nach dem Tode des Herakleius und während der Herrschaft Konstantins, seines Nachfolgers, also im Jahre 641, „ein zerstörendes Heer aus der Gegend von Asorestan über Cor (= Ձոր) nach Taron zog. Sie nahmen dieses und (die Bezirke) Bznunik' (= Բզնունիք) und Aliowit (= Աղիովիտ) und schlugen den Weg durch das Thal von Berkri (= Բերկրի) über Ordspoy (= Որդսպոյ) und Gogowit (= Գոգովիտ) ein und ergossen sich nach Airarat (= Այրարատ), und keiner von den armenischen Soldaten konnte die Trauerkunde nach dem Städtchen Dovin bringen,

---

[1]) ZDMG. XXIX, S. 76 und die dort erwähnten Quellen.

[2]) Es sei hier gleich bemerkt, dass ich weder auf die Angaben Johan's Mamikonean näher eingehe, welcher die erste Invasion der Araber ins 8. Jahr Jezdigerds III (634—5) setzt (S. 57—58), was unmöglich ist, noch auf diejenigen der späteren Schriftsteller, die das, was die Zeitgenossen Sebēos und Łevond erzählt haben, einfach wiederholen.

[3]) Es ist sehr wichtig, die Richtung dieser ersten arabischen Invasion nach Sēbeos genau zu bestimmen. a) Unter Ասորեստան = Assyrien müssen wir nach Xorenacis Աշխարհացոյց S. 606, 608, 611, 613 und nach der Geschichte Armeniens, bes. S. 80, II, 8, II, 53, 132, II, 74, 154 und nach andern alten arm. Historikern das Land westlich vom Tigris und südlich von Korduene und Korjaik', vom heutigen Hakjari nach Ninive, seiner Hauptstadt, verstehen. Die späteren armenischen Historiker und Geographen verwechseln Asorestan mit Arovastan; siehe z. B. Geographie von Wardan s. Martin Mém. s. l'Arm. I. II. p. 370—1, was er wörtlich von Ptolomäus entnommen hat. Արուաստան = ܕܥܪܒ ܐܬܪܐ oder ܕܒܝܬ ܐܬܪܐ ܥܪܒܝܐ (ZDMG. 43, 399—400) = phl. Arabastan liegt nach P'austus IV, 21, 136. IV, 20, 130 und nach seinem bei Sebēos vorhandenen Dprutiuns S. 9. südlich von Tûr Abdin westlich vom Tigris. Die Hauptstadt dieser Provinz oder Gegend war Nisibis, sieh. Ērānšahr, 162 f, 166 f, 169, 178 u. s. w. Łevond und Sebēos führen diesen Unterschied nicht sehr streng durch. Ersterer verwechselt sogar in seinem ersten Kapitel Asorestan = Ասորեստան mit Ասորիք = Asorik' ≐ Syrien C. 1, S. 3 u. 6. Vgl. auch 22. b) Ձոր. Seb. C. 30, S. 108. Łevond. C. 3, S. 9. Ձորայ P'austus IV, 50, 135. Ձորայ(ի)ն ist nicht Vayocjor = Վայոցձոր, wie Hübschmann meint, welches Gebiet im Süd-Osten vom Vansee liegt (Zur Gesch. Arm. u. d. ersten Kriege d. Araber S. 16, Anm. 1). Es ist auch nicht Սանաձոր oder Սալաձոր = Salajor der Provinz Aljnik' (Geogr. v. M. Xorenaci S. 607). Es ist vielmehr der Name des

ausser drei Fürsten, T'ēeodoros Wahevuni = Թէոդորոս Վահեւունի, und Xačean Aṙaveɫean = Խաչեան Առաւեղեան und Šapuh Amatuni = Շապուհ Ամատունի, die fliehend nach Dovin kamen, um das Städtchen zu alarmieren. Und sie sammelten in der Burg alle Leute jenes Landes, die zur Weinlese dorthin gekommen waren. T'ēodoros aber war in die Stadt Naxjavan gegangen. Als jener Feind Bušā an der Brücke von Mecamōr anlangte, konnte er nicht hinüber. Sie hatten aber den Fürsten von Mogk' Vardik, der den Beinamen Aknik trug, als Führer. Nachdem sie die Brücke von Mecamôr überschritten, plünderten und schlugen sie das ganze Land, und nachdem sie Beute und viele Gefangene zusammengebracht, kamen und lagerten sie am Rande des Wäldchens Xosrovakert = Խոսրովակերտ. Am fünften Tage griffen sie die Stadt an, dieselbe fiel auch in ihre Hände, denn sie legten Feuer um die Stadt und vertrieben durch Rauch und Pfeilschüsse die Verteidiger der Mauer, erstiegen diese mit Leitern, drangen ein und öffneten das Thor der Stadt. Und das feindliche Heer drang ein und metzelte das Volk nieder. Und als sie die Stadt ausgeplündert hatten, kamen sie heraus und lagerten an demselben Orte. Dies geschah am 20. des Monats Tre an einem Freitage. Als sie einige Tage geruht hatten, zogen sie auf demselben Wege, auf dem sie gekommen waren, wieder ab. Und sie führten 35000 Gefangene mit sich. Zwar überfiel sie der Fürst (= իշխան) von Armenien, der Satrap der Rštunier, welcher sich im Distrikt Gogowit in den Hinterhalt gelegt hatte, mit wenigen Truppen, unterlag ihnen jedoch und musste vor ihnen fliehen. Und sie kehrten nach Asorestan zurück. Und das geschah in den Tagen des Katholikos Ēzr".

---

einzigen Weges von Süden nach Norden. Զորոյ oder Զորայքն ist das Richtige, weil dieser Weg durch die schmälsten Thäler und Schluchten über Sɫert und Bitlis oder Baɫeš nach Tarôn führt. c) Տարօն = Tarôn ist einer von den 16 Distrikten der Provinz Turuberan und umfasst ungefähr das Gebiet des heutigen Sanjaks Muš. d) Bznunik' und Aɫiovit sind Distrikte der Provinzen Turuberan und Vaspurakan, und liegen im NW. und Norden vom Vansee. e) Բերկրի ist das heutige Bende Mâhi su, von Texier beschrieben; sein Thal erstreckt sich nach NO. zu. f) Որդսպոյ = (Seb. S. 108) = Որդսպու (Seb. 116.) liegt beim Berge Npat oder Ala Dagh südlich von Bajazîd. g) Կողովիտ = Կոգայովիտ = Կոգովիտ (M. Xor. Gesch. Arm. 209, 207.) liegt im Westen vom Berge Ararat. h) Նախճաւան-Նախիջեւան-Նախջեւան-Նախջաւան = Naxuene = نشوى ist nach armenischer Tradition Noahs erste Station, nachdem er die Arche verlassen. Նախիջեւան- bedeutet Vorstation. Ueber Naxčavan noch später. i) Թշնամին Բուղայն. ձեռ. Բուղայն (Seb. S. 108) Dulaurier korrigiert Թշնամին Բուղան այն, das ist aber gar kein armenischer Ausdruck. Der folgende Satz

Der zweite arm. Historiker der arabischen Periode, Łevond, erzählt[1]) von der Zeit nach dem Tode des Jesdigerd: „Und der grösste Teil des (arabischen) Heeres (das Persien erobert hatte) fiel von der persischen Grenze aus in Armenien ein und nahm die Städtchen von Medien (= Մարք) und den Gau Gołθn (= Գողթն) und Dastakert und Naxčavan (= Նախճաւան). Und viele Männer töteten sie mit dem Schwert und die übrigen führten sie mit Weibern und Kindern durch die Dünen von J̌uła (= Ջուղա) über den Erasx (= Երասխ = Araxes = الرس). Und sie teilten das Heer in zwei Teile. Einige führten die Gefangenen in ihre Heimat; und die andere Abteilung wendete sich hindurch durch den Bezirk Artaz gegen den griechischen Feldherrn Prokop, der sich im Bezirke Kogowit (= Կոգովիտ (Գոգովիտ) an den Grenzen von Bazujor und Marduçaik' gelagert hatte. Hiervon setzte Fürst T'ēodoros der Rštunier, den Feldherrn Prokop in Kenntnis . . .“ Prokop bereitete sich nicht zeitig genug zum Kampfe vor und beleidigte den Fürsten T'ēodoros, welcher ihn einigemal ermahnt hatte, so dass dieser sich von ihm entfernte, und erlitt eine vernichtende Niederlage. Man sagt, dass Prokop 60000 und die Araber nur 10000 Soldaten hatten. Vor dieser Schlacht hatte sich

---

macht die Annahme eines Eigennamens ebenso unmöglich. Im Worte Բուշա liegt vielleicht die alte Form des heutigen: Boša = Բոշա Zigeuner im Sinne des Herumwanderers. k) Մեծամօր ist ein Nebenfluss vom Araxes und entspricht dem heutigen Սեւջուր oder Ղ̀արասու, der östliche Arm desselben trägt von alters her den Namen Քասախ, M. Xoren. II, 15, S. 90. Քարասախ = Կարբուջուր (Wardan. Geogr. p. 422—3.) oder Քացախ (Չամչեան = Čamčean Gesch. Arm. I. I. S. 102. Šamir, Geogr. C. 6, p. 134—5. S.- Mart. Mém. s. l'Arm. I. I, p. 40.). Im Altertum ist das Bett dieses Flusses ganz anders gewesen als heute. Die Trümmer einer grossen Brücke liegen bis heute zwischen Vałaršapat und Karsax. Hier ist mit der Brücke von Mecamôr die über den Araxes gemeint. l) Մոկք = Մոկս = Moxoēne = Mököseh — مكس, eine von den 15 Provinzen der Armen. major. liegt im Süden vom Vansee. m) Վ̀արդիկ Röschen, Ակնիկ Äugelein; so hiess dieser Verräter seines Landes. n) Dieses Wäldchen hatte Xosrow Kotak im Anfang d. 4. J. für seine Jagdvergnügen pflanzen lassen, weshalb es seinen Namen trug. Es erstreckte sich «յամուր Բերդէն արքունի, որում կոչեն Գառնի, մինչև ի դաշտն Մեծամօրի 'ի Բլուրն որ անուանեալ կոչի Դուին» (P'aust. III, 8, 16. M. Xor. III, 8, 194.) Unter dem դաշտ Մեծամօրի ist die sumpfige Gegend südlich von Erivan, besonders das Gebiet der Mischungen der Flüsse Sev jur = Mecamôr, Hraztan und Azat mit dem Araxes zu verstehen. Hübschmann hat diese Bedeutungen von Mecamor verwechselt (S. 16. A. 2).

[1]) Łevond. C. 2, S. 7. a) Գողթն ist ein Distrikt der Provinz Waspurakan in der heutigen Gegend von Ordubat, Akulis und Djulfa, am Araxes, bekannt durch

T'ēodoros am Orte Ełbark' (= Եղբարք) in den Hinterhalt gelegt und, eine Abteilung der Araber überfallend, diese aufgerieben, und war mit der Beute nach dem Gau Gar̄ni weitergegangen. Das geschah im 22. Jahre des Abu Baqr, Otman und Amr.

In demselben Jahre eroberten die Araber Dovin. In diesem Bericht entnimmt Łevond manches dem Sebēos, wie aus folgendem ersichtlich ist: „Im zweiten Jahre des Kaisers Konstantin[1]) (642), der ein Enkel des Herakleius war, wurde der Išxan T'ēodoros benachrichtigt, dass eine Räuberbande auf unser Land zu marschiere. Darum sammelte er sein Heer und wollte die Pässe von Coray = Ձորայ[2]) besetzen, kam aber nicht vor ihnen hin, weil die Feinde sie wie mit luftigen schnellenden Flügeln überfielen, wie die fliegenden Schlangen vorrückten, indem sie das armenische Heer hinter sich liessen und sich nach der Hauptstadt Dovin wandeten[3]). Und weil sie die Stadt von den Kriegern entblösst fanden, (diese waren mit Fürsten T'ēodoros fortgegangen und nur Weiber, Kinder und sonstiger Pöbel, die zum Krieg ungeeignet waren, übrig

seine Rhapsoden und seinen Wein; davon Գողթան երգիչ (siehe z. B. M. Xor. Gesch. Arm. II. 48—49, S. 58, 126—138 u. s. w.), Գինևէտ Գաւառ. b) Դաստակերտ hiess irgend eine Stadt oder ein Dorf, erbaut vom König, Katholikos oder Fürsten. (Vgl. Ṭabari Nöld. S. 295 A.) c) Ջուղայ = Ջուղայ-Ջուլֆա = جولاهه hatte nach Šerif-eddin Alī Jezidī, Hist. de Timour. s. Mart. p. 133. I. I. eine Brücke über den Araxes, und bis heute führt der beste Weg vom russischen Armenien nach Persien über Djulfa. d) Եղբարք muss in der Nähe vom kleinen Masis liegen. e) Գառնի ist eine starke Festung im NO. von Dovin im Osten von Erivan. — Łevond und andere armenische Historiker (vgl. auch Seb. C. 38, S. 136 u. s. w. wovon später in einer anderen Arbeit noch ausführlicher wird gesprochen werden.) rechnen die Herrschaftsjahre dieser drei ersten Kalifen zusammen. Łevond schenkt ihnen 38 Jahre der Herrschaft, setzt aber den Anfang derselben ins Jahr 620 oder ins 11. Jahr von Herakleius, ein eigentümlicher Umstand, welcher bis jetzt nicht beachtet worden ist. Siehe C. 1, S. 3 u. vgl. Annot. 2, S. 172 ed Patkanian. Hiermit würde seine chronologische Angabe der ersten Araberinvasion mit der des Sebēos (641 und die Eroberung von Dovin im Jahre 642 am 6. Okt. (siehe Dulaurier Recherches s. l. Chronologie armen. I. 1. p. 231) völlig übereinstimmen: 620 + 22. Vgl. auch Łevond C. 3, S. 9, davon noch unten.

[1]) Seb. hat richtiger Կոստանդեայ. Siehe Seb. C. 32, S. 112 «Եւ նստու-ցանէ (Կ աղենդին) թագաւոր զԿոստաս որդի Կոստանդնի, և անուանէ յանուն հօրն իւրոյ Կոստանդին.

[2]) Siehe oben Seb. Anm.

[3]) Es ist notwendig, hier diesen Umstand besonders zu beachten. Vor der Eroberung von Dovin vermeiden die Araber jeden grossen Kampf. Dieser Umstand ist sehr charakteristisch für die erste und zweite Invasion der Araber nach Łevond, wie wir es später sehen werden.

geblieben), zogen sie gegen die Stadt und eroberten bald die Festung, und die Männer, die sich darin befanden, ermordeten sie, und die Weiber und Kinder, an Zahl 35000, führten sie in die Gefangenschaft [1]).

Die arabischen und syrischen Historiker stimmen mit den Armeniern in der Angabe des Datums der ersten Invasion völlig überein; sie setzen dieselbe in's Jahr 22 d. H. So erzählt z. B. Balāḏurī [2]), dass

---

[1]) Das von Łevond S. 8, C. 2 angegebene Datum muss man auf die dritte Invasion bei ihm S. 11 und auf die zweite bei Sebēos C. 32, S. 116 f beziehen. Davon noch im folgendem.

[2]) كتاب فتوح البلدان p. ١٩٧ sq. Es sei hier gleich erwähnt, dass Balāḏurī das ganze Armenien folgendermassen in vier Teile teilt: Armenia I = ارمينية الاولى hatte die Provinzen السِيسَجَان وأرّان = Սիսական Սիւնիք և Աղուանք. Armenia II = ارمٌ الثانية besass nur die Provinz جُرْزَان = Վիրք. Armen. III = ارمىً الثالثة die Provinzen البُسْفُرَّجان ودَبِيل وسِرَاج طَير وبَغْرَوَنْدَ = Վասպուրական և Դուին և Շիրակ-Տայք և Բագրաւանդ. Armen. IV = ارمىً الرابعة die Gegenden von شِمشَاط وقَالِيقَلا وخِلَاط وأَرْجِيش وبَاجُنَيْس = Սամոսատա և Կարին և Խլաթ և Ապահունիք. [Im Worte باجنيس, wenn diese Form richtig überliefert ist, liegt sicher der Accus. Plur. des Distrikts Ապահունիք, أ ist wahrscheinlich von وَ elidiert, dann würde das Wort أَبَاخُنِيس lauten. Die Handschrift A. hat داخسش, die Punktation macht die Annahme wahrscheinlich, dass ش ursprünglich ق gewesen ist. Dass dieses Verfahren im obigen Falle nicht allein dastehen würde, beweist das Wort Մոկք (siehe oben), der Name einer Provinz, welche sehr oft auch im N. einfach Մոկս genannt wird — kurdisch Mökösch.] Oder man gruppierte alle diese Provinzen folgendermassen in vier, Arm. I = سِيسَجَان وأرّان وتَفْلِيس. Arm. II قَالِيقَلا وخِلَاط وأَرجِيش والبُسْفُرَّجان ودَبِيل وبَغْرَوَنْد طَيْر سِرَاج. Arm. III وبَاجُنَيْس. Arm. IV = شِمشَاط. Wie hier, so kommt auch im folgenden und bei anderen arabischen Geographen und Historikern neben قاليقلا nie der Name von Theodosiopolis in irgend einer andern Form als ارزان الروم اى قاليقلا vor. قاليقلا war die grösste westliche Grenzfestung der Araber gegen die Griechen in Armenien, das würde auf eine in Arzanene oder Sophene liegende Stadt nicht passen. Ausserdem charakteristisch ist hier die zweite Gruppierung der 4 Teile von Armenien, wo

Habīb ben Maslama, welcher sich in vielen Kämpfen ausgezeichnet hatte, mit 6000, nach anderen Quellen 8000 Mann aus Syrien und Mesopotamien nach Armenien kam, die Stadt Qālīqalā belagerte und sie einnahm. Der grösste Teil der Einwohner der Stadt verliess dieselbe freiwillig und wanderte nach Byzanz. Als Habīb aber hörte, dass der Patrik von Armenien[1]) mit Hülfstruppen der Alanen = ألّان, Abchazen = أفْخاز und Chasaren = سَمَنْدَر من الخزر gegen ihn zögen, schrieb er an Oṯmān und Muʿāwiā um Verstärkung zu erhalten. Muʿāwiā sandte ihm 2000 Mann, die er in Qālīqalā garnisonierte, und der Präfekt von Kufa Saīd, auf Oṯmans Befehl, 6000 auserwählte Kufenser unter dem Oberbefehl des Salmān ben Rabīʿā[2]), welcher sich sehr langsam zu Habīb begab. Dieser hatte inzwischen mit einem nächtlichen Überfall die Feinde zerstreut und die herankommenden Kufenser wollten nun von der Beute ihren Teil haben. Dies gab Habīb nicht zu, und darum brach ein Streit zwischen ihm und Salmān aus[3]), und der letztere

---

شِمْشاط allein einen Teil bildet, was ebenso unwahrscheinlich sein würde, wenn شِمْشاط in Arzanene od. Sophene läge. Vgl. auch die Teilung von Armenien bei Abūlfidā. p. ٣٨٧.

[1]) Die Araber nennen fast jeden Naxarar بطريق, fügen aber das Land dazu wie z. B. بطريق خلاط (Balād. 199.) oder بَطريق البُسْفُرَّجان u. s. w. Die Gouverneure oder Կիւրապաղատ's von Armenien aber tragen den Titel بطريق ارمينياقس oder بطرٌ أرْمَنيَاقُس. Was der Name dieses Patriks ist, wissen wir nicht. De Goeje sagt Balād. ١٩٧. f. nomen hujus scribitur الموريان ab Ibn Hobaisch et infra p. 232. Es ist sicher eine Verwechselung. Sebēos C. 35, S. 138 und Łevond C. 2, S. 7 nennen als griechischen Feldherrn, welcher die ganze vereinigte Streitmacht der Griechen und Armenier (von anderen Verbündeten wissen die Armen. nichts zu erzählen) an der Grenze v. Bazujor und Mardocaikʿ im Distrikt Gogowit befehligte, Procopius. Von Môrean werde ich noch später sprechen.

[2]) Was al-Waqidī p. ١٩٩. 2—4 Balād. erzählt, konnte nur im Jahre 652—3 geschehen, wie wir es später sehen werden. Von seiner Reise nach Albanien und seinen Expeditionen wird in der Beschreibung der 2. Invasion der Araber in Armenien gesprochen werden.

[3]) Dieser Streit ist mit einem Gedicht, welches mit folgenden Zeilen anfängt, unsterblich gemacht:

إنْ تَقْتُلوا سَلْمانَ نَقْتُل حَبيبَكُم

وإن تَرْحَلوا نَحْوَ آبْنِ عَفّانَ نَرْحَل

wurde von Otmān beauftragt, eine Expedition gegen Albanien = Աղուանք = أران[1]) zu unternehmen. Habīb aber zog nach der Richtung von Xlat‘ und erreichte eine Station, die zwischen الورك ودشت الهرك[2]) liegt. Hier kam ihm der Patrik von Xlat‘ mit dem Friedensbriefe der عياض بن غنم entgegen und führte ihn nach seiner Stadt[3]). Habīb befestigte dieselbe und setzte seine Invasion nach الصسانه[4]) fort, wo er den Fürsten von Moks[5]) traf, ihm den Friedensbrief gab und mit sich nahm. Von hier ging er nach Apahunik‘ und Arčēš[6]). Diese Gebiete eroberte er und nahm Kopfsteuer (جزية) und gab den Notabeln die Höhe der sonstigen Steuer bekannt. Hierauf kam er nach أزدساط[7])

---

[1]) Es ist sehr schwer genau zu bestimmen, wo diese erste Schlacht nach Balāduri stattgefunden hat: soviel ist gewiss, dass die Griechen und ihre Verbündeten in d. Nähe v. Euphrates = Եփրատ = الفُرات von den Mohammedanern überfallen wurden. p. ١٩٨. Balād. Diese Schlacht muss sich in der Nähe von Theodosiopolis ereignet haben, und ist vor die Schlacht von Marducaik‘ zu setzen.

[2]) Հարք և Սարագիդաշտ. Wie die Station hiess, wissen wir leider nicht. Sie muss aber zwischen Xlat‘ und Manazkert liegen. Hark‘ ist ein Kanton von Turuberan und Varag ist der Name einer Gebirgskette im Osten vom Vansee.

[3]) Wir werden noch später sehen, dass der südliche Teil von Armenien bis Xlat‘ von den Arabern um diese Zeit schon erobert war.

[4]) Das ist einer von vielen Ortsnamen bei Balād, die bis heute unbekannt geblieben sind. الصسان ist wahrscheinlich Sip‘an = Սիփան = صِفَان was sehr leicht die erste Form annehmen kann.

[5]) مُكْس ist nach der Geogr. v. M. Xorenaci, S. 608 eine Provinz, um diese Zeit unter dem Fürsten von Vaspurakan, darum Balad p. ١٩٩. مُكْس وهى ناهية من نواحى البُسْفُرَّجان. Dieser Fürst von Moxoene ist der von Sebēos (C. 30, S. 108) oben erwähnter Vardik.

[6]) بَاجُنَيس siehe oben. Արճէշ = أَرْجِيش. Der erste Gau wird in den assyrischen Inschriften Abaëni (vgl Z. A. XIII, 64.) und Արճէշ = Arza-aš-ku genannt. Die assyrische Form ist im Worte Arčišakowit = Արճիշակ-ովիտ besser behalten. (Vgl. die Stellen bei Streck S. 111.) Diese beide Namen stehen bei Balād in verkehrter Reihe.

[7]) Աշտիշատ = Յաշտիշատ; diese Stadt setzen de Goeje (٩ . ., C.) und Hübschmann (zur Gesch. Arm. S. 116. A.) dem Jaštišat gleich. Das ist von geographisch-strategischen und sprachlichen Gründen aus unmöglich. Es ist klar, dass Habīb von Xlat‘ aus sich direkt nach Dovin wenden wollte und, ohne den Armeniern und den Griechen zur Vorbereitung Zeit zu lassen, das Zentrum des Landes zu erobern beabsichtigte, wie es aus obigem Bericht Łevond's zu ersehen ist. Diesen

überschritt den Fluss Azat[1]) oder Erasx und stieg in die Ebene von Dovin[2]). Hierauf schickte er seine Kavallerie zum Auskundschaften vor und er selbst rückte mit der Hauptmacht hinterher bis zu den Thoren der Stadt, deren Einwohner sich eilig verschanzt hatten. Er legte gegen die Stadt Wurfmaschinen an, bis die Einwohner derselben um Frieden baten Seine Kavallerie hatte inzwischen جُرْنَى[3]) erobert und war bis اشوش — ذات اللُّجم — und الجبل كوتنة vorgerückt[4]). Nach dem Falle von Dovin eroberte er noch die Provinzen سراج — طَيْر = طَيق = Ճերակ-Տայք[5]) und بَغْرَوَنْد = Բագրեւանդ, und nahm von ihrem Patrik die Kopfsteuer und hierauf schrieb er an die Bewohner von Dovin folgenden Friedensbrief:

Zweck würde er sicher verfehlt haben, wenn er von Arčeš nach dem unbedeutenden Städtchen Jaštišat zurückgekehrt wäre. Ebenso unbegreiflich würde dann der Umstand sein, dass Balāduri mit keinem anderen Ortsnamen die weitere Richtung der habībischen Invasion bis zum Flusse Azat (wovon noch unten) nicht kennzeichnete. Յաշտիշատ müsste weiter im Arabischen يسدساط oder اسدساط = Աշտիշատ lauten aber nie ازدساط. Alle diese Schwierigkeiten werden dagegen beseitigt, wenn wir mit اردساط die alte Hauptstadt von Armenien Artaxata = Արտաշատ =Artašat identifizieren. Ausserdem passt nur auf diese Stadt, die in der nächsten Nähe von Dovin lag, die Bezeichnung von Balādurī, als قريه القِرْمِز (siehe oben die Beschr. von Dovin u. vgl. Ibn Hauqal bei Abū'lfidā. p. ٣٩٧).

1) نهر الاكراد = Kurdenfluss = الرَّس Balād. ٣٨٨ entweder liegt hier wieder in der Reihenfolge dieser letzten beiden ein Fehler wie oben in betreff Apahunik' und Arčeš, oder نهر الاكراد, ist نهر الازاد zu lesen.

2) مرج الدَّبيل ٢٠٠ Bal.

3) Die Vokalisation ist falsch, vgl. A. Bal. p. ٩٠٠, Balād meint sicher die im NO von Dovin liegende Festung Գառնի = قَرْنى.

4) Mit أشُوش ist wahrscheinlich Աշոցք im Norden vom Sevan-See und mit الجبل كوتنة oder كوتنة = Köthan Dagh im Westen v. Gełark'uneac oder Gełamay Cow zu identifizieren.

5) Diese beiden Gebiete werden bei den arab. Geographen und Historikern zusammen genannt, vielleicht deswegen, weil sie bei einander lagen und beide den Bagratuniern gehörten.

بسم اللّه الرحمن الرحيم هذا كتاب من حَبِيب
بن مَسْلَمَةَ لنصارى اهل دبيل ومجوسها ويهودها شاهدهم
وغائبهم انّى امنتكم على انفسكم واموالكم وكنائسكم وبيَعِكم —
وسور مدينتكم فانتم آمنون وعلينا الوفاء لكم بالعهد ما وفيتم
وادّيتم الجزية والخراج شهد الله وكفى به شهيدًا وختم حبيب بن مسلمة[1]

Hierauf zog Habīb gegen النَّشَوَى[2] und eroberte es. Der Patrik von Waspurakan kam ihm hier entgegen und begrüsste ihn auch als Vertreter der Länder افارستة und هصابلمه[3]. Darauf zog Habīb nach سيسجان weiter und nahm den Gau وَيِّص[4] in seinen Besitz. Von Sisakan wendete er sich nach Georgien.

So erzählt auch Ja'qubi[5], dass Omar den Habīb ben Maslama al-Fihrī nach Armenien sendet, und bald darauf den Salmān ben Rabi'a ihm zur Hilfe schickt. Sie treffen erst nach dem Tode Omars zusammen. Auf S. ١٩٤ erwähnt Ja'qubi dieselbe Geschichte wieder und fügt hinzu, dass Habīb schon vor der Ankunft Salmān's einen Teil von Armenien erobert hatte. Darauf zankten sie mit einander und Oṯman befahl dem Salmān, Ar̄ān zu erobern. Dieser kam nach بَيلَقان[6] und

---

1) Im Namen des barmherzigen, gütigen Gottes. Dieser Brief von Habīb ben Maslamā an die Christen, Magier und Suden der Stadt Dovin, an die An- und Abwesenden.

Siehe, ich habe versichert eure Personen und eure Eigentümer, eure Kirchen und eure Synagogen und die Mauer eurer Stadt. Und uns liegt die Erfüllung unseres Versprechens dem Vortrage gemäss so lange ob, wie lange ihr euer Versprechen erfüllt und Kopf- und sonstige -Steuer bezahlt. Gott ist Zeuge und sein Zeugnis ist genügend. Und er besiegelte Habīb ben Maslamā. Balād. p. ٢٠٠.

Ueber die ersten Friedensbedingungen der Araber wird noch später gesprochen.

2) Նախիճևան u. s. w. siehe S. Martin. Mém. s. l'Arm. I. p. 131. Diese Stadt wird später ein Stützpunkt der arabischen Macht zwischen Atrpatakan und Dabīl. Siehe auch oben. Vgl. auch Abu'lfidā p. ٣٩٩ نَشوى وهى نَقْجَوان.

3) Unter افارسة ist vielleicht Պարսկահայք zu verstehen; dann müsste man allerdings فارسية lesen. Womit هصابلمه zu identifizieren ist, weiss ich nicht, vielleicht mit Աղամնաստ.

4) In dieser Form hat schon de Goeje den Վայոց-ձոր erkannt. Balād. p. ٣٠٠, A.

5) p. ١٨٠, ed. M. Th. Houtsma Lugduni Bat. 1883.

6) Փայտակարան = Κασπιανή, umfasst das Land im Osten bis zum Kaspischen Meer, im Westen bis zum Flusse Gargar, im Norden bis zum Kur, im Süden bis Mughan = مُوقان.

nach Utik' u. s. w. Ganz ähnlich erzählen auch Ṭabari[1]) u. a. Sie setzen diese erste Expedition ebenso ins Jahr 22 d. H.

Unter den arabischen Quellen dieser ersten Invasion ist das apologetische Werk des Pseudo al-Wāqidī[2]) besonderer Aufmerksamkeit wert. Was hier von der Invasion I'jaḍ ben Ġanim erzählt wird, vervollständigt die Angaben von Balāḏuri[3]). Wenn man die legendarischen und apologetischen Erscheinungen aus dem Buche entfernt, dann bekommt man für die Geschichte der Eroberung vom südwestlichen Armenien bis Xlāt' eine sehr brauchbare Quelle. Dass I'jaḍ ben Ġanim schon das südliche Armenien erobert hatte, als Habīb von Qālīqalā nach Hark' kam, sieht man auch daraus, dass der Patrik von Xlāt' dem letzteren hier mit einem Friedensbriefe des I'jaḍ entgegen kommt (Balāḏ. ١٩٩.). Dieser Umstand wirft ein helles Licht auf die Richtung der arab. Expeditionen, die ich mir so vorstelle: Habīb bekommt in Syrien den Auftrag, die Stadt Qālīqalā, d. h. das Zentrum des griech. Armeniens, zu erobern[4]). I'jaḍ ben Ġanim dringt vom Süden her in Armenien ein und erobert das ganze Land bis Xlat'[5]). Von hier kehrt I'jaḍ nach Syrien zurück. Inzwischen nimmt Habīb die Stadt Qālīqalā und rückt von Norden her gegen Xlāt' vor, deren Patrik schon mit I'jaḍ Frieden geschlossen hatte. Hierauf wendet er sich direkt nach Dovin, mit einem geschickten Manöver lässt er die Feinde hinter seinem Rücken und nimmt die Stadt Dovin. Um diese Zeit dringen die Araber auch aus Atrpatakan in Armenien ein[6]) (siehe Łevond I. Bericht), und

---

1) I, 5, ٢٩٧٤, 4 ff, de Goeje. rec. E. Prym. Lugd. Bat. 1893.

2) فتوح الجزيرة وارمينية.

3) Alle geograph. Angaben, die im 2. Teile dieses Werkes S. 93—94 vorkommen, sind von grossem Wert für die historische Kartographie von Armenien.

4) Nach allen arabischen und syrischen Berichten geschieht das in der Zeit Omar's († 644.). Ja'qubi's obige Angabe, dass Habīb mit Salmān erst nach dem Tode Omar's zusammentrifft, könnte nur für die 2. Expedition richtig sein. Weil er aber das erste Treffen meint, so ist diese Angabe nicht richtig. ولم يصل اليه الاّ بعد قتل عمر (سلمان بن ربيعة). Vgl. Balāḏ. p. ١٩٨.

5) Siehe den ausführlichen Bericht, Geschichte der Eroberung von Mesopot. und Armenien. Hamburg, 1847, der Text ist in der Handschrift N-b 93. der Kopenhag. Kngl. Bibl. vorhanden. Die Meinungen v. Niebuhr, Ockley, Reiske und Mordtmann über ps. al-Wāqidi siehe Vorwort s. I—XXI. In der Ewaldischen Ausgabe Libri Wakedii de Mesopotamiae expugnatae historia. Gott. 1827, ist über die Eroberung von Armenien nichts zu finden.

6) Wahrscheinlich unter d. Führung des Salmān, aber genau lässt es sich nicht bestimmen.

vielleicht mit den Truppen Habīb's, die er, um Bagrevand zu erobern, gesandt hatte, zusammen, bringen sie dem vereinigten griech. und armen. Heer in Gogowit am Bazujor eine vernichtende Niederlage bei. Wie die Richtung der arabischen Invasion bei Sēbeos, der besten armenischen Quelle, und bei Balāḏuri, der besten arabischen Quelle, vollkommen übereinstimmt, beweist die folgende Marschroute. Nach al-Wāqidi und Balāḏuri kommen die Araber über Miafarekin—Bitlis (in Tarôn)—Xlat' (Bznunik')—Arčeš (in Ałiowit)—Artašat (bei Mecamôr)—Dabil (Dovin), nach Sebēos aber über Cor (nach Słert—Bitlis)—Tarôn—Bznunik'—Ałiowit—das Thal Berkri—Fluss Mecamôr—Dovin. Die Namen der einzelnen Feldherrn interessierten den Sebēos und Łevond nicht. Sie haben uns allerdings keinen ausführlichen Bericht überliefert, und den Grund dieses Umstandes muss man nicht nur darin suchen, dass sie minderwertige Historiker waren, sondern auch darin, dass ihr Thema nicht ein so ruhmreiches war wie das Ełišē's oder Łazar's, und darum verschweigen sie, wie die Syrer und Griechen, jede Einzelheit.

Die Griechen erwähnen mit keiner Silbe diese erste Expedition. Was Theophanes von *Ἄβιβος ὁ τῶν Ἀράβων στρατηγός* erzählt, passt erst auf spätere Ereignisse¹). Von den Syrern sei hier in erster Stelle Dionysius Talmaharensis erwähnt, welcher nach Assemanus sagt: „Anno 952 (AD. 641.) Arabes Daram bello invadunt et ܐܪܒܝܢ (= Դուին = دبيل) expugnant²). Bar-Hebräus erzählt mit falscher Chronologie³), dass Mu'awia seine Macht in 2 Teile teilte und über einen Teil Habīb den Syrer (ܚܒܝܒ ܐܚܕ ܣܘܪܝܝܐ ܟܡܐ) zum Feldherrn stellte und nach Armenien sandte⁴).

---

¹) Theoph. ed. C. de Boor, 1883, Lipsiae. p. 345. Muralt setzt diese Niederlage von *Μαυριανός* ins Jahr 653. Essai de Chronol. byzant. 1855. p. 299.

²) Bibl. Orient. I, II, p. 102.

³) ܨܢܚ = 958 = 647 wann schon die 2. Expedition stattgefunden hatte.

⁴) Chronic. Syriacum ed. Bruns Kirsch, Lipsiae. 1789, p. 109, 16 sq.

Halle a. S.

Eine Bemerkung zu A. Meillet's Ansicht vom Wert der mittelarmenischen Transskriptionen.

Von

Franz Nikolaus Finck.

Die lehrreiche Besprechung, die A. Meillet in diesem Hefte J. Karst's Grammatik des Kilikisch-Armenischen zu teil werden lässt, enthält eine Bemerkung über den Wert der mittelarmenischen Transskriptionen, auf die ich mit einigen Worten eingehen möchte, da sie eine von mir angedeutete Thatsache ausser Acht lässt.

Ich habe in der Zeitschrift 'Die neueren Sprachen' (IX 385—391) darauf aufmerksam gemacht, dass die mittelarmenischen Transskriptionen der altfranzösischen Laute des 13. Jhds. auf einen Dialekt weisen, der einerseits eine Mischung franzischer Rede mit normannischer verrät und andrerseits ursprünglicheres aufweisst, als man jener Zeit nach den auf romanischem Gebiete gewonnenen Zeugnissen zuschreiben darf. Nach dem Ausweis der mittelarmenischen Transskriptionen des 13. Jhds. ist nämlich nasaliertes *e* aus vulgärlateinischem und romanischem gedeckten (sei's offenem oder geschlossenem) *e* ausser *e* vor palatalem *n* mit nasaliertem *a* aus vulgarläteinischem und romanischem gedecktem *a* vor Nasal oder offenem *o* vor Nasal wie im Franzischen zusammengefallen, während andrerseits in Übereinstimmung mit dem Normannischen der Diphthong *ei* als offenes *e*, der Diphthong *ou* als geschlossenes *u* erscheint. Nach Ausweis dieser Transskriptionen wird ferner der aus *ai* hervorgegangene Monophthong noch von dem aus vulgärlateinischem und romanischem *a* oder *e* entstandenen offnen *e* unterschieden. Nach dem Ausweis dieser Transskriptionen sind ferner die Affrikaten *tš* und *dž* noch erhalten, während *ts*, von einigen Eigennamen abgesehen, schon zum Reibelaut *s* geworden ist, erscheinen die Laute *š* und *ž* auch noch ausserhalb der Verbindungen *tš* und *dž*, zeigt vorkonsonantisches gutturales *l* noch deutlich konsonantischen Charakter.

A. Meillet glaubt nun diese Erscheinungen durch die einfache,

durch ihre Einfachheit bestechende Annahme erklären zu können, dass die Transskription des 11. Jhds. für die nächstfolgenden Jahrhunderte unverändert beibehalten worden sei. Er sagt im Anschluss an eine Bemerkung, die er zu Karst's Deutung des armenischen դա für französisches *ld* macht:

'A ce propos on notera que les procédés de transcription du français en arménien posés au XIe siècle ont continué d'être employés alors qu'ils ne répondaient plus ni à la prononciation du français ni à celle de l'arménien; ils se retrouvent dans des textes du XIVe siècle et même après, mais on n'en saurait tirer aucune conclusion; ainsi se résoud la difficulté signalée par M. Finck, Die neueren Sprachen IX 390.'

Dieser Deutung widerspricht aber doch wohl das auf eine Affrikata zurückgehende *s* in Wörtern wie բրսիսիոն 'procession'. Dass das armenische ս als *s* zu lesen ist, ist nicht zu bezweifeln; dass dieses *s* für geschriebenes französisches *c* aber auf das 11. Jhd. zurückgehen sollte, darf mindestens beim heutigen Stande des Wissens nicht angenommen werden. Zeigt nun dieser Fall eine Wiedergabe der zur Zeit des Schreibers herrschenden Aussprache, so ist nicht einzusehen, warum das nicht auch für die anderen Fälle gelten sollte. Ja, es muss sogar als hochgradig unwahrscheinlich bezeichnet werden, dass man nur für das französische *s* aus *ts* eine phonetische Umschrift angewandt haben sollte, für alle anderen Laute aber eine historische Orthographie, und das in ein und derselben Handschrift.

Meine Vermutung, dass sich im Morgenlande ein französischer Mischdialekt herausgebildet habe, der durch seine Abtrennung vom Heimatlande ein besonders altertümliches Gepräge bewahrt habe, scheint mir daher doch noch wert zu sein, in Erwägung gestellt zu werden.

Charlottenburg.

Zur Persönlichkeit des Chronisten Andreas.

Von

Franz Nikolaus Finck.

S. 104 des ersten Bandes dieser Zeitschrift habe ich als Quelle zu zwei geographischen Notizen (Nr. 29 u. 30) die noch unveröffentlichte Arbeit eines Andreas angeführt, den ich in Ermangelung genauerer Kenntnis seiner Persönlichkeit als einen 'gewissen' Andreas bezeichnete.

In der herangezogenen Handschrift (Nr. 102 d. Bibl. des Klosters Etschmiadsin) wird er in Verbindung mit Moses v. Chorene angeführt, in der Handschrift Nr. 376 der Mechitharisten-Bibliothek zu Wien dagegen in Gemeinschaft mit Ananias v. Schirak (Vgl. dazu auch P. Jac. Dr. Dashian, Catalog der arm. Handschr. i. d. Mech.-Bibl. zu Wien, Wien 1895, S. 1057 u. *Հայկական Հին դպրութեան պատմութիւն, Վեն.* 1897, S. 463). Der Umstand, dass es sich in der genannten Arbeit vielfach um Zeitangaben und Berechnungen handelt, in Verbindung mit dem anderen, dass dem Namen Andreas eine sonst so häufige Angabe der Herkunft nicht folgt, deutet aber wohl darauf, dass er mit dem anscheinend einst berühmten Chronologen und wohl auch Astronomen identisch ist, der mehrfach in Verbindung mit ehrenden Bezeichnungen genannt wird, aber nirgends — soweit mir bekannt — einen seine Heimat angebenden Beinamen trägt. Der Katholikos Georg II. (v. Garni) beispw. sagt in seinem Briefe an Johannes, den Patriarchen von Jerusalem (*Գիրք թղթոց*, Tiflis 1901, S. 354): *որպէս սքանչելին Անդրէաս ցուցանէ յերկերիւրեակ բոլորին յերրորդ կանոնին զաւր արարչութեանն*; S. 255 der Handschrift Nr. 14 des Nersisian-Seminars zu Tiflis heisst es: *Յաղագս ընծայումն լուսնի ասացեալ է մեծ իմաստնոյն Անդրիասայ*; in einer Herrn Abgar Joannesiany zu Tiflis gehörenden Sammelhandschrift wird er als *իմաստասէր* bezeichnet (S. 199 meines unter der Presse befindlichen Katalogs); in der Chronik Samuels von Ani (Hschr. 65 der Wiener Mechitharisten-Bibliothek, Bl. 16*բ*) heisst es: *Աստանաւր լցեալ լինին ամք ի ծննդենէ Քրիստոսի ՇԾԳ, յորում և բովանդակեցան կանոնք մեծի Անդրիասայ, զորոյ զկնի կարգեցաւ թուականն Հայոց.* Aufschluss über die Zeit, zu der dieser Andreas lebte, geben Kirakos von Gandsak und Stephan von Taron, die ihn auch beide als einen Bruder des Bischofs Magnus bezeichnen. Kirakos sagt (Ausg. Moskau 1858, S. 24): *և բովանդակեցաւ կանոնք երկերիւրեկին, զոր կարգեաց իմաստասէր Անդրէաս, եղբայր Մանգնոսի եպիսկոպոսի, հրամանաւ Կոստանդի կայսեր վասն լռմանցն զատկաց և այլ տօնից.* Die in Betracht kommende Stelle (Ausg. Petersburg. 1885, S. 138) bei Stephan lautet: *Եւ զկնի նորա (Կոստանդիանոսի) թագաւորեցին որդիք նորա Կոստանդնոս և Կոստաս և Կոստանդիանոս Յունաց և Հոռոմոց ամս ԻԳ: Ի սոցա աւուրս Անդրէաս եղբայր Մանգնոսի եպիսկոպոսի յօրինէր զշարագրութիւն տոմարացն.* Diese Thätigkeit des Andreas fällt also in die Zeit zwischen 337 und 340.

Charlottenburg.

Ein Brief des Gregor Magistros an den Patriarchen Petros.

Herausgegeben von

Esnik Gjandschezian.

ԳՐԻԳՈՐԻ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ[1].

Պատասխանի Տեառն Պետրոսի Հայոց Կաթուղիկոսի[2] ի ժամանակի, քանզի խնդրեաց յաշակերտաց իւրոց զոմանս՝ զԲասիլն եւ զԵղիսէ[3]:

Զվսեմական մականունութիւն սրբազնաբար ընկալեալ քո, բոլոր հարց պատականութեանց մաքուր և անաղօտ լուսափայլութեամբ ի մեզ ճառագայթարձակ փայլատակեալ, հեղումն և զօրութիւն տածօղ և առոգութիւն[4] անհատաբար մշտաշարժութեամբ բաղկացուցանես քում վիճակելոց, երանաւէտական դասու, ըստ եղխականն, երրորդ լոյսդ կամ սրովբէական հեղումն և ազդեցուցանօղ յատորեւ կացեալսն, իսկ չարափառութեանն կիզիչ և հատանօղ տապար. ըստ որում և զնմանութիւն ունել ոչ միայն այսոցիկ, այլ և առաջինն լուսոյն, յորմէ լրացեալ լուսաւորութեամբ ի լաւագոյնսն յարամանեալ պատկանեցար պատկեր:

Ծառայ քո[5] Գրիգոր, որ ընկալայ զգիրս և ընթերցեալ ծանեայ զծայրագոյն սիրոյ սրբազանիդ, որ անդրն է քան զմիտս մեր ունակութեան և գիտութեան և Յիսուսի միայն նմանութիւն և դրութիւն հետեւաբար հանդիսանալ յաւէտ և ողջախոհականն հաւատոց ճանաչելի: Արդ առեալ զտառս տախտակի ըղձական, տենչացայ վերստին անոգանալ[6], և

---

[1]) Dieser Brief von Gregor Magistros an den Katholikos Petros ist dem armenischen Codex N. 4 der Münchener Bibliothek entnommen (vgl. Kalemkiar, Catalog der armen. Handschriften, Wien 1892, S. 12, Brief 20). Über das Leben von Gregor Magistros vgl. Journ. As. 1869 Nr. 1. u. Հայկական հին դպրութեան պատմութիւն 3, Վենետիկ 1897 S. 572 ff.

[2]) 1017—1056.

[3]) Vgl. Մատթ. Ուռհայեցի, ժամանակագրութիւն, Վաղարշապատ 1898. S. 105.

[4]) Die Hdschr. hat առագոթիւն.

[5]) Die Hdschr. hat քոյ.

[6]) անոգանալ bedeutet hier unverständig werden, sich in den Kinderzustand versetzen, vor Freude närrisch werden.

իբրու փոքր ինչ փանաքիմաց մտածութեամբ փեռեկեցի զգայարանս հանճարոյ և ողջագուրեալ շրթամբք, ի վերայ աչացս եդեալ, խանդաղատական խորհրդով գոհացայ զՏեառնէ. և արտօսր ինչ թորեալ, գրէ եթէ քիրտ արեան[1]) որակացեալ, արտահոսեաց կայլակս, ստորակայեալ հուպ երկրի, ծորեալ և ծով մածուցեալ սակս կապանացն[2]) քոց վերստին յիշման. զմտաւ ածեալ և ի զարմացման եղեալ, եթէ զՅիսուսին ածից զմտաւ յաղագս քոյդ հեզութեան, գտայց հարիւրապետն, կամ Յովսէփն աստուածացեալ մարմնոյն հայցօղ, կամ Նիկոդիմոս գիշերային կամ ի գերեզմանն ճեպող և յերկիւղէն ոչ զանգիտող: Այլ եթէ նախ քան զայսոսիկ Ներքինապետ և սպասաւոր մարգարէականին դասու ի Բաբիլոն եղեալ և առաքելականին ծայրութեանն և հազարապետացն կապանացն, ողջունի և լուսաւորութեան գիտեմ զոմանս արժանացեալ. և արեւմտականն արեգական հօրն քում համանուն, որ յԵգիպտոս զխաղաղութիւն խռովչացն խնդրեալ և պարտապանացն պարգեւս շնորհեալ և զպտուտկեալ չարն շիջուցեալ[3]), որ զՅիսուս յարակայ իւր տեսանէր յաթոռ, հաւանիմ, և որ զտառիցն տասանց պատարեաց զպար, նմա և գոլ բանդապետ և զգուշացուցանող[4]) և հաւանեցուցանող խակամիտական խերհրդոց: Եւ զի՞նչ ինձ այսոքիկ երկարագոյն բանս և ծանօթագոյն, իբրև ուխից ինչ նուաղ ի ծով ծորացեալ. սակայն ոչ թողից զմերոյն Պարթեւի, որ պարառաջն էր պարծանաց քում տողանի տէրութեան և հայր քո, յիւրումն խորագոյն գրի. զխուզողն Օտայ անուանեալ, որ ի խնդիրն չոգաւ և ի խաւարչտին խորափոէ առասանով բերեալ, բարի յիշատակի յիւր աստուածեղէն տառս արժանի եղեալ գրէ Ագաթանգեղոս[5]): Այս այսքան բաւական լիցի:

Գրեալ էր քո յաստուածային նամակիս լուսանէրդ[6]) աջոյ բան զովացուցանող և շիջուցանող, մխիթարական ըստ քում քահանայապետութեանդ վայելչաբար իրողութեան, ըստ որում առատաբար շարժումն և մատակարարութիւն. քանզի լի եղեաք տառապանօք ի բոլորն հարուածս բաւականապէս ի հինից հրոսակաց և յարշաւանաց ասպատակողաց և գերչաց, և յամենայն նուաղութիւնս, որք հետեւաբար ի կենցաղումս կրին, որ առաւել քան զՀրէաստանին հրաձգութիւնս և աւարումն ընկալաք: Աւաղ, եթէ ուր Այրարադեան գունդն և Ասքանազեան զօրն և որ այժմ կցորդաբար զօրութիւնք և գործք Արամեան նահանգիս:

---

[1]) Die Hdschr. hat կերտարեան, was keinen Sinn ergiebt.

[2]) Über die Gefangennahme des Katholikos Petros auf Befehl des armenischen Königs Johannes vgl. Մատթէոս Ուռհայեցի, Ժամանակագրութիւն, Վաղարշապատ 1898. S. 76.

[3]) Die Hdschr. hat շիջուցանել.

[4]) Die Hdschr hat զգուշացօղ.

[5]) Vgl. Ագաթանգեղոս, Պատմութիւն, Վենետիկ 1835, S. 163 f.

[6]) Für ursprüngl. լուսանեարդ.

Իսկ սակս Ստեփաննոսի ծառայի քո և ըստ հրամանի քում արժանացեալ սպասաւորի և ճշմարիտ քահանային Աստուծոյ փոխմանն սփոփիչ և փարատօղ բանիւ և գրով պատուեցեր զնա պայծառ և պուետական առասութեամբ: Պատուեսցէ զքեզ Պահապան Իսրայէլի, պարծանաց խաչին իւրով պարսպեալ ի պատուականդ աթոռ անպայման պարառաբար ամօք մինչև ցգալուստ իւր. և ծառայս քո հուպ երկրի հարթ ծունր եդեալ, օրհնութիւն և գոհութիւն մատուցի և աղօթս առ այն, որ ետն զփոխանդ իւր վերակացու մեզ, շնորհել մեզ ընդ երկայն աւուրս:

Գ․իտե՞ս, ով աստուածայինդ գլուխ, զաղէտ այսպիսի թշուառութեան, յորմէ ակն ունէի ծածկիլ, և որում առաջին երթեալ[1], զկնի դադարեալ[2]. և այսօքիկ հարթութեանն հանդէպք տարակուսանաց և դողումն: Նայսիսում հանդիպեալ փորձութեան Աբրահամեան պատարագին, թէպէտ և խոխանակ Իսահակայն մինչև ի հրեշտակէն վերջնանահանջ եղեալ, որ զձեռսն կարկառէր ի զենումն և Յակովբայն Յովսէփայ յեղբարցն դաւաճանեալ: Ողորմելի՜ է պատմութեանն տարազ: Քանզի գիտէ քոյդ աստուածային սէր, մանաւանդ որ փորձ առեալ ես, զհօգւոյն ծննդականութիւն գերագոյն քան զմարմնոյն ըստ աստուածաւանդն ասացեալ բանի. սակայն իմ յանկենցաղս յայս կենցաղավարութիւնս հայելով, կարօտիմ, որք վաղվաղակի հասանեն խաղաղական չիրմի, և ի չւայլեալ այսմիկ չփոթութենէ իբրու շահատակելով փախչիմ, ի մնասակար այս և ի մահացուցիչ բազմապատիր կենացս զերծեալ(ք):

Իսկ յաղագս մանկանցս մեր ողորմելով և արժանիս առնելով, հրամայեալ էիք առաքել առ ձեզ, զի ծառայեսցեն փոխանդ Յիսուսի և Նորայն ի կենաբեր սրբոյ Նշանիդ, և զայն՝ յոյժ խոնարհութեամբ և հայցմամբ որպէս Հոգւոյն հեզութեամբ, որ զկնի իւր ձգէ. ըստ որում «Ողորմեցայց՝ ում ողորմեցայց, և գթացայց՝ առ որս գթացայց», և եթէ «Ընտրեաց զմեզ յառաջ քան զլինելն աշխարհի». Թուի ինձ, եթէ ըմբռնմամբ[3] ձգէ առ ինքն. և է ինչ, զի ի մէնջ հայցէ և է ինչ, զոր առատապէս բաշխէ, և յամենայնի ներողութեամբ և ողորմութեամբ օրհնաբանեալ բարերանի յիւրումն առանձնացեալ[4], սարաւանդեալ բարձրութեան[5]. և երկոքումբք փառատրի[6] փառաց Թագաւորն՝ զսուրբսն սիրէ և զմեղուցեալսն առ ինքն դարձուցանէ, նոյնպէս և միջնորդ Աստուծոյ և մարդկան: Այս կարի յոյժ ուրախ եղէ, վասն զի զգառինս այս ի քաջ հովիւ վստահացայ, և ի ներքս ի գաւիթ քո մտցեն. քաջ գիտեմ, եթէ գող ոչ գոյ և ոչ գողասցին, և

---

1) Die Hdschr. hat երթալ.
2) Die Hdschr. hat դադարել.
3) Die Hdschr. hat ընբռնմամբ.
4) Die Hdschr. hat առանձին անցեալ.
5) Die Hdschr. hat բարձրութեամբ.
6) Die Hdschr. hat փարատրի.

զձայն օտարի ոչ լուիցեն, և գայլ ոչ յափշտակեսցէ. ի ներքոյ աստուածային քո գաւազանի գիրկ[1] և փափուկք փարթամասցին. և առաջնորդական քո ցուպ ի վայրի դալարւոջ և ի ջուրս հանգստեան սնուցէ, զի սաղարթասցին և ծաղկեսցեն և պտղաբերեսցեն և պտուղն կացցէ: Այլ դու, ճշմարիտ արեգակն արդարութեան լուսափայլեալ, ի քեզ բերելով զզօրութիւն և զունակութիւն այնմ, որ լուսաւոր առնէ զամենայն մարդ եկեալ յաշխարհ[2], վասն որոյ և յաղքատս այս և յանտոհմ և յոչինչս խոնարհաբար հետևիս հայցել: Եւ զի՞նչ առ այս երախտիս մատուցից քեզ յիմմէ. զի՞նչ արդեօք եթէ երախտիս մատուցեմ: Մի և այս որպէս յառաջագոյն զպատառոտուն գործիսն Յիսուսի, եթէ փոխանիդ իւր[3] դորա զՆնացեալ ձորձս իւրեանց կամ զխակագոյն տիս մանկութեան և զախմարութիւն ի բոլորն բարիս[4]: Արդ, ոչ դիցուք երախտիս, այլ մանաւանդ ընկալցուք զերախտիս, քանզի որպէս սովորութիւն Աստուծոյ է երախտիս համարել զձգիլն մեզ առ նա և զալրելն, և սովորութիւն մեր է. երախտիս համարիմք, յորժամ խոստանամք զ՚առ նորա կոյսն[5] կեալ. և այս ցանգ սովորաբար ի մեզ կրի. արդ, ա՛ռ ընկալ յինէն ընծայ զծառայքդ քո և Յիսուսի արեան գնեալ. բստ նմա թէպէտ և ո՛չ ես, այլ մանկունս իմ, զորս ետ ինձ Աստուած: Եւ դու, տէր իմ, ընկալ ի գիրկս որպէս երբեմն Յիսուս. սերմանեա՛, մատակարարեա՛, ա՛րկ զարծաթն, տո՛ւր զմարգարիտն գնել, փչեա՛ զհոգին. փոխարկեսցի անուն արութեան. ո՛չ ցուպ և ո՛չ երկուս հանդերձս, օտարի ողջոյն ո՛չ երբէք տալ, ո՛չ մախաղ և ո՛չ պղինձ և, եթէ պարտ իցէ, բոկանի շրջել և աղատաբար զխաչն առնուլ և գալ զկնի քո[6] և կենդանաբարդ հովուի հետևել: Մերկս ի մահացուցիչ այս և ի թանձրագոյն մարմնոյս տղմատիղմս[7] քարշեցին. այլ վերբերեալք ի վերայ վիմիդ հաւատոյ հաստատեալ, զետեղեալ առկայասցին, սաղարթացեալք ընդ հովանեաւ բազկի քո ամրասցին. քանզի յորժամ համբարձցիս կարկառելով զկուսածաղիկդ

---

[1]) Die Hdschr. hat գիրք.

[2]) Die Hdschr. hat hinter աշխարհ noch այսինքն ըզբոլորն և ոչ եզաբար, was ursprünglich wohl hinzugefügte Randbemerkung gewesen und später in den Text aufgenommen worden ist.

[3]) Hier scheint eine Verstümmelung des Textes vorzuliegen.

[4]) Hier fehlt das Prädikat. Der Sinn ist etwa folgender: Und was für einen Dank soll ich meinerseits dir darbringen? Und was soll ich etwa darbringen als Dank? Wie ehemals die in Lumpen gehüllten Werkzeuge Jesu, so sollen diese als Deine, Seines Stellvertreters, Werkzeuge ihre alten Gewänder, nämlich ihren unreifen Kinderverstand und ihre Thorheit in das Allerbeste verwandeln.

[5]) Die Hdschr. hat զառ նա կոյսն. Man kann dies auch als զառնակոյսն auffassen. Ich halte obiges jedoch aus grammatischen Gründen für richtiger.

[6]) Die Hdschr. hat քոյ.

[7]) Die Hdschr. hat տղմատիղ քո.

ծայրս մտաց, յորմէ լոյս զամպարափայլ փայլատակեալ, զկնի կելով կացցեն[1]), ընկալցին զխաղաղութիւն, տալով քո, այնմ, որ ի վեր է քան զամենայն միտս և զխորհուրդս և զսրովբէականն համարելով միեղենական դասուցդ ընդ երկնայինսն կցորդաբար, զամենայն կենցաղականս ի բաց դնելով զգործ, զթագաւորն ամենեցուն ընդունիցին: Այլ յաստուածանմանութիւն քո և յառատագոյն գերակայեալդ մտածութիւն և յընդարձակագոյն առագաստ սրտիդ սիրական, որ առաւել լայնատարած քան զկամարն կապուտակեայ, որ զվերին հոխգայօղն[2]) պարփակէ, թուի ինձ եթէ Հոգւոյն հեղումն ի քեզ հոսեցեալ, մշտաշարժ և անդուլ մատակարարիս և մատակարարես ըստ Ջրի առէք:

Այլ, ով քահանայապետ սուրբ և երկրորդ լուսաւորիչդ Պետրոս, եթէ նախանձեցայց ես զբարւոք նախանձ, ոչ պարսաւանս վարկանիմ ինձ. երանեմ մանկանցդ եկելոց ծառայել քեզ և անյագ մշտապայծառ լուսովդ լնանալ, քանզի ականն տունջեան ցանգ յիւրն կենդանատեսակս ուղեգնացութիւն. և յայսոսիկ կամէի սուղ ինչ իմաստասիրել պղատոնական նորագոյնս առասանութիւն, քանզի սիրելի էր քեզ այսոքիկ. սակայն կարճառօտ հատանել հաւանեցայ, բայց հոլովել բացատրութեամբ և ոչ ստորասացութեամբ՝ փոքր ինչ սփռեցից մանկանցդ վարժման առ այնոսիկ, որ հակամիտաբար հեգնիչք[3]) լինին սակս զստարս ժողովելոյ: Ահա ոչ թողից չասել: Ամենայն բաղկացուցանօղ զօրութիւն տիրաբար ասացեալ առնու և՛ զօրութիւն և՛ գոյութիւն, քանզի գոյութիւն ի գոլոյն առի, իսկ գոլն ածանցութիւն իւիք, բաղկացումն ենթադրէ, իբրու գոյ ի գոյէ գտեալ: Գերաբնաբար ծառն ծանուցեալ ի Տեառնէ: Ասացեալ Տիմէէ[4]) տառս, որք տիրաբար թեւակոխեալ ճաշակեն ճշմարտապէս լոյս, և քաղցր ի քիմս քան զմեղր բերանոյ: Իսկ եթէ մակստացական մեծագունի ումեմն պարգեւի բղձացեալ, կայ սակայն ի վերոյ ունակցելումն, որ ընկալաւն: Ի՛ և այլ աղբիւր ի մատակարարութեան մաքրեալ՝ առասացեալ յստորեւ կացեալսն առօգանութեամբ յորդորագոյն արձակեալ վտակս, քանզի լոյծն այն տարբերութիւն յածօղ խիսեալ[5]) խնդղնու և խափանեալ[6]) խուպանի. իսկ կարծրն և ծորեալ չփոթեսցի: Եւ առ տունկս համանմանութիւն հաւասարապէս այսմ հանգանակեալ: Եւ ի ծովէ համատարածն ծիծաղանց ծամելեօք առնուլ կաթիլս, ոչ նուազեսցէ, այլ մանաւանդ կերակրէ և ոչ տայ նուազութիւն: Արեգական ճառագայթից զի եթէ բազումք ելով յոքունց տեսողաց, այլ նա զիւրն ծագէ ծայրաբար ճախրելով ի հոլովս ինքնաքարշ ուղեգ-

---

1) Die Hdschr. hat կայլին.
2) Die Hdschr. hat հոխգաօղն.
3) Die Hdschr. hat հենգնիչք.
4) Timäos.
5) Die Hdschr. hat խրբեալ.
6) Die Hdschr. hat խաբանեալ.

նացութեամբ հսկայն այն ի ճանապարհս հիացուցանող տեսլեամբ։ Արդ, այսուքիկ քումդ անեղծական հեղմանց և մատակարարութեանց հանդէպ։ Վասն որոյ և նահապետն մերն յայլընդակացեալ և յայլազգեաց առնու թլփատել և Մովսէս ոչ արգելու յիւրն օրինադրութիւն մուծանել, այլ խրատ ընկալնու. և ամենաթագաւորն Յիսուս յաւետարանական քաղցր լուծ իւր նուիրական մատակարարութեամբ ածէ յամենայն ծագաց երկրէ, վասն որոյ համարձակագոյնս առնէ զմեզ Պօղոս. Ոչ ծառայի և ոչ ազատի, և որ այսմ հետևողաբար ասացեալք։ Այլ, տէր իմ և թագաւոր, եթէ զՕերբեթեայ յանձն ինչ զգոսա արարից, ծնող իմ գոլով, երկնչիմ. գուցէ զբարձրագոյն լուայց պատճառս, հօր տալով զիշխանութիւնն և հեթանոսաբար կարծիս կասկածանաց արկից և ընդդիմադրութեան պահանջել. ապ՛ եթէ անդթաբար արձակեցից, գուցէ խորթս ծանիցին։ Այլ ինձ այսուքիկ իմացի պատուասիրել՝ գաւազանաւ գթալ և ողորմութեամբ տածել և ի փառս ոչ միայն զգոսա, այլ և բազում որդիս Հօրն երկնաւորին և Որդւոյ նորա Միածնի և Հոգւոյն կենդանարարի, որով կեցցես և փառաւորեսցիս ըստ աւուրց երկնի յաթոռ սրբութեան քո անսասանելի և անսայթաք ի վերայ վիմի հաւատոյ հիման առաքելոց և մարգարէից, վէմդ ճշմարիտ անկեան։ Ողջ լինել քեզ ըղձամ մինչև ցգալուստ Որդւոյն Աստուծոյ, յաւիտեանս։

Kleinere mittelarmenische Texte.

Herausgegeben, mit Einleitung und Glossar versehen

von

Franz Nikolaus Finck.

C. Glossar.

(Fortsetzung.)

Vorbemerkung.

Die Ziffern verweisen auf die am Rande angegebenen Seiten und Zeilen der Handschrift, wobei jedoch folgende Berichtigungen vorzunehmen sind: S. 182 Z. 1 l. 169a 20 st. 169b 20, S. 185 Z. 5 v. u. l. 213b 1 st. 211b 1, S. 192 letzte Z. l. 218a 1 st. 182a 1, S. 203 Z. 13 l. 247a 1 st. 216a 1, S. 209 Z. 12 v. u l. 251b 1. 2 st. 213a 1. 2, S. 210 Z. 11 l. 252a 1. 2 st. 217a 1. 2, S. 213 Z. 14 l. 256b 1. 2 st. 256a 1. 2.

Bei Eigennamen und Völkerbenennungen sind sämtliche Stellen verzeichnet; in anderen Fällen ist nur dann mehr als eine angeführt, wenn die Seltenheit der Form oder die Bedeutungsverschiedenheit dies wünschenswert erscheinen liess.

Die mit einem Stern (*) versehenen Formen sind nicht belegt.

միտ Gedanke 249b 8; nom. pl. *մտք* 271b 21; gen. pl. *մըտաց* 255b 8; dat. pl. *մտաց* 271b 3; abl. pl. *մտաց* 215a 1.

միւս ander 169a 3; gen. sg. *-ոյ* 168b 6; *միւսոյ* 168b 24.

Մ՝*լապաէ* s. **Մ՝***ալապ*.

Մ՝*լեպար* indische Stadt 220a 9; abl. *-է* 220a 10; **Մ՝***ելէպառ* 220a 16

Մ՝*լլապ* s. **Մ՝***ալապ*.

մխել hineinstecken; 3 pl. praes. *մխեն* 252a 14.

Մ՝*խիթար* Mchithar (von Her) 250b 13.

*մկրտաւղ** Täufer, Johannesjünger; nom. pl. *-ք* 252b 9.

մկրտել taufen 246b 21; 3. sg. aor. *մկրտեաց* 273a 11; pass. 3. sg. praes. *մկրտի* 252b 10; 3. pl. praes. *մկրտին* 252b 3.

*մկրտիչ** Täufer; gen. sg. *մկրտչի* 248a 4.

Մ՝*ղըրպիկ** Malabaren; gen. pl. **Մ՝***ղըրպկաց* 250b 17.

*մնալ** bleiben; 3. sg praes. *մնա* 217b 2; 3. sg. aor. *մնաց* 170a 23; 3. pl. aor. *մնացին* 214b 6; part. aor. *մնացեալ* 247b 10; *մնացել* 220a 24.

մնաս Mine (Gewicht) 247b 18.

մնճան* Muschel (vgl. türk. مونجوق); gen. sg. -ի 252a 22.

Մեմնոն Memnon, Bischof von Ephesus 214a 2.

մշտաշարժ ewig beweglich 271b 24.

մոզան ? Vgl. մոզանալ = մեծնալ, շատնալ, զօրանալ, գրգռուիլ. Ղոձեռն Խառարան und *muz* Paradiesfeige, Banane, Camilla Ružićka, Ostoić, Türk.-d. Wb. 221a 18.

մոզինաթոլ ? 270a 22.

Մոլթան Name einer ind. Stadt 219b 8; Մորթան 219b 9.

մողոն (= մղոն) Meile 218a 9.

մոմ Wachs 245b 7.

մոմեղէն Wachskerze; acc. sg. - 247a 5; acc. pl. -ս 245b 20.

մոյրի s. մայրի.

մոռացումն Vergessen 271b 11.

Մովսէս Moses. — **1.** Prophet; acc. 252b 10. — **2.** v. Choren, arm. Geschichtsschreiber 248b 16; gen. -ի 274b 9; 275a 7.

Մորթան s. Մոլթան.

մորհամ (arab. مرهم) Salbe, Pflaster 252a 18.

մութ Dunkelheit 251b 12.

մուխ Rauch 252a 10.

մուծանել* hineinsetzen, hineinbringen; 3. pl. aor. մուծին 250a 1.

Մունպելիարդ s. Կախթեր.

Մունփարտ s. Ֆանփրէ 2 u. Ջ'ուան 4.

Մունփէոանթ, Մունփոանթ s. Վռուոաթ.

Մուշէ einer der Übersetzer, der Schüler Mesrops und Sahaks 248b 15.

մուշք Moschus 219a 25.

մուտ Untergang; acc. pl. -ս 225a 10. — իմանալ զմուտ և զել նոցին ein und aus wissen, alles sie Betreffende wissen 245b 24.

մուտեւոր (= մօտաւոր) nahekommend 250b 23.

Մսիս (= Մասիս, nicht Մսիս, Stadt in Kilikien) Ararat; acc. 216b 2. Vgl. Indsch. S. 377 u. Mos. Chor., Ven. 1865, S. 28, 58, 125.

Մսր (= Միսր) Aegypten; acc 217b 27.

մտածել* denken, betrachten; 3. pl. praes. մտածեն 215b 18.

մտածութիւն* Anschauung; gen. sg. մտածութեան 271b 14; instr. pl. մտածութեամբք 214b 16.

մտանել eintreten, münden; loc. sg. - 246b 12; 3. sg. praes. մտանէ 217a 25; 3. pl. praes. մտանեն 247b 5.

յ s. ի.

Յազկերտ* Jesdegerd III. (632—649), letzter persischer König aus der Dynastie der Sassaniden; gen. -ի 248b 6.

Յալա Name einer ind. Stadt 221a 9.

յակիկ Name eines Edelsteins 251a 5.

Յակոբ etc. Jacobus. — **1.** Յակոփոս - der ältere, Sohn des Fischers Zebedäus und Bruder des Johannes, Apostel 273a 3; Յոկոբոս 274a 3. — **2.** -ոս Ալփեա - der jüngere, Sohn des Alphäus, Apostel 273a 4; Յակովբոս 274a 10. — **3.** - der Grosse, der älteste der Brüder Jesu; gen. -ա 225b

24; abl. -այ 275a 9. — 4. - Jünger Jesu 273a 24.

Յակոբայն* Jakobit, Anhänger Jakobs v. Nisibis; nom. pl. -ք 214b 14.

Յակոբոս s. Յակոբ 1 u. 2.

Յակովբեան s. Յուդա.

Յակովբոս s. Յակոբ 2.

յակունդ (= յակինթ) Hyacinth 220b 7. 11; 250b 20.

Յակոփոս s. Յակոբ 1.

յաղագս in betreff, über 247b 16.

յաղթել* siegen, besiegen; 3 pl. praes. յաղթեն 221a 3; 3. sg. aor. pass. յաղթեցաւ 170b 10.

յաճախ wiederholt 252b 4.

յամի = յամենայնի 275a 25.

յայնկոյս jenseits 170b 2; vgl. յայսկոյս.

յայսկոյս diesseits; - և յայնկոյս hier und da 247b 13.

յայտկութիւն s. յատկութիւն.

յայտնական Kundgebung, Ausdruck 271b 7.

յայտնապէս offenkundig 215b 22.

յայտնել* offenkundig machen, erklären; 3. pl. impf. յայտնէին 216a 12; 3. sg. aor. յայտնեաց 249a 15.

յայտնի bekannt 273a 1.

Յայրիոն* Jair? -ի 249a 22.

յանդիման vor 218b 9.

յանդիմանել* vorwerfen, tadeln, beschuldigen; 3. pl. aor. pass. յանդիմանեցան 215b 12.

յառաջ vorher 167b 25. — mit քան früher als, vor 169a 24. — - բերել vorbringen, vorschlagen 245b 13.

յառաջագոյն vorher 270a 2; mit քան eher als, vor 215a 10.

յառաջադրել* halten für; 3. pl. impf. յառաջադրէին 215b 9.

Յասոն Jünger Christi 273a 21; 273b 2.

յատկութիւն* Eigentümlichkeit; nom. sg. յայտկութիւն 251b 5; gen. pl. յատկութեանց 250b 14.

յարկ* Dach; loc. sg. -ի 269b 26.

յարմարիչ Anordner, Former 271a 26.

յարութիւն Auferstehung 271b 26; acc. - 252b 7; loc. յարութեան 252b 5.

յարուծանէր s. յարուցանել.

յարուցանել* erwecken, auferwecken, wiederbeleben; 3. sg. impf. յարուծանէր 215b 20; 3. sg. aor. յարոյց 273a 11.

յաւդաւոր artikuliert, gegliedert 271b 9.

յաւէտ mehr 256a 1.

յաւիտեան ewig, in Ewigkeit 216a 22; -ս in Ewigkeit 275b 5; յաւիտենից -ս von Ewigkeit zu Ewigkeit 221a 23.

յաւրինիչ Anordner 248b 21.

յափշտակութիւն* Raub, Usurpation; instr. sg. յափշտակութեամբ 213b 10.

յեղանակել* einteilen; part. aor. յեղանակեալ 255b 12.

յետ nach 167b 1; - որոյ daraufhin 169a 10.

յետմնաց* Hinterbliebener, Nachfolger, Erbe; nom. pl. -ք 169b 7.

յետոյ darauf, dann 168a 14; յետո 214a 21.

յերվէստիմաէպէր ? 255a 9.
Յիւեթիոն der von Antoninus Pius dem Jupiter geweihte Tempel zu Heliopolis (Baalbek) 269b 25.
յիշատակ Andenken, Erinnerung 275a 16; gen. pl. -աց 246a 10. Vgl. Իպոմնիմիսո բաֆաւս.
յիշատակող = ὑπομιμνήσκων, einer der Offizialen des griech. Patriarchen 246b 2. Vgl. քահանայու-թիւն յիշատակող = ἱερομνήμων.
յիշել erwähnen, erinnern 256a 8; 3. sg. praes. յիշէ 225a 19; 1. pl. praes. յիշենք 250b 15; 3. pl. praes. յիշեն 246a 13; 3. pl. praes. pass. յիշին 273a 7; 2. pl. aor. pass. յիշեցաք168b 8.
յիշումն Erinnerung 271b 22.
յիսուն fünfzig 225b 21.
Յիսուս Jesus 248b 5; acc. 213a 11; 214a 8. 12; 214b 10; gen. -ի 213b 22; 214b 3; 215b 8. 23; dat. -ի 216a 22; 221a 23.
յիստակ (= յստակ) kristallhell, klar 220b 2; 251a 23.
յիստկիլ* (= յստակիլ) klar werden; 3. sg. praes. յիստկի 251a 17; 3. pl. praes. յիստկին 251b 12.
յղել* schicken; 3. sg. praes. յղէ 247a 19.
յղի schwanger 248a 10.
յղրկել* (= յուղարկել) schicken; 3. sg. aor. յղրկեց 167b 19.
յոբելեան Jubiläum 256a 21.
Յոբնաղ Juvenal, Bischof von Jerusalem 214a 2; Յոբնաղիոս 214a 27.
Յոկոբոս s. Յակոբ 1.
Յոհան etc. Johannes. — 1. Յո-հաննէս Apostel 273a 3; 274a 3; 274b 1; gen. Յովհաննու 225b 2. — 2. der Täufer; gen. Յովաննու 248a 4. — 3. Յո-հաննէս Jünger 273a 10. — 4. Յոհաննէս Beiname des Markus 273a 19. — 5. Յոհանէս einer der Übersetzer, der Schüler Mesrops und Sahaks 248b 14. — 6. - Mandakuni, Katholikos (480–487); gen. Յովհաննու Մանդակունոյ 275b 2. — 7. - Bischof v. Antiochia 214a 2; Յոհանէս 214a 13.
Յոհանէս s. Յոհան 5 u. 7.
Յոհաննէս s. Յոհան 1. 3. 4.
Յոյաս (= Յոյնս) Griechenland 214a 18.
յոյժ gewaltig, sehr 248b 3.
Յոյն* Grieche; nom. pl. -ք 217a 18; 249a 25; gen. pl. Յունաց 169b 13; abl. pl. 168b 9.
յոյս Hoffnung 271a 11.
Յոնիաս Jünger Christi 273a 27.
Յոստոս Justus; 1. Jünger Christi 273a 15. — 2. vierter Bischof v. Jerusalem von Jakobus an gerechnet; gen. -ի 275a 8.
Յովակիմ* Joacim, Sohn des Josua; dat. -ա 248a 5; gen. -այ 249a 23.
Յովաննու s. Յոհան 2.
Յովեղ Sohn des Apostels Petrus 274a 2.
Յովհաննու s. Յոհան 1 u. 6.
Յոմնան Sohn des Apostels Petrus 274a 2.
Յովսէպոս Josephus (Flavius) 252b 2.
Յովսէփ Josephus. — 1. - v. Arimathia 273a 13. — 2. einer der

Übersetzer, der Schüler Mesrops und Sahaks 248b 14.

Յորդանան Jordan 217b 8; 256b 1; Variante zu 256b 1: Խովրդանան.

յորժամ als 168b 8; wann, wenn 246a 24.

Յուդա Juda, Judas. — **1.** Juda, Sohn des Stammvaters Jakob von der Lea 248a 6. — **2.** - Յակովբեան Judas, Apostel 274a 11. -յ Յակոբեան 273a 17. — **3.** -յ Jünger 273a 18.

յուլիս Juli 167a 19.

յունական griechisch 274b 2.

Յունիտոն angebl. Erbauer von Ikonion 217a 13.

Յուստիան* Justian I (Kaiser); gen. -ու 214b 20; -ոսի 215a 26.

Յուստինէ Justine, heil. 274b 26.

Յռաւմանիայ Romagna ? ; acc. 169b 16.

-ն, Demonstrativsuffix, best. Artikel 167a 16; -ըն 256a 10.

նա Demonstrativpronomen, er, sie, es; nom. sg. - 169b 6; acc. sg. - 246a 1; նմա 251a 19; gen. sg. նորա 167b 7; dat. sg. նմա 167b 19; instr. sg. նովաւ 246a 16; abl. sg. նմանէ 168a 19; nom. pl. նոքա 219b 25; gen. pl. նոցա 167b 14; dat. pl. նոցա 169a 16; abl. pl. նոցանէ 167b 25.

նա Partikel zur Eröffnung des Nachsatzes, so, dann 168b 9; besonders nach թէ wenn: 169b 25; 251b 22.

ՙՆաբանայ Abana, Amana, Awadsch, Wadi el Awadsch, südw. Zufluss zum Damaskossee 217b 6.

2 Kön 5,12

ՙՆաբուգոդոնոսոր* Nabuchodonosar, Nebukadnezar; gen. -ա 270a 17.

ՙՆազիանզ* Nazianz, Stadt in Kappadokien; abl. -ու 213b 8; loc. ՙՆանձիանձու 274b 13.

ՙՆաթանայէլ Nathaniel, Jünger Christi 273a 15.

ՙՆաթիմոս Anthimos, Patriarch v. Konstantinopel 215a 16.

նախ zuerst 275b 4.

նախակոչ = πρωτοκλῆτος 225b 1.

նախանձախնդիր Eiferer, Mann voll Eifer für 275a 5.

նախապատիւ erster an Würden 225a 5.

նախասացեալ* erstgenannt; nom. pl. -ք 215b 13.

նախասկըզբնակ Anfang 256a 20.

նախատել* tadeln, schelten; 3. sg. impf. նախատէր 215a 19; 3. pl. aor. pass. նախատեցան 215a 8.

նախաւրինակ erstes Beispiel; acc. 215a 1.

ՙՆախէպտթին s. ՙՆախիպոտթին.

նախընթաց* Vorgänger; acc. pl. -ս 215b 11.

ՙՆախիպոտթին ind. Stadt; nom. ՙՆախէպտթին 220a 20; acc. - 220a 20; abl. ՙՆախիպտթոյն 220a 22.

ՙՆախչաւան Nachidschevan, Ναξουάνα (Ptol. V. 13) 218a 24.

նակեալ — որք նակեալ են entstellt aus որ ընակեալ են die ansässig sind 221a 10.

նահանջ Schaltjahr 256a 22.

ՙՆահրուալա Stadt in Indien; nom. -յ 219b 9; acc. - 219b 7; loc. ՙՆահրուալոյ 219b 21; abl. -յ

219b 20; 220a 4; ʻՆահրուալոյ 219b 15.

նամակ Brief; acc. sg. - 214b 12.

նայեւ auch 248b 1.

ʻՆանձիանձու s. ʻՆաղիազ.

նասուր (arab. ناصور) Fistel 252 a19.

ʻՆարկեսոս Narkissos, Jünger Christi 273b 4.

նաւ Schiff 270a 12; instr. sg. -ով 219b 19; nom. pl. վաճառականն -եր Handelsschiffe, Kauffarteischiffe 220a 6.

ʻՆաւասարդ* erster Monat des alten arm. Kalenders; loc. -ի 275a 17.

նաւորդ* Schiffer; nom. pl. -ք 225a 17.

նաքարակիտ Heller 256a 11.

ʻՆեղոս Nil 256a 27; Variante: ʻՆի-ղոս.

նեղութիւն Beengung, Bedrückung 271b 19.

ʻՆեստոր Nestor, Patriarch von Konstantinopel; nom. -րոս 214a 18; acc. - 214a 13; ʻՆստոր 214a 10; gen. -ի 214a 3; 215a 14; dat. -ի 215a 19.

ʻՆեբրովթ Sohn des Mestrim, auch Bel genannt 216b 13. Vgl. Mos. Chor., Ven. 1865 S. 12.

ներգործութիւն Energie, Wirksamkeit, Willensbethätigung 271a 3; acc. sg. - 215b 8; acc. pl -ս 215b 26.

ներհակ entgegengesetzt 255b 16.

ʻՆերսէս* 1. Nerses I., der Grosse, Katholikos 353—373; gen. -ի 248a 25; ʻՆերսեսի 248a 16; 274b 10. — 2. Nerses v. Lambron, Bischof von Tarsos; gen. ʻՆերսիսի 247b 15.

ներքեւ. — ի- unterhalb, unter 252a 7.

ներքոյ — ի- unterhalb, unter 217a 22.

ներքսագոյն inner 225b 17.

ʻՆեքտարիոս Nektarios, Erzbischof von Konstantinopel 213b 1. 14.

նզովել* verfluchen; 3. sg. aor. նզովեաց 214b 26; 3. pl. aor. նզովեցին 213a 2; 3. pl. aor. pass. նզովեցան 214b 7; part. aor. նզովեալ 213b 15.

նէրիժ Name eines Edelsteins 251b 16.

ʻՆէրճաւլ ը ʻԴուսէ Nargat de Toucy, Gemahl Lucianens, der Tochter Bohemunds VI., des zehnten Fürsten von Antiochien 170a 19.

ʻՆըսեպին, arab. نصيبين, Nisibis, Ἀντιόχεια Μυγδονική, Stadt in der Provinz Aghdznikh in Mesopotamien 216b 9. Sonst meist Մծբին. Vgl. C. Ritter, Erdk. XI. 413ff. u Hübschmann, arm. Gramm. I 295.

նիզակ* Lanze; loc. sg. -ի 270a 10.

ʻՆիկանաւր Nikanor, Statthalter in Mesopotamien 216b 16

ʻՆիկաւլ տը Սայն Թումերէն Nicole de Saint Thoumerin, Gemahl der Maria, der Tochter Bohemunds VI., des zehnten Fürsten von Antiochien 170a 18.

ʻՆիկէ Jünger Christi 273a 20.

ʻՆիկիա Nicäa; loc. - 213a 5; 216a 1.

ʻՆիկէս Jünger Christi 273b 11.

Նիկիտոս Jünger Christi 273b 8.

Նիկոդիմոս, Jünger Christi 273a 14.

Նիկոմիդիայ Nikomedien in Bithynien, acc. 218b 3.

Նիկոմիդացի Nikomedier, von Nikomedien; acc. sg. 213a 14; gen. pl. Նիկոմիդիտացւոց 275a 2.

Նիկոմաքոս* Nikomachos, Vater des Aristoteles; gen. -ի 249b 4.

Նիղոս s. Նեղոս.

Նինուէ Ninive; acc. - 216b 13. Vgl. Mos. Chor., Ven. 1865 S. 613.

նիւթ* Stoff; gen. sg. -ոյ 271b 1; acc pl. -ս 216a 8.

նիլս ind. Name eines Edelstein, skr. नील 220b 10.

նկատել* betrachten; part. aor. nom. pl. նկատեալք 273b 21.

նկարել* malen, bemalen; gen. -ոյ 275a 14; 3. pl. praes. նկարել 216a 8.

նման ähnlich 251a 11.

նմանաբար auf gleiche Weise 271a 8.

նմանակ ähnlich 218a 3.

նշանակ Zeichen 271b 7.

նշանակել* anzeigen, bezeichnen; 3. pl. impf. նշանակէին 270a 2; part. aor. նշանակեալ 255a 20.

նշխար* Reliquie; acc. pl. -ս 245b 19.

նոմիզպատայ (= նումիզմադայ) ein Münzgewicht 256a 12.

նոմիկայ (= նոմիսմայ) ein Münzgewicht 256a 12.

նոյն, Demonstrativpronomen, derselbe etc. 251b 26; acc. sg. - 213b 12; gen. sg. նորին 213a 13; dat. sg. նմին 213a 13; նըմին 255b 16; acc. pl. նոսին 246a 22; gen. pl. նոցին 213b 20; նոցունց 275a 23.

նոյնպէս ebenso, gleichfalls 251a 18.

Նոնէոս Numa, röm. König 270a 17.

Նորրտին Nureddin, Herr von Haleb (Aleppo) 170b 23.

Նոր Հռոմ Neu-Rom, Konstantinopel 225b 1.

նորոգել* erneuern; 3. pl. aor. pass. նորոգեցան 275a 6.

նորոգումն Wiederherstellung, Erneuerung 248b 26.

նուկի Unze 247b 19.

նուղլ = arab. نقل Leckerbissen 221a 17.

նստել* sitzen; gen. -ոյ 247b 6; 3. sg. praes նստի 220b 25; 3. sg. impf. նստէր 255a 13.

Նստոր s. Նեստոր.

նստուցանել* setzen; gen. -ոյ 247b 6.

շաբաթ Woche; loc. sg. -ու 252b 6. — բ - Montag 252b 6; ե - Donnerstag 252b 6. — Vgl. աւագ շաբաթ.

շալկել (= շալակել) auf sich laden 167a 22.

շահ Gewinn, Nutzen; acc. sg. 219b 19.

Շահուվար Schāpuhr, Sapor I., König aus der Dynastie der Sassaniden 241—272, Sohn des Ardaschīr 216b 12. Sonst Շապուհ wie Mos. Chor., Ven. 1865 S. 150, 158 od. Շապուր, wie Mich. Syr., Jer. 1871 S. 121. Vgl. Ritter, Erdk. X 222.

Շահպաթին Name einer ind. Stadt 220a 22.

շաղախել* mengen; part. aor. շաղախեալ 216a 21.

շաղկապել* verbinden; 3. sg. praes. շաղկապէ 271b 7.

Շամիրամ Semiramis 216b 8.

Շամշրթէ Stadt in Kaukasien; acc. 217a 2. = Շամշուլդէ.

Շապի* Vater des Jüngers Judas; gen. -ու 273a 18.

շառաւեղ* Lichtstrahl; acc. pl. -ս 225b 21.

շատ viel 219a 12.

Շարադմուշ Name einer Stadt 217a 4.

շարժել* bewegen; gen. sg. -ոյ 270a 1; 3. sg. praes. շարժէ 271b 1; 3. pl. impf. շարժէին 215b 3; part. praes. շարժող 215b 10; 3. sg. praes. refl. շարժի 251a 9.

շարժումն* Bewegung; gen. sg. շարժման 271a 2; gen. pl. շարժմանց 271a 1.

Շարւանդ Name einer Provinz; acc. 218a 25. = Շրւան, Շիրվան.

շաքար Zucker 219b 27.

շաքմի Name eines Volksstammes in Indien 220a 7. 8.

Շիկլ Name einer ind. Stadt; acc. - 220a 15; loc. Շինկլի 220a 15.

Շիղայ Jünger Christi 273a 16.

շինաւղ* Erbauer, Begründer; nom. pl. -ք 216b 1.

շինել machen, herstellen, erbauen, begründen 251b 7; 3. pl. praes. շինեն 251b 8; 3. sg. aor. շինեաց 248a 13; 3. pl. aor. շինեցին 217a 14; 3. sg. aor. pass. շինեցաւ 167b 10; part. praet. շինաց 219b 14.

շինումն Erbauung, Errichtung; acc. sg. - 248b 25.

Շինկլի s. Շիկլ.

Շիրակ. 1. Schirak, Gau in der Provinz Airarat (Mos. Chor., Ven. 1865 S. 610, Indsch. S. 416); acc. - 216b 4. — 2. = Շարայ Scharaj, Sohn des Armajis (Mos. Chor., Ven. 1865, S. 27) 216b 4.

շղթայ* Kette; acc. pl. -ս 270a 20.

շնորհել* einen Gefallen erweisen; 3. sg. impf. շնորհէր 215a 19.

շնչական atmend 271b 5.

շնչաւոր atmend 271b 4; tierisch 252b 10.

շնչել* wehen; 3. sg. praes. շնչէ 225a 18.

շոյտ schnell, bald 251b 26.

շուրջ um — herum 220a 5.

շուրջականի = κυκλάδας 225b 3.

շուրջանակի im Kreis, rund herum 225a 17.

շրջադող = περιοδευτής, einer der Offizialen des griech. Patriarchen 246b 24. Vgl. պերիոդեւտիս.

շրջապատել* umgehen, durchlaufen; 3. sg. praes. շրջապատէ 217a 20.

շրջել umhergehn 246b 25; 3. pl. praes. շրջին 218b 21.

շփել* reiben; 3. sg. praes. շփես 251a 15.

ոգի* Seele, Geist; gen. sg. ոգւոյ 271b 19; loc. sg. ոգւոջ 271a 10.

Ովսէ Hosea; gen. 249a 23.

ո էպիմնիսկան = ὁ ὑπομιμνήσκων, einer der Offizialen des griech. Patriarchen 246b 2.

ոլաւմ s. ուլն.
ոլորիլ* sich winden; 3. sg. praes. ոլորի 218b 3.
ողոմպէ* Olympiade; gen. ողոմպիայ 256a 22.
ողորմիլ* sich erbarmen; 3. sg. fut. ողորմեսցի 248b 4.
ողջ gesund 252a 18.
ողջանալ* genesen, gesund werden; 3. sg. praes. ողջանա 251b 10.
ողջացնել (= ողջացուցանել) gesund machen; 3. sg. praes ողջացնէ 252a 19.
ո միպի տաւն ամֆիաւն einer der Offizialen des griechischen Patriarchen 246a 23.
ոմն irgend ein 248b 9; abl sg. ումեմնէ 214b 13; nom. pl. ոմանք 215a 9; instr. pl. ոմամբք 256a 4.
Ոյկ, afranz. Hugues, Hugo. — **1.** -տ Լըզինին - I. v. Lusignan, dritter König v. Cypern 168a 20; 168b 23; gen. -ի 169a 3; 170a 8. — **2.** Sohn Walters, Grafen von Briennes, des Schwiegersohns Hugos **1.** 168b 26; 169a 1. — **3.** - III., fünfter König von Cypern 169a 4. 13; gen. -ի 169a 20. — **4.** - II., Sohn Heinrichs I., des vierten Königs von Cypern aus seiner Ehe mit Placentia, der Tochter Bohemunds V., des neunten Fürsten von Antiochien 169a 11. — **5.** Sohn Amalrichs, des fünften Sohnes Hugos III., des fünften Königs von Cypern 169a 27. — **6.** Sohn Veits, des vierten Sohnes Hugos III., des fünften Königs von Cypern 169b 2.

ոյր s. ուր.
ոնոս ein Zeitraum von fünf Jahren 256a 18.
Ոնորիոս Honorius I. (Papst) 215b 5. 13.
ոչ nicht 245b 13; չ- 249b 7.
ոչինչ nichts 255b 11.
ոչոք niemand 170b 31.
ոռոգանել* bewässern; 3. sg. praes. ոռոգանէ 217a 24.
Ոսկեգետի Goldland (in Indien) 220b 16; acc. - 220b 14; gen. Ոսկեգետնի 220b 25; 221a 9.
ոսկր* Knochen; acc. pl. ոսկերս 249b 10.
ոսկէգոյն* goldfarbig; nom. pl. -ք 252a 12.
ոսկի Gold 220b 14; acc. - 251b 19; abl. ոսկոյ 250b 17.
ով pron. interr. u. rel., wer, welcher 251a 2; nom pl. ոյք 274a 1. — ո՛վ ոք wer 274b 6; acc. sg. 213a 2.
Ովգ = Երեւքաղաք; acc. 217a 7.
ովկիանոս Ozean 225a 9; gen. -ի 225a 11.
Ովսէս Jünger Christi 273a 24.
ոտն* Fuss; loc. sg. - 248a 18.
որ, pron. interr. u. rel., welcher 167a 21; gen. sg. -ոյ 169a 10; որո 167b 21; dat. sg. -ում 167b 5; instr. sg. -ով 256a 21; abl. sg. -մէ 168b 2; nom. pl. - 167b 7; որք 216a 15; acc. pl. -րս 255a 24; -ս 221a 2 (vgl. որս) gen. pl. -ոց 274b 8; dat. pl. -ոց 169a 26; abl. pl. -ոց 246a 15. — Relativpartikel - 248a 3; զոր 169b 22. — վասն որ weil 169b 6.

որայ Getreidehaufen, Garbe; acc. sg. 215a 16.

որդի Sohn 167b 17; acc. sg. - 248a 7; gen. sg. որդոյ 169a 4; որդւոյ 274b 10; dat. sg. որդո 213b 17; nom. pl. -ք 167b 14; acc. pl. -ս 214a 5; gen. pl. որդոց 169a 17.

որդն (Seiden-)Wurm 220b 17.

Որմի Stadt in Armenien; loc. 273a 18.

Որմիզդդայ s. Խոսրով.

Որոգենէս Origines; acc. 215a 1.

որոճալ* wiederkäuen, immer von neuem ersinnen; 3. pl. impf. որոճային 215a 7.

որոմն Unkraut; acc sg. 215a 15.

որոշել* zuteilen; 3. sg. aor. pass. որոշեցաւ 247a 9. — part. ուրուշած unterschieden 250b 16.

որոշումն Trennung 271b 25.

որովայն* Leib, Bauch; abl. -է von Geburt an 273b 20.

որպէս wie 168b 8.

որս Jagdbeute; acc. sg. 221a 2.

որքան wieviel 255a 13; acc. pl. -ըս 255a 18.

ուզել* wollen; 3. sg. praes. ուզէ 220b 23.

ուզենալ* wollen; 3. pl. praes. ուղենան (lies: ուզենան) 251b 8.

ութերորդ achter 168a 12.

ուժգնակի stark, heftig (adv.) 271b 16.

ուժւոր (= ուժաւոր) stark 252a 1.

ուլն* Hals, Nacken; instr. sg. ոլաւմ in զոլաւմ անցաւ überschlug sich 167b 15.

Ուլումպոս Jünger Christi 273b 15.

ուխտ Wallfahrt; acc. sg. - 219b 17.

ուղենան lies: ուզենան s. ուզենալ.

ուղիղ richtig 215a 21; ուղեղ 271b 10.

ուղղափառ rechtgläubig 213a 17; gen. pl. -աց 216a 12.

ուղղափառութիւն Rechtgläubigkeit 215b 9.

ուղղել richten, zurechtstellen, leiten 245b 9; gen. -ոյ 275a 24; 3. sg. praes. ուղղէ 247b 13.

Ումնաս Jünger Christi 273a 20.

ունալ (= ունենալ) haben, innehaben 251b 17; 3. sg. praes. ուննայ 251a 2; ուննա 251a 7. Vgl. ունել.

ունակութիւն* Gewohnheit, Eigenschaft; gen. sg. ունակութեան 271a 4.

ունայնախորհ oberflächlich, leichtfertig 214a 20; gen. -ի 213a 9.

ունել haben, innehaben 213b 24; 3. sg. praes. ունի 245b 3; 3. pl. praes. ունին 219b 10; 3. sg. impf. ունէր 213b 5; 3. sg. aor. կալաւ 170b 4; 3. pl. aor. կալան 170a 27; fut. 3. pl. կալցին 245b 1. Vgl. ունալ, կալնուլ und վեր.

Ունիկ Name einer Stadt 217a 6.[7]

ուննա, ուննայ s. ունալ.

ուննող Besitzer; acc. sg. 251b 23; acc. pl. ուննողս 251b 17.

ուշիմ intelligent 255a 11.

Ուռհա Urrha, Urfa, Orfa, Edessa in Mesopotamien 248a 25; acc. 216b 11; loc. 273a 8; gen. -յոյ 167b 24.

Ուռնայր Urnair, König der Albanen 216b 24. Vgl. Mos. Chor., Ven. 1865 S. 227.

ուսում Lehre 249a 19; acc. sg. - 252b 7.

ուսուցանել lehren 246b 17.

ուսուցիչ Lehrer, Katechet 246b 20.

ուստի woher 249a 18.

ուտել essen 248b 10; 3. pl. praes. ուտեն 221a 1; 3. pl. aor. կերան 273a 21.

ուր wo 220a 12; ույր 216a 15.

ուրախ froh 251a 3.

ուրբաթ* Freitag; gen. sg. -ի 167a 19.

ուրեք irgendwo 249b 7.

ուրուշած s. որոշել.

ուրուք s. ոք.

ոք irgend einer 220b 15; gen. sg. ուրուք 249b 15. Vgl ով.

չ- s. ոչ.

չայշմի գուրպայ persischer Name eines Edelsteins, = چشمِ گَربه Katzenauge? 220b 9.

չար böse, übel 252a 8; gen. sg. -ի 271a 3; gen. pl. -աց 255b 27.

չարախորհ übelgesinnt, böswillig 214a 20.

չարափառ irrgläubig 213a 12.

չարեպաշտ irrelligiös (Gegens. zu բարեպաշտ) 214a 24.

չարիք* Übel; gen. չարեաց 249a 10.

չարչարանք* Leiden; acc. չարչարանս 214b 5.

չափ* Mass, Gestalt; acc. pl. -ս 220b 26.

Չին Name einer ind. Landschaft 221a 11.

Չոլիան Name einer Diözese in Indien 220b 3; -դ 220a 17.

չոր trocken, fest (nichtflüssig) 250b 16.

չորեքեան alle vier 218a 18.

չորեքծագեան viereckig 218b 19.

չորեքտասան vierzehn 275b 2.

չորութիւն* Trockenheit, Festigkeit (Nichtflüssigkeit); loc. sg. չորութեան 251b 3.

չորս vier 247b 18; acc. - 275a 23.

չորրորդ vierter 167b 17; gen. sg. -ի 275a 27.

պաթրա arab. بترآء, adj. fem. zu ابتر verstümmelt? 251b 10.

Պալիան տր Իպլին Balian d'Ibeline, Herr von Beyrut, Gemahl der Eschive, der Tochter Walters von Montpelliard und der Burgunde, der Tochter Almalrichs, des zweiten Königs von Cypern 168b 18.

Պալնամոսոս Name einer Stadt 273b 12.

Պալպագ* Baalbek (Heliopolis) in Coelesyrien; abl. -այ 217b 10; gen. Պաղլպաքոյ 269b 25. Vgl. Հլիոպուլիս.

Պալսաւղ Benennung des Kolosses auf Rhodos 270a 14.

պակաս unvollständig; - մի zu geringem Teil, in geringem Masse 219a 6.

պակասել* kleiner werden, sich vermindern; 3. sg. praes. պակասէ 251b 21.

պակասութիւն* Mangel; loc. sg. պակասութեան 256a 1.

պահ Schutz; acc. 170b 15; -ածել acht geben, besorgen 247a 23.

պահանջել fordern 255a 16.

պահապան Bewahrer 245b 16.

պահել bewahren, beachten, halten 245b 17; 3. sg. praes. *պահէ* 245b 27; 3. pl. praes. *պահեն* 216a 19.

*Պաղեստինացիք** Palaestina; gen. *Պաղեստինացւոց* 225b 12; *Պաղեստինացոց* 213b 4; 225b 24.

Պաղլպաքոյ s. *Պալպագ*.

Պաղտին Balduin. — **1.** - v. Boulogne, Bruder Gottfrieds von Bouillon, erster König von Jerusalem 167b 2. — **2.** - *տր Պուրգ* - von Burg, zweiter König von Jerusalem 167b 4; 170b 12; gen. *Պաղտնի* 167b 12; 169b 11. — **3.** - III., vierter König von Jerusalem 167b 14. 17. 18. 21; gen. *Պաղտնի* 167b 22. — **4.** - IV. der Aussätzige, sechster König von Jerusalem 167b 26; 168a 3. 9; gen. *Պաղտնի* 168a 11. — **5.** - V., siebenter König von Jerusalem 168a 4. 10. — **6.** - *տ Իպլին* - von Ibelin, Vater Eschives, der Gemahlin Amalrichs, des zweiten Königs von Cypern 168b 13.

Պաղրիտի Name einer Stadt; loc. - 273b 1.

պաճուճաւղ Anordner = *կանստրիսիաւս* 246a 1.

Պամփիսկա Jünger Christi 273b 13.

*պայլ**, afranz. bail, Vormund eines Prinzen; gen. sg. *-ոյ* 169a 9.

պայլութիւն Prinzenvormundschaft, Regentschaft 170b 11; acc. - 170b 5. 8. 31; instr. *պայլութեամբ* 170a 27; 170b 20.

պայծառ klar 251b 12.

պայման Bedingung. — *ի* - unter der - 169b 24.

Պամիան Bamijan, St. in Afghanistan 219a 2; gen. *-ու* 219a 3.

Պանկլար Bangalore in Indien 219b 1; acc. - 219b 6; *Պանկլուր* 220a 14.

Պանջուր Stadt u. Insel an der ind. Küste; acc. 220b 17.

*Պանփիւլացիք** Pamphylien; gen. *Պանփիւլացւոց* 275a 12.

Պանքուր Stadt in Indien; acc. 220a 14.

*պաշտել** anbeten, verehren; gen. sg. *-ոյ* 270a 21; 3. pl. praes. *պաշտեն* 219b 25.

*պաշտօն** Gottesdienst; gen. sg. *պաշտաման* 245b 22.

պապ Papst 213a 22; gen. sg. *-ու* 213a 6; abl. sg. *-է* 214b 10.

պառնի Name eines Edelsteins 252a 15.

Պասիպաէ s. *Պասիփաէ*.

Պասիփաէ Pasiphae, Gemahlin des Königs Minos (s. *Մենով*) 249a 13; abl. *Պասիպաէ* 249a 14.

*պատահել** geschehen; gen. sg. *-ոյ* 255a 9.

պատահումն Begegnung, Geschehen; acc. sg. 271a 8.

պատանի Jüngling 255b 26.

*պատարագ** Messopfer; gen. sg. *-ի* 245b 17.

պատարագել Messopfer darbringen, Messe lesen 247a 9.

*պատգամաւորութիւն** Botschaft; acc. pl. *-ս* 246a 6.

պատել* umgeben, befestigen; 3. sg. aor. պատեաց 216b 6.
պատերազմ Krieg 249a 21; loc. sg. 170b 14; acc. sg. 270a 2; gen. sg. -ի 249a 26.
պատժախ Name eines Edelsteins 251a 19.
պատիւ Ehre; acc. sg. 245b 3; gen. sg. պատուոյ 246a 9.
պատկեր Bild 271b 26; acc. pl. -ս 216a 7.
պատկերամարտ* Bilderstürmer; acc. pl. -ս 216a 10; gen. pl. -ից 216a 6.
Պատկիրոս Name eines Flusses 218a 17.
պատճառ* Grund, Ursache; gen. sg. -ի 213b 12; instr. sg. -աւ 271b 11; nom. pl. -ք 271a 6.
պատճառել* verursachen, veranlassen; 3. pl. impf. պատճառէին 216a 7.
պատմագիր Geschichtsschreiber 248b 13 am Rand.
պատմել erzählen 249b 17.
պատմիչ Geschichtsschreiber 248b 17.
պատմութիւն* Erzählung, Bericht, Geschichte; instr. sg. պատմութեամբ 248b 4; abl. pl. պատմութեանց 273a 7.
պատշաճ* angemessen, passend; gen. sg. -ի 255a 11.
պատուական geschätzt 250b 22.
պատուել* verehren; part. aor. pass. nom. pl. պատուեալք 273b 20.
պատուհան Fenster; acc. sg. 168a 22.
պատրած Name eines Edelsteins; acc. sg. 250b 15.
պատրիարգ Patriarch 167b 23; acc. sg. - 246a 7; dat. sg. -ի 245b 7.
պատրիարգութիւն Patriarchenwürde, Patriarchat; acc. sg. - 225a 20; gen. sg. պատրիարգութեան 225a 6.
Պատրոբաս Jünger Christi 273b 1.
պար* Schwarm; loc. pl. -ս 249b 11.
պարզամտութիւն Einfalt; acc. sg. - 256a 2.
Պարթենիոս Parthenius, Fluss auf der Grenze von Paphlagonien und Bithynien 256b 5 Variante.
Պարթեւ* Parther; gen. sg. -ի (Beiname Sahaks des Grossen, Katholikos von 387—439) 275a 4. 8; acc. pl. -ս 225b 19.
պարոն, afranz. baron, als Titel ‚Herr‘ 167b 5; 169a 8. 9. Vgl. աւագ բարոն.
պարունակել* umgeben, enthalten sein; 3. sg. praes. որ-պարունակի: περικλείουσα 225a 17.
պարսաւանք* Tadel; gen. պարսաւանաց 255b 6.
պարսաւելի* tadelnswert; gen. pl. պարսաւելեաց 255a 19.
Պարսաւիսիտուս Name eines Distrikts am Araxes; acc. 218a 25.
Պարսիկ persisch, Perser 219a 4; nom. pl. -ք 219a 7; Պարսք 270a 20; acc. pl. Պարսս Persien 225b 18; loc. pl. Պարսիկս 215a 20; gen. pl. Պարսից Perser, Persien 219a 1; 221a 22; 248b 6. 18; 249a 4.
պարսկերէն persisch (von der Sprache gesagt) 220b 8.

պարտ notwendig; -է man muss, es ist zu . . . 213a 2.

Պաւլիքրոնոն Polychronios, Anhänger Makars, des Patriarchen von Antiochien; acc. 215b 19.

Պաւղոս Paulus, Apostel 274a 5; acc. 273a 10; gen. -ի 274a 23. Vgl. Պողոս.

Պաւղոտիանոս Patriarch von Alexandria 216a 4.

Պաւնդոս Name eines Flusses 218b 15.

Պաւրշաուրէ s. Պուրշայուր.

Պեմունդ s. Պեմունտ.

Պեմունտ Boemond, Bohemund. — 1. zweiter Sohn Hugos III., des fünften Königs von Cypern 169a 17. 24. — 2. Sohn Robert Guischarts, des Fürsten von Tarent, erster Fürst von Antiochien 169b 5. 6. 8; Պեմունդ 170b 1. 18; dat. Պեմընտի 169b 6; abl. Պեմընդէ 170a 27. — 3 Պեմունդ - II., vierter Fürst von Antiochien, Sohn -s 2. 170b 19; - 169b 9. 10; gen. Պեմընդի 170b 5. 12. 17. 22. — 4. - III, siebenter Fürst von Antiochien, Sohn Raimunds, des Schwiegersohns -s 3. 169b 12. 14; 170b 29; dat. Պեմընտի 169b 14. 14 am Rand. — 5. - IV., der Einäugige, achter Fürst von Antiochien 170a 1. 2; acc. - 169b 21. — 6. - V, neunter Fürst von Antiochien, Sohn -s 5. 170a 4. 9. — 7. - VI, zehnter Fürst von Antiochien, Sohn -s 6. 170a 11. 13. — 8. - VII, elfter Fürst von Antiochien, Sohn -s 7. 170a 14. 16.

Պետրոս Petrus. — 1. Apostel 273a 2; 274a 2; gen. -ի 225a 6; 225b 9. 15; 247a 11; 274a 19. — 2. Bevollmächtigter des Patriarchen von Alexandria auf dem 6. allgem. Konzil 215b 1. — 3. Mönch aus Antiochia, Monophysit 215a 16. — 4. Bischof von Konstantinopel 215b 6. 14.

Պերիմոս Name eines Berges 218a 18.

պերիոդեւտիս griech. περιοδευτής, einer der Offizialen des griech. Patriarchen, mit der Kontrolle der Landkirchen beauftragt 246b 24.

Պերոզ Peros, persischer König (459—484); gen. -ի 248b 18.

Պերութ* Beirut; gen. -ա 169a 27; -այ 168b 18.

Պէլիս Name einer Stadt; loc. 273b 17. Vgl. Տախա.

պէսէզ (pers. بسّد) Koralle 252a 22.

պէսպէս verschieden, verschiedenerlei 271a 1.

Պէտէնիոս Peneus, Fl. in Thessalien? 256b 5; Variante: Պոտէնէոս.

պէտք* Bedarf; acc. պէտս 245b 7; ի պէտս für 245b 22.

Պիամունթ Piemont s. Լաւիզ.

պինտ (= պինդ) fest 251b 5.

Պիսիդեա s. Անտիոք.

պիտանի nützlich 220a 12.

պիտի nötig 219a 26; muss 219b 7.

պիտոյ nötig, notwendig 219a 2;

gen. pl. -ից 271a 24; dat. pl. -ից 246b 4.
Պիրրոս Pyrrhos, Bischof von Konstantinopel 215b 14; gen. Պի-րիու 215b 6.
Պիւրամոս Pyramus, Fl. in Kilikien 256b 4.
Պլայ* Name einer Insel an der ind. Küste; gen. -ոյ 220b 24; loc. Պլայոյ 220b 25.
պլաւր Kristall 252a 20.
Պլինձ* St. in Indien 220a 18; abl. -ու 220a 18.
Պլոտրայ Name einer ind. Küstenstadt 220a 3; acc. - 220a 2.
պկամ (arab. بقام) Wolle 220b 17.
Պղատոն Plato 249b 8; gen. -ի 249b 6. 13.
պղընձագոյն kupferfarbig 252a 12.
պղընձահանք Kupfermine; loc. 251a 13.
պղընձահատ Kupferschläger acc. pl. -ս 270a 19.
պղպեղ Pfeffer 220a 12.
պղտոր unklar 255a 9.
պղտորել* trüben; abl. -ո 217a 26; 3. sg. praes. intr. պղտորի 251a 17.
Պնիպոլթին Name einer ind. Stadt; acc. 220a 19.
պնտել* (= պնդել) fest machen, stärken; 3. sg. praes. պնտէ 252a 20.
Պոլոմպոս Name einer Stadt 273a 21.
Պողոս Paulus, Bischof von Konstantinopel 215b 6. 14. Vgl. Պաւղոս.
պողվատ (= պողովատ) Stahl 251b 6.
Պոյլուն s. Պաւնդաւփրէ.
Պոյստ Name einer ind. Stadt 219a 8; Բոստ 219a 9.
Պոնուպաւլիս Peloponnes? 249a 24.
Պոնտոս Pontus; acc. 225b 4.
Պոպոնտէոս Propontis? 218b 4.
պոռնկութիւն Unzucht, Hurerei; acc. 249a 11.
Պուրդ s. Պաղտին.
Պուրէ Name einer Insel an der ind. Küste 220b 22.
Պուրկոյն Burgunde, Tochter Amalrichs, des zweiten Königs von Cypern, Gemahlin Walters von Montpelliard 168b 14. 16.
Պուրճ Name einer ind. Küstenstadt 219b 21. 24; 220a 1.
Պուրշայուր Peschawar in Indien? 219a 11. 12; abl. Պաւրշաուրէ 219a 15.
պրիմիկէրիոս πριμικήριος, primicerius, einer der Offizialen des griech. Patriarchen 247a 20.
պրոքսիմոս πρόξιμος, Chordirektor, einer der Offizialen des griech. Patriarchen 246b 2.
պրտաւտաւելդիկաւ (lies պրաւտեկ-դիկաւս) πρωτέκδικος, Richter, einer der Offizialen des griechischen Patriarchen 246a 18.
պսակ Kranz. — -օրհնել trauen, einsegnen 275a 29.
պսակել* krönen, vermählen; 3. sg. aor. pass. պսակեցաւ 167b 1; պսակուեցաւ 168b 15; պսակվե-ցաւ 168a 16. 19. 23; 169a 8. 10; 170a 6.
Պտէնէոս s. Պէտէնիոս.
Պտունի Name einer Stadt 273a 20.
Պտրաստ Name einer Stadt an der ind. Küste 219b 20. 21.

Պրայն s. Ջուան, Կախթեր.

պրաւտաւնաւտար πρωτονοτάριος Protonotar, einer der Offizialen des griech. Patriarchen 245b 25.

Պրէն s. Լէրադ, Ռյկ.

Ջամպայն Champagne s. Հենրի.

Ջառլ* Charles, Karl I., König von Sizilien; dat. -ի 170a 24

Ջաստիլուն s. Րոնալտ.

Ջլիայ Name einer ind. Stadt; acc. 220a 15.

Ջոլմուտրայ Name einer ind. Stadt; acc. 220a 2.

ջուր Wasser 220b 2; nom. pl. -ք 225a 10.

ջրաւրհնէք* Wasserweihe; gen. ջրաւրհնէից 274b 16.

ջրհեղեղ Sündflut 219b 26; acc. - 248b 23.

Ռաբեննիս = Ῥαβέννης 225a 13.

Ռամբի Name einer Insel an der ind. Küste 221a 6.

Ռամիսէ ? ; acc. 217a 7.

Ռապան Raben, Festung am Euphrat; acc. 217a 5.

Ռարատ 216b 15.

Ռաւդոս Rhodos (Insel); loc. 270a 14; Ռիդոս 273a 12.

Ռաւպէրտ Կիսքարդ Robert Guiscard, Herzog von Apulien, Vater Bohemunds I., des ersten Fürsten von Antiochien; gen. - -ի 169b 5.

Ռեմունտ Raimund. — 1. Graf von Tripolis, Sohn Raimunds, des Sohnes des Pontius; gen. Ռեմընտի 169b 22. — 2. zweiter Sohn des Grafen Wilhelm von Poitou, fünfter Fürst von Antiochien durch seine Ehe mit Constantia, der Tochter Bohemunds II. 169b 12; Րեմունդ 170b 15. 18. 21; Ռեմունդ 170b 19; gen. Րեմընդի 170b 29. — 3. Sohn Bohemunds III., des siebenten Fürsten von Antiochien aus seiner Ehe mit Isabella, Patenkind Raimunds I. 169b 21. 26. — 4. Sohn Bohemunds IV., des Einäugigen, des achten Fürsten von Antiochien 170a 4. 5.

Ռէնոս Rhein 256b 5 Variante.

ռեֆէրէնտարիս ῥεφερενδάριος, Referendar, einer der Offizialen des griech. Patriarchen 246a 5.

Ռիդոս s. Ռաւդոս.

Ռինիկաւրոն 217a 9. Vgl. Յոնիկուրոն.

Ռոմելոս Romulus 217a 15.

Ռոմիս s. Հռոմ.

Ռուբէն Ruben. — 1. Raimund -, Enkel Bohemunds III., des siebenten Fürsten von Antiochien, Gemahl der Heluise, der Tochter Amalrichs, des zweiten Königs von Cypern; gen. Ռուբինայ 168b 19. — 2. - III, Լեւոնցի, Neffe des Königs Thoros von Armenien, Schwiegervater Raimunds 3. (vgl. Ռեմունտ) 169b 26.

-ս Demonstrativsuffix der ersten Person 167b 15.

սա dieser, diese, dieses. — 167a 22; սայ 245b 6; gen. sg. սորա 168a 3; սորայ 245b 9; dat. sg. սորա 169b 1; acc. sg. զ- 167b 22; instr. sg. սովաւ 246b 13; nom. pl. սոքա 170a 26; instr. pl. սորաւք 273b 22.

Սագաստան Name eines Distrikts am Araxes; acc. 218a 25.

Սագարիս Sagaris, Fl. in Phrygien und Bithynien, j. Sakari, Sakarja, Ajala 256b 4; Variante Սանգարիս.

Սադովկ* Saduk; abl. -ա 252b 8.

սադուկեցի* Saducäer; nom. pl. -ք 252b 6.

սալ Amboss; acc. sg. - 251b 7.

սակայն jedoch 215b 24.

սակաւ gering. — -մի nur wenig, nicht viel 220a 24; 251b 17.

սակելլիս σακελλίον (sonst Oberaufseher über die Nonnenklöster, hier) Kirchenaufseher, einer der Offizialen des griech. Patriarchen 245b 22; acc. սայկելլիս 246b 15.

սակս für, wegen 255b 13.

Սահակ Sahak, Isaak (der Grosse, Katholikos von 387—439); acc. - 274b 13; gen. -ա 274b 10. 20; -այ 248b 13; 275a 4. 7. 10. 17.

սահման Grenze, Gebiet 225a 15; instr. sg. -աւ 217b 20; acc. pl. -ս 225a 7; gen. pl. -աց 221a 2; nom. pl. -ք Definitionen 271a 1.

սահմանադրութիւն* Bestimmung, Entscheidung; instr. sg. սահմանադրութեամբ 214b 8.

սահմանել* bestimmen; 3. sg. praes. սահմանէ 247b 7.

սաղմոսել* Psalmen singen; 3. pl. praes. սաղմոսեն 247a 4.

Սամաւի Name einer Insel an der ind. Küste 220b 21.

Սամեգար Gemahl der Seleukia? (vgl. Mich. Syr., Jerus. 1871, S. 35, Steph. Taron. S. 9) 217a 12.

Սամծիղ = Սամծիխէ?, Gau in Georgien (vgl. Mos. Chor., Ven. 1865, S. 605); acc. 216b 26.

Սամոս Samos; loc. 273a 13. 27.

Սամուսատ Samosat, Hauptstadt der Kommagene, am Euphrat (vgl. Ritter, Erdk. X 925 ff.); acc. 216b 11; 217b 17.

Սամուրա = Սամար, Samaria? (vgl. Mich. Syr., Jerus. 1871, S. 44) 216b 11.

Սամուրան Name eines Distrikts am Araxes; acc 218a 26.

Սամրաստաս Name einer Stadt; acc. 217a 8.

սայ s. սա.

սայկելլար σακελλάριος, einer der Offizialen des griech. Patriarchen acc. 246b 11; nom. լակելլարիուս (lies սակելլարիուս) 245b 8.

սայկելլիս s. սակելլիս.

Սայն Թումերէն s. Նիկաւլ.

սան Patenkind 169b 21; dat. sg. -ու 169b 23.

Սանատրուկ Sanatruk, Kön. v. Armenien 216b 9. Vgl. Mos. Chor., Ven. 1865 S. 112.

Սանգարիս s. Սագարիս.

Սանղապուր Stadt in Indien; acc. 220a 12; abl. -է 220a 13.

Սանիր (arab. سنير) Teil des Hermongebirges (ursprüngl. amoritischer Name für dieses); abl. -ա 217b 8.

Սապոապիոն Stadt am Ganges; acc. 218a 10.

սապոսկունդրի (arab. صبر اسقطرى) Aloe von Sokotora 221a 22.

Սառնտիպ Ceylon 220b 4. Vgl. Սելան.

սաստկութիւն Heftigkeit 271b 13.

սատանայ Satan 249a 19.

ստեր Stater, ein Gewicht 247b 18; 256a 14.

Սարգիս Sergios, Bischof von Konstantinopel 215b 5. 14.

սարգորիգոն ? 256a 19.

Սարդանոն = Σαρδανίαν 225a 15.

սարկ. — acc. աւագ - Diakon 246a 26. Vgl. սարկաւագ. — սարկ = սարկաւագունք? 245b 1.

սարկաւագ Diakon 246a 16; nom. pl. -ունք 245b 14; acc. pl. -ս 247b 9; dat. pl. -աց 246b 18.

Սաւուղ Saul, Sohn des Apostels Paulus 274a 6.

Սաքսոն = Σάξων 225a 7.

սգայութեան s. զգայութիւն.

սգացուցեալ s. զգացուցանել.

սգեստ Kleid, Gewand; acc. sg. 245b 18.

սգեցուցանել ankleiden 246a 1.

Սեբաստիայ Sebaste (Siwas), Metropole von Armenia prima; acc. 216b 25; abl. Սեբաստիոյ 218b 2.

Սեբիոս Eusebius von Nikomedien; acc. 213a 14.

Սելան Ceylon 220b 4. Vgl. Սառնտիպ.

Սելեւկիա Seleukia (1. am Tigris, 2. Hafenstadt v. Antiochien in Pierien); acc. 216b 16; 217a 12; 248a 17.

Սելեւկիոս Seleukos (Nikator) 216b 16; 248a 17; dat. -ի 248a 21.

Սելուլ Name einer ind. Stadt 219b 11. 14.

սեղան Altar; acc. sg. - 247a 23; gen. sg. -ոյ 245b 18.

Սեղբեստրոս* Sylvester I., Papst von 314—335; gen. -ի 213a 5.

Սենեքերիմ Σενναχηρίμ, Sennacharib, Sennacherib, Sanherib, assyrischer König 216b 21. Vgl. Mos. Chor., Ven. 1865, S. 48. 49.

Սենիայց s. Սիւնիք.

սեռ* Geschlecht; gen. sg. -ի 271a 25.

սեռիայ s. Ըստիոքոս.

սերմնաւրհնէք Samenweihe, Saatweihe 274b 14.

Սերքսիա s. Պարեհի.

սեւ schwarz 251b 25.

սեւերիանոսք pl. Severianer 214b 14.

սէր Liebe 271a 20.

Սէրմին Sermin, St. in Syrien zw. Haleb, Antakie u. Hamah 170b 11.

Սընդիկ Name einer ind. Stadt; acc. 219b 12.

սընփուլ (= սմբուլ) eine gelb-weisse Blume 219a 26.

Սիբինաստէս Name einer Stadt 217b 26.

Սիդարէ Sidare in Pamphylien 275a 11.

Սիդոն Sidon, phönikische Küstenstadt 217b 10.

Սիկիլա Sizilien; loc. 273b 5.

սիմէս ein Gewicht, die Hälfte eines Dahekan 256a 15.

Սիմէոն Simeon, Jünger Christi 273b 18.

Սիմոիս Simois, Nebenfl. des Ska-

mander in Troas, j. Ghumbre, Ghiumbrek 256b 5 Variante.

Սիմոն Simon. — **1**. Apostel 273a 4; 274a 10. — **2**. - Կիւրենացի - v. Kyrene, Jünger Christi 273a 23.

Սին Sin. — **1**. Wüste Sinar? 248b 7. — **2**. Stadt 251a 24.

սինկղիտոս Synodenmitglied; զ- 213b 14.

Սիոն Zion; gen -ի 274b 23.

Սիսակ Sisak, Sohn Geghams 216b 4. Vgl. Mos. Chor., Ven. 1865, S. 28.

սիրել* lieben; gen. sg. -ոյ 271a 22; 3. pl. praes. սիրեն 221a 13; part. praes. սիրող 249b 9; part. aor. սիրեցեալ 216a 14.

սիրելի* zu lieben, teuer; nom. pl. -ք 271a 23.

Սիրինոս* Sirinos, Sohn Abgars, Königs von Edessa; abl. -է 273a 9.

սիրտ Herz 251a 3; gen. sg. սրտի 255b 8; instr. sg. սրտիւ 271a 4; instr. pl. սրտիւք 216a 19.

սիւն Säule 270a 15; gen. sg. սեան 225a 9.

Սիւնիք* Siunikh, armenische Provinz (vgl. Indsch. S. 229, Mos. Chor., Ven. 1865, S. 609); acc. Սիւնիս 216b 5; abl. Սենիաց 218a 22.

սիւնհոդոս Synode, Konzil 213a 21; սինհոդոս 213a 4; abl. sg. -է 213b 8; gen. pl. -աց 213a 1; abl. pl. սիւնհիւդոսեաց 215a 8.

Սլիւան Name einer Stadt 217b 21.

Սլուք Name einer Stadt 217a 5.

Սկամանդոս Name eines Flusses 218b 15.

Սկամանդրոս Scamander, Fl. in Troas, j. Mendere-Su 256b 5 Variante.

սկեւոփիլակ σκευοφύλαξ, Oberaufseher über die Sakristei, einer der Offizialen des griech. Patriarchen 245b 16.

սկզբնաւորել* beginnen, Grund legen; part. aor. nom. pl. սկզբնաւորեալք 216a 17.

սկըսող* Anfänger; gen. pl. -աց 256a 4. Vgl սկսանիլ.

սկի Kelch, acc. sg. 256a 6; սկիհ 275a 28.

սկիզըն Anfang 274b 11, mit առնել und առնուլ anfangen 270a 20; 213b 27.

Սկիթոն = Σκυθῶν 225a 14. Vgl. Սկիւթացի.

սկիհ s. սկի.

սկիղ Name eines Gewichts 256a 13.

Սկիւթացի* Skythe, pl. auch Skythien; gen. pl. Սկիւթացւոց 275a 13.

Սկլաբան = Σκλάβων 225a 13.

Սկնդրուն Iskenderun (Alexandria ad Issum, Alexandrette), Stadt in Nordsyrien; acc. 216b 18. Vgl. Mich. Syr., Jerus. 1871, S. 436.

սկսանիլ* anfangen, 3. sg. aor. սկսաւ 273b 22; 3. pl. aor. սկսան 215a 11; part. aor. սկսեալ 170a 27.

սղալանք* (= սխալանք) Fehler; gen. սղալանաց 255b 20.

սղար Belagerung; loc. sg. 168a 14.

Սմբատ այրաքաչ Smbat (vgl. Alischan, Schirak S. 33) 217a 1.

սմբատիճ (pers. سمبادج) Schmirgel 251b 8.

Սմըրխնդ* Samarkand?; gen. - in 252a 5.

Սոլոմոն Salomon 248a 13.

Սողոմի Salome?, Jesu Hebamme 248a 3. 8.

Սողոնիա Name einer Stadt 217b 21.

սողոցել* zersägen; 3. sg. aor. pass. սողոցեցաւ 273b 9.

սոյն* derselbe; gen. pl. սոցին 255a 11.

Սովմնաթայ s. Սումնաթ.

սուգ Trauer 271b 22.

սուլտան Sultan 219a 17.

Սումնաթ Name einer ind. Küstenstadt 219b 15; abl. Սովմնաթայ 219b 18.

Սունդրի ind. Stadt. Vgl. jedoch den Namen der Insel Sokotora in սապոսկունդրի 221a 21.

Սուպերբոս s. Տարկենիս.

սուր* Schwert; gen. sg. սրոյ 221a 3; instr. sg. սրով 273a 23.

Սուր*, arab. صور, Sur, Tyrus; gen. Սրոյ 169a 5. Vgl. Տիւրոս.

սուրբ rein 220b 2; heilig 167a 18; gen. sg. սրբոյ 213a 5; սրբո 213b 18.

Սուփրայ Name einer ind. Stadt 220a 11; abl. -է 220a 11.

Սոփիա Sophia, Tochter des Apostels Petrus 274a 3.

Սոփոնիա (vgl. Mos. Chor., Ven. 1865, S. 293 u. Mich. Syr., Jerus. 1871, S. 61) 217a 11.

սպանանել* töten; 3. sg. aor. եսպան 167b 16; 3. pl. aor. սպանին 168a 18; 3. sg. aor. pass. սպանաւ 273a 22; 3. pl. aor. pass. սպանվան 273b 9.

Սպանիայ Spanien?; acc. 218a 20.

սպանումն Tötung, Mord 249a 12.

սպաս Gefäss, Geschirr; acc. sg. 245b 17.

սպասաւոր Wärter, Diener 246a 27.

սպասաւորել aufwarten, dienen, administrieren 246b 1; 247a 10; gen. sg. -ոյ 247b 10.

Սպարտա Sparta; loc. 273a 25.

Սպիլ Sibille. — 1. Tochter Amalrichs, des fünften Königs von Jerusalem aus seiner Ehe mit Agnes, der Tochter des Grafen Joscelin von Edessa, Gemahlin Wilhelms Longa Spata, des Markgrafen von Montferrat 167b 26; 168a 3. 5. 14; gen. Սպլի 168a 13; 168b 7; abl. -է 168a 10. — 2 Tochter Amalrichs, des zweiten Königs von Cypern aus seiner Ehe mit Isabella, der Tochter Amalrichs, des fünften Königs von Jerusalem, Gemahlin Leons II., des Königs von Armenien 168b 16. 19. — 3. dritte Gemahlin Bohemunds III., des siebenten Fürsten von Antiochien 169b 18. — 4. Tochter Hethums, Königs von Armenien, Gemahlin Bohemunds VII., des zehnten Fürsten von Antiochien 170a 13.

սպիտակ weiss 251a 15.

Ստագիրացի Stagirite, aus Stagira 249b 3; gen. Ստագիրացոյ 249b 10.

ստարասութիւն (= ստորասութիւն) Affirmation, Bejahung 271b 16.

ստեղծուածք* Erzeugnis; loc. pl. -ս 251b 3.

Ստեփանէ Stephan, Jünger Christi 273b 15.

Ստեփանոս Stephanos. — **1**. Protomartyr 247a 11; 273b 11. — **2**. Schüler des Makarios, des Patriarchen von Alexandria 215b 11. 15.

Ստեփնոն ? 217a 2.

ստէպ eilig, oft 255a 11.

Ստիւմոն 256b 5 Variante.

ստոյգ sicher 252a 3.

ստորակայ* niedrig, irdisch; acc. pl. -ս 255b 18.

ստուեր Schatten 214b 4.

Ստուփի Jünger Christi 273b 15.

Ստրկաոս Name eines Flusses 218a 17.

սրբազան allerheiligst 225a 21; gen. pl. -ից 216a 11.

սրբել* reinigen; 2. sg. praes. սրբես 251a 10; 3. sg. praes. սրբէ 251a 15; 3. sg. praes. intr. սրբի 251a 18.

սրբութիւն Sanktuarium; acc. 245b 19; gen. սրբութեան 247b 2.

սրել* schärfen, schleifen; 3. pl. praes. սրեն 251b 8.

սրտմտութիւն Zorn 271a 4.

սքանչելիք Wunder; gen սքանչելեաց 274a 15.

սքեմարկեստ Anlegen der Klosterkleidung, Ordenseintritt? 275a 11.

վախել* fürchten; gen. sg. -ոյ 252a 23.

վախճան Ende, Tod 170b 6; վախջան 215a 5.

վախճանիլ* sterben; 3. sg. praes. վաղճանի 249b 9; 3. sg. aor. վախճանեցաւ 170b 4.

վախջան s. վախճան.

Վահան Vahan. — **1**. König? 217a 2. — **2**. - der Mamikonier; gen. -այ 248b 19.

Վ̀ահանկ (= Վ̀ահագն?) 217a 5. 11.

վահրամայ s. բահրամայ.

վաղ. — acc. -ն am Morgen 251a 18.

Վ̀աղարշ* Balāsch, Valgasch, Volagases, pers. Kön. (484—488) gen. -այ 248b 18.

Վ̀աղարշակ König von Armenien 216b 6.

Վ̀աղարշապատ Vałarschapat, Stadt in der Prov. Airarat; loc. 275a 21.

Վ̀աղարշկերտ (= Վ̀աղարշակերտ) Vałarschakert. — **1**. Stadt im Gau Bagrewand der Provinz Airarat, heute Alaschkerd (vgl. Indsch. S. 405, Plinius ed. Detlefsen VI p. 256, Hübschm. Gramm. S. 170); acc. 216b 7. — **2**. ? 217b 6.

վաղճանի s. վախճանիլ.

վաղնջուց vor langer Zeit 219a 4.

վաճառ* Handel, Geschäft, Verkauf; instr. sg. -ով 220a 6; abl. pl. -աց 221a 5.

վաճառական Händler, Kaufmann; dat. sg. -ի 221a 4; nom. pl. -ք 219a 21. — -նաւեր Handelsschiffe, Kauffahrteischiffe 220a 5.

վայել zusagend, gefallend, passend 221a 8; 251b 14.

վայթիլ* sich ergiessen; 3. pl. praes. վայթին 218b 18.

վայր Platz; loc. sg. -ի 247b 7; — ի վայր hinab 168a 22.

Վայշաւ Name einer Stadt 273b 8.

Վան Van (Tuspa, Turuspa, Biaina), Stadt im Gau Tosp in der Provinz Vaspurakan (vgl. Indsch. S. 179); acc. 216b 8.

վանաւրեայ* (= վանորեայ) Kloster; acc. pl. -ս 245b 9; 246b 12; gen. pl. վանաւրէից 246b 11.

վանց s. վասն.

վանք Kloster 167b 10; loc. - 169b 21.

Վառնիայ Stadt in Karien; loc. 218b 7.

վասն wegen 167b 10; վանց 167b 19. — -որ weil 169b 6; -զի weil, denn 255b 11.

վատ schlecht 271a 9.

Վարբակէս Varbakēs, Arbakēs, Varbakos, Arbakos, Ardakes, Medischer König (vgl. Grundr. f. iran. Phil. II 406—407) 217a 8.

Վարդան* Vardan der Mamikonier; gen. -այ Մամիկոնինի 248b 19. 20.

վարդապետ Vardapet; acc. sg. 215a 14; gen. sg. -ի 248b 1.

վարդապետութիւն* Lehre; gen. sg. վարդապետութեան 274a 15.

Վարդնկերտ (= Վարդանակերտ) Vardanakert, Gau in der Provinz Phaitakaran (vgl. Indsch. S. 331, Mos. Chor., Ven. 1865, S. 609); acc. 216b 3.

վարել* pflegen, führen. — 3. sg. impf. վարէր jagte 167b 15; 3. sg. aor. վարեաց verstiess 169b 18; վարեց verstiess 169b 15; 3. pl. praes. refl. (intr.) վարին machen Gebrauch 256a 21; 3. pl. impf. intr. վարէին machten Gebrauch 249a 26; 275a 22.

վեր darüber, hoch. — ի- ունի hält (es) hoch 246a 25.

վերահամբաւել* laut verkünden, hoch rühmen; 3. sg. aor. վերահամբաւեաց 214b 23.

վերայ. ի- darüber, darauf 246b 5; 250b 24.

վերանալ* sich erheben, auffahren (zum Himmel); gen -ոյ 274a 21.

վերբստին (= վերստին) von neuem 246a 13.

վերոյ oben 168a 12; — ի- 168b 8; ի- über 245b 4.

վերուստ hoch. — ի- aus der Höhe, von oben 256a 7.

վեցերորդ sechster 168a 2; վեցերրորդ 169a 20.

վէր* Wunde; dat. sg. վիրի 252a 27.

վրճարիլ sich vollenden, zu Stande kommen, sterben 271a 10.

վիհ Abgrund; acc. sg. 273a 23.

վիճակ* Diözese; instr. sg. -աւ 245b 23.

վիրաւորութիւն Verletzung; Verwundung 271b 8.

վկայ* Zeuge; nom. pl. -ք 255a 11.

վկայարան* Märtyrergrab; loc. sg. -ի 275a 21.

վկայել* Zeugnis ablegen, den Märtyrertod erleiden; part. aor. վկայեալ 220a 17.

վկայութիւն Zeugnis 246a 14; gen. վկայութեան 245b 14.

վնաս Schaden; acc. sg. 250b 25.

Վնուն ? 216b 3.

վշտանալ* sich betrüben, betrübt

[illegible] Stadt (in Syrien?) 217a 3.

sein; part aor. acc. pl. - վշտացեալս 255b 13.

Վշտասպես (aw. 𐬬𐬍𐬱𐬙𐬁𐬯𐬞𐬋) Vischtaspo, Hystaspes (= Darius Hystaspis); angebl. Kön. v. Baktrien. Vgl. Justi in Grundr. d. iran. Phil. II 402 ff.; Justi in Preuss. Jahrb. Bd. 88 S. 251 ff. und աթալան 270a 22.

վուլ für ղուլ, türk. قول Diener? 246a 21.

Վռամշապուհ* Vramschapuh, König von Armenien; gen. Վռամշապհոյ 274b 12.

վստահութիւն Vertrauen 271b 20.

վտաւան* Stadie; nom. sg. վտեւան 218a 4; instr. sg. -եաւ 270a 15.

-տ. 1. Demonstrativsuffix, = դ 251a 14. — 2. s. տր.

Տաբարիա Tabaria, Tiberias; loc. 273b 16.

տալ geben; acc. - 246a 17; 3. sg. praes. տա 221a 17; 3. pl. praes. տան 252a 17; ետ 169b 23; ետուն 167b 19; տային 169b 25; 3. pl. aor. pass. եդան 273b 22; impt. 2. sg. տուր 252a 20; gen. s. տվելոյ 256a 7.

տակ unter 252a 22.

տահնած Name eines Edelsteins 251a 14; տահնայծ 251a 11.

տաղանդ Talent 247b 17.

տաճար Tempel, Gotteshaus 269b 26; acc. sg. - 247a 23; gen. sg. -ի 248b 25.

տաճիկ türkisch, tatarisch 220b 4.

տաճկերէն türkisch, tatarisch (von der Sprache gesagt) 220b 8.

Տամու Jünger Christi 273b 5.

տամուժէլ demoiselle, Dame 170a 23. 24.

տայլ (= սայլ) Wagen; gen. sg. -ի 249b 1.

Տանայիս s Տաւնաւիս.

Տանաշի Name eines Flusses 218b 15.

տանել tragen, hinbringen (vgl. բերել) 246a 5; 3. sg. praes. տանի 270a 8; 3. sg. aor. տարաւ 270a 17; 3. pl. aor. տարան 249b 12.

Տապալն angebl. Erbauer von Adana 216b 22.

տապաս (= տապաստ od. տապասկ) eine Hautkrankheit 251a 3.

Տապարի Tiberias, Hauptstadt von Galiläa, heute Tabaria, acc. 216b 17; (angebl. v. Tiberius erbaut, in Wahrheit von Herodes II. Antipas und nach dem Kaiser benannt. Vgl. Joseph. Ant. Jud. XVIII 2, 1 u. 3); loc. Տրբերիայ 273b 8.

Տապռապիոս ? 217a 10.

տառ Buchstabe 255a 20.

տառել* niederschreiben; 3. pl. aor. տառեցին 274b 8.

տարակոյս Zweifel 271b 13.

տարակուսանք Zweifel 271a 16.

տարաճայն (= տարաձայն) auseinandergehend, abweichend 251b 3.

Տարասիոս Tarasios, Patriarch von Konstantinopel 216a 3.

Տարաւի Name einer ind. Stadt; acc. 220a 10.

տարի Jahr 219b 24; gen. pl. տա-րեաց 256a 20.

Տարկենիս Սուպերբոս Tarquinius Superbus, röm. König 270a 18/19.

Տարսոն Tarson, Stadt in Kilikien; acc. 216b 21; gen. -ի 247b 15. Hins. der Gründung übereinstimmend Abydenus (C. Mullerus, Fragm. hist. Graec. III 184), nach Strabo (XIV 637) von Argivern gegründet, nach Joh. Chrysostomus (orat. XXXIII 396) und Libanius (orat. XXVIII ad Senet. 620) von Persern.

Տարտարիկոս Name eines Flusses 218a 17.

տաւն Fest, Feier 273b 25.

տաւն = τῶν s. եպի.

Տաւնայիս s. Տաւնաւիս.

Տաւնաւիս Don (Mos. Chor., Ven. 1865, S. 596: Տօնաւիս) 218b 8; 256b 1 (Variante: Տաւնայիս). — 217b 10?

Տաւրոս Name eines Flusses 256b 4.

տաք heiss 250b 16.

տգետ* unwissend; nom. pl. -ք 246b 26.

տեառնական* Opfer; gen. sg. -ի 275a 8.

Տեբերիոս s. Տիբերիոս.

տեղ Platz; acc. sg. - 251b 4; loc. sg. - 170b 24. Vgl. տեղի.

տեղի Platz; acc. sg. 247b 6; loc. sg. տեղւոջ 213a 1; տեղոջ 249b 12; acc. pl. -ս 247a 6; loc. pl. -ք 251a 5.

Տեպուլ Stadt in Indien 219b 13; abl. Տեպաւլա 219b 12.

տեսակ* Art; gen. sg. -ի 271a 25; instr. sg. -աւ 251b 12; nom. pl. -ք 255a 18.

տեսանել* sehn; 3. sg. praes. տե-սանէ 247a 24; տեսնու 252a 22; 3. sg. aor. ետես 255a 13.

տեսարան Schaubühne 270a 7.

տեսող* Beschauer; dat. pl. -աց 251b 20.

տեսողական einer der Offizialen des griech. Patriarchen 247a 22.

տեսութիւն Betrachtung, Theorie 255a 4.

տերեւ Blatt 221a 16.

տզրուկ Blutegel; acc. sg. 220a 27; abl. sg. տըզրկէ 220b 2.

տէր Herr 168b 13; acc sg. 273a 11; gen. sg. տեառն 213b 22; տէրոջ 168b 18; տիրոջ 169a 5; abl. sg. տէրոջ 170b 23.

Տէր Ter, einer der Übersetzer, der Schüler Mesrops und Sahaks 248b 14.

տր = franz. de 167b 1; տ 169b 1.

տըղմային ekelhaft, verächtlich; nom. pl. -ք 214b 15.

Տիբերիայ s. Տապարի.

Տիբերիոս Tiberius (Kaiser) 216b 17.

Տիբերիոս Tiber (Fluss) 218b 12; Տեբերիոս 256b 5 Variante; Տիբրիս 256b 5 Variante.

Տիգնաւոյ Stadt in Indien 219a 5; abl. Տիգնաւէ 219a 9; 219a 15.

Տիգրան Tigran (arm. Kön.) 217a 4.

Տիգրանաշատ ? acc. 217a 3.

Տիգրիս Tigris 217a 27; 217b 13; 217b 18.

տիեզերալոյս welterleuchtend 248b 1.

տիեզերական ökumenisch, allgemein 213a 1.

Տիզբոն (Vgl. Mos. Chor., Ven. 1865, S. 612) Ktesiphon (nach Ammian v. Vardanes gegründet, nach Prokop, bell. Pers. II 28 von den Makedoniern) 216b 15.

Տիմաւթէոս Timotheus, Patriarch von Alexandria 213b 2.

Տիմէի Timäus (der platon. Dial.) 249b 13.

Տիմոթ Timotheus, Jünger Christi 273b 6.

Տիտոս Titus, Jünger Christi 273b 1.

Տիւրոս Tyrus, phönikische Hafenstadt 217b 11. Vgl. Սուր.

տիկին Herrin, Dame 169a 27.

տիրել* herrschen, beherrschen; 3. sg. impf. տիրէր 167b 6.

տիրուհի Herrin 214a 10.

տիւ* Tag; loc. sg. տուընջեեան 275a 25. 26.

Տլուք Name einer Stadt 273a 22.

Տխփինապէս Stadt am Indus? 217b 25.

տղաամիտ kindisch (an Verstand) 215b 19.

տղայ Kind 168a 5.

տնաւրէն Veranstalter, Ökonom 245b 5.

Տոբացի Aethiopien; acc. pl. -ս 217a 23.

տոյժ* Schade, Verlust; gen. pl. տուժից 255b 23.

Տուանք* Name eines Distrikts am Araxes; acc. Տուանս 218a 26.[7]

տուգանք* Entschädigung; acc. -ս 255b 20.

տուընջեեան (= տուընջեան) s. տիւ.

տուկ, franz. duc, Herzog 167a 21; gen. sg. -ի 169a 2.

տուն Haus. ի- zu Hause 252a 8; loc. sg. տան 273a 14; Strophe, acc. pl. -ս 274a 18.

Տուռէս Name eines Flusses im Gebiet des Kaspischen Meeres 218a 6.

տուռն Haufe, Menge 250b 17.

տրամաբանութիւն* Logik; abl. տրամաբանութենէ 249b 13.

Տրապաւլիս Tripolis 225b 11; gen. Տրապաւլսոյ 167b 9; 169b 22. 23. 25; 170a 3. 9.

տրմէս der dritte Teil einer Drachme? 256a 16.

Տրոփս Name eines Königs 216b 20.

տրտմիլ bekümmert sein; part. aor. տրտմեալ 214a 13.

տրտմութիւն Kummer 251a 4; acc. - 251b 17.

Տփխիս Tiflis (Mos. Chor., Ven. 1865, S. 606: Տփղիս) 217a 1.

Ռախա = Պէլիս 273b 17.

Ռարածանի s. Ռրածանի.

Ռոդանոս Rhône 256b 5 Variante.

Ռոդոս Rhodos, Jünger Christi 273b 9.

Ռուփոս Ruphos, Jünger Christi 273a 22.

ց- bis 225b 5; zu 248a 9; մինչև ց- bis zu, bis an 225b 12.

ցած niedrig, gemein 219a 25.

ցամաք Festland 219a 2.

ցամքեցնել* trocken machen; 3. sg. praes. ցամքեցնէ 252a 19.

ցանկալ* wünschen; 3. pl. praes. ցանկան 271a 7.

ցանկալի wünschenswert 251b 20.

ցանկութիւն Wunsch 271a 3; gen. sg. ցանկութեան 271a 24.

7) Tūrān, طوران.

ցաւ Schmerz 252a 20; dat. sg. -ու 252a 23; acc. pl. -ս 216a 14.

ցեղ* Stamm; abl. sg. -է Stamm, Familie 248a 1; loc. pl. -ս Stamm, Art (des Baumes) 219b 4.

ցեղապետ* Stammeshaupt; instr. pl. -աւք 249a 26.

ցուլ* Stier; loc. sg. ցլու 249a 15.

ցուցակ* Verzeichnis; gen. sg. -ի 274b 5. Vgl. աւրհնութիւնարեր.

ցուցանել* zeigen, anzeigen; 3. sg. praes. ցուցանէ 247b 6; 3. sg. impf. ցուցանէր 214b 12; 3. pl. aor. ցուցին 214a 10; 3. pl. aor. pass. ցուցան 216a 15; part. praes. ցուցող 271b 18.

ցուցումն* Demonstration, Darlegung; gen. pl. ցուցմանց 274b 5.

ցցել* s. stützen; part aor. ցցեալ 270a 10.

փախչելի zu fliehen 271a 8.

փախչիլ* fliehen; 3. sg. praes. փախչի 252a 25; 3. pl. praes. փախչին 246a 21.

փայլ* Schimmer, Glanz; loc. sg. -ի 219a 25.

փայլուն glänzend 251b 26.

փայտ Holz 219b 2.

Փայտակարան P'aitakaran, armen. Provinz; acc. 218a 27.

Փանդրիանէ Stadt in Indien; acc. 220a 15.

Փանէս Insel an der ind. Küste 220b 23.

Փանչի Stadt in Indien 221a 6.

Փառաւս Pharos, der berühmte Leuchtturm auf der gleichnamigen Insel bei Alexandrien in Aegypten 270a 15.

փառք Ruhm 216a 22; acc. փառս 273b 24; gen. փառաց 273b 23.

Փարաւոն Pharao 217a 7.

փարիսեցի* Pharisäer; gen. pl. փարիսեցոց 252b 3.

Փարփայ Pharphar, Fl. südl. v. Դարանայ 217b 6.

Փեոիստիդայ (st. Փայստիդայ) *Φαιστίς*, Mutter des Aristoteles (Vgl. Dionys. Hal. Ep. I ad Amm. 5 p. 727 r.) 249b 4.

փեսայ Schwiegersohn 167b 13; gen. sg. -ի Bräutigam 273b 24.

Փիաւրգոն St. in Aegypten; acc. 217a 7. = Փիթոմ Ex. 1, 11.

Փիլիպաւպաւլիս Philippopel in Thrakien am r. Ufer d. Hebrus (j. Maritza); acc. 216b 20; loc. Փիլիպուպաւլիս 273a 16.

Փիլիպոս Philippos. — 1. - III. v. Makedonien, Vater Alexanders d. Gr. 216b 19. — 2. Apostel 273a 3; Փիլիպպոս 274a 6. — 3. Kaiser; gen. -ի 249a 2.

Փիլիպուպաւլիս s. Փիլիպաւպաւլիս.

Փիլիպպեայ Կեսարիայ s. Կեսարիայ.

Փիլիպպոս s. Փիլիպոս 2.

Փինիկեցի* Phoenikier; gen. pl. Փինիկեցւոց 249a 15.

Փիսոն Phison (hebr. פִּישׁוֹן). — 1. Ganges 217a 18; 217b 23. Vgl. Joseph. Arch. 1, 1, 3; Mos. Chor., Ven. 1865, S. 615. — 2. Indus 256a 26; Փիսոնն 256a 26 Var. —

Փղաւրիանոս Flavianus, Patr. v. Konstantinopel; acc. 214b 11.

Փշիզար Name einer Stadt; loc. 273a 12.

փոխ Wechsel, Wechselgesang, Responsorium 275a 25.

փոխադարձ Vergeltung, Belohnung 255b 15.

փոխան Nachfolger (im Amt); acc. sg. 170b 9.

փոխան an Stelle 220b 26.

փոխանակ anstatt 213b 13.

փոխարկութիւն Wechsel 271a 20.

փոխել* wechseln; 3. pl. praes. փոխեն 219b 25; überführen, transportieren 275a 15; 3. sg. aor. pass. փոխեցաւ wurde versetzt, übergeführt 248a 11.

փորձ Versuch, Probe 251b 23; instr. sg. -ով 252a 4.

փորձել* versuchen; part. praet. փորձած 251a 27.

փութանակի eiligst 214a 17.

Փուլ n. propr. 273a 10.

փոփոխական wechselnd, veränderlich 251b 13.

փոփոխիլ* sich verändern; 3. sg. praes. փոփոխի 251b 20.

փոփոխումն Transformation 255b 24.

փոքր klein, jung 168a 11; gen. sg. փոքու 214a 1 (vgl. Թէոդոս); abl. sg. փոքուէ 214a 18 (vgl. Թէոդոս), 217a 23 (vgl. Եթովպիայ).

փչել* blasen; 3. pl. praes. փչեն 250b 24.

Փռանգք Franken; acc. 225a 8.

Փռնաւէ Stadt in Indien; acc. 220a 11; abl. Փռնաւոյ 220a 11.

փրկիչ* Erlöser; gen. sg. փրկչի 274a 14.

փրկութիւն Erlösung, Befreiung 271b 12.

փրկչական vom Erlöser stammend 168a 13.

Փփեղուն König von Bangalore 219b 4.

Քալա Stadt in Indien 221a 9.

քակել* vernichten; 3. pl. aor. քակեցին 214a 9.

քակումն Auflösung, Zerstörung 255b 25.

քահանայ Priester 213a 10; dat. sg. -ի 248a 1; abl. sg. -է 252b 8; acc. pl. -յս 246b 26; gen. pl. -յից 245b 18; dat. pl. -յից 247a 9.

քահանայագործութիւն priesterliche Thätigkeit, Consecration 246a 4.

քահանայթաղէք Ritus der Priesterbestattung; acc. 275a 19; gen. քահանայաթաղից 275a 1.

քահանայութիւն (st. քահանայութեան) յիշատակող ἱερομνήμων, Bewahrer des kirchlichen Rituals, einer der Offizialen des griech. Patriarchen 246a 14.

քահանայօրհնէք Ritus der Priesterweihe; acc. 275a 19; gen. քահանայօրհնէից 275a 17.

քահանաութիւն* Priesterstand, Priesterwürde; abl. sg. քահանաութենէ 214a 13.

քաղաք Stadt 167a 18; loc. sg. - 245b 24; -ի 274a 17; gen. sg. -ի 246b 15; abl. sg. -է 218a 2; nom. pl. -ք 219b 9; քաղքնի 220a 13. 22; 221a 9; -նի 220a 4. 7; acc. pl. -ք 216b 19; gen. pl. -աց 219a 1.

Քաղդէացիք Chaldäa, Chaldäer; acc. 225b 18.

.քաղել* sammeln, beziehen, aufkaufen; 3. pl. praes. .քաղեն 219a 21.

.Քաղխմիէս nom. propr. 217a 9.

.Քաղկեդոն Chalcedon; loc. 214a 24; 214b 24; 273b 1.

.Քաղկիթ Chalcidice (b. Makedonien); loc. 249b 3. 10; abl. .Քաղկիդայ 249b 11.

.Քամպաթ ind. Küstenstadt 219b 21; loc. .Քամպայթ 219b 24.

.քան mit folg. դ- als (nach Komp.) 169a 24; յառաջ .քան դ- vor 170b 7; mehr wert als, über 220b 11.

.քանզի denn, weil 170b 1.

.քանի wieviel, so viel auch 220b 15.

քանքար Talent (Münzgewicht) 247b 17.

.քաշել* an sich ziehen; 3. sg. praes. .քաշէ 252a 24.

.Քապուլէ Kabul in Afghanistan 219a 13.

.քապուլի eine (nach der St. Kabul benannte) Drogue 219a 14.

.քաջ kühn, beherzt, wacker 275a 26.

.քաջալերութիւն Mut 271a 13.

.քառասնորդք* (vierzigtägige) Fastenzeit; gen. .քառասնորդոց 275b 1.

.քառասուն vierzig 248b 23.

.քառեակ vier 255a 20.

.քար Stein 250b 20; nom. pl. -եր 250b 22; gen. pl. -անց 250b 13; abl. pl. -անց 270a 12.

.քարանձաւ* Höhle, Grotte; acc. pl. -ս 218b 17.

.քարաքիթ* Felsvorsprung?; acc. pl. -ս 218b 18.

.քարկոծել* steinigen; 3. pl. aor. .քարկոծեցին 273a 15; 3. sg. aor. pass. .քարկոծեցաւ 273a 24.

.քարոզ* ein vom Diakon rezitiertes Gebet; acc. pl. -ս 275a 23.

.քարոզել verkündigen, predigen 246b 21; 3. pl. aor. .քարոզեցին 213a 17; 3. sg. aor. pass. .քարոզեցաւ 216a 19; part. aor. .քարոզեալ 213b 17.

.քարոզութիւն* = .քարոզ gen. pl. .քարոզութեանց 248b 21

.քացախ Essig; acc. 251a 16; abl. -է 252a 10.

.քափուր Kampher 220b 18. 24.

.քեղ s. դու.

.Քեղսոս Name eines Flusses 256b 5; Var.: .Քեղոոս.

.Քետուր Abrahams zweite Frau 216b 15.

.քերել kratzen, schaben, schleifen; 2. sg. praes. .քերես 251a 14; 3. sg. praes. pass. .քերվի 251a 14; aufzeichnen oder ausfeilen (verbessern)? - 275b 3; part. aor. acc. pl. .քերեալս 275b 4.

.քերթողահայր Vater der Rhetoriker 248b 16.

.քերուք Abschabsel, der durch Schleifen abfallende Staub; acc. 251a 14; 252a 14.

.Քերմիստէս Name eines Flusses 218a 13.

.քերորդի Schwestersohn 170b 3.

.Քերսոն Χερσών 225b 4.

.Քիտրոն Name einer Stadt 218a 20.

.քննել prüfen, visitieren 246b 26; 3. sg. praes. .քննէ 245b 13; 3. pl. praes .քննեն 246a 13; 3. sg.

praes. pass. քննի 245b 12; part. aor. քննեալ 248b 2.

քննութիւն Prüfung 246a 11.

քո dein 248a 10; dat. քում 275a 25.

քոյր Schwester 168a 3; abl. sg. քաւրոջէ; gen. pl. քերց 248a 8.

քոսկեն mit Krätze behaftet 251b 10.

Քուշացի* Kuschite; gen. pl. Քու-շացիոց 273a 27.

Քուռաթ Konrad. — **1**. Markgraf v. Montferrant, zweiter Gemahl Isabellas, der Tochter Amalrichs, Kön. v. Jerusalem 168a 16 17. — **2**. Kaiser, S. Friedrichs II. 168b 2. 3.

Քուռաթին* Konradin, Sohn des Kaisers Konrad; gen. Քուռատնի 168b 3.

քպրիթ (arab. كبريت) Schwefel 252a 16; acc. 252a 13.

Քոզաւիա Name einer Stadt; acc. 217a 10.

քսան zwanzig 247b 17.

քրիստոնեայ* Christ; nom. pl. -ք 220a 15; քրիստոնէք 167a 20; gen. pl. քրիստոնէից 167a 19; acc. pl. -ս 221a 13.

քրիստոնէութիւն* Christentum; dat. sg. քրիստոնէութեան 216a 7.

Քրիստոս Christus 213a 11 etc.; dat. -ի 221a 23 etc., gen. -ի 213b 22 etc.

քրիստոսածին χριστοτόκος 214a 7.

Քրուդայի Stadt in Indien 220b 20.

Քրուտ Insel an der ind. Küste 220b 19.

օր s. աւր.

օրհնել* segnen, weihen; gen. -ոյ 275a 29; part. aor. օրհնեալ 275b 5.

օրհնութիւն Segen 275a 14.

ֆարսախ (= փարսախ, հրասախ) eine türkische Meile 219a 15.

ֆաւտաւն s. արխաւն դաւն ֆաւտաւն.

ֆերուզ (pers. فیروزه) Türkis 251b 11.

ֆիլական φυλάκων s. եպիտաւն ֆի-լակաւն.

Ֆիլիպ Philippa, Tochter Heinrichs von der Champagne u. d. Isabella, der Tochter Amalrichs, des Königs v. Jerusalem 168a 20. 21.

Ֆիմի Apamia 248a 23. Vgl. Ապա-միա.

Ֆուք Fulko, Graf von Anjou, dritter König v. Jerusalem 167b 13. 15; gen. -ի 167b 8. 17.

Ֆռանգք* Frankreich; abl. Ֆռան-գաց 218b 14.

ֆռաւռաւս (gr. φρουρός) einer der Offizialen des griech. Patriarchen 247a 22.

ֆրանսէզ französisch 170b 26.

Ֆրտրիկ* Friedrich II., Kaiser; gen. Ֆրտրկի 168b 2.

Nachträge und Berichtigungen.

Zw. ազնիւ u. աթալան ist einzuschieben: ազանաբարոյ (= ազնու-աբարոյ) edel 221a 13. — Art. ահարութիւն ist zu streichen. — Art.

աղեկ։ streiche 250b 27. — Art. Աղեքսանդրիա։ l. Աղեքսանդր st. Աղեքսանդրոր. — Zw. աղէկ u. աղիկ ist einzuschieben: աղէկնալ* besser werden; 3. sg. praes. աղէկնա 250b 27. — Art. աղվոր ist durch folgenden zu ersetzen: աղվորնալ* schöner werden; 3. sg. praes. աղվորնա 250b 24. — Zw. այս u. այս ինքն ist einzuschieben: այսահարութիւն* Dämonen-Besessenheit; dt. sg. այսահարութեան 252a 23. — Art. Անձան füge hinzu: (= Արձան). — Art. անսնախառնակութիւն։ l. Bestialität, geschlechtlicher Verkehr mit einem Tier st. Personenmischung. — Art. Ապահանիք։ l. Ապահունիք st. Ապահունիկ. — Art. ապրանք füge hinzu: Unterhalt, Lehen u. l. 170b 30 st. 170b 3. — Art. առողել l. hinzufügen, vermehren st. aussprechen. — Art. արագան füge hinzu: արագան գիտութիւն Päderastie 249a 19. — Art. արարիչ füge hinzu: acc. sg. արարինչ 249b 15. — Art. արծուի ist durch folgenden zu ersetzen: արծուիք* Wassersucht; dt. pl. արծվեաց 252a 17. — Art. արձակել füge hinzu: Absolution erteilen. — Art. աւժանդակ ist durch folgenden zu ersetzen: աւժանդակել* Gehülfe sein; 3. sg. praes. աւժանդակէ 246b 22. — Art. աւտարանել l. աւտարացուցանել st. աւտարանել u. աւտարացուցին st. աւտարացին. — Art. բանալ: բանա vielleicht Schreibfehler für թանա bewässert. — Art. բանիլ l. eindringen, durchdringen st. s. öffnen, geöffnet, durchbohrt werden. — Art. բնաւ füge hinzu: ոչինչ բնաւ gar nichts 255b 11. — Art. բուն ist zu streichen. — Art. գիտութիւն füge hinzu: արական գիտութիւն Päderastie 249a 19. — Art. գրեան։ l. Bücher st. Buch. — Zw. Դ·գղաթ und դեկան ist einzuschieben: Դ·եղեղ Dädalus 249a 16 (der Verbesserungsversuch եդ դեղ ist als verfehlt zu beseitigen). — Art. դեղածի ist durch folgenden zu ersetzen: դեղած* vergiftet; gen. sg. -ի 251a 26. — St. դիւ l. դեւ. — Beide Art. դէպ sind zu folgendem zusammenzuziehen: դէպ Ereignis. — mit լինել sich ereignen 249b 7; ի - ժամու bei Gelegenheit 246a 3. 12. — Art. դիպել füge hinzu: treffen. — Art. դնել füge hinzu: 3. sg. aor. եդ 170b 3; 3. pl. aor. եդին 249a 27; part. aor. եդեալ 271b 17. — Art. ելանել streiche: 3. sg. aor. ելաց 255a 16. — Art. եղեռնագործ füge hinzu: Verbrecher. — Art. ենթակայ l. untergeordnet, Untergeordneter st. Subjekt. — Art. եռալ l. wallen st. kochen. — Art. երեխայ l. Täufling st. Kind. — Art. երես füge hinzu: Seite. — Art. երեւութապէս l. scheinbar st offen, offenkundig. — Art. երկպառակ l. 215a 17 st. 215a 4. — Art. զազանաբարոյ ist zu streichen. — Art. զգայութիւն l. loc. st. abl. — Art. զորկ։ l. (= ղորկ, ողորկ) glatt st. (= սորեկ) schön, edel. — St. էոին l. Յ·ոին. — St. թառանչացու l. թառանջացու. — Art. թէթեւ ist durch folgenden zu ersetzen: թէթեւակի leicht 256a 6. — Art. թողանալ ist zu streichen. — Art. թողուլ füge hinzu: 3. sg. aor. եթող 169b 23. — Art. թուել

füge zu *թուի* hinzu: es scheint. — Art. *ի*: streiche gegen 251b 17. — Art. *իմն* l. etwas st. irgend einer. — Art. *ինք* l. - 250b 25; loc. sg. *-եան* st. loc. sg. - 250b 25; *-եան*. — Art. *իսու*. l. *տուրնջեան* st. *տուրնջան*. — Art. *իրիցունք* l. *իրէց* st. *երեց*. — Zw. *լազվարդ* u. *լալի* ist einzuschieben: *լալ** weinen; 3. sg. aor. *ելաց* 255a 16 — Art. *լալի* ist durch folgenden zu ersetzen: *լալիք** Thräne, Trauer; gen. *լալեաց* 271b 23. — Art. *լինել* l. fut. *լիցի* st. conj. *լիցի* u. conj. *լինիցի* st. fut. *լինիցի*. — Zum verb. subst. füge hinzu: 3. sg. praes. *ա* 251b 10. — Art. *լուրջ* l. dunkel st. Morgenrot. — Art. *լրումն* l. Vollendung st. Gesamtheit, Fülle. — Art. *խորովել* l. gerötet werden st. s. betrüben. — *ծանուծանել* füge hinzu: Mitteilung machen, anmelden. — Art. *կալ*: streiche *կալեալ* 255a 15. — Art. *կարգ* füge hinzu: loc. pl. *կարգս*. — *ի կարգս մեն*, Schreibfehler für *ի կարգսս են* ? (die) hierzu gehören ? 255b 21. — Art. *կղզի* lies loc. pl. st. abl. pl. — Art. *Կորդի*: l. *Կորդիք* Gau in der Provinz *Կորճայք* st. *Կորդի* Kurde. — Art. *կորել* füge hinzu: brechen. — Art. *հասարակ* l. einfach st. öffentlich. — Art. *հաւանեցու-ցանել* füge hinzu: unterwerfen, unterthänig machen. — Art. *հըլներ* l. *յուլունքներ* st. *յուլունկներ*. — Art. *հինգշաբաթ* l. Donnerstag st. Freitag u. Gründonnerstag st. Karfreitag. — Art. *հիւսն* l. Zimmermann, Baumeister st. Tischler. — Art. *հնարել* l. ermöglichen st. schmieden. — Art. *հովութիւն* l. loc. st. abl. — Art. *մակացութիւն* l. Deduktion st. Wissenschaft. — Art. *մայր* füge hinzu: Klostervorsteherin. — Art. *մայրաքաղաքացի* l. metropolitan st. Metropolit. — Art. *Մարկիանոս* l. Marcian st. Mareian. — Art. *մեծաշնորհի* ist durch folgenden zu ersetzen: *մեծաշնորհք* äusserst reizvoll 219a 18. — Art. *մին*. streiche *մեն* u. vgl. den Nachtrag zu *կարգ*. — Art. *միջերկիր* füge hinzu: Vgl. *Ստեփանոս Տարոնեցի*, Petersb. 1885 S. 128: *Միւսիդոն, որ թարգմանի Միջեր-կրեայք*. — Art. *միջնաշաւիղ* l. mittlerer Weg st. auf dem richtigen Wege.

Das trilingue Medizinalglossar aus Ms. 310 der Wiener Mechitharisten-Bibliothek.

Herausgegeben und erläutert von

Dr. **Joseph Karst.**

Einleitung.

Das Werk, welches Gegenstand der vorliegenden Veröffentlichung ist, bildet einen Bestandteil des Codex No. 310 der Wiener Mechitharistenbibliothek. Codex 310 — dessen ausführliche Beschreibung zu vergleichen in P. J. Dashian's „Katalog der armenischen Handschriften in der Mechitharisten-Bibliothek zu Wien, I. pg. 161 f., II. pg. 737 ff. — ist eine i. J. 1438 von einem Schreiber Abraham abgefasste [1]) Sammelhandschrift medizinalen Inhalts, und zerfällt in folgende 3 Hauptteile: a) Bl. 25^a ff. das eigentliche Werk, eine Arzneikunde, Abschn. I—CCXVIII; b) Abschn. CCXIX—CCLXV: allgemeine Heilkunde, darunter Auszüge aus Mechithar Heratsi; c) Abschn. CCLXVI ff: das sog. „Buch des leidenden Menschen.“ Gewissermassen als Einleitung und Einführungsschrift zu dem Ganzen steht am Anfange des Sammelwerkes, zwischen dem Register und der Arzneikunde, Bl. 10^b—24^b, das hier näher vorzuführende Medizinalwörterbuch, mit dem Titel:

Անուանք դեղերոյ. Հայերէն եւ
յարապկերէն. եւ լադին բառով. —

Den äusseren Zustand des Glossars betreffend, ist dessen Text, abgesehen von wenigen kleineren und unbedeutenden Lücken, vollständig erhalten; und zwar ist dasselbe göstenteils von ein und derselben Hand geschrieben wie der ganze übrige Teil des Codex; nur Bl. 10^b—14^b rühren von einer andern Hand her. (Bl. 20—21 bilden eine falsch eingebundene Einschaltung, die auf das Glossar keinen Bezug hat; sie gehören hinter Seite 374 des Codex). Von einer zweiten, späteren Hand wurden mehrfach am Rande nachträgliche Glossen und Notizen angebracht,

---

[1]) Dies geht hervor aus der dem Codex beigefügten Nachschrift sowohl als auch aus einer zwischen dem Glossar und dem Inhaltsverzeichnis stehenden diesbezüglichen Schreibernotiz.

die in ihrer schlechten unleserlichen Schrift, zumal da ein Teil derselben erloschen bezw. ausradiert ist, ziemlich wertlos und eher störend sind.

Die äussere Anlage des Wörterbuchs ist folgende: dasselbe führt in alphabetischer Reihenfolge 200 Nummern von Heilmitteln vor, und zwar ist die Behandlung jeder Einzelnummer die folgende: an erster Stelle steht der armenische Terminus des betr. Medikaments; darauf folgt, eingeführt durch das Wort արապկերէն die arabische (resp. persisch-türkische) Entsprechung; schliesslich an 3. Stelle, eingeführt durch լատինն resp. փռանկն, der entsprechende lateinisch-romanische Ausdruck. Diese Dreisprachigkeit des Glossars ist durchgehend streng durchgeführt. Auf diese terminologische Bestimmung folgt sodann die sachliche Darstellung der pharmakologischen Eigenschaften des betr. Heilmittels, und zwar so, dass, entsprechend der orientalisch-mittelalterlichen Anschauungsweise, die sämtlichen Medikamente nach ihrer Wirkungsintensität in Grade (աստիճայ, arab. دَرَجَة) rubriziert werden, nach ihrer Natur aber in die vier Hauptklassen des Heissen (arm. տաք), Kalten (arm. հով), Feuchten (arm. գէճ) und Trockenen (arm. չոր), wozu schliesslich noch die Kategorie des Mässig-Indifferenten (մուհթատիլ, arab. مُعْتَدِل) hinzutritt. Hierin, in Plan und äusserer Anlage, stimmt unser Glossar auffallend mit dem ebenfalls alphabetisch geordneten Medizinalwerke des Abu Mansur Muwaffak überein. Rechnen wir noch hinzu, dass beinahe sämtliche behandelten Medikamente, soweit ihre arabisch-persische Form in Betracht kommt, mit der jeweiligen bei Muwaffak überlieferten Lautform merkwürdig genau übereinstimmen, dass speziell bei ursprünglich persischen, vom arabischen übernommenen und umgebildeten Termini[1]) fast ausnahmslos die persische Originalform erscheint, übereinstimmend mit Muwaffak, so werden wir kaum zu weit gehen, wenn wir das persische Medizinalwerk des Abu Mansur Muwaffak als Hauptquelle für unser Glossar in Anspruch nehmen, soweit dessen arab.-persisches Element in Betracht kommt. Ebenso sicher ist indes andrerseits, dass es sich hier blos um einen stark reduzierten Auszug aus jener Quellenschrift handeln kann; auch darf besagtes persische Werk nicht als ausschliessliche Quelle betrachtet werden; es scheinen nebenbei noch andere Medizinalschriften, namentlich Ibn Baithars Werk,

---

[1]) Vgl. z. B. die Rubrik քամարձանք, arab. մրտասրնգ, lat. լիդարճիրում. Das hier als angeblich arabisch bezeichnete մրտասանգ ist in Wirklichkeit das persische murdâsang (murdârsang), während arabisch die diffenzierte Form murdâsandsch lautet.

auf die Abfassung von Einfluss gewesen zu sein, da einige wenige bei Muwaffak nicht oder nur streifweise behandelte Nummern in der Fassung, die sie in unserem Glossar erhalten haben, zu Ibn Baithar z. B. genau stimmen. — Nun aber ist nicht minder sicher, dass dem Kompilator unserer Schrift noch eine weitere, und zwar abendländisch-romanische Quelle vorgelegen hat. Romanischer (spez. lateinischer) Einfluss macht sich überhaupt in Ms. 310 stark geltend. Ich verweise auf folgende Stellen: Cap. : Յաղագս զանազան մորհմոյ փոխեալ ի լատին գրոց „Über verschiedene Pflaster, übertragen aus lateinischen Schriften"; durch diese Stelle, sowie durch das wiederholte „փռանկն է" wird auf ein lateinisches Original ausdrücklich hingewiesen. So sind denn auch teilweise die fränkisch-abendländischen Bezeichnungen der Medikamente in die armenische Bearbeitung übergegangen: Cap. ճղ : նշանք բաւս-տաւլիկօնի[1]). որ թարգմանի առաքելական; Cap. ճղա : մորհամ որ կոչի ունկայնդաֆուսք[2]). փռանկն —; ibid. կալպանում[3]) որ է չարհոտն; ibid. արմոնակ[4]) որ է աւշակ՝ ունց[5]) օ. սառապին[6]) որ է սքպենեճ ունց[5]) օ. աւբաւբօնաքում[7]) որ է ճառուշիր՝ ունց[5]) օ; Cap. ճղգ : Սո կալպանում[3]) որ է չարհոտն. Cap. մ. բնջաստն փաւրթն[8]); Cap. ճղբ : մորհամ զոր փռանկնին կոչեն սերաւն[9]) „Pflaster, welches die Franken serum nennen". Auch abendländische Ärzte werden aufgeführt, z. B. Cap. ճղզ : մորհամ մայստր Անսէլմին[10]); ճղէ : մորհամ մայստր դաւպաւնին[11]).

Auf Grund dieser so handgreiflichen Zeugnisse hat bereits Hunanian (Hetazotut'iunk' I 141) mit vollem Recht für den Hauptteil des Sammelwerkes die Annahme einer zu Grunde liegenden romanischen Quelle geltend gemacht. Um so mehr gilt dies speziell von dem fraglichen Glossar; war es doch ganz natürlich, dass bei dem starken Einfluss, den die fränkisch-abendländische Kultur auf die soziale Gestaltung des armenischen Rupenidenreiches ausübte, auch die occidentale Medizin dorthin Eingang finden musste. Leider lassen sich über die nähere Bestimmung dieser abendländischen Quellenschrift nur unfrucht-

---

[1]) apostolicum (ἀποστολικόν).
[2]) unguentum fuscum, oder genauer unguenta fusca (plur.).
[3]) galbanum.
[4]) armoniacum.
[5]) uncia.
[6]) sagapenum.
[7]) opoponax.
[8]) afrz. emplastre fort.
[9]) serum.
[10]) afrz. Maistre Anselme (magister Anselmus).
[11]) Vgl. hierüber auch Hunanian, Hetazotut'iunk' I pg. 140 f.

bare Vermutungen aufstellen, die auch nicht sonderlich gestützt werden durch Ermittelung der Persönlichkeit des Autors resp. Kompilators. Dass als solcher zuversichtlich der in der Nachschrift des Manuskripts genannte Johannes Hakim anzunehmen ist, geht aus folgendem hervor: die Handschrift 310 ist eine stark veränderte Umarbeitung des Medizinalcodex aus dem Jahre 1294 auf St. Lazzaro[1]). Die Umgestaltung äussert sich namentlich in zahlreichen Erweiterungen und auch Verkürzungen. Zu den Erweiterungen gehört nun in erster Linie eben das fragliche Glossar, welches im venetianischen Codex ganz fehlt. Da nun der erwähnte Arzt (od. Hakim) Johannes, der in der Nachschrift von Cod. 310 als derjenige bezeichnet wird, der das Werk (mit Hilfe seines Schreibers Abraham) zusammengestellt und bearbeitet hat, in Cod. Venet. v. J. 1294 gar nicht angeführt wird, also mit der ursprünglichen Abfassung des Originalcodex nichts zu thun hat, so folgt hieraus, dass seine auf Cod. 310 beschränkte Thätigkeit sich lediglich auf die Umarbeitung des Originalcodex beschränkte, und da diese Umgestaltung vor allem in Erweiterungen besteht, so muss auch ihm die Autorschaft des Medizinalglossars beigelegt werden. Daraus folgt zugleich weiter, dass, da der Verfasser Johannes Hakim sein Glossar, wie aus der Nachschrift ersichtlich, vom Schreiber Abraham im J. 1438 kopieren lies, die Zeit der Abfassung desselben durch denselben Joh. Hakim auch nicht viel früher liegen kann, und frühestens in den Anfang des 15. Jahrhunderts zu versetzen ist. Zu dieser verhältnismässig späten Entstehungszeit stimmt die sprachliche Gestaltung des Glossars, das in Form und Ausdrucksweise die spätmittelarmenische Sprachphase widerspiegelt.

Was die sprachliche Überlieferung des Textes des Glossars betrifft, so ist dieselbe eine ziemlich mangelhafte. Namentlich die lateinischen Termini sind zum Teil verderbt und unkenntlich gemacht. Zur Herstellung eines in all seinen Teilen völlig gesicherten und einwandfreien Textes wäre nun freilich streng genommen die Heranziehung von sämtlichem verwandtem Handschriftenmaterial vonnöten gewesen. Dazu gehört vor allem Cod. Arm. Parisiensis Nr. 106 A, mit einer ausführlichen, ebenfalls trilingualen Sammlung von Heilmittelnamen in armenischer, arabischer und lateinischer Benennung; ferner auch die in den Handschriften No. 135 und No. 540 der Wiener Mechitharistenbibliothek überlieferten Medizinalglossare, die jedoch von dem vorliegenden gänzlich verschieden sind, indem sie nur ausnahmsweise arabische (persisch-

[1]) Dies geht hervor aus Hunanians vergleichender Darstellung der beiden Manuskripte in Hetazotut'iunk' I 129 ff.

türkische) Wörter zur Erklärung heranziehen, das Lateinische aber ganz unberücksichtigt lassen. Aus letzteren Codices sind mir indess durch die Güte meines verehrten Freundes, Herrn P. J. Dashian, welcher auch freundlichst meine Textkopie einer nochmaligen Kollation mit dem Manuskript unterzogen hat, höchst wertvolle Notizen zu teil geworden. Dank diesen wichtigen Mitteilungen sowie unter vergleichender Heranziehung der gleichzeitigen Medizinalliteratur, zumal der Schriften Amir Dowlath's, und unter Benutzung von L. Alishan's reichhaltigem „Haibusak"[1]) (Vened. 1895) hat sich immerhin ein Text herstellen lassen, dem die Bezeichnung eines kritischen nicht ganz abzusprechen sein möchte.

Die Randnoten beschränken sich auf das allernötigste: sie sind gewissermassen als Textglossen bestimmt, die dem Text verliehene Gestalt zu rechtfertigen und zu stützen.

Zur Erläuterung des Textes ist die Identifikationstabelle beigegeben in doppelter Hinsicht: 1) Behufs Einführung in das sachliche Verständnis ist dieselbe bei dem jeweiligen arabischen Terminus mit durchlaufendem Hinweis auf die entsprechende Nummer des Abu Mansur Muwaffak (übersetzt und erklärt v. Abdul-Chalig Achundow Halle 1893), und teilweise auch, wo als nötig erachtet, auf die betreffende Stelle des Medizinalwerkes von Ibn Baithar (übersetzt v. J. v. Sontheimer 1842) versehen[2]). 2) Da hier in erster und vornehmster Linie die sprachliche Seite der Schrift in Betracht kommt, und ihr gerade in dieser Hinsicht eine hohe Bedeutung für die Ermittelung der Aussprache des Mittelarmenischen, speziell des Westmittelarmenischen oder Kilikischen zukommt, bezweckt sodann die Tabelle, eine zuverlässige vergleichende Übersicht der phonetischen Lautentsprechungen zu geben; dies wird dadurch erreicht, dass der jeweiligen fremdsprachlichen Transskription ins Armenische das entsprechende Originalwort in lateinischer Schreibung beigegeben wird. Für den arabischen Teil des Glossars haben wir oben das Werk Muwaffak's als Hauptquelle kennen gelernt: folglich ist es die bei Muwaffak erscheinende Form, die als Original neben die entsprechende armenische Transkription zu treten hat; zugleich sei bemerkt, dass um

[1]) Unter anderem hat auch gegenwärtiges Glossar dem Verfasser von Haibusak als Quelle vorgelegen, aus der manche Stellen citiert sind. Jedoch scheint — dies ist auch P. J. Dashians Ansicht — nach den in Haibusak mitgeteilten Stellen des Glossars zu urteilen, die von Alishan benutzte Handschrift eine von Ms. 310 verschiedene gewesen zu sein.

[2]) Zu beachten ist, dass in der Tabelle auf Muwaffak mit der einfachen Nummerzahl (Teil I resp. II der Achundowschen deutschen Ausgabe), auf Ibn Baithar dagegen mit der Abbreviatur Ib. Baith. und folgender Seitenzahl (Bd. I. II) der Sontheimer'schen Ausgabe verwiesen wird.

der Verweise willen die von Achundow angewandte lateinische Umschreibung des Originalwortes regelmässig beibehalten ist. Was die Ermittelung der lateinischen Originaltermini belangte, war hier die Aufgabe bei der Unbestimmtheit der zu Grunde gelegten lateinischen Quelle eine weniger leichte. Immerhin konnte, bei der wunderbar getreuen Wiedergabe des Fremdwortes durch die armenische Transskription, auch hier fast ausnahmslos das Original mit Sicherheit bestimmt werden.

Die auf diese Weise aus der Identifikationstabelle sich ergebenden phonetischen Entsprechungen bei der Wiedergabe fremder Laute sind zum Teil in meiner „Historischen Gramm. des Kilikisch-Armenischen" bereits zur Sprache gekommen[1]). Zur Ergänzung und Vervollständigung seien hier noch folgende besondere Transkriptionseigentümlichkeiten hervorgehoben:

1) arab. ق *q* wird stets durch arm. խ wiedergegeben. Beispiele: ուշախ = arab. *uschaq*, պայուրախ = arab. *bûrâq*, ախախիա = arab. *aqâqijâ*, խախուլէ = arab. *qâqulla*, խասապըլ տարիրէ = arab. *qasab ul-darira*, խըդրան = arab. *qatrân*, խընդուրիուն = arab. *qantûrijûn*, խարատ = arab. *qaraz* (قَرَظ), խալխադար = arab. *qulqutâr*, խըրբըխ = arab. *charbaq*, պզըրխթայ = arab. *bazr-qiththâ*, պզըր խընըպ = arab. *bazr-qunnab*, ղարիխուն = arab. *ghârîqûn*, ասխիլ = arab. *isqil*, խըննէ = arab. *qinna*, պզըխթանա = arab. *bazr-qatûnâ*, զիպախ = arab. *zeibaq*, սխըմունիխ (lies -խիա) = arab. *saqmûnijâ*, սխաւլֆնտարիուն = arab. *suqûlûfenderjûn*, խրտմանա = arab. *qardamânâ*, տըփխ = arab. *dibq*, ֆստըխ = arab. *fustuq*.

2) arab. ك *k* findet regelmässig seine Entsprechung in arm. ք: քուզպարա = arab. *kuzbara*, լըքք = arab. *lak*, քընտր = arab. *kundur*, քպրիթ = arab. *kibrît*, մստքէ = arab. *mastakî*, սքար = arab. *sukkar*, քմնուն = arab. *kamûn*, սք = arab. *sukk*, սքպէնէճ = arab. *sakbînadsch*, Հըսըք = arab. *hasak*, քընտըս = arab. *kundus*, քրաւուխա = arab. *karawjâ*, քըրֆս = arab. *karafs*, քշութ = arab. *kuschûth*, քմաֆիդոս = arab. *kamâfîtûs*, քհրպապա = arab. *kahrubâ*, քըպապէ = arab. *kabâbe*, քաշմ = arab. *kâschim*, քըշնէ = arab. *kuschna*, քըսմազըք (lies -զըճ) = arab. *kazmâzadsch*, քպիքէճ = arab. *kabîkadsch*, քուռաթ = arab. *kurrâth*, քապար = arab. *kabar*, քմադրիաւս = arab. *kamâderjûs*, քթիրէ = arab. *kathîrâ*, աքլիլ = arab. *iklîl*.

3) Es wird scharf unterschieden zwischen arab. ت *t* und ط *ṭ*: ersteres wird transskribiert durch arm. թ (*t'*), letzteres durch arm. դ (*ṭ*). — a) arab. ت = arm. թ: أَفْسَنْتِين, arm. ափսընթին; أَنْزَرُوت, arm.

[1]) Vgl. Karst Hist. Gramm. des Kil.-Armenischen pg. 116—118.

անզրութ; أَفْتِمُون, arm. աֆթիմուն; سِبِسْتَان սպըսթան; تُوتِيا թութիայ; تُرْبُد թըրպըտ; يَنْبُوت խամպութ; يَتُوع իթող; كِبْرِيت քպրիթ; جُنْدْبَادَسْتَر ճընդպատըսթար; غَافِت ղաֆըթ; مَخْتُوم մխթում; شِبِت շըպըթ; رَاتِينَج ռաթինէճ; فُوتَنَج ֆթնըճ. — b) arab. ط = arm. դ: طِين դին; طَالِيسفَر դալըսֆըր; طَرفَا դրֆայ; قِطْرَان խըդրան; شيطَرَج շիդրէճ; خِطْمِي խըդըմի; جُنْطِيانا ճնդիանա; قَنْطُورِيون խնդուրիուն; قُلْقُطَار խալխադար; كَمَافِيطُوس քմաֆիդօս; رَطْبَة ռըրդլպէ (lies ռըրդպէ).

4) wie ت wird auch ث bei der Transskription behandelt: خَبَث խըպթ[ալ հատիտ]; كُرّاث քուռաթ; طَرَاثِيث կրաթիթ (lies դրաթիթ); ثَعْلَب թայըլպ; اِثمِد աթմտ; بَزَر قِثّا պզըրխթայ.

5) Gegenüber den meisten andern, namentlich früh-mittelarmenischen Denkmälern, die das arab. *'Ain* regelmässig in der Transskription unberücksichtigt lassen[1]), wird in unserer Schrift, entsprechend der überhaupt in derselben zu Tage tretenden scharfen Wiedergabe der fremden Laute, der Laut ع regelmässig durch die Spirans յ ausgedrückt. So finden sich die Schreibungen: հալալ (lies հայալ) յալըմ = arab. *hajj ul-'âlam; միյա* = arab. *mî'a*; յալքալ անպատ = arab. *'ilk ul-anbâṭ*; զայթար = arab. *sa'tar*; յըսսալ ռռայի = arab. *'asa'l-râ'i*; լսանալ յասաֆուր = arab. *lisân ul-'asâfîr*; յարխըսուս = arab. *'irq us-sûs;* յունապ = arab. *'unnâb*; յըյըր = arab. *'ar'ar*; յարապի = arab. *'arabî*; յընըպըլթայըլպ = arab. *'inab ul-tha'lab*; յրուխսֆր = arab. *'urûq-i sufr.*

6) In der Wiedergabe der Diphthonge entspricht: a) arab. und lat. *aw, au,* arm. այու z. B. պայուրախ = arab. *bauraq,* զըրայուանդ = arab. *zirâwend* (*zirâuend*), պըրիշիայուշան = arab. *barr-i sijâwaschân* (*-âuschân*), ճայուշիր = arab. *dschâwschîr* (*dschâuschîr*), պատայուարտ = arab. *bâdâwerd* (*bâdâuerd*), ֆայուանիա = arab. *fâwânijâ* (*fâuânijâ*), լայուրի = lat. *laurus,* լայուրէալա = lat. *laureola.* Dagegen hat աւ stets den monophthongischen Lautwert *o.* b) lat.-griech. *eu,* arm. էօյ und էու: էուպադաւրիում *eupatorium*; էօյֆաւրպիում *euphorbium.*

[1]) Vgl. Histor. Gramm. des Kil.-Armenischen § 30.

Das auf griech. *οι* zurückgehende lat. *oe* wird eigentümlicherweise durch *ի*, *i* wiedergegeben: lat. *schoenanthus* erscheint als *սկինանդում*; *foeniculum* als *Փինիգոյլում*; *stoechados* als *ստիգատուս*. In diesen Fällen war offenbar die byzant.-griechische Aussprache des *οι* als monophthongischer I-Laut für die Transskription massgebend. —

8) Während in sämtlichen vorerwähnten Fällen die Transskription sich eng an das Original anschliesst, ist um so auffallender die Art der Wiedergabe der lateinischen Nominalendungen, bei welcher sich eine schroffe Abweichung vom Original bekundet: Lateinische Originalwörter auf *-us* erhalten in der Transskription die Endung *-um* und umgekehrt: lat. *schoenanthus* wird *սկինանդում*, *helleborus* *էլէպուրում*, *capillus veneris* *գաբիլլում* —, *melilotus* *մէլիլուդում*; umgekehrt wird *corallium* zu *գուրալլոյս*, *ammoniacum* zu *արմաւնիագոյս*, *basilicum* zu *պասիլիկոյս*, *viscum* zu *վիսգոյս*. Besonders hervorstechend ist die Transskriptionsweise, wonach das Originalwort in der Genitivform rezipiert wird. So entsprechen sich *ծոյսգիամի* und *hyoscyamus*, *Փասուլի* und *phaseolus*, *սիբերի* und *cyperus*, *լայուրի* und *laurus*, *սիբերիսի* und *cypressus*; ferner *արսենիսի* *arsenicum*, *պալսամի* *balsamum*, *անագարտի* *anacardium*, *կուլ-փունի* *colophonium*; ferner *կալանկէ* *galanga*, *լագդուկէ* *lactuca*, *մամիթէ* *mamitha*, *ամիկտալէ* *amygdala*. Dass hier wirklich die Genitivform[1]) vorliegt, verraten deutlich die folgenden Transskriptionen: *բաբավերիս* für *papaver*, gen. *-averis*; *գուգումերէս* für *cucumis*, gen. *-eris*; *ալավէս* für *aloë*, gen. *-ës*; *սիսէլաւս* für *seseli* (gen. *-ios*). Alle diese scheinbaren Willkürlichkeiten in der Wiedergabe der lateinischen Originalwörter müssen in Anbetracht der gewissenhaften Treue, mit welcher sonst allenthalben, speziell für den arabischen Teil transskribiert wird, ihren Grund haben in der mangelhaften Kenntnis, oder auch gar absoluten Unkenntnis der lateinischen Sprache seitens des Verfassers des Glossars. Nur ein des Lateinischen nicht, oder doch nur höchst unvollkommen mächtiger Kompilator konnte sich durch die lat. Endung *-um* mit ihrer doppelten Funktion als Kasuszeichen und Genussuffix derart beirren lassen, dass er bald das neutrale *-um* als Accusativ eines Masculinums auffasste und dazu einen Nominativ *-us* bildete, bald umgekehrt das accusative *-um* der Masculina mit dem neutralen Nominativ auf *-um* verwechselte; analog wurden von demselben infolge Verwechslung des Ge-

[1]) Weniger häufig scheint die Transskription den Nominativ Plural zur Norm genommen zu haben. Dies mag der Fall sein z. B. bei *գուպիպէ* und *ամիկտալէ ամարէ*, deren lateinische Entsprechungen in den Pharmacopoeen in den Pluralformen *cubebae* („Kubeben“) bezw. *amygdalae amarae* („Bittere Mandeln“) gegeben zu werden pflegen.

nitivs mit der Nominativform zahlreiche in der lat. Quellenschrift vorkommende Genitive als Nominative aufgefasst und ins Armenische transskribiert. Aus derselben mangelhaften Kenntnis der latein. Sprache erklärt sich auch das vereinzelte Vorkommen von nichtlateinischen romanischen Termini, als z. B. գադրան (frz. *goudron*), գաւգիլմարինն (frz. *coquille marine*), sei es, dass infolge Nichtvorhandenseins der betreffenden lateinischen Termini in der benutzten lateinischen Quelle der Glossator zu den lebenden romanischen Sprachen seine Zuflucht nehmen musste, oder aber, dass er zwischen Latein. und Romanisch überhaupt nicht zu unterscheiden vermochte und alles Abendländische als lateinisch oder fränkisch zusammenfasste. Für letztere Annahme dürfte, ausser der vereinzelten Vertretung des Ausdrucks լադինն durch փռանկն im Glossar noch der weitere Umstand sprechen, dass in demselben, wie bereits angedeutet, auch griechischer Einfluss wahrnehmbar ist, wenn auch nur schwach und vereinzelt: so in der Endung -աւս (-ος) bei ստիգատաւս, քամէբիդաւս, քամէտրէաւս, սիսէլաւս, ամէաւս; in der Endung -աւն (= lat. *-um*) bei սադրիաւն (= lat. *satyrium*).

I. Text.

Անուանք դեղերոյ. Հայերէն, եւ յարապկերէն. եւ լադին բառով. Աւգնեա յս. քս.

ա̄ Անիսոն: արապկերէն անիսուն: լադինն անիսում: տաք եւ չոր ․գ․ տարած[1]:

Աւշինդր: արապկերէն աֆսընթին: լադին աֆսընդիում: տաք ․ա․ տարածան․ չոր ․բ․:

Աւքխոր: յարապկերէն ատիր: լատին սկինանդում: տաք ու չոր ի ․ա․ տարածան:

Ամլէճ: յարապկերէն ամլըճ: լադին էմպլիսի: Հով ու չոր յ ․բ․ տարածան:

Անծրուք՝ որ է գունիծատակ: արապկերէն անզըրութ: լատին սարկաւկօլլա: տաք յ ․բ․ տարածան․ չոր ի ա․ տարած[1]:

Ասարոն: արապկերէն ասարուն: լադին ասարում: տաք եւ չոր յ ․բ․ տարծ (sic)[1]:

---

[1]) Rein graphisch abgekürzte Schreibweise für տարածան.

Աղեշբանկ: *արապկերէն պնջ: լատին ճոյսգիամի: Հով եւ չոր յ ·բ̅· տարած:*
Աւշակ: *յարապկերէն աւշախ: լատինն արմօնիակում*[1]*: տաք ·գ̅· տար· չոր բ̅:*
Աղբրաց արուն: *արպ՟. տըմըլըխուայն: լատին սանկիս տրայգօնիս. Հով է եւ չոր յ·բ̅· տարածան:*
Աֆթիմոն: *յարպ՟. աֆթիմուն: լատինն եբիդիմում: Հով եւ չոր յերկու տարածան:*
Արջասբն: *յարպ՟. զայճ: լատինն աղէծի: տաք եւ չոր յ·գ̅· տարած:*
Ախլիմիա: *արպկ՟. խլիմիա*[2]*: լատ՟. գադիմիա*[3]*: արծաթի ախլիմիան մուհթատիլ է եւ չոր ի մէկ տարած:*
բ̅ Բաւրակ: *յարպկ. պայուրախ: լատինն պայուրագ: տաք ·բ̅· տար՟. չոր գ̅· տարածան:*
Բաղկենո խեժ: *յարպ՟. սամղ: լատինն կօմիտարա*[4]*. տաք յ· գ̅· տարածան:*
Բուռ: *յարպ՟. ճպսին: լատինն ճիպսում: Հով է եւ չոր յ· գ̅· տարած:*
գ̅ Գինձ չոր: *յարպ՟. քուզպարա իապսայ*[5]*: լատ՟. կաւլիանդրում*[6]*: Հով ·բ̅· տարծ: չոր յ·գ̅· տարածան:*
Գաբծիլ՝ *որ է խաւարծիլ: յարապ՟ ռիպաս: լատինն ռիպէս: Հով եւ չոր· գ̅· տարածան:*
Գառնադմակ: *արպ՟. Հայալ յալըմ*[7]*: լատինն սէմբէր վիվա: Հով ·գ̅· տարիծան* (sic!)*. չոր ի ·ա· տար՟:*
դ̅ Դարիսեն: *յարպ՟. տարսինի կամ խուֆէ: Թանձրն խուֆէ՝ Նաւսրն տարսինի: լատ՝. սինամոմում: տաք եւ չոր ·բ̅· տարծ՟:*

---

[1]) Die Schreibung mit *ր* ist als die ursprüngliche, dem m.-lat. *armoniacum* entsprechende zu wahren. Vgl. Alishan, Haybusak No. 117.

[2]) Vgl. in Ms. 540, Bl. 207b den Passus: *Էխլէմիեայ որ է տէհնէի փաունկին. կուրացեալ աչք բանայ* etc.

[3]) *գադիմիա* ist im Ms. überliefert. Dasselbe ist jedoch wahrscheinlich corrupt aus ursprünglichem *գատմիա*.

[4]) sic! Vielleicht ist *կօմիտարապ* zu lesen (oder auch *կօմիդարապ*), entsprechend dem lat. gummi arabicum, dem Correlat von arab. *սամղ* samgh. — Vgl. Ms. 135, Bl. 124b: *Բատուկ՝ որ է բատկենին՝ որ է ․քշօթն*; und etwas weiter unten: *բատկենի՝ որ է գալխոտն:*

[5]) arab. كُزْبَرَة يَبْسَة „trockener Koriander“ ist die genaue Entsprechung von arm. *գինձ չոր*.

[6]) Die L-Form *կօլիանդրում* kehrt wieder in folgender Stelle des Amir Dovlath: *քիշնիծն որ է քուզպարա՝ որ փռանկն կօլիանդրում ասէ.* — Vgl. auch Alischan, Haybusak No. 487.

[7]) *Հայալ յալըմ*] emendiert aus handschriftlichem *Հալալ յալըմ*. Vgl. Amir Dovl. (citiert bei Alish. Haybusak No. 422): „*Արաբն Հայ բըւյալամ ասէ եւ փրանկն սիմպերվիվում ասէ, եւ Թուրքն ղայա ղօրուղի ասէ . . . .*“

Դալար զուֆա։ յարապ՝ զուֆայ րըդպէ[1])։ լատինն՝ իզօբըս ույմիտա[2])։ տաք է յ ․գ․ տարած․ գէճ է ի մէկ․

Դարխսվար։ արապն՝․ գալըսֆըր։ լատինն մայսխ։ տաք է եւ չոր բ․ տարաճան։

Ե **Երկրթի աղտ**։ արապ՝ խըպթալ հատիտ[3])։ լատինն՝ փէռռի սգոյամա։ տաք է եւ չոր ․գ․ տարաճան։

Եղին։ արապ՝․ անճրա։ լատինն ոյրդէբա։ տաք ․գ․ չոր ․բ․ տար՝։

Զ **Զենպիլ**։ արապ՝․ զնճպիլ։ լատ՝․ զինկիպէր[4])։ տաք ․գ․ տար՝․ չոր ․բ։

Զռէվանդ։ որ է սղանկի[5]) տակ[6])։ բ․ ազգ է․ յերկայն եւ բոլոր։ ոմանք ասեն որդնտակ[7])։ արապ՝․ զըայուանդ։ լատինն արիստոլըճիայ[8])։ տաք գ․ չոր բ։

Զուֆա՛ եւ յոմանց ասի մշտիկ։ յարապ՝․ զուֆա։ լատինն իզաւբոյս։ տաք եւ չոր։ գ ․տարճ՝։

Զրրմպաս։ արապ՝․ զըըմպայ[տ։][9])։ ատինն զերոյնպէթ։ մուհթատիլ է եւ տաք գ․ տարաճան։

Զառիկ։ արապ՝․ զռնըխ։ լատինն արսենիխի։ տաք եւ չոր գ ․տարճ՝։

Զուկի ձէթ չինած է[10]) ի լատանէն[11])։ որ է հոռոմ խունկ։ յարապ՝․ միյա սայիլէ[12])։ լատինն՝ յէլիմի։ մուհթատիլ է եւ տաք բ ․տարած՝։

---

[1]) Ms. hat րըտպէ mit տ, offenbar verschrieben. Das Original ist arab. زُوفَا رَطْبَة „feuchtes, grünes Sûfâ“, die adäquate Wiedergabe des armenischen դալար զուֆա.

[2]) ույմիտա] emendiert aus dem handschriftlich corrupten ույմսրա. Bei Amir-Dovlath entspricht der adäquate Terminus գէճ զուֆա; vgl. Alish. Haybusak No. 718. —

[3]) arab. خَبْثُ الحَدِيد „Eisen-Schlacke“, entsprechend dem arm. երկրթի աղտ.

[4]) Ms. hat զինզիպէր, welche Form sicher nicht ursprünglich ist. Ausser dem in den Text rezipierten զինկիպէր liesse das romanisch-lateinische Zingiber allenfalls noch auf ein զինջիպէր conjekturieren. —

[5]) Im Manuskript verschrieben zu ալանկի.

[6]) Entsprechend b. Mch. Her. „զըռեւանդ յերկայն՝ որ է սղընկան տակն“.

[7]) Aus einem alten Medizinalwerk zitiert Alischan Hayb. No. 728: զըեւանդ՝ որդնտակ, կամ բոլոր կամ երկայն. —

[8]) Die bei Amir Dowlath erscheinende Form արաստուլուխիայ geht zurück auf das arabische ارسطولوخيا bei Ibn Baithar I 526.

[9]) Ms. schreibt die verstümmelte Form զըըմպայ.

[10]) չինած է] durch Conjectur restituiert. In Ms. ist überliefert չինծուէ.

[11]) Zu լադան (= lat. *ladanum*, *laudanum*) vgl. Haybus. No. 889.

[12]) In Ms. falsch abgeteilt zu միյասայ իլէ. — Vgl. zur Stelle Amir Dovl. (Cit. b. Alish. Haibus. No. 2062): Մուխայլք, որ է միայ[ս]ի սայիլէ. ինքն գինու-թիւն-ն է, որ ի ծառէն կու ելնէ, եւ ծառն նման է մշմշի ծառին . . . .

Զառնապ՝ դեղին ծաղկկոտի տակ է. անուշահամ. եւ է բարակ: յարապ՝ զառնըպ: լատինն՝ զառնապ: տաք է եւ չոր գ. տարաձան:

Զրպիպճէճ՝ [1]) վայրի [2]) խաղող է: արդ՝ միոյզըճ՝ կամ մավիզաճ [3]): լատինն ստոֆիզակրիա [4]): տաք եւ չոր .գ. տր՝:

Զրպրսան: արապ՝. սպըսթան: լատինն սէպէսթէն: մուհթատիլ է . . . [5]):

է **Էմացի ձոյթ**: արապ՝. յալքալ անպատ [6]). լատինն էլքամպատ: տաք է եւ չոր .բ. տարաձան:

ը **Ըռեւանդ**: յարապ ռիտանտ: լատինն ռէոպարպարում: մոհթատիլ (sic) է եւ տաք .բ. տրծ՝.

Ըռզիան: արապ: բռաղխանըծ: լատինն՝ ֆինիգոյլում: տաք եւ չոր .գ. տարիծ (sic):

թ **Թուրբիայ խըրիկ**: յարապ՝ թութիայ: լատինն թոյթիա: հով է ի .ա. տար՝. եւ չոր .բ.

Թրպուք: յարապ՝ թըրպըտ: լատինն՝ թոյրպիտ: տաք եւ չոր .գ.

ժ **Ժանկառ**: յարապ զընծըր: լատինն զէնծար: տաք եւ չոր .գ.

ի **Իամպուք**՝ թըթծկի տակն է: թուրքն խուզի ղուլաղի ասէ եւ յարապն խամպութ: լատինն խէմպութ: հով է եւ չոր .գ. տարաձան:

Իթող՝ [7]) կաղընչնան է: յարապ՝ խթող: լատին՝ գխթխմալլէ: տաք եւ չոր .գ.

լ **Լըֆֆ**: յարապ՝ լըֆֆ: լատինն՝ լաքա: տաք է եւ չոր .ա.:

Հայ զուկի ձէթ ասէ . . . Ըսէ Պտ. թէ Ձո. ստաֆայ ասէ. եւ ասայն լուպնի այլ աստն Պտ. ասէ թէ լուպնին միեան է, եւ այնոր սայիլա աստն etc. — Vgl. auch in Ms. No. 540, Bl. 207b die von neuer Hand geschriebene Notiz: Օռուկի Ձէթ միասայլան է: —

[1]) Ungewöhnlicher Ausdruck für das arabische زَبيب الجَبَل bei Ibn-Baithar. Amir Dowlath hinwieder schreibt für dieselbe Sache զապախպ ըլ-ճամալ.

[2]) վայրի] emend. aus handschriftlichem վարի. —

[3]) So zu emendieren das handschriftlich überlieferte մավիզպք auf Grund von arab ميويزج. Vgl. die folgende Stelle aus Amir Dowlath (Cit. bei Alish. Haibus. No. 65): Մավիզաճ՝ որ է զապախպ ըլ-ճամալ. եւ հատկնեք է զէտ չամիչ. յամենի մէջ կու բուսնի, եւ լաւն այն է որ սեւ լինի. տաք է եւ չոր է գ աստիճան etc.; ferner an einer weiteren Stelle: Մավիզաճ. ինքն ծառի պտուղ է, եւ սեւ եւ տափաք, եւ շատ օգտէ. հոռոմքն լինի իր ծառն, աղէկն տաք է եւ չոր: Bei Kamarkaptsi erscheint die Form մավզաճ (Haybus. No. 1989).

[4]) Ist wohl verschrieben aus ստաֆիզակրիա.

[5]) Das Satzende fehlt im Ms.

[6]) = „Nabatäisches Pech“ entsprechend dem armenischen էմացի ձոյթ.

[7]) Bei Amir Dowlath die Schreibung խթող resp. խէթող. Vgl. Al. Haybus. No. 1277.

Լեղի նուշ։ արապ՝ լաւզ մռ[1])։ լադինն ամիկտալէ ամարէ։ տաք է եւ չոր .գ. տարաձան։

Լեղակ։ յարապ՝ նիլ։ լադինն ինդիկում։ տաք է .ա. չոր .բ. տրձ՝։

Լաւփիան[2]) խարակօղն[3]) է։ արապ՝ լուպիէ։ լադինն փասուլի։ հով է եւ չոր .ա. տարաձան։

խ **Խախխա**։ յարապ՝ ախախիա։ լադինն ագասիա։ հով է .ա. տարաձան. չոր .բ. տարաձ՝։

Խախուլէ։ յարապ՝ խախուլէ։ լադինն կակօլլա։ տաք է եւ չոր .ա. տարաձան։

Խարտեղ[4]) դեղին մանանեխին հունդն է։ յարապ՝ խարտըլ։ լատինն սինապիս։ տաք է եւ չոր .դ. տարաձան։

Խիար։ յարապ՝ խիար։ լադինն գուգումէրես։ հով է եւ գէձ .բ. տարաձան.

Խաշխաշ։ յարապն խաշխաշ։ լադինն բաբավրիս։ հով է եւ գէձ .բ. տարաձ։

Խունկ որ է կնդրուկ։ արպ՝ քընտր։ լատինն դուս. տաք է .բ. տարաձան. եւ չոր ի .ա. տար՝.

Խասապլ տարիրէ հնտկաց եղէգն է։ յարապ՝ խասապըլ տարիրէ։ լադինն գալամուս արամադիգուս։ տաք է եւ չոր .բ. տարաձան։

Խայծղան։ արապ՝. խըզրան։ լադինն գադրան։ տաք է եւ չոր .գ. տարաձան։

Խանդարիաւն։ արապ՝ խընդուրիուն։ լատինն սէնդօրէա։ տաք է եւ չոր .գ. տար՝։

Խիարի շամպր։ յարապն խիար շըմպար։ փռանկն գասիա ֆիստուլա։ մուհլթատիլ է։

Խարապ։ սամղ յարապի ծառին պտուղն է. եւ այս ծառիս սանտ ասեն։ յարպ՝. խարատ։ լադինն աւղէթ[5])։ տաք է եւ գէձ .գ. տարաձան։

---

[1]) arab. لوز مرّ „Bittere Mandel", Parallelausdruck zum armenischen լեղի նուշ.

[2]) Betreffend die Überlieferung dieser Rubrik, so liest Alishan's Handschrift statt լաւփիան und փասուլի die Formen լուփիան bezw. փասուլի. Haybus. No. 931. — Vgl. die Zusammenstellung լուպիայ որ է լուպիան bei Amir Dowlath.

[3]) խարակօզ[ն] (= türk. *qara göz*) entspricht Dolichos melanophtalmus, Dolic à oeil noir. Vgl. vulgärarmenisch Սեւ պորտիկ. Vgl auch Haybus. No. 592 u. 931.

[4]) So die Schreibung der Handschrift. Nach dem arabischen Original stände allerdings die Schreibung mit լ, խարտել, zu erwarten. Bei Amir Dowlath lautet die Form խարտալ (Vgl. Haybus. No. 1966).

[5]) Die Lesung աւղէթ (mit թ) ist genau die des Wiener Originals. Dagegen liest die von Alishan für Haybusak benutzte Handschrift unsere Stelle als աւղէք mit ք. Nun ergiebt sich aus dem Wortlaute des Textes zwar unstreitig, dass es sich

Խամիրէ։ մաղթն է որ ի կատտանա կու նմանի։ յարապ խըմիրէ։ փռանկն ֆէրմէնդում։ տաք եւ չոր. ա. տարած[1])։

Խալխապար։ գեղեն արջասպն կամ էրածն։ յարապն խալխաղար։ լատինն գալգանդում։ տաք է եւ չոր .գ. տրծ՝։

Խուլնջան։ տաք դեղ է։ յարապն խուլնջան։ փռանկն կալանկէ։ տաք է եւ չոր գ. տարածան։

Խարբախ։ վրացի կոճն է։ յարապ խըրբըխ։ ի լաղինն էլէպաւրում։ տաք է եւ չոր ի .գ. տրծ.

Ծ **Ծոր**։ արապկ՝. պէրպէրիս։ ի լաղինն պէրպէրիս։ հով է յ. բ. տրծն, չոր յ .գ.

Ծծում։ արապկ՝. քպրիթ։ ի լաղինն սոլֆոյր[2])։ տաք է յ .գ. տրծ. չոր ի .գ.

Ծայրիչ։ արապկ՝ զայթար։ ի լաղինն աւրիկանում։ տաք եւ չոր յ .գ. տրծն։

Ծովու փրփուր։ արապկ զպտըլպահր[3])։ ի լաղինն սըյմա մարիս։ տաք է եւ չոր յ .գ. տրծ։

Ծառոյր։ արապկ՝ աթմտ։ ի լաղինն անդիմում։ հով ի .ա. տրծն. եւ չոր յ .բ.

Կ **Կղբուծու**։ արապկ՝ ծրնդպատըսթար։ ի լաղինն գաստարիում։ տաք եւ չոր յ .գ. տրծ.

Կոշիմն։ արապկ՝ ուշատ։ ի լաղինն նասղըյըսխոյմ[4]). տաք եւ չոր ի ա տրծն.

Կաւդայի ունդ։ արապկ՝ պզըրխթայ։ ի լաղին գաստարէում[5])։ տաք եւ չոր յ. գ. տրծն։

---

an unserer Stelle unter խարապ um die Frucht der acacia (arab. سَنْط, transkrib. սանտ) = arab. قَرَظ handelt. Des ungeachtet kann aus dieser sachlichen Ermittelung die ursprüngliche Form des offenbar schwer korrupten աւղէթ resp. աւթէք nicht mit Sicherheit erschlossen werden. Ob etwa an areca catechu zu denken wäre?

[1]) Zur Sache vgl. Alishan, Haibusak No. 1945.

[2]) սոլֆոյր] emend. aus dem handschriftl. korrupten լըսֆոյր.

[3]) Ms. schreibt das verstümmelte զպտըլպահր — զպտըլ[լ]պահր = arab. زَبَد البَحْر, die wörtliche Entsprechung von armen. ծովու փրփուր und lat. *spuma maris*.

[4]) emend. aus handschriftl. նասգըյըսխոյմ.

[5]) գաստարէում (so im Ms.) offenbar verderbt, und in dieser Schreibung unhaltbar. Sachlich handelt es sich, wie aus den beiden adäquaten Benennungen arm. կաւդայի ունդ und arab. بَزْرُ قِثَّاء ersichtlich, um den „Gurkensamen“.

Կանգար ։ արապկ՟. հրշէֆ ։ ի լատինն գանկարիայի[1]) ։ մուհլթատիլ է եւ գէճ յ. բ. տրճ ։

Կանփի ունդ ։ արապկ՟. պզրը խընրպ ։ ի լատինն ։ գանարի սէմէն ։ տաք է յ. բ. տրճ. չոր յ. գ.

Կիպեռիս ։ արապկ՟ սաւտ ։ ի լատինն սերերի ։ մուհլթատիլ է եւ չոր յ. բ. տր.

Կիպարի ։ արապկերէն սրու ։ ի լատինն սիբերիսի ։ մուհլթատիլ է եւ չոր յ. բ. տր ։

Կասլա ։ արապկ՟ ղար ։ ի լատինն լայուրի ։ տաք է եւ չոր յ. գ. տարաճայն ։

Հ **Հազար** ։ արապկերէն խըս ։ ի լատինն լագդոյսէ ։ հով եւ գէճ յ. գ. տրճ.

Հնդպե ։ արապկերէն հնդպայ ։ ի լատինն էնտիվայ ։ հով է յ. բ. տարաճայն, չոր յ. գ ։

Հացհամեմ ։ արապկ՟. հրլպէ ։ ի լատինն ֆէնում կրէգում. տաք է յ. բ. տարճ. չոր յ. գ.

Համամա ։ արապկեր՟. հմըմայ ։ ի լատինն ամամում. տաք է եւ չոր յ. բ. տրճ ։

Հինայ ։ արապկ՟. հըննէ ։ ի լատինն ալլգաննա ։ մուհլթատիլ է եւ չոր ի. ա. տրճ ։

Հաշա ։ արապկ՟. հաշա ։ ի լատինն հաշէ ։ տաք է եւ չոր յ. գ. տրճն ։

Հանդալ ։ արապկ՟ հընդըլ ։ ի լատինն գալլագինդիսա[2]) ։ տաք է յ. գ. տրճն. եւ չոր յ. բ.

Հովվի բիր ։ արապկերէն յըսաալ եռայի[3]) ։ ի լատինն հասարայի ։ հով է յ. գ. տրճն. չոր յ. բ.

Հլելին ։ արապկ՟ հլիլըճ ։ ի լատին միրապալամ ։ հով ի. ա. տրճ. չոր յ. բ.

Հիլիաւն ։ արապկեր՟ հլխուն ։ ի լատինն ասըերակ. տաք է եւ գէճ ի. ա. տրճ.

Ձ **Ձիայկորեկ** ։ արապկ՟ տուրա ։ ի լատինն բանիգում ։ հով եւ չոր ի. ա. տրճ.

---

[1]) Im Ms. ist hierfür *գատիգարիայի* überliefert; dieses ist offenbar Korruptel aus einem ursprünglichen *գանկարիայի* (allenfalls auch *գանդարիայի*) = mlt. cangariaeum. Zur Sache vgl. Art *կանդառ* (*կանկար*) bei Alishan, Haybus. No. 1291.

[2]) Ms. hat *գաւաագինդիսա*.

[3]) Ms. schreibt *յլսաալեռայի*. Dafür ist *յըսաալ եռայի* (mit Vorschlag *ե* vor *ռ*, wofür häufiger *ը* zu stehen pflegt!) als die ursprüngliche Form wieder herzustellen. = arab. عَصًا الرَّاعِى.

Զազու լեզու : արապկ՝ լսանալ յասֆուր[1]) : ի լատինն լինկըյա ավիս. տաք է յ. բ. տրճ. եւ գէճ յ. գ. [Հացի ծառին պտուղն է[2])] :

Զարխոս : արապկ՝ պրիշխայուշան : ի լատին գափիլլում վէնէրիս : մուհ-թատիլ է :

Դ Դ՝արիկոն : արապկ՝ դարիխուն : ի լատին ակարիգում : տաք է ի. ա. տրճն. չոր յ. բ.

Դափեր : արապկ՝ դաֆրթ : ի լատինն էուբադաուրիում : տաք ի. ա. տրճ. չոր յ. բ.

Ճ Ճ՝աւզպե : արապկ՝ ճաւզպէ : ի լատին. նուքս մոյսկատա : տաք է եւ չոր յ. գ. տրճ.

Ճրնդիանա : արապկ՝ ճնդիանա : ի լատինն ճէնսիանա : տաք է յ. գ. տրճն. չոր յ. բ.

Ճուլինար : արապկ՝ ճլլնար : ի լատինն պալարադրում[3]) : հով ի. ա. տրճն. չոր յ. բ.

Ճայուշիր : արապկ՝ ճայուշիր : ի լատինն աւբաւբաւմ. տաք է եւ չոր յ. գ. տրճ.

Ճինի : արապկ՝ տֆլէ : ի լատինն մէնանտէր[4]) : տաք եւ չոր յ. գ. տրճն.

Ճառնիր : արապկ՝ ճրճիր : ի լատինն էրույգայ : տաք է յ. գ. տրճ. չոր ի. ա. :

Մ Մ՝նջանի սաֆ : արապկ՝ պսլդ : ի լատին գաւրալլույս : հով ի ա տրճ. չոր յ. գ.

Մասնելար կավ : արապկ՝ . դին մխթում : ի լատինն դէռռա սիճիլլադայ : հով եւ չոր յ. բ. տրճ :

Մարմնսաֆ[5]) : արապկ՝ իպրոհ : ի լատինն մանտրակաւրայ[6]) : հով է յ. գ. տրճ. չոր ի. ա.

---

[1]) Die vom arab. Original *lisân ul-'asâfîr* etwas abweichende Transskription ist gesichert durch die folgende bei Amir Dowlath erscheinende Dublette: լիսան ըւ-սաֆուր, welcher gleichfalls der Singular عصفور zu Grunde liegt. (Vgl. Haybus. No. 564).

[2]) Das am Schlusse dieser Rubrik überlieferte Հացի ծառին պտուղն է erscheint verdächtig als spätere Glosse. Vergleiche indes dazu eine Stelle aus Amirdowlath, welche das fragliche Heilmittel als տարտարին պտուղն bezeichnet (Citat in Haybus. No. 1764).

[3]) Dieses handschriftliche պալարադրում für lat. *balaustium* darf unanbestandet als ursprünglich gelten. Vgl. die wenig differenzierten Schreibungen բաղաստրոն und բաղասխոն, die in gleichzeitigen Medizinalwerken vorkommen (Haybus. No. 2227). So z. B. schreibt Hs. No. 135, Bl. 124a: բաղասխոն որ է ծնքն ճուլինարն.

[4]) Obschon die Schreibung ոլէանտէր zu erwarten wäre, so lässt sich doch das gut überlieferte մէնանտէր nicht ohne weiteres beseitigen.

[5]) Ungenaue Schreibung statt des etymologisch richtigen und gewöhnlichen մարդնտակ („Mensch-Wurzel").

[6]) emend. aus handschriftl. korruptem մանտրակւրայ.

Մազտաքէ : արապկ՝՝ . մաստքէ : ի լատինն մաստիքս : մուհթատիլ է եւ տաք յ. բ. տրճն :

Մամիայ : արապկ՝՝ մումիայ : ի լատինն մամիթէ[1]) : հով է եւ չոր յ. գ. տարածայն :

Մահուտանայ : արապկ՝՝ մահուտանայ : ի լատինն գադաբրյոխա : տաք եւ չոր յ. բ. տրճ.

Մազարիուն : արապկ՝՝ մազարիուն : ի լատինն լայուրէաուլա : տաք եւ չոր ի. դ. տրճ :

Մամիրան : արապկ՝՝ մամիրան : ի լատինն խէլիտօնիա[2]) : տաք եւ չոր յ. բ. տրճ.

Մատուտակ : արապկ՝ յարկսուս . ի լատինն[3]) լիգուրիսիա . մուհթատիլ է :

Մոչի : արապկ՝՝ դրֆայ : ի լատինն դամարիսգոյս[4]) : տաք եւ չոր ի. ա. տրճ :

Մուրտ : արապկ՝՝ սաւսան : ....[5]) տաք[6]) է յ. գ. տրճ. բաժինք միացին յ. բ :

Մկնտոխ : արապկ՝՝ ասխիլ : ի լատինն սկիլլա : տաք եւ չոր յ. գ. տրճն.

յ Յունապ : արապկ՝՝ յունապ : ի լատինն . ճոյճոպէ : մուհթատիլ է :

Յարար : արապկ՝՝ յրյրր : ի լատինն հարար : տաք է ի. ա. տրճն. չոր յ. բ.

ն Նուշ : արապկ՝՝ լաւզ : ի լատինն ամիկտալէ : մուհթատիլ է եւ գէճ յ. բ. տրճ :

Նշատիր : արապկ՝՝ նուշատըր : ի լատինն սալ արմանիագոյս : տաք է եւ չոր յ. գ. տրճն.

Նֆաթ : արապկ՝՝ նֆթ : ի լատինն նափթայ : տաք է եւ չոր ի. դ. տրճ :

---

[1]) Bei Amir Dowlath lautet der Pflanzenname մամիայ; auch մամշայ begegnet man daselbst (Haybus. No 1949).

[2]) խէլիտօնիա] Konjektur. Die Handschrift schreibt սէլիտօնիա, offenbar korrupt. Auf Grund des lat Originalwortes chelidonium ist mit Sicherheit խէլիտօնիա zu restituieren. Über die Transskriptionsendung -իա für originales -ium vgl. die Einleitung.

[3]) Emend. լգգինն Ms.

[4]) Emend. գամարիսգոյս Ms.

[5]) Nach սաւսան hat die Handschrift auf dem für die lateinische Bezeichnung bestimmten Raume eine Rasurlücke. — Anstössig ist überdies an dieser Rubrik die Identifizierung von մուրտ „Myrte" und սաւսան (ar. سُوسَن) „Lilie", zumal in der sonstigen mittelarm. Medizinalliteratur մուրտ regelrecht mit seinem arabischen Correlat آس zusammengestellt wird, so z. B. bei Amir Dowlath (vgl. Haybus. No. 2132), oder auch mit dessen Aequivalent مَرْسِين wie in folgender Stelle der Hs. 135, Bl. 129a „Մուրտ որ է մրսինն".

[6]) տաք է] Konjektur. Ms. hat տքէ աքէ.

Նվիկ: արապկեր՝. լուֆ: ի լատինն ....ս[1]): տաք է եւ չոր յ. բ. տրձն:

Ներուն: արապկ՝՝ Նըրուն: ի լատին՝՝. Նիդրում: տաք է եւ չոր յ. բ. տրձն:

Նանխուա: արապկ՝՝ Նանըխուա: ի լատին ամէաւս: տաք է եւ չոր յ. գ. տրձ:

Շ Շաքար: արապկ՝՝ սքար: ի լատինն ցօւգարայ: տաք է եւ չոր ի. ա̃. տրձն:

Շնխաղող: արապկ՝՝ յընըպըլթայլըպ[2]): ի լատինն սաւլադրում[3]): Հով է եւ գէձ ի ա̃ տրձ:

Շեդրեն: արապկերէն՝ շեդրէձ: ի լատին՝ շէգարաձի: տաք է եւ չոր յ. բ. տրձ:

Շապրամ: արապկ՝՝ շպրմ: ի լատինն շամպրամ: տաք է ի. ա̃. տրձ. չոր յ. բ. տրձն:

Շահթռեն: արապկ՝՝ շաթուէձ: ի լատինն սէգերէձ: մուհթատիլ է եւ չոր յ. բ. տրձն:

Ո Ոաճ: արապկ՝՝ ոձ: ի լատին ագարօյս[4]): տաք է ի. ա̃. տրձ. չոր յ. բ.

Ուարս[5]): արապկ՝ յրուխափր. որ է դեղին խունկն: ի լատին. գօրգօմա: տաք է եւ չոր ի. ա̃. տրձն.

Ոսկի: արապկ՝՝ տհըպ: ի լատինն աւրում: մուհթատիլ է:

Չ Չարճոս: արապկ՝՝ խըննէ: ի լատինն կալպանում: տաք է եւ չոր յ. գ. տրձ.

Չամաճ: արապկ՝՝ քմմում: ի լատինն սիմինում: տաք է յ. բ. տրձ. չոր յ. գ.

Պ Պենտաֆիլուն: արապկ՝՝ փնձրնկուշտ: ի լատինն Փրանձէնգօյսա: տաք է յ. բ. տրն. չոր յ. գ.

Պզրղասուն: արապկ՝՝ պզըխթանա: ի լատինն փսիլլիում: Հով եւ գէձ. յ. բ. տրձն:

---

1) Nach լատինն ist das zu erwartende latein. Wort im Ms. ausradiert bis auf das End-ս und die Spur eines diesem voranstehenden է. Amir Dowlath, der in der Identifikation „լուֆն որ Հայն Նվիկ ասէ“ mit unserem Glossar übereinstimmt, führt als lateinische Benennung Տրակոնտին (= *Dracunculus*) an. (Vgl. Haybus. No. 2221).

2) Handschriftlich überliefert ist յընըպըլթայյըլպ, offenbar eine Verschreibung. Zur Not dürfte übrigens auch յընըպըլթայյլըպ gelesen werden (mit Doppel-յ).

3) Ist wohl schwerlich rein graphische Korruptel eines ursprünglichen nach dem lat *solanum* zu erwartenden սաւլանում.

4) Das Wort ist sehr schwer lesbar, steht jedoch sicher. Vgl. auch Haybus. No. 41., wo neben ոձ auch die für die ma. Aussprache bezeichnende Dublette վաձ angeführt wird.

5) Im Ms. undeutlich, jedoch verbürgt und gesichert durch das arab. Original ورس (memecylon) sowie das bei Amir Dowlath auftretende վարս, von welchem es ibid. heisst: ղարաղօչին դեղինն է, դեղնախունկ ասեն (vgl. Haybus. No. 2890).

Պեհման : արապկ՝ · պհմըն : ի լատինն պիհէն : տաք է եւ չոր յ · բ · տրճ :

Պուզասան : արապկ՝ պաղխտան[1]) : ի լատինն սաղրիաւն[2]) : տաք է յ · գ · տրճ · չոր ի · ա ·

Պաղլեղ : արապկ՝ շըպ : ի լատինն ալաւմէն : հով է ի · ա · տրճ · չոր յ · բ ·

Պսպայեն : արապկ՝ պսպայիճ : ի լատինն բաւլբաւտիում : տաք է յ · բ · տրճն եւ չոր յ · գ ·

Պլելին : արապկ՝ պլէլիճ : ի լատինն պիլի[րի]սէ[3]) : հով է ի · ա · տրճն եւ չոր յ · գ ·

Պապունճին : արապկ՝ պապունըճ : ի լատինն պապունիխ : տաք է եւ չոր յ · · ·[4]) ա ·

Պղպեղ : արապկ՝ փլփլ : ի լատինն բիբէր : տաք է եւ չոր ի դ · տրճն :

Պատրնպաւ : արապկ՝ պատրնպաւ[5]) : ի լատինն մէլիսայ[6]) : տաք է եւ չոր յ · գ · տրճ ·

Պատրուճ : արապկ՝ պատրուճ : ի լատինն պասիլիկում[7]) : տաք է յ · բ · տրճ · չոր ա ·

Պալասան : արապկ՝ պլասան : ի լատինն պալսամի : տաք է ի ա տրճ · չոր յ · բ :

Պլատար : արապկ՝ պլատար : ի լատինն անագարտի : տաք է եւ չոր ի դ · տրճն ·

Պատայուարտ : արապկ՝ պատայուարտ : ի լատինն պէտէգարտ : տաք է եւ չոր ի · ա · տրճ :

Պան : արապկ՝ պան : ի լատինն էպըլ : տաք է եւ չոր յ · բ · տարաձայն :

Ջ Ջ. ղախոս : արապկ՝ լըտանըրհամըլ : ի լատինն պլադակու : հով եւ չոր յ · բ · տրճ :

Ռ Ռ. եւանդ : արապկ՝ ռավանդ : ի լատինն ռէպարպարում : մուհթասիլ է ·

---

[1]) Der Anfang des Wortes ist im Ms. undeutlich. Doch scheint mehr պաղխտան als պուղխտան zu lesen zu sein.

[2]) Getreuer entspricht dem lat.-gr. Originalwort die Schreibung սաղիրիոն bei Amir Dowlath: փռանկն սաղիրիոն ասէ (Citiert bei Alishan, Haybus. No. 63).

[3]) պիլի[րի]սէ Emend. Die Handschrift schreibt das verstümmelte պիլլիսէ, dessen Wiederherstellung sich aus dem Original bellirica ergiebt. — Nach Alishan Haybus. No. 2556 erscheinen ausserdem in der gleichzeitigen Medizinalliteratur auch die Formen պէլիսէ und պիլիրիս.

[4]) Die Zahl ist im Ms. ausgewischt.

[5]) Ms. schreibt պատըրնպաւ mittels Verlesung von ր zu ը.

[6]) Ms. schreibt das korrupte մէլիսաք. Die Heilung desselben stützt sich auf das Originalwort melissa.

[7]) Überliefert ist die Form պասիլիկւս, offenbar korrupt; ist an der Hand des lat. Originals basilicum zu restituieren mittels der leichten Ergänzung des finalen ս zu մ und Einsetzung des zwischen կ und ւ ausgefallenen ո.

Ռասուխտ ։ արապկ՝ ռըսուխտ ։ ի լատինն էս ուստում[1]) ։ տաք է եւ չոր յ․ գ․ տրձն ։

ա **Աստուխուտուս** ։ արապկ՝ ասստուխստուս[2]) ։ ի լատինն ստիգատուս ։ տաք է ի ․ա․ տրձն․ եւ չոր յ․բ․ [այլ կոչի հայերէն եղնախոտն[3])][4]).

Սամիթ ։ արապկ՝ շըպթ ։ ի լատինն անէթում[5]) ։ տաք է յ․բ․ տրձ․ եւ չոր ի ․ա․

Սատապ ։ արապկ՝ սատապ ։ ի լատինն ռուտայ ։ տաք է յ․բ․ տրձ․ եւ չոր յ․ գ․

Սերկեւիլ ։ արապկ՝ սուարճլ[6]) ։ ի լատին․ գուտունիա[7]) ։ հով ի ․ա․ տրձն․ եւ չոր յ․բ․

Սնդիկ ։ արապկ՝ զիպախ ։ ի լատին արճէնդում վիվում ։ հով եւ գէճ յ․բ․ տրձ ։

Սնձուլ ։ արապկ՝ սընպլ ։ ի լատինն սպիգայ ։ տաք է ի ․ա․ տրձ․ չոր յ բ․

Սալիխայ ։ արապկ՝ սլիխայ ։ ի լատինն սաւհիլհայ ։ տաք է եւ չոր յ․գ․ տրձ ։

Սուֆ ։ արապկ՝ սք ։ ի լատինն սէզ ։ տաք է եւ չոր յ․բ․ տարաձայն ։

Սակամունիա ։ արապկ՝ սխրմունիա[8]) ։ ի լատին սգամոնիայ ։ տաք է եւ չոր յ․դ․ տրձն ։

Սխուլ Ֆանտարիուն ։ արապկ՝ սխուլֆնտարիուն ։ ի լատինն սգուլուրբէն-տրիայ[9]) ։ տաք է եւ չոր յ․բ․ տրձն ։

---

[1]) էս ուստում] Konjektur auf Grund des lateinischen Originals *aes ustum.* Ms. überliefert das korrupte եոյստում.

[2]) Vgl. hierzu die bei Mechithar Heratsi und noch sonst in der Medizinallitteratur erscheinende, das Original weniger getreu wiedergebende Form Ստուխոտոս (Haybus. No. 616), auch zu Ստոխոտոս differenziert.

[3]) Ms. schreibt եղնյախոտն aus dem das յ zu tilgen ist, mit Rücksicht auf die in der Medizinallitteratur sonst allgemein gültige Schreibung եղնախոտն (Vgl. Haybus. No. 3 u. No. 616).

[4]) Der Satz այլ կոչի հայերէն եղն[յ]ախոտն verrät sich schon durch die kleinere Schrift, in welcher er im Ms. überliefert ist, als spätere Glosse.

[5]) Vgl. Amir Dowlath, bei dem der betr. arabische Name շիպթ, der „fränkische" անէթում lautet. (Haybus. No. 2692).

[6]) Vgl. die dem arab. Original genauer entsprechende Form սաֆարճիլ resp. սէֆէրճիլ bei Amir Dowlath (cit. in Haybus. No. 2738)

[7]) Ms. schreibt die unmögliche Form գուգունիա. Event. käme, ausser der obigen Emendation գուտունիա, die dem Original *cydonia* zwar weniger adäquate, in graphischer Hinsicht jedoch näher liegende und leichtere Emendation գուդունիա (mit դ statt գ) in Betracht.

[8]) Ms. schreibt սխրմունիս. Die Emendation ist gesichert durch folgende Stelle des Amir Dowlath: Սակամոնի որ է Սագմոնիա (arab. سقمونيا) vgl Haybus. No. 2627.

[9]) Im Ms. erscheint das schwer lesbare Wort verschrieben zu սգուլու-բէննարիայ, oder auch սգուլուբէնէնարիայ.

Սքպենեճ: արապկ՝ սքպէնէճ: ի լադինն՝ սառաբինում[1]): տաք է եւ չոր յ․գ․ տրճն:

Սապռ: արապկ՝ սապր: ի լադինն ալավէս: տաք է եւ չոր յ․բ․ տրճ.

Սատեն: արապկ՝ սատըճ: ի լադին՝ փալլիում: տաք է եւ չոր յ․բ․ տրճն.

Սինձ: արապկ՝ զարուր: ի լադինն սաւրպա: հով եւ չոր ի ա․ տրճն.

Ստր: արապկ՝ ստր: ի լադինն սխտրէ: տաք է եւ չոր ի ․ա․ տրճն.

Ստեպղին: արապկ՝ ճազար: ի լադինն պաւսիէ[2]): տաք ի ա․ տրճ․ եւ գէճ ի ա:

Սմբուսին՝ արապկ՝ սմբատէճ: ի լատինն ատամաս: հով եւ չոր ի ա տրճ:

Սասաֆ․ արապկ՝ սատաֆ[3]): ի լադինն գաւգիլմարինն: հով ի ․ա․ տրճ, եւ չոր գ:

Սին: արապկ՝ սիլըմ: ի լադինն սէլէն: տաք է եւ չոր յ․բ․ տրճն.

վ **Վ՝այրի ֆրեֆս**: արապկ՝ սեսալիուս[4]): ի լադինն սխէլաւս: տաք է եւ չոր յ․բ․ տրճն.

Վայրի ֆարավե: արապկ՝․ խրտմանա: ի լադինն գաւրտաւմեմ: տաք եւ չոր յ․գ․ տարաճյն:

տ **Տարչիչխան**: արապկ՝ տարշիշխ[ան][5]): ի լադինն՝ տարխուհան: տաք ի ա․ տրճն․ չոր յ․ բ․

Տիպխ: արապկ տրփխ (sic!): ի լադինն վխգոյս: տաք է եւ չոր յ․բ․ տրճն.

Տրունեն: արապկ՝ տրունէճ: ի լադինն տարոյնէճ: տաք է եւ չոր յ․բ․ տրճն.

Տանիկ րռեզ: արապկ՝ սրմխ արապի: ի լադին՝ կաւմայ արապիգա: մուհ-թատիլ է:

Տասաշ: արապկ՝ հըրըք: իլադին՝ սաէ: մուհթատիլ եւ չոր ի ա․ տրճն.

---

[1]) Statt des überlieferten սառաբինում sollte man ein dem lat. Original *sagapenum* entsprechendes սակապինում oder սաղաբինում erwarten. Da jedoch auch in einem andern ma. Medizinalbuch die Schreibung սառաբին որ է սէքպէնէճ (Haybus. No. 2707) auftritt, mag einstweilen die gut überlieferte r-Form beibehalten bleiben.

[2]) Die eigentliche wissenschaftlich-lateinische Entsprechung von ստեպղին (ar. جزر) ist nicht *Baucia*, sondern *Daucus* (*carota*). Dies dürfte zum Zweifel an der Ursprünglichkeit von պաւսիէ berechtigen, welches vielleicht aus einem տաւսիէ entstellt ist.

[3]) Emend. für սատոֆ im Ms.

[4]) Im Ms. ist überliefert die Form եւսսալիուս. Dass dieselbe aus ursprgl. սեսալիուս korrupt ist, geht hervor aus der arab. Originalform *sesâlijûs* sowie namentlich aus der bei Amir Dowlath erscheinenden Form սասալիօս (vgl. Haybus. No. 1376).

[5]) Im Ms. verstümmelt zu տարշիշխ.

Տարաթիթ: արապկ՟ դրաթիթ[1]): ի լատինն դարաթիթ[2]) (?): Հով ի ա̄. տրձ. չոր յ. բ.

Տզկանէփայս. արապկ՟ խրաւ[3]): ի լատինն սէմինա ռիսէն[4]). տաք եւ չոր յ. բ. տրձ.

Տապաշիր: արապկ՟ տբպաշիր: ի լատինն սպաւտիում: Հով ի . ա̄. տրձն. չոր յ. բ.

Տաւրուն[5]): արապկ՟ ֆուէ: ի լատին ըռոյպիայ[6]). տաք է եւ չոր ի . ա̄. տրձն.

Տուղս: արապկ՟. խըթըմի[7]): ի լատինն մալավիսգոյս: Հով եւ գէձ ի . ա̄. տրձ:

ց̄ Ցմխսակ: արապկ՟ .քընտըս: ի լատինն գաւղիսի: տաք եւ չոր յ. գ. տրձն.

փ̄ Փինոյ խէժ: արապկ՟ ռաթինէձ: ի լատինն կուլֆունի: տաք եւ չոր յ. բ. տրձն.

---

[1]) Ms. schreibt կրաթիթ, was, nach dem Rubikwort Տարաթիթ zu schliessen, sicher verderbt ist aus ursprgl. տրաթիթ oder genauer դրաթիթ (= ar. طَرَاثِيث).

[2]) կարաիֆ Ms. —

[3]) խրաւ = arab. خروع chirwa', wofür sonst in der mittelarm. Mediz.-Literatur meist die Transskription խիրուա erscheint (Vgl. Haybus. No. 2949.)

[4]) Im Ms. ist überliefert սէնսասիրէն, offenbar Korruptel. Nun kann als entsprechender lateinischer Terminus nur *Ricinus*, als Aequivalent von տզկանէփայս (= arab. *chirwa'*) in Betracht kommen. Und da es speziell der Samen des Ricinus ist, auf dessen Heilkraft die gleichzeitige Medizinalliteratur hinweist (Vgl. Muwaffaq ed. Achund. pg. 195), so ist mit Sicherheit das fragliche Wort als Korruptel aus *semina ricini* zu deuten und dementsprechend die ursprüngl. Form wiederherzustellen.

[5]) Alte Form gewöhnlich տորոն; daneben aber auch տօրոն, տորուն und տարուն von Späteren geschrieben. —

[6]) Im Codex steht die Wortfigur ըոյսիայ, was sowohl ըւոյսիայ als auch ըոյսիայ gelesen werden kann, oder gar auch բոյսիայ, was mehr wahrscheinlich wäre, wenn der untere Horizontalstrich von ըո ein Schreibfehler oder dergl. sein sollte. In gef. Mitteilung von P. Dashian. Jede dieser Lesarten ist sinnlos für unsere Stelle. Es liegt offenbar Korruptel vor. — Nun kann das unter arm. տաւրուն, arab. ֆուէ فُوَّة verstandene Medikament kein anderes sein als der Färberkrapp, *Rubia tinctorum*, und es ist zweifellos das lateinische *rubia* als Originalterminus unserer fraglichen Korruptel zu Grunde gelegt. Es ist daher als ursprgl. Lesart ռոյպիայ oder genauer ըռոյպիայ (mit Vorschlags-ը!) gesichert und herzustellen. Die Korruptel beruht, wie leicht ersichtlich, auf Verschreibung der ursprünglichen Anfangsbuchstaben und weiter auf dem Aneinanderrücken der zwei benachbarten Zeichen պ und ի, wodurch das պ unkenntlich wurde.

[7]) Im Ms. erscheint խըդըմիէ. Nach der arab. Urform *chaṭmî* (*chuṭmî*) ist das finale է zu tilgen.

Ք **Քացախ**։ *արապկ՝ խալ։ ի լատինն ասիդում։ մուրաքըպ է*[1]) *ընդ հով եւ ընդ տաք։*

Քարավէ։ *արապկ՝՝ քրաւուիա։ ի լատինն գարաւի։ տաք է եւ չոր յ․ բ․ տրճ։*

Քրէֆս։ *արապկ՝՝ քըրըֆս*[2])։ *ի լատինն քրաբիում*[3])։ *տաք ի ա տրճ․ չոր յ․ բ․*

Քշութ։ *արապկ՝ քշութ։ ի լատինն զէպիֆէ* (sic!)[4])։ *տաք ի․ ա․ տրճ․ եւ չոր յ․ բ․*

Քամաֆիդաւս։ *արապկ՝՝ քմաֆիդուս։ ի լատինն քամէբիդաւս։ տաք յ․ գ․ տրճն․ չոր ի․ ա․*

Քահրապա։ *արապկ՝՝ քհրապա։ ի լատինն գահրապէ։ հով ի․ ա․ տրճ․ եւ չոր յ․ բ․*

Քապապէ։ *արապկ՝՝ քըպապէ։ ի լատինն գոյպիպէ։ տաք եւ չոր յ․ գ․ տրճն։*

Քաշմ։ *արապկ՝՝ քաշմ։ ի լատինն գէսմէ։ տաք է յ․ գ․ տրճն․ եւ չոր ի ա․*

---

1) Im Ms. ist überliefert die Form *մուրաքոպ*. Dieselbe könnte man zunächst versucht sein zu erklären als Entstellung aus ar. مُقَارِب *muqârib* „die Mitte haltend, indifferent", gleichsam als Synonym von *մուհթաթիլ*. Nun aber lautet bei Ibn Baithar. sowohl als bei Muwaffak die betreffende Stelle dahin, dass Essig ein zusammengesetztes Mittel ist, bestehend aus den zwei Elementen des Heissen und des Kalten. Bei Muwaffak speziell (Ed. F. R. Seligmann, Windobonae 1859) heisst es unter Rubrik خل :

و اوی از دو جوهر مُرکّبست هر دو
مختلف یکی جوهر گَرم و دگر جوهر سَرْد.
و هر دو جوهر لطیفند.

„Er (der Essig) ist aus zwei verschiedenen leicht flüchtigen Essenzen zusammengesetzt: einer warmen und kalten" (Übersetzung v. Achundow pg. 193). Durch die hier vorkommende Form مُرکّب ist die Lesart unserer Handschrift gesichert und ausser Zweifel gestellt; nur ist mit leichter Änderung das überlieferte, verschriebene *մուրաքոպ* als *մուրաքըպ* zu lesen. —

2) Vgl. bei Amir Dowlath die Schreibung *քարաւս՛ որ է քարաւիզ* (Haybus. No. 883 u. 3186).

3) Wiewohl der eigentlich lateinische und wissenschaftliche Terminus dieser Pflanze lat. *apium* ist, so ist dennoch die Form *քրաբիում*, als gut überlieferte zu wahren. Sie ist offenbar ein Zwittergebilde, entstanden durch Beeinflussung seitens ihrer arabischen Entsprechung ‚*karafs*' auf den Wortanlaut.

4) Ms. schreibt deutlich *զէպիֆէ*, offenbar unursprünglich und korrupt. Nun ist arab *kushûth*, armen. *k'šut'* (vgl. auch Hs. 135, Bl. 133b *քշութ՝ որ է այգուգայլն*) der Terminus für Flachsseide, und identisch mit *Cuscuta epithymum*. Letzteres ist denn auch als mutmassliches lateinisches Originalwort für unsere Stelle zu betrachten, und darf aus dem korrupten *զէպիֆէ* deshalb wohl auf ein ursprüngliches *էպիթիմէ* zurückgeschlossen werden.

·Բուշնա: արապկ՝ .քրսնէ[1]): ի լադին կաւսիէ[2]). տաք եւ չոր յ. բ. տրծն:
·Բզմազիչ[3]): արապկ՝ .քամաղըչ[4]). ի լադինն կարմէսիչ[5]): հով ի ա. տրծն. եւ չոր յ. բ.
·Բպիֆեն: արապկ՝ .բպիքէծ: ի լադինն գէպիքէծ: հով ի .ա. տրծն եւ չոր յ. բ.
·Բուռապ: արապկերէն .քուռաթ: ի լադինն պաւռում: տաք եւ չոր յ. գ. տրծն.
·Բապրցախ: արապկ՝ .քապար: ի լադինն գաբար: տաք եւ չոր յ. բ. տրծ.
·Բամասրիաւս: արապկ՝ .քմաորիաւս: ի լադինն .քամէտրէաւս: տաք է եւ չոր յ. գ. տրծ.
·Բթիրա: արապ՝: .քթիրէ: ի լադինն՝ տրակակդում[6]): մուհթաոիլ է եւ գէծ. ի .ա. տրծն.
·Բարմարձանիք: արապկ՝ մրտաարնդ[7]): ի լադինն լիղարծիրում: հով եւ չոր ի .ա. տրծն.
·Բլիլմելիք: արապ՝ արլիլ ըւմէլէ.ք: ի լադինն՝ մէլիլաւդում[8]): տաք եւ չոր ի .ա. տրծն:
·Բանանասակ: արապկ՝ փայոանիա: ի լադինն փէաւնիա: տաք է եւ չոր ի .ա. տրծ:

Փ Փուժել: արապկ՝ փուփէլ: ի լադինն՝ փաւփէլ: հով եւ չոր. ի .ա. տրծ.
Փարպիուն: արապկ՝ փրպիուն: ի լադինն էւփաւրպիում: տաք եւ չոր ի .դ. տրծն.
Փսուխ: արապկ՝ փոտրի: ի լադինն՝ փիդիսի: մուհթաոի[լ][9]) է եւ տաք յ. բ. տրծ.

---

[1]) Dafür bei Amir Dowlath, Bařgirk', unter Rubrik ծուլպան die vollere Form .քրսան… : քրսանայ որ է քուշնայ (Vgl Haybus. No. 1906.

[2]) կաւսիէ ist zwar gut überliefert. Nahe läge indess der Verdacht einer Korruptel des Wortes aus einem ursprünglichen վիսիա oder ուիսիա = *vicia* (= ar. *kushna*, *karsana*). — Vgl. indess das französ. Äquivalent von .քուշնա, *gesse*, wonach auch ein mit *g* anlautendes lateinisches Original vorgelegen haben mag.

[3]) Emend. — Ms. schreibt .քզմազիք.

[4]) Emend. — Ms. schreibt .քամաղըք.

[5]) Ist vermutlich կալմէզիչ zu lesen.

[6]) տրակակդում] emendiert aus handschriftlich korruptem արակակդում, für lat Original *Tragacanthum*. Dass տրակակդում wirklich ursprünglich Transskription ist und nicht erst in das dem lat. Original genauer entsprechende տրակակ[ան]դում zu erweitern ist, bezeugt die in einem andern gleichzeitigen Medizinalwerk vorkommende Dublette տրակակոում für Tragacanthum (Vgl. Haybus. No. 3192).

[7]) Vgl. Geop. Cap. յիր die leicht differenzierte Form մրրտէսէնկ.

[8]) Im Ms die korrupte Form մէլլիաւդում. Lat. Entsprechung ist melilotus.

[9]) Verstümmelt zu մուհթաոի im Ms.

Ֆրլրնճ: արպկ՝ ֆլրնճ: ի լադին ֆէլէնճ: տաք եւ չոր յ․ բ․ տրճն․

Ֆայշրա: արապկ՝ ֆաշրա: ի լադինն ֆէսարէ: տաք եւ չոր ի ․ա․ տրճն․

Ֆլֆլմուա: արապկ՝ ֆլֆլմուիէ: ի լադինն ֆոյլֆէլմոյէ: տաք եւ չոր յ գ․ տրճ:

Ֆասֆասա: արապկ՝ ըլոըդպէ[1]: ի լադինն ֆաֆասա: տաք եւ չոր ի ․ա․ տրճ․

Ֆարասխուն: արապկ՝ ֆրասխուն: ի լադին մարոյպիում: տաք է յ․բ․ տրճ․ չոր յ․գ:

Ֆութնէճ: արապկերէն ֆթնըճ: ի լադինն մենդասդրում (sic!)[2]: տաք է եւ չոր յ․գ․ տարաճայն․

---

[1]) ըլոըդպէ] Konjektur. — Im Ms. ist hierfür überliefert die Form բոբդլպէ․ Dass diese Form als unursprüngliche unhaltbar ist, geht aus folgendem hervor: ֆասֆասա = arab. فصفصة *Medicago sativa.* Bei Ibn Baithar (II pg. 257) aber wird ausdrücklich als zweiter Name der Pflanze auch *Elrathbat* (الرطبة) genannt: „Dieses frische Kraut (scil. Fisfisa) wird arabisch *Elrathbat* (الرطبة) genannt“ (Ib. Baith, Ed. Sontheimer II 257). In diesem الرطبة nun, dem sachlichen Äquivalent von فصفصة, haben wir zweifellos das Original der fraglichen armenischen Transskription zu erblicken. — Die Entstellung der ursprünglichen Schreibung des armen. Ausdrucks zu բոբդլպէ beruht auf Verwechslung des arab. فصفصة *Medicago sativa* mit بسباسة *basbâsa(t) Macer, Myristica moscata*, speziell die *Rinde der Muskatnuss* (Vgl. Hs. 135, Bl. 131a–b. Պասպասա որ է ճէվզպուէին կեղեւն; Amir Dowlath, Պասպասայ դէտ տերեւնի է մէկ մէկի մէջ, եւ ճաւզպուէին կեղեւն է, Haybus No. 1916; Ib. Baith. II unter Basbâsat). In der korrupten Form բոբդըլ-պէ ward demgemäss die Endsilbe պէ aufgefasst als Ausdruck für بوا m. moscata (vgl. oben ճաւզ-պէ)․ Das infolge dieser Verwechselung verderbte բոբդլպէ ist demnach in seine ursprüngliche Form ըլոըդպէ zu restituiren.

[2]) In dem deutlich in Hs. überlieferten մենդասդրում ist das Element մենդա die adäquate Entsprechung für ֆութնէճ, ar. *fûtanaǰ* = *Mentha.* Die zweite Worthälfte -սդրում ist offenbar korrupt: es kann sich nur um eine appositionelle Bestimmung einer der drei (bei Muwaffak und Ib. Baith. aufgezählten) Species der Menthe handeln, und zwar vermutlich um *origanum*, so dass etwa մենդաւրիկանում (*Mentha Origanum*) zu lesen sein dürfte.

II. Identifikationstabelle.

Armenisch	Arabisch-Persisch		Lateinisch	
Անիսոն	անիսուն	*anisûn* (9)	անիսում	*anisum*
աւշինտր	աֆսընթին	*afsantîn* (13)	աֆսընդիում	*absinthium*
աւթխօր	ատխր	*idchur* (20)	սկինանդում	*schoenanthus*, σχοινανθος (spätgr. Ausspr. *schinanthos*)
ամլէճ	ամլըճ	*amladsch* (12)	էմպլիխի	*emblica*
անձրութ	անզրութ	*anzarût* (46)	սարկաւկօլլա	*sarcocolla*
ասարոն	ասարուն	*asârûn* (17)	ասարում	*asarum*
աղէշբանկ	պնջ	*bandsch* Ib. Baith. I 175 (= *bang* Achund. 78)	ճոյսգիամի	*hyoscyamus*, frz. *jusquiame*
աւշակ	աւշախ	*uschaq* (44)	արմօնիակում	*armoniacum*
աղբրաց արուն	տըմմըլըխուայն	*dam ul-achawein* (263)	սանկիս տրայգօնիս	*sanguis draconis*
աֆթիմոն	աֆթիմուն	*aftîmûn* (14)	եբիդիմում	*epithymum*
արջասբն	զայճ	*zâdsch* (300)	ադէճի	—
ախլիմիա	խըլիմիա	*qalimiâ* (vgl. Ibn Baithar pg. 314)	գադիմիա (lies գատմիա?)	*cadmia*
Բաւրակ	պայուրախ	*bauraq*, *bûraq* (63)	պայուրագ	*borax*
բադկենո խէժ	սամղ	*samgh* (367)	կօմիտարա (!)	*gummi arabicum*
բուռ	ճպսին	*dschibsîn* Ib. Baith. I p. 242 (= *dschass* Achund. 119)	ճիպսում	*gypsum*
Գինձ շոր	քուզպարա խապսայ	*kuzbara jabsa* (474)	կաւլիանդրում	*coriandrum*

Armenisch	Arabisch-Persisch		Lateinisch	
գարծիլ (= խաւարծիլ)	ռիպաս	*rîbâs* (274)	ռիպէս	*ribes*
գառնադմակ	Հալալ ջալըմ (lies Հայալ ջալըմ!)	*hajj ul-ʿâlam* (136)	սէմբէր վիվա	*sempervivum*
Դարիսին	տարսինի respekt. խուֆէ	*dâr-sînî* (253), resp. *qarfa, qirfa* (Ibn Baithar I 404)	սինամոմում	*cinnamomum*
գալար զուֆա	զուֆայ րըտպէ (lies րըդպէ!)	*zûfâ raṭba* (291; Ib. Baith. I 546)	իզօբըզըմիտա (lies: իզօբըզ ըմիտա)	*hyssopus humida*
գարիսմար	գալըսֆըր	*tâlîsfar* (386, 80)	մասիս	*macis*
Երկըթի աղտ	խաբըթալ հատիտ	*chabat ul (al)-ḥadîd*	ֆէռռի սգուամա	*ferri squama*
եղիճ	անճրա	*andschura* (18)	ուրդիքա	*urtica*
Զնճպիլ	զնճպիլ	*zandschabîl* (288)	զինզիբէր (lies զինգիբէր)	*zingiber*
զըէվանդ (= սղանկի տակ)	զըրայուանդ	*zirâwend* (293)	արիստոլոքիայ	*aristolochia*
զուֆա (= մշուկ)	զուֆա	*zufâ* (291)	իզաւբըզ	*hyssopus*
զըրըմպատ	զըրմպայ[տ]	*zurunbâd* (292), *zerumbâd*, Ib. Baith. I 523	զէրըմպէթ	*zerumbeth*
զառնիկ	զռնըխ	*zarnîch* (295)	արսենիքի	*arsenicum*
զուկի ձէթ	միյա սայիլէ	*mîʿa sâile* (532)	ջէլիմի	*elemi* (s. *resina gummi elemi*)

զառնապ	զառնըպ	*zarnab* (302)	զառնար	—
զըպիպճէշ	միւզըճ (od. մավի-զաշ)	*mîwîzadsch* (545)	ստոֆիզակրիա	*staphis agria*
զըպըստան	սպըսթան	*sibistân* Ib. Baith. II p. 4, (= pers. *sagpistân*, = arab. *sidschibistân* Achund. 331)	սէպէսթէն	*sebestena*
Իշմացի ծոյթ	ջայքալ անպատ	ʿ*ilk ul* (*al*)-*anbâṭ* (403, vgl. Ibn Baithar II 208)	էլքամպատ	—
Րըւէվանդ	ռիւանտ	*rîwand* (278)	ռէօպարպարում	*rheum barbarum*
րըզիան	ըռազիանըճ	*râzijânadsch* (277)	ֆինիգուլում	*foeniculum*
Թութիայ խշրիկ	թութիայ	*tûtiyâ* (95)	թութիա	*tutia*
Թրպութ	թըրպըտ	*turbud* (98)	թուրպիտ	*turbithum, turpethum*
Զանկառ	զընճըր	*zandschâr* (296)	զէնճար	—
Յամպութ (= Թրթճկի տակն)	իամպութ	*janbut* (Ibn Baithar II 603)	իէմպութ	—
յիթող (= կաղընչ-նան)	իթող	*jatû*ʿ (581)	դիթիմալէ	*tithymalus*
Լուքք	լըքք	*lak* (512)	լաքա	*laca, lacca*
լեղի նուշ	լաւզ մռ	*lauz murr* (505)	ամիկտալէ ամարէ	*amygdalae amarae* (n. plur.)
լեղակ	նիլ	*nîl* (557)	ինդիկում	*indicum* (*indigo*)
լուպիաս (= խա-րակօղն)	լուպիէ	*lûbîjâ* (506)	ֆասուլի	*phascolus*
Աքաքիա	աքաքիա	*aqâqijâ* (41)	ակաքիա	*acacia*

Armenisch	Arabisch-Persisch		Lateinisch	
խախուլէ	խախուլէ	*qâqulla* (456)	կակօլլա	—
խարտեղ	խարտըլ	*chardal* (172)	սինաբիս	*sinapis*
խիար	խիար	*chijâr* (442)	գոյգոյմէրէս	*cucumis*, plur. *-meres*
խաշխաշ	խաշխաշ	*chaschchâsch* (173)	բաբավրիս	*papaver*, gen. *-ris*
խունկ (= կնդրուկ)	քընտր	*kundur* (480)	դոյս	*thus*
խասապլ տարիրէ (= Հնտկաց եղէգն)	խասապըլ տարիրէ	*qasab ul-darira* (445)	գալամոյս արավմա-դիգոյս	*calamus aromaticus*
խայծղան	խըդրան	*qatrân* (443)	գադրան	frz. *goudron*
խանդարիաւն	խընդուրիուն	*qantûrijûn* (446)	սէնդօրէա	*centaurium, -ria*
խիարի շամպր	խիար շըմպար	*chijâr-s̓hanbar* (178)	գասիա ֆիստոյլա	*cassia fistula*
խարադ	խարատ	*qaraẓ* (قَرَظ)	աւղէթ (աւթէք?)	?
խամիրէ	խըմիրէ	*chamîra* (خَمِيرَة)	ֆէրմէնդում	*fermentum*
խալխադար	խալխադար	*qulqutâr* (قُلْقُطَار)	գալգանդում	*chalcanthum*
խաւլնջան	խուլնջան	*chûlindschân* (179)	կալանկէ	*galanga*
խարբախ	խըբբըխ	*charbaq* (180)	էլէպաւրում	*helleborus*
՝Օոր	պէրպէրիս	*barbârîs* (= *anberberis* 4).	պէրպէրիս	*berberis*
ծծում	քպրիթ	*kibrît* (486)	լոյֆոյր (lies սոյլֆոյր)	*sulphur*

ծայթրին	զայթար	*saʿtar* (366)	աւրիկանում	*origanum*
ծովու փրփուր	զպտր[լ] պահր	*zabad ul-bahr* (301)	սրդյմա մարիս	*spuma maris*
ծարույր	աթմտ	*ithmid* (163)	անդիմոմ	*antimon*
Կզբուձու	ճընդպատըսթար	*dschundbîdester* (120)	գաստարիում	*castoreum*
կոտիմ	ռաշատ	*raschâd* (Ib. Baith. I 493)	նաստուրթիում	*nasturtium*
կուզայի ունդ	պզըրխթայ	*bazr-qiththâ* (442)	գաստարէում?	?
կանգար	Հրշէֆ	*harschaf*	գատիգարիայի (lies գանկարիայի)	*cangariaeum*
կանիփի ունդ	պզըր խընըպ	*bazr-qunnab* (Ib. Baith. II pg. 327)	գանարի սէմէն	*cannabis semen*
կիպերոս	սաւտ	*suʿd* (317)	սիբերի	*cyperus*
կիպարի	սրու	*sarw* (320)	սիբերիսի	*cupressus, cypressus*
կաւլա	ղար	*ghâr* (413)	լայուրի	*laurus*
խապար	խըս	*chas* (169)	լագդուկէ	*lactuca*
Հնդպէ	Հնդպայ	*hindubâ* (568)	էնտիվայ	*endivia*
Հայհամեմ	Հըլպէ	*hulba* (128)	ֆէնում կրէգում	*foenum graecum*
Համամա	Հմըմայ	*hamâmâ* (135)	ամամում	*amomum*
Հինայ	Հըննէ	*hinnâ* (140)	ալկաննա	*alkanna*
Հաշա	Հաշա	*hâschâ* (134)	Հաշէ	*hascha*
Հանդալ	Հընդըլ	*hanzal* حَنظل (137)	գաւլաւգինդիսա	*colocynthis* (frz. *coloquinte*)
Հովվի բիր	յըսաալ ռայի	*ʿasaʾl-râʿî* (397)	Հասարայի	—
Հլէլիճ	Հլիլըճ	*ihlîladsch* (11)	միրապալանում	*myrobalanus*
Հիլխուն	Հլխուն	*haljûn* (569)	ասբերակ	*asparagus*
Չիայկորեկ	տուրա	*ḍura*	բանիգում	*panicum*

Armenisch	Arabisch-Persisch		Lateinisch	
ձագու լեզու	լսանալ յասֆուր	*lisân ul-'asâfîr* (510)	լինկուա ավիս	*lingua avis*
ձարխոտ	պրիշիայուշան	*barr-i sijâwashân* (64)	կապիլլում վէնէրիս	*capillus veneris*
Գարիկոն	ղարիխուն	*ghârîqûn*, *aghârîqûn* (14 II)	ակարիկում	*agaricum*
ղաֆէթ	ղաֆրթ	*ghâfat* (414)	էուպատորիում	*eupatorium*
Ջաւզպէ	ճաւզպէ	*dschûz-i buwwâ* (111)	նուքս մոսկատա	*nux moschata, muscata*
ճրնդիանա	ճնդիանա	*dschintijânâ* (118)	ճէնտիանա	*gentiana*
ճուլինար	ճլլնար	*dschulnâr* (117)	պալաուստրում	*balaustium*
ճայուշիր	ճայուշիր	*dschâwschîr* (114)	ուպուպաում	*opopon[ax]*
ճփնի	տփլէ	*diflâ* (210 II)	մէնանտէր	*nerium oleander*
ճառճիր	ճրճիր	*dschirdschîr* (110)	էրուգայ	*eruca*
Մնջանի	պսրդ	*bussad* (74)	գուրալլոյս	*corallium*
մատնելար կավ [tiger -տակ)	թին մխթում	*thîn machtûm* (375 vgl. Ibn Baithar II 166)	դէռռա սիճիլլադայ	*terra sigillata*
մարմնտաք (rich-	իպրոհ	*jabrûh* (583)	մանտրակուրայ	*mandragora*
մաստաքէ	մստքէ	*mastakî* (528)	մաստիքս	*mastix*
մամիայ	մումիայ	*mûmjâj* (542)	մամիթէ	*mâmîtâ, mâmîthâ*
մահուտանայ	մահուտանայ	*mâhûdâne* (II 121 vgl. Ibn Baithar II 459)	գադապուտիա	*cataputia*
մազարխուն	մազարխուն	*mâzarjûn* (539)	լայուրէաւլա	*laureola*
մամիրան	մամիրան	*mâmirân* (534)	սէլիտոնիա (lies խէլիտոնիա)	*chelidonium*

մատուտակ	յարխըսուս	*ʿirq us-sûs* (318)	լիգուրիսիա	*glycyrrhiza*, oder genauer: *liquiritia*
մոշի	դրֆայ	*tarfa* (387)	դամարիսգոյս	*tamarix*
մուրտ	սաւսան	*sûsan* (319)	fehlt im Ms.	—
մկնսոխ	ասխիլ	*isqîl* (47)	սկիլլա	*squilla, scilla*
Յունապ	յունապ	*ʿunnâb* (393)	ճոյճոյպէ	*jujube*
յարար	յըյըր	*ʿarʿar* (396)	Հարար	—
Նուշ	լաւզ	*lauz* (505)	ամիկտալէ	*amygdala*
նշատիր	նուշատըր	*nûschâdir* (560)	սալ արմաւնիագոյս	*sal ammoniacum* od. *armoniacum*
նֆաթ	նֆթ	*naft* (562)	նափթայ	*naphta*
նվիկ	լուֆ	*lûf*	fehlt im Ms.	—
նւրուն	նըթրուն	*natrûn*	նիդրում	*nitrum*
նանխուա	նանըխուա	*nânchâh*	ամէաւս	*ammios*
Շաքար	սքար	*sukkar* (311)	ցուգարայ	*saccharum*, ital. *zucchero*
շնխաղող	յընըպըլթայլըպ (lies յընըպըլ-թայլըպ)	*ʿinab ul-thaʿlab* (406)	սաւլադրում (lies սաւլանում)	*solanum*
շիդրէճ	շիդրէճ	*schîtaradsch* (351)	շէդարաի	—
շապրամ	շպըմ	*schabram* (350)	շամպրամ	—
շահթռէճ	շաթռէճ	*schâhtarradsch* (348)	սէգերէճ	—
Վաճ	ոճ (= վաճ)	*wadsch* (564)	ագարոյս	*acorus*
ուարս	յրուխսֆր	*ʿurûq-i sufr* (405)	գուրգումա	*curcuma*
ոսկի	ոհըպ	*zahab* (*dahab*) (268)	աւրում	*aurum*
Զարհոտ	խընէ	*qinna* (452)	կալպանում	*galbanum*
չաման	քմնում	*kamûn* (473)	սիմինում	*cyminum*

Armenisch	Arabisch-Persisch		Lateinisch	
Պէնտափիլուն (= *pentaphyllon*)	փնճընկուշտ	*fandschankuscht* (Ib. Baith. II pg. 264. Vgl. *bandschanguscht*, Achund. I 66, II 53.)	Ֆրանճէնգոյստ	—
պզըղատուն	պզըխթանա	*bazr-qatûnâ* (60)	փսիլլիում	*psyllium*
պեհման	պհմըն	*bahman* (81)	պիհէն	*behen*
պուզատան	պազխտան	*bûzeidân* (79)	սադրիաւն	*satyrium, satyrion*
պաղլեղ	շըպ	*šabb* (354)	ալաւմէն	*alumen*
պսպայէճ	պսպայիճ	*basbâjidsch* (67)	բաւլբաւտիում	*polypodium*
պլէլիճ	պլէլիճ	*balîladsch* (76)	պիլի[րի]սէ	*bellirica*
պապունիճ	պապունըճ	*bâbûnadsch* (65)	պապունիս	—
պղպեղ	Ֆլֆլ	*fulful* (422)	բիբէր	*piper*
պատրնպաւ	պատրնպաւ	pers. *bâdrang-bûja* (= *bâdrandschbûja* 58)	մէլիսաք (lies -սայ)	*melissa*
պատրուճ	պատրուճ	*bâdrûdsch* (57)	պասիլիկւս (lies -կում)	*basilicum*
պալասան	պլասան	*balasan* (71)	պալսամի	*balsamum*
պլատար	պլատար	*belâdur* (73)	անագարտի	*anacardium*
պատայուարտ	պատայուարտ	*bâdâwerd* (68)	պէտէգարտ	—
պան	պան	*bân* (70)	էպոյլ	*ebulum, -bulus*
Ջ ղախոտ	լսանըլՀամըլ	*lisân-ul-hamal* (508)	պլադակու	*plantago*

Ռէվանդ	ռավանդ	*râwand, rîwand* (278; Ibn Baithar I 478)	ռէպարպարում	*rheum barbarum*
ռասուխտ	ռըսուխտ	*rasucht* (II 70)	էդյուգում (zu lesen էս դյուգում)	*aes ustum*
Ստուխատուս	աւստուխուտուս	*ustuchudus* (15)	ստիգատուս	*stoechados*, gr. στιχας, [στιχαδος
սամիթ	շըպիթ	*šibit* (341)	անէդում	*anethum*
սատապ	ստապ	*sadâb* (313)	ռաւդայ	*ruta*
սերկեւիլ	սուարճլ	*safardschal* (309)	գաւգանիա (lies գաւտանիա)	*cydonia*
սնդիկ	զիպակ	*zeibaq* (298)	արճէնդում վիվում	*argentum vivum*
սնփուլ	սընպլ	*sunbul* (315)	սպիգայ	*spica*
սալիխայ	սլիխայ	*salîcha* (316)	սաՀիլՀայ	—
սուք	սք	*sukk* (Achund. pg. 170; Ibn Baith. II 38)	սէգ	—
սակամունի	սխըմունիս (lies [-նիա)	*saqmûnijâ* (324)	սգամոնիայ	*scammonia*
սխուլփանտարիուն	սխուլփնտարիուն	*suqûlûfenderjân* (323)	սգուլուբէնդրիայ	*scolopendrium*, *scolopendra*
սքպէնէճ	սքպէնէճ	*sakbînadsch* (322)	սառաբինում (lies սաղաբինում!)	*sagapenum*
սապր	սապր	*sabr* (369)	ալաէս	*aloë* (Gen. *-oës*)
սատէճ	սատըճ	*sâdadsch* (326)	փաւլիում	*folium* (*folia indica*)
սինձ	զարուր	*zuʿrûr* (290), *zaʿrûr* (Ibn Baith. I 532)	սուրպա	*sorbus*
ստր	ստր	*sidr* (vgl. Achund. pg. 405, 406; Ibn Baith. II pg. 5)	սիտրէ	—

Armenisch	Arabisch-Persisch		Lateinisch	
ստէպղին	ճազար	*dschazar* (105)	պաւսիէ (?)	*baucia*
սմբատիճ	սմբատէճ	*sunbâdadsch* (Achund. 1̇60; Ib. Baith. II 63)	ադամաս	*adamas*
սադաֆ	սադոֆ (lies սադաֆ)	*sadaf* (371)	գուգիլմարինն	frz. *coquille marine*
սիճ	սիլոմ	*silâm* سِلَام (?)	սէլէն	*selinum* (frz. *selin*)
Վայրի քրէփս	եւսալիուս (lies սէ-սալիուս)	*sesâlijûs* (321)	սիսէլաւս	*seseli* (gr. σεσελιος Gen.)
վայրի քարավէ	խրտմանա	*qardamânâ* (461)	գարտամոմ	*cardamomum, carda-* [*mine*
Տարչիչխան	տարշիշ[ան]	*dar-schîschaghân* (258)	տարսիչան	—
տիպխ	տըփխ	*dibq* (259)	վիսգոյս	*viscum*
տրունէճ	տրունէճ	*darûnadsch* (264)	տարոյնէճ	—
սաճիկ րուէջ	սըմխ արապի	*samgh-i ʿarabî* (367, II 285)	կումայ արապիգա	*gummi arabicum*
տասաշ	հըսըք	*hasak* (II 186, Ib. Baith. I 307)	ասէ	—
տարաթիթ	կրաթիթ (lies դրա-թիթ)	*tarâthîth* (388, Ibn Baith. II 157)	կարաիփ korrupt (aus ursprgl. դարա-թիթ?)	—
տըկանէ փայտ (lies տըկանէփայտ)	խրաւ	*chirwaʿ* (174)	սէնսաիրէն (lies սէ-մինա րիէն)	*semina ricini*
տապաշիր	տըպաշիր	*thabâschîr* (385)	սպաւտիում	*spodium*

տաւրուն	փուէ	*fûwa(t)* (424)	Ըոյսխայ (lies: բոյ-պխայ)	*rubia*
տուղտ	խըդըմի(է)	*chathmî* (176)	մավավիսգոյս	[*biscus*?) *malva viscum* (od. *hi-*
Ցմխտակ	.քընտրս	*kundus* (485)	գաւդխսի	—
փիճոյ խէժ	ռաթինէճ	*râtînadsch* (283)	կուլֆունի	*colophonium*
Կռացախ	խալ	.*chall* (167)	աւսիդում	*acetum*
.քարավէ	.քրաւուխա	*karawjâ* (472)	գարաւի	(*carum*) *carvi*
.քրէֆս	.քրրֆս	*karafs* (469)	.քրաբիում	*apium*
.քշութ	.քշութ	*kuschûth* (478)	ղէպիֆէ (sic! für էպիթիմում?)	(*cuscuta*) *epithymum*
.քամաֆիդաւս	.քմաֆիդօս	*kamâfitûs* (488)	.քամէբիդաւս	*chamaepitys*
.քաՀրապա	.քՀրապա	*kahrubâ* (481)	գաՀրապէ	—
.քապապէ	.քըպապէ	*kabâbe* (484)	գոյպիպէ	*cubeba*
.քաշմ	.քաշմ	*kâschim* (475)	գէսմէ	—
.քուշնա (= كشنى [-դիչ)	.քրսնէ	*karsana*, *kirsana* (467 Ib. Baith. II 367)	կաւսիէ (korrupt aus վիսիա oder ուիսիա?)	*vicia* (?)
.քզմազիք (lies	.քսմազրք (lies -զրչ)	*kazmâzadsch* (493)	կարմէսիչ	—
.քպիքէճ	.քպիքէճ	*kabîkadsch* (491)	գէպիքէ	—
.քուռաթ	.քուռաթ	*kurrâth* (476)	պաւռում	*porrum*
.քապրցախ	.քապար	*kabar* (471)	գարբար	*capparis*
քամատրիաւս	.քմատրիաւս	*kamâdrius*, *kamâderjûs* (*kamâzarjûs* I 487, II 371, Ibn Baith. II p. 393)	.քամէտրէաւս	*chamaedrys*, Gen. -*dryos*
քթիրա	.քթիրէ	*kathîrâ* (482)	տրակակդում	*tragacanthum*

Armenisch	Arabisch-Persisch		Lateinisch	
քամարձանք	մրտասընգ	pers. *murdâsang* u. *murdârsang* (vgl arab. *murdâsandsch* 535)	լիդարճիրում	*lithargyrum*
քլիլմելէք	աքլիլ ըլմելէք	*iklîl ul-malik* (21)	մելլիաւդում (lies [մելիլաւդում)	*melilotus*
քաջանատակ	ֆայուանիա	*fâwânijâ* (426)	ֆէաւնիա	*paeonia*
Վուֆէլ	ֆուֆէլ	*fûfa* (434) [pg. 248)	ֆաւֆէլ	—
ֆարպիուն	ֆրպիուն	*furbijûn* (Ib. Baith. II	էոյֆաւրպիում	*euphorbium*
ֆստուխ	ֆստըխ	*fustuq* (418)	ֆիսդխսի	*pistacia*
ֆըլընճ	ֆլընճ	*falandscha* (423) ?	ֆէլէնճ	—
ֆայշրա	ֆաշրա	*fâschirâ* (Ib. Baith. II 242)	ֆէսարէ	—
ֆլֆլմուա	ֆլֆլմուիէ	*fulfulmûje* (= *fulfulmûj*, *-mûne* I 429, II 325)	ֆոյլֆէլմոյէ	—
ֆասֆասա (= ar. فِصْفِصَة)	ըռըդլպէ (lies ըլռըդ-պէ!)	*alraṭba* (276, Ib. Baith. II 257)	ֆաֆասա	—
ֆարասիուն	ֆրասիուն	*firâsijûn* (425) (*frâsiun* n. Ib. Baith. II 251)	մարոյպիում	*marrubium*
ֆութնէճ	ֆթնըճ	*fûtanadsch* (420)	մէնդասդրում (sic!)	*mentha* + ?

Strassburg i. E.

Armenien unter der arabischen Herrschaft bis zur Entstehung des Bagratidenreiches.

Nach arabischen und armenischen Quellen bearbeitet

von

Mkrtitsch Ghazarian.

Litteratur.

Für meine Arbeit habe ich folgende Quellen und Hülfsmittel benutzt:

1. Belādhorī, كتاب فتوح البلدان ed. de Goeje, Leiden, 1870.
2. Tabarī, اخبار الرسول والملوك ed. de Goeje, Leiden 1879/93.
3. Ibn Wādhih al Ja'qūbī, تاريخ, ed. Houtsma 1883.
4. Ibn al-Athīr, Chronik كتاب الكامل فى التاريخ, ed. Tornberg, Lugd.-Bat. 1851–76.
5. Ibn Chordādbeh, — كتاب المسالك والممالك. ed. de Goeje Bibl. Geogr. arab. VI, 1889.
6. Ibn al-Faqīh al-Hamadhānī, كتاب البلدان. B. G. a. V.
7. Abu'l Farağ Qodāma b. Ğa'far, كتاب الخراج, B. G. a. VI.
8. Abu Ishāq al-Istākhrī, كتاب المسالك والممالك, B. G. a. I.
9. Abu'l Qāsim Ibn Hauqal, — كتاب المسالك والممالك, B. G. a. II.
10. al-Moqaddasī, كتاب احسن التقاسيم فى معرفة الاقاليم, B. G. a. III.
11. Jāqūt — b. Abdallah ar-Rūmī, — كتاب مُعجَم البلدان Geographisches Wörterbuch. Hrsg. v. Wüstenfeld, Leipzig, 1866—73.
12. Sebeos, Geschichte des Kaisers Heraklius. ed. Patkanian Petersb. 1879.
13. Ghevond, Geschichte Armeniens, ed. Ezian. Petersb. 1887.
14. Johann Katholikos, Geschichte, Jerusalem, 1867.
15. Thoma Artsruni, Geschichte, ed. Patkanian, Petersburg, 1887.
16. Asoghik (Asołik), Allgemeine Geschichte, St. Petersburg, 1885.
17. Moses v. Khorene, Geographie, texte arm. et trad. française par le P. Arsène Soukry, Venise, 1881.

18. Müller, A. Der Islam im Morgen- u. Abendlande. Berlin, 1885.
19. Kremer, A. Kulturgeschichte des Orients unter den Chalifen, Wien, 1877.
20. Hertzberg, C. F. Byzantinische Geschichte, Berlin, 1883.
21. Hübschmann, H. Zur Geschichte Armeniens und der ersten Kriege der Araber. Lpz. 1875.
22. Brosset, M. Histoire de la Géorgie, St.-Petersburg, 1849—58.
23. Wakhoucht, Description géogr. de la Géorgie. trad. par Brosset. St.-Petersb. 1842.
24. St. Martin, Mémoires histor. et géogr. sur l'Arménie. Paris, 1819.
25. Dulaurier, Eduard, Recherches sur la chronologie arménienne, Paris, 1859.
26. Alischan Leon, Topographie Grossarmeniens, Venedig, 1855.
27. Derselbe — Sisakan, Venedig, 1893.
28. Derselbe — Airarat, Venedig, 1890.

Die hier nicht aufgeführten Quellen und Hülfsmittel werden im Laufe der Darstellung angezeigt.

I.

Armenien vor der arabischen Eroberung.

Im 6. Jahrhundert war der östliche, grösste Teil Armeniens unter der persischen und der westliche Teil unter der griechischen Herrschaft. Die Perser regierten das Land durch Marzpans, welche in Dwin, der Hauptstadt Persisch-Armeniens, residierten. Von den Griechen aber wurden Patrizier, nicht selten aus den armenischen Fürsten selbst, zu Verwaltern ernannt. Über den Zustand Armeniens unter der byzantinischen Herrschaft sind wir weniger unterrichtet; die armenischen Historiker schildern hauptsächlich die sich in Persisch-Armenien abspielenden Ereignisse. Nach Sebeos, dem wir die Überlieferung der Geschichte des 6. und der ersten Hälfte des 7. Jahrhunderts verdanken, hat die persische Herrschaft in Armenien so gut wie nie festen Boden gewonnen: die armenischen Nacharars (Gaufürsten) haben jede Gelegenheit benutzt, um das Joch der verhassten Feueranbeter abzuschütteln. Die aufrührerischen Bewegungen hörten in Armenien nicht auf bis über die Wende des 6. Jahrhunderts hinaus, wo die Feldzüge des Kaisers Heraklius und unmittelbar darauf die arabischen Eroberungen der persischen Herrschaft in Armenien ein Ende machten. Die meisten der

inzwischen über Armenien ernannten Marzpans haben Kriege gegen die Empörer geführt. Wenn auch solche Empörungen nicht dazu geeignet waren, die Befreiung des Landes zu erreichen, so erschütterten sie doch die Herrschaft der Grosskönige in Armenien um so mehr, als die Fürsten in vielen Fällen zu den christlichen Byzantinern ihre Zuflucht nahmen. Indem sie deren Truppen zu Hilfe riefen, veranlassten sie Zusammenstösse zwischen ihnen und den Persern.

Eine friedlichere Periode für wenige Jahre brach in Armenien erst unter der Regierung des Kaisers Maurikius und des Königs Chosrow Parvēz an. Dem gewaltigen Bahrām Čōbīn entgehend und sich auf das griechische Gebiet flüchtend[1], schrieb Chosrow an den Kaiser Maurikios und bat ihn um Hülfe, mit dem Versprechen, nach der Wiedererlangung des Thrones einen Teil Armeniens, namentlich Tanutirakan Iškhanutiun[2] bis nach Ararat und Dwin, südwestlich bis an den Wan-See und Aṛestavan (Berkri, nordöstlich vom Wan-See) und den westlichen Teil Georgiens bis Tiflis ihm abzutreten (Seb. 36). Nachdem Chosrow den Thron seiner Väter wieder bestiegen hatte, erfüllte er das Versprechen, indem er einen erheblichen Teil Armeniens[3] den Byzantinern abtrat. Die Friedensperiode dauerte 13 Jahre (590—602). Als nun infolge der Ermordung des Maurikius und der Thronbesteigung des Phokas (602. Nach Sebeos p. 71. im 14. Jahre der Regierung Chosrow's) die friedlichen Beziehungen zwischen den Griechen und den Persern aufgehoben wurden, betraute Chosrow den Feldherrn Djuwan-Weh[4]) mit der Kriegsführung gegen die Griechen in Armenien. Es folgten in den Jahren darauf andere Feldzüge; die Griechen wurden allmählich

---

[1]) Nach Sebeos, p. 31, flüchtete sich Chosrow nach Ḫalab (Խաղաբ), nach Tabarī aber, Übers. Nöldeke', p. 275, nach Antiochia.

[2]) Nach Sebeos' deutlichen Angaben ist unter Tanutirakan Iškhanutiun die Zentralprovinz Armeniens-Airarat zu verstehen. Seine Worte sind, p. 33. զԱշխարհ Տանուտիրական իշխանութեան մինչև ցԱրարատ և ցԴուին (das Land Tanutirakan Iškhanutiun bis nach Ararat und Dwin), ferner, p. 45, զՏունն Տանուտիրական մինչև ցգետն Հուրազդան. (Das Haus Tanutirakan bis an den Fluss Hurazdan.) Nach Johann Katholikos p. 87 war Dwin die Hauptstadt des Landes Tanutirakan Gund.

[3]) Nach Sebeos, p. 36, das Land Tanutirakan, bis an den Fluss Hurazdan, den Distrikt Kotaiq bis an die Stadt Gaṛni, den Distrikt Kogovit, Aṛestavan, bis an die Grenze von Haciun (in der Nähe von Nachčavan, Geographie von Vardan bei St. Martin, Mém. II. 422.) und Maku. Nach Johann Kath. p. 87, das Land Tanutirakan Gund, die Hauptstadt Dwin und die Distrikte Masiacotn und Aragatsotn ausgenommen, und das Gebiet vom Berge ընձաքիսար (əndzaqisar) bis Aṛestavan.

[4]) Die Etymologie des Namens s. Hübschmann, Armen. Grammatik I, I, 69.

zurückgedrängt und im 18. Jahre Chosrow's Regierung nahm der Marzpan Jezdayar (Erklärung des Namens: Hübschmann, Arm. Gr. I, I, 55) die Hauptstadt Griechisch-Armeniens Karin ein und drang bis in das griechische Gebiet vor. Wie lange aber die Perser über die eroberten Gebiete verfügten, darüber sind wir nicht unterrichtet; daraus jedoch, dass schon Jezdayars Nachfolger im Marzpanamte die Griechen aus Karin vertrieb, ist zu schliessen, dass die letzteren inzwischen die Stadt wieder eingenommen hatten. Die Zusammenstösse zwischen den Griechen und den Persern auf dem armenischen Boden nahmen grössere Dimensionen an zur Zeit und infolge der Feldzüge des Heraklius. Den riesigen Plan fassend, die persische Machtstellung in Kleinasien von der Hauptarmee abzuschneiden, zog Heraklius im Jahre 622 mit einer 120000 Mann starken Armee über Karin nach Dwin und Nachčavan. Die langjährigen Kriegszüge und die häufigen Zusammenstösse zwischen beiden Gegnern hatten die Verheerung des Landes zur Folge. Der Friedensvertrag zwischen Schērōe (Kawad II) und Kaiser Heraklius im April des Jahres 628 brachte den Byzantinern alle seit dem Jahre 604 verlorenen Provinzen zurück (Hertzberg, Gesch. d. Byz. Reiches p. 44) und der grösste Teil Armeniens bis an die obenerwähnte, unter Maurikius und Chosrow II zwischen beiden Mächten regulierte, Grenze fiel wieder den Byzantinern zu.

Es kann wohl nicht Wunder nehmen, wenn die armenischen Nacharars es nicht verstanden, unter solchen Umständen eine konsequente Stellung den beiden Mächten gegenüber einzunehmen. Von den Feueranbetern bedrängt, nahmen sie ihre Zuflucht zu ihren Glaubensgenossen und von diesen verfolgt, gingen sie wieder zu den Persern über. Die Folge solcher schwankenden Politik war, dass weder die Perser noch die Griechen Vertrauen in sie setzten, die letzteren vielmehr mit besonderem Eifer sie auszurotten suchten. Der Kaiser Maurikius stellte sich die Aufgabe, das armenische Land seiner angestammten Herren zu berauben und dadurch jeder Veranlassung zu aufrührerischen Bewegungen den Grund zu nehmen. Den passenden Vorwand dazu gaben die stetigen Vorstösse der Avaren an der nördlichen Grenze des byzantinischen Reiches. Unter diesem Vorwand wurden unter seiner Regierung zahlreiche armenische Fürsten mit ihren Truppen an die Donau gegen die Avaren geschickt. Er forderte auch seinen Freund und Schützling Chosrow II unmittelbar nach dessen Thronbesteigung auf, die Häuptlinge Persisch-Armeniens samt ihren Truppen nach den östlichen Grenzen Persiens zu nehmen. Seine Aufforderung begründete er damit, dass jene Häuptlinge untreu und unzuverlässig seien, und dass

sie, Maurikius und Chosrow, sich auf jene nicht verlassen und ihrer Herrschaft über das Land nicht froh werden könnten, solange jene in ihrer Heimat wären. (Sebeos p. 47). Kurz vor seiner Ermordung erliess Maurikius den Befehl, 30000 Reiter aus Armenien nach Thrakien zu entsenden; es war ihm aber nicht vergönnt, die Ausführung dieser seiner Verordnung zu erleben, denn Priskus, welcher mit diesem Auftrage betraut war, hatte ihn noch nicht ins Werk gesetzt, als ihn die Nachricht von der Umwälzung überraschte, und er nach der Hauptstadt zurückkehrte. Andrerseits forderte Chosrow II die Fürsten Persisch-Armeniens nach Persien und entsandte sie gegen den Empörer Bistām (Sebeos Wstam). Die tückische Politik aber, das Land seines Adels zu berauben, wurde von Seiten der Perser nicht durchgeführt. Wenn sie auch die Untreue und die aufrührerischen Neigungen bestraften, verstanden sie doch die treue Ergebenheit und die eifrige Dienstleistung reichlich zu belohnen. Chosrow ernannte den Fürsten Smbat Bagratuni zum Marzpan in Hyrkanien (arm. Վրկան = گرگان) und zeichnete ihn und dessen Sohn Waraztirotz mit besonderen Ehrenbezeugungen aus. Sein Sohn und Nachfolger Kawādh II ernannte den Waraztirotz zum Marzpan Armeniens.

Der Zustand in Armenien wurde noch verschlimmert durch die inneren Zerwürfnisse der armenischen Fürsten selbst: kaum hatte Waraztirotz sein Amt angetreten, als gegen ihn von M^e^žež G^e^nuni, dem armenischen Verwalter Griechisch-Armeniens vor dem Spahapet (اصبهبذ)[1] von Adherbeidjān die verläumderische Anschuldigung erhoben wurde, er wolle sich von ihm unabhängig machen. Letzterer sandte seinen Bruder Garik'pet[2]) nach Dwin mit dem Auftrage, Waraztirotz in Ketten zu legen und zu ihm zu bringen. Der armenische Marzpan flüchtete sich nach Taron, wo er sich unter den Schutz des Kaisers Heraklius stellte, wurde aber der Beteiligung an einer Verschwörung gegen das Leben des Kaisers verdächtigt und nach einer entlegenen Insel (?) verbannt. Aus demselben Grunde wurde ein anderer angesehener Fürst, David Saharuni, von M^e^žež G^e^nuni verhaftet und sollte nach Konstantinopel geschickt werden; es gelang ihm aber unterwegs seine Fesseln zu brechen und nach Armenien zurückzukommen, wo er die Führung der Truppen

1) Sebeos' Angabe (101) stimmt mit der von Ibn Chordādbeh (B. G. arab. VI, p. 118) darin überein, dass der armenische Marzpan dem Spahpet von Adherbeidjān untergeordnet war.

2) Titel des Bruders. S. Hübschman, Arm. Gr. I, I. p. 34. Vgl. Marquart, Ērānšahr, S. 112, 113, Anm. 6, wonach Darik'pet zu korrigieren ist (von در) = Chef des Hofwesens = δαριγβεδουμ, s. Theophylact. Sim. 3, 18, 12. Hierauf hat mich H. Pr. Hübschmann aufmerksam gemacht.

übernahm, M^{e}žež G^{e}nuni tötete, und merkwürdiger Weise, auf Bitte der sämtlichen Truppen von dem Kaiser zum Verwalter Griechisch-Armeniens eingesetzt wurde. Seb. 103. Nach drei Jahren wurde er indes von denselben Truppen im Stiche gelassen und aus dem Lande vertrieben. Seither waren die Landeshäuptlinge in stetigen Zerwürfnissen, deren Einzelheiten Sebeos nicht berichtet; er hebt nur mit Nachdruck hervor, dass Theodoros Rštuni der einzige war, der mit seinen Truppen immer das Land bewachte.

Die armenische Kirche wurde in dieser Periode nicht weniger von den byzantinischen Kaisern verfolgt: nach einem Erlass von Maurikius sollten die Bestimmungen des Chalkedonischen Konzils in allen armenischen Kirchen gepredigt und das Abendmahl sollte nach dem griechischen Ritus von den Armeniern genossen werden. Seb. 52. Der Befehl wurde, vereinzelte Fälle ausgenommen, nicht ausgeführt; dafür hingen die Armenier zu stark an ihrer Konfession. Um seinen Plan durchführen zu können, setzte Maurikius einen Gegenkatholikos mit dem Namen Howhann für die griechische Hälfte Armeniens ein, weil der allgemein-armenische Katholikos im persischen Teile, in Dwin residierte (Sebeos 53. Asoghik 86). Nach dem Tode Howhann's wurde ihm aber kein Nachfolger ernannt. Der letzte Katholikos in der Periode der griechisch-persischen Herrschaft in Armenien, Jezr, wurde von M^{e}žež G^{e}nuni aufgefordert, seine Residenz nach Griechisch-Armenien zu verlegen, und die armenische Kirche mit der griechischen zu vereinigen. Er drohte in Griechisch-Armenien einen zweiten Katholikos einzusetzen, falls Jezr der Aufforderung nicht Folge leisten würde. Auf die Bitte des Katholikos wurde ihm das griechische Glaubensbekenntnis schriftlich zugesandt. Der Katholikos begab sich darauf zu dem Kaiser Heraklius, nach Sebeos (101) in Assyrien, nach den späteren Historikern in Karin, (Asoghik 87—88, Johann Kath. 98. Stephan. Orbel. Paris, 157), wo er auf einem Konzil das Glaubensbekenntnis von Chalkedon annahm, während es von der Kirche und dem Volke verworfen wurde. Diese Unionsbestrebungen hörten von Seiten der Griechen auch zur Zeit der arabischen Eroberungen nicht auf, solange sich die beiden Gegner, Griechen und Araber, wechselweise des armenischen Landes bemächtigten; die Byzantiner benutzten nämlich jede günstige Gelegenheit, — und an solchen fehlte es natürlich unter solchen Umständen nicht, — um die Armenier zu bekehren.

So stand Armenien, durch die langjährigen Kriege zwischen Persern und Griechen verheert und durch die inneren Zwistigkeiten zersetzt, dem gewaltigen muslimischen Andrang gegenüber.

Die arabischen Historiker und Geographen stellen die Verhältnisse in Armenien vor der arabischen Eroberung anders dar. Nach Belädhorī (p.p. 193, 194.) zerfiel Armenien zu jener Zeit in vier Teile: Sisakan [2] und Albanien [3] wurden Erstes Armenien, Georgien [4] Zweites, Wasparakan, [5] Dwin, [6] Širak [7] und Bagrevand [8] Drittes, Šimšat (Arsamosata), [9] Khlath, Karin (Ḳālīḳalā قاليقلا), [10] Artješ und Wajunik'? (باجنيس) [11] Viertes Armenien genannt [1]). Georgien und Albanien waren von den Khazaren besetzt, das übrige Armenien war unter der griechischen Herrschaft und wurde von dem Verwalter des kleinasiatischen Thema Armeniakon, [12] den Belädhorī und andere Historiker صاحب أرمنياقس nennen, regiert. Die Khazaren drangen zuweilen vor und gelangten bis nach Dainavar. Der persische König Kawādh I. (قباذ بن فيروز) sandte einen seiner vornehmsten Feldherrn mit 12000 Mann, welcher in das feindliche Gebiet einfiel und Arrān (Albanien), von dem Flusse Araxes bis Širwān, eroberte. Darauf zog Kawadh selber nach Albanien, wo er die an der Grenze liegenden Städte Bailaḳān [13] und Barda'a [14] aufbaute. Chosrow Anōšarwān errichtete viele Bauten in Georgien und Albanien, befestigte unter anderem Derbend, den Alanenpass (باب اللّان) [15] und Festungen im Kaukasus, zu denen Samzkhe, [16] Samšwilde [17] und Gardman [18] gehörten. Ferner eroberte Anōšarwān alle den Griechen unterworfenen Gebiete, erneuerte und befestigte die Städte Dwin und Nachčavan (دَبيل, نشوى), [19] baute die Burg Waiss (حصن وَيْص) [20] und andere Burgen in Sisakan, wie Šahapons [21] und قلعة الكلاب [22] auf. So blieb Armenien unter der persischen Herrschaft bis zum Aufkommen des Islams. Genau dasselbe überliefert über den Zustand Armeniens vor der islamischen Eroberung Jāqūt (Geogr. Wörterbuch, unter dem Namen Armenien); er hat aber seine Angaben dem Belādhorī entnommen. Nach Ja'qūbī (T. I, p. 203), welcher längere Zeit, bis zum Jahre 260 H. in Armenien gelebt hat [2]), hatten sich die Khazaren Armeniens bemächtigt. Ihr König, der Khākān, hatte seinen Statthalter (خليفة) in Armenien. Unter seiner Herrschaft standen Arrān, Waspurakan und Sisakan, Gegenden, die vom persischen König Kawādh erobert worden waren.

---

[1]) Ausführlicheres über die Einteilung Armeniens nach verschiedenen arab. Historikern und Geographen s. unten, Geographische Anmerkungen, 1.

[2]) de Goeje, „Über die Geschichte der Abbāsiden von al-Jaqūbī" in „Travaux de la 3me Session du Congres intern. des Orientalistes." St.-Petersb. 1879. T. II. vgl. Brockelmann, Gesch. d. arab. Litter. p. 226.

Unter Chosrow Anōšarwān wurde die Grenze des persischen Reiches weit nach Norden vorgerückt. Der König nahm Bāb-el-Abwāb[1]) ein, baute Ḳālīḳalā und viele andere Städte auf, die er mit Persern bevölkerte. Von neuem eroberten die Khazaren diese Länder und behielten sie eine Zeitlang. Darauf eroberten einen Teil Armeniens die Griechen und ernannten über das Vierte Armenien einen Verwalter (ملك) mit dem Namen Mauriān. Sie teilten das Land in viele Distriktsfürstentümer ein, deren Häuptlinge in ihren Burgen oder Schlössern sassen. Nach Ibn-Chordādbeh (Bibl Geogr. VI, 118) standen die nördlichen Länder zur Zeit der persischen Herrschaft unter der Verwaltung des Spahpet von Adherbeidjān (اصبهبذ اذربادكان); zu diesen Ländern gehörten Adherbeidjān, Rai, Demavend, die Gegenden im Süden und Südwesten des Kaspischen Meers und Armenien.

II.

Die Eroberungsperiode.

Der erste arabische Feldherr, welcher den armenischen Boden betrat, war Ijād Ibn Ghanm, der Eroberer Mesopotamiens. Nachdem er die Städte des nördlichen Mesopotamiens im Jahre 19 und im Muharram des Jahres 20 H.[2]) (640) unterworfen hatte, marschierte er nach Norden und nahm die Stadt Arzan ein, deren Einwohnern er Lebens- und Vermögenssicherheit gegen Zahlung von Kopfsteuer gewährte. Darauf zog Ijād durch den Engpass (الدرب)[3]) nach Bitlis (بَدْلِيس) und rückte, ohne Widerstand zu treffen, weiter vor. Der Fürst (بطريق) von Khlath unterwarf sich ihm friedlich; Ijād bewilligte ihm eine Sicherheitsschrift, deren Bedingungen bei Belādhorī p. 199, wo er den Eroberungszug des Habīb Ibn Maslama schildert, angegeben sind. Danach wurde dem Fürsten zugestanden, seine Besitztümer gegen Steuerzahlung zu behalten. Ijād gelangte bis zu den saueren Quellen in Armenien[4]), hielt sich aber nicht lange auf, sondern zog bald nach Mesopotamien zurück. Dieser

---

[1]) Derbend, siehe Geogr. Anmerkungen, 23.

[2]) Belādhorī, 176. Jāqūt, I, 206. vrgl. Müller Islam, I, 259.

[3]) Es ist klar, dass unter الدرب der Engpass des Bitlis-tschai, der einzige Weg von Arzan nach Bitlis zu verstehen ist.

[4]) العين الحامضة من أرمينية, es giebt in verschiedenen Gegenden Armeniens Sauerwasserquellen; welche hier gemeint sind, ist schwer zu entscheiden.

erste Einfall der Araber ist, aller Wahrscheinlichkeit nach, mit dem von Johann Mamikonian [1]) überlieferten zu identifizieren, obgleich die Daten und die Namen der Feldherren nicht übereinstimmen. Nach diesem brach nämlich ein arabisches Heer von 18000 Mann unter der Führung des Abdurrahmān im Jahre 636 (8 Jahre nach dem Tode des Chosrow Parvēz) in Taron ein. Der Fürst von Taron, Tiran Mamikonian, lieferte ihm eine Schlacht und blieb mit zwei anderen Fürsten auf der Walstatt. Abdurrahmān zog mit seinen Scharen nordwärts bis nach Basian und Wanand [2]), erhob Steuern und kehrte bald nach Tačkastan [3]) zurück. In der Reihe der armenischen Historiker ist Johann Mamikonian der einzige, der von einem arabischen Einfall im Jahre 636 weiss; weder die übrigen armenischen, noch die arabischen Historiker erwähnen einen solchen. Dieser Bericht ist aber schon deshalb unwahrscheinlich, weil im genannten Jahre weder Mesopotamien noch Persien durch die Araber erobert waren [4]). Über den ersten arabischen Einfall in Armenien stimmt Tabarī's Überlieferung (Tab. I, 2506), was die Zeit anbetrifft, mit denjenigen Belādhorī's und Jāqūt's überein, weicht aber in Einzelheiten von denselben ab. Nach ihm betraute Ijād Ibn-Ghanm im Jahre 19 H. nach der Eroberung von Dara und Nisibis den Othmān Ibn Abi-'l-'Aas mit der Eroberung des Vierten Armeniens. Nach kurzem Widerstand unterwarf sich die Bevölkerung jenes Landes dem arabischen Feldherrn und verpflichtete sich Kopfsteuer zu entrichten, deren Quantum jährlich von jeder Familie einen Dinar betragen sollte.

Ein zweiter Einfall der Araber in die nordöstlichen Grenzgegenden Armeniens wird von Tabarī I, 2666 [und nach ihm Ibn-al-Athīr, III, p. 20 ff.] berichtet. Vor der endgiltigen Unterwerfung von Adherbeidjān im Jahre 22 H. (643) [5]) sandte Surāqa die ihm untergeordneten Heerführer mit ihren Scharen nach verschiedenen Richtungen. Hudhaifa zog nach den Alanengebirgen, Bukair überfiel Mughān, Habīb Ibn-Maslama, den

---

[1]) Johann Mamikonian, Geschichte Taron's, Venedig, p. 57—58.

[2]) Der Distrikt Basian liegt im Araxesthale, nordöstlich von Erzerum. Wanand ist heutzutage der Distrikt Kars.

[3]) So werden von den armenischen Schriftstellern die nordarabischen Gebiete genannt; tāčīk ist die Pahlaviform von طَيّ; nprs. تازى vgl. Hübschmann, Arm. Gr. I, I, 86, 87. Über die Zeit dieses Einfalls vgl. Dulaurier, E. — Recherches sur la Chronologie arm. p. 225.

[4]) Weil, G. Gesch. d. Chalifen. I, 294, Anm. 3. setzt die ersten Einfälle der Araber in Armenien in das Jahr 637 und die Einnahme von Dwin in das Jahr 639. Worauf diese Daten beruhen, ist bei ihm nicht angegeben.

[5]) Tabarī I, 2647. Vgl. Müller, Islam, I, 246.

der Khalif ʻOmar dem Hudhaifa zu Hilfe gesandt hatte, marschierte gegen Tiflis, und Salmān Ibn Rabīʻa streifte in das nordöstliche, an Albanien angrenzende armenische Gebirgsland. Die arabischen Truppen wurden von allen Seiten zurückgeschlagen, ausgenommen Bukair, welcher Mughān eroberte und der Bevölkerung eine Kopfsteuer auferlegte, wonach jede mündige männliche Person (حالم) jährlich einen Dīnār zu entrichten verpflichtet wurde, (Ibn al-Athīr. eb. da). Der Eroberer gab den Einwohnern von Mughān eine Sicherheitsschrift folgenden Inhalts (Tabarī p. 61, 266—67.)

بسم اللّه الرحمٰن الرحيم

هذا ما اعطى بُكَيَر بن عبد اللّه اهل مُوقان من جبال القَبْج الأَمان على اموالهم و انفسهم و ملّتهم و شرائعهم على الجزاء دينار عن كلّ حالم او قيمته و النصح و دلالة المسلم و نزله يومه و ليلته و لهم الأَمان ما اقرّوا و نصحوا و علينا الوفاء و اللّه المستعان فان تركوا ذلك و استبان منهم غِشّ فلا امان لهم الّا ان يُسلموا الغَشَشَة برُمَّتهم و الّا فهم متمالئون شهد الشمّاخ بن ضَرار و الرُّسَارِس بن جُنادِب و حَمَلَة بن جُوَيَّة و كتب سنة ٢١.

„Im Namen Gottes des Allbarmherzigen. Dies ist, was Bukair Ibn Abdallah den Einwohnern von Mughān an den Kaukasusgebirgen gewährt: Sicherheit ihres Vermögens und Lebens, ihres Glaubens und ihrer Religion gegen Zahlung von Kopfsteuer, einem Dīnār oder seinem Wert von jedem Mündigen. Ferner dass sie gutgesinnt seien, dem Muslimen als Wegweiser dienen und ihn einen Tag und eine Nacht beherbergen. Sie sind in Sicherheit, so lange sie dies erfüllen und treu bleiben, und es liegt uns ob, das Wort zu halten; Gott ist der Hilfreiche. Wenn sie aber dies unterlassen, oder wenn von ihnen Untreue zu Tage tritt, so giebt es keine Sicherheit mehr für sie, es sei denn, dass sie die sämtlichen Ungetreuen ausliefern, sonst stehen sie selbst mit ihnen in Verbindung. Zeugen sind Schammāch Ibn Darār, Rusāris Ibn Djunādib und Hamala Ibn Djuvajja. Geschrieben im Jahre 21.“

Drei Jahre später machten die Araber wieder von Adherbeidjān aus einen Einfall in Armenien. Walīd Ibn ʻOqba, der Emir von Kūfa,

unternahm im Jahre 24 H. einen Feldzug nach Adherbeidjān, dessen Bevölkerung sich weigerte, die ihr auferlegte Steuer zu entrichten. Von dort aus sandte er Salmān Ibn Rabī'a mit einem 12000 Mann starken Heere nach Armenien (Tab. I, 2806). Auch diesmal hielten sich die Araber in Armenien nicht lange auf: Salmān zog noch in demselben Jahre mit reicher Beute zurück. Von einer Eroberung der Städte ist bei diesem Einfall bei Tabarī und Belādhorī, 198, keine Rede.

Nach den armenischen Historikern (Ghevond. 7. Asoghik, 120) fand ein arabischer Einfall in Armenien von Persien aus nach dessen Eroberung statt[1]). Die muslimischen Scharen verwüsteten die Distrikte Gołthn[2]) und Nachčavan, gaben zahlreiche Einwohner dem Schwerte preis und schleppten eine grosse Menge, hauptsächlich Weiber und Kinder, in die Gefangenschaft. Im Distrikte Kogovit[3]) griffen sie die griechische 60000 (?) Mann zählende Armee an; der Befehlshaber Prokop erlitt eine schwere Niederlage und wurde zurückgeschlagen. Trotz dieses glänzenden Erfolges verliessen die Araber wieder das Land und zogen mit reicher Beute und zahlreichen Gefangenen nach Persien zurück.

Die grösste arabische Invasion in Armenien, wobei auch die Hauptstadt Dwin eingenommen wurde, fand nach den Angaben der arabischen Historiker und Geographen unter Othmān's Regierung statt. Auf den Befehl des Khalifen betraute Mo'āwija, der Statthalter von Syrien, den Feldherrn Habīb Ibn Maslama, der sich in den Eroberungskriegen in Syrien und Mesopotamien ausgezeichnet und die Stadt Schimschat im Vierten Armenien, nach Belādhorī, 184, eingenommen hatte, mit der Eroberung Armeniens. Habīb marschierte mit 6000, nach anderen Berichten 8000 Mann zuerst gegen Ḳālīḳalā und belagerte es. Die Einwohner der Stadt leisteten Widerstand, wurden aber vertrieben (Belādhorī 197 ff.). Die Belagerung dauerte nicht lange: die Einwohner ergaben sich ihm auf Gnade und Ungnade; mehrere von ihnen wanderten in das griechische Gebiet aus. Während Habīb sich mit den Truppen in Ḳālīḳalā aufhielt, wurde er davon in Kenntnis gesetzt, dass der griechische Verwalter von Armeniakon, Mauriān (Tab. I, 2808 Ibn al-Ath III, 65.) mit einer grossen

[1]) Die Zeit dieses Einfalls ist schwer festzustellen; die genannten Historiker setzen ihn in das 22. Jahr der Khalifen Abu Bakr, Othmān und Omar. Welches muslimische Jahr darunter zu verstehen ist, ist schwer zu entscheiden. Identifizieren wir diesen Einfall mit dem ersten Zuge Salmāns von Adherbeidjān aus, welcher in das Jahr 21/22 H. fällt, so ist anzunehmen, dass Ghewond und Asoghik die muslimische Zeitrechnung im Auge haben.

[2]) Gołthn, ein Distrikt der Provinz Waspurakan. Geogr. von Mos. v. Khor. bei St. Martin. Mémoires. II, 265. eb. d. I, 126, 127. Geogr. von Vardan bei St.-Mart. 423.

[3]) Am südlichen Fusse des Masis (Ararat), heutzutage Bayazid.

Armee und zahlreichen khazarischen und alanischen Hilfstruppen ihn anzugreifen im Begriff sei. Habīb machte darüber durch Moāwija dem Othmān Mitteilung und bat ihn um Hilfe. Zu derselben Zeit war Walīd mit Salmān Ibn Rabī'a von seinem Feldzuge in Adherbeidjān zurückgekehrt[1]. Als Othmān Habīb's Brief erhielt, schrieb er an Sa'īd Ibn Aas, seinen Statthalter in Kūfa, den Salmān den bedrängten Muslimen in Armenien zu Hilfe zu schicken. Inzwischen rückten die Griechen vor und lagerten am Euphrat. Bei Nachtzeit griffen die Muslimen die feindliche Armee an, welche schwere Verluste erlitt und in die Flucht geschlagen wurde. Darauf langte Salmān Ibn Rabī'a mit den Iraqanern an und erhob Ansprüche auf die Kriegsbeute[2], über deren Teilung zwischen ihm und dem Habīb ein heftiger Streit ausbrach. Beide schrieben an den Khalifen und baten ihn um Entscheidung; Othmān entschied die Streitfrage zu Gunsten Habībs, den Salmān aber beauftragte er mit der Eroberung von Arrān. Während Salmān mit den Iraqanern gegen Arrān zog, setzte Habīb den Eroberungszug in Armenien selbst fort und, nach Belādhorī's ausführlicher Darstellung, drang er tief in Georgien ein, fast ohne jeden Widerstand. Nach der Einnahme von Ḳālīḳalā marschierte er in südöstlicher Richtung nach dem Wan-See. Als er Marbala ? (مربالا)[3] erreichte, brachte ihm der Fürst von Khlath den Gehorsam entgegen und zeigte ihm die von Ijād ihm gelieferte Sicherheitsschrift vor.

---

[1]) Nach Belādhorī, 198, im Jahre 25 H. Tabari. 2806. im J. 24/25. Ibn al-Ath. III, 65. 25. Sonach fällt die Einnahme von Ḳālīḳalā nach arab. Berichten in das Jahr 25 H. (645/46).

[2]) Belādhorī führt eine von ihm selber nicht für glaubwürdig gehaltene Überlieferung an, Salmān wäre nach der Einnahme von Dwin zu Habib gekommen (Bel. 199).

[3]) So haben Belād. 199, Cod. A. und Ibn al-Ath. III. 65. Beladh. 199, Cod. B. hat مريالا. Beide Formen scheinen unsicher zu sein, denn auf der Zwischenstrecke zwischen Karin (vorausgesetzt, dass Kālīkalā mit Karin zu identifizieren ist,) und Khlath ist keine Ortschaft mit diesem Namen bekannt. Ein Distrikt der Provinz Turuberan wurde Mardałi (Մարդաղի) genannt. 1. Mos. v. Khor. Geogr. p. 31. franz. Übers. p. 41.

(Forsetzung folgt.)

Armenien unter der arabischen Herrschaft bis zur Entstehung des Bagratidenreiches.

Nach arabischen und armenischen Quellen bearbeitet

von

Mkrtitsch Ghazarian.

(Fortsetzung.)

Habīb erkannte dieselbe an und bestätigte sein Recht über seine Besitztümer gegen Steuerzahlung. Von Khlath aus, wo er nur kurze Zeit Rast hielt, setzte Habīb seinen Zug weiter fort, um sein Endziel, die Hauptstadt Dwin, zu erreichen. Am Siphan[1]) begegnete ihm und unterwarf sich ihm freiwillig der Fürst von Moks (صاحب مُكس)[2]). Habīb gewährte ihm schriftlich Sicherheit und bestätigte ihn in seinen Rechten über sein Land. Die von Habīb entsandten Truppen eroberten Artješ und Wajunniq (بَاجُنيس)?[3]) und zogen von den Einwohnern Kopfsteuer ein. Die Vornehmsten jener Städte kamen zu Habīb und stellten sich unter seine Botmässigkeit; Habīb überliess ihnen die Einziehung der Grundsteuer (خراج). Darauf marschierte Habīb weiter, setzte bei Ar-

[1]) Bel. 199, الصيانة ohne Punktation. Nach aller Wahrscheinlichkeit ist hier vom Berge Siphan (od. Sipan) die Rede; derselbe liegt nördlich vom Wansee, zwischen Khlath und Artješ, wohin Habīb marschierte. Ist diese Vermutung berechtigt, so ist der Name wohl الصيبانة zu lesen und die auffällige Endung ist vielleicht durch die armenische Genitivform Siphana (sar) zu erklären. Ein anderer Ortsname, der ähnlich zu schreiben wäre, ist in dieser Gegend nicht bekannt.

[2]) Belādh. 199 u. Ibn al-Ath. III, 65, halten Moks für einen Distrikt der Provinz Waspurakan. Jāqūt hat von der Lage dieser Ortschaft eine unklare Vorstellung: nach ihm ist Moks موضع بارمينية من ناحية البُسْفُرَّجان قرب قاليقلا. (?) Der Distrikt Mokq gehörte nicht zu der Provinz Waspurakan, sondern zu der gleichnamigen Provinz Mokq, welche zwischen dem Wan-See und Korduene lag. Vgl. Mos. v. Khor. Geogr. 32 (fr. Übers. 42). St.-Martin liest Mekes, die richtige Lesart ist aber مُكس.

[3]) Apahuniq? S. unten, geogr. Anmerk. 11.

tašat [24] über den Fluss نهر الاكراد, ? belagerte Dwin und fing an die Stadtmauern mit Katapulten zu zerstören, bis die Einwohner sich ergaben. Er gewährte ihnen folgende Kapitulationsschrift, welche uns bei Belādhorī (200) und Jāqūt (II 549) erhalten ist.

بسم الله الرحمٰن الرحيم

هذا كتاب من حبيب بن مَسْلَمَة[1] لنصارى اهل دبيل ومجوسها ويهودها شاهدهم وغائبهم انّى آمنتكم على انفسكم واموالكم وكنائسكم وبيعكم وسور مدينتكم فانتم آمنون وعلينا الوفاء لكم بالعهد ما وفيتم وادّيتم الجزية والخراج شهد الله وكفى به[2] شهيدًا وختم حبيب بن مسلمة.

„Im Namen Gottes des Allbarmherzigen. Dies ist eine Schrift von Habīb Ibn Maslama an die Einwohner von Dwin, sowohl die Christen, als auch die Magier und die Juden, die Anwesenden und die Abwesenden. Ich gewähre euch Sicherheit für euer Leben und Vermögen, eure Kirchen und Bethäuser und eure Stadtmauer; ihr seid sicher. Uns liegt euch gegenüber ob, das Wort zu halten, solange ihr treu bleibt und Kopf- und Grundsteuer entrichtet. Gott ist Zeuge, sein Zeugnis genügt. Untersiegelt von Habīb Ibn Maslama."

Nach der Kapitulation von Dwin entsandte Habīb seine Truppen, welche die umliegenden Ortschaften unterwarfen. Der Fürst von Širak und Bagrevand kam zu Habīb, unterwarf sich ihm freiwillig und bat ihn um Sicherheit; er wurde verpflichtet, Steuer zu zahlen, die Muslimen durch Ratschläge und Wegweisen zu unterstützen und ihnen Herberge und Hilfe gegen die Feinde zu leisten (Belādh. 200). Darauf rückte Habīb gegen Nachčavan, eroberte die Stadt ohne Widerstand und gewährte den Einwohnern eine Sicherheitsschrift mit den Bedingungen der Kapitulation von Dwin. Hier begegnete ihm der Fürst von Waspurakan, schloss mit ihm Frieden und erbat für sein Land gegen Zahlung von Steuern Sicherheit (Bel. 200). Von Nachčavan aus drang Habīb in das gebirgige Hochland Sisakan ein. Nachdem er die Burg Wais eingenommen hatte, unterwarfen sich die anderen Burgen von Sisakan nach einander dem Feldherrn, ohne

[1] Bei Jāqūt folgt: الفهرى. [2] Jāqūt بالله.

Widerstand zu leisten, und erlangten Sicherheitszugeständnisse. Darauf rückte er gegen Georgien vor. Unterwegs begegnete ihm der Gesandte des Fürsten und der Einwohnerschaft der Stadt Tiflis und that deren friedliche Stimmung den Muslimen gegenüber kund. Habīb richtete an sie folgendes Schreiben, welches die Äusserungen des georgischen Boten mit enthält und bei Belādhorī und Tabarī mit bedeutenden Abweichungen, (bei Jāqūt nach Belādhorī's Überlieferung mit geringen Abweichungen) erhalten ist. Dasselbe hat bei Belādhorī (201) folgenden Wortlaut:

فانّ نقلى[1] رسولكم قدم علىَّ وعلى الذين معى من المؤمنين فذكر عنكم[2] انّا امّة اكرمنا اللّه وفضّلنا وكذلك فعل اللّه[3] وله الحمد[4] كثيرًا وصلّى اللّه على محمّد نبيّه وخيرته من خلقه[5] وعليه السلام[6] وذكرتم انّكم احببتم سِلمنا وقد قوَّمت هديتكم وحسبتها من جزيتكم وكتبتُ لكم امانًا واشترطتُ فيه شرطًا فان قبلتموه ووفيتم به والّا فاذنوا بحرب من الله ورسوله[7] والسلام على من اتّبع الهدى.

„Es kam zu mir und zu den Gläubigen, die mit mir sind, euer Bote Nogli (od. Nogla? Nicolaus? ist nicht sicher) und that uns euerseits kund, wir seien ein Volk, welches Gott geehrt und bevorzugt hat. Das hat Gott wirklich gethan, vielen Dank ihm. Gott segne Muhammed, seinen Propheten und den von ihm aus all seinen Creaturen (= Menschen) Auserwählten! Heil ihm! Ferner habt ihr erwähnt, dass ihr Frieden von uns wünscht. Ich habe eure Geschenke berechnet und auf eure Kopfsteuer angerechnet. Ich schreibe euch einen Friedensvertrag, worin ich Bedingungen aufstelle; nehmet ihr sie an und erfüllt ihr sie, dann gut; widrigenfalls sei euch von Gott und seinem Gesandten der Krieg erklärt. Heil denen, die den rechten Weg wandeln."

Mit diesem Schreiben sandte Habīb folgenden Friedensvertrag (Bel. 201.):

Bei Jāqūt: [1]) fehlt. [2]) folgt انّكم قلتم. [3]) فعل الله بنا. [4]) الحمد لله. [5]) وخير البريّة من خلقه. [6]) وعليه السلام fehlt.

[7]) Ḳorān, Sur. 2, 275.

بسم الله الرحمٰن الرحيم

هذا كتاب من حبيب بن مسلمة لاهل طفليس من[1] مَنْجَلِيسَ من جُرْزَان القِرْمز[2] بالامان على انفسهم وبيعهم وصوامعهم وصلواتهم ودينهم على اقرار بالصغار والجزية على كلّ اهل[3] بيت دينار وليس لكم ان تجمعوا بين اهل[4] البيوتات تخفيفًا للجزية ولا لنا ان نفرّق بينهم استكثارًا منها[5] ولنا نصيحتكم وضِلعكم[6] على اعداء الله ورسوله صلعم[7] ما استطعتم وقِرى المسلم المحتاج ليلة بالمعروف من حلال طعام اهل الكتاب[*] لنا وإن انقُطع[8] برجل من المسلمين عندكم فعليكم اداؤه الى ادنى فئَةٍ من المُومنين[9] الّا ان يحال دونهم وان انبتم واقمتم الصلاة فاخواننا فى الدين والّا فالجزية عليكم وان عرض للمسلمين شغل عنكم فقهركم عدوّكم فغير ماخوذين بذلك ولا هو ناقض عهدكم هذا لكم وهذا عليكم شهد الله وملائكته وكفى بالله شهيدًا.

„Im Namen Gottes des Allbarmherzigen. Dies ist eine Schrift von Habīb-Ibn Maslama an die Einwohner von Tiflis im Distrikte Manglis in Georgien, zur Sicherheit ihres Lebens und ihrer Kirchen, ihrer Klöster, ihrer Bethäuser und ihres Glaubens, gegen Anerkennung der Unterthänigkeit und Zahlung von Kopfsteuer: von jeder Familie ein Dīnār. Ihr dürft nicht die Familien mit einander vereinigen, um die Steuern zu vermindern, und wir dürfen dieselben nicht teilen, um die Steuern zu vermehren. Ihr seid uns schuldig Ratschläge und Beistand gegen die Feinde Gottes und seines Gesandten, — Heil und Segen Gottes mit ihm, — soweit ihr dazu imstande seid; dazu noch die Beherbergung des bedürftigen Muslimen für eine Nacht und dessen Bewirtung mit

---

Jāqūt: 1) من رستاق مَنْجَليس; 2) من حرزان الهرمز; 3) اهل fehlt; 4) اهل fehlt; 5) لها; 6) وضلعهم fehlt; 7) fehlt; 8) ان يقطع; 9) المسلمين.

*) Vgl. Ḳorān V, 5.

solchen guten, den Schriftbesitzern (Christen und Juden) erlaubten Speisen, die auch uns erlaubt sind. Wenn einer von den Muslimen bei euch zurückbleiben muss, so seid ihr verpflichtet ihn bis zur nächsten Truppe der Gläubigen zu führen, es sei denn, dass sie nicht erreichbar sind [wörtlich: dass vor ihnen etwas dazwischen komme]. Bekehrt ihr euch und verrichtet das Gebet, so seid ihr unsere Brüder im Glauben, sonst habt ihr die Kopfsteuer zu entrichten. Wenn aber die Muslimen durch irgend etwas verhindert werden sich um euch zu bekümmern und euer Feind euch überwältigt, so werdet ihr dafür nicht in Anspruch genommen, und das bricht euren Vertrag nicht. Dies steht euch zu und dies liegt euch ob. Gott ist Zeuge und seine Engel; Gottes Zeugniss genügt."

Es dürfte nicht überflüssig sein, dieselben Urkunden, wie sie bei Tabarī erhalten sind, anzuführen; sie weichen in manchen Punkten von denen bei Belādhorī ab und dienen deshalb zur Ergänzung und Erklärung einiger Stellen einerseits, andrerseits aber stellen sie die Stimmung der georgischen Bevölkerung, die Gesinnung der muslimischen Eroberer den Christen gegenüber und die Unterwerfungsbedingungen Georgiens deutlicher dar. Der von Habīb an die Einwohnerschaft von Tiflis gesandte Brief hat nach Tabarī's Überlieferung (1, 2674) folgenden Wortlaut:

بسم الله الرحمٰن الرحيم

من حبيب بن مسلمة الى اهل تَفْلِيس من جُرزان ارض الهُرْمُز[25] سِلم انتم فانّى احمد اليكم الله الذى لا اله الّا هو فانّه قد قدم علينا رسولكم تفلى (?) فبلّغ عنكم وادّى الذى بعثتم وذكر تفلى عنكم انّا لم نكن امّة فيما تحسبون وكذلك كنّا حتّى هدانا اللّه عزّ وجلّ بمحمّد صلّعم واعزّنا بالاسلام بعد قلّة وذلّة وجاهلّية وذكر تفلى انّكم احببتم سِلْمنا فما كرهت والذين آمنوا معى وقد بعثت اليكم عبد الرحمٰن بن جَزْء السُّلَمىّ وهو من اعلمنا من اهل العلم باللّه واهل القرآن وبعثت معه بكتابى بامانكم فان رضيتم دفعه اليكم وان كرهتم آذنكم بحرب على سواءٍ[1] انّ اللّه لا يُحبّ الخائِنين.

---

[1]) Korān, Sur. 8, 60. 21, 109.

„Im Namen Gottes des Allbarmherzigen. Von Habīb Ibn Maslama an die Einwohner von Tiflis in Georgien des Landes Hormuz (?) 25; Friede mit euch. Ich preise euch gegenüber Gott, ausser dem es keinen Gott giebt. Es kam zu uns euer Bote Tufli? (Theophilos?), teilte uns eure Worte mit, überreichte uns was ihr gesandt habt, und übermittelte als eure Meinung, wir seien gar kein Volk (أمّة). So waren wir in der That, bis uns Gott der Erhabene, der Allmächtige durch Muhammed, — den Gott segnen und grüssen möge, — zum rechten Wege führte und nach der Schwäche, Erniedrigung und Unwissenheit durch den Islam mächtig machte. Ferner erwähnte Theophil, euch sei Friede mit uns erwünscht; ich und die Gläubigen in meiner Begleitung, wir haben nichts dagegen. Ich sende euch Abdurrahmān Ibn Djaz‘ den Sulaimiten, einen der gelehrtesten unsrer Gottesgelehrten und Korankenner und schicke mit ihm mein Schreiben zur Verbürgung eurer Sicherheit. Wünscht ihr es, so überreicht er es euch; wünscht ihr es aber nicht, so kündigt er euch offen und ehrlich den Krieg an, denn Gott liebt die Untreuen nicht.“

Mit diesem Brief wurde folgender Sicherheitsvertrag zugeschickt: (Tab. I, 2675).

بسم الله الرحمن الرحيم

هذا كتاب من حبيب بن مسلمه لاهل تِفليس من جُرزان ارض الهرمز بالامان على انفسكم واموالكم وصوامعكم وبيعكم وصلواتكم على الإقرار بصغار الجزية[1] على كلّ اهل بيت دينار وافٍ ولنا نصحكم ونصركم على عدو اللّه وعدوّنا و قرى المجتاز[2] ليلة من حلال طعام اهل الكتاب وحلال شرابهم وهداية الطريق فى غير ما يضرّ فيه باحد منكم فان اسلمتم واقمتم الصلاة وآتيتم الزكاة فاخواننا فى الدين وموالينا ومن تولّى عن اللّه ورُسله وكتُبه وحِزبه فقد آذنّاكم بحرب على سواء انّ الله لا يحبّ الخائنين شهد عبد الرحمن بن خالد والحجّاج وعياض وكتب رباح واشهد الله وملائكته والذين آمنوا وكفى بالله شهيدًا.

---

[1] Für بصغار والجزية. [2] Belādh المسلم المحتاج.

„Im Namen Gottes des Allbarmherzigen. Dies ist ein Schreiben von Habīb Ibn Maslama an die Einwohnerschaft von Tiflis in Georgien, im Lande Hormuz (?) zur Sicherheit eures Lebens und Vermögens, eurer Klöster, eurer Kirchen und eurer Bethäuser gegen Anerkennung der Unterthänigkeit und Zahlung von Kopfsteuer: von jeder Familie ein voller Dīnār. Es steht uns zu der Anspruch auf eure Ratschläge und eure Hülfe gegen Gottes und unsren Feind und Bewirtung des Durchreisenden für eine Nacht; (المجتاز ist „der Durchreisende". So wird auch wohl bei Bel. für المحتاج zu lesen sein) mit (uns) erlaubten Speisen und Getränken der Buchbesitzer, auch noch Wegweisung, ohne dass dadurch einem von euch Schaden zugefügt werde. Wenn ihr den Islam annehmet, das Gebet verrichtet und Armensteuer entrichtet, so seid ihr unsere Brüder im Glauben und unsere Klienten. Wer aber sich von Gott, seinen Gesandten, seinen Schriften und seiner Gemeinde abwendet, dem kündigen wir offen und ehrlich den Krieg an, denn Gott liebt die Untreuen nicht. Zeugen sind Abdurrahmān Ibn Khālid, Hadjādj und ʻIjād, geschrieben hat's Rabāh. Ich rufe zum Zeugen Gott, seine Engel und die Gläubigen; Gottes Zeugnis genügt."

Unter diesen Bedingungen schloss also Habīb eine Kapitulation mit der Stadt Tiflis ab. Darauf dehnte er seine Eroberungen in Georgien weiter aus. Es unterwarfen sich ihm friedlich: Djawakheti,[26] Khewsour,[27] Kisāl[1]), Khunān,[28] Kusti,[29] Samzikhe, Šawšēth,[30] Bazalēth.[31] In allen diesen Gegenden gewährte Habīb den Einwohnern Sicherheitsschriften mit den Bedingungen, ihr Leben und Eigentum zu schonen und ihre Bethäuser und Stadtmauern nicht zu zerstören; dafür wurden die Einwohner verpflichtet, Kopf- und Grundsteuer zu zahlen. Unter denselben Bedingungen unterwarfen sich ferner die Einwohner von Glardjēth,[32] Thrialēth,[33] Kakhēth,[34] Kükēth,[35] Ardahan,[36] die Bevölkerung am Alanenpass, die Tsanaren[37] und die Dodanier (?)[2]). Ob diese Eroberungen unmittelbar nach der Kapitulation von Tiflis sich vollzogen haben, ist aus dem Zusammenhang von Belādhorī's Darstellung nicht zu ersehen.

Zu derselben Zeit unterwarf Salmān Ibn Rabīʻa, den Othmān, wie schon erwähnt, mit der Eroberung Arran's betraut hatte, die Gebiete dieses Landes (Belādh. 203. Ibn al-Athīr III 66). Zuerst wurde die an der Grenze von Adherbeidjān liegende Stadt Bailakān ohne Widerstand

[1]) Belādh. 207; كِسَال وهى من بَرْذَعَة على اربعين فرسخا ومن تفليس على عشرين فرسخا.

[2]) Belādh. 194; وهم امّة يزعمون انّهم من بنى دُودان بن أسد بن خُزَيْمَة.

eingenommen. Die Stadtmauern, sowie das Leben und das Vermögen der Einwohner wurden gegen Zahlung von Kopfsteuern geschont. Von dort aus zog Salmān gegen Barda'a, die Hauptstadt Albaniens. Die Einwohnerschaft leistete eine gewisse Zeit Widerstand. Es war gerade Erntezeit; Salmān sandte Reiterhaufen aus, die die umliegende Landschaft verwüsteten und dadurch die Stadt zur Kapitulation nötigten. Ihr wurde dieselbe Verpflichtung wie den Einwohnern von Bailaḳān auferlegt. Von Barda'a aus entliess er seine Scharen, welche die Nachbardistrikte Uti, [38] Metskuan, [39] Metsiran [40] und Hardjlan [41] eroberten. Die Kurden von Balāsakān [1]) wurden zur Annahme des Islams aufgefordert, lehnten aber die Aufforderung ab. Salmān unterwarf sie mit Gewalt; die meisten wurden zu Kopfsteuer verpflichtet, nur ein kleiner Teil entrichtete die Armentaxe (er nahm den Islam an). Ein anderer, von Salmān gesandter Feldherr nahm die alte Stadt Šamkor [42] ein. Nachdem Salmān das ganze zwischen Araxes und Kur liegende Land erobert hatte, ging er über diesen Fluss und unterwarf Qabala. [43] Der Herr von Šakī [44] und Ḳambētjan [45] unterwarf sich ihm freiwillig und wurde zur Steuerzahlung verpflichtet. Es unterwarfen sich ferner friedlich die Einwohner von Khaizān, [46] der Fürst von Širwān und die übrigen Häuptlinge in Gebirgen (es handelt sich hier um die Kaukasusgebirge), die Bevölkerung von Maskat, [47] Šābirān [48] und Bāb (Derbend)[2]). Darauf drang Salmān in nördlicher Richtung tief in das Khazarenland hinein, lieferte am Flusse Balandjar den Khazaren eine blutige Schlacht und blieb mit 4000 Muslimen auf dem Schlachtfelde.

Über die Einnahme der Stadt Dwin weichen die Berichte der arabischen Historiker von denen der armenischen bezüglich der Zeit und mancher Einzelheiten bedeutend ab. Nach den letzteren zog ein arabisches Heer im 2. Regierungsjahre des Kaisers Konstans (642/43. Ghevond, 9) durch das Thal[3]) in Armenien und brach durch die Distrikte

---

[1]) Belādh. 203, Ibn Faqīh, 293, اكراد البلاسجان. Darüber, ob Balāsakān, die Ebene nordöstlich von Barda'a, zu jener Zeit von Kurden bewohnt war, haben wir bei den armen. Historikern keine Angaben.

[2]) Alle diese Gegenden wurden nach Ibn al-Athīr III, 66, im Jahre 25 H. erobert.

[3]) Es handelt sich hier ohne Zweifel um das Thal von Bitlis-tschai, südwestlich vom Wan-See, welches auch später die Heerstrasse der Araber war und bei Belādhorī, 176, الدرب genannt wird. Das Thal Hayoz-Dsor, südöstlich vom Wan-See, wie Dulaurier (Recherches Chron. p. 230) meint, kann hier schon deshalb nicht in Betracht kommen, weil die Araber von Mesopotamien aus zuerst in den Distrikt Taron, westlich vom genannten See einfielen. Müllers Angabe (Islam, I, 266), dass die Araber durch das Thal des Oberen Euphrat nach dem Wan-See vorbrachen, würde begründet sein, wenn die Stadt Ḳālīḳalā (Karin, im Thale des Oberen Euphrat) eingenommen worden wäre. Dass aber dies nicht der Fall gewesen ist, sehen wir unten. Es bleiben also

Taron, Bznuniq (Khlath), Aghiovit (nordöstlich von Khlath, heutzutage Badnotz), Berkri (nordöstlich vom Wan-See) und Kogovit (heutzutage Bayazid) in Airarat ein. Die Araber überfielen Dwin, nahmen es ein, machten eine grosse Menge von Einwohnern nieder, plünderten die Stadt und die Umgebung und verliessen das Land, indem sie 35000 Seelen in die Gefangenschaft führten. Im folgenden Jahre machten die Araber von Adherbeidjān aus einen neuen Einfall in Armenien; sie verwüsteten die Provinz Airarat und nördlicher, bis zu der georgischen Grenze, überfielen die im Distrikte Kogovit liegende Burg Artsaph[1]), die sie einnahmen und deren Insassen sie dem Schwert überlieferten. Am folgenden Tage griff Theodoros Ṛštuni den Feind an und bereitete ihm eine starke Schlappe. Die Araber zogen, nachdem sie ohne Erfolg Nachčavan angegriffen hatten, nach Adherbeidjān zurück und verschonten mehrere Jahre Armenien mit ihren Einfällen.

In der Zwischenzeit war Armenien unter der griechischen Herrschaft. Bald nach dem Rückzug der Araber ernannte der Kaiser Konstans den Fürsten Theodoros Ṛštuni zum Befehlshaber der armenischen Truppen. Zu derselben Zeit wurde der letzte Marzpan Armeniens, Waraztirotz Bagratuni, der vom Kaiser Heraklius nach einer Insel verbannt worden war, frei gelassen, ohne jedoch das Recht zu haben, nach seiner Heimat zurückzukehren. Neben dem armenischen Befehlshaber wurde ein Grieche, mit Namen Thuma, zum Verwalter des Landes ernannt, welcher im Einverständnis mit dem Fürsten von Adherbeidjān den Fürsten Theodoros Ṛštuni in Ketten legte und mit einem Verleumdungsschreiben nach Konstantinopel schickte. In einer Untersuchung wurde aber

zwei Wege übrig: das Thal des Unteren Euphrat (Arsanias), wo die Stadt Šimšat schon eingenommen worden war, oder das vom Bitlis-tschai. Dsor oder Weg von Dsor (Thal) wird bei den armenischen Historikern das letztere genannt.

[1]) Als Tag dieses Ereignisses wird von Sebeos der Sonntag, d. 23. des Monats Hoṛi, angegeben. Im Jahre 643, dem 2. Regierungsjahre des Konstans, wo nach Sebeos Artsaph eingenommen wurde, fiel der 23. des Monats Hoṛi auf den 10. August und war thatsächlich ein Sonntag (vgl. Dulaurier, Recherches Chr. p. 232); somit steht das Datum dieses Ereignisses fest. Da nun die Einnahme von Dwin ein Jahr vorher stattgefunden hatte, so ist diese in den Herbst des Jahres 642 (da es die Erntezeit war) anzusetzen. Ob aber der arabische Feldherr bei diesem Zuge Habīb Ibn Maslama in Begleitung des Salmān Ibn Rabīʿa war, wie Dulaurier meint, (p. 231) muss dahingestellt bleiben. Nach den arabischen Berichten wurde Habīb erst unter Othmāns Regierung, also, nach dem Jahre 644 mit der Eroberung Armeniens betraut, und von den armenischen Historikern wird bei dieser ersten Einnahme von Dwin Habībs Name nicht erwähnt. Nach Asoghik (87) wurde Dwin im Jahre 647 eingenommen. Dieses Datum entspricht annähernd dem von den arabischen Historikern angegebenen (25. Jahr H.). Nach Ps.-Dionysius von Tell-Mahre (Chron. ed. Chabot, Paris 1895, p. 7.) wurde Dwin im J. 641 eingenommen.

Theodoros frei gesprochen, während Thuma seine Stelle verlor. Nach einer Zusammenkunft mit Theodoros in Konstantinopel flüchtete sich Waraztirotz nach Armenien, anstatt aber verfolgt und bestraft zu werden, wurde er durch die Vermittelung des im griechischen Dienste stehenden armenischen Fürsten Theodoros Wahevuni und des Patriarchen Nerses, und nachdem er selber eine Bittschrift an den Kaiser gerichtet hatte, zum Verwalter Armeniens mit dem Kuropalatentitel ernannt. Der Tod ereilte ihn aber vor der Ausführung des kaiserlichen Erlasses, und an seiner Stelle wurde sein Sohn Smbat eingesetzt. Kurz darauf entsandte der Kaiser auch den Theodoros Ṛštuni nach Armenien, indem er ihn wieder zum Oberbefehlshaber der Truppen ernannte.

In der Kirchenpolitik setzten die Griechen ihre Unionsbestrebungen immer fort: der Kaiser und der Patriarch von Konstantinopel[1]) sandten ein Schreiben nach Armenien, wodurch sie die Armenier zur Annahme der Bestimmungen des Chalkedonischen Konzils aufforderten. Auf einer vom Katholikos Nerses und Theodoros Ṛštuni im Jahre 648 (od. 649) in Dwin berufenen Kirchenversammlung[2]) wurde die Aufforderung verworfen und der Beschluss gefasst, das Nicäanische Glaubensbekenntnis dem Kaiser abzusenden.

Im 12. Jahre der Regierung des Konstans, als der dreijährige Waffenstillstand zwischen dem Kaiser und den Arabern abgelaufen war[3]), wandten die Araber ihre Waffen wieder gegen die Griechen. In Armenien war die Sorge um die zu erwartende Wiederholung der arabischen Einfälle gross; so zog es Theodoros Ṛštuni vor, das Land freiwillig der arabischen Herrschaft zu unterwerfen. Er schloss mit Moʿäwija einen Vertrag, welcher den Armeniern äusserst günstige Bedingungen zugestand und den Muslimen vorläufig nur eine Art Oberhoheit über das Land sicherte. Auf diesen Entschluss des armenischen Fürsten haben allerdings auch die kirchenpolitischen Bestrebungen der Griechen einen gewissen Einfluss ausgeübt. Der Vertrag ist uns bei Sebeos (p. 138) erhalten und hat folgenden Wortlaut[4]):

„Dies sei mein Friedensvertrag zwischen mir und euch für soviel

---

[1]) Paulos II, 641—654. s. Krumbacher, Gesch. der byzant. Litteratur, II. Aufl. Münch. 1897, p. 1149.

[2]) Das sechste Konziel von Dwin wurde nach Hübschmann, Zur Gesch. Armeniens (p. 34, Anm. 1.), im Jahre 648—649 berufen.

[3]) Sebeos, p. 137. Dieser Waffenstillstand zwischen Konstans und Moʿäwija wurde im Jahre 650 geschlossen und dauerte bis zum J. 653. Vgl. Müller, Islam, I, 260—61.

[4]) Beim Übersetzen habe ich die Übersetzung von Hübschmann, Zur Gesch. Armeniens, p. 30, in Betracht gezogen.

Jahre als ihr wünscht. Ich werde drei Jahre lang[1]) von euch keinen Tribut erheben, dann aber sollt ihr dem Eide gemäss soviel geben, als ihr wollt. Ihr dürft 15000 Mann Kavallerie in eurem Lande halten und werdet ihre Kost aus demselben liefern, was ich auf den Reichstribut anrechnen werde. Die Kavallerie werde ich nicht nach Syrien fordern, wohin aber auch immer sonst ich ihnen befehle (zu gehen), sollen sie bereit zum Werke sein. Ich werde keine Emire in eure Burgen senden, keinen arabischen Offizier und keinen einzigen Reiter. Kein Feind soll nach Armenien kommen; und wenn die Griechen gegen euch ziehen, so sende ich euch Truppen zu Hilfe, soviel ihr auch immer wollt. Und ich schwöre bei dem grossen Gotte, dass ich nicht lüge"[2]).

In demselben Jahre kam der Kaiser Konstans[3]) mit einer 100000 Mann starken Armee nach Armenien. Als er Karin erreichte, eilten zahlreiche armenische Fürsten mit dem Katholikos Nerses ihm entgegen, während Theodoros Ṛštuni mit seinen wenigen Anhängern die Aufforderung des Kaisers, zu ihm zu gehen, abwies. Der Kaiser ernannte einen anderen armenischen Fürsten, Mušegh Mamikonian, zum Befehlshaber der armenischen Truppen und sandte ihn mit 3000 Mann gegen Theodoros Ṛštuni; andrerseits entsandte er Truppen gegen Georgien, Albanien und Siuniq (Sisakan), welche im Bündnis mit Theodoros Ṛštuni standen, um jene Länder unter seine Herrschaft zu bringen. Georgien wurde nach einem kurzen Widerstand unterworfen, während Albanien und Siuniq den kaiserlichen Truppen mit Erfolg Widerstand leisteten und dem Bündnis treu blieben.

Während seines Winteraufenthalts in Dwin benutzte der Kaiser die günstige Gelegenheit, um die armenische Kirche mit der griechischen zu vereinigen. An einem Sonntag wurde auf seinen Befehl in der Kathedralkirche das Glaubensbekenntnis des Chalkedonischen Konzils gepredigt; zugleich wurde das Abendmahl von einem griechischen Priester nach griechischem Ritus zelebriert, und der Katholikos Nerses und alle die anwesenden Bischöfe genossen es, — mit oder wider Willen, — mit dem Kaiser zusammen. Solche Schwäche des Katholikos sucht Sebeos dadurch zu erklären, dass er in Griechenland erzogen und deswegen der griechischen Konfession geneigt war.

[1]) So in Patkanians Ausgabe von Sebeos, während in Konstantinopoler Ausgabe, die Hübschmann benutzt hat, sieben Jahre steht.

[2]) Über diesen Vertrag vgl. Müller, Islam, I, 261. Nach Theophanes, Chronogr. ed. de Boor, Lips. 1883, p. 344, wurde ein Vertrag zwischen Mo'āwija und dem armenischen Patrizier Πασαγνάθης (?) im 10. Jahre der Regierung des Konstans geschlossen.

[3]) Theophanes, Chr. 344. Nach Sebeos, 138, im 12. Jahre seiner Regierung und 20. Jahre des arabischen Reiches (?).

In demselben Winter kehrte der Kaiser nach Konstantinopel zurück, indem er die Verwaltung Armeniens dem Maurianos überliess. Der Katholikos Nerses ging, aus Furcht vor Theodoros Ṛštuni, mit dem Kaiser fort und hielt sich bis zum Tode jenes Fürsten in der Provinz Taiq, im Čorochthale auf, welche von den arabischen Zügen noch nicht berührt war.

Kaum hatte der Kaiser Armenien verlassen, als ein 7000 Mann zählender arabischer Heerhaufen in Armenien einbrach und die Gegenden nördlich vom Wan-See besetzte. Mit dem Anbruche des Frühjahrs, wahrscheinlich des Jahres 654, vertrieb Theodoros Ṛštuni mit den arabischen Truppen die Griechen bis an das Schwarze Meer und nahm selbst die Stadt Trapezunt ein. Gleich darauf ging er mit vielen kostbaren Geschenken nach Damaskus und wurde von Moʿāwija zum Hauptfürsten über Armenien, Georgien und Albanien ernannt, mit der Bedingung, jene Länder völlig der muslimischen Herrschaft zu unterwerfen. Im folgenden Winter verweilte das arabische Heer in Dwin und, nach einem misslungenen Feldzug gegen Georgien, dehnte es die Eroberungen über ganz Armenien aus[1]). Die griechische, unter dem Oberbefehl des Maurianus stehende, Armee gab, nach misslungenen Versuchen, Dwin und Nachčavan wieder einzunehmen, das Land auf und wurde von den Arabern bis nach Georgien vertrieben. Zu dieser Zeit belagerten die Araber die Hauptstadt Griechisch-Armeniens Karin[2]), welche nach kurzem Widerstand dem Feinde die Thore öffnete. In nordöstlicher Richtung dehnten die Araber ihre Eroberungszüge über Siuniq und Albanien aus, indem sie jene Länder plünderten und verheerten und zahlreiche Häuptlinge samt deren Familien als Geissel nach Damaskus führten. Unter anderem ging auch Theodoros Ṛštuni, — ob freiwillig oder gezwungen, ist aus Sebeos' Darstellung nicht zu ersehen, — nach Syrien, wo er vermutlich im Jahre 656 starb.

Gleichzeitig gingen die Araber von Adherbeidjān aus in nördlicher Richtung vor, überschritten den Pass von Derbend und drangen in das Khazarenland[3]) ein, erlitten aber eine furchtbare Niederlage, so dass es wenigen gelang dem Tode zu entgehen und nach Süden zurückzukehren[4]).

---

[1]) Bei diesen Eroberungen wird von Sebeos, 149, ein Habīb als arabischer Feldherr erwähnt. Vgl. Müller, Islam I, 261, dessen Darstellung der Ereignisse dieser Zeit den Angaben von Sebeos entspricht.

[2]) Es ist besonders zu beachten, dass die Belagerung und Einnahme von Karin nach Sebeos erst nach dem dreijährigen griechisch-arabischen Waffenstillstande sich ereignet hat, während nach den arab. Historikern diese Stadt beim ersten Feldzuge Habībs im Jahre 24—25 H. eingenommen wurde.

[3]) Nach Sebeos (148), Land der Thetaler.

[4]) Der arabische Feldherr, den Sebeos nicht erwähnt, war bei diesem Zuge Salmān Ibn Rabīʿa; Belādh. 204. vgl. Müller, Islam. I, 261.

Unmittelbar darauf brachen bei den Arabern innere Wirren aus, welche die Armenier veranlassten wieder von ihnen abzufallen und sich der griechischen Herrschaft zu unterwerfen [1]).

Wie bereits erwähnt, wurde Armenien nach den arabischen Historikern mit seiner Hauptstadt Dwin schon im Jahre 25 H. von Habīb Ibn Maslama endgiltig erobert, dem grossen arabischen Reiche angegliedert und seither als eine der Provinzen durch die Statthalter regiert. Davon, dass Armenien der byzantinischen Herrschaft wieder unterworfen worden, und von den seit den ersten Eroberungszügen bis zur Thronbesteigung Mo'āwija's sich im Lande abspielenden Ereignissen ist bei den arabischen Historikern gar keine Rede. Vergleichen wir die Angaben des Sebeos über die Eroberungskriege mit denen der arabischen Historiker, so finden wir folgende Berührungspunkte: 1) Sowohl bei den Arabern, als auch bei Sebeos (und Ghevond) wird derselbe Weg des Zuges nach Dwin angegeben, nämlich: Taron, Bznuniq, Artješ, Berkri, Kogovit, Dwin. 2) Nach Sebeos gingen die Araber, von dem Fürsten von Mokq geleitet, über den Fluss Metsamor [2]): die Vermutung liegt nahe, dass jener der von Belādhorī und Ibn al-Athīr erwähnte صاحب مُكس war, der am Siphan dem Habīb Ibn Maslama begegnete und ihm Gehorsam entgegenbrachte. 3) Sowohl nach den Arabern, als auch nach den Armeniern leistete die Stadt Dwin Widerstand und wurde erst nach einer Belagerung eingenommen.

Die Punkte, in welchen Sebeos und zum Teil Ghevond von den Arabern abweichen, sind folgende: 1) Ein Feldherr mit dem Namen Habīb ist bei der ersten Einnahme von Dwin den Armeniern nicht bekannt. 2) Nach den arabischen Angaben überfiel Habīb Ibn Maslama zuerst die Stadt Ḳālīḳalā und zog erst nach deren Unterwerfung südwärts nach Khlath und dann nordwärts nach Dwin, während nach den armenischen Angaben das arabische Heer durch das Thal zuerst in Taron einbrach und dann nach Dwin weiter zog. 3) Dwin wurde gemäss den arabischen Angaben nach kurzer Belagerung durch Kapitulation eingenommen, desshalb auch begnadigt, während nach den Ar-

[1]) Müller, Islam, I. 261; die Araber hielten sich in Armenien bis zum Ausbruche des Bürgerkrieges (i. J. 36 H. = 657); dann aber musste Mo'āwija, der alle seine Truppen notwendig für sich gebrauchte, den unsicheren Besitz einstweilen aufgeben, und im J. 38 (= 658) fand er sich sogar genötigt, vom Kaiser einen mehrjährigen Waffenstillstand durch einen bedeutenden Tribut zu erkaufen.

[2]) Ein Nebenfluss vom Araxes, heutzutage Garni-tschai. Nicht zu verwechseln mit dem gleichnamigen Nebenfluss des Araxes, in der Nähe von Wałaršapat, der gegenwärtig Sev-Djur (Kara-Su) genannt wird.

meniern jene Stadt mit Gewalt erobert wurde, die Einwohner der Plünderung und Abschlachtung preisgegeben und 35000 Seelen in die Gefangenschaft geführt wurden. Von dieser Gefangennahme macht keiner der von mir benutzten arabischen Historiker Erwähnung. Barhebräus stimmt mit den armenischen Historikern darin überein, dass er von einer massenhaften Abschlachtung der Einwohner, deren Gefangennehmung und der Brandschatzung von Städten und Dörfern erwähnt[1]. 4) Den armenischen Berichten zufolge gaben die Eroberer nach kurzer Zeit das Land auf, nach den Arabern aber setzten sie sich gleich nach der ersten Eroberung im Lande fest. 5) Von einer Unterwerfung der Provinz Sisakan und der Länder Georgien und Arrān, sowie von der Einnahme der Stadt Ḳālīḳalā (Karin) bei dem ersten arabischen Einfall und zwar vor der Eroberung Dwins ist bei den Armeniern gar keine Rede. 6) Der Befehlshaber der griechischen Armee, Maurianus, zog, nach den arabischen Berichten, gegen die Muslimen, während diese Ḳālīḳalā belagert hatten (im J. 24/25 H.); nach den Armeniern aber wurde Maurian erst nach dem Ablaufe des dreijährigen Waffenstillstandes (650—53) vom Kaiser Konstans zum Verwalter Griechisch-Armeniens ernannt, und sein Zusammenstoss mit den Arabern und die Flucht nach Georgien wird von Sebeos bei der letzten Eroberung Armeniens (655—56) erwähnt.

Alle die Thatsachen, welche von den arabischen Historikern in den ersten Feldzug Habībs verlegt worden sind, haben nach Sebeos erst nach dem Ablaufe des dreijährigen Waffenstillstandes stattgefunden; nämlich: 1) die Araber eroberten Dwin, ohne Widerstand zu treffen, 2) sie unterwarfen das Land von einer Grenze bis zu der anderen, 3) als Feldherr der Araber wird bei diesen Zügen ein gewisser Habīb erwähnt[2], 4) der griechische Befehlshaber Maurianus griff die Araber bei Nachčavan an, wurde aber zurückgeschlagen und bis nach Georgien vertrieben, 5) die Stadt Ḳālīḳalā (Karin) wurde belagert und eingenommen, 6) es wurden auch Sisakan, Arrān und die georgischen Gegenden erobert.

---

[1]) Barhebr. Chron. Syriac. ed. Bruns et Kirsch, Lips. 1789, p. 109. Vgl. Dionysius von Tell Mahre, ed. Chabot, p. 7.

[2]) Einem wichtigen Bericht von Belādhorī (p. 204) zufolge ist Habīb Ibn Maslama im J. 42 H. in Damaskus in seinem 35. Lebensalter gestorben. Im J. 24/25 H., wo er nach d. arab. Angaben mit der Eroberung Armenicus betraut worden sein soll, war er sonach erst 18 Jahr alt. Wie mir Pr. Nöldeke mitteilt, steht dieser Angabe Manches in Ibn Ḥağar s. v. حبيب بن مسلمة (Bd. 1, 633 f.) entgegen. Ob er zu den Ashāb des Propheten gehörte, ist allerdings zweifelhaft. Aber bei ʻOthmān's Tod war er schon ein anerkannter Feldherr: das bezeugt der gleichzeitige Dichter Ḥassān b. Thābit. Und Ibn Saʻd sagt: er sei v. o. 42 in Damaskus gestorben „noch nicht 50 Jahr alt“. Ibn Saʻd ist aber die beste Autorität.

Auf Grund folgender Erwägungen scheinen mir die Angaben von Sebeos mehr Glaubwürdigkeit zu verdienen:

1) Die Überlieferung der arabischen Historiker, die Muslimen hätten beim ersten Einfall im J. 24—25 H. die Stadt Ḳālīḳalā eingenommen, dieselbe mit einer ziemlich zahlreichen Besatzung versehen (Belādhorī, 197) und unter ihrer Herrschaft behalten, ist schon deshalb unwahrscheinlich, weil, wie bereits erwähnt, der Kaiser Konstans, als er nach dem Ablaufe des Friedens (653) nach Armenien kam, in Karin Aufenthalt nahm, ohne muslimischerseits auf irgend einen Wiederstand zu treffen. In Derdjan kamen allerdings die arabischen Gesandten dem Kaiser entgegen und erklärten, der Kaiser dürfe nicht weiter in das Land vorrücken, da dasselbe ihnen gehöre; von einer muslimischen Besatzung in Karin ist indess gar keine Rede. Dasselbe gilt für Dwin. Ferner: hätte Habīb Ibn Maslama Ḳālīḳalā erobert, so hätte er, weil sein Ziel die Hauptstadt Armeniens, Dwin, zu erreichen war, nicht nötig gehabt, nach dem Wan-See zu rücken und dadurch einen grossen Umweg zu machen, zumal, der Hauptpunkt auf dieser Strecke, Khlath, schon seit Jahren den Arabern unterworfen war (Belādhorī, 176); vielmehr, hätte Habīb den über Basian und Bagrevand nach Dwin führenden kurzen Weg gewählt.

2) Hätten die Araber beim erwähnten Zuge das Land endgiltig unterworfen und durch ihre Statthalter zu regieren angefangen, so wäre es nicht erklärbar, dass sich Theodoros Ṛštuni nach dem Frieden nochmals freiwillig dem Moʿāwija unterworfen hätte. Dass aber diese freiwillige Unterwerfung des Landes eine Thatsache ist, davon legt ausser Sebeos auch Theophanes (Chron. 344) Zeugnis ab, mit dem Unterschiede, dass letzterer den armenischen Fürsten *Πασαγνάθης* (?) nennt.

3) Nach den Angaben des Theophanes (Chr. 345) brach der arabische Feldherr *Ἄβιβος* im 12. Jahre der Regierung des Konstans in Armenien ein, wo er gegen den griechischen Befehlshaber Maurianos kämpfte, ihn bis an den Kaukasus vertrieb und das armenische Land verwüstete[1]).

4) Gleichzeitig mit der Eroberung Armeniens und Georgiens haben sich die Unterwerfung Albaniens durch Salmān Ibn Rabīʿa, des letzteren Vorstoss in das Khazarenland und die Niederlage der Muslimen vollzogen; diese Begebenheiten haben aber erst nach dem Ablaufe des Friedens stattgefunden (Müller Isl. I, 261).

[1]) Nach Theophanes unterwarf sich Armenien dem Moʿāwija im 10. und fiel Habīb im 12. Jahre der Regierung Konstans ein. Nach Sebeos' Darstellung sind zwischen dem ersten und dem zweiten Ereignisse ebenso ungefähr zwei Jahre verflossen.

Wenn wir dazu noch in Betracht ziehen, dass Sebeos ein Zeitgenosse der von ihm überlieferten Ereignisse ist, während Belādhorī, der zuerst die Eroberungsgeschichte Armeniens niedergeschrieben hat, im neunten Jahrhundert (+ 279 H. = 892) lebte[1]) und seine Angaben hauptsächlich mündlicher Überlieferungen entnommen hat[2]), so werden wir seinen Überlieferungen mehr Glauben schenken.

Aus allen diesen Erwägungen ergiebt sich, wie ich zu glauben geneigt bin, mit höchster Wahrscheinlichkeit, folgendes:

Ein arabischer Feldzug nach Armenien von Nordmesopotamien aus hat noch unter Omars Regierung stattgefunden, wobei Dwin eingenommen worden ist und 35000 Seelen in die Gefangenschaft geschleppt worden sind; ob der arabische Feldherr bei diesem Feldzuge Habīb Ibn Maslama oder ein anderer gewesen ist, lässt sich auf Grund der Angaben nicht feststellen. Die Araber haben aber das Land bald aufgegeben und die Griechen haben es wieder besetzt. Nach dem Ablaufe des dreijährigen Friedens, im Jahre 653, haben sich die Armenier freiwillig den Arabern unterworfen, und erst zwei Jahre später, als die griechischen Truppen das Land wieder besetzt hatten, haben die Araber mit grösserem Machtaufgebot das ganze Land, sowie Sisakan, Albanien und Georgien erobert. Die Hauptstadt Dwin hat sich friedlich ergeben, und Ḳālīḳalā ist zum ersten Male eingenommen worden. Die arabischen Historiker haben die sämtlichen Ereignisse der Zwischenzeit verschwiegen und die in verschiedenen Zeiten vollzogenen Eroberungen zu einem siegreichen, ununterbrochenen Feldzuge des Habīb Ibn Maslama vereinigt.

Wie soeben erwähnt, hielten sich die Araber in Armenien bis zum Ausbruche der inneren Wirren in Syrien[3]). Unmittelbar nach dem Rückzug der muslimischen Truppen unterwarf sich Armenien wieder der griechischen Herrschaft, und der Fürst Hamazasp Mamikonian, der Nachfolger des Theodoros Ṛštuni im Fürstenamte[4]), wurde vom Kaiser Konstans zum Verwalter Armeniens mit dem Kuropalatentitel ernannt. Als sie die Kunde hiervon vernahmen, überlieferten die Araber die sämtlichen Geissel dem Schwert. Die griechische Herrschaft über Armenien dauerte

---

[1]) Brockelmann, Gesch. d. arab. Literatur, I, 141.

[2]) Die späteren arab. Schriftsteller, Ibn al-Athīr, Ibn Faqīh, Jāqūt folgen in dieser Beziehung dem Belādhorī.

[3]) Der erste Bürgerkrieg zw. Mo'āwija und Alī im Jahre 657. Müller, Islam. I, 261, 308 ff.

[4]) Ob von den Arabern, oder von den Armeniern selbst zum Hauptfürsten ernannt, ist nicht festzustellen.

indes auch diesmal nicht lange. Nach seinem Regierungsantritt im Jahre 661 sandte Mo'āwija nach Armenien ein Schreiben, wodurch er die Bevölkerung aufforderte, sich wieder der muslimischen Herrschaft zu unterwerfen und Steuer zu entrichten. Um dieselbe Zeit unternahm er den Krieg gegen die Byzantiner wieder. Der armenische Katholikos Nerses, der inzwischen nach dem Tode des Theodoros Ṛštuni auf den Patriarchenthron zurückgekehrt war, und die Fürsten hielten es für ratsam, der Aufforderung Folge zu leisten. Im zweiten Jahre seiner Regierung vertraute Mo'āwija die Verwaltung Armeniens dem Fürsten Grigor Mamikonian an, dem ein Jahr später Ašot Bagratuni folgte[1]).

III.

Armenien unter den Omaijaden und 'Abbāsiden.

Unter den ersten Omaijadenkhalifen bis Abdelmelik wurde die Verwaltung Armeniens den einheimischen Fürsten anvertraut; erst Abdelmelik ernannte seinen Bruder Muhammed Ibn Merwān zum Statthalter Armeniens. Nach den arabischen Historikern aber wurden unmittelbar nach den Eroberungen von Habīb muslimische Statthalter über das Land ernannt. Aus den Berichten von Belādhorī, Tabarī und Ja'qūbī ist folgende Reihenfolge der muslimischen Statthalter in Armenien herzustellen:

Unter 'Othmān.

حُذَيْفَة بن اليمان العبسيّ 1

المغيرة بن شُعْبة 2

القاسم بن رَبيعة الثَّقفيّ 3

Unter 'Alī.

الأَشْعث بن قَيْس 4

---

[1]) Sebeos führt seine Geschichte bis zum Mo'āwijas Regierungsantritt. Als Hauptquelle der folgenden Periode dient Ghevond.

Unter Mo'āwija.

5 عبد الله بن حاتم البَاهِلىّ

6 عبد العزيز بن حاتم الباهلىّ

Unter 'Abdelmelik.

7 عثمان بن الوليد بن عُقْبة بن ابى مُعَيط

8 محمد بن مروان[1]

Unter Suleimān.

9 عدىّ بن عدىّ الكِندىّ

Unter 'Omar II.

10) عدىّ بن عدىّ الكِندىّ)

Unter Jezīd b. 'Abdelmelik.

11 مِعْلَق بن صقّار البَهْرانىّ

12 الحارث بن عمرو الطائى

13 الجرّاح بن عبد الله الحَكَمى

Unter Hischām.

14 مَسْلَمة بن عبد الملك

15 سعيد بن عمرو الحَرَشى

16 عبد الملك بن مُسلم العُقَيلى

17 مروان بن محمّد

Unter Merwān.

18 اسحاق بن مُسلم العُقَيلىّ

---

[1]) Der erste muslimische Statthalter nach den arm. Berichten.

Unter den 'Abbāsiden

Unter Abu'l 'Abbās.

19	ابو جعفر المنصور	
20	عبد الله بن محمّد	Unterstatthalter von Abu Dja'far.
21	صالح بن صُبَيع الكندى	
22	محمّد بن صُول	

Unter al-Mansūr.

23 يزيد بن أُسَيد السُّلَمىّ

24 بَكّار بن مُسلم العُقَيلى

25 الحسن بن قَحْطبة الطائىّ

26 واضع (مولى ابى جعفر)

Unter al Mahdī.

27 عثمان بن عُمارة بن خُزَيم

28 رَوح بن حاتم المهَلّبى

29 هارون الرّشيد

Unter Hārūn ar-Raschīd.

30 خُزَيمه بن خازم التّميمىّ [1]

---

[1]) Nach Ja'qūbī, II, 515, wurde Khuzaima Ibn Khāzim erst vom Khalifen Hārūn-ar-Rašīd, nach Belādh. aber, 210, unter al Mahdī, nach روح ernannt; nach Tab. III, 500, wurde das Statthalteramt von Armenien und Adherbeidjān im J. 163 H. (780) von al-Mahdī dem Hārūn-ar-Rašīd übertragen. Die wahrscheinliche Lösung dieser Widersprüche scheint mir die zu sein, dass Hārūn-ar-Rašīd, als allgemeiner Statthalter unter al-Mahdī, die Verwaltung Armeniens dem Khuzaima, als seinem Unterstatthalter, anvertraut und nach seiner Thronbesteigung ihn zum selbständigen Statthalter befördert hat.

Unter Mo'āwija.

5 عبد الله بن حاتم البَاهِلىّ

6 عبد العزيز بن حاتم الباهلىّ

Unter 'Abdelmelik.

7 عثمان بن الوليد بن عُقْبة بن ابى مُعَيط

8 محمد بن مروان(1)

Unter Suleimān.

9 عدىّ بن عدىّ الكِندىّ

Unter 'Omar II.

10) عدىّ بن عدىّ الكِندى)

Unter Jezīd b. 'Abdelmelik.

11 مِعْلَق بن صقّار البَهْرانىّ

12 الحارث بن عمرو الطائى

13 الجرّاح بن عبد الله الحَكَمى

Unter Hischām.

14 مَسْلَمة بن عبد الملك

15 سعيد بن عمرو الحَرَشى

16 عبد الملك بن مُسلم العُقَيلى

17 مروان بن محمّد

Unter Merwān.

18 اسحاق بن مُسلم العُقَيلىّ

---

[1]) Der erste muslimische Statthalter nach den arm. Berichten.

Unter den 'Abbāsiden

Unter Abu'l 'Abbās.

19 ابو جعفر المنصور

Unterstatthalter von Abu Dja'far.

20 عبد الله بن محمّد

21 صالح بن صُبَيع الكندى

22 محمّد بن صُول

Unter al-Mansūr.

23 يزيد بن أُسَيد السُّلَمىّ

24 بَكّار بن مُسلم العُقَيلى

25 الحسن بن قَحْطبة الطائىّ

26 واضع (مولى ابى جعفر)

Unter al Mahdī.

27 عثمان بن عُمارة بن خُزَيم

28 رَوح بن حاتم المهلّبى

29 هارون الرّشيد

Unter Hārūn ar-Raschīd.

30 خُزَيمه بن خازم التّميمىّ[1]

[1] Nach Ja'qūbī, II, 515, wurde Khuzaima Ibn Khāzim erst vom Khalifen Hārūn-ar-Rašīd, nach Belādh. aber, 210, unter al Mahdī, nach روح ernannt; nach Tab. III, 500, wurde das Statthalteramt von Armenien und Adherbeidjān im J. 163 H. (780) von al-Mahdī dem Hārūn-ar-Rašīd übertragen. Die wahrscheinliche Lösung dieser Widersprüche scheint mir die zu sein, dass Hārūn-ar-Rašīd, als allgemeiner Statthalter unter al-Mahdī, die Verwaltung Armeniens dem Khuzaima, als seinem Unterstatthalter, anvertraut und nach seiner Thronbesteigung ihn zum selbständigen Statthalter befördert hat.

31 يوسف بن راشد السُلَمىّ

32 يزيد بن مَزْيَد الشَّيْبانىّ

33 عبيد الله بن المهدىّ

34 عبد الكبير بن عبد الحميد العَدَوىّ

35 الفضل بن يحيى البرمكىّ

36 سعيد بن سلم الباهلى

37 العبّاس بن جرير بن يزيد البَجَلى

38 موسى بن عيسى الهاشمى

39 يحيى الحَرَشى

40 احمد بن يزيد بن أُسيد السُلمى

41 محمّد بن يزيد بن مَزْيَد

42 نصر نن حبيب المهلّبىّ

43 على بن عيسى بن ماهان

44 يزيد بن مَزيَد السيبانىّ (II Mal)

45 خُزَيمة بن خازم (II Mal)

46 سليمان بن يزيد العامرىّ

47 العبّاس بن زُفَر الهلالىّ

48 محمّد بن زُهَير الضَبّىّ

Unter al-Amīn.

49 أسد بن يزيد بن مَزْيَد

50 اسحاق بن سليمان الهاشميّ

Unter al-Ma'mūn.

51 طاهر بن محمّد الصَنْعَانيّ

52 سليمان بن احمد الهاشمى

53 حاتم بن حَرثمة بن أعين

54 يحيى بن معاذ بن مُسلم

55 عيسى بن محمّد

56 عبد الله بن طاهر

57 عبد الأعلى بن احمد السُلَمى

58 خالد بن يزيد بن مَزْيَد

59 عبد الله بن مصاد الأسدى

60 الحسن بن علىّ الباذغيسىّ

61 محمّد بن سليمان الأزدى السمرقندىّ

62 محمّد بن خالد بخاراخداه

Unter Mu'tasim Billah.

63 علىّ بن الحُسين القَيسى (يتيم)

Unter Wāthiq Billah.

64 خالد بن يزيد بن مزيد (II Mal)

65 محمّد بن خالد بن يزيد بن مزيد

Unter Mutawakkil.

66 ابو سعيد محمّد بن يوسف (Nur ernannt)

67 يوسف بن محمّد

68 بغا الكبير

69 محمّد بن خالد بن يزيد بن مزيد (II Mal)

60 علىّ بن يحيى الأرمنىّ

Unter Muntasir.

71 العلاء بن احمد

Weder unter den Omaijaden, noch unter den ʽAbbāsiden hat die arabische Herrschaft in Armenien feste Wurzel geschlagen. Wie überall in den entlegenen Provinzen des weit ausgedehnten Reiches, gab es auch in Armenien häufig Empörungen seitens der halb unabhängigen Fürsten. Diese aufrührerischen Bewegungen sind nicht selten von den Griechen, indirekt aber auch durch die Raubzüge der nördlichen Völker[1]) und durch die inneren Kriege zwischen den Muslimen selbst in Adherbeidjān und zum Teil in Ostarmenien[2]), welche die Kräfte in Anspruch

[1]) Einfall der Khazaren in Nordostarmenien, Belādh. 206; Tab. II, 1403, Ibn al-Athīr, V, 83. Die Khazaren wurden im Jahre 104 H. von Djerrāh b. Abdallah zurückgeschlagen. In den Jahren 111 u. 112 H. wurden die Einfälle wiederholt; Tab. II, 1530, Ibn al-Athīr, V, 117, 118. Ein Raubzug türkischer Völker fand im Jahre 145 H. statt, Tab. III, 318. Im Jahre 147 H. überfiel Astarchān (استرخان الخوارزمىّ Tab. III, 328; nach Ja'qūbī, II. 446, راس طرخان. Ghevond hat, 132, Ռաժթարխան) die nördlichen Grenzgebiete Armeniens und eroberte Tiflis. Über tarxān vgl. Hübschm. Arm Gramm. I. 266 u. 516. Pr. Nöldeke hält Ja'qūbī's Form nach d arm. Schreibung für richtiger. Man kann nur zweifeln, ob die arab. Form als راشترخان oder als راسترخان anzusetzen ist.

[2]) Die Empörung von Musāfir unter Merwān Belādh. 209, Ja'qūbī, II, 404; der Aufruhr von Muhalhil (مهلهل التميمىّ) in Adherbeidjān unter Hārūn-ar-Raschīd (Ja'qūbī, II, 517), die langjährigen Kriege gegen Babek in Adherbeidjān und dem angrenzenden Gebiete Armeniens, Tab. III. 1219, 1222—27.

nahmen, unterstützt worden. Über diese Empörungen der armenischen Fürsten sind die arabischen Berichte von mehr als lakonischer Kürze. Hinsichtlich der Darstellung des politischen Zustandes des Landes ist es aber der Mühe wert, die aufrührerischen Bewegungen, in ihren Hauptzügen wenigstens, zu verfolgen, umsomehr, als durch dieselbe die Stellungnahme der muslimischen Herrscher dem Landesadel gegenüber bedingt worden ist.

Unter Mo'āwija scheint sich Armenien den Arabern vollständig unterworfen und die ihm auferlegte Steuer entrichtet zu haben. Aber schon unter Jezīd's Regierung, zur Zeit des zweiten Bürgerkrieges[1]), hörten die Armenier auf Tribut zu zahlen und sowohl der Landesadel als auch das Volk selbst weigerten sich, den Arabern Gehorsam zu leisten. (Belādh. 205, Ja'qūbī II, 324, Ibn al-Athīr IV, 294). Dieser Zustand dauerte fort, bis 'Abdelmelik seinen Bruder Muhammed zum Statthalter Armeniens ernannte und ihn mit der Unterwerfung des unbotmässigen Landes beauftragte[2]). Durch List und Zugeständnisse veranlasste er die Grossen, ihre Burgen zu verlassen und sich ihm zu unterwerfen. Nach Belādhorī (205) und Ja'qūbī (II, 324—25) liess er die Adeligen mit ihren Reitern zu sich kommen, sperrte sie in den Kirchen des Distriktes Khlath ein und steckte die Kirchen in Brand. Hier haben die arabischen Geschichtsschreiber wieder mehrere durch einen gewissen Zeitraum von einander getrennte Ereignisse zusammengezogen. Die Verbrennung der Fürsten in den Kirchen hat nach Ghevond (33) und späteren armenischen Historikern erst nach der zweiten Ankunft Muhammeds in Armenien und infolge eines grösseren Aufstandes stattgefunden. Nachdem Muhammed das Land in Botmässigkeit gebracht hatte, ging er aus Armenien fort, dessen Verwaltung er seinem Stellvertreter (Unterstatthalter, nach Johann Kath. Abdallah) überliess. Dieser nahm sich vor, die adeligen Familien mit ihren Reiterscharen auszurotten (Ghevond, 23). Als der Fürst Smbat Bagratuni dies vernahm, rief er mehrere Grossen zu einer Versammlung, wo man beschloss, das muslimische Joch abzuschütteln und zu den Griechen Zuflucht zu nehmen. Kaum hatten aber die Empörer Akoṛi[3]) erreicht,

[1]) فتنة ابن الزُّبَير, Belādh. 205; vgl. Müller, Islam, I, 258 ff.

[2]) Nach Ibn al-Athīr im J. 73 H. (= 692—693). Nach Theophanes Chron. I, 368, fällt Muhammeds Einzug in Armenien in das 10. Regierungsjahr Justinians II. 694/5; vgl. Müller, Isl I. 414. Nach Ghevond (19) wurde Muhammed im 16. Jahre Abdelmeliks 700/701 od. 699/700 nach Armenien gesandt.

[3]) Ein Dorf auf dem nördlichen Abhange des Masis, s. Alischan, Airarat, 471.

als das arabische 5000 Mann starke Heer unter der Führung Abdallahs von Nachčavan aus sie verfolgte. In Wardanakert [49] am Araxes wurde eine blutige Schlacht geliefert; das arabische Heer wurde fast gänzlich vernichtet. Die Armenier kündigten den Sieg dem byzantinischen Kaiser (Tiberius III = Apsimaros, 698—705.) an, indem sie ihm kostbare Geschenke aus der Kriegsbeute sandten. Gleichzeitig schlug der Fürst von Waspurakan, Smbat, eine andere arabische Schar im Distrikte Ṛštuniq (südlich vom Wan-See), und die Fürsten Kamsarakan vertrieben die Truppen ʻOqba's aus Wanand.

Auf Abdelmeliks Befehl rüstete sich nun Muhammed wieder gegen Armenien, um sich für die schweren Verluste der Muslimen zu rächen. Die Nachricht von seiner Ankunft rief in Armenien grossen Schrecken hervor. Um der drohenden Gefahr vorzubeugen, sandten die Fürsten den Katholikos Sahak III. als Fürsprecher ihm entgegen, indem sie friedliche Unterwerfung und Treue versprachen [1]). Bei Muhammeds zweitem Aufenthalt in Armenien genoss das Land bis zum Regierungsantritt des Walīd eine gewisse Ruhe. Der neue Khalif suchte wieder die fürstlichen Familien zu verfolgen; dies veranlasste Smbat Bagratuni, der nach der Schlacht von Wardanakert sich in das griechische Gebiet geflüchtet hatte und inzwischen in Thucharq, im Tšorochthale, weilte, die griechischen Truppen zu Hilfe zu rufen; es kam zu einem Zusammenstosse zwischen den Arabern und den Griechen im Distrikte Wanand; letztere wurden geschlagen und vertrieben [2]). Dieses Verfahren des armenischen Fürsten veranlasste Muhammed, der wahrscheinlich schon auf Walīd's Instruktionen dazu geneigt war, seine friedliche Stellungnahme den Landesgrossen gegenüber aufzugeben. Auf seinen Befehl liess sein Unterstatthalter Qāsim? [3]) (Ghev. 32, Կասմ) in Nachčavan zahlreiche Adeligen mit ihren Reitern zu sich kommen, sperrte sie in den Kirchen von Nachčavan und Khram (Ortschaft in der Nähe von Nachčavan) ein und setzte die Kirchen in Brand [4]). Der Frieden wurde im Lande erst wiederhergestellt, als Abdulazīz im Statthalterposten dem Muhammed

---

[1]) Über die widerstandslose Unterwerfung des Landes vgl. Müller, Isl. I, 415.

[2]) Nach Ibn al-Athīr, IV, 295, ff. kämpfte Muhammed Ibn Merwān in Armenien gegen die Griechen in den Jahren 73, 74 u. 75 H.

[3]) Von den arab. Historikern nicht erwähnt.

[4]) Wie oben erwähnt, ereignete sich diese Greuelthat nach den arab. Berichten (Belādh. 205, Jaʻqūbī II, 225) beim ersten Aufenthalt Muhammeds in Armenien, unter Abdelmeliks Regierung. Theophanes, Chron. I, 372, setzt dieses Ereignis in das 5.

folgte[1]). Dieser sandte an die Fürsten Schreiben, wodurch er sie aufforderte, zu ihren Besitztümern zurückzukehren und setzte ihnen friedliches Leben und Sicherheit in Aussicht. Die Fürsten brachten ihm Gehorsam entgegen und lebten während seines Aufenthalts im Lande fortdauernd im Frieden. Dies veranlasste die Araber weitere Zugeständnisse zu machen. 'Omar II. liess alle Gefangenen, welche von Muhammed nach Damaskus entführt waren, frei. Merwān Ibn Muhammed, der Statthalter Armeniens[2]) unter Hischām, (Ghev. 100, Իշխան, որ է իշխանաց) ernannte Ašot Bagratuni zum Hauptfürsten (بطريق البطارقة) und zeichnete ihn mit besonderen Ehren aus. Seine Verwaltung war eine Friedenszeit für Armenien; er verfolgte die Verbrecher und die Feinde der öffentlichen Sicherheit. Der Frieden wurde indes durch die inneren Zerwürfnisse der Fürsten selbst wieder gestört. Im ganzen Verlaufe der arabischen Herrschaft hörten die Feindseligkeiten zwischen den beiden vornehmsten und einflussreichsten Fürstenfamilien — Bagratuni und Mamikonian — nicht auf; während die ersteren von Anfang an den arabischen Herrschern ergeben gewesen zu sein scheinen, waren die letzteren fortwährend den Byzantinern zugethan. Die Folge davon war, dass die Bagratunis von den Arabern besonderer Ehren gewürdigt und in den meisten Fällen mit dem Hauptfürstenamt betraut wurden; die Mamikonians dagegen wurden allmählich zurückgedrängt und verschwanden schliesslich von dem Schauplatze der politischen Angelegenheiten des Landes. Die Bevorzugung des Ašot Bagratuni durch Merwān erregte die Feindseligkeiten der beiden Brüder, Grigor und David Mamikonian, gegen ihn; infolgedessen wurden sie als Ruhestörer von Merwān verhaftet und zum Khalifen Hischām nach Damaskus geschickt; der Khalif verbannte sie nach Jemen und liess sie dort festhalten. Zur Zeit des Krieges Merwāns gegen Ibrāhīm (127 H. = 744) kamen Grigor und David, welche unter Walīd freigelassen, nach seiner Ermordung aber in Syrien zurückgehalten worden waren, nach Armenien zurück und fingen ihre Feindseligkeiten gegen Ašot Bagratuni wieder an. Ašot ging mit 15000 Reitern, nach Ghevond (119) freiwillig, nach Syrien dem Merwān zu Hilfe. In seiner

Jahr von Apsimaros' (Tiberius) Regierung an (703), vgl. Müller, Islam I, 415, wo ebenso das Jahr 84 H. (= 703) angegeben ist. Nach Ghevond, 31 ff., ist dieses Ereignis in das 1. od. 2. Jahr Walīds (706) zu setzen. Diese Angabe stimmt mit der von Theophanes darin überein, dass nach beiden zwischen dem ersten Einzug Muhammeds in Armenien und dem Brande der Kirchen mehrere Jahre verflossen sind.

[1]) Nach Belādhorī (205) wurde Abdulazīz Ibn Hātim al-Bāhilī von Mo'āwija zum Statthalter ernannt.

[2]) Nach Tabarī (p. 1562) im Jahre 114 H. ernannt.

Abwesenheit ernannte Ishāq Ibn Muslim, dem Merwān die Nachfolge im Statthalteramte überlassen hatte, den Grigor Mamikonian an seiner Stelle zum Hauptfürsten. Nach seinem Regierungsantritt bestätigte Merwān den Ašot Bagratuni wieder im Fürstenamte; zugleich wurde auf seinen Befehl David Mamikonian als Anstifter der Wirren einem Feldherrn mit Namen ʻOqba in die Hand geliefert und getödtet.

Während der Kriege zwischen Merwān und den ʻAbbāsiden, 130—132 H. (= 748—750) wurden die armenischen Grossen von Grigor Mamikonian zum Aufstande gereizt. Die Warnungen des Ašot Bagratuni vor den Folgen solcher planlosen Empörungen wurden nicht beachtet, und er selbst wurde durch Drohungen der aufständischen Fürsten in die Bewegung hineingezogen. Die Aufrührer nahmen mit ihren Familien und den Reitertruppen in den Gebirgen von Taiq feste Stellung ein, indem sie sich auf die Hilfe der im Pontus weilenden griechischen Armee verliessen. Die Einigkeit war indes nicht von langer Dauer: ehe ein Jahr zu Ende war, trennte sich Ašot Bagratuni von den Aufständischen. Auf dem Wege nach Bagrevand griff ihn Grigor Mamikonian an, bohrte ihm die Augen aus und eilte nach Karin, wo er den Sieg über seinen Feind verkündete. Die Armenier setzten Grigor zum Hauptfürsten ein, dem nach seinem Tode sein Bruder Mušegh Mamikonian für eine kurze Zeit folgte.

Unter den ʻAbbāsiden verschlimmerten sich die Zustände in Armenien noch mehr. Der erste ʻAbbāsidenkhalif Abuʻl ʻAbbās ʻAbdullah übertrug die Statthalterschaft von Armenien, Adherbeidjān und Mesopotamien seinem Bruder Abu Djaʻfar ʻAbdullah im Jahre 132 H. (Tabarī III, 132)[1]. Unter seiner Verwaltung wurden die Steuern übermässig erhöht, selbst den Toten wurde Tribut auferlegt und von den Geistlichen unter Drohungen und Plagen verlangt, die Namen und die Familien der Toten anzugeben; ausserdem liess er den Steuerpflichtigen

[1]) Belādh. 209. Tabarī, III, 58, 132 Jaʻqūbī, II, 430. Ghevond, 127. Nach den arabischen Angaben verwaltete Abu Djaʻfar dieses Amt bis zu seinem Regierungsantritt im J. 136 H. (754). Ob er persönlich in Armenien gewesen ist, erwähnen die Araber nicht. Nach Tabarī hat er über die verschiedenen Teile der ihm anvertrauten Länder Unterstatthalter eingesetzt; es waren diese in Armenien Abdullah Ibn Muhammed im J. 133, Ṣālih Ibn Subai? (bei Jaʻqūbī صالح بن صَبِيع punktiert, nach Ghevond, 133, Ծալէհ = Tsaleḥ) und Jezīd Ibn Usaid (bei Ghevond, 128 Եզիտ որդի Ուսադի anstatt Ուսաղի. Verwechselung դ mit ղ). Nach der deutlichen Angabe von Ghevond, 127—128, ist Abu Djaʻfar eine gewisse Zeit in Armenien gewesen.

bleierne Siegel auf den Nacken legen[1]). Unter seinem Unterstatthalter Ṣāliḥ wurde die Lage so unerträglich, dass viele von den Fürsten ihre Besitztümer verliessen und sich in das griechische Gebiet flüchteten.

Unter Abu Dja'fars Regierung wurde das Land von den Statthaltern Jezīd und Bakkār[2]), ganz besonders aber von Hasan Ibn Qaḥṭaba (Ghevond, 136, Հասան որդի Կահաթրայ = Hasan Sohn von Kahatra), welcher mit zahlreichen Truppen nach Armenien kam, äusserst bedrängt; nicht nur das einfache Volk, sondern auch die Grossen und die Geistlichen wurden schweren Prüfungen unterzogen; die Steuern wurden doppelt und dreifach erhoben; die Einwohner des Landes waren nicht imstande die gierigen Steuerbeamten zu befriedigen und verbargen sich in Bergen und Schluchten (Ghevond 136--37)[3]). Diese Bedrängnisse trieben die Fürsten wieder zur Empörung. Es waren diesmal, wie auch sonst, die Mamikonians, welche das Signal zum Ausbruche des Aufstandes gaben. Artavazd Mamikonian griff, nachdem er in Dwin selbst vor den Augen des Statthalters seine Truppen ausgerüstet hatte, im Dorfe Kumairi[4]) den Steuerbeamten an, plünderte und tötete ihn und flüchtete sich mit der Familie nach Georgien. Gleichzeitig metzelte ein andrer Fürst aus der Familie Mamikonian, Mušegh, im Distrikte Bagrevand die Steuerbeamten nieder und nahm mit der Familie und den Anhängern in der Burg Artagers[5]) feste Stellung ein. Zu ihm begaben sich die Bedrängten von verschiedenen Gegenden her und schlossen sich ihm an. Von der Burg aus machte er von Zeit zu Zeit Ausfälle gegen die Araber und brachte sie in Verlegenheit. Die von Dwin aus gegen ihn entsandten arabischen Reiter wurden geschlagen und vertrieben. Diese Erfolge flössten dem bedrängten Volke Mut ein; die Bewegung griff rasch um sich; es fehlte auch nicht an Prophezeihungen: ein Mönch verkündete den Untergang der verhassten muslimischen Macht und das

[1]) Über ähnliche Zustände in Mesopotamien unter Abu Dja'fars Regierung giebt ausführliche und höchst interessante Angaben die dem Dionysius von Tell Mahre zugeschriebene, von Chabot herausgegebene Syrische Chronik, Paris, 1895, pp. 121—124, 127—128, 134—135, 148—51, 155—56. Dieses Werk ist von einem Mönche oder Kleriker des Klosters Zuqnîn in der Nähe von Amid verfasst und im J. 744—45 abgeschlossen. S. Nöldeke's Besprechung in WZKM. 1896, Juli. p. 166 ff. vgl. Abbé Nau, Bull. crit. 15 Juni, 1896, und Journal asiat. 1896. VIII. p. 346 ff.

[2]) Belādh. 210. Tab. 3, 371, بكّار بن مسلم. Ghevond, 136, Bagar (Բագար). Diesen lässt Tabarī nach Hasan Ibn Qaḥṭaba, Ghevond und Belādqorī vor ihm ernannt werden.

[3]) Vgl. die erwähnte Syr. Chronik.

[4]) Heutzutage die Stadt Alexandropol im Distrikte Širak.

[5]) Nach Alischan, Airarat, 57—59, im Araxesthale, nördlich von Kaghezwan.

Wiederentstehen des Königtums im Hause Thorgom. Zahlreiche Fürsten stellten sich unter Mušeghs Fahnen; es wurde der Eid geleistet und das Bündnis geschlossen, der Sache der Befreiung treu zu bleiben. Die gesammte Anzahl der Aufständischen betrug 5000 Mann; die Warnungen eines Bagratidenfürsten, Ašot, blieben erfolglos.

Die Aufständischen griffen zuerst die Stadt Karin an und belagerten sie den ganzen Winter hindurch. Die Araber machten, nicht imstande den Aufstand zu unterdrücken, Ausfälle von Dwin aus und plünderten die umliegenden Gegenden. Mit dem Anbruche des Frühjahrs kam der arabische Feldherr ʻĀmir[1]) mit einem 30000 Mann starken Heere dem Statthalter Hasan zu Hülfe. Nach einem für die Armenier unglücklichen Zusammenstosse vor Artješ drang das arabische Heer bis in Bagrevand vor. Hiervon in Kenntnis gesetzt, gaben die Aufständischen die Belagerung von Karin auf und marschierten gegen den Feind. Die entscheidende Schlacht wurde in Bagrevand, südlich vom Arsanias (Aratsani), beim Dorfe Ardsni geliefert[2]). Mušegh Mamikonian mit vielen anderen Fürsten und 3000 Mann blieben nach tapferem Widerstand auf der Walstatt; die übrigen Fürsten zogen sich in ihre Schlösser zurück, wurden aber durch Zugeständnisse herausgelockt und gefangen genommen, die Empörung wurde in Blut und Feuer erstickt. Nach dieser gewaltsamen Unterdrückung scheinen die aufständischen Bewegungen für lange Zeit aufgehört zu haben. Von den armenischen Geschichtsschreibern wenigstens wird bis auf die Zeit des Mutawakkil keine erwähnt, einen einzigen Fall unter Hārūn ar-Raschīds Regierung und der Statthalterschaft seines Bruders ʻObeidullah ausgenommen, wo 12000 Armenier unter Führung des Fürsten Šapuh Amatuni in das griechische Gebiet auswanderten. Der Versuch der Araber, ihren Auszug zu verhindern, führte im Distrikte Kol[3]) zu einem Zusammenstosse; die Auswanderer schlugen ihre Verfolger zurück und gingen zu den Byzantinern über,

---

[1]) Ghevond, 145, nennt diesen Feldherrn Amr. Diesen Aufstand zur Zeit des Hasan Ibn Qahṭaba erwähnt Belādhorī sehr kurz, indem er berichtet: „Die Bevölkerung Armeniens empörte sich während der Verwaltung des Hasan Ibn Qahṭaba; an der Spitze der Bewegung stand مُوشائيل الأَرمنى, (Tab. 1, 1000 موسيل besser موشيل zu schreiben), Mansur sandte den Feldherrn عامر بن اسمعيل dem Statthalter zu Hilfe. Hasan griff den Mušāʻīl an, er wurde getötet und sein Anhang zerstreut. (Bel. 210).“ Das ist alles, was wir von den mir bekannten arabischen Geschichtsschreibern über diesen wichtigen Aufstand wissen.

[2]) Am 4. des Monats Hrotiz = 25. April 775. vgl. Alischan, Airarat, 525.

[3]) In der Provinz Taiq, an den Quellen des Flusses Kur.

wo sie vom Kaiser Konstantin[1]) aufgenommen und in fruchtbarem Lande angesiedelt wurden (Ghevond 168—69).

Nach den arabischen Berichten kamen aber in der Zwischenzeit bis Mutawakkil fortwährend Aufstände und Tumulte, hauptsächlich in den nordöstlichen Grenzgebieten Armeniens, vor. Unter Mu'tasim empörte sich der Fürst von Arran Sahl, Sohn des Smbat (سَهْل بن سُنْبَاط) und vertrieb den von Afschīn über Armenien ernannten Unterstatthalter Muhammed Ibn Suleimān[2]). Der Statthalter Alī Ibn Hussain wurde wegen seines schwachen Charakters von den Einwohnern Waise (يتيم) genannt; kaum war an seiner Stelle Khālid Ibn Jezīd, der schon unter al-Ma'mūn einmal das Statthalteramt in Armenien bekleidet hatte, ernannt, als sich aufrührerische Versuche seitens der Grossen bemerkbar zu machen anfingen. Von dem Oberpostmeister Armeniens (صاحب بريد), Mansūr Ibn 'Isā davon in Kenntnis gesetzt, liess Mu'tasim den „Waise" genannten 'Alī, um die Gemüter zu beruhigen, in seinem Amte. Unter Wāthiq Billah tauchten in Armenien, Albanien und den Gebirgsgegenden von Kaukasus aufrührerische Bewegungen auf, und in Georgien verweigerte Isḥāq Ibn Ismā'īl dem Khalifen den Gehorsam. Wāthiq ernannte den Khālid Ibn Jezīd zum Statthalter Armeniens, den er mit der Unterdrückung der Empörungen beauftragte. Der Auftrag war aber noch nicht überall durchgeführt, als Khālid auf dem Marsche nach Georgien, wo er Isḥāq Ibn Ismā'īl angreifen wollte, starb. Die Bekämpfung des Empörers übernahm sein Sohn und Nachfolger im Amte Muhammed, welchem es auch gelang, den Isḥāq Ibn Ismā'īl zum Gehorsam zu zwingen und Georgien, sowie die Tsanaren, unter seine Herrschaft zu bringen. Die Ruhe dauerte indessen nicht lange, denn schon in den ersten Jahren von Mutawakkils Regierung brach der gefährlichste Aufstand aus, über dessen Einzelheiten fast sämtliche arabischen Historiker mit den armenischen übereinstimmen[3]).

Nach seinem Regierungsantritt erliess Mutawakkil den folgenden Befehl: أَلّا يُستعان باحد من اهل الذمّة في شيء من عمل السلطان وأَنْ تهدم الكنائس والبيع الحدثة ومُنِعوا من العمارة (Ja'qūbī II, 595).

---

[1]) Der Zeitgenosse des Hārūn ar-Raschīd war Konstantin VI. 780— 797.

[2]) Diese, sowie die nachfolgenden Berichte entnehme ich dem Ja'qūbī, II, 579 ff.

[3]) Die Einzelheiten dieses Aufstandes entnehme ich den folgenden Historikern: Belādhorī 211, 12. Tabarī, III, 1407 ff. Ja'qūbī, II, 598 ff. (Ibn al-Athīr, VII, 37 ff. Ibn Chaldūn, Bul. Ausg. T. III, 275, 276; Ibn Maškoveih, in Fragm. Hist. arab. T. II, ed. de Goeje. p. 546 ff.) Barhebr. Chron. Syr. 163. Thoma Artsruni 108 ff. ed. Patk.; Joh. Kath. Jerusalem, 149 ff. Stephanos Orbelian, Paris, 1859, 213 ff.

„Es soll kein Schutzbefohlener (Christ od. Jude) mit Staatsämtern betraut werden. Die neuen Kirchen und Tempel sollen zerstört und sie (die Schutzbefohlenen) sollen am Aufbau verhindert werden.“ Ob diese Verordnung durchgeführt worden ist und vor allem die Unzufriedenheit der christlichen Unterthanen hervorgerufen hat, darüber sind wir, was wenigstens Armenien anbelangt, nicht unterrichtet; wir sehen aber schon am Anfang seiner Regierung das Land in aufrührerischer Gährung. Der neuernannte Statthalter Abu Sa'īd hatte den armenischen Boden noch nicht betreten, als Bagarat Bagratuni, der armenische Hauptfürst, ihn durch einen Boten aufforderte, sich zurückzubegeben. Auf seinen Einwand, er sei beauftragt nur die Steuern zu erheben, sandten ihm Bagarat und Ašot Artsruni, der Fürst von Waspurakan, die Steuerabgaben und veranlassten ihn dadurch zurückzukehren[1]). Darauf überliess Mutawakkil die Erhebung von Steuern in Armenien dem Emir von Arzan, Mūsā Ibn Zorāra[2]). Als dieser mit Truppen nach Taron kam, leistete ihm Bagarat, von Ašot Artsruni und anderen Fürsten unterstützt, Widerstand und trieb ihn über die Grenze des Landes hinaus. Im Jahre 236 H. (= 850—51)[3]) ernannte der Khalif den Jūsuf Ibn Abu Sa'īd zum Statthalter. Als dieser Khlath erreichte, rief er durch ein Schreiben Bagarat Bagratuni zu sich mit dem Versprechen, die Verwaltung des Landes ihm zu überlassen[4]). Als nun der Fürst zu ihm kam, liess Jūsuf ihn in Ketten legen und nach Sāmarrā schicken. Darauf entsandte er in verschiedene Distrikte seine Präfekten, deren einer, 'Alā' Ibn Ahmed, der später zu dem Statthalterposten in Armenien gelangte, das von Belādhorī دير الاقداح (?) genannte Kloster in Sisakan plünderte und die Geistlichen verschiedenen Qualen unterwarf. Diese Vorkommnisse riefen grosse Entrüstung hervor. Nachdem die Fürsten sich durch Briefe und Boten zum allgemeinen Aufstande aufgerufen

[1]) So nach Thoma Artsruni. Nach Ja'qūbī, II, 598, und Tab. III, 1407, starb Abu Sa'īd auf dem Wege nach Armenien.

[2]) Thoma. Arts. 108, hat Մուսէ որդի Զորահայի (Muse Sohn des Zoraha).

[3]) Über die Zeit seiner Ernennung stimmen Tabarī und Barhebraeus mit Thoma Astsruni überein, während Belādhorī das 2. Jahr von Mutawakkils Regierung, 233—34 H. (= 848—49) angiebt. (Belādhorī ist Zeitgenosse).

[4]) Hierüber stimmt Ja'qūbī mit Thoma Artsr. überein, indem er erzählt, Jūsuf habe Briefe an die armenischen Fürsten gesandt und sie zum Gehorsam aufgefordert. Derselbe Ja'qūbī lässt aber in Übereinstimmung mit Tabarī Bagarat freiwillig zu Jūsuf kommen und ihn um Sicherheit bitten. Übrigens sei hier bemerkt, dass Ja'qūbī und Ibn al-Athīr, VII, 38, an dieser Stelle امان haben, während Tabarī امارة hat. Es ist anzunehmen, dass auch bei Tabarī ursprünglich امان gestanden haben soll, denn Ibn al-Athīr hat diese Stelle Wort für Wort dem Tabarī entnommen.

hatten, griffen sie an einem bestimmten Tage in verschiedenen Gegenden die sämtlichen Subpräfekten des Jūsuf an und töteten sie. Gleichzeitig stiegen die bewaffneten Scharen von Sassun von ihren unzugänglichen Gebirgen in die Ebene von Taron hinab und belagerten die Stadt Muš, wo sich Jūsuf befand. Es war ein für die Araber ungewöhnlich strenger armenischer Winter[1]. Jūsuf kam aus der Stadt heraus, griff den Feind an und blieb mit zahlreichen Muslimen auf dem Schlachtfelde[2]; einer geringen Anzahl der Muslimen gelang es durch die Flucht dem Tode zu entgehen.

Mutawakkil sandte nun den Befehlshaber Bughā al-Kabīr mit dem Auftrage, das muslimische Blut an dem unbotmässigen Lande zu rächen und dessen Grossen gänzlich auszurotten. Nachdem er die Gebirge von Chuith (جبل الخُويثيّة)[50] angegriffen, 30000 Seelen niedergemacht und eine grosse Anzahl von den Einwohnern gefangen genommen hatte, zog er über Khlath das Nordufer des Wan-See entlang nach Waspurakan und drang bis in den Gau Albag vor, wo Ašot Artsruni, der Sohn von Hamazasp (bei den Arabern أَشُوط بن حَمْزة), eine feste Stellung eingenommen hatte. Nach langer erfolgloser Belagerung lockte Bughā den Fürsten mit Begnadigungs- und Sicherheitszugeständnissen heraus und schickte ihn mit seinem Sohn Grigor nach Sāmarrā[3]. Damit war aber die Unterwerfung von Waspurakan noch nicht vollendet. In Ašots Bruder Gurgen, um den sich eine grosse Volksmenge sammelte, hatte Bughā einen gefährlichen Feind. Nach einer blutigen Schlacht, wo die Araber schwere Verluste erlitten, liess Bughā dem Gurgen ein Schreiben zugehen, wodurch er ihn einlud, den Friedensvertrag zu schliessen[4]. Gurgen begab sich zu ihm, wurde anfangs mit grossen Ehrenbezeugungen

---

[1]) Ramadan des Jahres 237 H. (= 27. Febr. bis 28. März 852).

[2]) So nach den arab. Berichten; nach Thoma Artsruni aber wurde Jūsuf in der Heilandskirche zu Taron, wo er sich versteckt hatte, von einem Sassuner ertappt und getötet. Nach Ja'qūbī war der, welcher Jūsuf tötete سوان بن الدو (?); dem Herausgeber (II, 598, not. c.) ist der Name nicht bekannt. Nach Thoma Artsr. 188, war der Führer der Sassuner Jōnan (Յովնան). Handelt es sich bei Ja'qūbī um diese Person, so ist der Name wohl يونان zu lesen. Für die Lesung des Namens الدو habe ich keinen Anhaltspunkt.

[3]) Nach Ja'qūbī wurde Ašot in Sāmarrā am باب العامّة genannten Thore gekreuzigt, während er nach Thoma Artsr. nach 6 Jahren (im J. 307 arm. St. = 858) nach seiner Heimat zurückkehrte.

[4]) Unwahrscheinlich, dass beide Brüder auf dieselbe Weise in die Falle gelockt seien.

aufgenommen, nach drei Tagen aber liess ihn Bughā, angeblich auf einen inzwischen eingelaufenen Befehl des Khalifen, in Ketten legen und nach Sāmarrā schicken. Die übrigen Gaufürsten von Waspurakan gingen auseinander; jeder zog sich in sein Schloss zurück und die Volksmenge zerstreute sich.

Den Winter (852—53) brachte Bughā in Dwin zu; von dort aus sandte er Banden nach Sisakan, um den Fürsten Wasak in seine Hand zu bringen. Dieser nahm seine Zuflucht zu dem Fürsten von Gardman, Ktritš[1]), wurde aber von diesem verräterischer Weise dem Feinde in die Hand geliefert und nach Dwin gebracht. Mit dem Anbruche des Frühjahrs marschierte Bughā nach Georgien. Im Monat Rabī' al-awwal erreichte er Sughdabīl; [51] von da aus sandte er den Feldherrn Zīrak' (Thoma Artsr. Ժիրակ = Žirak') und den armenischen Fürsten Abu'l-'Abbās (bei den arm. Historikern Սմբատ Խոստովանողն Սպարապետ), der ihn von Waspurakan bis nach Dwin und von Dwin bis nach Georgien begleitete, gegen Tiflis. Die Stadt wurde mit Naphta in Brand gesteckt, die sämtlichen Gebäude mit 50000 Einwohnern brannten nieder (Tabarī, Ibn al-Athīr, Ibn Maškoveih, Ibn Chaldūn, Barhebraeus), der Rebelle Isḥāq Ibn Ismā'īl wurde gefangen genommen und enthauptet.

Darauf richtete Bughā seinen Zug gegen die Tsanaren, welche zu jener Zeit das arabische Joch völlig abgeschüttelt hatten. Nachdem er vergeblich das tapfere Volk zur friedlichen Unterwerfung aufgefordert hatte, griff er es an, wurde aber zurückgeschlagen. Dann stürzte er sich auf Albanien. Sein Feldherr Zīrak' überfiel die Burg Gardman und nahm deren Besitzer, den Fürsten Ktritǰ, gefangen. Der Fürst von Albanien Jesaï[2]), der auf dem Berge K'thiš [52] feste Stellung eingenommen hatte, wurde nach einem erfolgreichen Widerstand durch Zugeständnisse herausgelockt und gefangen genommen. Auf dieselbe Weise wurden auch viele andere Fürsten, welche sich in ihre Gauen und Schlösser zurückgezogen hatten, in die Hand gebracht (Ja'qūbī II, 598, Thoma Artsr.) namentlich Mo'āwija, der Sohn von Saḥl (معاوية بن سَهْل بن

---

[1]) Nach den arab. Historikern ist der Name des Fürsten von Gardman قِطْريج (Tab. 3 1416), Johann Kath. (160) hat ebenso Կտրիճ (Ktritǰ), während bei Steph. Orbelian (215) und Asoghik (107) Կարիճ (Karitǰ) steht; den Kennern der armen. Schrift wird die Verwechslung von տ mit ա nicht auffallen.

[2]) So nach Joh. Kath. u. Moses Kaghankatuatzi. Tabarī (eb. da) hat عيسى بن يوسف; Ibn al-Athīr, VII, 45, عيسى بن موسى, Thoma Artsr. 191, Jesaï Apu Muse (Եսայի Ապումուսէ).

سنباط)[1], Atrnerseh der Fürst von Khatschen[2]) und selbst der dem Bughā treu ergebene Smbat Bagratuni; alle diese Fürsten wurden in Ketten gelegt und nach Sāmarrā gebracht (nach Ibn Chaldūn, 276, im Jahre 238 H. = 852—53).

Nachdem Bughā so gewaltsam die Empörungen in Armenien, Sisakan und Albanien unterdrückt hatte, ging er im Jahre 241 H. (= 855—56) (Belādhorī, 212) nach Sāmarrā zurück. Die Fürsten, welche ihm entgangen und im Lande zurückgeblieben waren, entsandten Boten zu den Griechen, Khazaren und Slaven; es bereitete sich ein neuer Aufruhr vor. Mutawakkil ernannte den Muhammed Ibn Khālid zum Statthalter, der die Bewegung im Keime erstickte (Ja'qūbī, II, 598). Nach der Wiederherstellung der friedlichen Zustände wurde Ašot Bagratuni, der Sohn des in Gefangenschaft geführten Smbat, der sich durch treue Dienstleistung ausgezeichnet hatte, auf Befehl des Khalifen zum Hauptfürsten befördert. Unter seiner Verwaltung wurde die völlige Wiederherstellung des Friedens dadurch erreicht, dass er sich einerseits durch seine Treue das Vertrauen der arabischen Herrscher gewann, andrerseits aber durch seine Friedensliebe, die inneren Zerwürfnisse zwischen den vornehmsten Fürstenfamilien zu beseitigen bemüht war. Sein Einfluss auf die Landesangelegenheiten nahm fortwährend zu, und es gelang ihm mit Hilfe der Fürsten von Waspurakan und Sisakan, die mit ihm verwandt geworden waren, im Jahre 887 das Bagratidenreich zu gründen[3]).

IV.

Die inneren Verhältnisse Armeniens unter der arabischen Herrschaft.

a) Die Statthalter.

Im Verlaufe der arabischen Herrschaft bildete Armenien nicht immer eine Statthalterschaft für sich, sondern es war häufig der Be-

[1]) Thoma Artsr. 191, Սահլ որդի Սմբատայ Շաքիոյ տէր, որ զբաբանն կալաւ. Nach den arab. Berichten hat Sahl Ibn Smbāt im J. 222 H. den bekannten Empörer Babak gefangen genommen und dem Afšīn in die Hand geliefert. S. Ja'qūbī, II, 579; Tab. III, 1219, 1222 ff.; Ibn al-Ath. VII, 326, 333 ff. Kein Zweifel, dass bei Thoma Artsr. ursprünglich Բաբակ anstatt Բաբան gestanden haben soll.

[2]) Tab. اذرنرسى بن اسحاق الخاشنى. Thoma Artsr. 191, Ատրներսեհ Աղուանից իշխան. Asołik (107) իշխանն Խաչենոյ Ատրներսեհ. Über Khatschen s. unten Anm. 53.

[3]) Hinsichtlich der Einzelheiten verweise ich auf eine Abhandlung von Daghbaschian, „Gründung des Bagratidenreiches durch Aschot Bagratuni", Berlin, 1893.

standteil einer grösseren, welche Adherbeidjān und Mesopotamien (Djezīra), zuweilen auch Mausil umfasste. Albanien, der östliche Teil Georgiens und die Gebirgsgegenden des Kaukasus bis an den Derbendpass werden von den arabischen Historikern und Geographen als Provinzen Armeniens behandelt (Ibn Chordādbeh, 122, Ibn Faqīh, 286, Ibn Hauqal und andere). Während in der Steuerliste von Ibn Qodāma (ed. de Goeje. p. 249 ff.) die Steuerabgaben von Majāfāriqīn und Arzan, selbst von Taron einzeln erwähnt werden, kommen die Namen Arrān (Albanien) und Georgien nicht vor.

Die Statthalter Armeniens wurden gewöhnlich vom Khalifen selbst ernannt. Diejenigen, unter deren Verwaltung Armenien, Adherbeidjān und Mesopotamien zugleich standen, ernannten über jedes dieser Länder Unterstatthalter[1]); so überliess Muhammed Ibn Merwān die Verwaltung Armeniens einem andern, der von den armenischen Historikern Abdalla genannt wird (Ghevond 102); Merwān Ibn Muhammed übertrug das Statthalteramt dem Isḥāq Ibn Muslim; Abu Dja'far al-Mansūr betraute mit der Regierung Armeniens Abdullah Ibn Muhammed, Sālih und Jezīd.

Die Statthalter werden von den arabischen Historikern عامل oder وال, von den Armeniern aber Iškhan (Fürst), Hramanatar (Befehlshaber) Werakazu (Aufseher od. Verwalter) genannt. Der Titel Ostikan kommt erst im 10. Jahrhundert, bei Johann Katholikos vor; den älteren Historikern, Ghevond und Thoma Artsruni, ist er in diesem Sinne nicht bekannt[2]).

Der Sitz des Statthalters war in Armenien Dwin, welche Stadt auch vor der muslimischen Herrschaft die Residenz der persischen Marzpans gewesen war. Bei den arabischen Geographen wird Dwin قصبة (Moqaddasī, 374) und دار الإمارة (Istākhrī, 188, Ibn Hauqal, 244) genannt. In Arrān war دار الإمارة die Hauptstadt des Landes Barda'a (arm. Partav).

Zu dem Wirkungskreis des Statthalters von Armenien gehörte: das Land in Gehorsam zu halten, gegen die nördlichen Völker einerseits und die Byzantiner andrerseits, später auch gegen die Rebellen in Adherbeidjān und Arrān Kriege zu führen. Zu diesem Behufe stand dem Statthalter eine ständige Armee zur Verfügung. Die Anzahl der Truppen scheint aber in Armenien selbst nicht gross gewesen zu sein, denn es wurden zur Unterdrückung der gefährlichen Aufstände zahlreiche Hilfstruppen vom Khalifen entsandt. Die Kriege und Feldzüge führten

[1]) Vgl. Kremer, Kult. Gesch. d. Orients, I. p. 406. über beschränkte und unbeschränkte Statthalter.

[2]) Vgl. Hübschmann, Arm. Gramm. I, I, 215.

entweder die Statthalter selbst, oder die Befehlshaber, welche in den meisten Fällen von den Statthaltern ernannt wurden. Nicht selten wurden die Befehlshaber unmittelbar von dem Khalifen selbst ernannt: so Āmir unter Hasan Ibn Qaḥṭaba's Statthalterschaft, und Bughā al Kabīr.

Zur Erleichterung der Verwaltung des Landes und der Erhebung von Steuern wurden von den Statthaltern Subpräfekten eingesetzt. Der erste Statthalter Ḥudhaifa sandte von Barda'a aus seine Subpräfekten (عامل) in die zwischen Barda'a und Ḳālīḳalā liegenden Distrikte; der Subpräfekt des Muhammed Ibn Merwān in Nachčavan war Qāsim (Ghevond, 32, Կասմ). Es werden auch solche von Jezīd Ibn Usaid (Joh. Kath. 138.) und Jūsuf Ibn Muhammed (Belādh. 211) erwähnt. Ob die Subpräfekten auch über die Erhebung von Steuern verfügten, darüber sind die Angaben der Historiker nicht deutlich. In den meisten Fällen wurden zu diesem Zwecke besondere Beamten (عمّال الخراج) ernannt (Ja'qūbī II, 565). Wie schon oben erwähnt, tötete Artavazd Mamikonian in Kumairi den Steuerbeamten (Ghevond 138); Jezīd Ibn Usaid ernannte Steuerbeamten über die Naphtaquellen und Salzminen von Širwān; der Statthalter Suleimān unter Hārūn ar-Ṛaschīd setzte einen gewissen Ibn Doke (Ghevond, 167. Asołik, 133, 135 nennt ihn Ibn Dolk) als Steuerdirektor ein, welcher von Dwin aus Steuerbeamten in verschiedene Gegenden sandte; Fadl Ibn Jahjā überliess die Steuererhebung dem Abu s'Ṣabāh (Ja'qūbī, II, 516).

Neben diesen wird in Armenien auch das Richteramt erwähnt; al-Ma'mūn liess den Steueraufsehern und den Richtern den Befehl zugehen, sich den Verordnungen des Statthalters Abdullah Ibn Tāhir zu fügen. Hieraus ist zu schliessen, dass die Richter den Statthaltern untergeordnet waren. Ob deren Ernennung zu dem Wirkungskreis des Statthalters gehörte, darüber sind wir nicht unterrichtet. Von einem Hauptrichteramt in Armenien wird keine Erwähnung gemacht.

Eine besonders bevollmächtigte, vom Statthalter unabhängige Stellung hatte in Armenien, wie überall, der Oberpostmeister (صاحب بريد), dessen Aufgabe war, dem Khalifen über die wichtigsten Angelegenheiten des Landes Berichte einzusenden; er hatte selbst über den Statthalter und dessen Verhalten zu wachen, und auf Grund seiner Berichte wurden zuweilen selbst die Statthalter abgesetzt Unter Mu'tasim Billah veranlasste der Oberpostmeister Armeniens Mansūr Ibn 'Isā den Khalifen, den neuernannten Statthalter Khālid Ibn Jezīd abzusetzen und den يتيم (Waise) genannten 'Alī Ibn Hussein im Amte zu belassen (Ja'qūbī, II, 580).

Wie weit nun die Statthalter für die öffentliche Sicherheit und wirtschaftliche Entwickelung des Landes Sorge trugen, ist aus den spärlichen Angaben der Historiker — der armenischen sowohl, als auch der arabischen — nicht zu ersehen. Es ist wohl anzunehmen, dass ihre Thätigkeit auf diesem Gebiete eine äusserst beschränkte gewesen ist. Die Stellung des Statthalters in Armenien unterschied sich von denjenigen in anderen Provinzen des Reiches dadurch, dass die vollständige Unterwerfung des Landes, wie in Syrien, ʻIraq und Aegypten, und die gänzliche Ausrottung der Distriktsgrossen bis zur Entstehung des Bagratidenreiches nie erreicht wurde. Infolge dieses Umstandes war der Statthalter wirtschaftlicher und ähnlicher Sorgen zum grössten Teile enthoben. Von wenigen Statthaltern wissen wir, das sie für die Bebauung des Landes und sonstige wirtschaftliche Verhältnisse Sorge getragen haben. Abdul-ʻAzīz errichtete viele Bauten in Dwin und baute die im Verfall begriffenen Städte Nachčavan und Bardaʻa wieder auf. Djarrāh Ibn Abdullah untersuchte die Masse und Gewichte und führte neue ein, welche nach seinem Namen Djarrāhī genannt[1]) wurden. Merwān Ibn Muhammed erbaute im Norden die Stadt Kisāl[2]); Khuzaima Ibn Khāzim brachte die Heerstrassen von Dwin und Nachčavan in Ordnung; endlich erneuerte Bughā die zerstörte Stadt Šamkōr und bevölkerte sie.

Gemäss dem zwischen Moʻāwija und Theodoros Ṛštuni geschlossenen Vertrage sollte sich keine ständige arabische Armee in Armenien aufhalten. Diese Bestimmung des Vertrages wurde indes nicht lange beobachtet; hierzu gaben die Einfälle der nördlichen Völker und der Byzantiner einerseits, andrerseits aber die Empörungen im Lande selbst Veranlassung. Schon unter Muhammed Ibn Merwān waren in Dwin arabische Truppen in der Stärke von 5000 Mann. Abu Djaʻfar befestigte die Burg Kamach an der westlichen Grenze Armeniens und versah sie mit einer starken Besatzung gegen die Byzantiner (Jaʻqūbī II, 447). Hasan Ibn Qaḥṭaba führte zahlreiche Truppen in Armenien; unter ihm zogen 4000 arabische Reiter von Dwin aus gegen den Rebellen Mušegh Mamikonian. Dass aber den Statthaltern keine grosse ständige militärische Kraft zu Gebote stand, ist daraus zu ersehen, dass ihnen bei den Aufständen zahlreiche Truppen zu Hilfe entsandt wurden. Ausserdem ist noch in Betracht zu ziehen, dass die häufigen Empörungen durch die Abwesenheit einer ständigen Armee bedingt waren. Das Hauptquartier der

¹) Belādhorī, 206. Es sind uns leider keine Angaben über die Djarrāhī genannten Masse und Gewichte erhalten.

²) Nach Belādh. 207. 40 pharsang von Bardaʻa und 20 pharsang von Tiflis entfernt.

Armee war auch nicht in Armenien selbst, sondern in Adherbeidjān. Während Dwin den arabischen Geographen nur als Sitz des Statthalters (دار الإمارة) bekannt ist, werden Marāgha und Ardabīl in Adherbeidjān als Hauptquartiere der Armee (مُعَسكر) bezeichnet (Istākhrī, 181, Ibn Hauqal, 237).

b) Der Adel.

Nach der Eroberung Armeniens ernannte Moʿāwija den Fürsten Theodoros Ṛštuni zum Verwalter Armeniens, Georgiens und Albaniens. Nach dessen Tode, als die Araber, infolge der inneren Verwirrungen im Reiche, das Land ausser acht gelassen hatten, setzten die Grossen des Landes selbst den den Byzantinern zugethanen Hamazasp Mamikonian zum Hauptfürsten ein. Nach seinem Regierungsantritt vertraute Moʿāwija die Verwaltung Armeniens dem Bruder des Hamazasp, Grigor Mamikonian an, dem im Fürstenamte Ašot Bagratūni folgte. Auch als die Araber seit Abdelmelik das Land durch muslimische Statthalter wirklich zu regieren anfingen, hörte doch die Reihenfolge der armenischen Hauptfürsten nicht auf; parallel mit den ersteren und neben ihnen wurden im ganzen Verlaufe der arabischen Herrschaft armenische Fürsten zu Häuptern und Vertretern des armenischen Adels ernannt. Es ist einmal fälschlich angenommen worden[1]), die armenischen Fürsten hätten in der Reihe der muslimischen Statthalter das Land regiert. Diese Meinung entbehrt jeden Grundes. Nach den arabischen Historikern läuft die Reihenfolge der muslimischen Statthalter ununterbrochen, und auch nach den armenischen Historikern selbst haben die armenischen Fürsten, wie schon erwähnt, nur in der Eroberungsperiode bis Abdelmelik das Land regiert; seit Abdelmelik aber läuft die Reihenfolge der einheimischen Hauptfürsten der der muslimischen Regenten parallel und ihre Aufgaben waren verschieden.

Zu dem Wirkungskreis der ersteren gehörte: die Vertretung des armenischen Adels vor dem Statthalter, bezw. am Khalifenhofe, die Führung der einheimischen Reitertruppen zum Krieg gegen die Feinde der Herrscher, nicht selten auch die Erhebung von Steuern und deren Ablieferung an den Statthalter. Sie werden von den armenischen Historikern Iškhanaz Iškhan (Fürst der Fürsten) und von den arabischen بطريق البطارقة genannt. Ernannt wurden sie entweder von dem Statthalter, oder auch vom Khalifen selbst; ob die ersteren dabei eigenmächtig handelten, oder bei dem Khalifen eine Ermächtigung dafür

[1]) St. Martin, Mémoires T. I, 415 ff. Alischan, Airarat, 562.

einzuholen hatten, ist nicht zu entscheiden. Wir wissen nur, dass Merwān Ibn Muhammed den Ašot Bagratuni auf den Befehl des Khalifen Hischām zum Hauptfürsten beförderte (Ghevond, 112), und dass Ašots Gegner, Grigor Mamikonian, der vom Statthalter Isḥāq Ibn Muslim die Hauptfürstenwürde erhalten hatte, vom Khalifen Merwān nicht anerkannt wurde. Es sind auch einzelne Fälle vorgekommen, wo Iškhanaz Iškhans von den Grossen des Landes selbst eingesetzt worden sind.

Wie vor der arabischen Eroberung, so hielten die Adeligen auch unter ihrer Herrschaft ihre sämtlichen Besitztümer fest. Versuche arabischerseits, ihren Besitz in Beschlag zu nehmen, werden weder von den arabischen, noch von den armenischen Geschichtsschreibern erwähnt. Selbst in den Fällen, wo die Fürsten als Empörer und Staatsverbrecher gefangen genommen und aus dem Lande verbannt wurden, ging ihr sämtliches Eigentum auf ihre Nachfolger über. Von Anfang der Eroberungszüge an sicherten die arabischen Feldherrn den sich friedlich unterwerfenden Fürsten ihre Güter und Habe gegen Zahlung von Steuer zu, indem sie ihnen Sicherheitsverträge bewilligten. Ob die Fürsten, um die Verfügung über ihr Eigentum zu behalten, ausser der Steuerzahlung noch anderen Verpflichtungen unterworfen waren, darüber ist uns eine einzige Angabe bei Belādhorī erhalten (s. 209), wonach dem Herrn Širak und Bagrevand auferlegt wurde: durch Ratschläge und Wegweisen die Muslimen zu unterstützen, ihnen Beherbergung und Bewirtung zu bieten und Hilfe gegen die Feinde zu leisten. Im übrigen waren die Fürsten nach den deutlichen Angaben Belādhorī's (210—11) innerhalb der Grenzen ihrer Besitztümer vollmächtige Herren. „Jeder von ihnen blieb in seinem eigenen Gau und beschirmte ihn. Kam einer der Präfekten in das Grenzland, so nahmen sie ihn freundlich auf, um ihn zu prüfen. Merkten sie Unbestechlichkeit und Mut bei ihm, oder hatte er zahlreiche Truppen, so entrichteten sie den Tribut und leisteten ihm Gehorsam; sonst missachteten sie ihn und kümmerten sich wenig um seine Verordnungen.“ Der zwischen Mo'āwija und Theodoros Ṛštuni geschlossene Vertrag gestand den Armeniern das Recht zu, eigene Reitertruppen, deren gesamte Anzahl 15000 Mann betragen sollte, zu halten. Diese Bestimmung des Vertrags wurde durchgeführt und fortdauernd behalten. Die Truppen standen unter dem Oberbefehl der Hauptfürsten, welche sie entweder persönlich, oder durch die in den meisten Fällen von ihnen selbst ernannten Befehlshaber zum Kriege führten. Die Löhnung der Reiter wurde anfangs nach einer Bestimmung des erwähnten Vertrages aus dem Lande geliefert und auf den Tribut angerechnet, später aber direkt von der Staatskasse ausgezahlt.

Muhammed Ibn Merwān rief die Grossen mit den Reitertruppen zusammen, unter dem Vorwand, ihnen den gebührenden Gehalt auszuzahlen (Ghevond, 33). Ašot Bagratuni begab sich zum Khalifen Hischām, um die Bezahlung des Lohnes, welche seit drei Jahren eingestellt war, zu befürworten. Auf seine Bitte erliess Hischām den Befehl, die Gebühr der Reiter auch für die verflossenen drei Jahre zu zahlen (Ghevond, 113). Unter den ʿAbbāsiden erhielten die Reitertruppen von der Staatskasse keinen Lohn mehr, und die Fürsten waren verpflichtet, dieselbe auf eigene Kosten zum Krieg zu rüsten (Ghevond, 128).

---

c) Die Kirche.

Über die Stellung der armenischen Kirche und des Patriarchen unter der arabischen Herrschaft sind bei den von mir benutzten arabischen Historikern absolut keine Angaben zu finden. Dies ist allerdings dadurch zu erklären, dass sie über die kirchlichen Dinge nicht unterrichtet waren, denn die Araber kümmerten sich nicht um die Glaubensangelegenheiten des unterworfenen andergläubigen Volkes, und die muslimischen Herrscher griffen in den Wirkungskreis des Patriarchen nicht ein. In den Sicherheitsschriften, welche die Eroberer den unterworfenen Städten gewährten, werden Konfession und Kirche für unantastbar erachtet. Bekehrungszwang wird weder von den arabischen, noch von den armenischen Historikern — einzelne, ganz verschwindende Fälle ausgenommen — erwähnt. Diese Stellung der Muslimen der armenischen Kirche gegenüber dauerte während des ganzen Verlaufes der arabischen Herrschaft; die einzelnen Bekehrungsversuche, die hier und da zu Tage traten, sind lediglich die Folgen entweder persönlicher Stimmungen der Machthaber, oder der Beteiligung der Geistlichkeit an den aufrührerischen Bewegungen. Fälle, wo Christen zur Bekehrung aufgefordert worden sind, werden von den Armeniern zweimal erwähnt: der Statthalter Khāzim nahm die Fürsten (Ghevond, 162, 165, Khazm) Hamazasp, Sahak und Meružan Artsruni fest und suchte sie durch Folterung zur Annahme des Islams zu zwingen [1]). Der eine, Maružan ergab sich, während die anderen zwei an ihrem Glauben festhielten und Märtyrer wurden. Ein zweiter Fall zwangs-

[1]) Nach Ghevond (163) im Jhr. 233 arm. (= 784). Steht dieses Datum fest, so kann Khazm, wie Ghevond (162, 165) angiebt, nicht von Mūsā zum Statthalter ernannt worden sein, denn letzterer regierte in d. J. 785—786. Ist der Name Խազմ mit خازم zu identifizieren, so hat dieser nach den arab. Berichten das Statthalteramt in Armenien nicht bekleidet, wohl aber sein Sohn خُزَيمة; s. Bel. 200, Jaʿqūbī, II, 515, Tab. III, 500.

weiser Bekehrung wird aus der Zeit der Kriegszüge von Bughā erwähnt; dieser liess eine gewisse Anzahl von Adeligen zu sich kommen und nötigte sie zur Bekehrung, wobei Atom Andsevazi mit Genossen den Märtyrertod fand[1]). Es liegt auf der Hand, dass solche vereinzelte Versuche im Verlaufe von mehr als zweihundert Jahren nur die grosse religiöse Toleranz der Araber beweisen können. Wenn eine umgreifende und systematische Verfolgung der Religion und der Kirche stattgefunden hätte, so hätten die armenischen Historiker eine solche nicht verschwiegen, und die arabischen hätten sie, nach aller Wahrscheinlichkeit, wenigstens mit stillem Beifall erwähnt.

Selten sind auch die Fälle, wo die Kirchen zerstört oder in Brand gesetzt worden sind. Muhammed Ibn Merwān liess die Kirchen von Nachčavan und Khram in Brand stecken, um die darin eingesperrten Fürsten zu verbrennen. Nach dem grossen Aufstande von Mušegh Mamikonian und der Schlacht von Bagrevand[2]) fingen die Araber an in verschiedenen Gegenden Kirchen zu zerstören und niederzubrennen, die Kirchengeräte und die Reliquien der Heiligen zu plündern und die Geistlichen zu verfolgen. Den Anlass dazu gab die nicht ganz unbegründete Überzeugung der Muslimen, die Geistlichkeit hätte sich an dem Aufstande beteiligt, ja selbst denselben geleitet (Ghevond, 152). Unter Abu Dja'far al Mansūr wurden die Geistlichen Foltern und Qualen unterzogen, um die Namen der Toten, denen Steuer auferlegt wurde, anzugeben; es versteht sich von selbst, dass die Verfolgung in diesem Falle nicht gegen die Geistlichkeit als solche gerichtet war. Unter Hassan Ibn Qahṭaba wurden Patriarchen geschmäht, Bischöfe geschimpft und Priester gepeinigt; mit dieser allgemeinen Schilderung der Lage sich begnügend, giebt Ghevond keine bestimmtere Angaben an (p. 137).

Der armenische Katholikos war unter der arabischen Herrschaft auf dem Gebiete der kirchlichen Angelegenheiten vollständig frei und selbständig; ausserdem hatte er noch auf die politischen Begebenheiten des Landes einen bedeutenden Einfluss, welcher von den arabischen Herrschern anerkannt und geachtet wurde. Mo'āwija ernannte den Grigor Mamikonian zum Verwalter Armeniens auf die Bitte des Katholikos Nerses (Joh. Kath. 114). Nach der Schlacht von Wardanakert und der Niederlage der Araber, als Muhammed Ibn Merwān sich rüstete nach Armenien zu kommen, mit dem Vorsatze, das Blut der Gläubigen an den Empörern zu rächen, sandten die Fürsten den Katholikos Sahak ihm entgegen; dem Kirchenfürsten gelang es durch seine Bittschrift, die Muhammed

[1]) Thoma Artsr. 168.

[2]) S. oben, p. 187.

aus der Hand des inzwischen verstorbenen Katholikos empfing, der drohenden Gefahr vorzubeugen (Ghevond, 28, Joh. Kath. 112).

Unter Jezīd Ibn Usaid erhob der Katholikos Trdat Beschwerde gegen die Steigerung der Steuern und die damit verknüpften Bedrängnisse (Ghev. 136, Joh. Kath. 134, Asołik, 133); gegen ähnliche, von Ibn Doke ausgeübte Bedrängnisse protestierte der Katholikos Jesaia.

Es sind auch Fälle vorgekommen, wo dem armenischen Katholikos die Vermittelung zwischen den Muslimen selbst anvertraut worden ist (Joh. Kath. 145).

Die Wahl des Katholikos war nur von den National-Kirchenversammlungen abhängig; die arabischen Herrscher haben nie Versuche gemacht, sich in die Wahl einzumischen, oder auf die Bestätigung des Katholikos Ansprüche zu erheben. Ein einziger Fall wird von Johann Katholikos (p. 136) erwähnt, wo der Statthalter die Einsetzung des Katholikos bewirkt hat; das war der Statthalter Suleimān, der vor seiner Ernennung über Armenien die Provinz Aghznik‘ (Arzan u. Majāfāriqīn) regiert und dort den Bischof Sion kennen gelernt hatte. Nachdem er zum Statthalter Armeniens ernannt worden war, liess er, da der Katholikos Trdat verschieden war, den Sion von Aghznik‘ rufen und ihn zum Katholikos einsetzen [1]).

Dem armenischen Katholikos wurde eine gewisse Oberhoheit über die albanische Kirche von den Khalifen zuerkannt; die georgische Kirche kann hierbei nicht in Betracht gezogen werden, weil sie schon um die Mitte des VI. Jahrhunderts die Konfession der griechischen Kirche angenommen, und infolgedessen die Beziehungen zu der armenischen Kirche abgebrochen hatte. Zur Zeit, wo der Katholikos Jeghia (Elia) Artjišezi die armenische Kirche verwaltete, nahm der aghwanische (albanische) Katholikos Nerses, im Einverständnis mit der regierenden Fürstin des Landes die Bestimmungen des Konzils von Chalkedon an und war bemüht, dieselbe in die Landeskirche einzuführen. Aus diesem Anlass berief der albanische Fürst Šeroë die Bischöfe zu einer Versammlung, wo der Beschluss gefasst wurde, eine Bittschrift an den armenischen Patriarchen zu richten und um seine Vermittelung zu ersuchen. Der Katholikos Jeghia setzte, nachdem er die Bittschrift [2]) erhalten hatte, den Khalifen [3])

[1]) Nach den arab. Angaben hat Suleimān Ibn Jezīd in den letzten Jahren des Hārūn ar-Raschīd (786—809), und Suleimān Ibn Ahmed al-Hāschimī in den ersten Jahren Ma'mūns das Statthalteramt in Armenien bekleidet, während Sion vor dem Jahre 772 den Patriarchenthron innehatte (Asołik, S. 402. Anm.).

[2]) Diese Urkunde ist bei Moses Kałankatuazi, 236, und Joh. Kath. 127, mit unbedeutenden Abweichungen erhalten.

[3]) Nach Joh. Kath. (127) schrieb Eghia an den Khalifen ‘Omar, nach Moses

von der Sache in Kenntnis und bat um seine Entscheidung. Durch ein Antwortschreiben überliess ihm der Khalif, die Angelegenheit nach den Bestimmungen seiner Kirche zu erledigen (Mos. Kałank. 237); zugleich sandte er einen seiner Vertrauten, dem Katholikos zur Verfügung zu stehen und ihm zum Erfolg zu verhelfen. Jeghia ging nach Partav (Barda'a), untersuchte die Streitfrage, setzte den albanischen Katholikos Nerses ab und lieferte ihn dem arabischen Beamten aus, welcher ihn in Ketten schlagen und nach Damaskus führen sollte. Nach Moses Kałan. 238, starb der Katholikos Nerses acht Tage nach seiner Absetzung.

Über die Steuerpflichtigkeit der Kirche und der Geistlichkeit finden wir bei den Historikern keine Angaben. Von Thoma Artsruni wissen wir nur, dass die Araber, während Ašot Artsruni und andere Fürsten von Waspurakan in Sāmarrā im Gefängnis waren, das Kloster Waraga Surb Khatsch (das Heilige Kreuz von Warag) in Besitz genommen und den Mönchen Steuern auferlegt hatten. In seltenen Fällen sind gewaltsame Erpressungen ausgeübt worden: nachdem der Katholikos Howseph Aragatsotnezi die Aufforderung des Statthalters Khuzaima (Joh. Kath. 142, Խուզիմա = Khuzima), die dem Patriarchat angehörigen Dörfer Kavakert, Artašat und Horomoz Marg ihm zu verkaufen, abgewiesen hatte, nahm Khuzaima die Güter ungerechter Weise in seinen Besitz[1]). Beachtenswert ist aber, dass es dem Katholikos gelang, zwei von den Dörfern auf gerichtlichem Wege dem Statthalter wieder zu entreissen (Joh. Kath. 143, 144). Nach dem Tode des Katholikos Jesaia verlangte der Steuerdirektor Ibn Doke Rechenschaft über die Besitztümer und Geräte der Kirche; als ihm die Kleriker die Sachen in die Hand lieferten, nahm er die ihm gefallenden Gegenstände, das übrige aber übergab er den Geistlichen zur Aufbewahrung bis zur Wahl des neuen Katholikos (Ghevond, 169–170). Andere Erpressungsfälle werden von den armenischen Historikern nicht erwähnt.

Kałankat. (237) und Asołik (102) an Abdelmelik; letztere Meinung ist die herrschende (vgl. Gelzer, „Armenien", in der Realencykl. für prot. Kirche, II, p. 80). Wenn aber Jeghia erst im Jahre 709 (Asołik, 102) den Patriarchenthron bestiegen hat und im J. 722 gestorben ist, so hat er, wie Joh. Kath. angiebt, dem Khalifen Omar II. (717—720) geschrieben.

[1]) Er liess den Katholikos ins Gefängnis setzen, dann drei von seinen Knechten, je einen Beutel Geld über dem Kopf tragend, öffentlich zum Katholikos hineintreten und von der anderen Seite heimlich hinausgehen, indem er die Nachricht verbreitete, die Dörfer seien ihm verkauft worden. Gleich darauf liess er den Katholikos frei und nahm die Güter in Besitz

d) Die wirtschaftlichen Verhältnisse.

Es ist schon erwähnt worden, dass die Araber sich hauptsächlich um die Steuern kümmerten und die inneren Angelegenheiten des Landes den einheimischen Herren überliessen. Von Anfang der Eroberungszüge an gewährten die Eroberer sowohl den Fürsten, als auch den Städten Lebens-, Vermögens- und Glaubenssicherheit gegen Zahlung von Steuern. In den von Ijād Ibn Ghanm und Habīb Ibn Maslama gewährten Schriftstücken werden Kopfsteuer (جزية) und Grundsteuer (خراج) erwähnt. Diejenigen, welche sich verpflichteten, gegen die Feinde der Muslimen in den Krieg zu ziehen, wurden von der Kopfsteuer befreit: Surāqa, der Eroberer von Bāb el Abwāb schloss mit dem Fürsten Šahrbārāz (شهربراز) einen Vertrag, wonach diejenigen Kopfsteuer zu zahlen hätten, welche sich weigerten, an den Kriegszügen Teil zu nehmen (Tab. 1, 2663). Aus demselben Grunde waren auch die armenischen Reitertruppen nicht nur vom Tribut befreit, sondern erhielten vielmehr noch Löhnung für ihre Dienstleistung aus der Staatskasse.

Über den Betrag der Steuerabgaben sind uns bei den armenischen Historikern so gut wie gar keine und bei den arabischen sehr spärliche Angaben erhalten. Ijād Ibn Ghanm legte, nachdem er das Vierte Armenien erobert hatte, jeder Familie einen jährlichen Tribut im Betrage von einem Dīnār auf[1]). Derselbe Betrag wird in dem von Habīb Ibn Maslama der Stadt Tiflis gewährten Sicherheitsschreiben erwähnt (Belādh. 201. Tab. 1, 2670). Über den Betrag und die Arten von Grundsteuern sind wir, was Armenien anbetrifft, weder von den arabischen, noch von den armenischen Historikern unterrichtet.

In dem zwischen Moāwija und Theodoros Rštuni abgeschlossenen Vertrage wurde dem Lande Steuerfreiheit auf drei Jahre zugestanden. Nach Ablauf dieser Frist sollten die Armenier in dem von ihnen selbst zu bestimmenden Betrage Steuern entrichten (Sebeos, 138). Nach seiner Thronbesteigung legte Moāwija dem Lande einen 500 Dahekan betragenden[2]) (Ghevond, 14) Tribut auf, welcher auch unter Jezīd I. bestehen blieb. Hischām befahl dem Feldherrn Hārith (?)[3]), das Land einer Statistik zu unterwerfen, um die Steuereinnahmen zu steigern; letzterer schrieb die Bevölkerung sowie das Vieh ein (Moses Kalankatwazi, 258,

[1]) Tabarī I. 2506.

[2]) Die Zahl klingt unwahrscheinlich, wenn wir in Betracht ziehen, dass die armenischen Reitertruppen 100000 Dahekan an Löhnung erhielten.

[3]) Ist der Name Հերթ bei Ghevond (100) mit Hārith zu identifizieren, so war derselbe nach den arabischen Berichten der Statthalter Armeniens unter Jezīd II.

im J. 174 arm. (= 725). Unter al-Mansūr wurden die Steuern übermässig gesteigert, selbst die Toten wurden steuerpflichtig. Die Steuern wurden nicht auf Familien, wie es unter den Omaijaden üblich war, sondern auf Personen verteilt: jede Person musste viele Zuze's (درهم) zahlen (Ghevond, 127; Asołik, 131). Unter dem Statthalter Jezīd Ibn Usaid waren die Steuern in dem Masse gesteigert, dass die Einwohner des Landes ihr ganzes Vermögen den habgierigen Steuerbeamten überlieferten, ohne jedoch der Peinigung entgehen zu können. Der von Suleimān nach Dwin gesandte Ibn Doke befahl den Steuerbeamten, den doppelten Betrag auf einmal zu erheben; ausserdem liess er den Steuerpflichtigen bleierne Siegel auf die Nacken legen, indem er für jedes Siegel viele Zuze's verlangte (Ghevond, 167; Asołik, 134)[1]. Alle diese Berichte geben uns keine bestimmte Angaben über den Betrag der Steuern in verschiedenen Zeiten. Tabarī erwähnt, dass am 25. Muharram des Jahres 251 H. (= 25. Febr. 865) der Chalif (Musta'in) ein Schreiben von Alā' Ibn Ahmed erhielt, welcher von Bughā als Beamter über die Grundsteuern und die Einnahmen aus den Gütern eingesetzt worden war; welches aber die Berichte waren, führt Tabarī nicht an (Tab. III, 1584).

Bestimmtere Angaben über das Steuerwesen in Armenien sind uns bei den arabischen Geographen erhalten. Nach Ibn Chordādbeh[2]) betrugen die Steuern Armeniens 4,000,000 Dirhem. Diese Zahl gilt nicht für das Land, sondern für die Statthalterschaft Armenien, welche ausser dem eigentlichen Lande noch einige Nachbarländer, namentlich Khoï, Tsanaren, Albāk, Kisāl, Abkhāz, Šakī, Khaizān und Bāb umfasste (Ibn Chord. 123). Sollen wir uns auf die bei Ibn Chaldūn aufbewahrte, nach aller Wahrscheinlichkeit aus der Zeit der Khalifen Mahdī und Hādi stammende (775—786) Steuerrolle[3]) verlassen, so hat Armenien unter den erwähnten Khalifen 13,000,000 Dirhem[4]) abgeführt. Ob das Land zu jener Zeit eine grössere Steuerkraft besessen hat, lässt sich aus Mangel von Angaben nicht erweisen. Nach Qodāma[5]), dessen Angaben

[1]) Über ähnliche Verhältnisse in Mesopotamien vgl. Dion. v. T. Mahre, p. 124.

[2]) كتاب المسالك والممالك, ed. de Goeje, Bibl. Geogr. arab. VI. p. 119—124 über Armenien. Das Werk ist nach Kremer, Kulturgeschichte I, 269, zwischen 240—260 H. verfasst. Nach Brock. Gesch. d. ar. Lit. I, 225, ist der Verfasser zw. 230 u. 234 H. gestorben.

[3]) Dieselbe ist von Josef von Hakmer in seiner Preisschrift über die Länderverwaltung unter dem Khalifate. Berl. 1835, bekannt gemacht worden. Vgl. Kremer. Kult.-Gesch. I, 226.

[4]) Kremer, Kult.-Gesch. I, 343.

[5]) كتاب الخراج, ed. de Goeje, Bibl. Geogr. ar. VI, Über Armenien pp. 213, 215, 216, 227—229, 246 u. 251.

für den Anfang des 10. Jahrhunderts gelten [1]), betrugen die Steuereinnahmen Armeniens 4,000,000 Dirhem. Dieser Betrag darf nicht als hoch erachtet werden, wenn wir in Betracht ziehen, dass Arzan und Majāfāriqīn allein zu derselben Zeit 4,200,000 Dirhem abführten. Der Fürst von Taron war zu jener Zeit verpflichtet, eine jährliche Kontribution von 100,000 Drhm zu zahlen (Qodāma, 246, 251) [2]). Natürlich lässt sich aus allen solchen Angaben noch nicht erkennen, wie sehr die Unterthanen selbst belastet waren. Erstlich sind zwar die offiziellen Zahlen meist der Wirklichkeit nicht entsprechend, so dass in die Reichskassen wohl oft viel weniger kam als die Budgetzahl, aber in den Taschen der grossen und kleinen Steuerbeamten blieb viel hängen und die wirklich im Namen des Reiches erhobene Steuermasse war gewiss auch in Armenien viel höher. Dann hatten die Unterthanen noch ihre einheimischen Fürsten und Geistlichkeit zu erhalten. Dass der gewaltthätige Adel die eigenen Unterthanen immer sehr milde behandelt hätte, ist kaum anzunehmen. Gegen die Mitte des 10. Jahrhunderts, wo Armenien unter mehrere Häuptlinge geteilt war, wurden nach Ibn Hauqal (254) folgende Summen abgeführt:

von dem Širwānšāh	1,000,000	Dirhem,
„ dem Herrscher von Wajoz Dsor (وَيذور)	50,000	Dīnār,
„ Georgien	200,000	Dirhem,
„ dem Herrscher v. Ahar u. Warazakān (in Adherbeidjān)	50,000	Dīnār,
„ den Artsruni's (بنى الديرانى) [3])	100,000	Dirhem,
„ den Bagratuni's (بنى سنباط) im Inneren Armenien	1,000,000	„
„ dem Fürsten von Khatschen Senharib (صَنْحاريب صاحب خاجين)	100,000	„
„ „ auch noch Viehherde und andere Geschenke für	50,000	„

Diese Zahlen gelten für die Zeit des Bagratidenreiches [4]) und können für die uns interessierende Periode nicht als massgebend erachtet werden.

---

[1]) ± 316 H. (= 922) Brockelm. Gesch. d. ar. Lit. I, 228.

[2]) Kremer, Kult.-Gesch. I. 343, giebt als Kontribution von Taron 1,000,000 Drhm. an, während Qodāma in beiden angezeigten Stellen مائة الف درهم hat.

[3]) Dass unter diesem Namen die Artsrunis gemeint sind, geht aus einer Stelle des Ibn Hauqal (p. 250) hervor. ابن الديرانىّ الملك على الزَّوَزان و وان و وَسْتان. Wan und Vostan waren die Besitztümer der Artsruni's.

[4]) Worauf die Behauptung Kremers (Kult.-Gesch. I. 343) beruht, die Häuptlinge in Armenien wären zur Zeit, wo Ibn Haukal schrieb, vollständig unabhängig gewesen und hätten kein Geld nach Bagdad abgeführt, ist mir nicht klar.

In welchem Quantum Armenien Steuern in natura abführte, darüber sind wir wenig unterrichtet. In der Steuerrolle von Ibn Chaldūn sind folgende Abgaben in natura, die Armenien lieferte, angegeben (Kremer, K. Gesch. I, 358): 20 Teppiche, 580 Pfd. Rakm, 10,000 Pfd. Māïh-Sormahy, 10,000 marinierte Fische, 200 Maulesel, 30 Falken. Getreide scheint Armenien nicht geliefert zu haben, obgleich es eine der fruchtbarsten Provinzen des arabischen Reiches war und Getreide nach Bagdād exportierte (Tabarī, III, 272, 275). Von Ghevond (128) wissen wir, dass unter Mansūr, als die Steuern übermässig gesteigert waren, von den Fürsten Pferde, Maulesel und kostbare Kleider den arabischen Herrschern geliefert wurden; es ist aber anzunehmen, dass dieselbe als Geschenk, oder gar als Bestechung abgegeben wurden. Nach einer Verordnung des Statthalters Jezīd Ibn Usaid wurden die Armenier verpflichtet, die von ihm in Karin angesiedelten Muslimen mit Lebensmitteln zu versehen (Ghev. 130).

Über die Ausbeutung der Naturreichtümer des Landes durch die Araber wissen wir sehr wenig. Habīb Ibn Maslama gab den Fischfang des Wan-See's zur öffentlichen Benutzung frei; so blieb er, bis Muhammed Ibn Merwān ihn in seinen Besitz nahm und verpachtete (Bel. 200 Ibn Faqīh, 292, Ibn al-Athīr, IV, 294). Jezīd Ibn Usaid besteuerte die Naphtaquellen und Salzminen von Širwān und stellte über dieselben Aufseher an. Wir sind auch nicht imstande, etwas bestimmtes darüber zu sagen, in welchem Masse die Araber für die Bebauung des Landes dessen Bewässerung und ähnliches Sorge trugen. Die Statthalter wandten ihre Aufmerksamkeit hauptsächlich der Befestigung der Grenzstädte und der Einrichtung der Heer- und Poststrassen zu, welche in einer an die feindlichen Gebiete grenzenden Provinz von höchster Wichtigkeit waren. In den Werken der arabischen Geographen sind viele Poststrassen mit Stationen angeführt. Nach Qodāmas offiziellen Angaben waren in Armenien folgende Hauptstrecken: 1) Von Adherbeidjān über Nachčavan bis Dwin. 2) Von Ardabīl über Warthān, Barda'a, Šamkōr, nach Tiflis. 3) Von Barda'a führte eine Strasse in nordöstlicher Richtung nach Derbend, eine andere in entgegengesetzter Richtung nach Dwin. 4) Von Āmid führte eine Strasse über Majāfāriqīn, Arzan und Bitlis nach Khlath, eine andere lief parallel der byzantischen Grenze über Šimšāt (Aršamušat) nach Ḳālīḳalā.

Nach Moqaddasī (150) führte eine Strasse über Muš nach سنّ نحاس (?) von dort aus führte eine Strecke nach Ḳālīḳalā, eine andere nach Manazkert. Von Khoi in Adherbeidjān führte eine lange Strasse über Berkri, Artješ, Khlath, Bitlis, (Arzan), Majafāriqīn nach Amid (p. 382).

Anhang.

Geographisches.

1. Nach den arabischen Historikern und Geographen zerfiel Armenien in vier Teile: 1) أَرْمِينِيَّة الأولى, 2) أَرْمِينِيَّة الثانية, 3) ارمينية الثالثة, 4) ارمينية الرابعة.

Erstes Armenien umfasste: nach Belādhorī (194) Arrān, Sisakān; nach Ibn Chordādbeh (122) Ibn Faqīh (286) und Jāqūt (I, 220) Tiflis, Arrān, Sisakan, Širwān, Qabala, Bailaḳān, Barda'a. Die Ansetzung der Stadt Tiflis ins Erste Armenien ist offenbar bei den drei letzteren ein Fehler, denn Georgien, dessen Hauptstadt Tiflis war, gehörte zum Zweiten Armenien.

Zweites Armenien: Belādh., Georgien; Ibn Chord. Ibn Faqīh. Jāqūt, Georgien, Sughdabīl, Bāb Firūz-Qubādh.

Drittes Armenien: Belādh. Ibn Chord. Ibn Faqīh, Waspurakan, Dwin, Širak, Bagrevand, Nachčavan.

Viertes Armenien: Šimšāt, Ḳālīḳalā, Khlath, Artješ, Bağunais (?) (s. unten).

Die armenischen und griechischen Berichte über die Einteilung Armeniens weichen gänzlich von denen der arabischen ab. Nach Moses v. Khor. Geogr. p. 25, war die Einteilung folgende:

Erstes Armenien: östlich von Kappadozien und westlich vom Euphrat.

Zweites Armenien: östlich von Cilicien, am Taurus und Amanusgebirge, durch die letzteren von Commagene getrennt.

Drittes Armenien: östlich von Kappadozien bis zum Euphrat (?). Die Lage ist unbestimmt und schwer vom Vierten Armenien zu unterscheiden.

Viertes Armenien: die Gegend von Sophene, begrenzt im Westen und Süden von Mesopotamien und im Osten von Taron. (Mos. Khor. p. 30).

Nach Johann Katholikos (p. 24) wurde der nördliche, an Pontus angrenzende Teil Kappadoziens Erstes Armenien, von Pontus bis zu den Grenzen von Melitene Zweites Armenien, von hier bis zu den Grenzen von Sophene Drittes Armenien, von Sophene bis zu der Märtyrerstadt (Martyropolis = Majāfāriqīn) und Aldsniq Viertes Armenien genannt (vgl. S. Martin, Mém. T. I, 17 ff.). Gemäss den Angaben von Johann Kath. (88—89) wurde das Erste Armenien mit der Hauptstadt Sebastia unter Maurikios Zweites genannt, Kappadozien mit der Hauptstadt Kesareia Drittes, die Provinz von Melitene Erstes Armenien, die Gegend von Nphrkert (Majāfāriqīn) Justinianunist (Sitz von Justinian) genannt; das Land östlich vom Euphrat bis zu den assyrischen Grenzen

mit der Hauptstadt Theodosiupolis (Karin), welches den Griechen unterworfen war, wurde Grossarmenien genannt.

Über die Einteilung Armeniens zu der Vorjustinianischen Zeit, unter Justinian und in der Nachiustinianischen Zeit s. Gelzer, H. Die Genesis der Byzantinischen Themenverfassung, Lpz. 1899, p. 66.

Nach der Geographie von Vardan (bei St.-Martin, Mém. II, 434—435) wurde Kappadozien Erstes Armenien, die Gegend von Erzingän und Kamach bis Muš Zweites, die Provinzen Ałdsniq und Mokq mit Khizan Viertes, Muš und die Umgebung vom Aghtamar-See (derselbe ist Wan-See) Drittes Armenien, und Airarat Grossarmenien genannt. (Vardan schrieb um die Mitte des 14. Jahrhunderts).

Keine von den angeführten Einteilungen stimmt mit der von den arabischen Historikern und Geographen angegebenen überein. Ich bin geneigt anzunehmen, dass Armenien erst unter der arabischen Herrschaft nach den arabischan Berichten, welche mit unbedeutenden Abweichungen untereinander übereinstimmen, eingeteilt worden ist.

---

2. سيسجان bei den arabischen Schriftstellern; Jāqūt, III, 143. بلدة بعد أرّان. Armenisch Sisakan oder Siuniq Mos. Khor. Geogr. 33. liegt zwischen dem Araxes und der Provinz Arzakh, umfasst den Sevan- oder Geghama-See (Göktschai); vgl. Alischan, Sisakan. St.-Martin, Mchs. I, 142.

---

3. أرّان. Die Schreibart des Namens schwankt bei den arabischen Historikern und Geographen; Belādhorī (194, 198, 203 u. 212), Tabarī (III, 1416), Ibn Chordādbeh, 122, Ibn Faqīh, 286, und Jāqūt haben أرّان, Istākhrī, 180, 192, und Ibn Hauqal, 236, 240, الرّان. Bei den armenischen Schriftstellern Առան (Aṛan). Syr. ܐܪܢ, Zach. Rhet. 109, 21. 253, 5. 254, 9. Über die Grenzen und Geschichte s. Marquart, Ērānšahr, 116 ff. Mit diesem Namen wurde Albanien (arm. Aghvanq) genannt. In analoger Weise sind die Namen أرّس (Ibn al-Athīr V, 120) und Alan (ألّان ?) arabisiert worden; fast sämtliche arabische Schriftsteller haben الرّس und اللّان.

---

4. جُرْزان. — So wird Georgien bei den Arabern genannt. Nach Jāqūt, II, 58, جُرْزَان اسم جامع الناحية بارمينية قصبتها تَفليس. Nach Abu'lfeda (in Bibl. Geogr. arab. VII, Fragm. 364.) umfasste das Zweite Armenien u. a. جُرزان und تَفْليس. St.-Martin hat den Namen Hazran (حَزْران) gelesen (I, 31), es handelt sich hier aber um Georgien und deshalb ist der Name جُرزان zu lesen.

---

5. بُسْفُرَّجان (?) so ist bei allen arabischen Schriftstellern ausser Jāqūt punktiert; letzterer hat (I, 624) بَسْفُرْجان (بضمّ الفاء و سُكون الراء) sonach ist die Schreibart mit Ḍamma eine Korruption. So wie er bei Jāqūt steht, entspricht der Name näher dem armenischen Waspurakan; es war die 8. Provinz Grossarmeniens; Mos. Khor. Geogr. Über die Lage dieser Provinz ist Jāqūt nicht im klaren, indem er die östlich und nordöstlich vom Wan-See sich erstreckende grossarmenische Provinz nach Arrān verlegt: كورة بارض أرّان. Über die Etymologie des Namens s. Hübschmann, Arm. Grammatik I, I, 80.

---

6. دَبيل. — Die Hauptstadt Armeniens unter der arabischen Herrschaft, armenisch Dwin. St.-Martin (Mém. I, 31, Anm. 2.) vermutet, die arabische Form des Namens wäre die Folge des Irrtums eines älteren Kopisten, welcher anstatt دبين — دبيل abgeschrieben habe. Jāqūt, II, 549, hat beide Formen: دبيل u. دَوين; es ist freilich schwer anzunehmen, dass ein so oft erwähnter Name überall falsch geschrieben wäre. Ähnliche durch Verwechselung der Buchstaben korruptierte Schreibarten kommen bei Belādhorī auch sonst vor, wie أرْطَهال für أرْطَهان (armen. Ardahan) und باب اللّال für باب الّلان (richtiger باب ألّان). Die Stadt Dwin ist im IV. Jahrhundert n. Chr. von Chosrow II, dem Sohn und Nachfolger von Trdat, gegründet; sie lag östlich von dem Azat genannten Nebenflusse des Araxes; vgl. Alischan, Airarat, 404 ff. St.-Mart. Mém. I, 119. Die dem Dion. von Tell Mahre zugeschriebene Chronik hat die Form ܐܕܒܝܢ (p. 7.); auch sonst im Syr. ܕܘܒܝܢ, ܕܒܝܢ, ܕܐܒܝܢ; gr. *τὸ Δούβιος*, Procop. Persica, 2, 25. 2, 30. s. Marquart, Ērānšahr, 94. Nach Istākhrī (188) und Ibn Hauqal (244) war Dwin unter der arabischen Herrschaft grösser als Ardabīl.

---

7. سِرَاج طَيْر (Belādh. 194, 200. Ibn al-Athīr, III, 64. Ibn Chord. 122. Ibn Faqīh, 287. Jāqūt, III, 63). Offenbar ist mit dem Namen des Distrikts Širak in der Provinz Airarat zu identifizieren (Alischan, Airarat 109—114), dessen Hauptstadt unter den Bagratiden Ani war. Was aber طَيْر bei den arabischen Schriftstellern bedeuten soll, darüber bin ich nicht im klaren: Istākhrī (188), Ibn Chord. (122), u. Ibn Rusteh (B. G. a. 106) haben die richtigere dem arm. entsprechende Form سِرَاج, ohne طَيْر. Über die geographische Lage des Distriktes hat Jāqūt keine bestimmte Angaben, indem er sagt (III, 63): سِرَاج طَيْر هى كورة فى أرمينية الثالثة وقيل الثانية.

8. بَغْرَوَنْد. Jāqūt, I, 694, هى بلد معدود فى ارمينية الثالثة. Daraus, dass diese Gegend mit Širak zusammen nach den arabischen Angaben ein und demselben Fürsten gehörte, ist zu ersehen, dass sie eine dem letzteren Distrikte benachbarte Gegend war. Entspricht dem armenischen Bagrevand, einem Distrikt der Provinz Airarat. Bis zum 8. Jahrhundert gehörte das Land der Fürstenfamilie Kamsarakan, dann den Bagratiden (Alischan, Airarat, 524). — Liegt am oberen Arsanias, wird heutzutage Alaškert genannt (St.-Mart. I, 125).

9. شِمْشَاط. — Nach den arab. Berichten eine Stadt im Vierten Armenien (Belādh. 194. Ibn Chord. 122. Ibn Faqīh 287. Jāqūt I, 220), nicht zu verwechseln mit Samosata, welches bei den arab. Schriftstellern سُمَيْسَاط genannt wird. (Jāqūt, III, 151). Über die Lage sind die Angaben von Jāqūt sehr deutlich: شِمْشَاط مدينة بالروم على شاطى الفرات شرقيها بالوية (Balu) وغربيها خرتبرت . . . . وشِمْشاط الآن خراب . . . . وهى غير سُمَيْسَاط . . . وكلاهما على الفرات الّا أن ذات الاهمال من اعمال الشام وتلك فى طرف ارمينية. Ibn Hauqal, 127. من سُمَيْسَاط الى شِمْشَاط مرحلتين. Ibn Chord. 174. ارسناس نهر شِمْشَاط. Es ergiebt

sich hieraus, dass Šimšāt am Arsanias, nicht in Syrien, sondern in Armenien, zwischen Balu und Kharbert lag. Die syrische Form des Namens bei Johann epis. Ephes. Scripta histor. ed. Land, Anec. syr. T. II, 89, und Barhebr. Hist. eccl. 437, ist ܐܪܫܡܘܫܛ, Wright Catal. Syr. ܐܪܫܡܫܛ; Griech. *ΑΡΧΗΜΧΑΤ*, entspricht dem armenischen Aršamušat (Alischan, Topographie Grossarmeniens. 43).

---

10. قاليقلا; so wird bei Belādhorī die erste Stadt genannt, die Habīb Ibn Maslama angriff. Sie lag im Vierten Armenien nach der arabischen Einteilung (Bel. 194; Ibn Chord. 122; Ibn Faqīh, 287; Jāqūt IV, 19), an den Quellen des westlichen Euphrat (Ibn Chord. 174, Ibn Faqīh, 175), in der Nähe von Khlath und Manazkert (Jāqūt IV, 19). Nach Moqaddasi (150) führte ein Weg von Muš nach سنّ نحاس ?, wo er sich teilte; die eine Strecke führte nach Manazkert (مَلَازكرد) und die andere nach Ḳālīḳalā. Nach Ibn Faqīh war Ḳālīḳalā neben Hamadhān, Ḫuārezm und Ardabīl einer der kältesten Punkte im ganzen arabischen Reiche. Auf Grund dieser geographischen Angaben ist Ḳālīḳalā mit der Stadt Karin zu identifizieren und die Form des Namens vielleicht für eine Entstellung des armenischen Karin-K'ałak' (Կարին քաղաք) zu halten. Eine Zwischenform zwischen dem armenischen und dem arabischen ist wohl die syrische Form ܩܠܝܩܠܐ in der dem Dion. v. Tell Mahre zugeschriebenen Chronik 97, und deren Entstellung ܩܠܘܩܠܐ bei Barhebr. Chron. Syr. ed. Bruns, 128. Ausser geographischen besitzen wir auch historische Angaben, welche als Anhaltspunkt zur Identifizierung Ḳālīḳalā's mit Karin dienen können. Nach Belādhorī, 199, unternahm der griechische Kaiser الطّاغية (Konstantin Kopronymus, 741—775) im Jahre 133 H. einen Feldzug gegen die Araber und eroberte u. a. Ḳālīḳalā; diese Angabe wird durch die von Barhebr. Chr. Syr. 128, und von Ghevond, 129, bestätigt, mit der Abweichung, dass Barhebraeus den Feldzug des Kaisers in das erste Regierungsjahr von Abu Dja'far, 136 H. verlegt, und nach Ghevond nahm der Kaiser Konstantin die Stadt Karin unter Abu Dja'far's Regierung. Zu Barhebraeus' Zeit war der Name Ḳālīḳalā wahrscheinlich in Vergessenheit geraten und die Stadt hiess Arzan ar-Rūm (ܐܪܙܢ ܐܠܪܘܡ). Jāqūt identifiziert die beiden Namen nicht; zu seiner Zeit war أَرْزَن الرّوم eine grosse und bedeutende Stadt (I, 206), während

er den Namen Ḳālīḳalā den Büchern entnommen hat. Bei den älteren arabischen Geographen kommt der Name Arzan ar-Rūm nicht vor; dies ist dadurch zu erklären, dass Ḳālīḳalā bis zum 11. Jahrhundert nicht Arzan ar-Rūm hiess, sondern eine Nachbarstadt davon den letzteren Namen trug; diese Stadt, von den armenischen Schriftstellern Artsn (Արծն) genannt, wurde im Jahre 1049 von Seldschukiden zerstört, und die Einwohner siedelten nach Karin über. St.-Martin's Vermutung, der Name Arzrum sei eine korruptierte Form von أَرْزَن الرّوم und erst nach der Zerstörung der letzteren Stadt auf Karin übertragen worden, ist natürlich richtig (St.-Mart. I, 68).

---

11. باجنيس. — Eine Ortschaft in der Nähe von Artješ im Vierten Armenien nach arabischer Einteilung, (Bel. 194. 200, Ibn Chord. 122, Ibn Faqīh, 287, Jāqūt, I, 455), die Lage ist nicht angegeben; nach Jāqūt هو بلد قديم من اعمال خلاط. Es gab in Armenien Ortschaften, deren Namen mit بَاجُنَيْس identifiziert werden können. 1) Wakuniq (Mos. Khor. Geogr. 33), ein Distrikt der Provinz Arzakh, an der armenisch-albanischen Grenze (Alischan, Topogr. Grossarmeniens, 24). 2) Warajuuniq, ein Distrikt der Provinz Airarat, nordwestlich vom Sevan-See (Alischan, Airarat, Karte. Topogr. 24). Nach den arabischen Angaben ist aber die Ortschaft in der Nähe von Artješ und Khlath, also entweder in Turuberan, oder in Waspurakan zu suchen. In letzterer Provinz waren zwei Distrikte, deren Namen mit باجنيس indentifiziert werden können: 1) Warajuuniq, nicht weit von Nachčavan (Alisch. Topogr. 23)[1]) und 2) Bujuniq (Mos. Chor. 32), östlich von Arestavan und Amyk. In Turuberan wird ein Distrikt Wajnuniq (Mos. Chor. 31; Alischan, Topogr. 23, Warajnuniq) neben Harq erwähnt, welcher nördlich von Khlath zu suchen ist. Für die Identifizierung باجُنَيس mit dem einen oder dem anderen dieser Namen ist eine Angabe bei Jāqūt (I, 455) von grosser Wichtigkeit; er sagt: (im Bağunais) بها معدن الملح الاندرانى ومعدن مغنيسيا ومعدن نُحاس. In welchen von den erwähnten Distrikten Natronsalz-, Magneteisen- und Kupferminen vorhanden waren, ist uns aus den armenischen Berichten nicht bekannt; ziehen wir aber in

[1]) Bei Mos. Chor. Geogr. 33, werden neben Nachčavan Wajnuniq und Wjnuniq erwähnt.

Betracht, dass eine Ortschaft zwischen Muš und Manazkert سنّ نخاس genannt wurde (Moqaddasī, 150), so gelangen wir zu dem Schlusse, dass das von den arabischen Schriftstellern erwähnte باجُنَيس mit dem Distrikt Wajnuniq (acc. Wajnunis) in Turuberan, westlich von Manazkert und nördlich von Khlath, zu identifizieren ist. Wäre die Korrigierung zu بَاحُونِيس berechtigt, so läge die Identifizierung des Namens mit Apahunik', dem bekannten Distrikte nordwestlich von Artješ am nächsten.

---

12. أَرْمِنْيَاقُس. Bei Belādhorī (197, بطريق ارمنياقس) kann der Name nur als Ortsname verstanden werden. Jāqūt hat ihn als Personenname aufgefasst, indem er sagt (I, 221): وفى كُتب الفُرْس انّ جُرزان وأَرّان كانت فى ايدى الخَزَر وسَائِر ارمينية فى ايدى الروم يتولاها صاحبها حتى أَرْمِنْيَاقُس وسمّته العرب ارمِنياق. An einer anderen Stelle (IV, 19) ملك أَرْمِنْيَاقُس وهو رجل من اهل ارمينية. Brosset, Hist. de la Géorgie (I, 245), hat denselben ebenso als Personenname aufgefasst: „Arméniacus patrice, général des troupes armeniennes.“ Nach Ibn Chordādbeh, 109 waren von den zwölf Patriziern des griechischen Reiches die sechs, welche die Provinzen regierten, folgende: بطريق أَنقِرَة, بطريق عَمُّورِيّة, بطريق الأَرمنياق und بطريق سَرْدانية, بطريق سقِلّيّة, بطريق ثَراقِية. Ferner, p. 108, an die Provinz انقِرة grenzt الأَرمنياق an.

Nach Qodāma, p. 255, war ارمنياق ein عمل, nordwestlich von Armenien, im griechischen Gebiete. Ibn al-Athīr, III, 65, hat eine deutlichere Angabe über die geographische Lage dieser Provinz; zu seiner Zeit war die alte Provinz Armeniāqus den Nachfolgern von Qilidj-Arslān unterworfen und umfasste Gegenden von Malatia, Sīwās, Aqsera, Qonia und die anschliessenden Gegenden bis an den Bosporus (خليج القسطنطينيّة). Es ergiebt sich aus allen diesen Angaben, dass Armeniāqus kein Personenname, sondern der Name einer kleinasiatischen Provinz des byzantinischen Reiches war. Der Patrizius, der zur Zeit der Eroberungszüge von Habīb in Armenien die Provinz regierte und zugleich Befehls-

haber der Truppen war, hiess Mauriān (Tab. 1, 2808, Bel. 199, vgl. de Goeje's Annot. zu p. 197, f.), bei Sebeos, 143 Morianos. Über das Thema Armeniakon s. Gelzer, Byzant. Themenverfassung, 23 ff. Theophanes, I. 148, *Ἀρμενιάκων στρατηγὸς Σαβώριος Περσογενής* (?).

---

13. بَيْلَقَان. — Nach Ibn Chordādbeh (175) und Ibn Faqīh (296) lag die Stadt Bailaḳan an der Mündung des Araxes in den Kur. Nach Jāqūt I, 798 . . . تُعَدّ فى ارمينية الكُبرى وقد عدّها قوم من اعمال أَرّان. Armenisch P'aitakaran, in der grossarmenischen gleichnamigen Provinz (St.-Mart. I, 154, 155).

---

14. بَرْذَعَة. — Die Hauptstadt von Arrān, an einem T'art'ar genannten linken Nebenflusse vom Kur. kaum ein pharsang von dem ersteren (Belādh. 203) und drei pharsang von dem letzteren entfernt. (Istakhrī hat an dieser Stelle, 182, ثُلث, Ibn Hauqal, 240 ثلاث. Vgl. M. Barchudarian, Arzakh, Baku. 1895. p. 29). Nach Ibn Hauqal war Barda'a أُمّ الرّان و عين تلك الديار. Unter der arabischen Herrschaft war Barda'a eine grosse und blühende Stadt, grösser und schöner, als alle die Städte zwischen 'Irāq und Khorasān, Rai und Ispahān ausgenommen (Istākhrī 182, Ibn Hauqal, 240). Zur Zeit, wo Jāqūt schrieb, war die Stadt schon zertrümmert und zu einem elenden Dorf herabgesunken (Jāqūt, I, 558). Nach Moses Kałankatwazi (91, 215) war Partav die Hauptstadt und die Residenz des Patriarchen von Albanien. Über den gegenwärtigen Zustand der Stadt s. M. Barchudarian, Arzakh, p. 29, 30.

---

15. باب اللّان. — Einer der Hauptpässe in der Kaukasuskette (Ibn Faqīh, 287, Jāqūt, I, 439). Bei Belādhorī (203) kommt einmal die Form باب اللال vor (s. oben, Anm. 6). Bei Moses v. Khor. (26) Alanaz duṛ (Alanenthor) im Tsanarenlande. Gegenwärtig der Bergpass Darial, den die georgische Militärstrasse durchzieht. Näheres über die Lage s. bei Brosset, Descr. Géogr. de la Géorgie, 413.

---

16. باب سَمْسَخى, in Georgien; Belādh. 195. 202, Ibn Faqīh, 292. Mas'ūdī, Bul. Ausg. I. 99 = Pariser Ausg. 2, 67, hat die Schreibart صمصخية. Nach Moses Khor. Geogr. fr. Übers. 38, Samtzikhe, ein Distrikt in Georgien, (Ghevond. 138) mit der Hauptstadt Akhalzcha. Geogr. Vardan bei St.-Martin, II, 427. Georgisch Sam-tzikhe; über die Etymologie des Namens s. bei Brosset, Descr. Géogr. 75.

---

17. سَمْشُلْدى; Bel. 195, قلعة سَمْشُلْدى; armenisch Շամշուլդէ (Šamšulte) Asołik, 256, 279, od. Շամշոյլդէ (Šamšuilte) Alischan, Topographie Grossarmeniens, 62. Georgisch Samšwilde, auch Orbeth, an einem Nebenflusse von Kur, Ktzia oder Khram genannt; Brosset, Hist. de la Géorgie, 167. Alischan Topogr. 62.

---

18. قلعة الجردمان. — Nach Belādhorī (195) und Ibn Faqīh (288) von Khosrow Anūšarwān erbaut und befestigt, lag zwischen Barda'a und Tiflis (Tab. III, 1416). Arm. Gardman, ein Distrikt der Provinz Uti (Mos. Chor. 33, Alischan Airarat, 429) entspricht nach M. Barchudarian, Arzakh, dem gegenwärtigen Distrikt Elisavetpol. Der Hauptort des Distriktes und die Residenz seiner Fürsten war die Burg Gardman, deren Trümmer jetzt südwestlich von Elisavetpol, an einem Nebenflusse des Kur, Šamkor-tschai, liegen (M. Barchudarian, Arzakh, 302).

---

19. نَشَوَى. — So wird die bekannte Stadt Nachčavan bei den arabischen Historikern und Geographen genannt. (Bel. 195. Ibn Chord. 122, Qodāma, 213, Ibn Faqīh, 287, Istakhrī, 188, Ibn Hauqal, 245). Jāqūt hat die dem armenischen näher entsprechende Lesart des Namens (I, 222) النَّشَوى وهى نَقْجَوان وهى مدينة كورة البسفُرّجان وهى المعروفة بين العامّة بنخجوان. Schon fürs Jahr 456 H. hat Ibn al Ath. X, 25, نقجوان. Dass die gelehrte Form نشوى zu seiner Zeit nicht mehr lebendig war, deutet uns Abulfeda, Geogr. p. 218; نشوى وهى نقجوان. Bei den Armeniern wird diese Stadt Nachčavan oder Nachdjavan und Nachčuvan oder Nachdjuvan genannt. (Mos. Khor. Geogr. 33, Sebeos, 141, Ghevond 7, 11, 24, Joh. Kath. 135, Asołik 115, 120, 124, Vardan 72, 98, 140, Mkhitar Anezi, 44, etc.)

---

20. حصن وَيْص. — Die erste Burg in Sisakan, welche Habib Ibn Maslama von Nachčavan aus marschierend einnahm (Bel. 200). Es liegt

auf der Hand, dass die Form وَيْص mit dem armenischen Namen Wayoz (Dsor) zu identifizieren ist. Vgl. de Goeje, Annot. zu p. 195, h. Mit diesem Namen wurde einer der südwestlichen, der Stadt Nachčavan nahe liegenden Distrikte der Provinz Sisakan benannt. (Mos. Khor. Geogr. 33. Steph. Orbel., Alischan Sisakan 91, 205.) Nach Belādhorī (195) wurde die Burg وَيْص sowie andere Burgen in Sisakan, von Khosrow Anūšarwān, erbaut. Im genannten Distrikte liegen mehrere Festungen und Burgen; welche aber die Burg Wayozberd (Alischan, Sisakan, 91) ist, wo bis zum IX. Jahrhundert die Fürsten des Landes residierten, ist schwer zu entscheiden. Im westlichen Teile des Distriktes, heutzutage Daralagäs genannt, am Flusse Arpa-tschai, in der Nähe des Dorfes Tandsik (Sisakan, Karte) liegen die Trümmer zweier mächtigen Burgen, deren eine, von den Tataren Veisali-qale genannt, ist, nach Alischans Vermutung (Sisakan, 205) die alte Burg von Wayoz-Dsor. Ibn Hanqal hat an einer Stelle (p. 254) die dem armenischen näher entsprechende Form وَيْذَوَر.

---

21. شاهَبُرنس. — Nach Belādhorī (195) erbaute Anūšarwān im Lande Sisakan u. A. die Burg ساهيونس (?) Ibn Faqīh, 288, hat die Lesart شاهبوش (Anm. S. شاهبوس), Jāqūt, I, 222, شاهبوس. Aus allen diesen Formen ist mit Sicherheit die Lesart شاهَبُونس herzustellen, welche dem armenischen Namen Šahapons entspricht. Šahapuniq war ein Gau in der Provinz Sisakan, südöstlich von Wayoz-Dsor und nordöstlich von Nachčavan; die Hauptburg des Gaues hiess Šahaponq oder Šahapons (Alischan, Sisakan p. 478 ff. u. die Karte).

---

22. Neben حصن ويص und شاهَبُونس wird قلعة الكلاب in Sisakan erwähnt (Bel. 195, 209. Ibn Faqīh, 288). Es ist mir nicht gelungen, einen entsprechenden Namen im Armenischen zu finden. Ob Շնաբերդ?

---

23. باب الابواب. — Derbend. Angaben über seine Bauten und Befestigungen bei Belādhorī (194). Der Name Derbend ist in der armenischen Litteratur schon im VIII. Jahrhundert dem Ghevond bekannt (160); sonst wird es bei den armenischen Schriftstellern Cora(y) Pahak genannt (Moses Khor. Geogr. 27 fr. Übers. 37). Bei Jāqūt, I, 437,

باب الابواب . . . . وهو الدربند دربند شروان . . . . على بحر طبرستان وهو بحر الخَزَر وهى مدينة تكون اكبر مَن اردبيل.

---

24. أَرْدَشَاط. — Nach der Unterwerfung der Gegenden am Wan-See marschierte Habīb Ibn Maslama in der Richtung nach Dwin vor und erreichte eine Ortschaft, welche bei Belādhorī (200) اردساط genannt wird; (vgl. Ibn Hauqal, 111). De Goeje hat, (Bel. p. 200, Anm. C.) St.-Martin (I, 101) folgend, den Namen mit Aštišat identifiziert; dasselbe finden wir bei Ezian K. Einleitung zu Ghevond, p. կէ (67). Den Forschern scheinen zwei wichtige Punkte in Belādhorī's Angaben entgangen zu sein. 1) gleich nach dem Namen اردساط steht bei Belādhorī وهى قرية القِرمِز; قِرمِز ist ein roter Wurm, armenisch որդան կարմիր genannt und war nur in der Provinz Airarat vorhanden (Alischan, Airarat 8, Istākhrī, 118, in der Gegend von Dwin), während in der Gegend von Aštišat, nördlich von Taron, dieser Wurm nicht bekannt war. 2) Nachdem Habīb die erwähnte Ortschaft erreicht hatte, setzte er über den Fluss نهر الاكراد und lagerte in der Ebene von Dwin (مرج دبيل); sonach lag die Ortschaft nicht weit von Dwin, am Flusse Nahr ul Akrād, welcher, meines Erachtens, mit dem Nebenflusse des Araxes Azat oder Metsamor zu identifizieren ist, denn Araxes wird bei den arabischen Schriftstellern الرَّس genannt. Es ergiebt sich hieraus, dass der bei den arabischen Schriftstellern angegebene Ortsname wahrscheinlicher mit Artašat, als mit Aštišat zu identifizieren ist. Ibn al Athīr, III, 65, hat die Lesart أردشاط, und Jāqūt (I, 199) ganz deutlich أَرْدَشَاط. — Es liegt die Vermutung nahe, dass Belādhorī's Handschrift ursprünglich أَردشاط gehabt hat, denn Jāqūt hat die Stelle wörtlich dem Belādhorī entnommen: فى كتاب الفتوح وسار حبيب بن مسلمة من أَرجيش فأَتى اردشاط وهى قرية القِرمِز واجاز نهر الاكراد ونزل مرج دبيل.

---

25. أَرض الهرمز. — In der von Habīb den Einwohnern von Tiflis gewährten Sicherheitsschrift wird Tiflis als eine Stadt des Landes هرمز

in Georgien bezeichnet (Tabarī, 1, 2674); Belādhorī (201) hat ارض القرمز (?). Armaz wurde ein Berg in der Nähe von Mtzkhita, der älteren Hauptstadt Georgiens genannt, wo ein Götterbild mit demselben Namen, welcher dem persischen Ormuzd und dem armenischen Aramazd entspricht, stand (St.-Martin, II, 57, 59, 176, 177, 178). Nach Wakhoucht, Descr. géogr. (471, 476) war Armaz eine Ortschaft in K'art'li (Georgien), in der Gegend von Mtzkhita und zugleich ein Götterbild, von dem König Parnavaz errichtet. Über den Berg und das Götterbild Armaz s. ferner Brosset, Hist. de la Géorgie I, 20. Sonach ist die richtigere Lesart ارض الهرمز.

---

26. جواخ. — Unter den von Habīb in Georgien eroberten Gegenden wird bei Belādhorī (p. 202) حوارح (?) erwähnt; Anm. d. ist die Variante جراخ angegeben; Ibn Faqīh (293) hat جراخ. Ich glaube aus diesen Lesarten den Namen جواخ herstellen zu dürfen, welcher dem armenischen Ջաւախք (Djavachq) und dem georgischen Djavach(eti) entspricht. Mit diesem Namen wurde ein Distrikt der Provinz Gugarq in Nordarmenien, an der georgischen Grenze benannt. (Mos. Khor. Geogr. p. 28, 34. Wakh-Brosset, Descr. géogr. 97—104).

---

27. كَسْفَر. Bei Belādhorī (202, كَسْفَر بدس (?) Ibn Faqīh (292) hat كسفر. Es handelt sich aller Wahrscheinlichkeit nach um den Distrikt Khevsour in Georgien, nordöstlich vom linken Nebenflusse des Kur, Aragwi Vgl. Brosset, Hist. de la Géorgie, II, 186, Descr. géogr. 298 und die Karte dabei Nr. 3. Eine andere Ortschaft, deren Name sich mit كسفر (كَفْسر?) identifizieren liesse, ist in dieser Gegend nicht bekannt.

---

28. خُنان. — Eine Ortschaft in Georgien (Belādh. 202, Ibn Faqīh, 292). Nach Wakh-Brosset, Descr. géogr. (169) Khounan, früher Mtcwaris-Tsikhe genannt, ist eine Burg am Zusammenflusse des Ktzia (= Khram) und Kur, südöstlich von Tiflis. Denselben Namen trug auch eine der 8 Provinzen Georgiens (Eristhavat), deren Zentralort die Burg Khunan war. Brosset, Hist. I, 25, 41.

---

29. كُسْتَسْجى (?) wird unter den von Habīb in Georgien eroberten Gegenden erwähnt (Belādh. 202). De Goeje identifiziert es, Brosset

folgend, mit Gouschtasfi (s. Belādh. 202, Anm. c.). Diese Annahme ist schon deshalb unwahrscheinlich, weil letzteres eine Ortschaft in Muġan war (Brosset, Hist. I, 512), während Habībs Eroberungen über die Grenzen Georgiens nicht weit hinaus gingen, und die Ortschaft in der Reihe der georgischen Gegenden erwähnt wird (كُسْتَسجى, جردمان). In der Geographie von Mos. v. Khor. (bei St.-Mart. Mem. II, 359) wird neben Gardman noch Khusti als ein Distrikt Albaniens erwähnt. Nach Barchudarian wurde mit diesem Namen ein Distrikt der Provinz Arzakh in Nordarmenien benannt; derselbe umfasst heutzutage den östlichen Teil des Distriktes Kazach und den westlichen Teil von Šamšadil, im Gouvernement Elisavetpol, und liegt zwischen den Nebenflüssen des Kur, Aghstev und Tavusch (Barchud. Arzach, 327). In der That lag dieser Distrikt im Eroberungsgebiete von Habīb, obgleich die Namen sich nicht völlig identifizieren lassen.

---

30. شَوْشيت (Belādh. 202, Ibn Faqīh, 292), arm. Šavšet (Mos. Khor. Geogr. 28) ein Distrikt der Provinz Taiq, im Tjorochthale. Vgl. Wakh-Brosset, Descr. géogr. 75, 115, 119 und Karte Nr. 1.

---

31. بازَليت, ein Nachbardistrikt von Kakhet, östlich vom Flusse Aragwi und nördlich vom K[illegible] im östlichen Georgien. Brosset, Hist. I, 45.

---

32. قَلَرْجيت. — Belādh. 203; Ibn Faqīh, 292; georgisch Clardjeth (Brosset, Descr. géogr. 109), ein Distrikt im Tjorochthale, südwestlich von Šavšet, mit dem Zentralort Ardanutsch. Südwestlich von letzterem liegt ein Dorf mit dem Namen Klardjeti (s. Karte: Provinces asiat. de l'empire ottom. v. Kiepert); armen. Kłardjq (Mos. Khor. 28).

---

33. ثَرِياليت. — Belādh. 203; georgisch Thrialeti, Wakh-Bros. Des. géogr. 157 ff.; ein Distrikt in Georgien, nordöstlich von Djavakheti, im Oberthale des Flusses Ktzia oder Khrami. Der armenische Name des Distriktes ist Thręłq (Mos. Khor. Geogr. 28, Alischan, Topogr. 62).

---

34. خاخيط, Belādh. 203; georgisch Cakheth, (Bros. Descr. géogr. 283ff.) Provinz in Ostgeorgien, das Thal des Flusses Alazan (Bros. Hist. I, 41).

35. خوخيط, Belādh. 203; georg. Coukheth, eine Nachbarprovinz von Cakheth, zwischen Kur und dessen Nebenfluss Jor (Bros Des. géogr. 283 und Karte Nr. 6).

36. أرطهال. -- Belādh. 203, Cod. B. أرتهان; letztere Form entspricht dem armenischen Artahan (Mos. Khor. Geogr. 34). Aller Wahrscheinlichkeit nach hat Belādhorī ursprünglich ارطهان gehabt; über ähnliche Verwechselung s. oben, Anm. 6. Artahan war ein Distrikt der Provinz Gugarq in Nordarmenien (Alischan, Topogr. 39).

37. الصنّاريّة. — Nach Belādhorī (210), Ja'qūbī (II, 598), Mas'ūdī (I, 99) war es ein Gebiet im Kaukasus, nicht weit von Tiflis und Bāb al-Lān. Nach Mas'ūdī's Berichten war die Bevölkerung dieses Landes christlicher Konfession und hatte unabhängige Fürsten, welche كرسكس (fr. übers. Koriskos, St.-Mart. Mém. I, 234 Khoropisgobos = chorévêqe) hiessen. Zur Zeit von Ibn Hauqal war der Fürst des Landes سنحاريب (bei St-Martin, I, 234, Sendjarib) ein Christ. Armenisch heisst das Land Tsanarq. Ptolom. 5. 8, 13: ὑπὲρ δὲ τὴν Ἀλβανίαν Σαναραῖοι. Über die geographische Lage und die Abstammung der Bevölkerung s. St.-Martin, Mém. I, 233—35.

38. أوذ. — Nach Belādh. (203) und Ibn Faqīh (293) eine Gegend im Lande Arrān. Arm. Uti, Provinz Grossarmeniens zwischen Arzakh und dem Flusse Kur, den Aghwanen unterworfen (Mos. Khor. 33). Ein Distrikt der genannten Provinz mit der Hauptstadt Partav wurde Uti Aṛandsnak genannt (ebenda). Bei Mos. Khor. (Geogr. bei St.-Mart. 359) kommt auch ein Distrikt mit dem Namen Utṛustak vor, welcher wahrscheinlich mit Uti Aṛandsnak zu identifizieren ist. Es ist besonders zu beachten das (arabisch)-persische Wort رستاق im Namen Utṛustak. Ob es sich bei den erwähnten arabischen Historikern um die Provinz, oder den Distrikt Uti handelt, lässt sich nicht entscheiden.

39. مَسْقَوان. — Ein Distrikt in Arrān; bei Belādhorī, 203, مسفوان; Ibn Faqīh, 293, hat d. richtigere Variante مَسقوان, welche dem armenischen Metskuanq (Mos. Khor. 33, fr. Übers. p. 44, Mez-gouanq) entspricht. Letzterer war ein Distrikt der Provinz Arzakh, den Aghwanen unterworfen. Die Lage wird von Barchudarian, Arz 24, zwischen den Nebenflüssen von Kur, Tartar und Kürak-tschai angezeigt.

---

40. مصريان. — Belādh. 203, مصرىان, ohne Punktation; Ibn Faqīh, 293, مصريان, ein Distrikt in Arrān, entspricht dem armenischen Namen Metsiranq (Mos. Chor. 33. fr. Übers. 44 Mezirank.), welcher ein den Aghwanen unterworfener armenischer Distrikt in der Provinz Arzakh war.

---

41. هَرجليان. — Bel. 203. Ibn Faqīh, 293, hat مهرجليان. Die Variante bei Belādhorī ist richtiger und entspricht dem armenischen Hartjlanq (Mos. Chor. bei St.-Mart. II, 364), einem Distrikt der Provinz Arzakh, den Aghwanen unterworfen, südlich von Metsiranq. Nach den arab. Angaben eine Gegend im Lande Arrān.

---

42. شَمْكور. — War eine alte Stadt in Arrān; unter der muslimischen Herrschaft war die Stadt bewohnt, bis die Savardier (السَاوَرْدِيَّة, s. unten [1]), nachdem Jezīd Ibn Usaid Armenien verlassen hatte, dieselbe überfielen und in Trümmer legten. Unter Mutawakkil erneuerte Bughā die Stadt und nannte sie المُتَوَكّلِيَّة (Belādh. 203. Ibn Faqīh, 293. Jāqūt, III, 322). Über die Lage s. Jāqūt: شَمْكور قلعة بنواحي أَرَّان بينها وبين كَنْجة يوم واحد عشر فرسخًا. Die Ruinen der Stadt liegen am Nebenflusse des Kur, Šamkor-tschai, nordwestlich von Elisavetpol (Barchudar. Arzakh. 55. 56.)

---

[1]) السَاوَرْدِيَّة. — Belādh. 203, Ibn Faqīh 293, Jāqūt hat (III, 322) السَناوردِيّة, Mas'ūdī, ed. Barb. de Megn. II, 75, السياوردية, Bul. Ausg. بلاد السلاوردية. Klaproth hat nach einer Anmerkung bei Barb. de Megn. II, 444, Solaverdiah gelesen und mit dem Namen Schoulaverdi (?) in Georgien identifiziert. Abgesehen davon, dass die südwestlich von Tiflis liegende Ortschaft nicht Schoulaverdi, sondern Schulaver

43. قَبَلة. — Die erste Stadt, welche Salmān Ibn Rabī‘a, den Kur am Zusammenflusse mit dem Araxes überschreitend, einnahm (Belādh. 203. Ibn al-Athīr, III, 66). Ibn Faqīh erwähnt Qabala neben Bailaḳān und Širwān (287). — Sonach ist diese Stadt nördlich vom Kur, in oder in der Nähe von Širwān zu suchen. Moses Kałankatwazi, Mosk. 244, Կապաղակ (Kapałak). Mos. Chor. Geogr. ed. Soukry, 29, Քաւաղակ. քաղաք Ուտիանից մերձ ի Կուրկաս; ist dieses K‘awałak bei Mos. Chor. mit Kabałak zu identifizieren? Plinius 6, 10. 11, Cabalaca; gr. Χαβάλα in Albanien; Ptolem. Geogr. 5, 11, 5 (ed. C. Müller p. 930). Ob ܩܒܠܐ bei Barhebr. Chr. eccl. I, 125, mit diesem zu identifizieren ist (Ritter, Erdkunde, West-Asien, VII, th. X, 1084), bezweifle ich, da die Lage nicht entspricht.

---

44. شَكِي. — Nach der Eroberung von قبلة unterwarf sich dem Salmān صاحب شَكّن (Belādhorī, 203); dieselbe Lesart des Namens hat Ibn Faqīh (293); Ibn al-Athīr (III, 66) hat صاحب سكر. Die Stadt ist, dem Zusammenhange nach, in der Nähe von Širwān und Qabala zu suchen. In dieser Gegend ist aber irgend eine Ortschaft mit dem genannten Namen nicht bekannt. Jāqūt kennt شَكّى على نهر الكُرّ قرب تفليس. Dieselbe Form شَكّى haben Ibn Chordādbeh (123) und Istakhrī (187). Nach Belādhorī selbst (206) heisst die erste Stadt, wo Djarrāh Ibn Abdullah bei seiner Rückkehr von Ghūmīk im Kaukasus eintraf, شَكّى. Sonach ist die letztere Lesart zweifellos die richtigere und entspricht dem armenischen Šak‘e (Շաքէ, Mos. Chor. Geogr. 29) Distrikt in Albanien. Mas‘ūdī, Bul. Ausg. 99, سكين, fr. Ausg. شكين, grenzend dem Tsanarenlande. Vgl Alischan, Topogr. Gr. Arm. 91.

---

45. التِميبران, zu korrigieren: القمبيران; eine Ortschaft, welche mit

heisst, geben die angeführten Varianten keine Berechtigung, Schulaverdi zu lesen. Es ist die bei Mas‘ūdī erhaltene Lesart السياوردية für richtig zu halten und der Name mit dem armenischen Սևորդիք (Asołik 107; auch Սևաւ որդիք. 181) zu identifizieren. Nach Mas‘ūdī fliesst der Fluss Kur, von Tiflis ausgehend, durch das Land السياوردية und die Bevölkerung des Landes war من نوع مر الأمن. Geogr. von Vardan bei St.-Mart. Սաւորդաց ձոր; vgl. St.-Mart. 464. Anm. 73.

Šak'ē zusammen unter einem Fürsten stand (Belādh. 203) und in der Nähe vom ersteren lag (Ibn Faqīh, 293). Arm. K'ambečan, Gau von Albanien, am Flusse Καμβύσης, d. i. dem Kl. Alazani od. Jori, zw. Kur und Alazan; Strabo, 11, 14, 4, p. 528 (ed. Mül. et Dübn. 452) Καμβυσηνή; auch 11, 4, 1 (ed. Mül. u. Dübn. p. 430). S. Marq. Ērānšahr, 116, 118.

46. خَيْزان. — Wird neben den obengenannten Gegenden und Širwān erwähnt (Belādh. 204, Ibn Faqīh, 293). De Goeje will (bei Bel. 204, Anm. a.), auf St.-Martins Angabe (Mém. I, 175) verweisend, diese Ortschaft mit Ḥizan in Südarmenien, am östlichen Tigris indentifizieren. Dass es sich aber um eine Nachbargegend von Širwān, an den Kaukasusgebirgen, handelt, liegt auf der Hand. Beiläufig bemerkt, St.-Martin (I, 175) verwechselt Hᵉzu mit Ḥizan; letzteres ist ein Distrikt östlich von Bitlis-tschai, während ersteres eine kleine Stadt östlich von Majāfāriqīn und südlich von Sassun ist.

47. مَسْقط. — Nachbargebiet von Ḥaizān und Širwān[1] (Bel. 204). Nach Jāqūt (IV, 527) war Maskaṭ رستاق بساحل بحر الخزر دون باب الابواب.

48. شابران. — Gegend in den Kaukasusgebirgen, nicht weit von Derbend (Belādh. 204, Ibn al-Athīr, III, 66, Ibn Faqīh, 293). Bei Jāqūt ist شابَران vokalisiert. Brosset, Hist. de la Géorgie I, 368, Anm. 3. Chabouran oder Chabran, eine Stadt in Daghestan, in der Nähe von Derbend.

49. Wardanakert und ورثان. — Die Stadt Wardanakert, wo eine blutige Schlacht zwischen den aufständischen armenischen Fürsten und den Arabern geliefert wurde, lag am Araxes, nicht weit von Akoṛi, in der Nähe des Masis (Ghevond 24, Alischan, Airarat 486). Nach Sebeos (94) überschritt Heraklius, vom Norden nach dem Süden marschierend, den Fluss Araxes bei der Stadt Wardanakert und zog in den Distrikt Kogovit (heutzutage Baiazid und ein Teil von Maku). Nach diesen Angaben steht es ganz fest, dass die in Betracht kommende Stadt nördlich von Kogovit, am Araxes, östlich vom Berge Masis zu suchen ist. Die von den arabischen Geographen erwähnte Stadt وَرْثان lag ebenso am Araxes, aber weit entfernt vom Masis, in Arrān, in der Nähe

[1]) Bei den arabischen Schriftstellern شَرْوان punktiert. — S. Belādh. 210, 212, Ibn Chord. 122, Istakhrī 192, Ja'qūbī, I, 381, Ibn Faq., 287, Jāqūt, III, 282.

von Bailaḳān und dem Zusammenflusse des Araxes und des Kur (Ibn Chord. 174, Qodāma, 287, Ibn Hauqal, 251, Jāqūt, IV, 919). Letztere Stadt wird in der armenischen Literatur gleichfalls Wardanakert genannt, hat aber mit der gleichnamigen Stadt am Masis nichts zu thun; sie war eine Stadt im Distrikte Wardanakert, in der Provinz P'aitakaran (Mos. Chor. Geogr. 33. fr. Übers 44; Alischan. Topogr. 24) St.-Martin (I, 155) verwechselt Wardanakert in Zentralarmenien mit وَرْثَان, indem er meint, die Schlacht zwischen den Armeniern und den Arabern hätte bei der letzteren Stadt in P'aitakaran stattgefunden Die deutlichen Angaben bei den armenischen Schriftstellern sind dem französischen Armenisten entgangen.

---

50. الخويثية. — So werden bei Belādhorī (211) die Einwohner der Gebirge bezeichnet, welche den Statthalter Jūsuf in Taron angriffen; die Gebirge werden جبل الخويثية genannt (Tabarī III, 1409). Nach Belādhorī sind die Khuithie علوج يعرفون بالأرطان. De Goeje hat (Belādh. 211. Anm. c) das Wort أرطان, auf Brosset verweisend, als Ortsnamen aufgefasst; bei Brosset (Hist. I, 39) handelt es sich um die Gegend Artan oder Artahan in Nordarmenien, während bei Belādhorī von einem Stamm, der die Taurusgebirge, südlich von Taron, bewohnte, die Rede ist. Vgl. Nöldeke's Artikel über die Ortäer (syr. ܐܘܪܛܝܐ) in ZDMG. 33, p. 163ff. Nach Jāqūt (II, 501) ist خُوَيْث eine Gegend in Diarbekr. Thoma Artsr. (119) Խույթ լեառն zwischen Taron und Aghdsniq. Nach Moses Chor. Geogr. 31. ein Distrikt der Provinz Turuberan.

---

51. سُغْدَبِيل (صُغْدَبِيل). Nach Belādhorī (195) eine von Chosrow Anūšarwān gegründete Militärstation (مسلحة) in Georgien; lag am linken Ufer des Kur, östlich von Tiflis (Tabarī, III, 1416, Jāqūt III, 296.) Belādh. hat سُغْدَبِيل, während Ibn Chord. (122), Ibn Faqīh (288) und Jāqūt صُغْدَبِيل haben. Ist der Name mit Tsurtav (Brosset. Hist. I, I, 109) zu identifizieren? Letztere Stadt, später Gadchenk' genannt, lag ebenfalls in der Nähe von Tiflis, nicht aber am Kur, sondern an einem anderen Flusse, der Gadchinaget genannt wurde; dies macht die Identifizierung mit Sughdabil unwahrscheinlich.

---

52. **كثيش**. Nach Tabarī (III, 1416) ein Berg in Arrān, zehn Pharsang entfernt von Bailaḳān und fünfzehn phrs. von Barda'a. (Ibn al-Athīr hat كبيش, Ibn Chaldūn (III, 276) قلعة كيش, Ibn Maskoweih (Frgm. 548) كبيش), Thoma Artsr. (177) Քթիշ (K'thiš), der Berg, wo der Fürst von Albanien gegen Bughā feste Stellung eingenommen hatte. Die Lesart bei Tabarī entspricht der armenischen Form bei Thoma Artsruni und ist vorzuziehen. Vgl. Alischan, Topogr. 90.

---

53. **خَاشِن (خاجين)**. — Ein Distrikt der Provinz Arzakh, im Thale des gleichnamigen Flusses. Armenisch Chatschen; s. Vardan, Hist. Arm. Ven. p. 81. Barchudar. Arzakh, 151. Tabarī hat خاشن (III, 1416), Ibn Hauqal die dem armenischen besser entsprechende Lesart خاجين (255).

ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ղ. Փարպեցու Պատմութեան և Թղթի.

Ստ. Մալխասեանց.

Ղ. Փարպեցու Պատմութիւնը և Թուղթը տպագրուած են միայն մի, այն էլ նոր ժամանակի սխալաշատ օրինակից[1]), առանց բաղդատելու հնագոյն օրինակի հետ։ Այս պատճառով նրանք պարունակում են բազմաթիւ աղաւաղութիւններ։ Տպագրողները, Վենետիկի Մխիթարեանները, մասամբ իրանց աշխատանքով, մասամբ էլ օգտուելով ուրիշ բանասէրների, յատկապէս Նորայր Բիւզանդացու ցուցմունքներից, ուղղել են արդէն բաւական թւով աղաւաղութիւններ. բայց կասկածելի ընթերցուածներ և յայտնի աղաւաղութիւններ դեռ շատ կան Պատմութեան և Թղթի մէջ։ — Ներկայ յօդուածով մենք առաջարկումենք մի շարք ուղղագրութիւններ Պատմութեան և Թղթի այն հատուածների, որոնք մեզ աղաւաղուած են թւացել։

Այս ուղղագրութիւնների մէջ չեն մտել այնպիսինները, որոնք վերաբերում են քերականական ձևերի կանոնաւորութեան, կամ առաջ են եկել պատուագրութեան աւել—պակաս գործածելուց։ Այստեղ ընտրուած են են միայն այն ուղղագրութիւնները, որոնք ազդում են իմաստի վրայ— ուղղում կամ պարզ, հասկանալի են դարձնում բնագիրը։ Սրանց մէջ չեն մտել և այն ուղղագրութիւնները, որոնք արդէն առաջարկուած են եղել ուրիշ բանասէրներից, բայց չեն մտցրուել տպագրութիւնների մէջ։

Աւելորդ է ասել, որ արդէն եղած և ներկայ ուղղագրութիւններով դեռ չեն սպառւում աղաւաղութիւնները Ղ. Փարպեցու գործերի մէջ. դեռ շատ աշխատանք և հետամտութիւն է հարկաւոր բոլոր նկատուած աղաւաղութիւններն ուղղելու համար։

Մեր գործածած բնագիրն է Փարպեցու երրորդ տպագրութիւնը (Վենետիկ, 1891). նրանով էլ նշանակում ենք երեսները։ Համեմատութեան հեշտութեան համար փակագծերի մէջ դնում ենք Բ. և Ա. տպագրութիւնների (1873 և 1753) համապատասխան երեսները։

---

[1]) Տես Գ. Տէր-Մկրտչեանի «Ղ. Փարպեցու ձեռագիրը», «Արարատ» 1901, Նոյեմբեր-Դեկտեմբեր, եր. 542—549.

Տպուած է.	Ուղղելու է.
Եր. 7 (6, 10). Յառաջումն զալարութեան զօսացելոց ფხოჲ մարդկան.	Յառաջումն զալարութեան զօսացելոց ოჭოჲ մարդկան.
Եր. 40 (36, 26). Որով հնար է ինքեան ձայնիւ և ոչ մուրացածոյ բարբառով՝ շահել զոգիս: (Բ. տպ. «հնար է ինքեան ձայնիւ, և ոչ....» Գ. տպ. «հնար է ինքեան ձայնիւ և ոչ....»	Որով հնար է՝ ինքեան ձայնիւ, և ոչ մուրացածոյ բարբառով, շահել զոգիս: («ինքեան ձայնիւ» = իւր սեփական լեզուով):
Եր. 65 (58, 38). Եւ զուք աշակերտեալք նորին հոգևոր ქართველთა:	Եւ զուք աշակերտեալք նորին հոգևոր ქართველობისა:
Եր. 94 (85, 54). Եւ ահա յանկարծակի ჴერელთა մարդոյ երևէր ինձ յերկնից այր լուսեղէն:	Եւ ահա յանկարծակի է ჴერელთა մարդոյ երևէր ինձ յերկնից այր լուսեղէն:
Եր. 120 (108, 65). Հնարէր սպանմամբ խնդրել զվրէժս է ნუშავანთ զաւերն իւրոյ:	Հնարէր սպանմամբ խնդրել զվրէժս ნუშავანთ զաւերն իւրոյ:
Եր. 120 (108, 65). Գիտացեալ զանհնարին ოქროსიანი Ասակայ:	Գիտացեալ զանհնարին ოქროსიანი Ասակայ:
Եր. 130 (117, 70). Նոյնպէս և աստուածք .... ջերմագոյն ես ჭირსა և կամին տեսանել, և աստուածոյն արժանի առնել. չկարէ ոք առել զպարգևս և զպատիւս, որ...	Նոյնպէս և աստուածք ... ջերմագոյն ես ჭირსა և կամին տեսանել: Եւ աստուածոյն արժանի առնել՝ չկարէ ոք առել զպարգևս և զպատիւս որ...

Իմաստն է — Եւ ոչ ոք չէ կարող առել, թէ աստուածներին արժանաւոր չափով է մատուցանում՝ այն պարգևներն ու պատիւները:

Տպուած է.	Ուղղելու է.
Եր. 131 (118, 71). Եւ զոր սպանանել կամիք ჭეშმ:	Եւ զոր սպանանել կամիք ჭეშმ:

«Իշխել» փարպեցու սիրած և յաճախ գործածած բառն է: Համեմատել և եր. 606.

Տպուած է.	Ուղղելու է.
Եր. 145 (131, 78). Ձեզ զիա՞րդ թուի է ძღვნისა այդպիսի աներկիւղ համարձակութեամբ գրել առ իւրեանց տէրն:	Ձեզ զիա՞րդ թուի՝ ძღვნისა այդպիսի աներկիւղ համարձակութեամբ գրել առ իւրեանց տէրն:

Եր. 145 (131, 78). Զնոցա կորուստն անձանց իւրեանց և աշխարհի գրեալ է առ ձեզ:
Նոցա՛ զկորուստն անձանց իւրեանց և (զ)աշխարհի գրեալ է առ ձեզ:

Եր. 179 (161, 95). Զորոց քաղցր և ախորժակ բարբառ փրկչին Քրիստոսի, որ ասէր . . . և կատարէր զասացեալսն. յանկարծակի աւցանեալ թշնամւոյն . . .
Զորոց քաղցր և ախորժակ բարբառ փրկչին Քրիստոսի ասէր . . . և կատարէր զասացեալսն՝ յանկարծակի աւցանեալ թշնամւոյն . . .

Եր. 192 (171, 101). Հոգւոյ և նեթ հոգալ ղեկոյ փրկութեան:
Հոգւոյ և նեթ հոգալ ղեկոյ փրկութեան:

Եր. 225 (202, 118). Հասանել ի Ջքոյ կողման աշխարհիս:
Հասանել ի Ջքոց կողմ(ա)ն աշխարհիս:

Եր. 225 (202, 118). Եւ ոչ ոք լինէր արգել զօրուն պարսից:
Եւ որով լինէր արգել զօրուն պարսից:

Եր. 266 (202, 138). Եւ դարձեալ յորմէ ծնանին՝ զնոյն ասէն և անխնայ:
Եւ դարձեալ յորմէ ծնանին՝ զնոյն ասէ նա անխնայ:

Եր. 309 (276, 159). Բայց էբըն այլոց կայ:
Բայց իբր(և) ն՛ այլոց (կամ՝ այլոյ) կայ:

Եր. 396 (350, 200). Չէ հնար եթէ ոչ կատարին կամք խնդրոյ նորա:
Չէ հնար. եթէ ոչ կատարին կամք խնդրոյ նորա:

Իմաստն է — Չէ կարելի (խիստ հրաման, մահուան պատիժ տալ). ապա թէ ոչ կկատարուի նրա ցանկութիւնը, (որ էր՝ նահատակուել):

Եր. 396 (350, 200). Բայց տաց նա, թէ այդմ պատուոյ չտամ քեզ պատահել:
Բայց տա՛ ցնա, թէ այդմ պատուոյ չտամ քեզ պատահել:

Եր. 443 (391, 223). Գումարեալ զզօրսն Հայոց ձեպէր հարկանել ի դեմ. և անդէն ընդ դեղջօք թերեւս ոչ, ասէր, լիցի անցանել բազմութեանն պարսից ի միջոց կողմն աշխարհիս Հայոց:
Գումարեալ զզօրսն Հայոց՝ ձեպէր հարկանել ի դեմ անդէն ընդ դեղջօք. թերեւս ոչ, ասէր, լիցի անցանել բազմութեանն պարսից ի միջոց կողմն աշխարհիս Հայոց:

Եր. 448 (396, 226). Եւ ոչինչ բնաւ թուեալ կալ առաջի:
Եւ ոչինչ բնաւ թուեալ կալ առաջի:

Եր. 464 (409, 234). Հայիլ ջերեան փայլակնացայտ . . . ոչ համբարէին:
Հայիլ ջերեան փայլակնացայտ . . . ոչ համբարձէին:

Եր. 475 (419, 239). Բայց եթէ լաւագոյնք ևս և քաջք երևէին. այլ ի խոնարհ . . .	Բայց եթէ լաւագոյնք ևս և քաջք չերևէին՝ այլ ի խոնարհ . . .
Եր. 482 (425, 242). Ի սուրբ տեղի տան նահատակին Գրիգորի:	Ի սուրբ տեղի մատրան նահատակին Գրիգորի: (Համեմատել եր. 487, 488 — «ի սուրբ տեղի մատրանն»):
Եր. 520 (458, 262). Եւ հաւանեցուցեալ զարսն է գեղջ Երիզայ:	Եւ հաւանեցուցեալ զարսն է գեղջէ Երիզայ:
Եր. 525 (462, 264). Բազում հարիւր առաւել թէ եւ յոլովք և կամ նուազք. և եթէ խառնման . . .	Եթէ հարիւր առաւել. թերեւս յոլովք և կամ նուազք. և եթէ զխառնման . . .

Թէ ինչպէս «երեք»-ը դարձել է «բազում»՝ դժուար է բացատրել: Գուցէ Բ.Գ.Ճ՛ (երկու — երեք հարիւր) աղաւաղուելով դարձել է բզմ: — Իմաստն է. — Մենք թւով առ առաւելն 300 մարդ ենք, գուցէ քիչ աւելի կամ պակաս. և եթէ Աստուած իր խոստումը կատարէ՝ ապա նոցա շատ մարդ է պակասում՝ 300,000 լինելուց, (մեզանից մէկը նրանց հազարին կոտորելու համար):

Եր. 537 (473, 270). Զոր անցին ընդ տէրն Արեաց:	Զոր անցանէին ընդ տէրն Արեաց:
Եր. 548 (483, 276). Որպէս կարաց այսքան ամս զդէմ ունել Արեացս Աստուծոյ զօրութեամբն: (Ա. և Գ. տպ. ուղղել են «աստուծոյ»):	Որպէս կարաց այսքան ամս զդէմ ունել Արեացս: («Աստուծոյ զօրութեամբն» ընդմիջարկութիւն է, լուսանցքից մտցրած):
Եր. 563 (496, 283). Եւ ընդ առաւօտն ժողովեցան . . . և աստուածուրաց մարդիկն որ անդ էին եկեալ, և պատգամաւորքն որ ի Նիխորոյ էր առ Մամիկոնեանն Վահան երթեալ էին:	Եւ ընդ առաւօտն ժողովեցան . . . և աստուածուրաց մարդիկն որ անդ էին. եկեալ և պատգամաւորքն, որ ի Նիխորոյ առ Մամիկոնեանն Վահան երթեալ էին:
Եր. 566 (499, 284). Եւ տեսեալ զայն աստուածուրաց խաբեբայիցն, որ(ք) ի միաբանութեան պարսկացն էին՝ յաղթահարեցան եկեալ հայք, թէ որպէս ի Նիխորոյ պատուեալք . . .	Եւ տեսեալ զայն աստուածուրաց խաբեբայիցն, որք ի միաբանութեան պարսկացն էին, թէ որպէս յաղթահարեցան եկեալ հայք ի Նիխորոյ պատուեալք . . .

Եր. 576 (508, 289). Զամենայն օր խորհէր առնել, և չկարացեալ՝ ձեռնէր կասէր:	Զամենայն օր խորհէր առնել, և չկարացեալ ձեռնել՝ կասէր:

Համեմատել եր. 600, ուր նոյն միտքն է յայտնուած:

Եր. 581 (512, 292). Զի ամենայն արուեստաւորք (Բ. և Գ. տպ.՝ «արուեստաւոր ոք») զիւր արուեստն ինքն գիտէ և օգտեալ է յարուեստէն . . .	Զի ամենայն արուեստաւոր, որ զիւր արուեստն ինքն գիտէ և օգտեալ է յարուեստէն . . .
Եր. 603 (532, 303). Զոր չունիմք առ արդարս և ճշմարտէ ոք իբրև Աստուած:	Զոր չունիմք առ արդարս և ճշմարտեմք իբրև Աստուած:
Եր. 604 (532, 303). Յորժամ ի յետս տանել կամ կորուսանել, և զձեր . . .	Յորժամ ի յետս տանել կամ(ցէ) կամ կորուսանել, և զձեր . . .
Եր. 622 (549, 312). Արմաւենեաց ծառոցն, [illegible], ասէ, [illegible] և [illegible], [illegible] որոց թէպէտ և պտուղ . . .	Արմաւենեաց ծառոցն, որոց թէպէտ և պտուղ . . . (Նոտրագրուածը ընդմիջարկութիւն է լուսանցքից):
Եր. 619բ[1]) (549, 312). Զբազումս ժողովեալ անդաստանս . . .	Զբազումս ժողովեալ անդաստանս . . .
Եր. 622բ (552, 314). Թագաւորեցին, ասէ, և ոչ ինև. իշխանս կացուցին՝ և ոչ իմով կամաւ:	(Ընդմիջարկութիւն):
Եր. 623 (552, 314). Տուր ինձ, ասէ, զԱբրահամ Իսահակ և զԱստուածն ու խնդրեցին և զՏէր զօրութեանց ու ճանաչեցին:	(Ընդմիջարկութիւն):
Եր. 624 (553, 314). Ծափս հարէք ամենայն հեթանոսք:	(Ընդմիջարկութիւն):
Եր. 624 (554, 315). Զեղջերաց սեղանոյն բուն հարկանել, որ է անդամ մարմնոյն ամբողջութեան բոլոր [illegible], և անդամ բոլոր [illegible], յանձներէն: Գիտել կաթն . . .	Զեղջերաց սեղանոյն բուն հարկանել. գիտել կաթն . . . (Նոտրագրուածը ընդմիջարկութիւն է, բացատրութիւն «եղջեւր» բառին):

[1]) Գ. տպագրութեան մէջ 622 երեսից յետոյ սխալմամբ գալիս է 619 և այսպէս սխալ շարունակում:

Եր. 627 (556, 316). Եւ բժշկին ամենեքեան բերելով ընդ ինքեան. զխոստովանութիւն և զարտասուս պահանջէ :	Եւ բժշկին ամենեքեան բերելով ընդ ինքեան. զխոստովանութիւն և զարտասուս :
Եր. 655 (582). Թէպէտ է վարդապետութիւն (տպ՝ զվարդապետութիւն) շնորհին որ էր ի յիս, հայեցուցանէին :	Թէպէտ է վարդապետութիւն շնորհին, որ էր (ի) յիս, հայեցուցանէին :
Եր. 660 (586). Իսկ ես ոչ հրեշտակս և վարդապետ, և ոչ երբէք իսկ չեմ եղեալ բանիս այս բստ երբէք ի հարցողաց ուրուք կամաց գործոյ իշխանութեան . . .	Իսկ ես, ոչ հրեշտակս և վարդապետ և ոչ երբէք իսկ չեմ եղեալ բանիս այս : Ըստ երբէք ի հարցողաց ուրուք կամաց գործոյ իշխանութեան . . .

Իմաստն է — Իսկ ես, որ հրեշտակ չեմ՝ վարդապետող էլ երբէք չեմ եղել այս բանիս : Եթէ երբեմն եղել են հարցնողներ, թէ կամք ունի՞մ իշխանութեան գործի՛ երբէք յանձն չեմ առել :

Եր. 669 (594). Մարթ էր զգուշանալ և յանձն առնուլ լինել ինձ երկրորդ մարդ, զոր և առնելի: — Ընդէն և անդ հասեալ մօտ անկանէին . . .	Մարթ էր զգուշանալ և յանձն առնուլ լինել ինձ երկրորդ: Մարդ, զոր և առնէի՛ անդէն և անդ հասեալ մօտ անկանէին . . .

Իմաստն է — Հրեշտակն յանձն առնէր լինել իմ երկրորդը (ինձ փոխարինէր) : Ինչ մարդ որ գտնում էի (վանքին միաբան լինելու՛) իսկոյն վրայ էին հասնում (թշնամիներս)են :

Եր. 669 (594). Զի՞մ կայ ի զուր ի խորշակահար տեղւոջդ :	Զի՞ն կայ ի զուր ի խորշակահար տեղւոջդ :
Եր. 676 (600). Յիշեալ, ասէ, որումն երբեմն առ աւագի (Բ. տպ՝ Աւագի) զանուն իմ առաջի ոմանց . . .	Յիշեալ, ասէ, որումն երբեմն առն աւագի զանուն իմ առաջի ոմանց . . .
Եր. 677 (601). Ո՞չ ապաքէն վասն ունկնդրացն աղօթ. լրութեան և խնդրուածոյ :	Ո՞չ ապաքէն վասն ունկնդրացն աղօթալրութեան և խնդրուածոյ :
Եր. 679 (603). Նստին գլխարկեալք, պատառեալ երեսօք :	Նստին գլխարկեալք, պատառեալ երեսօք :
Եր. 682 (605). Ըստ գիր ոչ կարդայ :	Ըստ գիր ոչ կարդայ :

Եր. 683 (606). Զորոյ եթէ զամ ճաշակել ուրուք առցէ զհամ անուշութեան, — կամէ փեանել (Լամբր. տպ. մեռանել) քան թէ յայտնէ վրիպել։

Զորոյ եթէ զամ ճաշակելու ուրուք առցէ զհամ անուշութեան կամի մեռանել քան թէ յայտնէ վրիպել։

Եր. 687 (610). Եւ ծանուցէն առ ժամայն. նա աղաչելով զերանելի մայրն։

Եւ ցածուցէն առ ժամայն, աղաչելով զերանելի մայրն։

Եր. 690 (613). Յորմանէ ամենայն մարդ ի Հայս յաւագ և ի կրտսեր հասեալ է։

Յորմանէ յամենայն մարդ ի Հայս, յաւագ և ի կրտսեր հասեալ է։

Մի քանի աղաւաղութիւններ էլ, ստուգելով փարպեցու Ա. և Բ. տպագրութիւնների հետ, նկատեցինք որ տպագրական վրիպակներ են, որոնք մասամբ Բ. տպագրութեան մէջ են մնել և շարունակուել Գ-ում, մասամբ էլ միայն Գ-ի մէջ են պատահում։ Աւելորդ չենք համարում դնել այստեղ և այս տեսակի աղաւաղութիւնները, որչափ մենք ենք նկատել։

Եր. 26. Զանթիւ բազմութիւն ընտանի իշանց։ (Ուղղելի ըստ Ա. և Բ. տպ. ընտանի)։

Եր. 78. Իբրև ետես սուրբն Ներսէս և զմահն անարդար։ (Անյաջող ուղղագրութիւն տպագրողների։ Ուղղելի ըստ Ա. արդար)։

Եր. 163. Ճանաչէք երևելի ի մէջ ազգէց։ (Ուղղելի ըստ Ա. և Բ. տպայիս)։

Եր. 210. Քանզի ոչինչ է ի նուաղս և ի բազումս յաղթութիւն և պարզումն, յԱստուծոյ ակնարկութեանն հրամանի։ Ուղղելի ըստ Ա. և Բ. տպ. յԱստուծոյ . . .)։

Եր. 245. Ընդ զկատարելութեան պսակն ընդունէր զոր երանելի սեպուհն Համայեակ փափագանօք . . . խնդրէր։ (Ուղղելի ըստ Ա. . . . ընդունէր երանելի սեպուհն Համայեակ, զոր փափագանօք . . . . խնդրէր)։

Եր. 312. Առաքեալ էր զցուցակ և զյայտնի աշխարհի։ (Ուղղելի ըստ Ա. զյայտնել)։

Եր. 629. Եւ անդ այսպիսի ուրախարար պսակի։ (Ուղղելի ըստ Ա. ընդ)։

Եր. 664. Որք արդարև առ Տեառն կամացն ։ Ուղղելի ըստ Բ. առ Տեառն)։

Տպագրական վրիպակներ են և այն աղաւաղութիւնները, որոնք առաջ են եկել բնագրից աւելի կամ պակաս բնդարձակ հատուածներ դուրս թողնելով։ Այստեղ դնում ենք միայն մեր նկատածները։

Եր. 66—67. պէտք է լինէր. Զի եթէ էր հաւատացեալ թագաւորի

առաջի տանել զայսպիսի յանդգնութիւն, թերևս համարձակէր յառաջ բերել նորահնարս. այլ նշաւակել զհաւատացեալս յաղագս մեղաց առաջի անհաւատից ոչ հաւանիմ»: (Ստորագրուածը պակասում է Բ-ի և Գ-ի մէջ)։

Եր. 647. պէտք է լինէր ըստ Էմինի տպ. «Ուր արդ զի՞նչ ևս առնեմ զորորածոյս առ ծնեալս, որ և զամենեցուն զարարիչն . . .» (Ստորագրուածը պակասում է Բ-ի և Գ-ի մէջ)։

Եր. 647. պէտք է լինէր. «Ո՞չ, ասեն, բարւոք ասեմք թէ սամարացի ես»: («Ստոյգ» պակասում է Գ-ի մէջ)։

Եր. 689. պէտք է լինէր ըստ Էմինի տպ. «Եկեսցէ ի վերայ ձեր ամենայն արիւն արդար»: («Ի վերայ ձեր» պակասում է Բ-ի և Գ-ի մէջ)։

Ein Brief des Gregor Magistros an den Emir Ibrahim.

Herausgegeben

von

Esnik Gjandschezian.

Vorbemerkung.

Der Text beruht auf zwei Handschriften, von denen die eine, mit A bezeichnete, sich in der Mechitharisten-Bibliothek zu Wien befindet (No. 27, Bl. 17b—37a: *Նամականի Գր. Մագիստրոսի*), die andre, mit B bezeichnete, in der Königl. Hof- und Staatsbibliothek zu München (cod. arm. 4, fol. 20a—38b: *Գրիգորի Մագիստրոսի քաջ պուետիկոսի ներհուն սոփեստոսի բանաստորի և սքանչելահռչակի թղթոց օրինակ*). Eine ausführliche Beschreibung der Handschriften bieten *Հ. Յ. Տաշեան, Ցուցակ հայերէն ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վիեննա, Վիեննա* 1895, *էջ* 147 *և այլն* und *Հ. Գ. Գալեմքեարեան, Ցուցակ հայերէն ձեռագրաց արքունի մատենադարանի ի Միւնխէն, Վիեննա* 1892, *էջ* 11.

Eine Berichtigung des überlieferten Textes ist nur in den vereinzelten Fällen versucht worden, wo eine sinnstörende Entstellung offen zu Tage liegt. Sonst ist alles unverändert übernommen worden.

Zu Gregors Leben und Schriften vergleiche V. Langlois, Mémoire sur la vie et les écrits du prince Gregoire Magistros, duc de la Mésopotamie, auteur arménien du XIe siècle in Journal Asiatique, série VI, t. 14, p. 5—64 und *Հ. Գար. Զարբհանալեան, Հայկական հին դպրութեան պատմութիւն, Գ. տպ., Վենետիկ* 1897, *էջ* 572—586.

Առ Աբրեհիմ[1]) ամիրայ[2]) վասն հաւատոց Գրիգորայ[3]) որդւոյ Վասակայ ասացեալ։

Զորձանէս[4]) զանընչումն և զանձկալի փափագումն[5]) յօժարութեան[6]) ի բարի խոհականութիւն ի վեհագոյն քո[7]) խնդրոյս յուզման ծանեայ, ով մականուանդ ամիրայականդ[8]) սերի Աբրահամ, յազգէ Աբրահամու

[1]) B. *Աբրահամ.* [2]) B. *ամիրայն.* [3]) B. *Գրիգորոյ.* [4]) A. *Զգձանէս.* [5]) A. *փափաքումն.* [6]) A. *յօժարութիւն.* [7]) A. *քոյ.* [8]) B. *ամիրայական.*

խամայէլական[1]) ծննդոց, ի թագաւորելոցն[2]) ազգաց, և օրհնութեան ժառանգորդ, ըստ մօր՝ ի մերոյն Հայկեան՝ ի սխականացն[3]) Հայկազն[4]), ի նախնեացն շառաւիղէ երկրըումբք: Թուի ինձ, եթէ յաստուածուստ երևեալ քեզ խնդիրս այս, որպէս Նախ Աբրահամու: Աստ զի Աբրահամու, ասի, Նախ ի խնդիր ելանել սքանչելագործութեանցն Աստուծոյ, որ յերկիր ի մարդիկ հրաշագործեալ[5]) արարչագործէ և ի զարդու երկնից, և ի հաստատութեանն[6]), որ կամարն է կապուտակեայ՝ կառուցեալ բանիւն Աստուծոյ: Յայսոսիկ հայելով ի խուզել[7]), խորհեցաւ խելամուտ լինել խորոցն Աստուծոյ, ի բաց ընկեցեալ զամենայն մարմնական հնարից զբաղումն, քանզի և հնար գոյր[8]) Նմա՝ արհեստ աստղաբաշխութեան[9]), վասն զի քաղդեայ[10]) էր, և որ, այնմ հետևաբար, մարմնական հանճար ի բոլորն պարառաջ ճանաչիւր: Սակայն մինչև ոչ[11]) ի բացեայ եղև յայտնէ ամենիցս, ոչ արժանացաւ ճանաչել զԱստուած. և ապա փոխանակեալ զհնարս ընդ հաւատոց, և՛ հաւատովք արդարացաւ և՛ հաւատովք ճանաչեաց զԱստուած: Աստ այսորիկ[12]) երևեցաւ Նմա Աստուած[13]) և[14]) ծանոյց զիւր զծայրագոյն[15]) զխոսութիւնն. և որպէս փոխանակ Իսահակայ ընկալաւ զխոյն և զաւետիսն, և փոխանակ եօթն աստեղաց[16]) մոլորակացն և մոլորեցուցչացն ի բաց կալեալն[17]) զեօթն ազգն տալ ժառանգել որդւոց[18]) Նորա, և ոչ զեօթն միայն, այլ և զամենայն ազգս յանելն անդ աստուածեղէն[19]) պատգամացն՝ թէ «Թագաւորք ազգաց ի քէն ելցեն[20])», «և զաւակք[21]) քո որպէս զաստեղս երկնից և զաւազ ծովու բազմասցին ի վերայ երկրի»[22]): Եւ այսորիկ յայտնի են քեզ, քանզի ծանօթ[23]) իսկ ես: Քանզի ամենայն[24]) միջերկրեայքս[25]) ծանուցեալ զԱստուած, իշխանք և թագաւորք յերից յայտնէ ասեմք գոլ՝ ի Սառայէ, յորմէ Իսահակ, ի Հագարայ[26]), յորմէ Իսմայէլ, և ի Քետուրայ, յորոյ[27]) Մադիան և այլքն, յորոց[28]) ծննդոց մինչև ինձ գոլ ըստ հայրենական սերի, որպէս ի Մովսիսէ[29]) գտեալ ուսցիս, ի Հայկեան մատենին, յերկրորդումն[30]) ծննդաբանութեանց: Բայց մեր ոչ այսորիկ է փոյթ զանձին[31]) ինչ[32]) շուք խնդրել, այլ յաղագս[33]) որոց խնդիրս է՝ պատմել: Եւ ոչ կամիմք[34]) տակաւին յառասացութենէս[35]), որ առաջի կայ, արտաքոյ մղել[36]), վասն զի սիրելի է ինձ

---

1) A. խամայելական. 2) B. ի թագաւորեցելոցն. 3) B. ի սխականաց. 4) A. Հակազն. 5) A. Հրաշագլործեալ. 6) A.B. ի Հաստատութեանցն. 7) A.B. ի խուզեալ. 8) A. գոր, B. գոլ. 9) A. աստղաբաշտութեան. 10) A. քաղթեայ. 11) A.B. որ. 12) B վասն որոյ. 13) A. զԱստուած. 14) A. և fehlt. 15) B. իւր ծայրագոյն. 16) A.B. աստեղն. 17) A. կալեալն. 18) A. որդւոց. 19) A. աստուածեղեն. 20) Ծնն. ժէ, 6. 16. 21) A.B. զաւակ. 22) Ծնն. իզ, 4. իը, 14. 23) A. ծանօթք. 24) A ամենայն fehlt. 25) B. միջերկրայքս. 26) A. ի Հագարեայ. 27) A. յորոց. 28) B. յորոյ. 29) vgl. Մ. Խոր. Պատմ. Բ, 68. 30) A. յերկրորդում. 31) A. զանձէն. 32) B. ինձ. 33) A. յաղագս. 34) A. կամիմ. 35) A. յառաասացութեանս. 36) A. մղել.

Աբրահամու[1]) հանդէս, քանզի հիմն հաւատոյ զնա իմանամք յԱստուծոյ[2]) խարսխեալ։ Ընկեցուք զարձեալ ի մեծ և ի[3]) հզօր արուեստն աստղաբաշխութեան[4])։ Ի բացէ եղև թուոցն և[5]) համարողութենէ[6]) անհաս, վասն որոյ[7]) և փոխանակ յոգունցն թուոց զբազմորդութիւնն[8]) ընկալաւ հաւատոյ, յուսալով յերկարաձիգ ժամանակաւ աներևութից[9])։ Վասն այնորիկ[10]) յերևելիսս ածեալ՝ յերկարագոյն ժամանակաւք ժառանգեցոյց որդւոց նորա զամենայն ազգս և երևելի արարեալ յայտ[11]) յայտնի կացոյց արքայութեամբ և իշխանութեամբ, և զի եթող նա զտախտակն[12]) պղնձի, այսինքն զաստռօնոմին[13]), որ ընդունէր զչափաբերութիւն ժամուց տունջեանն[14]) և զուղէգնացութիւնսն[15]) արեգականն ի կենդանակերպսն և յաստեղատունսն[16]) բաղախոհութիւնս առնել նոքօք ի զուգնաքեայ կենցաղումս. յորոյ[17]) վերայ տախտակի[18]) գծագրեալ էին կենդանագրութիւնք[19]) երկոտասան աստեղացն. և յորմէ արտաքոյ եղև գրել, փոխանակ այնմ գրեաց արեգականն Արարիչ ի տախտակ[20]) իմանալի ի սիրտն Աբրահամու զիւրն անստուեր[21]) ծագեալ լոյս և փոխանակ երկոտասան կենդանակերպիցն[22]) դրոշմելոցն[23]) ի վերայ տախտակի[24]) զերկոտասան որդիսն Յակոբայ յԱբրահամէ ծնեալս, յորոց[25]) արմատոց և դու, Իբրահիմ[26]), ի Հագարայ և յԻսմայէլէ[27]), յառաջ խաղացեալ, այսպիսի գեղեցիկ գիտից և խնդրոց[28]), թևակոխելով թափ առեալ[29]) և հանդիսացեալ ջանիւ խոկաս հասանել։ Այս ոչ ինչ[30]) զարմանալի է. քանզի Աբրահամ առաջին, զորմէ վեհագոյնդ գրեցաք, ոչ եթէ խնդրէր[31]) զԱստուած որ ոչ էր, այլ զայն որ էրն և էն[32]) և եղիցին, քանզի գիտէր[33]) հայրապետն այն թէ գոյ Աստուած. սակայն ուղղապէս ճշմարտախոհ լինէր[34]) ստուգութեամբ տեղեկանալ զերբեմն ի մոռացումն անկեալն[35]) ի մոլորութենէ հարցն ոչ հետևաբար լինելոյն յարդարութեանն, այլ զկնի կամոլութեանն մոլորեալք։ Եւ դու այսպէս ճշմարտութեան հետևելով, զարդարն և զուղիղն[36]) ճանապարհ հայցես ի մէնջ ճանաչել[37])։

Այժմ կամէի կարճառօտ հատանել. սակայն հարկաւորեցայ ի դիմի[38]) խնդրոյս քո երկարագոյնս գրել, քանզի գրեցեր առ իս երկարագոյն գրել

---

[1]) B. Աբրահամուս. [2]) A. յայ. [3]) A. ի fehlt. [4]) B. աստեղաբաշխութեան. [5]) A. և fehlt. [6]) B. համարողուէն. [7]) A. վասն այնորիկ. [8]) A. զբազմորդութիւնս. [9]) A. աներևութեանցն. [10]) B. վասն որոյ. [11]) A. Von յերևելիսս bis յայտ fehlt. [12]) A. զտաղտակն. [13]) B. զաստրանոմին. [14]) A. տունջեան. [15]) A. զուղղէգնացութիւնսն. [16]) B. յաստեղատունս. [17]) A. յորոց. [18]) A.B. տաղտակի. [19]) A.B. կենդանագրութիւն. [20]) A. ի տաղտակի. [21]) B. անստուէր. [22]) B. կենդանակերպացն. [23]) A. դրոշմելով. [24]) A. տաղտակի. [25]) A. որոց. [26]) A. Իբրայիմ. [27]) A. յԻսմայելէ. [28]) B. խնդրոյ. [29]) A. թառափեալ. [30]) B. ոչ ինձ. [31]) A. խնդրեր. [32]) B. են. [33]) A. գիտեր. [34]) A B. լինել. [35]) A. անկելն. [36]) A. զուղղիղն. [37]) A. ճանաչել fehlt. [38]) B. ի դիմին.

առ քեզ և պղատոնականս[1]), և այն անյամբ և փութանակի և առանց հակառա-կութեան, եւ նախ զի գրեցից քեզ թուղթ յարտաքին[2]) իմաստասիրացն ատտի-կեցի հոմերական ստորասացութիւնս հելլենական[3]) հանճարով, ոչ պար-զաբար, այլ պուետիկոսաբար, որպէս Պամփելաւն[4]) այն և Փերեկ-դէսն[5]) և Արիստոտէլ և Ամովն, յորոց և Պղատոն և Սոկրատէս և Պիւթագորաս[6]) և Պոխմիդէս[7]) և Զոուփոս[8]) և Պիպալիաս[9]) և այլքն յոգնախումբ ի ճեմարանն Աթենայ գտեալ և յԷլլադայ պատու-եալ: Այս և ոչ քեզ օտար և ոչ պարսաս, այլ պարծանք և[10]) պատի-պերճ և պայծառ քան զայլոց աքքայիցն գտեալ: Քանզի Փտղոմէոսն այն այսպիսի վարէր խորհրդով՝ փիլիսոփոս[11]) զոլ[12]) նմա, որ և զերկնի գտեալ զիմաստս և զամենայն մասեանս[13]) պուետիկոսեանց[14]) յիւր պալատանն[15]) պարբերեալ պահպանութեամբ: Իսկ Դաւիթ զպատուիրանս Աստուծոյ և զգիտութիւնն[16]) լոյս աչաց հաւանեցաւ զոլ և քաղցր քան զմեղր բերանոյ: Յայտնի է[17]) այս[18]) թէ որք ուսանին զպատուիրանս Տեառն և զգիտութիւնն՝ լոյս է աչաց, ապա որք ոչն գիտեն՝ խաւարեալք են, և թէ քաղցր է[19]) բերանոյ քան զմեղր. որ ճաշակենն՝ լեզուոյ ցանկան ճաշակել, այսինքն՝ անգիտութեան: Իսկ իմաստնագոյնն այն որդի մար-գարէի և թագաւորի Սողոմոն[20]) զիմաստութիւն խնդրէ յԱստուծոյ և ոչ[21]) այլ ինչ. վասն որոյ զբոլորն առնու պարառաբար զբարիս, և զկնի այսորիկ արժանի զսա գովասանական առնէ ներբողեան բանի, որ և զերագոյն[22]) քան զգանձս[23]) ոսկւոյ և արծաթոյ պատուական է. և յայսոսիկ[24]) յար-մարելով ոչ շատացաւ[25]) այնու. այլ թէ ամենայն, որ ինչ պատուա-կանագոյն է, շարժէ զնա: Եւ դու այսմ ցանկացար տոգեալ, մանաւանդ մեծագունին կարօտեալ հանճարոյ. այլ ես զխնդրելին քո փիլիսոփայական թուղթս ուրոյն ոչ կամեցայ գրել, այլ յայսմ մատենիս, զկնի խնդրոյ մարգարէականին հատուցից քեզ. հռետորական, հոյակապ և համառօտ բան: Կարծեցեալքն այն իմաստակք՝ եթէ ի հագարացւոցն[26]) և եթէ ի սխականացն: Եւ եթէ ձկնորսացն եմ աշակերտ, սակայն ոչ եմ[27]) անտեղեակ աթենացւոցն[28]) ստորոգութեանց և հելլենական հանճարոյ[29]): Սակայն հաւատք մեր ծածկեցին զիմաստութիւն, վասն զի հոգեղէնք[30])

---

1) A. զպղատոնականս. 2) A. արտաքին. 3) A. ելլենական. 4) A. Պամփիլաւն. — Pamphilus. Vgl. Cic. Deor. Nat. I, 72. 5) A. փերիգեսն. — Pherekydes. — Langlois փերիկըդես. Vgl. Jour. As. 1869, VI série, tome 13, p. 34. 6) A. Պեթագորաս. 7) Parmenides? — Langlois Պիրիմիդէս. 8) Langlois Զոռ-փոս. 9) A. Պիպալեաս. — ? 10) A. և fehlt. 11) B. փիլիսոփու. 12) A. զոլ մ. 13) B. մասեանսն. 14) B. պուէտիկոսեանցն. 15) A. իւր պալատն. 16) A. զգիտութեամբն. 17) A. Յայտնի է fehlt. 18) A. յայս. 19) A. քաղքր է. 20) A.B. Սողօմօն. 21) A. ոչ fehlt. 22) A. զերագոյն fehlt. 23) A. զգանձ. 24) A. ցայսուիկ. 25) B. շատացեալ. 26) B. ի հագարացոցն. 27) B. ոչ եմք. 28) A. աթէնացւոցն. 29) A. հանճառոյ. 30) A. հոգեղենք.

եմք և ոչ մարմին[1]) և ոչ անմարմին, այլ երբեմն միայն մարմին[2]) և այժմ հոգի պարածածկեալ[3]) զմարմին[4]) երկրորդ ծննդեամբն մեր, որ ի Յօգւոյն[5]) ծնեալք եղեաք: Սակս այսորիկ հաւատք մեր աներևութիցն[6]) հաւատան. իմանալիս[7]) մեր մարդ, որ ներքինն էր, այժմ տրամակայեալ[8]) յեղափոխեցաւ վերին. վասն որոյ զիմանալիսն իմանամք և զանհասութիւն նորա հաւատովք[9]) ճանաչեմք: Իսկ զխնդրելիս քո ոչ եթէ միով գովեստիւ կամ երկիցս կամ երիցս, այլ եթէ բիւր անգամ ոչ շատացայց:

Կամեցայ ի մէնջ զՅիսուսին[10]) աստուածպետականութեան հանդէսս[11]), որ ի կենցաղումս, և զանօրէնութեան[12]) մատակարարութիւն[13]) մատենագրել քեզ և այն եթէ զիա՞րդ տկարագոյնս և աղերսականս բարբառէր առ Հայր եթէ Աստուած գոլ, եթէ «Տէր անցցէ զբաժակս»[14]), և եթէ «Որ մատնեացն զիս, նմա մեծ մեղք են»[15]), և եթէ «Նստուցանելն ընդ աջմէ և ընդ ահեկէ ոչ է իմ, այլ Հօրն, որ առաքեացն զիս»[16]), և եթէ «Հայր իմ մեծ է քան զիս»[17]) և որ այն կիրք մարմնոյ քաղցնուլն և ննջելն և[18]) վաստակելն և կերակրելն և Հօր առնուլ[19]) զհոգի, և է՞ր. և[20]) յայսոսիկ[21]) յարմանեալ քո[22]) նախ զՄովսէսին, եթէ որ խօսեցաւ առ նա ո՞ ոք էր, ի՞նքն Աստուած եթէ ի ձեռն հրեշտակի միջնորդի. և զհրեշտակացն երկուց, որ առ Աբրահամ եկեալ և ի տուն Ղովտայ չոգան[23]) հրաւիրել զողոմայեցւոց և զգոմորացւոց[24]) քաղաքս, եթէ ո՞ ոք էին. և զկնի այսմ, եթէ պտուղն Ադամայ, զոր եկերն[25]), առանց հրամանի Աստուծոյ ճաշակեա՞ց եթէ յԱստուծոյ այնպէս պատուհասեցաւ. և եթէ զչար և զբարի յԱստուծո՞յ[26]) առէք լեալ եթէ զչարն ի սատանայէ և զբարին յԱստուծոյ[27]). և եթէ զԱստուած պատկե՞ր կամ ձև առէք գոլ եթէ ոչ. և եթէ արտաքին իմաստասէրքն մի՞ Աստուած ասացին գոլ[28]) եթէ Երրորդութիւն. և եթէ Քրիստոս Աստուած է, Պօղոս ընդէ՞ր առէ Բարեխօսն մեր[29]). և եթէ ի քսան և չորս[30]) մարգարէսն այնպէ՞ս են գրեալ որպէս Մահմադայ[31]):

Այսորիկ ամենեքեան թուով երկոտասան բան ասացեալք ի քէն, ով հզօրդ[32]) իսմայէլացի[33]), զոր յինէն խնդրես, զոր հատուցից քեզ վստահացեալ ի Հոգին սուրբ, այն որ զորնօղն իշոյ արքայ կացուցանէր և զհովիւն[34]) թագաւոր և մարգարէ և զձկնորսն առաքեալս և յայլ լեզուս

---

[1]) B. մարմիր. [2]) B. մարմիր. [3]) B պարածածեալ. [4]) B. զմարմիր. [5]) A. ի հոգոյն. [6]) A. աներևութեանցն. [7]) A.B. զիմանալիս. [8]) A. տրամայկայեալ. [9]) A. հաւատով. [10]) A. զյիսուսեան. [11]) B. հանդէսք. [12]) A. զանօրենութեան. [13]) A. մատակարարութեան. [14]) B. Բաժակս. — Ղուկ. իբ, 42. [15]) Յովհ. ժթ, 11. [16]) Մատ. ի, 23. Մար. ժ, 40. [17]) Յովհ. ժդ, 28. [18]) B. և fehlt. [19]) A.B. առնել. [20]) A. է՞ր և fehlt. [21]) յայսորիկ. [22]) B քոյ. [23]) B. չոքան. [24]) A. զգմորացւոց. [25]) A. եկեր. [26]) A B. Աստուծոյ. [27]) A. յայ. [28]) Von եթէ ոչ bis առէքգոլ fehlt. [29]) Հռոմ. ը, 34. [30]) B. ի չորս. [31]) A. մահ Ադամայ. [32]) A. հայրդ. [33]) A. իսմայելացի. [34]) A. Von այն որ bis զհովիւն fehlt.

տայ բարբառել, և ի Թիկունս հասանել սովորեալ է մխեղինոյ մերոյս նուիրելոց[1]) և[2]) յառաջագոյն ընտրելոց, ըստ որում ընկալաք զփչումն մեր[3]): Յորժամ հարցանել զմեզ ձեռնարկեն հզօրագոյնքն, ոչ յառաջագոյն խոկամք տալ պատասխանի. վասն այնորիկ և մարգարէն Դաւիթ զլեզու իւր միայն գրիչ գովեստի[4]) վարկանի՝ յօդք մակերևացեալք, այլ առաստա-ցութիւն նուագերգութեան սաղմոսելոյ ի Հոգւոյն տուչութենէ[5]). այսպէս[6]) և մեր ոչ հոգացեալ, այլ միով յեղանակաւ[7]) գրեցից քեզ. նախ՝ թէ «զԱստուած որպէս ճանաչէք» երկրորդ՝ եթէ «որ[8]) ընդ Մովսէսի խօսեցաւ Աստուա՞ծ էր եթէ[9]) ի ձեռն հրեշտակի միջնորդի». երրորդ եթէ «երկուս հրեշտակս, որ առ Աբրահամ եկին, ո՞յք էին, յաղագս[10]) Սոդոմայ». չորրորդ՝ եթէ «Ադամ զպտուղն կամօք եկեր եթէ յԱստուծոյ այնպէս[11]) պատաշաճեցաւ». հինգերորդ՝[12]) եթէ «չարն և բարին յԱստուծո՞յ է[13]) եթէ չարն ի սատանայէ[14]) և բարին յԱստուծոյ». վեցերորդ՝[15]) եթէ «արտաքին իմաստասէրքն[16]) մի՞ Աստուած ասացին եթէ Երրորդութիւն», և որ[17]) զկնի այսր[18]) Յիսուսի տնօրինական հանդէսք, և եթէ «քան և չորք մարգարէքն[19]) զոր Մահմադ[20]) ասաց զայն ասացին»:

Արդ՝ եթէ կամիս կարօտել և ողջախոհ մտածութեամբ զլուսափայլ աստուածաւանդն[21]) ասացեալս ուսանել, աղէ՛ առ ընթերցի՛ր զաստուա-ծեղէն տառս կտակարանաց, քանզի հզօր ես գրչութեամբ և ընթերցողու-թեամբ արաբեան հրահանգիս[22]) և գտցես յաւետարանսն աստուածպետականին Յիսուսի այսպէս գրեալ առ եբրայեցիսն ասելով. «Բազում մարգարէք և արդարք ցանկացան տեսանել զերեսս իմ և ոչ տեսին և լսել զոր լսէքդ և ոչ լուան»[23]) և «Աբրահամ հայր մեր[24]) կամեցաւ տեսանել զօրն իմ, տես և ուրախ եղև[25])»: Եւ այժմ՝ եթէ յաղագս Աբրահամու ասէ տեսանել զօր իւր և ուրախ լինել, տե՛ս, երկրորդ Աբրահամ[26]), և ուրախ լե՛ր: Իսկ ի նոյն աստուածեղէն տառս պատգամացն[27]) գտցես և զայսորիկ. «Որ ոչ հաւատայ յիմ, բարկութիւն կայ և մնայ ի վերայ նորա»[28]): Արդ՝ եթէ որպէս պարտ է հաւատալ ի վախճան թղթիս գրեցից քեզ, «քանզի և ի[29]) վախճան ժամանակիս երևեալ նմա և խօսեալ ընդ[30]) մեզ նովաւ» ասէ ուրեմն[31]) որ ասացն:

Բայց ես սկսանիմ քեզ զնախասացեալս, եթէ Աստուած պատկե՞ր է եթէ[32]) ոչ կամ ձև՞: ԶԱստուած նախ իմանալ իմանամք յամենայն

[1]) A. նւիրելոյ. B. նուիրելոյ. [2]) A. և fehlt. [3]) B. մեք. [4]) A. գովեսցի. [5]) A. տուչութեան. [6]) B. սապէս. [7]) A. եղանակաւ. [8]) B. զոր. [9]) A. եթէ fehlt. [10]) A. յաղագս. [11]) A. այսպէս. [12]) A. հինգերրորդ. [13]) A. Von եթէ չարն bis յԱստուծո՞յ է fehlt. [14]) A. սատանայէ է. [15]) A.B. վեցերրորդ. [16]) A. իմաստնասէրքն. [17]) A. որ fehlt. [18]) A.B. այս. [19]) A. մարգարէք. [20]) A. Մահմետ. [21]) A. աստուածաւանդ. [22]) A. B. նահանգիս. [23]) Մատ. ԺԳ, 17. [24]) B. ձեր. [25]) Յովհ. Ը, 56. [26]) A. Աբրահամու. [27]) A. պատ-կամացն. [28]) Յովհ. Գ. 36. [29]) A. ի fehlt. [30]) A. ընդ fehlt. [31]) A. ուրեմն fehlt. [32]) A. թէ.

մարգարէական հանճարոյ և գիտութեանց մեկնեալ և զատեալ. Նորա ոչ պատկեր և ոչ ձև և ոչ քանակութիւն և ոչ չափաբերութիւն, ոչ նիւթ. ոչ տեսակ, ոչ մարմին[1]), ոչ գոյութիւն[2]) կամ անգոյութիւն, ոչ սկիզբն, ոչ միջութիւն, ոչ կատարումն, ոչ ժամանակ. Նա ոչ լոյս, թէպէտ և ասի, և ոչ խաւար, քանզի հալածիչ խաւարի է, ոչ զօրութիւն, թէպէտ և տուօղ զօրութեանց, և ոչ տեղի, քանզի ոչ տեղեաւ պարփակի, և ոչ այլ ինչ յայսցանէ, որ ի մերս իմացութիւն[3]) և գիտութիւն: Զնա ոչ ոք իմացաւ՝ ո՞րպէս էն. և եթէ իմասցի, ուրեմն ոչ է Աստուած, քանզի թէպէտ և մարգարէիցն յիւրաքանչիւր դարսն ըստ կարգի և ըստ պիտոյից ժամանակաց ծանուցեալ մասն ինչ և նշոյլս, այլ ոչ զբոլորն[4]), քանզի անպարագրելի[5]) և անհասանելի է: Իսկ զայսոսիկ եթէ ոք ի վերայ Աստուծոյ իմասցի՝ պատկեր կամ ձև կամ ժամանակ կամ որպիսութիւն, ամպարիշտ մտածութեամբ հայհոյէ. ապա եթէ ի մարգարէիցն ոք յանդգնեսցի[6]) բերել վկայութիւնս, եթէ ոմն այսպէս ասէ և ոմն այնպէս, այնոքիկ ոչ ճշմարտութիւն այլ օրինակ ճշմարտութեանն. որպէս Յակոբ[7]) Նահապետն[8]) «առիւծ» ասելով յաղագս հզօրութեան և անյաղթութեան, և «կորիւն առիւծու», զոր յայլում վայրի ասացից, և որպէս «հեծեալն յաշխէտ ձի» ասէ Զաքարիայ ի մէջ երկուց լերանց պղնձի՝ զբարկութիւն նշանակելով ի վերայ բաբելոնացւոցն. և այլուր «հուր» անուանի, որ ոչն է հուր, և այլուր «յովազ», որ[9]) նստելով ի ճանապարհի, և «արջ յանտառէ[10]) ելեալ», և «արծուի և բազէ ընդ հարաւ տարածեալ զթևսն», և «լեառն», և «արեգակն»: Իսկ դարձեալ ննջեալ ասի. վասն որոյ Դաւիթ ասէ. «Զարթիր որպէս ի քնոյ, Տէր»[11]). և արբեալ, քանզի ասէ. «Որպէս այր հզօր, զի թափէ զգինի»[12]): Այլոքիկ բազում են պատկերք մարգարէական տառից տարացոյցք, որպէս «Նստեալն ի վերայ թեթև[13]) ամպոյ», և ըստ Ամբակումայ՝ «ելանելն ի կառս և լարել[14]) զաղեղունս և արբուցանել զնետս ի կապարճաց իւրոց», և ըստ Եզեկիէլի՝ «կառք», «անիւք», «մարդապատկեր», «առիւծանման», «արծուի» և «զուարակ»[15]): Իսկ այս՝ քառիցն քառամասնեայ, և հոլովումն[16]) և ընթացք: Սակայն և ոչ մի ես յայսցանէ:

1) B. մարմիր. 2) A. գոյացութիւն. 3) A. իմաստութիւն. 4) A. բոլորն. 5) B. անպարագրելին. 6) B. յանդգնիցի. 7) A.B. Յակոբ. 8) B. հայրապետն. 9) B. որ fehlt. 10) A. անտառէ. 11) Հմմ. Սաղ. ՀԷ, 65. 12) Սաղմ. ՀԷ, 65. 13) A. թէթև. 14) B. ի լարել. 15) A. զուարակք. 16) B. յոլովումն.

(Fortsetzung folgt.)

Ein Brief des Gregor Magistros an den Emir Ibrahim.

Herausgegeben

von

Esnik Gjandschezian.

(Fortsetzung.)

Այլ իւրն միայն գիտելի է աստուածութեանն [1]), և ո՛չ հրեշտակաց և ո՛չ մարդկան. քանզի տկար են արարածական բնութիւնքս, ոչ կարեմք տանել զանտանելին, և ոչ է հնար, և ոչ պիտանացու, այլ ողջախոհ մտածութեամբ և հաւատոց [2]) քաջութեամբ հաւատալ՝ եթէ արարիչ է [3]) երկնի և երկրի, որ երևին և որ ոչն երևին, և եթէ ի նմանէ են յառաջացեալք ամենայն ածանցականքս [4]) և [5]) միեղինացն դասք: Այսոքիկ յաղագս Աստուծոյ [6]) իմաստասիրեցան կարճառօտ:

Իսկ յաղագս Մովսէսի թէ որ երևեցաւ նմա Աստուա՛ծ էր թէ ի ձեռն հրեշտակի խօսեցաւ: Ոչ ի ձեռն հրեշտակի, այլ ինքն Աստուած, վասն զի վկայէ մեզ այսոցիկ ինքն իսկ աստուածեղէն բարբառովն, եթէ «Ես եմ Աստուած Աբրահամու, Աստուած Իսահակայ, Աստուած Յակոբայ» [7]). և այլուր եթէ «Ընդ [8]) մարգարէիցն ոմանց երազովք և ոմանց տեսլեամբ և ոմանց ի ձեռն հրեշտակի երևեցայց, իսկ ընդ Մովսէսի ծառայի իմոյ դէմ յանդիման»: Բայց Մովսէսի երևեալ ի սինէական լերինն ի միջոյ մորենւոյն հրով և մգով, եթէ զիա՛րդ զկնի այսոցիկ պատմեցից քեզ:

Իսկ երկուս արս եկեալ առ Աբրահամ, եթէ հրեշտա՛կք էին: Հրեշտակք ճշմարտապէս, բայց եկեալք [9]) յԱբրահամ. եթէ է՞ր աղագաւ. Նախ՝ վասն այնորիկ, զի ցուցցէ հրեշտակաց իւրոց Տէրն և՛ երկրի ունել [10]) բարեկամ և սպասաւոր որպէս զԱբրահամ և զի ծանիցէ Աբրահամ զչարիսն սոդոմայեցւոց [11]) և գոմորացւոց [12]), թէ այնքա՛ն մինչ ոչ գտաւ ի նոսա արդարս, զի փրկեսցէ եղբօրորդին իւր զՂովտ, և զի յայտնի

---

[1]) A. B. աստուածութիւնն. [2]) B. հաւատոյ. [3]) A. արարիչն. [4]) A. աստուածականքս. [5]) B. և fehlt. [6]) A. Աստուծոյ և. [7]) A. Յակոբայ. Ելք. գ, 6. 15. 16. դ, 5. [8]) A. ըստ. [9]) A. եկեալ. [10]) B. ունել ինձ. [11]) A. սոդոմայեցւոյ. [12]) A. գոմորացւոյ.

կացուսցէ մեզ ամենեցուն եթէ ոք զսոդոմայականն[1]) յանդգնիցին[2]) գործել գործս, եթէ բարեխօս մեր լինի Աբրահամ և ամենայն ծնեալքն ի նմանէ դասք[3]) առաքելոց և մարգարէից, քանզի և նոքա յերանսն Աբրահամու էին, և ոչ ուղղեցին[4]) և արեան չափ և մարտիրոսութեան ապաշխարեցէ՝ ոչ թողացուցանել կամի մեզ նոյն Տէրն և խստագոյն հրով յաւիտենական[5]) կորուսանէ, քանզի որ ոչ լսէ պատուիրանացն Աստուծոյ, ասէ ուրեմն աստուածաւանդն ասացեալ՝ «Դիւրագոյն լիցի երկրին սոդոմացւոց[6]) և գոմորացւոց քան քաղաքին[7]) այնմիկ»[8]): Եւ այսոքիկ այսքան բաւական լիցի առ այս վայր. քանզի եթէ զաղէտ տարակուսանացն, որ ի չարեացն յայնցանէ, զոր եհաս[9]) մարդկային բնութեան, մի ըստ միոջէ պատմեցից, ոչ բաւական գտայց, նաև ոչ լսել բաւականասցիս դու, զի վավաշ[10]) ցանկութեանն[11]) բորբոքումն շամբուշ ամէհեաց առնամոլութեանցն, զոր անհեդեդ[12]) հսկայածնութիւնն հնարս հտպտանաց առ վշտին վարանեալ գտին բոցքն այն բորբորիտոն կաթոտքն և օձերագործքն[13]) խստամբակութեան բնութեան[14]), և զընակագոյն զպետն[15]) յանբնակագոյնն յեղափոխեալք, զմանկարարութեանն ծննդականութիւն ապաքինեալ, ի տղմատիղ տաղտկալեն[16]) մեղկեալք, ըմբռնեալք ի կարիսն անարգութեան. վասն որոյ[17]) ջրասուզեալ սատակին: Այսոքիկ այսքան կարճառօտ:

Իսկ յաղագս Ադամայ[18]) մերոյն նախահօր՝ զեմ̂րդ ճաշակելն զպտուղ, կամաւ Աստուծոյ[19]) և հրամանաւ եթէ ակամայ: Մեք զամենայն մատեանս, որ միանգամ յաշխարհի[20]), ընթերցեալ, ոչ անտեղեակ եմք, եթէ[21]) քաղդէացւոցն[22]) անվաւերական պատմութեանն և եթէ հելլենացւոցն եթէ կապադովկացւոցն եթէ եթովպացւոցն[23]) եթէ պարսից և այլոց բազմաց, զորս ոչ եմք բաւական զբոլորն յայտնի կացուցանել: Այդ՝ քանզի բազումք ի սոցանէ ոչ հանդունակ միմեանց ասացեալ[24]) յաղագս առաջին մարդոյն, ոչ զանուն և ոչ ժամանակ. այսպէս Ապիւղինոս[25]) քաղդեայ[26]) և Պիւռոոս[27]) այլանդակ պատմէն զլինելութիւն երկնի և երկրի. օտարոտի և ասեն անուն Ադամայ Ադղովրոս[28]) և կացեալ նորա շարս տասն. և ամս յանգեն երեսուն հազար, թէպէտ և լուսնականօքն թուեն. իսկ եղլադացւոցն իմաստունք ոչ այսպէս, վասն զի եպիկուրեանքն[29]) ոչ կամեցան

[1]) A. սոդոմայականն. [2]) A. յանդգնիցի. [3]) A. դուք. [4]) A. յուղղեցին. [5]) A յաւիտենական fehlt. [6]) A. սոդոմայեցւոց. [7]) A B. քաղաքն. [8]) Մատ. Ժ. 15. [9]) B. զոր էհաս. [10]) A. վաշվաշ. [11]) A. ցանկութիւնն. [12]) A. անհեդեթ. [13]) A. օձարագործքն. [14]) A. բնութենէ. [15]) A. պետն. [16]) B. տաղտալի. [17]) A. վասն այնորիկ. [18]) A. Ադամայ fehlt. [19]) A. այ. [20]) A. աշխարհի. [21]) A. թէ. [22]) A. քաղթէացւոցն. [23]) B. եթէովպացւոցն. [24]) B. ասացեալք. [25]) A. Ապիդիանոս. Առ Langlois Ապիւղինոս. Vgl. Մով. Խոր. Պատմ. Ա, 4, 5, Բ, 8. [26]) B. քաղդեա. [27]) A. Պիւռոս. Langlois Բիւռոս. Vgl. Մով. Խոր. Պատմ. Ա, 2, 4. [28]) A. Ադզովրոս, vgl. Մով. Խոր. Պատմ. Ա. 4. Journal Asiatique 1869 VI Série, tome 13 p. 35. [29]) B. եպիկուրեայքն.

զԱդամ մարդ առաջին ասել և ոչ ստեղծեալ յաստուածուստ[1]), այլ եթէ ի պատճառէ ումեմնէ ապականեալ երկիր և միայն մնայ Ադամ որպէս և Նոյ։ Բայց Պղատոն ոչ հանգոյն սոցա[2]), այլ ի Տիմէոսի[3]) տրամաբանութեանն այսպէս և բուռ այսմ օրինակի առէ[4]). Յետ առնելոյ արարչին զերկին և զերկիր, հրատարակէր[5]) առ իմանալի զօրութիւնս, եթէ երկին անկատար — երկին կոչէ զաշխարհ ի պարունակողէն — և եթէ[6]) այլ ևս երեք[7]) սեռք մեզ անեղանելիք, յորոց յոչ եղելոց[8]) երկին անկատար, յորոց և մարդս։ Եւ այլ բազում վիպագրեն յիւրաքանչիւր մատեանս, որպէս Զրադաշտ մոգ պարսից, զոր Զրադահեշտն[9]) կոչեն, որ յաստեղաց[10]) մոլորակացն առէ լինել երկրի և վարել նոքօք մինչև յեօթն[11]) դարս[12]) և ապա ապականիլ։ Սա առաջին զԱդամ[13]) առէ լեալ, բայց զկնի ոչ առէ կատարած լինել երկրի, քանզի ի նոյնն առէ դարձեալ յեղափոխեալ շրջեսցի և նորոգեսցի։ Եւ այս երկարագոյնք են և նրբագոյնք իմաստասիրաբար ասացեալ[14]) իւրաքանչիւր ումեք[15]), քանզի ոմն ի մատեանս իւր[16]) ի ձկանէ առէ ուսեալ զինքն, ի մարգակերպէ[17]) ի[18]) ծովէ արտաքս եկեալ և ոմն ի սնդարամետականէն[19]) և ոմն յաստեղաբաշխութենէ[20])։ Այլ մեզ այսոքիկ ոչ հաւատացեալ եղիցի, այլ ընթերցեալք, զի մի՛ պարսաւեսցեն զմեզ հեթանոսացն իմաստունք[21]) եթէ ոչ եմք տեղեակ[22]) անվաւերական նոցայն մատենագրութեանն։ Սակայն մեզ հաւատացեալ լիցի միայն Մովսէսին աստուածեղէն պատգամն, զոր ի սինէականն ընկալաւ լերինն Աստուծոյ դէմ յանդիման, ոչ աղճատեալս[23]) և ցնդեալս[24]), այլ պարզ, մաքուր և լուսաւոր օրէնսդրութիւնս, գրեալ[25]) բանիւն[26]) Աստուծոյ և ոչ յովանայն ձկան որպէս Պիւսոսին[27]) կամ սնդարամետականին Եպիկուրեանց անաստուածիցն կամ արեգական Զրադաշտին կամ Պիւթագորականացն[28]), որք ի քաոից զրոյր[29]) բազկացութիւնս ասեն լինել, կամ Սիմոնեանց[30]), որ երկուս արարիչս հաւանին[31]) զմինն[32]) բարւոյ և զմիւսն[33]) չարի։ Այլ այս Մովսէս, որ յայտնի եղև յամենայն[34]) երկիր նշանօք և արուեստիւ, քաջութեամբք[35]) և արդեամբք, սա մեզ գրեաց[36]), յաստուածուստ ընկալեալ, զԱդամ առաջին մարդ ի հողոյ[37]) ստեղծեալ, և զկնի զկինն իւր[38]) ի կողէն իւր կամացն յօժարու-

[1]) A. աստուածուստ. [2]) A. ն̃յ. [3]) B. Տիմիոսի — Timeus. [4]) A. Von այսպէս bis առէ fehlt. [5]) A. հպատակեր. [6]) A. եթէ, B. և թէ. [7]) A. երեք fehlt. [8]) A. որոց ոչ եղելոյ. B. որոյ ոչ եղելոյ. [9]) B. Զարդահեշտն. [10]) A. յաստեղացն. [11]) A. եօթն. [12]) B. դար. [13]) A. Ադամ. [14]) B. ասացեալք. [15]) A. ումեք. [16]) B իւր fehlt. [17]) A. ի մարդակերպէ. [18]) A. ի fehlt. [19]) A. ի սնդարամետականէ. [20]) A. յաստեղաբաշխութեան. [21]) B. իմաստունքն. [22]) A. տեղեակք. [23]) B. աղճատանս. [24]) B. ցնդեալն. [25]) A. գրեալ fehlt. [26]) B. բանիւ. A. և բանիւն. [27]) A. B. Բիւսոսին. [28]) A. կամ պիւթագորականացն fehlt. [29]) A. զրոյր fehlt. [30]) B. ի սիմոնեանցն. [31]) B. հաւանին արարիչս. [32]) A. B. զմիւսն. [33]) A. միւսն. [34]) A.B. ամենայն. [35]) A. քաջութեամբ. [36]) A. գրեալ. [37]) A. ի հողոյ. [38]) A. իւր fehlt.

թեան և կենացն հաղորդ ի դրախտի[1]) անդր յարևելս[2]), իսկ զդրախտն ամենապատիկ ծառօք ծաղկաւէտեալ[3]), դալարավայր գեղեցկութեամբ զարդարեալ, ծառոյն հովանաւորութեամբ և սաղարթացեալ վարսիւք և պտղովք պայծառացեալ՝ անապականագոյնք[4]) և լուսատեսակք, և երկուց ծառոցն ի նմա լինել երիցագոյնք և վեհագոյնք[5]), յորոց հրաժարեցոյց[6]) Արարիչն, այլ ոչ եթէ չարաչար տնկեալ ի սկզբանն և ոչ հրաժարեցուցեալ մախանօք, քանզի ստեղծ Աստուած[7]) զամենայն ի կերակուր Ադամայ. սակայն ի տնկոցն յայնցանէ վայր մի հրաժարեցուցանէ չուտել, զի ի դէպ ժամու կերիցէ և յեղափոխեալ ի բարիսն կոչս, եղեցի յԱստուած մերձեցեալ. զոր ոչ լուաւ և եկեր և կորոյս զկեանս իւր անտրտում. և[8]) մահու հասանէ, պատուհաս ընկալեալ, զոր ի մեզ պտղաբերեաց՝ ցաւս և տրտմութիւն, ապականութիւն և մահ: Այլ ոչ ասեմք մեք անգէտ գոլ զԱստուած[9]) եթէ ոչ էր յառաջագէտ[10]) զոր ինչ յանցեաւն Ադամ, քանզի նախագիտական է ամենայնի, եւ ոչ ասեմք, եթէ յԱստուծոյ յանցանսն պատշաճեալ, քանզի Աստուած ի չարեաց[11]) անփորձ իմանամք. սակայն և[12]) այժմ մեք ամենեքեան ի նոյն յօրէնսն[13]) Ադամայ փակեալ կամք, քանզի հրաժարեցուցեալ եմք ի բազում հեշտութեանց օրինօք, և որ ժամանակաւ պահեացն[14]), որպէս երբեմն Ադամ. և է ինչ, որ բնաւին յոչ հպելիսն և յոչ[15]) մերձենալիսն. իսկ յորժամ անցանեմք զօրինօքն հակամիտելով ի մեղսն, ոչ եթէ անգէտ է Աստուած նախագիտական, այլ ոչ կամի զմեղանչելն[16]): Արդ ոչ կամել իմացիս Աստուծոյ զյանցանսն Ադամայ և ոչ անգէտ յանցանաց նորա: Զայսոսիկ սակաւուք հատանել քեզ պարտ վարկանիմ, քանզի ի բազմաց այսոքիկ[17]) նախ քան զմեզ իմաստասիրեցան[18]). և սիրելի է ինձ նորագոյնս ասել բանաստեղծութիւնս և ոչ յայլմէ[19]) առասացութեանց[20]) պատմել:

Իսկ յաղագս բարւոյն և չարին, եթէ յԱստուծո՞յ են երկոքեան եթէ բարին յԱստուծոյ է և չարն ի սատանայէ: Աստուած միշտ բարի է, բոլոր բարեաց բաղկացուցիչ, քանզի և յաշխարհարարողութեանն իմանամք զամենայն[21]) բարի ստեղծեալ, և յանդումն բերեալ՝ տեսանէ զամենայն ի բարիս աւարտեալ. և զի չար ոչ գոյ է[22]) և ոչ գոյացեալ և ոչ ի գոյէ, և զի՞արդ ի սատանայէ ասեմք եղեալ, որ երբեմն արուսեակն էր. և նա ոչ ունի իշխանութիւն գոյացուցանել զոչգոյս: Եւ այսոքիկ պարզաբար քեզ, վասն զի զչարն[23]) այսպէս իմացիս. ոչ է է և ոչ ամենայն ինչ չար,

---

1) B. և ի դրախտի. 2) B. արևելս. 3) B. ծաղկաւետեալ. 4) A. անապականագոյն. 5) A. վէհագոյնք. 6) A. հրաժարեցայց. 7) A. Աստուած զԱդամ. 8) B. և fehlt. 9) A. Աստուած. 10) A. յառաջաձգէ. 11) B. ի չարեացն. 12) A. և fehlt. 13) B. օրէնսն. 14) B. պահոցն. 15) A. ոչ. 16) A. ի մեղանչելն. 17) A. այսոքիկ fehlt. 18) A. իմաստներեցան. 19) A. յայմէ. 20) A. առասութեանցն. 21) B. զամենայնն. 22) A. և զի չար ոչ գոյ է fehlt. 23) B. զչար.

քանզի որ ոչն է, ոչ եղիցի ամենեւին ոչ էն, վասն զի[1]) ոչ է, քանզի բարին յէէ անտի է և է և էասցի[2]), իսկ չար ոչ յէէ և ոչ յէսս և ոչ էասցի[3]), բայց որոց հետեւինն որպէս և վէմ բարձրաբերձ լեալ դղեակ յաղագս ամրապահեստ ի թշնամեացն մնալոյ. իսկ եթէ ոք զկամուրջ[4]) ոչ որոնէ, զանձն[5]) հեղձուցանէ[6]). այսպէս և սուսեր յաղագս խաղաղարարաց կամ փայտահատաց կամ ի մորթս ձողաձեւութեան յօգտակարութիւն[7]) պատշաճեալ է ի կենցաղումս, ապա եթէ ոք փոխանակ այսոցիկ ի կողս ընկերի իւրոյ կամ ինքեան իսկ ի մահ յեղափոխեսցի՝ զիա՞րդ. այսոքիկ են չարութեանցն բաղկացումն: Եւ այսոքիկ յաղագս բարւոյ և չարի ասացաւ:

Իսկ յաղագս արտաքին իմաստասիրացն եթէ[8]) զմի՞ Աստուած խոստովանեցան եթէ զերրորդութիւն: Այնոցիկ ասացեալքն յոգնաբար ստորասացեալք եղեն, քանզի ոչ միակրօնք և ոչ հանգիտապատումն միմեանց երբեք գտանին որպէս մարգարէականացն միեղինութիւնքն[9]): Եւ պիւթագորականքն[10]) աշակերտք Պիւթագորայ[11]), որ և Պիւթագորոս[12]) ուսեալ ի Փերեկիդեայ[13]), այսպէս[14]) հաւանեցան ձօնել[15]). զքառեակն պատուեցին՝ ի քառեակս բնութեանց մեզ բաղկանալ, իսկ զքառեակն չորից տարերց գոյանալ[16]). իսկ զտարերսն[17]) պատուեցին ինքնեղ: Այդ այսոքիկ պիւթագորականքն[18]): Իսկ Հոմերոս[19]), յԵլլադայ և յԵգիպտոս պատուեալ, յԱրամազդայ ակնարկութենէն[20]) ասէ զՈլոմպոս[21]) տատանեալ, և զնա երկնի որդի որպէս զԿռոնոս[22]) հայր իւր. և[23]) պատուէ սա զեօթնեակն կոյս՝ զնա իբրեւ[24]) զԱթենայ: Եւ Արիստոտելէս[25]) պղատոնական[26]) ստագիրացին Ճշմարտախոհ[27]) քան զայլսն եղեալ, ծանեաւ սուղ իմն՝ ոչ զտարերս պատուեալ, թէպէտ և ոչ բնաւին, քանզի և սա մեհենական պատիւս արարեալ, եւ որ ի սմանէ[28]) Աղէքսանդրոս որդի Նեքտանեբեայ[29]): Բայց Պղատոն[30]) փոքր ինչ իմաստասիրելով գերակատար գոյեցս ասել կամեցաւ զարարչականն էութիւն յասելն իւրում այսպէս թէ Որ զամենայնս[31]) ածեալ աներական և մակաւասար[32]) բնութիւն ի վերայ կալով ամենայնի, նախախնամէ զամենայնս տեսանելով և ինքն ոչ յումեքէ տեսանի, այլ անցեալ[33]) կայ սարաւանդեալ[34]) յիւրումն[35]) առանձին բարձրութեան և Հերմեաս[36]) մեծ շարժօղ զնա և տածօղ զիմանալի[37])

---

[1]) B. քանզի. [2]) A. էսցի. [3]) A. յէասցի. [4]) A. և զկարմունձ. [5]) A. զանցն. [6]) B. հեղցուցանէ. [7]) A. յօգնութիւն. [8]) A. ե, B. թէ. [9]) A. եղենութիւնքն. [10]) A. պիթագորականքն. [11]) A. Պիթագորայ. [12]) Պիթագորոս. [13]) A. ի Փերէքդիայ. [14]) A. որպէս. [15]) A.B. ձունել. [16]) A. մեզ գոյանալ. [17]) B. զտարերս. [18]) A. պիթագորականքն. [19]) A.B. Յովմերոս. [20]) A. ակնարկութիւնն. [21]) B. զՈլոմպոս. [22]) B. զԿռօնոս. [23]) A. և fehlt. [24]) B. իբրու. [25]) B. զԱրիստոտելէս. [26]) A. զպղատոնական. [27]) A. Ճշմարտախօս, B. Ճշմարտախօհ. [28]) B. ի սմանէն. [29]) B. Նեքտանեւեայ. Vgl. Մով. Խոր. Պատմ. Բ, 13 [30]) B. Պղատօն. [31]) A. զամենայն. [32]) A. մակաւոր. [33]) A. անսացեալ. [34]) A. պարաւանդեալ. [35]) A. իւրեմն. [36]) Hermes. [37]) A. B. և իմանալի.

աշխարհ։ Անտիսթենէս[1]) զԱստուած ոչ ումէք[2]) նմանել ասէ, վասն որոյ զնա ոչ ոք կարէ ուսանել ի պատկերէ կերպարանաց։ Իսկ Կղէանթէս[3]) պեգեսացի[4]) արդար, իրաւակ, արժանաւոր և սուրբ իշխան անձին ունի զինքն, պիտանացու, գեղեցիկ, հզօր, աներկիւղ, պատուական, անհպարտ, խնամածու, հեզ, ի յամենայնէ ամբիծ, միշտ նոյնպէս կայ մնայ։ Եւ այսոքիկ Կղէանթեայ յաղագս[5]) Աստուծոյ։ Իսկ պիւթագորականքն[6]) այսպէս ասեն. Աստուած մի է. և զսա[7]) ոչ, որպէս ոմանք, կարծեն արտաքոյ[8]) յարդարման զարդուս է. ի սմա բոլորի բոլորում շրջանակի, ակն ածէ, դէտ[9]) ամենայն սերման ծննդեան, խառնումն բոլորից ունելով, գործօղ իւրոյ զօրութեանն և գործոց սկիզբն[10]), շնչացութիւն բոլոր շրջանակիս և ամենեցուն շարժումն։ Սիրոփդոս[11]) ասկրացի ասէ զԱստուած թագաւոր և իշխան գոլ[12]), վսեմ անմահիցն և քան զնա ոչ ոք է, այլ զօրութիւն հաստատեալ և յարմարեալ։ Իսկ Սոփոկլէս ասէ. Մի է Աստուած, որ զերկին կազմեաց և զերկիր արար[13]) և զծովու պահագին ալի և զհողմոց[14]) բռնութիւնս։ Որփիւս այսպէս ասէ. Մի է ինքնին, միոյ[15]) ծնունդք ամենայնքս և եղեալք և կազմեալք, և ինքն շուրջ զնայ թափանցանց[16]). ոչ ոք զնա տեսանէ ի մահկանացուացս[17]), բայց ինքն զամենեսին տեսանէ։ Սիբիլլայ[18]) մարգարէուհի այսպէս ասէ յաղագս Աստուծոյ. Սա ամենեցուն յայտնի է. մի է Աստուած, քանզի ածէ անձրևս, հողմս շարժունս, ի վերայ առաքելով կայծակունս, երկնի իշխէ[19]) և զերկիր ունի, ինքն է Աստուած յոյժ սքանչելի։ Եւ Քոուփոս՝[20]) բարբառ և անկարօտ։ Եւ այսոքիկ բեւքք, սակայն ոչ համաբարբառք. բայց սոքա ոչ միութիւն Աստուծոյ ծանեան և ոչ երրորդութիւն, սակայն զերրորդն թէ պատուեցին[21]), պատարուն զնա գտեալ, և ունելով սկիզբն, միջութիւն և կատարած, և առաջին թէ, քանզի զմիակն պատուեցին[22]) զիծ զնա անորակ և անմակերևութիւն ասացեալ, և զեռամասնեայ միեղինաբար յանդեալ միակ և երրեակ[23]), եռանկիւն, ի բոլոր անկեանցն առաջին և բաղկացուցիչ, որպէս ի նմանէ յառաջ խաղացեալք բոլոր անկիւնաւորաց մեծ[24]) արուեստին երկրաչափութեան։ Եւ պատուեցին Պոխմիդէս[25]) և այլքն յԱթենայ[26]) երրեակ, նովաւ եղեալ և կեալ և լինել իւրոյ անցեալքն և յորում եմքս և հանդերձեալքն։

---

[1]) B. Անդխսթենէս. [2]) A. ումէք. [3]) Langlois p. 35 Կղէանդէս. [4]) B. պէգեսացի. [5]) A. յաղաքս. [6]) A. պիթագորականքն. [7]) A. զայս. [8]) A. յարտաքոյ. [9]) A. դետ. [10]) A. սկիզբն. [11]) A. Սիոփդոս (?). [12]) A. գոլ ասէ. [13]) A. B. երկար. [14]) B. զհողմոցն. [15]) A. մի. [16]) B. թափանցաց. [17]) A. ի մահկանացուածս. [18]) Verbessert nach Langlois. — A.B. Սիբեւայ. [19]) B. իշխան է. [20]) B. Քոոփուս. Langlois p. 34 Քոոփոս. [21]) B. պատմեցին. [22]) A. պատուեցին durchstrichen. [23]) A. երրակ. [24]) A. մեծ. [25]) A. B. Պոխմիթէս = Parmenides? [26]) A. յԱղթէնայ.

Բայց զի՞նչ մեզ ի հեթանոսացն բերել վկայութիւնս[1]), քանզի կաթիլ իմն[2]) աստուածային կաթեալ էր առ նոսա, այլ ոչ ոք մարգարէական[3]) կամ[4]) առաքելական[5]). այլ որպէս կամիցիս դու վկայս կացուցանել արաբացւոցն[6]) ի հելլէնացւոցն կամ ի մակեդոնացւոցն[7]) և յելլադացւոց[8]), պարսից և խուժաստանեաց[9]), զոր ոչ պարտ է, քանզի ոչ ի հեթանոսութեանն և ոչ ի լուսաւորութեանն գտան այսորիկ միաբանեալք: Սակայն յայսմ վայրի կամեցայ արտայայտել ինչ, և եթէ բացցես[10]) զաչս սրտի քո և զառագաստ մտածութեան, քաջ գիտեմ, եթէ ամենայն ծածկեալք խորութեանց և գիտութեանց Աստուծոյ[11]) յայտնի քեզ լինին և մերկ և[12]) առանց սքօղելոյ երևեսցի քեզ, այլ ոչ մարմնական աչաց երևեսցի և ոչ ըմբռնեսցի անըմբռնելի[13]) և անմարմին մեր իմանալին[14]) յայտ, այլ հաւատով իմացեալ ճանաչի:

Բայց աղէ՛ տես զգուշութեամբ և մի՛ իբրու զայսոսիկ, որ անխորհրդազգեացք են, այլ զգուշութեամբ զիմանալիսն տրամադրեա՛[15]) տեսողական զետեղութեամբ, որպէս կարծեն կարծեցեալքն զմէնջ կամ զինչ ձեռնարկեն հարցանել յաղագս Երրորդութեան միութեան ամբոխեալ ի բազումս հեթանոսաբար և ցնդեալ կամ ընկեր առ ընկեր, զայս ոչ ի մէնջ լուան, կամ ծնունդ մարմնական Աստուծոյ կամ հաստուցումն կամ անջատումն կամ զատումն կամ միջոց կամ նախադասութիւն կամ յղացումն կամ կերպարան կամ ձև կամ որակութիւն կամ երիցութիւն[16]) կամ որդիութիւն որպէս զմերս, թէպէտ և ասի, կամ հոգի ըստ մերում եղանակի, թէպէտ և[17]) անուանի, կամ հայրութիւն, որպէս ասի. և ոչ մի ինչ յայսցանէ զգայականօքս չափաբերութեամբ թևակոխելով իմացեալ, քանզի արտաքոյ այսմ ամենայնի իմանամք զաստուածայինն բնութիւն և գերագոյն քան զամենայն գոյացութիւնս գտեալ, անբաւ և անհասանելի, անժամանակ և անիմանալի, և ըստ մերում իմանալեացս ոչ իմացի, այլ հաւատովք ծանուցեալ ճանաչի մի աստուածութիւն և մի տէրութիւն և մի արքայութիւն և մի զօրութիւն և մի իշխանութիւն և մի բնութիւն և մի կամք և մի ներգործութիւն[18]), միեղինաբար յանգումն կենդանւոյն[19]) Աստուծոյ և Բանի[20]) նորա և Հոգւոյ իմացեալ ճանաչի, քանզի կենդանի է Տէր, կենդանի է[21]) և Բան նորա, կենդանի է և Հոգի նորա, էութիւն կատարեալ, Աստուած, այլ ո՛չ աստուածք, և ո՛չ տեարք, և ո՛չ հատեալք կամ որոշեալք կամ չափեալք ի վերայ Աստուծոյ իմացեալ տեսանի:

---

1) B. զվկայութիւնս. 2) A. իմն և. 3) A. B. ի մարգարէական. 4) A. և. 5) A. յառաքելական. 6) A. յարաբացւոյն. 7) A. ի մակեդոնացւոց. 8) B. հելլադացւոց. 9) A. խուժաստանաց. 10) A. բացցէս. 11) A. յԱստուծոյ. 12) A. և fehlt. 13) A. անըմբռնելի fehlt, B. անմբռնելի. 14) A. իմանալի. 15) A. տրամադրեայ. 16) A. կամ երիցութիւն fehlt. 17) A. և fehlt. 18) A. ներգլործութիւն. 19) A. կենդանոյն. 20) B. Բանին. 21) A. կենդանի fehlt.

Օ՛ ի՛նչ ոք ասիցէ շամբուշ մտածութեամբ յայսցանէ զաղքատութիւն աստուածութեանն տալով. միթէ անբա՞ն իցէ Աստուած. ապա եթէ անբան է որ խօսեցաւ ընդ Մովսէսի, զիա՞րդ բարբառի անյայտնի: Ահա Բան նորա առ Աստուած, քանզի Բանն Աստուծոյ Աստուած է. և եթէ առ Հրեշտակս բարբառի, ո՞չ ապաքէն Բանն Աստուծոյ. և արդ յայտնի եղեւ Բանն Աստուծոյ, զի Բան է, և Բանն՛ զի Աստուած է, և զի ի սկզբանէ էր, քանզի ոչ երբեմն էր. ապա եթէ¹) էր երբեմն որ ոչ ունէր Բան և ոչ էր Բանն, նա ուրեմն²) յայնժամ անբան էր: Այլ³) այսոքիկ ոչ Աստուծոյ վայելչաբար ասի անբան⁴) գոլ, մանաւանդ ընդ ժամանակաւ: Այսոքիկ յաղագս Բանին Աստուծոյ: Իսկ կենդանի զԱստուած իմացեալ ճանաչեմք և եթէ ո՛չ Հոգի ո՛չ կենդանի, թէպէտ և⁵) ոչ ըստ մերում Հոգւոյս⁶): Արդ Մովսէս զՀոգի Աստուծոյ ի վերայ ջուրցն գոլով ոչ անտեղի վարկաւ ասել. և Հոգւով Աստուծոյ Բեսելիէլ զխորանն կազմէր. Հոգի Աստուծոյ ի Սաւուղայ վերացաւ ասի և ի վերայ Դաւթի խաղացեալ Հոգւոյն Աստուծոյ. Հոգւովն Աստուծոյ Դաւիթ զամենայն զօրութիւնսն Աստուծոյ: Նորա⁷) աստանօր և զբանն Աստուծոյ միեղէնաբար պատկանեալ շարամանեալ, յարմարական նուագեալ յասելն իւրում. «Ողորմութեամբ Տեառն լի եղև երկիր»⁸) և «Բանիւ Տեառն երկինք հաստատեցան և Հոգւով բերանոյ նորա ամենայն զօրութիւնք նոցա»⁹): Բայց ես ոչ այժմ յաճախեցից ի մարգարէիցն կացուցանել քեզ վկայս մինչև առասացութեան, որ գրեցեր ասել համակրօն զմարգարէից դասս Մահմետի¹⁰): Բայց յայսմ վայրի սակաւուք ճառեցի զանճառելի նորա աստուածպետականութեան իմացուածս¹¹), եթէ ստուգապէս միութիւն եռանձնեան միեղինութեան անբաժին և անքակական, անանջատական: Այլ եթէ սքանչացիս, յզգայականաց և յերևելեաց ցուցից քեզ, թէպէտ և ոչ ըստ իսկութեան. տեսանես զակն տունջեան, ունել նմա ջերմութիւն, ճառագայթ և լոյս. կարե՞ս բաժանել կամ ոչ խոստովանել զայսոսիկ ի նմա գոլ: Կամ զխոնաւութիւն և զորակութիւն և զցրտութիւն ի ջուրս. բե՛ր և յայսոսիկ յարմարեալ ցուցից քեզ, ի բոլորս յայսցանէ յիմանալիս և ի զգալիս ոչ գոլ կենդանութիւն՛ եթէ ոչ յերիս¹²) յանգեալ յարդարիցի¹³). քանզի յիմանալիս երկնային զստութիւնքն երիս երախանս և քահանայապետութիւնս առաջինս, միջինս և վերջինս, երիւք յերիս, ինն դասուց երեքկին¹⁴) սրբասացութիւն և մի տէրութիւն, անանջատ, անորիշ ընութիւնն եղանակելով անեղապէս վերաձայնեն:¹⁵) Բայց այժմ բաւական են այսոքիկ:

---

¹) B. ապ՚եթէ. ²) A. ունէր. ³) A. Այլ ոչ. ⁴) A. անբան fehlt. ⁵) A. և fehlt. ⁶) A. Հոգւոյս մերում. ⁷) A. Նորս. ⁸) Սաղ. ճժը. 64. ⁹) A. նորա. — Սաղ. լբ, 6. ¹⁰) A. Մահմետի. ¹¹) A. իմածուածս. ¹²) B. յերից. ¹³) B. յարդարեցի. ¹⁴) A. երեքին. ¹⁵) B. վերաձայնին.

Իսկ յաղագս որոց գրեալ էր քո[1]), եթէ քան[2]) և[3]) չորս մարգարէքն համարաբբա՛ն են Մահմէտայ[4]), այժմ սկիզբն արարից քեզ ի մարգարէից, եթէ ծանիցես. քանզի Իսրայէլ[5]) ոչ երբէք[6]) ծանեան զասացեալսն, որ յօրէնսն և ի մարգարէսն, վասն զի զոր օրինակ զքող[7]) արկեալ Մովսէս[8]) ծածկէր[9]) զերեսս իւր, որպէս ծածկեալ էր[10]) ի հրէից ամենայն խորհուրդ գիտութեանն Աստուծոյ յաղագս խստասրտութեան նոցա, որպէս գրէ Հոգին սուրբ «Զանացայ ընդ ազգին ընդ այնմիկ»[11]) և այլն որպէս[12]) զկնի սոցա[13]) հետևին երգ: Արդ և դու մտադիւրութեամբ ընկալցիս, զի և ոչ ծածկեսցին[14]) ի քէն պատգամք[15]) կտակարանացն Աստուծոյ: Պարտ և պատշաճ է մեզ նախ ի Մովսիսէ սկսանել, յիսկզբանէ անտի արարչագործութեանն: Եւ զայն յաստուածուստ առ ո՞ք ասաց «Եկայք արասցուք մարդ ըստ պատկերի մերում և ըստ նմանութեան»[16]): Գուցէ՞ առ հրեշտակս ասէ զայս, զոր և Մովսէս իսկ ոչ ճառէ վասն հրեշտակաց, և ոչ ունել նմանութիւնս և ոչ պատկեր նոցա և ոչ տեսանել իսկ ընաւ զԱստուած նոցա ապա եթէ[17]) առ մարդիկ զոր և ոչ[18]) երբէք էր ստեղծեալ և նախ քան զայս «Հոգի Աստուծոյ շրջէր ի վերայ ջուրց»: Եւ յայսմ գրի օրինաց գտցես և զայլս[19]) բազումս, և զի ասէ. «Որ[20]) հեղու զարիւն մարդոյ, փոխանակ արեան նորա հեղցի արիւն[21]) նորա, զի ի պատկերի Աստուծոյ[22]) արարի ես զմարդն»[23]). տե՛ս և զայս. զի՞արդ ոչ ասէ ի պատկեր իմ արարի, այլ թէ ի պատկերի Աստուծոյ արարի. զայս ի Փիլոնէ[24]) ուսցիս, քանզի հրէայ էր և ոչ քրիստոնեայ, եթէ ո՞րպէս ասէ յաղագս Բանին Աստուծոյ: Եւ նախ քան զայս՝ ի սկզբանն իսկ ի լերինն ընդ Մովսէսի զի՞արդ ասէ. «Ես եմ Աստուած Աբրահամու, Աստուած Իսահակայ, Աստուած Յակոբայ»[25]) ի մորենւոյ[26]) անտի հրով և միգով, քանզի զեռաբարբառ[27]) Բանն և զՀոգին յայտնեալ. այլ միգով ծածկեաց ի նոցանէ, զոր մեզ հանդերձեալ էր յայտնել[28]) Քրիստոսիւ: Այս ծայրագոյն է Աստուծոյ. երբեմն զոր ծածկեաց Նոյի[29]), յայտնեաց Աբրահամու, և զոր յԱբրահամէ[30]), զի ոչ գոյր օրէնս, յայտնեաց Մովսէսի, և զոր ծածկեաց ի Մովսիսէ, յայտնեաց այլոց մարգարէիցն, և զոր ի մարգարէիցն յայտնեաց Բանիւն Աստուծոյ Յիսուսիւ Քրիստոսիւ ամենեցուն: Քանզի և Մովսէս զհրեշտակաց ոչ ճառեաց, այլ Դաւիթ կարի յայտնապէս «Հոգիս և պաշտօնեայս»[31]): Արդ տեսցես զայս սակաւ սակաւ

---

1) B. քոյ. 2) A. B. ի քան. 3) B. ու. 4) B. Մահմէդայ. 5) A. Իսրայէլ fehlt. 6) A. երբէք fehlt. 7) A. զքօղ. 8) A. Մօսէս. 9) A. ծածկեր. 10) A. էր fehlt. 11) Սաղմ. ղդ, 10. 12) B. որպէս fehlt. 13) A. նոցա. 14) A. B. ծածկեսցի. 15) A. պատկամս. 16) Ծննդ. ա, 26. 17) B. ապ'եթէ. 18) A. ոչ fehlt. 19) B. զայլ. 20) A. ոչ. 21) A. զարիւն. 22) A. Աստուծոյ fehlt. 23) Ծննդ. թ, 6. 24) B. ի Փիլօնէ. 25) Ելք, գ, 6. 15. 16. դ, 5. 26) A. ի մորենոյ. 27) A. զերաբարբառ. 28) A. յայտնել fehlt. 29) B. Նոյիւ. 30) A. Աբրահամէ. 31) Սաղմ. ճդ, 4.

յիւրաքանչիւր մարգարէիցն բերեալ վկայութիւնս ըստ խոստման իմում և ըստ[1]) խնդրոյ քո[2])։ Եւ նոյն իսկ Մովսէս պատուէր տայր ժողովրդեանն, լսել ճշմարիտ մարգարէին Բանին Աստուծոյ. և Յեսու զնոյն նմանութիւն բերելով փրկչին մերոյ՝ վկայեաց և տեսեալ զնա և հարցեալ զ՚ի մէնջն[3]) թէ ի թշնամեաց մերոց[4])։ Իսկ Դաւիթ յառաջագոյն ծանեաւ զայսպիսի սքանչելագործութիւն տնօրէնութեանն Աստուծոյ՝ թէ իշխանութիւն հեթանոսաց խռովեսցին զարմացեալ և ժողովուրդք հրէից սքանչացեալ զնոտիս խորհեսցան. սակս որոյ բարբառեցաւ. «Ընդէ՞ր խռովեցան հեթանոսք և ժողովուրդք խորհեցան ի սնոտիս. յանդիման եղեն թագաւորք երկրի և իշխանք ժողովեցան ի միասին վասն Տեառն և վասն օծելոյ նորա»[5])։ — Եւ Քրիստոս անուն օծեալ է։ — «Եւ ես այսօր ծնայ զքեզ»[6])։ Եւ եթէ[7]) «Տաց քեզ իշխանութիւն ընդ ամենայն ծագս երկրի»[8])։ Մի՛ արդեօք և Սողոմո՞ն[9]) ժառանգեաց զհեթանոսս[10]) և զաւազանաւ երկաթեաւ[11]) խորտակեաց զնոսա, զոր և ոչ երբէք թագաւորն հռոմոց ծառայեաց նմա։ Որպէս[12]) և դարձեալ ասէ. «Երկիրպագցեն նմա ամենայն[13]) թագաւորք երկրի և ամենայն ազգ ծառայեսցեն նմա»[14])։ Արդ ո՞ ոք ծառայեաց նմա ի հեթանոսաց թագաւորաց. հրէի՞ց թագաւորն, հռոմո՞ց եթէ փռանկա՞ց եթէ հայո՞ց եթէ գամրա՞ց կամ վրիացւո՞ց. ահա ոչ ոք, այլ Յիսուսի երկրպագեցին[15])։ Իսկ զնշանէ նորա ասէ. «Նշանեցաւ[16]) առ մեզ լոյս երեսաց քոց[17]) և ետուր ուրախութիւն սրտից մերոց»[18])։ Իսկ զկնի այսորիկ. «Յառաջագոյն տեսանէի զՏէրն[19]) առաջի իմ յամենայն ժամ»[20]). և եթէ «Ոչ թողցէ զանձն իմ ի դժոխս»[21]). իսկ վասն այսորիկ[22]) «Ի ժողովուրդս[23]) խոստովան եղէց քեզ և անուան քում սաղմոս ասացից»[24]). և վասն նորա առաքելոցն, եթէ «Ընդ ամենայն երկիր[25]) ել բարբառ նոցա»[26]). և եթէ «Ուր ոչ են խօսեալ, անդ ոչ բան քո և ոչ խօսք»[27]). իսկ զչարչարանացն ի նոյնս յարեալ. «Բաժանեցին զհանդերձս իմ[28]) յիւրեանս և ի վերայ պատմուճանի իմոյ վիճակս արկանէին»[29]) և եթէ «Ետուն կերակուր ինձ լեղի[30]) և[31]) ի ծարաւ իմ արբուցին քացախ»[32])։ Անէծ զհրէայսն յայսմ վայրի։ Դարձեալ եթէ «Բղխեսցէ սիրտ իմ զբան բարի»[33]), այսինքն զԲան Աստուծոյ, որ ի Դաւթայ ծնանելոցն[34]) էր յազգէ Յուդայ, և՝ «Աթոռ քո, Աստուած,

---

1) B. ըստ fehlt. 2) B. զխնդրոյ քոյ. 3) A. զի մէնջ. 4) Vgl. Յեսու. ե, 13. 5) Սաղ. բ, 1. 6) A. զքեզ fehlt. 7) A. թէ. 8) Սաղմ. բ, 8. 9) A. Սօղոմոն, B. Սողովմոն. 10) A. զհեթանոս. 11) A. և երկաթեաւ. 12) A. Որպէս fehlt. 13) A. ամենայն fehlt. 14) Սաղ. հա, 11. 15) A. երկրպագեցին. 16) A. Նշանաւ. 17) A. քոց fehlt. 18) Սաղ. դ, 7. 19) B. Տէրն. 20) Սաղ. ժե, 8. 21) Սաղ. ժե, 10. 22) B. այնորիկ. 23) A. ի ժողովուրդ. 24) Սաղ. ծզ, 10. 25) B. աշխարհ. 26) Սաղ. ժը, 5. 27) Vgl. Սաղ. ժը. 4. 28) A. իմ fehlt. 29) B. արկանէին վիճակս. — Սաղ. իա, 19. 30) A. զլեղի. 31) A. զի. 32) Սաղ. կը, 22. 33) Սաղ. խդ, 2. 34) B. ծնանելոց.

յախտանս յախտնից, գաւազան զօրութեան, գաւազան[1]) ուղղութեան»[2]) և՝ «Ած[3]) զաւր ընդ մէջ քո և[4]) լարեա և[5]) ուղղեա»[6]), քանզի ոչ որ ուղղաձիգ կարաց ի մարգարէիցն լինել[7]). և «Վասն այսորիկ օծ զքեզ Աստուած, Աստուած քո իւղով ուրախութեան[8]) առաւել քան զըն-կերս[9]) քո»[10]). տեսցես թէ ահա ոչ գոյր նորա ընկեր. և եթէ «Յառաջ քան զարուսեակ ծնայ զքեզ»[11]). և «Ասաց Տէր ցՏէր իմ՝ նիստ ընդ աջմէ իմմէ»[12]). զոր և ինքն իսկ Տէր ասէ առ հրէայսն, եթէ «Դաւիթ զնա Տէր կոչէ», «Դուք ասէք թէ հայր քո է»[13]): Արդ այսուքիկ Դաւթայ[14]) ասացեալք, և այլք բազումք յաղագս Բանին Աստուծոյ: Բայց աղէ՛, ե՛կ և[15]) դու ընկալ ի լսելիս քո յուսով և հաւատոց քաջութեամբ յաղագս մարմնաւորութեան նորա զասացեալսն ի մարգարէիցն ըստ իւ-րաքանչիւր աւետարանութեան: Եւ արդ նախ սկսայց քեզ. Եսայիաս ասէ. «Ահա կոյս յղասցի և ծնցի որդի և կոչեսցեն զանուն նորա Էմմանուէլ»[16]) այսինքն՝ ընդ մեզ Աստուած: Եւ այլք[17]) բազումք[18]) յԵսայեայ[19]): Իսկ Միքիաս ասէ. «Եւ դու Բեթլէհէմ[20]) տունդ Եփրաթայ սակաւաւոր իցես լինել ի հազարաւորս Յուդայ, ի քէն ելցէ ինձ լինել իշխան[21]) Իս-րայէլի. և ելք նորա ի սկզբանէ աւուրց աշխարհի»[22]): Եւ դարձեալ Եսայիայ[23]) «Այլ նոքա կամէին, եթէ հրձիգ լեալ էին, զի մանուկ ծնաւ մեզ, որդի տուաւ մեզ, որոյ իշխանութիւն նորա ի վերայ ուսոց իւրոց. և անուն կոչեցաւ նմա հրեշտակ մեծի[24]) խորհրդոյ, սքանչելի խորհրդակից, Աստուած հզօր, իշխան, հայր հանդերձելոյ աշխարհին»[25]): Արդ ծանիր զասացեալսդ Եսայեայ որդւոյ Ամովսայ: Ո՞[26]) որ է խորհրդակից Աստուծոյ կամ ո՞[27]) որ է Աստուած կամ ո՞[28]) որ է հզօր, եթէ ոչ յաղագս Էմմա-նուէլին ասացեալքդ[29]): Դարձեալ Եսայիայ[30]). «Բղխեսցէ[31]) գաւազան յարմատոյն[32]) Յեսսեայ[33]) և ելցէ ծաղիկ յարմատոյ[34]) անտի և հանգիցէ ի վերայ նորա Հոգի Աստուծոյ»[35]), այսինքն մարմնաւորութեան նորա ի կուսէ: Եւ դարձեալ Եսայիաս[36]) ասէ. «Զօրացարուք ձեռք[37]) լքեալք և ծունկք[38]) կթուցեալք, մխիթարեցարուք կարճամիտք սրտիւք, զօրա-ցարուք[39]) և մի՛ երկնչիք. ահաւասիկ Աստուած մեր հատուցանէ, դատաստան և հատուսցէ, ինքնին եկեսցէ և փրկեսցէ զմեզ. յայնժամ աչք կուրաց

---

1) A. գաւազան քոյ. 2) Սաղ. խդ, 7. 3) A. Աստուած. 4) A. և fehlt. 5) B. և fehlt. 6) Սաղ. խդ, 4. 7) A. լինե. 8) B. ուրախութեամբ. 9) A.B. զնկերս. 10) Սաղ. խդ, 8. 11) Սաղ. ճթ, 3. 12) Սաղ. ճթ, 1. 13) Ղուկ. ի, 41—44. 14) B. Դաւթեայ. 15) B. և fehlt. 16) Ես. է, 14. 17) B. այլ. 18) A.B. բազում. 19) A. յԵսայիայ. 20) A. Բեղլէհէմ. 21) B. իշխան լինել. 22) Միքիա, ե, 1. 23) B. Եսայեայ. 24) A. մեծի. 25) Ես. թ, 5—6. 26) A. ո՞վ. 27) A. ո՞վ. 28) A. ո՞վ. 29) A. ասացեալսդ. 30) B. Եսայեայ. 31) A. Բխեսցէ. 32) A. արմատոյն. 33) A. Յեսսեայ. 34) A. արմատոյ. 35) Ես. ժա, 1. 36) A. Եսայեայ. 37) A. ձեռք. 38) A. ծունկ. 39) A. զօրա-ցարուք fehlt.

բացցին և ականջք խլից լուիցեն. յայնժամ վաղեսցէ կաղն իբրև զեղջերու և պարզ լիցի լեզու ծանրախօսացն»[1]): Եւ ինքն եկն Աստուած և փրկեաց զմեզ: Ահա ճշմարիտ է բանս[2]) մարգարէին, քանզի վաղեաց կաղն իբրև զեղջերու[3]), անդամալոյծն, որ երեսուն և ութամեայ անկեալ դնէր[4]), կամ որ զցաւոցն[5]) կախեալ էր. և ահա բացան աչք, ականջք[6]) խլից. որ էարկ զմատունս յականջս և աղաղակեաց եփփաթայ. և աչք կուրին բացան[7]), որոյ զկաւն արար և եդ ի վերայ[8]) և որդւոյ[9]) Բարտեմեայ: Եւ դարձեալ Եսայիայ[10]). «Ահաւասիկ Աստուած մեր, ահաւասիկ Տէր, Տէր գայ զօրութեամբ և բազուկն տէրութեամբ. ահաւասիկ վարձք իւր ընդ իւր և գործք առաջի նորա. իբրև հովիւ մի իշխեսցէ զխաշանս իւր և բազկաւ իւրով ժողովեսցէ զգառինս և ի ծոց իւր կրեսցէ զնոսա և մխիթար լիցի յղեացն»[11]): Արդ որ զայսոսիկ զամենայն արար, Աստուած զնա անուանէ Եսայի մարգարէ: Իսկ Դանիէլի մարգարէն «Տեսանէի զվէմն առանց ձեռին հատեալ»[12]). և դարձեալ հին աւուրց՝ «Որ գայր իբրև զորդի մարդոյ»[13]). և զկնի այսորիկ ասէ «նմա[14]) նստել[15]) յաթոռ դատաւորութեան և նմա երկրպագել ամենայն երկնաւորաց և երկրաւորաց», որպէս[16]) Դաւիթ իսկ ասէ, եթէ «Երկիրպագցեն նմա ամենայն թագաւորք երկրի և ամենայն ազինք ծառայեսցեն նմա»[17]): Ո՞մ ոք ասէ մարգարէն երկիրպագանել եթէ ոչ Աստուծոյ, որպէս և գրէ յօրէնս, թէ «Տեառն Աստուծոյ քում երկիրպագցես և զնա միայն պաշտեսցես»[18]): Իսկ վասն աստուածութեան նորա դարձեալ վկայութիւնս և մարմնաւոր ծննդեան նորա ի Գաբրիէլէ հրեշտակապետէ ասացեալ առ արիամ. «Ուրախ լեր բերկրեալ[19]), Տէր ընդ քեզ»[20]) և դարձեալ՝ «Որ ծնանելոցն է ի քէն սուրբ է և որդի բարձրելոյն[21]) կոչեսցի»[22]). և դարձեալ առ Յովսէփ նոյն հրեշտակապետն. «Մի երկնչիր, քանզի որ ի նմա ծնանելոց է ի Հոգւոյն սրբոյ է»[23]): Արդ՝ եթէ[24]) ոչ պատկառի հրեշտակապետն որդի Աստուծոյ անուանել[25]), զիա՞րդ պատկառեսցուք մեք ասել, որ և ինքն իսկ վկայէ ասելով. «Ելի ի Հօրէ և եկի յաշխարհ, դարձեալ թողում[26]) զաշխարհ և երթամ[27]) առ Հայր»[28]) և եթէ «Ի տան Հօր իմոյ պարտ է ինձ լինել»[29]) և «Հայր, ի ձեռս քո[30]) յանձն առնեմ զհոգի»[31]) և եթէ «Հայր, պահեա[32]) զսոսա»[33]) և եթէ «Հայր, գիտեմ, զի յամենայն ժամ լսես ինձ»[34]) և եթէ «Որ եսես զիս,

---

1) Ես. լե, 3–6. 2) A. բանս մանս. 3) A. եղջերու. 4) A. դնել. 5) B. զցուոցն. 6) A. ականջք fehlt. 7) A. բաբացան. 8) A. եդեր, B. եդիր. 9) A. որդւոց. 10) B. Եսայեայ. 11) Ես. խ, 10—11. 12) Դան. բ, 34. 13) Դան. է. 13 14) A. նմա fehlt. 15) B. նստիլ. 16) A. որ. 17) Սաղ. հա. 11. 18) Մատթ. դ. 10. Ղուկ. դ. 8. Vgl. Երկ. օր. զ, 13. 19) A. բերկրեալ fehlt, B. բերկեալ. 20) Ղուկ. ա, 28. 21) B. բարձրելոյ. 22) Ղուկ. ա, 32. 23) Մատթ. ա, 20. 24) A. եթէ fehlt. 25) A. անուանեալ. 26) B. թողում. 27) A. երդամ. 28) Յովհ. ժզ, 28. 29) Ղուկ. բ. 49. 30) B. քոյ. 31) Ղուկ. իգ. 46. 32) A. պայեա. 33) Յովհ. ժէ, 11. 34) Յովհ. ժա, 41—42.

ետես զՀայր[1]) իմ»[2]) և եթէ «Որ ոչ հաւատայ յՈրդի, բարկութիւնն[3]) Աստուծոյ կայ և մնայ ի վերայ նորա»[4]) և եթէ «Գոհանամ զքէն, Հայր, Տէր երկնի և երկրի, զի ծածկեցեր զայս յիմաստնոց և ի գիտնոց»[5]), յիմաստնոց՝ այսինքն յիմաստասիրաց[6]), ի գիտնոց՝ այսինքն ի մարգարէից, «յայտնեցեր տղայոց» այսինքն՝ առաքելոցն. և եթէ «Այո, Հայր, այսպէս հաճոյ եղև առաջի քո»[7]) և եթէ «Ամենայն ինչ տուաւ ինձ ի Հօրէ իմմէ[8])» և եթէ «Ոչ ոք ճանաչէ Հայր, եթէ ոչ Որդի և ում Որդին[9]) կամիցի յայտնել»[10]). և ապա բարբառի երանաւետական բանիւն ասելով. «Եկայք առ իս ամենայն աշխատեալք և բեռնաւորք և ես հանգուցից զձեզ. առէք զլուծ իմ ի ձեզ և ուսարուք, զի հեզ եմ և խոնարհ սրտիւ և գտջիք հանգիստ անձանց ձերոց[11]), զի լուծ իմ քաղցր է և բեռն իմ փոքրոգի[12])։ Արդ եթէ պարտ է լսել աւետարանական ձայնին, եկ ընկալ զքաղցր լուծն և հրաժարեաց ի յաղբից[13]) հրապուրեցուցիչ և մի[14]) հնազանդիր օրինացդ մոլորեցուցիչ, քանզի ասէ Բանն Աստուծոյ, եթէ «Հայր ոչ զոք դատի[15]), այլ զամենայն դատաստան ետ Որդւոյ իւրոյ»[16])։ Այոքիկ հայրութիւնք բազումք ասացեալք ի Յիսուսէ և բազում, զոր ոչ եմք գրեալ։ Ապա եթէ ասիցէ ոք ի ձէնջ, եթէ սուտ են գրեալքն աւետարանին և ոչ են Յիսուսի, ամբարիշտ բարբառի բերանն այն, քանզի զի՞նչ օգուտ էր մեզ այսքան ազանց իմաստնոց և գիտնոց՝ հռոմայեցւոց[17]), յունաց և վիրիացւոց և աղուանից և այլ բազում ազգաց թիւրել զաւետարանն Աստուծոյ և երկիրպագել[18]) մարդոյ իբր Աստուծոյ, մանաւանդ առաքելոցն[19]) զի՞նչ օգուտ է քարոզել ճշմարտութիւն ստութեամբ[20]) և ինքեանք մերկ և բոկք, քաղցեալ և ծարաւի շրջելն. և[21]) ի վախճանին խաչի գլխիվայր սուրբն[22]) Պետրոս և համբուրէ զխաչն և ի խաչին զնոյն քարոզէ, այն՝[23]) որ վէմն է[24]) հաւատոյ հիման առաքելոց և մարգարէից։ Եւ Անդրէաս խաչի, զիրկս արկեալ[25]) զխաչիւն, համբուրէ և ասէ. Ողջ[26]) քեզ, խաչ։ Եւ Պօղոս գլխատի և զնոյն քարոզէ. «Ինձ քաւ լիցի պարծիլ, բայց միայն ի խաչն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի»[27]). և քարոզէ յայտնապէս թէ «Յանուն Յիսուսի Քրիստոսի ամենայն ծունր կրկնեսցի երկնաւորաց և երկրաւորաց և սանդարամետականաց. և ամենայն լեզու խոստովան լիցի, թէ տէր է Յիսուս Քրիստոս ի փառս Աստուծոյ Հօր»[28])։

---

1) A. Հայր. 2) Յովհ. ժդ, 9. 3) A. բարկութիւն. 4) Յովհ. գ, 36. 5) Մատթ. ժա, 25. Ղուկ. ժ, 21. 6) A. յիմաստնասիրաց. 7) B. քոյ Մատթ. ժա, 26. 8) Մատթ. ժա, 27. 9) B. որդին fehlt. 10) Մատթ. ժա. 27. 11) B. ձերոց fehlt. 12) Մատթ. ժա. 28—30. 13) B. ի հաղբից. 14) A. B. մի fehlt. 15) B. դատէ. 16) Յովհ. ե. 22. 17) A. հռոմէացւոց. 18) B. երկրպագել. 19) A. առաքելոյն. 20) B. ստութեան. 21) A. և fehlt. 22) B. որպէս սուրբն fehlt. 23) B. զայն. 24) A. է fehlt. 25) A. առեալ. 26) A. ողջ fehlt. 27) Գաղ. զ. 14. 28) Փիլիպ. բ. 10—11.

Իսկ Մարկոս յԵգիպտոս գլխատեալ լինի և ի մեռանելն իւրում քարոզէ զՈրդի բանն Աստուած: Եւ Յովհաննէս[1]) ի բանտի ի Պատմոս կղզւոջ աւետարանէ. «Ի սկզբանէ[2]) էր բանն և բանն էր առ Աստուած և Աստուած էր բանն»[3]): Եւ Թադէոս[4]) զԱբգար բժշկէ և ինքն ի Սանատրկոյ մեռանի և ի մեռանելն իւրում քարոզէ զՔրիստոս Աստուած բանն: Նոյնպէս և ամենայն առաքեալքն[5]) երկոտասանքն[6]) և եօթանասունքն և հինգ հարիւրքն[7]), ոմանք գլխատեալք և ոմանք խաչեալք, և ոմանք չարչարեալք քարոզեցին զբանն Աստուած և ոչ ուրացան: Եւ Ստեփաննոս առաջին մարտիրոս քարկոծեալ աղաղակեաց ասելով. «Ահա տեսանեմ զերկինս բացեալ և զՈրդի նստեալ ընդ աջմէ Աստուծոյ»[8]): Եւ Յակոբ[9]) արդարն կոչեցեալ, այն որ վկայեալն էր յամենայն Իսրայէլի, այն որ ծունկք իւր իբրև ուղտու կաշեալք[10]) էին և հերք խուռացեալք և երես իւր այլազունեալ, սա[11]) ի քարոզել զբանն Աստուած անկեալ յաշտարակէն ի վայր, կոփչօք զարկուցեալ մեռանի և զնոյն բարբառի: Եւ մերն Գրիգոր[12]), զկնի այսմ բազում ամաց չարչարեալ անտանելի չարչարանօք, որպէս տեղեակ ես, և երեքտասանամեայ ի խորագոյն վիրապին կեցեալ, ոչ ուրացաւ, այլ զնոյն քարոզեաց Բանն Աստուած, և զՀոգին սուրբ բղխումն[13]) և լուցիչ: Եւ նախ քան զայսոսիկ ամենայնքն Յովհաննէս[14]) որդի Զաքարիայ քահանայապետի և մկրտիչ, այն որ ի վերն է[15]) քան զամենայն ծնունդս կանանց, քանզի եօթնամեայ յանապատ[16]) վարեցաւ ի հրեշտակէն և երեսուն ամ պահօք և կուսութեամբ ընկալեալ զՀոգին Աստուծոյ, զայս Յիսուս ասէ գառն Աստուծոյ ըստ մարմնոյ, իսկ ըստ աստուածութեան Որդի Աստուծոյ, բարձող մեղաց աշխարհի: Արդ այսոքիկ առաքեալքս[17]) և աշակերտքս[18]) թէ սուտ զաւետարանն Աստուծոյ գրեցին և փոխեցին զճշմարտութիւնն ընդ ստութեան, ընդէ՞ր մեռեալս[19]) յարուցանէին, զիա՞րդ կուրաց տային տեսանել, զիա՞րդ զբորոտս սրբէին, զիա՞րդ[20]) զթագաւորս խոտէին և զբիւրս զօրացն մոլեալս և դարձեալ բժշկէին, զիա՞րդ նշանքն լինէին, զիա՞րդ երկոտասան այր եբրայեցի անմար ձկնորսք յունաց իմաստնոցն յաղթեցին և աթենացւոց հռետորացն և թագաւորացն առանց զինու և նետի. Նոցա ոչ սուսեր, այլ բան Աստուծոյ և որ ի վեր է քան զամենայն սուր երկսայրի. Նոքա բոկք, նոքա աղքատք[21]), սակայն այսպէս բարբառին, որպէս Պօղոս, եթէ «Քակտեմք զամենայն միտս ի հնազանդութիւն հաւատոցն Քրիստոսի»[22]): Արդ այն Յիսուս, զոր դուք մարգարէ ասէք և հոգւով

[1]) A. Յօհաննէս. [2]) B. ի սկսբանէ. [3]) Յովհ. ա, 1. [4]) A. Թաթէոս. [5]) A. առաքեալն. [6]) A. երկոտասանք. [7]) A. հարիւքն. [8]) Գործք. է. 55. [9]) A. Յակօբ. [10]) A. կոշեալք. [11]) A. առ. [12]) A. Գրիգորիոս. [13]) A. բղումն. [14]) A. Յօհաննէս. [15]) A. էր. [16]) A. ցանապատ. [17]) B. առաքեալս. [18]) B. աշակերտս. [19]) A. մերեալս. [20]) A. զի՞. [21]) A. ախքատք. [22]) Բ. Կորնթ. ժ, 5.

Աստուծոյ ծնեալ, ապա եթէ[1]) փոխեցին առաքեալքն զաւետարանն[2]) նորա և սուտ գրեցին, ուրեմն չէր մարգարէ, որ աշակերտօքն[3]), որ սուտք[4]) էին և ստութիւն քարոզէին և մարգապաշտութիւն[5]) ուսուցին, այն ոչ մարգարէ է և ոչ տեսանող, քանզի ոչ ծանեաւ զճշմարտութիւն: Քանզի Թէպէտ և Հրէայքն[6]) խոտորեցան յօրինացն Մովսէսի և ի պատուիրանացն Աստուծոյ, այլ զօրէնսն ոչ փոխեցին, այնպէս և զամենայն մարգարէից գիրս: Թէպէտ և զիւրեանսն[7]) սպանանէին, այլ զգրեալսն ճշմարտութեամբ պահէին Հրէայքն[8]): Եւ այս ոչ ուրուք ի գրի կայ՝ փոխեալ զգիրս մարգարէից կամ զՄովսէսի: Արդ՝ եթէ փոփոխեալ եմք, զի՞նչ դիւրութիւն ի կենցաղումս օրինադրեցին մեզ ի կերակուրս կամ յըմպելիս[9]) թէ յամուսնութիւնս թէ յարիւնհեղութիւնս եթէ յագահութիւնս. կամ զի՞նչ[10]) ինքեանք, որք[11]) ուսուցին զմեզ, փառս ընկալան կամ հեշտութիւն. գուցէ ասիցեն՝ տխմարք կամ տգէտք լեալք[12]): Եւ զմա՞րդ Եղիայ և Աթէն[13]) անգէտ և Աբարիա[14]) ապառաժ ծանօթ: Աղէ՛, ո՛ սիրելի: Արդ յաղագս ծննդեան նորա, որ ըստ մարմնոյ, ասացաք. ասասցուք[15]) յաղագս տնօրինական մատնութեան և չարչարանացն[16]) ի մարգարէիցն նշանակեալ. Զաքարիայ՝ «Եւ ծանիցեն քանանացիքն[17]) զխաշինս պահեալ իմոյ, զի բան Տեառն է. և ասացից ցնոսա, թէ բարւոք[18]) թուի, տուք[19]) զվարձս իմ, ապա թէ ոչ, զրոյց արարէք»[20]) այսինքն մատնութիւնն Յուդայի, որ էառ երեսուն արծաթ: Եւ դարձեալ Եսայիա[21]) «Վա՜յ անձանց նոցա, զի խորհեցան խորհուրդ չար առանձին և ասեն՝ կապեսցուք զարդարն, զի դժպհի եղև մեզ. այսուհետև զարդիւնս ձեռաց իւրեանց կերիցեն»[22]): Դարձեալ Եսայիաս՝[23]) «Ես ոչ խստանամ և ոչ ընդդէմ դառնամ. զթիկունս իմ[24]) ետու ի հարուածս և զծնօտս իմ յապտակս և զերեսս իմ ոչ դարձուցից յամօթոյ ընդ երեսս ի[25]) թքանելոյ»[26]). Իսկ Դաւթայ՝[27]) «Մատնեցայ և ոչ ելանէի, աչք իմ տկարացան»[28]). և թէ՝ «Մատնեցին զնա ի տարապարտուց»[29]). և թէ՝ «Բան անօրէնութեան եդին ի վերայ իմ»[30]). և թէ՝ «Որ ուտէր[31]) ընդ իս հաց, արար ինձ խաբէութիւն»[32]). և թէ՝ «Կակուղ էին բանք նոցա քան զձէթ և ինքեանք[33]) որպէս սլաք»[34]).

---

1) B. Ապ'եթէ. 2) A. զաւետարան. 3) A. աշակերտեօքն, B. աշակերտիւքն. 4) A. սուտ. 5) B. մարդապաշտութիւն. 6) A. Հրեայքն. 7) A. զիւրեանք. 8) A. Հրեայքն. 9) A. B. յմպելիս. 10) A. զզի՞նչ. 11) A. որ. 12) A. լեալ. 13) A. յԱթէնս. 14) A. Աբարիայ. 15) A. ասասցուք fehlt. 16) B. չարչարանաց. 17) A. քանանացիք. 18) B. բարիոք. 19) A. տուի. 20) Զաք. ժա, 11—12. 21) A. Եսայիայ. 22) Եսայ. գ, 9—10. A. B. զարիւնս. 23) A. Եսայեայ. 24) A. իմ fehlt. 25) A. ի fehlt. 26) Ես. ծ, 5—6. 27) B. Դաւթեայ. 28) A. տկարացան fehlt. — Սաղ. ձէ, 10. 29) Սաղ. ճր, 4 (?) 30) Սաղ. խ, 9. 31) A. ուտեր. 32) A. Խաբէութիւն. — Սաղ. խ, 10. 33) B. ինքեանք էին. 34) Սաղ. ծդ, 22.

և այլ ի բազմաց մարգարէից։ Իսկ վասն խաչելութեան նորա յԱմբակումայ մարգարէէ. «Տէ՛ր, զլուր քո լուայ և երկեայ. Տէ՛ր, նայեցայ ի գործս քո[1]) և զարհուրեցայ»[2])։ «Ի մէջ երկուց կենդանեաց ելեր ի կառս քո և հեծելութիւնդ քո ի փրկութիւն եղև»[3]) և աղաչեաց թէ «Ի բարկութեան զողորմութիւն յիշեա»[4]). վասն որոյ[5]) աղաղակեաց Յիսուս. «Հայր, թող սոցա»[6])։ Իսկ ի Միքիայ մարգարէէ[7]) «Արեգակն խաւարեսցի և լուսին ոչ տացէ զլոյս»[8])։ Իսկ Զաքարիայ «Եկեսցէ տէր Աստուած մեր յաւուր[9]) յայնմիկ և ամենայն սուրբք ընդ[10]) նմա»[11])։ Ի Մովսէսէ «Տեսանիցէք[12]) զկեանս ձեր կախեալ զփայտէ»[13])։ Ի Զաքարիայ «Եղիցի օրն այն ցուրտ և պարզ. և օրն այն յայտնի Տեառն. ոչ տիւ և ոչ գիշեր եղիցի. և ընդ երեկս եղիցի լոյս, և յաւուր յայնմիկ բղխեսցէ ջուր կենդանի յԵրուսաղէմ»[14]) այսինքն աւազան, որ կանգնեցին առաքեալքն։ յԵրեմեայ «Լոյս[15]) երեսաց մերոց տէր Քրիստոս»[16]). և եթէ «Ես որպէս գառն անմեղ վարեցայ ի սպանդ»[17]) և եթէ «Եկայք արկցուք փայտ ի հաց նորա»[18])։ Եւ ի Սողոմոնէ[19]) «Փայտ ամենեցուն ի նա, և որ պատսպարին[20]) իբրու ի տէր հաստատութեան»[21]). Իսկ ինքն իսկ Յիսուս «Որպէս Մովսէս բարձրացոյց զօձն յանապատի, այնպէս բարձրանալ[22]) պարտ է Որդւոյ»[23]) և եթէ «Խաչիլ պարտ է Որդւոյ մարդոյ»[24]), քանզի եղեալն երկրորդ Ադամ, յորմէ անկաւ ի ծառէն ստորանկեալ, եւ սա և արբեալ զդառնութեան ճաշակ, զգեցեալ զադամային մարմին[25]) և եբարձ զանէծս և ինքեան միայնոյ է գիտել զտնօրինելն, այլ ոչ մեզ. միայն հաւատալ զոր ինչ ասացն և ակն ունել աւետեացն յուսով, որպէս Աբրահամ հաւատովք։ Բայց զոր գրէ Մահմէտն ձեր ի կուրանն բազում ինչ օտարոտի[26]) զմարգարէիցն առասացութիւնս, զոր ոչ եմք գտեալ ի մարգարէսն[27]) երբէք, նաև ոչ ասացեալ իսկ նոցա ընաւին. և եթէ ոչ հաւատաս մեզ, առեալ ի[28]) հրէիցն, ընթերցցիս[29]) և ոչ երբէք գտցես այնպէս, որպէս ասաց Մահմէտ, և ահա վկայութիւն թշնամեաց հաւատալի է, և ոչ զոր ի Մովսիսէ[30]) և ի Դաւթայ և ի Սողոմոնէ ասացեալն եղև, և ո՛չ յայնցանէ, զոր առեալ է բան, ուղղախոսութեան գտցես և ոչ բան։ Եւ զկնի այնորիկ գրեաց բանիւ Յիսուսի, իբրու թէ

---

1) B. նայեցայ ի գործս քո fehlt. 2) B. զարմացայ. — Ամբ. գ, 2. 3) Ամբ. գ, 8. 4) Ամբ. գ, 2. 5) A. վասն որոյ fehlt. 6) Ղուկ. իգ, 34. 7) A. Միքիայ մարգարէ. 8) A. լոյս. — Vgl. Մատ. իդ, 29. Մար. ժգ, 24. Ես. ժգ, 10. Յովէլ Բ, 10. 9) A. յաւուր. 10) A. ընդ fehlt. 11) A. ինձ. Զաք. ժդ, 5. 12) A. տեսանէք. 13) Եւլ. խա, 13. 14) Զաք. ժդ. 7—8. 15) A. von և յաւուր bis լոյս fehlt. 16) Ողբ. դ, 20. 17) Եր. ժա, 19. 18) Եր. ժա, 19. 19) A. և ի fehlt. Սաղոմոնէ. 20) A. պարսպարին. 21) Առակք. գ, 18. 22) A. բարձրացեալ. 23) Յովհ. գ, 14. 24) Ղուկ. իդ, 7. 25) B. մարմիր. 26) B. օտարոտի. 27) B. զմարգարէսն. 28) A. ի fehlt. 29) A. ընդերցցիս. 30) B. ի Մովսէսէ.

յաւետարանէ նորա է, և յերկիւղէ եղեալ զգուշանայր, եթէ գուցէ, որ զկնի իմ գալոց են առեալ ընթերցցին[1]) զգիրս հրէից և քրիստոնէից, և ոչ գտեալ համեմատ բանից իմոց, ոչ ընկալցին զօրինադրութիւնս իմ և զտայց սուտ առաջի աչաց նոցա, գրէ այսպէս, եթէ Զգիրս Մովսէսի առեալ հրէիցն յեղափոխեցին. և որ այժմս է օր[2]) ոչ վարին[3]) հրէայքն, ոչ Մովսէսին և ոչ մարգարէիցն: Նոյնպէս և զքրիստոնէիցս գրէ այսպէս եթէ Զաւետարանն Քրիստոսի, զոր հրամայեաց ինքն, փոխեալ զկնի համբառնալոյն[4]) Քրիստոսի աշակերտացն և գրեցին այլ օտարոտի[5]), զորս ոչ երբէք է ասացեալ Քրիստոսի. և զոր այժմ ունին, այս ոչ է բան նորա: Եւ առ այս, եթէ կամիս, առակեալն ի[6]) գունհիկս ի ճահ մեզ եղիցի բան. Տեառն ինքնին իսկ եկելոյ ոչ հաւատացին, ուրուք չարաբարձեալ ի վերայ կխիչոյ: Բայց սքանչանամ ընդ այսոսիկ, եթէ ասիցեն ձեզ հրէայքն կամ քրիստոնեայքն եթէ հարքն մեր փոփոխեալ են զգիրս Մովսէսի և մարգարէիցն և[7]) Քրիստոսի, մի՞թէ և ձերն զՄահմէտին, և ասեն թէ Մահմէտ ոչ է գրեալ զայդ այդպէս[8]) որպէս այժմ դուք ունիք, զի՞նչ առ այնոսիկ պատասխանել կարող էք, քանզի ոչ էիք մօտ յայնմ[9]) ժամու և ոչ այժմ վկայս երկարակեացս ունել հնար էր և ոչ յերկնուստ երևումն լինել ումեք կարողութիւն է: Ապա եթէ խոստովանիք, եթէ այն իսկ է և յուրաստ[10]) կայք, եթէ ոչ եմք փոփոխեալք, զայս և նոքա այսպէս խոստովանին, եթէ այն իսկ է և հրաժարին[11]), եթէ ոչ եմք փոխեալ: Եւ համեմատ ի դատաստանին գտեալք[12]), երկոցունցդ կողմանց ճշմարիտ պէտս ունել: Եւ ահա վկայք ի դատաստանի հրէայք են քրիստոնէից, ոչ ինքեանք, այլ գիրս ովսէսի և[13]) բոլոր մարգարէիցն, որ թշնամիք իսկ էին յայտնապէս: Նաև վկայէ Մահմէտն ձեր. բան և հոգի Աստուծոյ կոչէ զՅիսուս[14]), որում հետևիմք և լսեմք կենդանարար և լուսաւոր բանին Աստուծոյ, այն՝ «որ լուսաւոր առնէ զամենայն մարդ, որ գալոց է յաշխարհ», որք հաւատան ի նա այնմ Բանին, որ ընդ Հօր ծածկեալ էր, այնմ Բանի, որ ոչ իբրև զմերս հատանի կամ յօդ մնակագրի լեզուաւ, Բանն Աստուծոյ, Աստուած, էութիւն և կարողութիւն, աջ և բազուկ և զօրութիւն, ըստ[15]) որում և ասէ. «Ես և Հայր իմ մի եմք»[16]): Եւ այժմ եկից յայս վայր, որ ի վեր է քան զամենայն զարմանս[17]). ասէք ի կուրանն ձեր, եթէ ասէ Մահմէտ, եթէ յաւուր գալստեանն Աստուծոյ Հօր ասէ զՅիսուս, եթէ դու ասացե՞ր[18]) եթէ որդի իմ ես Աստուծոյ և Աստուած և հաւասար նորա. յայնժամ

[1]) A. ընթերցիր. [2]) A. որպէս և այժմս է օր. [3]) A. վայրին. [4]) A. համբառնալոյն. [5]) B. օտարօտի. [6]) A. ի fehlt. [7]) A. և fehlt. [8]) A. այսպէս. [9]) A. այնմ. [10]) A. ուրաստ. [11]) B. հրաժարեն. [12]) A. գտեալ. [13]) A. և fehlt. [14]) B. զՅիսուս կոչէ. [15]) A. ընդ. [16]) Յովհ. Ժ, 30. [17]) A. զարման. [18]) B. ասացիր.

հրաժարէ Յիսուս, եթէ մի, Տէր, քու լիցի այդ և ե՞րբ տայցես դու ինձ, զի այդպէս քարոզէի ես, և ամենեքին յուրաստ[1]) լինել ի քրիստոնէից: Եւ այս են բանք[2]) ձեր, զոր հանդերձեալ է[3]) Հայր տալ զԱխածին որդին իւր Յիսուս Քրիստոս: Եւ զիա՞րդ այս կամ՝ որպէս: Ա՜հ մեծի ապշութեան և յանդգնութեան մանաւանդ եթէ անգիտութեան: Եթէ այդ այդպէս է, որ տալ Հայր զՅիսուս և Յիսուս զքրիստոնեայս[4]) պատասխանի տալով, քրիստոնէից[5]) թուի, թէ իրաւացի գոլով ի դատաստանին, անպարտականք գտանիցին և գերակատարք յանելն մեր. Տէր, ընթերցար զգիրս Մովսէսի և բոլոր մարգարէիցն, գտար զքեզ Մեսիայն, յառաջ քան զարուեստ ծնեալ ընդ Հօր. Բանդ Աստուած, ի վերջին աւուրն մարմնանալ յանձն առեր ի սրբոյ կուսէն աւետօք[6]) հրեշտակապետին Գաբրիէլի, գտար զհրեշտակս սպասաւորս, զմոգսն ընծայաբերս առաջնորդութեամբ հրեշտակապետին, որ զօրէն աստեղ նմանութեան ընթանայր առաջի նոցա, մինչ յԵգիպտոս շարժեցեր[7]) զձեռագործս և տապալեալ կործանեցեր. փակեալն[8]) քեզ բանայր զդուռն տաճարին. ի գիրկս ընկալեալ ծերունւոյն[9]), խնդրէր ի կապողէդ զարձակումն ի կենացս և երթալ ի խաղաղութիւն. քեզ վկայէ ձայն բարբառոյն յանապատին Յովհաննէս և[10]) Հօր առաքման Հոգին սուրբ. զքեզ Հայր սիրելի որդի իւր անուանէ և հրամայէ քեզ լսել հնազանդութեամբ Հօր. բարձող բոլորից մեղաց զքեզ նշանակէ Յովհաննէս[11]): Դու Տէ՛ր որ[12]) զդեւս յետս զարկուցեր մինչև[13]) յանապատին, զքեզ, Տէր, հրեշտակք[14]) մատեան և պաշտէին. Դու, Տէր, խաւարելոց լոյս շնորհեցեր և կաղաց գնացք, խլից լսել, անդամալուծաց առողջութիւն, հիւանդաց բժշկութիւն, գօսացելոց առողջութիւն[15]), դիւահարաց զգաստութիւն, մեռելոց յարութիւն. և զորս ոչ կարէ տանել աշխարհ, զանբաւելի բարերարութիւնն զիա՞րդ համառօտաբար կարասցուք սակաւուք յայտնել. քեզ դարձեալ ի լերինն Թաբոր[16]) Մովսէս[17]) և Եղիա վկայք ճշմարտութեանդ երևեալ, և Հայր յամպոյն վկայեաց՝ Դա է որդի իմ՝ սիրելի, ընդ որ հաճեցայ, դմա լուարուք»: Տեսար, Տէր, զբազում նշանս և զարուեստս աստուածապէս ի մեզ[18]) սքանչելագործեալ, մինչև հրեշտակք սարսեալք, ծափս պակուցեալ, դեւք կացեալք ի խոյս առաքեալք և խառնափանեալ լեգէոնի[19]) զքեզ որդի Աստուծոյ: Ի բանից քոց[20]), Տէր, զծովք սարսեալք[21]), մեռեալք արտաքս ելեալք, հաց բազմացեալ, քաղցեալք յագեալ, ծառ

[1]) A. ուրաստ. [2]) A. բանքն. [3]) A. B. են. [4]) A. ցքրիստոնեայքս. [5]) A. ցքրիստոնէիցս. [6]) A. աւէտեօք. [7]) A. շարժէր. [8]) A. փակեալ. B. բակեալն. [9]) A. ծերունոյն. [10]) A. դու և. [11]) A. Յօհաննէս. [12]) A. որ fehlt. [13]) B. մինչ. [14]) A. հրեշտակ. [15]) A. von հիւանդաց bis դիւահարաց fehlt. [16]) A. Թափոր. [17]) A. Մօսէս. [18]) A. ի քեզ. [19]) A. լէգէոնի. [20]) A. B. քո. [21]) A. սարսեալ.

գոսացեալ, կաւ ակն եղեալ տեսանէր. դու Տէր, որ մարմին զգեցար և ի չարչարանս եկեալ, առաջի ծառայի տեսաք զքեզ և ի խաչին բևեռեալ, ի ձայնէ գոչման քո զերկինս տեսաք ցելեալ, զարեգակն և զլուսին[1]) խաւարեալ, զվարագոյր տաճարին հերձեալ, զվէմս պատառեալ. զմեռեալս յարուցեալ ի մէնջ, Տէր, հարիւրապետն տեսեալ վկայեաց: Յովսէփ յարեմաթացի[2]) պատեաց, ի գերեզմանի եդեալ զկենդանին Աստուած Բանդ. քահանայից մատանեաւ կնքեցար ի[3]) վեմի և զօրութեամբ աստուածութեանդ քո յարեար: Հրեշտակք ի վերայ վիմին[4]) նստելով[5]), ի ձայն փողոյ զյարութիւն քո աւետարանեցին մեզ: Յարուցեալ լոյս ծագեցեր[6]) աշխարհի, կատարելով զբոլոր ասացեալն ի մարգարէիցն վասն քո[7]): Ութօրեայ[8]) զրօքն փակելովք մտեր առ աշակերտսն: Ձեռօքն Թովմայի[9]) շօշափեցար, ցուցեր և զնշան բևեռացն[10]). ընդ մեզ, Աստուած, շրջեցար, քաղաքորեայ ճաշակեալ ընդ մեզ, երևեցար յայտնապէս, հրամայեցեր[11]) մկրտել «Յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ»[12]) ուսուցանել որ ինչ պատուիրեցեր մեզ. հարցաք ընդ քեզ «Տէր, ցոյց մեզ զՀայր»[13]), ասացեր այսպէս եթէ «Անմիտք էք»[14]) «Ես և Հայր իմ[15]) մի եմք»[16]) և «Որ ետես զիս, ետես զՀայր»[17]): Եւ զայն ցՓիլիպպոս[18]) ասացեր, Տէր. «Հայր ոչ զոք դատի, այլ զամենայն[19]) դատաստանս ետ Որդւոյ իւրոյ»[20]) և «Որ հաւատայն յՈրդի, հաւատայ ի Հայր»[21]) և «Որ ոչ հաւատայ յՈրդի բարկութիւնն Աստուծոյ կայ և մնայ ի վերայ նորա. և որ ոչ հաւատայ յՈրդի ոչ[22]) հաւատայ ի Հայր առաքիչն[23]) նորա»[24]) և «Ես ի Հայր և Հայր յիս»[25]) և «Ամենայն ինչ, որ Հօր է, այն իմ է և որ ինչ իմ է, այն Հօր է»[26]) և «Եթէ ոչ[27]) ընդունիք զբանն, զոր լուէք, Որդի մարդոյ յամօթ արասցէ զնա առաջի հրեշտակաց Աստուծոյ»[28]): Դու, Տէր, յաղօթելն քո[29]) առ Հայր քո ասէիր, եթէ «Չեմ յաշխարհէ աստի»[30]) և եթէ «Ելի ի Հօրէ և եկի յաշխարհ և դարձեալ թողում զաշխարհ և երթամ[31]) առ Հայր»[32]): Հրամայեցեր մեզ, եթէ «Որ ոչ ուտէ զմարմին իմ և[33]) ըմպէ զարիւն իմ, ոչ ունի կեանս յանձին իւրում»[34]) և եթէ «Որ յամօթ համարի զիս և զբանն իմ, յամօթ արարից զնա առաջի հրեշտակաց Աստուծոյ»[35]): Յորժամ հարցեր, Տէր, եթէ «Զո՞ն որ ասեն զինէն մարդիկն եթէ իցեմ»[36])

---

1) A. լուսին. 2) B. արիմաթացի. 3) A.B. ի fehlt. 4) A. վեմի. 5) B. նստէին. 6) A. ծագեցար. 7) B. քոյ. 8) B. ութօրեա. 9) A. Թովմայի. 10) A. բևերացն. 11) A. հրամայերեր. 12) Մատ. իը, 19. 13) Յովհ. ժդ, 8. 14) Մատ. ժե, 16. 15) A. իմ fehlt. 16) Յովհ. ժ, 30. 17) Յովհ. ժդ, 9. 18) A. ցՓիլիպոս, B. ցՓիլիպպոս. 19) A. ամենայն. 20) Յովհ. ե, 22. 21) Յովհ. ե, 22. 22) A. Von բարկութիւնն bis ոչ fehlt. 23) B. առաքիչ. 24) Յովհ. գ, 36. 25) Յովհ. ժ, 38. 26) Յովհ. ժզ, 15. ժէ, 10. 27) A. ոչ fehlt. 28) Մար. ը, 38. 29) B. քոյ. 30) Յովհ. ը, 23. 31) A. երթամ. 32) Յովհ. ժզ, 28. 33) A. և fehlt. 34) Յովհ. զ, 53. 35) Մար. ը, 38. 36) Մատ. ժզ, 13.

և ասացին, եթէ «Սա՞[1]) զԵղիա կամ զԵրեմիա կամ զմի ոք ի մարգարէիցն»[2]), ոչ ընկալար. իսկ յորժամ ասաց Պետրոս, եթէ[3]) «Դու ես Քրիստոս Որդի Աստուծոյ կենդանւոյ»[4]), երանելի զնա կոչեցեր և ասացեր. «Մարմին և արիւն[5]) ոչ[6]) յայտնեաց քեզ, այլ Հայրն[7]) իմ որ յերկինս է»[8]): Եւ յորժամ յայտնեաց Հայրն իմ զայդոսիկ, ճշմարտութիւն խոստովանեալ[9]), ետուր նմա[10]) զփականս արքայութեան երկնից և իշխանութիւն կապել և արձակել յերկինս և յերկրի: Տէր, ասացեր[11]) «Ոչ ոք ել յերկինս, եթէ[12]) ոչ[13]), որ էջն յերկնից Որդին մարդոյ, որ էն յերկինս»[14]) և եթէ «Յառաջ էի քան զլինելն աշխարհի»[15]): Ասացեր, Տէր, ի ժամանակի մատնութեան քո[16]) «Միթէ ոչ եմ կարող հասուցանել ինձ այսր ի Հօրէ իմմէ աւելի քան զերկոտասան[17]) բիւրս հրեշտակաց»[18]): Դու, Տէր ասացեր մեզ, թէ «Որ[19]) ուրանայ զիս առաջի մարդկան, ուրանամ զնա առաջի Հօր իմոյ, որ յերկինս է»[20]): Դու, Տէր, խաչեցար ըստ գրոց մարգարէիցն, զոր վասն գալստեան քո[21]) յայտնեցին մեզ և դու իսկ ասացեր, թէ «Պարտ է Որդւոյ մարդոյ ի խաչ ելանել»[22]), սակայն Մահմէտ ասէ, եթէ ոչ[23]) էր[24]) ի խաչին, այլ զայլ ոմն ետ խաչել: Դու, Տէր, առեալ զբաժակն օրհնեցեր և արիւն քո անուանեցեր և և զհացն մարմին, իսկ Մահմէտ ամենեւին ոչ տայ հպել կամ ըմպել, բայց և զկաթուածս ի վերայ զգեստոյն այնու ոչ տայ թոյլ աղօթել: Դու, Տէր, որ հրամայեցեր մեզ[25]) քարոզել «յանուն[26]) Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ»[27]) և զայս ամենայն պատուիրեցեր, զոր վերագոյնդ ասացաք, այժմ հրաժարե՞ս, յուրա՞ստ լինիս ի բանէն[28]) քո, ճշմարիտդ[29]) Աստուած, խուսափե՞ս ի Մահմէտէ[30]):

Քաջ գիտեմ, ով ամիրայ, եթէ ոչ գտանես յայնժամ[31]), զոր յուսացեալն ես, եթէ[32]) ո՞չ յայսոսիկ լսես դու և ո՞չ բոլոր յուսացեալքն ի նա, քանզի դարձցին[33]) հեթանոսք անդրէն ի դժոխս, որք մոռացան զԱստուած: Բայց պարտ է առաքելոցն սրբոց դարձեալ ասել[34]) ցՅիսուս այսպէս[35]). Տէր, քոյին աստուածեղէն բարբառովդ լոյս աշխարհի զմեզ[36]) անուանեցեր և աղ անհամութեան[37]) մարդկան և ասացեր այսպէս, եթէ

---

1) A. զսա. 2) A. զմարգարէիցն. — Մատթ. ժզ, 14. 3) A. թէ. 4) Մատթ. ժզ, 16. 5) A. արիւն քո. 6) A. ոչ fehlt. 7) B. Հայր. 8) Մատթ. ժզ. 18. 9) B. խոստովանել. 10) A. նմա և. 11) A. ասացեր fehlt. 12) A.B. և. 13) A. ոչ fehlt. 14) Յովհ. գ, 13. 15) Յովհ. ժէ, 5. 16) B. քոյ. 17) B. երկոտասան. 18) Մատթ. իզ, 53. 19) B. որ fehlt. 20) Մատթ. ժ, 33. Ղուկ. ժբ, 9. 21) B. քոյ. 22) Ղուկ. իդ, 7. 23) A. ոչ fehlt. 24) A. որ. 25) A. մեզ fehlt. 26) A. յանու. 27) Մատթ. իը, 19. 28) A. ի բաժակէն. 29) A. ճշմարիտ. 30) B. ի մահմետէ. 31) A. եթէ յայժամ. B. եթէ յայնժամ. 32) A.B. և. 33) B. դարձցեն. 34) A. ասել fehlt. 35) A. այսպէս fehlt. 36) A. զմեզ fehlt. 37) A. անմահութեան.

«Որք ոչ ընդունին զձեզ և զբանն ձեր, զի դիւրագոյն լիցի[1]) երկրին Սոդո-մացւոց[2]) և Գոմորացւոց քան քաղաքին այնմիկ»[3]). Հրամայեցեր մեզ նստել յերկոտասան աթոռս դատել զերկոտասան[4]) ազգն Իսրայէլի, և այժմ Մահմէտ զմեզ գողս անուանէ[5]) և այլ չար ևս, եթէ զաւետարանն Քրիստոսի փոփոխեցին և ստապատիր[6]) գրեցին. Դու, Տէր, հրամայեցեր «Օրէնք և մարգարէք մինչև ցՅովհաննէս[7]) և յայնմհետէ[8]) արքայու-թիւնն Աստուծոյ քարոզի»[9]), և մեք քարոզեցաք[10]) զարքայն ճշմարիտ եկեալ յաշխարհ և ծանեաք զճշմարիտ աստուածութիւն քո[11]) և կատարեցաւ առ[12]) մեզ ասացեալքն ի քէն, Տէր, առաքեալ իբրև զոչխարս ի մէջ գայլոց, սպանանել զմեզ և համարել պաշտօն մատուցանել Աստուծոյ. գայլս գտաք, այլ մարգարէ ոչ երբէք, գողս տեսաք, այլ ճշմարտութիւն ոչ ամենևին: Եւ այսպիսի առաքելոցն աստուածութիւնք: Իսկ քրիստոնէից բոլոր արտօսր, հալածանս, յափշտակութիւն, անանկութիւն, գերութիւն, աւերումն, անխնայ խողխողումն[13]): Այսպիսի առ Տէր: Իսկ մարգարէիցն աղաղակ հանդերձ քննութեամբ այսպէս. ընդէ՞ր ի մէնջ անուանեցեր զքեզ, զո՞ր հոգի արդեօ՞ք ընկալար, զիա՞րդ ճշմարիտ բանս մեր[14]) ասեցեր, յորմէ՞ ընկալեալ. ի ձեռն Հոգւոյն սրբոյ յայտնեցաք զպատուոյ Որդւոյն Աստուծոյ և զամենայն անօրէնութիւն նորա ճշմարտութեամբ. զիա՞րդ խափանեցեր և քակտիչ եղեր ճշմարիտ օրինացն և լուսաւորութեան բանին Աստուծոյ, զփոխանակ մեր խափանեցեր ի վերայ շիրմանց[15]) մերոց, զեկեղեցիս հրձիգ արարեր, զսպաս[16]) մեր առեր, մարգարէութիւն մեր այլանդակ ուսուցեր, հակառակ Մովսէսի և Քրիստոսի գտար, զշաբաթս խափանեցեր և զկիւրակէս[17]) ոչ պատուեցեր[18]), զքահանայութիւն[19]) բարձեր և ամենևին անարգոյն եղեր. զի՞նչ նշանս արդեօք արարեր կամ զո՞ր նախասացութիւն ցուցեր. եթէ ի սուսեր պարծիս[20]), ոչ հանդոյնս[21]) Աղեքսանդրի գոյես կամ Արտաշէսի, և եթէ ի հաւանելոցդ[22]) քեզ բազմու-թեանց ոչ առաւել քան Զրադաշտին մոգի, որ առաւել քան զերկու հազար ամ բոլորեալ[23]), Մարաց և Պարթևաց և ամենայն Պարսից օրինադրեաց պաշտել զհուր, որ հզօրագոյնքն այն թագաւորքն պարսից հաւանեցան, հնազանդեալք օրինացն, և մինչև ցայսօր հասին վկայք ստու-թեան իւրեանց: Եւ այս մարգարէիցն բանք առ Մահմէտ: Իսկ իմաս-տասիրացն հոյլք եթէ պարտ է ասել հարցանել[24]) յաղագս[25]) գերութեանն,

1) B. լիցին. 2) A. Սոդոմայեցւոց. 3) Մատ. Ժ, 15. 4) A. զերկոտասանսն. 5) A. ասէ. 6) B. ստապատիր. 7) A. ցՅովհաննէս. 8) A. այնմհետէ. 9) Ղուկ. ԺԶ, 16. 10) A. քարոզեցայք. 11) B. քոյ. 12) A. առ fehlt. 13) A. խոխողումն. 14) A. մեր fehlt. 15) A. շիրմաց. 16) A. զսպասս. 17) A. զկիրակէս, B. կիւրակէս. 18) A. պատուիրեցեր. 19) A. քահանայութիւն. 20) A.B. պարդիս. 21) A. հայնդոյնս. 22) A. ի հաւանելոյդ. 23) A. բոլո-րեալ fehlt. 24) A. անցանել. 25) A. յաղաքս.

սպանման, յափշտակութեան, հրաստուցման, և զայն բանին Աստուծոյ և երախտիս նմա և պատարագ, և քաջ գիտեմ, եթէ[1]) այսմ հպատանաց[2]) ոչ հաւանին նոքա. որք ի նոցունց ունին ոչ միտս երբէք ուտէին յաւելն իւրեանց, եթէ մեք զորովայնս մեր գերեզմանս ոսկերաց ոչ պարտ փոր-կանիմք առնել և զիւրեանք ի մահ մատնելոյ, ոչ խուսափէին[3]) զանգի-տելոյ[4]), որպէս Սոկրատէս և ի նոցունց իսկ ճեմարանականացն[5]) աղօ-թէին փորձութիւնս կրել և զհարկացեալն կամ զարտմնեալն ոչ ընդունէին ի[6]) ժողովս իւրեանց, ոչ եթէ զարինահեղսն կամ զմարդասպանսն և զյափշտակօղսն: Այլ այսուքիկ հեթանոսացն ժողովք: Այլ ի գալստեանն այսուքիկ հրէայք և հեթանոսք, քրիստոնեայք և տաճիկք: Բայց ի խոստմանն իւրում Մահմէտ թուի թէ տէ և յուսացեալքն ակնունելով յայնմանէ:

Այժմ աճապարեցէք, մինչեւ այսօր առաջի կայ. քանզի զկենն բազմամօթեալ թուի թէ ոչ գտանէր, քանզի անդ ոչ արք ոչ կանայս առնեն և ոչ կանայք արանց լինին, և զեան զինւոյ լսեալ զազարեալ լինի. և զոր ասաէն[7]) անպատուեաց[8]) և խոտեաց, անդ ընդե՞ր պատուեաց: Այլ զեաս հրեղէն, զոր ձիով ի ներքս փայլեալ արտաքս բերէ զձեզ, աղա-չեմ, զի մի մնջեա ի զետ անդր[9]), զոր յաձեկումն լինին եթէ ոչ մի հաւանիր, հանել[10]) զքեզ ձիոյն իւրով[11]) ի ձորն[12]) հաւանին հասանել: Արդ, որ-պէս յառաջագոյն ասացաք, մի խտացուցաներ[13]) զսիրտ քո, որպէս հարքն քո յանապատին, և բացցես զաչս սրտի մտաց քոց[14]), և հաւանեա հնազանդել բանին Աստուծոյ, որ է լոյս փառաց Հօր և նկարագիր էութեան նորա, որ կրէ զամենայն բանիւ զօրութեամբ իւրով, սրբութիւն մեղաց մերոց արարեալ նստաւ ընդ աջմէ մեծութեան Աստուծոյ. և որ իւրով իսկ արեամբն եմուտ ի սրբութիւն սրբութեանցն առ ի քաւելոյ զմեղս այնմ, որ ոչինչ յափշտակութիւն համարեցաւ զինքն լինել հաւասար Աստուծոյ, և զանձն ունայնացոյց, զկերպարանս ծառայի առեալ, հնազանդ եղև մահու չափ և մահու խաչի, այն որ լոյսն է աշխարհի, ըստ որում ասէ ինքն «Լոյս եկի յաշխարհ, զի որք ոչն տեսանեն տեսցեն և որք տեսանենն[15]) կուրասցին»[16]). Այլ դարձեալ եթէ[17]) «Գոհանամ զքէն, Հայր, զի լուար ինձ»[18]), և զայս յաղագս[19]) մեր աղօթականս, զոր պաղատեցաք ի մեզ և որք ի խաւարի նստէաք լոյս ծագեաց. և քեզ, եթէ[20]) կամեսցիս[21]), ծագեսցէ[22]) զլոյս ողորմութեան իւրոյ, այն որ առատն է և զուարթ առ ամենեսեան[23]) և

[1]) A. եթէ fehlt. [2]) A. հպարտանաց. [3]) A. խուսափին. [4]) A. զանգի-տանել. [5]) A. ճեմականացն. [6]) A. և. [7]) A. ասա. [8]) A. անպատուուեաց. [9]) A. անդր fehlt. [10]) A. B. հանել. [11]) B. իւրովք. [12]) A. B. ի ձորն. [13]) խտացուցանէր. [14]) A. մտաց սրտի քոց. [15]) A. տեսանեն. [16]) Յովհ. թ, 39. [17]) A. եթէ fehlt. [18]) Յովհ. ժա, 41. [19]) A. յաղագս. [20]) A. եթէ fehlt. [21]) B. կամիցիս. [22]) A. ծագեսէ. [23]) A. մամենեսեան.

կոչէ ի ծագաց երկնից յիւր արքայութիւնն և ծագեսցէ զարեգակն իւր բոլորից: Արդ այնմ բարի բախտին արժանացեալ եմ և մխձակեալ ընդ Հովանեաւ թևոց նորա և ամփոփեալ ընդ ամրածածուկ աջով նորա և արժանացեալ երկիցս[1]) երանելեան կոչմանն և[2]) եռանձնեան[3]) աստուածպետականին քրիստոնեայ անուան: Ողջամ և փափագեմ[4]) այսմ երանութեան և բախտի քեզ հասանել և ընդ մեզ[5]) փառաւորել զամենասուրբ զԵրրորդութիւնն և զմի աստուածութիւն յաւիտեանս. ամէն:

---

[1]) A. երկից. [2]) A. և fehlt. [3]) A. եռանձնեանն. [4]) A. փափաքեմ. [5]) A. մեզ fehlt.

München.

Armen. գուշակ *gušak*.

Von

H. Hübschmann.

In dem aramäisch geschriebenen Bericht eines persischen Unterbeamten aus der Zeit Darius II. (423—404 v. Chr.) finden sich einige persische Wörter und Namen, die Euting in seiner Abhandlung über diesen Bericht[1]) bereits richtig erkannt und erklärt hat. Da dieselben auch für den Armenisten von Interesse sind, so sei es gestattet, sie hier in Kürze zu besprechen. Es sind folgende:

1) Der Name Darius in den Worten aram. *bšnt* XIV *dryuhuš mlka* ,im Jahre 14 des Königs Darius'. Es kann hier ebensogut *Dārayavahauš* = *Dārayavahōš* wie *Dārayavahuš* gelesen werden, da die volle Schreibung *hu* für *hū* (statt *hō*, *hū*) auch in *duškrtā* (s. unten) wiederkehrt. Im ersteren Falle läge der altpers. Gen. *Dārayavahauš* vor, und es erklärte sich, warum der Name ohne das aramäische Genitivzeichen (*zī* oder *l*) steht, das Euting p. 7 hier vermisst; im andern Falle ist *Dārayavahuš* der altpers. Nominativ, der zwar in der Keilschrift *Dārayavauš* geschrieben, aber doch wohl *Dārayavahuš* (mit *h*) gesprochen wurde, s. Bartholomae Vorgeschichte p. 160. Da schon der unmittelbare Nachfolger Darius II, Artaxerxes Mnemon (404—358) in seiner Inschrift den alten Genitiv *Dārayavahauš* durch die Analogiebildung *Dārayavaušahyā* ersetzt hat und diese auch statt des Nominativs *Dārayavauš* und neben demselben gebraucht, so ist anzunehmen, dass unter Darius II. der alte Genitiv bereits ausser Gebrauch war, und dass demnach in unserm Berichte *Dārayavahuš* zu lesen ist. Es ist zu beachten, dass das *h* der altpers. Form, von den Keilinschriften abgesehen, nur hier und in arm. *Dareh* (s. meine Armen. Gram. p. 36) erhalten ist.

[1]) Notice sur un papyrus égypto-araméen de la bibliothèque impériale de Strasbourg par M. J. Euting. Extrait des mémoires présentés par divers savants à l'académie des inscriptions et belles-lettres Ire série, Tome XI. IIe partie. Paris 1903.

Letzteres scheint für phl. **Dārēh* zu stehen und über **Dārēvah* auf *Dārayavah-uš* zurückzugehen.

2) Der Name Aršam in den Worten aram. *mran aršm* ‚unser Herr Aršam' = altpers. *Aršāma*. Über arm. *Aršam* bei Moses Chor. p. 97 flg. = Sebeos 10, das aus syr. *Ukkāmā* entstellt ist, s. Justi Namenbuch p. 29, meine Armen. Gram. p. 288. Im Armenischen findet sich Aršam wieder im Namen der Stadt *Arsamosata* ‚Aršams-Freude' (Armen. Gram. p. 211) und des Kantones *Aršamunik'* der Provinz Turuberan.

3) *duškert* in *mlka znh duškrta* ‚regem hunc maleficum', vgl. skr. *duškrt* 'Übelthäter', *duškrtam* ‚Übelthat', awest. *duškərəta* vd. 21, 6? Ein armen. **džkert* ist nicht erhalten.

4) *prtdk* in A 4 ist *prvrdk* (ר statt ת) zu lesen und nach Nöldekes und meinen Bemerkungen ZDMG 46, 139 und 326, Armen. Gram. p. 184 = phl. *fravartak* ‚Brief, Schreiben', arm. *hrovartak* ‚königliches Schreiben, Brief, Erlass, Besitztitel', georg. (aus dem Armen. entlehnt) *roartagi* ‚königliches Handschreiben' Tchoubinof p. 413. Die altpersische Grundform war **fravartaka-* und gehört zu skr. *vart* ‚sich drehen, rollen, verlaufen', *vrttá-* ‚gedreht, rund', phl. *vartišn* ‚Drehung', np. *gardam* ‚drehe mich', *navardam* (*nivardam*) ‚rolle zusammen' sc. den Brief, den Teppich etc. (v. Stackelberg WZKM XVII, 55) u. s. w., bedeutet also ursprünglich wohl ‚die Rolle'. Vgl. skr. *pravarta-* ‚ein runder Schmuckgegenstand, Ohrring', *pravartaka-* ‚verfahrend, bewirkend' mit anders entwickelter Bedeutung.

5) *azd yt'bd* ‚certius factum est' B 3—4 = phl. *azd mat* ‚er wurde benachrichtigt', arm. *azd elev* ‚es ward gemeldet', *azd arnem* ‚melde', denom. *azd-em* ‚benachrichtige' Armen. Gram. p. 92.

6) *hndiz* ‚circumdati'? B 2 = altpers. **handaiza-*?

7) *guškia* in: *dinia* = *dayyānayyē* ‚Richter', *tiftia* = *tiftāyē* Daniel 2, 3? und *guškia* = *gōšakāyē*, plur. eines altpers. **gaušaka-*, das Euting zu altpers. *gauša-* ‚Ohr' stellt und richtig durch ‚écouteur' = *ὠτακουστής* ‚Horcher, Lauscher, Späher, geheimer Polizist' übersetzt. Das hier für das Ende des 5. Jhd. v. Chr. bezeugte altpersische *gōšak(a)-* ging als *gōšak* ins Pehlevi über und wurde von den Armeniern als **gōšak* entlehnt, das im Altarmenischen lautgesetzlich zu *gušak* werden musste. Dies ist vorhanden und bedeutet ‚einer, der etwas anzeigt' 1. Korinther 10, 28 u. s. w. Das davon abgeleitete *gušakem* (1 sg. pr.) bedeutet ‚anzeigen, Anzeige erstatten, kund thun, verkünden, vorher verkünden, voraussagen' Lucas 20, 37, Joh. 11, 56 u. s. w. Es gehört zu aw. *gūš* ‚hören auf-, vernehmen', ipt. *gūšahvā* ‚vernimm', bal. *gōšaγ* ‚hören', *niγōšaγ* ‚hören, horchen, lauschen', arm. *zgoiš linim* ‚gebe acht auf, bin vor-

sichtig' u. s. w. Von dieser Verbalwurzel idg. **gheus* war das altpers. **gaušaka-* mittelst des Suffixes *a-ka* abgeleitet und bedeutet ursprünglich: ‚Horcher'.

Nach der Form *azd*, die auf den Inschriften des Königs Darius I. bekanntlich *azda* ‚Kunde, Nachricht' lautet, zu urteilen, war um das Jahr 400 v. Chr. das auslautende *a* und natürlich auch *ā* des Altpersischen bereits abgefallen, während auslautendes *-uš* (*Dārayavahuš*) und danach auch *-iš* noch erhalten war. Armenische Lehnworte der Art wie *gušak* brauchen daher aus grammatischen Gründen nicht erst der arsacidischen Zeit zugeschrieben zu werden, sondern können noch bis in die letzte Achämenidenzeit zurückgehen.

Strassburg.

ՓԱՒՍՏՈՍԻ ՁԵՌԱԳՐԵՐԸ.

Գալուստ Տէր-Մկրտչեան.

I.

I. 1730 թուին։ Փաւստոսի առաջին հրատարակութիւնը կատարուել է Հայոց ՌՃՀԹ թուին, դեկտեմբերի 1-ին = 1730 փրկչ.։ Տպագրութեան տեղը չէ նշանակուած այս հրատարակութեան մէջ, բայց տպարանի կամ «գործարանի» աշխատողների, հրատարակութեան ծախսը ստանձնողների անուններից և այլ նման հանգամանքներից հետևում է, որ այս հրատարակութիւնն եղել է Կ. Պոլսում։ Միայն մի ձեռագրի վրայից է եղել այս հրատարակութիւնը, ինչպէս որ կարելի է եզրակացնել յիշատակարանի հետևեալ տողերից. «. . . Եւ վերջապէս յիշեցէք և զտպագրօղս սորա Մարտիրոս զանխնաս ծառայս ձեր. և զօրինակն իմ զՄերովբէն, զի միով և եթ օրինակաւ հազիւ գաղափարեցի տառապանօք» (էջ 396)։ Այս ձեռագրի մասին ուրիշ տեղեկութիւն չունինք։ Այս առաջին հրատարակութեան մասին սխալ տեղեկութիւններ ունին Տաշեան Ցուցակ էջ 1160, որ դնում է 1830, հարկաւ լոկ տպագրական վրիպակ, որ պիտի լինի 1730, և Զարբհանալեան Հին Դպր. (1886, էջ 236) որ դնում է Փաւստոսի երեք հրատարակութեանց թուականները այսպէս «1721-ին (ի Կոստանդնուպօլիս), ի Վենետիկ 1831-ին . . ի Ս. Պետերբուրգ 1883-ին»։ Առաջին երկու թուականները պիտի լինին 1730 (փոխանակ 1721-ի) և 1832 (փոխանակ 1831-ի)։ Տարօրինակ է, որ նոյն այդ սխալ թուականները կրկնում են Զարբ-ի Հին Դպր. երրորդ հրատարակութեան մէջ (1897-ին, էջ 255), մինչդեռ նոյն հեղինակը իր Հայկ. Մատենագիտութեան մէջ (էջ 117 և 557) ունի ուղիղ թուականները։ Այս վրիպակ թուականների վրայ կանգ առնելս միայն այն նպատակով է, որ հաստատենք թէ 1721-ին, 1831-ին և 1830-ին Փաւստոսի հրատարակութիւններ չեն եղած։

II. 1832 թուին։ Փաւստոսի երկրորդ հրատարակութիւնը կատարուել է Վենետիկում 1832 թուին։ Այս հրատարակութեանը ծառայել են հինգ ձեռագիր, որոնց մասին հետևեալ անբաւարար տեղեկութիւնն է տալիս յառաջաբանը. «Հնգեակ օրինակաց բաղդատութեամբ առաջիկայ տպագիրս արարաք. յորոց մին հնագոյն և անթուական ի ներհուն գրչէ գրեալ, որում մանաւանդ զհետ չոգաք, զկարևոր զանազանութիւնս այլոց

օրինակացն առ ի ստորեւ էջից նշանակեալ՝ բառ մերումս առ ի բազմաց վկայեալ հաւատարմութեան: Բայց խոստովանիմք զի առ ձեռին գտեալ օրինակքս չեղեն բաւական յանսխալ տպագրութիւն. քանզի բազում ուրեք և ի յայտնի վրիպակսն ամենեքին համաձայնէին, թերևս անդստին ի միջէ օրինակէ գաղափարեալք»:

III, 1883 թուին: Փաւստոսի երրորդ հրատարակութիւնը կատարեց Ք. Պատկանեան, 1883-ին Ս. Պետերբուրգում, Վենետիկեան հրատարակութիւնից մի ձեռագրի բաղդատութեամբ. «Երրորդս այս — ասում է Պատկանեան իր հրատարակութեան համար — արարաւ բաղդատութեամբ անթուական գրչագիր օրինակի ընդ տպագրելոյն ի Վենետիկ: Ինչ ինչ տարբերութիւնք ընթերցման և ուղղութիւնք նշանակեցան ի մէնջ ի լուսանցս, զբազումս այլովք աննշանօք զանց արարեալ: Մանաւանդ զի ի ձեռագիրն որ եհաս ի ձեռն մեր ոչ կարի զանազանէր յայլոց, զորոց ծանէ յառաջաբանն 1832 և ընդ նոսա ի միջէ ի հնագոյն օրինակաց գաղափարեալ տեսանի»:

IV, 1889 թուին: Փաւստոսի չորրորդ հրատարակութիւնը կատարուեց Վենետիկում 1889-ին (= Վենետիկեան երկրորդ տպագրութիւն): Այս հրատարակութիւնը 1832-ի հրատարակութեան կրկնութիւնն է, բայց օգտւում է նաև Պատկանեանի հրատարակութիւնից և մի մինչև այժմ չգործածուած, անթուական գրչագրից. «Յետ առաջնոյ տպագրիս» (= 1832-ի) — ասուած է չորրորդ հրատարակութեան առաջաբանում — «հանդիպեալ մեր և այլոյ անթուական գրչագրի, թէպէտ և ոչ հին և ոչ զերծ ի վրիպանաց, յաւելաք ի սմանէ ի ստորեւ էջիցն տարբերութիւնս սակաւս ընթերցուածոց, որպէս և ինչ ինչ ի Պատկանեան տպագրէն»:

Այսպէս ուրեմն Փաւստոսի չորս հրատարակութիւն ունինք, որ կատարուել են 1730-ին Կ. Պոլսում, 1832-ին Վենետիկում, 1883-ին Ս. Պետերբուրգում և 1889-ին Վենետիկում: Այս բոլոր հրատարակութիւնները ունեցել են ընդ ամենը ութ ձեռագիր, որոնցից վեցը Վենետիկում, մէկը Ս. Պետերբուրգում, մէկը Կ. Պոլսում: Այս ութ ձեռագրերի մասին ունեցած տեղեկութիւններս շատ անբաւարար են: Բայց ամենայն հաւանականութեամբ բոլորն էլ գրուած են թղթի վրայ, եթէ դրանցից որ և է մէկը լինէր մագաղաթ՝ այդ անպատճառ կյիշէին Վենետիկցիք կամ Պատկանեանը. եթէ ոչ բոլորը, գոնէ մեծագոյն մասը անշուշտ նոր գրչութեամբ են. բոլորն էլ համարւում են անթուական. թէ և մի ուրիշ աղբիւրից ինձ յայտնի է, որ Վենետիկի Ձ-երից մէկը կրում է Հայոց ՌՃԽԹ = 1700 փրկ. թուականը (Համառօտ ձեռագիր ցուցակ Վենետիկի Ձ-երի, կազմուած 1888 թուին):

Ամենակարևորը մեզ համար այն է, որ այս ութ Ձ-երը, ինչպէս այդ երևում է տպագրերի համեմատութիւնից, ինչպէս և այդ մասին վկայում

են Ք. Պատկանեան և Վենետիկի հրատարակութիւնները, բոլորն էլ միևնոյն խմբի Ձ-եր են, մի և նոյն պակասներով, մի և նոյն սխալ ընթերցուածներով։ Այսու ամենայնիւ Փաւստոսի ապագայ հրատարակիչը պարտաւոր է այդ ութ Ձ-երի բոլոր ընթերցուածներն աչքի առաջ ունենալ, քանի որ հրատարակիչները նշանակել են միմիայն իրենց «կարեւոր» թուածները։

* * *

Այժմ անցնինք Փաւստոսի այն Ձ-երին, որոնք յայտնի են ինձ այս կամ այն աղբիւրից և որոնք չեն գործածուել տպագրերում։ Այս Ձ-երը կնշանակեմ եւրոպական տառերով։

1. K = No. 270 (1700 թուին) Գէորգեան Ցուցակի, թուղթ, շատ վատ նոտր գիր, շատ նման շղագրի. մեծ. 21 × 15 հարիւրամետր, երկու սիւնեակ, Փաւստոսը Ձ-ի վերջում էջ 259ա—378ա։ Էջ 378ա կայ հետեւեալ յիշատակարանը. «Ով որ ընթերցողք յէշեցէք ի մաքուր աղօթս ձեր զգծագրող սորին զմիւնացի մարգար էրէց ի վայելումն անձին իւրոյ։ Թվին ՌՃԽԹ (= 1700) յուլիսի ԺԵ. ի կոստանդնուպօլիս»։ Մարգար երէցը շատ տգէտ, կիսագրագէտ գրիչ է, ամէն տողում ունի վրիպակներ. բայց այսու ամենայնիւ Փաւստոսի քննադատական հրատարակութեան ժամանակ անտես չէ կարելի առնել։ Իմ բաղդատութիւններից հետեւում է, որ այս Ձ-ն էլ տպագրերի խմբիցն է, թէ և ունի տեղ տեղ մանր տեղեկութիւններ։ Ճիշտ նոյն տարումն է գրուած, ինչ որ Վենետիկի թուական ունեցող Ձ-ը։

2. Ar. (1688 թուին) = Թաւրիզի Արամեան Գրադարան ընթերցարանի Ձ-երից, իմ ձեռքս եղած գրչագիր ցուցակում No. 16 (= նոյնը Խաչիկ վարդապետի հաւաքած Ձ-երի ցուցակում No 63. տպագրուած է այս ցուցակը, բայց դեռ չէ հրատարակուած)։ Թուղթ, նոտր գիր, ժողովածու պատմագրաց Խորենացի, Եղիշէ, Փաւստոս և Վարդան։ Գրուած է ՌՃԼԷ = 1688 թուին, նորոգուած Աղուանից Եսայի կաթողիկոսի ձեռքով ՌՃԿԲ թուին «յապաշհան ի Ջուղայ»։ Անձամբ Ձ-երը տեսած չեմ։

3. M (1676-1678 թուին) = No. 1661,1 Էջմիածնի մատենադարանի (հինական բաժին). Մինաս վարդապետի Ձ-ը, նոտր, մեծ. 31 × 23 հարիւրամետր, երկու սիւնակով, ընդամենը 554 թերթ։ Ձեռագրիս տացողն է Մինաս վարդապետ (էջ 517բ), գրիչներ Թումա (էջ 441բ) և Գրիգոր քարտուղար։ Յիշատակարաններ. «Գրեցաւ թվին ՌՃԻԵ ի գեղն Ալեխուղար ձեռամբ Գրիգոր քարտուղարի» (էջ 365ա)։ Էջ 111ա «Ով հայր սուրբք, Նարին վարդապետն զբաժանայքն որ մատնեաց ի ձեռն Պախլան փաշային ես փախստական և անճարակ տեղի նստեալ գրեցի զայս տետրս. թ"ւն էր ՌՃԻԷ փետրվարի ամսոյն ժգ, օրն ուրբաթ»։

Շատ տեղեր կայ կնիք «Նահապետ վարդապետ» ընթերցուածով: Ուրիշ մանրամասնութիւններ թողնում ենք: Ուրեմն ձեռագիրս գրուած է ՌՃԻԵ—ՌՃԻԷ = 1676—1678 փրկչ. թուին: Այս ստուար և մեծադիր Ձ-ը պատմիչների ժողովածու է և պարունակում է իւր մէջ՝ Խորենացի, Ասողիկ, Լաստիվերցի, Եւսեբ. Եկեղեց. Պատմութիւն, Ագաթանգեղոս, Դաշանց, Մեսրոպայ երէց, Զենոբ, Յովհ. Մամիկոնեան, Փաւստոս, Եղիշէ, Օրբելեան Ստ., Միխայէլ Ասորի, Վարդան, Կիրակոս, Սոկրատ Եկ. Պատմ.:

4. T (1668 թուին) = Տիգրանակերտում գրուած Ձ-ը, այժմ պր. Կ. Եզեանի մօտ, որի մասին մանրամասն տես Ասողկան Պատմութիւն, ՍՊ. 1885, յառաջաբան Ստ. Մալխասեանի: Այս Ձ-ը պատմիչների մի ժողովածու է, որի կազմութեամբ շատ նման M-ին: Թուղթ, նոտր, մեծ. 27½—20 հմետր, երկսիւն: Ձ-ում մեզ համար կարեւոր յիշատակարանն է «Գրեցաւ ձեռամբ Աբրահամ անարժանի ի Տիգրան[ակերտ] քաղաքի ի մատրանին սուրբ Սարգսի ՌՃԺԷ [= 1668] թվականին: Աղաչեմ յիշել զիս և զծնօղսն իմ զտէր Յովհաննէսն և զԹամամն . . . (էջ լը, յառաջ. Ասողկան): Այս Ձ-ից է, Մալխասեանի վկայութեամբ, Պատկանեանի Փաւստոսի հրատարակութիւնը՝ «Համեմատութեամբ այսր օրինակի Պատմութեանն Փաւստոսի Բիւզանդացւոյ արար ուսուցչապետն Ք. Պատկանեանց զՏպագիրն իւր» (Յառաջաբան Ասողկան էջ լգ, ծան. 1.): Բայց մենք վերևում տեսանք, որ Պատկանեանն իւր 1883-ի հրատարակութեան համար օգտուել է մի անթուական գրչագիր օրինակից: Մալխասեանի և Պատկանեանի ասածները հաշտեցնելու համար մեզ մնում է միայն ենթադրել, որ Պատկանեանը ունեցել է T Ձ-ի մի որևէ ընդօրինակութիւն և բուն T-ն չէ ունեցել իւր ձեռքում, ուստի և չէ տեսել T-ի յիշատակարանը: Մալխասեանի հաղորդած տեղեկութիւնը պէտք է համարել իբրև շատ լաւ աղբիւր, որովհետև այդ բանասէրը Պատկանեանի աշակերտն է եղել և T-ն անձամբ լաւ ուսումնասիրել է: Այսպիսով ուրեմն T-ի ընթերցուածները մասամբ մտել են Փաւստոսի III տպագրի մէջ:

5. Z (1657 թուին) = Զաքարիա սարկաւագի ինքնաձեռագիրը, այժմ Էջմիածնում, Գէորգ. Ցուց. No. 244. թուղթ, նոտր, մեծ. 20×15 հմետր.: Այս Ձ-ը մի ժողովածու է պատմիչների և զանազան հատուածների: Բովանդակութեան մէջ գլխաւոր տեղը բռնում են Կիրակոս, Զենոբ, Ուրհայեցի, Մեծոփեցի, Փաւստոս, Միխ. Ասորւոց հատուածներ, Յակոբ Ղրիմեցի և այլ մանր գրութիւններ: Գրչութիւնը մի քանի ձեռքից: Մեզ հետաքրքրող մասը — Փաւստոս էջ 467 ա — 568 ա, Զաքարիայի ձեռքով ընդօրինակուած: Ունի բազմաթիւ յիշատակարաններ, որոնցից մէկից քաղում ենք «փառք . . . եղև աւարտ և ի կատար պատմութեանս, որ կոչի Բիւզանդ որ է Փաւստոս, ի թուաբերութեանս հայկազնեա Ռերորդի Ճերորդի և Զեակ թուոյ [= ՌՃԶ =

1657 փրկչ.], ի յերկրին Արարատեան, ի նահանգին Կարբւոյ և ի սուրբ ուխտս որ կոչի Յօհաննավանք ... եւ գիտեա զի կատարումն սորա եղև ի ժամս Յուշոյ ի դրունս սուրբ Սարգսի զօրավարին ... և Առաջնորդ սրբոյս մեծ հռետորն և քաջ փիլիսոփայն Ոսկան վարդապետն, որ և շինեաց պարիսպ ապառաժ վիմի. մեծածախս և գեղեցիկ շինուածովք ... Կատարեցաւ և աւարտեցաւ յաւուրս ամսոյն արեգի ի քսան և չորս, յաւուրս ուրբաթու (էջ 571բ—572ա):

6. Am (1656 թուից առաջ) = Յամիթում — այն է Ամիդ կամ Դիարբեքիր, որ Հայերից անուանում է նաև Տիգրանակերտ — գրուած մի ձեռագիր, որի մասին տեղեկութիւն ենք գտնում Տաշեան ցուցակում No. 236 Ձ-ի նկարագրութեան մէջ: Այստեղից իմանում ենք, որ Հայոց ՌՃԵ = 1656 թուից կամ 1658-ից (Տաշ. Ցուց. էջ 617—618) առաջ գրուած մի ձեռագրում՝ Միքայէլ Ասորւոյ յետոյ կայ եղել Փաւստոսի այսպիսի յիշատակարանով. «Գրեցաւ Միխայելս և Բուզանդարանն ի տպարանն նուաստ Մինաս գրչի ձեռամբ աշակերտացն իմոց, ի դուռն սուրբ Կիրակոսին և մօրն նորա Յուղիտայի ի մայրաքաղաքս Յամիթ, յառաջնորդութեան տէր Բարսեղ աստուածարեան վարդապետին: Յորժամ հանդիպիք սմա կարդալով կամ օրինակելով յիշեսջիք զմեղուցեալ նուաստ Մինաս գրիչս և զծնողսն իմ և զամենայն աշխատաւորքս»: Այս Ձ-րն էլ թուղթ է և նոր գրչութիւն. 1852 թուին եղել է Կ. Պոլսում: Աւելի մանրամասն տես Տաշ. Ցուց.:

7. R (1641 թուին) = Ռոմանոս գրչինը, այժմ No. 1667.7 Էջմիածնի մատենադարանի (Հինական բաժին), բովանդակութիւնն է Խորենացի, Եղիշէ, 20 գլուխ Փաւստոսից, Սրտաննեցու քարոզները: Թուղթ, նոր, մեծ. 20 × 14 հմտր.: Յիշատակարան էջ 66ա. «Աստուծոյ պատմագրիս գ.քաջ և իմաստուն Մաշակ վրդ Տ.ուդայեցին յիշեցէք որ փափագանօք ետ գրել. եւ ես նուաստ և անպիտան սուտանուն Ռոմանոս գրիչս յիշեցէք ի թվականիս ՌՂ ամին գրեցաւ»: Այսինքն 1641 փրկչ. թուին: Գրչութիւնը թէև նոր, բայց գեղեցիկ և ընթեռնելի: Մեզ հետաքրքրող մասը, էջ 164ա—184բ, չունի ընկած թուղթ կամ պակասներ և է 20 գլուխ Փաւստոսից հետևեալ վերնագրով՝ «ի Բուզանդրեան Պատմութեան»: Գլխակարգութիւնները կարմրագրով. չէ նշանակուած ոչ Դպրութիւն և ոչ Գլխի թուահամար, ուստի և բաղդատելով տպագիր Փաւստոսի հետ նշանակում ենք թէ ինչ Դպրութիւնից ինչ գլուխներ կան այս Ձ-րում և ինչ կարգով: 1. Փաւստոսի երր. դպր. գլ. ԺԳ: 2. Նոյն. դպ. գլ. ԺԶ: 3 Չորր. դպր. գլ. Ե: 4. Չորր. դպ. գլ. Ը: 5. Չորր. դպ. գլ. Թ: 6. Չորր. դպ. գլ. Ժ: 7. Հինգ. դպ. գլ. Ե: 8. Հինգ. դպ. գլ. ԻԵ: 9. Հինգ. դպ. գլ. ԻԶ: 10. Հինգ. դպ. գլ. ԻԷ: 11. Հինգ. դպ. գլ. ԻԸ: 12. Հինգ. դպ. գլ. ԼԵ: 13. Հինգ. դպ. գլ. ԼԸ: 14. Հինգ. դպ. գլ. ԼԹ: 15. Հինգ.

դպ. գլ. Խ։ 16. Հինգ. դպ. գլ. ԽԱ։ 17. Հինգ. դպ. գլ. ԽԲ։ 18. Հինգ. դպ. գլ. ԽԳ։ 19. Հինգ. դպ. գլ. ԽԴ։ 20. Վեց դպ. գլ. Ա։ Վերջանում է այս գլուխը էջ 184 բ «Նուաղեաց բաժանեցաւ ցրուեցաւ թագաւորութիւնն Հայոց պակասեաց յիւրմէ մեծութենէն յայն ժամանակն և յապայ», որն և իսկապէս Փաւստոսի բուն պատմութեան վերջն է։ Սամանոս Գրիչն աւելացնում է «Եւ աստի ի վայր զՄովսիսի պատմագրէն յերրորդ հատորէն գիտ, ի քառասներորդէն յերկրորդէն կարգաւ։ Օրհնեալ է ած յամ ժամ»։ Այսինքն գրիչը մատնացոյց է լինում Փաւստոսի Պատմութեան շարունակութիւնը գտնելու համար Խորենացու երրորդ գիրք 42-դ գլուխը։

8. N (1624 թուին) = No. 30 Ներսիսեան Դպրանոցի Ձ-երի մատենադարանի Թիֆլիսում։ Թուղթ, նոտր։ Բովանդակութիւնն է Միքայէլ Ասորի և Փաւստոս։ Վերջինս Ձ-ում էջ 23—122։ Այս Ձ-ում Փաւստոսի Պատմութիւնը հասնում է մինչև Չորրորդ դպրութեան ԾԱ գլուխը, որից ունի միայն 13 տող, մնացած մասը Ձ-ում այժմ չկայ։ Յիշատակարանն է. «ի թուին ՌՀԳ [= 1624 փրկչ.] յուլիս ամսոյ ի ԻԵ սկսան ի Բիւզանդեայ գրել. օգնեայ ինձ հոգին սուրբ աստուած»։ Այս Ձ-ը ՌՃՀԱ = 1722 թուին եղել է Մաղարդի Նախավկայի վանքում, Երասխի ափին։ Այս Ձ-ն ունի «Բիւզանդարան պատմութիւնք» ընթերցուածը։ Աւելի մանրամասն տես Ներս. Դպր. Ձ-երի Ցուցակը, Ս. Կանայեանցի, Թիֆլիս 1893, էջ 54—56.

9. E (1622 թուին) = No. 1677,8 Էջմիածնի հիմնական մատենադարանի։ Ինձ յայտնի Փաւստոսներից հնագոյնը։ Թուղթ, նոտր, մեծ. 21×15 հմտր.։ Բովանդակութիւնն է Միքայէլ Ասորի և Փաւստոս (էջ 189ա—327ա)։ Ընդարձակ յիշատակարանից քաղում ենք (էջ 327բ). «Փառք... գրեցաւ այս Միքայէլս ձեռամբ սարկաւագացն Աւետիքին և Յովանէսին, որ սկիզբն առնէին գրչութեան և ուսանէին առ ոտս տէր Մինաս գրչի. Աստուած իւրեանց շնորհք և իմաստութիւն տա որ զայս հոգևոր արուեստս կատարեալ ուսանին։ Թվին ՌՀԱ» [= 1622 փրկչ.]։ Աւելի մանր գրչութեամբ շարունակում է յիշատակարանը. «յունիսի ի Ի աւուրն ուրբաթ եկին խափուճիկ ի Կոստանդնուպօլսա բերին Ամթայ փաշին Բ կապա, ու ասցեն թէ ծառայքն խիստ ազնիւ խռովութիւն արարին զՕսմանն Սուլթան Մուստաֆան. և այլ շատ մեծամեծք վաքիրներ սպանին. գշարն ու զլարին ԱԾ գլուխ գզլբշքն. ած ի բարին առաջնորդէ, ի ձեռս էրկու կապկ.ը այս խապարս երեկ»։ Մի երրորդ գրիչ — Յակոբ երէց — շարունակում է յիշատակարանը, յայտնելով որ Ձ-րս «վաղխմ» է տրւում «ի դուռն որ Յակոբ հայրապետին», Ճոռոթի սուրբ Յակոբ եկեղեցին է, տես Սիւնիք էջ 353 եայլն։ Յիշում են Ճոռոթի [= Հին Նախճաւանի գաւառում] քահանաները «թվ. ՌՁԶ» = 1637-ին, յիշում է նաև որ «ի յայսմ ամի եղև Նորոգումն սուրբ աթոռոյս որ կոչի սուրբ Կարապետ»,

որ ամենայն հաւանականութեամբ Երնջակի վանքն է։ Այս թուականում եղած նորոգութեան մասին տեղեկութիւն չունի Ալիշանը։ Հմմտ. Սիւնիք, 378 եւն։ Ուրեմն գրուելուց 15 տարի անցած, ձեռագիրս արդէն Ամիթից տեղափոխուել է Արեւելեան Հայաստան — Շուռութ։

10. S = Սանասարեան վարժարանի ձեռագիրը Կարինում, որի մասին միայն այսչափ տեղեկութիւն ունիմ. «Առանձնական նամակներէ իմացած եմ թէ վերջերս ձեռք անցուած է Փաւստոսի ըստ երեւոյթին ընտիր ձեռագիր օրինակ մը». 6 դեկտ. 1898, Հր. Աճառեան. տե՛ս Ցուցակ Հայեր. Ձ-րաց Սանասարեան վարժարանի ի Կարին, Վիեննա, 1900, էջ ժդ։

Ընդամենը տասը ձեռագիր, որոնք բոլորն էլ որչափ որ այդ յայտնի է մեզ — նոր գրչութեամբ են եւ թուղթ։ Բոլորն էլ գրուած տասնեօթերորդ դարում 1622-ից մինչեւ 1700, բացի S-ից, որի մասին բաւարար տեղեկութիւն չունինք։ Աւելի ուշադրութեան արժանի է այն, որ Ամիթը (= Յամիթ, Տիգրանակերտ) 17-րդ դարում ունեցել է ձեռագրեր ընդօրինակող գրիչներ պատրաստող դպրոց — Տէր Մինաս Գրչի դպրոցը — որին եւ պարտական ենք հաւանականաբար մեր ունեցած Փաւստոսներից շատերը։ Ամիթի այդ դպրանոցի արդիւնք են մեր E եւ Am ձեռագրերը. նոյն Ամիթ-Տիգրանակերտումն է գրուած T-ն, որից եւ Պատկանեանի օրինակը. նոյն այդ Ամիթ-Արեւմտեան խմբից են M, Ալիփուղար (= «Ալփի աղբիւր») գիւղում գրուած, որի մէջ յիշւում է Ղափլան փաշա, ուրեմն օսմանցիների պետութեան սահմաններում, եւ K Կ. Պոլսի Ձ-րը։ Այդ խմբից են եւ Փաւստոսի չորս հրատարակութեան ծառայած ութ Ձ-րերը։ Արեւելեան Հայաստանում գրուած միմիայն Z-ն է (Յովհաննավանք Յուշի, Արագածի վրայ)։ Արեւելքումն են եղել եւ այժմ էլ գտնւում են Ar, այժմս Թաւրիզում, 1713-ին Ասպահան-Ջուղայում. R, այժմս Էջմիածնում, ստացող Սահակ վարդապետ Ջուղայեցի. N, այժմս Թիֆլիս, 1722-ին Մաղարդ-նախավկայ, Երասխի ափին։ Բայց N-ն իւր տիպ կազմութեամբ (Միխայէլ Ասորի, Փաւստոս) բոլորովին նոյնանում է E-ի հետ, որ Ամիթից շատ կանուխ արդէն 1637-ին տեղափոխուել է Արեւէլք՝ Շուռութ, եւ այժմս Էջմիածնումն է։

Այս բոլոր 18 ձեռագրերից անձամբ տեսած եմ եւ այժմս ունիմ ձեռքի տակ միմիայն հինգը՝ E, R, Z, M եւ K։ Ուշադիր բաղդատութիւնը համոզեց ինձ, որ այս ձեռագրերը կտան որոշ մանր մունր սրբագրութիւններ, բայց ընդհանրապէս բոլորն էլ պատկանում են տպագրերին ծառայած Ձ-րերի խմբին, լինելով հանդերձ նրանցից հնագոյն եւ ընտիր։ Բոլորն էլ միատեսակ ունին, օրինակ, Գ. դպրութեան Օ. գլխում մի քանի տող պակաս, Գ. դպր. ԺԻ. գլուխ «եւ զմերոյ տոհմի ազգի իշխանն Սահառունեաց» սխալ ընթերցուածը եւն, եւն։

Լրութեան համար այս 18 Ձ-երին պէտք է աւելացնել նորից երկու ձեռագիր. 1) No. 79 Տաշեան Ցուցակի, ԺԹ. դարի նորագոյն գրչութիւն (էջ 337), որ ունի Փաւստոսից հատուած «Զուիթայ մասը» և 2) Խաչիկ վարդապետի ժողովածուից No. 78, թուղթ, նոտր, գրիչ Ներսէս դպրապետ, գրուած Կամենեց ՌՀԳ (= 1624 թուին), էջ 112բ «Յաղագս Յոհաննու եպիսկոպոսի և վարուց նորա» Փաւստոսի վեցերորդ դպրութիւնից:

Այս բոլոր ձեռագրերը, թուով քսան, կազմում են Փաւստոսի նորագոյն օրինակների ինձ ծանօթ խումբը, որի և ոչ մի օրինակի հնութիւնը չէ անցնում 17-րդ դարից այն կողմը: Այս խմբից կլինին անշուշտ և այնպիսի օրինակներ, որոնք յայտնի են այս կամ այն Ցուցակից և սակայն խուսափել են իմ ուշադրութիւնից, քանի որ խցում փակուած մարդ եմ և ձեռքի տակ չունիմ քիչ թէ շատ կարգաւորուած մատենադարան: Յոյս կայ նաև որ թէ մեր Էջմիածնի և թէ ուրիշ մատենադարաններում (Երուսաղէմ, Թիֆլիս, Պոլիս) լինին կամ գտնուին նոր օրինակներ: Լսած եմ, որ Թիֆլիս պ. Ենֆիաճեանցների մատենադարանում կայ մի ձեռագիր Փաւստոս, սակայն այս լուրը ստուգութեան կարօտ է:

Անցնենք այժմ Փաւստոսի հնագոյն խմբի երկու ձեռագրերի: Այդ երկու, անցման երկաթագրով մեծադիր Ճառընտիրներ են, գրուած 12-րդ դարի վերջում թղթի վրայ, երկու սիւնակով: Գրութեան տեղը Արագածն է Սաղմոսավանք: Մանրամասն նկարագրել եմ այդ Ճառընտիրները «Յիշատակ դատակնքաց Գորիա և Շմոնի վկայից» հրատարակութեանս յառաջաբանում (Վաղարշապատ 1896): Այդ Ճառընտիրներում, որ անուանում ենք A և B (Գորիայի յառաջաբանում հայերէն տառերով են նշանակուած Ա և Բ) պահուած են Փաւստոսից, առանց հեղինակի անուան 10 հատուած (B-ում ութ հատուած), որ համապատասխանում է Փաւստոսի 11 գլուխներին: Երրորդ դպրութիւնից պահուած են Բ, Գ, Ե, Զ, ԺԱ, ԺԲ, ԺԳ գլուխները, ընդամենը 7 գլուխ: Չորրորդ դպրութիւնից պահուած են ԺԶ և ԺԷ, ընդամենը 2 գլուխ: Հինգերորդ դպրութիւնից պահուած են ԻԶ և ԻԷ, ընդամենը 2 գլուխ: Համագումար 11 գլուխ: Աւելորդ չեմ համարում դնել այստեղ AB-ի հատուածների գլխակարգութիւնները A-ի ուղղագրութեամբ և մի երկու նկատողութիւններով:

1) A. էջ 270բ, B. էջ 364բ. «Վասն մեծի քահանայապետին Գրիգորի Հայոց Լուսաւորչի, եւ որդւոյն Արիստակիսի որդւոյ նորին, և նոցին շիրմացն: — Արդ ի թագաւորութեանն Տրդատայ, որդւոյ Խոսրովա . . .» = Փաւստ. Երր. Դպր. Գլ. Բ:

2) A. էջ 270բ, B. էջ 364բ. «Յաղագս Վրթանայ մեծի քահանայապետի որդւոյ Գրիգորի: — Ապա յետ այսորիկ թագաւորեաց Խոսրով

Կոտակ, թոռն Խոսրովայ, որդի քաջի և առաքինոյն Տրդատա արքայի . . .» = Փաւստ. Երր. Դպր. Գլ. Գ:

3) A. էջ 271բ, B. էջ 365բ. «Յաղագս մեծի պատերազմին Պարսից և Հայոց ընդ միմեանս. եւ անկանելոյ ի պատերազմին զաւրավարին Վաչէի. և մահուն Խոսրովա արքայի. և փոխելոյ յաշխարհէս մեծ հայրապետն Վրթանէս: — Եւ յետ այսորիկ յաւել եւս լինել մարտ խստութե պատերազմի ի մէջ Պարսից և Հայոց ընդ միմեանս . . .» = Փաւստ. Երր. Դպր. Գլ. ԺԱ:

4) A. էջ 273ա, B. էջ 367ա. «Վասն որդւոցն Վրթանա, որոց անուանք առաջնոյն Գրիգորիս եւ երկրորդին Յուսիկ: — Այս Վրթանէս եւ Արիստակէս որդիք մեծ քահանայապետին Գրիգորի . . .» = Փաւստ. Երր. Դպր. Գլ. Ե:

5) A. էջ 274ա, B. էջ 368ա. «Յաղագս սրբոյ հայրապետին Գրիգորիսի վախճանին: — Այլ վասն Գրիգորիս եպիսկոպոսի որդւոյ Վրթանիսի, եղբաւր Յուսկանն, որ կաթողիկոս էր Վրաց եւ Աղուանից . . .» = Փաւստ. Երր. Դպր. Գլ. Զ:

Այս գլխում ուշադրութեան արժանի է հետեւեալ հատուածը. «Իբրև ուղղեաց և նորոգեաց զամենայն եկեղեցիս կողմանցն այնոցիկ, ~~զոր նա շնորհ գտեալ յիշխանութենէն Խոսրովու աշխարհին Թագաւորին մեծի~~. և եհաս մինչև ի ճամբար բանակին Աշկուննեաց արքայի Մազքթաց, որոյ անուն Սանեսան կոչիւր. քանզի և նոցա և Հայոց թագաւորացն մի ազգաւորութիւն եր տոհմին բնութեն (B. բնութը). և երթեալ յանդիման լինէր թագաւորին Մազքթաց և իշխանացն և բազմութե զաւրացն»: Բոլոր տպագիրները, ուստի և այն ձեռագրերը, որոնցից կատարուել են Փաւստոսի չորս հրատարակութիւնները, նոյնպէս և ինձ յայտնի բոլոր Ձ-երը չունին ստորագծուած տողերը, մինչդեռ աւելի ունին «Հոնաց» յիշատակութիւնը այսպէս. «Եւ երթեալ յանդիման լինէր թագաւորին Մազքթաց, իշխան բազմութեան զօրացն Հոնաց»:

6) A. էջ 275ա, B. էջ 368բ. «Յաղագս թագաւորելոյ Տիրանայ յետ հաւր իւրոյ, և թե որպէս Յուսիկն յետ հաւր իւրոյ Վրթանա կալաւ զաթոռ հայրապետութե. և թե որպէս սպանաւ ի Տիրանա յարքաւ յաղագս յանդիմանութեան: — Եւ յանցանելն յաշխարհէ թագաւորին Խոսրովու[1]) Տիրան որդի Խոսրովա առ զթագաւորութիւն և զիշխանութիւն աշխարհացն[2]) Հայոց մեծաց, և ընդ նմին սուրբն երանելի մանուկն Յուսիկ յաջորդեաց զտեղի[3]) հայրապետացն: Բայց գումարեաց ընդ նմա թագաւորն Տիրան զմեծամեծ նախար[ար]սն[4]) ըստ սովորութե աւրինին. ըզմեծ հազարապետն ի հազարապետութենէն(.) Այստեղ տպագրերում էլ դրւում է վերջակէտ:

[1]) B. խոստրովու. [2]) B. «աշխարհացն» չիք. [3]) B. զաթոռ. [4]) B. նախարարսն.

պէտք է ջնջել թէ միջակէտը և թէ վերջակէտը։ Նոյն ինքն Վաղարշն է մեծ հազարապետը։ Իսկ ի տոհմէն ամենայն Հայոց մեծաց զՎաղարշ որ էր իշխան Անձտայ[1]. և ընդ նմայ զԶարեհ[2] զիշխանն, զնահապետն մեծի Ծոփաց. և զՍարա զՇահունի [= զՎարազ Շահունի] զիշխանն Ծոփաց աշխարհին[3])։ ԶԳնիթ իշխան Հաշտենից գաւառին ի Կասինական[4]) [= Կամսարական] տոհմէն։ ԶՎրութ իշխան Վանանդայ գաւառին. զՇահէն իշխան Անձևացեաց տոհմին։ ԶԱտոմ իշխան Գողթան։ ԶՄանաւազ իշխան Կողբացւոց։ ԶԳուրութ իշխան Ձորոց աշխարհին. եւ զՄանաս Խորխո(ռ)ունեաց[5]), զիշխանն մախազութե՟ տանն. զՏիրոց իշխան Սահառունեաց. միւս բոլոր Ձ-երը և տպագրերը ունին «եւ. զմերոյ տոհմի ազգի իշխանն Սահառունեաց»։ «ԶՏիրոց» ուղիղ ընթերցուածն ունին միայն A և B։ ԶԱբաս իշխան Գնունեաց. սոցա ամենեցուն հրամայեաց գնալ ընդ մեծի հազարապետին Վաղարշու...» = Փաւստ. Երր. Դպր. Գլ. ԺԲ։

7) A. էջ 276ա, B. էջ 370ա. «Յաղագս վարուց և գործոց մեծին Դանիէլի քահանաի առն այ՟. և թէ որպէս յանդիմանեաց զթագաւորն Տիրան, և կամ որպէս պատուհասեալ մեռաւ ի նմանէ։ — Բայց յայնժամ դեռեւս կենդանի էր ծերունին սուրբ մեծ քորեպիսկոպոսն Դանիէլ այրն սքանչելի...» = Փաւստ. Երր. Դպր. Գլ. ԺԴ։

8) A. էջ 278 bis ա, B. չունի այս գլուխը. «Յաղագս Շաղիտաի աշակերտի նորին։ — Շաղիտայս այս որ էր լեալ աշակերտ սրբոյն Դանիէլի...» = Փաւստ. Հինգ. Դպր. ԻԶ.

9) A. էջ 278 bis ա, B. չունի այս գլուխը. «Յաղագս Եպիփանու։ — Երանելի սրն՟ Եպիփան ընկեր էր սրբոյն Շաղիտաի, աշակերտ եղեալ մեծին Դանիէլի...» = Փաւստ. Հինգ. Դպր. Գլ. ԻԵ։

10) A. էջ 279ա, B. էջ 372բ. «Վկայութի՟ Զուիթա երիցու յերկրին Պարսից, որ էր յԱրտաշատ քաղաքէ։ — Ապա իբրև չոգան տարան յերկիրն Պարսից զամենայն գերութի՟ Հայոց...» = Փաւստ. Չորր. Դպր. ԾԶ և ԾԵ։

Այսպիսով ուրեմն ունինք Փաւստոսից, բացի արդէն 4 հրատարակութեանց մէջ մասամբ գործածուած ձեռագրերից, չգործածուած 10 նոր ձեռագիր և AB Ճառընտիրների թանկագին հատուածները, որով և անհրաժեշտ է դառնում նոր քննադատական բնագրի հրատարակութիւնը։ Այս նոր հրատարակութիւնը, որի համար կարևոր նիւթը պատրաստելն էր մեր այս ուսումնասիրութեան նպատակը, չի տայ մեզ հարկաւ մեծ նորութիւն, նոր հատուածներ, բայց կտայ կարելի եղածին չափ ճշտուած

[1]) B. Անձտա. [2]) B. զարեհ. [3]) B. «և զՎարազ Շահունի զիշխանն Ծոփաց աշխարհին» չիք. [4]) B. «ի Կամսարական», միւս բոլոր Ձ-երը և տպագրերը ունին Կամինական. [5]) B. խորխոռունեաց.

բնագիր, կհաստատէ Ձ-երը իրանց միմեանցից ունեցած կախման համաձայն, մատնանիշ կանէ կարեւոր և անկարեւոր ընթերցուածները եւ են։ Միւս կողմից յոյս ունիմ, որ այս ուսումնասիրութիւնս ահեմ պիտի լինի նոր Ձ-երի երեւան գալուն։

* * *

II.

1. Այժմ մի քանի խօսք ընդհանրապէս Փ-ի խնդրի վերաբերութեամբ։

Փաւստոս Սահառունի չէ։ Տիրոց Սահառունի։ A և B միմեանցից բոլորովին անկախ Ձ-երը, ինչպէս տեսանք, ունին «զՏիրոց իշխան Սահառունեաց» ընթերցուածը, որ բոլոր մեզ յայտնի Ձ-երում աղճատուել և դարձել է «զմերոյ տոհմի ազգի իշխանն Սահառունեաց»։ Երկաթագրի մէջ եղած շփոթութիւն են «զՏիրոց» և «զմերոյ» ընթերցուածները, տիւն և մենի, յի և ցայի նմանութիւնից ծագած։ «Զ. Տիրոց» (Համեմ. «Տիրոց Բագրատունի» Եղիշէի և Փարպեցու մէջ) ընթերցուածի «զմերոյ» կարդացուելուց յետոյ անհրաժեշտ է դարձել «տոհմի ազգի» բացատրական յաւելուածը։ Այսպիսով լուծւում է վերջնականապէս Փաւստոսի Սահառունեաց տոհմի հետ որեւէ կապ ունենալու կամ չունենալու խնդիրը։ Փաւստոսը Սահառունի չէ։ Ձեռագրական իմ այս գիւտի մասին դեռ 1893 թուին Եղիշէ տաթեանը հրատարակեց «Մշակ» լրագրում (1893, No. 19), բայց բանասէրների մեծամասնութեան աչքից վրիպեց այդ լրագրական յօդուածը և Փ-ով զբաղուողները, թէ հայ և թէ եւրոպացի, մինչև օրս էլ ստիպուած են եղել անդադար յեղեղել այդ խնդիրը։

2) **Բիւզանդական պատմութիւն։** Տպագրերի մէջ Փ-ի երկը կոչւում է «Բուզանդարան պատմութիւնք»։ Ինձ ծանօթ Ձ-երը միեւնոյն ընթերցուածն ունին համաձայն տպագրերին բացի հետեւեալներից. N ունի «Բիւզանդարան պատմութիւնք», R, որ մի քաղուածք է Փ-ից, ունի «ի Բուզանդրեան պատմութենէ», իսկ Z միակ Ձ-իրն է որ ունի խոշոր, կարմրով նկարուած տառերով՝ «Բիւզանդական պատմութիւնք»։ Բուզանդարան կամ Բիւզանդարան անմիտ բառերի փոխանակ ունիմք այժմ «Բիւզանդական Պատմութիւնք»։ Թէ ինչու էր այդպէս կոչւում Փ-ի երկը, այս հարցին մեր գիտութեան այժմեան վիճակում հազիւ թէ հնարաւոր լինի բաւարար պատասխան տալ։ Փ-ի բնագիրը յունարէն համարողները մի նոր կռուան կունենան Փ-ի երկասիրութեան այս նոր անուանակոչութեան մէջ։ Յամենայն դէպս այս խնդիրը կարօտ է առանձին ուսումնասիրութեան։

3) **Փաւստեայ Բիւզանդեայ։** Յայտնի է տպագրերի «փաւստեայ Բիւզանդեայ» ընթերցուածը երրորդ դպրութեան վերջում, յիշատակարանի մէջ։ Իմ ձեռքի տակ եղած բոլոր Ձ-երն էլ ունին նոյնպէս «փաւս-

տեայք. Բիւզանդեայ» կամ «Բուզանդեայ»: Յայտնի է նաև, որ բանասէրների մեծագոյն մասը այս «փախստեայք» բառը կարդում են մտքի համաձայն «փաւստեայ»: Ւիւն և խէ (ւ և խ) տառերը կարող են շփոթուիլ միայն երկաթագրի մէջ = Ւ = Խ: Բանասէրների առաջարկած սրբագրութեան մի նոր ապացոյց գտնում եմ ես Եւսեբիոսի Քրոնիկոնի հայ հնագոյն Ձ-րում, որի մէջ նոյնպէս Ւ և Խ գրերի շփոթութիւն կայ, ծագած անշուշտ երկաթագիր բնագրից: Այստեղ «ի փախստէն» դարձել է «Ի փաւստէն»: Տես Թ. Մոմսէնի «Die Armen. Handschriften der Chronik des Eusebius» յօդուածի մէջ E Ձ-րի իմ բաղդատութիւնը, Hermes թերթից արտատպութիւն, Berlin 1895, էջ 334, տող ներքևից 11:

4. **Մի նոր կրկնագիր:** Էջմիածնի Գրադարանում տարիներ առաջ յաջողուեց ինձ նկատել, որ մի ձեռագրում (No. 2239) մագաղաթեայ առաջին ամբողջ մասը, ընդամենը 104 թերթ, կրկնագիր է: Վրայի գրութիւնը Վանականի «Յաղագս տարեմտի» երկն է և ուրիշ գրութիւններ հին բոլոր գրով: Ձ-րի աւելի նորագոյն մասը, թղթի վրայ, նոյնպէս հին բոլոր գրով հայոց ՉՂԵ (= 1346) թուին է (էջ 162 բ): Տակի բնագիրը փոքր մեսրոպեան երկաթագրով է և կարող է շատ հին լինել: Ինչպէս յայտնի է մեզ ծանօթ ամենահին գրութեան տեսակն են այդ տառերը: Միակ բառը, որ պարզ կարդացւում է այս կրկնագրում (էջ 42 ա) պատառուած թերթի ծայրին «փախստ» մնացորդն է: Ոչ մի միջոց դեռ չէ փորձուել այս կրկնագիրը վերծանելու համար: Անշուշտ մի դուրեկան ցնորք է, որ այս կրկնագիրը Փաւստոս լինէր, բայց ոչ մի ապահովութիւն չունիմ դեռ:

5. **Ստորոտ ամենայն պատմութեանց:** Փաւստոսի վերջին դպրութեան ցանկին կամ «կանոններին» անմիջապէս կից Ձ-երը դնում են «Ստորոտ ամենայն պատմութեանց» երևի կամենալով ասել «վերջ ամենայն պատմութեանց», կապելով այս նախադասութիւնը «Յաղագս Գնդայ սրբոյ և առաքինոյ . . .» ԺԸ-երորդ գլխի վերտառութեան հետ: Միայն K-ն ունի տպագրի նման կից հետևեալ «Յաղագս իմ տեղեկութեան» ասացուածի հետ: Իսկ Z-ն բոլորովին չունի այս «Ստորոտ ամենայն պատմութեանց» նախադասութիւնը:

6. **Յաղագս իմ[ո] տեղեկացութեան:** Փ-ի անձնաւորութեան համար ամենից աւելի հետաքրքրականն է «Յաղագս իմ տեղեկութեան, որք միանգամ զմատեանս ընթեռնոյք» ասացուածը: Իմ ձեռքս եղած բոլոր Ձ-երը ինչպէս նաև I տպագիրը «ընթեռնոյք»-ից յետոյ դնում են վերջակէտ: Այս վերջակէտը միւս բոլոր տպագրերը բոլորովին անհիմն կերպով դուրս են ձգել: «Տեղեկութե» բառի փոխանակ, որ միշտ պատուով է գրւում, K-ն ունի «տեղակութե», իսկ M-ն ունի «տեղեկացութե», ուստի և իմ կարծիքով, այս աղճատուած բառի նախկին լրիւ ձևը վերականգնելու համար պիտի կարդանք «տեղակացութե» = «Յաղագս իմ[ո]

տեղակացութեան, որք միանգամ զմատեանս ընթեռնոյք»։ Տեղակացութիւն ոսկեդարեան բառ է և շատ լաւ կարող է նշանակել թելակալութիւն։ Ինչպէս յայտնի է Փաւստոս եպիսկոպոսի թելակալութեան կամ «տեղակացութեան» մասին խօսւում է Զ-երորդ դպրութեան Ե-երորդ գլխում[1]։ Այսպիսով աւելի ևս շեշտւում է այն կարծիքը, որ հեղինակ Փաւստոսը նոյն անձն է «թելակալ Փաւստոս» եպիսկոպոսի հետ։ «Տեղակացութեան» ամբողջ նախադասութիւնը ցանկի մէջ Ե-երորդ գլխի վերտառութեան մի մասն է, կամ այդ վերտառութեան վերաբերեալ մի ծանօթութիւն, որ իր առողանիշը կամ տեղը կորցրել է և ընկել ցանկի վերջը կամ ստորին լուսանցքը, ինչպէս ունի Z ձեռագիրը։ Այդպիսի ծանօթութիւններ, մանաւորապէս իրենց առողանիշը կամ տեղը կորցրած ծանօթութիւններ, այն էլ մի քանի հատ, ունինք Խորենացու և Ասողիկի մէջ[2]։ Մեզ հետաքրքրող նախադասութեան վերջին մասը — «որք միանգամ զմատեանս ընթեռնոյք» — համեմատել առաջին «խոստաբանութեան» ասութեան հետ — «որք միանգամ կամին սրտի մտօք հասու լինել սմին զոր աւելոցս եմ»։

7. Տունք ԺԶ համարական բանից։ Մ էջ։ Ցանկի կամ կանոնների վերջում այս ասացուածը մի միտք կարող է ունենալ, այն է որ վեցերորդ դպրութիւնը «համարական թուով» 16 տուն կամ գլուխ ունի։ Եւ իսկապէս էլ ունի 16 գլուխ. մեծաւ մասամբ մի մի փոքրիկ պարբերութիւնից կազմուած։ Զ տառի անկումը [Ժ = ԺԶ], ինչպէս և E Ձ-րի մէջ «Ն» տառի անկումը [E՝ տուք = տունք] սովորական երեւյթ է։ Խորենացու Ձ-երում ունինք «տասն» փոխանակ «ութ և տասն»-ի, «յիսուն» = «յիսուն և վեց» [Ծ = ԾԶ]., ևն ևն։ Այսպիսի պակասաւոր թուերի օրինակներ կարող եմ բերել նոյն իսկ ամենալաւ Ձ-երից տասնեակներով։ Աւելի հետաքրքրականն, որ Ա խոստաբանութեան մէջ Փաւստոսն ասում է. «մի բառ միջէ կարգաւք բանից և համարաց կանոնեալ գրոշմեալ նկարեցի իւրաքանչիւր տեղւոջ։ Եւ չորս խոստմունս չորեցունց[3] դպրու-

---

[1]) Թելակալ բառի նշանակութեան մասին հմմտ. «Որպէս թելակալ պահապան էր ժողովոյն» Եփր. Ծն. Հայկ. Բառ.։

[2]) Հմմտ. իմ «Խորեն. Պատմ. Ուսումն.» Վաղարշապատ 1896, էջ 79, ծանօթ.։

[3]) Բոլորն ունին «չորից չորեցունց» աւելորդ կրկնութիւնը, ինչպէս և նոյն խոստաբանութեան մէջ ունին «և առ նմին դպրութիւնք երեք [= գ̅]» որ պիտի ուղղել «և առ նմին դպրութիւնք դ̅ [= չորս]»։ Ամ-տում, տէր Մինաս գրչի դպրանոցում, թերավարժ աշակերտների ձեռքով արտագրուած նորագիր, սղումներով և պատիւներով լի Փաւստոսները հարկաւ հարիւրաւոր այսպիսի վրիպակներ պիտի ունենան, որոնք մեծ մասամբ կանհետանան, երբ Ձ-երի բաղդատութեամբ կունենանք քննադատական բնագիր։

թեանցս **յիւրաքանչիւր** [1]) **գլուխս** պատուաստեցի մինչև ի կատարած սորին»: Ուրեմն պարզ և հասկանալի է, թէ ինչ է կամենում ասել Փաւստոսը «Համար և թիւ» կամ «Համարական թիւ» ասելով, մինչդեռ Փաւստոսի մեկնիչները և թարգմանիչները այս համարական թուով տները կամենում են անպատճառ կապել Փաւստոսի անձի մասին խոստացուած տեղեկութեան հետ և սպասում են գտնել Պատմութեան վերջում Ժ. տուն տեղեկութիւն, այն էլ ոտանաւորով (!) Փաւստոսի անձի մասին: Ուրեմն «Համարական թուերը» ցոյց են տալիս միմիայն իւրաքանչիւր Դպրութեան Գլխում (= սկզբում) գրուած տների (կամ այժմեան մեր սովորական գործածութեամբ՝ գլուխների) թիւը: Եւ յիրաւի պահուած է այժմեան Փաւստոսում բացի վեցերորդից նաև երրորդ դպրութեան «Համարական թիւը» — «կանոնք պատմութեանց մատենից մինչև ցքսան և մի (տես երրորդ դպրութեան սկիզբը) [2]): Նոյնպէս ուրեմն իւր իսկ բնական և պատշաճ տեղումն է վեցերորդ դպրութեան սկզբին, ցանկի վերջում, «Տունք ԺԱ. համարական թուաք: Վերջ» ասացուածը և այս նախադասութիւնը ոչ մի առնչութիւն չունի հեղինակ Փաւստոսի անձի հետ:

8. **Առաջարկութեան վճարումն. Մնացորդք բանից ի ծայրէ. Վեցերորդ դպրութեան**: Այս բառերն էլ բաւական աղճատուած են ձեռագրերում, և տարբեր ընթերցուածներով: Կապելով նախընթացի հետ ձեռագրերը գրում են «վերջ առջրնուե վճարումն» են: «Ըն» կարդալով «րկ» [= Նոտրագրի մէջ] մենք լաւագոյն ենք համարում ընթեռնուլ՝ «Առաջարկութեան վճարումն. մնացուածք [կամ՝ «մնացորդք», ինչպէս որ ունի Z] բանից ի ծայրէ: Վեցերորդ դպրութիւն» [3]):

9. **Փաւստոս Բիւզանդ եպիսկոպոս**: Փոքր ինչ երկար կանգ առայ այս մանրամասնութեանց վրայ, ուղիղ գնահատելու համար այս տեղեկութիւնները, որ տալիս է Փաւստոսն իւր մասին: Խրթութիւնը մնում է այն, որ վեցերորդ դպրութեան ցանկում խոստացւում է հեղինակի տեղակացութեան մասին տեղեկութիւն և նոյն դպրութեան ԻԶ. գլուխներում խօսում է Թելակալ Փաւստոս եպիսկոպոսի և նրա եղբօր Արտասի մասին: Նրանք **ծածուկ** յոյներ էին՝ «Եւ էին լեալ սորա ազգաւ

---

[1]) Վերջին տպագրերը ունին այստեղ նորից մի աւելորդ բառ «յիւրաքանչիւր իւր», բայց բոլոր ձեռագրերը և I տպագիրն ունին ուղիղը — «յիւրաքանչիւր»:

[2]) M «մինչև .ի. և մէկն» — E «մինչև ի .իա.» — Z «մինչև ի .իա.» — K «մինչև ի իա» — I «մինչև ի .իա. գլուխս» են: Տես և նորագոյն տպագրերը:

[3]) «Վեցերորդ դպրուի» բառերի փոխանակ K-ն ունի «վարդից: գրգռութե ա» մթին ասացուածը: K-ն, ինչպէս վերևում ասել ենք, չափազանց խեղճ և անգրագէտ ձեռագիր է:

Հռոմ», բայց արդէն գլխովին հայացած: Ռոստոմ — Ռոստոմ անունն էլ հայ — պարսկական է: Չէ ասում «էին ազգաւ Հռոմ», այլ «լեալ էին ազգաւ Հռոմ»: Ազգատոհմ Հռոմ ծագումից լինելն անշուշտ արգելք չէր Փաւստոսին բոլորովին հայացած լինել իր զգացմունքներով, իր աշխարհայեցութեամբ, իր ճաշակով և իր անթարգմանելի կորովի հայրաբանութեամբ: Այս նոյն Փաւստոսն է ամենայն հաւանականութեամբ Ներսէս Մեծի թաղմանը ներկայ գտնուող Փաւստոս եպիսկոպոսը (Դպր. Ե. 24): Ներսէսի մահը Պապ թագաւորի մահից (+ 374) քիչ առաջ է, երևի նոյն այդ 374 կամ 373-ին[1]: Ուրեմն Փաւստոս ականատես է Պապի և Ներսէսի վերջին օրերին:

10. **Փաւստոս Սատաղու:** Յիշւում է մի ուրիշ Փաւստոս եպիսկոպոս Բարսեղ Մեծի թղթերում: Այս Փաւստոսը Պապի միջնորդութեամբ Տիանայի Անթիմոս եպիսկոպոսից ձեռնադրւում է եպիսկոպոս 373-ին և ձգտում է եղել լինել Սատաղ[2] քաղաքի եպիսկոպոս, բայց յայտնի չէ թէ նա արդեօք հասել է իր փափագին: Սկսած Չամչեանից այս երկու Փաւստոսները միևնոյն անձն են համարուել[3] և այդ անհնարին բան չէ. գոնէ ժամանակագրական ոչ մի անպատեհութիւն չկայ:

11. **Ծերունի Փաւստոս եպիսկոպոս:** Բայց կայ մի երրորդ Փաւստոս եպիսկոպոս, Արշակ Բ. Թագաւորի ժամանակ Ներսէս Մեծին ձեռնադրող «ծերունի Փաւստոսը» (Գ, 3): Այս «ծերունի» Փաւստոսին էլ, բոլորովին անտեղի կերպով, բանասէրներից շատերը նոյնացրել են վերյիշեալ Փաւստոսների հետ: Անուանակցութիւնը բաւական հիմք չէ անձեր նոյնացնելու համար: «Ծերունի» Փաւստոսը, Արշակ Բ. թագաւորի ժամանակ արդէն եպիսկոպոս, չէ կարող Պապի ժամանակ ձեռնադրուած [373-ին] և Բարսղի թղթերում յիշուած Փաւստոսը լինել: Այդ «ծերունին» չէ կարող նաև նոյն անձը լինել Ներսէս Մեծին թաղող թեմակալ Փաւստոս եպիսկոպոսի հետ, որ աղքատանոցների վերատեսչութիւնը շարունակում էր, իր իսկ ասելով, մինչև «յամս Խոսրովու և Արշակայ երկուց թագաւորացն բաժանաւորացն, **մինչդեռ ևս կային նոքա** [= Խոսրով և Արշակ] **կենդանիք**» (Զ, 5): Ուրեմն թեմակալ Փաւստոսը գիտէ Խոսրովի և Վերջին Արշակի մահը: Խոսրովը դեռ կենդանի էր Վռամշապուհի ժամանակ և Վռամշապուհից յետոյ էլ ութ ամիս (Ղազ. Փարպ.)

[1] Մի բարձրաստիճան հայ հոգևորական կաթողիկոսական ցանկերի վրայ արած իր գիտական աշխատութեան մէջ (անանուն), որոշ հաշիւների վրայ հիմնուած՝ դնում է Ներսէսի մահը 373-ին յուլիս 25 (Տես «Լումայ» և Օրաց. Ազգ. Հիւանդ. Կ. Պոլիս, 1901):

[2] Սատաղ քաղաքն յիշւում է Փաւստոսի պատմութեան մէջ երկու անգամ. «փոքրիկ քաղաքիկն Սատաղու». Գ., 7, 21:

[3] Չամչ. Պատմ. Հայոց I, 11, 447–8, 745–748. Patrol. I. P. Migne, Series Graeca, XXXII. Այս բոլորը միասին «Փաւստոս Բուզանդ» Ե[ղիշէ] Մ[ատթեանի], Վիեննա 1890, էջ 7–12:

կամ մի տարի (Խորեն. Գ., 55). կրկին անգամ Թագաւորեց և մեռաւ 416 Թուից ոչ առաջ[1]: Ժամանակով Վռամշապուհին ամենից մօտ և ականատես պատմիչն է Կորիւն, որ Մաշտոցի Վարքում գրերի գիւտը (404 Թուին) դնում է Վռամշապուհի հինգերորդ տարում (Վենետ. 1833, էջ 9): Այդ Թուականից երկու տարի յետոյ, Վռամշապուհի եօթներորդ տարում[2]) [406 Թուին] Մաշտոցը աշակերտներով գնում է Ամիդ և Եդեսիա Հայ գրերը կատարելագործելու: Վռամշապուհի տասն և վեցերորդ տարում, այն է 415 Թուին[3]), Մաշտոցը իւրայիններով, կատարելագործուած Հայ գրերով և Ս. Գրքի Թարգմանութեամբ վերադառնում է Վաղարշապատ: Ուրեմն 415-ին Վռամշապուհը դեռ կենդանի էր, ուրեմն և Խորենի 8-ամեայ Թագաւորութիւնը կարող չենք դնել՝ ամենականուխը՝ 416 Թուից առաջ: Խորենի մահը գիտցող Փաւստոսը միայն այս Թուականից յետոյ կարող էր գրել իւր Պատմութիւնը: Ներսէս Մեծի Թաղման ներկայ եղող Փաւստոս եպիսկոպոսը՝ 373—374-ին, եթէ լինէր երիտասարդ եպիսկոպոս 25—30 տարեկան հասակում — իսկ այդ դարում Հայաստանում ոչ Թէ երիտասարդ, այլ պատանի եպիսկոպոսներ ունինք, ունինք այդպիսինները և յետոյ, օրինակ Վահանիկ կաթողիկոսը 10-րդ դարում — հազիւ 50—55 տարեկան կլինէր հինգերորդ դարի սկզբում և կարող էր դեռ մի քանի տասնեակ տարի էլ ապրել հինգերորդ դարում: Պապի մահը 374-ին է: Այդ ժամանակ Պապը չափահաս և կատարելահասակ մարդ էր և ոչ անչափահաս պատանի, ուրեմն առ նուազն 25—30 տարեկան: Պապի ծնունդը և Արշակի ամուսնութիւնը Փառանձեմի հետ այս հաշուով պէտք է 350 Թուից առաջ դնել: Իսկ Փառանձեմի առաջին մարդու — Գնելի — սպանման ժամանակ Ներսէս Մեծը արդէն կաթողիկոս էր. ուստի և նրան ձեռնադրող Օերունի Փաւստոս եպիսկոպոսը ոչ մի դէպքում չէ կարող դեռ կենդանի համարուել առ նուազն 65—70 տարի յետոյ 416—420 Թուերին: Ուստի և ակներև է, որ բոլորովին տարբեր անձնաւորութիւններ են Օերունի Փաւստոսը և Խորենի մահը գիտցող Թելակալ Փաւստոս եպիսկոպոսը:

12. **Գրութեան ժամանակը 416—425 Թ.:** Փաւստոսի Պատմութեան գրութեան ժամանակը որոշելու համար պէտք է կարելի եղածին չափ ճշտել Վռամշապուհի, Խորենի, Շապուհ Սասանեանի և վերջին Արշակունի Թագաւոր Արտաշէս-Արտաշիրի տարիները: Այս նպատակի համար

[1]) Հմմտ. Գարագաշ. Քննակ. Պատմ. Հայոց, հատ. Գ., էջ 213, որ Խորենի մահը դնում է 415-ին:

[2]) Տպագիրն ունի վրիպակ ընթերցուածով «հինգերորդ», որ մտքի համաձայն պէտք է ուղղել «եօթներորդ», և = է ձեռագրական շփոթութիւն:

[3]) Կորիւն, էջ 11, ունի վրիպակով «ի վեցերորդ ամի Վռամշապհոյ արքային Հայոց Մեծաց», որ մի պակասաւոր Թիւ է և պէտք է ուղղել «ի տասն և վեցերորդ = ի վեշտասաներորդ = ի Ժ.Զ.»:

բոլորովին անյարմար է Խորենացին, իբրև նորագոյն գրող[1]), և նախապատուութիւնը պէտք է տալ Ղազար Փարպեցուն և Կորիւնին: Կորիւնը յիշում է Վռամշապուհի 16-րդ տարին: Խորենացին տալիս է Վռամշապուհին ընդամենը 21 տարի թագաւորութիւն: Ղազարն ասում է Վռամշապուհի համար՝ «եկաց յետ այսորիկ [= գրի գիւտից յետոյ] թագաւորն Վռամշապուհ ամս [illegible] (Տպ. 1891, էջ 54): Այս տեղեկութիւնը, որով Վռամշապուհի թագաւորութեան տարիները հանում են 26-ի [5 տարի մինչև գրի գիւտը + 21 = 26] բոլորովին նոր կեղծիք է կատարուած Խորենացու ազդեցութեամբ: Ղազարի մեր ձեռքն հասած միակ ձեռագիրը B[2]) [Բաղէշի ձեռագիր, 17-երորդ դարի], էջ 10 ա, նախապէս ունեցել է «եկաց յետ այսորիկ թագաւորն Վռամշապուհ ամ-[illegible]»: B. ձեռագրում քերուած է վերջին բառը և տեղը գրուած «քսան և մի», բայց տակի գրութիւնը պարզ կարդացւում է: Այնպիսի կեղծման է ենթարկուել Ղազարում [B էջ 14 բ] նաև վերջին Արտաշէսի տարեթիւը. «Յայնմհետէ բարձաւ թագաւորութիւն յազգէն Արշակունեաց [illegible], [illegible] ամի Արտաշիսի»: Երկու գծուած բառերը քերուած են ձեռագրում, թէև այժմ ընթեռնլի, և գրուած է Խորենացու թուականը «ի զ. երորդ [= ի վեցերորդ] ամի Արտաշիսի» (Տես տպ. 1891, էջ 76): Շապուհ Սասանեանը Խորենացու ասելով թագաւորեց Հայաստանում 4 տարի[3]) Խոսրովից անմիջապէս յետոյ: Յամենայն դէպս այս Շապուհի մահը Վռամ Ե-երորդ արքայից արքայի առաջին տարին տեղի ունեցաւ [420–421 թուին]: Շապուհի Հայաստանից հեռանալուց յետոյ տեղի է ունենում ապստամբութիւն հայ նախարարների Ներսէս Ճիճրակեցու առաջնորդութեամբ, վերջապէս թագաւորում է Վերջին Արտաշէսը ընդամենը 3 տարի: Տարեթուերի այս նոր սրբագրութիւններով Արշակունեաց մինչև այժմ ընդունուած բարձման թուականը — 428 — պէտք է պակասեցնել առնուազն 3 տարով և դնել ամենաուշը 425 թուին:

Փաւստոս չգիտէ ամենայն հաւանականութեամբ Հայոց թագաւորութեան [illegible] կործանումը, երբ իր Պատմութեան վերջում ասում է. «Նուաղեաց բաժանեցաւ ցրուեցաւ թագաւորութիւնն Հայոց, պակասեաց յիւրմէ մեծութենէն յայն ժամանակն և յապայ» (Զ, 1): Ուրեմն իր գրուածքը 425 թուից առաջ է: Բայց գիտէ, ինչպէս տեսանք, վերջին

[1]) Ինչպէս արդէն ցոյց եմ տուել 676 թուից յետոյ է Խորենացու Պատմութիւնը. Արարատ 1897, էջ 422—4: Նորագոյն հետազօտողները՝ թէ հայ և թէ եւրոպացի ոչ մի հաստատուն փաստ չբերին իմ այս կարծիքը խախտելու համար:

[2]) Տես իմ յօդուածը «Ղազար Փարպեցու ձեռագրերը». Արարատ 1901, նոյեմբ.-դեկտ., ուր ցոյց եմ տուել թէ ինչպէս է ընդմիջարկուել Ղազարում և հայ գրերի գիւտի պատմութիւնը տպագիր Խորենացուց:

[3]) Հայաստանում թագաւորող այս Շապուհի մասին տես և Ղազար 1891, էջ 55—57:

Խորոփի մահը — ամենականուխը 416-ին: Ներսէսի բերանով մարգարէանում է Արշակունեաց ցեղի թագաւորութեան բարձումը (Դ. 15), ուրեմն գիտէ Շապուհ Սասանեանի Հայաստանում թագաւորելը, որով իրապէս վերջանում էր Արշակունեաց ցեղից թագաւորութիւնը և առաջին անգամ մի սասանեան բարձրանում էր Հայոց գահը: Գիտէ Ասպուրակէսի մահը (Զ. 15), ուրեմն գրել է Սահակի կաթողիկոսութեան օրով: Բայց գիտէ իբրև մարգարէութիւն Լուսաւորչի ցեղից կաթողիկոսութեան բարձումը: Բայց այդ գիտէին ամենքը դեռ ևս չորրորդ դարի վերջերում, երբ Սահակը հայրապետական գահը բարձրացաւ և **որդի չունէր**: Ամենքին յայտնի էր, որ Սահակով վերջանալու է Լուսաւորչի ցեղը[1]): Այս բանն իմանալու համար հարկ չկար, որ Փաւստոսը տեսած լինէր Սահակի անկումը կաթողիկոսութիւնից Վռամի օրով, կամ Սահակի մահը: Այս բոլորից եզրակացնում եմ, որ Փաւստոսի Պատմութիւնը գրուել է Շապուհ սասանեան Հայոց թագաւորի կամ Ներսէս Ճիճակացու ապստամբութեան օրերը, **հինգերորդ դարի առաջին քառորդի վերջին տարիները**:

13. **Գրուած է հայերէն և անվաւերագիր չէ**: Ինքն ըստ ինքեան հետևում է այս ասածներից, որ Փաւստոսը գրելով հայերի համար հայ գրի գիւտից յետոյ, երբ արդէն հայ լեզուով կար Ս. Գիրք, եկեղեցական ժամակարգութիւն, Պատարագամատոյց, բաւական հարուստ թարգմանական գրականութիւն, պիտի գրած լինէր հայ լեզուով, որին իշխում է տիրապէս, և պիտի ունենար այդ նորածիլ մատենագրութիւնից փոխառութիւններ, ինչպէս որ և ունի Բարսեղի Պատարագամատոյցից, Ս. Գրքից, աղօթքներից են: Բանասէրներից մատնանիշ արուած և հաւաքուած[2]) բազմաթիւ փաստերը Փաւստոսի վաւերականութեան դէմ իմ այս տեսութեամբ նոր լուսաբանութիւն են ստանում և աւելի ևս հաստատում Փաւստոսի վաւերականութիւնը: Կորիւնն արդէն մօտաւորապէս 440—450 թուերի ժամանակամիջոցում՝ [= Մաշտոցի մահից յետոյ, Վարդանանց պատերազմից առաջ] ամբողջ հատուածներ է ընդօրինակում Փաւստոսից: Ղազարը հինգերորդ դարի վերջում ծանօթ է մեր այժմեան Փաւստոսին, այն աննշան և փոքրիկ տարբերութեամբ, որ Փաւստոսի չորրորդ դպրութիւնը, որ ըստ կարգին երկրորդ մասն է Փաւստոսի Հայոց Պատմութեան, ոչ բառացի, այլ ըստ իմաստին անուանում է «երկրորդ պատմութիւն»: Ուրեմն այս Հ. Պատմութեան Գ-Զ դպրութիւնները ըստ բովանդակու-

[1]) Թերևս շարունակուեց այդ ցեղը մի ապօրինի զաւակով, որ ծնուել էր Մաշտոցի համագիւղացի մի հարճից. «Բայց Պապայ [= որդի Յուսկան, հօրեղբայր Ներսէսի մեծի] ի բուն ի կնոջէն ոչ մնաց [որդի], այլ էր նորա հարճ մի ի գաւառէն Տարօնոյ ի Հացեաց գեղջէ կարճաղատացն, և մնաց որ ի հարճէ անտի ի Հացեկացւոյն, որում անուն իւր որդւոյ հարճին Վրիկ կոչէր» (Փաւստ. Դ. 19):

[2]) Տե՛ս մանաւորապէս «Ուսումնասիրութիւն Փաւստոսի Բիւզանդի Պատմութեան. Ստ. Մալխասեանի, Վիեննա, 1896:

թեան կարող էին կոչուիլ Ղազարից, ինչպէս և ամէն մէկից, Ն.-Պ. պատմութիւնք: Յամենայն դէպս Ղազարից երբէք չէ կարելի հետեւցնել, որ իբր թէ հինգերորդ դարից յետոյ Փաւստոսը ենթարկուել է նոր խմբագրութեան և թէ այժմեան գլխակարգութիւնները, ցանկերը [= «կանոնները», «խոստարանութիւնները» այդ նոր խմբագրութեան արդիւնք են[1]): Բարեբախտաբար այսպիսի ենթադրութեան դէմ կարելի է վճռական ապացոյց բերել նոյն իսկ Ղազարից, որ օգտուել է Փաւստոսի ճիշդ առաջին խմբագրութիւնից, երբ քաղելով ասում է Փաւստոսի բովանդակութեան մասին. «գիրս բազմափոփոխս աշխարհիս Հայոց, զբարեաց և զչարեաց, զվարս և զգործս արանց սրբոց և պղծոց, զժամանակի պատերազմաց և զխաղաղութեան և այլն» (էջ 2) = Փաւստ. խոստարանութիւն նախագահելի ... անցելոց իրաց գործք և վարք ... սրբոց արանց ... և խաղաղութեան և պատերազմի և շինութեան և աւերածոյ, և արդարութեան և անօրէնութեան, և աստուածպաշտութեան և ամբարշտութեան ժամանակագիր արարեալ ..»:

Փաւստոսի վաւերականութիւնը հերքողները գլխաւորապէս հիմնւում են Պարսիկ և մասնաւորապէս Յոյն թագաւորների անունների հակաժամանակ և անտեղի գործածութեան վրայ: Փաւստոսը ժամանակագրութիւն չունի՝ ժամանակագրութիւն, որ պիտի առաջնորդուէր յոյն կամ պարսիկ թագաւորների տարեթուերով: Բայց ի նկատի է առնելու, որ Փաւստոսն իւր ամբողջ պատմութեան մէջ միայն երկու պարսիկ թագաւորի անուն գիտէ՝ Ներսէհ և Շապուհ: Ներսէհին էլ յիշում է միայն Սատաղ քաղաքի (Գ., 21) և Արինեաց տոհմի (Գ., 58) առնչութիւններից առած: Գիտէ միայն Կոստանդիանոսին, որին յիշում է պատահարար Նիկիական ժողովի (Գ., 10) և Տրդատի հետ դաշնադրութեան (Գ., 2) առթիւ, և Վաղէսին: Այսպիսի անգիտութիւնը յունական թագաւորների մի կողմից ապացոյց է, որ Փաւստոսը ոչ յոյն է և ոչ բիւզանդացի, և միւս կողմից՝ որ Փաւստոսին չէ կարելի դատել յոյն կամ պարսիկ թագաւորների ժամանակագրութեամբ: Ժողովրդական և նախարարական ցեղերի առնչութիւնները, իր անձնական յիշողութիւնները, կրօնական հրաշապատում գրքեր — ահա Փաւստոսի աղբիւրները: Հիմնական սխալ է նաև հայ թագաւորների թուերով — առնուած Խորենացուց սուտ հանել Փաւստոսին: Մենք չգիտենք ոչ Տրդատի մահուան թուականը, ոչ նրա յաջորդների տարեթուերը, այլ միայն Պապ թագաւորի մահուան թուականը [† 374], երբ Պապը ոչ թէ պատանի, այլ կատարեալ չափահաս մարդ էր, ուսեալ և ծնուած մօտաւորապէս 30 տարի առաջ, իսկ նրա հայր Արշակը, նոյն իսկ Փաւստոսի պատմութեամբ՝ արդէն թագաւոր էր Պարսկաստանում քրիստոնէից դէմ յարուցուած ընդհանուր հալածանքից [= Շմաւոն եպիսկոպոս

[1]) Համեմ. Ստ. Մալխասեանի «Մի նկատողութիւն ևս», ZAPh., 1901, էջ 64–6:

են, Հայ Թարգմանութեամբ Աբրահամ Խոստովանողի] առաջ, ուրեմն և չորրորդ դարի քառասնական Թուերի սկզբին: Չէ հակապատմական տալ Արշակին 34 կամ աւելի տարիներ Թագաւորել, բայց մեր այս յօդուածի ծրագրից դուրս լինելով այսպիսի մանրամասնութեանց խնդիրը, բաւականանանք մեր այս ընդհանուր ցուցումներով:

Փաւստոսի «Բուզանդ» կամ «Բուզանդացի» մակդիրը, որին ծանօթ է Ղազար Փարպեցին, Թւում է մեզ լոկ մակաբերութեամբ հետեւցրած գրքի «Բուզանդական Պատմութիւնք» անունից: Փաւստոսն այնչափ ագէտ է բուզանդական Թագաւորների ժամանակագրութեանը և գործերին, որ ոչ մի դէպքում չէ կարող Բուզանդացի կամ Բուզանդիայում սովորած լինել:

Ամփոփենք ուրեմն մեր այս նոր տեսութիւնը, ամբողջովին հիմնուած ձեռագրական ուսումնասիրութեանց և Փաւստոսի բնագրի վրայ:

Փաւստոսը Սահառունի չէ: Գրել է «Բուզանդական Պատմութիւնք», որի Գ-Զ դպրութիւնները հասել են մեր ձեռքը: Վերնագրին համապատասխանում էին իրենց բովանդակութեամբ երեւի Ա-Բ դպրութիւնները, որոնց մասին որևէ գաղափար տալու համար դեռ բաւարար նիւթ չունինք: Փաւստոսն իր իսկ վկայութեամբ Ներսէս Մեծի Թեղակալ եպիսկոպոսներից մէկն է, ներկայ է եղել Ներսէսի Թաղմանը, Թերևս նոյն անձն է Բարսեղի նամակներում յիշուած Փաւստոսի հետ, ուրեմն այս դէպքում՝ եպիսկոպոս ձեռնադրուած 373-ին: Գրել է պատմութիւնը Ասպուրակէս կաթողիկոսի և Խոսրով Թագաւորի մահից յետոյ, 416—425 Թուերին: Բոլորովին տարբեր անձն է Ներսէսին ձեռնադրող Ծերունի Փաւստոս եպիսկոպոսը: Փաւստոսն օգտուել է հայ Պատարագամատոյցից, իսկ իրանից օգտուել են Կորիւն և ուրիշներ: Գրել է հայերէն, շատ լաւ ծանօթ է Հայաստանի աշխարհագրութեանը և տեղական աւանդութիւններին: Ծագումով միայն Յոյն է, իսկ մտածողութեամբ, զգացումներով և լեզուով՝ զուտ հայ: Փաւստոսի երկը մեր ձեռքն է հասել, հաշուի չառնելով Ա-Բ դպրութեանց խնդիրը, նախկին ծաւալով, անպակաս և առանց որ և է նոր խմբագրութեան[1]:

[1] Հարկաւ չենք հաշւում նաև այն փոքրիկ պակասները, որ կան Գ., 6 [որ արդէն լրացրին A և B] Գ. 16 և Զ. 16 ուր Գինդ միայնակեացի պատմութիւնը մնում է Թերի: Այստեղ ձեռագրերը վերջանում են այսպէս. EZ «չեննեալ գեւր:», RI «չեննեալ գեւր եղբ:», K «չեննեալ գեւր եպ: — Բուզանդ պատմագր[ին] օրինակն մինչ աստ էր անմեղադիր լերուք:», M «չեննեալ գեւր եղբայր . . . [դատարկ տեղ է Թողնում տողեր և ամբողջ օրինակներ, զգալով որ պակաս կայ, նաև հաւանօրէն յիշատակարան գրելու համար]: P (= Պատկան.) «չեննեալ գեւր եղբայրանցս:», W [= Վենետ.] «չեննեալ գեւր եղբարց»:

Էջմիածին.

Ս. ԷՋՄԻԱԾՆԻ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ ՁԵՌԱԳԻՐ ՊԱՏՄԱԳԻՐՆԵՐԸ

Ստ. Կանայեանի.

I.

ԱԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍ և ՅԱՃԱԽԱՊԱՏՈՒՄ

Թ. 1655/1613[1]). — Չխբ = 1293.

Թուղք *այժմ* 377 + *թղ.* 342 *երկրորդ։* — **Մեծութիւն** 33 × 21—25,5 *սմ.։* — **Գրութիւն** *երկսիւն, իւրաքանչիւրը* 23,5 × 7,5 *սմ.։* — **Տող** 25—26, *տեղ տեղ գծուած ճնշմամբ։* — **Թերք** 33. Ա—Ժ. *կարմիր* Ա—Ժ, *ապա թերթաթուեր նոր ձեռքով գրած* ԺԱ—ԻԳ։ Ա *ունի* 8 *թուղթ,* Բ *և* Գ *տասնական,* Դ 14, Ե 12, Զ—Ժ *տասներկական. կարմիր թերթաթուերով* Ա *ունի* 11, Բ—Զ *տասներկական,* Է 11, Ը, Թ *և* Ժ *տասներկական։* ԺԱ 4, ԺԲ 11, ԺԸ 14, ԺԹ(*ա ա*)—ԻԲ(*գ գ*) *տասներկու տասներկու և* ԻԳ 10։ — **Նիւթ** *անհարթ և դեղնաւուն մագաղաթ։* — **Գիր** *բոլորագիր սիրուն, վերջերն աւելի մանր, տգեղ և գժգոյն. թղ.* 235 *նոտրագիր մատենիս նորոգողի։* — **Խորագիր և Վերնագիր** *սև մանր բոլորագրով։* **Սկզբնագրեր** *սև երկաթագիր, բայց թղ.* 234*ա*[2] *յիշատակարանի վերնագիրն ու սկզբնատողը կարմիր։* — **Զարդագիր** *չկայ։* — **Բառանջատում** *շատ անգամ չունի։* — **Զարդ** *լուսանցազարդ, խորան, կիսախորան և նկար չկան։* — **Կազմ** *փայտեայ կաշեպատ, շատ փչացած, տակի կողքի վերևից մի կտոր տախտակ պոկուած։* — **Թուական** *թղ.* 234*բ*[2] Չխբ (= 1293). *Նորոգման թղ.* 235*ա*[1] Ռ, *և* Ճ. Ի (= 1671)։ — **Տեղ** *Կարբի, Յովհաննու վանք։* — **Գրիչն** *անյայտ։* — **Կազմող** *Զաքարիա արհիսարկաւագ Քանաքեռցի։* — **Ծաղկող** *չունեցել։* — **Տէր** *տր Համազասպ, ընծայուած Կարբու Յովհաննու վանքին. ապա ստացողը Յակոբ։* — **Յիշատակագրութիւն** *թղ* 1*ա,* 115*ա*[2], 123*բ,* 139*ա,* 221*ա ջնջուած,* 234*ա*[1], 259*բ,* 261*բ և* 283*բ։* — **Յիշատակարան** *գրչի թղ.* 234, *նորոգող Զաքարիա արհիսարկաւագի* 235, *այլև*

---

1) *Ագաթանգեղոս. Առաջին թիւը* 1655 *է ձեռագրինը, որ և համապատասխանում է Սահակ Վ. Ամատունու ձեռագիր համառօտ ցուցակին, իսկ երկրորդը* 1613 *Կարենեան յիշուած ցուցակին. տպագրուած* 1863, *Թիֆլիս։*

տողերին տակի կողքի ներսի կողմից պատառուած թղթի մնացորդը: — **Տեղեկութիւն** ձախ կամ վերին կողքի ներսի կողմից կպցուած նորագոյն Н. В. Сергѣевъ No. 7 թղթի կէս թերթի վրայ թիւ 1 (այսինքն Ագաթանգեղոսի առաջին օրինակ) տակը գրուած է ձեռագրիս բովանդակութիւնը և Ագաթանգեղոսինից յետոյ ասուած է «Բովանդակին ի սմա 1. Գաշանց թուղթն, 2. Յաճախապատում» և այլն. բայց գաշանց թուղթ չկայ և հաւանական է թէ եղած չէ. հաւանօրէն ցուցակագրողի անուշադրութեան սխալն է այդ: — **Վիճակ** շատ վատ, խոնաւութիւնից և գործածութիւնից փչացած. մէջը, մանաւանդ վերջերում սևացած, դժգոյն, թղթերի ծայրերը մաշուած, լուսանցքները ծակոտուած թղ. 4—6, 44—47, 243—256, 302—312, միջից 42—47, 353—377, ներքևից 243—256. լուսանցքները և ներքևները բարակ թղթիկներով նորոգուած են թղ. 114, 122—137, 152, 157, 160—171, 173—179, 227—234, 238—270 և աստուածաշնչի մարգարէութեանց տպագրուած թղթիկներով 154, 155, 158, 174 և 175 և այլն. տեղ տեղ թղթերի վարի ծայրերը մանր բոլորագիր թղթիկներով նորոգուած 1—4, 29, 67 և այլն և այլն: Վերի կողքի ներսի կողմում շատ կտորներից կցուած երկու թուղթ կազմի պահպանակի մնացորդ. պատառուած են թղ. 1 և 7: Բնագիրը նորագոյն գրչով ուղղագրուած է թղ. 239բ, 240բ և 243ա: — Թղթեր են դուրս ընկած (որ նշանակում ենք * նշանով) թղ. *1-ից առաջ և 9*, 17* և 116*-ից յետոյ մի մի հատ, թղ. 7*-ից յետոյ 2, թղ. 153*-ից յետոյ 5 և թղ. 377 յետոյ մօտ 15 հատ: Թղթերը սխալմամբ շատ տեղափոխուած են. այսպէս պէտք է կարգաւորել Ագաթանգեղոս թղ. *1—7, 8—9*, 10—17*, 18—23, 35—36, 24—34, 37—79*, 86—87, *80—81, 84—85, 88—89, 82—83, 90—116*, 117—127, 130, 128—129, 132—133, 131, 134—136, 247—270, 160—163, 165, 164, 167, 166, 168—176, 178, 177, 179—194*, 195—233, 234 և 235: — Յաճախապատում թղ. 236ա—246բ, 137ա—153բ, 156ա—158բ, 154ա—155բ, 159աբ, 271ա—311բ, 315աբ, 313ա—314բ, 312աբ, 316ա—334բ, առաջին 342աբ, 336ա—341բ, 335աբ, երկրորդ 342ա—356բ, 366աբ, 358ա—365բ, 357աբ, 367ա—377բ:

Մատեան Է

Ա. Պատմութիւն Ագաթանգեղոսի. Խորագիրը («Ագաթանգեղայ Պատմութիւն» տպ. Թիֆլիս 1882) պակաս է մի թուղթ դուրս ընկած լինելով (որ ցոյց ենք տալիս * նշանով), հետևաբար և

1. Յառաջաբանը չունի տպագրութեան վերնագիրը («Յառաջաբան և Ագաթանգեղայ Պատմութիւն»). սկիզբը պակաս է (տպագր. էջ 5, տող 1 «Խնդիր բղձացեալ» և այլն — էջ 7, տող 5 «առ իւրաքանչիւր ընտանիս, և զպարծանս»): Սկսում է թղ. 1ա[1] «փառակոյն (տպ. «փառակոցն») իւրեանց դրացեացն» և այլն — վերջի թղ. 7բ[2*] «արշաւասոյր, աղաւար,

յուզակ ալեացն» (տպ. էջ 7—21)։ Դուրս են ընկած երկու թուղթ, ուստի յառաջաբանի վերջն էլ պակաս է (տպ. էջ 21, տող 16 «սրավարացն մոլեգնելոց» և այլն — էջ 22, տող 5 «ծովավատակ նաւատեացս»)։ Ըստ այսմ

2. Պատմութեան առաջին մասը նոյնպէս թերի լինելով չունի վերնագիրը («Ագաթանգեղայ Պատմութիւն» տպ.) և պակաս է սկիզբը (տպ. էջ 23, տող 1 «Ընդ նուաղել ժամանակի» և այլն — էջ 25, տող 1 «մեծաւ քինու և նախանձաբեկ լինելով, մեծամեծս»)։ Սկսում է թղ. 8ա^{1} «փքայր ի բազմութիւն զաւրաց» և այլն — 9բ^{2*} «եւ երկրորդ ինձ կոչեսցիս» («կոչեսցիս» տպ. 29, տող 9.). ապա ընկած է մի թուղթ (տպ. էջ 29, տող 10 «Պատասխանի ետ Պարթեւն» և այլն — 31, տող 17 «նախարարք Հայազունք զօրացն զունդ զունդ»)։ Յետոյ գալիս է թղ. 10ա^{1} «հաստանէին, զկնի լինէին» և այլն — 17բ^{2*} «ոչ առցես զու յանձն պաշտաւն» (տպ. էջ 31, տ. 17—49, տ. 9). այստեղ էլ դուրս է ընկած մի թուղթ (տպ. էջ 49, տող 9 «տանել զեցն, և» և այլն — 51, տ. 11 «Արդ մինչդեռ կայր նա»)։ Այսուհետև յաջորդարար թղ. 18ա^{1}—23բ^{2}, 35ա^{1}—36բ^{2}, 24ա^{1}—34բ^{2}, 37ա^{1}—64ա^{1} (տպ. էջ 51—151)։

3. Թղ. 64բ «Վարդապետութիւն սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին»։ («Ան Աստուծոյ» տպ.) «Տէր Ա̅Ծ որ նա միայն ինքնութեամբ» և այլն մինչև 116բ^{2*} «առնել յիմմէ առաքչէն զգիտութիւն» (տպ. էջ 153—259, տ. 11)։ Այս տեղից մի թուղթ է դուրս ընկած (տպ. էջ 259, տ. 11 «և յայտ արարեալ» և այլն — 261, տ. 15 «ուստի գայ կամ»։ Մնացեալը դասաւորել ըստ տպագրին այսպէս 117ա^{1}—127բ^{2}, 130ա^{1}բ^{2}, 128ա^{1}—129բ^{2}, 132ա^{1}—133բ^{2}, 131ա^{1}բ^{2}, 134ա^{1}—136բ^{2}, 247ա^{1}—270բ^{2}, 160ա^{1}—188ա^{2} (տպ. էջ 261—417)։

Ծանօթութիւն. Ձեռագիրս չունի տպագրութեան «Կատարեցաւ վարդապետութիւն» և այլն 7 տողը։

4. Պատմութեան վերջին մասը չունի տպագրութեան վերնագիրը («Ագաթանգեղոս դարձ փրկութեան աշխարհիս Հայաստան ընդ ձեռն առն սրբոյ նահատակի») և առանց բաժանման իբրև վարդապետութեան շարունակութիւն սկսում է թղ. 188ա^{2} «Արդ եկայք, եղբարք, զաւակունք» և այլն — վերջ թղ. 234ա^{1} «Թէ տ̅ր ա̅ծ մեր զու ես» (տպ. էջ 419—512)։

Ծանօթութիւն. Ձեռագիրս չունի տպագրի, որ արտատպուած է Վենետկի 1862 հրատարակութիւնից, ընդ ամէնը ՃԺԶ հատուածների բաժանմունքն ու թուահամարները. բայց ունի ընտիր փոփոխակներ, որ պարզում է շատ մութ տեղեր։ Հնութեան նշաններից է «ոգ-իք» թղ. 10ա^{1} և այլն, «որդ-իք» 228բ^{2} և այլն։ Տպագրի Աղեքսանդր ձեռագրումն է աղէքսա 228բ^{2}, Նոր շիրականը՝ նո-շիրական 228բ^{2}, Արուեստական-ը՝ արուեստ 229ա^{1}, Ապականութեան՝ սպարապետութեան 229ա^{1}, Բռնանդակը՝ յառաջադրեալ 220ա^{1}, Մանկարքը՝ մանեւորք 226ա^{1}, Այծքը՝ այծք թղ. 210բ^{2}։

Բ. «Ճառք Յաճախապատումք եւ լուսաւորք վարդապետութեան սրբոյն Գրիգորի Հայոց լուսաւորչի (*Թղ. 236ա*)։»

1. *Ճառ Թղ. 236ա¹. Վերնագիր («Ի Ս. Երրորդութիւնն» տպագրութիւն Ս. Էջմիածին* 1894) *չունի, այլ սկսում է ուղղակի գլխից «Մի է ինքնութիւն գոյութեանն, որ» և այլն։ — Վերջ Թղ. 238ա¹ «այնպէս չէր Հայր առանց որդւոյ իւրոյ, եւ Հոգւոյն սրբոյ»։ (տպ. էջ* 1—4)։

2. *Թղ. 238ա¹ «Ըստ անձնաւորութիւք։ Կատարեալ Հայր անձամբ, զաւրութեամբ, գիտութբ, և իմաստութբ, արարչութբ, և բարերարութբ, զամենայն զեւրն անծին իսկութբ ունի» և այլն — 246բ²։ Սա պիտի լինի Թղ. 137ա¹—138բ² «և մնացուք յուսով ի փառս ամենասուրբ երրորդութեանն, այժմ և միշտ, և յաւիտեանս յաւիտենից։», որով վերջանում է այս գլուխը (տպ. էջ* 4–21)։

> *Ծանօթութիւն. Այս ճառը բաժանուած չէ առաջինից և վերնագիրը մանր բոլորագիր չէ ինչպէս նախընթաց և յետագայ ճառերինն է։*

3. *Թղ. 139ա¹ «Մխոք Հաւատոյ սրբոյն Գրիգորի Հայոց Լուսաւորչի։ Ճշմարտութիւն հաւատոյ լոյս է, աչաց մտացն շարժմանց, զգացեալ գլոյն գիտութեան» և այլն։ — Վերջ Թղ. 141բ¹ «միշտ մշտնջենաւոր երանութիւնս վայելել ի փառս ամենասուրբ երրորդութեանն Հաւր և որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից։» (տպ. էջ* 22–26)։

4. *Թղ. 141բ¹ «Յանդիմանութիւն մոլորելոց ի գիտութիւն աստուածպաշտութեան երանելոյն սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչի։ Զի անհամեմատ է ամենակալ ամ[են]ասուրբ երրորդութիւնն, եւ յանսկզբն էութենէն և ի մշտնջենաւորութենէն հաստատեցան ամենայն արարածք» և այլն։ — Վերջ Թղ. 144ա²* «և որք մոլորեցան ի ճշմարտութենէ անտի, բարկութիւնն այ կա և մնա ի վերա նորա։» (տպ. էջ* 27—31, *տ.* 119)։

> *Ծանօթութիւն. Ձեռագրիս Թղ. 144ա², տող* 22 *և* 23-*ի միջև, ուրեմն թերթ չէ դուրս ընկած, պակաս է տպագրի էջ* 31, *տող* 120 *«Զի զտարերս ամենայն աստուածս արարին, զլնչաւորս և զանշունչս, զջուր և զհուր» և այլն — էջ* 38, *տող* 232՝ *ճառիս վերջը. ուրեմն և հետևեալ ճառի*

5. *Վերնագիրը և սկիզբը պակաս է (տպ. «Հաստատութիւն ճշմարտութեան և առաջնորդութիւն կենարար խրատուց Սրբոյն Գրիգորի Հայոց Լուսաւորչի ասացեալ։ Յայտնի է իմաստնոց սրբոց, որ ունի զգիտութիւն ի գրոց մարգարէից և առաքելոց և վարդապետաց» և այլն — էջ* 41, *տող* 65 *«զանմոլար գիտութիւն սխալ ի լսելիս մարդկան») և սկսում է շարունակութիւնը Թղ. 144ա² «և որք զարթուցաննեն զմիտս, և ունին զերբեմնակս անձնիշխան կամաց» և այլն։ — Վերջ Թղ. 153ա¹ «Որ ունի ականջս լսելոյ լուիցէ խրատուցս ի քս յս ի տր մեր որում փառք յաւիտեանս յաւիտենից ամէն» (տպ. էջ* 41—54)։

6. Թղ. 153ա^{1} «Յանդիմանութիւն ծածկութեց իւրաց, որ զաներևոյթսն յերևելիս ածէ, Սրբոյն Գրիգորի Հայոց Լուսաւորչի: Զի ոչ հայրն ծնեալ ուստեք, այլ որդւոյ ծնեալ և ոչ չարչարեալ և ոչ հոգւոյն որ առացեալ, այլ բղխեալ մշտընջենաւորք» և այլն — Թղ. 153բ^{2*} և ի գլխումն ածելով զմեղաւորս լուսաւորեալ և փառաւորեալ» (տպ. էջ 55—56, տող 30): Ապա պէտք է լինի Թղ. 156ա^{1}—158բ^{2} և վերջին Թղ. 154ա (տպ. էջ 62—67) որ սովորական վերջաբանութիւնից յետոյ ունի և «փառք քեզ տ̄ծ յաղագս ամենայնի»:

Ծանօթութիւն. Թղ. 153բ^{2*}-ից յետոյ դուրս են ընկած մօտ հինգ թուղթ. պակասում է տպագրի էջ 56, տող 30 «սրբութիւնքն էր, և է ի պայծառացուցանել» և այլն — էջ 62, տող 226 «ի գործ ածել բարւոյ և զգուշանալ»:

7. Թղ. 154բ^{1} «Երանելոյն Սրբոյն Գրիգորի Հայոց Լուսաւորչի, վասն յօրինուածոց Աղաւթից: Յորժամ բազմացաւ իմաստութիւն» և այլն — Թղ. 155բ^{2}, ապա 159ա^{1}բ^{2}, 271ա^{1}—273ա^{2*} «և զխաղաղութիւնն և զշինութիւնն որ պարսպեալ ունին խնդաւնութ̄ր զմարդիկ» (զմարդիկ՝ չունի տպ. էջ 68—74): Ապա շարունակւում է Թղ. 273ա^{2} «ըստ մարգարէին, եթէ զպատուիրանս իմ պահեսջիք» և այլն — 274բ^{1} (տպ. էջ 77, տող 269 — էջ 78 վերջը):

Ծանօթութիւն. Թղ. 273ա^{2}, տող 19 և 20-ի միջև, ուրեմն թերթ չէ դուրս ընկած, չկայ տպագրի էջ 74, տող 198 «ի խաղաղութիւն և ի տարակուսանս դարձուցանիցէ» և այլն — էջ 77, տող 269 «Աստուծոյ միայն է կարողութիւն»:

8. Թղ. 274բ^{1} «Երանելոյն Սրբոյն Գրիգորի Հայոց Լուսաւորչի Յանդիմանութիւն դժընդակ վարուց, և ընծայութիւն Առաքինութեան հանդիսից: Գարմանք բանին (բանին՝ չունի տպ.) մարգարէից և առաքելոցն քարոզութ̄եք»: Վերջ Թղ. 282ա^{1} (տպ. էջ 79—89):

9. Թղ. 282ա^{1}—291բ^{1} «Վարդապետութիւն կատարեալ ի տ̄ր Ամենայն արուեստ («ամենարուեստ» տպ.) պահոց երանելոյն Սրբոյն Գրիգորի Հայոց Լուսաւորչի: Եւ քանզի ամենայն կարգաց չափ եղեալ յամենակալ տ̄էն և յարարչէն, որպէս գի» և այլն (տպ. էջ 90—102):

10. Թղ. 291բ^{1} «Նորին Սրբոյն Գրիգորի Հայոց Լուսաւորչի: Երախտաւորութիւն, անզեղջ բարերար կամացն, և յորդորումն ի լալն և յառաւելն, ընդ ճշմարիտ առաքինութեանն ի փառս ամենասուրբ երրորդութեանն ճառեալ: Շնորհք («շնորհս» տպ.) ունիմ երախտեաց բարերարութե[ա]ն անսկիզբն, և անփոփոխ մշտընջենաւոր տ̄րութեանն, որ երրորդութեանն որ աղբիւրն է ամենայն արարածոց» և այլն — 298բ^{2*} «և յաղագս այսորիկ ասէ տ̄րն չտալ փրկութ̄ի շանց» (տպ. էջ 103—114): 298բ^{2} - 301ա^{2}: (103—120).

Ծանօթութիւն. Թղ. 298բ^{2}, տասներկուերորդ և տասներեքերորդ տողերի միջև, ուրեմն թուղթ դուրս ընկած չէ, պակաս է տպագրի էջ 114, տող 331 «և արկանել զմարգարիտն առաջի խոզից» և այլն—էջ 117, տող 399 «խնդրեն զկեանսն յաւիտենից»:

11. Թղ. 301ա^{2} «Նորին Սրբոյն Գրիգորի վասն փառաց Առաքինութեան, որ հանդիսիւքն լաւութեան պսակեալ երանին: Ամենայն արուեստից լաւութեան և քաջութեան, և առաքինութեան որ երրորդութիւնն է» և այլն — 311բ^{2}, 315ա^{1}բ^{2}, 313ա^{1}—314բ^{2}, 312ա^{1}բ^{2}, 316ա^{1}—320բ^{2} (տպ. էջ 120–148).

12. Թղ. 321ա^{1}—327բ^{2} «Երանելոյն Սրբոյն Գրիգորի վարդապետութիւն բարեբար արարչին խնամոց և կշտամբութիւն անհնազանդ ստահակութե[ա]ն, և առաջնորդութի բարութեան բարուցն լաւութեան: Բազմադիմի են երախտիք շնորհաց մերոյ հաւրն բարերարի, և միոյ տն կենարարի» և այլն (տպ. 149—160):

13. Թղ. 328ա^{1}—334բ^{2} «Հանդէս լաւութեան Յիշատակաց ի պէտս աւգտի զաներևոյթս յերևելիս ցուցանելով ի գործս առաքինութեան փոխելոյ ի յոյսն կենդանի ի բանակս զուարթնոցն, որ աստ կատարեն զհաճոյսն այ. Երանելոյն Սրբոյն Գրիգորի Հայոց Լուսաւորչի: Ո՜ խորք մեծութեան, և գիտութեան, և իմաստութեանն այ.» և այլն (տպ. 161—172):

14. Թղ. Առաջին 342. «Երանելոյն Սրբոյն Գրիգորի Հայոց Լուսաւորչի, Յաղագս Մարգարէութեան, որ յայ խնամք տեսչութեան: Մեծ է խորհուրդ ածպաշտութեան» և այլն. ապա Թղ. 336ա^{1}—338ա^{1} (տպ. էջ 173—178):

15. Թղ. 338բ^{1} «Երանելոյն Սրբոյն Գրիգորի Հայոց Լուսաւորչի, Վասն հոգւոց մարդկան, Բացայայտութի: Ած ըստ մեծի մարդասիրութեանն իւրոյ» և այլն — Թղ. 341բ^{2}. ապա Թղ. 335 և 342 երկրորդ (տպ. 179—186):

16. Թղ. 343ա^{1}—346ա^{2} «Երանելոյն Սրբոյն Գրիգորի Հայոց Լուսաւորչի, վասն Մարտիրոսաց Վարդայ Պետութիւն [= վարդապետութիւն] Ուսմանց: Սկսանիմ այս|ուհետև և վասն մարտ|իրոսաց ճառել բանիւ, զի պատուեսցուք զյիշատակս նոցա» և այլն (տպ. 187—191):

17. Թղ. 346ա^{2} «Նորին երանելոյն Սրբոյն Գրիգորի, Զգուշութիւն զգաստութեան, Ահաւոր պատրաստութեան ընդ մտերիմն, և ընդ դժընդակն, պատիւ, և պարծանք: Գրեալ («գրել» տպ.) ձեզ և ուսուցանել կամիմ եղբայրք իմ և որդեակք, զորս» և այլն — Թղ. 349բ^{1}* «միշտ մերձաւորք լիցին մարմնոյ և արեանն տն ի ներքին մարդն» (տպ. էջ 192—197):

Ծանօթութիւն. Թղ. 349բ¹*, տող 23 և 24-ի միջև (թուղթ դուրս ընկնել չէր կարող) պակասն է տպ. էջ 197, տող 140 «Ընծայել Քրիստոսի, որ լուսաւորէ» և այլն — էջ 200, տող 56 «և զպատիւ արդարոց և մեղաւորաց»: Հետևաբար

18. Ճառի վերնագիրը և սկիզբը պակաս է («Երանելոյն սրբոյն Գրիգորի Հայոց Լուսաւորչին Գործութիւնք Աստուծոյ երախտեացն հանդիսիւք մարտիրոսաց քաջաց և առաքինեաց: Նորա են խնամք բարերարին» և այլն մինչև «ըստ արժանեաց տայ զպատիժս և զպատիւ արդարոց և մեղաւորաց» տպ. էջ 198—200, տող 56): Սկսում է թղ. 349բ¹ «Վասն զի («զի» տպ.) հոգևոր աւրէ[ն]քն կենդանարար են» և այլն — թղ. 350ա¹* «և փշալից արար զամ|ենայն անդամս մտաց» («անդս մտաց» տպ. էջ 200, տող 56—75) և շարունակւում է թղ. 350ա¹—352բ¹ (տպ. 202—205):

Ծանօթութիւն. Թղ. 350ա¹* 20 և 21 տողերի մէջ, ուրեմն թերթ դուրս ընկած չէ, պակասում է տպ. էջ 200, տող 75 «և անդամոցն և զմտաւորս և զբանաւորս» և այլն — էջ 202, տող 110 «ոչ յաղթահարեսցի հեզութեամբն»:

19. Թղ. 352բ²—356բ² «Երանելոյն Սրբոյն Գրիգորի, Յորդորումն Ապաշխարութեան խոստովանել: Մեծ են յարգանք հրամանաց տն, և նորա շնորհք բարերարին այ» և այլն. ապա 366ա¹-366բ², 358ա¹—360բ²* «միահաւան խնդութիւն երկնաւորաց և երկրաւորաց»:

Ծանօթութիւն. Թղ. 360բ², տող 7 «երկրաւորաց» բառից յետոյ պակաս է, ուրեմն թերթ չէ դուրս ընկած, տպ. էջ 217, տող 324 «երանութիւն ի փառս քրիստոսի» և այլն—էջ 220, տող 54 «ի խնամս մարդասիրութեան»: Հետևաբար հետևեալ

20. Ճառը թերի է (տպ. Երանելոյն Սրբոյն Գրիգորի Առաջնորդութիւն ամենարուեստ խրատուց Հանգամանք գիտութեան և իմաստից: Արպխի գոհութիւն և օրհնութիւն և փառս տալ արժան է ամենակալ տէրութեանն» և այլն էջ 218—220, տող 55) և սկսում է թղ. 360ա², տող 7 «և խլել զամենայն բոյս (տպ. «բոյսս») անաւր|էնութեան», և այլն — 365բ². ապա թղ. 357ա¹բ², 367ա¹—373ա² (տպ. 220—239):

21. Թղ. 373բ¹—375ա¹ «Երանելոյն Սրբոյն Գրիգորի վասն տրոց իմաստութեան, Որ ի հոգւոյն սրբոյ պարգևեցաւ սուղ ինչ բան: Նորա են խն|ամք տեսչութեան արարչին, և լուսաւորու|թիւն առ յարբենուածս արարածոց իւրոց» (տպ. 240—242):

22. Թղ. 375ա¹ «Երանելոյն Սրբոյն Գրիգորի վասն անփոփոխ ինքնութեան էութեան: Որ տկարութի դնէ ածութեանն» և այլն (տպ. էջ 243—247). Վերջ թղ. 377բ²* «և զզջման ապաշխարողաց, և հանգուցելոց յայս|ոսիկ շարածելաւ (տպ. «շարալծելոյ»): Օրհնեսցուք:»

Ծանօթութիւն. Այնուհետև վերջից շուրջ 15 թուղթ դուրս ընկած լինելով պակաս է այս ճառից տպ. էջ 247, տող 108 «գովեսցուք և բարձր արասցուք ամենասուրբ երրորդութիւնն» և այլն — էջ 247, տող 126: Այլ և պակաս է 23-րդ ճառը «Երանելոյն Սրբոյն Գրիգորի Հայոց Լուսաւորչի խրատք ճգնութեան և ցոյցք հանդիսից որ առաքինութեան յորդորմունս: Ամենայն ոք որ հրաժարեցան» և այլն տպ. էջ 248—205. Նոյնպէս պակաս է «Աղօթք յորժամ յորդայթ անկանիցի ոք զոր ասացեալ է Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին: Օրհնեալ է անրատ մարդասիրութիւն քո» և այլն տպ. էջ 206—207:

Յիշատակարան գրչի 1. Թղ. 234ա²—234բ²: «Յիշատակարան սուրբ գրոցս: Որք ածային փառացն են ցանկացեալ, և հետևեալ նորին ճանապարհաց, առ ի վերին դիտաւորութեանն պայման, զոր խոստացաւ անսուտն ած, ամենայն կամարարաց, և սիրողաց իւրոց, և պատմողաց, ամենասուրբ պատուիրանաց, և մարգարէութեան, և սքանչելագործութեան, և չարչարանաց, և մահուան, և յարութեան, ածորդւոյն, և վերանալոյն առ հայր, եւ միւսանգամ գալըստեանն, և ամենեքեան վասն յուսոյն, որ ի նա չարչարեալք, և ճգնութեամբ բազմաւ նահատակեալք, եւս առաւել սուրբ լուսաւորիչս հաստատան աշխարհիս, եւ ամենայն քրիստոնէից, և ամենայն սուրբ կուսանքս, որ գիպեցան, և ի սուրբ մատեանս շարադասեալք կարգեցան: Որ և քաջ քարտուղարս ագաթանգեղոս հրամանաւ և խնդրուածովք որ արքային տրդատա քաջի և զաւրաւորի, յանձին կալեալ ոճով պատմելոց մեզ ըստ իւրում հոգելից իմաստութեանն, տեսեալք ի շնորհաց պարգևողին, ի լուսաւորութի հաւատացելոց, և ի փառս քի:

Արդ պատուական հայրապետին, տն համազասպա յուսով բարեբարին այ տն յի նաեցեալ ի սէր վկայիցն, և ի համբերութիւն որ հաւրս մերոյ գրիգորի լուսաւորչիս ետ գրել զոր մատեանս կոչեցեալ ագաթանգեղոս, վասն յիշատակի, և միջնորդութեան յաւուր ահ[աւ]որ, և մեծ ատենի, անդ ուր բանքն սպառին, և գործքն թագաւորեն:

Եւ ընձաեցոյց զսա ի տր կարապետն ի վանս յոհաննու, ի լուսաւորութիւն հաւատացելոց, և ի վարժումն մանկանց եկեղեցւոյ, և ի փառս անմահ բանին այ, որ է աւրհնեալ յաւ[իտեանս]: ի թվ շխ ը (= 1293).

Ծանօթութիւն. Մատենիս տէր Տէր Համազասպ հայրապետն անշուշտ պէտք է լինի Յովհաննու վանքի առաջնորդը, որ յիշում է Զաքարիա Սարկաւագը. «Թուին ՉԻԸ (= 1279) եղև Տէր Համազասպ: Այս Համազասպ բազում արդիւնս արար, և բազմացոյց զգրեանս Աստուածային, որ և բազումք կան դեռ ևս: Սա էր յաւուրս որդւոց իշխանին Վրդոյ, և վարէր զառաջնորդութիւնն մարմնաւոր իշխանութեամբ. և էր ինքն յազգէ Մամիկոնէից, այր փառահեղ և ահարկու տեսողացն: Զայս ասաք ի բազում գրոց

յիշատակարանաց և յարձանաց բազում տեղիս» (Զաքարեայ Սար-կաւագի Պատմագրութիւն, Ա. Էջմիածին, հատոր Գ., էջ 30: Հմմ. նոյն հատորի էջ 19. Յովհաննու վանքի գաւթի հարաւային որմի արձանագրութիւնը): Առաջնորդ կամ Հայր Համազասպի անունը յիշւում է վերջին անգամ վանքի աւազանի արձանագրութեան մէջ ՉԽԹ թուին (տես Լէոյն, հատոր Գ., էջ 20). բայց Զաքարիան նորա առաջնորդութիւնը երկարեցնում է մինչև ՉԿ թիւը, երբ Համազասպին յաջորդեց Վասիլ:

2. Յիշատակարան նորոգողի (Նորագիր). թղ. 235ա[1]—235բ[2].

«Շնորհօք, և ողորմութբ ամենազօր որ հոգւոյն, եղև նորոգումն այսմ պատմագրի, որ կոչի ագ|աթանգեղոս: Որ պատ|մէ զվարս և զգործս սր|բոյն գրիգորի լուսա|որչին, և մեծազօր ար|քային Տրդատայ [ի] սկզբ|[ա]նէ մինչև ցկատարումն և զբուն վրդ"պատութին, և յաձախապատումն ի թուին Ռ. և Ճ. Խ. և Գ (= 1694), 'ի թորգոմեան սեռի յերկրիս արարատեան. ի գաւառս կարբ|ւոյ. ի հրաշափառ և գե|ղապանծ սուրբ ուխտս Յօհաննու վանք, ընդ հո|վանեաւ մեծի ամ|օրդւոյն Յովհաննու Կար"պ"տին, և Մատթէոսի աւետարան|չի, և Պարսամայ ճգնա|որի, և Պանտալէոնի բժ|շկի, և այլ միայնեղէն սր|բոցս որք կան աստէն ժող|ովեալ: Ի թգ"րութե[ա]ն պարսից Շահսուլէմանի, և յիշխանութե տանս ար|արատեան Շահղուլի բէկի: Եւ ի կթղկոսութեն որ էջմի|ածնի Տեառն Նահապետ|ի: Եւ առաջնորդութե Որ ուխտիս, Սարգիս վրդ"պտի: Ձեռամբ աղկաղկի և տրպի Զաքարիա արշխարկաւա|գի քանաքեռցւոյ, որ ամս Ծ և Դ ատ ծ"ո"յեմ, անհամձոյ գեղերձամբ: որ կե ամի կենաց իմոց նորոգեցի չքաւորու|թբ և աղքատութբ իմով, և ոչ ոք էր որ օժանդակ լի|նէր: Սակայն ողէէ նորոգ|եալ աւարտեցի, և աւան|դեցի զայս առաջին բնակ|ութի իւր Յօհաննու վանք ի դուռն մեծի ամ|օրդւոյն, որ յոտին արագածու, հանդէպ արաւլերինն, ի գլուխս բարձրաբերձ քարանցն, իմերա կարկաճահօս, և ծիծաղաշ|ծաւալ գետին քասաղու: Արդ որք կայք աստ և ընթեռ|նուք զսայ, յիշեցէք առ քրիստոս և ածընկալ յաղօթս ձեր զաոեզ փանիցս զսարգիս վարդապետն. և այլ միայնեղէն միա|բանք սորա, զը [երկուս] Գրիգոր, և զ|յակոբ վրդ"տք, զտէր ղազար, և զտէր յովսափ, զփակակալ մկրտիչ սարկաւագ, զխաչատուր, զմարգարէ սարկաւագ|ունք, զմեսէս փոքր տնտես. զզօլան և զյովնէփ և զյարութի մուղտեսիք, և այլ մանկունք սո|րա թուով Լ. որք մակաղեալք կան ի գոզոգ (այսպէս) և ի ծոց որ կր"տին. և զես իսկ զաքարիայս որ բզ"մ չարչարանօք հազիւ կարաց|ի կատարել քանզի յոյժ ապակ|անեալ էր, փս զի բզ"մ լուսան|ցս հատեալ էին և իւրեանց կարիքն անցուցեալ, և ես զոր ինչ կարացի նորոգեցի, և զոր ոչն կարացի, ներեցէք ինձ, և զաշխատանս իմ ապաւէն մի առնէք փս այ, զի և դու որ ընթեռնուս յայս աղցես զվարձս: Ամէն:

Սեղանս կազմեալ արքունական,
ի խրախուլթիւնս հոգեկան:
Յորժամ գայցէ անմահ փեսայն,
նստի աթոռ դատողական:
Յայնժամ կոչէ զազգս ամենայն,
հատուցանել զվարձս մարդկան:
Անդ պատահի զաւքարիայն,
երթ յետս յինէն լսէ զձայն:
Ո՜վ եղկելի թշուառական,
վայ և եղուկ ո՜հ քեզ կարդան:

Անուն իմ բաղկանայ չորիւք տառիւք. առաջինն ի միակէն, երկրորդն ի երկրորդէն, երրորդն և չորրորդն ի չորրորդէն [գի՛րք] և քի փառք յաւիտեանս ամէն:

Ծանօթութիւն. Այս յիշատակարան ուրեմն Զաքարիա պատմագրի ձեռնագիրն է:

3. Թղ. 378ա¹. 19 տող կէսից աւելին պատառուած: — և . . . .: սար . . . .: անա . . . .: գիրք . . . խնց . . . ծրնա . . . . քն խոյ տր . . . և մայրն իմ . . . եղբայրն իմ ս . . . . քվուվերացն իմ . . . սաբեղին որ աւքն . . . նգուցեալ. հէրիքնայ . . . մուր[ա]գին. և այլոցն ամէ[ն]եցուն ամէն: Դարձեալ ես յակոբս ցանկացայ յայնմ բանի. որ տաէ Էջրանի այնոցիկ որ ունիցի զաւակ ի սիոն. կամ . . . անտանի երուսաղէ[մ]: —

Ծանօթութիւն. Այս Յակոբը, ինչպէս երևում է, մատենիս յետագայ տէրը կամ ստացողն է: Թղ. 115 Լուսանցքում «ակոբ ծառայ». հմմ. և թղ. 261բ¹ «լուսանցագիրը»: —

Յիշատակագրութիւն 1. Թղ. 123բ. Լուսանցքում մանր նոտրագրով «ես յակովբ սա[ր]կաւագ գէրեցի այս գրս ով կարդաք ած ողմի տացէք. ամէն»: — Թղ. 259բ. լուսանցագիր անվարժ ձեռքով «ստացող» (առաջի՛ն) գրոյս [Յա]կոբին, հաւրն նորա Ս անէսին մաւրն . . . ծին, ով որ կարդ[ա]յք մին բերան ողորմի տաէք. ած ձեզ ողորմի:

2. Անշան կամ անընթեռնլի գրութիւններ թղ. 1ա. 221ա², 378բ: — Անծանօթ (վրացերէ՛ն) թղ. 139ա ներքև լուսանցքում: — Թղ. 283բ միջի լուսանցքում ծածկագրութիւն նոր ձեռքով «1881, յունուարի 21»:

II.

ԱԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍ և ՈՍԿԵԲԵՐԱՆ

Թ. 1656/1614։ — Նախքան 1261։

Թուղթ այժմ 368։ — Դատարկ սկզբից կազմի թուղթ 1,2 և վերջից 368, միջում 150 և 235, բոլորն էլ նորագոյն թուղթ և 325բ, վերևում յետին ժամանակի գրուածք, ուրիշ ձեռքով։ Մեծութիւն 29×20 սմ.։ — Գրութիւն երկսիւն, սիւնակները 23,5×7,5։ — Տող 22, իսկ 172—174 ունի 16—20, գծուած կապարով և ճնշմամբ։ — Թերթ 32 Ա—ԼԲ. իւրաքանչիւրը 12 թուղթ. Ա՝ 4, ԼԲ՝ 2. թերթերի սկիզբը և վերջը նշանակուած։ — Նիւթ թուղթ հաստ ու պինդ և կոկ։ — Գիր խոշոր բոլորագիր։ — Խորագիր Ոսկեբերանի ճառի և Վերնագիր բաժանմունքների և սկզբի մի քանի տողերը մուգ և բաց կարմիր։ — Սկզբնագիր հատածների՝ սև։ — Զարդագիր կարմրագոյն գլխագիր Ի ամբողջ երեսի երկարութեամբ թղ. 261ա[1] և 289ա[1]. միւսները մեծ մասամբ սև և երբեմն գունաւոր. Թռչնագիր 26ա[1], 326ա[2]։ — Բառանջատում համարեա միշտ ունի։ Լուսանցազարդ 26ա, 48ա, 88ա, 275բ, 291ա, 326ա՝ բոլորը մուգ կարմիր. սևագոյն 267 ա. Կիսախորան 9ա, 48ա, 88ա թռչնազարդով, 261բ և 326ա բոլորը մուգ կարմիր. — Կազմ փայտեայ կաշեպատ։ — Թուականն ԺԲ—ԺԳ դար։ — Տեղ Ընկեր անապատ 361ա։ — Գրիչ Դաւիթ Բջնեցի 247ա[1]. հմմ. 366ա և այլն և 275բ։ — Կազմող և Ծաղկող անյայտ։ — Տէր Ընկեր անապատ կամ մենաստան 366 և այլն։ — Յիշատակագրութիւն թղ. 1ա, 4բ, 15բ, 26ա, 47ա, 48ա[1], 83բ, 174բ, 178բ, 200ա, 247ա[2], 261ա[2], 275բ[1]. 323ա[1]բ[1] և 325աբ խծբծանքներ։ — Յիշատակարան թղ. 366ա—367բ[2]։ — Տեղեկութիւն. կազմի մէջքին կպցուած սպիտակ տպուած թղթիկի վրայ «1656» և տակը դեղնագոյն թերթիկի վրայ ձեռագիր «2» (այսինքն՝ մատենադարանիս Ագաթանգեղոսի երկրորդ ձեռագիրը)։ Ձախ կողքի ներսի կողմին կպցուած նոր թղթի վրայ Համ. 2-ի տակ գրուած է մատենիս բովանդակութիւնը։ — Վիճակ շատ թղթեր, մանաւանդ վերջում սևացած, ծակոտուած՝ թղ. 339—368. ճղճղուած, բայց նորոգուած՝ թղ. 22, 172, 198, 316. կազմելիս ծայրերը կտրուած են, հետը և լուսանցազարդերը, ներքնագրերը և թերթահամարները, որոնք շատ անգամ չեն էլ երևում։ Թղթեր են դուրս ընկած և տեղափոխուած. ուստի դասաւորել այսպէս. Ագաթանգեղոս թղ. *4աբ*, *3աբ, 5ա[1]—94բ, 131ա—134բ, 99ա—130բ, 95ա—98բ, 135ա—143բ, 156ա—157բ, 146ա—149բ, *151ա—155բ, 144ա—145բ և 158ա—234բ, *236ա—261ա* և այլն։ — Ոսկեբերանի լուսաւորչի ճառը թղ. 326ա—365բ*։ —

Մատեանս է

Ա. Պատմութիւն Ագաթանգեղոսի. թղ. 3ա¹—325բ².

1. Խորագիրը պակաս և յառաջաբանը սկզբից թերի. սկսում է թղ. 3ա¹ «Նորա և զգանձն երկնաւոր յաւելուն տան այնոցիկ որք առաւել ունիցին, զի որ ունիցի տացի նմա և յաւելցի» և այլն. թղ. 3բ² վերջանում է «միայն ծարաւի լեր սիրելոյն, և անդէն աղբիւրն» (տպ. Թիֆլիզ 1882, էջ 13, տ. 6 ներքևից — էջ 15, տ. 12 վերևից)։ Վերջ յառաջաբանին թղ. 9ա¹։

Ծանօթ. Յառաջաբանի սկզբից դուրս է ընկած 1 թուղթ՝ թղ. *4աբ-ից առաջ (տպ. էջ 5 «Իղձ ըղձացեալք» և այլն — էջ 6, տ. 8 «զանցս եղելոյ աշխատութեան ճանապարհացն»). յետոյ պէտք է լինի թղ. 4ա¹բ², որ սկսում է «զելևէջ տարուբեր անդադարն սահանաց, գրաւական եղեալ զան|ձինս շահաւորն աւգտութեան» և այլն և վերջանում է «մարտ|ընչին ի մէջ բարձրա|ցելոց **Ջրեղէն լերանց, և ի մէջ խոնարհ** ն|ջելոց ծովային ձորոցն, ջանան զապրուստ անձանց փրը|կութե **գտանել**» (տպ. էջ 6, տ. 8 վ. — էջ 7, տ. 7 ն. **ընդգծուած** բառերը չկան տպագրում)։ Ապա դուրս է ընկած 4-5 թուղթ, որով պակասում է տպ. էջ 7, տ. 18 «զի ի շրջանացն շփոթեալ ուռուցեալ ի փոթորկացն բքացելոց» և այլն — էջ 13, տ. 19 «Նոքա և զծարաւիս արբուցանեն առաքինութեան բաժակաւն»։

2. Թղ. 9ա. կարմիր կիսախորանով, լուսանցազարդով և վերնագրով սկսում է Պատմութեան առաջին մասը։ «Վկայութի Սրբոյն գրիգորի Հայ|ոց լուսաւորչի. և առաքելանման վարդապետի։ Յագաթանգեղայ պատմութենէ։ Ընդ նուաղել ժամանակաց թագաւ|որութեն պարթև|աց, իբրանալ տէրութեն արտաւանայ որդոյ վաղարշու» և այլն (տպ. էջ 23—88, § Ա—ԺԲ.)։

Բ. Թղ. 48ա² իբրև նոր բաժանմունք ունի կարմիր լուսանցազարդ, կիսախորան և զարդագիր սկզբնատող։ «Ընդ ժամա|նակսն ընդ այնոսիկ, խնդր|եաց իւր կին կայսրն դեոկղետիանոս» և այլն (տպ. էջ 88—151, § ԺԳ—ԽԲ.)։

3. Թղ. 88ա. Վարդապետութիւնն սկսում է կարմիր լուսանցազարդով, խորանով և զարդագրերով։ Վերնագրի տեղ ունի թղ. 178բ և 200ա ներքևի լուսանցքում հետևեալը. «Ածաբանութի սրբոյն գրիգորի Հայոց մեծաց լուսաւորչի»։ Սկիզբն է «Տր Ած որ նա միայն ինք|նութբ եւ ոչ ոք յառաջ քան զնա, և չէք ոք այլ որ երբեք արարիչ և որ ոչն երբեք» և այլն — թղ. 261ա* (տպ. էջ 153—417, § ԽԳ—ՂԸ)։

Ծանօթ. Թղ. 150 նորագոյն թուղթ է և դատարկ, պակասում է ուրեմն տպ. էջ 246, տ. 11 «իւրոյ ընդ իւր, և գործք իւրաքանչիւր» և այլն — էջ 247, վերջին տողը «զի ձայն բարբառոյ էր նա»: § ԽԱ-ի վերջից 21 տող և ԽԲ-ի սկզբից 11 տող: Այնպէս նորագոյն թուղթ և դատարկ է թղ. 235, որտեղ պակաս է տպ. էջ 378, տ. 9 «. . . բեբք և ծաղկաբեբք ժամանակաւ ունին» և այլն — էջ 379, տ. 4 ն. «զիւրոյ ժամանակին զդէպս ի նմանութիւն օրինակաց յանդի»: Ընդամենը § ՁԱ-ի վերջի մասից 29 տող և ՁԲ-ի սկզբից 8 տող:

Թղ. 143բ* «զյովաննէս» վերջին բառից յետոյ, ուրեմն թղ. 156ա¹-ից առաջ պակասում է տպ. էջ 236, տ. 6 ն. «մեծ մարգարէից՝ պատրաստել ճանապարհ» և այլն — էջ 237, տ. 5 «Այնպէս և Յովհաննէս». ընդամենը 10 տող, սկսեալ § ԽԶ, տ. 5: Այս պակասը բացատրւում է սկզբում և վերջում եղած Յովհաննէս անունով. գրիչը սխալմամբ, ինչպէս ասում ենք, թռել է մի տեղից միւսը:

Այսպէս չէ թղ. 261ա², որ չունի տպագրի «Կատարեցաւ վարդապետութիւն սրբոյն Գրիգորի» և այլն 7 տողը:

4. Թղ. 261բ². Պատմութեան վերջին մասը չունի վերնագիր. բայց ունի կարմիր լուսանցազարդ, կիսախորան և զարդագիր սկզբնատող. «Արդ եկեալք եղբարք զաւգուտ վասն հասարակաց շինութե փութասցուք» և այլն, որ վերջանում է տեսիլքով թղ. 275բ¹ «եւ զայս ասացեալ շարժումն եղեալ առաւաւտանալն ծածկեցաւ տեսիլն» (տպ. էջ 419—440, § ՂԹ—ՃԲ):

Բ. Թղ. 275բ² ունի կարմիր լուսանցազարդ և սկսում է մի տողը կարմիր զարդագրով և երեք տող կարմիր երկաթագրով. «Արդ ամենարարն, ամենաստեղծն, ամենահաստիչն, ամենիմաստն, ամենատրն, ամենակալն, ամենագիտն, ամենաբժիշկն խրատեաց զձեզ» և այլն: Նոյն ձևով է և թղ. 291ա¹ «Պատճէն հրովարտակին: ի վաղնջուց հետէ կորուսեալք տգիտութբ» և այլն: Վերջ. թղ. 325ա² «Օհ նոցա առ արարչութի անդր այսպիսի բարբառ արձակեալ ասասցեն. մի ած մեր դու ես: Ես նա ասաց ժողովուրդ իմ դու ես»: (Ընդգծեալը չունի տպագիրը. էջ 440—512, § ՃԳ—ՃԽԷ):

Ծանօթ. Ձեռագիրս չունի տպագրի գլխաթիւ համարները. տպագիրն էլ չունի ձեռագրիս վկայութեանց չակերտները: Գաղափար օրինակը երևի հին և ընտիր է եղել (տես յիշատակարանը): Տպագրի էջ 19, վերջին տողի «զի կամակարագոյն նաւիցիմք զալեօք ժամանակագրական ծովուս» բառերից յետոյ ձեռագիրս ունի թղ. 7բ² «զառաջինն յաղ քայլ ժողովրդեան պատմեսցուք որ առաջնոցն էր: որք յետ այսր անցեալ ժամանակի գոլով էին» և այլն բոլոր տպագրի: Այնպէս տպագրի էջ 511, տ. 5 «ի ներքոյ երկնից» բառերից յետոյ ձեռագիրս ունի թղ. 324ա² «Աստուծ և երանելւոյ այս համարձակութեան առնել յաւելուածս» և այլն բոլոր տպագրի:

Բ. Թղ. 326ա—365բ*. «Երանելոյն յովհաննու ոսկեբերանի կոստանդնուպաւլսի եպիսկոպոսապետի ասացեալ. վասն վարուց և նահատակութեան սրբոյն գրիգորի հայոց մեծաց լուսաւորչի: ի կոկիսոն հայոց մինչ յաքսորս էր: ի խնդրոյ հայազգին ուրեմն եպիսկոպոսի և վարդապետի համազգոյ նորին Դէոսկորոս անուն կոչեցելոյ: Եւ այլ ևս յոգնախումբ բազմութեն որք ժողովեալ էին յաւուր յիշատակի մեծատաւնի նորուն որ լուսաւորչի արևելեան աշխարհին: Հրաշալի է մեզ տաւնս այս աւր և պայծառագոյն քան զսովորական շարագրութիւնս: և զի՞նչ իցէ պատճառն, և կամ ո՞վ արդեւք կոչնատէր բազմահոյլ հանդիսի» և այլն: Վերջ Թղ. 365բ[2]* «ընդ հովիւն հովուեցեր զհաւտ քո բանաւոր: իբրանխարկու թշնամւոյն փարձեցար: ընդ քի»: (տպ. Վենետիկ, 1853. Սոփերք Հայկականք Գ. էջ 3—81):

Ծանօթ. Թղ. 365 բ-ից յետոյ դուրս են ընկած երեք թուղթ, պակասում է ուրեմն տպ. էջ 81, տ. 2 ն. «յաղթեցեր: Զի՞նչ այսուհետև կոչեցից զքեզ» և այլն մինչ վերջ էջ 87: Նոյնպէս ուրեմն պակասում է տպագրի յիշատակարանը «Ի թուականիս ՇՂ (= 1141) թարգմանեցաւ կյունականէն իմերս, ձեռն Ներսհամա գռամատիկոսի . . . իսկ յարմարեցաւ բառ բանից զպրութեան և բառից յիմոյ նուաստութեան Ներսիսի, հրամանաւ տեառն իմոյ և հարազատի Գրիգորիսի Հայոց Կաթուղիկոսի» և այլն: Ոսկեբերանի այս ճառը հրատարակել է Մսեր Մսերեանց Ճռաքաղի երրորդ համարում իբրև յաւելուած (տես Ճռաքաղ, Մոսկուա, 1861—1862, էջ 1—33), ուր, էջ 3, յառաջ բերելով յիշատակարանը, ասում է. «Գտանի և լատիներէնն ճառս այսորիկ յեղեալ ի Հայկականէ երկասիրութեամբ Տէ Վիլլէֆրոայ քահանայի ծանօթի արևելեան լեզուաց. զոր և այլ ոք Մոնդֆաւզոն անուն ի լոյս ածեալ է ի Հաւաքոյթս գործոց Ոսկեբերանին (ի հատ. ԺԲ): Եթէ և Հայկականիս լեալ իցէ երբէք տպագրութիւն, այլ այնմ հանդիպել մեզ ոչ յաջողեցաւ»:

1. Յիշատակարան գրչի Թղ. 366ա—367բ*: «Իսկ յետ բազում ժա|մանակաց ծագեաց լոյս ածգիտութն ի խաւար մեղաւք յաշխար|հն հայաստանեա|յ|ց, զոր և ինքն իսկ տր մեր ասաց ոչ են կամք հաւ|ր իմոյ թէ կորիցէ մի ի|փոքրկանցս յայսցանէ»: Նաև զթացեալ փոխա|նակ առաքելոցն առա|քէ զոմն որ, զգրիգոր|իոս ասեմ, զբազմաչարչարն, զխ[ո]|տամբերողն, զխարազնազգեցն, զքսաւէրն, զհամ|բերատարն, զիշխան|ակիցն պետրոսի և պաւղոսի որ առաքելոցն: Չարչարեալ տասն զանազան տանջանաւք. որ և զայս նամակս շարագրեալ մեծահանճար քարտուղարն ագաթանգեղոս իսկզբան մինչև զկատարումն: Յայս ի . . . |մխի|թար եղեալ իրազմա|չաւ մեծագիր զանձուցս որ եղեալ մեծ և հռչակաւոր անապա|տիս ակներ կոչեցեալ զի ունելով այլ(ս) գիրս զժուար ընթեռնլի, զի ոչ տիրոջէին ընթեռ|նուլ իժամանց կամ ի|սեղանն համարձակ: Իսկ

կամակից եղեալ առաջնորդք ուխտիս փոխեալ դառ յայլ գիր, որով և իմ յանձն առեալ զհրամանս[ն] յլեալս թղթատուական հարց և եղբարցս գրել զսա։ ..... ուք ամենայ .... կատարել ..... արդութեն ... ոչ եթէ գիտելի զարուեստ գրչութեն յանգգնեցաք ի գործս, այլ բստ յուսոյ մեր որ ի Քր յուսոյ, և բստ հրամանի պատուական եղբարցս, որպէս և գրեալ է թէ, կեանք է յոդութիւն։

Եւ արդ աղաչեմ և մաղթեմ զձեզ ով ամենամաքուր և հոգևոր-պայծառ որ զաւք քահանայից և միաբանեցաց որք հանդիպիք այսմ տառի կամ ընթերցմամբ կամ գաղափար առնլով։ յիշել առ Քս զպատուական հայրն զԳրիգոր մաքրակրոն քահանայ և զտր բարսեղ և զմարգան վրդ (= վարդապետ) սքանչելի վարուք փայլեալ ի մէջ եկեղեցոյ։ և զփակակալ սիմեոն և զհայրապետ ամենայնի սրբասէր և ճգնաջանք, նաև զհոգևոր եղբայրս իմ զներսէս և յոհաննէս յոյժ պիտանի և աւգտակար ի գործս բարիս։ և զայլ ամենայն եղբայրութիս որ ոչ էր կար մի բստ միոջէ անուանել։ աղաչեմ յիշել և զծնողս միակեաց և զԳրիգոր որ աշխատեցան ի կոկ թղթիս, նաև զմամս և զմարմզան (մամանդան) և զհացզան և զխամզան (խոնազան) և զամենայն աշխատողս առ Քս յիշել։ զտր ծերունիք զարգիս և զկարապետ .... եմ։ Յուցից և զձեզ սիրելիք փաքրիշառէ զթշուառութի խնդ ակարութես, որ որդւոց և անարգ և անպիտան յամենայն գործս։ զի չեմ առացեալ գործ բարի, այլ զամենայնն խոտոր և չար և անշահ։

Եւ ինձ պատմել, զի զոլով իմ, ի նահանգէն յարևելից, յայրարատեան գաւառէն, ի գղեակէն բջնոյ։ և իմ խոցեալ չար վիրաւք հոգւոյս, զանազան մեղաւք։ ապա այնուհետև որպէս զչար վիրաւք հարեալ մարդ ի խնդիր եղեալ բժշկի և ոչ ուրեք գտեալ այլ միայն զէմ եղեալ գնալ ի սբ քաղաքն եմ, և ի հռոմ ի պատկերն անձեռագործ, և զսբ պետրոս և պաւղոս, նաև յմծածին որ ի ծագս տիեզերաց և իւր առաքեալն յակոբ։ Քանզի ոչ եթէ վս պանծանաց գրեմ զայս, այլ վս մեծ մեղաց իմոց որ անհուն է և անչափ է։ Իսկ դարձեալ զհամեմաւ բարեաց և սբ կրաւնք և կանոնք այս մենաստանիս, և յոյժ ցանկացայ, և եկեալ եմ յուսով մեծաւ և աշխատութբ յոյժ և տուայ(¹)։ Տեսեալ զիս ատար և պանդուխտ, ողեսէր եղբարցս և զթացին յիս իբրև զծնաւղ և ցուցին ինձ սէր իբրև զտր յս։ զոր հատուցէ Քս սոցա բստ իմ... (մի տող կորուած) տացէ հանդիսան յափիտենից ընդ սրս իւր և ոչ միայն զայս այլ ևս առաւել ցուցին յիս զթութիւն։ Եւ ես ոչ ունելով զձեւ սոցա և զկարգ, զի ամենեքեան իբրև զհրեշտակ էոյ արթուն և զուարթուն յաւրհնաբանութիս էոյ խուռէ և իգիշերի անդադար և անհանգիստ, և զայս տեսանելով իմ, վսյ և եդաւ ասելով անձին իմոյ, զի թափուր գոլով յերկրաւորից սոցա և յափշտակութենէ։ Բամեալ զիս այնուհետև զմտաւ ածի զգործս զայս

թերևս լինիմ կցորդ բարեաց սոցա: ուրեմն և որդորելով զիս և խրախուսելով որ հարցի որ ի վերոյ գրեցաք: Քանզի և մեր տրն անկարգամեծար է ընդկունի զաշխատութիս իմ որպէս զխերևեչ այրոյն, և զմազ այծեաց ի սպաս տաճարին: Եւ դարձեալ մոխրակմած դիմաւք և սրտատուչ հառաչմամբ աղաչեմ զսրբութիդ ձեր անմեղադիր լինել սխալանացս և սիրով ուղղել, զի այս էր կարողութի իմ: այլ ի ստոյգ աւրինակէ գրեցի և ըստ չափու զգրագարձ . . .» (թուղթ է դուրս ընկած):

2. Յիշատակագրութիւն. Թղ. 48ա[1]. մանր բոլորագիր «Ով համազգումար դասք սրբազանից յորժամ ընթեռնուք կամ լսէք յիշեցէք ի քս զ[յ]ոդորմիչ գործոյս զհայրապետն և զսիմէոն փակակալ և զանմարկուր զծողս թէ արժանի առնէք յիշատակի մս սիրոյն քի զի և դուք յիշեսջիք յայ մերմէ»:

Թղ. 247ա[2]. «Զամենամեղս և զբազմաչարս, զանարժանս յոքունց զգրիչս Դաւիթ յիշել յիշել աղաչեմ առաջի որ տաւիս մծապատում. և զծնողսն մեր և զամենայն եղբայրութիս, նաև զներսէս զհոգևոր եղբայր: և որք յիշէք՝ յիշե[ա]լ լիջիք ի քէ ամէն»:

Թղ. 325ա[2]. «Ողորմութբն այ սկսայ հկյամսեանն զէկտեմբեր: ԺԷ: և շնորհաւք որ հոգոյն կատարեցի իմարտ: Է: Որ հասուցեր զմեզ ի գիծ վերջի այսմ նամակի որ երրորդութի: Քեզ փառք» և այլն:

Ծանօթ. Այս երեք յիշագրութեանց գրչութեան նմանութիւնից ինչպէս և Ագաթանգեղոսի պատմութեան նամակ անուանելուց (հմմ. գլխաւոր յիշատակարանը) կարելի է առնել գրքիս գծողը, գրիչն է Դաւիթ կրօնաւոր:

3. Թղ. 325բ. Անվարժ ձեռքերով և զանազան գրչութեամբ գրութիւններ սկսեալ վերևից: «զթաթէոս երէցս յիշեցէք. ով մեղ ողորմի ասէ նայ մծ իրեն ողորմի»: — Տարբեր գրչութեամբ, անվարժ մանր բոլորագրով «Արդ ես արիստագէս սուտանուն աբեղայ որ զմծարան գիրք տեսայ ու բերի ի վանքս մեսրոպնու ի դուռն որ լուսաւորչին, ով որ կարդայ ու բան ասկոի մծ թողու զևր մեղքն և ծնողին: գրեցաւ գիրս ՋՀԲ [= 1523]»: — Միևնոյն ձեռքով քիչ ներքև «Զարմանք այս է որ զչարն որ չեմ կամենար նայ ամէն ժամ գործեմ: ս զբարին զոր կամենամ գործել նա չեմ աներ հրնձգուն մեղաւոր եմ ու զարշելի ու անյիշելի»: Մորա կողքին այլ ձեռքով «իթվլին հայոց Չ: Ժ» [ՉԺ = 1261]: Ապա երկու թաշնագարդ և ներքև «իթվլին հայոց ի: ՊԽ» [= 1391]:

Ծանօթ. Զմ. տառերը, ինչպէս և կից երկու բառերը նորագոյն գրչի ձեռնագիր են տարբեր մատենիս գրչութիւնից, այնպէս որ ձեռագիրս հաւանօրէն աւելի առաջ է քան 1261 թուականը:

4. Լուսանցագրեր մանր բոլորագրով. Թղ. 15բ, ներքև «տվ եղբարք թշիթէ պակասէ յայս գէմս: և յաւրինակէս է որ չգնես մեղ վս տյ»: — Թղ. 47ա, ներքև «տր յս ողորմեսցի վարհամ միայնակեցի որ գիմ չուխայն կոխել երեա»: — Թղ. 1ա. Նոտրագիր. «Թվ ՌՃԵ [= 1656] խաւարեցօ[= աւ] արեգակն օգոստոսի ի օրն գշբթի [= չորեքշաբաթի]»:

Besprechungen.

Eusebius Kirchengeschichte, Buch VI und VII. Aus dem Armenischen übersetzt von Erwin Preuschen. Leipzig, J. C. Hinrichs, 1902. Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur. Herausgegeben von Oscar v. Gebhardt u. Adolf Harnack. Neue Folge VII. Band, 3. Heft.

Bei aller Anerkennung, die man Preuschens mühevoller Arbeit zollen muss, ist doch die Frage aufzuwerfen, ob unter den obwaltenden Verhältnissen eine Übersetzung nicht verfrüht war. Vor allem ist der mangelhafte Zustand der einzigen, von Djarian (= Ջարեան) veranstalteten, Ausgabe in Betracht zu ziehen. Bedenkt man, dass diese ein ziemlich kritikloser, nur hier und da verbesserter, Abdruck einer einzigen offenbar unvollkommenen Handschrift ist, so kann diese nicht als hinreichende Grundlage angesehen werden. Es wäre richtiger gewesen, möglichst viel handschriftliches Material heranzuziehen, das wohl in verschiedenen Bibliotheken vorhanden ist, beispielsweise in Etschmiadsin, in Wien, in Venedig und anderswo (vgl. Կարենեանց, Մայր ցուցակ ձեռագիր մատենից գրադարանի ս. Էջմիածնի Էջմիածնի, ի Թիֆլիզ ի 1863 ամի, S. 179, No. 1619, S. 187, No. 1682. — Տաշեան, Ցուցակ Հայերէն ձեռագրաց . . . Վիեննա, 1895, S. 243, No. 49 u. s. w.). Dann würde man auch erst in den Stand gesetzt werden, die sprachlichen Schwierigkeiten der armenischen Version richtig beurteilen zu können. Denn Preuschens Voraussetzung, der Übersetzer habe sich sklavisch an seine syrische Vorlage gehalten und einer indogermanischen Sprache ein semitisches Kolorit verliehen, kann allerdings zutreffen, bedarf aber ganz entschieden noch des Beweises. Ja, noch nicht einmal das kann als eigentlich bewiesen erachtet werden, dass überhaupt eine syrische Version zu Grunde gelegen hat, wenn dies auch wahrscheinlich sein mag. Die Stelle bei Moses Chorenatzi ist auf jeden Fall nicht beweisend.

Dass der armenische Text in seinem gegenwärtigen Zustande stellenweise sprachliche Schwierigkeiten bietet, steht fest. Auf den

ersten Blick sieht man Merkwürdigkeiten in der grammatischen Konstruktion und in der Wortbedeutung, die der Sprache des fünften Jahrhunderts fremd sind. Der mit der Geschichte der armenischen Sprache näher Vertraute wird deshalb aber nicht nur an Beeinflussung durch ein stammfremdes Idiom denken, sondern auch eine solche durch nichtklassische, jüngere Formen und Konstruktionen, mögen diese durch ungebildete Abschreiber eingeschleppt worden sein, oder mag die ganze armenische Übersetzung einer späteren Zeit angehören. Denn auch die Frage nach dem Alter des armenischen Textes ist noch unentschieden. Weder die Übereinstimmung des Abgarbriefes bei Moses Chorenatzi und Eusebius, noch die armenisehe Überlieferung über die Übersetzungszeit der Kirchengeschichte sind beweisend. Der auf uns gekommene Text braucht doch nicht derjenige zu sein, den Mesrop im 5. Jahrhundert hat abfertigen lassen. Er kann ja eine durch den Verlust des ersteren veranlasste zweite Übersetzung sein, worin auch der weithin bekannte Abgarbrief übernommen sein könnte. Denn die Sprache des jetzigen armenischen Textes hat entschieden eine spätarmenische Färbung.

Unter diesen Umständen, deren Ungunst durch den Mangel ausreichender Übersetzungswörterbücher noch vermehrt worden ist, hat denn auch die deutsche Übersetzung leider nicht wenig gelitten, wobei die Schuld ja zum Teil der armenischen Ausgabe mit zur Last fällt. Im nachstehenden Fehlerverzeichnis zu Buch VI S. 1—39 incl., worauf ich mich mit Rücksicht auf den zur Verfügung stehenden Raum beschränken muss, habe ich nebenbei in Fussnoten Verbesserungen des armenischen Textes vorgenommen, die nach paleographischen und anderen Erwägungen möglich sind. Diese sollen jedoch nur als Vorschläge gelten, die eventuell durch handschriftliche Differenzen entkräftet werden können. Die von Preuschen richtig getroffenen Verbesserungen habe ich nicht weiter erwähnt. Die Interpunktation dagegen, die einer gründlichen Verbesserung bedarf, habe ich mehrmals geändert, ohne es jedoch zu erwähnen.

S. **1**, Z. 1. Fussnote. *Ճառք* bedeutet nie „Gegenstand“, sondern nur „Reden, Aeusserungen, Worte“ etc. — St. „die Verfolgung“ l. „die Verfolgungen.“ — Z. 2. St. „stattfand“ l. „stattfanden“ — Z. 3. St. „eine Verfolgung“ l. „die Verfolgung“, wegen des *զ*. — Z. 4 St. „gab es bewunderungswürdige Zeugnisse“ l. „bewunderungswürdig waren die Zeugnisse.“ — Z. 6 8. St. „in Alexandria und . . . . . . von Gotteskämpfern“ l. „in Alexandria. Und aus Ägypten und ganz Asien liessen

sie sie dorthin wegführen wie in ein grosses Stadium von bewunderungswürdigen Gotteskämpfern"[1]). — Z. 10. St. „Unter ihnen war aber [von diesen]" l. „Einer[2]) von diesen gerade war." — Die hierzu gehörende Fussnote 1 des Übersetzers ist ein Missverständnis der armen. regelrechten Form ի նոցունց իսկ յայնցանէ. — Z. 14. St. „warum" l. „welcher Art." — Z. 14—15. St. „der Menschen zu jener Zeit von ihm" l. „jenes Jünglings[3]) von jener[4]) Zeit an." — Z. 17—19. St. „Aber das Leben . . . . . Schrift." l. „Aber (für den), der über ihn durch die Schrift hören will, ist das Leben jenes Mannes zu vielgestaltig[5]), und seine Reden wären in besonderen [d. h. zerstreuten] Büchern[6]) zu suchen." — Z. 20—22. St. „kurz in kurzem Abriss . . . angemessen ist." l. „in Kürze zusammengefasst das Viele durch Weniges von ihm erzählen, wie es in unserem Vermögen liegt (oder: gemäss unserem Vermögen[7])." — S. 2, Z. 3. St. „freudigen" l. „festen." — Z. 6. St. „an seine Jugend" l. „von seiner Jugend an." — Z. 8. St. „die dortigen Kirchen . . . Demêtr." l. „ihrer Kirche hatte jüngst als Bischof nach Julianos Demêtr gestanden." — Z. 14. St. „auf die Leiden . . . . entgegen" l. „auf Leiden und Not und mit grosser Willigkeit festigte er sich." — Z. 18. Die Fussnote 1 zu „Fürsorge" ist unrichtig; փութոյն ist an der Stelle grammatisch ganz korrekt. — Z. 19. St. „durch die Hände seiner Mutter" l. „durch seine Mutter[8])." — Z. 20. St. „bat" l. „flehte und bat." — Z. 21—25. St. „ändern liessen . . . . festhielt" l. „ändern liessen, und er, als er wahrnahm, dass man den Vater ergriff und im Gefängnis bewahrte, in jeder Hinsicht kühn nach dem Zeugnis des Martyriums strebte, da nahm und versteckte seine Mutter alle seine Kleider und hielt ihn mit Gewalt im Hause fest[9])."

[1]) Im arm. Texte, S. 419, Z. 5, ist hinter Աղեքսանդրիա ein Punkt zu setzen. Hinter ասիացւոց aber sind das Komma und և zu streichen. — Z. 6. St. 'ի մեծ և 'ի սքանչելի l. մի մեծ սքանչելի.

[2]) S. 419, Z. 8 ist զի zu մի zu verbessern.

[3]) S. 419, Z. 12 ist մարդկանն in մանկանն zu verbessern.

[4]) յայնմանէ bezieht sich auf ի ժամանակէ անտի.

[5]) S. 419, Z. 14 hinter բազում ist ein Punkt zu setzen; S. 420, Z. 1 hinter զնմանէ ist der Punkt durch ein Komma zu ersetzen.

[6]) S. 420, Z. 1 ist առանձինն in առանձինս zu verbessern.

[7]) S. 420, Z. 3 ist hinter մերում՝ ein Komma zu setzen.

[8]) Ich halte es für richtiger, S. 421, Z. 8, hinter արգելեալ das էր zu streichen und Z. 9 hinter օգտի den Punkt durch ein Komma zu ersetzen. Dann wäre auch eine entsprechende Änderung in der Interpunktation und Wortstellung der deutschen Übersetzung am Platze, wie etwa: „. . . behindert zum Segen für Viele, durch seine Mutter seine Absichten zurückgehalten hätte."

[9]) տայր առնել S. 422, Z. 1, hat Preuschen durch „liess übergeben" (S. 2, Z. 27) wiedergegeben, was nur inhaltlich dem Zusammenhang entspricht, aber eigentlich nicht so heissen kann. Vermutlich hat statt dessen ursprünglich wohl տայր տանել gestanden.

— Z. 28. St. „eifrig zu sein“ l. „(und) geneigt zu machen.“ — Z. 30. St. „rette deine Seele“ l. „hüte dich.“ — S. 3, Z. 2. St. „er die Lehre des Meisters Christus verkündete“ l. „er den Unterricht der Lehre Christi verkündete (d. h. er Unterricht in der Lehre Christi erteilte).“ — Z. 3. St. „Auch wegen . . . . Fleiss nach“ l. „Auch[1]) hinsichtlich der Glaubenssache setzte Origenes sich einen grossen bereitwilligen Eifer in den Kopf.“ — Z. 5. St. „war er . . . gelehrt“ l. „hatte er . . . gelernt.“ — Z 6. St. „denn . . . gearbeitet“ l. „denn nicht wenig bemühte er sich und arbeitete er in ihnen.“ — Z. 7. St. „mit Unterricht . . . . wurde“ l. „mit dieser Belehrung und der der weltlichen Weisheit auch hinsichtlich jener noch eifriger; und vor der Unterweisung in dem Unterricht der griechischen Wissenschaft führte er ihn auch durch (seinen) Unterricht in die Schriften Gottes ein.“ — Die Fussnote 1 ist unrichtig; denn der Instrumental zu խրատ ist խրատու, nicht խրատաւ. — Z. 11. St. „das doppelte“ l. „das dreifache.“ — Z. 12. St. „Aber . . . geschah dies“ l. „Aber dies lag nicht ausserhalb des Willens jenes[2]) Jünglings.“ — Z. 19. Die Anm. 2 ist nicht ganz sicher; զի՞նչ կամի գիրքս . . . ցուցանել heisst: „Was will dieses Buch . . . zeigen . . .?“ — Z. 31 St. „er hatte nämlich“ l. „denn diese waren.“ — Z. 32. St. „— während . . . . Da aber das Vermögen . . . Familie.“ l. „, während er bis dahin 17 Jahre nicht vollendet hatte, man dazu noch das Vermögen seines Vaters genommen und konfisziert hatte, und er samt seiner Familie mit wenigen und dürftigen Lebensmitteln geblieben war.“ — S. 4, Z. 6. St. „mit diesem“ l. „mit einem solchen.“ — Z. 7. St. „wirklich . . . Glaubens“ l. „mit Erfolg das Beispiel seines wahren Glaubens.“ — Z. 9—10. St. „denn Paulus . . . dass er“ l. „denn man schien zu glauben, dass Paulus“ etc. — Z. 10—13. St. „Aber nicht ein . . . . in seiner Jugend“ l. „Aber er war nicht nur von den Häretikern da, sondern auch von Unsern geehrt. Origenes aber war niemals einverstanden mit ihm zu beten; denn von seiner Jugend an“ etc. — Z. 14. St. „wie einer“ l. „wie er selbst auch“ etc. — Z. 15—22. St. „Da er aber . . . im Überfluss.“ l. „Da er aber durch seinen Vater mit den Weisen der Griechen vertraut gemacht worden war, gab er sich auch nach dem Tode etc . . . hin[4]) und drang mehr oder minder in die Lehre der Grammatiker ein. Und kurze Zeit nach dem Hinscheiden seines Vaters

[1]) S. 422, Z. 9. նա և = նաև.
[2]) S. 422, Z. 16, st. ի նորուն ist նորուն zu lesen.
[3]) S. 422, Z. 16. Hinter ամ՛ ist der Punkt durch ein Komma zu ersetzen.
[4]) S. 424, Z. 17 ist der Punkt hinter բանից zu streichen

gab er sich diesen Dingen[1]) hin, und hatte auch zu jener Zeit viele Mittel zu den Ausgaben im Überfluss." — Z. 23. St. „in eigenhändigen Schriften" l. „durch Schriften (= schriftlich)." — Z. 28. St. „der sich . . . vollendet wurde" l. „der, nachdem er sein Leben mit guten Werken geführt hatte und noch im Martyrium für Gott hinschied." — Z. 24—25. St. „Und zweitens . . . Enthaltsamkeit gab." l. „Und der zweite war dessen Bruder Heraklês, derselbe, der ihm seit seiner Jugend-Erziehung ein Beispiel (guter) Werke lieferte[2])." — S. 5, Z. 4. Die Anm. 1 u 2 zu անուն անուանի (= berühmter Name) und zu բստանայր sind misslungen; das erstere ist sehr geläufig im Armenischen; das zweite deutet auf die Aussprache hin. — Z. 30. St. „durch die Bemühungen um die vollkommene Weisheit" l. „durch die Erzeugnisse der vollkommenen Weisheit." — S. 6, Z. 4. St. „von dem Hebräer Demetrius, dem Bischof" l. „auf den Befehl[3]) des Bischofs Demetrius" etc. — Z. 26. St. „Aber . . . schritt er vor" l. „Aber er eilte seinen Jahren[4]) an Gedanken voraus" etc. — Z. 28. St. „und er wandelte . . . . erworben hatte" l. und er wanderte, völlig von Mitteln entblösst (= völlig mittellos)." — S. 7, Z. 2. St. „in dem Gottesdienst" l. „des Gottesdienstes (= der Religion)." — Z. 3. ist „geringe" zu streichen. — Z. 25. St. „verweilte . . . . bei . . ." l. „wanderte . . . mit . . ." — S. 8, Z. 4. St. „nahm Herais . . . . auf sich" l. „erhielt Herais, während sie noch Katechumenin war, durch das Feuer des Martyriums aber auch die Taufe (od. die Firmung), wie auch Origenes an einer Stelle gesagt hat" etc. — Z. 10. St. „wegführte" l. „von da wegführte[5])." — Z. 11. St. „nachdem sie . . . diejenigen" l. „denn sie hatte geduldig viele Kämpfe seitens derjenigen ertragen" etc. — Z. 13. St. „Denn mit der Heiligkeit . . . fleckenlos" l. „Denn bei ihrer Heiligkeit auch durch ihre anmutige Schönheit blühend, erfreute sie sich eines makellosen (Lebens)." — Z. 15. կրեալ յանձն իւր = „ertragen hatte"; daher ist „in ihrer Seele" zu streichen. — Z. 20. St. „sie in ein . . . vergewaltigen" l. „sie hurerischen Männern in die Hand zu geben, um ihren Leib zu schänden." — Z. 21. St „Sie . . . Weile" l. „Eine Weile geriet sie doch in geistige Erregung." —

[1]) Z. 19. յիրսյայս = յիրս յայս, die Anm. 2 ist demnach überflüssig.

[2]) St. առ նա ist in diesem Zusammenhang նմա zu erwarten: ich vermute daher, dass st. եռ ursprünglich եղ gestanden hat.

[3]) S. 427, Z. 11. ի Հրէաստանէ ist in ի Հրամանէ zu verbessern.

[4]) S. 428, Z. 13 ist զամեօք in զամօք zu verbessern; man könnte auch annehmen, dass statt dessen ursprünglich զտարեօք gestanden habe.

[5]) S. 431, Z. 9, gehört անտի zum Vorigen; das Komma davor ist անտի nachzustellen; falls անտի zum Folgenden gehört, ist st. անտի որ zu lesen: որ անտի . . . = „der von da bis jetzt" etc.

Z. 22. St. „als sie sie fragten“ l „und man fragte sie“ etc. — Z. 27. St. „die die Gefangene“ l. „(die)[1]) sie gefangen genommen“ etc. — Z. 31—S. **9**, Z. 5. St. „Sie aber war gegen ihn . . . bis zum Kopf.“ l. „Sie aber bedankte sich bei jenem Manne sehr, der ihretwegen gequält worden war, und sagte zu ihm, er solle versichert sein, dass sie ihren Herrn (seinetwegen) bitten würde, wenn sie (heim)ginge[2]), und er würde die Vergeltung für die Gunst[3]), die er ihr einmal erwiesen habe, nicht verzögern. Als sie dies mutig gesagt hatte, wurde sie geduldig und ertrug die Glut des über ihren ganzen Körper von den Füssen bis zum Kopf allmählich gegossenen[4]) Öles.“ — Die Anm. 1 zu եռանդան ist ein Missverständnis — Z. 6. St. „, aber ohne zu zögern. Aber . . . Basilidês“ l. „Aber Basilidês zögerte nicht (mehr) als kurze Zeit (ihr zu folgen)“[5]). Z. 7–10. St. „man forderte . . . lustig zu machen.“ l. „Es kamen Soldaten, die mit ihm zusammen im militärischen Dienst waren, und forderten von ihm einen Eid. Er sagte aber, dass er zu schwören gar nicht die Macht habe, weil er Christ sei. Und er bekannte dies offenkundig. Es schien ihnen, dass er einen Spott treibe.“ — Z. 24. St. „Und noch viele andere kamen . . . in die Stadt Alexandria . . .“ l. „Und viele andere in der Stadt Alexandria . . . . traten näher (oder: näherten sich) . . .“ — Z. 34—S. **10**, Z. 1. St. „Als aber Klementos . . . Komides (Commodus)“ l. „Als aber Klementos die Geschichte der Erinnerungen aufzeichnete, legte er in den ersten Abhandlungen das Buch nieder, das die Zeiten umschloss; denn er schrieb“ etc — Z. 10. St. „des Nero“ l. „des Antichrists.“ — Z. 24—30. St. „dass er nicht allein . . . verbergen.“ l. „dass es geziemend sei, dieses Wort Gottes nicht nur den Männern, sondern auch den Frauen einzureden. Um den Grund der unangebrachten Meinungen[6]) der Ungläubigen abzuschneiden, strebte er stolz danach, das Wort unseres Erlösers durch die Tat zu erfüllen, wie er . . . Obwohl er es so sehr wünschte, sollte doch eine solche Tat[7]) nicht verborgen bleiben.“ — S. **11**, Z. 6. St. „sich aus-

[1]) S. 432, Z. 10 fehlt das Subjekt zu տանէին, nämlich որք od. event. զի, was im arm. Texte häufig vorkommt.

[2]) S. 432, Z. 16, st. երթայց l. երթայցէ.

[3]) Z. 17. St. զերախտիս l. զերախտեաց.

[4]) S. 433, Z. 1 hinter ծիւթոյն macht sich eine Lücke bemerkbar; ich habe daher dem Sinne nach Հեղլոյ hinzugefügt, dem griech. Texte in Ճ'արեան's Übersetzung folgend.

[5]) Die Interpunktation des arm. Textes ist zu ändern.

[6]) S. 436, Z. 6 ist st. կարեաց անմեղութեան zu lesen: կարծեաց անտեղութեան.

[7]) Z. 10. Statt գործոց l. գործոյ.

zeichnete . . . Zuhörer hatte und bei allen Leuten berühmt war, ...“ l. „sich durch Tugend auszeichnete . . . und aufgeklärt war und von allen Leuten[1]) erwähnt wurde“ etc. — Z. 14. Die Stelle „Als er aber . . . an jedem Orte“ entspricht nicht genau dem arm. Texte; dieser scheint einer Korrektur oder Ergänzung zu bedürfen[2]). — Z. 19. St. „die Anklage gegen die zu verbinden“ l. „mit ihm zusammen auch diejenigen in die Beschuldigung zu verwickeln“ etc. — Z. 23. St. „stärkte, ohne . . . diejenigen“ l. „erstarkte ungehindert bei Tag und Nacht an denen“ etc. — Z. 25. St. „die durch ihn zur Taufe unterwiesen wurden“ l. „die unter ihm Schüler waren.“ — Z. 35. St. „aus dem Leben geschieden war“ l. „noch am Leben war.“ — S. **12**, Z. 14. St. „das grösser war“ l. „die grösser ist“ (այն որ bezieht sich auf զօրութեամբն, nicht aber auf սքանչելիս). — Z. 17. St. „ein kleiner Beweis“ l. „ein wenig zum Beweis.“ — Die zweite Hälfte der Anm. 4 zu մի ի ցոյց ist unrichtig; մի gehört zu սակաւիկ, und ի gehört regelrecht zu ցոյց. — Z. 27. St. „Und um die . . . der Anklage“ l. „Und um ihre Zuhörer zu überreden, erhärteten und bewahrheiteten sie die Beschuldigung durch einen Eid.“ — Z. 30–33. St. „dies darf nicht sein und er . . . erblinden“ l. „wenn das nicht (wahr) ist, will ich durch Feuer verbrannt werden . . . wenn es nicht wahr ist, mögen seine Glieder durch sehr böse Krankheit und Qualen verzehrt werden . . . . Wenn es nicht so wäre, mögen seine Augen erblinden.“ — Z. 34. „und ähnlich“ ist zu streichen. — S. **13**, Z. 7. Die Anm. zu դատաստանաց ist überflüssig; denn դատաստանք Աստուծոյ ist im Arm. geläufig. — Z. 8. St. „sondern sofort liess er . . . Verleumden“ l. „sondern brachte alsbald den Zorn der Vergeltung über die Gottlosen, (nämlich) die verfluchenden Verwünschungen, die sie bei ihrem Lügen und Verleumden auf sich herab-

---

[1]) Z. 17. ամենայն մարդոյ ist zu յամենայն մարդոյ zu verbessern. — S. 436, 19—S. 437, Z. 1 իբրև նոցուն bis Երուսաղէմի scheint verdorben zu sein; die Korrektur dürfte vielleicht die folgende sein: st. նոցուն l. ի նոցունց; st. կեսարացւոց l. կեսարացիս; st. Երուսաղեմի l. յԵրուսաղեմի.? Oder liegen hier wirklich Syriasmen vor? — Demgemäss heisst es: „als diejenigen von denselben Bischöfen von Palästina, die erprobt und die man in ganz Caesarea und Jerusalem bewunderte“ etc.

[2]) S. 437, Z. 5. զընտրութեան և զիմաստութեան sind grammatisch unmöglich; falls in dem Satze nichts fehlt, sind sie in վ̄ (= վասն) ընտրութեան և վ̄ (= վասն) իմաստութեան zu verbessern. Es heisst nämlich: „Als er aber an grossem Ruhm zunahm, und sich sein Name (Ruf) wegen (seiner) Vortrefflichkeit und Weisheit überall bei allen Menschen befestigte, als Demetrius nichts fand um ihn zu beschuldigen, da verleumdete er ihn“ etc. — Z. 6. Vor Իբրև ոչ ist ein Komma zu setzen. — S. 437 ist die Interpunktation an mehreren Stellen zu ändern.

gerufen hatten." — Z. 15. St. „wurde" l. „wurde plötzlich." — Z. 21. St. „bei sich erdacht . . . Verzweiflung" l. „unter sich beraten hatten. Und so in Trauer geraten", etc. — Z. 24. Der Satz „Diese also . . . Verleumdungen" entspricht nicht genau dem arm. Texte; der letztere sollte erst korrigiert werden[1]). — Z. 31. St. „erwählten" l. „bestellten." — Z. 33. St. „wie eine Totenauferstehung" l. „wie aus der Auferstehung der Toten." — S. **14**, Z. 12. „wie" ist zu streichen (*որպէս* = „um—zu"). — Z. 13. St. „wo . . . stattgefunden hatte." l. „die dort sein sollten[2]), gemäss der göttlichen Vision (*ըստ տեսլեանն Աստուծոյ* bezieht sich auf *եկեալ* nicht auf *իցեն*)." — Z. 14. *անդէն* bezieht sich auf *արգելին* (= „hielten dort fest"). — Z. 16. „von dort" ist zu streichen; *միւսան-գամ—անդրէն* = wiederum aufs neue. — Z. 16—23. „Wegen eines Gesichtes aber . . . wider ihren Willen dort zurück." entspricht nicht dem Texte, wo das Prädikat des ersten Satzes fehlt. Bei der unten[3]) von mir vorgeschlagenen Textänderung würde sich ungefähr folgender Sinn ergeben: „Denn allen denen gerade, die unter ihnen einmal einstimmig eifrig und fest (im Glauben) waren, wurde es durch ein anderes Gesicht, das ihnen in der Nacht erschien, gesagt, vereint vor das Thor der Stadt zu gehen und diesen Bischof zu empfangen, den, der für sie zuvor von Gott gewählt war. Aber als sie dies im Einklang mit dem Vorschlage mehrerer Bischöfe, die in den Gemeinden, die ihnen nahe waren, taten, hielten sie ihn notgedrungen mit Gewalt dort fest." — Z. 27. St. „Es grüsst euch" l. „Es fragt nach eurem Befinden." — Z. 28. St. „an diesem . . . lebte" l. „diesen Bischofssitz leitete." — Z. 29. St. „sich gedrungen fühlt . . . zu bitten." l. „durch seine Gebete gestärkt, betet[4]) er mit mir zusammen" (event.: „richtet er (an euch) mit mir zusammen diese Bitten"[?]). — Z. 32. St. „und Sinn." l. „und gleich seid in der Gesinnung." — S. **15**, Z. 31. St. „er wies (darin) nach" l. „er verwarf" etc. — S. **16**, Z. 12. St. „einem von euch Trauer" l. „bei euch Unzufriedenheit" etc. — Z. 14. St. „das ich gesagt hatte" l. „das

[1]) S. 441, Z. 2. *զստութեան* ist in diesem Zusammenhang der Form nach unmöglich. Es steht wohl für *մ̅* (= *միան*) *ստութեան*. — St. *զրպարտելոց* besser *զրպարտելոյ*. Danach heisst es: „wegen ihres lügnerischen Verleumdens." — Z. 12 ist *ե* hinter *մեծապէս* zu streichen.

[2]) S. 442, Z. 8 ist hinter *իցեն* Komma zu setzen.

[3]) Z. 10 ist entweder *նորա* in *նոցա* zu verbessern und mit *տացաւ* in Zusammenhang zu bringen, oder es ist anzunehmen, dass das Prädikat fehlt: *նոցա* hinter *տացաւ* muss dann als Dublette gelten. — S. 443, Z. 4—5. St. *կան* ist *կայ*. st *թուղթքն* ist *թուղթն* zu lesen, was sich aus *ի թղթի իւրում* und aus *այն* ergibt.

[4]) Z. 8. st. *առնել* l. *առնէ*.

sie gesagt hatten“ etc. — Z. 16. St. „als wir davon Kenntnis erhielten . . . lernen,“ l. „da ihr davon Kenntnis erhieltet, so versteht auch, aus welcher Sekte[1]) Markion war; denn er setzte . . . und er wusste nicht . . .; gerade dies lernt ihr aus dem“ etc. — Die Anm. 3 ist unrichtig; die Form արեալ gibt es nicht; es ist wohl արարեալ gemeint; diese Verbesserung ist jedoch nicht am Platze[2]). — Z. 25. St. „erforscht“ l. erbeten.“ — Z. 33—S. **17**, Z. 2. St. „Darstellung . . . Weisheit“ l. „Erinnerung an die Erzählungen der Kenner[3]) der wahren Philosophie von Titos“ etc. — Z. 6. „dieser“ ist zu streichen; das zu ergänzende Subjekt der beiden Prädikate ընկալաւ ետ ist ein und dasselbe[4]). — Z. 11. St. „Ermahnung zur Geduld an diejenigen“ l. „duldsame Liebe (zu denjenigen)“ etc. — Die Anm. 4 ist unrichtig und überflüssig; es ist wohl damit առ այնոսիկ, nicht aber առ այսոքիկ gemeint, das jedoch ausfallen kann. — Z. 19. St. „verfasste, denen der Erzählungen“ l. „über die Erzählungen verfasste“ etc. — Z. 21. St. „was . . . gesagt wurde“ l. „was von den Griechen her erzählt wurde.“ — Z. 22. St. „und was . . . scheint“ l. „was in sich sehr Nützliches zu enthalten scheint.“ — Z. 24. St. „widerlegte“ l. „verwarf.“ — Z. 25. St. „Und er beschäftigte sich . . . Erzählungen“ l. „Und er behandelte darin[5]) ausführlich viele Erzählungen.“ — S. **18**, Z. 1. St. „diese . . . Erzählungen“ l. „diese ähnlich wie jene Rede und nannte sie Erinnerung an die Erzählungen“ (wörtlich: „Und deshalb schrieb er über jene das Gleiche dieser Rede“ etc. d. h. „die Schrift über die Sekte der Philosophen benannte er mit demselben Namen, wie das oben genannte „յիշատակ պատմութեանց“ etc). — Z. 8. „seine“ ist zu streichen; իւր lässt sich durch den Sprachgebrauch d. arm. Textes erklären, wo hinter d. rel. որ fast stets ein demonstrativum erscheint; sonst sollte man զիւր գիրս od. զգիրս իւր erwarten. — Z. 11. St. „durch alles . . . sie“ l. „alle sie“ — Die Anm. 4 ist nicht richtig; զոր եղեալ է յունաց ist ganz korrekt. — Z. 13. St. „Die Schriften . . . Belehrung“ l. „Die auf die unterrichtende

[1]) S. 446, Z. 1. St. Հերձուածոց l. Հերձուածոյ.

[2]) Z. 6. կարծե . . . խօսս = կարծեխօսս; der Text ist keineswegs lückenhaft. — Z. 9. St. զայնմ l. զայնմանէ, event. զայնս.

[3]) Z. 14. St. Կղեմենտոս ի գրոց l. Կղեմենտոսի գրոց.

[4]) S. 447, Z. 2. St. ընկալաւ ետ ist wohl zu lesen: ընկալաւ և ետ, event. ընկալեալ ետ: „was er (= Pantänus) empfangen und ihm überliefert hatte.“ — Z. 8. St. նոցա l. նորա.

[5]) Z. 18. ընդ scheint nicht am Platze zu sein; wo ist das Objekt? տարածեաց ist der Form nach aktives Verbum; ist st. ընդ zu lesen անդ? — S. 448, Z. 1. Der Gebrauch von առնէ in diesem Zusammenhang ist merkwürdig; steht es für առնու od. խառնէ?

Lehre bezüglichen Reden jenes Mannes, von dem wir sagten, sind voll grosser Süssigkeit[1]).“ — Die Verbesserung Anm. 5 ist unrichtig; *ի միոյ* ist Ablativ; man sollte aber den Lokativ erwarten[2]). — Z. 16. St. „die die Apostel . . . hatten“ l. „die von den Aposteln empfangen hatten (die Lehre).“ — Z. 19. St. „auch von sich . . . zu verfassen“ l. „und übernahm nach ihnen (od. im Anschluss an sie) Schriften über die Genesis zu verfassen.“ — Anm. 7 ist nicht richtig[3]). — Z. 22. St. „kamen“ l. „kommen würden.“ — S. **19**, Z. 3. St. „vor allem den Brief“ l. „den ganzen[4]) Brief.“ — Z. 16. St. „einem anderen“ l. „dem.“ — Z. 17 ist „dass er sprach“ zu streichen[5]). — Z. 21. St. „weil . . . erwies“ l. „um unserm Herrn Ehre zu erweisen.“ — S. **20**, Z. 6. St „machte . . . nicht dazu“ l. „da verhinderte[6]) es weder noch befahl es. — Anm. 1 ist unrichtig; *արգել* ist 3 p. Aoristi; *արգել արար* ist unmöglich. — Z. 8. St. „dass, was . . . (und) er zog“ l. „dass die andern Evangelien, (und[7]) was einmal in ihnen erzählt war, über die Menschheit unseres Herrn geschrieben waren[8]) (und) seine Bekannten und Freunde ihn ermunterten, so zog er“ etc. — Z. 15. St. „dass sie . . . seien“ l. „denn sie waren seine Bekannte.“ — Z. 19. St. „derart . . . gewandelt sind“ l. „diejenigen, die früher als wir heimgegangen sind.“ — Z. 21 u. 28. St. „kommen“ l. „gehen.“ — Z. 30. St. „ging“ l. „kam.“ — Z. 31. St. „mit (so) . . . zu wirken“ l. „mit grossem Eifer, worum ihn bis dahin ihr Bischof Demetrios selbst flehend bat, damit er ohne Nachlassen zum Nutzen der Brüder wirke.“ — Z. 35. St. „dass ein einziger für sich allein“ l. „dass er selbst allein.“ — S. **21**, Z. 2. St. „für die Untersuchungen der Auslegung“ l. „für die Auslegungsfragen.“ — Z. 5. St. „den Geist zu erholen“ l. „Atem zu holen.“ — Z. 8. St. „einen Mann, . . . auswählte“ l. „denjenigen, den er allein vor allen seinen Freunden und Bekannten auswählte.“ — Z. 25. St. „die abwichen, nämlich die des . . .“ l. „die (mehr) geändert sind als die des . . .[9])“ — Z. 26.

---

1) Z. 15. *քաղցր և բազում* . . . ist in Unordnung; hat ursprüngl. *քաղցրութեամբ բազմաւ* dagestanden?

2) St. *մի* l. *ի միում*, ev. *ի մի*.

3) Z. 17. St. *յանձն է առ* l. *յանձն էառ*.

4) St. *յամենայն* l. *զամենայն*.

5) S. 450, Z. 1 ist d. erste *առէր* zu streichen. — S. 449, Z. 4. St. *և ոչ զանցոյց և ոչ զայն ես* l. *և ոչ ինչ զանցոյց և ոչ զայնս ես*. — S. 450 Z. 1—2 ist *առաքեալ* zu streichen; statt *ամենակալ որ* ist zu lesen *ամենակալ է*.

6) Z. 18. St. *արգելով* l. *արգելլով* event. *արգելելով*.

7) S. 451, Z. 1 ist *և* vor *որ* einzuschieben.

8) Z. 2. St. *գրեալ է 'ի նոսա* l. *գրեալ էին, և?*

9) Da es den Tatsachen widerspricht, so ist vielleicht d. arm. Text verdorben.

St. „er wusste“ l. „er fand.“ — Z. 29. St. „das bekannt“ l. „bekannt inbetreff ihrer.“ — Z. 32. St. „gab er . . . erklärte“ l. „hinter diesen vier Bekannten, die man übersetzt hatte, erwies er, dass es noch andere Übersetzungen gibt, (nämlich) eine fünfte, sechste und siebente, und er zeigt und teilt mit.“ — Z. 35. St. „in einem Gewölbe“ l. „in einem (tönernen) Fass.“ — Z. 36. St. „Übersetzungen“ l. „Abweichungen.“ — S. **22**, Z. 1. St. „in einem“ l. „zusammen.“ — Z. 2 ist „wiederum“ als missverstandene Wiedergabe von Հանդերձ zu streichen. — Z. 4. St. „gab er . . . Siebzig“ l. „stellte er ein anderes (Exemplar) besonders auf, das von Aquila, Symmachos und Theodoton zugleich mit dem der Siebzig.“ — Z. 10. St. „die göttlichen Schriften“ l. „die Schriften der Ebioniten.“ — Z. 11. St. „es gibt . . . Leute“ l. „es ist eine Sekte der Abgefallenen . . . derer,[1]).“ — Z. 17. St. „Sekte“ l. „Sekte der Abgefallenen.“ — Z. 19. St. „Seiner . . . der Schriften“ l. „dieser (d. h. der Abhandlungen von Symmachus) . . . Übersetzungen der Schriften, die Symmachus bearbeitet hatte“ — Das Anm. 4 Gesagte enthält wohl auch der griech. Text. — Z. 24 St. „der der Sekte . . . . überzeugt“ l. „dessen Gedanken (die) der Sekte der Valentinianer (zu sein) schien, wurde durch die Wahrheit, die Origenes lehrte, getadelt und verworfen.“ — Z. 25. St. „und (ebenso) viele . . . gehörten“ l. „Und viele andere, die aus der Schule (eigentl. Unterweisung) der philosophischen Lehre waren . . .“ (Dieser Satz ist mit dem folgenden zu verbinden; das Verbum finitum des Hauptsatzes ist գային)[2]) — Z. 30. St. „um die Probe . . . erblicken“ l. „um den Schauplatz seiner Tüchtigkeit inbetreff des Wortes Gottes zu ermessen und zu erblicken.“ — S. **23**, Z. 4. St. „Und die . . . denen gab er“ l. „Und denen, die er sah, dass sie durch die wissenschaftliche Lektüre gewandt und begabt (eigentl. weise) waren, gab er“ etc. — Z. 6. St. „und er . . . Weise“ l. „und er bildete sie im Voraus durch viele andere Weisheiten aus.“ — Z. 8. St. „Sekten“ l. „Sekten der Philosophen.“ — Z. 9. St. „und er sah . . . so“ l. „und er durchforschte . . . gegen alle so[3]).“ — Z. 10. St. „dass er selbst . . . Philosoph sei“ l. „dass dieser Mann gerade von denselben Heiden verkündet wurde; denn es war ein grosser Philosoph.“ — Z. 19. St. „zu ihm“ l. „zu ihm, wie zum Lehrer,“. — Z. 20. St „ihre mühevolle Arbeit“ l. „das Ergebnis ihrer Arbeit.“ — Zu Anm. 6 finde ich keine Veranlassung; նոցա (= ihre) bezieht sich auf մեկնչացն, event. auf գրոց սրբոց; merkwürdig ist aber der Gebrauch

[1]) S. 454, Z. 13. St. այնուքիկ l. այնոցիկ. — S. 455, Z. 14. St. խրատու է l. ի խրատու է.

[2]) Z. 14 ist der Punkt hinter իմաստութեան durch ein Komma zu ersetzen.

[3]) S. 456, Z. 9. St. այսպէս l. այնպէս.

des Wortes աղանդ; denn es wird gewöhnlich im Sinne „Irrlehre“, „Sekte“ gebraucht. — Z. 28. St. „dazu“ l. „(und) fing an.“ — S. **24**, Z. 1. St. „in seiner Jugend“ l. „von seiner Jugend an.“ — Z. 2. St. „nichts anderes . . . bestätigte“ l. „nicht, dass er jenen Mann (in seiner Stellung) sehr befestigte“ (d. h. er wusste nicht, dass er dadurch die Meinungen jenes Mannes bestätigte). — Z. 3. St. „Darin“ l. „Ausserdem[1].“ — Z. 5. St. „Aber darin . . . eines Christen“ l. „Ausserdem beschuldigte er ihn bald wie einen Christen durch Lügen, womit er glaubte (andere) zu betrügen und irre zu führen.“ — Z. 12 St. „diese“ l. „sie.“ — „selbst“ ist zu streichen. — Z. 14. St. „Und nicht nur . . . lobt sie“ l. „Das aber ist nicht nur eine Entsprechung gegenüber den Schriften, die nicht wahr sind, sondern nimmt sie auch an und lobt sie[2].“ — Z. 16. St. „Sie entschuldigten . . . Gottheit“ l. „Sie haben gerade das, was von Moses deutlich gesagt worden ist, mit den Geheimnissen ausgeschmückt und ihm den göttlichen Namen beigelegt.“ — Z. 19. St. „betrogen sie . . . Seele“ l. „führten sie den Richter des persönlichen Wissens (d. h. die Vernunft) irre.“ — Z. 25. St. „schrieb“ l. „hinterliess.“ — St. „von dem . . . bei den Lehrern jener Lehren“ l. „dessen Ruhm an grosser Tugend sich verbreitete und die an Lehrer dieser Lehren anreihte. — Z. 29. St. „Redeübung“ l. „Ausbildung im Worte (Gottes) (?).“ — Z. 31. St. „aber in der Auffassung . . . Wege“ l. „aber der Gesinnung nach gerade aus.“ — S. **25**, Z. 1. St. „und er veränderte . . . bewies“ l. „und er veränderte die Kraft, die den Worten aufgezeichnet und aufgeprägt waren.“ — Z. 5. St. „übertraf . . . Fabeln“ l. „übertrug er es auf seine lügnerischen Fabeln.“ — Z. 6. St. „er war bewandert“ l. „er arbeitete beständig“ (wörtl. er war beständig). — Z. 9. St. „und in Schriften“ l. „und (er las[3]) die Schriften.“ — Z. 12. St. „das Beispiel der Gedanken“ l. „die Denkweise.“ — Z. 13. St. „und wandte sie auf

[1]) S. 457, Z. 19. St. ի նոցանէն l. բայց ի նոցանէն; es ist möglich, dass ի նոցանէն als Dublette von բայց ի նոցանէն aus d. Zeile 20 hier eingedrungen ist; in diesem Falle wäre ի նոցանէն zu streichen und der ganze Satz in Verbindung mit եթէ zu bringen.

[2]) Der arm. Text ist nicht ganz klar, vielleicht verdorben. նա in der Bedeutung „das“ ist im allgemeinen nicht gebräuchlich.

[3]) S. 459, Z. 15 hinter Պիթագորեանց fehlt das Verbum, das ich durch ընթեռնոյր ersetze; es ist möglich, dass das folgende բայց ընթեռնոյր ursprünglich zum vorangehenden Satze mit dem Objekte զգիրս gehört und am Anfang desselben gestanden hat, oder ընթեռնոյր նա einst dem vorangehenden, բայց aber dem folgenden Satze angehört hat; sonst sollte man ի գիրս մարդոց իմաստնոց statt զգիրս մարդոց զիմաստնոց erwarten. — S. 460, Z. 6. St. զԱմմոնիոս l. վ̄ (= վասն) Ամմոնիոսի oder զի Ամմոնիոս.

an“ l. „und näherte sich den.“ — Z. 20. St. „er von den Heiden“ l. „er sich von den Heiden wegwandte und.“ — Z. 29. St. „schrieb“ l. „hinterliess.“ — S. **26**, Z. 3. St. „kritisiert“ l. „ungünstig kritisiert“ oder „verurteilt.“ — Z. 10. St. „eine Untersuchung anzustellen“ l. „zu fragen.“ — Z. 11. St. „die von sich behaupten“ l. „die bereit sind“ (wörtl. die über sich nehmen). — Z. 12. St „Aber alles . . . Pantänus selbst“ l. „In diesen Dingen [1]) aber, die wir sagten, waren wir Nachahmer dessen, der früher lebte (wörtl. war) als wir; denn er war vielen nützlich; dieser ist Pontänus selbst.“ — Z. 14. St. „kleine Gewalt“ l. „geringe Grösse“ (d. h. Autorität). — Z. 18. St. „bis ich . . . begann“ l. „so lange ich nicht . . . begonnen hatte.“ — Z. 19. St. „gewöhnlicher“ l. „geringfügiger.“ — զբանս ինչ in Anm. 3 ist unrichtig; բանս ինչ des Textes ist korrekt. — St. և զի իմաստնանայ d. Anm. 3 wäre besser առ ի լսել einzusetzen. — Z. 8. ist „und legte . . . aus“ hinter „lehrte“ einzuschieben. — Z. 14. St „dass dies . . . unbekannt ist“ l. „dass er dies (= so was) niemals gehört habe und jetzt auch nicht wüsste, dass, während . . . aufgetreten wären . . . hatten.“ — Z. 19. St. „Wozu . . . Wahrheit ist?“ l. „Und [2]) warum sagst [3]) du offenkundig, was nicht wahr ist?“. — Z. 20. St. „Wo finden . . . ihnen zu predigen“ l. „Denn, wo [4]) sich (solche) finden, die im stande sind den Brüdern Nutzen zu schaffen und die Gemeinde zu trösten, wurde es ihnen von den Bischöfen befohlen, ihnen (d h. den Gemeinden) (die heiligen Schriften) auszulegen.“ — Fussnote 3 ist nicht richtig; Հռամայ ՚ի նոցա ist der Form nach unmöglich; der Text ist richtig und deutlich; սուրբ եպիսկոպոսաց [5]) und Եւլպիոն Հռամայէ [6]) dagegen bedürfen einer Verbesserung. — S. 28, Z. 3. St. „tüchtige Männer der Kirche“ l. „Männer, (nämlich) Kleriker.“ — Z. 10. St. „zusammenbringen“ l. „entnehmen.“ — Z. 12. St. „der uns Briefe . . . Erleuchtung“ l. „der uns ausgezeichnete Briefe und Reden seiner Aufgeklärtheit hinterlassen hat.“ — Das Fussnote 3 Bemerkte ist unwahrscheinlich; der arm. Text ist klar. — Z. 22. St. „des Apostels“ l. „der

---

[1]) S. 461, Z 8. St. պայս l. յայս. — S. 462, Z. 8. St. որ l. յոր. — St. կրկնեցաւ l. կրկեցաւ. — Z. 10 steht յԱղէքսանդրիա für յԱղէքսանդրեայ.

[2]) S. 463, Z. 3. St. Իս l. Իւ.

[3]) St. ասեմ l. ասես.

[4]) St. ո՞ւր l. ուր.

[5]) Z. 5. St. սուրբ եպիսկոպոսաց l. ի սուրբ եպիսկոպոսաց.

[6]) St Եւլպիոն Հռամայէ l. Եւլպիոսի Հռամայի event. Եւլպիոն Հռամայն էառ. — Z 6 St. յԻրուսաղէմ l. Իրուսաղէմ. — Z. 7 ist և zu streichen.

Apostel" (so im Texte)[1]). — S. **29**, Z. 16. St. „Nutzen . . . Religion" l. „den Schauplatz seines Talentes und seiner Weisheit, die er zum Dienste unseres Herrn hatte, zu ermessen und zu sehen." — Z. 19. St. „kaiserliche" l. „die abgesandten." — Z. 29. St. „und (zwar) . . . beendete" l. „und bis auf das erste Jahr . . . umschloss." — S. **30**, Z. 6. „In jener Zeit" l. „Von jener Zeit an. — Z. 7. St. „Ambrosios . . . deswegen" l. „Ambrosios beschleunigte dies (wörtl.: die Sache) gerade und bestand fest darauf." — Fussnote 1 trifft nicht zu. — Fussnote 3 ist nicht richtig; hier liegt ein Missverständnis betreffs իրաց իրէք vor; der ganze Satz bedarf dagegen einer Verbesserung[2]); die Übersetzung ist inhaltlich richtig. — Z. 23. St. „Hellas" l. „Helios" (so im Texte). — S. **31**, Z. 1. St. „haben . . . Erzählung" l. (wörtl.:) „sprechen[3]) wir über ihn in der zweiten Rede der Antwort." — Z. 15. St. „Und ferner . . . Schriften" l. „Und ferner (erwähnt er) betreffs derjenigen Schriften." — Fussnote 1a scheint nicht am Platze zu sein; denn der Text ist deutlich; allein das obige Verbum յիշեցուցանէ ist zu ergänzen. Im arm. Texte ist vielleicht die Benennung der hier gemeinten Bücher ausgefallen. — Z. 20. St. „angenommen sind" l. „annehmbar sind." — Z. 24. St. „recipiert sind" l. „zu recipieren sind." — Z. 29. St. „am Anfange der Schriften" l. „nach dem Anfange (d. h. nach dem Anfangsworte) des Buches " — S. **32**, Z. 3. St. „Worte" l. „Gebote." — Z. 12. steht „Aniramia'" für „Iramia"?[4]). — Z. 13. St. „ausser . . . . Machabäer" l. „ausser (den Büchern) der Machabäer noch andere (Bücher)" (so im Texte. Liegt etwa im arm. Texte ein Fehler vor oder hier ist wirklich ein anderes Buch gemeint?). — S. **33**, Z. 4. St. „der . . . erfüllte" l. „der auch die Botschaft verkündete"; danach ist die Fussnote 1 für zweifelhaft zu halten; լի առար passt nicht; լի առնել heisst „etwas anfüllen", nicht aber „erfüllen". առար զաւետարարանն dagegen bedeutet:

[1]) S. 465, Z. 1. falls die 13 Briefe des Apostels Paulus gemeint sind, so ist St. Թուղթն զառաքելոց zu lesen Թուղթս զառաքելոյն, sonst Թուղթս etc.

[2]) S. 469, Z. 1. St. իրաց իրէք l. վասն իրաց իրէք; falls իրաց իրէք kein späterer Zusatz ist, muss die Wortstellung geändert werden: Հարկ եղեւ Որի-գինեսի վասն իրաց իրէք վասն եկեղեցեաց գործոց երթալ նմա ի Հեղեայ = . . . wurde es notwendig für Origenes wegen gewisser Dinge, wegen kirchlicher Angelegenheiten nach Helios zu gehen. — S. 469, Z. 6. St. այսպիսի l. որպիսի.

[3]) Z. 10. steht ասեմք; sollte man ասացեալ եմք od. ասացաք erwarten?

[4]) S. 472, Z. 3. bedarf Թղթովքն Անիրամիայ einer Verbesserung. Hier ist wohl իրամիայ für Երամիայ (= Երեմիայ) gemeint. Der letzte Bestandteil von Թղթովքն d. i. քն und der erste von Անիրամիայ d. i. ան haben wohl ursprünglich ein Wort gebildet, քնան, das event eine andere Gestalt gehabt haben könnte: darin muss die Bedeutung „Prophet" oder „Weissagung" gelegen haben.

„er machte jene Botschaft“, d. h. „er verkündete das Evangelium.“ — Z. 8. St. des zweiten „den“ l. „die“ das sich auf die Kirche, nicht aber auf Petrus bezieht. — Z. 10. St. „man glaubte, dass es zwei sind“ l. „glaube“; *Համարեաց* ist Imperativ. — Z. 18. St. „man glaubt“ l. „glaube.“ — Z. 20. St. „Es steht . . . enthalten“ l. „Es giebt jedoch in ihnen.“ — Z. 26. St. „dieser Brief . . . als“ l. „dieser Brief mit seinen gut gefügten, schmuckvollen Worten gemäss der griechischen Sprache besser angeordnet[1]) und abgefasst als“ etc. — Z. 28. St. „dass (es) . . . zu prüfen“ l. „und jedermann, wenn er im Stande ist zu prüfen, gesteht die Vortrefflichkeit der Auslegung zu.“ — Die Fussnote 7 trifft nicht zu; *թէ* (= *եթէ*) ist in Ordnung. — S. **34**, Z. 8. St. „In welcher . . . behalten“ l. „Nun in welcher Gemeinde auch dieser Brief wäre, möge man ihn (wörtl.: diesen) als (den) des Apostels annehmen.“ — Z. 21. St. „nach . . . kam“ l. „in . . . verweilte.“ — Z. 27. St. „Wie . . . sahen“ l. „Wie oder auf welche Weise verhielten sich die Bischöfe einander gegenüber[2]).“ — S. **35**, Z. 2. St. „bei ihm, so dass sie zunahmen“ l. „bei ihnen, damit sie zunehmen“[3]). — Z. 10. ist „starb, der“ als misslungene Wiedergabe von *ելից կատարեաց* zu streichen; die entsprechende Übersetzung desselben hat der Übersetzer eingeklammert. — Z. 11. St. „überkam“ l. „erhielt“. — S. **36**. Z. 24. St. „das Amt über sie“ l. „sein[4]) Amt.“ — Z. 27. St. „that . . . Caesarea“ l. „hatte es zu seiner gewöhnlichen Arbeit gemacht, herumzugehen[5]) und die Angelegenheiten (event.: die Seinigen)[6]) in Caesarea zu sehen.“ — Z. 33. St. „sein Bruder“ l. „seinen Bruder“[7]). — St „die sehr erfahren

---

[1]) S. 473, Z. 20. St. *արգելեալ* l. *կարգեալ* oder *կարգեցեալ*. — S. 473, Z. 18. *ոչ տգէտ է մեկնութիւն նորա* scheint d. Text verdorben zu sein: es scheint, dass einige Worte fehlen.

[2]) S. 475, Z. 11 stimmt *ընդ միմեանս* mit dem Inhalt des Kapitels nicht überein; es wäre *ընդ Որիգինէս* zu erwarten.

[3]) Aus dem Inhalt des nachfolgenden ist zu ersehen, dass diese Stelle des arm. Textes, S. 476, Z. 4, nicht in Ordnung ist. St. *առ նոսա . . . լիցին նորա* wäre zu erwarten *առ նմա . . . լինիցի* (od. *լիցի*) *նա*. — S. 476, Z. 14. St. *եղիցի* wäre *էր* zu erwarten.

[4]) S. 479, Z. 5. St. *նոցա* l. *նորա*.

[5]) Z. 8. St. *շրջէր և տեսանէր* l. *շրջել և տեսանել*.

[6]) *զիրսն* steht vielleicht für *զիւրսն* = die Seinigen d. h. seine Schüler.

[7]) Z. 13. St. *եղբայր* l. *զեղբայր*; andernfalls heisst die Stelle: „sein Bruder (war; od. wurde genannt).“ — S. 480, Z. 14 gehört der Satz «*և կալաւ . . . անդ էր*» zum vorangehenden und bezieht sich auf Herakles, was in der Übersetzung nicht sichtbar wird. Daher ist der Punkt davor zu streichen.

waren in" l. „denn sie sehr geneigt waren zu". — S. **37**, Z. 12. St. „da . . . war" l. „wie wenn . . . wäre". — Z. 23. St. „über den Zweifel" l. „über den Widerspruch[1])." — Z. 29. St. „Welche Unterweisung . . . erteilte" l. „Welche Auslegungen . . . verfasst hat". — S. **38**, Z. 3. St. „in die Stadt . . . dort" l. „nach Athen ging, beendigte er in jener Stadt[2])." — Z. 5 St. „weiterzog" l. „kehrte zurück." — Z. 8. St. „da sie . . . bedürfen" l. „denn sie bedürfen im besonderen einer zeitraubenden Bemühung." — Z. 10. St. „die Schriften aufgezeichnet" l. „über die Schriften[3]) geschrieben." — Z. 15. St. „des Schatzhauses . . . . Schriftsteller" l. „der Bücher des Schatzhauses, die er gesammelt hatte, die des Origenes und anderer Schriftsteller, (nämlich) der Kleriker" oder „des Schatzhauses der Bücher, wo[4]) er die (Bücher) des Origenes . . . gesammelt hatte." — Z. 21. St. „den Abfall" l. „das Irregehen." — Z. 25. St. „abzuschaffen" l. „zu ändern." — Z. 28. St. „wies . . . Wege sei" l. „mit Vorwürfen tadelte er ihn, da er nicht den rechten Weg ging." — S. **39**, Z. 1—3. St. „überzeugte ihn . . . Glaubensnorm" l. „stimmte ihn . . . für diese (d. h. rechtgläubige) Glaubensgemeinschaft." — Z. 8. St. „und alles . . . worden war" l. „und (über das), was (Origenes) in der Kirche da gesprochen hatte" oder „und was in der Kirche da gesprochen wurde[5])." — Z. 14. St. „können wir entnehmen" l. „haben wir herausgesucht[6])" (so im Texte). — Z 26. St. „bis . . . rechnete" l. „bis er zugestand und rechnete sich unter diejenigen" oder besser: „solange er nicht Zugeständnisse gemacht und sich . . . gerechnet hat[7])." — Z. 28. St. „standen, thust" l. „stehen sollen, indem er sagte: ‚Nein,

---

[1]) S. 481, Z. 1. St. *բազմաց* l. *ի բազմաց*. — St. *ի դպրութիւն* l. *ի դպրութեան*.

[2]) Z. 13. St. *քաղաքի* l. *ի քաղաքի*.

[3]) S. 482, Z. 3. St *գրոցն* l. *գգրոցն* od. *վասն գրոցն*.

[4]) Ist die letztere Auffassung richtig, so wäre st. *զոր* zu erwarten *յոր*.

[5]) Im arm. Texte, S. 483, Z. 12—16, fehlt das Verbum des Hauptsatzes; die Übersetzung ist daher unsicher. Die Anwendung des Ausdrucks „es giebt noch" kann nicht das Fehlende ersetzen; denn die folgenden Akkusative des Armenischen setzen ein transitives Verb voraus. Das Fehlende mag ein Verbum 'des Lassens' gewesen sein.

[6]) Der arm. Text, S. 483, Z. 17 *Եւ այն ինչ* bis *վաստակոյն մերոյ* u. s. w., scheint verderbt zu sein; denn der Inhalt entspricht nicht dem Zusammenhang. Die Übersetzung ist nicht ganz genau. Die Wiedergabe von *ընտրեալ է մեր* durch „können wir entnehmen" giebt dem Texte einen fremden Sinn. Aus diesem Grunde ist die Richtigkeit der Fussnote 2 zweifelhaft.

[7]) In diesem Falle sollte man *մինչչև* st. *մինչև* erwarten.

es ist nicht möglich; ich nehme es nicht an, wenn du dies nicht thust'." Der folgende Satz ist durch ein Komma zu trennen; denn derselbe ist mit ոչ հրամայեաց zu verbinden. — Fussnote 4 ist nicht richtig; ոչ ist in Ordnung. — Z. 32. St. „Tadler" l. „Beschuldigungen." — St. „Und . . . . sagten." l. „Und er gestand es aus seinem ganzen Herzen, wie man von ihm sagte."

Charlottenburg. E. Gjandschezian.

Paul Rohrbach, Vom Kaukasus zum Mittelmeer. Eine Hochzeits- und Studienreise durch Armenien. Mit 42 Abbildungen im Text. VIII 224 S. gr. 8°. Leipzig und Berlin, B. G. Teubner. 1903.

Die vorliegende Reiseschilderung kann und soll auch wohl nicht als eine streng wissenschaftliche Arbeit angesehen werden. Im Tempo des Weltreisenden geschrieben, zeigt das Buch neben den Vorzügen der schnellen Verarbeitung einmal gewonnener Eindrücke auch deren Nachteile. Ausdruck, Bericht und Urteil verraten eine etwas journalistenhafte Hast. S. 20 heisst es beispielsweise: ‚Wir hätten nicht gewagt, zu einer solchen Stunde einzubrechen, wenn ich mich nicht von früher her schon als ein alter Gastfreund der Mönche betrachten könnte.' Die S. 8 aufgestellte Behauptung, dass ein richtiges Festmahl in Armenien zwanzig Schüsseln und mehr biete, dürfte auch wohl kaum den Tatsachen ganz entsprechen. Mir ist wenigstens während eines Aufenthalts von zwei Jahren auf armenischem Gebiete niemals soviel aufgetischt worden, selbst bei ganz besonderen Festgelegenheiten nicht. Interessant wäre es auch zu wissen, was den Verfasser zu dem Glauben veranlasst hat, im Kloster Aghtamar stecke das Wertvollste, ‚was im ganzen türkischen Armenien an Manuskripten vorhanden ist', da der Verfasser armenische Handschriften nicht lesen kann, diese aber doch wohl mehr nach dem Inhalt als den Einbänden, dem Gewicht oder dergleichen beurteilt werden müssen. Trotz derartigen Mängeln bleibt das vorliegende Werk jedoch noch immer ein lesenswertes Buch; einzelnes, besonders der Exkurs über die Ursachen der Metzeleien in Armenien, ist sogar ernster Beachtung wert. Die Abbildungen sind im allgemeinen gut. Nur die armenischen Waisenkinder auf S. 152 sind geradezu photographisch misshandelt worden.

Charlottenburg. Franz Nikolaus Finck.

Druck von Max Schmersow vorm. Zahn & Baendel, Kirchhain N.-L.